Вінницька обласна державна адміністрація
Вінницька обласна рада
Обласна редакційна колегія книги
«Реабілітовані історією. Вінницька область»
Державний архів Вінницької області

ПАМ'ЯТІ
ЖЕРТВ
ПОЛІТИЧНИХ
РЕПРЕСІЙ
ПРИСВЯЧУЄТЬСЯ

РЕАБІЛІТОВАНІ ІСТОРІЄЮ

У ДВАДЦЯТИ СЕМИ ТОМАХ

ВІННИЦЯ
ДП «ДКФ»
2006

РЕАБІЛІТОВАНІ ІСТОРІЄЮ

ВІННИЦЬКА ОБЛАСТЬ

Книга перша

ВІННИЦЯ
ДП «ДКФ»
2006

ББК 63.3(4УКР–4ВІН)62–49
Р31
УДК 94(477.44)

Науково-
документальна
серія книг
РЕАБІЛІТОВАНІ
І С Т О Р І Є Ю

Видається у відповідності з постановами Президії Верховної Ради України від 6 квітня 1992 р. та Кабінету Міністрів України від 11 вересня 1992 р.

Рецензенти:
Корнієнко В.О., доктор політичних наук, професор (Вінницький національний технічний університет)
Поп Ю.І., доктор історичних наук, професор (Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського)

Р31 **Реабілітовані історією: У двадцяти семи томах. Вінницька область.** /Редакція тому: І.С. Гамрецький (голова), В.П. Лациба, С.С. Нешик та ін. — Упорядники: В.П. Лациба (керівник), В.І. Білоконь, К.Д. Бухін, В.Ю. Васильєв, К.В. Завальнюк, С.Л. Калитко, П.М. Кравченко, І.Г. Паламар, Р.Ю. Подкур, О.К. Струкевич. — Кн. 1. — Вінниця: ДП «ДКФ», 2006. — 908 с.
ISBN 966-7151-81-6

Видання є підсумком великої роботи, здійсненої вінницькими істориками протягом декількох років. На основі сучасних архівних документів, спогадів очевидців тих трагічних подій аналізуються причини, механізми та наслідки політичних репресій в роки комуністичного режиму, висвітлюється регіональна специфіка політики радянського керівництва.

У книзі подані історичні нариси, унікальні фотодокументи про складні долі громадян Вінницької області, які постраждали від репресій.

Розраховано на істориків, краєзнавців, усіх, хто цікавиться проблемами політичного тоталітаризму в його сучасному осмисленні.

ББК 63.3(4УКР–4ВІН)62–49

ISBN 966-7151-81-6

ВІД ОБЛАСНОЇ РЕДКОЛЕГІЇ

XX століття займає особливе місце в історії. Його суттєвою ознакою була тривала і запекла боротьба вільної, розкутої, демократичної сутності людини і жорсткої, самоізольованої, тоталітарної. На жаль, людство так і не змогло подолати одне з найбільш кривавих явищ минулого — тоталітаризм як втілення найогидніших людських рис. Тоталітаризм і його побутовий прояв — хамство — були не просто суб'єктивними пустощами, а гострою політичною небезпекою, одним із найбільш розповсюджених психологічних насильств над особистістю.

Поява у перманентно відсталій Росії тоталітарного радянсько-більшовицького режиму стала тяжким випробуванням для мільйонів людей, зокрема українців, які, щиро сподіваючись на кращу долю, у відповідь отримали владу, яка своїм основним знаряддям зробила політику терору і страху.

Наслідки «соціального експерименту» з мільйонами людей жахливі. З перших років панування імперської радянської влади і до проголошення державної незалежності України тоталітарним режимом проводилася антинародна репресивна політика, наслідком якої стало фізичне знищення людей, ідеологічна і морально-етична деформація суспільства, примусові виселення під приводом боротьби з «куркульством» українського селянства, депортації населення з числа національних меншин, безконтрольне використання рабської праці несправедливо покараних за політичні та релігійні переконання і висловлювання. Більшість із них загинула.

Не оминуло лихо політичних репресій і Подільський край. Він мав і свої специфічні риси, які намагалися сповна використати сталінські поплічники. По-перше, Вінниччина була значним сільськогосподарським регіоном, а тому головний удар був спрямований проти селян, яких звинувачували у саботажі колгоспного будівництва, господарському шкідництві, приховуванні хліба, провокуванні голоду тощо. По-друге, Вінницька область була прикордонною, тому був ще один привід для посилення репресій — масовими були звинувачення у шпигунстві, диверсіях, підготовці повстань і заколотів. По-третє, Поділля здавна було багатонаціональним. Впродовж віків крім українців тут мешкали також поляки, євреї, румуни, молдавани, німці, чехи, росіяни, білоруси та ін. В роки комуністичного експерименту не всі представники нацменшин вписувалися в сценарій формування «єдиного радянського народу». Як правило, сипалися звинувачення у так званому «буржуазному націоналізмі», «іноземному шпигунстві», «контрреволюційній діяльності».

Подібне віяло звинувачень у «антирадянщині» давало змогу радянсько-більшовицькому режимові сортувати людей за принципом — «хто не з нами, той проти нас» із відповідними наслідками, як правило, трагічними.

Пам'ять про наших співвітчизників змушує нас замислитись над сутністю радянської тоталітарної системи та наслідками жахливого молоху репресій. Адже час невпинно летить вперед. Багатьох із тих, хто став жертвою або був свідком масових репресій, вже немає серед живих, а їхні нащадки, вступаючи у доросле життя, як ніхто інший гостро відчувають дефіцит правди і справедливості.

Нещодавно виповнилося півсторіччя знаковій події у літописі радянської історії — 25 лютого 1956 року у своїй доповіді на закритому засіданні XX з'їзду КПРС М. Хрущов гостро критикував культ особи Сталіна, по суті перекладаючи відповідальність за злочини всієї радянської системи і режиму більшовицької влади на мертвого вождя. Але головне полягає в тому, що правова і політична реабілітація жертв масових репресій, хоча і була непослідовною, поверховою, поступово набувала цілеспрямованого і системного характеру. Тому ця тема впродовж кількох десятиліть привертає прискіпливу увагу громадськості й дослідників. Суспільна і наукова думка поступово рухалась від перших спроб політичних оцінок і визначень до глибоких наукових досліджень природи, механізму здійснення та наслідків комуністичних репресій.

Проголошення незалежності України створило більш сприятливі політико-правові, документальні, морально-психологічні умови для глибшого усвідомлення даної проблеми. Насамперед, була сформована більш справедлива законодавча база. Ґрунтуючись на відповідних законодавчих актах, насамперед Законі України «Про реабілітацію жертв політичних репресій на Україні» (17 квітня 1991 р.), Постановах Президії Верховної Ради України (6 квітня 1992 р.) та Кабінету Міністрів України (11 вересня 1992 р.), була сформована Державна програма увічнення пам'яті жертв політичних репресій, яка передбачала низку термінових і довгострокових заходів:

– відкриття слідчих справ спеціального зберігання (в основному з архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ), пов'язаних з репресіями, і передачу їх до системи державних архівів;

– створення у 1992 р. Головної редакційної колегії в системі Інституту історії України НАНУ для формування джерельної бази та підготовки науково-документальної серії книг «Реабілітовані історією»;

– створення регіональних (обласних) редакційних колегій і штатних редакційно-видавничих груп для опрацювання архівних матеріалів, підготовки та видання науково-документальних книг «Реабілітовані історією» на місцевих матеріалах.

21 грудня 1992 р. на виконання рішень вищих органів державної влади було затверджено обласну редакційну колегію тому «Реабілітовані історією. Вінницька область». У складі редколегії було створено редакційно-видавничу групу. До складу редколегії увійшли відповідальні працівники облдержадміністрації, науковці, представники громадських і політичних організацій.

Головною метою роботи облредколегії і редакційно-видавничої групи було неупереджено осмислити негативні явища, пов'язані з незаконними репресіями, опрацювати архівно-слідчі справи на реабілітованих громадян, які на час репресій знаходилися на території області, об'єктивно висвітлити проблеми, пов'язані з періодом політичних репресій, підготувати пропозиції щодо увічнення пам'яті всіх жертв репресій.

Протягом 1992–2005 рр. облредколегія (очолювали заступники голови облдержадміністрації С.К. Гіренко, М.М. Ільчук, Т.В. Мотренко, А.Д. Ткаченко, О.В. Шестопалюк, С.П. Татусяк) та редакційно-видавнича група (керівники І.В. Мазило, В.Ю. Васильєв, В.П. Лациба) здійснили великий обсяг організаційної, документально-пошукової і видавничої роботи, на основі якої була сформована обласна програма «Вінницький мартиролог жертв політичних репресій у 20–50-х рр. XX ст.» Основними етапами її реалізації стали:

1. 1992–1996 рр. — дослідження архівно-слідчих документів Державного архіву Вінницької області і відомчих архівів Управлінь СБУ та МВС у Вінницькій області.

2. 1996–2000 рр. — формування джерельної і документальної бази, зокрема створення електронної бази даних, визначення методологічних підходів до наукового опрацювання зібраних матеріалів.

3. 2000–2005 рр. — організаційна і матеріально-фінансова підготовка до багатотомного видання Книги пам'яті жертв політичних репресій на Вінниччині.

Значну роль в активізації роботи по підготовці тому «Реабілітовані історією. Вінницька область» відіграли розпорядження голови облдержадміністрації від 31 липня 2000 р. № 280 та 6 червня 2005 р. № 216, якими були визначені організаційно-адміністративні, фінансові та наукові чинники, що суттєво вплинули на хід виконання програми досліджень.

У листопаді 2001 р. завдяки зусиллям облдержадміністрації та облради, обласного об'єднаного товариства політв'язнів і репресованих, облредколегії та активній участі редакційно-видавничої групи було проведено міжнародну науково-практичну конференцію «Політичні репресії на Поділлі в ХХ столітті», яка стала помітною віхою у виконанні Державної програми увічнення пам'яті жертв масових репресій.

Серед численних публікацій з даної проблематики, підготовлених працівниками редакційно-видавничої групи, слід виділити дослідження про репресованих працівників цукрової промисловості Вінниччини (1993–1994 рр.), «Мученики за віру» (1993 р.), «Червоні жорна» (1993 р.), збірник документів «Політичні репресії на Поділлі (20–30-і рр. ХХ ст.)» (1999 р.), «Жертви червоного терору» (2001 р.), а також меморіальне видання «Вінницький мартиролог. Книга пам'яті жертв політичних репресій на Вінниччині (20–50-і рр. ХХ ст.)» (2002 р.).

Підготовлені і опубліковані матеріали дали змогу остаточно визначити обсяг , структуру та методологію тому «Реабілітовані історією. Вінницька область», який складається з трьох книг, передмови облредколегії, розлогої вступної статті, в якій аналізуються об'єктивні та суб'єктивні фактори масових репресій, розкривається регіональна специфіка, характеризується джерельна база та статистичний матеріал.

Важливим для розуміння причин та механізму репресій є розділ «Мовою документів», в якому подані матеріали державних, відомчих архівів, музеїв, періодичної преси, мемуарної літератури, спогади жертв і свідків. Вони дають змогу усвідомити характер, масштаби та морально-психологічні наслідки репресій на території області.

Центральне місце займають розділи, в яких подаються біографічні довідки та нариси про репресованих громадян, які на період репресій проживали на території Вінницької області. Опрацювання банку даних дало змогу визначити, що більшість репресованих вінничан — це люди активного продуктивного віку (30–50 років), що працювали на відповідальних посадах чи важливих господарських ділянках. Репресії охопили всі соціальні верстви населення: чоловіків (основну виробничу силу, захисників, інтелектуальну і адміністративно-ділову еліту), жінок (оберіг української сім'ї, вихователів підростаючого покоління), дітей (вони, по суті, втрачали дитинство, зазнавали деформації світогляду, загострено відчували несправедливість).

Досить високий рівень репресій був на стратегічно важливих комунікаціях — залізниці, промислових підприємствах, закладах торгівлі, установах освіти, охорони здоров'я, культури, колгоспах.

До науково-довідкового апарату входять іменний, географічний та бібліографічний покажчики, списки скорочень, перелік використаних документів тощо.

Віддаючи данину памяті жертв політрепресій та голодоморів, облредколегія усвідомлює, що далеко не все зроблено, не всіх вшановано, не про всіх, хто зазнав несправедливих переслідувань, вдалося знайти достовірні дані.

Водночас дана книга безумовно засвідчує — ця тема актуальна і необхідна для суспільства. Вона сприяє самоочищенню нації, підвищенню відповідальності влади. Виступаючи у травні 2005 р. на мітингу — реквіємі у Биківнянському лісі, який став кладовищем для понад ста тисяч жертв сталінського терору, Президент України В. Ющенко закликав звернути особливу увагу на проблему національної пам'яті і необхідність формування історичної

правди, яка б відкривала нові знання. Дуже важливо, що до пам'ятних місць, пов'язаних з масовими репресіями, з кожним роком приходить все більше людей, в тому числі представників влади.

Довгоочікуваною подією стало відкриття у червні 2005 р. у м. Вінниці двох пам'ятних знаків на місцях масових захоронень жертв сталінських репресій у 1937–1938 рр. Це конкретний приклад того, як над збереженням історичної пам'яті працює місцева влада і громадськість.

На думку облредколегії і редакційно-видавничої групи це видання матиме непересічне значення. Кожна публікація про репресованих і невинноубієнних заслуговує особливої уваги. Адже це не лише свідчення нашого самоочищення, але й суворий урок майбутнім поколінням.

Видання підготувала редакційно-видавнича група у складі: Лациба В.П., кандидат історичних наук, доцент (керівник); Білоконь В.І., науковий редактор; Бухін К.Д., науковий редактор; Завальнюк К.В., науковий редактор, кандидат історичних наук; Калитко С.Л., старший науковий редактор, кандидат історичних наук, доцент; Кравченко П.М., старший науковий редактор, кандидат історичних наук, доцент; Паламар І.Г., завідувач редакції; Струкевич О.К., старший науковий редактор, доктор історичних наук, професор.

* * *

Значна частина документів та нарисів була опублікована в окремих виданнях або періодичній пресі, на що вказується в тексті. Обсяги тому змусили скоротити окремі нариси, що додатково в тексті не відзначається. У спогадах збережені стиль і орфографія авторів.

* * *

Обласна редколегія висловлює подяку всім, хто надав допомогу і сприяння у роботі над виданням, зокрема, співробітникам таких установ:

Управління СБУ у Вінницькій області (обліково-довідковий підрозділ)

Державного архіву Вінницької області.

Комісії з питань поновлення прав реабілітованих Вінницької обласної ради.

Громадським та політичним організаціям:

Вінницькому обласному товариству політичних в'язнів і репресованих.

Вінницькому обласному товариству «Меморіал».

Колишнім членам редакційно-видавничої групи, які доклали багато зусиль для того, щоб книга побачила світ:

О.Я. Авербуху, В.Ю. Васильєву, В.М. Вітковському, Д.Н. Загнітку, І.М. Загородньому, І.В. Мазилу, А.М. Малигіну, Р.Ю. Подкуру, Г.Г. Рябенькому, В.М. Тимчуку, С.Л. Трухмановій.

Обласна редколегія відзначає значний внесок в організацію науково-дослідницької роботи:

М.А. Дідика, представника Президента України у Вінницькій області (1991–1994);

С.К. Гіренка, М.М. Ільчука, Т.В. Мотренка, А.Д. Ткаченка, О.В. Шестопалюка, С.П. Татусяка — колишніх голів обласної редакційної колегії серії книг «Реабілітовані історією».

Розділ І

ПОЛІТИЧНІ РЕПРЕСІЇ НА ВІННИЧЧИНІ 1918–1980-ті РОКИ

У нашій книзі розповідається про події, що пов'язані із загальною кризою людської цивілізації, яка призвела до Першої світової війни. Війна поглибила кризу, вкрай загострила усі проблеми людського існування. Руйнівні наслідки війни, масове зубожіння населення, архаїчна система державного управління спровокували в лютому 1917 р. революцію в Російській імперії. В жовтні 1917 р. радикальна російська політична партія більшовиків на чолі з В. Леніним захопила владу в імперському центрі — Петрограді, а потім в інших центрах європейської частини Росії.

Оскільки глибинний аналіз причин цих подій виходить за межі нашої теми, зазначимо лише одне: більшовики скористалися популярними серед значної частини суспільства революційними гаслами «Землі», «Хліба», «Миру» для залучення симпатій політично неосвічених громадян. Численні праці істориків довели, що після захоплення влади більшовики швидко підмінили реалізацію народних вимог спробами здійснення власних програмових настанов.

Потрібно врахувати, що партія Леніна мала дві докорінних відмінності від інших політичних партій, що діяли у Російській імперії. По-перше, її програма була побудована на марксистській доктрині з наголосом на здійснення пролетарської революції та встановлення диктатури пролетаріату, в основу якої покладено нібито історично неминуче насилля.

По-друге, існує багато висловів Леніна та його соратників, що таку диктатуру має здійснювати авангард пролетаріату — партія нового типу. Ленін дійсно створив таку партію з жорсткою дисципліною та принципом демократичного централізму, що передбачав обов'язкове підкорення/підлеглість рядових членів партії її вождям.

Партія, що фанатично вірила у месіанську ідею побудови комуністичного суспільства, очолила у багатьох місцевостях країни нові органи влади — ради робітничих, солдатських та селянських депутатів. Одразу більшовики зіткнулися з протидією колишнього державного апарату здійснюваній політиці — націоналізації засобів виробництва, банківської системи, землі, Радам тощо. Щоб подолати саботаж чиновників, економічну розруху, примару жахливого голоду, загрозу втрати влади, лідери більшовиків шукали ефективні організаційні форми управлінської діяльності, створювали різні галузеві тимчасові комісії[1] . Серед них 20 грудня 1917 р. утворили ВЧК (Всероссийская чрезвычайная комиссия) — прообраз радянської таємної політичної поліції[2] .

Загострення політичної боротьби, необхідність придушення контрреволюції та руйнування старих державних структур колишньої влади — так визначали потребу створення ВЧК більшовицькі лідери. Бралася до уваги і «просякнута «старим духом» недостатня свідомість народних мас»[3] . Нейтралізуючи політичних опонентів більшовиків, діяльність закордонних спецслужб, ВЧК мала переконувати «малосвідомих громадян» у серйозності намірів щодо здійснення соціальних перетворень.

Співробітники новоствореної Комісії — здебільшого члени партії більшовиків — мали керуватися «...правильним розумінням класової боротьби і класової держави», усвідомленням того, що «...всяка держава є апарат насилля». «Правильність» полягала у необхідності знищення окремих соціальних груп населення (експлуататорів) для соціального прогресу робітників та селян (експлуатованих), використовуючи всю

потужність пролетарської держави. Така позиція стала основою діяльності не лише правоохоронних, а й партійних та державних органів.

В умовах традиціоналістського російського суспільства більшовики використовували насилля для легітимації радянської влади, її органів управління. Задовго до сумнозвісної постанови РНК РСФРР від 5 вересня 1918 р. «Про червоний терор», В. Ленін 10 серпня 1918 р. вимагав у членів Пензенського губвиконкому «…провести нещадний масовий терор проти куркулів, попів і білогвардійців. Сумнівних помістити в концентраційний табір поза містом»[4] .

В планах більшовиків щодо будівництва комуністичного суспільства у колишній Російський імперії Україна мала відігравати важливу роль. Могутній економічний потенціал, концентрування соціальної бази більшовиків — пролетаріату, протяжний західний кордон з Польщею і Румунією — ці фактори розглядались як плацдарм для розгортання європейської революції.

Вінниччина[1] до 1939 р. була однією з прикордонних областей України і СРСР, що визначило її особливість під час політичних репресій, здійснюваних комуністичним режимом у 1920–1930-х рр.

Як і в більшості регіонів колишньої Російської імперії, встановлення радянської влади на Поділлі розпочалося з насилля. Більшовики, не маючи політичної підтримки у населення і скориставшись збройною підтримкою збільшовизованих військових частин, захопили владу у м. Вінниці. Того дня, 23 січня 1918 р., місцеві більшовики повторили сценарій розгону Установчих зборів у Петрограді. На засідання Вінницької міської думи з'явився голова Ради робітничих і солдатських депутатів Едельштейн, котрий висунув ультиматум: «Я явився від Рад робітничих і селянських депутатів для того, щоб заявити наступне: Вінницька Рада робітничих і селянських депутатів проголосила себе верховною владою в місті, внаслідок чого всі установи зобов'язані беззаперечно Раді підкоритись і працювати під її безпосереднім контролем і керівництвом. Ми маємо відомості, що Київ зайнятий гвардійськими військами, що Козятин у наших руках, тому всякий опір буде марний. Залізною п'ятою пролетарської диктатури буде все придушено і я попереджую міську Думу, що непідкорення Радянській владі спричинить самі суворі репресії»[5] . До зали увірвались озброєні солдати Литовського полку і заарештували членів міської управи. Тоді ж було розпущено і міську думу[6] .

---

[1] Територія Вінницької області в перші роки радянської влади співпадала з кордонами Подільської губернії, що існувала в 1793–1925 рр. У 1923 р. територія Подільської губернії, яка проіснувала до 1925 р., була розділена на Вінницьку, Кам'янець-Подільську, Могилів-Подільську, Проскурівську, Гайсинську і Тульчинську округи. У 1925 р. Гайсинська округа була ліквідована. В липні 1930 р. округи ліквідували і був здійснений перехід на районну систему управління. В лютому 1932 р. була створена Вінницька область у складі 69 районів, кількість яких часто змінювалась. Наприклад, вже у жовтні 1932 р. до Київської області відійшли 7 районів — Бабанський, Монастирищенський, Оратівський, Плисківський, Погребищенський, Уманський, Христинівський. На початку 1935 р. їх нараховувалось 66. У вересні 1937 р. частина районів увійшла до складу сформованих Кам'янець-Подільської та Житомирської областей, натомість Монастирищенський, Оратівський, Плисківський і Погребищенський райони знов увійшли до складу Вінницької області. Кількість районів у складі Вінницької області не раз змінювалась. У 1938 р. їх було 42, у 1946 — 44, у 1960 — 32, у 1965 — 19, у 1979 — 25, від 1990 — 27 районів.

Протягом 1918 р. — початку 1919 рр. населення Поділля пережило численні зміни влади: спочатку УНР, згодом гетьманська держава П. Скоропадського, потім Директорія. У березні 1919 р. Червона Армія захопила Поділля. Сформований Подільський губревком спільно з губернською надзвичайною комісією по боротьбі з контрреволюцією та спекуляцією і губернським революційним трибуналом розпочали активну роботу по вилученню «соціально-чужого та контрреволюційного елементу» в регіоні.

В першу чергу переслідування зазнали громадяни, які займали посади в органах державного управління та самоврядування колишньої Російської імперії, Української Народної Республіки, Гетьманату. Серед них, зокрема, вінницький повітовий комісар УНР, історик, краєзнавець, етнограф В.В. Боржовський (народився 1864 р. в с. Мізяків нинішнього Калинівського району Вінницької області). Його разом із Ю.О. Щирицею — колишнім товаришем міністра народної освіти УНР, подільським губернським комісаром освіти, талановитим педагогом-новатором, членом Української партії соціалістів-революціонерів — розстріляли 1 червня 1919 р.

В ніч з 9 на 10 червня 1919 р. каральним загоном губЧК було розстріляно О.К. Суковського, А.В. Білецького, С.А. Салія, І.К. Бачинського, Є.С. Паламарчука — знаних організаторів кооперативного руху, працівників Подільського «Союзбанку». Решта працівників «Союзбанку», близько 60 чоловік, під загрозою розстрілу залишили домівки і втекли з м. Вінниці[7] . Національна спрямованість, громадянська позиція та авторитет серед громадськості стали обтяжуючою обставиною при вирішенні подальшої долі колишніх чиновників та громадських діячів.

У червні 1919 р. Подільська губЧК та губтрибунал прозвітували про розкриття «шпигунсько-диверсійної» групи у тимчасово розташованому у Вінниці нідерландському консульстві. Основною причиною арешту п'ятьох співробітників-українців 5 травня 1919 р. стала приналежність до Союзу хліборобів-власників. За вироком слідчої комісії Подільського губернського ревтрибуналу під головуванням М. Максимовича вони були розстріляні[8] .

Злочини представників радянської адміністрації з 18 березня по 10 серпня 1919 р. викликали обурення у населення міста. Після захоплення Вінниці військами УНР місцева громада ініціювала створення спеціальної комісії, яка здійснила розкопки і поховання вбитих більшовиками громадян. Очолив комісію полковник М. Дорошкевич, командир однієї з військових частин, яка дислокувалася у місті. До складу комісії входили представник від міського самоврядування, декілька членів громадських організацій, лікарів і секретар, місцевий журналіст П. Петропавловський. Розкопки, що проводились у серпні-вересні 1919 р. в лісі Грохольського (нині — район П'ятничани), біля насіннєвого заводу (нині — вул. Лебединського) та в інших місцях, виявили десятки розстріляних і закатованих людей[9] .

Вінницька газета «Шлях» детально інформувала читачів про хід розкопок могил. Зокрема, у звіті комісії полковника М. Дорошкевича про ексгумацію 19 понівечених людських тіл, виявлених біля насіннєвого заводу 18 серпня 1919 р., вказувалося, що в могилі знаходилися: «Ген. Коршун, його син з жінкою, Суковський, Білецький, Салій, Паламарчук, Бачинський, Кирилюк, два брати Вахневських, Домбровський, Мончинський, Котляр, Потік, Богомольний, Гудзенко, Мастицький і дуже розкладений труп, ніким не розпізнаний, з котрого знята польська ікона, знаходиться в комісії

(згодом, по іконці, родичами був опізнаний добродій Віктор Ковальський). Всі трупи з розбитими головами. Найтяжче враження зробив труп Коршуна — сина, на очах котрого розстріляний був батько і жінка. Все його тіло покрито синяками. В животі колота рана, з котрої висунулась часть кишок. Язик висунений і прикушений зубами. Сильно побитий труп Богомольного»[10] .

Під час відступу з Вінниці 9 серпня 1919 р. більшовики вивезли із собою чимало арештованих. 12 серпня 1919 р. 12 із них були розстріляні більшовиками на ст. Козятин, де 24 і 25 серпня того ж року також проводились розкопки[11].

Такі дії більшовиків були обумовлені не тільки бажанням «вичистити класово-ворожі елементи», але й опором суспільства. Населення Вінниччини, здебільшого сільське чи тісно пов'язане з селом, не сприймало ідеї пролетарської революції. В майбутніх соціальних перетвореннях, запропонованих більшовиками, першість віддавалася робітнику-пролетарю та його авангарду комуністичній партії, а не селянину-власнику. Лозунг «Земля — селянам» був слабким аргументом, бо землю селянські громади поділили власними силами після подій 1917 р. Часто змінювані уряди та їх місцеві владні структури, зацікавлені в отриманні продовольства, залишали вирішення земельного питання на далеку перспективу.

Підрозділи Червоної Армії та ВУЧК, які діяли на території Вінниччини, формувалися в Росії. До їх складу також входили робітники та службовці зрусифікованих міст України. Звичаї та традиції українського селянства для них були чужі і незрозумілі. Червоноармійці сприймали оточуюче їх середовище як вороже. Вони вважали місцевих селян «дрібнобуржуазною стихією», «контрреволюціонерами», «повстанцями», яких треба термінового підкорити та змусити виконувати накази радянської влади. Відсутність підтримки місцевого населення спровокувала масові розстріли «контрреволюційних елементів», грабежі, знущання над громадянами.

У травні 1919 р. червоноармійці вчинили розправу над мирними мешканцями с. Багринівці Літинського повіту. За спогадами подільського кооператора і поета В. Максимця, червоні «…стріляли два дні. На третій день вступив сюди каральний загін Сорокіна і почав палити куркулів, тих, хто був у повстанцях, чиї сини були в Українській армії. Згоріло більше 20 хат. Не пошкодували навіть школи. Вибрали з шахвин шкільні книжки, зложили на підлозі і запалили»[12] . 10 липня 1919 р. в містечку Пикові Вінницького повіту (нині — село в складі Калинівського району Вінницької області) співробітниками ВУЧК вбито активного просвітянина, вчителя Старопиківської школи К.М. Римарчука, уродженця нинішнього села Урожайне Тиврівського району. За інформацією чекістів він був організатором антибільшовицького селянського повстання[13] .

Черговий відступ більшовиків із Вінниці під натиском українських військ С. Петлюри та польських Ю. Пілсудського у квітні 1920 р. позначився новими розстрілами. Керівництво Подільського губкому КП(б)У намагалося ліквідувати, як вони вважали, місцеві керівні кадри «контрреволюціонерів». Зокрема, 27 квітня 1920 р., напередодні відступу із Вінниці, розстріляли члена УПСР, Літинського повітового комісара Лященка[14] , колишнього старшину штабу отамана Я. Шепеля секретаря губвоєнкома Стецюка, співробітника губземвідділу Голуба, звинуваченого в організації повстань на Полтавщині[15] .

Завершення радянсько-польської війни в 1920 р. лише посилило суперечності між населенням та новостворюваним місцевим партійно-радянським апаратом. Радянська історіографія особливо підкреслювала тезу щодо масової підтримки більшовиків на початку 1920-х рр. населенням Вінниччини. Дослідження процесу формування органів місцевої влади на рівні волость — повіт свідчить, що до їх роботи практично не залучалися місцеві жителі. Зокрема, із 12 працівників Ольгопільського повітового продовольчого комітету 7 чол. відрядили з дислокованих в повіті частин Червоної армії, 3 особи надіслали з Вінниці, лише двоє проживали на території повіту. За національністю 6 були росіянами, 5 євреями і 1 поляком[16] . Місцеві жителі не стали опорою і в губернській організації КП(б)У. На 1 лютого 1923 р. на Поділлі налічувалося 3800 членів та 1228 кандидатів в члени КП(б)У. З них 1663 члени та 513 кандидатів в члени стояли на обліку у військових частинах, дислокованих на території губернії. Із загальної кількості партійців більше трьох років на Поділлі перебувало 85 осіб, 3 роки — 161, 2 роки — 393, 1 рік — 4304, місцевих уродженців губернська парторганізація налічувала 85 осіб[17] .

За таких умов політика «воєнного комунізму» з притаманними їй масовими конфіскаціями, рейдами продзагонів, військових частин, діяльність «летючих трибуналів» зумовили активний спротив місцевого населення. За офіційними даними, тільки в 1920 р. на Поділлі було вбито 730 більшовиків. У червні 1921 р. в регіоні розгорнули військові дії 46 повстанських загонів. За період з 15 серпня по 21 грудня 1921 р. в загонах отаманів Лиха, Пушкаря, Заболотного, Шевчука, Ходака нараховувалось понад 2 тисячі чоловік. Вони здійснили 107 нападів на більшовицькі залоги в селах, радянські установи та поїзди, вбили 1220 чол.[18]

Оцінюючи ситуацію в Україні, начальник тилу Південно-Західного фронту (в зону дії якого входило Поділля) Червоної армії Ф. Дзержинський у червні 1920 р. у листі до С. Косіора писав, що населення України довгий час знаходилось під владою постійно змінюваних «отаманів» і «батьок». Тому звикло сприймати владу як щось тимчасове і швидкоплинне і в принципі не хотіло виконувати будь-яких державних повинностей.

За словами Ф. Дзержинського, вирішення цієї проблеми вимагало «реальної сили», якою були військові підрозділи Червоної армії та ВОХРу[19] . Російські більшовики та їх нечисленні українські колеги зіштовхнулись в Україні з політизованим збройним селянським рухом, що мав масовий характер. Протистояння між частинами Червоної армії, ВОХРу, ВЧК та цим, у більшості випадків, стихійним українським національно-соціалістичним рухом («політичним бандитизмом» — за визначенням більшовиків), було продовженням громадянської війни[20] .

Одним з перших кроків у становленні радянської влади стало оголошення військового стану в окремих районах Вінниччини згідно декрету ВЦВК і Ради Праці та Оборони РРФСР від 30 жовтня 1920 р. Його введення підтверджувало факт продовження збройного опору населення радянській владі. Згідно з декретом, надзвичайні владні повноваження отримували позасудові органи — революційні трибунали та органи ЧК, які діяли на правах військових трибуналів із правом безпосереднього виконання вироку до розстрілу включно. Оповіщення в останньому випадку центральних російських наркоматів не мало ефективного контролю за репресивною діяльністю місцевих правоохоронних органів.

Місцеві позасудові органи мали цілий ряд надзвичайних повноважень: заборона проживання на даній території «небажаних осіб», вислання контрреволюційних елементів (чиновників колишньої царської влади, уряду УНР, куркулів, членів різних політичних партій, кримінальних злочинців), проведення реквізиції продовольства, цінностей тощо[21]. Зауважимо, що названий декрет застосовувався на території незалежної держави, яка не входила до складу РРФСР, а перебувала у військово-політичному союзі.

Для придушення масового селянського повстанського руху вище партійно-державне керівництво Росії та України застосувало частини Червоної Армії. Порядок їх залучення до боротьби із повстанцями регламентувався постановою РНК УСРР від 3 грудня 1920 р., згідно з якою вся територія України поділялась на окремі дільниці (тили). На дільниці розташовувався окремий військовий підрозділ. За дотриманням «революційного порядку» (тобто придушенням будь-яких антиурядових виступів) на місцях повинні були стежити начальники губернських та повітових дільниць. Як правило, це були командири дислокованих військових частин або ж губернські чи повітові військові комісари. При начальнику дільниці для координації зусиль військових підрозділів та правоохоронних, партійних та радянських органів створювались постійно діючі губернські та повітові наради. До їх складу, окрім начальника дільниці, також входили голова губвиконкому (в повітах — повітового виконкому), голова продовольчого комітету, секретар губкому (повіткому) КП(б)У та воєнний комісар. Постанови та рішення, вироблені нарадами, були обов'язковими для всіх місцевих органів влади.

Подільську губернську нараду очолював командир 24-ї Залізної дивізії М.В. Муретов. Згідно з його наказом від 29 листопада 1920 р. територія Поділля розділялась на повітові дільниці, в яких розміщувались військові частини: у Проскурівському, Кам'янець-Подільському, Ново-Ушицькому і Летичівському повітах — 60 стрілецька дивізія; Вінницькому, Літинському, Жмеринському і Могилів-Подільському повітах — 24 стрілецька дивізія і в Брацлавському, Гайсинському, Ямпільському та Ольгопільському повітах — 12 стрілецька дивізія[22].

Жорстокість підрозділів Червоної Армії та ВЧК стосовно місцевого населення яскраво засвідчив лист-скарга членів комнезаму містечок Старої та Нової Ободівки до губернської військової наради, датований листопадом 1921 р.: «Загони й частини Червоної Армії, що приїздять в села, наводять своїми незаконними діями і реквізиціями на місцеве населення такий страх і паніку, що взагалі не здається, що це приїхали захисники Робітничо-Селянських інтересів, а як злісні їх вороги. Багато хто з червоноармійців, якщо не більшість, заходячи в хату з гвинтівкою, під загрозою розстріляти і під приводом пошуку зброї, без ордера, риються в місцях селянських сховищ, забирають все те, що йому сподобається. Скарги потерпілих командному складу не тільки в більшості випадків не тягнуть за собою покарання винуватців, але навіть тягнуть за собою дуже часто погані наслідки для скаржника». У відповідь на скарги селян, один із червоноармійців на прізвище Плоткін заявив: «Будемо вас розстрілювати як собак»[23]. Часто погрози ставали реальністю, про що свідчить значна кількість офіційних повідомлень про розстріл «бандитів». Зокрема, начальник тилу Брацлавського повіту Єфремов 13 вересня 1920 р. повідомляв про розстріл 7 «бандитів» у с. Столипіне Холодівської волості (нині —

с. Тарасівка Тульчинського району)[24]. Через чотири дні, 17 вересня, він знову доповідав про розстріл у цьому ж таки селі ще 3-х «бандитів»[25].

Особливий відділ ВЧК 60-ої стрілецької дивізії повідомляв про розстріл в містечку Печера 27 «невиправних ворогів Робітничо-Селянської влади», учасників повстанського загону[26]. У містечку Тиврів чекісти розстріляли 16 учасників «підпільної петлюрівської організації»[27].

У боротьбі проти повстанського руху чекісти вдавались до провокацій. Так, загін особвідділу ВЧК при реввійськраді 14 армії під виглядом продзагону діяв у селах Літинського повіту. Незабаром, згідно розробленого плану, продзагін перетворився у «повстансько-протирадянський». Було випущено декілька відозв із пропозицією усім співчуваючим з'явитись на з'їзд для обговорення питань боротьби із «комуною», «комісарством» тощо.

Командир загону Г. Чернобильський (він же — начальник слідчої частини особвідділу) зазначав: «План виявився вдалим і мета була досягнута: деякі села прислали своїх представників для обговорення вказаних вище питань, тим самим проявивши свою неблагонадійність в розумінні підкорення і співчуття Радянській владі; окремі особи, більшість в повному озброєнні — появлялись, пропонуючи свої послуги в якості агітатора, а то і просто в якості добровольця-партизана, даючи цінний матеріал про інших бандитів, їх місцезнаходження, кількість прихованої ними зброї та ін. Більша частина з цих бандитів була спіймана і розстріляна, майно їх конфісковано, а хати спалені. Ті з сіл, які прислали на з'їзд своїх делегатів, що приховували в себе вказаних бандитів, а також і зброю, жорстоко покарані: на кожне з них накладений штраф з попередженням, що при повторенні подібних явищ в майбутньому — будуть прийняті більш суворі міри»[28].

Подібні методи боротьби з повстанським рухом згодом стали активно наслідувати й інші червоні командири. Так, влітку 1921 р. в Ямпільському повіті діяв загін Сокола, який насправді був загоном особливого відділу Кінного корпусу Віталія Примакова[29].

Ще одним «ефективним методом» придушення повстанського руху стало широке використання системи заручництва. Наприклад, у листопаді 1920 р. похідною групою Подільської ВЧК за приховання зброї, невиконання продрозверстки та мобілізації в Гайсинському повіті було взято 84 заручники, з яких 41 згодом звільнили, а 43 залишили під вартою. Найбільше заручників було взято із с. Степашки — 17 чол., Гранів — 11 чол., Кіблич — 11 чол., Самчинці — 10 чол. та Кивачівка — 8 чол.[30].

«Правовою» основою використання заручників у боротьбі із повстанцями був наказ Центральної комісії по боротьбі з дезертирством при Раднаркомі УСРР, підписаний 2 квітня 1921 р. головою РНК УСРР Х. Раковським та командуючим збройними силами України та Криму М. Фрунзе. До наказу додавалась інструкція, у якій вказувалося, що заручники вилучались насамперед із «ударних по бандитизму» районів, тобто там активно розповсюджувався повстанський рух і населення матеріально підтримувало повстанців. У випадках прояву «бандитизму» у місцевості проживання заручника їм загрожував розстріл[31].

Найчастіше жертвами заручництва ставали родичі повстанців. Така практика вже застосовувалася більшовиками на Вінниччині. Так, у вересні 1920 р. чекісти розстріляли Федора Гальчевського, рідного брата відомого отамана Якова Гальчевського.

У телеграмі начальника відділу по боротьбі з бандитизмом ВУЧК С. Дукельського від 25 квітня 1921 р., зокрема, наголошувалось: «Зобов'яжіть усіх уповноважених, що ведуть агентурну роботу і боротьбу з дрібним бандитизмом, терміново встановити у всіх селах місце знаходження найближчих родичів бандитів: матерів, жінок, дітей старшого віку, братів, сестер і невісток, взяти їх на облік. Проведіть через Губрайнараду постанову на предмет взяття заручників — родичів бандитів. Поінформуйте населення, що у випадку повторення вбивства червоноармійців, міліціонерів і Радпрацівників ці заручники будуть розстріляні»[32] .

На виконання наказу голова Брацлавської повітової військової наради 1 червня 1921 р. вивісив у людних місцях Вороновицької волості наказ, де оприлюднив прізвища 47 заручників. Окремо наказувалось взяти у заручники матір, сестру та шурина отамана Микити Дзюбанчука і негайно доставити їх у Тульчин. Самому отаману поставили ультиматум — якщо не здасться владі, то заручники будуть розстріляні[33] . Така ж доля спіткала восени 1921 р. Ірину Салій — дружину колишнього члена Центральної Ради, кооператора та повстанського отамана Володимира Мачушенка. Стали заручниками та зазнали репресій брат і сестра Ананія Волинця, брат і дружина отамана Якова Галюка, Марія Гальчевська-Жуматій (дружина Якова Гальчевського), батько Якова Шепеля Матвій, дружина отамана Левченка та багато інших родичів повстанських ватажків[34] .

Захоплення та страта заручників відбувалися у кожному з повітів Подільської губернії. У протоколі засідання Гайсинської повітової військової наради від 20 вересня 1921 р. зазначалося: «Оголосити ударними волостями по боротьбі з бандитизмом — Ладиженську і Хащеватську. З Ладижина взяти 20 заручників, з Лукашівки взяти 15 чоловік, Білоусовки і Паланки по 10 чоловік, з інших по 3 чоловіки. З Хащеватої — 10 чоловік, Могильної —20 чоловік, з інших сіл по 3 чоловіки. Запропонувати ультвимогу відносно здачі зброї і військового спорядження, тільки не обмундирування. Видати наказ від імені повітвійськнаради про невиконання тієї чи іншої вимоги про те, що весь тягар боротьби з бандитизмом лягає на цей район. Наказ розробити разом з Начдивом. Оголосити за кожного заручника внести 10 гвинтівок, після чого заручники будуть випускатися. Особи, що здали зброю, відповідальності не несуть»[35] . У Ольгопільському повіті о 12 годині ночі 4 листопада 1921 р. повітова ЧК розстріляла як заручників гр. Феодосія Наумчака та Іпатія Бердичівського[36] .

За дії повстанців карали не лише українців, але й містечкових євреїв. Так, у серпні 1922 р. надзвичайна п'ятірка містечка Ладижин для «викорінення з єврейських мас петлюрофільства» взяла у заручники групу євреїв. Згодом за постановою п'ятірки розстріляли громадян Новака та Ройзморіна[37] .

Паралельно із заручництвом діяла і система відповідачів, яка передбачала відповідальність населення за «прояви бандитизму». Надісланий Подільській губвійськнараді наказ наради по боротьбі з бандитизмом Київського військового округу від 30 травня 1921 р. за підписом її голови В. Затонського зазначав, що відповідачі призначаються двома представниками губвійськнаради та одним від волосного комнезаму із розрахунку один чоловік на двадцять хат у селах, не менше двох у висілках та не менше одного на хуторах. На відміну від заручників, відповідачі залишалися на місці свого проживання, проте не мали права його залишати без дозволу комнезаму. У випадку вбивства представника влади розстрілювалась удвічі більша кількість

відповідачів. Якщо тіло вбитого було приховане, то розмір покарання збільшувався удвічі. Особливого цинізму більшовицького «правосуддя» надавав порядок визначення засуджених до страти: усе вирішував жереб, який тягнули самі відповідачі. Також передбачалася конфіскація майна у повстанських сімей та його розподіл серед комнезамівців.

В інструкції «Про призначення відповідачів», яка доповнювала вищезгаданий наказ, рекомендувався набір методів психологічного тиску на непокірне селянство. Передбачалося зокрема, щоб акція по призначенню відповідачів проходила якнайбільш «урочисто», насамперед у «бандитських районах», і обов'язково на загальних зборах села. При цьому влада небезпідставно сподівалася, що відповідачі, боячись помсти з боку повстанців, активніше їх видаватимуть. Цьому мала сприяти і процедура неспішного готування жеребків під час розстрілів, аби «бити на психіку» відповідачів, змушуючи їх купувати своє життя ціною зради повстанців[38].

Така практика почала планомірно запроваджуватись на Вінниччині з 6 жовтня 1921 р. згідно з наказом Подільської губернської військової наради. В ньому наголошувалось, що відповідачі повинні «стежити за появою бандитських загонів та окремих підозрілих осіб. У випадку появи банди в районі (сіл, лісів, урочищ) відповідачі зобов'язані своєчасно попереджувати владу. У випадку виявлення в селі окремих підозрілих осіб або дрібних груп, також як у випадку виявлення серед своїх односельчан осіб, причетних до бандитизму, відповідачі зобов'язані таких затримувати і передавати найближчим властям разом із висновком місцевого комнезаму або ради».

У наказі підкреслювалось, що у випадку вбивства або поранення в селі повстанцями представника радвлади, червоноармійця або члена комнезаму за постановою губкомісії розстрілювався один із відповідачів. Якщо вбивство сталося між населеними пунктами, то відповідальність за це несли відповідачі прилеглих поселень. Майно відповідачів-втікачів підлягало конфіскації. У випадку пошкодження засобів телеграфного та телефонного зв'язку на відповідачів накладався штраф: два коня або дві корови за спиляний стовп, одну голову худоби за перерізаний дріт. Ремонт зіпсованого зв'язку проводився за рахунок відповідачів.

Відповідач, який виявив свою відданість владі у боротьбі з повстанським рухом, міг бути переведений у кандидати або ж зовсім виключений зі списку відповідачів[39].

Про реалізацію цього наказу свідчить лист членів комнезаму містечок Старої та Нової Ободівки Ольгопільського повіту до губернської військової наради Подільської губернії. Так, за поранення червоноармійця продзагону у листопаді 1921 р. жеребкуванням визначили відповідачів з мешканців містечок. Водночас комнезамівці скаржилися на незаконні (з точки зору прихильників більшовиків) дії різних «надзвичайок» та особливих відділів. Наголошувалось на постійних арештах представниками різних надзвичайних комісій та особливих відділів десятків жителів Ободівки. Арештантів вивозять в невідомому напрямку, де їх судять, не даючи можливості для захисту. Практикувалися розстріли без суду і слідства. Причиною таких дій могли стати гарні чоботи арештованого[40].

Свавільні арешти та розстріли стали типовим явищем на Вінниччині. Зокрема, у протоколі засідання Жмеринської повітової військової наради від 23 серпня 1922 р. зазначалося: «Відповідачів с. Мальчівці гр-на Комендра Мусія Макаровича, 46 років —

розстріляти (5 голосів за і 3 проти); Богданюка Наума Івановича і Іванова Якима Івановича майно конфіскувати. Відповідачів с. Радівець — гр-на Постоловського Михайла Федотовича, 40 років, Родзієвського Андрія Пилиповича [...] років — розстріляти; Кухаря Тимофія, Калінського Тимофія — звільнити, конфіскувати майно, Франчука Матвія — звільнити зовсім. Відповідачів с. Кудіївці, Нелепу Григорія Романовича 20 років, Груніна Якова Костянтиновича 50 років — розстріляти. Відповідачів с. Слобідки Носківці Мельника Якова Семеновича 50 років — розстріляти; Рижика Михайла Андрійовича, Кушніра Тимофія Андрійовича — конфіскувати майно»[41] .

На засіданні Гайсинської повітової наради 13 жовтня 1922 р. рекомендувалось військовим підрозділам Червоної армії та ВЧК здійснювати вилучення зброї у населення через інститут відповідачів. Водночас члени наради ухвалили розстріляти запідозрених у підтримці повстанців групу селян: Костянтина Пилиповича Кузьменка, Дмитра Дорофійовича Токаренка, Луку Дорофійовича Токаренка, Марфу Іванівну Краснощокову. Справи на Василя Оверковича Балана та Прокопа Микитовича Майбороду вирішили передати у ревтрибунал[42] .

Ефективним, на думку більшовиків, методом боротьби з повстанським рухом стали надзвичайні трійки, створені на підставі постанови РНК УСРР від 19 квітня 1921 р. «Про діяльність надзвичайних трійок», підписаній заступником голови РНК УСРР Власом Чубарем. Раднарком України доручив Постійній нараді по боротьбі з бандитизмом розробити інструкцію щодо визначення умов створення та діяльності надзвичайних трійок, їх завдань і меж компетенції. Зокрема, вони діставали необмежені можливості «безпосередньої розправи із бандитами, захопленими в результаті здійснених операцій загоном», а також право їх розстрілу. Необхідність «трійки» визначалася кожному окремому випадку постановою губернської особливої наради по бандитизму, якій вони безпосередньо підпорядковувались. Підставою для початку їх діяльності була активність повстанських загонів, «перешкоджання органам радянської влади у проведенні господарських та політичних кампаній» в окремій адміністративній одиниці. Для координації та зосередження зусиль місцевих органів влади та правоохоронних структур до складу трійки входили командир (або комісар) військового підрозділу, представник місцевої влади та ЧК[43] .

Але згадана постанова лише легалізувала вже існуючі трійки. Про їх функціонування до згаданої постанови РНК України свідчить протокол №1 від 15 квітня 1921 р. засідання трійки при Ольгопільській повітовій нараді у складі Антоніна (голова), Шпірта та Добровольського. Вона постановила: «Негайно відправитись через Любомирку, Стратіївку в Попову Греблю, оточивши останню, і запропонувати громаді с. Попової Греблі негайно видати бандитів, ватажків їх, зброю і все награбоване бандитами в Чечельнику. У випадку відмови у виконанні вказаних вимог, а також беручи до уваги, що село Попова Гребля було гніздом переховування і розсадником бандитів, до вищезазначеного села вжити заходи репресій аж до спалення. Спалення села доручити кавалерійському загону т. Шпірта, привести у виконання»[44] .

Через добу, 16 квітня 1921 р., у вогні згоріло 534 будинки, двоє дітей, один громадянин похилого віку, худоба і майже вся домашня птиця. Без даху над головою залишилося 1840 чоловік. Карателі вихоплювали з вогню цінні речі і «без будь-якого сорому, що

було краще і цінніше, забрали, повантажили на підводи і вивозили з села». З деяких селян члени «трійки» брали викуп золотом та цінними речами за збереження будівель[45] .

Подібними були і дії інших трійок. Так, у постанові губернської військової наради від 16 серпня 1921 р. зазначалося: «Беручи до уваги, що бандитизм у Літинському районі ще не ліквідований до цього часу, запропонувати Ревтрійці, яка стоїть на чолі експедиційного загону, що оперує в даному районі, продовжувати свою роботу до наступного розпорядження Губвійськнаради. Беручи до уваги, що бандитами в Літинському районі вбитий цілий ряд відповідальних товаришів (Литвиненко та ін.), і до цих убивств населення району відносилось вкрай співчутливо, запропонувати згадуваній вище Ревтрійці розстріляти в указаному районі не менше 10 чоловік з числа злісних куркулів, незалежно від наявності винних у бандитизмі. Т. Примакову і Заковському прослідкувати за виконанням цієї постанови»[46].

З 13 вересня 1922 р. розпочала роботу Подільська губернська надзвичайна трійка у складі Костандогло, Осадчого та Форовича. Її завданням стало очищення від «контрреволюції» та «бандитизму» губернії, вилучення зброї у населення. Штаб трійки розташовувався в містечку Вовковинці, її відділення діяли практично по всіх повітах губернії[47] . Про стиль та методи її роботи яскраво свідчать матеріали комісії під головуванням С. Буздаліна, створеної 29 серпня 1923 р. ВУЦВК для обстеженню роботи низового апарату прикордонних губернії. У Подільській губернії комісія, серед іншого, проаналізувала роботу губернської надзвичайної трійки: «Сам метод роботи полягав у розверстці зброї по селах, за непостачання вказаної кількості брались заручники, які розстрілювались при невиконанні розверстки». У списках розстріляних значилися жінки та 17-річні дівчата. Співробітники ГПУ повідомили про випадок розстрілу 90-річного громадянина. За офіційними неповними даними кількість розстріляних становила 580 чол., за неофіційними — понад 1000 осіб. Селян розстрілювали на сільському сході, змушуючи заручників просити громаду, щоб вона виконала наряд на зброю і тим врятувала б їх від смерті. Згідно справи № 96 у селі Коржеві селяни приносили мисливські рушниці, фляги, артилерійські стакани, гільзи, лопатки. Іноді тероризовані селяни купували гвинтівки у червоноармійців для виконання розверстки. За повідомленнями декількох партпрацівників, їх зустрічали з хлібом та сіллю, посипали дороги піском упродовж 7 верст, для харчування забивали свиней та овець, «до їх столу готувалося все, що тільки взагалі селянин міг приготувати»[48].

Не гребували чекісти і скромними селянськими пожитками: «При розстрілах, як правило, майно конфісковувалось і за повідомленнями співробітників Губнадзтрійки було дуже багато: брали все, починаючи з одягу і пожитків селянина, рогатою худобою, кіньми і свинями, а коли ми задали питання начальнику ГПУ Леплевському чи можна по записах перевірити конфісковане він указав на велику скриню, де були звалені всі справи опертрійок і сказав, що якщо тут знайдемо, то добре, але треба думати, що книг нема»[49].

Таким чином, більшовики не мали широкої підтримки місцевого населення. Тому становлення та функціонування партійного і державного апарату налагоджувалося за допомогою військ Червоної армії та ВЧК. Масовий повстанський рух на Вінниччині спровокувала політика «воєнного комунізму», окупаційно-загарбницькі дії частин Червоної армії та ВЧК, масові вбивства громадян, які відстоювали ідеали

незалежної Української народної республіки. Не в змозі подолати збройний опір, більшовики намагалися через терор позбутися політичних опонентів. Нечисленні партійні комітети, скоординувавши дії місцевих органів влади, ГПУ та військових частин, застосувавши «надзвичайні трійки», заручництво та інститут відповідачів, протидіяли повстанству. Але збройний опір радянській владі на Вінниччині продовжувався. Так, у 1924 р. було вбито 23 голови комнезамів та 71-го їх члена. У 1927 р. лише в Могилів-Подільській окрузі було зареєстровано 81 напад на радянські установи, у наступному році — 78 нападів[50].

Зруйнована економіка, широкий опір населення змусили більшовиків піти на певні поступки, зокрема на запровадження нової економічної політики, реорганізацію державних органів, судової системи тощо. Як наслідок, економічна лібералізація зменшила збройний супротив українського селянства, яке вважало її за перший крок радянської влади у врахуванні інтересів сільського товаровиробника.

Нові економічні умови розвитку, налагодження міжнародних зв'язків (участь у Генуезькій конференції) були несумісні з широкими репресивними заходами, здійснюваними ВЧК. Тому замість дискредитованої масовими політичними репресіями тимчасової «Всероссийской чрезвычайной комиссии» 9 лютого 1922 р. згідно постанови Політбюро ЦК РКП(б) створили «Государственное политическое управление» при НКВД Радянської Росії. В його компетенцію входило придушення відкритих контрреволюційних виступів, боротьба з шпигунством, охорона залізничних та водних комунікацій та кордонів, боротьба з контрабандою і виконання спеціальних доручень ВЦВК та РНК[51]. На відміну від ВЧК, яка здебільшого користувалася у роботі внутрішніми наказами, для ГПУ законодавчо регламентували процесуальну діяльність і позбавили права на позасудові вироки. Тепер всі справи проти радянського устрою мали розглядатися у судовому порядку. «Революційна законність» закріплювала свободу особистості, передбачала право приватної власності тощо.

Зовні така реорганізація виглядала як упорядкування діяльності правоохоронних та судових органів, утвердження зверхності закону, прав особистості тощо. Але органи державної безпеки продовжували залишатися важливим елементом створюваної системи політичного контролю радянського суспільства, яка підпорядковувалась лише лідерам більшовицької партії. На з'їзді начальників ГПУ УСРР голова ВУЦВК Г. Петровський зазначив: «Коли ми переходимо до нудної роботи, пам'ятайте, що в цей час ви повинні накопичувати кращу практику і готуватися до тієї пори, коли ми знову збройними силами революційності зуміємо боротися всіма засобами проти усіх наших ворогів»[52].

Одним з напрямів «нудної роботи» партійно-державного апарату України і ГПУ зокрема стало знищення «непролетарських» політичних партій та громадських організацій. Використовуючи заяву ЦК РСДРП(б), опубліковану у «Правді» 7 (20) листопада 1917 р., історик Є. Гімпельсон стверджував, що більшовики не мали на меті ліквідовувати соціалістичні партії, збереження багатопартійності «малося на увазі у політичному процесі Радянської Росії». В цій заяві стверджувалося, що «перехід уряду з рук однієї партії в руки іншої радянської партії забезпечений без всякої революції, простим рішенням Рад, простими перевиборами депутатів в Ради». Така думка простежувалася в декреті про право відклику делегатів, прийнятому ВЦВК 21 листопада (4 грудня) 1917 р.[53].

Стрімко змінювані події, загроза громадянської війни, контрреволюційні заговори не сприяли тривалим політичним дискусіям. Будучи жорстко централізованою партією, більшовики одразу взяли курс на тотальні революційні перетворення та формування монопартійної системи в Радянській Росії. Вище політичне керівництво вважало радянські та державні установи, громадські організації допоміжними органами партії. Звичайно, таке бачення повністю виключало не тільки діяльність, але і саму наявність політичних партій навіть соціалістичного спрямування. Колишні соратники корінним чином відрізнялися у розумінні таких понять як «революція», «диктатура пролетаріату», «демократія», «ринкові відносини». Тодішні соціалісти уявляли собі нову соціалістичну державу як результат еволюційного переходу від капіталізму при збереженні ринкових відносин та демократії. Більшовики на засадах теорії класової боротьби намагалися в короткий строк не лише змінити принципи державного управління (ради) та економіки (державна власність на засоби виробництва), а й водночас перебудувати/змінити психологію особистості.

Однак боротьба більшовиків з соціалістами ускладнювалася рядом обставин. По-перше, спільність походження і основ ідеології; по-друге, спільна підпільна робота проти царизму; по-третє, традиційна популярність серед інтелігенції та селянства; по-четверте, особисті дружні, а іноді і родині стосунки змушували більшовиків маневрувати.

Зокрема, популярність партії лівих есерів у масах змусила більшовиків у кінці 1917–середині 1918 рр. створити коаліційний уряд, ввести їх у Колегію ВЧК. Але ліві есери намагалися дотримуватися громадянських свобод навіть в умовах жорсткої політичної боротьби. Численні політичні дискусії між лівими есерами та більшовиками в РНК щодо шляхів розвитку країни, компетенції каральних державних органів, спроба лівоесерівського заколоту 6–7 липня 1918 р. прирекли їх на знищення[54] . Водночас це це визначило ідеологічну орієнтацію ВЧК на більшовицьку партію[55] .

На політичній заангажованості органів державної безпеки наголошував Ф. Дзержинський. Він постійно повторював: «ЧК повинна стати органом Центрального Комітету, інакше вона шкідлива, тоді вона виродиться в охранку або орган контрреволюції»[56] . Така ідеологічно-кадрова реконструкція була конче необхідна для більшовиків з їх ідеєю монопартійності, жорсткого централізованого підпорядкування партії органів влади. Тому цілком закономірно, що органи державної безпеки стали провідною силою у ліквідації «непролетарських» політичних та громадських організацій.

Спочатку у ВЧК діяльністю політичних опонентів займався відділ по боротьбі з контрреволюцією. Із створенням в червні 1919 р. секретно-оперативного відділу (з січня 1921 р. — секретно-оперативне управління) розпочалася цілеспрямована робота по припиненню функціонування непролетарських політичних організацій. Організаційну структуру секретного відділу секретно-оперативного управління повністю пристосували для реалізації цієї мети. Так, 1 відділення займалося анархістами, 2 відділення — меншовиками, 3 відділення — правими есерами, 4 відділення — правими партіями, 5 відділення — лівими есерами, 6 відділення — духівництвом, 7 відділення — іншими партіями, 8 відділення — «осведомительское», 9 відділення — робота проти єврейських партій[57].

Вище партійно-державне керівництво вимагало від органів держбезпеки всебічної поінформованості у всіх сферах діяльності політичних партій і громадських організацій, з'ясування громадянської позиції, особистих якостей керівників центральних і місцевих органів. Тому від «осведомителей», що працювали в середовищі політичних партій, вимагалося висвітлення внутрішньопартійних дискусій, суперечок (аби в подальшому це можна було використати для нейтралізації основних політичних фігур в партії); збір інформації особистого характеру про активних членів партії, про їх звички та взаємовідносини тощо; інформування про вплив політичних партій на певні соціальні групи населення; збір інформації про зв'язок з регіональними партійними осередками; сприяння розпаду місцевих організацій політичних партій. Наприкінці 1921 р. за апаратом ВУЧК числилося 12 тисяч секретних співробітників[58]. Зокрема, на Поділлі на початок 1920-х рр. кількість агентури досягла 2219 осіб[59].

Керівництво ГПУ в інформаційно-аналітичних зведеннях для ЦК КП(б)У зазначало, що досить впливовою політичною силою у робітничому середовищі в Україні залишалась Російська соціал-демократична робітнича партія. На початок 1920 року її члени очолювали ряд профспілок, мали прибічників у середовищі залізничників, робітників, кустарів, інтелігенції[60] .

Хоча хвиля репресій, судових процесів, що прокотилися протягом лютого-березня 1920 р. і зменшила активність членів РСДРП, політичне керівництво знову доручало чекістам рішуче посилити боротьбу проти соціал-демократів: політично неблагонадійні особи бралися на облік; за ними встановлювався постійний нагляд; збиралася компрометуюча інформація. Вжиті заходи змусили РСДРП ширше використовувати нелегальні методи роботи. Зокрема, Подільський губвідділ ГПУ у звіті за 1–15 березня 1922 р. повідомляв: «...меншовики продовжують свою діяльність, збираються на квартирі у відомі дні, де читають різні доповіді і реферати». Співробітники інформаційного відділення відзначили наступальну політичну агітацію меншовика Гольдберга на зборах друкарів з приводу збільшення тарифних ставок. В своїй промові він акцентував увагу на «неправильній політиці Радянської влади», аргументуючи це заявою Шляпникова і Коллонтай до Комінтерну. Промова отримала підтримку у робітників, які після зборів в розмовах захоплювалися правдивістю його доводів. ГПУ України санкціонувало арешт 25 березня 1922 р. активних подільських меншовиків Гольдберга, Лупинського, Іоффе[61] .

Інформація місцевих апаратів ВЧК–ГПУ стала чинником, що поряд з іншими обумовив подальші кроки вищого політичного керівництва Радянської Росії та України стосовно соціал-демократів. 4 червня 1923 р. ЦК РКП(б) в своїй директиві всім губкомам і обкомам відзначив, що «...при повному розгромі і дезорганізації ліберально-буржуазних партій ...партія меншовиків є зараз єдиною організацією, яка хоче розгорнути роботу по всій території Союзу республік, яка має деякий нелегальний апарат, яка має деякі засоби... і яка зберегла деякі зв'язки серед робітників, молоді і студентства. Ця обставина робить партію меншовиків на теперішній час самою значною силою на політичній арені, яка працює в напрямку буржуазної контрреволюції».

Членів партії зобов'язали при активізації меншовиків в порядку партійної дисципліни повідомляти органи ГПУ. Керівники партійних, радянських, кооперативних,

профспілкових органів мали допомагати ГПУ у вилученні меншовиків з установ та організацій системи НКШС, НКПоштелю, НКПраці, НКВТ, НКЗС, а також трестів та вузів. Партійні комітети були повідомлені, «...що по лінії ГПУ також видані спеціальні інструкції на предмет боротьби з меншовиками. Партійним комітетам пропонувалося звернути особливу увагу на безперечне здійснення цих директив і надати всіляку допомогу органам ГПУ»[62].

Переслідування з боку владних структур та правоохоронних органів прискорили процес розпаду РСДРП. У лютому 1924 р. Всеукраїнський з'їзд соціал-демократів затвердив постанову про остаточну ліквідацію меншовицьких осередків в Україні та позбавлення закордонної організації повноважень від українських організацій РСДРП.

Незважаючи на юридичне оформлення розпаду РСДРП, політбюро ЦК КП(б)У своєю постановою від 8 лютого 1924 р. зобов'язало ГПУ УСРР продовжити і посилити боротьбу з діяльністю залишків меншовицьких організацій, не допустити можливості їх подальшого організаційного оформлення[63].

Інформаційно-аналітичні звіти підрозділів центрального апарату і місцевих апаратів в ряді випадків залишаються одним з нечисленних джерел для реконструкції діяльності місцевих організацій політичних партій. Так, в доповідній записці начальника секретно-оперативної частини Подільського губвідділу ГПУ Гаріна до Подільського губкому КП(б)У подаються відомості про діяльність УКП у 1922 р.: історію утворення подільського осередку УКП в 1921 р., політичну роботу в регіоні члена ЦК Української комуністичної партії Симона, що згрупував навколо себе «антирадянські націоналістичні елементи», давалася характеристика активістам Рябоконю та Мукиду. В записці наголошувалося, що завдяки їх зусиллям за короткий час організація залучила значну кількість членів, сформувала мережу осередків в усіх повітах губернії. Головною базою УКП на Поділлі стала Брацлавщина, де при місцевій організації створили осередок комЮНУ.

Чекісти були повністю поінформовані про наміри лідерів УКП через секретних співробітників. Так, уповноважений по політичних партіях губвідділу ГПУ у вересні 1921 р. повідомляв Подільський губком КП(б)У про конфіденційну розмову між лідерами УКП Яровим та Яворським. Вони обговорювали майбутні кроки партії. В записці особлива увага акцентувалася на висловлюваннях Яворського: «...Докласти всіх зусиль для того, щоб втягнути в свою роботу весь орган народної освіти і поставити його під вплив УКП таким чином, щоб він доклав всіх зусиль на селі серед селян, а не серед вінницької бюрократії. Тоді ми будемо вільно перетягувати селян на свій бік, а це дає можливість провести за допомогою виборів членів УКП в органи влади, тоді ми зарекомендуємо себе так, що не будемо боятися ні ЧК, ні КП(б)У тому, що ми за собою маємо силу українського пролетаріату». Дещо іншої позиції дотримувався Яровий, який обережно зауважив: «...Зараз їхати на село — перестріляють бандити, крім того, на місцях переслідує КП(б)У»[64]. На жаль, не вдалося встановити, хто з двох лідерів осередку УКП доповів про конфіденційну розмову уповноваженому ГПУ.

Губвідділ ГПУ провів ряд оперативних заходів для нейтралізації політичної діяльності укапістів. Вже в квітні 1922 р. за допомогою секретного апарату ГПУ керівництво Подільської організації УКП було розколоте на два угрупування чисельністю відповідно: 6 і 16 чоловік. Більшість після розколу вступили до КП(б)У. Подільський губком

УКП змусили утворити ліквідаційну комісію. Однак розпустили лише Вінницьку організацію. Більшість осередків самоліквідувалися. Зокрема, колишні члени Кам'янець-Подільської організації УКП подали заяви про вступ до КП(б)У. Після розпаду місцевих організацій окремі активні члени Української комуністичної партії виїхали в інші міста — Симон — до Катеринослава, Кукниченко — до Полтави, Вихор — до Чернігова[65].

Активність місцевих осередків Української комуністичної партії викликала роздратування вищого політичного керівництва республіки, яке своєю постановою від 26 січня 1923 р. акцентувало увагу на необхідності активізації зусиль ГПУ УСРР, спрямованих проти різних політичних партій і в т.ч. УКП. Для проведення оперативної роботи навіть виділили додаткові кошти[66].

Жорстко і безкомпромісно боролися співробітники ВЧК-ГПУ проти партії есерів. В активізації цієї боротьби на початку 1920-х рр. не останню роль зіграла телеграма секретаря ЦК РКП(б) В.Куйбишева, надіслана всім губкомам і обкомам партії. В ній повідомлялося, що у Москві відбудеться судовий процес над правими есерами. Але «...міжнародна буржуазія і 2-й Інтернаціонал мобілізує свої сили, щоб завадити розкриттю перед обличчям всіх трудящих Росії і всього світу партії есерів як партії міжнародного імперіалізму і вітчизняної контрреволюції».

Зважаючи на резонанс процесу, губкоми КП(б)У зобов'язувалися зібрати на місцях відповідні компрометуючі матеріали на ПСР. На засіданні 23 травня 1922 р. бюро Подільського губкому КП(б)У постановило, що всі члени партії — вихідці з партії есерів — мають надати інформацію про зрадницьку діяльність есерів. Але губком партії ніякої компрометуючої інформації не отримав. Колишні есери надіслали листи, в яких заперечували контрреволюційну діяльність партії[67].

Неспокій у керівництва ГПУ викликала можливість об'єднання соціал-революціонерів перед реальною небезпекою фізичного знищення. Колегія ГПУ націлювала співробітників місцевих апаратів та агентуру на поглиблення розколу в соціалістичному русі. На думку Д. Павлова, у 1922 р. вони бачили безпосередню загрозу в об'єднавчих процесах серед есерів. Тому начальник секретно-оперативного управління В. Менжинський вимагав «всі сили «осведомления» направити на те, щоб не дати об'єднатися есерівським угрупуванням» і «розбити їх об'єднавче спрямування»[68].

Впливову політичну опозицію більшовикам складали єврейські громадсько-політичні організації. З початку XX століття в Україні активно діяли Бунд (Загальний єврейський робітничий союз), Єврейська соціал-демократична робітнича партія Поалей-Ціон, Сіоністська соціалістична робітнича партія, Соціалістична єврейська робітнича партія. В програмних засадах більшості з них зазначалося, що єдиний шлях національно-культурного відродження єврейської нації — у її територіально-державному оформленні.

Відносини більшовицької партії з єврейськими соціалістичними організаціями, передусім сіоністськими, були складними. Якщо на початку існування нової влади наголошувалося на неприпустимості будь-яких компромісів і необхідності вести боротьбу з контрреволюційними партіями, то в умовах громадянської війни, зважаючи на авторитет сіоністів, розпочалося політичне маневрування, яке включало в себе різні форми і методи боротьби та співробітництва[69].

З початку 1921 р. місцеве партійне і радянське керівництво активізувало роботу в напрямку боротьби з сіоністськими організаціями, які розглядались як дрібнобуржуазні

і націоналістичні, а значить, ворожі диктатурі пролетаріату. В. Ленін ще в 1903 р. писав, що «...сіоністська ідея — цілковито хибна і реакційна по своїй суті», а вирішення єврейського питання полягає в асиміляції євреїв[70] .

На прикладі ліквідації єврейських політичних та громадських організацій на Вінниччині продемонструємо ще один метод придушення більшовиками політичного інакомислення в республіці — так зване адміністративне вислання.

Реорганізації правоохоронних органів та судової системи 1922 р., обов'язковість дотримання процесуальних норм ускладнювали роботу по «вилученню» членів «непролетарських» партій та громадських організацій із суспільства. Чекісти під час слідства не завжди могли зібрати переконливі докази контрреволюційної діяльності громадянина. Голова ГПУ УСРР В. Балицький у своїх пропозиціях з приводу ведення судових справ представників антирадянських партій та угрупувань в лютому 1924 р. заявляв, що «...Дуже рідко ... при обшуку вдається виявити компрометуючий матеріал (літературу, прокламації і т. д.), який би міг служити для гласного суду речовим доказом вини: ряд ліквідацій, проведених ГПУ за останній час, викликав посилення конспірації в середовищі антирадянських партій». Тому він просив ЦК КП(б)У підтримати перевірену практику вислання в адміністративному порядку[71]. Адміністративне вислання на початку 1920-х рр. стало основним методом боротьби більшовиків проти політичних опонентів, в тому числі і сіоністських організацій.

Кожен випадок адміністративного вислання сіоністів погоджувався з прокуратурою. Справи, порушені ГПУ, незалежно від висновків місцевої прокуратури передавалися в Особливу нараду при Колегії ГПУ УСРР лише після висновку прокуратури республіки. Вона не завжди погоджувалася з доводами чекістів про необхідність вислання. На думку прокуратури, така форма покарання доцільна лише для активних діячів сіоністського руху: членів партійних комітетів, штабів, лідерів «Гехолуц», «Макабі» тощо. При відсутності прямих чітких доказів «контрреволюційної» діяльності та наполегливості співробітників ГПУ обвинувачених для проведення слідчих дій та прийняття остаточного рішення переводили в прокуратуру республіки.

Водночас прокуратура вимагала прискореного темпу слідства. Практично всі справи, які приходили в Особливу нараду свідчили, що утримання під вартою продовжувалося по 3–4 місяці. Тому, прокуратура запропоновувала звільнити, до вирішення питання про вислання, з під варти тих, хто утримувався більше двох місяців. Одночасно секретному відділу ГПУ УСРР в категоричній формі ставилась вимога про дотримання такого темпу слідства по справах сіоністів, щоб у Особливу нараду вони поступали через місяць після арешту. По-перше, це знімало звинувачення з ГПУ про використання утримання під вартою за зовнішньо незначне правопорушення як засіб політичного тиску на громадську організацію. По-друге, затримані сіоністи швидко організовувалися і починали кампанію обструкції адміністрації в'язниці. Ув'язненні демонстративно ображали наглядачів, висували заздалегідь неприйнятні та провокаційні вимоги, розраховані на конфлікт з адміністрацією. Тому прокуратура після прийняття постанови про адміністративне вислання обов'язково стежила за своєчасністю відправки етапу.

Репресивні заходи, проведені органами державної безпеки спільно з партійно-державним апаратом в 1922–1923 рр., частково паралізували сіоністський рух. Але з середини 1924–1925 рр. у єврейській громаді починають наростати опозиційні настрої.

«Ножиці цін», директивні обмеження в обігу сировини та податковий тиск під час реалізації нової економічної політики зумовили посилене розшарування єврейського населення. Основним джерелом їх існування залишалися дрібна торгівля, посередництво та ремісництво. Місцеві органи влади не змогли вирішити проблему зайнятості містечкового єврейського населення, і молоді зокрема. В доповіді секретаря Головного бюро євсекції при ЦК КСМ Д. Моніна про результати обстеження роботи серед єврейської молоді в Україні і на Вінниччині зокрема, стверджується, що «...70–80 відсотків молоді немає роботи. У велику промисловість євмолодь мало втягнута. В ремісничі підприємства не вдається втягнути підлітків через важкий економічний стан. До землеробства молодь залучається дуже слабо». Ситуація обтяжується побутовим антисемітизмом українського населення та місцевих керівників. Єврейській молоді безпідставно відмовляли в прийомі на роботу, навчальні заклади, звинувачували у дрібнобуржуазності[72].

Заступник Голови ГПУ УСРР К. Карлсон визнавав, що містечкова єврейська молодь допитлива по природі, здатна не лише до торгівлі, але і до фізичної праці. Їй важко змиритися з думкою про свою непотрібність та фізичне відмирання. При задіянні її потенційних можливостей у радянському будівництві молодь сама б сприяла активному знищенню патріархальних традицій єврейського містечка, «...цілком усвідомлюючи їх реакційну сутність в політичному, економічному та культурному відношеннях»[73].

К. Карлсон, син робітника, латиш за національністю, якого юнацький максималізм, економічна безвихідь, бажання побудувати справедливе суспільство привели у 19 років до в’язниці за політичну діяльність, чітко визначив основні причини росту сіоністських настроїв серед молоді. «... Коли вона [молодь — Авт.] зайнята впертою боротьбою за шматок хліба насущного, коли вона не може бути включена в загальний прогресивний розвиток, коли їй не дають прилучитися до радянських та громадських установ через її економічне та соціальне, будучи представлена самій собі, вона створює свої власні організації з метою самозахисту, рятуючи відживаюче реакційне містечко. Однак і цього для неї мало — вона звертає свій погляд на Палестину як на рятівний маяк від виродження і смерті»[74].

В доповідній записці Генеральному секретарю ЦК КП(б)У Л. Кагановичу від 15 вересня 1925 р. керівництво ГПУ України констатувало, що два мільйони євреїв, що проживали в містечках, «...неминуче мали стати необхідною жертвою нашої економічної політики. Наша боротьба в містечках... з дрібною буржуазією за володіння ринком, за безпосередній зв’язок з селянством з метою задоволення його продукцією нашої великої та дрібної промисловості — є ... боротьба з єврейськими масами, які уособлюють цю дрібну буржуазію»[75].

В такій ситуації пропаганда сіоністських організацій зводилась до звинувачень радянської влади у фізичному та моральному знищенні єврейського народу. Заступник голови ГПУ УСРР К.Карлсон підкреслював, що навіть ліва частина сіоністських угрупувань займає негативну до радянської влади позицію. «Наша боротьба з сіонізмом рік тому-півтора тому і почасти сьогодні, — відзначав він, — зводилася до добре розрахованих актів прямої дії, які давали можливість послабити час від часу рух. Ми знімали актив сіоністських угрупувань, саджали в Допри найбільш сильну частину організації, піддавали висланню найбільш активних осіб і цим самим досягали тимчасового затишшя. ... Ми не врахували об’єктивних причин, що перетворили сіоністський рух в політичний рух єврейської дрібної буржуазії. ...Наші заходи адміністративної боротьби з сіоністським рухом не досягають своєї мети, так як зі страшною швидкістю ростуть активні сили сіоністів серед єврейських мас...»[76]

Чекісти явно не чекали, що соціальне розшарування містечок, спричинене непом, масова люмпенізація євреїв спричинять не їх пролетаризацію та бажаний розпад традиціоналістської общини, а призведуть до посилення націонал-соціалістичних організацій.

В 1924 р. та особливо в 1925 р. спостерігається прогресуючий ріст сіоністських організацій з соціалістичним забарвленням. Начальник Секретного відділу ОГПУ Т. Дерибас повідомляв ЦК РКП(б), що в 1924 р. розпочато 12 агентурних групових розробок, по яких проходять 327 чол., 986 одиночних групових справ; на обліку станом на 1 січня стояло 750 чол.[77] На листопад 1924 р. на оперативному обліку було біля 2 тис. сіоністів, на 2 січня 1925р. — 3300 чол., в кінці 1925 р. — 7601 чол. Але на облік ставилися лише політично активні сіоністи. Прокурор УСРР Л.Крайнєв вказував, що «...в круглих цифрах кількість сіоністів на Україні становить: на листопад 1924 р. — 15000 чол., на січень 1925 р. — 26000 чол., на січень 1926 р. — 30000 чол.»[78]. Масовість сіоністських організацій відзначав і Д. Монін. Місцеві відділи ГПУ під час його відрядження в Україну надали наступні цифри: в Одеській губернії нараховується більше 2500 молодих сіоністів, на Поділлі — біля 5000 чол., на Київщині — біля 2000 чол.[79] Таким чином, наведені дані свідчать, по-перше, про прогресуючий ріст сіоністських організацій в 1924–1925 рр., зумовлений економічним становищем містечкового єврейського населення, по-друге, про значний відсоток в них молоді.

Місцеві державні, правоохоронні та партійні органи не були готові до сплеску сіоністських настроїв. За свідченнями прокурора УСРР Л. Крайнєва організації переживали такий ентузіазм, що репресії іноді сприяли посиленню симпатій сіоністів і сприяли кількісному зросту. Тому арешти та вислання використовувалися досить обережно. Хоча за результатами проведеної операції з 13 березня по 1 травня 1924 р. в СРСР було заарештовано 3,5 тис. сіоністів, в Україні на 2 вересня — біля 2 тис. осіб[80]. Більшість після підписки про припинення політичної діяльності звільнили. На травень 1925 р. в СРСР було вислано лише 132 сіоніста[81].

Всього за 1923–1925 рр. було вислано в адміністративному порядку 213 чол.[82] З січня по 15 листопада 1926 р. в Україні проведено 886 арештів, з них представлено до адмінвислання 301 чол., вислано за межі УСРР 237 чол.[83] Найбільшу кількість було вислано з Київського (33 чол.), Одеського (30 чол.), Проскурівського (17 чол.), Вінницького (16 чол.), Харківського (16 чол.), Кам'янець-Подільського (12 чол.) округів[84]. За віком левову частку складала молодь: до 18 років — 4 чол., до 24 років — 101 чол.[85] Такі цифри свідчать, що доведена до відчаю важким економічним становищем, люмпенізована єврейська молодь була основою сіоністських організацій. Водночас це дало можливість сіоністам сформувати громадську думку, що органи ГПУ борються з «хлопчаками», що не додавало радянським владним структурам популярності.

За соціальною ознакою з числа висланих — 15 робітників, 6 селян, 36 службовців, 58 осіб вільних професій, 110 осіб «невизначених занять»[86]. Л. Крайнєв зауважує, що органи прокуратури та держбезпеки, мовляв, при висланні дотримувалися класового принципу. На нашу думку, це свідчить, що ГПУ заарештувало і вислало професійних сіоністських організаторів, які, крім партійно-організаційної роботи, нічим іншим не займалися.

Розмірковуючи над методами боротьби проти сіонізму, зважаючи всі «за» та «проти» К. Карлсон ставив питання: якщо сіонізм є масовий рух єврейської дрібної буржуазії, то чи правомірно застосовувати крім репресивних заходів ще й метод паралізації

сіоністського руху? Маючи усталені політичні погляди, писав, що якби в наявності було 10-ти мільйонне єврейське населення, з якого 1,5 чи 2 мільйони складала дрібна буржуазія, то роздумів про методи та засоби боротьби, які виходили «...з елементарних основ нашої політики» просто не було б. «Але вся серйозність положення полягає в тому, — зазначав К. Карлсон, — що в силу історичних об'єктивних причин ця дрібна буржуазія уособлювала три чверті, якщо не більше, єврейських мас, що населяють Україну, і, таким чином, класове питання, чисто економічна боротьба перетворюються в боротьбу з національною одиницею. Оскільки це так, перед нами стоїть завдання паралізації сіоністського руху з меншими збитками для всієї єврейської маси в цілому»[87] .

Враховуючи всі аспекти єврейського руху, ГПУ УСРР рекомендувало поряд із продовженням репресій щодо сіоністського дорослого активу ряд організаційних, економічних, пропагандистських заходів. Серед організаційних заходів — кадрове посилення єврейських партійних секцій, що підніме рівень довіри до них місцевих партійних апаратів. Євсекції повинні були організувати пасивні безпартійні єврейські маси.

Керівництву ЛКСМУ необхідно переглянути критерії прийому єврейської містечкової молоді з метою широкого її включення у громадську роботу. Пропонувалося обговорити питання щодо створення при ЦК ЛКСМУ єврейської секції.

Чекісти також рекомендували створити позапартійні громадські організації, які б могли об'єднати політично активних громадян з лівими поглядами, але яких не влаштовували деякі тактичні кроки більшовиків. Через такі громадські організації, можливо, навіть культурницького спрямування, численні акції та дискусії робота євсекцій була б більш ефективною.

В економічній галузі, на думку чекістів, необхідно максимально приділити увагу єврейській колонізації, надавати довгострокові кредити для бажаючих працювати в сільському господарстві, залучати євреїв для роботи в місцевій промисловості тощо. Це дасть можливість знизити соціальну напругу і ліквідувати соціальну базу сіонізму.

В пропагандистській роботі робився акцент на масовість існуючих єврейських газет та створення мережі російськомовних єврейських газет, видання масовими тиражами брошури з роз'ясненнями політики радянської влади в галузі єврейського переселення, можливості розвитку єврейської культури тощо. Вважалося за доцільне запрошення групи комуністів з Палестини, які б «...проінформували єврейські маси про класову боротьбу... і співставили процес подальшого розвитку єврейського народу в нашому Союзі і в Палестині». Реалізація таких рекомендацій вимагала співпраці державних, партійних та правоохоронних органів.

Якщо оцінювати діяльність органів ВЧК-ГПУ в цілому, слід зазначити, що вони у координації з партійними та судовими органами на середину 1920-х років повністю ліквідували осередки «непролетарських» політичних партій та громадських організацій на Вінниччині. Таким чином, спрямовуючи дії державного репресивного апарату, ВКП(б) забезпечила політичну монополію в СРСР і, зокрема в УСРР.

Вищим партійно-державним керівництвом України органи ВЧК-ГПУ активно використовувалися для боротьби з «українським дрібнобуржуазним націоналізмом». Так, політбюро ЦК КП(б)У особливо турбувало зростання національної самосвідомості української громадськості. 22 лютого 1926 р. політбюро обговорювало інформацію голови ГПУ УСРР В. Балицького про настрої серед української інтелігенції і доручили

місцевим апаратам держбезпеки «розкласти праві угрупування у середовищі української інтелігенції». У березні 1926 р. у циркулярі «Про українську інтелігенцію» керівництво ГПУ пропонувало конкретні заходи, які передбачали «точне і широке інформування» партійних і радянських органів, компрометування ідеї «селянських спілок» та їх ініціаторів. Під нагляд потрапили установи Всеукраїнської Академії наук, мистецькі та творчі громадські організації, вчителі, науковці, митці тощо.

У вересні 1926 р. черговий циркуляр ГПУ УСРР «Про український сепаратизм» констатував стрімкий ріст національної самосвідомості, спричинений політикою українізації, що ініціювалася керівництвом СРСР та УСРР. Партійні лідери ясно бачили небезпеку росту «незалежницьких» тенденцій в українському суспільстві. У висновку циркуляру заступник голови ГПУ УСРР К. Карлсон вивів «формулу контрреволюційних елементів» — мова, наука, культура, територія, суверенність. Соціальною базою таких вимог, на його думку, були УАПЦ та Академія Наук України[88].

Висновок цього чекіста став можливим після аналізу численних періодичних інформаційних повідомлень місцевих апаратів органів держбезпеки. Так, Могилів-Подільський окрвідділ ГПУ, інформуючи секретаря окружного комітету КП(б)У про стан підготовки перевиборів до місцевих органів влади в лютому-березні 1926 р. підкреслював активність «націоналістично» налаштованого вчительства та селянства, їх бажання стати на чолі сільської громади[89].

Пасивний опір української інтелігенції Вінниччини радянській владі фіксували співробітники ГПУ і в наступні роки. У політико-економічному огляді Вінницького округу за 1928 р. сільська інтелігенція (вчителі, агрономи) характеризувалася як «антирадянський петлюрівський елемент». «Частина з них дещо призвичаїлась і веде себе в залежності від становища Радянського Союзу в міжнародній обстановці. Частина ж продовжує залишатися з явно ворожими пораженськими настроями, звідси дружба з куркулями та антирадянськими елементами на селі, і покровительство її молоді у відношенні вступу її до ВУЗів, і старі методи у вихованні (грубість, фізичний вплив на учнів і т.д.). […] Політичні настрої антирадянської частини сільської інтелігенції в основному не відрізняються від настроїв антирадянської частини міської. […] Новий виборчий закон викликав наступні розмови: «Сьогодні ти хороший, а завтра на тебе донесли про твоє минуле і ти нікуди не годишся», «Знову відкрили сторінку минулого, з нас поробили манекенів, що пересуваються, скоріше б зміни, хто б не прийшов, все одно буде краще». З'явились розмови про вільну Україну, незадоволення євреями і т.д.»[90].

Водночас інформаційна складова діяльності чекістів супроводжувалась постановкою на оперативний облік незадоволених радянською владою. Керівництво ГПУ УСРР у 1926 р. вимагало від начальників окружних відділів скласти списки «соціально небезпечних елементів»: підозрюваних у шпигунстві, учасників «української і білої контрреволюції», «актив» опозиційних партій, «активний антирадянський елемент», засуджених за контрреволюційні злочини, шпигунство, політичний бандитизм, іноземних підданих, реемігрантів, осіб, що можуть бути взяті в заручники (відомі громадські діячі, заможні селяни з районів, «заражених бандитизмом, що відомі в минулому своєю повстанською діяльністю»), колишніх офіцерів, української інтелігенції, що «залишилася сліпо відданою ідеям «самостійної України». Зазначимо, що до української контрреволюції зарахували і куркульську частину українського села[91].

Ретельно відстежуючи та занотовуючи прояви невдоволення в суспільстві, співробітники держбезпеки заводили справи-формуляри на невдоволених діями радянської влади. У спецповідомленні начальника Тульчинського окружного відділу ГПУ начальнику інформаційного відділу ГПУ УСРР від 6 листопада 1928 р. про антирадянську агітацію серед селянства округу вказувалося: «На загальних зборах, що відбулись у с. Шпикові, де стояло питання про перехід на 4-и пільну систему обробітку землі, після доповіді райагронома Шпиківського району виступили куркулі того ж села Пересянко, Гилько, Єльчак Прокопій, кажучи: «Ви не слухайте нікого, що вони вам говорять, їм добре говорити, вони за наших плечей понаїдали пузи. Перше були поміщики і ми на них працювали, а тепер комуністи — це ті ж самі поміщики, тільки перевдягнені в другу шкуру. В Москві сидять тільки пузаті та наїдають морди за селянську працю та вставляють нам закони», завдяки чому збори з даного питання ні до чого не дійшли. Крім того, слухи серед селян, що «скоро буде війна з Польщею, і якщо спалахне війна, то всім потрібно йти на фронт, здатися полякам і звідти повести наступ на комуністів, по-іншому ми нічого не доб'ємося». Враховуючи таку антирадянську спрямованість громадян с. Шпикова Пересянко, Гилько і Єльчак, співробітники ГПУ почали збирати додаткові данні для заведення справи-формуляру[92]. Згодом зібрані документальні матеріали стали підґрунтям політичних переслідувань громадян.

На рубежі 1920–1930-х рр. репресії стають невід'ємною частиною здійснення сталінської революції «зверху» — індустріалізації та колективізації. Ще в грудні 1925 р. XIV з'їзд ВКП(б) проголосив курс на індустріалізацію, що означало, передусім, створення в країні потужного військово-промислового комплексу. Подібна технічна модернізація у країнах Західної Європи продемонструвала потребу у величезних матеріальних і людських ресурсах. Але кардинальні зміни у промисловості Заходу здійснювались поступово і капіталовкладення виділялися згідно темпів економічного зросту. В СРСР запланували провести індустріалізацію за декілька років, вилучивши більшість необхідних матеріальних та фінансових ресурсів у населення країни.

На етапі розробки плану перетворення країни в могутню індустріальну державу виникло чимало проблем. Зокрема, необхідність підготовки інженерно-технічних та робітничих кадрів, виготовлення відповідного обладнання для фабрик, заводів, електростанцій. Було очевидним, що переважну кількість устаткування потрібно купувати за кордоном, що вимагало додаткових валютних ресурсів. Сталінське керівництво розуміло, що індустріалізація призведе до різкого збільшення кількості міського населення, що, в свою чергу, вимагатиме вирішення житлово-комунальної проблеми, заробітної плати, постачання продовольства.

Відповідальність за постійні аварії старого обладнання, недоліки і помилки, неминучі при форсованій модернізації країни, політичне керівництво СРСР перекладало на «класово ворожі елементи», які начебто не змирилися з перемогою революції і намагаються через «шкідництво» довести неможливість швидких економічних змін. Ярлик «шкідництво» активно використовувався для формування у 1928 р. громадської думки при проведенні знаменитої в СРСР «шахтинської справи». У квітні 1928 р. пленум ЦК і ЦКК ВКП(б) підкреслив, що політичне значення «шахтинської справи» полягає в зв'язках «старих фахівців» — шкідників з іноземними розвідками і закордонними промисловими колами, що прагнуть підірвати оборону Радянського Союзу і готуються до інтервенції проти СРСР.

У травні Й. Сталін закликав «не церемонитися» з «старими фахівцями», заявляючи: «Шахтинська справа свідчить про наявність у країні активних класових ворогів»[93] .

Але індустріалізація була лише складовою модернізації СРСР. Здійснити її без радикальних перетворень в сільському господарстві, де основу складали індивідуальні господарства, неможливо. Більшовицькі лідери за допомогою колективної форми розвитку сільського господарства (радгоспи та колгоспи) намагалися отримати інструмент вилучення потрібної державі сільськогосподарської продукції при мінімальних витратах. Це давало можливість спрямувати значні фінансові ресурси на модернізацію промисловості. Запропонована реформа мала вирішити проблему переведення сільського господарства на «соціалістичні рейки» і водночас ліквідувати основного політичного опонента більшовизму — «дрібнобуржуазного сільського власника».

Для створення колективних господарств була необхідна матеріально-технічна база. Компенсувати відсутність державної допомоги, на думку лідерів СРСР, повинно розкуркулення. Цей процес на Вінниччині розпочався ще на початку 1920-х років. Так, за матеріалами вибіркового обстеження комнезамів Поділля у вересні 1923 р., з 50 організацій КНС лише 6 не проводили розкуркулення[94] . З 1 травня 1923 р. по 1 травня 1924 р. у заможних селян Вінницького округу комнезамами було відібрано 7.100 десятин землі[95] . У кінці 1923 — на початку 1924 р. «зусиллями» Вінницької окружної земельно-судової комісії було розкуркулено 1.077 господарств, майно яких було передане у розпорядження новоорганізованих колективів[96] . З розгортанням НЕПу процес розкуркулення припинився, і заможні селянські господарства почали зазнавати податкового тиску. Водночас державна підтримка колективних господарств різного типу (комуни, товариства спільного обробітку землі тощо) за відсутності матеріальних та фінансових ресурсів була мінімальна. В умовах економічної лібералізації середини 1920-х рр. колгоспи, комуни, ТСОЗи через малочисельність та збитковість не змогли стати надійним товаропостачальником державі дешевої сільськогосподарської продукції. Індивідуальні селянські господарства вимагали еквівалентного обміну товарної продукції. Отже, державні органи не мали у розпорядженні того об'єму сільськогосподарської продукції, який мав забезпечити експортні потреби СРСР як єдиного джерела валютних ресурсів. Тому політбюро ЦК ВКП(б) прийняло рішення про початок суцільної колективізації.

7 листопада 1929 р. в офіційному друкованому органі ЦК ВКП(б) газеті «Правда» була опублікована стаття Й. Сталіна «Рік великого перелому», в якій помилково стверджувалося, що «селянин-середняк масово пішов до колгоспів» і тому є всі передумови проведення колективізації[97] . Пленум ЦК ВКП(б), який розпочав роботу 10 листопада 1929 р., підтримав висновки Й. Сталіна про необхідність «соціалістичних змін на селі», готовність державних органів допомогти їх здійснити, бажання більшості селян до об'єднання у колективи і прийняв постанову про початок суцільної колективізації в СРСР. Селян, які не погоджувалися на колективізацію, оголосили «куркулями» і мали ліквідувати як ворожу соціальну групу — «клас». Отже, партійно-державне керівництво СРСР, а не селяни, визначило економічну основу майбутніх колгоспів. Це — майно середняцьких господарств, які складали основу сільського товарного виробництва в Україні.

Форсована колективізація не передбачала довгострокової широкої пропагандистської кампанії переконання селян у доцільності об'єднання індивідуальних господарств у колгоспи. До того ж, поганий економічний стан вже існуючих поодиноких колективних

господарств був більш переконливим доказом їх неефективності в умовах радянської дійсності, ніж слова чергового агітатора. Сталіну, завдяки інформаційно-аналітичним зведенням ОГПУ, були добре відомі селянські настрої, їх негативне ставлення до колективізації. Тому селянський або «куркульський» опір суцільній колективізації був для вищого партійно-державного керівництва СРСР та УСРР очікуваним явищем.

Політбюро ЦК КП(б)У 18 січня 1930 р. затвердило пропозиції ГПУ щодо ліквідації куркульства в Україні на етапі суцільної насильницької колективізації. Для керівництва операцією створювалася комісія в складі С. Косіора (голова), В. Балицького, В. Порайка, М. Демченка, П. Постишева. Прогнозуючи можливий опір селян, прийняли рішення відкликати із запасу 500 чекістів. Політбюро ЦК КП(б)У також запропонувало Наркомату освіти України спільно з культурно-пропагандистським відділом ЦК КП(б)У розробити заходи по забороні дітям куркулів навчатися у середній та вищій школах[98] .

Початок масового «розкуркулення» на Вінниччині поклала таємна телеграма ЦК КП(б)У за підписом С. Косіора Вінницькому окружному комітету партії від 23 січня 1930 р., у якій, зокрема, говорилось: «Перше, приступити негайно до заходів проти куркуля, з таким розрахунком, щоб до 15 березня їх в основному закінчити. Друге, заходи провести в прикордонній смузі в першу чергу. Третє, підготовку в селах розпочати з 1 лютого і протягом 2–3 тижнів підготувати бідняцько-середняцький актив, а потім приступити до розкуркулення»[99] . Бюро Вінницького окружкому КП(б)У 24 січня 1930 р. прийняло рішення, яке конкретизувало завдання: «негайно приступити до роботи по всьому округові з виконання директиви ЦК по ліквідації куркуля. Виділити трійку у складі Т.Т. Плачинди, Крихи, Леонова. У 24 години виробити план масової роботи. ГПУ провадить роботу з ізоляції політично активних і шкідливих осіб у місті та на селі. Трійці у 24 години скласти та встановити контрольні цифри куркулів. Всі розкуркулювані елементи мають бути негайно вилучені з місця їхнього мешкання. Вважати всю роботу з виконання даної директиви бойовою»[100] . Звісно, що при таких «ударних» темпах складання списків до них, крім так званих куркулів, потрапляли селяни-середняки і навіть бідняки.

ЦК КП(б)У 2 лютого 1930 р. направив окружкомам КП(б)У лист «Про заходи щодо ліквідації куркульських господарств в районах суцільної колективізації», який скеровував партійний і радянський актив на рішучі дії. Він вимагав «провести найбільш організованим способом розпочатий у районах суцільної колективізації процес ліквідації глитайських господарств і рішуче придушити спроби контрреволюційного опору глитайства колгоспному рухові»[101] .

Через декілька днів, 7 лютого 1930 р., на місця надійшов оперативний наказ № 42167 ДПУ УСРР про організацію операції по масовому виселенню куркульського елементу з території України. Детально розроблений план передбачав затримання розкуркулених, їх відправку на залізничні станції. Також давались конкретні вказівки щодо речей, які селяни могли взяти з собою: «...Лише найбільш необхідні предмети домашнього вжитку, а також теплий одяг, деякі елементарні засоби виробництва у відповідності з характером їх роботи на новому місці (у зв’язку з відправкою на Північ та використанням їх на лісорозробках) вони беруть з собою сокиру, пилку, лопату та інші необхідні інструменти, які повинні вантажитись у окремому вагоні. При цьому загальна кількість речей та продовольства не повинна перевищувати 25–30 пудів. Грошові заощадження залишати на руках лише мінімальні суми (до 500 крб. на сім’ю), які необхідні для переїзду та облаштування на

новому місці, а також зобов'язати в рахунок 25–30 пудів речей брати не менше ніж на 2 місяці продовольства»[102]. Таким чином, подільські селяни мали відтепер забезпечувати Країну Рад лісом, при цьому маючи мало шансів на фізичне виживання.

На місцях з відповідальністю ставились до процесу розкуркулення. Так, в інструкції Вінницької окружної трійки, надісланій 25 січня 1930 р., зокрема, вказувалося, що місцевий актив повинен у глибокій таємниці скласти списки куркулів, передати їх через райком партії на затвердження окружної трійки. Лише потім списки виносяться на обговорення зборами активу й остаточно затверджуються[103].

Перша широкомасштабна операція з депортації українського селянства, здійснена згідно з постановою ЦК ВКП(б) від 30 січня 1930 р., почалася 19 лютого 1930 р. До травня 1930 р. з території України було виселено 20 761 селянську родину в складі 98 743 осіб, а також 32 родини і 14 894 осіб — одинаків «особливого призначення» («контрреволюційний елемент» і «шпигуни» з прикордонної смуги України). Із цих людей на Північ, переважно до Архангельської області та Комі АРСР, було відправлено 19 658 родин в кількості 93 561 особи (31 956 чоловіків, 28 014 жінок, 33 491 дитина), і до Сибіру — 1 103 родини в кількості 5 282 осіб (1 732 чоловіка, 1 414 жінок, 2 136 дітей). Крім цього, до Сибіру було відправлено 14 894 особи — одинаків «особливого призначення»[104]. З огляду на кількість депортованих громадян розкуркулення проводилось як військова операція, з залученням значної кількості підрозділів військ ГПУ, які мали забезпечити належний рівень заходів по ліквідації «класового ворога».

Як правило, контрольні цифри щодо кількості розкуркулених визначались «зверху» і директивою надсилались у райони. Так, Вінницький окружком КП(б) У визначив наступну кількість депортованих селян[105]:

№ п/п	Назва району	Підлягають розкуркуленню		
		З них вислано за межі		Всього
		Району	України	
1	Жмеринський	162	132	294
2	Вороновицький	94	76	170
3	Немирівський	88	72	160
4	Липовецький	137	111	248
5	Літинський	197	160	357
6	Калинівський	110	90	200
7	Дашевський	66	54	120
8	Іллінецький	77	83	160
9	Турбівський	165	135	300
10	Тиврівський	127	103	230
11	Ситковецький	72	58	130
12	Хмільницький	171	139	310
13	Вінницький	165	135	300
	Всього	***1631***	***1348***	***2979***

Дані за лютий–березень 1930 р. про розкуркулення у Могилів-Подільському окрузі свідчать про розорення переважно малозаможних селянських господарств[106] :

Район	Зроблено описів	Фактично розкур-кулено глитаїв	Вилучено майна на суму	Передано до колгоспу (сума)	Пересічна вартість глитайського господарства	Пересічна вартість звичайного господарства
Барський	213	50	44635	44635	860	568
Станіславчицький	56	5	6732	6732	1346	500
Джуринський	49	-	-	-	-	-
Мурафський	47	20	10789	10789	-	-
Лучинецький	102	87	158008	158008	1805	950
Ямпільський	-	-	-	-	-	-
Чернівецький	65	46	14789	14088	-	-
Яришівський	287	80	125688	125688	600	-
Китайгородський	-	-	-	-	-	-
Муровано-Куриловецький	95	34	25097	25097	738	-
Ялтушківський	115	103	141639	141639	-	-
Бабчинецький	150	111	102980	102980	1018	927
Могилівський	184	26	10959	10959	879	470
Шаргородський	76	56	90000	90000	-	-
Всього	***1439***	***618***	***731316***	***730615***	***7246***	***3415***

Загальна кількість розкуркулених на Поділлі на 10 березня 1930 р. була наступною[107] :

Назва округу	К-сть районів	К-сть р-нів, що провели розкуркулення	К-сть господарств в окрузі (тис.)	К-сть господарств в р-ні, де проведено розкуркулення	К-сть розкуркулених
Вінницький	13	13	154	112209	2585
Могилівський	14	2	116	15502	158
Кам’янецький	13	2	113,4	17206	230
Проскурівський	14	14	115,3	118000	1281
Тульчинський	17	3	160,3	28693	188

Насильницька колективізація та депортації викликали на Вінниччині масовий опір селян, які намагалися відстояти своє право працювати на власній землі. Лінн Віола стверджувала, що «колективізація була громадянською війною між сталінською державою і селянством, між двома різними культурами, двома різними способами мислення і буття в його фатальному варіанті такого співіснування. Це була громадянська війна в економічній і культурній сферах, в повсякденному житті»[108] .

Особливо великого розмаху набрали селянські виступи на Вінниччині в березні 1930 р. Так, в Тульчинському, Могилів-Подільському і Вінницькому округах виступи відбувалися на території 343-х сільрад, радянська влада була ліквідована в 73-х селах, ГПУ зареєструвало 81 збройний виступ. Тільки в Тульчинському окрузі проти радянської влади повстало 189 сіл. З'явилися гасла на зразок: «Геть комуністів, які ведуть країну до загибелі!», і навіть «Геть радянську владу, хай живе самостійна Україна!»[109].

На наш погляд, показовим є селянський виступ 13–15 березня 1930 р. в с. Черепашинці Калинівського району[110]. Виступ селян с. Черепашинець був типовим для березня 1930 р. У кінці 1929 р. група сільських активістів і комуністів почала створювати колективне господарство. На початку 1930 р. на допомогу прибув уповноважений Калинівського райвиконкому Ю. Хоша, під керівництвом якого актив села вирішив провести суцільну колективізацію. В один з лютневих днів вони зігнали селян на збори, вимагаючи негайно написати заяви про вступ до колгоспу. За допомогою міліціонерів і відвертих погроз активістам вдалося провести рішення про створення колгоспу. Селян, які відмовилися вступити до колгоспу, внесли до списку куркулів, які підлягали висланню до північних районів СРСР. Під охороною співробітників ГПУ розкуркулених 18 лютого 1930 р. відправили на ст. Калинівка для подальшого транспортування.

Селяни недовго терпіли всевладдя і беззаконня місцевих активістів. 13 березня 1930 р. більш як півтисячі селян висунули вимоги: «Повернути попа, повернути церковного старосту, повернути розкуркуленим майно і повернути їм хати, досить вам нами керувати. Ви вже 12 років нами керуєте, тепер досить, тепер уже наше». Натовп розібрав усуспільнене майно. Рятуючи життя, активісти переховувалися від розлючених селян[111].

Для придушення повстання 15 березня 1930 р. у село прибув загін військ ГПУ. Наступного дня, селяни, повторивши вимоги, почали наполягати на роззброєнні загону. Після відмови командира загону виконати селянські вимоги натовп під чорним прапором напав на загін військ ГПУ. Після двох залпів вгору чекісти відкрили вогонь по натовпу. Загинула одна жінка, ще одна отримала поранення. Співробітники ГПУ заарештували 30 селян. У селі запровадили військовий стан. Створена з сільських активістів «революційна трійка» оголосила 125 селян заручниками, які у випадку повторного виступу могли бути розстріляними[112] . Місцеві активісти розцінили виступ селян як опір куркульства. Збори активу, в присутності члена Вінницького окружкому КП(б)У Дреуса, прийняли рішення про використання заручників для повернення розібраного селянами колгоспного майна.

Розслідування закінчилося на користь місцевих працівників, всі їхні дії виправдали. Не всі селяни, боячись помсти з боку властей, під час допитів підтвердили факти насильства і погроз з боку місцевих працівників під час проведення колективізації[113] .

Масові виступи селян проти насильницької колективізації змусили вище партійно-державне керівництво СРСР прийняти у березні 1930 р. рішення, де засуджувались так звані «перегини». Але плани щодо темпів проведення колективізації, а тим більше ідеї самої колективізації ніхто не відміняв. Хоча оприлюднення статті Й. Сталіна «Головокружение от успехов»[114] спричинило інтенсивний процес виходу селян з колгоспів, восени того ж року почалася друга хвиля колективізації.

25 грудня 1930 р. Політбюро ЦК КП(б)У прийняло постанову, в якій зазначалось, що «бойовим завданням роботи на селі є зараз підготовка до весняної посівної кампанії,

яка повинна забезпечити колективізацію 70% посівної площі та ліквідацію куркульства як класу»[115]. В 1931 р. розкуркулення та депортація продовжуються. З 1 червня по 15 липня 1931 р. за межі республіки вислали 120–130 тис. селян.

«Ліквідація куркульства як класу» супроводжувалась конфіскаціями та розпродажем селянських господарств. Так, у Липовецькому районі на червень 1932 р. було продано повністю 291 і частково 148 господарств. У Літинському районі, що нараховував 15 172 господарства, розкуркулили та розпродали 446 дворів. В Іллінецькому районі нарахували 45 куркульських господарств, але розкуркулили в 1931 р. 82 двори, розпродали 126 господарств, а з січня по червень 1932 р. — 241 господарство[116]. Одним з «лідерів» був Чечельницький район, у якому на травень 1932 р. розпродали біля 700 господарств. Приблизно така ж кількість було розпродана і в Немирівському районі, «розкуркулення» в якому проводилося з особливим ентузіазмом з боку сільрад і активу; відмічене масове «барахольство», земля забиралась колгоспами разом з озимими посівами тощо. В Чернівецькому районі лише в селі Березівка ліквідували шляхом продажу 122 господарства, що склало 10% від кількості всіх дворів[117] .

Розорення сільських трударів, репресії, терор, організаційний хаос, що супроводжували «соціалістичні перетворення» на селі, у значній мірі паралізували процес сільськогосподарського виробництва, вилучення у селян хліба призвели до грандіозного голоду, що охопив Україну, у тому числі і Вінниччину. Зауважимо, що наведені вище дані щодо розкуркулення та розпродажу селянських господарств відносяться до часу, коли голод став очевидним не тільки для селян, але й для місцевих органів влади. Але сталінський режим цікавила лише наявність державних запасів хліба. Менш за все переймалися більшовицькі керівники долею селян-виробників.

Правомірною є думка В. Васильєва та Ю. Шаповала, що феномен голоду необхідно вивчати в контексті тодішнього курсу партійно-державного керівництва СРСР, спроби нового «комуністичного штурму» і побудови соціалізму «у ворожому оточенні»[118]. Проблема хліба у політичній стратегії Й. Сталіна та його найближчого оточення мала яскраве політичне забарвлення. Відмова від хлібозаготівель в ситуації початку 1930-х рр. унеможливлювала експорт пшениці, надходження валюти, закупівлю обладнання для нових заводів, у кінцевому наслідку зривала «темпи соціалістичного будівництва». Це б означало провал сталінської політики «великого стрибка», політичну дискредитацію Сталіна і його прибічників. Заради збереження влади вони йшли до кінця, прирікаючи на голод і смерть мільйони людей.

Голодомор виявився наслідком тієї політики радянського керівництва, яка зламала правічний устрій селянського життя та призвела до кризи сільськогосподарського виробництва. Складовою цієї політики були абсолютно нереальні плани хлібозаготівель з урожаю 1931 і 1932 рр. Через їх виконання українське селянство залишилось не тільки без зерна, а й взагалі без продовольства[119] .

Документи Державного архіву Вінницької області розкривають жахливу картину вражаючого голоду, про який регулярно інформувалось партійне і радянське керівництво. Масове вимирання подолян називалося, як правило, «продовольчими труднощами». Так, у с. Степашки Гайсинського району смертність у січні–травні 1932 р. перевищила кількість смертей за той же період 1931 р. у 10 разів і сягнула, за офіційними даними, 56-ти чол.[120].

У 1933 р. ситуація на Вінниччині, за офіційними даними, різко погіршилась. Станом на 15 травня 1933 р. в області зафіксували 69 випадків людоїдства та 6 випадків трупоїдства[121] . У 10-ти районах області зареєстрували 8985 випадків голодних смертей[122] .

Трагічна, але не виняткова доля, села Сугаки Копайгородського району. Голод тут розпочався в 1932 р., проте обком КП(б)У звернув увагу на становище села лише у березні 1933 р., коли кількість померлих від голоду, згідно з офіційними даними, перевищила 50 чоловік. Мізерна допомога не змогла врятувати людей, голод продовжував наростати. До кінця березня 1933 р. голодувало 250 сімей, до 100 сімей опухли, всього померло до 90 чоловік, з них дітей — 60%, старших 50-ти років — 40%. У середньому щодня в селі помирало 2 чоловіки в день. «В перших числах березня був випадок , коли трупи померлих не прибирали протягом 3–4 днів через відсутність матеріалів для поховання[123] . У квітні 1933 р. у селі зафіксували ще 70 випадків смерті[124] . Всього за 1933 р. від голоду вимерло 40% села. На 20 квітня 1934 р. з початку року померло ще 42 чол.[125]. У березні 1935 р. на засіданні бюро Вінницького обкому КП(б)У пропонувалось частину продовольчої позики направити до с. Сугаки[126] .

Режим застосовував репресивні заходи проти голодного населення, використовуючи закон від 7 серпня 1932 р., коригований власноручно Й. Сталіним. Так, за час з 10 по 20 липня 1934 р. народні суди Вінницької області розглянули 119 справ, пов’язаних із зрізанням колосків. Згідно з вироками, 105 чол. були засуджені до позбавлення волі, з них на 5–8 років — 13 чол., 3–5 років — 45 чол., 1–3 роки — 47 чол.[127]. Кара була суворою: «Піроцький Ананій — середняк, одноосібник, нарізав на колгоспному полі колоски з площі 0,10 га. При обшуку в підсудного знайдено 2 мішки колосків. Піроцького засуджено до позбавлення волі на 10 років з конфіскацією майна»[128]. Всі інші засуджені за подібні «злочини» теж отримали по 10 років позбавлення волі.

Станом на 5 вересня 1934 р. з початку збиральної кампанії народними судами за невиконання хлібоподатку за даними 50-ти районів Вінницької області було розглянуто 257 справ, і за вироками засуджено 267 чол., з них — «за тайний перемол зерна на жорнах — 11 осіб, за спекуляцію хлібом — 7 осіб». Ще 197 справ, за даними 39-ти районів, знаходились у слідстві, з них за перемол зерна на жорнах — 13. Розгляд справ у більшості випадків займав до 5-ти днів[129] .

Зауважимо, що після виконання державної хлібозаготівлі населення області опинялося перед загрозою нового голоду. В лютому 1935 р. сільськогосподарський відділ Вінницького обкому КП(б)У констатував, що продовольчої допомоги, виділеної державою, може вистачити тільки до початку посівної кампанії[130] . Причина — високі плани хлібозаготівель, у результаті чого селяни отримали на трудодень мінімальну кількість зерна. Так, у Брацлавському районі з 39-ти колгоспів 27 отримали на трудодень менше одного кілограма, у Вороновицькому з 35 — 28 колгоспів, в Гайсинскому з 55 — 35, в Іллінецькому з 55 — 45, в Козятинському з 51 — 38, в Станіславчикському з 29 — 21 — отримали до одного кілограма на трудодень[131] .

В результаті злочинної політики партійно-державного керівництва СРСР та України голод забрав, за сучасними оцінками зарубіжних вчених, від 3 до 4 млн. людських життів[132] . З урахуванням показників зниження народжуваності повні втрати республіки від голоду доктор історичних наук С. Кульчицький оцінював в діапазоні 4,3–5 млн. чоловік[133] . Проти людей, що вмирали, що не хотіли віддавати державі останній шматок

хліба, застосували широкомасштабні репресії. У 1932 р. в Україні органи держбезпеки заарештували 74 849 чоловік, а в 1933 р. — 124 463 чоловік[134].

Щодо людських втрат від голоду на Вінниччині, то думки істориків тут розходяться. Свого часу доктор історичних наук І. Шульга, який одним з перших почав досліджувати голодомор на Поділлі, вважав, що в 1932–1933 рр. померло 1 669 564 чол.[135]. Інші підрахунки дають цифру від 781 574 чол. до 1 127 761 чол.[136]. Голод 1931–1935 рр. наніс Вінниччині, як і Україні в цілому, непоправних втрат, які необхідно розцінювати як демографічну катастрофу.

Намагаючись перекласти відповідальність за провали економічної політики, що призвели до голодомору 1931–1935 рр. в Україні, сталінський режим застосував широкомасштабні репресії проти міфічних «ворогів народу». Тому правомірною є думка, що для України 1937-й рік розпочався саме в період голодомору[137]. На Вінниччині ГПУ тільки за листопад–грудень 1932 р. «ліквідувало» 121 «контрреволюційну групу» в складі 548 чоловік, з яких 75 чоловік були кваліфіковані як «петлюрівці», а 61 чоловік — «колишні бандити»[138].

Причини «важкого» стану сільського господарства Вінниччини керівництво області бачило в «новій тактиці класового ворога, який змінив своє обличчя» і «послабленні класової пильності партійних і радянських організацій». Місцеві партійно-державні органи критикувалися за те, що за 1933–1934 рр. «при величезній засміченості колгоспів класово-ворожим елементом» з них було «вичищено» «лише» 4 тис. чол.[139].

«Боротьба з шкідництвом» проходила на фоні зародження нового глобального міжнародного конфлікту. Зміни геополітичної ситуації в світі, започатковані початком агресії Японії на Далекому Сході в 1931 р. та приходом націонал-соціалістичної партії Німеччини на чолі з А. Гітлером до влади в 1933 р., спонукали вище політичне керівництво СРСР посилити політичний контроль за настроями радянського суспільства. Передусім це стосувалось прикордонної України, що межувала з «панською» Польщею та «боярською» Румунією, з території котрих, за переконанням Й. Сталіна, найбільш імовірна агресія проти СРСР. В планах підготовки до неминучої війни особливе місце займало так зване «очищення» західних прикордонних областей від «політично неблагонадійного населення». Дотримуючись «теорії класової боротьби та її загострення по мірі будівництва соціалізму», сталінське керівництво поступово піддавало остракізму окремі нації. У цьому контексті події у Вінницькій області, де компактно проживало чимало поляків, чехів, німців, які вважалися потенційною «п’ятою колоною», були типовим прикладом політичних переслідувань «політично неблагонадійних» національних меншин.

Тут, згідно перепису 1923 р., проживало 71 670 поляків (23,1% від польського населення республіки). Але на Вінниччині з «поляками» ототожнювали українців-католиків, представників змішаних шлюбів, осіб, які мали польські прізвища. Владні структури і каральні органи особливо не вникали в такі «дрібниці».

Пильна увага більшовицького керівництва до польського населення, окрім геополітичних чинників, була зумовлена і суб’єктивним фактором. Й.Сталін пам’ятав, що польські робітники і селяни у 1920 р. під час походу Червоної Армії на Варшаву проігнорували заклики про «інтернаціоналізм» та «братство по класу» і піднялися на боротьбу з агресором. Антипольські настрої були типовими і серед місцевого партійно-

державного апарату. Вони ідентифікували поляків-громадян СРСР як «контрреволюціонерів» і представників «ворожої прикордонної держави», які потребують пильного нагляду. У серпні 1928 р. тимчасово виконуючий обов'язки начальника Вінницького окружного відділу ГПУ Кайзер повідомляв секретаря Вінницького окружного комітету КП(б)У Островського про необхідність вжиття спеціальних заходів до групи «антирадянськи і контрреволюційно налаштованих осіб» із числа вчителів польських шкіл: «Ми домовилися з завпольбюро тов. Григоровичем про те, щоб при комплектуванні до початку навчального 1928–1929 рр. польшкіл вчителів Залуську, Стадник, Плиту, Радвилович, Гальве-Семенову і Марецьку залишити за штатом і звільнити взагалі, а Колодницьку, Кожинську і Богуславську — перекинути в такі школи, де б вони знаходились під наглядом раделемента. З приводу викладеного просимо дати тверду директиву наросвіти про спільне проведення з польбюро цього заходу в життя»[140] . Лист Кайзера свідчить про існування чіткої взаємодії партійних, виконавчих та правоохоронних органів щодо контролю, певної суспільної ізоляції «політично неблагонадійних» осіб в умовах неможливості здійснити їх фізичне знищення.

Недовіра до національних меншин стала цілеспрямованою державною політикою, чітко свідчила про декларативність більшовицької національної політики. Розпочата в 1920-х рр. політика «коренізації», спрямована на «радянізацію» народів СРСР, на думку Сталіна, лише посилила «націоналістичні дрібнобуржуазні настрої». Тому політика «коренізації» згорталася, а її результати розглядалися в контексті формування радянської ідентичності та підготовки до майбутньої війни.

Проведений у вересні 1933 р. культпропопом ЦК КП(б)У комплексний аналіз польської меншини у Київській та Вінницькій областях засвідчив «зростання активності куркульських, клерикальних, націоналістичних елементів, агентів польського фашизму»[141] . Прийняті за результатами перевірки постанови політбюро ЦК КП(б)У від 13 грудня 1933 р. «Про кадри шкіл нацменшостей» та оргбюро ЦК КП(б)У від 19 квітня 1934 р. «Про виконання листопадового пленуму ЦК і ЦКК КП(б)У» прямо звинуватили національні меншини України у «контрреволюції». Підкреслювалося, що зокрема Київський та Вінницький обкоми партії «не зрозуміли» мети «ворога України», який сконцентрував увагу на націоналістичній виховній роботі у польських та німецьких школах. Польських вчителів звинувачували у насильницькій полонізації українського населення. Обкомам КП(б)У запропонували переглянути кадри вчителів, перевірити стан викладання суспільних дисциплін тощо[142] . Як результат, в області з 285 польських шкіл реорганізували в українські 133. В 1934–1935 навчальному році в 152 польських школах навчалося 14 184 учні[143] .

Згортання мережі польських шкіл продовжилося після чергової постанови Політбюро ЦК КП(б)У від 20 вересня 1935 р. «Про польські школи». Спеціальній комісії секретаря ЦК КП(б)У М. Попова доручили реорганізувати «штучно створені польські школи серед населення, рідною мовою якого є українська»[144] . У Подільському регіоні залишилося лише 29 польських шкіл з 6537 учнями[145]. Через три роки у постанові Політбюро ЦК КП(б)У від 10 квітня 1938 р. «Про реорганізацію національних шкіл в Україні» польські школи в черговий раз звинуватили «у

позбавленні польських дітей можливості залучатися до радянської культури і життя»[146]. Як наслідок, польська національна освіта на 1939 р. припинила існування на Поділлі.

Паралельно із згортанням польської освіти реорганізовувалися польські сільради. Спочатку політбюро ЦК КП(б)У 23 листопада 1934 р. опитуванням схвалило «ініціативу» Вінницького обкому партії «Про реорганізацію 18 польських сільрад в українські» і рекомендувало ВУЦВК прийняти відповідну постанову. Протягом 1934–1935 рр. з 71 польської сільради на Поділлі залишилося лише 12[147]. Кадровий склад цих сільрад знаходився постійно під загрозою арешту. Політбюро ЦК КП(б)У в постанові від 20 серпня 1935 р. пропонував Вінницькому обкому партії «спільно з органами НКВС провести чистку як колишніх, так і існуючих польських сільрад від націоналістів та інших антирадянських елементів. Замінити керівний склад у польських сільрадах, в першу чергу голів».

Невдовзі Вінницький обком КП(б)У проінформував політичне керівництво республіки, що потягом 1934–1935 рр. знято з роботи і виведено зі складу рад «як класово-ворожий елемент» 25 голів, 8 заступників, 21 секретаря, 101 члена польських сільрад. В доповіді відзначалося, що «контрреволюційно націоналістично налаштовані» поляки оцінювали ці дії як переслідування польської культури та поляків[148].

Паралельно з закриттям національних науково-просвітницьких та культурних закладів, чистками національних органів самоуправління вище політичне керівництво СРСР застосувало до «політично неблагонадійної» нації перевірений метод політичного переслідування — депортації. Зауважимо, що цілеспрямоване вкраплення в інонаціональне середовище і штучне позбавлення національно-культурного розвитку прирікає націю на асиміляцію. Перебуваючи у чужому етнічному середовищі, відірвані від історичних місць проживання, без звичних налагоджених міжетнічних зв’язків, переселенці відчувають страх і безпорадність. Особа з політично активної позиції включається у боротьбу за елементарне виживання, переживає свого роду культурний шок[149] і таким чином втрачає національну самоідентифікацію[150].

Згідно телеграми ЦК ВКП(б) за № 513 від 9 грудня 1934 р. ЦК КП(б)У ухвалив постанову про організацію переселення польського і німецького населення з районів їх компактного проживання і створив комісію з відповідальних працівників партійних, урядових органів, керівництва військових округів, органів держбезпеки.

17 грудня 1934 р. політбюро ЦК КП(б)У ухвалило постанову про встановлення прикордонного режиму в 11 районах України, що означало очищення їх від «антирадянських елементів». Вже 20 грудня 1934 р. комісія у складі членів ЦК КП(б)У, представників НКВС УСРР та УВО виїхала для обстеження 24 районів республіки. Вони повинні скласти в тижневий строк списки «антирадянських елементів», які підлягали депортації. До них відносили, зокрема, колгоспників та одноосібників, які не виконали зобов’язань перед державою[151].

За результатами роботи комісії політбюро ЦК КП(б)У 2 січня 1935 р. ухвалило постанову «Про переселення 8000 господарств із прикордонної смуги», а 7 січня створило комісію, очолювану Шелехесом, яка мала безпосередньо займатися депортацією[152]. Подальшу конкретизацію акція отримала в постанові політбюро ЦК КП(б)У від 23 січня 1935 р. «Про переселення з прикордонної смуги 8300 господарств в зв’язку з оборонними міркуваннями та переселення в прикордонні райони 4000 кращих колгоспників з

Київської та Чернігівської областей»[153] . Цією акцією вище політичне керівництво СРСР вирішувало дві проблеми. Першу — пропагандистську: на кордоні з сусідніми державами створювалися зразкові колгоспи, які мали засвідчити перемогу соціалістичного способу життя. Другу — військову: з прикордоння вивозилися «політично неблагонадійні громадяни» — потенційні противники радянської влади — та звільнялося місце під будівництву укріплених районів[154] .

Після отримання директиви місцеве керівництво негайно приступило до створення районних комісій по виселенню політично неблагонадійних сімей у складі секретаря районного комітету партії, голови районного виконавчого комітету, представника ЦК і начальника районного відділення НКВС. До роботи залучалися шляхом партійних мобілізацій сотні комуністів і комсомольців. Загалом як підготовка, так і проведення депортацій мали яскраво виражений характер військової операції. Починалося все зі складення поіменних списків господарств, що підлягали виселенню. Формувався також і резервний список, на випадок, коли з основного списку окремі господарства не будуть затверджені ЦК КП(б)У.

Вся підготовка операцій проводилась у глибокій таємниці, щоб запобігти небажаних ексцесів на зразок втеч людей, визначених для депортації, розпродажу та знищення майна, фізичного опору селян, що підлягали виселенню. На засіданнях комісії по депортації неодноразово наголошувалось на необхідності дотримання повної конспірації.

Типовим прикладом підготовки до депортації є робота у січні 1935 р. Жмеринського райкому КП(б)У. У відповідності з директивами ЦК КП(б)У в районі склали списки 250-ти господарств, що підлягали депортації та резерву в кількості 50-ти господарств. Керівництво підготовкою і проведенням виселення поклали на «четвірку» в складі секретаря РКП Кримського, голови РВК Діденка, начальника районного відділу НКВС Сівакова і голови комісії ЦК Кілерога. В села району, з яких мало відбуватись переселення, направили 13 уповноважених та 52 помічники з числа районного партійного активу. Актив виїхав на села під приводом перевірки роботи з підготовки посівної кампанії.

Коли виявилось, що забезпечити контроль готових до переселення 210-ти господарств наявними силами виявилося неможливо, рішенням райкому партії від 29 січня 1935 р. на підготовку депортації виділили додатково ще 89 чол. з числа активу[155]**.**

Попередні роки свідчили, що в екстремальних випадках частина селяни або тікали за кордон, або намагалися це зробити. Тому обласна комісія з виселення політично неблагонадійних осіб з прикордонної смуги 15 лютого 1935 р. вирішила направити в пункти переселення 14 оперативних працівників НКВС. Також до сіл, що знаходилися в 7,5-кілометровій прикордонній зоні, направлялись оперативні групи прикордонного загону. Оперативні групи міліції у складі 135-ти чол. мали контролювати обстановку в населених пунктах. На посилення захисту кордону відправлялися додаткові маневрові групи загонів особливого призначення і навчальні підрозділи Червоної Армії. У м. Вінниці створювалася резервна група в складі 100 чол. «Під виглядом підтримки порядку в дорозі та охорони майна переселенців» депортовані супроводжувалися до залізниці охороною з активу та міліції[156] .

Всього з Вінницької області в Донецьку, Дніпропетровську та Харківську області в лютому–березні 1935 р. вивезли 32 ешелони (2 864 господарств, 12 828 осіб), з Київщини — 56 ешелонів (5 478 господарств, 26 168 осіб). З них 3 434 українських,

2 866 польських, 1 903 німецьких господарств. Натомість в область приїхало з Київщини та Чернігівщини 17 ешелонів (1 016 господарств, 4 217 чол.) колгоспників-ударників та колишніх червоноармійців[157].

Восени 1935 р. відбулася нова хвиля виселення польського населення з Вінницької області. Політбюро ЦК КП(б)У 16 жовтня 1935 р. ухвалило постанову «Про переселення 1500 польських родин з прикордонних районів». Причини такої акції зазначив у листі в ЦК КП(б)У перший секретар Вінницького обкому КП(б)У В. Чернявський. «Політична неблагонадійність» польського населення полягала у підозрі шпигунства, колишній участі у контрабандних операціях, наявність родичів, які залишили СРСР, «приналежність до релігійного активу та інший контрреволюційний елемент»[158]. Отже, зрозумівши політичне ставлення вищого політичного керівництва СРСР до поляків, В. Чернявський ініціював масові вилучення «неблагонадійної нації» з території області.

В перших числах листопада 1935 р. ЦК ВКП(б) санкціонував виселення. Політбюро ЦК КП(б)У 4 листопада 1935 р. прийняло відповідне рішення, оформивши його як ініціативу Вінницького обкому КП(б)У. Конкретними виконавцями акції були партійно-радянські органи, місцеві апарати НКВС із залученням медичних, освітніх та інших установ[159].

Протягом наступних місяців неодноразово ухвалювали нові постанови про переселення польських та німецьких господарств із прикордонних районів Київської та Вінницької областей. Так, Політбюро ЦК КП(б)У 25 листопада 1935 р. ухвалило постанову про переселення 6–7 тисяч польських та німецьких господарств за межі України. В січні 1936 р. з Вінниччини депортували 1500 польських родин, у травні–червні 1936 р. до Казахстану примусово відправили ще 2 тис. польських господарств[160]. Всього протягом 1935–1936 рр. під час «зачистки прикордонної смуги» з Поділля депортували біля 11 634 господарств[161].

Пік політичних репресій припав на кінець 1930-х рр. «Великий терор» суттєво відрізнявся від репресій попередніх років: якщо раніше каральні органи займалися в основному «непролетарськими елементами» (куркулями, непманами, представниками старої інтелігенції), то в другій половині 1930-х років хвиля масових арештів зачепила представників усіх соціальних груп.

Метою «великого терору» стали: фізична ліквідація колишніх опозиціонерів; чистка партійного і державного апарату з метою створення нового, абсолютно слухняного; тотальне знищення залишків «експлуататорських класів» — поміщиків, куркулів, буржуазії, учасників збройної боротьби проти радянської влади; викорінення найменших проявів вільнодумства у всіх верствах суспільства. Не в останню чергу масові репресії були пов'язані із загрозою війни — сталінський режим намагався ліквідувати в СРСР «п'яту колону». Нарешті, на репресованих переклали відповідальність за прорахунки в економічному розвитку.

В Україні масові репресії мали свою специфіку: їх головною особливістю було те, що вони мали національну спрямованість. Звинувачення в «націоналізмі», «українському шовінізмі», «націоналістичних ухилах», у співчутті «націоналістичній контрреволюції» завжди виступали як універсальний ярлик репресивно-каральних органів при фальсифікації тієї чи іншої справи. Не випадково генеральний секретар ЦК ВКП(б) у звітній доповіді ЦК XVII з'їзду партії наголосив на необхідності

посилення боротьби з українським націоналізмом як головною небезпекою в національному питанні в Україні[162].

У серпні 1936 р. у Москві відбувся судовий процес «Об'єднаного троцькістсько-зінов'євського терористичного центру», після чого в Україні почала підніматися нова хвиля репресій, які спочатку були направлені проти керівництва республіки. Постанова ЦК ВКП(б) від 29 вересня 1936 р. стверджувала, що троцькістсько-зінов'євські елементи докотилися до ролі «розвідників, шпигунів, диверсантів і агентів фашистської буржуазії в Європі», і з ними необхідно боротися до повного їх знищення[163].

В Україні в справі центру заарештували кількох видних партійно-радянських працівників. Цих колишніх троцькістів обвинуватили в співробітництві з Камєнєвим і Зінов'євим, у створенні блоку з українськими націоналістами, агентами польських і німецьких фашистів з метою убивства Сталіна і керівників України — Косіора і Постишева[164].

Призначений у вересні 1936 р. на посаду наркома внутрішніх справ СРСР М.Єжов дав санкцію на арешти в жовтні–листопаді 1936 р. колишніх троцькістів в оточенні П. Постишева[165]. Наприкінці грудня 1936 — на початку січня 1937 р. з партії були виключені й арештовані 25 кандидатів і членів ЦК КП(б)У, яких обвинувачували в зв'язках із троцькістами, зінов'євцями, українськими націоналістами[166]. Нагадаємо, що 5 грудня 1936 р. була прийнята нова радянська конституція, де було багато гарних слів про найдемократичнішу в світі соціалістичну державу, в якій реально втілені в життя права і свободи, такі, наприклад, як свобода слова, друку, зборів, мітингів, гарантувалась недоторканість особи, неможливість арешту без санкції прокурора тощо. Та ці декларації аж ніяк не співпадали зі статтями Кримінального кодексу від 1927 р.

13 січня 1937 р. партійні та управлінські структури України спіткав новий удар: ЦК ВКП(б) прийняв постанову «Про незадовільне партійне керівництво Київського обкому КП(б)У і недоліки у роботі ЦК КП(б)У», у якому говорилося про засміченість ворогами народу апарата ЦК КП(б)У. П. Постишев обвинувачувався у втраті більшовицької пильності, оточенні себе ворогами, за що одержував догану. 16 січня 1937 р. до Києва приїхав Л. Каганович, щоб взяти участь у засіданні Політбюро ЦК КП(б)У. Написане під диктовку Л. Кагановича рішення містило прямі політичні обвинувачення у відсутності пильності і зв'язках з ворогами народу П. Постишева, В. Косіора, українських обкомів партії, науково-культурних організацій. Незабаром П. Постишева змінив на посаді першого секретаря обкому С. Кудрявцев, а першого секретаря Харківського обкому М. Демченка — М. Гикало[167]. Нові призначенці, виконуючи волю Сталіна, очолили кампанію політичних обвинувачень, спрямованих проти інших українських керівників.

Знаковим для розгортання масових репресій в СРСР та в Україні став лютнево–березневий пленум ЦК ВКП(б) 1937 р., після якого теза Й. Сталіна про «загострення класової боротьби по мірі просування до соціалізму» отримала практичне втілення. Протягом березня 1937 р. були замінені практично всі завідувачі відділами ЦК КП(б)У. На їх місце призначалися секретарі районних і міських комітетів партії, переважно з Донбасу. Практично всі секретарі обкомів партії обвинувачувалися в троцькізмі чи українському націоналізмі.

Новий виток репресій проти керівників республіки почався в червні 1937 р. після заміни В. Балицького на посаді наркома внутрішніх справ УРСР І. Леплевським.

Пленум ЦК КП(б)У 3–4 липня 1937 р. вивів зі складу трьох репресованих членів і двох кандидатів у члени Політбюро. Наприкінці серпня 1937 р. зі складу Політбюро було виведено ще два його члени і два кандидати в члени.

Таким чином, «великий терор» в Україні розпочався з репресій в управлінських структурах у другій половині 1936 р. Стосувалося це і Вінницької області, в якій з кінця 1936 р. по травень 1937 р. органами НКВД було заарештовано 600 чоловік, яких обвинувачували в «контрреволюційній» та антирадянській діяльності і які дали свідчення проти обласного керівництва.

У серпні 1937 р. на пленумі ЦК КП(б)У піддали нищівній критиці першого секретаря Вінницького обкому КП(б)У В. Чернявського, якого звинуватили в оточенні себе ворогами народу. С. Косіор 16–17 серпня 1937 р. повторив ці звинувачення на пленумі Вінницького обкому партії і заявив, що 16 чоловік зі складу обкому заарештовані й виключені з партії. А 1 вересня 1937 р. був заарештований і сам В. Чернявський.

Обвинувачення на його адресу логічно вписувалися і відповідали процесам, що відбувались у СРСР. Стверджувалось, що разом з секретарем ЦК КП(б)У М. Хатаєвичем В. Чернявський створив організацію «правих» (термін, який з'явився в 1928 р. під час внутрішньопартійної боротьби Сталіна з «групою М. Бухаріна»), які ставили за мету ліквідацію колгоспного ладу, займались «шкідництвом» у сільському господарстві й хотіли за допомогою насильства повалити радянське керівництво на чолі зі Сталіним. Через О. Трилісього В. Чернявський начебто був зв'язаний з боротьбистами на чолі з П. Любченком, які прагнули реставрувати буржуазні порядки в Україні, «відірвати» її від СРСР і створити самостійну державу. Задля цього П. Любченко підтримував контакти з Й. Якіром, а О. Трилісський — з командирами армійських корпусів, що знаходилися на території Вінницької області. Доля керівників Вінниччини була вирішена: у кінці 1937 р. В. Чернявський і О. Трилісський були розстріляні[168].

Початок «великого терору» в СРСР поклало рішення Політбюро ЦК ВКП(б) від 2 липня 1937 р. «Про антирадянські елементи». У надісланій секретарям обкомів, крайкомів, ЦК республіканських компартій телеграмі пропонувалося «... узяти на облік усіх куркулів, що повернулись на батьківщину, і карних злочинців з тим, щоб найворожіші з них були негайно розстріляні в порядку адміністративного переведення їхніх справ через трійки, а інші, менш активні, але все-таки ворожі елементи були переписані й вислані до районів за вказівками НКВС. ЦК ВКП(б) пропонує у п'ятиденний строк подати до ЦК склад трійок, а також кількість осіб, що підлягають розстрілу, так само й кількість тих, хто підлягає засланню»[169].

У Києві телеграму отримали 3 липня 1937 р. На засіданні 4 липня 1937 р. Політбюро ЦК КП(б)У сформувало обласні трійки у складі першого секретаря обкому, начальника обласного НКВД, обласного прокурора. Наркому внутрішніх справ І. Леплевському доручили негайно направити оперативну директиву по лінії НКВД УРСР[170].

Пізно ввечері, о 22 год. 30 хв. того ж дня, нарком внутрішніх справ УРСР отримав телеграму № 11924 за підписом М. Єжова. Нарком внутрішніх справ СРСР вимагав від начНКВД та начУНКВД країв та областей взяти на облік куркулів і кримінальників і розділити 2 категорії. В першу мали потрапити найбільш ворожі елементи, що підлягають арешту та розстрілу в порядку адміністративного проведення їх справ через «трійки». В другу — менш активні ворожі елементи, що підлягають висиланню в

райони за вказівкою НКВС СРСР. До 8 липня 1937 р. І. Леплевський мав надати кількість осіб 1-ї та 2-ї категорій з визначенням окремо куркулів та кримінальників.

Того ж дня нарком внутрішніх справ УРСР продублював телеграму начальникам обласних управлінь НКВД республіки з вимогою ознайомити секретарів обкомів з директивою ЦК ВКП(б) щодо антирадянської ворожої діяльності куркулів та кримінальників. Начальників міських та райвідділів, прикордонних загонів, оперативних пунктів НКВД зобов'язали протягом двох діб, мобілізувавши апарат УГБ та міліції, перевірити облікові та агентурні матеріали стосовно кримінального та куркульського елементу. На 5–6 липня 1937 р. в облуправліннях НКВД мали бути точні списки куркулів та кримінальників, що повернулися з заслання, з розподілом на дві категорії. На 7 липня 1937 р. цифрові дані згідно телеграми ЦК ВКП (б) надавалися розпорядження І. Леплевського. Для збереження таємниці майбутніх розстрілів начальники райапаратів НКВД інформувалися, що перша категорія намічалася до суворої ізоляції, друга — до висилання[171] .

Через кілька днів облуправління НКВД отримали «Оперативний план по вилученню куркулів і кримінальників 1-ї категорії», в якому було викладено механізм проведення операції. Співробітників УНКВД зобов'язували організувати на місцях перевірку якості і повноти матеріалів, зібраних на найбільш «озлоблених» осіб.

Перелік документів слідчої справи включав: дані для визначення місцезнаходження арештованих та склад їхніх родин, довідку і характеристику сільради та колгоспу про соціально-майновий стан, соціальну небезпеку, довідку судово-слідчих і адміністративних органів про судимість і реєстрацію, протоколи допитів свідків, очних ставок, довідку, складену за агентурними даними, санкцію прокурора на арешт, висновок по справі.

Головну роль у проведенні арештів зіграли міжрайонні оперативні групи чекістів, створені у колишніх окружних центрах і великих населених пунктах. Очолювали групи відповідальні співробітники облуправлінь НКВД, начальники міськрайвідділів чи окрвідділів. Арештованих відвозили у в'язниці чи брали під варту в місцях розташування чекістських груп. Арешти санкціонувалися начальниками груп і узгоджувалися з районним прокурором. До участі в операції залучався актив з членів ВКП(б). Для запобігання втеч за кордон окремих куркулів і кримінальників прикордонним загонам надіслали розпорядження за 5 днів до початку операції перейти на посилений режим охорони.

На території республіки створювалися 45 міжрайонних оперативних груп. У Вінницькій області місцями їх дислокації визначалися Вінниця, Бердичів, Шепетівка, Тульчин, Проскурів, Кам'янець-Подільський, Могилів-Подільський[172] .

23 липня 1937 р. політбюро ЦК ВКП(б) затвердило «трійку» у Вінницькій області у складі першого секретаря обкому КП(б)У В.Чернявського, начальника обласного управління НКВД М. Тимофєєва, обласного прокурора А. Ярошевського[173] .

Політбюро ЦК ВКП(б) 31 липня 1937 р. затвердило проект оперативного наказу № 00447 НКВД СРСР «Про операції щодо репресії колишніх куркулів, кримінальних елементів та ін. антирадянських елементів». У наказі зазначалося, що операція в Україні повинна початись 5 серпня і продовжуватися чотири місяці. Всі, хто підлягав репресіям, розбивались на дві категорії: перша — негайний арешт

і розстріл, друга — ув'язнення в табори чи тюрми терміном від 8 до 10 років. Всього планувалось заарештувати в СРСР 259 450 чоловік, з них 72 950 розстріляти. Однак цифри були неповними, тому що в наказі не згадувався ряд регіонів. Документ надавав місцевим керівникам право просити в Москви додаткові ліміти на кількість репресованих. Сім'ї репресованих підлягали висиланню й ув'язненню в таборах[174]. Циркуляром № 61 від 7 серпня 1937 р. про посилення боротьби зі злодіями та рецидивістами НКВД СРСР «простимулював» місцеві апарати щодо виконання оперативного наказу № 00447.

Ліміт, виділений для Вінницької області за оперативним наказом № 00447 спочатку передбачав арешт 4 000 осіб, з них по першій категорії (розстріл) мало пройти 1 000 чол., по другій — 3 000 чол.[175]. Але завдяки клопотанням керівництва НКВД Вінницької області ліміти збільшилися до 6300 осіб, у тому числі по 1-й категорії — 2200 чол., по 2-й — 4100 чол. На 7 листопада 1937 р. заарештували 5502 особи, з них «трійка» засудила 4633 чол. За вироком обласного позасудового органу розстріляли 1592 чол.[176]. За національністю арештовані розподілялися наступним чином: українців — 3965 осіб, росіян — 51, поляків — 517, євреїв — 34, німців — 38, чехів — 2, китайців — 1, угорців — 1[177].

Аналіз соціального складу арештованих свідчить про вилучення громадян — асоціальних елементів та колгоспників[178]:

З колгоспів	1465
З радгоспів	47
З промислових підприємств	219
З військової промисловості	9
З транспорту	136
З радянського апарату	59
З будівництва	48
Без певних занять	2133
Інші	745

Із загальної кількості засуджених 2662 осіб раніше притягались до суду, 246 — втекли з таборів, 80 — переховувалися від репресій, 16 — знаходились у тюрмі[179]. Всього за інформацією заступника начальника НКВД УРСР по Вінницькій області майора державної безпеки І. Морозова на 10 січня 1938 р. загальний ліміт на виконання оперативного наказу № 00447 для області становив 8 200 осіб, з них по першій категорії — 2 950 осіб, по другій — 5 250 осіб[180]. Таким чином, «ворогів народу» даної категорії виявилось рівно стільки, скільки передбачали затверджені у Москві ліміти.

Невдовзі вище політичне керівництво СРСР прийняло чергові постанови про етнічні чистки радянського суспільства. «Небезпека п'ятої колони» продовжувала залишатися в уяві лідерів більшовизму. Оперативний наказ № 00439 від 25 липня 1937 р. «Про операцію по репресіях німецьких підданих, підозрюваних у шпигунстві проти СРСР» розпочав національні лінії «великого терору».

Одним з найбільш масштабних вважався оперативний наказ № 00485 від 11 серпня 1937 р. «Про фашистсько-повстанську, шпигунську, диверсійну, капітулянтську і терорис-тичну діяльність польської розвідки в СРСР». З 20 серпня до 20 листопада

1937 р. підлягали арешту та засудженню особи за такими ознаками: виявлені в процесі слідства та до цього часу не розшукані активні члени «ПОВ», військовополонені польської армії, які залишилися в СРСР, перебіжчики з Польщі, незалежно від часу їх переходу до СРСР, політемігранти та політобмінені з Польщі, колишні члени ППС та інших польських антирадянських партій, найбільш активна частина місцевих антирадянських націоналістичних елементів польських районів[181] .

Станом на 10 листопада 1937 р. у Вінницькій області згідно з оперативним наказом № 00485 заарештували 2 707 чол., в тому числі 532 «шпигуни», 170 «зрадників батьківщини», 1489 «польських контрреволюціонерів»[182] . На 10 січня 1938 р. засуджено 3845 поляків, з них за першою категорією — 3185, за другою — 660. Додатково мали визначити долю ще 2344 громадян[183] .

Співробітники Вінницького обласного УНКВД звітували про розгром «польського контрреволюційного підпілля». Вони «розкрили та ліквідували» обласну комендатуру «Польської Організації Військової», 5 міжрайонних комендатур, 11 районних комендатур, 103 «боївки». По цих міфічних структурах на 11 травня 1938 р. заарештовано 877 осіб.[184].

Стрімко зростала в області кількість виявлених ще однієї «національної лінії» — учасників українського націоналістичного підпілля. За червень–серпень 1937 р. їх заарештували 588 чол., станом на 15 вересня цифра зросла до 901 чол., причому з 1 по 15 вересня було заарештовано 379 чол. Більшість українських націоналістів проживала у селі — 592 чол.[185] .

Протягом другої половини 1937–початку 1938 рр. на території області здійснювалися масові репресії згідно циркулярів № 409 від 5 серпня 1937 р. (операції по репресії найбільш активних антирадянських елементів в таборах), № 68 від 22 серпня 1937 р. (про іноземців), № 52691 від 22 грудня 1937 р. (про репресії серед китайців), № 326 від 16 лютого 1938 р. (про репресії серед афганців), наказів № 00593 від 20 вересня 1937 р. (про операцію по репресії колишніх службовців Китайсько-Східної залізниці і реемігрантів з Манжоу-Го (харбінців), № 00698 від 28 жовтня 1937 р. (про консульські зв’язки), № 50215 від 11 грудня 1937 р. (операція по арештах греків), № 202 від 29 січня 1938 р. (про арешти іранців), меморандуму № 49990 від 30 листопада 1937 р. (латиська операція).

Для виконання масштабної «соціальної хірургії» радянського суспільства політбюро ЦК ВКП(б) 11 вересня 1937 р. затвердило на прохання Генерального прокурора СРСР А. Вишинського спрощений порядок розгляду справ. Передбачалося вручення ув’язненим звинувачувального вироку у справах про контрреволюційне шкідництво і диверсії за одну добу до розгляду справи в суді. Не допускалось касаційне оскарження вироків за статтями 58–7 (шкідництво) і 58–9 (диверсія) Кримінального кодексу СРСР. Вироки про вищу міру покарання (розстріл) виконувались негайно після відхилення прохання засуджених про помилування.

На початку січня 1938 р. керівництво УНКВД у Вінницькій області прозвітувало про свою роботу з 1 липня 1937 р. по 10 січня 1938 р. Всього в області заарештували 18048 чол. Розподіл по лініях див. у таб. 1 і таб. 2[186] .

Таб.1

Польська контрреволюція і шпигунство (у тому числі згідно з наказом № 00447)	6.930 658
Українські націоналісти (у тому числі згідно з наказом № 00447)	3.101 2.122
Румунське шпигунство	1.110
Троцькісти і праві	360
Церковно-сектантська контрреволюція (у тому числі згідно з наказом № 00447)	1.167 992
Учасники військово-фашистської змови	103
Німецька контрреволюція і шпигунство (у тому числі згідно з наказом № 00447)	171 43
Латиська контрреволюція і шпигунство	39
Японська контрреволюція	15

Таб.2.

Засуджено	Всього	З них	
		По 1-й категорії	По 2-й категорії
Згідно з наказом № 00485	3845	3185	660
Згідно з наказом № 00447	8200	2950	5250
Воєнною колегією, воєнним трибуналом, спецколегією і Особливою нарадою	839	241	598
Всього	12 884	6376	6508

Постановою Політбюро ЦК ВКП(б) від 22 лютого 1938 р. начальником УНКВС по Вінницькій області призначений І. Кораблььов, який різко активізував арешти. Наказ на розширення репресій він отримав безпосередньо від наркома НКВС СРСР М. Єжова: «…їдь і розгортай роботу, там в Україні гуляють у підпіллі цілі антирадянські націоналістичні дивізії, які створені Любченком, Балицьким, треба їхати і громити ці загони». З подібними настановами наркомом НКВД УРСР на початку 1938 р. призначили на О. Успенського, який вважав 75–80% українців «буржуазними націоналістами»[187] .

Підштовхувало до активізації репресій постанова Політбюро ЦК ВКП(б) від 17 лютого 1938 р. про збільшення на 30 тис. чоловік ліміту для України репресованого «куркульського та іншого антирадянського елементу» і розгляду їх справ на «трійках»[188] .

При відпущеному області ліміту репресованих у розмірі 3400 осіб (з них 3200 першої категорії) до 7 квітня 1938 р. заарештували 2500 чол., причому арешти продовжувались, а кількість смертних вироків різко зросла[189]. Кораблььов форсував

оформлення справ на поляків, румун, однак «розгортання операцій по цих лініях явно мізерне. Проводжу заходи щодо покращення»[190]. «Покращення» вимагало дозволу на додаткові розстріли, і 27 квітня 1938 р. І. Корабльов просить О. Успенського виділити додатково ліміт за рахунок одного з управлінь НКВД УРСР на 300–500 чоловік по першій категорії. Це прохання задовольнили, і Вінницьке УНКВД отримало дозвіл розстріляти ще 400 чоловік[191].

У доповідній записці І. Корабльова наркому НКВС УРСР О. Успенському від 15 травня 1938 р. вказувалося, що з 26 березня по 10 травня 1938 р. УНКВС «розкрило» і передало на розгляд «трійки» Вінницької області справи по «українському націоналістичному повстанському підпіллю», яке складалося з обласного комітету, 26 міжрайонних повстанкомів, 16 райповстанкомів, 97 повстанських загонів і 125 бойових груп. Всього по цій «лінії» засудили 3112 чол., з них 1440 чол. «петлюрівського командного складу і рядових петлюрівців», 248 «куркулів», 414 колишніх учасників «контрреволюційних повстань», 280 членів «контрреволюційних організацій», 347 українських націоналістів, 67 чол. колишніх членів українських політичних партій. По лінії «російського монархічного підпілля» «ліквідували» 3 військово-повстанські організації, по яких засудили 66 колишніх офіцерів царської та «Білої» армії, по «церковно-сектантській контрреволюції» розкрили 6 «повстанських організацій» і засудили 96 осіб, по «сіоністському підпіллю» — 3 «шпигунсько-терористичні» організації (87 чол.). На території області виявили 5 бандитських контрреволюційних угруповань у складі 23 чол., представників естонської та дашнакської (вірменської), латвійської контрреволюції, німецького «контрреволюційного підпілля», «воєнно-фашистської змови» М. Тухачевського, троцькістів і правих, дружин «зрадників батьківщини» та контрреволюційного Бунду; 36 осіб засудили за капітулянтську контрреволюційну агітацію. На оперативному обліку в області залишалось біля 2000 чол. «рядових петлюрівців та колишніх політичних бандитів»[192]. Таким чином, черговий ліміт репресованих — 3400 чол., наданий Вінницькій області, виконали 11 травня 1938 р.

Для отримання зізнання звичайною практикою співробітників УНКВД по Вінницькій області у 1937–1938 рр. стали жорстокі катування й знущання над арештантами. Типовими стали свідчення арештованого Д. Платинського, від якого вимагали зізнання у членстві «Бунду». Почувши відмову, слідчий В. Майструк почав бити товстим мотузком. Інший слідчий, Тищенко, проявляючи при допитах «особливу активність», бив арештованого кулаками, пресом та лінійкою. Не відставали від колег і інші співробітники УНКВД, які заходили до кабінету під час допитів Д. Платинського: «Редер — ніжкою від стільця, кулаками, Решетілов — палицею і кулаками. 2–3 рази вони побили мене до того, що я втрачав свідомість, вони мене обливали водою і після допиту приходив у камеру мокрий»[193]. Через 9–10 днів систематичних фізичних знущань Д. Платинський був готовий підписати складене слідчими зізнання[194]. Слідчий Гуня у присутності начальника 4-го відділу УНКВД Ширіна прив’язав в’язня К. Борисова до спинки стільця і, відкривши йому рот, став стальним предметом ламати зуби[195].

Часто жертви не витримували жорстоких катувань і помирали до завершення «слідства» від побоїв. Згідно з діагнозом лікарів Вінницької тюрми І. Павлюк, житель

с. Кистівці Уланівського району, доставлений у важкому стані зі скаргами на різкі болі в животі. При огляді були знайдені чисельні синці на стегнах, сідницях, спині, попереку, животі. «Загальний стан хворого важкий. Весь час стогне». Через дві години наступила смерть. Під час розтину виявлені крововиливи в печінку, нирки, селезінку, «значний крововилив на задній поверхні. Крововилив в області легенів та в деяких відділах тонких кишок»[196] .

Масові арешти породили проблему членів родин «ворогів народу». Оперативний наказ № 00486 від 15 серпня 1937 р. за підписом М. Єжова передбачав, що дружини «ворогів народу», засуджених по першій і другій категоріях, підлягали ув'язненню в табори, «в залежності від ступеня соціальної небезпеки, не менш ніж на 5–8 років». «Соціально небезпечних дітей» тобто старших 15-ти років, направляли до таборів, виправно-трудових колоній НКВД, будинків особливого режиму наркомату освіти республік. Дітей віком від 1–1,5 років до 3-х повних років розподіляли по дитячих будинках і яслах наркомату охорони здоров'я республік у пунктах проживання засуджених, дітей у віці від 3-х до 15 років — по дитячих будинках наркомату освіти республік, країв та областей, за винятком Москви, Ленінграда, Києва, Тбілісі, Мінська, приморських і прикордонних міст[197] .

Можемо констатувати, що в період проведення масових репресивних операцій у 1937–1938 рр., який прийнято називати не дуже вдалим терміном «великий терор», УНКВД по Вінницькій області репресувало 20 001 громадян, з них розстріляно 13 475 осіб[198].

Тоді ж провели ряд показових судових процесів. Їх метою було переконати громадськість в існуванні масового «шкідництва» в різних галузях народного господарства і виправдати економічні прорахунки політичного керівництва СРСР. Більшовицьке правління протягом двох десятиліть після 1917 р. здебільшого не змінило рівень життя населення в порівнянні з початком ХХ ст.[199].

В другій половині 1936 р. в Україні значно погіршилося постачання населення продовольством. Республіка не виконала значно збільшені, в порівнянні з 1935 р., плани по здачі державі зерна, цукрового буряка, інших сільгосппродуктів. Ситуація в сільському господарстві УРСР викликала серйозне невдоволення Сталіна, який звинуватив українське керівництво у потуранні «контрреволюціонерам». Тому у ході весняної сівби 1937 р. у республіці пройшла масова кадрова заміна працівників районних і обласних земельних управлінь, значна частина яких після звільнення з роботи звинувачувалася органами НКВД у «шкідницькій» діяльності[200] .

З другої половини 1937 р. збирання врожаю, здача державі зерна супроводжувалися розгортанням репресій проти місцевих партійно-радянських працівників. 3 серпня 1937 р. Сталін направив секретарям національних компартій, крайкомів і обкомів шифровку, у якій писав: «Останнім часом у краях, областях і республіках розкрита шкідницька робота ворогів народу в області сільського господарства, спрямована на підрив господарства колгоспів і на провокування колгоспників на невдоволення проти радянської влади шляхом цілої системи глузувань і знущань над ними.

ЦК вважає істотним недоліком керівництва справою розгрому шкідників у сільському господарстві той факт, що ліквідація шкідників проводитися лише закритим порядком по лінії органів НКВД, а колгоспники не мобілізуються на боротьбу зі шкідництвом і його носіями.

Вважаючи необхідною політичну мобілізацію колгоспників навколо роботи, проведеної по розгрому ворогів народу в сільському господарстві, — ЦК ВКП(б) ставить за обов'язок обкомам, крайкомам і ЦК нацкомпартій організувати в кожній області по районах 2–3 відкритих показових процеси над ворогами народу — шкідниками сільського господарства, що пробралися в районні партійні, радянські і земельні органи (працівники МТС і райЗВ, голРВК, секретарі РК і т.п.), широко висвітливши хід судових процесів у місцевій пресі»[201] .

Один з таких процесів був проведений у Гайсинському районі Вінницької області. В доповідній записці заступника начальника УНКВД по Вінницькій області капітана держбезпеки Морозова і начальника 4 відділу УГБ УНКВД, старшого лейтенанта держбезпеки Надєждіна «Про процес над троцькістсько-шкідницькою організацією в Гайсині» від 3 вересня 1937 р. наркому НКВД УРСР Леплевському детально розповідалося про підготовку та хід процесу. Виїзна сесія Вінницького обласного суду, яка закінчила роботу 2 вересня 1937 р. в Гайсині, розглянула на відкритому засіданні справу шести колишніх керівників Гайсинського району Вінницької області. Підсудними були секретар райкому М. Трахтман, голова райвиконкому М. Родович, начальник Гайсинського районного земельного відділу И. Петровський, Гайсинський районний державний агроном З. Товстонос, старший агроном Кібличської МТС Г. Твердохліб, голова колгоспу «Більшовик» Г. Макмак, а також колишній куркуль Г. Кучевський[202] . Їх звинувачували «у тому, що, організувавшись у контрреволюційну троцькістську банду на чолі з троцькістом Трахтманом (колишній секретар Гайсинського райкому партії), протягом останніх 3–4 років проводили систематичні шкідницькі акти в сільському господарстві Гайсинського району з контрреволюційною метою підірвати потужність сільського господарства, розвалити колгоспи, зірвати землеустрій, заплутати сівозміни, підірвати ріст тваринництва, зменшити кормову базу, розвалити радянський апарат на селі, розкласти робітників колгоспів і сільських рад, чим викликати обурення колгоспників і невдоволення політикою партії і Радянської влади...».

Гайсинському району надали значну державну допомогу сільськогосподарськими машинами та реманентом, кредитами, завезли сортове насіння, укомплектували земельний відділ фахівцями. Тут намагалися створити зразковий сільськогосподарський комплекс. «Але, — як відзначав заступник наркома юстиції УРСР О. Гарін у спецповідомленні С. Косіору від 16 вересня 1937 р. «Про контрреволюційну троцькістську диверсійно-шкідницьку організацію в Гайсинському районі Вінницької області», — в останні 3–4 роки район мав великі прориви: систематично з року в рік не виконує район державних зобов'язань з хлібозаготівель і м'ясоздачі, врожайність не досягає того, що можуть і повинні дати колгоспи, землеустрій зривається, сівозміна плутається, боротьба з шкідниками (сільськогосподарськими — Авт.) зривається і саботується, тваринництво не забезпечується кормами, поля засмічені бур'янами, впровадження нових культур, зокрема, конюшини і люцерни приводить до провалу, безпокривний посів трав гине до 70%, городні бригади в колгоспах розвалюються, а це призводить до загибелі значної частини кормового буряка, пропашні сіються в деяких колгоспах на засміченій площі чи в мокрий грунт, що зменшує врожайність, а інколи призводить до загибелі посівів, в 1932–1933 рр. знищувалися коні, молотьба організовувалась так, що часто хліб пропадав від дощу. По селах проявлялись

найгрубіші порушення революційної законності, недопустиме утискування прав колгоспників і одноосібників, знущання над ними».

На суді виявилось, що Трахтман — старий троцькіст, ще в 1924 р., будучи студентом Комуністичного університету імені Артема, відкрито виступав проти генеральної лінії партії. Замаскувавшись і будучи дворушником, Трахтман проліз у партійний апарат на керівні посади. Зустрівшись в 1932 р. з ворогом народу — троцькістом Гібером, з яким учився в університеті, Трахтман через нього вступив до контрреволюційної троцькістської організації, що існувала в області. Потім він почав організовувати таку організацію в районі.

«Зрозуміло, — говорилось у матеріалах спецповідомлення, — що Трахтман для вербування в цю організацію зупинився на класово-ворожих елементах судового процесу. Дізнавшись, як секретар РПК, що Родович, сумнівна в минулому особа, — офіцер армії Керенського, що приховав національну приналежність, допустив явний опортунізм у податковій політиці, дізнавшись, що директор Гайсинської МТС Хіміч — виходець з куркульської сім'ї, що батько Хіміча — організатор гетьманських банд, брат — поліцай, сам Хіміч у минулому правий есер, дізнавшись, що директор Гайсинського цукрового заводу Пожидаєв — ворожа, деморалізована людина, що двічі виключалася з лав партії, — цих осіб Трахтман вербує в контрреволюційну організацію», ставить їх на ключові пости, а вони, в свою чергу, вербують в організацію нових ворогів і також довіряють їм відповідальні посади.

Так, у найбільшому в районі колгоспі «Більшовик» села Краснопілка агрономом працював Філянович — шпигун, шкідник, у минулому управитель поміщицьким маєтком, а також шкідник Макмак. Конкретною метою всіх цих людей, за словами Трахтмана, було «зниження врожайності в колгоспах, а тим самим і вартості трудодня й кількості хліба, що здавався державі, як натуроплата, і викликати обурення колгоспних мас політикою партії та уряду».

Прикладом такої діяльності став колгосп «Більшовик». У ньому в 193–1933 рр. за розпорядженням Макмака і Філяновича було знищено більше 100 коней. У 1935–1936 рр. у колгоспі посіяли цибулю на 40 гектарах засміченої землі, в результаті чого посіви загинули. У 1936 р. під час молотьби намокло і загинуло 6,5 тон пшениці. Всі луги і береги рік були засіяні пшеницею, що загинула, а район утратив косовиці. Сількори «сигналізували» про це в газети «Комуніст» і «За соціалістичне село», на зборах колгоспники намагалися виступити, та їх силою виводили з залу. Макмак широко практикував штрафи і побиття колгоспників. Наприклад, у 1935 р. він оштрафував 203 колгоспники, причому деяких на всі трудодні. Колгоспники Коновал, Мартинюк, Сидорчук померли в результаті побоїв, нанесених Макмаком.

Присутні на процесі також дізналися, що Твердохліб залучив до організації Г. Кучевського, знаючи, що він «з куркульської сім'ї, батько його мав до революції 25 десятин землі, двигун, молотарку, складні інші сільськогосподарські машини, що батько і він підлягали висилці під час ліквідації куркульства, але в той час зникли, що Кучерський контрреволюційно настроєний, мріє про помсту над тими, хто розкуркулив його сім'ю, втягнув останнього в шкідництво, запропонував по-шкідницькому проводити підготовку ґрунту. Кучевський у Чечельницькому колгоспі весною 1937 р. це і робив, а також псував трактор. Щоб сховати сліди шкідництва, Кучевський ставав на роботу в нічну зміну»[203] .

Багато жителів Гайсинського району та Вінницької області повірили, що колишні керівники району і справді «шкідники» та «вороги». «Тепер не дивно, — писала «Більшовицька правда», орган Вінницького обкому КП(б)У, — чому Гайсинський район, який мав усі дані бути передовим районом, весь час відставав». Не випадково трудящі ще до вироку суду вимагали «стерти з лиця радянської землі цих підлих зрадників, шкідників, лютих ворогів народу, які своїми мерзенними діями підривали колгоспний лад, посягнули на священні права колгоспників, завойовані в жорстокій боротьбі з класовими ворогами»[204]. Судовий процес закінчився так, як і було заплановано: Трахтмана, Родовича, Твердохліба, Товстоноса засудили до розстрілу, Петровського і Макмака — до 10 років тюрми, Кучевського — до 8 років[205].

Подібними методами влада намагалась сховати реальні причини економічних негараздів — низький рівень агротехніки, відсутність зацікавленості селян у результатах праці тощо. Відкриті процеси направляли незадоволення громадськості на конкретно вказаних «ворогів і шкідників». Всього в Україні з 1 червня 1937 р. по 10 січня 1938 р. було організовано 72 відкритих процеси, на яких судили 399 чол. Вирок для 238-и — розстріл, 161 чол. було засуджено — на 10 років ув'язнення кожного. З загальної кількості процесів 17 було присвячено шкідництву в сільському господарстві, 27 — у тваринництві, 27 — в системі «Заготзерно» і комітету заготівель, 1 — у вугільній промисловості[206].

В шкідництві також звинувачували простих колгоспників, які під тиском слідчих зізнавались у самих фантастичних і неймовірних злочинах. Для прикладу наведемо «розкриту» органами НКВД у Погребищенському районі Вінницькій області в листопаді 1937 р. «Польську контрреволюційну організацію», до складу якої входили дев'ятеро жителів різних сіл, у більшості малограмотні українці. Один з «польських контрреволюціонерів» — Семен Андрійович Крупник, українець, колгоспник містечка Погребище, малограмотний, професія — «хлібороб». Заарештований 15 листопада 1937 р., він вже 17 листопада зізнався, що дійсно є членом польської контрреволюційної організації, «за завданням якої проводив злочинну діяльність, направлену проти радянської влади, сприяв розкраданню колгоспного добра, сіяв пшеницю дуже рідко з тим, щоб був поганий урожай...». Крім того, «злочинцям» було інкриміновано участь у «Польській організації військовій» і мету їхньої діяльності — «відрив України від СРСР і приєднання її до фашистської Польщі». Всі вони були звинувачені на підставі оперативного наказу № 00485 і розстріляні 15 грудня 1937 р., рівно через місяць після арешту[207].

«Соціальна хірургія» здійснювалась і в гуманітарній сфері. Особливу увагу більшовицькі лідери звертали на культурно-освітні кадри. Школа, вчитель — один з компонентів формування світогляду майбутнього громадянина, і від його ідеологічної спрямованості залежить наступна поведінка члена суспільства. Зокрема, партійно-державному керівництву Вінниччини апарат державної безпеки надавав інформацію про «контрреволюційні» дії чи висловлювання окремих педагогів. Як наслідок їх спочатку позбавляли роботи через неспівпадання їх власного світогляду з пролетарською концепцією радянської школи. Хвиля масового політичного терору проти освітян на початку 1930-х рр. пов'язувалася із «злочинною націоналістично-фашистською діяльністю» наркома освіти України М. Скрипника. Восени 1933 р. у Липовецькому районі Вінницької області органи ГПУ викрили «у вчительському

середовищі класово-ворожі елементи». Займатися педагогічною діяльністю заборонили «колишнім білим офіцерам», «учасникам петлюрівських банд», дітям священників, «антирадянським елементам», «дітям куркулів» тощо. В 1933–1934 рр. у 36 районах Вінницької області зняли з роботи 664 вчителів[208] .

Чистка 1933–1934 рр. мала для шкіл України катастрофічні результати — з 82 тис. учителів початкової школи 30 тис. отримали «нижчу і неповну середню освіту», з 11 тис. директорів сільських початкових шкіл 26% не мали середньої освіти. М. Хвиля у вересні 1933 р. вимагав від обласних відділів народної освіти звітність про «проведену роботу в справі очищення лав учительства від класово-ворожого елементу». Для влади головним критерієм була «ідеологічна чистота» вчительства, а не професійна майстерність[209] .

Постанова ЦК ВКП(б) від 4 липня 1936 р. «Про педагогічні викривлення в системі наркомосів» започаткувала чергову хвилю репресій проти освітян, яка стала галузевою складовою «Великого терору». В 1937 р. у Вінницькій області нараховувалося 3032 неповні та середні школи, де працювало 23 140 вчителів. Виконуючи постанову ЦК ВКП(б), місцеве керівництво розпочало чергову перевірку вчителів і прозвітувало про викриття «націоналістів», «петлюрівців» тощо. Високою, зокрема, виявилася «засміченість педагогічних кадрів буржуазними націоналістами» в школах Вороновицького та Козятинського районів[210] .

В березні 1937 р. газета «Вінницька правда» звинуватила завідувача обласного відділу народної освіти Г. Подольського, його заступників Шойбмана, Заворотнього, Галицького у «троцькізмі», «націоналізмі», «підтримці фашизму»[211] і вимагала звільнити їх з посад. Всього за 1937–1938 рр. змінилося декілька керівних складів Вінницького обласного відділу народної освіти. Були розгромлені районні відділи освіти Барського, Комсомольського та інших районів[212] .

Масові репресивні операції не завершилися у визначений вищим політичним керівництвом термін. «Соціальна хірургія», завдяки запопадливості співробітників НКВД, почала виходити за межі сталінського розуміння кадрової та класової «чистки» радянського суспільства. В постанові січневого 1938 р. пленуму ЦК ВКП(б) зазначалося, що «суть більшовицької пильності полягає в тому, щоб уміти викривати ворога, який би хитрий і спритний він не був, у яку тогу він не прибирався, а не в тому, щоб без розбору або «на всяк випадок» виключати десятками і сотнями з партії всіх, хто попадеться під руку»[213] .

«Великий терор» продовжувався до середини листопада 1938 р. і був зупинений директивами ЦК ВКП(б) і РНК СРСР. Перша з них, від 15 листопада 1938 р., відмінила практику розгляду справ арештованих «трійками», друга — від 17 листопада 1938 р. — заборонила проведення «масових операцій по арештах і виселенню». Отже, завершення «великого терору», як і його початок, було суворо централізованим процесом, яким керували Сталін і його соратники в політбюро ЦК ВКП(б).

Звільнення 25 листопада 1938 р. Указом Президії Верховної Ради СРСР М. Єжова з посади наркома внутрішніх справ та призначення Л. Берії призвело до масової чистки органів державної безпеки. Серед притягнутих до відповідальності у кінці 1939–на початку 1940 рр. співробітників обласних УНКВД за «перекручення соціалістичної законності, проведення необґрунтованих арештів» опинилися колишній начальник

УНКВД по Вінницькій області І. Корабльов та його підлеглі — начальник відділення О. Запутряєв, заступник начальника відділу Л. Ширін. Звільнений з посади 14 січня 1939 р., пригнічений недовірою, Корабльов намагався покінчити життя самогубством. Але постріли оминули життєво важливі органи. У рапорті наркому СРСР Л. Берії, датованому 18 січня 1939 р., він заявив, що «працював чесно, по партійному, віддаючи роботі все, що міг, разом з колективом провів значну, корисну роботу, спрямовану на забезпечення успішного будівництва соціалістичного суспільства»[214]. Відкидаючи звинувачення, І. Корабльов на слідстві говорив: «Мої орієнтування виходили з орієнтувань НКВД СРСР та НКВД УРСР, що існували в той час, і ніяких інших установок у мене не було»[215]. На подальших допитах він неодноразово підкреслював, що виконував накази «зверху», особисто не приймав рішення щодо проведення операцій проти тих чи інших категорій населення. Показовим є свідчення І. Корабльова щодо арештів серед національних меншин, що проживали на території області. «Арешти за національною ознакою — це передусім по поляках і німцях, ці арешти відбувалися зі зниженими вимогами, в розумінні наявності компрометуючих матеріалів. Чому? Тому що всі орієнтування НКВД у 1937 і 1938 рр. указували на численні формування шпигунських резидентур польської та німецької розвідок, і тому вважалось практично, що для того, щоб заарештувати поляка, німця, для арешту осіб цих категорій вимагається менше матеріалів, ніж для арешту інших національностей, тобто певний національний підхід у цьому питанні, поза сумнівом, був, і його прищеплювали керівні директиви НКВД СРСР та НКВД УРСР»[216].

Навесні 1941 р. слідство у справі І. Корабльова, О. Запутряєва, Л. Ширіна закінчилося і справу передали на розгляд Військового Трибуналу військ НКВД Київського округу. Закритий судовий процес проходив з 26 квітня по 6 травня 1941 р. у м. Вінниці. Під час процесу з'ясувалися факти протизаконної діяльності співробітників УНКВД по Вінницькій області М. Бутенка, Г. Данилейка, В. Майструка, А. Пришивцина, яких взяли під варту в залі засідання. Військовий Трибунал засудив І. Корабльова та О. Запутряєва до розстрілу. Але Військова Колегія Верховного Суду СРСР, розглянувши касаційну скаргу, замінила розстріл позбавленням свободи терміном на 10 років ВТТ. Початок війни прискорив розслідування справ стосовно М. Бутенка, Г. Данилейка, В. Майструка, А. Пришивцина, Л. Ширіна. Постановою слідчого Слідчої частини НКВД УРСР Губенка колишніх співробітників УНКВД по Вінницькій області 17 вересня 1941 р. виправдали, врахувавши «соціальну близькість та обстановку даного періоду»[217].

Війна між нацистською Німеччиною та СРСР внесла корективи у намагання вищого політичного керівництва СРСР приховати масштаби розстрілів 1937–1938 рр. В 1942 р. деякі громадяни Вінниці звертали увагу німецької окупаційної адміністрації на необхідність виявлення поховань жертв масових репресій на території міста — так звані «спецоб'єкти» НКВД.

Весною 1943 р. німецька адміністрація, зважаючи на можливий пропагандистський ефект, створила відповідну міську комісію. Розкопки розпочалися 24 травня 1943 р. у фруктовому саду на вулиці Підлісній № 1 (нині — Генерала Арабея). На початку червня комісія у складі доцента С. Дорошенка, професорів І. Калініна та О. Савостьянова, лікаря О. Клунка, редактора газети «Вінницькі вісті» А. Трембовецького у присутності

архієпископа Григорія і єпископа Євлогія провела медичну експертизу трупів. У першій могилі було знайдено 102 трупи. Висновки комісії зводились до наступного: смерть настала від пострілів у голову з дуже близької відстані, коли жертви, очевидно, стояли на колінах з низько нахиленою головою. Давність знаходження трупів у могилі комісія визначила у межах 3–5 років. Всього на вул. Підлісній було розкопано 39 могил, у яких знаходилось 5644 трупи[218]. З 29 червня 1943 р. розпочалися розкопки на православному кладовищі, розташованому на південь від дороги на містечко Літин (нині — Хмельницьке шосе). Тут виявили 42 могили з 2405 розстріляними[219].

На третьому «спецоб'єкті НКВД» (парк культури і відпочинку ім. М.Горького) розкопки почалися 30 червня 1943 р. Тут розкрили ще 14 могил з 1390 трупами[220]. Зауважимо, що у парку, за браком часу, розкопали не всі місця поховань.

Окупаційна адміністрація створила всі умови для ретельної фіксації знахідок. У Вінниці почала працювати спеціальна міжнародна комісія з представників 13 окупованих нацистами європейських країн — Німеччини, Росії, України, Бельгії, Болгарії, Італії, Нідерландів, Румунії, Словаччини, Угорщини, Фінляндії, Франції, Хорватії та нейтральної Швеції. Вона складалася з трьох груп: судово-медичної, кримінологічної та юридичної[221].

Результати розкопок оприлюднили представники урядів ряду європейських країн, політичні і церковні діячі, медичні експерти, представники громадськості Вінниччини. За період з 24 червня по 23 серпня 1943 р. місця масових поховань відвідали чотирнадцять комісій, з них шість — закордонних[222].

Загалом міжнародна комісія у трьох похованнях виявила 9432 трупи, з них — 169 жіночих. На більшості тіл знайдені вогнепальні поранення на задній поверхні шиї, переважно подвійні. Постріли робилися зблизька, часто впритул. У 395-ти випадках причиною смерті був перелом черепа внаслідок удару важким предметом. Майже всі чоловічі трупи були знайдені зі зв'язаними за спиною руками, інколи ногами. Комісія прийшла до висновку, що поховання у Вінниці зроблені на 5–6 років раніше, ніж у Катині, тобто у 1937–1938 рр. Завдяки особистим речам та документам, знайдених у могилах, вдалося встановити прізвища 679 загиблих[223]. Речових доказів зібрали багато — два чи три мішки з документами, фотографіями, книгами, хрестиками доставили в бібліотеку редакції газети «Вінницькі вісті» і виставили для упізнання рідними та близькими загиблих[224].

Розслідування встановило, що вбивства людей відбувалися в оточеній автомобільними гаражами частині дворі будинку УНКВД по Вінницькій області. Під час розстрілів працювали двигуни кількох автомобілів, що заглушувало звук пострілів з дрібнокаліберної зброї. Потім трупи відвозили на місця масових поховань. Всі виявлені тіла були перепоховані на кладовищі (нині — вулиця А. Медвідь).

Наприкінці березня 1944 р. Вінниця була звільнена від німецьких окупантів. Органам НКВД доручили віднайти осіб, що були свідками розкопок. Особлива увага зверталась на громадян, які упізнали рідних і близьких. Радянські та партійні органи називали розкопки жертв політичних репресій німецькою провокацією.

В результаті проведення оперативних заходів чекісти арештували декілька десятків свідків розкопок. У квітні 1944 р. розпочалися допити перших заарештованих подолян, яких звинуватили у контрреволюційній антирадянській пропаганді та агітації, наклепах

на радянську владу. Так, уродженка села Бабинці Ямпільського району О. Білецька, 1895 р. народження, почувши про розкопані могили, неодноразово їздила до м. Вінниці на розшуки чоловіка. Знайшовши серед речей, вивішених для упізнання, кожух чоловіка, впевнилась у його загибелі. Після повернення додому, згідно православної традиції, замовила молебень та влаштувала поминальний обід. Така поведінка кваліфікувалася начальником Брацлавського районного відділу НКГБ лейтенантом державної безпеки Валікаєвим та прокурором Немирівського району Сорокою у квітні 1944 р. згідно Указу Верховної Ради СРСР від 19 квітня 1943 р. «Про міру покарання для німецько-фашистських злочинців, винних у вбивствах і катуваннях радянського цивільного населення і полонених червоноармійців, для шпигунів, зрадників Батьківщини з числа радянських громадян та їхніх пособників» як сприяння «в здійсненні розправ і насильств над цивільним населенням і полоненими червоноармійцями». Спочатку термін покарання О. Білецької визначили 20 років ВТТ. Але 28 вересня 1954 р. вирок перекваліфікували на статтю 54–10, ч. 2, КК УРСР із зниженням терміну покарання до 10 років[225] .

Іншим свідком розкопок у Вінниці став колишній вчитель, під час окупації — відповідальний редактор газети «Щотижневик Барського округу О. Колодченко. В липні 1943 р. він у складі делегації Барського району відвідав місця захоронень. Після приїзду як редактор-коректор особисто відредагував статтю «Дійсне обличчя радянського гуманізму», яку надрукували у «Щотижневику Барської округи» 27 липня 1943 р. У вересні 1944 р. його звинуватили у наклепі на радянську Конституцію, Комуністичну партію, її вождів та органи НКВД. Військовий трибунал військ НКВД по Вінницькій області 5 вересня 1944 р. засудив О. Колодченко до розстрілу. Але 22 листопада 1944 р. Президія Верховної Ради СРСР замінила розстріл 20-ма роками ВТТ[227] .

Знищуючи свідків розкопок жертв репресій, місцеві більшовицькі лідери намагалися приховати і місце злочину. У 1947 р. за ініціативи обласного партійно-державного керівництва інтенсивно розбудовувався міський парк Вінниці — одне з місць поховань жертв політичних репресій. Місця розкопок могил надійно сховали під великою кількістю зелених насаджень, атракціонів, танцювального майданчика тощо. Планувалось завершити будівництво літнього театру, шахового павільйону, лекторію, спортивного містечка. На потреби будівництва виділялися гостродефіцитні будівельні матеріали, яких бракувало на будмайданчиках майже вщент зруйнованого міста[227] .

Ще одним наслідком німецької окупації вважало партійно-державне керівництво СРСР та УРСР масові прояви «дрібнобуржуазного націоналізму» в українському суспільстві. У роки окупації Вінниччини політично активні громадяни доклали чимало зусиль для розбудови українських культурно-просвітницьких закладів, формування національної самосвідомості населення. Відновилась діяльність організації «Просвіта», незважаючи на переслідування німецької окупаційної адміністрації на Вінниччині, сформувалися осередки Організації Українських націоналістів.

Спроможність громадянина до національної самоідентифікації свідчила про відмінний від усталеного владою світогляду. Такі особистості не вкладалися в «прокрустове ложе» як німецької, так і радянської системи державного управління. Цілком логічно, що із відновленням радянських владних структур органи державної безпеки розпочали арешти «українських націоналістів».

У вересні–жовтні 1944 р. співробітники УНКГБ по Вінницькій області провели арешти у селі Філіополь Хмільникського району. За оперативними даними, під час окупації в селі діяли осередки ОУН та «Просвіти». За членство у «Просвіті» та зв'язок з націоналістами заарештували М. Клешко, 1924 року народження, та Н. Грінчук, 1923 року народження[228]. Їх звинувачували у антирадянській агітації, наклепі на Червону Армію та радянську владу. Слідство припинили через смерть від тифу обвинувачуваних у березні 1945 р. у Вінницькій тюрмі[229].

Водночас продовжувалася збройні сутички військ НКВД із підрозділами УПА, які очолював командир групи «УПА-Південь» полковник О. Грабець (псевдо «Батько»). Невдовзі, 5 червня 1944 р., зазнав поразки загін Шуляка, втративши 71 бійця; 11 червня у бою під с. Микулинці загинув сам полковник О. Грабець — «Батько»[230].

Начальник УНКВД по Вінницькій області полковник Громінський у доповідній записці від 4 січня 1946 р. заступнику наркома НКВД УРСР полковнику Коваленку писав, що серед населення Хмільницького, Літинського, Калинівського, Дашівського, Жмеринського, Гайсинського, Погребищенського районах виявили багато «зрадницьких, націоналістичних елементів». Збройні загони УПА (деякі налічували по 150–300 чоловік), які прийшли із Західної України, активізували оунівське підпілля. У відповідь органи державної безпеки посилили каральні заходи проти українських націоналістів. Так, з березня 1944 р. до 1 січня 1946 р. чекістами була проведена 171 військова операція, результатом яких стала ліквідація 11 «бандитських» груп, убито 159 чоловік, затримано 116. Одночасно ліквідували 14 антирадянських організацій, заарештовано 167 членів, 67 посібників «бандитів»[231].

Предметом стурбованості місцевих органів влади стала поява націоналістичних листівок. Так, у 1946 р. на території Сорочинського млинокомбінату була знайдена написана від руки листівка, у якій містився заклик до боротьби з комуністичним режимом, щоб відвернути повторення 1933 року. У с. Паланка Тульчинського району була знайдена віддрукована друкарською машинкою листівка, яка закликала, зокрема, до збройної боротьби з радянською владою, стверджуючи про її тотожність з німецьким фашизмом. Показово, що автор тексту закликав українців розбирати «колгоспно-кріпосницький хліб, щоб запобігти страшному голоду в 1947 році»[232].

Загалом радянським правоохоронним органам не вдалося у середині 1940-х рр. ліквідувати осередки ОУН-УПА. У постанові Вінницького обкому партії «Про заходи по ліквідації залишків ОУНівських банд в районах області» від 14 жовтня 1947 р. зазначалось, що на території Вінниччини активізувалась діяльність оунівців, що створює «нездорові настрої серед населення». Тому бюро обкому КП(б)У затвердило заходи по ліквідації «ОУНівських банд»[233]. Однак, уже через місяць, 17 листопада 1947 р. бюро Вінницького обкому КП(б)У у постанові констатувало, що органи державної безпеки області і районів «не прийняли всіх залежних від них заходів по ліквідації залишків ОУНівських банд, що діють на території Гайсинського, Уланівського і Хмільникського районів». Начальникам Гайсинського і Хмільникського районних відділів МГБ за невиконання постанови від 14 жовтня 1947 р. оголосили догани[234]. Всього за 1947 р., за даними начальника УМГБ по Вінницькій області Антонова, заарештували 43 члени ОУН-УПА, 65 агентів іноземних розвідок, 21 терориста, 55 осіб «за антирадянську агітацію»[235].

За інформацією заступника начальника УМГБ по Вінницькій області Булгакова, у 1948 р. органи державної безпеки ліквідували оунівські осередки на території Вороновицького і Тиврівського районів. Зокрема, у с. Никифорівцях Вороновицького району осередок ОУН на чолі з С. Сіделком створився за часів німецької окупації. Група мала зв'язок з підпіллям західних областей України. По цій справі засудили 7 «активних оунівців» та декількох їх посібників[236]. У с. Старостинці Погребищенського району члени іншого підпільного осередку розповсюджували листівки із закликами до повстання[237].

У червні 1949 р. бюро Вінницького обкому КП(б)У вимагало від місцевого апарату органів держбезпеки активізувати боротьбу з оунівським підпіллям. У прийнятій 7 червня 1949 р. постанові відмічалась вкрай незадовільна робота обласних управлінь і районних відділів МВД і МГБ. Оунівські осередки продовжували діяти у Барському, Жмеринському, Літинському, Гайсинському районах[238].

Виявлення осередків націоналістичного підпілля у Мурովано-Куриловецькому, Барському, Томашпільському, Калинівському районах у 1951 р. призвели до чергових репресивних акцій. Намагаючись знайти нестандартні методи боротьби з «націоналістами», на одній з нарад в УМГБ по Вінницькій області полковник Касаткін запропонував жителів області, що виїздили на роботу у Західні області і «проявили себе націоналістично», взяти в оперативну розробку та заарештувати[239].

Паралельно з лінією «українського націоналізму» місцевий апарат державної безпеки «розробляв» ще одну лінію — єврейську. Боротьба з «сіонізмом» та «космополітизмом» здійснювалася в межах розгорнутої вищим політичними керівництвом СРСР кампанії «радянського патріотизму» та «інтернаціоналізму». Насправді, за лаштунками подій та гасел, Сталін та інші лідери СРСР підтримували та підштовхували ганебну хвилю антисемітизму. На республіканській нараді пропагандистських працівників в липні 1949 р. прийняли звернення до Й. Сталіна: «Запевняємо Вас, товаришу Сталін, що ми будемо і надалі виховувати у наших людей животворний радянський патріотизм, ще сильніше зміцнювати ленінсько-сталінську дружбу народів, розвивати українську культуру, національну по формі, соціалістичну за змістом, будемо викривати і вести непримиренну боротьбу проти усіх і всіляких проявів буржуазної ідеології — низькопоклонства, націоналізму, космополітизму»[240]. Викритих «космополітів» звільняли з роботи, засуджували, висилали у віддалені райони СРСР. Це поняття поступово перетворилося на синонім слова «єврей». Поставивши під підозру чергову націю, сталінський режим ніби говорив населенню: ми можемо зміцнити наш патріотизм і нашу могутність, лише звільнившись від впливу євреїв[241].

На оперативній нараді УМГБ по Вінницькій області управління у липні 1951 р. перший секретар Вінницького обкому КП(б)У М. Стахурський відзначав, що «сіоністи активізують свою антирадянську діяльність і стають на шлях терору», але боротьба з єврейським націоналізмом ведеться не на належному рівні.[242]

Проблема піднімалась і на оперативній нараді Управління МГБ охорони Вінницької залізниці 7 серпня 1951 р. Констатувалось, що нема жодної справи «по лінії сіоністів», хоча на залізниці є чимало євреїв, частина з яких підтримує зв'язок із закордоном «і затаїла злобу до радянської влади». Тому у постанові наради другим пунктом стояло завдання посилення боротьби з українськими та єврейськими націоналістами[243].

Посиленню антисемітизму сприяла інспірована Й. Сталіним «справа лікарів». Він вважав, «кожен єврей — націоналіст, агент американської розвідки». Він особисто редагував проект передової статті в газеті «Правда», яка вийшла 13 січня 1953 р.[244] У Вінницькій області партійні комітети ініціювали обговорення цієї статті. Користуючись риторикою середини 1930-х рр., представники робітництва, селян, інтелігенції активно засуджували «лікарів-вбивць», переконували громадськість у необхідності «пильності до проявів іноземної агентури», вимагали «знищити підлоту, яка замахнулася на керівників партії та держави»[245]. У доповідній записці в ЦК КПРС обласні партійні чиновники доповідали про «чистки» серед медичних працівників. На 14 лютого 1953 р. вже звільнили 6 головних лікарів районних лікарень, більше 20 працівників аптек, які «не викликали політичної і ділової довіри».[246]

Масові арешти за національною ознакою супроводжувалися масштабною ідеологічною кампанією, яка мала посилити відчуття радянського патріотизму та використати його для активізації громадського ентузіазму, подібного стахановському руху. Серпневий пленум ЦК КП(б)У 1946 р. визначив основні лінії ідеологічної роботи. Особлива увага приділялася ідеологічній відповідності творів літератури, мистецтва, наукових праць, роботи закладів освіти тощо. Виступаючи на засіданні Верховної Ради УРСР 28 серпня 1946 р., М. Хрущов заявив: «Пережитки капіталізму у свідомості живучіші в галузі національного питання, ніж у будь-якій іншій галузі, бо вони мають можливість добре маскуватися в національному костюмі. Тому треба посилити роботу в справі викривання буржуазно-націоналістичної ідеології».

В цьому контексті у 1946 р. була піддана серйозному аналізу робота викладачів суспільних наук вінницьких вищих та середніх навчальних закладів. Під виглядом надання методичної допомоги викладачам проводилися спеціальні семінари, де розкривалися «антинаукові буржуазно-націоналістичні концепції школи Грушевського у висвітленні історії українського народу», піддавалися критиці підручники історії України, історії української літератури[247].

Партійні органи виявили осіб, які «ідеологічно невірно» інтерпретували світові гуманітарні надбання. Так, викладача Венгерова кафедри російської літератури Вінницького педагогічного інституту звинуватили у неправильному трактуванні взаємозв’язку класичної російської і західноєвропейської культури. «Тенденційно переоцінюючи роль і значення західноєвропейської культури, Венгеров у своїх лекціях по суті проповідував низькопоклонство перед культурою буржуазного Заходу»[248]. За «викривлення і протягування антинаукових поглядів» завідувача кафедри російської літератури звільнили з роботи.

Жорсткій критиці піддали роботу кафедри основ марксизму-ленінізму Вінницького медичного інституту, де викладач Забайрачний не піддав критиці «реакційну суть філософської системи Гегеля»[249].

Згідно з постановами ЦК КП(б)У «Про репертуар драматичних і оперних театрів УРСР і заходи до його поліпшення» (вересень 1946 р.) та «Про стан і заходи поліпшення музичного мистецтва на Україні у зв’язку з постановою ЦК ВКП(б) «Про оперу «Большая дружба» В. Мураделі» (травень 1948 р.) Вінницький обком КП(б)У здійснив перевірку репертуару Вінницького і Могилів-Подільського музично-драматичних театрів. Комісія виявила, що з 17 спектаклів Вінницького театру з сучасної радянської

тематики було лише 2, з 11 п'єс Могилів-Подільського музично-драматичного театру сучасних п'єс було всього лише 3. Всі інші, як такі, що «не відображають радянської дійсності», з репертуару театрів зняли. Це, в першу чергу, «безідейні, вульгарні і малохудожні» п'єси «Нащадок гетьмана» і «Циганка Аза»[250].

Але бажання вищого політичного керівництва СРСР та УРСР змінити світогляд українського суспільства натикалися на супротив, спровокований економічними та політичними реаліями. Так, студент Вінницького педагогічного інституту Фабіанський в їдальні під час обіду висловився не менш критично: «...поять юшкою, а годують ідеєю. Подивіться, що робиться в теорії: говорять одне і скрізь пусте, а подивишся на ділі — нічого нема, скрізь обман і мильні бульбашки». Третьокурсник К. Кушнір, дискутуючи з товаришами щодо капіталістичних пережитків, заявив: «…У нас Радянська влада існує вже 30 років, а подивишся, то ніяких змін не побачиш в області ліквідації капіталістичних пережитків. Все те, що є в капіталістичних країнах, є і в нас у Радянському Союзі. Ви тільки подивіться, куди не підеш, скрізь обман, хабарі, неправда. У нас тільки кажуть, що скрізь добре, а в дійсності навпаки. У відношенні експлуатації, то вона теж у нас є, тільки у прихованій формі».

Активізація боротьби з «націоналізмом» та русифікація викликали нерозуміння серед студентства. Так, студентка педагогічного інституту Г. Бродська у розмові з однокурсниками висловлювала подив тим, що викладання ведеться російською мовою. Адже більшість студентів — українці, яким важко звикати до російських термінів і «навіщо, коли ми будемо викладати в українських школах»[251].

Водночас, паралельно органи державної безпеки здійснювали політичні репресії «антирадянських елементів», інспіровані вищим та місцевим політичним керівництвом. Секретар Вінницького обкому КП(б)У М. Стахурський у директивному листі від 23 листопада 1945 р. секретарям райкомів КП(б)У вказував на необхідність «посилення боротьби з антирадянськими елементами». Мотивацією такого кроку стало повернення під час окупації на попередні місця проживання частини «куркульських та антирадянських елементів», які «проводили активну антирадянську роботу, направлену на дискредитацію заходів партії та уряду», «на ліквідацію колгоспів, підрив трудової дисципліни», «розповсюджували різного роду провокаційні чутки» тощо. М. Стахурський жорстко критикував місцеві апарати УНКВД та УНКГБ і вимагав посилити репресивні заходи щодо ворожих до радянської влади елементів[252]. Особливо партійного керівника стривожили розповсюджені чутки про розпуск колгоспів — одного із стовпів соціалістичної економіки[253]. Такі ідеї означали б крах більшовицької системи, її політичне небуття.

Існуючий опір радянській владі підтверджувався листівками, які періодично з'являлися в різних районах області. Деякі з них чітко фіксували головного «винуватця». У серпні 1947 р. у с. Тартак Чечельницького району виявили листівки наступного змісту: «Червоноармійці! Організовуйте революційну боротьбу проти Сталіна під гаслом: воля народів і людини! Геть тиранів і диктатуру сталінської кліки! Смерть Сталіну!»[254].

Посилення боротьби з «антирадянськими елементами» вимагав від М. Стахурського секретар ЦК КП(б)У Л. Каганович. У листі від 1 серпня 1947 р. він стверджував, що колишні куркулі, націоналісти, сектанти ведуть ворожу агітацію, здійснюють терорис-

тичні акти проти партійно-радянського активу. Після переліку антирадянських проявів Л. Каганович стверджував, що ці факти «стали проявом відсутності необхідної уваги політичного керівництва області»[255]. Він вимагав, щоб партійні органи розбирали кожен випадок «антирадянських проявів і, в залежності від ступеню активності прояву, приймати необхідні заходи: одних викривати, інших виключати з колгоспів, керівників знімати з роботи, активні ворожі елементи передавати до суду». Як секретар обкому М. Стахурський, на думку Л. Кагановича, повинен регулярно заслуховувати начальників обласних УМВД та УМГБ, які мали регулярно інформувати про антирадянські прояви та доповідати про здійснені каральні заходи[256].

Природна критика вищого політичного керівництва УРСР спричинила у відповідь активізацію політичних репресій. За 1947 р., згідно з офіційними даними, у Вінницькій області за «антирадянську діяльність» заарештували 363 чол., з них за антирадянську агітацію і розповсюдження антирадянських листівок — 55 чол.[257]

Боротьба з «антирадянськими та терористичними елементами» відбувалася на тлі чергового голоду. Жертвами стали соціальні групи населення, на які не розповсюджувалося карткове, державно-розподільне забезпечення хлібом — мешканці населених пунктів, що були прирівняні до сільських, селяни, утриманці. Особливо страждали від голоду селяни, які, здаючи всю сільськогосподарську продукцію колгоспів державі і сплачуючи високі натуральні податки зі своїх господарств, не мали гарантованої плати грошима, достатньої для купівлі харчів, натуральної оплати у достатніх розмірах.

Критична ситуація в багатьох населених пунктах склалась на початку 1947 р., коли у населення закінчилися практично всі запаси продовольства. Так, у лютому випадки смерті від голоду були зафіксовані у Тростянецькому, Чечельницькому, Могилів-Подільському районах. Лист групи комуністів с. Михайлівки Ямпільського району до Верховної Ради УРСР від 20 лютого 1947 р. свідчить, що в кожному з південних районів області — Ямпільському, Чернівецькому, Томашпільському — щодня помирає 800–1000 чоловік. Село, що нараховує у середньому 500–600 дворів, кожного дня хоронить 12–15 людей. «В окремих районах, — говориться в листі, — сільради зверталися до керівників із запитом: як списувати мертвих людей? Їм відповіли: «Як хочете, але не пишіть, що померли з голоду[258]. Масовим явищем стала дистрофія. У селах Джулинського району у березні 1947 р. виявлено 3353 осіб, хворих на дистрофію, у тому числі дітей віком до 14 років — 1136 чол.[259] Всього ж хворих на дистрофію на 11 березня 1947 р. у Вінницькій області нараховувалось 45 419, з них 15 999 дітей. Через 16 днів, 27 березня, кількість хворих сягнула 67 870, з них дітей — 31 561 чол. 20 квітня 1947 р. хворих на дистрофію в області нараховувалось 97 865 чол.[260]

Цілком логічною реакцією на голод стало різке збільшення кількості крадіжок з колгоспних полів та комор, незважаючи на жорстокі покарання. Врожаї 1944–1946 рр. на розореній війною Вінниччині були мізерні і практично всі були здані державі. В окремих районах урожай зернобобових через низький рівень агрокультури складав, зокрема, у Піщанському — 2 цнт. з гектара, Копайгородському — 1,7 цнт., Шпиківському — 1,1 цнт., Ободівському — 2,5 цнт.[261] Але при несприятливих кліматичних умовах в основних зерносіючих районах СРСР, українські області мали забезпечити державну хлібозаготівлю.

Станом на 1 квітня 1945 р. в області було відкрито і закінчено 609 слідчих справ, що стосувались крадіжок під час весняної посівної кампанії. За результатами слідства притягнуто до кримінальної відповідальності 893 чол., з них заарештовано 407 чол.[262] Під час збирання врожаю 1945 р. на Вінниччині було притягнуто до кримінальної відповідальності 52 голови колгоспів, 26 бригадирів, 258 рядових колгоспників, які вкрали хліба — 12801 кг., картоплі — 391 кг., цукрового буряка — 194 кг. [263] Звичайно, фігурантами справ були особи, які намагалися використати службове становище для власного збагачення. Але доповідні записки Вінницького обкому КП(б)У як типові факти наводять справи іншого ґатунку. Зокрема, народний суд Гайсинського району засудив Д. Ніколайчука до одного року виправно-трудових робіт за те, що він, працюючи головою колгоспу протягом 10 днів, не вивіз зерна в рахунок державних поставок, хоча на складі його було 410 цнт. За протестом прокурора судова колегія обласного суду відмінила м'який вирок і направила справу на новий розгляд. Чотири роки таборів отримала Г. Мороз, у якої при обшукові було знайдено 40 кг чистого ячменю та 30 снопів необмолоченого. У колгоспі с. Джуплинівка Іллінецького району М. Магаляс та М. Данильченко були засуджені відповідно до семи та двох років позбавлення волі за крадіжку 28-ми кілограмів жита з поля[264].

Аналіз здійснених восени 1946 р. крадіжок свідчить, що з 274-х злочинів до 215-ти (78,4%) причетні колгоспники-одинаки, у 59 випадках (21,6%) — групи розкрадачів за участю посадових матеріально-відповідальних осіб та працівників охорони[265] .

Особливо великих розмірів набрало розкрадання хліба у 1947 р. Тільки за перші 20 днів липня в області було зафіксовано 307 таких випадків, причому простежувалась тенденція до їх зростання: якщо за перші 10 днів крадіжок було 99, і більшість з них проявилась у вигляді зрізання колосків, то за другу декаду — 208, і тут вже переважали крадіжки готового хліба. Міністр внутрішніх справ України генерал-лейтенант Т. Строкач відмічав, що крадіжки хліба у багатьох випадках здійснюються організованими групами, і кваліфікував їх як контрреволюційні дії, спрямовані проти радянської влади[266]. Таке визначення повністю співпадало з думкою вищого політичного керівництва УРСР. Секретар ЦК КП(б)У Л. Каганович на одній з нарад з першими секретарями обкомів партії прямо заявив, що кожен випадок невиконання планових завдань у промисловості і сільському господарстві розглядатиметься як прояв буржуазного націоналізму[267].

Колгоспний лад, система оплати праці селян, голод, що призвів до значних людських жертв, сприяв опору селян відвертій державній експлуатації. Він не набрав форм відкритої збройної боротьби, як це було наприкінці 1920-х — на початку 1930-х рр. Глибинне невдоволення політичною та економічною системою в СРСР проявлялось у небажанні працювати у колгоспі. Як типові наводили органи військової цензури листи вінничан, де чітко визначалися причини відмови колгоспників від роботи: «Люди забастовали и не хотят идти на работу. Просо уже осыпается, а его кто косит, а кто нет. Колхозники не имеют желания работать, каждый говорит: «за что я буду идти работать, если хлеба на трудодни дали по 150 грамм и больше ничего». До начала уборочной люди работали — надеялись на хлеб, а теперь людей нет в поле…». Вин[ницкая] обл[асть], Гайсинский р[айо]н, с. Огиевка, М. Мельник; «В деревнях Скибенцы, Куренцы, Бистрик хлеб пропадает, люди не хотят убирать его потому, что председатель на трудодни ничего не дает…».

Вин[ницкая] обл[асть], Погребищенский р[айо]н, с. Бабенцы, Матвеенко; «В нашем колхозе такое положение: кто хочет, тот идет на работу, большинство не выходят и заявляют: «дайте кушать, тогда будем работать». Хлеб собрали, обмолотили и весь вывезли». Вин[ницкая] обл[асть], Монастырищенский р[айо]н, с. Корытня, И. Вовченко[268].

Вінницький обком КП(б)У бачив інші причини небажання колгоспників працювати. Низька продуктивність праці у колгоспі «Жовтень» с. Велика Бушинка Немирівського району пояснювалась «виключно тим, що серед колгоспників не було належної трудової дисципліни». З цієї причини 312 (57%) колгоспників у 1947 р. не виробили мінімуму трудоднів. План хлібозаготівлі був перевиконаний — колгосп здав 2331 центнер зерна при плані 1909 цнт. Але на трудодень селяни отримали по 630 грамів зерна. Тому для фізичного виживання селяни зосередились на домашньому господарстві, продукти якого продавалися на ринку у райцентрі[269] .

Іноді своє невдоволення існуючими порядками окремі жителі області проявляли шляхом фізичного насильства над охоронцями «соціалістичної власності» від її господарів та сільських активістів. У ніч на 2 жовтня 1947 р. у с. Тишківка був убитий на плантації кукурудзи сторож Бевзюк[270] . У 1948 р. було зафіксовано 6 випадків замахів на життя партійно-радянського активу[271].

У 1946–1947 рр. поширеними були анонімні погрози партійно-радянського активу, які розцінювалися як антирадянські виступи. У липні 1946 р. в м. Ольгопіль виявили анонімний лист, автор якого погрожував убивством секретарю РК КП(б)У і голові райвиконкому. Органи державної безпеки виявили автора листа, який був засуджений до 8 років виправно-трудових таборів[272]. Всього за «терор і терористичні наміри» у 1947 р. заарештували 21 особу[273].

На початку жовтня 1947 р. у с. Нараївка Гайсинського району селяни виступили проти примусової хлібозаготівлі. Одним з ініціаторів був завгосп Чайка. Подібний випадок відкритої непокори стався 4 жовтня у с. Краснопілка, де батько і син Кравцови заявили уповноваженому райкому КП(б)У: «Ти вивіз весь хліб, а тепер забираєш наших дітей в Донбас». Після надання інформації секретарем райкому партії у місцевий апарат держбезпеки селяни Чайка і Кравцови були репресовані[274] .

Черговим кроком до підвищення продуктивності праці у колгоспах став Указ Президії Верховної ради СРСР «Про виселення з Української РСР осіб, що злісно ухиляються від трудової діяльності в сільському господарстві і ведуть антигромадський, паразитичний спосіб життя» від 21 лютого 1948 р. Ініціатором був перший секретар ЦК компартії України М.С. Хрущов, який вважав, що жорсткі репресивні заходи змусять колгоспників активніше працювати. Обґрунтовуючи власну ініціативу, він звернувся до історичного досвіду: «У царській Росії, — писав він, — був закон, згідно з яким селянські общини могли виносити вирок про висилання з села осіб, «дальше перебування яких у цьому середовищі загрожує місцевому добробуту і безпеці» (Свод Законов Российской Империи, т. IX, ст. 683). Зрозуміло, — продовжував М. Хрущов, — що цей закон захищав приватну власність і був направлений проти людей, соціально-небезпечних для царсько-поміщицького ладу. У наш час варто було б для посилення охорони соціалістичної власності вивчати закон, який надає право загальним зборам виносити вироки про виселення за межі республіки найбільш небезпечних, антигромадських і злочинних елементів, що вперто не бажають прилучатися до суспільно-корисної праці»[275].

Вище політичне керівництво розуміло, що реалізація указу може викликати невдоволення селянства. Враховуючи досвід кінця 1920-х — першої половини 1930-х рр. органи державної безпеки розробили ряд заходів, направлених на нейтралізацію небажаних ексцесів. Подібні заходи були затверджені УМГБ по Вінницькій області 6 березня 1948 р. Начальників районних відділів державної безпеки зобов'язали направити роботу райапарату на «вияв фактів погроз, терористичних намірів і диверсійних актів по відношенню сільського партійно-радянського активу з боку осіб, що підлягали виселенню». Стосовно таких осіб вимагалось негайно застосовувати оперативні заходи до винесення на загальних зборах рішення про їх виселення. Співробітники держбезпеки мали виявляти й фіксувати позитивні і негативні настрої населення та регулярно інформувати УМГБ та партійне керівництво області[276].

Для досягнення позитивного рішення на колгоспні збори направлялися представники обкому чи райкому партії, виконавчих органів. Вже на 26 березня 1948 р. в області провели 187 колгоспних зборів, на яких винесено вироків і затримано 583 чол., попереджено 1287 чол. Незважаючи на тиск, у зборах взяли участь 83% колгоспників, з них «за» голосувало 94,6%, «проти» — 0,9%, утрималися — 4,5%[277].

Але реакція на Указ була різною. Інформації на адресу обласного та республіканського керівництва стверджували, що більшість селян схвально зустріли Указ Президії Верховної Ради СРСР. Справді, частина селян, побоюючись репресій, вийшла на роботу в колгосп. Проте місцеві чиновники змушені були визнати, що частина селян чинила опір реалізації Указу (в деяких колгоспах зривала збори) і не приховувала критичного ставлення до влади. Так, у Гайсинському районі з чотирьох колгоспів, де були проведені зібрання, у трьох не вдалося зібрати двох третин голосів «за» виселення односельців. Колгоспники не голосували ні «за», ні «проти», саботуючи цим реалізацію Указу[278]. У колгоспі «Червона зірка» Оратівського району виселенню підлягали 2 колгоспники. Під час голосування у присутності обласного прокурора Тернівського «за» проголосувало лише шість чоловік, інші колгоспники участі в голосуванні не брали. Тому кандидатам на виселення винесли лише попередження[279]. Один із учасників зборів заявив: «Уряд хоче зробити невдоволення серед колгоспників, цькує один проти одного. Хто буде голосувати проти своїх людей? Їм відомо, хто не виробив мінімуму трудоднів, хай беруть і самі саджають їх»[280].

Жителька с. Стрижавка Ф. Войтенко з приводу Указу заявила: «Тепер, як бачу, ці бандити-кровопивці хочуть задушить народ. Хочуть репресіями заставить виходить на роботу. Бо в них іншим шляхом нічого не вдається, тому вирішили видати такий Указ»[281].

Деякі колгоспники — члени партії, незважаючи на партійну дисципліну та неминучість покарання, відмовлялись виконувати розпорядження керівництва. Вони попереджали односельчан про виселення. Кандидати на виселення не з'являлись на збори і зривали винесення вироків. Окремі комуністи не погоджувались виступати на зборах з обвинуваченнями.

Рада у справах колгоспів при Уряді СРСР у вересні 1948 р., звітуючи про результати реалізації Указу, відзначала, що «в результаті проведених заходів у колгоспах значно підвищилась трудова дисципліна, збільшився вихід на роботу колгоспників, які раніше не брали участі в суспільному виробництві». Згідно із інформацією відділу спецпоселень МВД СРСР, за період з 1948 до початку 1953 рр. було виселено

33 266 колгоспників і 13 598 членів їх сімей. У 1948 р. виселили 27 335 чол.[284]. З України на кінець серпня 1948 р. виселили близько 9 тис. колгоспників, з ними виїхали майже 3 тис. членів сімей[285].

Смерть Й. Сталіна 5 березня 1953 р. на тлі зростаючої кризи радянського тоталітаризму висвітлила нагальну потребу модернізації системи державного управління в СРСР. Прагнення перетворити її на ефективний життєздатний організм, спроможний адекватно реагувати на поклики часу, спонукало нове керівництво держави відмовитись від масових політичних репресій. Усвідомлення партійною номенклатурою безперспективності подальшого посилення державного терору поклало початок розгортанню в Радянському Союзі складних і суперечливих спроб трансформації державно-партійної структури.

Процес десталінізації радянського суспільства розпочався ще навесні 1953 р. Президія Верховної Ради СРСР 27 березня 1953 р. прийняла Указ про амністію. Міністр внутрішніх справ Л. Берія у записці від 26 березня 1953 р. в Президію ЦК КПРС писав, що у таборах і колоніях СРСР утримувалися 2 526 402 особи, з них 590 000 засуджені на термін до 5 років, 1 216 000 осіб — від 5 до 10 років, 573 000 осіб — від 10 до 20 років, 188 000 — більше 20 років ув'язнення. Із загальної кількості «особливо небезпечних» (шпигуни, диверсанти, троцькісти, націоналісти тощо) налічувалося 221 435 осіб.

Більшість ув'язнених терміном до 5 років здійснили злочин вперше, і він не тягнув за собою важких наслідків (самовільне залишення робочого місця, посадові та господарські злочини, дрібні крадіжки, хуліганство тощо). Серед ув'язнених знаходилося 438 788 жінок, з них 6 286 вагітних; 35 505 з них мали дітей віком до 2 років. Покарання також відбували 238 000 осіб старше 50 років, 198 000 ув'язнених страждали на невиліковні хвороби і були зовсім непрацездатні. За підрахунками Л. Берії пропонувалося амністувати біля 1 млн. осіб[284].

Березневу амністію 1953 р. правомірно вважають початком масової реабілітації, в ході якої в СРСР звільнено 1 201 738 чол., але вона не торкнулася ув'язнених за «контрреволюційні злочини»[285]. Згодом, у квітні 1953 р., звільнили осіб, причетних до «справи лікарів»; у вересні Президія Верховної Ради СРСР надала право Верховному Суду переглядати за протестом Генерального прокурора рішення колегій ОГПУ, трійок НКВД та Особливої наради при НКВД-МГБ СРСР.

В Україні згідно Указу від 27 березня 1953 р. звільнили 69 921 особу, з них 64 933 — з таборів, 4 988 — з дитячих виправно-трудових колоній, 15 393 ув'язненим зменшили строк наполовину. У Вінницькій області звільнили 3 612 осіб, з них 974 особи ув'язнених за розкрадання соціалістичної власності, 636 — за крадіжки, 376 — за хуліганство[286].

Але ініціатива Л. Берії не допомогла йому вистояти у апаратній та політичній грі. Позбавившись в результаті змови цієї одіозної постаті[287], вище політичне керівництво СРСР розпочало чергову реорганізацію органів державної безпеки. Постановою Президії Верховної Ради СРСР від 13 березня 1954 р. та Ради Міністрів СРСР від 12 березня 1954 р. із складу міністерства внутрішніх справ виділили Комітет державної безпеки, який очолив І.Сєров. Новостворений орган держбезпеки отримав статус Комітету при Раді Міністрів СРСР і значно звужену компетенцію. Постановою Президії Верховної Ради СРСР від 1 вересня 1953 р. ліквідовувались позасудові органи

(Особлива нарада, трійки тощо)[288] . Одночасно в системі Прокуратури СРСР утворювався спеціальний відділ, який контролював діяльність органів державної безпеки. Наступні кроки в даному напрямку конкретизувала постанова ЦК КПРС від 19 січня 1955 р. «Про заходи з подальшого зміцнення соціалістичної законності і посилення прокурорського нагляду».

Місцеві партійні органи отримали право проводити перевірки органів держбезпеки, заслуховувати керівників підрозділів КГБ на бюро обкому чи крайкому партії. Вказівка першого секретаря ЦК КПРС М.Хрущова «постійно тримати зв'язок з партійними організаціями, радитись з ними й доповідати їм про свою роботу» знайшла своє відображення в наказі голови КГБ І. Сєрова в червні 1954 р. «Про завдання органів держбезпеки»[289] .

Реорганізації супроводжувались різким скороченням штатів. Наприклад, істотно зменшилась кількість співробітників, підпорядкованих органам КДБ. На підприємствах, організаціях та установах, не пов'язаних з виконанням секретних завдань, скасовувались «особливі» або «спецвідділи», основна функція яких полягала в стеженні за лояльністю громадян до влади. Майже повністю ліквідували районні відділи держбезпеки, що призвело до часткової консервації мережі інформаторів.

Політична воля керівництва СРСР, посилення партійно-державного та прокурорського контролю за каральними органами СРСР, дотримання правових норм спричинили істотне зменшення в'язнів, засуджених за контрреволюційні злочини. За період з 1 квітня 1954 р. по 1 квітня 1959 р. їх кількість скоротилась у 40,7 рази, їх частка в складі всіх ув'язнених — з 33 до 1,2% [290] .

Перегляд справ засуджених за контрреволюційні злочини розпочалися ще до XX з'їзду КПРС 1956 р. Після смерті Й. Сталіна та арешту і розстрілу Л. Берії в органи прокуратури та державної безпеки, Верховний Суд СРСР та Верховний Суд УРСР почали надходити звернення громадян з проханням перегляду вироків. Кількість звернень безперервно зростала, і, зважаючи на них, ЦК КПРС та ЦК Компартії України прийняли відповідні рішення про перегляд кримінальних справ щодо контрреволюційних злочинів[291] .

На місцях створили відповідні комісії та робочий апарат, які безпосередньо займалися переглядом архівно-слідчих справ. До складу робочого апарату Вінницької комісії входили працівники УКГБ та УМВД по Вінницькій області, обласного суду, прокуратури області, а також транспортного КГБ та військової прокуратури. Склад робочого апарату був затверджений комісією на засіданні 28 травня 1954 р. Вінницьку комісію очолив прокурор області А. Лисенко, її членами стали начальник УКГБ по Вінницькій області С. Стехов, начальник УМВД по Вінницькій області В. Карягін, виконуючий обов'язки УМО А. Маценко. Кількість працівників робочої групи постійно зростала і на 1 травня 1955 р. складала 23 чол. Робоча група та Комісія працювала в будівлі УКГБ по Вінницькій області[292] .

Іноді робота обласної комісії ускладнювалася різним баченням процесу реабілітації. Так, у квітні 1956 р. розгорілася дискусія між начальником слідчого відділу УКГБ по Вінницькій області Подолякою та заступником прокурора Вінницької області Пожарук. Формальною причиною конфлікту стало повернення Пожарук начальнику слідчого відділу УКГБ Подоляці двох справ на громадян Война та Бернштейна для додаткового

уточнення. Подоляка розцінив це як затримку процесу реабілітації громадян і розкритикував заступника обласного прокурора на партійних зборах УКГБ, присвячених підсумкам XX з'їзду КПРС. Пікантність ситуації була в тому, що Пожарук, як помічник прокурора Вінницької області по спецсправам в 1939 р., відмовила громадянину Берштейну у перегляді справи і погодилася з вироком Особливої наради — 5 років ВТТ «за проведення контрреволюційної троцкістської діяльності». Начальник слідчого відділу УКГБ звинуватив прокурорського працівника у небажанні визнавати власну помилку, ховаючись за формальними приводами[293] .

З початку травня по грудень 1954 р. включно комісія розглянула 1628 справ на 2 453 чол., з них лише в грудні 1954 р. поступило заяв на 102 чол. Відсоток залишених у силі вироків склав після перегляду 55,2%[294] . За період з 1 червня 1954 по 1 травня 1955 рр. надійшли списки ув'язнених в таборах на 3783 особи, з них засуджених військовими трибуналами — 3444, обласним судом — 339 осіб. Одночасно на адресу комісії прийшло 1792 скарг.

Всього з квітня 1954 по 1 травня 1955 рр. проведено 37 засідань, де розглянуто 2648 справ на 3679 осіб. Відсоток справ залишених в силі вироків складав 54,4% до числа осіб, стосовно яких розглянуті справ[295] .

З 1 вересня 1955 по 1 серпня 1956 рр. прокуратура області розглянула 156 справ на 498 чол., реабілітовано 301 особу по 125-ти справах, по 12-ти справах на 18 чол. попередні рішення залишені в силі[296] . Серед реабілітованих, як відзначав у серпні 1956 р. прокурор Вінницької області А. Лисенко, багато педагогів, директорів шкіл, агрономів і рядових колгоспників, більшість з яких реабілітовані посмертно. Вони обвинувачувались у приналежності до різного роду контрреволюційних організацій, наявність яких при перевірці на території Вінницької області не підтвердилась[297] .

З червня 1954 по березень 1956 рр. в обласні комісії України передали списки на 124 646 осіб та надійшло 79 752 скарги від ув'язнених. За цей період переглянуто 81 921 справ стосовно 130 464 осіб. Вироки змінені по 36 166 справах — 52 445 осіб (40,2%), обласні комісії залишили в силі вироки по 45 646 справах — 77 944 осіб (58,1%)[298] . З 1956 по 1959 рр. в республіці реабілітували понад 250 тис. осіб[299] .

З місць ув'язнення почали повертатися десятки людей. Так, за період з 1955 р. до 26 квітня 1956 р. у Вороновицький район з місць ув'язнення повернулись 56 чол. По інших районах області, зокрема, по Калинівському, за 1955 р. — перший квартал 1956 р. повернулося з ув'язнення 74 чол.; Тиврівському — за період з 1948 р. — 427 чол. (з них у 1955 р. — 108 чол., в 1956 р. — 19 чол.); Джулинському — за період 1955–1956 рр. — 143 чол.; Ямпільському — в 1953 р. — 140 чол., у 1954 р. — 46 чол., у 1955 р. — 68 чол., у 1956 р. — 22 чол.; Могилів-Подільському району — в 1955 р. – 155 чол., в 1956 р. — 28 чол.; Томашпільському — на 1956 р. — 25 чол.; в Гайсинський район з ВТТ прибуло 145 чол., з них в м. Гайсин 42 чол., в села — 103 чол.; Уланівському — в 1956 р. прибуло 49 чол., Теплицькому — в 1955 р. — 35 чол., в 1956 р. — 32 чол.; Вінницькому — в 1956 р. — 71 чол.; Комсомольському — за період з 1953 по серпень 1956 р. прибув 31 чол.; Хмільникському — за 1956 р. — 45 чол.[300]

Масове повернення реабілітованих осіб з місць ув'язнення породило цілу низку серйозних проблем для партійних і радянських органів на місцях. ЦК КПРС вимагав від партійних та радянських органів посилити роботу серед осіб, що повернулися з

місць ув'язнення, вивчати їх політичні настрої, посилити виховну роботу серед них і вживати рішучих заходів до тих, котрі намагаються відновити свою колишню антирадянську діяльність[301] .

Реабілітаційний процес другої половини 1950-х–початку 1960-х рр. носив обмежений, непослідовний характер. Значну частину «ворогів народу» не реабілітували, їх громадянські права не відновили у повному об'ємі. Не підлягали перегляду кримінальні справи фігурантів політичних процесів кінця 1920-х–початку 1930-х рр., деяких партійних діячів та інтелігенції, звинувачених в «українському буржуазному націоналізмі» тощо.

Реабілітація викликала певну розгубленість серед партійно-державних працівників та населення. Вона стала наочним підтвердженням думки про помилковість політики сталінського керівництва. Для запобігання небажаних політичних висновків стосовно ефективності радянської системи місцевим партійним комітетам доручили провести кампанію по роз'ясненню постанови ЦК КПРС «Про подолання культу особи та його наслідків». Тільки в Барському районі Вінницької області для цього залучили 27 лекторів, 48 доповідачів, 870 агітаторів. У їх виступах основний акцент робився на порушенні Й. Сталіним норм колегіальності в управлінні державою, народним господарством; учасники зборів намагалися розділити поняття «радянська влада» та «сталінізм». Сам факт викриття культу особи відзначали як позитивний момент у діяльності партії, вважали «свідченням сили і могутності радянського ладу»[302] . Але партійно-радянський актив зіткнувся з хвилею опозиційних та антирадянських настроїв. Так, секретар Хмільникського райкому партії Д. Коренюк 26 березня 1956 р. інформував Вінницький обком партії про наростаючі опозиційні настрої населення. Він наводив численні факти антисталінських анекдотів, висловлювань тощо. Зокрема, колишня випускниця дитбудинку, швачка місцевої фабрика закрила портрет Сталіна, заявивши: «Достатньо славитися». Колгоспник колгоспу «Зоря» в розмові зазначив, що «народ ніколи не простить Сталіну сотні тисяч людей, які безневинно загинули з його вини до війни і під час війни»[303]. Серед мешканців області поширювалися чутки про страйки в Орєхово-Зуєво[304], виявилися факти погроз колишніх розкуркулених на адресу партійного активу, прослуховування закордонних радіостанцій «Бі-бі-сі» та «Голос Америки» тощо[305] .

Але через декілька місяців після ХХ з'їзду КПРС вище політичне керівництво прийняло рішення, що суперечили ідеям, проголошеним на вищому партійному форумі. Вони націлювали партійні організації, силові структури на рішучу протидію опозиційним настроям населення, викликаним десталінізацією радянського суспільства. Яскравий приклад — постанова ЦК КПРС «Про ворожі вилазки на зборах партійної організації теплотехнічної лабораторії Академії наук СРСР», а також лист ЦК КПРС від 19 грудня 1956 р. «Про посилення політичної роботи партійних організацій в масах і припинення вилазок антирадянських ворожих елементів». На думку істориків Ю. Данилюка та О. Бажана, ці документи «дозволили партійним організаціям, правоохоронним органам подолати породжену ХХ з'їздом розгубленість, націлили їх на рішучу боротьбу з нонконформістськими силами»[306] . Вінницький обком КПУ отримав 605 екземплярів листа ЦК КПРС російською і 900 — українською мовами. На 25 грудня 1956 р. він був негайно розісланий у парторганізації. Під час обговорення особлива увага партактиву зверталася на молодь та інтелігенцію, тобто найбільш політично активні соціальні групи[307] .

Але сталінізм як світоглядне явище залишався домінантним серед партійно-радянського чиновництва. Незважаючи на широкі міжнародні контакти вищого партійно-державного керівництва СРСР, стосунки радянських та іноземних громадян знаходилися під пильним контролем. Під час перебування у серпні 1959 р. американських фахівців з психіатрії у супроводі співробітників агентства «Інтурист» у Вінницькому медичному інституті окремі учасники зустрічі з радянської сторони «проявили політичну недозрілість і допустили самовілля, політичну близорукість, забули про необхідність посилення пильності, проявляли низькопоклонство і раболіпство перед представниками Заходу»[308] .

Співробітникам медичного інституту секретар Вінницького обкому КПУ А. Олійник заборонив показувати об'єкти психіатричної лікарні та розповідати про її діяльність. Але асистент кафедри психіатрії Даниленко, яку включили до супровідної групи, в розмові повідомила, що психіатрична лікарня м. Вінниці розрахована на 1500 ліжок[309]. Заступник директора медичного інституту професор Вітте, «зловживаючи владою... передав американським туристам збірник наукових праць кафедри патологічної фізіології...», а в розмові з ними допустив «грубе перекручення політики нашої партії по питаннях прийому молоді до вузів. На запитання, кому надається перевага при вирішенні питання про прийом до вузу, відповідав, що перевага надається особам чоловічої статі. Перекладач з власної ініціативи дав правильну відповідь на поставлене питання»[310] . Поведінка співробітників Вінницького медінституту стала предметом окремого обговорення на засіданні бюро Вінницького обкому КПУ.

«Антирадянські настрої» лише більше переконували вище та місцеве партійне керівництво СРСР та республіки у необхідності вироблення комплексу заходів щодо формування громадської думки про переваги радянської системи.

Для зміцнення ідеологічної єдності радянського суспільства поряд з агітаційно-пропагандистськими заходами значною мірою розширювалися можливості правоохоронних органів у здійсненні політичних репресій. За ініціативою кремлівських лідерів був прийнятий Закон від 25 грудня 1958 р. «Про кримінальну відповідальність за державні злочини»[311] , введені в кримінальні кодекси союзних республік статті стосовно «антирадянської агітації та пропаганди» (ст. 62 КК УРСР) тощо. КГБ при Раді Міністрів УРСР 28 липня 1962 р. видав наказ № 00175 «Про посилення боротьби органів держбезпеки з ворожими проявами антирадянських елементів», у якому вказував на наявність значної кількості антирадянських угруповань і численних випадків виявлення антирадянської літератури[312] .

В контексті удосконалення радянської системи нагляду над суспільством, розширення боротьби з «антирадянськими елементами» у другій половині 1950–1970-х рр. слід розглядати переслідування громадян за релігійною ознакою. Певна лібералізація державно-церковних відносин під час Другої світової війни, спричинена зверненням до вікових традицій як засобу протидії фашистській навалі, у післявоєнний час активно згорталася[313] . Зауважимо, що лібералізація не стосувалось протестантських організацій, боротьба з якими не припинялась у всі роки існування СРСР.

Значна частина віруючих щиро вважала, що зміна політики радянського керівництва щодо Російської православної церкви під час фашистської агресії є закономірною реалізацією конституційного права щодо свободи совісті. Але атеїзм був складовою

частиною комуністичної ідеології, компонентом виховання «будівника комунізму» та «радянської особистості». Правлячий режим зовсім не мав наміру відмовлятися від монополії над умонастроями громадян. Релігійним віруванням не було місця у «новому комуністичному суспільств», яке, згідно з новою програмою КПРС, мало бути побудоване до 1980 р.

Релігійна ситуація, за оцінкою УКГБ по Вінницькій області у 1955 р., була складною і вимагала активізації боротьби з різними «церковно-сектантськими течіями». Зважаючи на авторитет римо-католиків у Західному світі, їх оголосили «найбільш сильною ідеологічною опорою імперіалізму»[314]. Не випадково на території області у 1945–1959 рр. закрили 25 католицьких костьолів і каплиць[315]. Але на 1959 р. на території області функціонувало 15 костьолів та 3 каплиці, що об'єднували біля 30 тис. віруючих. Органи державної безпеки стосовно ксьондзів — уродженців Польщі проводили «розкладницьку роботу з метою покласти край діяльності цих ксьондзів у подальшому а також для виключення можливого створення католицького єпископату на Україні». Не витримавши переслідувань, два ксьондзи виїхали до Польщі на постійне місце проживання[316].

Занепокоєність викликала діяльність прихильників іудаїзму, особливо хасидів. У березні 1953 р. місцеві апарати держбезпеки провели арешти серед «єврейських релігійників», однак достатніх доказів для притягнення їх до кримінальної відповідальності «не було здобуто»[317].

Особливу увагу чекістів привертали численні протестантські течії (баптисти, п'ятидесятники, адвентисти 7-го дня, адвентисти-реформісти, апокаліпсисти, ієговісти, іннокентієвці, іоаніти, істинно-православні християни). З точки зору співробітників державної безпеки, їх діяльність межувала з антирадянщиною.

Відвертим ворогом влади вважалась «секта апокаліпсистів», що виникла в 1923–1924 рр. на території Погребищенського, Оратівського і Плисківського районів. Інтерпретуючи «откровення Іоанна Богослова» стосовно до сучасності, «апокаліпсисти вважають, що Радянська влада — це царство звіра», відчуваючи власну загибель, «звір переслідує віруючих». Як наслідок у лютому–березні 1953 р. у Погребищенському, Оратівському і Плисківському районах співробітники УМГБ по Вінницькій області провели арешти керівного складу й активних учасників сектантських груп апокаліпсисів за «антирадянську діяльність»[318]. Але після відбуття покарання члени секти, що повернулись на місця попереднього проживання, відновили своє богослужіння[319].

У доповідній записці відділу пропаганди і агітації Вінницького обкому КПУ у ЦК КПУ стосовно настроїв населення у 1957 р. відзначалася активізація «православних релігійних общин, іудеїв, старообрядців, адвентистів сьомого дня і інших релігійних сект»[320].

Масове звернення громадян до церкви спричинило в другій половині 1950-х рр. в СРСР та УРСР хвилю обмеження прав громадян щодо свободи совісті. Після записки відділу пропаганди і агітації ЦК КПРС «Про недоліки науково-атеїстичної пропаганди» з ініціативи Політбюро ЦК КПРС Рада Міністрів СРСР прийняла постанови про монастирі та про податок з підприємств релігійних об'єднань, які суттєво обмежили фінансову спроможність релігійних громад. В листопаді 1959 р. ЦК КПРС ухвалив постанову «Про заходи по припиненню паломництва до так званих святих місць». В січні 1960 р. вище політичне керівництво затвердило постанову «Про заходи по ліквідації порушень духовенством радянського законодавства про культи», а через

кілька місяців — 16 березня — схвалило постанову Ради Міністрів СРСР «Про посилення контролю за виконанням законодавства про культи» та Інструкцію щодо перевірки дотримання законодавства[321] .

У відповідності до прийнятих рішень в 1961 р. в Україні здійснювався облік релігійних об'єднань, молитовних будинків та майна, що знаходилися в користуванні церковних громад. Згадана «Інструкція…» вимагала проводити облік негласно, без залучення духовенства і віруючих. Лише незначна частина релігійних громад пережили перевірку, але їх позбавили можливості повноцінного функціонування. Державні та партійні органи мали тепер повну інформацію і могли накреслювати нові заходи щодо скорочення релігійних громад. Політичний характер репресивних заходів держави щодо церковних громад був очевидний.

Незважаючи на лояльність до режиму, відчутного удару зазнала на собі Російська православна церква. Так, якщо в 1960 р. в республіці було зареєстровано 7460 релігійних громад, то за наступні чотири роки їх кількість скоротилася на 1895 одиниць. Зняття з реєстрації православних громад супроводжувалось масовим закриттям церков та молитовних будинків. Якщо на 1 січня 1960 р. в Україні діяло 8207 церков і релігійних споруд РПЦ, то станом на 1 січня 1965 р. їх залишилось 4565[322] .

Бершадський районний комітет партії звітував перед Вінницьким обкомом КПУ, що протягом 1960–1962 рр. у церковних громад району вилучені 10 приміщень, громади зняті з реєстрації. Державними органами готуються документи на закриття церков ще у семи селах. На території Уланівського району закрито 5 церков. У Хмільникському районі, де станом на 20 червня 1960 р. було зареєстровано 19 православних споруд, 1 католицький костьол та 1 католицька каплиця, на серпень 1962 р. було закрито три церкви, підготовлені матеріали на закриття костьолу в м. Хмільник та с. Дережанівка, церков у селах Тесси, Лука, Жданівка. У Чернівецькому районі з 1945 по 1962 р. зняли з реєстрації 6 релігійних общин: 1 католицьку, 5 православних, 2 старообрядницькі та 1 іудейську[323] .

Відібрані у культові споруди місцеві органи влади використовували під школи, бібліотеки, спортзали, сільські клуби, лікарні. Таке використання будівель здебільшого ображало релігійні почуття віруючих.

Для обмеження релігійного впливу місцеві органи влади ліквідували місця паломництва віруючих. Уповноважений Ради у справах РПЦ при Раді Міністрів СРСР по УРСР Г. Пінчук повідомляв ЦК КПУ про спільну роботу з виконкомами місцевих Рад у в даному напрямку. Зокрема, на Вінниччині, в селі Ялтушків Барського району зруйнували «цілюще джерело»[324] .

Під час антирелігійної кампанії 1950-х–початку 1960-х рр. згідно настанов уряду СРСР в Україні почали ліквідацію монастирів, які розглядалися вищим політичним керівництвом як «розплідники мракобісся». Затверджений Радою Міністрів СРСР план поетапного закриття монастирів передбачав за два-три роки скоротити їх до мінімальної кількості.

Рада Міністрів УРСР 17 липня 1958 р. ухвалила постанову про ліквідацію в 1959 р. восьми монастирів з сорока наявних в республіці. На початок 1965 р. на карті України залишилось лише дев'ять монастирів, з них два чоловічих і сім жіночих[325] .

Підготовка закриття монастирів проводилась різними способами. Наприклад, на основі роботи відповідних комісій робився висновок про недоцільність функціону-

вання. Так ліквідували у 1959 р. Барський жіночий монастир. Його перевірка проводилась під виглядом санітарного огляду, а співробітники УКГБ по Вінницькій області відрекомендувалися як медичні працівники санітарної станції. Висновок комісії був однозначним: перед місцевим апаратом державної безпеки та Барським райкомом партії ставилося завдання провести заходи по закриттю монастиря[326].

Одним із методів боротьби з прихильниками протестантської течії стало звільнення з роботи. У доповідній записці уповноваженого Ради в справах релігійних культів при Вінницькому облвиконкомі Крижанівського від 16 травня 1959 р. секретарю Вінницького обкому КПУ П. Козирю вказувалося, що «сектанти працюють... зоотехніками, ветеринарами, ланковими, медфельшерами, медсестрами, обліковцями тракторних бригад, але ніхто з них не працює сумлінно, бо без виховної роботи з трудящими, без популяризації історичних рішень XXI з'їзду партії не можна собі уявити активної участі у виконання семирічки, як не можна собі уявити, щоб цим займались сектанти, і це нам не потрібно. Значить, недоцільно залишати їх на керівній роботі, а ще краще, щоб в подальшому не ставили їх на таку роботу»[327]. Не маючи законних підстав для кримінального переслідування, влада вдавалася до різних форм непрямих політичних переслідувань. Така практика порушувала права людини та громадянина, проголошені у Конституції СРСР та УРСР.

У другій половині 1960-х рр. за ініціативи вищого партійно-державного керівництва СРСР було прийнято ряд нормативних і законодавчих актів, які розширювали межі компетенції правоохоронних органів у боротьбі з євангельськими християнами-баптистами. Так, Указ Президії Верховної Ради УРСР від 26 березня 1966 р. передбачав кримінальну відповідальність за дії, що порушували законодавство про релігійні культи. Лише в 1966 р. за даними РЦ ЄХБ, поданими до Організації Об'єднаних Націй, правоохоронні органи України притягнули до кримінальної відповідальності близько 40 осіб[328].

Хоча переважна більшість порушених кримінальних справ не мала складу злочину, масові арешти євангельських християн-баптистів тривали і наступного, 1967 р. Так, уповноважений Ради у справах релігії при Раді Міністрів СРСР по УРСР К. Литвин повідомляв секретаря ЦК КПУ А.Скабу, що лише за період з червня 1966 р. по квітень 1967 р. в республіці до кримінальної відповідальності притягнуто 55 осіб, до адміністративної — 502 особи. Одночасно він вказував на неефективність вжитих заходів. «...Не дивлячись на ізоляцію ватажків т.зв. «Ради Церков ЄХБ», — зазначав К. Литвин, — припинити антирадянську діяльність розкольників повністю не вдалося. Як стало нам відомо, тепер створено новий склад «Ради Церков», який продовжує очолювати керівництво віруючими, що відійшли від ВРЄХБ. В республіці їх нараховується понад 5 тис. чоловік. Новий склад «Ради Церков» вже випустив і нелегально розповсюдив свої «Братські листки» № 7–8, провів союзну і міжреспубліканські наради прихильників, активізував так звану «Раду родичів в'язнів», яку очолює мати одного з засуджених лідерів «Ради Церков» Вінса, продовжує підбурювати рядових віруючих писати різноманітні листи в союзно-республіканські та урядові органи, а також в ООН демагогічні наклепницькі заяви на наше законодавство, на політику партії»[329].

Увагу органів державної безпеки привертала і діяльність п'ятидесятників. За неповними підрахунками, на 1928 р. в СРСР вже нараховувалось близько 200 тисяч

п'ятидесятників. В роки «великого перелому» на п'ятидесятників розпочалися гоніння. Тисячі віруючих потрапили в табори та заслання.

Спроби в 1945 р. відновити церкву залишилися безрезультатними. П'ятидесятникам всіляко перешкоджали у створенні духовного центру, а зареєстровані громади відносили до Всесоюзної ради євангельських християн-баптистів. Причому рішуче вимагали зректися найбільш принципових релігійних традицій: спеціально спрямованого виховання дітей, проведення молодіжних і жіночих зборів, здійснення проповідництва, місіонерської та благодійницької діяльності, деяких релігійних обрядів. Тому переважна більшість громад категорично відмовлялася від реєстрації[330].

У відповідь владні структури розпочали переслідування. Так, у липні 1954 р. співробітники республіканського КГБ заарештували членів керівного центру «антирадянського підпілля» п'ятидесятників, створеного у січні 1953 р. у Житомирській, Хмельницькій та Вінницькій областях. Проте діяльність п'ятидесятників, кількість яких на території області у кінці 1954 р. становила близько 2 тис. чол., продовжувалась. Найбільше громад функціонувало у Літинському, Вінницькому, Іллінецькому, Калинівському, Жмеринському, Козятинському та інших районах[331].

Вище партійно-державне керівництво вимагало швидкої «ліквідації релігійних переконань» громадян. Тому замість проведення широкої роз'яснювальної кампанії місцеві органи влади продовжували репресивні заходи. Так, у 1957 р. у Джуринському районі арештували керівника нелегальної групи п'ятидесятників П. Ростоцького, який закликав односельчан не брати участі у виборах до місцевих органів влади. За антирадянську діяльність його засудили до 10 років виправних робіт[332]. У жовтні 1958 р. органсми державної безпеки були притягнуті до кримінальної відповідальності за ст. 54–10, ч. ІІ та ст. 54–11 КК УРСР громадяни І. Кушнір, Т. Кушнір і П. Загрузлий. У звинувачувальному вироку вказувалось, що Іван Кушнір був керівником нелегальної «антирадянської» сектантської общини п'ятидесятників, що діяла в с. Бабинці Чернівецького району. Двоє інших фігурантів — активні учасники громади. «Всі вони на нелегальних зборищах одновірців виступають з проповідями і під виглядом відправ релігійних обрядів проводять антирадянську агітацію, закликають віруючих не служити в Радянській Армії зі зброєю в руках, не відвідувати культурно-освітні заклади (кіно, клуб), не брати участі в суспільному житті села, колгоспу, проводять роботу по залученню до секти нових осіб»[333]. Варто відзначити, що після звільнення з ув'язнення п'ятидесятники, у переважній більшості, переконанням не зраджували. Тому у 1974 р. в республіці налічувалось 16 зареєстрованих та 539 незареєстрованих громад та груп, з них на Вінниччині діяло 102 незареєстровані осередки[334].

Патову ситуацію з протестантськими осередками намагалася розв'язати чергова таємна постанова ЦК КПУ від 10 жовтня 1973 р. «Про посилення боротьби з незареєстрованими релігійними сектами». Прокуратуру УРСР, Міністерство внутрішніх справ УРСР, Міністерство юстиції УРСР, Верховний Суд УРСР, КДБ при Раді Міністрів УРСР зобов'язували активізувати викриття нелегальних сект, притягати до відповідальності їх керівників тощо[335]. Якщо в 1970 р. за правопорушення на релігійному ґрунті засудили 18 осіб, у 1971 р. — 26, у 1972 — 30, то в 1973 р. — 55 осіб. Новим у судовій практиці стало засудження віруючих за політичними стаття-

ми, зокрема, за ст. 187–1, 187–3 КК УРСР, які передбачали покарання за розповсюдження наклепів на радянський суспільний устрій[336] .

Вінницький обком КПУ продублював постанову ЦК КПУ власною постановою від 26 жовтня 1973 р., не змінивши навіть назву[337] . Вже у серпні 1974 р. обласна прокуратура інформувала обком партії про активізацію виявлення незареєстрованих релігійних громад. Так, у Літинському районі тільки за перше півріччя 1974 р. притягнуто до адміністративної відповідальності за порушення законодавства про релігійні культи 26 чол., тоді як за весь 1973 р. — тільки 2 чол.

До кримінальної відповідальності були притягнуті керівники громади баптистів-розкольників м. Вінниці С. Огородник, О. Гончаров, О. Тисячук і І. Машницький «за грубі порушення законодавства про релігійні культи, що проявилось в організації і проведенні нелегальних зборів віруючих, організації молодіжно-дитячих гуртків, закликів не підкорятися вимогам законодавства про релігійні культи, розповсюдженні нелегальної релігійної літератури і брехливих відомостей про гоніння «за віру» в СРСР»[338].

У боротьбі за формування «радянського світогляду» громадян СРСР активно застосовувалася ще одна державна структура — Головне управління у справах літератури та видавництв (з 1966 р. — Головне управління з охорони державної таємниці в друці при Раді Міністрів СРСР). Цензори пильно стежили, щоб «антирадянська» інформація вчасно вилучалась з обігу. Під час реорганізації органів державного управління система ідеологічно-цензурного нагляду постійно удосконалювалась та розширювалися. Зважаючи на зміну політичної ситуації в СРСР, розширення списку «ворогів народу», «ідеологічно небажаних осіб», Головліт УРСР та його місцеві відділи постійно контролювали друковану продукцію, яка потрапляла до пересічного громадянина. Так, у травні 1950 р. комісія, ініційована Вінницьким обкомом КПУ, в черговий раз перевірила наявність в бібліотеках «політично шкідливої літератури». Виявилося, що лише у березні 1950 р. з бібліотеки парткабінету вилучили «політично шкідливу літературу (в тому числі книги ворога народу Тіто), яку належало вилучити ще у вересні 1948 р. Редактор Брацлавської районної газети Пархіловська випустила велику кількість газет та іншої друкованої продукції взагалі без цензорської перевірки»[339] . «Злочинне ставлення» до обов’язків продемонстрував цензор Теплицького району Майко, який дозволив надрукувати брошуру про стахановські методи роботи на Удичському цукровому заводі, що містила «секретні відомості про роботу заводу і грубі політичні помилки». Рішенням бюро Вінницького обкому КП(б)У Майко «за безвідповідальне відношення до виконання обов’язків цензора і незаконну видачу дозволу на друк брошури про стахановські методи роботи на Удичському цукровому заводі» був виключений з членів ВКП(б), знятий з роботи і притягнений до кримінальної відповідальності. До відповідальності притягнули ще ряд осіб, причетних до випуску «політично шкідливої літератури»[340] .

Хрущовська «відлига» не змінила системи політичної цензури. Відбулось чергове розширення списку «ворогів народу», згадки про яких необхідно було ліквідувати. У другій половині 1958 р. – на початку 1959 р. цензори перевірили в області 1299 сільських шкільних бібліотек, з яких вилучили 3959 «політично-шкідливих книжок, згідно наказів і списків Головліту СРСР і УРСР». При перевірці 33-х шкільних бібліотек

Немирівського району вилучили 272 одиниці «політично-шкідливої книги»[341]. В бібліотеках, підпорядкованих Вінницькій облраді профспілок, виявлено 120 «політично-шкідливих книг»[342].

Виконання приписів строго контролювалося. Так, у березні 1959 р. цензором обласного управління в справах літератури та видавництва була здійснена повторна перевірка книжкового фонду в бібліотеці будинку партійної освіти Хмільницького району та виконання завідувачкою бібліотеки попереднього акту перевірки книжкового фонду. Встановлено, що «т. Красавцева зовсім байдуже і безвідповідально віднеслась до виконання зауважень», зроблених попередньою перевіркою. Вона не відібрала і не знищила 33 «політично-шкідливі» книги[343] . Поведінка Красавцевої обговорювалася на бюро Хмільницького райкому партії, і їй була оголошена догана[344] .

За десять місяців 1959 р. Вінницьким обллітом було перевірено книжкові фонди в 32-х бібліотеках кабінетів політичної освіти при райкомах партії. В 27-ми з них виявлено 258 «політично-шкідливих» книг, що підлягали вилученню з загальних фондів бібліотек. Начальник Вінницького обласного управління по охороні військових і державних таємниць у друкованих виданнях при облвиконкомі М.Фещенко основну причину у «великій засміченості» книжкових фондів вбачав у «байдужому і безвідповідальному ставленні завідуючих бібліотек до систематичної і ретельної перевірки книжкових фондів»[345] .

Згідно Положення про Головне управління по охороні військових та державних таємниць у друкованих виданнях при Раді Міністрів УРСР, затвердженому ЦК КПУ 4 травня 1958 р., передбачався ідеологічний контроль над затвердженими і прийнятими до виробництва кіносценаріями, а також «текстів творів, призначених для виконання в театрах, цирках та естрадах»[346] . Начальник обласного управління культури Ломоносов і директор Вінницького музично-драматичного театру Верещагін були попереджені про механізм проходження цензурування виконавських творів. Проте, за свідченням начальника Вінницького обласного управління по охороні військових і державних таємниць, у друкованих виданнях вони не дотримуються «встановленого порядку по здійсненню контролю органів цензури над творами мистецтва і грубо порушують їх». З 26 грудня 1959 р. в муздрамтеатрі виконується нова п’єса «Мертвий бог» М. Зарудного, яка не була представлена на цензорський контроль. Цензор просив секретаря Вінницького обкому партії П. Козиря вжити до Ломоносова та Верещагіна «заходи партійного впливу»[347].

Процес десталінізації, реформи М. Хрущова, який намагався шляхом удосконалення державного управління економікою, зменшення бюрократичного втручання в процес виробництва збільшити продуктивність праці, дали певну надію окремим соціальним групам на зменшення ідеологічного тиску. Але «інтелектуальні бродіння», ідеологічна розгубленість та нестабільність серед партійного та державного апарату, невдалі кроки у зовнішній та внутрішній політиці стали основними причинами підтримки Л. Брежнєва більшістю партійно-державного керівництва СРСР. Політбюро ЦК КПРС, боячись, що децентралізаторські тенденції в економіці захоплять ідеологічну сферу, стало на шлях посилення політичного контролю за громадянами, переслідування інакодумства.

В другій половині 1960-х рр. після призначення секретаря ЦК КПРС Ю. Андропова Головою Комітету державної безпеки при Раді Міністрів СРСР знову зростає вплив

співробітників держбезпеки. Розширюється легальне і нелегальне представництво КГБ в партійних і радянських органах. Зростав вплив в партії і самого Ю. Андропова. В 1967 р. він — кандидат в члени, в 1973 р. — член Політбюро ЦК КПРС.

Одним з перших його кроків як Голови КГБ СРСР стала записка, подана в ЦК КПРС 3 липня 1967 р., де Ю. Андропов змалював похмуру картину «активізації підривних дій реакційних сил», вказавши, що вони роблять ставку на «створення підпільних груп, розпалювання національних тенденцій, пожвавлення реакційної діяльності церковників та сектантів». Далі зазначалося: «Під впливом чужої нам ідеології у деякої частини політично незрілих радянських громадян, особливо з числа інтелігенції і молоді, формуються настрої аполітичності і нігілізму, чим можуть скористатися не тільки завідомо антирадянські елементи, але і політичні базіки і демагоги, штовхаючи громадян на політично-шкідливі дії». Для попередження та нейтралізації таких дій Ю. Андропов запропонував створити у структурі КГБ СРСР П'яте управління та п'яті управління-відділи в територіальних органах державної безпеки, які мали забезпечувати контрзаходи щодо проникнення «ворожої ідеології». ЦК КПРС постановою від 17 червня 1967 р. підтримала ініціативу Голови КГБ СРСР (відповідний наказ № 0096 по лінії КГБ СРСР був підписаний 25 липня 1967 р.). Прикметно, що першим керівником П'ятого управління був не кадровий співробітник держбезпеки, а секретар Ставропольського крайкому КПРС А. Кадашев[348] .

В Україні помітне посилення впливу органів державної безпеки відбувається після призначення у 1970 р. на посаду голови КДБ при Раді Міністрів УРСР досвідченого фахівця з боротьби із «ворогами народу» та інакодумством В. Федорчука.

Одним із завдань вищого українського та місцевого партійно-державного керівництва стала нейтралізація наслідків нелегального поширення серед політично активної громадськості праці критика та літературознавця, члена Спілки письменників України І. Дзюби «Інтернаціоналізм чи русифікація?». Автор, спираючись на роботи К. Маркса, Ф. Енгельса, В. Леніна, партійні документи, офіційну статистику доводив, що в Україні грубо порушуються принципи ленінської національної політики. В грудні 1965 р. він надіслав працю першому секретарю ЦК КПУ П. Щелесту, намагаючись, таким чином, розгорнути дискусію з «національного питання». Але надії І. Дзюби не виправдалися. В ЦК КПУ 13 січня 1966 р. відбулася нарада за участю керівників профільних науково-дослідних інститутів, письменників, викладачів ВУЗів, співробітників апарату ЦК КПУ та ЦК КПРС. Була створена комісія, яка до 25 січня 1966 р. повинна була підготувати документ, в якому спростовувалися наведені І. Дзюбою факти[349] . В 1969 р. за кордоном та в УРСР поширювалася книга Б. Стенчука (псевдонім) «Що і як обстоює Іван Дзюба». У підготовленій у надрах ЦК КПУ книзі була відверто слабкою аргументація, бо важко спростувати реальні факти життя[350] .

Книга стала популярною серед української інтелігенції. Тексти нелегально поширювалися серед делегатів V з'їзду письменників України, на Всесоюзній нараді психологів у Києві 1968 р. тощо. КГБ УРСР постійно інформувало вище політичне керівництво республіки про знайдені під час обшуку чергові екземпляри книги І. Дзюби.

Чергова комісія на чолі з А. Скабою, створена постановою ЦК КПУ від 7 лютого 1972 р. визнала «підготовлений І. Дзюбою матеріал «Інтернаціоналізм чи русифікація?»

пасквілем на радянську дійсність, на національну політику КПРС і практику комуністичного будівництва в СРСР»[351] .

Серед осіб, причетних до розповсюдження праці І. Дзюби, був хірург 1-ї Вінницької міської лікарні І. Покидько. Він ознайомив з книгою близьких друзів — доцента Вінницького педагогічного інституту О. Машталера, кореспондента Українського радіо по Вінницькій області О. Воронюка, старшого інспектора лікпрофсектору Вінницького обласного відділу охорони здоров'я П. Бондаря[352] .

У грудні 1970 р. УКГБ по Вінницькій області знову інформувало вище політичне керівництво республіки про виявлення і розповсюдження книги І. Дзюби та іншої «антирадянської літератури» співробітниками Вінницької обласної комсомольської газети «Комсомольське плем'я». Старший літературний працівник О. Гетьман, літпрацівник Г. Стебновська, отримуючи «ідейно-шкідливу літературу» з Москви, Дніпропетровської області, передруковували її у 4–5 примірниках і давали для ознайомлення іншим журналістам. Серед них — завідувачі відділами редакції газети «Комсомольське плем'я» А. Заблоцький, Г. Сенкевич, літпрацівник газети «Вінницька правда» М. Рябий, відповідальний секретар Теплицької районної газети А. Гнатюк. У О. Гетьмана при обшуку виявлено 160 сторінок «самвидаву» 46 найменувань. За «компрометування високого звання радянського комуніста» О. Гетьмана піддали «громадському осуду», виключили з партії та звільнили з роботи. Іншим фігурантам «справи» оголосили догани, змінили посадові обов'язки[353] .

ЦК КПУ розробило комплекс агітаційно-пропагандистських та силових заходів по нейтралізації «проявів інакомислення» серед громадськості, сформованих книгою І. Дзюби. Партійні комітети, ідеологічні організації і установи, творчі спілки зобов'язали «посилити ідейно-виховну роботу серед трудящих, молоді, творчої інтелігенції, всіх категорій населення, звернувши особливу увагу на виховання наших людей в дусі ідей марксизму-ленінізму, братерської дружби народів, пролетарського інтернаціоналізму і радянського патріотизму, на рішуче викриття ідеології і політики українського буржуазного націоналізму». Протокольно Комітету державної безпеки при Раді Міністрів УРСР доручалося посилити оперативну роботу по виявленню, припиненню діяльності і притягненню до відповідальності авторів матеріалів антирадянського і націоналістичного характеру[354] .

Окрім кримінального переслідування, співробітники КГБ СРСР застосовували як «гуманний» метод боротьби з «інакомисленням» так зване «профілактування». На практиці воно означало залякування громадян можливим застосуванням інших, більш жорстких заходів, включаючи звільнення з роботи і кримінальну відповідальність. Лише в 1967 р. в СРСР «профілактували» 12 155 осіб[355] . В Україні з 1967 р. по червень 1971 р. за антирадянську агітацію, «поширення наклепницьких вигадок на радянський державний і суспільний лад» «профілактували» понад 6 тисяч громадян[356] .

Голова КГБ при Раді Міністрів СРСР Ю. Андропов та Генеральний прокурор СРСР Р. Руденко для підвищення значимості «профілактування» 11 жовтня 1972 р. виступили ініціаторами прийняття Указу Президії Верховної Ради СРСР, згідно з яким органам КГБ дозволялося робити офіційне письмове попередження з вимогою «припинення політичної шкідливої діяльності та роз'ясненням наслідків, які може спричинити її

продовження». У листопаді і грудні 1972 р. текст документу відповідно схвалили Політбюро ЦК КПРС та Президія Верховної Ради СРСР.

Офіційні застереження були оголошені близько шести тисячам радянських громадян, з яких, зважаючи на кількість злочинів за політичними статтями, приблизно дві тисячі були жителями України[358].

З Вінниччиною пов'язана доля одного з найвизначніших шістдесятників України — Василя Стуса. Народився він 6 січня 1938 р. в селі Рахнівка Гайсинського району[359]. У 1940 р. родина Стусів переїжджає до м. Сталіно (Донецьк). Батько, Семен Стус, завербувався на роботу на хімічний завод.

Після закінчення школи з відзнакою В. Стус вступає на історико-філологічний факультет педагогічного університету м. Сталіно. Після закінчення інституту у 1959 р. він декілька місяців учителював за призначенням у Таужнанській середній школі Гайворонського району Кіровоградської області. Після служби в лавах Радянської Армії два роки викладав українську мову та літературу в середній школі № 23 м. Горлівки Донецької області[359]. Протягом всього періоду становлення особистості В. Стус стикався з реальністю русифікації. В листі від 12 грудня 1962 р. А. Малишку він, зокрема, писав: «Ми перед роком, який відомий для України прізвищем Валуєва... Як можна з усім цим миритись? Зовсім не важко знайти факти найгрубішого шовінізму, найбезсоромнішого національного приниження... Довгий мартиролог борців за національну справедливість лишає нам історія, а ми навіть на гнів праведний не можемо здобутись»[360].

Активна політична позиція митця проявилася 4 вересня 1965 р. в кінотеатрі «Україна» після перегляду кінофільму С. Параджанова «Тіні забутих предків». В. Стус разом із друзями протестував проти наступу реакції і закликав присутніх до опору тиранії[361]. Як наслідок, 20 вересня 1965 р. його відрахували з аспірантури «за систематичне порушення норм поведінки аспірантів та співробітників наукового закладу»[362].

У 1972 р. В. Стуса заарештували разом з українськими літераторами-правозахисниками: І. Світличним, Є. Сверстюком та ін. Стаття 62 КК УРСР «за виготовлення і розповсюдження з антирадянською метою матеріалів антирадянського змісту» передбачала термін ув'язнення до 7 років[363]. Листи поета, адресовані П. Шелесту, керівництву Спілки письменників, Міністерства культури, кваліфікували як антирадянські, бо в них «з ворожих, наклепницьких позицій» оцінюється політика КПРС і Радянської держави у сфері культури і національних відносин. Поет обвинувачувався у виготовленні і розповсюдженні віршів антирадянського змісту, зберіганні статті І.Дзюби «Інтернаціоналізм чи русифікація?», участі у комітеті по захисту репресованих, у розповсюдженні антирадянських анекдотів. Вирок суду — п'ять років тюрми і три роки заслання[364].

Ув'язнення В.Стус відбував у виправній колонії суворого режиму Дубравського управління ВТУ Мордовської АРСР. У 1975 р. він захворів на виразку шлунку і мало не помер. Врятувала життя хірургічна операція з видаленням двох третин шлунку у лікарні МВС у Ленінграді[365]. Після цього його знову повернули в табір. У березні 1977 р., після закінчення основного терміну ув'язнення, В. Стуса відправили в заслання на Колиму, де він, незважаючи на інвалідність, працював шахтарем[366].

У серпні 1979 р. В. Стус повернувся до Києва, працював на завод ім. Паризької Комуни формувальником[367]. На початку жовтня того ж року вступив до Української Гельсінської

групи. Вдруге його заарештували 14 травня 1980 р. Суд виніс вирок — 10 років позбавлення волі в колонії особливого режиму і 5 років заслання — 2 жовтня 1980 р.[368] У листопаді 1980 р. В.Стуса привезли в колонію особливого режиму ВС-389/36 с. Кучино Чусовського району Пермської області. Під час «сухого» голодування у карцері він помер 4 вересня 1985 р. Спочатку був похований на табірному кладовищі в безіменній могилі під номером 9[369] . У 1989 р. прах Василя Стуса був перевезений до Києва.

Зі зміною політичного керівництва СРСР у 1985 р. розпочинається нова хвиля реабілітації. У січні 1989 р. Президія верховної Ради СРСР прийняла Указ «Про додаткові заходи по відновленню справедливості щодо жертв репресій, які мали місце в період 30–40-х і на початку 50-х років». 17 квітня 1991 р. був прийнятий Закон України «Про реабілітацію жертв політичних репресій на Україні», а 15 травня та 19 листопада 1992 року до нього були прийняті зміни й доповнення.

У Законі вперше була названа точна дата початку політичних репресій — 1917 рік, після якого український народ упродовж десятиріч зазнавав необґрунтованих переслідувань за політичну діяльність і переконання, за релігійну віру. Підкреслено, що реабілітація жертв політичних репресій «повинна охопити увесь період після 1917 року до моменту набрання чинності цим Законом і поширюватись на всіх осіб, необґрунтовано засуджених судами України або репресованих на території республіки іншими органами в будь-якій формі, включаючи позбавлення життя або волі, переселення в примусовому порядку, вислання і заслання за межі республіки, позбавлення громадянських прав, примусове поміщення до лікувальних закладів, позбавлення чи обмеження інших громадянських прав або свобод з мотивів політичного, суспільного, класового, національного і релігійного характеру»[370] . Постраждалими були особи, які з політичних мотивів були засуджені:

– судами або позасудовими органами («двійками», «трійками», особливими нарадами чи в будь-якому іншому позасудовому порядку) за вчинення на території України діянь, кваліфікованих як контрреволюційні злочини за кримінальним законодавством України до набрання чинності Законом СРСР «Про кримінальну відповідальність за державні злочини» від 25 грудня 1958 р.;

– за антирадянську агітацію і пропаганду за статтею 7 Закону СРСР «Про кримінальну відповідальність за державні злочини» від 25 грудня 1958 року і статтею 62 Кримінального кодексу Української РСР до їх зміни Верховною Радою 28 жовтня 1989 р.;

– за поширення завідомо неправдивих вигадок, що порочать радянський державний і суспільний лад (ст. 187–1 Кримінального кодексу Української РСР);

– за порушення законів про відокремлення церкви від держави, посягання на особу та права громадян під приводом справляння релігійних обрядів, якщо вчинені дії не були поєднані з заподіянням шкоди здоров'ю громадян чи статевою розпустою.

Дія Закону поширювалась на громадян, які постійно проживали в Україні і яких з різних причин було переміщено за межі колишнього СРСР, необґрунтовано засуджено військовими трибуналами, Верховним Судом Союзу РСР чи піддано репресіям позасудовими органами, засланих і висланих з постійного місця проживання та позбавлених майна за рішенням органів державної влади і управління з політичних, соціальних, національних, релігійних та інших мотивів під приводом боротьби з куркульством, противниками колективізації, так званими бандпосібниками та їх сім'ями.

Підлягали реабілітації також особи, щодо яких з політичних мотивів застосовано примусові заходи медичного характеру[371] .

Таким чином, Закон України визначив конкретні випадки, законодавчі та нормативні акти, застосування яких протягом 1917–1991 рр. означало здійснення необґрунтованих політичних репресій. Але зміст терміну «політичні репресії» Закон визначив лише частково — особливі дискусії у місцевих комісій по поновленню прав реабілітованих викликала його політична складова. Тому в постанові Верховної Ради України від 24 грудня 1993 р. було викладено тлумачення, що політичний мотив репресій — це застосування державою примусових заходів щодо противників Радянської влади у вигляді пред'явлення обвинувачення у вчиненні політичного (контрреволюційного) злочину або визнання особи соціально небезпечною у політичному відношенні за наявності достовірних матеріалів, застосування на цих підставах репресій у судовому порядку до ст. 33–34 Кримінального кодексу Української РСР у редакції 1927 р. та в адміністративному порядку[372] .

На підставі згаданого вище Закону України протягом 1990-х – 2000 рр. відбувався процес реабілітації громадян, які постраждали від необґрунтованих політичних репресій. Саме їм, їх дітям та онукам, усьому українському суспільству потрібні правда та пам'ять про страшні злочини, скоєні комуністичним режимом у минулому столітті. Реальні історичні знання, об'єктивні оцінки минулого є важливою запорукою незворотності демократичних процесів в Україні, подальшого розвитку власної державності, посилення консолідації суспільства, забезпечення прав та свобод людини.

Примітки:

[1]Леонов С.В. Создание ВЧК: новый взгляд// Российские спецслужбы: история и современность. Материалы Исторических чтений на Лубянке. 1997–2000. — М.: Изд-во X-History,2003. — С. 123–124; Подкур

[2] В.И. Ленин и ВЧК. Сборник документов (1917–1922 гг.). — М.: Политиздат, 1975. — С. 35–36–37; Лубянка: Органы ВЧК-ОГПУ-НКВД-НКГБ-МГБ-МВД-КГБ. 1917–1991. Справочник. — Под. ред. акад. А. Яковлева. — М.:МФД, 2003. — С. 15.

[3] Леонов С.В. Создание ВЧК: новый взгляд// Российские спецслужбы: история и современность. Материалы Исторических чтений на Лубянке. 1997–2000. — М.: Изд-во X-History,2003. — С. 123–124.

[4] В.И. Ленин и ВЧК. Сборник документов (1917–1922 гг.). — М.: Политиздат, 1975. — С. 103.

[5] Державний архів Вінницької області (далі — ДАВО). — Ф. П–262, оп.1, спр. 29. — Арк. 44.

[6] ДАВО.— Ф. П–262, оп.1, спр. 29. — Арк. 45.

[7] Завальнюк К. Репресії московсько-більшовицької влади проти української інтелігенції у 1919 р. // Політичні репресії на Поділлі в XX столітті: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції. — Вінниця, 2002. — С. 117.

[8] Малигін А. Репресії 1919–1923, 1937–1938 років на Поділлі // Політичні репресії на Поділлі в XX столітті: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції. — Вінниця, 2002. — С. 112, 113.

[9]Завальнюк К. Репресії московсько-більшовицької влади проти української інтелігенції у 1919 р. // Політичні репресії на Поділлі в XX столітті: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції. — Вінниця, 2002. —С. 117–119; Малигін А. Йшла війна з народами. — Вінниця, 2001. — С. 12.

[10] Завальнюк К. Репресії московсько-більшовицької влади проти української інтелігенції у 1919 р. // Політичні репресії на Поділлі в XX столітті: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції. — Вінниця, 2002. — С. 118–119.

[11] Шлях. — 1919. — 21 вересня

[12] Шлях. —1919. — 23 серпня.

[13] Завальнюк К. Життя як спалах // Південний Буг. — 1996. — № 118–119 (квітень)

[14] Хвиля. — 1920. — 11 травня.

[15] Хвиля. — 1920. — 8 травня.

[16] ДАВО. — Ф.П–1, оп. 1, спр. 37. — Арк. 15.

[17] ДАВО. — Ф.П–1, оп. 1, спр. 4. — Арк. 19–20.

[18] Завальнюк К.В. Повстанський рух на Поділлі в персоналіях (20-і рр. XX ст.). — Вінниця, 2000. — С. 7.

[19] Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі — ЦДАГО України). — Ф.1, оп. 20, спр. 317. — Арк. 2.

[20] Політичні репресії на Поділлі (20–30-і рр. XX ст.). — Вінниця, 1999. — С. 40.

[21] ДАВО. — Ф. Р–925, оп. 8, спр. 5. — Арк.155–156; Політичні репресії на Поділлі (20–30-і рр. XX ст.). — Вінниця, 1999. — С. 44, 45.

[22] ДАВО. — Ф. Р–925, оп. 8, спр. 5. — Арк.157; Політичні репресії на Поділлі (20–30-і рр. XX ст.). — Вінниця, 1999. — С. 47, 48.

[23] ДАВО. — Ф. Р–925, оп. 8, спр. 6. — Арк.320–321; Політичні репресії на Поділлі (20–30-і рр. XX ст.). — Вінниця, 1999. — С. 47, 48; Політичні репресії на Поділлі (20–30-і рр. XX ст.). — Вінниця, 1999. — С. 56–59.

[24] ДАВО. — Ф. Р–925, оп. 8, спр. 5. — Арк. 27.

[25] ДАВО. — Ф. Р–1145, оп. 2, спр. 5. — Арк. 572.

[26] ДАВО. — Ф. Р–1145, оп. 2, спр. 5. — Арк. 571.

[27] ДАВО. — Ф. Р–4932, оп. 1, спр. 62. — Арк. 97.

[28] ДАВО. — Ф. Р–4932, оп. 1, спр. 62. — Арк. 97.

[29] ДАВО. — Ф. Р–925, оп. 8, спр. 59. — Арк. 145.

[30] ДАВО. — Ф. Р–925, оп. 8, спр. 5. — Арк. 145; Політичні репресії на Поділлі (20–30-і рр. XX ст.). — Вінниця, 1999. — С. 45, 46.

[31] ДАВО. — Ф. Р–925, оп. 8, спр. 56. — Арк. 17, 18.

[32] ДАВО. — Ф. Р–252, оп. 1, спр. 177. — Арк. 195.

[33] ДАВО. — Ф. Р–904, оп. 16, спр. 73. — Арк. 258 зв. — 259.

[34] Завальнюк К. В. Лицарі волі. Повстанський рух на Поділлі у персоналіях (20-і роки XX ст.). — Вінниця, 2000. — С. 25, 30 – 31, 88, 122, 144.

[35] ДАВО. — Ф. Р – 252, оп. 1, спр. 18. — Арк. 83.

[36] Малигін А. Ішла війна з народами — Вінниця, 2001. — С. 28.

[37] Малигін А. Репресії 1919–1923, 1937–1938 років на Поділлі // Політичні репресії на Поділлі в XX столітті: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції. — Вінниця, 2002. — С.113.

[38] ДАВО. — Ф. П–7, оп. 1, спр. 122. — Арк.4; ф. Р – 925, оп. 8, спр. 56. — Арк. 107–110; Петренко В. Репресії більшовиків в Україні у 1921–1922 роках // Політичні репресії на Поділлі в XX столітті: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції. — Вінниця, 2002. — С. 128, 129.

[39] ДАВО. — Ф. Р–925, оп. 8, спр. 21. — Арк. 5; Політичні репресії на Поділлі (20–30-і рр. XX ст.). — Вінниця, 1999. — С. 55, 56.

[40] ДАВО. — Ф. Р–925, оп. 8, спр. 6. — Арк. 320–321; Політичні репресії на Поділлі (20–30-і рр. XX ст.). — Вінниця, 1999. — С. 56–59.

[41] ДАВО. — Ф. Р–925, оп. 8, спр. 22. — Арк. 5, 53.

[42] ДАВО. — Ф. Р–925, оп. 8, спр. 56. — Арк. 94.

[43] ДАВО. — Ф. Р–925, оп. 8, спр. 56. — Арк. 94.

[44] ДАВО. — Ф. Р–925, оп. 2, спр. 266. — Арк. 99.

[45] ДАВО. — Ф. Р–925, оп. 8, спр. 59. — Арк. 14 – 14 зв.

[46] ДАВО. — Ф. Р–925, оп. 8, спр. 59. — Арк. 49.

[47] Малигін А. Ішла війна з народами. — Вінниця, 2001. — С. 27.

[48] ЦДАГО України. — Ф.1, оп. 20, спр. 1668. — Арк.199– 201; Політичні репресії на Поділлі (20 – 30-і рр. XX ст.). — Вінниця, 1999. — С. 65.

[49] ЦДАГО України. — Ф.1, оп. 20, спр. 1668. — Арк.199– 201; Політичні репресії на Поділлі (20 – 30-і рр. XX ст.). — Вінниця, 1999. — С. 65.

[50] Завальнюк К.В. Повстанський рух на Поділлі в персоналіях (20-і рр. XX ст.) — Вінниця, 2000. — С. 7.

[51] Лубянка: Органы ВЧК–ОГПУ–НКВД–НКГБ–МГБ–МВД–КГБ. 1917–1991. Справочник. — Под. ред. акад. А. Яковлева. — М.:МФД, 2003. — С. 414–415.

[52] Політичний терор і тероризм в Україні. XIX–XX ст. Історичні нариси. — К.: Наукова думка, 2002. — С. 230.

[53] Гимпельсон Е.Г. Путь к однопартийной диктатуре // Отечественная история. — 1994. — № 4/5. — С. 96.

[54] Див.: В.И. Ленин и ВЧК. Сборник документов (1917–1922 гг.). — М.: Политиздат, 1975. — С.41–44.

[55] Петерс Я. Пролетарский якобинец// О Феликсе Дзержинском: Воспоминания, очерки, статьи современников. — М.: Политиздат, 1987. — С. 95.

[56] Менжинский В.Р. рыцарь революции// О Феликсе Дзержинском: Воспоминания, очерки, статьи современников. — М.: Политиздат, 1987. — С. 179.

[57] Кокурин А., Петров Н. ВЧК (1917–1922)// Свободная мысль.— № 6.— С. 109.

[58] Семененко В.И. Слепая верность: из истории Всеукраинской ЧК//Провинциальная ЧК. Харьков, 1994.— С. 23.

[59] ДАВО. — Ф.П–1, оп. 1, спр. 57.— Арк. 21.

[60] Мовчан О.М. Придушення меншовицької опозиції в професійному русі в Україні(1920–1924 рр.)// Український історичний журнал.—1993.— № 2/3.— С. 31.

[61] ДАВО. — Ф.П. – 1, оп. 1, спр. 55. — Арк. 29 зв., 49 зв.

[62] Державний архів Одеської області (далі —ДАОО). — Ф.П–3, оп. 1, спр. 585.—Арк. 34–35

[63] ЦДАГО України. — Ф.1, оп. 16, спр. 1.—Арк. 21.

[64] Там само. — Арк. 17–18.

[65] ДАВО. — Ф.П.–1, оп. 1, спр. 56. — Арк. 16.

[66] ЦДАГО України. — Ф. 1, оп. 1, спр. 40. — Арк. 11.

[67] ДАВО. — Ф.П. – 1, оп. 1, спр. 146. — Арк. 8.

[68] Павлов Д.Б. Большевистская диктатура против социалистов и анархистов 30-х годов. — М.: РОССПЭН, 2000. — С. 7.

[69] Подкур Р.Ю. Діяльність ВЧК–ГПУ у ліквідації сіоністських організацій в середині 20-х рр.. XX ст. // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного університету: Історичні науки. — Кам'янець-Подільський, 2004. — Т. 13. — С. 198–200.

[70] Ленін В.І. Повне зібр. тв. — Т. 8. — С. 72, 74.

[71] ЦДАГО України. — Ф.1, оп.16, спр.1. — Арк. 30.

[72] Еврейский вопрос: поиски ответа. Документы 1919–1926 гг. — Винница: Глобус-Пресс, 2003. — С. 241.

[73] ЧК-ГПУ-НКВД в Україні: особи, факти, документи// Ю. Шаповал, В. Пристайко, В. Золотарьов. — К.: Абрис, 1997. — С. 238.

[74] ЧК-ГПУ-НКВД в Україні: особи, факти, документи// Ю. Шаповал, В. Пристайко, В. Золотарьов. — К.: Абрис, 1997. — С. 238.

[75] ЧК-ГПУ-НКВД в Україні: особи, факти, документи// Ю. Шаповал, В. Пристайко, В. Золотарьов. — К.: Абрис, 1997. — С. 234.

[76] ЧК-ГПУ-НКВД в Україні: особи, факти, документи... — С. 234–235.

[77] Російський державний архів соціально-політичної історії (далі РДАСПІ). — Ф.76, оп.3, спр.306. — Арк.168.

[78] Шаповал Ю. Вказ. праця. — С. 84.

[79] Еврейский вопрос: поиски ответа... — С. 257.

[80] Костырченко Г.В. Тайная политика Сталина. — М.: Международные отношения,2003. — С. 58.

[81] РДАСПІ. — Ф.76, оп.3, спр.326. — Арк. 5.

[82] Шаповал Ю. Україна XX століття: Особи та події в контексті важкої історії. — К.: Генеза, 2001. — С. 84.

[83] Шаповал Ю. Україна XX століття: Особи та події в контексті важкої історії. — К.: Генеза, 2001. — С. 86.

[84] Шаповал Ю. Україна XX століття: Особи та події в контексті важкої історії. — К.: Генеза, 2001. — С. 87.

[85] Шаповал Ю. Україна XX століття: Особи та події в контексті важкої історії. — К.: Генеза, 2001. — С. 88.

[86] Шаповал Ю. Україна XX століття: Особи та події в контексті важкої історії. — К.: Генеза, 2001. — С. 87.

[87] ЧК-ГПУ-НКВД в Україні: особи, факти, документи... — С. 243.

[88] ЧК-ГПУ-НКВД в Україні: особи, факти, документи// Ю. Шаповал, В. Пристайко, В. Золотарьов. — К.: Абрис, 1997. — С.254–267; Ченцов В.В. Політичні репресії в Радянській Україні в 20-ті роки. — К., 1999. — С. 115.

[89] Див.: ДАВО. — Ф.П.–31, оп. 1, спр. 118.—Арк. 5–17, 35–47.

[90] ДАВО. — Ф.П.–29, оп. 1, спр. 325.—Арк. 52–56; Політичні репресії на Поділлі (20–30-і рр. XX ст.). — Вінниця, 1999. — С. 74–75.

[91] Ченцов В.В. Політичні репресії в Радянській Україні в 20-ті роки. — К., 1999. — С. 113.

[92] ДАВО. — Ф. П – 33, оп. 1, спр. 707. — Арк. — 106–112; Політичні репресії на Поділлі (20–30-і рр. XX ст.). — Вінниця, 1999. — С. 73.

[93] Ченцов В.В. Політичні репресії в Радянській Україні в 20-ті роки. — К., 1999. — С. 165–166.

[94] Мельничук О. Запровадження соціалістичного землеустрою на Поділлі //Наукові записки

Вінницького державного педагогічного університету. Серія «Історія». — Вінниця, 2000. — Вип. 2. — С. 120.

[95] Мельничук О. Запровадження соціалістичного землеустрою на Поділлі //Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету. Серія «Історія». — Вінниця, 2000. — Вип.. 2. — С. 120.

[96] ДАВО. Ф. П–29, оп.1, спр. 102. — Арк. 72.

[97] Сталин И. Сочинения. В 13 томах. — М., 1946–52. — Т. 12. — С. 132.

[98] Васильєв В., Віола Л. Колективізація і селянський опір на Україні (листопад 1929–березень 1930 рр.). — Вінниця, 1997. — С. 76.

[99] Рибак І.В., Матвєєв А.Ю. Колективізація і розкуркулення на Поділлі та південно-Східній Волині. — Кам'янець-Подільський, 2001. — С. 50–51.

[100] ДАВО. Ф. П-29, оп.1, спр. 558. — Арк. 34.

[101] Рибак І.В., Матвєєв А.Ю. Колективізація і розкуркулення на Поділлі та південно-Східній Волині. — Кам'янець-Подільський, 2001. — С. 51.

[102] Рибак І.В., Матвєєв А.Ю. Колективізація і розкуркулення на Поділлі та південно-Східній Волині. — Кам'янець-Подільський, 2001. — С. 51.

[103] Рибак І.В., Матвєєв А.Ю. Колективізація і розкуркулення на Поділлі та південно-Східній Волині. — Кам'янець-Подільський, 2001. — С. 51.

[104] Васильєв В., Віола Л. колективізація і селянський опір на Україні (листопад 1929 – березень 1930 рр.). — Вінниця, 1997. — С. 64.

[105] Рибак І.В., Матвєєв А.Ю. Колективізація і розкуркулення на Поділлі та південно-Східній Волині. — Кам'янець-Подільський, 2001. — С. 54.

[106] Рибак І.В., Матвєєв А.Ю. Колективізація і розкуркулення на Поділлі та південно-Східній Волині. — Кам'янець-Подільський, 2001. — С. 57.

[107] Рибак І.В., Матвєєв А.Ю. Колективізація і розкуркулення на Поділлі та південно-Східній Волині. — Кам'янець-Подільський, 2001. — С. 64.

[108] Васильєв В., Віола Л. Колективізація і селянський опір на Україні (листопад 1929 – березень 1930 р.р.). — Вінниця, 1997. — С. 29.

[109] Васильєв В., Віола Л. Колективізація і селянський опір на Україні (листопад 1929 – березень 1930 р.р.). — Вінниця, 1997. — С. 86, 87.

[110] Васильєв В., Віола Л. Колективізація і селянський опір на Україні (листопад 1929 – березень 1930 р.р.). — Вінниця, 1997. — С.459–495.

[111] Васильєв В., Віола Л. Колективізація і селянський опір на Україні (листопад 1929 – березень 1930 р.р.). — С. 460.

[112] Васильєв В., Віола Л. Колективізація і селянський опір на Україні (листопад 1929 – березень 1930 р.р.). — С. 460.

[113] Васильєв В., Віола Л. Колективізація і селянський опір на Україні (листопад 1929 – березень 1930 р.р.). — С. 464–479.

[114] Правда. — 1930. — 2 березня.

[115] Васильєв В., Хоптяр Ю. Селянський опір колективізації і розкуркулюванню на Поділлі у 1931 році // Матеріали Х-ої Подільської історико-краєзнавчої конференції. — Кам'янець-Подільський, 2000. — С. 436.

[116] ДАВО. — Ф. П–136, оп. 3, спр. 61. — Арк. 237, 238.

[117] ДАВО. — Ф. П–136, оп. 3, спр. 11. — Арк. 52, 53.

[118] Командири великого голоду: Поїздки В.Молотова і Л.Кагановича в Україну та на Північний Кавказ. 1932–1933 рр. /за ред. В.Васильєва, Ю.Шаповала. — Київ: Генеза, 2001. — С. 5.

[119] Васильєв В. Ціна голодного хліба. Політика керівництва СРСР і УСРР в 1932–1933 рр. //(Командири великого голоду: Поїздки В.Молотова і Л.Кагановича в Україну та на Північний Кавказ). — С. 28.

[120] ДАВО. — Ф. П–136, оп. 3, спр. 20. — Арк. 141.

[121] ДАВО. — Ф. П–136, оп. 3, спр. 80. — Арк. 79.

[122] ДАВО. — Ф. П–136, оп. 3, спр. 80. — Арк. 82.

[123] ДАВО. — Ф. П–136, оп. 3, спр. 160. — Арк. 64.

[124] ДАВО. — Ф. П–136, оп. 3, спр. 79. — Арк. 37.

[125] ДАВО. — Ф. П–136, оп. 3, спр. 219. — Арк. 24.

[126] ДАВО. — Ф. П–136, оп. 3, спр. 338. — Арк. 29.

[127] ДАВО. — Ф. П–136, оп. 3, спр. 219. — Арк. 50.

[128] ДАВО. — Ф. П–136, оп. 3, спр. 219. —Арк. 48.

[129] ДАВО. — Ф. П–136, оп. 3, спр. 219. — Арк. 66.

[130] ДАВО. — Ф. П–136, оп. 7, спр. 179. — Арк. 6.

[131] ДАВО. — Ф. П–136, оп. 7, спр. 179. — Арк. 4.

[132] Уіткрофт Стівен. Сучасне уявлення про природу і рівень смертності під час голоду 1931–1933 років в Україні // Командири великого голоду: Поїздки В.Молотова і Л.Кагановича в Україну і на Північний Кавказ. 1932–1933 р. — К., 2001. — С. 184.

[133] Голод 1932–1933 років в Україні: причини та наслідки. — К., 2003. — С. 505.

[134] Нікольський В.М. Репресивна діяльність органів державної безпеки СРСР в Україні (кінець 1920-х—1950-ті рр.). Історико-статистичне дослідження. — Донецьк, 2003. — С. 119

[135] Шульга І.Г. Голод на Поділлі. — Вінниця, 1993. — С. 123).

[136] Петренко В.І. Трагедія українського селянства // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету. Серія «Історія». — Вінниця, 2003. — Вип. 5. — С. 125.

[137] Юрій Шаповал. В очікуванні Нюрнбергу // Критика. — Березень. — 1998.

[138] ДАВО. — Ф. П–136, оп. 1, спр. 371. —Арк. 15.

[139] ДАВО. — Ф. П–136, оп. 7, спр. 4. — Арк. 34.

[140] ДАВО. — Ф. П – 29, оп. 1, спр. 373. — Арк. 148.

[141] Рубльов О., Репринцев В. Репресії проти поляків в Україні у 1930-ті роки. // З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ. — № 1/2. — 1995. — С. 117.

[142] Чирко Б.В. «Шкідництво різних націй…» (Національні меншини на Україні у 1920–1930-ті роки за документами ЦДАГО України)// Архіви України. —1992. — № 4.— С. 33.

[143] ДАВО. — Ф. П–136, оп. 1, спр. 371. — Арк. 15

[144] Войналович О.О. Шкільна освіта для навчальних меншин в Україні і реверсивно–каральна система 30-х рр..// VII Всеукраїнська наукова конференція «Історичне краєзнавство в Україні: традиції та сучасність» Ч.2. — К.,1995. — С. 321.

[145] ДАВО. — Ф. П–136, оп. 1, спр. 371. — Арк. 15–16.

[146] Національні процеси в Україні: історія і сучасність. Документи і матеріли. — К, 1997. — Ч.2. — С.255.

[147] ДАВО. — Ф. П–136, оп. 1, спр. 371. — Арк. 2.

[148] ДАВО. — Ф. П–136, оп. 1, спр. 371. — Арк. 3–6.

[149] Чирко Б. Нацмен? Значить ворог…// З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ. — № 1/2. — 1995. — С. 95–111; Ионин Л.Г. Культурный шок: конфликт этнических стереотипов// Психология национальной нетерпимости. — Минск: 1998. — С. 104.

[150] Подкур Р.Ю. Переселення «політично неблагонадійних» громадян України на початку 1935 р. в контексті репресивної політики партійно-державного керівництва СРСР// Історія України. Маловідомі імена, події, факти. — Вип. 13. — С. 128.

[151] Калитко С. Л. Політика керівництва компартії щодо польської національної меншини наприкінці 20-х — 30-х рр. (на матеріалах Вінницької області) // Поляки на Хмельниччині: погляд крізь віки: Збірник наукових праць за матеріалами міжнародної наукової конференції (23–24 червня 1999 р.). — Хмельницький, 1999. — С. 340.

[152] ЦДАГО України. — Ф.1, оп. 20, спр. 6618. — Арк. 1–3; С.Л. Калитко. Політика керівництва компартії щодо польської національної меншини наприкінці 20-х – 30-х рр. (на матеріалах Вінницької області) // Поляки на Хмельниччині: погляд крізь віки: Збірник наукових праць за матеріалами міжнародної наукової конференції (23–24 червня 1999 р.). — Хмельницький, 1999. — С. 340.

[153] ЦДАГО України. — Ф.1, оп.16, спр.12. — Арк. 62; Калитко С.Л. Політика керівництва компартії щодо польської національної меншини наприкінці 20-х – 30-х рр. (на матеріалах Вінницької області) // Поляки на Хмельниччині: погляд крізь віки: Збірник наукових праць за матеріалами міжнародної наукової конференції (23–24 червня 1999 р.). — Хмельницький, 1999. — С. 340.

[154] Подкур Р.Ю. Переселення «політично неблагонадійних» громадян України на початку 1935 р. в контексті репресивної політики партійно-державного керівництва СРСР// Історія України. Маловідомі імена, події, факти. — Вип. 13. — С. 130.

[155] ДАВО. — Ф. – П. – 51, оп. 1, спр. 778. — Арк. 1, 4, 5, 7.

[156] Кравченко П., Подкур Р. Механізми депортації населення з прикордонних районів Вінницької області в 1935 р. //Матеріали Х-ї Подільської історико-краєзнавчої конференції. — Кам’янець-Подільський, 2000. — С. 451, 452; ДАВО. — Ф. – П. – 51, оп. 1, спр. 778. — Арк.. 50–55.

[157] ЦДАГО України. — Ф.1, оп.20, спр. 6618. — Арк. 1–8; див.: Політичні репресії на Поділлі (20 – 30-х рр. ХХ ст.). — Вінниця, 1999. — С. 112.

[158] Калитко С.Л. Політика керівництва компартії щодо польської національної меншини наприкінці 20-х – 30-х рр. (на матеріалах Вінницької області) // Поляки на Хмельниччині: погляд крізь віки: Збірник наукових праць за матеріалами міжнародної наукової конференції (23–24 червня 1999 р.). — Хмельницький, 1999. — С. 341.

[159] Калитко С.Л. Політика керівництва компартії щодо польської національної меншини наприкінці 20-х – 30-х рр. (на матеріалах Вінницької області) // Поляки на Хмельниччині: погляд крізь віки: Збірник наукових праць за матеріалами міжнародної наукової конференції (23–24 червня 1999 р.). — Хмельницький, 1999. — С. 341.

[160] ЦДАГО України. — Ф.1, оп.16, спр.12. — Арк. 49.

[161] Жезицький В. Масові депортації населення Поділля (друга половина 30-х років XX ст.) // З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ. — 1997. — № 1/2. — С. 131.

[162] Сталін Й. Звітна доповідь XVII з’їзду партії про роботу ЦК ВКП(б). — Твори. — Т. 13. — С. 350.

[163] Известия ЦК КПСС. — 1989. — № 9. — С. 39.

[164] Шаповал Ю.І. У ті трагічні роки: сталінізм на Україні. — К., 1990. — С. 38.

[165] Хлевнюк О.В. Политбюро. Механизмы осуществления политической власти в 30-е годы. — М., 1996. — С. 216.

[166] ЦДАГО України. — Ф. 1, оп. 6, спр. 438. — Арк. 2; Оп. 1, спр. 536. — Арк. 179.

[167] ЦДАГО України. — Оп. 6, спр. 438. — Арк. 1–2; Оп. 1, спр. 488. — Арк. 82.

[168] Васильєв В. Причини та механізми здійснення масових політичних репресій на території Вінницької області в 20–30-і рр.. // Політичні репресії на Поділлі... С. 16.

[169] Расстрел по рознарядке //Труд. — 1992. — 4 июня. № 88 (21612); Юнге М., Биннер Р. Как Террор стал «Большим». Секретный приказ № 00447 и технология его исполнения. — М.: АИРО–XX, 2003. — С. 78–79.

[170] ЦДАГО України. — Ф. 1, оп. 16, спр. 14. — Арк. 38.

[171] Нікольський В.М. Репресивна діяльність органів державної безпеки СРСР в Україні... — С. 90–91.

[172] Нікольський В.М. Репресивна діяльність органів державної безпеки СРСР в Україні ... — С. 91–92.

[173] Васильєв В. Причини та механізми здійснення масових політичних репресій на території Вінницької області в 20–30-і рр. // Політичні репресії на Поділлі... С. 17.

[174] Васильєв В. Причини та механізми здійснення масових політичних репресій на території Вінницької області в 20–30-і рр. // Політичні репресії на Поділлі... С. 17.

[175] Юнге М., Биннер Р. Как Террор стал «Большим». Секретный приказ № 00447 и технология его исполнения. — М.: АИРО–XX, 2003. — С. 88.

[176] Державний архів Служби безпеки України (далі ДА СБУ). — Ф. 16, оп. 30, спр. 99. — Арк. 134.

[177] ДА СБУ. — Ф. 16, оп. 30, спр. 99. — Арк. 136.

[178] ДА СБУ. — Ф. 16, оп. 30, спр. 99. — Арк. 136.

[179] ДА СБУ. — Ф. 16, оп. 30, спр. 99. — Арк. 136.

[180] ДА СБУ. — Ф. 16, оп. 30, спр. 39. — Арк. 251.

[181] Шаповал Ю., Пристайко В., Золотарьов В. ВЧК-ГПУ-НКВД в Україні: особи, факти, документи. — К., 1997. — С. 348.

[182] ДА СБУ. — Ф. 16, оп. 30, спр. 99. — Арк. 130, 131.

[183] ДА СБУ. — Ф. 16, оп. 30, спр. 39. — Арк. 197.

[184] Лошицький О. «Лабораторія». Нові документи і свідчення про масові репресії 1937–1938 років на Вінниччині // «З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ». — №№ 1/2. — 1998. — С. 195.

[185] ДА СБУ. — Ф. 16, оп. 30, спр. 102. — Арк. 26; спр. 79. — Арк. 2.

[186] ДА СБУ. — Ф. 16, оп. 31, спр. 39. — Арк. 197.

[187] Політичні репресії на Поділлі (20–30 - і рр. XX ст.). — Вінниця, 1999. — С. 181.

[188] Політичні репресії на Поділлі (20–30-і рр. XX ст.). — Вінниця, 1999. — С. 183.

[189] Політичні репресії на Поділлі (20–30-і рр. XX ст.). — С. 183.

[190] Лошицький О. «Лабораторія». Нові документи і свідчення про масові репресії 1937–1938 років на Вінниччині // «З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ». — №№ 1/2. — 1998. — С. 193.

[191] Лошицький О. «Лабораторія». Нові документи і свідчення про масові репресії 1937–1938 років на Вінниччині // «З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ». — №№ 1/2. — 1998. — С. 193.

[192] Лошицький О. «Лабораторія». Нові документи і свідчення про масові репресії 1937–1938 років на Вінниччині // «З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ». — №№ 1/2. — 1998. — С. 194–197.

[193] Лошицький О. «Лабораторія». Нові документи і свідчення про масові репресії 1937–1938 років на Вінниччині // «З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ». — №№ 1/2. — 1998. — С. 202.

[194] Лошицький О. «Лабораторія». Нові документи і свідчення про масові репресії 1937–1938 років на Вінниччині // «З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ». — №№ 1/2. — 1998. — С. 202.

[195] Лошицький О. «Лабораторія». Нові документи і свідчення про масові репресії 1937–1938 років на Вінниччині // «З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ». — №№ 1/2. — 1998. — С. 204–205.

[196] Лошицький О. «Лабораторія». Нові документи і свідчення про масові репресії 1937–1938 років на Вінниччині // «З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ». — №№ 1/2. — 1998. — С. 206–207.

[197] Реабілітація репресованих: Законодавство та судова практика. Офіційне видання, за ред. В.М. Маляренка. — К., Юрінком, 1997. — С. 99–105.

[198] Підраховано А.І. Амонсом за: ДА СБУ. — Ф.42, т.34 — Арк. 16; ДА СБУ, Вінниця. — Архівна справа 9. — Арк. 1.

[199] Див. Осокина Е.А. Иерархия потребления. О жизни людей в условиях сталинского снабжения. — М., 1993.

[200] ЦДАГО України. — Ф. 1, оп. 20, спр. 4. — Арк. 86–92.

[201] Архів Гуверівського інституту архівів. Центр збереження сучасних документів. — Ф. 89. — Перелік 48. Документ 12. — Арк. 1; Там само. Спр. 6529. — Арк. 81–87.

[202] ДА СБУ. Ф. 16, оп. 30, спр. 102. — Арк. 14.

[203] ЦДАГО України. — Ф. 1, оп. 20, спр. 7171. — Арк. 124–132.

[204] Знищити контрреволюційну шкідницьку банду //Більшовицька правда. — 1937. — 28 серпня.

[205] ДА СБУ. Ф. 16, оп. 30, спр. 102. — Арк. 14.

[206] Нікольський В. Репресивна діяльність органів державної безпеки СРСР в Україні... — С. 84–85.

[207] ДАВО. — Ф. Р.–6023, оп. 4, спр. 5895. — Арк. 45, 47, 118, 145, 150, 154.

[208] Марочко В., Хіллiг Г. Репресовані педагоги України: жертви політичного терору (1929–1941). — К., 2003. — С. 253.

[209] Марочко В., Хіллiг Г. Репресовані педагоги України: жертви політичного терору (1929–1941). — К., 2003. — С. 254.

[210] Марочко В., Хіллiг Г. Репресовані педагоги України: жертви політичного терору (1929–1941). — К., 2003. — С. 262.

[211] Марочко В., Хіллiг Г. Репресовані педагоги України: жертви політичного терору (1929–1941). — К., 2003. — С. 60.

[212] Марочко В., Хіллiг Г. Репресовані педагоги України: жертви політичного терору (1929–1941). — К., 2003. — С. 61.

[213] Про помилки парторганізацій при виключенні комуністів з партії, про формально-бюрократичне ставлення до апеляцій виключених з ВКП(б) та про заходи до усунення цих хиб// Більшовик України. — 1938. – № 1. — С. 9; Політичний терор і тероризм в Україні. XIX–XX ст. Історичні нариси. — К.: Наукова думка, 2002. — С. 484.

[214] Лошицький О. «Лабораторія». Нові документи і свідчення про масові репресії 1937–1938 років на Вінниччині // «З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ». — №№ 1/2. — 1998. — С. 186.

[215] Лошицький О. «Лабораторія». Нові документи і свідчення про масові репресії 1937–1938 років на Вінниччині // «З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ». — №№ 1/2. — 1998. — С. 190.

[216] Лошицький О. «Лабораторія». Нові документи і свідчення про масові репресії 1937–1938 років на Вінниччині // «З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ». — №№ 1/2. — 1998. — С. 190.

[217] Лошицький О. «Лабораторія». Нові документи і свідчення про масові репресії 1937–1938 років на Вінниччині // «З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ». — №№ 1/2. — 1998. — С. 222–237.

[218] Павлович П. Ще про злочин у Вінниці /Вінниця: злочин без кари (Документи, свідчення, матеріали про большевицькі розстріли у Вінниці в 1937–1938 роках). — Київ, 1994. – С. 37–38, 39.

[219] Павлович П. Ще про злочин у Вінниці /Вінниця: злочин без кари (Документи, свідчення, матеріали про большевицькі розстріли у Вінниці в 1937–1938 роках). — Київ, 1994. — С. 37–38, 39.

[220] П.Павлович. Ще про злочин у Вінниці /Вінниця: злочин без кари (Документи, свідчення, матеріали про большевицькі розстріли у Вінниці в 1937–1938 роках). — Київ, 1994. — С. 37–38, 39.

[221] Вінниця: злочин без кари (Документи, свідчення, матеріали про большевицькі розстріли у Вінниці в 1937–1938 роках). — Київ, 1994. — С. 56, 57, 98, 99.

[222] Вінниця: злочин без кари (Документи, свідчення, матеріали про большевицькі розстріли у Вінниці в 1937–1938 роках). — Київ, 1994. — С. 5.

[223] Вінниця: злочин без кари (Документи, свідчення, матеріали про большевицькі розстріли у Вінниці в 1937–1938 роках). — Київ, 1994. — С. 95–97.

[224] ДАВО, ф. Р–6023, оп. 4, спр. 26380. — Арк. 21, 21 зв.

[225] Кравченко П.М. Документи про арешти свідків розкопок 1943 року у Вінницькому парку // Політичні репресії на Поділлі в ХХ столітті. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (Вінниця, 23–24 листопада 2001 р.). — Вінниця, 2002. — С. 198.

[226] (Кравченко П.М. Документи про арешти свідків розкопок 1943 року у Вінницькому парку // Політичні репресії на Поділлі в ХХ столітті. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (Вінниця, 23–24 листопада 2001 р.). — Вінниця, 2002. — С. 198.

[227] ДАВО, ф. П–136, оп. 13, спр. 120. — Арк. 59–63.

[228] ДАВО, ф. Р–6023, оп. 4, спр. 1200. — Арк.15.

[229] ДАВО, ф. Р–6023, оп. 4, спр. 1200. — Арк. 11.

[230] Малигін А. Репресії 1919–1923, 1937–1947 років на Поділлі // Політичні репресії на Поділлі в ХХ столітті. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (Вінниця, 23–24 листопада 2001 р.). — Вінниця, 2002. — С. 114–115.

[231] ЦДАГО України. — Ф. 1, оп. 23, спр. 2428. — Арк. 2–3, 8–9.

[232] ДАВО, ф. П–136, оп. 13, спр. 99. — Арк. 113–116.

[233] ДАВО, ф. П–136, оп. 52, спр. 5. — Арк. 4,5.

[234] ДАВО, ф. П–136, оп. 52, спр. 5. — Арк. 20,21.

[235] ДАВО, ф. П–136, оп. 13, спр. 134. — Арк. 20,21; Малигін А. Репресії 1919–1923, 1937–1947 років на Поділлі // Політичні репресії на Поділлі в ХХ столітті. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (Вінниця, 23–24 листопада 2001 р.). — Вінниця, 2002. — С. 115.

[236] ДАВО, ф. П–136. — Оп. 29. — Спр. 185. — Арк. 9.

[237] ДАВО, ф. П–136, оп. 29, спр. 185. — Арк. 10.

[238] ДАВО, ф. П–136, оп. 52, спр. 7. — Арк. 6–8.

[239] ДАВО, ф. П–136, оп. 32, спр. 174. — Арк. 10, 17.

[240] Пристайко В., Пшенніков О., Шаповал Ю. Справа єврейського антифашистського комітету // З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ. — № 3/4. — 1998. — С. 8.

[241] Пристайко В., Пшенніков О., Шаповал Ю. Справа єврейського антифашистського комітету // З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ. — № 3/4. — 1998. — С. 8.

[242] ДАВО, ф. П–136, оп. 32, спр. 174. — Арк. 19, 22.

[243] ДАВО, ф. П–136, оп. 32, спр. 174. — Арк. 48, 52.

[244] Политбюро ЦК ВКП(б) и Совет Министров СССР. 1945–1953. / Составители О.В. Хлевнюк, Й. Горлицкий, Л.П. Кошелева, А.И. Минюк, М.Ю. Прозуменщиков, Л.А. Роговая, С.В. Сомонова. — М.: РОССПЭН, 2002. — С. 394–395.

[245] ДАВО. — Ф. П–136, оп. 37, спр.3. — Арк. 3–4.

[246] ДАВО. — Ф. П–136, оп. 37, спр.3. — Арк. 8–9.

[247] ДАВО. — Ф. П–136, оп. 13, спр. 117а. — Арк. 67.

[248] ДАВО. — Ф. П–136, оп. 13, спр. 117а. — Арк. 67.

[249] ДАВО. — Ф. П–136, оп. 13, спр. 117а. — Арк. 68.

[250] ДАВО. — Ф. П–136, оп. 13, спр. 117а. — Арк. 68.

[251] ДАВО. — Ф. П–136, оп.13, спр. 120. — Арк. 144–150.

[252] ДАВО. — Ф. П–136, оп. 13, спр. 185. — Арк. 1.

[253] ДАВО. — Ф. П–136, оп. 13, спр. 5. — Арк. 42.

[254] ДАВО. — Ф. П–136, оп. 13, спр. 134. — Арк. 14.

[255] ДАВО. — Ф. П–136, оп. 13, спр.121. — Арк. 184.

[256] ДАВО. — Ф. П–136, оп. 13, спр.121. — Арк. 184–186.

[257] ДАВО. — Ф. П–136, оп. 13, спр. 134. — Арк. 24.

[258] Голод 1932–33, 1946–47. Вінницька область: Документи і матеріали /Авт.—упоряд. Ф.А. Винокурова, Р.Ю. Подкур. — Вінниця, 1998. — С. 176–177.

[259] Голод 1932–33, 1946–47. Вінницька область: Документи і матеріали /Авт.—упоряд. Ф.А. Винокурова, Р.Ю. Подкур. — Вінниця, 1998. — С. 181–182.

[260] Голод 1932–33, 1946–47. Вінницька область: Документи і матеріали /Авт.—упоряд. Ф.А. Винокурова, Р.Ю. Подкур. — Вінниця, 1998. — С. 183, 184, 188.

[261] ЦДАГО України. — Ф. 1, оп. 23, спр. 2284. — Арк. 2.

[262] ЦДАГО України. — Ф. 1, оп. 23, спр. 2294. — Арк. 11–13.

[263] ДАВО. — Ф. П–136, оп. 13, спр. 52. — Арк. 62–64.

[264] ДАВО. — Ф. П–136, оп. 13, спр. 52. — Арк. 65–68.

[265] ДАВО, ф. П–136, оп. 13, спр. 99. — Арк. 189.
[266] ДАВО, ф. П–136, оп. 13, спр. 119. — Арк. 12–16.
[267] Політичний терор і тероризм в Україні. XIX–XX ст.. Історичні нариси / Д.В. Архієрейський, О.Г. Бажан, Т.В. Бикова та ін. Відповід. ред. В.А. Смолій. — К., 2002. — С. 710.
[268]ДАВО. — Ф. П–136, оп. 13, спр. 113. — Арк. 1–3.
[269] ДАВО. — Ф. П–136, оп. 13, спр. 152. — Арк 88–90.
[270] ДАВО. — Ф. П–136, оп. 13, спр. 134. — Арк. 5.
[271] ДАВО. — Ф. П–136, оп. 29, спр. 185. — Арк. 4–8.
[272] ДАВО. — Ф. П–136, оп. 13, спр. 134. — Арк. 21.
[273] ДАВО. — Ф. П–136, оп. 13, спр. 134. — Арк. 24.
[274] ДАВО. — Ф. П–136, оп. 13, спр. 134. — Арк. 5.
[275] Попов В.П. Неизвестная инициатива Хрущева (О подготовке указа 1948 г. о выселении крестьян) // Отечественные архивы. — 1993. — № 2. — С. 35–36.
[276] ДАВО. — Ф. П–136, оп. 13, спр. 167. — Арк 42.
[277] ДАВО. — Ф. П–136, оп. 13, спр. 152. — Арк. 122.
[278] ДАВО. — Ф. П–136, оп. 13, спр. 152. — Арк. 121.
[279] ДАВО. — Ф. П–136, оп. 13, спр. 152. — Арк. 134–135.
[280] ДАВО. — Ф. П–136, оп. 13, спр. 152. — Арк 144.
[281] ДАВО. — Ф. П–136, оп. 13, спр. 152. — Арк. 116.
[282] Попов В.П. Неизвестная инициатива Хрущева (О подготовке указа 1948 г. о выселении крестьян) // Отечественные архивы. — 1993. — № 2. — С. 245.
[283] Політичний терор і тероризм в Україні. XIX–XX ст.. Історичні нариси / Д.В. Архієрейський, О.Г. Бажан, Т.В.Бикова та ін. Відповід. ред. В.А. Смолій. — К., 2002. — С. 710.
[284] Див.: «Новый курс» Лаврентия Берии. // Исторический архив. — 1996. — №4. — С. 143–145; Лаврентий Берия. Стенограмма июльского Пленума ЦК КПСС и другие документы. — М.: МФД. 1999. — С. 19–21.
[285] Земсков В.Н. ГУЛАГ (историко-социологический аспект)//Социологические исследования. — 1991. — № 7. — С. 9.
[286] ЦДАГО України. — Ф. 1, оп. 24, спр. 2834. — Арк. 4–6, 9.
[287] Див.: Лаврентий Берия. Стенограмма июльского Пленума ЦК КПСС и другие документы. — М.: МФД, 1999. — С. 512
[288] Реабилитация: как это было. Документы Президиума ЦК КПСС и другие материалы. — Т. 1. — М.:МФД, 2000. — С. 69.
[289] Політичний терор і тероризм в Україні. XIX–XX ст. Історичні портрети / К.: 2002. — С. 776–777.
[290] Політичний терор і тероризм в Україні. XIX–XX ст.. Історичні портрети / К.: 2002. — С. 778.
[291] ЦДАГО України. — Ф. 1, оп. 16, спр. 74. — Арк. 89.
[292] ДАВО. — Ф. П.–136, оп. 40, спр. 264. — Арк. 23–27.
[293] ДАВО. — Ф. П–136, оп.42, спр. 206. — Арк. 30–40.
[294] ДАВО. — Ф. П.–136, оп. 40, спр. 264.— Арк. 3,4.
[295] ДАВО. — Ф. П.–136, оп. 40, спр. 264. — Арк. 23–40.
[296] ДАВО. — Ф. П.–136, оп.42, спр. 207. — Арк. 5.
[297] ДАВО. — Ф. П.–136, оп.42, спр. 207. — Арк. 5.
[298] ЦДАГО України. — Ф. 1, оп. 24, спр. 4306.— Арк. 25–40.
[299] Політичний терор і тероризм в Україні. XIX–XX ст.. Історичні портрети / К.: 2002. — С. 778.
[300] ДАВО. — Ф. П–136, оп. 43. — Спр. 283.
[301] Данилюк Ю.З., Бажан О.Г. Опозиція в Україні (друга половина 50-х – 80-ті рр. XX ст.). — К., 2000. — С. 142.
[302] ДАВО. — Ф. П– 136, оп.43, спр. 14. — Арк. 1.
[303] ДАВО. — Ф. П– 136, оп.43, спр. 14. — Арк. 102–103.
[304] ДАВО. — Ф. П– 136, оп.45, спр. 13. — Арк. 1.
[305] ДАВО. — Ф. П– 136, оп.45, спр. 13. — Арк. 1–13.
[306] Данилюк Ю.З., Бажан О.Г. Опозиція в Україні (друга половина 50-х – 80-ті рр. XX ст.). — К., 2000. — С. 141.
[307] ДАВО. — Ф. П–136, оп.45, спр. 2. — Арк. 1–5.
[308] ДАВО. — Ф. П–136, оп. 49, спр. 78. — Арк. 1.

[309] ДАВО. — Ф. П–136, оп. 49, спр. 78. — Арк. 1.

[310] ДАВО. — Ф. П–136, оп. 49, спр. 78. — Арк. 2.

[311] Ведомости Верховного совета СССР. — 1959. — № 1. — Ст.8.

[312] Данилюк Ю.З., Бажан О.Г. Опозиція в Україні (друга половина 50-х – 80-ті рр.. ХХ ст..). — К., 2000. — С. 142, 143.

[313] Зубкова Е.Ю. Послевоенное советское общество: политика и повседневность. 1945—1953. — М., 1999. — С. 102.

[314] ДАВО. — Ф. П-136, оп. 40, спр. 272. — Арк. 73–91.

[315] ДАВО. — Ф. П–136, оп. 48, спр. 214. — Арк. 136.

[316] ДАВО. — Ф. П–136, оп. 48, спр. 214. — Арк. 139, 141.

[317] ДАВО. — Ф. П–136, оп. 40, спр. 272. — Арк. 91–93.

[318] ДАВО. — Ф. П–136, оп. 40, спр. 272. — Арк. 80, 81,83.

[319] ДАВО. — Ф. П–136, оп. 48, спр. 214. — Арк. 129.

[320] ДАВО. — Ф. П–136, оп. 40, спр. 272. — Арк. 8, 15.

[321] Данилюк Ю.З., Бажан О.Г. Опозиція в Україні (друга половина 50-х – 80-ті рр. ХХ ст.). — К., 2000. — С. 228–229.

[322] Політичний терор і тероризм в Україні. XIX–XX ст.. Історичні нариси. К,. 2002. — С. 787.

[323] ДАВО. — Ф. П–136, оп. 51, спр. 142. — Арк. 2, 3, 24, 25.

[324] Данилюк Ю.З., Бажан О.Г. Опозиція в Україні (друга половина 50-х – 80-ті рр. ХХ ст.). — К., 2000. — С. 230.

[325] Данилюк Ю.З., Бажан О.Г. Опозиція в Україні (друга половина 50-х – 80-ті рр. ХХ ст.). — К., 2000. — С. 231.

[326] ДАВО. — Ф. П–136, оп. 48, спр. 214. — Арк.110, 111.

[327] ДАВО. — Ф. П–136, оп. 48, спр. 214. — Арк. 95–96.

[328] Данилюк Ю.З., Бажан О.Г. Опозиція в Україні (друга половина 50-х – 80-ті рр. ХХ ст.). — С. 292.

[329] Данилюк Ю.З., Бажан О.Г. Опозиція в Україні (друга половина 50-х – 80-ті рр.. ХХ ст.). — С. 293–294.

[330] Данилюк Ю.З., Бажан О.Г. Опозиція в Україні (друга половина 50-х – 80-ті рр. ХХ ст.). — С**.** 300.

[331] ДАВО. — Ф. П–136, оп. 40, спр. 272. — Арк. 76–77.

[332] ДАВО. — Ф. П–136, оп. 48, спр. 214. — Арк. 158.

[333] ДАВО. — Ф. П–136, оп. 48, спр. 214. — Арк. 132, 133.

[334] Данилюк Ю.З., Бажан О.Г. Опозиція в Україні (друга половина 50-х – 80-ті рр. ХХ ст.). — С. 301.

[335] Данилюк Ю.З., Бажан О.Г. Опозиція в Україні (друга половина 50-х – 80-ті рр. ХХ ст.). — С. 294.

[336] Данилюк Ю.З., Бажан О.Г. Опозиція в Україні (друга половина 50-х – 80-ті рр. ХХ ст.). — С. 295.

[337] ДАВО. — Ф. П–136, оп. 66, спр. 167. — Арк. 140.

[338] ДАВО. — Ф. П–136, оп. 66, спр. 167. — Арк. 176, 177.

[339] ДАВО. — Ф. П–136, оп. 30, спр. 163. — Арк. 30.

[340] ДАВО. — Ф. П–136, оп. 30, спр. 163. — Арк. 31.

[341] ДАВО. — Ф. П–136, оп. 48, спр. 213. — Арк. 2.

[342] ДАВО. — Ф. П–136, оп. 48, спр. 213. — Арк. 3.

[343] ДАВО. — Ф. П–136, оп. 48, спр. 213. — Арк. 7, 8.

[344] ДАВО. — Ф. П–136, оп. 48, спр. 213. — Арк. 6.

[345] ДАВО. — Ф. П–136, оп. 48, спр. 213. — Арк. 9, 10.

[346] ДАВО. — Ф. П–136, оп. 48, спр. 214. — Арк. 11.

[347] ДАВО. — Ф. П–136, оп. 48, спр. 214. — Арк. 11, 12.

[348] Лубянка: Органы ВЧК-ГПУ-НКВД-НКГБ-МГБ-МВД–КГБ.1917–1991. Справочник. Под ред. А. Яковлева; авторы-составители А. Кокурин, Н. Петров. — М.: МФД, 2003. — С.166, 711–714.

[349] Дзюба І. Інтернаціоналізм чи русифікація. — К.: KM Akademia, 1998; Касьянов Г. Незгодні: українська інтелігенція в русі опору 1960–1980–х років. — К., 1995; Данилюк Ю.З., Бажан О.Г. Опозиція в Україні (друга половина 50-х – 80-ті рр. ХХ ст.).

[350] Врублевский В. Владимир Щербицкий: правда и вымыслы. Записки помощника: воспоминания, документы, слухи, легенды, факты. — К., 1993. — С. 128.

[351] Національні відносини в Україні у ХХ ст. Збірник документів та матеріалів. — К.: Наукова думка, 1994. — С. 384–393.

[352] Данилюк Ю.З., Бажан О.Г. Опозиція в Україні (друга половина 50-х – 80-ті рр. ХХ ст.). — С. 48.

[353] ДАВО. — Ф. П-136, оп. 63, спр. 121. — Арк. 1–3.

[354] ЦДАГО України. — Ф. 1, оп. 16, спр. 161. — Арк. 39–40.

[355] Данилюк Ю.З., Бажан О.Г. Опозиція в Україні (друга половина 50-х – 80-ті рр. XX ст.). — К., 2000. — С. 153.

[356] Данилюк Ю.З., Бажан О.Г. Опозиція в Україні (друга половина 50-х – 80-ті рр. XX ст.). К., 2000. — С. 78.

[357] Данилюк Ю.З., Бажан О.Г. Опозиція в Україні (друга половина 50-х – 80-ті рр. XX ст.). — К., 2000. — С. 153, 154.

[358] Стус Д.В. Життя і творчість Василя Стуса. — К., 1992. — С. 11.

[359] Стус В. Золотокоса красуня: Вірші. — К., 1992. — С. 44.

[360] Стус В. Лист до А.С. Малишка (від 12.12.1962). // Стус В. Твори. — Т. 4. — С. 370–373.

[361] Роженко М. Обов'язок пам'яті //Вітчизна. — 1990. — № 10. — С. 17.

[362] Покальчук Ю. Стус і моє покоління //Дзвін. — 1991. — № 7. — С. 132.

[363] Суд над Василем Стусом //Розбудова держави. — 1993. — № 2. — С. 22.

[364] Калиниченко І. Вирок // Не відлюбив свою тривогу ранню... Василь Стус — поет і людина: Спогади, статті, листи, поезії. — К., 1993. — С. 183.

[365] Чорновіл В. Разом за гратами //Не від любив свою тривогу ранню... Василь Стус — поет і людина: Спогади, статті, листи, поезії. — К., 1993. — С. 232–233.

[366] Стус В. З таборового зошита //Стус В. Твори: У 6-ти т., 9-ти кн. — Львів, 1994. — Т. 4. — С. 478).

[367] Стус В. З таборового зошита //Стус В. Твори. — Т. 4. — С. 493.

[368] Сахаров А. Учасникам Мадридської наради для перевірки Гельсінських угод //Не відлюбив свою тривогу ранню... Василь Стус — поет і людина: Спогади, статті, листи, поезії. — К., 1993. — С. 236.

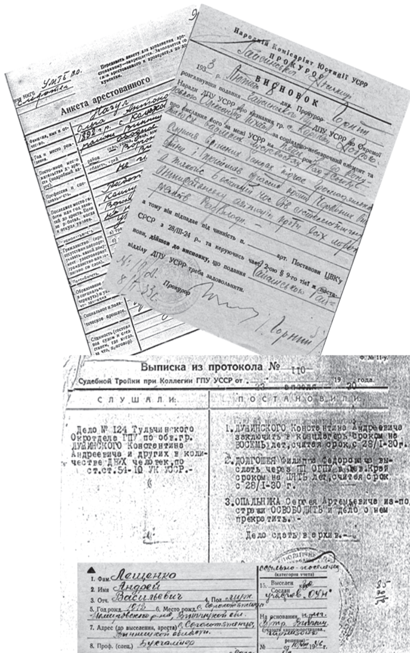
[369] Овсієнко В. Таємно похований під № 9 //Не відлюбив свою тривогу ранню... Василь Стус — поет і людина: Спогади, статті, листи, поезії. — К., 1993. — С. 337.

[370] Відомості Верховної Ради УРСР. № 22. — С. 571.

[371] Закон України «Про реабілітацію жертв політичних репресій на Україні» //Відомості Верховної Ради. — № 22. — 1991. — Ст. 262.

[372] Постанова Верховної Ради України «Про тлумачення Закону України «Про реабілітацію жертв політичних репресій в Україні» //Відомості Верховної Ради. — № 15. — 1994. — Ст. 88.

В. Васильєв, кандидат історичних наук
П. Кравченко, кандидат історичних наук
Р. Подкур, кандидат історичних наук

Анкета арестованного

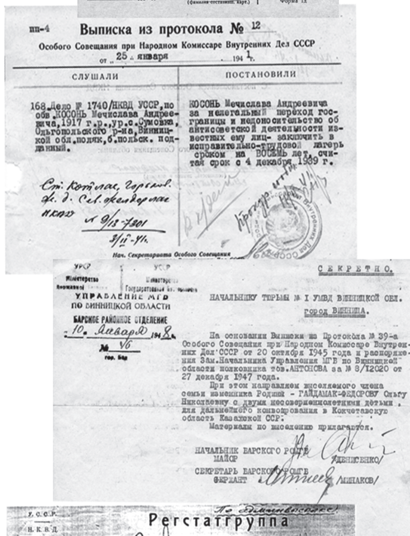
ВИСНОВОК

Прокурор

Выписка из протокола № 110

Судебной Тройки при Коллегии ГПУ УССР от 23 апреля 1930 года.

СЛУШАЛИ:	ПОСТАНОВИЛИ:
Дело № 124 Тульчинского Окротдела ГПУ по обв. гр. ДУЖИНСКОГО Константина Андреевича и других в количестве ДВУХ человек, по ст.ст. 54-10 УК УССР.-	1. ДУЖИНСКОГО Константина Андреевича заключить в концлагерь сроком на ВОСЕМЬ лет, считая срок с 28/I-30 г. 2. ДОЛГОШЕЯ Филиппа Федоровича выслать через ПП ОГПУ в Сев. Край сроком на ПЯТЬ лет, считая срок с 28/I-30 г. 3. ОПАЛЬНИКА Сергея Артемьевича из-под стражи ОСВОБОДИТЬ и дело о нем прекратить.- Дело сдать в архив.-

1. Фам. Лещенко
2. Имя Андрей
3. Отч. Васильевич 4. Пол муж.
5. Год рожд. 1912 6. Место рожд. с. Сорокотяжинцы Немировского р-на, Винницкой обл.
7. Адрес (до выселения, ареста) с. Сорокотяжинцы, Винницкой области
8. Проф. (спец.) бухгалтер
9. Место работы, должн. а) до выселения, ареста в своем хозяйстве
б) в настоящее время
10. Парт. б/п 11. Нац. украинец
12. Гражд. СССР 13. Образ.
14. Выселен
Прибыл
195 г.
(фамилия составившего карт.)
(категория учета)
15. Выселен
Сослан участн. „ОУН"
На основании
№ от 10/VIII 1946 г.
Оконч. срока 195 г.
16. Находится под надзором органов МГБ
в
область
район
Личн. уч. д. №
Арх. №
Форма 1д

пп-4

Выписка из протокола № 12

Особого Совещания при Народном Комиссаре Внутренних Дел СССР от 25 января 1941 г.

СЛУШАЛИ	ПОСТАНОВИЛИ
168. Дело № 1740/НКВД УССР, по обв. КОСОНЬ Мечислава Андреевича, 1917 г.р., ур. с. Сумовка, Ольгопольского р-на, Винницкой обл. поляк, б. польск. подданный.	КОСОНЬ Мечислава Андреевича за нелегальный переход госграницы и недоносительство об антисоветской деятельности известных ему лиц - заключить в исправительно-трудовой лагерь сроком на ВОСЕМЬ лет, считая срок с 4 декабря 1939 г.

Нач. Секретариата Особого Совещания

УССР

Министерство Государственной безопасности

УПРАВЛЕНИЕ МГБ ПО ВИННИЦКОЙ ОБЛАСТИ

БАРСКОЕ РАЙОННОЕ ОТДЕЛЕНИЕ

10 января 1948 г.

№ 1/6

СЕКРЕТНО.

НАЧАЛЬНИКУ ТЮРЬМЫ № I УМВД ВИННИЦКОЙ ОБЛ.
город ВИННИЦА.

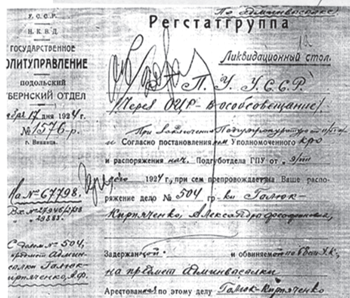
На основании Выписки из Протокола № 39-а Особого Совещания при Народном Комиссаре Внутренних Дел СССР от 20 октября 1945 года и распоряжения Зам. Начальника Управления МГБ по Винницкой области полковника тов. АНТОНОВА за № 8/12020 от 27 декабря 1947 года.

При этом направляем выселяемого члена семьи изменника Родины - ГАЙДАМАК-ФЕДОРОВУ Ольгу Николаевну с двумя несовершеннолетними детьми, для дальнейшего конвоирования в Кокчетавскую область Казахской ССР.

Материалы по выселению прилагаются.

НАЧАЛЬНИК БАРСКОГО РО МГБ
МАЙОР /ДЕНИСЕНКО/

СЕКРЕТАРЬ БАРСКОГО РО МГБ
СЕРЖАНТ /МИНАКОВ/

У.С.С.Р.

Н.К.В.Д.

ГОСУДАРСТВЕННОЕ ПОЛИТУПРАВЛЕНИЕ

ПОДОЛЬСКИЙ ГУБЕРНСКИЙ ОТДЕЛ

17 дня 1924 г.

№ 1576-р.

г. Винница.

Регстатгруппа

Ликвидационный стол.

П. У. У.С.С.Р.

Согласно постановления Уполномоченного КРО и распоряжения нач. Подгуботдела ГПУ от 1924 г., при сем препровождается Ваше распоряжение дело № 504 гр. Гамюк-Кирпиченко, Александра

Задержан и обвиняемо

Арестован по этому делу Гамюк-Кирпиченко

Понад 40000

мешканців Вінниччини зазнали репресій політичного характеру за роки тоталітаризму

Розділ II

МОВОЮ ДОКУМЕНТІВ. АРХІВИ РОЗПОВІДАЮТЬ

За матеріалами державних архівів і особистих зібрань громадян, документами музейних закладів, свідченнями періодичної преси

РЕПРЕСІЇ НА ПОДІЛЛІ У ПЕРІОД «ВОЄННОГО КОМУНІЗМУ» (1920 – грудень 1922 рр.)

Політичний терор сприймався більшовицькими лідерами як один із дійових методів політичної діяльності. Вони заперечували індивідуальний терор, але масовий терор вважали прийнятною формою революційного насильства.

На думку більшовиків, терор, як один із засобів класової боротьби, передбачав усунення (при потребі знищення) небезпечних політичних опонентів. Диктатура пролетаріату не відмовляється від терору, коли застосування є доцільним[1]. Опубліковані документи демонструють втілення ідеї терору в практиці управління країною.

У листопаді 1920 р. Червона армія, розгромивши польські війська, вийшла на лінію Летичів–Деражня–Проскурів–Кам’янець-Подільський. Почався більш як сімдесятирічний період радянської влади в Україні.

Відразу ж після закінчення військових дій на території України перед більшовиками на чолі з В. Леніним постала проблема створення та утвердження радянських органів влади, «комунізації» та «радянізації» українців. Ще в червні 1920 р. начальник тилу Південно-Західного фронту Червоної армії Ф. Дзержинський у листі до С. Косіора відзначав, що населення України, яке знаходилось під владою «отаманів» і «батьок», що постійно змінювалась, звикло сприймати владу взагалі як щось тимчасове і швидкоплинне. Тому українці в принципі не хотіли виконувати будь-яких державних повинностей.

За словами Ф. Дзержинського, вирішення цієї проблеми вимагало «реальної сили», якою були військові підрозділи Червоної армії. Тим більше, що російські більшовики та їх нечисленні українські колеги зіштовхнулись в Україні з масовим, часто політизованим, збройним селянським рухом. Протистояння між частинами Червоної армії та цим, у більшості випадків, стихійним українським націонал-соціалістичним рухом («політичним бандитизмом» — за визначенням більшовиків), було продовженням громадянської війни.

Введений у дію на Поділлі декрет ВЦВК і РПО РРФСР від 30 жовтня 1920 р. про місцевості, в яких оголошено воєнний стан, підтверджував той факт, що більшовики відчували себе вкрай незатишно на території, населення якої відмовлялось визнавати їх владу.

Ціла група опублікованих у розділі документів, які є наказами губернської військової наради, командирів військових частин, ударних трійок по боротьбі з бандитизмом, свідчать про широке застосування репресій у боротьбі з селянством.

Відношення представників влади до населення добре висловив один з «червоних» начальників, який заявив селянам: «Будемо вас розстрілювати, як собак». Такі настрої були типовими, і документи свідчать про те, що агенти ЧК застосовували абсолютно свавільні розстріли за те, що «не сподобалась фізіономія заарештованого чи, може, у нього були добрі чоботи».

В умовах воєнного стану й опору селян, які не бажали співробітничати з прийшлою і чужою для них владою, армійські частини й агенти ЧК широко використовували

систему заручництва, зокрема, при виконанні продрозверстки (реквізиціях і конфіскаціях зерна у селян). Подібні дії викликали велике обурення населення й посилення опору владі. У відповідь влада застосовувала ще більш жорстоке насильство. До сьогоднішнього дня жителі Чечельницького району Вінницької області пам'ятають про трагедію спаленого села Попова Гребля.

Політика «воєнного комунізму» з притаманною їй продрозверсткою і репресіями припинилася на Поділлі лише в грудні 1922 р., що спричинило послаблення протистояння радянської влади й населення.

Примітка: [1] *Див. докладніше: Вольфсон М. Террор //Малая советская энциклопедия. — М., 1930. Т.8. – С. 768–769.*

Документ № 1
Витяг із положення Всеросійського Центрального Виконавчого Комітету і Ради праці та оборони РРФСР про місцевості, в яких оголошено воєнний стан

30 жовтня 1920 р.
Оглашению не подлежит

В отмену постановления ВЦИКа от 13-го августа 1920 г. о местностях, объявленных на военном положении, постановляется:

1) Военное положение объявляется в случаях: а) возникновения и развития в отдельных местностях событий, влекущих явную угрозу завоеваниям революции; б) чрезвычайных народных бедствий, могущих повлечь за собой дезорганизацию общественного порядка, особенно в связи с контрреволюционными выступлениями; в) необходимости применения исключительных мер для обеспечения обороны страны от натиска внешней контрреволюции.

2) Органами, правомочными на объявление отдельных местностей и пунктов, состоящими на военном положении, являются: ВЦИК, Совнарком, Совобороны, действующие через Наркомвнудел. В экстренных случаях Наркомвнуделу предоставляется право объявления военного положения с немедленным доведением до сведения Совнаркома.

Примечание: В случаях неотложной необходимости Губисполкомам предоставляется право объявлять губернии или части губернии на военном положении с немедленным доведением до сведения и на утверждение Совнаркома через Наркомвнудел. Реввоенсоветы фронтов и армий действуют согласно положения о них. [...]

4) На местах руководство проведением военного положения лежит на обязанности Президиума Исполкома или Ревкома, являющегося ответственным за водворение порядка и спокойствия в губернии.В случае назначения Наркомвнуделом особоуполномоченного, руководство проведением военного положения возлагается на это лицо персонально, причем порядок командования войсками в этом случае

определяется особым распоряжением Командующего Войсками Внутренней Службы Республики.

5) Президиумы Губисполкомов и Губревкомы обязываются своевременно осуществлять все мероприятия, необходимые для скорейшего устранения обстоятельств, вызвавших объявление данной местности или пункта на военном положении, и доносят в установленные Наркомвнуделом сроки о принятых мерах и достигнутых результатах, с мотивированным каждый раз объяснением о необходимости продления военного положения, если таковое еще не снято.[…]

7) В местностях, объявленных на военном положении, Президиуму соответствующего Губисполкома в отношении этих местностей или пунктов представляется право: а) издавать распоряжения, воспрещающие въезд или выезд из данной местности или пункта целым группам или отдельным лицам, согласно особой инструкции Наркома Внутренних Дел; б) назначать по особому каждый раз постановлению с немедленным доведением об этом до сведения Наркомвнудела, в изъятие от общего декрета о реквизициях и конфискациях от 16-го апреля 1920 года, общие и частные реквизиции предметов и материалов, предоставляющихся необходимыми для использования их в целях самых неотложных военных нужд в данной местности или пункте, причем эти реквизиции и конфискации должны проводиться в порядке правил, установленных Совнаркомом 13-го июля 1920 года о реквизициях, производимых Военным Ведомством; в) привлекать граждан определенных категорий или все трудоспособное население данной местности или пункта к производству работ, непосредственно связанных с достижением цели введения военного положения в данной местности; г) воспрещать отдельным лицам, кои по классовому их признаку могут создавать угрозу революции или делу обороны страны, пребывание в местности или пункте, объявленных на военном положении, с назначением им срока пребывания за пределами данной местности или пункта. Списки высылаемых немедленно препровождаются в НКВД.

10) В местностях, объявленных на военном положении по особому постановлению Президиума ВЦИК, Губернские Революционные Трибуналы и ЧК в отношении репрессий действуют на правах Революционных Военных Трибуналов с правом непосредственного исполнения приговора до расстрела включительно, но с доведением в каждом случае до сведения Наркомвнудела.[…]

14) В случаях крайней необходимости Президиуму Исполкома предоставляется право усиливать военное положение другими мерами репрессий, сообразуясь с местными условиями и серьезностью момента[1].

Москва. Кремль. 30 октября 1920 г.
Председатель Всероссийского
Центрального Исполнительного Комитета / М. Калинин

Председатель Совета Труда и Обороны / В. Ульянов (Ленин)

Секретарь ВЦИК А. Енукидзе

ДАВО. – Ф. Р – 925, оп. 8, спр. 5. – Арк. 155–156. Типографський відбиток.

Примітка: [1]Документ засвідчує фактичне продовження громадянської війни в кінці 1920 р. Незадоволення значної частини населення політикою «воєнного комунізму» змушувало більшовицький режим запроваджувати воєнний стан, надавати диктаторські повноваження місцевим органам радянської влади аж до розстрілів громадян. Постанова законодавчо закріплює насильницькі, репресивні форми та методи політичного управління на територіях радянських республік.

Документ № 2
Відомості про заручників, взятих похідною групою Подільської губернської надзвичайної комісії в м. Гайсині

листопад 1920 р.

Откуда взяты заложники/назв. села, деревни и т.п.	Сколько взято заложников	Дата	Почему взято заложн.	Сколько освобождено	Из каких сел или деревень	Дата
Райгород	7 чел.	25.X.	За сокрытие оружия, невыполнение разверстки и мобилизации	8 чел.	с Кивачевки	30.X
Харпачка	6 чел.	26.X	Тоже	7 чел.	м Китай-города	1.XI
Зиньковцы	1 чел.	30.X	Тоже			
Анциполовка	1 чел.	тоже	Тоже	3 чел.	Кисляк	12.X
Кибличи	11 чел.	10.X.	Тоже	15 чел	Слободи	25.X
Кублич	2 чел.	тоже	Тоже	11 чел.	Гранова	26.X
Грузское	2 чел	12.X.	Тоже	17 чел.	Степашки	23.X
Кивачевка	8 чел	27.X	Тоже			
Гунча	1чел.	25.X.	Тоже			
Китайгород	1 чел	25.X.	Тоже			
Рахны	2 чел.		Тоже			
Самчинцы	10 чел.	25.X.	Тоже			
Кисляк	3 чел.	8.X.	Тоже			
Слободище	5 чел	18.X.	Тоже			
Гранов	11 чел	15.X.	Тоже	Итого освобождено 41ч. в виду выполнения их односельцами мобилизации и разверстки		
Степашки	17 чел.	19.X.	Тоже			

Итого взято заложников 84 чел. Из них освобождено 41 человек и содержится под стражей 43 чел.[1]

Председатель походной Подгубчека підпис

Секретарь підпис

ДАВО. – Ф. Р–925, оп. 8, спр. 5.– Арк. 145. Оригінал. Машинопис.

Примітка: [1]Система заручництва широко використовувалась у роки громадянської війни різними політичними силами, однак з боку радянських силових структур в умовах збереження антиселянської політики вона була перманентною. Необхідно звернути увагу на той факт, що заручники бралися також із причини відмови селян вступати до Червоної Армії, що характеризує ставлення місцевого населення до офіційної влади як до ворожої прийшлої сили.

Документ № 3
Інструкція про створення в селах Ольгопільського повіту органів радянської влади

не раніше листопада 1920 р.

Группа прибывших с отрядом в село должна:

Явиться в Сельревком и Комнезам /если последний существует/ и всю работу проводить совместно с ними.

Примечание: Отступление допускается, если в Ревкоме или Комнезаме явное засилье антисоветских элементов.

В случае отсутствия Комнезама — организовать таковой, руководствуясь инструкцией о Комнезамах.

В случае отсутствия и Сельревкома, выделить таковой совместно с беднейшим населением деревни.

Выяснить:

а) имеются ли в деревне отдельные бандиты;

б) имеются ли дезертиры, нужно знать, какие годы мобилизации офицеров, унтер-офицеров, общий призыв по некоторым категориям рабочих;

в) есть ли у населения оружие;

г) выполнена ли продовольственная разверстка (на все продукты; хлеб, фураж, яйца, мед, фрукты и пр.)

д) обсеменена ли вся земля и пр[очее].

Примечание: желательно все это знать от контрразведки прежде прихода отряда, справкой в Ревкоме и Комнезаме, опросом отдельных граждан и пр[очее].

По выяснении всех главных вопросов созвать собрание граждан данного села и объяснить им:

а) общие задачи Советской Власти;

б) необходимость борьбы с бандитами;

в) необходимость сдачи оружия;

г) причины тяжелого экономического положения;

д) необходимость выполнения разверстки;

е) необходимость засева полей.

Нужно стремиться, чтобы крестьяне поняли все это и выполнили добровольно, если, в крайнем случае, этого не будет, то применить меры принуждения, причем сила репрессии должна увеличиваться в зависимости от сопротивления: а) сначала нужно

арестовать отдельных представителей кулаческой части деревни; б) можно дальше взять заложников; в) конфисковать имущество бандитов, дезертиров, отказывающихся выполнять разверстку и т.п.

В случае открытого вооруженного сопротивления прибегнуть к силе отряда, и в этом случае строго соблюдать классовый принцип, стремясь бедноту привлечь на свою сторону, дабы не получилось впечатления, что Советская Власть борется со всем крестьянством, всем должно быть ясно, что борьба идет с противниками Советской Власти, т.е. с кулачеством.

Проводя всю работу совместно с Комнезамами и всей деревенской беднотой, нужно стараться организовать Комячейку и Коммунистическую Фракцию Комнезама, а также разъяснить Ревкому и Комнезаму их функции, права, обязанности, подчиненность и т.п., дабы не получилось путаницы и склоки между ними.

По возможности организовать хату-читальню, добиться ремонта школы, установить связь с центром и вообще постараться сделать все, что возможно при напряженных усилиях. Нужно, чтобы пребывание группы оставило глубокий след как в сознании селян, так и внесло кое-что более осязательное (новый Ревком, Комнезам, Комячейки, Комсомол, читальня, щит для клейки газет, приказов, объявлений и пр[очее]).

Примечание: Борьба с организованными вооруженными бандами ведется согласно существующих приказов и инструкций к ним. К сжиганию сел, как к наказанию, прибегать запрещается.[1]

Предтройки　　　　　　　　　　　підпис

Члены:　　　　　　　　　　　　підписи

ДАВО.– Ф.П-7, оп. 1, спр 8.– Арк. 3. Завірена копія. Машинопис.

Примітка: [1]В умовах завершення воєнних дій з ворогами комуністичного режиму нова влада зіткнулася в подільському селі з низкою проблем, серед яких однією з головних було питання практичної відсутності владних структур, що підтримували б непопулярну політику «воєнного комунізму». Тому центральним завданням військових частин було створення революційних комітетів та комітетів незаможних селян, які складалися б із бідняків і підтримували заходи офіційної влади. Вже самий перелік тих питань, які мали бути вирішені в селах за допомогою збройної сили, свідчать про те, що новий режим прагнув, з одного боку, придушити будь-який опір, з іншого, — змусити селян виконати продрозкладку й закласти основу для такого ж виконання наступного року. Про стан відносин офіційної влади та селян найкраще свідчить останнє речення документа.

Документ № 4

Витяг із наказу № 1 начальника Подільської губернської дільниці командира 24-ї стрілецької дивізії Муретова про розташування 60, 24, 12 стрілецьких дивізій у повітах губернії для зміцнення радянської влади, придушення антирадянських виступів та проведення продрозкладки

29 листопада 1920 р.

Подольскому Губернскому участку

[...]

п. 2

Для наилучшего согласования деятельности войсковых частей по борьбе с бандитизмом и укреплению Советской Власти на местах с работой местных военных и гражданских учреждений, а также в целях создания условий, допускающих максимальное содействие продорганам в деле проведения государственной разверстки — Подольская губерния разделяется на уездные участки и соответственно этому все войсковые части принимают новую дислокацию: а) 60 стрелковая дивизия должна занять Проскуровский, Каменец-Подольский, Ново-Ушицкий и Летичевский уезды; [...] б) 24 стрелковой дивизии занять Винницкий, Литинский, Жмеринский и Могилев-Подольский уезды; в) 12 стрелковой дивизии занять Брацлавский, Гайсинский, Ямпольский, Ольгопольский уезды. […]

п. 3

Комдивам 12 и 60 донести мне о комбригах, которые назначены начальниками уездных участков, их фамилии и местонахождение.

п. 4

Во исполнение указанной в п. 2 задачи войсковые части продолжают охрану в пределах своих участков сахзаводов и Госграниц.

п. 5

Начальники уездных участков ответственны за революционный порядок на всей территории уезда.[1]

Начальник губучастка Подолии

Начдив – 24	подпись	Муретов
Военком подпись	подпись	Харитонов

ДАВО. — Ф. Р–925, оп. 8, спр. 5. — Арк. 157. Завірена копія. Машинопис.

Примітка: [1]Восени 1920 р. відносини між селянами та офіційною владою вкрай загострилися внаслідок прагнення властей до безумовного виконання продрозкладки. Розміщення військових частин на території Подільської губернії мало допомогти вирішенню поставленого завдання. Про масштаби опору владі свідчить такий факт: у 1920 р. лише 20% частин Червоної Армії брали участь у бойових діях проти білогвардійців, інші були використані для придушення селянських виступів та вилучення хліба.

Документ № 5

Витяг із телеграми голови Подільського губернського комітету продовольства Мамулії Ольгопільському продкомітету про терміни виконання продрозкладки та використання для цього військових частин

9 грудня 1920 р.

Основание боевых заданий Наркомпрода. [...] продорганам Подолии поставлено 2 задачи: первая — [к] 1 января [19]21 образовать месячный фронт[1] продовольствия; вторая — выполнить 100% разверстки 15 февраля.

Предпродком[ам] приказываю напрячь все силы, революционную стойкость, волю [...] выполнения даных задач. Срочно войдите [в] теснейшую связь с парткомами, выработайте реальные меры осуществления задач путем активного участия [в] работе партии... Информацию передавайте ежедневно [к] 22 часам [в] Винницу. [...] Срочно подготовьте инструкторско-агитационный материал, необходимый [для] направления в деревню. [В] вашем уезде будут расположены воинские силы, которые будут использованы, в частности для продработы. Неиспользование их будет считаться тягчайшим преступлением...[2]

Председатель продкома губернии підпис Мамулия

ДАВО.– Ф.П–7, оп.1, спр.37. – Арк.5. Оригінал. Машинопис.

Примітки:

[1]Так в тексті, треба — фонд.

[2]Документ є типовим для періоду найвищого піднесення політики «воєнного комунізму», коли опір селян продрозкладці робив реальним її виконання лише за допомогою використання військової сили.

Документ № 6

Витяг із наказу ударної трійки по зміцненню радянської влади у Війтовецькій волості Ольгопільського повіту про заходи щодо виконання продрозкладки, здачі зброї та відповідальність за їх невиконання

15 грудня 1920 р.

В целях уничтожения в корне зародышей бандитизма, дезертирства и самовольной порубки лесов, настоящим приказом предписываю подлежащим Вол- и Сельревкомам, параллельно с волостной ударной тройкой и имеющимся при ней отрядом, принять все меры к исполнению сего, вплоть до привлечения виновных в невыполнении сего приказа суду Ревтрибунала.

1) В трехдневный срок всем гражданам сел Войтовской волости с.с. Войтовка, Крушиновка и Маньковка все имеющееся в селах самогонные аппараты снести и сдать под расписку в местный Ревком.

2) В тот же срок, все не сданное до сего времени оружие, как то: пулеметы, винтовки, револьверы, патроны к ним, бомбы и пр[очее], а также все предметы воинского снаряжения (шинели, каз[енное] белье, седла и сбрую) сдать под расписку местному Ревкому или Военкому.

3) В тот же срок выполнить полностью государственную разверстку как хлебом, так и скотом.

4) Образовать комиссию для немедленного выбора и назначения представителей от пяти- и десятихатников сел Войтовской волости, с тем, чтобы они дали подписку Волревкому, с передачей Уездревкому в том, что они, пяти- и десятихатники такие-то, обязуются и ручаются в том всем своим состоянием и жизнью, что всякое деяние, противоречащее законам и приказам Сов[етской] власти, как то дезертирство, самогонщина, бандитизм и самовольная порубка лесов, будет ими сейчас же доводиться до сведения подлежащих сел и волревкомов.

Означенные пяти- и десятихатники должны немедленно собрать сведения о всех дезертирствующих данных районов, как ответственные за них. Все самогонные аппараты и все оружие их районов должно быть ими немедленно сданы под расписку в местный Ревком.

5) Принять экстренные меры к ремонту имеющихся в районе Войтовской волости помещений школ, больниц, а также к отводу изб под читальни и вечерние курсы для взрослых. […]

Все вышеизложенное предлагается к немедленному и неукоснительному исполнению. Виновные в невыполнении пп. 1, 2, 3, 4 и 5 сего приказа, будут привлечены к строгой ответственности по законам военного времени вплоть до предания суду Ревтрибунала.

Настоящий приказ прочесть во всех селах Войтовской волости на общем сходе граждан данного села.[1]

Председатель ударной тройки по укреплению Советской власти

Члены ударной тройки

ДАВО.– Ф.П–7, оп. 1, спр. 24.– Арк. 1.Завірена копія. Машинопис.

Примітка: [1]Утвердження радянської влади, ворожої переважній частині сільського населення, супроводжувалось активним застосуванням каральних акцій при підтримці військових частин. Головним завданням, яке належало вирішити репресивними методами, було виконання продрозкладки.

Документ № 7

Витяг із телефонограми командуючого військовими силами України й Криму О. Єгорова, члена Революційної Воєнної Ради В. Затонського з викладом наказу військовим частинам про придушення антирадянських виступів [1]

25 грудня 1920 р.

[...] 25 декабря 1920 г. Приказ армиям Юго-Западного фронта РСФСР г. Киев № 2405. 26 декабря. Объявляю при сем постановление Совета Народных Комиссаров Украины и Командующего всеми вооруженными силами на Украине от 18 декабря 1920 г.

Постановление Совета Народных комиссаров УССР к Командующему всеми вооруженными силами на Украине. 3 декабря 1920 г. Харьков.

1). В целях использования для борьбы с бандитизмом освободившихся с внешнего фронта полевых войск и в связи с реорганизацией войск ВНУС Совнарком УССР и Командующий всеми вооруженными силами на Украине во изменение и дополнение ранее последовавших постановлений об управлении делами по борьбе с бандитизмом постановляют: всю территорию Украины для борьбы с бандитизмом разделить на следующие тылы, положив в основу их административное деление на губернии и уезды. Харьковская губ., Полтавская губ., Кременчугская губ. — Харьковский военный округ; Екатеринославская губ. — Конная армия; Крым и Александровская губ. — 4 Армия; Киевская губ., Житомирская губ., Подольская губ., Черниговская губ. — Киевский военный округ; Херсонская губ. — 6 Армия.

2). В каждой губернии распоряжением соответствующего командующего округом или армией назначить Начальника Губернского участка, а в уездах — Начальников уездных участков, на коих возлагается ответственность за революционный порядок на территории ведомственного ему тыла.

Начальниками губернских и уездных участков по усмотрению соответствующего командующего могут быть назначаемы как старшие войсковые начальники частей, выделенных для борьбы с бандитизмом и несения внутренней службы, так и губ.- и уездвоенкомы. В случае, если начальником участка тыла является старший войсковой начальник, то соответствующий военком назначается его помощником по участку для достижения полной согласованности действий военных органов и гражданских властей. При начальниках губернских участков тыла создаются постоянные совещания, в состав коих, помимо начальника участка, входят предгубисполком, предпродком, комгуб и губвоенком. Если начальник участка еще и Начдив, то он является председателем постоянного совещания. В противном случае, председателем совещания является Предгубисполкома. Аналогичные совещания создаются и при начальниках уездных участков тыла.[…]

4). Постановления, выработанные губернским совещанием, обязательны для всех органов власти губернии.

5). Постоянные совещания обязаны собираться не реже одного раза в неделю, имея целью:

а) взаимное осведомление по делам внутреннего фронта;

б) оказание полного содействия по борьбе с бандитизмом и контрреволюционными выступлениями с отдачей в этом направлении распоряжений подчиненным им ведомствам;

в) представление за истекший период исчерпывающих докладов по вопросу о бандитских выступлениях, мероприятиях, принимаемых соответствующими учреждениями по борьбе с последним, политической и советской работе, развиваемой как советскими, так и партийными организациями, о ходе продовольственных поступлений и об исполнении соответствующим органом заданий, поставленных на предыдущих совещаниях.

6). Губернские совещания несут полностью ответственность за согласованность в организации политической работы, которая сопровождает операции, следят за тем, чтобы при всех выделяемых отрядах находились соответствующие уполномоченные партийных организаций и власти, дабы одновременно с уничтожением живой силы бандитизма устанавливался твердый революционный порядок.

Предсовнарком Украины Раковский

Во исполнение вышеприведенного постановления Совнаркома Украины и в связи с новой дислокацией московских частей, включенных в состав Киевского военного округа от 26 декабря, приказываю:

1) Во исполнение обязанностей начальников губернских участков, ответственных за революционный порядок и проведение в жизнь указываемых мероприятий, вступить в Житомирской губ. Начдиву — 44; Подольской губ. Начдиву — 24; Киевской губ., впредь до утверждения на должность моего помощника, руководство беру на себя; Черниговской губ. Начдиву — 9 ВНУС. Назначенным лицам представить мне незамедлительно кандидатские записки на начальников уездных участков из числа старших войсковых начальников, расположенных в территории уезда частей войск.

2) С получением сего при начальниках губернских и уездных участков создать под их председательством постоянные совещания, руководствуясь приведенными ныне постановлением Совнаркома Украины и циркулярным письмом начальника политсекции Правобережной Украины и члена ЦК КП(б)У тов. Затонского на имя предгубпаркомов.

3) Ударными уездами по борьбе с бандитизмом назначаются:

а) Киевской губ. — Каневский уезд;

б) Черниговской губ. — Глуховский уезд;

в) Подольской губ. — Ольгопольский уезд.

Кроме указанных уездов, губернским совещанием представить мне свои соображения по вопросу одновременного проведения ударной кампании также и в тех уездах, кои совещания проводит по настоящей обстановке и по наличию сил. Причем границы уездов должны учитываться при развитии намеченных операций.

4) План кампании в ударных уездах представить мне на утверждение не позже 1 января.

Началом кампании назначаю 5 января.

На время ударной комиссии установить два суточных срочных оперативных донесения к 9 и 21 часу.

Подробная инструкция к положению по борьбе с бандитизмом высылается почтой. Получение отданых распоряжений донести.

Командующий Егоров
Член РВС Затонский.

ДАВО. — Ф. Р–925, оп. 8, спр. 5. — Арк. 158. Завірена копія. Машинопис.

Примітка: [1]Документ яскраво відображає етап насадження нового режиму в Україні. Заходи, що проводилися згідно з викладеними вище розпорядженнями, спростовують офіційну радянську тезу про підтримку комуністичного режиму населенням України і, зокрема, Поділля.

Документ № 8
Витяг із інформаційного зведення Подільської губчека про антирадянські виступи у селах Брацлавського та Ольгопільського повітів

25 квітня 1921 р.
Совершенно секретно

[…] По донесению райуполномоченного Ольгопольского уезда бандой в 60 чел. пеших и конных совершен налет на деревню Каташин, где захватили автомобиль Начдива–60 и скрылись в лесу с. Ободовки. По тем же сведениям, 14 апреля в районе м. Песчанки убит бандой в 18 человек начмилиции 5-го района и делопроизводитель.

По тем же сведениям от 17 апреля в связи с налетом бандой на Чечельник, которая потом направилась в Попову Греблю, оттуда в Вербку. 15 апреля в Попову Греблю приехала экспедтройка во главе с Уездсовещанием и предложили селянам выдать бандитов, оружие и награбленный сахар Чечельницкого завода, который бандитами оставлен в селе, на что селяне не согласились и даже отказались собраться на митинг.

В 12 часов 15 апреля Попову Греблю подожгли, при пожаре были слышны взрывы спрятанных у селян гранат и патронов. Подробности будут сообщены. 23–24 апреля в Могилевском, Проскуровском, Каменецком уездах движение о бандитизме не замечено. Из других районов Подолии к моменту составления сводки сведений не поступало.[1]

Зам. завотделом по борьбе с бандитизмом Теплов

ДАВО.— Ф. Р–925, оп. 8, спр. 5.— Арк. 111.Завірена копія. Машинопис.

Примітка: [1]Документ — яскрава ілюстрація становища влади на Поділлі. Селяни, по суті, сприймали представників режиму як окупантів. Звідси — і методи опору, і каральні заходи проти антирадянських виступів селян.

Документ № 9
Витяг із наказу № 20/114 про структуру органів ВУЧК

6 травня 1921 р.

В целях достижения единства в руководстве работой всех чрезвычайных и особых органов на Украине, из всех существующих в настоящее время отделов и частей ВУЧК, руководящих указанной работой, выделяется вся административно-организационная сторона их деятельности и объединяется в единое Административно-организационное управление, вся секретно-оперативная, за исключением этой работы в области экономической, — в секретно-оперативное управление, и в области экономической — в экономическое управление. […]

п.2

В соответствии с этим в составе ВУЧК организуются три основные управления: административно-организационное, секретно-оперативное и экономическое и два вспомогательных отдела: общий и хозяйственный. Кроме того, непосредственно при коллегии ВУЧК существует секретариат коллегии.

п.3

Административно-организационное управление ВУЧК разбивается на:

а) административный отдел, на который возлагаются: подготовка, учет, распределение и аттестование личного состава по подведомственным ВУЧК органам и вопросы планового снабжения этих органов, за исключением снабжения финансового;

б) организационный отдел — ведающий всеми организационными вопросами и инструктированием подведомственных ВУЧК органов по всем вопросам, не входящим исключительно в компетенцию секретно-оперативного и экономического управлений;

в) информационно-статистический отдел представляет в форме отчетов деятельности и состояние всех чрезвычайных и особых органов и ВУЧК в целом, применительно к политическому и экономическому положению Республики, освещает эту деятельность в печати и, в согласии с соответствующими отделами секретно-оперативного и экономического управлений, руководит постановкой отчетно-информационной и статистической работы на местах;

г) финансово-сметный отдел, ведающий всеми вопросами финансового снабжения и финансовой деятельности подведомственных ВУЧК органов;

д) и канцелярию.

п.4

Секретно-оперативное управление разбивается на:

а) политический отдел, ведущий работу по политическим партиям и политическим группировкам контрреволюционного характера;

б) особый отдел, имеющий своей задачей борьбу с контрреволюцией и шпионажем в Красной Армии;

в) отдел по борьбе с бандитизмом, ведущий борьбу с бандитизмом в пределах возложенных на органы ВУЧК задач в этой области;

г) оперативный отдел (вспомогательный), технически обслуживающий в специальных отраслях деятельности основные отделы секретно-оперативного управления и руководящий в пределах исключительной компетенции секретно-оперативного и экономического управлений этой работой в местных органах ВУЧК

д) и канцелярию.

п.5

В состав экономического управления ВУЧК, ведающего борьбой с факторами, тормозящими восстановление экономической жизни Республики и способствующими хозяйственной разрухе, входят:

а) транспортный отдел, ведущий борьбу с технической контрреволюцией в области транспорта;

б) ряд специальных отделений для той же работы в соответствующих хозяйственных и прочих комиссариатах Республики;

в) канцелярия.

Остальные отделы экономического управления определяются положением о нем и будут объявлены дополнительно.

Начальник экономического управления в случае, если он не является членом коллегии ВУЧК, входит в таковую на правах члена коллегии.

п.6

а) Транспортный отдел как центр секретно-оперативной работы в специальных отраслях деятельности транспортных чрезвычайных комиссий выполняет в этой области все функции окружной транспортной Чрезвычайной комиссии и именуется одновременно ОКТЧК Юж.

Начальник транспортного отдела, как нач. ОКТЧК Юж., представительствует в южном округе путей сообщения и других учреждениях по всем вопросам компетенции ОКТЧК, присутствует на заседаниях коллегии ВУЧК и пользуется правом непосредственного доклада председателю ВУЧК или его заместителю, с ведома начальника экономического управления, помощником которого он является;

б) транспортный отдел (ОКТЧК Юж.) разбивается на отделения, соответственно специальным и другим службам железных дорог и на вспомогательные отделения, определяемые положением о транспортном отделе. […]

п.8

Секретариат коллегии ВУЧК является ее рабочим аппаратом, выполняя технически ее постановления. Во главе секретариата коллегии стоит секретарь коллегии ВУЧК.

Друкується за: Шаповал Ю., Пристайко В., Золотарьов В. ЧК-ГПУ-НКВД в Україні: особи, факти, документи. – К.: Абрис, 1997. – С. 221–225.

Д о к у м е н т № 10
Витяг із протоколу засідання Ольгопільської повітової військової наради про стан боротьби з антирадянськими виступами

19 липня 1921 р.

Присутствовали: Предуисполкома т. Атюнин, командир-военком 213 полка т. Занин, завполитбюро т. Ковалев, упродкомиссар т. Плоткин, уполномоченный особого отдела 213 полка т. Кабак, секретарь укома т. Хохлов, предупрофбюро т. Мильчинский. Председатель т. Атюнин, секретарь т. Кабак.

Повестка дня: 1) Доклад начучастка о ходе и развитии бандитизма по уезду и о борьбе с ним. (содокладчик: завполитбюро т. Ковалев). […]

Слушали: По первому вопросу доклад т. Занина, который сообщает о развитии бандитизма и мерах и методах борьбы с ним. Тов. Занин указывает, что со времени вступления его на Ольгопольщину активных и открытых столкновений с бандитами не было. Методы борьбы с бандитами — это скорейшее выкачивание дезертиров из уезда. Тов. Ковалев заявляет, что определенно замечается падение духа бандитизма.

Тов. Атюнин подтверждает в своем слове, что за последнее время уездвоенсовещание потеряло нить своей работы по борьбе с бандитизмом, а увлекаться затишьем падения духа бандитов не следует. Тов. Атюнин определенно объясняет такое затишье подпольной организацией бандитских ячеек по селам и на это уездсовещанию надо обратить самое серьезное внимание. В прениях участвовали т.т. Кабак, Никифоров, Плоткин, Мильчинский.

Постановили:

1) Констатируя переход бандитизма в уезде в подполье […], развитие сельских и волостных ячеек и укрепление таковых в завоевании симпатии у населения.

2) Усматривая неправильное ведение борьбы с бандитизмом в уезде со стороны военного командования, выражающееся в развитии борьбы отдельными отрядами в отдельных частях уезда без ведома назначенных ими участков и без ведома и информации уездвоенсовещания, что безусловно отражается на планомерной и правильной борьбе и уничтожении бандитизма, и приостанавливают всякую работу уездного военного совещания, чем безусловно способствуют укреплению отдельных бандитских ячеек.

3) В силу чего уездвоенсовещание вменяет в обязанность начуездучастка немедленно объединять все части и отряды, проводящие операции и стоящие в отдельных волостях уезда, тесно установить связь с последними, требовать от имени уездвоенкома совещания сводки о произведенных операциях и, вообще, о положении, состоянии в данной местности. Установить также связь с начкавдивизией непосредственно своим начдивом, предложив последним отдать подведомственным им частям соответствующие распоряжения. О выполнении настоящего постановления уездвоенное совещание просит также все оперативные приказы и задания отдельным частям и отрядам на участке отдавать только через начуезда. О ненормальном явлении довести до сведения губернского военного совещания.

4) Метод борьбы с бандитизмом на Ольгопольщине признать следующий: а) уход бандитизма в подполье; б) усиленная работа подпольных организаций требует

немедленной твердой политики в расслоении самого крестьянства, а посему уездвоенсовещание останавливается на твердом и неуклонном проведении работы среди намеченных нами сел по приказу № 2 КВО[1].

5) Для чего поручить начальнику участка создать специальный отряд, в который политгруппы из ответственных как военных, так и гражданских коммунистов.

6) Для точного проведения инструкции и приказа № 2 КВО создать комиссию из 3 лиц: 1) начучастка тов. Занина, 2) завполитбюро т. Ковалева и 3) упродкомиссара т. Плоткина.

Председатель уездного военного совещания підпис Атюнин
Секретарь підпис

ДАВО. – Ф. Р–925, оп. 8, спр. 18.– Арк. 20. Оригінал. Машинопис.

Примітка: [1]Для посилення ефективності дії армійських частин та військ ВЧК–ГПУ 22 серпня 1921 р. Постійна нарада по боротьбі з бандитизмом при РНК УСРР прийняла директиву № 639, яка дозволяла введення «інституту відповідачів»: «Вместо круговой поруки должен быть введен институт ответчиков, т.е. в деревне должно быть отмечено известное количество лиц … на которых соввласть должна наложить ряд обязательств по борьбе с бандитизмом». На основі 6 пунктів директиви В.Затонський, М.Петін розробили наказ КВО № 2, який включав 22 пункти. Вони детально регламентували весь процес реалізації «інституту заручників». *Див.: Петренко В. До питання про роль інституту «ответчиков» у придушенні селянського повстанського руху на Київщині в 1920–1924 рр.// Доба. – 1998. – №1.– С.39–45.*

Документ № 11
Витяг із наказу Подільської губернської військової наради про формування системи заручництва на території губернії

6 жовтня 1921 р.

1. Для успешной борьбы с хозяйственной разрухой и ликвидации голода в неурожайных местностях необходима правильная работа транспорта, в особенности желдорог. Ввиду того, что враги трудящихся поставили своей целью разрушением транспорта задушить революцию и вернуть старые порядки, Рабочая-Крестьянская Власть призывает все население к охране железнодорожных путей и сооружений.

2. Ввиду того, что работа бандитов в борьбе с Рабоче-Крестьянской Властью ведется в интересах кулачества, которым до сих пор прямо или косвенно поддерживалась, на наиболее зажиточную часть населения возлагается особо суровая ответственность за малейший ущерб народным интересам, в особенности за порчу желдороги.

Во исполнение постановления Совещания по борьбе с бандитизмом при Совете Народных Комиссаров Украины граждане […] по уполномочию Губсовещания назначаются ответчиками за деятельность бандитов.[…]

3. Ответчики обязаны следить за появлением бандитских отрядов и отдельных подозрительных лиц. В случае появления банды в районе (сел, лесов, урочищ)

ответчики обязаны своевременно предупредить власти. В случае обнаружения в селе отдельных подозрительных лиц или мелких групп, так же как в случае обнаружения среди своих односельчан лиц, причастных к бандитизму, ответчики обязаны таковых задерживать и передавать ближайшим властям вместе с заключением местного комнезама или совета.

4. В случае нахождения в селе бандита, принимавшего участие в порче железнодорожного пути или других бандитских действиях, если бандит обнаружен без помощи кого-либо из ответчиков, по отношению к ответчикам принимаются те же меры, что и в случае крушения поезда.

5. В случае порчи на отведенном участке средств телеграфной и телефонной связи на ответчиков возлагается штраф примерно: две лошади или две коровы за спиленный столб, одну штуку скота за перерезанную проволоку. Починка испорченных средств производится за счет ответчиков.

6. На ответчиков возлагается обязанность противодействовать проявлению бандитизма в других его формах. Ни один случай появления бандитизма не должен оставаться безнаказанным. В случае убийства или ранения в селе бандитами представителя Соввласти, красноармейца или члена комнезама расстреливается один из ответчиков (по постановлению губкомиссии). В случае укрытия тел убитых кара увеличивается. Если убийство произошло между населенными пунктами, отвечают ответчики прилегающих селений. Имущество скрывшихся ответчиков конфискуется.

7. Граждане, по недоразумению попавшие в число ответчиков, если по своему классовому положению и прошлой деятельности они принадлежат к числу друзей Соввласти, имеют право обжаловать действия комиссии в Губсовещании (через уездсовещание), которое обязано в кратчайший срок рассмотреть ходатайство, причем до утверждения или отмены решения комиссии Губсовещанием подавшие ходатайство от ответственности не освобождаются.

8. Наравне с ответчиками отвечают граждане, в домах которых находили приют бандиты. Поэтому предлагается всем и каждому — известных им бандитов или неизвестных прохожих в дом к себе без извещения об этом председателя совета или ближайшего ответчика не принимать. Лиц подозрительных задерживать.

9. Имущество семейств, члены которых находятся в бандах, конфискуется постановлением Губкомиссии.

10. Ответчики имеют право отлучиться из села не иначе, как с разрешения местного комнезама (председателя совета), причем заступает очередный кандидат.

Выезд в поле или по обычным хозяйственным надобностям отлучкой не считается, но от ответственности за происшедшее в их отсутствии из села не освобождает.

В случае безизвестной отлучки ответчика, если в это время будет иметь место один из вышеуказанных фактов, имущество ответчика конфискуется, он подлежит аресту.

12. Ответчик, оказавший услугу соввласти по борьбе с бандитизмом и тем засвидетельствовавший свою преданность революции, может быть переведен в кандидаты, в особых случаях вовсе исключен из списка ответчиков.

13. Настоящий приказ должен быть объявлен на сходе председателем совета и вывешен в помещении сельского совета, причем отвественость за его сохраность возлагаеться на председателя совета.

14. Действие настоящего приказа входит в силу со дня его опубликования.

Председатель губкомиссии по охране
участка железнодорожного пути підпис
Члены комиссии: підпис

ДАВО.–Ф. Р–925, оп.8, спр.21.– Арк.5. Завірена копія. Машинопис.

Документ № 12
Лист членів комнезаму містечок Старої та Нової Ободівки Ольгопільського повіту до губернської військової наради Подільської губернії про виконання наказу № 2 Київського військового округу

листопад 1921 р.

4-го сего ноября комиссия по проведению приказа КВО № 2 постановила, за ранение красноармейца продовольственного отряда м. Старой Ободовки, во исполнение вышеуказанного приказа, произвести жеребьевку ответчиков, но в виду неявки ответчиков на сбор, на них наложен штраф. Вышеозначенный приказ вызван необходимостью самой суровой борьбы с бандитизмом и их пособниками.

Прежде чем говорить о правильных или неправильных действиях комиссии по проведению приказа № 2, нельзя не коснуться исторической части развития бандитизма в м. Ободовка и ее окрестностях.

Через м. Ободовку, как и через многие другие населенные пункты Украины, в 1919 году пронеслась волна еврейских погромов, и вот с того момента и начинается травля м. Ободовки и обрисовывание ее целиком, как бандитского гнезда. Начинается безумная месть одной части населения против другой, не выискиваются истинные виновники, но, руководствуясь варварским принципом кровь за кровь, наказываются и расстреливаются невинные лица.

И вот с этого момента доносы на Ободовку посыпались по всем направлениям, и в Ободовку стали являться представители различных Чрезвычайных Комиссий, так и Особых Отделов, арестовывая и увозя с собой за 100 и больше верст подчас целые десятки арестованных и там, в столь отдаленном расстоянии от места совершения приписуемого им преступного деяния, учиняют над ними суд, лишая их полной возможности защитить себя, не являя им даже имен доносчиков, могущих по своему невежеству в доносах сводить свои личные счеты. Причем аресты эти производятся не только своей уездной Чекой, которая, казалось бы, одна только имеет право действовать в пределах своего уезда, но и агентами других ЧК и даже были случаи, что по обвинению в одном и том же преступлении, одни и те же лица арестовывались по несколько раз, но только различными организациями; в то время, как одни из них оправдывались, другие расстреливались, как например, В. Ниденфюр, А. Дудник, Бр. Вершлер, Б. Белецкий и другие.

Кроме того, командируемые для производства арестов агенты ввели в систему расстрел без суда и следствия, только потому, что им не понравилась физиономия арестованного, или, быть может, у него оказались хорошие сапоги, или другие предметы обмундирования, под благовидным предлогом: «попытка к побегу». Так были расстреляны из граждан м. Ободовки Ольгопольского уезда Подольской губернии Ковтун Павел и Мельник.

Таким образом, расстреливались арестованные уполномоченными Ольгопольского Политбюро т.т. Шпиртом и Винницким. Такие же аресты и расстрелы, после предварительных пыток, производили и проходящие воинские части, как, например, расстреляно несколько человек в усадьбе гражданина м. Ободовки А.Савченко сто первым полком.

Все вышеописанные факты дискредитировали в глазах населения Советскую власть и расстрелы целого ряда лиц в корне подрывали доверие населения к Советскому правосудию.

Создалась неуверенность в завтрашнем дне и те, кто случайно избегал предполагаемого ареста, и не имея уверенности в том, что он, как невиновный, не будет расстрелян, как многие другие, спасая свою жизнь, ушли в лес; с другой стороны, те, чьи отцы, братья или дети также безневинно были расстреляны или ограблены, шли туда же.

Приезжающие в села отряды и части Красной Армии наводят своими незаконными действиями и реквизициями на местное население такой страх и панику, что вовсе не кажется, что это приехали защитники Рабоче-Крестьянских интересов, а как злейшие враги их. Очень многие из красноармейцев, если не большинство, заходя в дом с винтовкой, под угрозой расстрелять и под предлогом поисков оружия, без ордера, роются в местах крестьянских хранилищ, забирают все то, что ему понравится. Жалобы потерпевших командному составу не только в большинстве случаев не влекут за собой наказания виновных, но даже влекут за собой очень часто плохие последствия для жалобщика.

Все это вместе взятое создало целый кадр недовольных Советской Властью в ее идее, ее исполнителями, из коих и создался в окрестности отряд бандитов.

В этих вышеописанных дефектах Советской Власти и кроется корень бандитизма.

Поведите самую широкую и суровую борьбу по искоренению указанных дефектов; поставьте умелый подбор на местах представителей власти так, чтобы крестьяне в них видели хотя и руководителей, но равных себе, и тогда не будет места ответчикам, так бандитизм сам собой падет.

И вот в это время, когда подбор местной власти оказался на высоте своего положения, когда население наконец-то стало доверчиво относиться к своим руководителям, при деятельном участии члена волревкома т. Сплавского и т. Дымуцкого, началась безболезненная ликвидация бандитизма: ободовские бандиты за исключением двух, пока колеблющихся, осознали свою вину перед Советской Властью и явились, и приступили к мирной жизни, а вместе с ними явилось много бандитов других сел, волостей и даже другого уезда. Всего явилось пятьдесят бандитов и есть основательное предположение, что в районе Ободовки бандитизмм будет окончательно ликвидирован, и в это время приезжает уездная комиссия по проведению приказа № 2 КВО, и своими несерьезными отношениями к делу не только затормозила работу по ликвидации бандитизма, но и есть основательное предположение, что такой может усилиться: каждый ответчик предпочтет скрыться, нежели идти и подвергаться жеребьевке и таким

образом самому себе подписывать смертный приговор. Конфискация же имущества повлечет за собой туда же и детей. Люди, оторванные от мирной жизни, переполненные мести, голодные и холодные, организуют бандитские отряды. Таким образом, приказ № 2 приведет к обратно предполагаемым результатам, а тем более, если члены комиссии на делаемые им возражения на неправильные их действия почаще будут выражаться, как выразился член комиссии т. Плоткин: «будем вас расстреливать как собак», — такое выражение не удивительно было бы слышать от представителей бывшего царского режима, когда проводился принцип, что «народ для власти», не от нынешних представителей Рабоче-Крестьянской Власти. Все это так ясно, что не требует дальнейших доказательств.

Согласно пункта второго приказа, в ответчики никоим образом не должны зачисляться представители беднейшего крестьянства, или же безобидные середняки. Комиссия, следовательно, внося кого-либо в списки, должна точно установить принадлежность его к кулацкому элементу. Ничего подобного в данном случае не было.

Списки ответчиков были составлены наспех, и притом по самой несовершенной, если не сказать странной, системе. Была взята за основание книга подворных списков, составленная около шестидесяти лет тому назад, и оттуда были выбраны по большинству количества земли необходимые ответчики, считаясь совершенно с тем, что за более как пол века многое изменилось и там, где были одни хозяева, в настоящее время является самостоятельных хозяев десять и более. Результатом такой странной системы явилось то, что в ответчики внесены двадцать душ, умерших более десяти лет назад, зачислены члены комнезама, как, например, А. Заяц, Т. Грабчак и др., а также зачислен красноармеец Подольского Народного добровольческого полка Немировский. Вот каковы результаты работы по назначению ответчиков и ясно вполне справедливо, что председатель комнезама Новой Ободовки М. Сытник таковых списков подписать не мог, несмотря на определенные у него вымогательства подписи.

Обращаясь к протоколу заседания комиссии по проведению приказа КВО № 2 и к его постановлениям и по пункту первому о ранении красноармейца продовольственного отряда заявлением, что ранение такового произошло на чисто романтической подкладке, а это общеуголовное преступление подсудно гражданским судам и следовательно приказ № 2 здесь совершенно ни при чем; об этом своевременно заявлялось комиссии и здесь должно было быть произведено предварительное следствие, и только тогда может быть речь об применении вышеозначенного приказа.

Что же касается пункта 2 постановления о неявившихся ответчиках и наложенного на них штрафа за неявку, то прежде всего нужно подчеркнуть то обстоятельство, что комиссия прибыла в м. Ободовку уже после наступления сумерок в то время, как в волревкоме никого, кроме дежурных не было, и если ей и сделано было распоряжение о сборе ответчиков к восьми часам утра, то это требование не было выполнено. Но говорить, что ответчики «не были оповещены» в корне неверно, так как крестьяне по укладу своей жизни встают очень рано и еще до рассвета поуезжали из дому, кто по своим делам, а кто и по наряду и служебным делам, как, например, А. Заяц был в командировке, как член комнезама по оборудованию школ в районе волости и по продналогу и, следовательно, ему уже никак не могло быть объявлено и это подтверждает только ту мысль, что комиссия, внося постановление о штрафе, никаких

данных о причинах неявки не имела и их аргументация голословна.

А тем более, незаконное оштрафование явившихся 24 ответчиков, так как они явились своевременно и только комиссия, участвуя в заседании сессии Ревтрибунала, своевременно их не вызвала.

Согласно пункта 13-го приказа конфискованное имущество поступает в уездный фонд борьбы с бандитизмом и комнезамы в равных долях, а не, как постановлено, в упродком.

Наконец, что является совершенно непонятным, что к ответственности за ранение красноармейца в м. Старой Обобовке привлечена и Новая Ободовка; согласно пункта 5-го приказа за каждое убийство отвечают ответчики села; ответчики соседних селений отвечают только в случае убийства между населенными пунктами. В данном случае ранение произошло в м. Старой Ободовке, а потому она и ответственна. Новая Ободовка всегда была и есть совершенно самостоятельной, имеет свой ревком и другие сельские учреждения и привлечение ее к ответственности явно незаконное.

На основании вышеизложенного, а также имея в виду, что население м. Ободовки под умным руководством нынешних представителей местной власти сумело оказать влияние на бандитские массы и пятьдесят человек бандитов привлечены на путь раскаяния и мирного труда и это нам комнезаможным Старой и Новой Ободовки дает основание просить Губернское военное совещание в момент почти полной ликвидации в нашем районе бандитизма не обострять и не расстраивать проведением приказа КВО № 2 нашей работы, а тем более, если приказ приводится без надлежащего и серьезного отношения к делу; чтобы постановления комиссии от 4-го ноября с.г. были отменены; списки ответчиков пересоставлены и относительно ранения красноармейца было произведено самое строгое и тщательное предварительное следствие для установления, является ли таковое ранение бандитским выпадком или совершенно на романтической почве.

Копия настоящего ходатайства одновременно с сим направляется в УЦИК в г. Харьков для сведения.[1]

ДАВО. – Ф.Р–925, оп.8, спр.6. – Арк.320–321. Завірена копія. Машинопис.

Примітка: [1]Документи відображають один із найбільш жорстоких методів насадження більшовицького режиму на Поділлі. Не в змозі подолати збройний опір селян внаслідок своєї економічної політики, влада ввела систему заручництва, розстрілюючи ні в чому не повинних селян. Ще раз підтверджена думка про те, що терор був головним засобом досягнення мети на етапі утвердження режиму в Подільському краї. Документи яскраво ілюструють відносини між селянами та червоноармійцями. Останні почували себе повними господарями в селах, зважаючи на офіційну політику властей. Не випадково у переважній більшості червоноармійці були не українцями. На наш погляд, досвід осені 1921 р. буде використаний Й. Сталіним у 1942 р. (наказ № 227 від 28 липня 1942 р.).

Документ № 13
Лист В. Леніна з доповненнями до проекту вступного закону до кримінального кодексу РСФРР і листа Д. Курського[1]

15 травня 1922 р.

Проект
ВВОДНЫЙ ЗАКОН К УГОЛОВНОМУ КОДЕКСУ РСФСР

... 5. Впредь до установления условий, гарантирующих Советскую власть от контрреволюционных посягательств на нее, революционным трибуналам предоставляется право применения как высшей меры наказания — расстрела по преступлениям, предусмотренным статьями 58, 59, 60, 61, 62, 63 + 64......... Уголовного кодекса).

X) Добавить и статьи 64 и 65 и 66 и 67 и 68 и 69.

XX) Добавить право замены расстрела высылкой за границу, по решению Президиума ВЦИКа (на срок или бессрочно).

X X X) Добавить: расстрел за неразрешенное возвращение из-за границы.

т. Курский!

По-моему, надо расширить применение расстрела (с заменой высылкой за границу). См. с. 1 внизу ко всем видам деятельности меньшевиков, с.-р. и т. п.; найти формулировку, ставящую эти деяния в связь с международной буржуазией и ее борьбой с нами (подкупом печати и агентов, подготовкой войны и т. п.).

Прошу спешно вернуть с Вашим отзывом.

15/V Ленин

17.V.1922

т. Курский! В дополнение к нашей беседе посылаю Вам набросок дополнительного параграфа Уголовного кодекса. Набросок черновой, который, конечно, нуждается во всяческой отделке и переделке. Основная мысль, надеюсь, ясна, несмотря на все недостатки черняка: открыто выставить принципиальное и политически правдивое (а не только юридически узкое) положение, мотивирующее суть и оправдание террора, его необходимость, его пределы.

Суд должен не устранить террор; обещать это было бы самообманом или обманом, а обосновать и узаконить его принципиально, ясно, без фальши и без прикрас. Формулировать надо как можно шире, ибо только революционное правосознание и революционная совесть поставят условия применения на деле, более или менее широкого.

С коммунистическим приветом Ленин

Вариант 1:

Пропаганда, или агитация, или участие в организации, или содействие организациям, действующие (пропаганда и агитация) в направлении помощи той части международной

буржуазии, которая не признает равноправия приходящей на смену капитализма коммунистической системы собственности и стремится к насильственному ее свержению, путем ли интервенции, или блокады, или шпионажа, или финансирования прессы и т. под. средствами, карается высшей мерой наказания, с заменой, в случае смягчающих вину обстоятельств, лишением свободы или высылкой за границу.

Вариант 2:

а) Пропаганда или агитация, объективно содействующие той части международной буржуазии, которая и т. д. до конца.

б) Такому же наказанию подвергаются виновные в участии в организациях или в содействии организациям или лицам, ведущим деятельность, имеющую вышеуказанный характер (деятельность коих имеет вышеуказанный характер).

вариант 26 содействующие или способные содействовать

Друкується за: Ленин В. И. Полн. Собр. Соч. Т. 45. с. 189–191.

Примітки:

[1] Курський Д. У. — в той час нарком юстиції.

[2] Меншовики, с-р — члени Російської соціал-демократичної робітничої партії (меншовиків) та Російської партії соціалістів-революціонерів — політичних супротивників більшовицької партії.

Д о к у м е н т № 14

Телеграма начальника Подільського губернського відділу ГПУ Л.Заковського начальникам повітових відділень та повітовим уповноваженим про посилення оперативної роботи щодо вилучення церковних цінностей

18 вересня 1922 р.
Циркулярно.

Ввиду того, что много церковных ценностей было скрыто и таковые не могли быть изъяты комиссиями, поэтому в ближайшее время будет объявлена неделя добровольной сдачи церковных ценностей. Вам надлежит к означенной неделе подготовиться и принять следующее к исполнению:

1. Несомненно, в связи с этой неделей будет много поступать заявлений и доносов, по которым Вы должны тотчас же принимать соотвествующие меры.

2. Усилить осведомление для раскрытия спрятанных ценностей и всех виновных, не сдавших в эту неделю добровольно, подвергать аресту, немедленно предавать суду Ревтрибунала.

3. Ежеденевно по телефону или литерсводками с указаниями сколько и чего и кем сдано добровольно, где были спрятаны и сколько раскрыто Вами[1].

Начальник Подгуботдела ГПУ Заковский.

ДАВО.– Ф.П–8, оп.1, спр.58. – Арк.138. Завірена копія. Машинопис.

Примітка: [1] 20 березня 1922 р. на засіданні Політбюро ЦК РКП(б) обговорювався проект директиви щодо вилучення церковних цінностей, запропонований Л. Троцьким. Політбюро ЦК РКП(б) у складі Л. Каменєва, Й. Сталіна, Л. Троцького, В. Молотова його затвердило і ухвалило розіслати директиву всім губернським комітетам РКП(б). В ньому зазначалося: «1. В центре и в губерниях создать секретные руководящие комиссии по изъятию ценностей по типу московской комиссии Сапронова — Уншлихта. Во все эти комиссии должен непременно входить либо секретарь губкома, либо заведующий агитпропотделом. Примечание: В важнейших губерниях установить ближайшие сроки изъятия, в менее важных — более поздние, после того как сведения об изъятии в Петрограде и других центральных губерниях распространятся по всей России. 2. Центральная комиссия должна состоять из председателя т. Калинина, Яковлева и Сапронова (после отъезда т. Сапронова в комиссию должен войти на правах его заместителя т. Белобородов, который должен войти в курс дела не позже среды, 22/III), т. Уншлих, Красикова (заместителя Галкина), Винокурова, Базилевича. Комиссия имеет бюро, работающее ежедневно (Яковлев, Сапронов (заместитель Белобородов), Уншлихт, Галкин). Раз в неделю комиссия собирается при участии т. Троцкого. 3. В губернских городах в состав комиссий привлекается комиссар дивизии, бригады или начальник политотдела. 4. Наряду с этими секретными подготовительными комиссиями имеются официальные комиссии или столы при комитетах помощи голодающим для формальной приемки ценностей, переговоров с группами верующих и пр. Строго соблюдать, чтобы национальный состав этих официальных комиссий не давал повода для шовинистической агитации. 5. В каждой губернии назначить неофициальную неделю агитации и предварительной организации по изъятию ценностей (разумеется, не объявляя такой недели). Для этого подобрать лучших агитаторов и, в частности, военных. Агитации придать характер чуждый всякой борьбы с религией и церквью, а целиком направленной на помощь голодающим. 6. Одновременно с этим внести раскол: в духовенство, проявляя в этом отношении решительную инициативу и взяв под защиту государственной власти тех священников, которые открыто выступают в пользу изъятия. 7. Разумеется, наша агитация и агитация лояльных священников ни в коем случае не должны сливаться, но в нашей агитации мы ссылаемся на то, что значительная часть духовенства открыла борьбу против преступного скаредного отношения к ценностям со стороны бесчеловечных и жадных «князей церкви». 8. На все время кампании, особенно в течение недели, необходимо обеспечить полное осведомление обо всем, что происходит в разных группах духовенства, верующих и пр. 9. В случае обнаружения в качестве организаторов выступления буржуазных купеческих элементов, бывших чиновников и пр. арестовывать их заправил. В случае надобности, особенно если бы черносотенная агитация зашла слишком далеко, организовывать манифестацию с участием гарнизона при оружии с плакатами: «Церковные ценности для спасения жизни голодающих» и пр. 10. Видных попов по возможности не трогать до конца кампании, но негласно, но официально (под расписку через губполитотделы) предупредить их, что в случае каких-либо эксцессов они отвечают первыми. 11. Наряду с агитационной работой должна идти организационная: подготовить соответственный аппарат для самого учета и изъятия с таким расчетом, чтобы эта работа была проведена в кратчайший срок. Изъятие лучше всего начинать с какой-либо церкви, во главе которой стоит лояльный поп. Если такой нет, начинать с наиболее значительного храма, тщательно подготовив все детали (коммунисты должны быть на всех соседних улицах, не допуская скопления, надежная часть, лучше всего ЧОН, должна быть поблизости и пр.). 12. Везде, где возможно, выпускать в церквях, на собраниям, в казармах представителей голодающих с требованием скорейшего изъятия ценностей. 13. К учету изъятых церковных ценностей при помголах допустить в губерниях и в центре представителей лояльного духовенства, широко оповестив о том, что население будет иметь полную возможность следить за тем, чтобы ни одна крупица церковного достояния не получила другого назначения, кроме помощи голодающим. 14. В случае предложения со стороны групп верующих выкупки за ценности заявить, что вопрос должен быть рассмотрен в каждом отдельном случае в ЦК Помгола, ни в каком случае не приостанавливая при этом работы по изъятию. Опыт в провинции свидетельствует, что такие переговоры ведутся без серьезных намерений выкупить и вносят только неопределенность и дезорганизацию. 15. В Москве работа должна идти уже установленным порядком с тем, чтобы к изъятию приступить не позже 31 марта. 16. Полагаю, что для Петрограда можно было бы установить тот же приблизительно срок по соглашению с т. Зиновьевым, ни в каком случае не форсируя слишком кампанию и не прибегая к применению силы, пока политически и организационно вся операция не обеспечена целиком. 17. Что касается губерний, то губкомы должны на основании этой инструкции, сообразуясь со сроком, назначенным в Москве, и под контролем Центральной комиссии назначить свой собственный срок, с одной стороны, обеспечив тщательно подготовку, а с другой стороны, не затягивая дело ни на один лишний день и с таким расчетом, чтобы важнейшие губернии пошли в первую очередь». *Див.: Известия ЦК КПСС – 1990 – №4. – С. 194–195.*

РЕПРЕСІЇ НА ПОДІЛЛІ У ПЕРІОД НЕПУ ТА СТАЛІНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ «ЗГОРИ» (1923–1934 рр.)

Документи розділу характеризують продовження репресивної політики правлячого режиму в роки непу, колективізації та голодомору 1932–1933 рр. На нашу думку, неп не був стратегічним курсом на встановлення громадянського миру в суспільстві, як і принциповою відмовою від «воєнно-комуністичних» мрій і методів діяльності більшовиків. Підтвердженням цього була політична практика, в якій репресії відігравали серйозну роль. Звичайно, ми далекі від думки, що вся суть проблеми полягала в «первородному» прагненні насильства чи «збочених схильностях», характерові, психіці Леніна, Сталіна та інших лідерів російських комуністів.

Складний комплекс факторів обумовлював протистояння влади і суспільства, що безперервно породжувало все нові репресивні акції. Відсутність легітимності нового комуністичного режиму в очах переважної більшості чотиримільйонного населення Поділля, методи діяльності його представників на місцях викликали постійні й різноманітні форми опору. У відповідь застосовувались жорсткі репресивні заходи органів ЧК-ГПУ-НКВД.

Документи яскраво ілюструють картину такої ситуації. Повна сваволя і безконтрольність дій чекістів призводили до того, що вони сприймались населенням як страшні завойовники, яких було необхідно «задобрювати», щоб ті не проводили розстрілів. Залякані жителі зустрічали нових «яничарів» хлібом-сіллю й посипали піском дороги перед їх приїздом.

Певна нормалізація ситуації в губернії відбулась на початку 1923 р., коли було призупинено виконання продрозверстки. В наступні роки в діяльності керівництва компартії прослідковувалось декілька характерних тенденцій. Першою з них було посилення контролю з боку керівництва компартії над судовою системою, особливо у сфері переслідувань політичних противників. Одним із методів розправи з ними була організація сфальсифікованих судових процесів, які зіграли величезну роль в ініціюванні політичних репресій.

Другою тенденцією було підвищення ролі органів ВЧК-ГПУ-НКВД в інформуванні партійних органів різного рівня про політичні настрої в суспільстві. Інформаційно-аналітична діяльність чекістів супроводжувалась обов'язковим обліком усіх незадоволених політикою влади з потенційно «ворожих» їй соціальних груп. До них відносились члени колишніх політичних партій і громадських організацій, інтелігенція, яка поділялась на монархічну та «есерівську» українську, священники різних конфесій.

З початком у 1928 р. сталінської революції «зверху», яка викликала серйозне незадоволення в суспільстві, керівництво компартії почало вимагати від своєї таємної поліції розширення мережі таємних співробітників та інформаторів у селах. Тотальне стеження за суспільством посилюється, незадоволені політикою влади селяни попадають до розряду куркулів та антирадянських елементів. До останніх продовжували зараховувати колишніх поміщиків, поліцейських, офіцерів тощо. Особлива увага приділялась виявленню настроїв польського населення Поділля.

На багатьох людей, незадоволених владою, чекісти заводили справи-формуляри, що означало постійне відслідковування їх поведінки та політичних настроїв. Такий матеріал був широко використаний каральними органами під час масових репресій

1937–1938 рр., хоча вже у 1928 р. політбюро ЦК КП(б)У дало вказівку ГПУ України боротися з «ворожими» елементами шляхом арештів. Спеціально відзначимо, що репресивні методи здійснення політичного курсу мали певну підтримку як серед рядових комуністів, так і в суспільстві у цілому.

Наростання хвилі репресій у першій половині 1930-х рр. було тісно пов'язане з невдачами економічної політики, яка здійснювалась Сталіним та його прихильниками в керівництві країни. На початку 1930 р. українське селянство, доведене до відчаю колективізацією і розкуркулюванням, масово виступило проти політики влади. Одним із регіонів, де антиколективізаційні виступи досягли найбільшого розмаху, було Поділля. У березні 1930 р. в Тульчинському, Вінницькому та Могилів-Подільському округах селянськими заворушеннями була охоплена територія 343 сільрад, причому радянська влада була ліквідована у 73 селах, а ГПУ зафіксувало 81 збройний виступ. Керівник українських чекістів В. Балицький на бронепоїзді, в супроводі кавалерійських загонів приборкував повсталих селян, а його доповідні записки про ситуацію щоденно направлялись Сталіну[1].

Жорстоко придушуючи виступи, ГПУ УСРР провело першу заплановану вищим політичним керівництвом СРСР масову депортацію селянства у віддалені райони країни. Більш як 100 тис. чол. були відправлені на Північ, в Архангельську область і Комі АРСР, а також до Сибіру. Після подій весни 1930 р. рівень відкритого опору селянства знизився, проте він не зник, а перейшов у різноманітні повсякденні форми. В історичній науці ще мало вивчені подібні явища, як і широкомасштабні арешти селян, що слідували за ними.

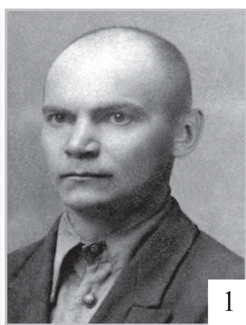
Колективізація і державні хлібозаготівлі викликали в Україні жахливий голодомор 1932–1933 рр. Цей був період гострої кризи у відносинах влади й суспільства. Документи, опубліковані в цій книзі, дають читачеві можливість побачити, що, з одного боку, в прикордонній з Польщею та Румунією Вінницькій області влада робила спроби «вичистити», виселити всі «класово-ворожі елементи», які потенційно могли протистояти їй. Серед цих людей були: «... а) колишні активні учасники різних політично-ворожих радвладі банд (петлюрівці, білогвардійські офіцери); б) духовенство різного роду (попи, дяки, єпископи); в) торгівці й приватні власники різних підприємств; г) шкідники — агрономи, техніки». Багато з цих людей попадали в число учасників міфічних контрреволюційних організацій, які начебто діяли в області впродовж ряду років.

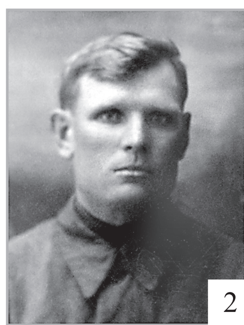
З іншого боку, проти селян, що помирали від голоду й зрізали на колгоспних полях зернові колоски, застосовувались украй жорстокі судові репресії у відповідності з написаним Сталіним законом від 7 серпня 1932 р. «Про охорону власності державних підприємств, колгоспів і кооперації та зміцнення суспільної (соціалістичної) власності». Документи свідчать, що така практика продовжувалась не тільки в 1932–1933 рр., але й у 1934 р. Вінницька область як один із самих сільськогосподарських регіонів СРСР отримувала величезні державні планові завдання щодо здачі зерна та інших культур. Це прирікало селян на постійне напівголодне існування, на крадіжку вирощеного їх працею зерна, за що їх карали як політичних злочинців, засуджуючи до 8–10 років тюремного ув'язнення чи до розстрілу.

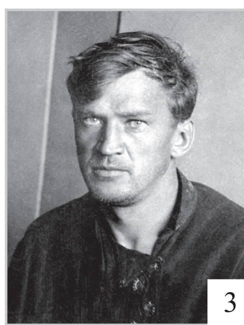
Примітка: [1]*Див.: Васильев Валерий, Виола Линн. Коллективизация и крестьянское сопротивление на Украине (ноябрь 1929 – март 1930 гг.). – Винница, 1997.– С. 60–63.*

ПРОВІСНИКИ ВОЛІ І НЕЗАЛЕЖНОСТІ

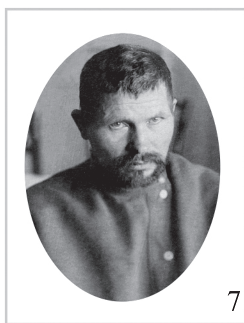

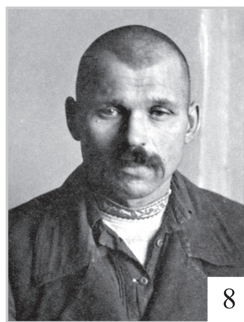

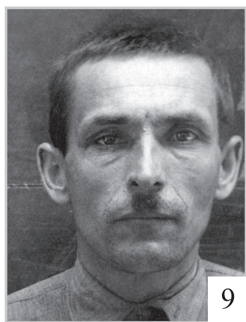

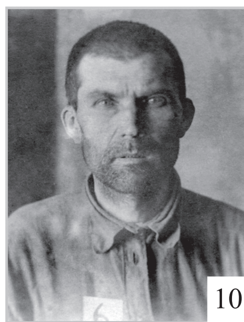

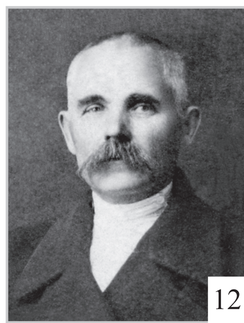

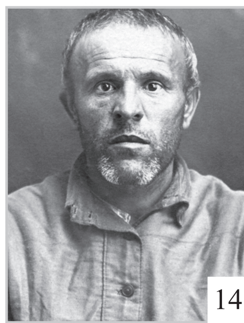

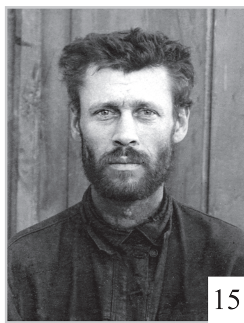

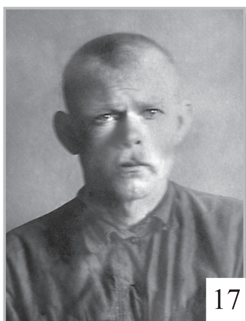

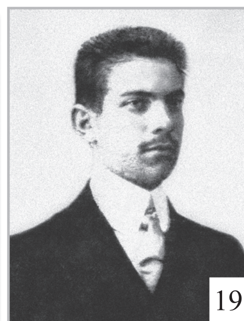

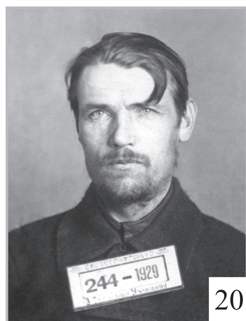
ПРОВІСНИКИ ВОЛІ І НЕЗАЛЕЖНОСТІ

16

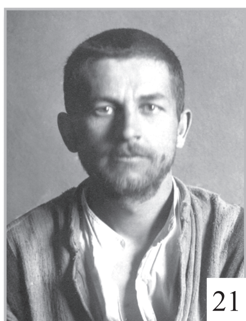

17

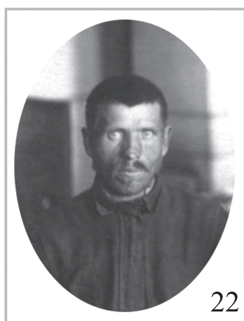

18

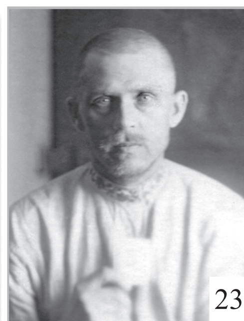

19

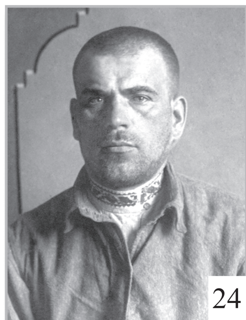

20

21

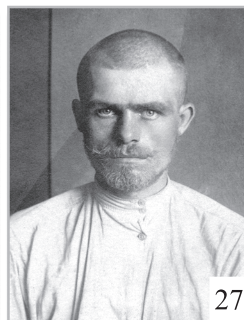

22

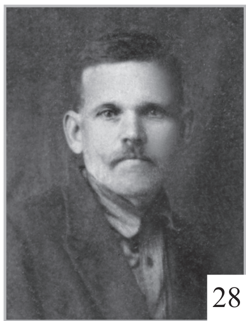

23

24

25

26

27

28

29

30

1. АНТОНЮК Яків Софронович, 1898 р.н., народився в с. Семирічка Гайсинського р-ну, учасник загону А. Волинця; українець, із селян, агроном, освіта вища, одружений. Звинувач. за ст. ст. 54-4 і 11 КК УРСР. За постановою трійки УНКВД Вінницької обл. розстріляний 27.04.1938 р. Реабіл. Вінницьким облсудом 6.05.1959 р.

2. БАЛАЦЬКИЙ Карпо Михайлович, 1899 р.н., народився в м. Гайсин, кучер отамана А. Волинця; українець, із селян, малописьменний, візник. Звинувач. за ст. 54-10 КК УРСР. За постановою трійки УНКВД Вінницької обл. від 7.10.1937 р. засуджений на 8 років ВТТ. Реабіл. Вінницьким облсудом 2.10.1957 р.

3. БАХІН Василь Степанович, 1895 р.н., народився в с. Нове Тамбовської губ., учасник повстання 1919 р., проживав у м. Немирів, росіянин, із селян, освіта середня, одружений, статистик райвиконкому. Звинувач. за ст. 54-13 КК УСРР. За постановою Особливої наради при колегії ОГПУ від 25.11.1927 р.засуджений на 3роки концтаборів з подальшим висланням на Північ на 3роки Реабіл. Вінницькою облпрокуратурою 30.08.1993 р.

4. БАШТАННИЙ Юхим Микитович, 1891 р.н., народився в с. Каленівка Оратівського р-ну, керівник повстання весни–літа 1919 р.; українець, із селян, освіта початкова, завгосп, одружений. Звинувач. за ст. 54-11 КК УСРР. За постановою Особливої наради при колегії ГПУ УСРР від 6.05.1933 р. засуджений на 3 роки концтаборів (умовно). Реабіл. Вінницькою облпрокуратурою 14.11.1989 р.

5. ВАЛЕНТО Борис Антонович, 1901 р.н., народився в с. Широка Гребля Хмільницького р-ну, учасник загону Я. Шепеля; українець, із селян, малописьменний, одноосібник, одружений. Звинувач. за ст.ст. 54-4 і 11 КК УСРР. За постановою судтрійки ГПУ УСРР розстрі-ляний 5.03.1930 р. Реабіл. Вінницькою облпрокуратурою 25.10.1989 р.

6. ВАЛЕНТО Іван Антонович, 1893 р.н., народився в с. Широка Гребля Хмільницького р-ну, учасник загону Я. Шепеля; українець, із селян, освіта початкова, хлібороб, одружений. Звинувач. за ст. 54-10 КК УСРР. За постановою судтрійки ГПУ УСРР розстріляний 15.03.1930 р. Реабіл. Вінницькою облпрокуратурою 3.11.1989 р.

7. ВДОВЦОВ Григорій Митрофанович, 1893 р.н., народився в с. Карбівка Гайсинського р-ну, учасник загону А. Волинця; українець, із селян, малописьменний, колгоспник, одружений. Звинувач. за ст. 54-10 КК УСРР. За постановою Особливої наради при колегії ГПУ УСРР — висланий 11.03.1933 р. на 3 роки на Північ. Вдруге, за ухвалою Військового трибуналу 27-армії засуджений 26.06.1946 р. на 15 років позбавлення волі. Звільнений 1955 р. Реабіл. Вінницькою облпрокуратурою 23.08.1989 р.

8. ВОЗНЮК Петро Овсійович, 1896 р.н., народився в с. Сосни Літинського р-ну, учасник загону Я. Шепеля; українець, із селян, малописьменний, одноосібник, одружений. За постановою судтрійки ГПУ УСРР від 3.02.1932 р. ув'язнений на 5 років концтаборів. Реабіл. Вінницькою облпрокуратурою 3.11.1989 р.

9. ГЛАДКИЙ Іван Васильович, 1898 р.н., народився в теп. с. Кірова Немирівського р-ну, учасник загону В. Мачушенка; українець, із робітників, письменний, телеграфіст ст. Холоневська, одружений. Звинувач. за ст. 54-10 КК УСРР. За постановою Особливої наради при колегії ГПУ УСРР від 15.06.1931 р. висланий на 3 роки у Північний край. Вдруге, за постановою трійки УНКВД Вінницької обл. від 2.10.1938 р. засуджений на 10 років ВТТ. Реабіл. Вінницькою облпрокуратурою 22.11.1989 р.

10. ГОЛОВАЩЕНКО Онисим Микитович, 1894 р.н., народився в с. Язвинки Немирівського р-ну, помічник отамана Нечая, організатор загону; українець, із батраків, письменний, колгоспник. Амністований у 1921 р. Звинувач. за ст. 54-11 КК УСРР. За постановою судтрійки при ГПУ УСРР від 26.03.1933 р. засуджений на 10 років концтаборів. Подальша доля невідома. Реабіл. Вінницькою облпрокуратурою 1989 р.

11. ГОРОБЕЦЬ Аврам Григорович, 1900 р.н., народився в с. Жорнище Іллінецького р-ну, учасник загонів А. Чуприни та Ю. Якубенка; українець, із селян, освіта початкова, колгоспник, одружений. Звинувач. за ст. 54-10 КК УСРР. За постановою Особливої наради при колегії ГПУ УСРР від 27.04.1933 р. висланий на 3 роки у Північний край. Вдруге, за постановою трійки УНКВД Вінницької обл. засуджений 6.11.1937 р. на 10 років ВТТ. Помер 21.05.1944 р. у місцях позбавлення волі. Реабіл. Вінницькою оюлпрокуратурою 17.05.1989 р. за прешим засудженням, 3.01.1990 р. за другим засудженням.

12. ДАЦЮК Петро Агафонович, 1882 р.н., народився в с. Шолудьки Немирівського р-ну, керівник повстанського загону селян с. Вербка Чечельницького р-ну (1919 р.); українець, із службовців, учитель, одружений. Амністований у 1921 р. Звинувач. за ст. 54-10 КК УРСР. За постановою трійки УНКВД Вінницької обл. розстріляний 14.01.1938 р. Реабіл. Вінницьким облсудом 14.01.1959 р.

13. ДЕЙНЕЦЬКИЙ Володимир Іванович, 1898 р.н., народився в с. Самгородок Козятинського р-ну, учасник загону С. Яворського («Карого»); поляк, із селян, малописьменний, чоботар, хлібороб, одружений. Звинувач. за ст. 58-2 і 10 КК РРФСР. За постановою судтрійки ГПУ УСРР від 29.01.1930 р. засуджений на 10 років концтаборів. Подальша доля невідома. Реабіл. Вінницьким облпрокурором 6.10.1993 р.

14. ДИНСЬКИЙ Афанасій Семенович, 1898 р.н., народився в с. Гопчиця Погребищенського р-ну, учасник загону І. Трейка; українець, із селян, малописьменний, їздовий, одружений. Звинувач. за ст. ст. 54-10 і 11 КК УРСР. За постановою трійки УНКВД Київ-ської обл. розстріляний 26.09.1937 р. Реабіл. Вінницьким облсудом 8.10.1958 р.

15. ДІДУР Лаврентій Кирилович, 1887 р.н., народився в с. Гармаки Барського р-ну, учасник загону Я. Галюка (1921–1922 рр.); українець, із селян, письменний, 5 разів арештовувався радянською владою. Звинувач. за ст. 80, 54-6 КК УСРР. За постановою судтрійки ГПУ УСРР від 23.07.1931 р. засуджений на 10 років концтаборів. Подальша доля невідома. Реабіл.

Військовим прокурором Прикарпатського військового округу 25.12.1989 р.

16. ЗАДВІРНЯК Іван Олексійович, 1890 р.н., м. Тростянець, учасник Тростянецького повстання (1919 р.); українець, із селян, малописьменний, сторож бази райспоживспілки, одружений. Арешт. 1938 р. Звинувач. за ст.ст. 54-4 і 11 КК УРСР. За постановою трійки УНКВС у Вінницькій обл. розстріляний 26.04.1938 р. Реабіл. Вінницьким облсудом 20.04.1960 р.

17. КАСПРУК Арсен Іванович, 1895 р.н., народився в с. Сосни Літинського р-ну, учасник загону Я. Шепеля; українець, із селян, малописьменний, хлібороб, одружений. Звинувач. за ст. ст. 54-2 і 10 КК УСРР. За постановою судтрійки ОГПУ розстріляний 12.12.1929 р. Реабіл. Вінницькою облпрокуратурою 6.10.1993 р.

18. МУДРЕНКО Гаврило Федорович, 1899 р.н., народився в с. Селище Літинського р-ну, учасник загону Я. Шепеля; українець, із селян, неписьменний, хлібороб, одружений. Звинувач. за ст. ст. 54-2 і 10 КК УСРР. За постановою судтрійки ОГПУ від 24.10.1929 р. засуджений до розстрілу. Відомостей про виконання викоку немає. Реабіл. Вінницькою облпрокуратурою 23.09.1993 р.

19. МУЛЯРЧУК Карпо Ксенофонтович, 1900 р.н., народився в с. Сальниця, теп. Хмільницького р-ну, учасник загону С. Рудого; українець, із селян, освіта початкова, колгоспник, одружений. Звинувач. за ст. ст. 54-2 і 11 КК УРСР. За вироком Вінницького облсуду від 26.10.1938 р. засуджений на 10 років ВТТ та 5 років позбавлення прав. За ухвалою Верховного суду СРСР від 14.02.1939 р. вирок облсуду відмінено. Реабіл. Вінницькою облпрокуратурою 14.12.1995 р.

20. НЕБОРАЧЕК Василь Харитонович, 1897 р.н., народився в с. Гранів Гайсинськогор-ну, учасник загону Лиха; українець. Звинувач. за ст. ст. 54-10 і 13 КК УСРР. За постановою судколегії ОГПУ від 30.07.1929 р. засуджений на 5 років концтаборів. Вдруге, за постановою того ж органу від 27.05.1933 р. висланий на 3 роки у Північний край. Реабіл. Вінницькою облпрокуратурою 14.12.1995р.

21. ОКОЛОДЬКО Арсен Гнатович, 1898 р.н., народився в м. Хмільник, писар штабу отамана Я. Шепеля; українець, із селян, освіта початкова, статистик райвиконкому, одружений. Звинувач. за ст. ст. 54-2 і 7 КК УСРР. За постановою судтрійки ГПУ УСРР розстріляний 9.12.1929 р. Реабіл. Вінницьким облсудом 22.10.1958 р.

22. ОМЕЛЯНЧУК Никанор Іванович, 1895 р.н., народився в с. Тишківка Гайсинського р-ну, старший телефоніст загону А. Волинця; українець, із селян, малописьменний, колгоспник, одружений. Звинувач. за ст. 54-10 КК УСРР. За постановою Особливої наради при колегії ГПУ УСРР від 9.12.1933 р. засуджений на 3 роки концтаборів. Реабіл. Вінницькою облпрокуратурою 25.09.1989 р.

23. ОСТАПЧУК Улян Максимович, 1899 р.н., народився в с. Літинка Літинського р-ну, учасник загонів Я. Шепеля та Я. Гальчевського; українець, із селян, малописьменний, одноосібник, різноробочий. Звинувач. за ст.ст. 54-2 і 11 КК УСРР. За постановою Особливої наради при колегії ГПУ УСРР від 5.11.1932 р. висланий на 3 роки у Північний край. Подальша доля невідома. Реабіл. Вінницькою облпрокуратурою 9.11.1989 р.

24. ПОЛІЩУК Федір Федорович, 1898 р.н., народився в с. Івча Літинського р-ну, учасник загону Я. Шепеля; українець, із селян, малописьменний, одноосібник, одружений. Звинувач. за ст. ст. 54-10 і 11 КК УСРР. За постановою Особливої наради при колегії ГПУ УСРР від 13.01.1930 р. засуджений на 3 роки концтаборів. Розстріляний у 1941 р. органами радянської влади напередодні відступу радянських військ із с. Івча. Реабіл. 10.11.1989 р.

25. РОГАТЮК Софрон Мокійович, 1896р.н., народився в с. Кисляк Гайсинського р-ну, телефоніст загону А. Волинця; українець, із селян, малописьменний, одноосібник, одружений. Звинувач. за ст. ст. 54-2 і 11 КК УСРР. За постановою судколегії ОГПУ від 08.07.1928 р. розстріляний. Реабіл. Верховним судом УРСР 18.06.1992 р.

26. РУДЕНКО Варнава (Василь) Сергійович, 1897 р.н., народився в с. Теліжинці Тетіївського р-ну Київської обл., ветфельдшер кавзагону Чайковського, згодом ветфельдшер бригади Котовського, українець, освіта вища, одружений. Звинувач. за ст. 54-13 КК УРСР. За постановою трійки УНКВД Київської обл. розстріляний 21.05.1938 р. Реабіл. 27.03.1989 р.

27. САРАНЧА Яків Федорович, 1903 р.н., народився в теп. с. Садове Літинського р-ну, учасник загону Я. Шепеля; українець, із селян, малописьменний, хлібороб, одружений. Звинувач. за ст. ст. 54-2 і 10 КК УСРР. За постановою судколегії ОГПУ розстріляний 9.12.1929р. Реабіл. Вінницькою облпрокуратурою 23.09.1993 р.

28. ТИМЧИШИН Тимофій Федорович, 1889 р.н., народився в с. Вербка Чечельницького р-ну, учасник повстання у повіті (1919 р.), учасник загону С. Чалого; українець, із селян, освіта неповна середня, учитель, одружений. Звинувач. за ст. 54-10 КК УРСР. За постановою трійки УНКВД Вінницької обл. розстріляний 14.01.1938 р. Реабіл. Вінницьким облсудом 14.01.1959 р.

29. ФЕДОРУК (ФЕДОРИШИН) Микола Ананійович, 1894 р.н., народився в с. Іскриня Літинського р-ну, сотник загону Я. Шепеля (1920 р.), командир загону з'єднання Я. Гальчевського; українець, із селян, освіта початкова, рахівник, одружений. Звинувач. за ст, 54-2 КК УСРР. За постановою судколегії ОГПУ розстріляний 9.12.1929 р. Реабіл. Вінницькою облпрокуратурою 6.10.1993р.

30. ЧУБИК Павло Петрович, 1896 р.н., народився в м-ку Тростянець Тростянецького р-ну, учасник повстання 1919 р., українець, із селян, неписьменний, їздовий, одружений. Звинувач. за ст.ст. 54-4 і 11 КК УРСР. За постановою трійки УНКВД у Вінницькій обл. розстріляний 25.04.1938 р. Реабіл. Вінницьким облсудом 20.04.1960 р.

Д о к у м е н т № 15

Витяг із доповідної записки голови комісії по обстеженню роботи низового апарату Подільської губернії Буздаліна[1] членам ЦК КП(б)У, ЦКК і особисто Й. Сталіну про діяльність органів ГПУ на Поділлі[2]

25 вересня 1923 р
Конфиденциально

В конце 1922 года были созданы Губотделом ГПУ опертройки по выкачке оружия, и как видно из дел, они организовались с правами репрессий — расстрелов. Всех троек было 6: Каменецкая, Ново-Ушицкая, Летичевская, Литинская, Проскуровская, Жмеринская. Седьмая Губчрезтройка стояла на ст. Комаровцы, с. Волковинцы. Председателем был политически ограниченный член партии Констодогло. Означенными тройками никто не руководил, ни Военное Совещание Подолии, ни Губотдел ГПУ. Если бы, однако, это вызвалось необходимостью, то можно было бы выслать Чрезвычайную сессию губернского суда, т.е. по существу военный суд самым ускоренным производством, без допущения защиты в суде и с правом непропуска касационных жалоб. Опертройкам не было дано инструкций и все делалось несерьезно, без руководства со стороны руководства ГПУ Подолии.

Сам метод работы заключался в разверстке оружия по селам, за недоставку же оного числа брались заложники, которые и расстреливались при невыполнении разверстки. Пример приведем из взятых наугад 2 дел из груды лежащих в беспорядке в ГПУ. Одно из них — № 161 — показывает, насколько упрощен был в тройках сам порядок осуждения к расстрелам: по этому делу расстреляно 3 человека, в том числе безграмотная вдова 60 лет. Другое — № 96 — характеризует систему выкачки оружия, имеющегося в деле приказом № 2. В нем предлагается в течении 48 часов сдать все имеющееся у населения оружие. Причем указывается, с одной стороны, количество дворов — 260, а с другой — оружие: винтовок — 130, обрезов — 87, револьверов — 43, шашек — 26, патронов — 1300, седел — 5.

В списках расстрелянных есть женщины, расстреливались 17 лет девушки, и, по сообщению сотрудников ГПУ, был случай, когда расстреляли старика 90 лет. По спискам, довольно не полным, число расстрелянных 580 чел., а по неофициальным — до 1000 с лишним человек. Крестьян расстреливали на сходе, а также заставляли заложников просить общество, чтобы оно выполнило наряд на оружие и тем спасло бы их от смерти. Из дела № 96, взятого в селе Коржевцы, видно, что крестьяне приносили охотничьи ружья, фляги, артиллерийские стаканы, гильзы, лопатки, и не удивительно, что крестьяне были так терроризированы всем совершающимся, что покупали винтовки у наших красноармейцев, чтобы выполнить наряд, а также посыпали дороги песком на протяжении 7 верст.

По сообщению нескольких партработников, их встречали с хлебом и солью, к услугам кололи свиней и овец, к их столу приготовлялось все, что только вообще крестьянин мог приготовить. Он был терроризирован и хотел умилостивить эту тупую машину смерти. Означенные опертройки работали в уездах, но от уездов никто к ним

не входил и они свою работу вели не только вне контакта, но и не в соприкосновении даже с уездной советской властью, как и парторганизациями.

Население беспомощно билось, уезд ничего не мог сделать против ненужных, не вызываемых силой обстановки этих расстрелов, а губерния была далеко, а к тому же губерния в лице Заковского сдала эту работу Костондогло вроде на откуп.

При расстрелах, как правило, имущество конфисковывалось и, по сообщению сотрудников Губчрезтройки, было очень много: брали все, начиная с одежды и пожитков крестьянина — рогатым скотом, лошадьми и свиньями, а когда мы задали вопрос начальнику ГПУ Леплевскому[3], можно ли по записям проверить конфискованное, он указал на большой сундук, где были свалены все дела опертроек, и сказал, что если здесь найдем, то хорошо, но надо полагать, что книг нет. Просим создать комиссию для расследования деятельности верхушки.

В марте сего года Леплевский организовал работу троек так, что они изъяли 5000 винтовок без единого выстрела, ибо тройки не наделены правом репрессий в виде расстрелов. Нам скажут, что крестьяне во вторую выкачку сдавали оружие лучше под впечатлением террора первой выкачки. Однако это не так, ибо важна основа системы и посылка более ответственных товарищей, а также отсутствие системы грубой разверстки.

Выводы:

Отстранить от должности бывшего начальника Подольського ГПУ, ныне начальника Одесского ГПУ Заковского[4], а также сотрудников Контодонгло и Попова и других, виновность коих в процессе следствия обнаружится.

Председатель комиссии Буздалин
Член комиссии Винников[5]

ЦДАГО України. – Ф. 1, оп. 20, спр. 1668. – Арк. 199–201. Оригінал. Машинопис.

Примітки:

[1] Буздалін Сергій Феоктистович (1892–1938). Народився в селянській родині. Член Комуністичної партії з 1914 р. З листопада 1917 р. — голова Харківського виконкому. З травня 1921 р. працює в Наркоматі юстиції, а згодом — голова Верховного Суду УРСР.

[2] Комісія була створена у відповідності з постановою ВЦВКа від 29 серпня 1923 р. Результатом її роботи був вище наведений документ, який відобразив типові методи і наслідки діяльності органів ГПУ на Поділлі в перші місяці НЕПу.

[3] Леплевський Ізраїль Мойсейович (1894–1938). Народився у м. Брест-Литовську в єврейській родині робітника-тютюнника. В органах ВУЧК-ГПУ-НКВД з 1918 р. Займав відповідальні посади у Катеринославському, Самарському губвідділах ГПУ. 16 лютого 1923 р. — голова Подільского губвідділу ГПУ. З 1934 р. — нарком внутрішніх справ Білорусії, у червні 1937 р. призначений наркомом внутрішніх справ Української РСР. Розстріляний в 1938 р.

[4] Заковський Леонід Михайлович (Штубіс Генріх Ернестович) (1894–1938). Народився у бідній селянській родині. Латиш. Освіта — двокласне елементарне училище. З 15-ти років брав участь у соціал-демократичному русі. Неодноразово заарештовувався за революційну діяльність. В органах ВУЧК–ГПУ–НКВД з 1918 р. Займав відповідальні посади в Московській та Одеській губернській надзвичайній комісії. З березня 1921 р. — голова Подільської губернської надзвичайної комісії. З 1926 р. по 1932 р. — повноважний представник ОГПУ по Сибірському, Західносибірському краю та Білорусії. З липня 1934 р. — нарком внутрішніх справ Білорусії. З січня 1938 р. — заступник наркома внутрішніх справ СРСР. Розстріляний в 1938 р.

[5] Нова економічна політика не була спроможна змінити тип мислення партійно-державного керівництва. Так, у листі від 3 березня 1922 р., присвяченому питанню дотримання державної монополії зовнішньої торгівлі, В. Ленін писав Л. Каменєву: «[…] Величайшая ошибка думать, что нэп положил конец террору. Мы еще вернёмся к террору и к террору экономическому. […] 1) ни в коем случае не подрывать монополии внешней торговли; 3) опубликовать тотчас же (потеряли мы тьму времени) от имени Президиума ВЦИКа твердое, холодное, свирепое заявление, что мы дальше не отступаем в экономике и что покушающиеся нас надуть (или обойти монополию и т. п.) встретят террор; этого слова не употреблять, но «тонко и вежливо намекнуть» на сие. […] бросить игру в декреты (была необходимая *полоса пропаганды декретами*; это было нужно для успеха революции. *Это прошло*). Ни тени доверия ни к декретам, ни к учреждениям. Только проверять практику и *школить за волокиту*. Только этим должны заняться умные люди. А за остальное посадить... *остальных*. Я бы предложил: поручить Президиуму ВЦИК тотчас принять следующее постановление: Ввиду безобразия с волокитой по сделке (такой-то) о покупке еды за соврубли приказать Госполитупру (*надо пугнуть!*) разыскать виновных в волоките лиц и посадить на 6 часов в тюрьму работающих в Москгубэкосо и на 36 часов работающих в Внешторге (конечно, кроме членов ВЦИКа: у нас ведь почти парламентская неприкосновенность). Затем прессе поручить высмеять тех и других и *оплевать их*. Ибо позор тут именно в том, что москвичи (в Москве!) не умели бороться с волокитой. За это надо бить палкой. «Не умели» дать телефонограммы: «Выгодная спешная сделка. Требуем от Внешторга ответа через 3 часа. Копия Молотову для ЦеКа, Цюрупе и Енукидзе для СНК и ВЦИКа». Нет ответа через 3 часа? Такие же 4 строчки жалобы по телефону. А идиоты две недели ходят и говорят! За это надо *гноить в тюрьме*, а не создавать изъятия. Москвичей за глупость на 6 часов клоповника. Внешторговцев за глупость плюс «центрответствен-ность» на 36 часов клоповника. Так, и только так *учить* надо. Иначе совработники и местные и центральные не выучатся. Торговать свободно мы не можем: это гибель России. Перевести на тантьемы наших чинодралов можем и научимся: со сделки такой-то процент (доля процента) тебе, а за неделание — тюрьма. И сменить людей в НКВТ. То же самое с нашими гострестами, где «во главе» святенькие члены ВЦИКа и «знаменитые» коммунисты, коих водят за нос дельцы. Приказ НКФину: либо ты через Госбанк сумеешь выгнать этих святеньких коммунистов из гострестов (не даю кредита; передаю в суд за просрочку, за неделовитость и пр.) либо весь твой НКФ и Госбанк ни к чему, одна болтовня и игра в бумажки. Так надо переделать работу и СНК и СТО (я уже писал Цюрупе и выработал проект соответствующей директивы) *и Политбюро*; иначе гибель неминуема[...] *Див.: Ленин В. И. Полн. собр. соч. – Т. 44. – С. 428–430.*

Д о к у м е н т № 16
Витяг із протоколу засідання політбюро ЦК КП(б)У про ухвалу вироків про вищу міру покарання з політичних справ

30 березня 1926 р.
Особая папка
Зовсім таємно

Слушали:

Постановление ЦК ВКП(б) о порядке вынесения приговоров о высшей мере наказания по политическим делам.

Постановили: […]

а) Принять к исполнению постановление ЦК ВКП(б) о невынесении приговоров о высшей мере наказания по политическим делам без предварительной [согласованности с] ЦК ВКП(б).

б) Отменить прежний порядок утверждения решений комиссии ЦК по политделам (пр. ПБ № 7, п.7, п. «ж» от 29.01.1926 г.).

в) Возложить на т. Скрыпника персональную ответственность за своевременное представление ПБ ЦК КП(б)У материалов о приговорах по политделам, которые должны быть вынесены судами.

г) Настоящее постановление сообщить окружкомам для неуклонного руководства под личную ответственность Секретаря Окружкома.

Секретарь ЦК КП(б)У підпис Каганович

ДАВО.– Ф.П–29, оп.1, спр.215. – Арк.127. Завірена копія. Машинопис.

Примітка: [1] Керівництво Компартії України, очолюване Л. Кагановичем, підтримало рішення Політбюро ЦК ВКП(б), спрямоване на посилення контролю вищими органами партії над діяльністю судів, особливо щодо розгляду політичних справ. З одного боку, рішення свідчило про намагання призупинити ініціативу місцевих партійних органів щодо переслідувань політичних опонентів. З іншого, це був закономірний етап у процесі утвердження влади прихильників Й.Сталіна. Тепер будь-який громадянин, що був не згодний із політикою правлячої групи, автоматично ставав ворогом радянської влади й Комуністичної партії.

Д о к у м е н т № 17

Положення про комісію ЦК ВКП(б) з політичних судових справ, рекомендованих для слухання на відкритих показових процесах[1]

23 вересня 1926 р.
Совершенно секретно

1. Комиссия ЦК по политделам состоит из 3-х товарищей по назначению Политбюро ЦК и распространяет свою деятельность на всю территорию Союза без исключения.

2. В Комиссию ЦК по политделам должны направляться местными советскими и партийными организациями обвинительные акты по всем тем делам, которым местные парторганизации придают общественно-политическое значение и считают необходимым слушать в порядке показательных процессов. Местные партийные комитеты не могут давать никаких директив судебным и следственным органам по делам, указанным в настоящем пункте, до предварительного рассмотрения их в Политбюро ЦК.

3. Комиссия ЦК по политделам докладывает Политбюро ЦК ВКП(б) о всех тех делах, которые считает имеющими общественно-политическое значение, для получения соответствующих директив и передачи таковых на места судебным органам.

4. Никаких непосредственных директив парторганизациям и судам по существу рассмотренных дел Политкомиссии (где они имеются) не дают. [2]

Секретарь ЦК підпис В. Молотов

ДАВО.– Ф.П–29, оп. 1, спр. 216.– Арк. 144.Завірена копія. Машинопис.

Примітки: [1] Положення про комісії з політичних справ, затверджене Політбюро ЦК ВКП(б), означало фактичне підпорядкування судової системи СРСР партійним органам. З того часу розпочалась підготовка показових судових процесів, першим з яких в Україні була «Шахтинська справа» (1928 р.).

[2] Підпис Молотова факсиміле. На документі резолюція: «Заслухати на засіданні закритого бюро окружкому»

Документ № 18
Витяг із доповідної записки начальника Вінницького окружного відділу ГПУ про настрої представників духівництва та інтелігенції

1 жовтня 1926 р.
Совершенно секретно

За отчетный период круги белой контрреволюции были заняты обсуждением следующих вопросов: вопрос об оппозиции ВКП(б)[1] , каковой связывался с внутренним положением СССР, о событиях в Китае на Китайско-Восточной железной дороге[2], о войне, связывая это с маневрами, прошедшими на территории Винокруга и др.

Если мы коснемся вопроса об оппозиции ВКП(б) и как он обсуждался в монархических кругах, то по наличию у нас агентурных материалов, он рисуется в следующем. Наряду со всеми оценками, с теми «накладными расходами», каковые обыкновенно бывают в таких разговорчиках, связанные преимущественно с авторитетом отдельных лиц, возглавляющих оппозиции — по нашему мнению особое внимание заслуживает следующая оценка оппозиции правыми и те выводы, которые они в данном случае делают. Оппозиция характеризуется как результат глубокого сдвига в умах народных масс «русского народа», который не может, по мнению монархистов, терпеть гнета компартии и жидов.

Для подкрепления этого мнения мы приводим следующий разговор с нашим сотрудником некоего Никольского Ивана, ярого монархиста (сын священника): «Ленинград недоволен политикой Москвы, рабочие Путиловского и др. заводов подымают бунт, выгнали всех «жидов» администраторов заводов». На вопрос нашего секретного сотрудника, откуда у него такие сведения, ведь в газетах об этом не пишут, Никольский отвечает: «Разве в газетах об этом будут писать, а мне об этом пишет моя жена и другие из Ленинграда».

Такое же настроение, по мнению других монархистов, имеется и в Красной Армии. Для характеристики мы приводим следующий разговор, имевший место на квартире инженера Грейца, где присутствовали следующие лица: священники Белинский и Татомир, псаломщик Борисюк, землемер Макаров, инженер Яковлев и техник Шапко — ярые монархисты. Шапко, вернувшись с лаг[ерных] сборов (как комсостав), в беседе приводит разговор двух красноармейцев, свидетелем которого он был: «Если бы действительно была б скоро война, мы бы пустили жидам кровь, на войне мы хозяева, будем действовать и говорить не так как теперь»[...]

Отсюда и делается вывод, что при теперешнем положении в рядах компартии — «война является наиболее удобным моментом для сведения счетов и совершения переворота» — разговор тех же вышеперечисленных лиц.

По вопросу о войне имеется немало разговоров, которые в большинстве случаев связываются с китайскими событиями, с событиями на КВЖД, в Польше [3] и др. [...]

Необходимо отметить, что при обсуждении в кругах украинской общественности линий, занятых оппозицией и ЦК, имеется два взгляда. Одна группа украинской интеллигенции, вышедшая из крестьян и ориентирующаяся на крестьянство, эссеровствующая (Чепорнюк, Солоненко, Зборовский и др.) высказываются в резком тоне против оппозиции, боящейся того, что крестьянин немного экономически подымается, и в этом вопросе одобряется линия ЦК, но в то же время с особым удовольствием констатируется факт существования оппозиции, т.к. он в будущем якобы сулит много надежд, выражающихся в том, что оппозиция сильна и авторитетна.

ЦК же своих позиций не сдаст, и в своем стремлении противодействовать оппозиции будет незаметно в своей политике поворачивать вправо, вплоть до широкой демократии, до легализации всех антисоветских партий и больших уступок частному собственнику. Этой же точки зрения придерживается и другая группа — верхушка учительства, работники ВУЗов, старающаяся в то же время воздерживаться от оценки линий ЦК и оппозиции в целях сохранения принципа невмешательства научной мысли в политику. Подкреплялась же точка зрения соображениями о том, что Западная Европа имеет колоссальный политический опыт, страна богатая и она себе не позволяет такой «роскоши» как Советский строй. В России же подавно не следовало бы делать такого эксперимента, как диктатура пролетариата, причем сейчас ЦК это понимает и понемногу отходит от советскогустроя (Председатель ученого комитета Морейнис, Троцюк, Доброгай).

Много внимания кругами украинской общественности, главным образом в г. Виннице, в отчетном периоде было уделено вопросу о юбилее академика Грушевского[4].

Известный вам Отамановский[5] и учитель Кондрачук Юлиан Гаврилович за неделю до юбилея распространили слухи в кругах украинской интеллигенции г. Винницы, что в Робосе имеется директива Правительства отпраздновать этот юбилей с большим торжеством.

Начальник Винницкого окротдела ГПУ (подпись)

ДАВО.– Ф.П–29, оп. 1, спр. 210. – Арк. 22–24. Оригінал. Машинопис.

Примітки: [1] У 1925 р. проти політики групи Й. Сталіна виступили прихильники Л. Каменєва та Г. Зінов'єва — «нова опозиція». Боротьба в керівництві компартії за владу продовжилась на XIV з'їзді ВКП(б) (грудень 1925 р.), на якому з попередженням про небезпеку виникнення культу особи та пропозицією зняти Й. Сталіна з посади Генерального секретаря виступив Л. Каменєв. З'їзд більшістю голосів засудив «відступників». У 1926 р. у єдиному антисталінському блоці, на ґрунті критики НЕПу й тези про побудову соціалізму в одній країні, об'єдналися Л. Троцький, Г. Зінов'єв і Л. Каменєв. Використання нелегальних форм роботи призвело до створення конспіративного центру. Спроби привернути на свій бік робітників успіху не мали. У жовтні 1926 р. Г. Зінов'єв був звільнений від обов'язків голови Виконавчого комітету Комуністичного Інтернаціоналу, Л. Троцький був виведений зі складу Політбюро, Л. Каменєв — з кандидатів у члени Політбюро. Опозиція потерпіла поразку.

[2] Китайсько-Східна залізниця з 1924 р. вважалась комерційним підприємством, і керівництво нею здійснювалось адміністрацією СРСР та Китаю на паритетних началах. В умовах громадянської

війни в Китаї (1925–1927 рр.) на залізниці неодноразово виникали збройні сутички, які у 1929 р. переросли в серйозний збройний конфлікт між двома державами.

[3] У травні 1926 р. в Польщі був здійснений державний переворот, результатом якого стало встановлення авторитарного режиму Ю. Пілсудського. З його ім'ям опозиційні кола в СРСР пов'язували свої надії.

[4] М.Грушевському у вересні 1926 р. виповнювалось 60 років, у зв'язку з чим громадськість України готувалась відзначити цю подію відповідними заходами. Однак Політбюро ЦК КП(б)У спеціальною постановою заборонило широке відзначення ювілею, звівши захід до зборів співробітників Всеукраїнської академії наук

[5] Отамановський Валентин Дмитрович (1893–1964). Народився в сім'ї дрібного чиновника. З 1912 р. по 1920 р. навчався в Київському та Віденському університетах, Київському політехнічному інституті. Був членом Центральної Ради від партії соціалістів-самостійників. В період національно-визвольних змагань 1918–1920 рр. активно займався просвітницькою діяльністю. З 1920 р. працював завідуючим українським відділом Вінницької філії Всенародної бібліотеки ВУАН. З 1924 р. очолював Кабінет виучування Поділля. У серпні 1929 р. заарештований у справі СВУ. Засуджений до 5-ти років таборів. Після закінчення терміну ув'язнення відбував дворічне заслання. Автор монографії «Вінниця в XIV–XVII століттях».

Документ № 19
Витяг із Кримінального Кодексу України 1927 року

Особлива частина

Розділ I
Контрреволюційні злочини

54[1]. Контрреволюційною вважається всяка дія, спрямована на повалення, підрив або послаблення влади робітничо-селянських Рад і обраних ними на підставі Конституції Союзу РСР і Конституцій союзних республік робітничо-селянських урядів Союзу РСР, союзних і автономних республік, або на підрив чи послаблення зовнішньої безпеки Союзу РСР і основних господарських, політичних та національних здобутків пролетарської революції.

В силу міжнародної солідарності інтересів усіх трудящих такі самі дії визнаються контрреволюційними і тоді, коли вони спрямовані проти всякої іншої держави трудящих, хоч би і такої, що не входить до Союзу РСР.

*54[1]а. За зраду батьківщини, тобто за дії, вчинені громадянами Союзу РСР на шкоду воєнній моці Союзу РСР, його державній незалежності або недоторканності його території, як-от: шпигунство, видача воєнної або державної таємниці, перехід на сторону ворога, втеча або переліт за кордон — вищий захід соціального захисту — розстріл з конфіскацією всього майна, а при пом'якшуючих обставинах — позбавлення волі на строк десять років з конфіскацією всього майна. (В редакції 20 липня 1934 р. — ЗЗ УРСР, 1934 р., № 28, ст. 239).

54[1]б. За ті самі злочини, вчинені військовослужбовцями, — вищий захід соціального захисту — розстріл з конфіскацією всього майна. (В редакції 20 липня 1934 р. ЗЗ УРСР, 1934 р., № 28, ст. 239).

54[1]в. В разі втечі або перельоту за кордон військовослужбовця, до повнолітніх членів його родини, якщо вони чим-небудь сприяли готованій або вчиненій зраді, або хоча б

знали про неї, але не довели про це до відома влади, застосовується — позбавлення волі на строк від п'яти до десяти років з конфіскацією всього майна.

До всіх інших повнолітніх членів родини зрадника, що жили спільно з ним або були на його утриманні до моменту вчинення злочину, застосовується — позбавлення виборчих прав та заслання до віддалених районів Сибіру на п'ять років. (У редакції 20 липня 1934 р. — 33 УРСР, 1934 р., № 28, ст. 239).

54[1]г. За недонесення з сторони військовослужбовця про готовану або вчинену зраду — позбавлення волі на десять років.

За недонесення з сторони інших громадян (не військовослужбовців) — позбавлення волі на строк не менш, як шість місяців. (У редакції 20 липня 1934 р. — 33 УРСР, 1934 р., № 28, ст. 239).

54[2]. За збройне повстання або вторгнення з контрреволюційною метою на радянську територію озброєних банд, захоплення влади в центрі або на місцях з тією самою метою і, зокрема, щоб силоміць відірвати від Союзу РСР і окремої союзної республіки будь-яку частину її території або розірвати укладені Союзом РСР з іноземними державами договори, застосовується — вищий захід соціального захисту — розстріл або оголошення ворогом трудящих з конфіскацією майна і з позбавленням громадянства союзної республіки і тим самим громадянства Союзу РСР та вигнання за межі Союзу РСР назавжди з допущенням при пом'якшуючих обставинах зниження до позбавлення волі на строк не менш, як три роки, з конфіскацією всього або частини майна.

54[3]. За зносини з контрреволюційною метою з іноземною державою або з окремими її представниками, а також за сприяння будь-яким способом іноземній державі, що воює з Союзом РСР або бореться з ним шляхом інтервенції чи блокади, застосовуються — заходи соціального захисту, зазначені в ст. 54[2].

54[4]. За допомогу будь-яким способом тій частині міжнародної буржуазії, яка, не визнаючи рівноправності комуністичної системи, що приходить на зміну капіталістичній системі, прагне її повалити, а також тим суспільним групам і організаціям, що є під впливом цієї буржуазії або безпосередньо організовані нею, здійснити ворожу проти Союзу РСР діяльність, застосовується — позбавлення волі на строк не менше, як три роки, з конфіскацією всього або частини майна, з підвищенням при особливо обтяжуючих обставинах аж до вищого заходу соціального захисту — розстрілу, або оголошення ворогом трудящих з конфіскацією майна і з позбавленням громадянства союзної республіки і тим самим громадянства Союзу РСР і вигнанням за межі Союзу РСР назавжди.

54[5]. За схиляння іноземної держави або будь-яких у ній суспільних груп через зносини з їхніми представниками, використовування фальшивих документів або іншими способами до оголошення війни, до збройного втручання в справи Союзу РСР або до інших ворожих дій, зокрема: до блокади, захоплення державного майна Союзу РСР або союзних республік, розриву дипломатичних відносин, розриву укладених з Союзом РСР договорів тощо, застосовуються — заходи соціального захисту, зазначені в ст. 54[2].

*54[6]. За шпигунство, тобто за передачу, викрадення або збирання для передачі відомостей, що за змістом своїм є спеціально охоронюваною державною таємницею,

іноземним державам, контрреволюційним організаціям або приватним особам, застосовується — позбавлення волі на строк не менш, як три роки, з конфіскацією всього або частини майна, а в тих випадках, коли шпигунство спричинило або могло спричинити особливо тяжкі наслідки для інтересів Союзу РСР — вищий захід соціального захисту — розстріл, або оголошення ворогом трудящих з конфіскацією майна, з позбавленням громадянства союзної республіки і тим самим громадянства Союзу РСР та з вигнанням за межі Союзу РСР назавжди.

За передачу, викрадення або збирання для передачі економічних відомостей, які за своїм змістом не є соціально охоронюваною державною таємницею, але які не підлягають оголошенню через безпосередню заборону закону або з наказу керівників відомств, установ і підприємств, за винагороду або безплатно організаціям і особам, зазначеним вище, застосовується — позбавлення волі на строк до трьох років.

Примітка 1. Спеціально охоронюваною державною таємницею вважаються відомості, перелічені в окремому переліку, який затверджує Рада Народних Комісарів Союзу РСР, погоджуючи з радами народних комісарів союзних республік, і який опубліковується до загального відома.

Примітка 2. Щодо шпигунства осіб, згаданих в ст. 206і, зберігає силу ст. 2062. (У редакції 25 січня 1928 р. — ЗУ УРСР, 1928 р., № 11, ст. 104)[1].

*54^{6}а. За розголошення відомостей, які становлять державну таємницю, вчинене особами, яким були довірені ці відомості або які могли одержати ці відомості у зв'язку з своїм службовим становищем, оскільки ці дії не можуть бути кваліфіковані як зрада батьківщини або шпигунство, — ув'язнення до виправно-трудових таборів строком від восьми до дванадцяти років.

За розголошення приватним особам відомостей, які становлять державну таємницю, оскільки ці дії не можуть бути кваліфіковані як зрада батьківщини або шпигунство, — ув'язнення до виправно-трудових таборів строком від п'яти до десяти років.

За заяву або передачу за кордон винаходів, відкриттів і технічних удосконалень, які становлять державну таємницю, зроблених в межах СРСР, а також зроблених за кордоном громадянами СРСР, командированими державою, якщо ці злочини не можуть бути кваліфіковані як зрада батьківщини або шпигунство, — ув'язнення до виправно-трудових таборів строком від десяти до п'ятнадцяти років.

Примітка. Спеціально охоронюваною державною таємницею вважаються відомості, перелік яких встановлений Радою Міністрів Союзу РСР в її постанові від 8 червня 1947 року. (В редакції Указу Президії Верховної Ради УРСР від 23 лютого 1948 р.).

*54^{6}б. За втрату службовими особами матеріалів, документів і видань, які містять відомості, що становлять державну таємницю, якщо ці дії за своїм характером не тягнуть за собою за законом більш тяжкої кари, — ув'язнення до виправно-трудових таборів строком від чотирьох до шести років.

За той же злочин, якщо він спричинився до тяжких наслідків, — ув'язнення до виправно-трудових таборів строком від шести до десяти років. (У редакції Указу Президії Верховної Ради УРСР від 23 лютого 1948 р.).

*54^{7}. За підрив державної промисловості, транспорту, торгівлі, грошового обігу або кредитної системи, а також кооперації, вчинений з контрреволюційною метою

через відповідне використання державних установ і підприємств або через протидіяння їх нормальній діяльності, а також за використання державних установ і підприємств або протидіяння їх діяльності, вчинене в інтересах колишніх власників або заінтересованих капіталістичних організацій, застосовуються — заходи соціального захисту, зазначені в ст. 54^2, 54^8. За вчинення терористичних актів, спрямованих проти представників радянської влади або діячів революційних робітничих і селянських організацій, і за участь у виконанні цих актів хоч би і особами, які не належать до контрреволюційної організації, застосовуються — заходи соціального захисту, зазначені в ст. 54^2.

*54^9. За зруйнування або пошкодження з контрреволюційною метою через вибух, підпал або іншими способами залізничних та інших шляхів і засобів сполучення, засобів народного зв'язку, водопроводу, громадських складів та інших споруд або державного чи громадського майна застосовуються — заходи соціального захисту, зазначені в ст. 54^2.

54^{10}. За пропаганду або агітацію, яка полягає в заклику до повалення, підриву або послаблення радянської влади чи до вчинення окремих контрреволюційних злочинів (ст.ст. 54^2–54^9), а також за розповсюдження чи виготовлення або зберігання літератури того самого змісту застосовується — позбавлення волі на строк не менш, як шість місяців.

За ті самі дії під час масових заворушень або з використанням релігійних чи національних забобонів мас, або у воєнній обстановці, або в місцевостях, оголошених на воєнному стані, застосовуються — заходи соціального захисту, зазначені в ст. 54^2.

54^{11}. За всяку організаційну діяльність, спрямовану на підготування або вчинення передбачених в цьому розділі злочинів, а також за участь в організації, утвореній для підготування або вчинення одного з злочинів, передбачених в цьому розділі, застосовуються — заходи соціального захисту, зазначені у відповідних статтях цього розділу.

54^{12}. За недонесення про певно відомий підготовлюваний або про вчинений контрреволюційний злочин застосовується — позбавлення волі на строк не менш, як шість місяців.

54^{13}. За активні дії або активну боротьбу проти робітничого класу і революційного руху, проявлені на відповідальній або секретній (агентура) посаді за царського ладу або в контрреволюційних урядів у період громадянської війни, застосовуються — заходи соціального захисту, зазначені в ст. 54^2.

*54^{14}. За контрреволюційний саботаж, тобто за те, що будь-хто свідомо не виконає певних обов'язків або навмисно недбало їх виконає з спеціальною метою послабити владу уряду і діяльність державного апарату, застосовується — позбавлення волі на строк не менш, як один рік, з конфіскацією всього або частини майна, з підвищенням при особливо обтяжуючих обставинах аж до вищого заходу соціального захисту — розстрілу з конфіскацією майна.

Розділ II
Злочини проти порядку управління

55. Злочином проти порядку управління визнається кожна вчинена без контрреволюційної мети дія, яка порушує правильну діяльність органів управління чи народного господарства або послаблює силу і авторитет влади і поєднана з опором органам влади, перешкодою їх діяльності або непокорою законам.

А. Особливо для Союзу РСР небезпечні злочини проти порядку управління

56[15]. Особливо небезпечними для Союзу РСР злочинами проти порядку управління визнаються ті з зазначених у попередній статті злочинів, що хитають основи державного управління та господарської могутності Союзу РСР і союзних республік.

56[16]. За масові заворушення, які супроводжуються погромами, руйнуванням залізничних шляхів або інших засобів сполучення і зв'язку, вбивствами, підпалами та іншими подібними вчинками, застосовується:

а) до організаторів і керівників масових заворушень, а також до всіх учасників, що вчинили зазначені вище злочини або збройно вчинили опір владі, — позбавлення волі на строк не менш, як два роки, з конфіскацією всього або частини майна, з підвищенням при особливо обтяжуючих обставинах аж до вищого заходу соціального захисту — розстрілу з конфіскацією майна;

б) до інших учасників — позбавлення волі на строк не більш, як три роки.

За масові заворушення, не обтяжені злочинами, зазначеними вище, але поєднані з явною непокорою законним вимогам влади, або з протидіянням виконанню покладених на неї обов'язків, або з примушенням її виконувати явно незаконні вимоги, застосовується — позбавлення волі на строк не більш, як один рік.

56[17]. За бандитизм, тобто за організацію озброєних банд та участь у них і в організованих ними нападах на радянські і приватні установи або поодиноких громадян, за зупинення поїздів і зруйнування залізничних шляхів та інших засобів сполучення і зв'язку, застосовується — позбавлення волі на строк не менш, як три роки, з конфіскацією всього або частини майна, з підвищенням при особливо обтяжуючих обставинах аж до вищого заходу соціального захисту — розстрілу з конфіскацією майна.

56[18]. За ухиляння від чергового призову на дійсну військову службу застосовуються — виправно-трудові роботи на строк до одного року.

За ухиляння від чергового призову на дійсну військову службу при обтяжуючих обставинах, зокрема через заподіяння собі пошкодження на тілі, симуляцію хвороби, фальшування документів, підкуп службової особи тощо або під приводом релігійних переконань, застосовується, — позбавлення волі на строк до п'яти років. (У редакції 15 грудня 1930 р. — ЗЗ УРСР, 1930 р., № 29, ст. 263).

56[19]. За ухиляння осіб, залічених до тилового ополчення, і осіб, звільнених від обов'язкової військової служби через релігійні переконання, від призову у воєнний час до частин тилового ополчення і до трудових частин — позбавлення волі на строк не менш, як один рік. (У редакції 13 травня 1934 р. — ЗЗ УРСР, 1934 р., № 19, ст. 158).

*56^{20}. За відмову або ухиляння в умовах воєнного часу від внесення податків або від виконання повинностей (зокрема військово-автотранспортної, військово-кінської, військово-возової і військово-суднової) застосовується — позбавлення волі на строк не менш, як шість місяців, з підвищенням при особливо обтяжуючих обставинах аж до вищого заходу соціального захисту — розстрілу з конфіскацією майна.

56^{21}. За пропаганду або агітацію, спрямовану на підбурювання національної або релігійної ворожнечі чи розбрату, а також за розповсюдження або виготовлення і зберігання літератури того самого характеру застосовується — позбавлення волі на строк до двох років.

За ті самі дії у воєнній обстановці або при масових заворушеннях застосовується — позбавлення волі на строк не менш, як два роки, з конфіскацією всього або частини майна, з підвищенням при особливо обтяжуючих обставинах аж до вищого заходу соціального захисту — розстрілу з конфіскацією майна.

*56^{22}. За підроблювання або збут у виді промислу підробленої металевої монети, білетів державної скарбниці, білетів Державного банку Союзу РСР, державних цінних паперів, а також за підроблювання або збут у виді промислу підробленої іноземної валюти застосовується — вищий захід соціального захисту — розстріл з конфіскацією майна, допускаючи при пом'якшуючих обставинах зниження до позбавлення волі на строк не менш, як два роки, з конфіскацією всього або частини майна.

За підроблювання у виді промислу чеків, документів на грошові вклади і вклади в цінних паперах, а так само свідоцтв на грошові акредитиви застосовується — позбавлення волі на строк не менш, як два роки, з конфіскацією всього або частини майна.

За підроблювання або збут у виді промислу підроблених знаків поштової оплати, квитків залізничного і водного транспорту та інших проїзних і на перевіз вантажів документів застосовується — позбавлення волі на строк до трьох років. (У редакції 15 березня 1930 р. – ЗЗ УРСР, 1930 р., № 8, ст. 91).

56^{23}. За недонесення про певно відомі підготовлювані або вчинені злочини, передбачені в статтях 56^{16}, 56^{17}, 56^{22} застосовується — позбавлення волі на строк до одного року.

56^{24}. За кваліфіковану контрабанду застосовується, крім зробленої митним управлінням конфіскації товарів і накладення штрафів — позбавлення волі на строк не менш, як один рік, з конфіскацією всього або частини майна, а при особливо обтяжуючих обставинах з підвищенням аж до вищого заходу соціального захисту — розстрілу з конфіскацією майна.

56^{25}. За сприяння незаконному переходові державних кордонів, вчинене як промисел або службовими особами, застосовується — позбавлення волі на строк не менш, як один рік.

56^{26}. За порушення положень про монополію зовнішньої торгівлі застосовується — позбавлення волі на строк до десяти років з конфіскацією всього або частини майна.

*56 . За порушення правил про валютні операції застосовується — позбавлення волі на строк до трьох років з конфіскацією всього або частини майна.

56^{28}. За всяку організаційну діяльність, спрямовану на підготовку або вчинення передбачених ст.ст. 5616–5627 злочинів, а також за участь в організації, утвореній

для підготовки або вчинення одного із злочинів, передбачених у ст.ст. 5616–5727, застосовуються — передбачені ст.ст. 56і —5627 заходи соціального захисту.

56[29]. За таємне або явне загарбання вогнепальної зброї, частин до неї та вогнепальних припасів:[1]

а) з складів та сховищ Робітничо-Селянської Червоної Армії, військовізованої охорони і військовізованої пожежної охорони, підприємств і споруд, що мають особливе державне значення, Робітничо-селянської міліції, Експедиції підводних робіт (ЕПРОН), виправно-трудових установ, а також тилового ополчення і трудових частин з осіб, звільнених від військової служби через релігійні переконання, або

б) з місць постійного чи тимчасового розташування частин Робітничо-Селянської Червоної Армії, військовізованої охорони і військовізованої пожежної охорони, Робітничо-селянської міліції, Експедиції підводних робіт (ЕПРОН), тилового ополчення і трудових частин і з виправно-трудових установ у тих випадках, коли вогнепальна зброя, частини до неї і вогнепальні припаси були під охороною або під спеціальним наглядом, — позбавлення волі на строк не менш, як один рік.

У випадках застосування загарбниками насильства, небезпечного для життя та здоров'я осіб, що несуть відповідну охорону або нагляд — позбавлення волі на строк не менш, як три роки, а при особливо обтяжуючих обставинах з підвищенням аж до вищого заходу соціального захисту — розстрілу з конфіскацією майна. (В редакції 13 травня 1934 р. — 33 УРСР, 1934 р., № 19, ст. 158).

56[30]. За зруйнування або пошкодження залізничних та інших шляхів, споруд на них, застережних знаків, рухомого складу та суден, щоб спричинити розбиття поїзда або аварію судна, застосовується — позбавлення волі на строк не менш, як три роки, з конфіскацією всього або частини майна, з підвищенням при особливо обтяжуючих обставинах аж до вищого заходу соціального захисту — розстрілу з конфіскацією майна. (В редакції 19 червня 1929 р. — 33 УРСР, 1929 р., № 17, ст. 137).

*56[30]а. За порушення працівниками транспорту трудової дисципліни (порушення правил руху, недоброякісний ремонт рухомого складу та колії тощо), коли це порушення спричинило або могло спричинити пошкодження або знищення рухомого складу, колії та шляхових споруд чи нещасні випадки з людьми, невчасне відправлення поїздів та суден, скупчення на місцях розвантажування порожняку, простій вагонів та суден, та за інші дії, що спричиняють зрив (невиконання) накреслених урядом планів перевозів або загрозу правильності та безпеці руху, — позбавлення волі на строк до десяти років.

У тих випадках, коли ці злочинні дії мають явно зловмисний характер, —вищий захід соціального захисту — розстріл з конфіскацією майна. (В редакції 25 лютого 1931 р. — 33 УРСР, 1931 р., № 7, ст. 63).

56[31]. За порушення працівниками цивільної авіації і цивільного повітроплавства службових обов'язків (порушення начальником аеропорту правил про випуск повітряних суден у політ, виліт з аеропорту без розпорядження начальника аеропорту, порушення правил про польоти і ін.), якщо це порушення призвело або могло призвести до пошкодження або знищення повітряного судна чи земного устаткування для польотів або до нещасного випадку з людьми, — позбавлення волі на строк до десяти років, а при особливо обтяжуючих обставинах — вищу міру покарання. (В редакції 23 лютого 1936 р. — 33 УРСР, 1936 р., № 12, ст. 52).

56[32]. Порушення правил про міжнародні польоти (вліт у Союз РСР і виліт з Союзу РСР без дозволу, недодержання зазначених у дозволі маршрутів, місць посадки, повітряних воріт, висоти польотів та ін., при відсутності ознак зради батьківщині або інших контрреволюційних злочинів, — позбавлення волі на строк не менш, як один рік, або штраф у розмірі до десяти тисяч карбованців з конфіскацією або без конфіскації повітряного судна. (В редакції 23 лютого 1936 р. — 33 УРСР, 1936 р., № 12, ст. 52).

57. За масову, при попередній змові, відмову або ухиляння платити податки або відбувати повинності (зокрема, військову, автотранспортну, військово-кінську, військово-возову, військово-суднову), від учбових зборів, від допризовної підготовки, від перевірних зборів військовозобов'язаних запасу, від спробних і перевірних мобілізацій застосовується — позбавлення волі на строк не менш, як шість місяців, з конфіскацією всього або частини майна або штраф у десятикратному розмірі невиплачених платежів. (У редакції 28 вересня 1929 р. — 33 УРСР, 1929 р., № 24, ст. 197).

*58. За злісний, тобто впертий, незважаючи на очевидну до того змогу і застосування відповідними органами стягнення податків та зборів заходів стягнення, неплатіж у встановлений строк належних податків та зборів з обов'язкового окладного страхування або за відмову їх заплатити в той же строк, а так само за відмову виконати загальнодержавного значення повинності чи роботи, незважаючи на вжиті згідно з законами, що регулюють виконання цих повинностей і робіт, заходи адміністративного впливу, — позбавлення волі на строк не менш, як шість місяців, або виправно-трудові роботи з застосуванням в обох випадках штрафу не більш десятикратного розміру несплачених платежів. (У редакції 15 березня 1930 р. — 33 УРСР, 1930 р., № 8, ст. 91).

За те, що куркульські елементи в установлені строки не сплатять податків і зборів, не виконають завдань загальнодержавного значення або за інші форми опору їх соціалістичному будівництву — позбавлення волі на строк не менш, як один рік, або виправно-трудові роботи з конфіскацією в обох випадках усього або частини майна. (В редакції 25 лютого 1931 р. — 33 УРСР, 1931 р., № 6, ст. 54).

58[1]. За те, що одноосібники повторно не виконають своїх зобов'язань щодо здавання хліба, або картоплі, або соняшнику державі в установлені строки, — позбавлення волі на строк не менш, як шість місяців, або виправно-трудові роботи на строк до одного року.

За ті самі дії, що вчинили куркульські елементи, хоч би і вперше, а також інші особи при обтяжуючих обставинах: змова групи осіб або опір органам влади під час стягнення, — позбавлення волі на строк не менш, як п'ять років, з конфіскацією всього або частини майна, з засланням або без нього. (В редакції 4 квітня 1933 р. — 33 УРСР, 1933 р., № 18, ст. 216).

58[2]. За те, що особи, які зобов'язані здавати державі хліб або картоплю, або соняшник, на виконання своїх зобов'язань здадуть або спробують здавати державі явно недоброякісне або попсоване зерно, або картоплю, або соняшник, — позбавлення волі на строк до двох років. (У редакції 4 квітня 1933 р. — 33 УРСР, 1933 р., № 18, ст. 216).

80. За виїзд за кордон або в'їзд до Союзу РСР без установленого паспорта або дозволу належної влади — ув'язнення в табір на строк від одного до трьох років. (У редакції 4 листопада 1936 р. — 33 УРСР, 1936 р., № 50, ст. 274).[…]

Розділ IV
Порушення правил про відокремлення церкви від держави

110. За вчинення обманних дій з метою викликати суєвірство в масах населення, щоб добути таким способом будь-яку користь, застосовуються — виправно-трудові роботи на строк до одного року або штраф до п'ятисот карбованців.

111. За викладання малолітнім чи неповнолітнім релігійних віровчень у державних або приватних учбових закладах і школах та взагалі за викладання релігійних віровчень з порушенням встановлених для цього правил — виправно-трудові роботи на строк до одного року.

112. За примусове стягання, зборів на користь церковних і релігійних організацій або груп — виправно-трудові роботи на строк до шести місяців або штраф до трьохсот карбованців.

113. За те, що релігійні або церковні організації привласнять адміністративні, судові чи інші публічно-правові функції і права юридичних осіб, застосовуються до осіб, що вчинили або допустили зазначене порушення, — виправно-трудові роботи на строк до шести місяців або штраф до трьохсот карбованців.

114. За відправляння в державних і громадських установах та підприємствах релігійних обрядів, а також за вміщення в цих місцях будь-яких релігійних зображень — виправно-трудові роботи на строк до трьох місяців або штраф до трьохсот карбованців.

115. За перешкоджання відправляти релігійні обряди, оскільки вони не порушують громадського порядку і не супроводяться замахом на права громадян, — виправно-трудові роботи на строк до шести місяців. […][1]

Друкується за: Реабілітація репресованих: Законодавство та судова практика. К. – 1997. – С. 20–32.

Примітка: [1] Укладачі книги «Реабілітація репресованих: Законодавство та судова практика» В. Маляренко та Є. Овчинніков підготували порівняльну таблицю про співвідношення (ідентичність) статей глави І Особливої частини раніше діючого Кримінального кодексу Української СРР 1927 року і розділу І глави І Особливої частини раніше діючого Кримінального кодексу РРФСР 1927 року, якими була передбачена кримінальна відповідальність за контрреволюційні злочини.

Назва статей	Статті кримінальних кодексів	
	КК УРСР 1927 р.	КК РРФСР 1927 р.
Контрреволюційні злочини (поняття)	54^1	58^1
Зрада батьківщини	54^1«а»	58^1«а»
Зрада батьківщини військовослужбовцями	54^1«б»	54^1«б»
Відповідальність повнолітніх членів родини військовослужбовця — зрадника батьківщини	54^1«в»	58^1«в»
Недонесення про готовану або вчинену зраду	54^1«г»	58^1«г»
Збройне повстання або вторгнення на радянську територію	54^2	58^2

Зносини з контрреволюційною метою з іноземною державою	54^3	58^3
Надання допомоги міжнародній буржуазії	54^4	58^4
Схилення іноземної держави до оголошення війни, інших ворожих дій щодо СРСР	54^5	58^5
Шпигунство	54^6	58^6
Шкідництво	54^7	58^7
Терористичний	54^8	58^8
Диверсія	54^9	58^9
Антирадянська пропаганда і агітація	54^{10}	58^{10}
Організаційна діяльність, спрямована вчинення контрреволюційних злочинів	54^{11}	58^{11}
Недонесення про контрреволюційний злочин	54^{12}	58^{12}
Активна боротьба проти робітничого класу і революційного руху	54^{13}	58^{13}
Контрреволюційний саботаж	54^{14}	58^{14}

Див.: Реабілітація репресованих: Законодавство та судова практика. К. – 1997. – С. 68.

Документ № 20
Постанова ЦВК СРСР про Положення про злочини державні (контрреволюційні і особливо для СРСР небезпечні), злочини проти порядку управління

25 лютого 1927 р.

Утвердить для включения в уголовные кодексы союзных республик нижеследующее Положение о преступлениях государственных (контрреволюционных и особо для Союза ССР опасных преступлениях против порядка управления).

О преступлениях контрреволюционных

1. Контрреволюционным признается всякое действие, направленное к свержению, подрыву или ослаблению власти рабоче-крестьянских Советов и избранных ими, на основании Конституции Союза ССР и конституций союзных республик, рабоче-крестьянских правительств Союза ССР, союзных и автономных республик или к подрыву или ослаблению внешней безопасности Союза ССР и основных хозяйственных, политических и национальных завоеваний пролетарской революции.

В силу международной солидарности интересов всех трудящихся такие же действия признаются контрреволюционными и тогда, когда они направлены на всякое другое государство трудящихся, хотя бы и не входящее в СССР.

2. Вооруженное восстание или вторжение в контрреволюционных целях на советскую территорию вооруженных банд, захват власти в центре или на местах в тех же целях и, в частности, с целью насильственно отторгнуть от Союза ССР и отдельной союзной

республики какую-либо часть ее территории или расторгнуть заключенные Союзом ССР с иностранными государствами договоры — влекут за собой высшую меру социальной защиты — расстрел — или объявление врагом трудящихся с конфискацией имущества и лишением гражданства союзной республики и тем самым гражданства Союза ССР и изгнанием из пределов Союза ССР навсегда, с допущением при смягчающих обстоятельствах понижения до лишения свободы со строгой изоляцией на срок не ниже трех лет, с конфискацией всего или части имущества.

3. Сношения в контрреволюционных целях с иностранным государством или отдельными его представителями, а равно способствование каким бы то ни было способом иностранному государству, находящемуся с Союзом ССР в состоянии войны или ведущему с ним борьбу путем интервенции или блокады, — влекут за собой меры социальной защиты, указанные в ст. 2 настоящего Положения.

4. Оказание каким бы то ни было способом помощи той части международной буржуазии, которая, не признавая равноправия коммунистической системы, приходящей на смену капиталистической системе, стремится к ее свержению, а равно находящимся под влиянием или непосредственно организованным этой буржуазией общественным группам и организациям в осуществлении враждебной против Союза ССР деятельности — влечет за собой лишение свободы со строгой изоляцией на срок не ниже трех лет с конфискацией всего или части имущества, с повышением при особо отягчающих обстоятельствах вплоть до высшей меры социальной защиты — расстрела — или объявления врагом трудящихся, с конфискацией имущества и с лишением гражданства союзной республики и тем самым гражданства Союза ССР и изгнанием из пределов Союза ССР навсегда.

5. Склонение иностранного государства или каких-либо в нем общественных групп путем сношения с их представителями, использования фальшивых документов или иными средствами к объявлению войны, вооруженному вмешательству в дела Союза ССР или иным неприязненным действиям, в частности, к блокаде, к захвату государственного имущества Союза ССР или союзных республик, разрыву дипломатических сношений, разрыву заключенных с Союзом ССР договоров и т. п., — влечет за собой меры социальной защиты, указанные в ст. 2 настоящего Положения.

6. Шпионаж, т. е. передача, похищение или собирание с целью передачи сведений, являющихся по своему содержанию специально охраняемой государственной тайной, иностранным государствам, контрреволюционным организациям или частным лицам, — влечет за собою лишение свободы со строгой изоляцией на срок не ниже трех лет, с конфискацией всего или части имущества, а в тех случаях, когда шпионаж вызвал или мог вызвать особо тяжелые последствия для интересов Союза ССР, — высшую меру социальной защиты — расстрел — или объявление врагом трудящихся, с конфискацией имущества, с лишением гражданства союзной республики и тем самым гражданства Союза ССР и изгнанием из пределов Союза ССР навсегда. Передача, похищение или собирание с целью передачи экономических сведений, не составляющих по своему содержанию специально охраняемой государственной тайны, но не подлежащих

оглашению по прямому запрещению закона или распоряжению руководителей ведомств, учреждений и предприятий, за вознаграждение или безвозмездно, организациям и лицам, указанным выше, — влекут за собою лишение свободы на срок до трех лет.

Примечание 1. Специально охраняемой государственной тайной считаются сведения, перечисленные в особом перечне, утверждаемом СНК Союза ССР по согласованию с Советами Народных Комиссаров союзных республик и опубликовываемом во всеобщее сведение.

Примечание 2. В отношении шпионажа военнослужащих сохраняет силу ст. 16 Положения о воинских преступлениях, утвержденного ЦИК Союза ССР 31 октября 1924 г. (СЗ 1924 г., № 24, ст. 207).

7. Подрыв государственной промышленности, транспорта, торговли, денежного обращения или кредитной системы, а равно кооперации, совершенный в контрреволюционных целях путем соответствующего использования государственных учреждений и предприятий или противодействие их нормальной деятельности, а равно использование государственных учреждений и предприятий или противодействие их деятельности, совершаемое в интересах бывших собственников или заинтересованных капиталистических организаций, — влекут за собою применение мер социальной защиты, указанных в ст. 2 настоящего Положения.

8. Совершение террористических актов, направленных против представителей советской власти или деятелей революционных рабочих и крестьянских организаций, и участие в выполнении таких актов хотя бы и лицами, не принадлежащими к контрреволюционной организации, — влекут за собою меры социальной защиты, указанные в ст. 2 настоящего Положения.

9. Разрушение или повреждение с контрреволюционной целью взрывом, поджогом или другими способами железнодорожных или иных путей и средств сообщения, средств народной связи, водопровода, общественных складов и иных сооружений или государственного, или общественного имущества — влечет за собою меры социальной защиты, указанные в ст. 2 настоящего Положения.

10. Пропаганда или агитация, содержащие призыв к свержению, подрыву или ослаблению советской власти или к совершению отдельных контрреволюционных преступлений (ст. 2–9 настоящего Положения), а равно распространение, или изготовление, или хранение литературы того же содержания — влекут за собою лишение свободы со строгой изоляцией на срок не ниже шести месяцев.

Те же действия при массовых волнениях, или с использованием религиозных или национальных предрассудков масс, или в военной обстановке, или в местностях, объявленных на военном положении, — влекут за собою меры социальной защиты, указанные в ст. 2 настоящего Положения.

11. Всякого рода организационная деятельность, направленная к подготовке или совершению предусмотренных в настоящем Положении преступлений, а равно участие в организации, образованной для подготовки или совершения одного из преступлений, предусмотренных настоящим Положением, — влекут за собою меры социальной защиты, указанные в соответствующих статьях настоящего Положения.

12. Недонесение о достоверно известном, готовящемся или совершенном контрреволюционном преступлении — влечет за собою лишение свободы со строгой изоляцией на срок не ниже шести месяцев.

13. Активные действия или активная борьба против рабочего класса и революционного движения. Проявленные на ответственной или секретной (агентура) должности при царском строе или у контрреволюционных правительств в период гражданской войны, — влекут за собою меры социальной защиты. Указанные в ст. 2 настоящего Положения.

14. Контрреволюционный саботаж, т. е. сознательное исполнение кем-либо определённых обязанностей или умышленное небрежное их исполнение со специальной целью ослабления власти правительства и деятельности государственного аппарата, — влечёт за собою лишение свободы со строгой изоляцией на срок не ниже одного года. При особо отягчающих обстоятельствах вплоть до высшей меры социальной защиты — расстрела, с конфискацией имущества.

Друкується за: Реабілітація репресованих: Законодавство та судова практика. К., 1997. – С. 32–36.

Документ № 21
Витяг із політекономічного огляду Вінницького округу секретаря окружного комітету КП(б)У

1927 р.

[…] Городская интеллигенция, состоящая в основном из юристов, медперсонала и педагогов, характеризуется:

1. Юристы: (коллегия защитников) всего 32 чел. В основной своей массе старая адвокатура с прослойкой в количестве 5 чел. Бывших активных деятелей политических партий 3 чел., возглавлявших меньшевицкую фракцию в городской думе. В настоящее время эти лица, несмотря на то, что публикаций о выходе из партии не делали, организованной работы не проводят и ведут обычный мещанский образ жизни (сборы на квартирах, чай, игры в преферанс и разговор по злободневным вопросам дня).

2. Медперсонал: среди медперсонала бывших деятелей политических партий нет, есть отдельные единицы, имевшие касательство в прошлом с антибольшевицкими партиями. Имеется значительная прослойка Красного персонала. Партийцев, выполняющих работу врача — нет, есть партийцы, занимающие административные должности в аппарате медорганов. В среде старой части антисоветски настроенных имеется прослойка шовинистов-поляков, имеющих общение с костельными кругами в городе и ведущих переписку с заграницей. Если в среде старых антисоветски настроенных имеются пораженческие настроения, а группа средних мирится с совластью, то в среде красных мы имеем полную поддержку.

3. Педагогический персонал: имеет значительную прослойку красных. Есть партийцы на непосредственной педагогической работе, но имеется и значительная прослойка антисоветского элемента — офицерство старой армии и петлюровцы. Имеются бывшие деятели политических партий, однако организованной работы не ведут, но группы, обсуждающие события, имеются.

4. Сельская интеллигенция: состоящая в основном из учительства, среди каковых преобладает антисоветский петлюровский элемент. Часть из них несколько обвыклась и ведет себя в зависимости от положения Советского Союза в международной обстановке. Часть же продолжает оставаться с явно враждебными пораженческими настроениями, отсюда дружба с кулаками и антисоветскими элементами на селе, и покровительство ее молодежи в отношении поступления ее в ВУЗы и старые методы в воспитании (грубость, физическое воздействие на учащихся и т.п.).

Настроения антисоветской части городской интеллигенции вокруг вопросов Манифеста[1]. Манифест — это сплошное извинение перед всем миром за грабеж и зверства. Все хвастаются, а на самом деле за 10 лет мы стали форменными нищими. Выпускают займы, разводят азарт и раздевают, крестьянство возмущено, что обещают много, а все равно ничего не дадут. Куда не сунешься, все заняты подготовкой к празднованию Октябрьской революции, все выпячивают свои достижения, а о недостатках умалчивают. Недостаток фабрикатов, дороговизна, безработица и отсутствие правопорядка — вот и все их достижения. Хоть и празднуют 10 лет революции — все же надо ожидать чего-то грандиозного. Подполье работает и надо быть только осторожными.

Внутрипартийного положения: правительство скоро сдаст свои позиции и пойдет по уклону оппозиции, так как с Троцким согласны огромные массы и армия пропитана его духом. Платформа оппозиции[2] заманчива, и на нее русский пойдет, как пошел в 1917 г. за Лениным. Скоро будет жить легче, и Троцкий и его партия позаботятся сообщить народу то, что не мог, как партиец.

Международного положения: наступает интересный момент, нужно только зиму перезимовать, а весной 1928 г. будут большие перетурбации. Оппозиция прет изо всех щелей и подтачивает корень, а такие мощные державы как Франция и Англия взялись всерьез подавить коммунизм. Согласие правительства платить Франции долги делает медвежью услугу, т.к. рабочие и крестьяне, имеющие вклады, заговорят иначе.

Уверенность части интеллигенции в неизбежность войны в 1927г.[3] порождали пораженческие настроения, обвинение правительства и партии в неправильной как внутренней, так и международной политике, однако были и такие разговоры, что мы, здравомыслящие, уверены, что войны не будет и что партия поднимает шумиху с целью выкачки денег. В последних мероприятиях партии на селе антисоветская интеллигенция усматривает как очередной «фортель» советов в связи с финансовыми трудностями и говорит, что никаких культурных учреждений на селе строить не будут, и что это является лишним доказательством близости краха советов.

Политические настроения антисоветской части сельской интеллигенции в основном не отличаются от настроений антисоветской части городской. Антисоветская

часть учительства оправдывает оппозицию как меньшевицкое течение и радуется этому, как факту начала краха Соввласти, и говорит, что если даже и оппозиция возьмет верх, крах соввласти неизбежен. Есть разговорчики, что как бы дискуссия[4] не закончилась, все равно она для партии и власти безболезненно не пройдет. Некоторые поговаривали, что можно стать посмелее в выражениях, так как еще спорно: правильны ли взгляды власти. Есть недовольства оппозицией на почве антисемитизма: «Если Троцкий возьмет верх, крестьянству будет хуже, так как, по его мнению, он должен царствовать, а крестьяне должны жидам сеять хлеб и пасть свиней».

Среди сельского учительства и медперсонала отмечается халатность к своему делу и моменты вымагательства (срезывание учеников при испытании с целью вынудить родителей подготовлять ребенка летом за плату, а со стороны врачей намеки больным о явке к нему на частный прием).

Июльское изъятие активного контрреволюционного элемента насторожило интеллигентские круги и в отдельных случаях были попытки организованного (через профсоюзы) воздействия на соответствующие органы, в плоскости ускорения выяснения сути дела и сохранения благополучия изъятых.

Новый выборный закон вызвал следующие разговоры: «Сегодня ты хорош, а завтра на тебя донесли о твоем прошлом и ты никуда не годишься», «Опять открыли страницу прошлого, с нас поделали передвигающихся манекенов, скорее бы изменения, кто бы нам пришел, все равно будет лучше». Появились разговоры о вольной Украине, недовольство евреями и т.п.

Группировок церковников и антисоветского элемента, систематически выступающих, противодействующих всем мероприятиям Власти на селе по округу за 1927 г. зарегистрировано — 27. В этом числе имеется антисоветская группа, возглавляемая бывшим белым офицером, скрывающим свое звание, и группировка бывших членов союза «Русского народа» в количестве 28 человек (Дашевский район) под руководством бывшего председателя союза «Русского народа» в этом же районе. Эти группировки в основном распределяются равномерно по всем районам, за исключением Вороновицкого, Дашевского, Ильинецкого, Винницкого и Литинского, где их имеется от 3 до 4 группировок. Кроме того, на территории округа существует организованная антисоветская группировка сионистов под названием — «Горшомер-Гоцоллер» и «Югент», свою работу они проводят среди трудящейся еврейской молодежи и пропагандируют идеи Палестинизма.

Имеется 3 ячейки «Югента» и 2 ячейки «Гошомер». Кроме того в Виннице районный Штаб Подолии — «Гошомера», подчиняющийся Москве и Окркомитет «Югента», так же объединяющий Подолию и подчиняющийся Ц.Б., находящемуся в Одессе. Всего по округу «Югендцев» — 32 чел. и «Гошомерцев» — 13 чел. Социальный состав — дети деклассированных местечковых евреев. Ячейки имеются в Хмельнике, Ново-Константинове, Литине, Ворошиловке и Калиновке. Почва для создания ячеек имеется в Красном, Липовце, Юзвине и Сутисках. Влияние организаций построено на тяжелом экономическом положении местечкового еврейства, распространено на детей еврейской бедноты. В настоящее время его влияние ослабло в связи с кризисом Палестинизма, мероприятиями евсекций и Озета.

На территории округа в свое время создавались банды Шепеля, Гальчевского, Крамаренка, Матющенко, Голуба и Волынца.

Банда Шепеля была создана в Литинском районе. Руководитель — учитель, получивший у Петлюры звание полковника. Задача — партизанская борьба с Совvластью и стремление соединиться с петлюровскими регулярными частями. Численность — несколько тысяч человек (даже занимали Винницу). Оперировала в 1919 г. и начале 1920 года. Ядро Шепелевщины — сельское учительство. Состав банды — середняки. Сейчас Шепель в Польше и пытается создать из своих бывших сторонников петлюровское подполье.

Банда Гальчевского — диверсионная, созданная в период 1921–22 гг. Гальчевский — бывш. совслужащий (делопроизводитель военкомата). Район действия — Литинский и Пиковский районы. Состав от 30 до 50 человек, исключительно кулацкий элемент. Цели — вредительно-диверсионная деятельность. Гальчевский находится в Польше, служит во 2-м отделе Польского Генштаба и занимается шпионажем на нашей территории. Попыток использовать своих бывших соучастников не выявлено.

Банда Крамаренко, созданная в 1919 г. в период наступления Красных частей со стороны Киева для изгнания петлюровской власти. Путем набата были подняты села: Янов, Байковка, Голяки и Павловка Пиковского района и Калиновского района, и поведены в наступление на ст. Калиновка, дабы задержать наступающие Красные части. Руководители — учительство. После разгрома ядро банды присоединилось к банде Шепеля. Крамаренко в Чехословакии от политдеятельности ушел, учится в Подебратском университете. Помощники его на нашей территории учительствуют.

Банда Матюшенко создана на тех же основаниях, как и Крамаренко, в Немировском районе для наступления на Брацлав. Влилась в регулярные петлюровские части. Матюшенко убит. Помощник его Бахин в Соловках. Некоторые сподвижники живут в Немирове и Стрельчинцах. Пункты создания банды — Немиров-Ковалевка-Стрельчинцы.

Банда Голуба создана для диверсионной деятельности на территории Немировского района отставшим от Галицийской армии офицером Голубом. Набирались бандиты в селах Ковалевка, Сашки и Бушинка Немировского района. Оперировала на территории Тульчинского округа (Брацлавщина) в 1920–1921 г.г. Голуб в Галиции, редактор газеты, в оппозиции к Польской власти.

Банда Волынцев создавалась на территории Тульчинского округа, но, оперируя на нашей территории, питалась пополнением в Ситковецком районе (села Краснянское и Ситковцы). Состав — кулачество.

В настоящее время на территории округа политического бандитизма нет совершенно. По линии уголовного округ также признан благополучным. Развито конокрадство и ограбление на дорогах. Корни — малоземелье и тяжелое материальное положение. Группы создаются для периодических операций из односельчан в количестве 3–5 человек. Этим особенно поражены: Дашевский, (с. Сальник и Билкы), Ситковецкий (с. Останопово), Жмеринский (Жуковцы, Потоки), Литинский (Багриновцы) и Немировский район (с. Ковалевка).

Оружия у селянства очень мало, преимущественно обрезы от винтовок.

Из руководителей бандгрупп скрываются (еще не изловлены) Бойчук (Ситковецкий район), Хоменко (Немировский район), Галайда (Тывровский район).

Амнистированные бандиты-рядовые слились со всей массой селянства и совершенно не выделяются.

Участники банд — интеллигенция — группируются и являются источниками для общественного мнения так называемой Украинской общественности и разбитые в основном на три группы: 1) вполне лояльные; 2) пытающиеся легальными путями добиться изменений в национальной политике; 3) непримиримые, готовящиеся к активному выступлению против Соввласти.

Третья категория активно себя не проявляет, но идеологически подготовляет себя к руководству борьбой с Соввластью тогда, когда это нужно будет. Массовой работы не ведут, т.к. стремятся к конспирации. В настоящее время их установка направлена к тому, чтобы используя малейшие затруднения власти и партии, противопоставлять село городу, пропогандируя идею защиты села от колониальной политики города. Дальнейшая задача — восстание в случае войны. Намеченные ими стратегические пункты: Винница и Жмеринка. В случае их выступления возможен успех в вербовке единомышленников из следующих районов: Немировского, Литинского, Хмельницкого и Винницкого, как районов, пораженных петлюровщиной в прошлом и сохранивших свою физиономию частично и сейчас, а также как бывших уездных центрах, [где] имеется больше украинской интеллегенции.

Связь с заграницей имеют: 1. Украинская интеллигенция с друзьями и бывшими единомышленниками, эмигрировавшими от соввласти (Польша, Румыния, Чехословакия и Канада). 2. Польское население с родственниками (Польша). Связь — почтовая. […]

О количестве бывших белых офицеров и военчиновников, проживающих на территории Винницкого Округа по состоянию на 15 февраля 1928 г., видно из следующих данных:

Наименование районов	Общее колич.	Из них		Источник существ. сейчас				
		прожив. на тер. белых	служив. в бел. армиях	Рабочих	Служащих	Хлебопашец	Учителей	Священников
1	2	3	4	5	6	7	8	9
Винницкий	142	122	20	8	97	14	21	2
Вахновский	9	8	1	5	2	1	1	-
Дашевский	6	5	1	-	4	-	2	-
Вороновицкий	14	12	2	1	4	6	3	-
Жмеринский	40	29	11	5	24	1	10	-
Ильинецкий	20	13	7	2	5	5	8	-
Калиновский	14	11	3	1	5	4	4	-
Липовецкий	15	9	6	-	4	5	6	-
Литинский	24	21	3	-	11	9	6	-
Немировский	21	19	2	-	11	5	5	-
Пиковский	19	12	7	2	7	8	2	-
Прилукский	4	3	1	1	-	3	-	-
Ситковецкий	12	9	3	-	4	4	4	-
Тывровский	26	18	8	1	11	5	8	1
Хмельницкий	33	29	4	1	19	9	4	-
Всего по округу	339	320	79	27	208	79	82	3

[…] а) Общее количество верующих на территории Винницкого округа — 106 803 человека мужчин и 122 794 женщины. Всего — 229 597. Это число верующих падает на следующие виды культов: Тихоновщина, Синоданы, УАПЦ, Собор епископов, Старообрядчество, Римско-католическая, Евангелистов-баптистов, Евангелистов, Христиан, Адвентистов 7-ого дня и Иудейская.

Тихоновщина. Общее количество верующих — 118 876 чел., [...] кулаков — 4% — 4756 чел., рабочих-кустарей — 6% — 7 134 чел., бедняков — 53% — 63 004 чел. и середняков — 37% — 43 982 чел.

Руководящую роль в этом движении являются служители культа, кулаки и часть середняков. На территории Винокруга преобладающим течением является тихоновщина — самая реакционная группировка.

Второе место занимает УАПЦ (автокефалисты). Приходов по округу — 100 при 1 епископе, 96 священниках, 24 диаконах и 1 псаломщике. К совласти относятся лояльно.

Третье место занимают Синоданы (обновленцы) по округу — 90 приходов, обслуживаемых 1 епископом, 92 священниками, 17 диаконами и 8 псаломщиками. Синоданы первые стали открыто отмежевываться от контрреволюции и относятся лояльно к совласти. В этой группировке кулацкого элемента нет.

Четвертое место занимают «Собор епископов». По округу — 15 приходов, 14 священников и 2 псаломщика. К совласти относятся лояльно и порвали связь с контрреволюционным духовенством. Кулацкого элемента нет.

Пятое место — старообрядцы — 11 приходов, 7 священников, 2 диакона и 2 псаломщика. Эта группировка совершенно бесцветная и находится под влиянием тихоновщины.

Евангелисты-баптисты: 1 община — 9 групп. Количество верующих — 236 чел., 2 проповедника, 1 пресвитер и 1 диакон. В последнее время признала военную службу в Красной армии. Преобладающий элемент — середняки, а затем бедняки. Кулаков нет.

Евангелисты-христиане: 10 общин, 57 групп. Общее количество верующих — 1540 человек, при 31 проповеднике. Также признали военную службу в Красной армии. Преобладающий элемент — середняки, а затем бедняки. Кулаков нет.

Адвентисты 7 дня: 2 общины — 19 групп. Общее количество верующих 371, 8 проповедников, 1 пресвитер. Вопрос о военной службе не обсуждали.

Иудейская вера: 74 синагоги, 5421 верующий (4287 мужчин и 1134 женщины), из них кустарей — 1082 чел., неимущих — 32 чел., середняков — 4, служащих — 479, без определенных занятий — 366, торговцев — 2190, инвалидов — 116, и остальные — крупные торговцы. Раввинов — 24, кантаров — 15.

Районы, где сильно развита тихоновщина, — это Литинский, Хмельницкий, Липовецкий, Вахновский, часть Калиновского и Немировский. В остальных районах тихоновщина имеет серьезных противников в лице синоданов и автокефалистов.

Поляки в количестве 22 000 чел., в массе занимаются сельским хозяйством. Поляки живут компактными массами, находятся под влиянием ксендзов, к советской общественности приобщены мало, среди них (молодежь) развиты религиозные кружки «Жива ружа» и «Терциария».[5] К службе в Красной Армии относятся враждебно,

наблюдается тенденция подлежащих призыву уйти в Польшу. Основная масса их рассматривает Подолию как часть Польши, оккупированную большевиками, и на случай войны надеется на избавление от этой оккупации. […]

Секретарь Винокрпаркома   підпис

ДАВО.– Ф.П–29, оп. 1, спр. 325. — Арк. 50–56. Завірена копія. Машинопис.

Примітки:

[1] Напередодні святкування 10-ї річниці Жовтневої революції в Ленінграді була проведена 2-а ювілейна сесія ЦВК СРСР 4-го скликання, на якій був прийнятий маніфест «До всіх робітників, трудящих селян і червоногвардійців СРСР. До пролетарів усіх країн і пригноблених народів світу». Документ у дусі часу розкривав історичне значення «Великого Жовтня» й значно перебільшував успіхи, досягнуті режимом. Крім того, маніфест проголошував найближчим завданням перехід до семигодинного робочого дня та збільшення державних асигнувань на житлове будівництво тощо.

[2] 23 травня 1927 р. лідери опозиції — Євдокимов, Зінов'єв, Смілга і Троцький — направили в Політбюро ЦК ВКП(б) лист-платформу, під якою стояли 84 підписи.

[3] Чутки про швидку війну в 1927 р. підсилювалися не тільки радянськими засобами інформації, але й реальними подіями, такими, як розрив дипломатичних відносин з Англією, вбивство радянського посла в Польщі, сутички на Китайсько-Східній залізниці.

[4] Йдеться про дискусію, що розгорнулась із появою «платформи більшовиків-ленінців».

[5] Така увага до релігійних організацій на Поділлі не була чимось особливим. Комуністична ідеологія в її радянському варіанті бачила в конфесіях різних напрямків своїх потенційних суперників у справі «оволодіння душами пастви». Звідси — відверта ворожість, збирання компромату, який згодиться в другій половині 1930-х, коли репресії винищать саме поняття «свободи совісті».

Документ № 22

Заява членів партійного осередку відділу комунального господарства м. Вінниці до начальника окружного відділу ГПУ з проханням вислати громадянина Фадея Артштейна за межі Вінницького округу

після 12 квітня 1928 р.

Обращая Ваше внимание на положение вещей, которое имело место 12-го апреля с.г. в 6 часов вечера при перевыборах Месткома Комхоза, сообщаем: некий гражданин Артштейн месяца 4 тому назад на одном из партийных кустовых собраний, где прорабатывались контртезисы оппозиции[1], выступил, открыто излагая свою оппозиционную точку зрения, извращая линию нашей Компартии, после чего он был исключен из рядов Комсомола и Партии[2].

Таким образом, начиная с 9-го апреля с.г., Артштейн занялся обработкой масс до перевыборов месткома комхоза, чтобы провалить всех коммунистов, которых рекомендовало бюро ячейки на заседании профактива в местком. На самых же перевыборах Артштейн открыто выступал против партийцев, и подготовленная им же масса голосованием провалила коммунистов, за исключением одного коммуниста тов. Венцковича, которому при подсчитывании голосов пришлось на липу засчитать несколько голосов.

В общем, гражданином Артштейном подрывается работа даже в таких случаях: сегодня техсекретарь комячейки вывешивает объявление на доске в комхозе, что такого-то числа состоится открытое собрание ячейки, и что же мы видим, через полчаса это заявление этим же Артштейном завешивается другим объявлением о заседании, скажем, месткома или РКК.

Считая такое явление недопустимым и контрреволюционным, просим принять соответствующие меры и гражданина Артштейна, как социально-опасного для нас элемента, подвергнуть административной высылке из пределов границы.[3]

Члены ячейки: (подписи) Венцкович, Стрельбицкий, Дубинский, Никитин, Баранцевич, Кузин, Юрченко.

ДАВО. – Ф.П–29, оп.1, спр.411. – Арк. 25. Завірена копія. Машинопис.

Примітки:

[1] Малась на увазі брошура — «платформа більшовиків-ленінців», підготовлена троцькістсько-зінов'євською опозицією у вересні 1927 р., у якій вона виклала свої погляди з головних внутрішньо- і зовнішньополітичних питань. Брошура була надрукована в нелегальних друкарнях після відмови ЦК ВКП(б) налагодити її випуск. Дискусія щодо викладених у роботі поглядів призвела до поразки опозиції та виключення її 75-ти активних лідерів з партії.

[2] 20 березня 1928 р. Фадей Артштейн направив заяву в президію Вінницької окружної конференції КСМ з проханням виступити на конференції. У своїй заяві він, зокрема, вказав: «Нынешнее большинство благодаря своему руководству привело не только к молчанию в партии и в КСМ, не только заглушило поднимающуюся критическую мысль, но изолировав тех, кто смел открыто высказать свои взгляды, проводить на деле зигзагообразную политику, ведущую к уступкам завоеваний Октября. Против аппаратного зажима большевики-ленинцы подняли свой голос, открыто высказали свое мнение и, побоявшись этой критики, отрывающийся от масс аппарат исключает тех, кто поддерживает взгляды ленинцев, оправдываемых жизнью.»

[3] Документ відобразив боротьбу проти опозиційних настроїв у низових партійних організаціях. Методи практично нічим не відрізнялись від тих, що застосовувались у «центрі» — репресивні акції з боку органів держбезпеки проти будь-якого прояву опозиційних настроїв, носії яких почали розглядатись не як політичні опоненти, а як відверті вороги соціалізму.

Документ № 23
Лист ЦК КП(б)У до окружних комітетів КП(б)У та резолюція закритого засідання політбюро ЦК КП(б)У за доповіддю В. Балицького

4 травня 1928 р.

Посылая вам резолюцию закрытого заседания политбюро по докладу тов. Балицкого, ЦК требует от вас усиления бдительности и большевистского руководства низовыми организациями и массами. Нужно максимально усилить связь, быть в курсе всего, что делается на местах, в низах и своевременно соответствующим образом реагировать в отношении к массам — политической, организационной и агитационной работой, в отношении враждебных контрреволюционных элементов — орудием

репрессии, держась строго в рамках указаний об особой осторожности в репрессиях по отношению к тем отдельным середнякам, которые попали так или иначе под влияние кулаков.

С коммунистическим приветом секретарь ЦК Л. Каганович

Постановление политбюро ЦК КП (б)У по докладу т. Балицкого.

1. Ввиду серьезного оживления антисоветской, кулацкой деятельности на селе, в частности в связи с частичным недородом и пересевом, особенно в степных округах (Запорожский, Мелитопольский, Херсонский и др.) признать необходимым:

а) поручить окружкомам немедленно усилить политическую и агитационную работу среди бедняцких и середняцких масс крестьянства, в частности, обратив особое внимание на большее освещение оказанной государством помощи в текущую посевную кампанию;

б) по советской линии срочно разработать и практически провести мероприятия по усилению реальной помощи бедноте, в частности, немедленно разработав вопрос о снабжении сельской бедноты хлебом до нового урожая;

в) усилить решительную борьбу с административным произволом соваппарата на селе, особенно приняв меры по устранению перегибов в отношении середняков, решительно пресекая их там, где они имеют место;

г) ГПУ усилить работу по борьбе с активно выступающими антисоветскими элементами на селе (бывш[ие] помещики, бывш[ие] полицейские, попы, кулаки), применяя к ним меры репрессии.

При этом с максимальной осторожностью подходить к тем отдельным середнякам, которые оказались втянутыми в антисоветскую работу, применяя к ним необходимые меры лишь в самых исключительных случаях и как единичные явления;

д) ГПУ немедленно принять меры к усилению работы и аппарата наблюдения ГПУ на селе, обеспечению достаточной гибкости его в отношении своевременной информации о всех настроениях и проявляющейся антисоветской деятельности на селе.

2. В связи с началом проведения территориальных сборов ГПУ усилить работу по освещению настроений в терчастях, своевременному выявлению антисоветских элементов в Красной Армии и пресечению их деятельности.

3. Ввиду ухудшившихся настроений среди рабочих в связи с пересмотром норм выработки, а также в связи с проникновением в их среду отдельных отрицательных крестьянских настроений, поручить окружкомам и фракции президиума ВУСПС усилить политическую, организационную и агитационную работу среди рабочих, в частности более широко и популярно освещая перед ними об имеющихся достижениях по всем отраслям нашего строительства и достигнутых результатах в отношении улучшения положения рабочего класса.

Ответственность за намеченные вытекающие из этого практические мероприятия и проведение их в жизнь возложить на фракцию президиума ВУСПС.

4. В связи с усилением активности враждебных интеллигентских групп, а также организационным оформлением отдельных группировок в городе и селе (монархи-

ческие элементы, сионисты, украинские националистические контрреволюционные элементы) ГПУ усилить борьбу с группами, ведущими активную антисоветскую работу, проводя при этом необходимые аресты, предварительно сообщая в ЦК вопросы, касающиеся целых групп.

Вместе с тем признать необходимым немедленное принятие мер по завоеванию колеблющихся элементов из этих интеллигентских групп путем усиления серьезной политической работы среди них с одновременным усилением этой политической работы среди всей массы интеллигенции.

Практическое проведение этого поручить Агитпрому ЦК, Наркомпросу совместно с ВУКом Работпрос и другими соответствующими ВУКами союзов.

5. Поручить секретариату ЦК организовать издание серии популярной литературы, а также статей в прессе, освещающих наши достижения, в частности, в области проведения национальной политики.

6. Поручить ВСНХ и ГПУ в кратчайший срок окончательно разрешить вопрос о передаче охраны пром[ышленных] предприятий органам ГПУ[1].

Друкується за: Ю.Шаповал, В.Пристайко, В.Золотарьов. ЧК–ГПУ–НКВД в Україні: особи, факти, документи. — К., Абрис, 1997.– С. 268–270.

Примітка: [1] Початок 1928 р. приніс різке загострення протистояння влади й селянства внаслідок примусового вилучення хліба. Селяни розуміли це як повернення до політики «воєнного комунізму». Опір спричинив до посилення опозиційних настроїв у всіх верствах населення, в тому числі серед робітників, яким у черговий раз підвищили норми виробітку, намагаючись таким чином вирішити фінансові проблеми промисловості. Крім того, невдоволення міського населення викликалось і різким скороченням постачання міст продовольством, що згодом призвело до введення карткової системи. В умовах наростання економічної та політичної кризи режим цілком логічно, задля свого захисту, посилював репресії.

Документ № 24

Спецповідомлення тимчасово виконуючого обов’язки начальника Вінницького окружного відділу ГПУ Кайзера секретарю Вінницького окружного комітету партії Островському про антирадянську діяльність польських вчителів

9 серпня 1928 р.
Совершенно секретно. Лично

По предварительному просмотру имеющихся у нас компрометирующих материалов о польских учительницах: Залуской, Стадник, Плыты, Колодницкой, Радвилович, Кожинской, Богуславской, Гальве-Семеновой и Марецкой, которые проходят у нас как антисоветски и контрреволюционно настроенные личности, проводившие среди учеников разложенческую работу — мы договорились с завпольбюро тов. Григоровичем о том, чтобы при комплектовании к началу учебного 1928–1929 гг. польшкол,

учительниц Залускую, Стадник, Плыту, Радвилович, Гальве-Семенову и Марецкую оставить за штатом, уволить вовсе, а Колодницкую, Кожинскую и Богуславскую — перебросить в такие школы, где бы они находились под наблюдением совэлемента. По поводу изложенного просим дать твердую директиву наробразу о совместном проведении с политбюро этого мероприятия в жизнь.

Врио начальника окротдела ГПУ	підпис	Кайзер
Уполномоченный СОО	підпис	Тамаров

ДАВО. — Ф.П–29, оп 1, спр 373. – Арк.148. Оригінал. Машинопис.

Документ № 25
Спецповідомлення начальника Вінницького окружного відділу ГПУ Корнєва секретареві Вінницького окружного комітету партії Сапову про негайне виконання вимог ГПУ щодо польських вчителів

12 вересня 1928 р.
Совершенно секретно. Лично

Несмотря на данные Вами твердые директивы наробразу о снятии учительниц: Залуской, Стадник, Плыты, Гальве-Семеновой и Марецкой, а также переброске на другие места учительниц Колодницкую, Кожинскую и Богуславскую, эти распоряжения остаются до сих пор неисполненными. Больше того, нам известно, что нацмен ОИКа тов. Рыбницкий, встретив в наробразе пассивное сопротивление в деле реализации имеющихся указаний о снятии указанных учительниц с работы, вынужден был поставить об этом в известность официальным рапортом секретаря окрисполкома т. Куцюрубу. Все же, до сего времени, эти учительницы с работы не сняты и вопрос этот на РКК еще не разрешен.

Сообщая об изложенном и усматривая в этом элементы грубейшего бюрократизма со стороны товарищей из Наробраза, просим Вашего вмешательства с целью ликвидации создавшегося положения и скорейшего проведения в жизнь нашей просьбы об увольнении перечисленных выше учительниц с должностей и равно перебросок.

Начальник Винокротдела ГПУ	підпис	Корнев[1]
Начальник СОО	підпис	Кайзер

ДАВО. — Ф.П-29, оп 1, спр 373. – Арк. 175. Оригінал. Машинопис.

Примітка: [1] Корнєв (Капемос) Марк Борисович (1900–1939). Народився в родині кустаря. Єврей. Освіта початкова. В органах ВУЧК-ГПУ-НКВД з 1920 р. З 1923 р. по 1927 р. — начальник Миколаївського та Молдавського окрвідділів ГПУ. З 1927 р. — начальник Вінницького окрвідділу. З 1931 р. по 1934 р. на відповідальних посадах в Полтавському і Донецькому обласних УНКВД. З 1934 р. — голова спецколегії Верховного суду УСРР. З лютого 1937 р. — нарком внутрішніх справ Молдавської АСРР. З 23 квітня

1938 р. — помічник наркома внутрішніх справ БРСР. Згідно вироку Військової Колегії Верховного Суду СРСР від 2 березня 1939 р. розстріляний.

Документ № 26
Витяг із спецповідомлення начальника Тульчинського окружного відділу ГПУ начальнику інформаційного відділу ГПУ УСРР про антирадянську агітацію серед селянства округу

6 листопада 1928 р.
Совершенно секретно

Наличие материалов по освещению кулачества за отчетный период говорит за то, что кулачество и зажиточная часть крестьянства не только не уменьшили свою активность, а наоборот — наблюдается повышение таковой, выражающееся в форме выступлений с агитацией против увеличения единого сельхозналога, как на собраниях и общих сходах, так и среди отдельных групп крестьянства, агитация против землеустройства и распространение провокационных слухов о предстоящей якобы войне.

При этих разговорах кулачество старается запугивать бедняцкую часть села, угрожая репрессиями и расправой в момент прибытия на Украину антисоветских армий. Этим кулачество старается парализовать активность бедноты, развиваемую последней в связи с предстоящей перевыборной кампанией. Также отмечено ряд моментов агитации и со стороны амнистированного бандэлемента, каковой, блокируясь с кулачеством, поддерживает последнее в распространении провокационных слухов и угроз против бедноты, за что говорят следующие факты:

Тульчинский район: гражданин с. Василевки Тульчинского района Жеребецкий Василий Лаврентьевич, кулак, в прошлом — амнистированный бандит, в настоящее время замечен в систематической антисоветской агитации. В разговоре с гр. того же села — Терепой Л.И., Олейником М.Ф., Галущаком, Остапчуком А. и др., высказывался: «В настоящее время крестьянам живется хуже, чем при царе; все советские служащие — буржуазия и советские дворяне, которых Совввласть повсюду поддерживает для того, чтобы они лучше обманывали крестьян; налог в этом году в корне неправилен, нужно этот налог распределить среди рабочих и служащих; власть поддерживает не бедняка-труженика, а лодыря-хулигана. Если б я имел человек 200 таких, как я, то показал бы как налоги взимать. Эх, если б началась война.» Необходимо добавить, что Жеребецкий почти на каждом собрании выступает против всех мероприятий Соввласти.

Шпиковский район: на состоявшемся общем собрании в с. Шпикове, где стоял вопрос о переходе на 4-х польную систему обработки земли, после доклада райагронома Шпиковского района, выступили кулаки того же села Пересянко Гилько, Еличак Прокопий, говоря: «Ви не слухайте нікого, що вони вам говорять, їм добре говорити, вони за наших плечей понаїдали пузи. Перше були поміщики і ми на них працювали, а тепер комуністи — це ті ж самі поміщики, тільки передягнені в другу

шкуру. В Москві сидять тільки пузаті та наїдають морди за селянську працю та вставляють нам закони», благодаря чему собрание по данному вопросу ни к чему не пришло. Кроме того, слухи среди крестьян, что «Скоро будет война с Польшей, и если вспыхнет война, то всем нужно идти на фронт, сдаться полякам и оттуда повести наступление на коммунистов, иначе мы ничего не добьемся».

Песчанский район: гр-н с. Городнице Ковальчук, в прошлом — амнистированный бандит, в настоящее время проводит систематическую антисовагитацию. На днях, собрав вокруг себя группу крестьян, Ковальчук высказывался: «Дураки вы крестьяне, что вы платите такие большие налоги. Если вы так все время будете молчать, то вас Советская власть постригет как овец. Берите пример с меня, я за свою бытность у Петлюры сотни перестрелял, а если что-либо заколышется, то еще больше перестреляем. Я всем нужен — и Петлюре, придут поляки — им полезен буду». Кроме того, Ковальчук, узнавши, что в селе открывается польская школа, настраивает крестьян украинской национальности против поляков. Ковальчук часто на улице поет: «Ще не вмерла Україна». О действиях Ковальчука могут подтвердить гр.гр. того-же села: Грушковский Иван и Ткачевский.[…]

Томашпольский район: 24-го октября с.г. в с. В-Русава, в день церковного праздника у пред. селькооперации Дудника Петра Тихоновича, в прошлом — бедняк, в настоящее время окулачившийся, в честь праздника собралась целая группа крестьян, где после выпивки завязался разговор, что «Украина находится под гнетом Москвы, украинцам нет свободы, и Украина находится в таких условиях, как при царизме». Из выступавших характерно отметить выступление Дудника и др. Так, Дудник говорил: «Я батрак, всі свої молоді роки провів у наймах у поміщика, Радянська влада мені дала землі, коні, хату, я добре їм, п’ю чарку, за це я дячу радянській владі, але разом з тим треба сказати, що Україна знаходиться під московським караулом».

НАШИ МЕРОПРИЯТИЯ:

1. На гр-на Жеребецкого заведено дело-формуляр.
2. В отношении гр.гр. с. Шпикова — Пересянко, Гилько и Ельчак Прокопия собирается дополнительный материал на предмет заведения дела-формуляра.
3. В отношении Ковальчука дано выписку СОО к имеющемуся дело-формуляру.
4. В отношении гр.гр. с. Русава — Дудника Петра, Кондратюка дано задание таких систематически освещать на предмет заведения дело-формуляра.

Начальник Тульчинского окротдела ГПУ подпись

ДАВО. — Ф.П. – 33, оп. 1, спр. 707. — Арк. 100–105. Оригінал. Машинопис

Документ № 27
Наказ Об'єднаного державного політичного управління СРСР № 44/21 про ліквідацію куркульства

2 лютого 1930 р.

В целях наиболее организованного проведения ликвидации кулачества как класса и решительного подавления всяких попыток противодействия со стороны кулаков мероприятиям советской власти по социалистической реконструкции сельского хозяйства — в первую очередь в районах сплошной коллективизации — в самое ближайшее время кулаку, особенно его богатой и активной контрреволюционной части, должен быть нанесен сокрушительный удар. Сопротивление кулака должно быть и будет решительно сломлено.

Мероприятия ОГПУ должны развернуться по двум основным линиям:

1) Немедленная ликвидация контрреволюционного кулацкого актива, особенно кадров действующих контрреволюционных и повстанческих организаций, группировок и наиболее злостных, махровых одиночек. (Первая категория).

2) Массовое выселение (в первую очередь из районов сплошной коллективизации и погранполосы) наиболее богатых кулаков (бывших помещиков, полупомещиков, местных кулацких авторитетов и всего кулацкого кадра, из которых формируется контрреволюционный актив, кулацкого антисоветского актива, церковников и сектантов) и их семейств в отдаленные северные районы СССР и конфискация их имущества. (Вторая категория).

В первую очередь удар должен быть нанесен по активно действующим кулацким элементам первой категории:

1) Кулаки — наиболее махровые и активные, противодействующие и срывающие мероприятия партии и власти по социалистической реконструкции хозяйства. Кулаки, бегущие из районов постоянного жительства и уходящие в подполье, особенно блокирующиеся с активными белогвардейцами и бандитами.

2) Кулаки — активные белогвардейцы, повстанцы, бывшие бандиты; бывшие белые офицеры, репатрианты, бывшие активные каратели и др., проявляющие сейчас контрреволюционную активность, особенно организованного порядка.

3) Кулаки — активные члены церковных советов, всякого рода религиозных, сектантских общин и групп, активно проявляющие себя.

4) Кулаки — наиболее богатые, ростовщики, спекулянты, разрушающие свои хозяйства, бывшие помещики и крупные земельные собственники.

Семьи арестованных, заключаемых в концлагеря или приговоренных к ВМН, должны быть высланы в северные районы Союза, наряду с выселяемыми при массовой кампании кулаками и их семьями, с учетом наличия в семье трудоспособных и степени социальной опасности этих семейств.

Имущество таких семей конфискуется в том же порядке, как и у выселяемых семейств кулаков.

Кампании по выселению кулаков и их семейств проводятся в первую очередь в следующих районах СССР:

	выселяются семейств
УССР	30 000–35 000
Северный Кавказ и Дагестан	20 000
Средне-Волжский край	8 000–10 000
ЦЧО	10 000–5 000
Нижне-Волжский край	10 000–12 000
Белоруссия	6 000–7 000
Сибирь	25 000
Урал	10 000–15 000
Казахстан	10 000–15 000

В отношении остальных областей и республик соответствующие расчеты будут произведены в ближайшее время, по согласованию с ПП ОГПУ.

Места поселения для выселяемых кулаков и их семейств и семейств изъятого кулацко-белогвардейского контрреволюционного актива ориентировочно таковы:

из Северно-Кавказского края	23 000	на Урал
из Северно-Кавказского края	5 000	в Казахстан
из УССР	50 000	в Северный край
з ЦЧО	20 000	в Северный край
из НВК	18 000	в Сибирь
из СВК	14 000	в Сибирь
из БССР	12 000	в Сибирь

Для выполнения всех указанных задач приказываю:

1. В кратчайший срок закончить ликвидацию всех действующих контрреволюционных организаций, группировок и активных контрреволюционных одиночек. Ликвидировать действующие банды. Обеспечить быстрое проведение следствия по всем таким делам и срочное рассмотрение дел во внесудебном порядке — в «тройках» ПП ОГПУ. Без малейшего промедления ликвидировать все возникающие дела подобных категорий в период кампании по выселению кулаков.

2. Для рассмотрения дел и лиц, проходящих по этим делам (первая категория), немедленно создать в ПП ОГПУ «тройки» с представителями от Крайкома ВКП(б) и Прокуратуры. Состав «тройки» выслать на утверждение Коллегии ОГПУ.

3. Для непосредственного руководства операцией по выселению кулаков и их семейств (вторая категория) — во всей ее совокупности; для концентрации всех материалов по операции и для организации постоянной связи с центром и периферией — распоряжение ПП организовать оперативные «тройки».

9. ПП ОГПУ Северного края, Урала, Сибири и Казахстана в кратчайший срок закончить организацию приема и расселения выселяемых, а также представить свои соображения о порядке управления выселяемыми.

Друкується за: Реабілітація репресованих: Законодавство та судова практика. – К., 1997. – С.69–71.

Д о к у м е н т № 28
Інструкція ЦВК і РНК СРСР Центральним виконавчим комітетам та Раднаркомам союзних і автономних республік, крайовим і обласним виконавчим комітетам про заходи по виселенню та розкуркуленню куркулів, конфіскації їх майна.

4 лютого 1930 р.
Совершенно секретно.

Копия: ОГПУ, НКЗему СССР, НКФину СССР, НКТоргу СССР (лично наркомам).

В дополнение и разъяснение к постановлению Центрального Исполнительного Комитета и Совета Народных Комиссаров Союза ССР о мероприятиях по укреплению социалистического переустройства сельского хозяйства в районах сплошной коллективизации и по борьбе с кулачеством, опубликованному в «Известиях» 2 февраля сего года, предлагается в районах сплошной коллективизации провести немедленно, а в остальных районах по мере действительного массового развертывания коллективизации нижеследующие мероприятия:

I. Выселение и расселение кулаков

1. В целях решительного подрыва влияния кулачества на отдельные прослойки бедняцко-середняцкого крестьянства и безусловного подавления всяких попыток контрреволюционного противодействия со стороны кулаков проводимым советской властью и колхозами мероприятиям:

а) выселить кулацкий актив наиболее богатых кулаков и полупомещиков в отдаленные местности Союза ССР и в пределах данного края — в отдаленные его районы;

б) расселить остальных кулаков в пределах района, в котором они проживают, на новых, отводимых им за пределами колхозных хозяйств, участках.

Примечание: Вся организация доставки и сама доставка кулаков в отдаленные местности Союза ССР возлагается на ОГПУ. Выселение кулаков в отдаленные районы данного края возлагается на краевые (областные) исполкомы. Расселение кулаков в пределах данного района возлагается на окружные и районные исполкомы.

2. Количество выселяемых и расселяемых кулацких хозяйств должно строго дифференцироваться по районам в зависимости от фактического числа кулацких хозяйств в районе с тем, чтобы общее число ликвидируемых хозяйств по всем районам составляло бы в среднем примерно 3–5%.

Настоящее указание (3–5%) имеет целью сосредоточить удар по действительно кулацким хозяйствам и, безусловно, предупредить распространение этих мер на какую-либо часть середняцких хозяйств.

3. Списки выселяемых кулацких хозяйств (п. «а» ст. 1-й) устанавливаются районными исполнительными комитетами на основе решений собраний колхозников и батрацко-бедняцких собраний и утверждаются окружными исполнительными комитетами в соответствии с указаниями вышестоящих органов.

Порядок расселения остальных кулацких хозяйств (пункт «б» ст. 1-й) устанавливается окружными исполнительными комитетами.

4. Члены семей выселяемых кулаков могут при своем желании и при согласии на это районных исполнительных комитетов оставаться временно или постоянно в прежнем районе (округе).

II. Конфискация имущества у кулаков

5. В районах сплошной коллективизации конфисковать у кулаков средства производства, скот, хозяйственные и жилые постройки, предприятия производственные и торговые, продовольственные, кормовые и семенные запасы, излишки домашнего имущества, а также и наличные деньги.

6. При конфискации у кулаков имущества им должны быть оставлены лишь самые необходимые предметы домашнего обихода, некоторые простейшие средства производства в соответствии с характером их работы на новом месте и необходимый на первое время минимум продовольственных запасов.

При конфискации наличных денег у кулаков им оставляется некоторая минимальная сумма (до 500 рублей на семью) — необходимая для переезда и устройства на новом месте.

Расселяемым кулакам (п. «б» ст. 1-й) и тем семьям выселяемых кулаков (ст. 4-я), которые остаются в данном районе или округе, средства производства при конфискации оставляются в размерах, минимально необходимых для ведения хозяйства на вновь отводимых им участках.

7. Сберегательные книжки и облигации государственных займов отбираются у всех кулаков и заносятся в опись с выдачей расписки о направлении их на хранение в соответствующие органы НКФина. Всякая выдача кулацким хозяйствам их вкладов в сберегательные кассы, а также выдача ссуд под залог облигаций в районах сплошной коллективизации, безусловно, прекращается.

8. Паи и вклады всех кулаков в кооперативные объединения передаются в фонд коллективизации бедноты и батрачества, а владельцы исключаются из всех видов кооперации.

9. Конфискация имущества у кулаков производится особо уполномоченными районных исполнительных комитетов с обязательным участием сельских советов, представителей колхозов, батрацко-бедняцких групп и батрачкомов.

При конфискации производится точная опись и оценка конфискуемого имущества с возложением на сельсоветы ответственности за полную сохранность конфискованного.

10. Колхозы, получающие земли и конфискуемое имущество, должны обеспечить полный засев передаваемой земли и сдачу государству товарной продукции.

11. Конфискуемые у кулаков жилые постройки используются на общественные нужды сельсоветов и колхозов и для общежития вступающих в колхозы и батраков, не имеющих собственного жилья.

12. Должно быть обращено сугубое внимание всех исполкомов на то, чтобы кулацкие элементы не успели до конфискации ликвидировать свое имущество (брать

немедленно на учет), а также на строгий учет и правильное использование конфискуемого у кулаков имущества.

III. Порядок расселения кулацких хозяйств

13. В отношении расселяемых кулацких хозяйств (п. «б» ст. 1-й) и семей выселяемых кулаков, которые остаются в данном районе или округе (ст. 4-я), руководствоваться следующим:

а) окружными исполнительными комитетами должны быть указаны места расселения с тем, чтобы поселение в отведенных местностях допускалось лишь небольшими поселками, управление которыми осуществляется специальными комитетами (тройками) или уполномоченными, назначаемыми районными и исполнительными комитетами и утверждаемыми окружными исполнительными комитетами;

б) на расселяемых возлагаются определенные производственные задания и обязательства по сдаче товарной продукции государственным и кооперативным органам;

в) окружные исполнительные комитеты должны срочно проработать вопрос о способе использования расселяемых кулаков как рабочей силы в особых трудовых дружинах и колониях на лесоразработках, корчевках, лесонасаждениях, строительных, дорожных, мелиоративных, лесоустроительных и других работах.

14. Выселение и конфискация имущества не применяется к семьям красноармейцев и командного состава РККА.

15. В отношении кулаков, члены семей которых длительное время работают на фабриках и заводах, должен быть проявлен особо осторожный подход и должны быть наведены все необходимые справки о соответствующих лицах не только в деревне, но и в заводских организациях.

Совнаркомы союзных республик и областные (краевые) исполнительные комитеты должны обратить внимание всех окружных и районных исполнительных комитетов и сельских советов на недопустимость подмены работы по массовой коллективизации голым раскулачиванием. Конфискацию кулацкого имущества и ликвидацию кулачества нужно проводить в неразрывной связи с процессом сплошной коллективизации, опираясь на бедняцко-середняцкую и батрацкую массу. Только одновременно с подлинной организацией бедняцко-середняцких и батрацких масс деревни на основе коллективизации эти административные меры могут привести к успешному разрешению поставленных советской властью задач в отношении социалистического переустройства деревни и ликвидации кулачества как класса.

Необходимо подчеркнуть, что все вышеуказанные меры должны проводиться строго организованно под постоянным и неослабным наблюдением и руководством СНК союзных республик и краевых (областных) исполнительных комитетов, под их ответственностью за правильность проведения этих мероприятий. При этом должны быть приняты все меры к тому, чтобы ликвидация кулачества была произведена с максимальной быстротой и ни в малейшей степени не помешала бы

подготовке к весенней посевной кампании, а, наоборот, способствовала бы успешному ее проведению[1].

Председатель Центрального
Исполнительного Комитета Союза ССР М. Калинин

Председатель Совета Народных Комиссаров Союза ССР А. Рыков
Секретарь Центрального

Исполнительного Комитета Союза ССР А. Енукидзе

Друкується за: Боль людская: Книга памяти репрессированных томичей. — Т. 4. — Томск: 1994. – С. 38–41.

Примітка: [1] В інструкції по проведенню роботи по розкуркуленню і виселенню куркульства по Вінницькому округу від 25 січня 1930 р. вказувалося: «...Совершенно секретно. По окончании работы данная инструкция подлежит уничтожению комиссией в составе бюро РПК с присылкой акта в ОПК 25 января 1930 г. ... 2. В целях руководства всей оперативной практической работой по раскулачиванию и выселению кулаков в округе создана тройка под председательством секретаря ОПК, члены: пред. Окрика и начальник ГПУ. Вся работа по указанным мероприятиям является политически боевой и проводится в боевом ударном порядке... 9. Практическая работа на селах проходит следующим образом: параллельно с проведением массовой работы [...] мобилизованные товарищи совместно с узким кругом вполне надежных активистов составляют списки на обе категории кулаков. Эта часть работы до определенного времени должна быть полностью конспиративной; при проведении подготовительной и массовой работы население ориентируется в общих чертах, не обговаривая и не вынося никаких решений персонального порядка; после составления списков с обсуждением их партячейкой и ячейкой КСМ, мобилизованный товарищ сдает списки в РПК; ...после санкционирования окртройкой списки прорабатываются на батрацко-середняцком активе по кутковым собраниям. Окончательно утверждаются списки общим собранием колхоза или [...] общим собранием села. [...]. В тех местах, где сельсоветы не содействуют проводимым мерам против кулачества, решения утверждаются райисполкомами. 14. Все товарищи, проводящие данную работу, а в особенности секретари РПК, председатели райисполкомов держат саму тесную связь и контакт с уполномоченным ГПУ, находящимся в районе и, с уполномо-ченным ОПК... Все материалы на лиц контрреволюционно и антисоветско себя проявляющих, передаются немедленно на месте же уполномоченному ГПУ. Если таковой по каким-либо причинам отсутствует, то сведения сообщаются или по телефону или нарочным в окротдел ГПУ... 20. Раскулачиванию подлежит все кулачество индивидуально и экспертно обложеннок. Раскулачиванию и расселению в районе подлежит та часть кулачества, на которую отсутствует антисоветский компрометирующий материал... На лиц, могущих скрыться при выселении или возглавить бандитское движение в связи с выселением, [...] необходимо составлять особый список и немедленно направлять в ГПУ. 21. В момент проведения подготовительной работы строго наблюдать за возможной утечкой кулаков из сел и срочно о всех замеченных случаях сообщать в ГПУ. 23. При составлении списков строго придерживаться классового принципа и не включать середняков и бедняков. При наличии на них контрреволюционного материала немеделнно передавать в ГПУ для принятия мер...». *Див.: ДАВО. — Ф.П–29, оп. 1, спр. 560. — Арк. 6–9.* Спираючись на цю інструкцію та контрольні цифри на кожний район, сільраду, село, спускалася рознарядка на необхідну кількість розкуркулених. Одночасно органи ГПУ інформували окружні партійні комітети та ЦК КП(б)У про хід розкуркулення, колективізації, реагування населення на ці переломні події на селі. З оперативного зведення № 44 Козятинського дорожньо-транспортного відділу ГПУ: «...На сегодняшний день ОДТО ОГПУ Казатин отмечает ряд недовольств и суждений рабочих и служащих антисоветского характера по вопросу выселения кулаков, что это не единовременная мера, а это будет продолжаться до того времени, пока не выселят более половины честных людей. Это видно из того, что в марте 1930 г. выселялись головы семейств, а теперь выселяются члены их семейств». Отмечены

высказывания со стороны рабочих и служащих, которые говорят, что помещики давно пришли в СССР, но они хотят сделать выдержку, чтобы рабочие и крестьяне еще более набрались горя и когда они придут в СССР, то каждый будет рад, что бы большевиков больше не было. Монтер СЦБ Голанский отмечал: «...Печальная картина, как этот народ стонет, выглядывают через люки дети. Разве они доедут? По дороге позамерзают. Это тех выселяют, которые в трудную минуту поддерживали Красную армию, у них было что взять. Я так думал, что ликвидируют кулака как класс, заберут все и сделают с него пролетариат. А они их всех в Сибирь. Жестоко выселять в зиму, при чем здесь дети, где они найдут своих отцов или квартиры, чтобы перезимовать, там на месте где-нибудь и позамерзают...» *Див.: ДАВО. — Ф.П–714, оп. 1, спр. 83.— Арк.131–134*.

Д о к у м е н т № 29

Витяг із доповідної записки відповідального інструктора оргвідділу Вінницької обласної контрольної комісії робітничо-селянської інспекції Васіна про наслідки чистки адміністративно-господарчих та кооперативних установ прикордонної смуги від класово-ворожого антирадянського елемента

5 травня 1932 р.

1. Із матеріалів, що їх надіслано від 10 погранрайонів до оргвідділу ОблКК РСІ видно, що за активною участю органів КК РСІ, РПК, ДПУ та Прокуратури вичищені такий класово-ворожий елемент:

а) бувші активні учасники різних політично-ворожих радвладі банд (петлюрівці, білогвардійські офіцери);

б) духовництво різного гатунку (попи, дяки, єпископи);

в) торгівці та приватні власники різних підприємств;

г) шкідники — агрономи, техніки.

1. Вичищено по І-й категорії — 169. Вичищено по ІІ-й категорії — 500.

Вичищено по ІІІ-й категорії — 300. Р а з о м: 969.

Матеріали надіслано тільки з 10-ти районів, решта 13 районів відомості відсутні, при одержанні таких — доповідна записка буде надіслана Вам додатково[2].

Відповідальний інструктор
оргвідділу ОБЛ.КК РСІ підпис Васін

ДАВО. — Ф. П–136, оп. 1, спр. 10. — Арк. 72–73. Завірена копія. Машинопис.

Примітки:

[1] Документ свідчить про превентивні заходи репресивного характеру з боку радянської влади щодо громадян, які потенційно, з погляду режиму, могли чинити опір в умовах проведення колективізації та наростання голоду.

[2] Деякі місцеві керівники на власний розсуд розпочали процедуру виселення «неблагонадійних селян». Так, у квітні 1932 року секретар Вінницького обкому партії був проінформований начальником Вінницького обласного відділу ГПУ Левоцким, що ряд сільрад Погребищенського району приймають на своїх пленумах та загальних зборах постанови про виселення за межі району або України осіб, які ведуть

антирадянську агітацію. Свої постанови мотивують так: «Громадянин такий-то веде шалену агітацію проти засівної кампанії, чим веде розкладницьку роботу. Тому просити вислати його за межі району чи України». Такі постанови надсилають до райвиконкому з проханням про затвердження. Начальник Вінницького обласного відділу ДПУ Левоцкий писав, що подібні постанови лише шкодять загальній справі: «...Когда ставится вопрос открыто на пленуме сельсовета или общем собрании, то лица, в отношении которых выносятся постановления, узнавая об этом и боясь этих репрессий, не ждут пока их вышлют, а просто удирают из села. Этим создается пополнение рядов антисоветского элемента. На лиц, о выселении которых ходатайствуют сельсоветы, в большинстве случаев компрометирующих материалов нет. Считаем целесообразным дать указание Погребищенским райпарткому и райисполкому, чтобы они запретили сельсоветам таким порядком поднимать вопрос о выселении граждан». *Див.: ДАВО. — Ф. П–136, оп. 3, спр. 11. — Арк. 23–24.*

Документ № 30
Постанова бюро Вінницького обкому КП(б)У «Про міроприємства щодо боротьби з спекуляцією хлібом»[1]

20 серпня 1932 р.

1. Постанову Політбюро ЦК КП(б)У від 9 серпня 1932 р. про міроприємства щодо боротьби з спекуляцією хлібом прийняти до неухильного керівництва та негайного здійснення.

а). Обговорити питання про боротьбу з спекуляцією хлібом на спеціальних нарадах райсільпартактиву та закритих зборах партосередків з участю активу КСМ.

б). До 1 вересня популяризувати основні настановлення постанови ЦК на зборах колгоспного активу, бригадних зборах під час обідньої перерви, на загальних зборах колгоспників, на зборах наймитсько-незаможницьких груп та КНС, на делегатських і загальносільських зборах одноосібників, бідняків та середняків.

Через популяризацію добитись винесення колгоспниками громадського самозобов'язання про те, щоб жодний колгоспник не продавав до 15 січня 1933 р. хліба на базарах.

Аналогічних громадських самозобов'язань треба домогтись на куткових та загальносільських зборах контрактів одноосібників.

в). Повести систематичну боротьбу з спекуляцією хлібом (зерном, мукою) через органи ДПУ, міліції, фіноргани, як в місті, так по селі (на базарах, передмістях міст, коло млинів, біля станцій тощо), строго диференціюючи методи впливу й покарання відповідно постанови ЦК в залежності від соціального обличчя продавця хліба (зерном, мукою).

г). За кожний випадок продажу хліба колгоспами негайно притягати винних до судової відповідальності та доводити до відому колгоспників, забезпечивши від них громадське засудження і прийняття ухвал про притягнення правління до судової відповідальності.

2. Облвиконкому, облпрокуратурі, ДПУ, облсуду, облміліції та облфінвідділу негайно надати відомчі вказівки своїй периферії.

3. У випадках обходу колгоспами заборони продажу хліба (зерном, мукою) через продаж управою колгоспу печеного хліба, до таких колгоспів слід застосувати

суворі репресії, як за порушення декрету уряду, як за одну з форм скритої спекуляції хлібом.

4. Зважаючи на наявність в багатьох місцях, зокрема з боку контрактантів, намагання молотити хліб не для власних потреб, а явно з метою спекулювати мукою, обком вимагає від усіх РПК встановити пильний контроль за тим, аби видачу довідок на перемол було поставлено виключно в виконання колгоспом, колгоспниками, одноосібниками-контрактантами хлібозаготівельних планів і лише в нормах, визначених попередніми директивами обкому.

РПК встановити систематичний догляд відповідних органів над млинами, прикорочуючи спроби контрактантів переховувати на млинах зерно від здачі в хлібозаготівлю.

З метою уникнення можливої спекуляції та розбазарювання з зібраним мірчуком на млинах, РПК повинні забезпечити належний облік, охорону і своєчасну здачу зібраного мірчука на пункти заготзерна. Покласти особисту відповідальність за виконання цього та витрачання по призначенню мірчука на спеціально виділеного члена Президії РВК та по селах членів сільрад.

5. Бюро особливо підкреслює, що боротьба з спекуляцією хлібом, роботу по виявленню одноосібників та колгоспників, що незаконно торгують хлібом, потрібно провадити так, щоб ні в якому разі не вдарити по колгоспній торгівлі та торгівлі трудящих одноосібників сільськогосподарськими продуктами свого виробництва, щоб ця боротьба ніяким чином не відбилась на розгортанні колгоспних базарів й пропонує всім РПК в корні припиняти будь-які намагання порушити цю постанову ЦК, притягуючи винних в цьому, а також тих, хто намагатиметься підмінити адміністративними заходами методи громадського впливу в відношенні до колгоспників і трудящих одноосібників, до суворої партійної та судової відповідальності.

6. Запропонувати редакторам обл- та райгазет через пресу й робсількорів мобілізувати громадську думку на дострокове виконання хлібозаготівель та боротьбу з спекуляцією хлібом, широко пояснюючи зміст декрету уряду про заборону торгівлі хлібом до 15 січня 1933 р. та викриваючи порушників цієї найважливішої постанови.

Певно: підпис

ДАВО. — Ф. П–136, оп. 1. спр. 11. — Арк. 135–136. Завірена копія. Машинопис.

Примітка: [1] Рішення Вінницького обкому КП(б)У логічно випливало з постанови ЦК ВКП(б) від 7 серпня 1932 р. «Про охорону власності державних підприємств, колгоспів і кооперації та зміцнення суспільної (соціалістичної) власності», написаної Й. Сталіним власноручно, яка була направлена перш за все на безумовне виконання плану хлібозаготівель. Заборона так званої спекуляції хлібом на Вінниччині — одному з головних зернових районів країни — значно звужувала можливості сільського населення щодо фізичного виживання в умовах тотального вилучення хліба. Голод, який вже розпочався, почав швидко розширюватись у масштабах.

Документ № 31

Постанова ЦВК СРСР про доповнення положення про злочини державні (контрреволюційні і особливо небезпечні для Союзу РСР злочини проти порядку управління) статтями про зраду Батьківщини

8 червня 1934 р.

Дополнить Положение о преступлениях государственных (контрреволюционных и особо для Союза ССР опасных преступлениях против порядка управления) ст. ст. 1^1–1^4 следующего содержания:

1^1. Измена Родине, т.е. действия, совершенные гражданами Союза ССР в ущерб военной мощи Союза ССР, его государственной независимости или неприкосновенности его территории, как-то: шпионаж, выдача военной или государственной тайны, переход на сторону врага, бегство или перелет за границу, — караются высшей мерой уголовного наказания — расстрелом с конфискацией всего имущества, а при смягчающих обстоятельствах — лишением свободы на срок 10 лет с конфискацией всего имущества.

1^2. Те же преступления, совершенные военнослужащими, караются высшей мерой уголовного наказания — расстрелом с конфискацией всего имущества.

1^3. В случае побега или перелета за границу военнослужащего совершеннолетние члены его семьи, если они чем-либо способствовали готовящейся или совершенной измене или хотя бы знали о ней, но не довели об этом до сведения властей, — караются лишением свободы на срок от 5 до 10 лет с конфискацией всего имущества.

Остальные совершеннолетние члены семьи изменника, совместно с ним проживавшие или находившиеся на его иждивении к моменту совершения преступления, — подлежат лишению избирательных прав и ссылке в отдаленные районы Сибири на 5 лет.

1^4. Недонесение со стороны военнослужащего о готовящейся или совершенной измене — влечет за собой лишение свободы на 10 лет.

Недонесение со стороны остальных граждан (не военнослужащих) преследуется согласно ст. 12 настоящего Положения.

Друкується за: Реабілітація репресованих: Законодавство та судова практика. — К., 1997. – С. 36–37.

Примітка: [1] Статті 1^1–1^4 Положения відтворено в КК УРСР 1927 р. — ст. 54^1 «а»–54^1 «г».

Д о к у м е н т № 32
Витяг із інформаційного листа Вінницького обласного суду про судові репресії в ході збиральної кампанії

16 липня 1934 р.

До народного комісаріату юстиції
До найвищого суду УСРР
Вінницькому обкому КП (б)У
Вінницькому виконкому

Збиральна кампанія розпочалась по всій області. За даними облземвідділу на 10 липня 1934 р. скошено по області 5,3% озимини, обмолочено 1,3%, заскиртовано 2,8%.

Обласним судом по 1-й інстанції розглянуто 6 справ. Характер їх:

1. Куркулька Оцвер Антоніна, вкупі з колгоспником-ледарем Зубарем Олексою та одноосібницею Дідик Наталкою, украли в колгоспі села Степанівка Вороновицького району 157 снопів рапсу. Зазначені підсудні засуджені до позбавлення волі на 10 років кожен.

2. Радзієвський — одноосібник-середняк — накосив на полі Степанівського радгоспу Вороновицького району клевер на площі 0,40 га. Радзієвський засуджений до позбавлення волі на 10 років.

3. Теклюк — заможник — в с. Бабині викосив у колгоспі 0,25 га жита. Теклюка засуджено до розстрілу.

4. Куркуль Землянський у с. Городищі Піщанського району нарізав на ланах колгоспу 2 мішки колосків. Землянського засуджено до розстрілу.

5. Куркуль Шевчук Олександр, вкупі зі своєю дружиною Шевчук Федоською, займалися систематичним різанням колосків. Під час обшуку в них виявлено 36 ф. колосків. Шевчука Олександра засуджено до позбавлення волі на 10 років. Шевчук Федоську — до позбавлення волі на 8 років. Вирок висвітлено у райгазеті.

6. Куркуль Рибалко був затриманий 27 червня 1934 р. на колгоспному полі з мішком гороху. Рибалко засуджено до позбавлення волі на 10 років. По цій справі випущена спеціальна листівка, де вміщено спеціальне звертання РВК та Політвідділу до всіх членів і кандидатів партії, комсомольців, юних піонерів, колгоспників, колгоспниць та трудящих одноосібників району в зв’язку з цим процесом, вирок Облсуду та спеціальні статті, зв’язані з процесом.

Керівництво нарсудами

В основу своєї роботи по керівництву нарсудами обласний суд поклав живий зв’язок. З цією метою були проведені кущові наради нарсудів, на яких проороблені рішення червневих Пленумів ЦК КП(б)У та ЦК ВКП(б) та директиви Наркомюста й Найвищого Суду про збиральну кампанію та хлібоздачу і накреслені практичні міроприємства, що виникають з вищезгаданих постанов.

Крім того, обстежено 4 нарсуда — Барський, Жмеринський, Копайгородський та Томашпільський.

Під час перевірки Барського району встановлено, що нарсуд оперативно включився в цю кампанію. Були перевірені вкупі з прокуратурою кущові наради сільсудів, груп сприяння, робсількорів та нарзасів. На цих нарадах брали участь представники райпаркома, політвідділів та райгазети.

Розглянувши справу про різання колосків злодієм Салюком Янком, що займався крадіжками, нарсуд засудив Янка до позбавлення волі на 5 років, перевів навколо цього процесу велику масову роботу. Була випущена в зв'язку з цим процесом спеціальна листівка в 500 примірників.

Нарсуди Томашпільського, Жмеринського та Копайгородського районів недосить втягнули громадський актив (сільсуди, секції ревзаконности) в цю кампанію й на місці обслідувачами були дані конкретні вказівки.

Також обстежено і сільсуд у Барському районі, який при задовільній роботі по побутових справах, ще не включився в збиральну кампанію, та були дані на місці відповідні вказівки.

Протягом відчитного періода на переведенні нарсудів було справ, що зв'язані з збиральною кампанією 150.

За цей час розв'язано 22 справи.

Залишилось не розглянутих справ на 1 липня 1934 року 28 справ.

Найбільше справ припадає на різання колосків. […]

Темпи розслідування та розгляду справ були такі:

В органах довіду та слідства	В нарсудах
До 5 дн. ....98 справ	До 5 дн. ....98 справ
До 10 дн. ....6 справ	До 10 дн. ....6 справ
До 20 дн. ....1 справа	5 дн. ....1 справа
Більше 20 дн. ...... 1 справа	Більшее 20 дн. ... 0 справ

[…] Різання колосків набрало масового характеру й кількість справ велика. Судова репресія була тверда. До позбавлення волі засуджено 86%, до примусової праці 14%. Темпи розслідування та розв'язання цих справ були цілком задовільні. 93% всіх справ розслідувано та розв'язано в нарсудах до 5-ти днів.

Розгляд справ був пов'язаний з масовою роботою. Вироки нарсудів популяризувались в пресі [...] по справі Салюка, засудженого до позбавлення волі на 5 років за різання колосків на радгоспному полі, про що вже сказано вище.

2. Народний суд Шепетівського району розглянув справу гр. Козік Ганни, дружини висланого за 100 км від погрансмуги, яка займалась різанням колосків на колгоспівських ланах. Справа розглянута на селі й Козік засуджена до позбавлення волі на 3 роки. Вирок висвітлено у райгазеті.

3. Нарсуд Міхалпільського району засудив куркульку Трубач за різання колосків до позбавлення волі на 2 роки й обмеження в правах на 3 роки. Вирок висвітлено у пресі.

4. Нарсуд Гайсинського району засудив куркульок Затяжчук Марію та Поліщук Варку за різання колосків, першу на 6 років, а другу на 4 роки. Вирок висвітлено у районовій та політвідділській пресі.

5. Народний суд Вороновицького району засудив заможну Гетьман Явдоху до позбавлення волі на 3 роки за різання колосків. Вирок теж висвітлено у пресі.

6. Нарсуд Волочиського району засудив куркульку Терлецьку Броніславу до позбавлення волі на 3 роки за різання колосків. Вирок висвітлено у пресі.

7. В Томашпільському районі одноосібниця Колісник Настя пішла різати колоски й коли її затримав піонерський пост, вона почала наносити палкою побої піонерам. Останні не розгубилися, підняли тривогу й Колісник була затримана. Засуджена до позбавлення волі на 4 роки. Вирок висвітлено у пресі.

Робота кримінально-касаційної колегії

За звітний час до касінстанції надійшло 20 справ.

Розглянуто: 18 справ

Лишилось незакінчених: 2 справи

По розглянутих справах:

Затверджено вироків: 6, або 33%

Скасовано й передано на новий розгляд: 3, або 11%

Скасовано й закрито: 3, або 17%

Пом’якшено: 7, або 39%

Разом: 18, або 100%

Справи розглянуті протягом 2-х днів. З аналізу цих цифр видно, що % затвердження занадто низький. 28% скасовано, а 39% пом’якшено, що є наслідок зламання окремими нарсудами директиви Наркомюсту та Найвищого Суду про порядок притягнення до кримінальної відповідальності за різання колосків і до суду.

Притягались за дрібні вчинки, замість передачі їх до сільсудів, та обрані занадто суворих заходів соціальної оборони, як наприклад:

1. Нарсуд Ново-Ушицького району засудив Бадуру Докію, 60 років, виключену з колгоспу — до позбавлення волі на 4 роки, з обмеженням у правах на 3 роки, за зрізання 3-х кіло колосків. Обласний суд на підставі 2 ч. 46 арт. КК звільнив її від заходу соц.оборони.

2. Народний суд того ж району засудив Могилу Семена — бідняка, колгоспника — до позбавлення волі на 2 роки за зрізання біля 2-х кіло колосків і крадіжку 2-х курок. Обласний суд змінив позбавлення волі на 3 місяці примусової праці.

3. Народний суд Піщанського району засудив середняка Гаврися Пилипа до позбавлення волі на 3 роки за участь у крадіжці біля 6 кіло колосків вкупі з іншими особами. Вирок ні на чому не обгрунтований і Обласний суд справу закрив.

4. Нарсуд Калинівського району засудив одноосібника середняка Шевчука до позбавлення волі на 3 роки за те, що нарвав невелику кількість стручків гороху на полі колгоспу. Обласний суд вирок скасував і справу направив до сільсуду.

Для уникнення подібних явищ та незважаючи, що кількість колоскових справ набирає масового характеру, Обласний суд розіслав спеціальну директиву всім Нарсуддям, у якій загострив увагу нарсуддів на потребу максимального розгортання масово-профілактичної роботи та уникнення масових репресій, а більше активізувати роботу сільсудів. […]

В.о. голови обласного суду	підпис	Карабельников
Член облсуду — інспектор	підпис	Лісковець

ДАВО. — Ф. П–136, оп. 7, спр. 64. — Арк. 177–185. Оригінал. Машинопис.

Документ № 33
Довідка Вінницького обласного прокурора А. Ярошевського про стан розгляду справ з питань розкрадання колгоспного зерна

13 вересня 1934 р.

1. За час збиральної кампанії нарсудами Вінницької області розглянуто 395 колоскових справ, а разом розглянуто 409 справ.

2. За час з початку хлібосдачі нарсудами розглянуто 186 справ, зв'язаних з розкраданням зжатого, намолоченого хліба зі склепів, під час перевозки тощо.

Дані про судову лінію в цих справах подає наступна таблиця:

Соцстан засуджених	Кількість справ	Позбавлення волі, р.					Разом	Прим. праця	Умовно прим. праця	Догана	Разом засуджено	Виправдано	Закрито
		10	5–8	3–5	1–3	Умовно							
Колгоспників	121	-	13	36	46	5	100	49	4	2	155	12	2
Службовців	2	2	-	-	2	-	4	-	-	-	2	-	-
Трудящих одноосібників	41	-	8	16	16	-	40	11	-	-	51	5	-
Куркулі	22	1	7	5	9	-	22	2	-	-	23	-	-
Разом:	186	3	28	57	73	5	166	52	4	2	231	17	2

3. Облсудом розглянуто як 1-ою інстанцією 16 справ, зв'язаних з розкраданням хліба. Наслідки розгляду подає слідуюча таблиця:

Соціальне та службове становище	Кільк. справ	Роз-стріл	Позбавлення волі				Прим. праця	Всього засуджено	Випра-вдано
			8–10 р.	6–8 р.	3–6 р.	Разом			
Куркулі	4	-	7	-	2	9	-	9	-
Інші нетруд. елементи	-	1	-	-	-	-	-	1	-
Апарат Заготзерно	5	4	6	-	5	11	-	15	-
Інші службовці	1	1	2	-	-	2	-	3	-
Трудящі одноосібн.	4	-	3	-	5	8	-	8	-
Колгоспники	2	-	-	1	1	2	3	5	4
Інші	-	-	2	-	-	2	-	2	-
Разом:	16	6	20	1	13	34	3	43	4

4. З числа справ про розкрадання хліба зі склепів під час перевозки тощо справ про розкрадання зокрема в радгоспах розглянуто 30, по яких репресія з’являється в наступному вигляді:

Соціальний та службовий стан	Кількість справ	Розстріл	Позбавлення волі						Примусова праця	Інші заходи	Разом засуджено	Виправдано
			8–10 р.	5–8 р.	3–5 р.	До 3-х р.	Умовно	Разом				
Куркульські заможні елементи	5	-	-	3	-	1	-	4	1	-	5	-
Інші нетрудові елементи	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-
Середняки-одноосібники	5	-	1	1	3	-	-	5	-	-	5	-
Колгоспники	3	-	-	1	-	2	-	3	2	3	8	-
Державний склад радгоспів	1	1	-	-	-	-	1	1	-	-	2	-
Інші службовці радгоспів	4	-	-	-	-	-	-	-	4	1	5	1
Візники та робітники радгоспів	11	-	-	1	8	1	-	10	5	15	-	-
Інші	1	-	2	-	1	-	-	3	1	-	4	-
Разом:	30	2	3	6	12	4	1	26	13	4	45	1

5. З числа характерних справ про розкрадання хліба зі склепів під час перевозки тощо наведемо слідуючі:

а) В Бабушецькому колгоспі «Перемога» Чуднівського району пролізший до колгоспу куркуль Ольхівський та колгоспник Ковальчук, яким було доручено молотити хліб ціпами, вкрали під час цієї молотьби більше 120 кгр. жита. Ольхівський і Ковальчук засуджені Облсудом за законом з 7 серпня 1932 року до 10 років позбавлення волі кожний.

б) Комірник колгоспу «Воля» Дзержинського району Орловський, скориставшись з того, що вага в коморі колгоспу давала розходження з вагою пункта «Заготзерна» в бік зменшення, вкрав таким шляхом 100 кгр. ячменя, що підлягав здачі на пункт, причому, змовою з Орловським, візники Тримбіцький, Ярошинський й Захарчук по дорозі з пункта продали цей ячмінь. Нарсудом Орловський засуджений до 3-х років позбавлення волі, візники нареченці від 2-х до 3-х років.

в) Райуповноважений Комзаготівлі при РПК по Михалпільському району Василь Гуляєв, за допомогою свойого старшого обліковця Гальперіна, одержавши від колгоспів хліб на повернення насіннькової позики, розбазарив та привласнив цей хліб, а також картоплю, в загальній кількості 53 цент. та, крім того, привласнив одержані від колгоспів за хліб 560 крб. Облсудом Гуляєв засуджений до позбавлення волі на 8 років, Гальперін — до позбавлення волі на 5 років.

г) В Ямпільському районі обліковець комітету заготовок Олекса Мелентьов, змовившись з сином спекулянта Борисом Штейнрасером, улаштував останнього таксировщиком на пункті «Заготзерна». Штейнрасер повинен був видавати одноосібникам за винагороду фіктивні квитанції на здачу ними хліба.

Завдяки своєчасному викриттю злочину Мелентьєв і Штейнрасер встигли продати квитанцію лише твердоздавцю-куркулю з села Кісниці Шарку. Мелентьєв, Штейнрасер і Шарко засуджені до 10 років позбавлення волі кожний.

д) На Деражнянському пункті «Заготзерна» на протязі довгого часу систематично розкрадалась та видавалось без нарядів велика кількість борошна та зерна. Облсудом головних підсудних в цій справі, за законом з 7 серпня 1932 року, засуджено: завзаготпунктом Іващенка, старшого прийомщика Щигровського, прийомщиків Папермана і Гака — до розстрілу, решту підсудних в кількості 4-х осіб — до позбавлення волі від 3-х до 10-ти років.

6. Характерні справи про розкрадання хліба зокрема по радгоспах:

а) Візник В-Ольчедаєвського радгоспу Копайгородського р-ну Григор Мальований, за допомогою своєї матері Ганни Мальованої, під час возки хліба з молотарки на пункт Заготзерна, вчинив крадіжку одного мішка ячменя.

б) Візники радгоспу Григір Ковтун, Федір Ковтун та Дмитро Репало при перевозці пшениці від молотарки радгоспу на пункт Заготзерна вкрали 78 кгр. зерна, яке пропили. Нарсудом Тростянецького району Григір і Федір Ковтуни засуджені до позбавлення волі на 3 роки кожний, Репало — до позбавлення волі на 4 роки.

в) Охоронник Ларіон Буряк, охороняючи зерно біля молотарки Радгоспу, вкрав 41 кгр. зерна. Нарсудом Тростянецького району Буряк засуджений до 3-х років позбавлення волі.

г) В філії Городоцького бурякорадгоспу, на території Солобковецького району комірник Вінник, змовившись з робітниками радгоспу Костем Богачем та Георгієм Зомером, систематично розкрадав з магазину філії зерно, яке потім злочинці продавали. Облсудом всі троє за законом з 7 серпня 1932 р. засуджені до позбавлення волі на 10 років кожний.

д) Завідуючий Титківським відділом Новоселицького бурякорадгоспу Владислав Шкрупський, змовившись зі спекулянтами Йосипом Пільчом і Срулем Алкманом, щоб скрити продаж, умовив Голову Коровшинецького колгоспу Рябова та візника Бурко дати накладну про одержання цього хліба ніби-то для колгоспу, завіривши їх, що це необхідно для бухгалтерських розрахунків. Зав. млином Чорний перемолов згадане зерно, ніде його не записавши, щоб скрити перемол. Облсудом за законом з 7 серпня 1932 р. Шкрупський й Пільч засуджені до розстрілу, Алкман і Чорний до позбавлення волі на 10 р. кожний. Рябов і Бурко засуджені до примусової праці на 1 рік кожний.

Обласний прокурор підпис А. Ярошевський

ДАВО. — Ф. П–136, оп.7, спр.64. — Арк. 194–196. Оригінал. Машинопис.

Д о к у м е н т № 34
Інформаційний лист секретаря Вінницького обкому КП(б)У В. Чернявського[1] секретареві ЦК КП(б)У П. Постишеву про судові вироки в ході хлібозаготівель

17 вересня 1934 р.
Совершенно секретно

По фактам, указанным в Ваших письмах от 9 июля и 1 сентября 1934 г. о хищениях хлеба в свеклосовхозах, как непосредственно с полей, так и при транспортировке на пункты «Заготзерно», обком принял целый ряд мер борьбы с этими явлениями.

За время уборочной кампании судебными органами было рассмотрено 409 дел за кражу колосков. Облсудом было рассмотрено (как первой инстанцией) 16 дел, связанных с кражей хлеба. По этим 16 делам было осуждено 43 чел., из них 5 чел. — к расстрелу и 20 чел. — лишения свободы на 8–10 лет.

Только по свеклосовхозам судебными органами было рассмотрено 30 дел за кражу хлеба, осуждено 45 чел., из них 2 чел. — к расстрелу, остальных — на разные годы лишения свободы.

В отдельных совхозах были предприняты такие меры борьбы: в Соколовском свеклосовхозе в июле месяце группой грузчиков была организована кража хлеба во время транспортировки хлеба на пункты «Заготзерно». Всех судили на совхозном поле в показательном порядке, осуждены на разные сроки заключения.

В Бабинском свеклосовхозе комсомолец Бондусов вместе с возчиком украли 64 кил. пшеницы. Бондусов исключен из комсомола и вместе с возчиком передан суду. Такие же меры борьбы были предприняты и в ряде других совхозов.[2]

Секретарь обкома КП(б)У В. Чернявский

ДАВО. – Ф. П. – 136, оп. 7, спр. 5. – Арк. 159. Завірена копія. Машинопис.

Примітки:

[1] Чернявський Володимир Ілліч (1893–1937). Народився в м. Одесі в сім’ї робітника. Член компартії з 1911 р. В дні Київського січневого повстання 1918 р. — секретар ревкому. З 1920 р. по 1923 р. в Червоній армії і на партійній роботі в Києві, Полтаві, Вінниці, Катеринославі. З 1924 р. по 1926 р. — губпрокурор в Одесі. З листопада 1930 р. по лютий 1932 р. — секретар ЦК КП(б)У, пізніше — секретар Дніпропетровського, а з жовтня 1932 р. — Вінницького обкомів КП(б)У. Кандидат в члени політбюро ЦК КП(б)У. Репресований. Розстріляний у 1937 р.

[2] Неврожай 1934 р., високий план хлібоздачі знову призвели до голоду, в умовах якого селяни, як і в минулі роки, намагались вижити шляхом порушення тогочасних законів.

Д о к у м е н т № 35
Постанова президії ЦВК та РНК СРСР про порядок ведення справ про підготовку та здійснення терористичних актів.

1 грудня 1934 р.

Внести следующие изменения в действующие уголовно-процессуальные кодексы союзных республик по расследованию и рассмотрению дел о террористических организациях и террористических актах против работников советской власти:

1. Следствие по этим делам заканчивать в срок не более 10 дней.
2. Обвинительное заключение вручать обвиняемым за одни сутки до рассмотрения дела в суде.
3. Дела слушать без участия сторон.
4. Кассационного обжалования приговоров, как и подачи ходатайств о помиловании, не допускать.
5. Приговор к высшей мере наказания приводить в исполнение по вынесении приговора.

Председатель Центрального
Исполнительного Комитета Союза ССР М. Калинин

Секретарь Е. Енукидзе

Друкується за: Реабілітація репресованих: Законодавство та судова практика. — К., 1997. — С. 143.

ПІДГОТОВКА ТА ЗДІЙСНЕННЯ «ВЕЛИКОГО ТЕРОРУ» У ВІННИЦЬКІЙ ОБЛАСТІ (1935–1941 рр.)

Документи даного розділу хронологічно охоплюють період шести років, які знадобилися вищому політичному керівництву на чолі зі Й. Сталіним для підготовки та здійснення масових репресивних операцій. Після вбивства 1 грудня 1934 р. Кірова Й. Сталін вжив ряд заходів, направлених на посилення жорсткості політичного режиму в країні. Складовою частиною репресивного курсу стало введення прикордонного режиму в 11 районах України, а також депортації польського і німецького населення, що проживало в цих районах. Опубліковані документи дозволяють читачеві «побачити» внутрішні механізми проведення депортацій у 1935–1936 рр., діяльність партійно-радянських структур, органів НКВД, спрямованих на виконання рішень вищого політичного керівництва СРСР. Директива ЦК КП(б)У від 25 січня 1935 р., в основу якої було покладене прийнята двома днями раніше постанова українського політбюро, прямо вимагала попереджувати переселенців, що вони депортуються як «ті, що не проявили себе у зміцненні кордону і колгоспного ладу». Цілком природно, що до категорії депортованих із прикордонних районів Вінницької області попали не тільки етнічні поляки та німці. В ті роки в області «поляками» називали багатьох українців-католиків, представників змішаних шлюбів, осіб, які мали польські прізвища. Звертає на себе увагу та обставина, що списки господарств, які підлягали висилці, готували представники комісії ЦК КП(б)У, райкомів партії та райвідділів НКВД. Це передбачало, що до категорії депортованих будуть попадати всі «політично неблагонадійні» з точки зору місцевої влади. Не випадково готувався «резерв» господарств, що підлягали депортації.

Впродовж 1935 р. подібні рішення приймались неодноразово. Наприклад, 11 травня 1935 р. було прийнято рішення політбюро ЦК КП(б)У «Про виселення з прикордонної смуги небажаних елементів», у відповідності з яким виселялись ті, хто не мав паспортів, а їх квартири передавались у розпорядження командування військових частин.

Окрема група документів, що публікуються в цьому розділі, присвячена ситуації, що склалась у сільському господарстві області. Це спецповідомлення обласного прокурора і голови обласного суду про порушення так званої «соціалістичної законності» та про «колоскові» справи. Ненормальність практики планування, організації праці та виробничих процесів у колгоспах трактувалась судовими органами як шкідництво, що породжувало перманентні репресії проти низового управлінського апарату і самих колгоспників. Оголошене Й. Сталіним «заможне життя» в соціалістичних колгоспах у дійсності було таким, що в 1935 р. суди у Вінницькій області продовжували розглядати справи про напівголодних колгоспників, які зрізали на полях колоски.

Найбільший блок документів висвітлює різнобічні аспекти проведення репресій як у різних верствах суспільства, так і в партійно-радянських структурах. Витяги із стенограм конференцій і пленумів Вінницького обкому КП(б)У за 1937–1938 рр. надають читачеві можливість відчути атмосферу того часу, гостре психологічне

напруження в суспільстві, своєрідність і жахи ініційованої керівництвом компартії боротьби з «ворогами народу». У ході цієї трагічної драми партійні керівники, що здійснювали репресії, не завжди займали однозначну позицію, кати і донощики швидко ставали жертвами.

Над вакханалією смерті царював НКВД, яким керувало політбюро ЦК ВКП(б) та особисто Й. Сталін. Опубліковані оперативні накази НКВД розкривають таємну репресивну «кухню» кремлівських стратегів, які загубили в ті роки мільйони людей. Деякі документи розділу були опубліковані О. Лошицьким в журналі «З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ». Вони являють собою витяги документів, що ввійшли до архівно-слідчої справи колишнього начальника Вінницького обласного УНКВД І. Корабльова.

Автори цього видання пішли на передрук вже опублікованих документів, виходячи лише з одного міркування — необхідності аналізу діяльності Вінницького обласного УНКВД періоду проведення масових репресивних акцій в 1938 р. Те, що останні завжди ініціювались «центром», не викликає сумніву.

Свідчення Корабльова, які він давав у 1939–1940 рр., показують, що ця людина, зі своєї точки зору, ніколи не переступала законів і наказів вищого командування. Захищаючи себе, він підкреслював: «Мої орієнтування виходили з орієнтувань НКВД СРСР та НКВД УРСР, що існували в той час, і ніяких інших установок у мене не було».

Отримуючи такі настанови від керівників, а також відповідні оперативні накази НКВС СРСР (які завжди затверджувались політбюро ЦК ВКП(б)), Корабльов поставив «на конвеєр» творення репресивних операцій у Вінницькій області, які від нього вимагались. Періодичні звіти І. Корабльова, як і інших обласних чекістських начальників, про діяльність УНКВД в області нарком УРСР О. Успенський використовував у своїх доповідях у Москві М. Єжову. Останній на цих зустрічах давав конкретні вказівки щодо проведення масових операцій в Україні, зокрема, по «ПОВ».

Повертаючись до Києва, О. Успенський на нарадах передавав вказівки начальникам обласних управлінь НКВД, ставив перед ними конкретні оперативні завдання, обіцяв представити до урядових нагород за успішне «виконання завдань».

Наскільки сам Корабльов розумів те, що він робив у Вінницькій області? Відповідь на це питання в його рапорті, підписаному у січні 1939 р., на ім’я нового народного комісара внутрішніх справ Л. Берії: «Одним словом, я працював чесно, як належить більшовикові». Тобто у І. Корабльова, за його власним визнанням, були помилки, а не викривлення «соціалістичної законності», в яких його звинувачували, починаючи з 1939 р.

Логіка одного із сталінських катів була зрозумілою — за його словами, він був простим виконавцем злочинних наказів «ворогів з центру». Таких як він, Л. Ширін, О. Запутряєв та інші, було багато, і своє життя вони закінчували приблизно так само, як І. Корабльов, — не в муках совісті (для багатьох з них — «відданих бійців партії», іншими словами, морально розтлінних катів, до кінця днів було неприйнятним те, за що їх судили) , але і не «в орденах на грудях» за вбивства тисяч людей. 6 травня 1941 р. І. Корабльов та О. Запутряєв Воєнним Трибуналом військ НКВД Київського військового округу були засуджені до розстрілу, а справа Л. Ширіна виділена в окреме провадження. Згодом вирок для І. Корабльова змінили на 10 років ВТТ.

Однак для нас інтерес являють не долі місцевих чекістів, а механізми здійснення масових репресивних операцій на обласному рівні. Звичайно, реконструювати до найменших деталей картину роботи репресивного «молоха» неможливо. Однак документи, що збереглися, дають можливість зрозуміти, що І. Корабльов після поїздок до Києва й зустрічей там з О. Успенським проводив наради співробітників обласного УНКВД, у ході яких вимагав збільшувати масштаби масових операцій. Цього вимагав і сам О. Успенський під час одного з приїздів до Вінниці.

Організацію роботи з проведення масових репресивних операцій очолював безпосередньо І. Корабльов. Так, у ході проведення операції по «ПОВ» у березні 1938 р. в райони області були послані оперативні групи чекістів, які на підставі даних райвідділів НКВД (або, у випадку відсутності подібних відомостей, терміново придуманих самими чекістами) склали оперативні листи на осіб, що підлягали арешту.

Як свідчив пізніше Корабльов, «…всі орієнтування НКВД у 1937 і 1938 рр. вказували на численні формування шпигунських резидентур польської та німецької розвідок, і тому вважалось практично, що для того, щоб заарештувати поляка, німця, для арешту осіб цих категорій вимагається менше матеріалів, ніж для арешту інших національностей, тобто певний національний підхід у цьому питанні, поза сумнівом, був, і його прищеплювали керівні директиви НКВД СРСР та НКВД УРСР».

З районів оперативні листи відразу поступали не до І. Корабльова, який був зобов'язаний їх розглядати, а до начальників відділів, які затверджували оперлисти, з одночасною підготовкою в обласній прокуратурі постанов на арешти.

Опергрупи, спільно з працівниками райвідділів НКВД, на підставі цих постанов проводили масові арешти і відразу ж застосовували методи фізичного та психічного впливу на ув'язнених з метою отримати зізнання у «ворожій» діяльності. Звичайною практикою в 1937–1938 рр. серед співробітників управління стали групові чи колективні допити, практикувались самі жорстокі катування й знущання над людьми[1].

Між відділами існувало своєрідне змагання щодо досягнення більш високих показників стосовно зізнання в різних «антирадянських злочинах». Справа в тому, ввечері кожного дня Корабльову доповідали про хід проведення масових операцій і кількість тих, хто визнав себе винним. Вночі він викликав до свого кабінету начальників відділів і вимагав від них все більш високих цифр викритих «ворогів».

Вечорами, часто і вночі працювала обласна «трійка», на засіданнях якої працівники райвідділів і начальники відділів обласного управління НКВД доповідали про хід операцій та кількість створених чекістами контрреволюційних організацій. Однак ні Співак — перший секретар обкому партії, ні Тернівський — обласний прокурор — суттєвої ролі в «трійці» не грали. Вся відповідальність за проведення операцій була покладена на Корабльова.

Подібна практика не раз призводила до перевищення розмірів лімітів на арешти і репресії, які спускались області в ході проведення різних операцій. Однак існувала різниця в порядкові проведення операцій. Якщо наказ № 00447 передбачав централізовані ліміти по першій і другій категоріях репресованих, то накази НКВД щодо проведення національних операцій спеціально не обумовлювали кількості тих, хто підлягав репресіям.

Після свого призначення на посаду начальника Вінницького обласного УНКВД (рішенням політбюро ЦК ВКП(б) від 22 лютого 1938 р.) Корабльов різко активізував проведення арештів. Цього від нього вимагало рішення політбюро ЦК ВКП(б) від 17 лютого 1938 р. про збільшення ліміту репресованих по Україні «куркульського та іншого антирадянського елементу» на 30 тис. чоловік і розгляду їх справ на «трійках».

Але масштаб викриття «ворогів» перевищував централізовані ліміти (знову підкреслимо, що до цього числа не входили репресовані по так званих національних операціях). Не дивно, що на 11 травня 1938 р., вже після виконання основного та додаткового лімітів, в обласному управлінні залишалось підслідчих арештованих 1103 чоловіки. Дуже багатозначною була фраза Корабльова про те, що за даними облуправління НКВД на обліку в області залишалось біля 2000 чоловік — рядових петлюрівців та колишніх політичних бандитів.

Те, що розгляд справ останніх на «трійках» було продовжено, не викликає сумніву (хоч О. Рогинський і М. Петров стверджують, що «трійки», створені в липні-серпні 1937 р. для засудження арештованих згідно з наказом № 00447, майже всюди припинили своє існування)[2]. А 26 травня 1938 р. політбюро ЦК ВКП(б) продовжило до 1 серпня 1938 р. порядок розгляду справ по національних операціях (15 вересня 1938 р. новим рішенням політбюро ЦК ВКП(б) розгляд цих «альбомних» справ був переданий з центрального апарату НКВД СРСР створеним на місцях «Особливим трійкам»). Необхідно не забувати, що розглядом справ репресованих продовжувала займатися Особлива Нарада при НКВД СРСР, Воєнна колегія Верховного Суду СРСР і воєнні трибунали. Тому сьогодні досить важко встановити точну кількість репресованих жителів області.

Масові репресивні операції були зупинені рішенням політбюро ЦК ВКП(б) в середині листопада 1938 р.; 24 листопада 1938 р. з посади наркома внутрішніх справ був звільнений М. Єжов, а 26 листопада новий нарком — Л. Берія — підписав наказ НКВД № 00762 про порядок виконання постанови РНК СРСР і ЦК ВКП(б) від 17 листопада 1938 р. «Про арешти, прокурорський нагляд і ведення слідства». В останньому стверджувалось, що під керівництвом партії органи НКВД провели велику роботу по розгрому ворогів народу, «однак не варто думати, що на цьому справа очистки СРСР від шпигунів, шкідників, терористів і диверсантів закінчена». Попередження було цілком зрозумілим, і політичні репресії, хоч і не в таких величезних масштабах, продовжувались і в наступні роки.

Примітки:

[1] *Див.: Давидюк А. Т. Застосування психологічного та фізичного методів впливу слідчими вінницької тюрми в період масових репресій (1937–1938 рр.) // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.* Вип. 1. Серія: Історія: Збірник наукових праць. — Вінниця, 1999. — С. 101–106;

[2] *Див.: Репрессии против поляков и польских граждан. — М., 1997. — С. 30.*

Д о к у м е н т № 36
Витяг із директиви прокурора СРСР про кваліфікацію контрреволюційних виступів

23 січня 1935 р.

1. Контрреволюционные выступления, одобряющие террористические акты в отношении вождей Партии и советского правительства, квалифицировать по ст. 58^{10} УК РСФСР и соответствующим статьям УК других союзных республик.

2. В тех случаях, когда такие выступления носят организованный характер (группа, обсуждение необходимости совершения терактов над вождями партии и правительства, обработка людей в направлении террора), даже при отсутствии элементов прямой подготовки теракта (подыскание средств, способов, выяснение возможностей и т.п.), надлежит квалифицировать по ст.ст. 58й, $17–58^{8}$ УК РСФСР и соответствующим статьям УК других союзных республик с тем, однако, что на такие дела не распространяется Закон от 1 декабря 1934 г. в отношении порядка их рассмотрения.

3. По вопросу о подсудности дел по ст. 58^{10} руководствоваться следующим:

а) групповые дела по ст. 58^{10} УК при наличии достаточных доказательств для рассмотрения в суде направлять в спецколлегии по подсудности;

б) дела в отношении одиночек, обвиняемых в террористической пропаганде и террористических высказываниях, а также и дела групповые, по которым нет достаточных документальных данных для рассмотрения в судах, как правило, направлять для рассмотрения Особым совещанием при НКВД СССР, что, однако, не исключает передачи этих дел для рассмотрения в спецколлегии, если это вызывается местными условиями.

Друкується за: Реабілітація репресованих: Законодавство та судова практика. — К., 1997. – С. 38–39.

Д о к у м е н т № 37
Директива секретаря Вінницького обкому КП(б)У Р. Бегайло секретареві Жмеринського райкому партії Кримському про першочергові заходи щодо організації депортації з району політично неблагонадійних осіб[1]

25 січня 1935 р.
Совершенно секретно

Центральным комитетом КП(б)У решено переселить в тыловые области Украины из пограничной зоны и территории укрепленных районов Винницкой области 2835 хозяйств политически неблагонадежных.

Из Жмеринского района будет переселено 250 хозяйств из следующих населенных пунктов:

1. г. Жмеринка — 132 хоз[яйств].
2. с. М. Жмеринка — 18 хоз[яйств].
3. с. Б. Жмеринка и Леляки — 4 хоз[яйств].
4. с. Жуковцы и х. Сидава — 15 хоз[яйств].
5. с. Коростовцы — 7 хоз[яйств].
6. с. Михайловка — 6 хоз[яйств].
7. м. Браилов — 6 хоз[яйств].
8. с. Козачевка — 10 хоз[яйств].
9. с. Москалевка — 15 хоз[яйств].
10. с. М. Межиров — 9 хоз[яйств].
11. с. Лопатинцы — 15 хоз[яйств].
12. с. Сербиновцы — 8 хоз[яйств].
13. с. Могилевка — 5 хоз[яйств].

Непосредственное руководство подготовкой и проведением переселения ЦК возлагает на районные комиссии в составе: секретаря райкома, председателя РИКа, председателя комиссии ЦК и начальника райотделения НКВД.

Решение ЦК от 23 января, предусматривающее подробно все вопросы организации переселения, вербовки доприселенцев, их прием и размещение, направлено Вам непосредственно.

Обком партии командирует в распоряжение районной комиссии 3-х ответственных товарищей, которые должны быть использованы для проведения всей подготовительной работы по переселению.

Кроме того, Центральный Комитет для помощи направляет мобилизованных для этой цели работников.

В настоящее время в Вашем районе комиссия ЦК уже приступила к составлению поименных списков хозяйств, подлежащих выселению. Районной комиссии необходимо принять самое активное участие в составлении этих списков, представляя комиссии ЦК все необходимые материалы.

[...] Вся подготовительная работа к переселению проводится совершенно секретным порядком. Исключительно серьезную отвественость несет Райком за прием и устройство лучших ударников-колхозников, которые будут переселяться в нашу область. Эти хозяйства должны быть окружены особым вниманием партийных и советских органов. Необходимо установить строжайшую охрану всех построек, какие оставят переселенцы, так как эти постройки будут занимать допереселяемые ударники-колхозники. Хаты и надворные постройки должны быть тщательно отремонтированы, а также организована заготовка топлива на зимний период и фураж для скота индивидуального пользования.

Обком партии подчеркивает исключительную политическую важность указанных мероприятий по укреплению пограничной зоны и предупреждает секретаря РПК и председателя РИКа о персональной ответственности за полное проведение всех этих мероприяий.

Секретарь Обкома КП(б)У   підпис   Р. Бегайло

ДАВО. — Ф. П–51, оп. 1, спр. 778.— Арк. 1–2. Оригінал. Машинопис.

Примітка: [1] Примусове виселення великої кількості сімей із прикордонних районів Вінницької області мало, з точки зору радянського керівництва, вагомі підстави. Як свідчать документи, диктувалося це загрозою нової світової війни. З цієї причини до «політично неблагонадійних» були зараховані представники національних меншин, в першу чергу поляки, які проживали на кордоні. Крім того, представникам національних меншин ставили за провину провал політики колективізації.

Д о к у м е н т № 38
Постанова бюро Жмеринського райкому КП(б)У «Про організацію переселення» політично неблагонадійних осіб

27 січня 1935 р.
Окрема тема

1. Згідно директиви ЦК від 25 січня 1935 р. керівництво підготовкою та проведенням самого переселення покласти на четвірку у складі: секретаря РПК т. Кримського, голови РВК т. Діденко, начальника райНКВС т. Сівакова та голову комісії ЦК тов. Кілерога.

2. Для складання оперативного плану переселення та організації розрахунків затвердити комісію у складі т.т. Діденка (голова), Корнійчук (райЗУ), Сівакова (НКВС), Куцала (райплан).

3. Для організації підготовчої роботи та самого переселення прикріпити як уповноважених до кожного населеного пункту від четвірки (список уповноважених додається). На допомогу уповноваженим мобілізувати з райпартактиву 60 чоловік.

4. 30 січня 1935 р. при РПК скликати інструктивну нараду виділених уповноважених. Інструктаж на нараді покласти на т. Кримського з тим, щоб не пізніше 1 лютого виїхали у закріплені за ними села.

5. Попередити уповноважених РПК про серйозну покладену на них відповідальність за проведення підготовчої роботи серед переселенців, а також за доставку переселюваних до погрузочного пункту.

6. Запропонувати особисто т. Корнійчуку та головам колгоспів, уповноваженим з оголошенням про переселення негайно провести розрахунки з колгоспниками-переселенцями на 1 січня 1935 р., згідно ухвали ЦК.

7. Запропонувати т. Корнійчуку та головам сільрад негайно передати осінні посіви та зяблеву вспашку переселенців-одноосібників колгоспам, а головам колгоспів перевести оплату за передані їм посіви та зяблі по розцінках, встановлених РЗУ. Тов. Корнійчуку до 29 січня розробити розцінки, враховуючи стан посівів.

8. Запропонувати комітету заготовок, особисто т. Грищенку перевести обмін пресованого сіна на непресоване з тими господарствами, які будуть частину сіна вивозити з собою.

9. Попередити уповноважених, що вони негайно після оголошення про переселення протягом доби повинні повідомити т. Діденка про майно, що з собою беруть переселювані господарства для складання загального плана погрузки, та що вони супроводжують переселенців до місця погрузки і здають переселенців коменданту ешелона по спискам з певними вказівками перевозимого майна, яке повинно бути маркіроване й прийнято комендантом.

10. Зобов'язати райздоровінспектора т. Островича на місці погрузки провести санобробку переселяємих і виділити одного лікаря та медсестру з аптечками на кожний ешелон. Одноразово зобов'язати начРЗУ т. Корнійчука забезпечити ветеринарно-санітарною обробкою перевозиму худобу.

11. Зобов'язати голів сільрад, колгоспів забезпечити охорону в повному порядку житлових приміщень, присадибних будинків переселюваних господарств, для чого з першого дня оповіщення про переселення потрібно всі приміщення та будинки взяти на облік і виставити відповідну охорону, не припускаючи їх руйнацію.

12. Попередити всіх уповноважених, що вони особисто відповідають за кожне господарство, що воно буде відправлено (встановити, зокрема, з часу оголошення про переселення повний контроль).

Секретар РПК підпис Кримський

ДАВО. — Ф. П. 51, оп. 1, спр. 778. — Арк. 4–5. Оригінал. Машинопис.

Документ № 39
Повідомлення секретаря Жмеринського райкому КП(б)У Кримського секретареві Вінницького обкому партії В. Чернявському про здійснення заходів по підготовці депортації господарств

після 27 січня 1935 р.
Совершенно секретно
Серия «К»

В ответ на Вашу телеграмму об организации переселения Жмеринский РПК сообщает:

1. Списки на хозяйства, подлежащие переселению, рассмотрены комиссией ЦК и находятся в ЦК для окончательного утверждения.

2. Сейчас проработали дополнительно резерв в количестве 50-ти хозяйств на случай неутверждения ЦК отдельных хозяйств.

3. Во все села, откуда будет происходить переселение, командированы ответственные уполномоченные (13 человек) из райпартактива, кроме того, в помощь уполномоченным послано 35-ть человек по селам, по городу, в помощь уполномоченного выделено 27 человек. Все эти товарищи на села уже выехали и работают как уполномоченные по посевкампании, мобилизации средств, а по городу — как уполномоченные по культсбору. Посланные товарищи были проинструктированы и получили определенные задания.

4. По линии НКВД приняты необходимые меры, в частности установлена информация от уполномоченных о состоянии работы в селах.

Из числа хозяйств, намеченных к переселению, был один случай по с. Михайловки, что глава семьи выехал в с. Бровки Киевской области, причины его отъезда проверяются.

Составлен оперативный план переселения (прилагается). Постановление бюро РПК от 27 января 1935 г. по вопросу организации переселения посылаем (прилагается).

Секретарь РПК підпис Крымский

ДАВО. — Ф. П–51, оп. 1, спр. 778. — Арк. 7. Оригінал. Машинопис.

Д о к у м е н т № 40
Доповідна записка уповноваженого Вінницького обкому КП(б)У у Жмеринському районі Трахтмана завідуючому сільгоспвідділом обкому Бурову про заходи по підготовці депортації родин із району

29 січня 1935 р.
Сов. секретно

Дополнение к информации от 27.01.35 года сообщаю:

1. Решением бюро РПК подобрано актив в количестве 89 человек, кои распределены по населенным пунктам, откуда будут переселяться хозяйства.

2. Из состава вышеуказанных 89 человек выделены 13-ть ответственных товарищей в качестве уполномоченных районной четверки по каждому населенному пункту в отдельности. Уполномоченные районной четверки укомплектованы из товарищей членов бюро РПК и президиума РИКа.

3. Все товарищи, присланные Обкомом партии и ЦК, также распределены по населенным пунктам и влиты в бригаду по г. Жмеринке с тем, чтобы, наряду с помощью по переселению, имели возможность своевременно информировать о ходе переселения по району в целом.

4. Каждому бригадиру вменено в обязанность подобрать соответствующий беспартийный актив в помощь уполномоченному районной четверки.

5. Райкому комсомола также вменено в обязанность по своей линии сколотить группу товарищей в помощь уполномоченным районной четверки.

6. На 29 января 1935 г. уже подготовлены материалы на 210 хозяйств, предполагается закончить окончательный подбор сегодня — 29 января 1935 г. к 20-ти часам, с тем расчетом, чтобы завтра, 30 января 1935 г., материалы были отвезены в комиссию ЦК, которая в настоящее время работает в Летичеве.

7. Одновременно подготавливаются материалы, которые должны обеспечить расчет с колхозниками, единоличниками, согласно указаний постановления ЦК КП(б)У.

8. Лично секретарем РПК т. Крымским обеспечена систематическая проверка работы товарищей на отдельных участках с тем, чтобы вся работа была закончена к указанному ЦК партии сроку.

Підпис Трахтман

ДАВО. — Ф. П–51, оп. 1, спр. 778. — Арк. 3. Оригінал. Машинопис.

Д о к у м е н т № 41
Оперативний план заходів по депортації політично неблагонадійних сімей з Жмеринського району

13 лютого 1935 р.
Сов. Секретно

№ п/п	Какие мероприятия	Кто выполняет	Начало и конец выполн.	Кто персонально выполняет	Место выполнения	Как выполнить	Кто и когда проверяет
11.	Для организации необходимых мероприятий в селах и в городе по подготовке к переселению, командировать ответственных товарищей из райпартактива 13 чел. Уполномоченных и с ними 60 чел. чл. партии	Райпартком	С 01.02.по 05.03 включ	Бригадиры	По всем 13 населенным пунктам		т. Крымский
22.	Провести инструктаж всех мобилизованных членов партии по проведению мероприятий по переселению	т. Крымский	01.02. и 24.02.35 г.				
33.	Организация информации о ходе подготовительной работы уполномоч. по селам	НКВД	С 05.02. по 08.03.через день	т. Сиваков	Все 13 населенных пунктов		т. Диденко
44.	Подыскать помещения для предварительного размещения людей на ст. Браилов, на 90 семей	т. Городиский	С 10.02. до 27.02.	т. Городиский	ст. Браилов	Приложе-ние №...	т. Диденко 27.02.
55.	Подыскать помещения для предварительного размещения людей на 80 семей, на ст. Сербиновцы	т. Новиков	С 10.02.по 27.02	т. Новиков	ст. Сербиновцы	Приложе-ние №...	т. Диденко

66.	Произвести стрижку, прививку и предваритель-ную санобработку переселяемых в селах	Райздрав-отдел	С 01.03. по 05.03 включит.	т. Скворцов	Все 13 населенных пунктов	Приложе-ние №...	т. Острович
77.	Организовать медобслуживание, медосмотр, санобработку и дезинфекцию вещей на ст. Браилов 06.03 и 07.03 и на ст. Сербиновцы - 08.03.	Райздрав-отдел	С 06.03. по 08.03. включ.	т. Скворцов	ст. Браилов и ст. Серби-новцы	Приложе-ние №...	т. Острович
88.	Выделение аптечек первой помощи для обеспечения переселяемых	Райздрав отдел	С 25.02. по 03.03	Завαптекой т. Ротенберг	ст. Браилов и ст. Серби-новцы	Приложе-ние №...	т. Острович
99.	Выделение врачей, лекпомов и акушерок для сопровождения эшелонов со ст. Сербиновцы и ст. Браилов	Райздрав-отдел	С 01.03.по 03.03.35 г.	Мед.персонал Райздравотдела	ст. Браилов и ст. Серби-новцы	Приложе-ние №...	т. Острович
110.	Произвести предварительнлй ветосмотр скота в селах	Райземотдел	27.02. по 03.03.	Ветперсонал Райздравотдела	В 13 населенных пунктах	Приложе-ние №...	т. Торний-чук
111.	Произвести повторный ветосмотр скота на месте отправки эшелонов на ст. Браилов и Сербиновцы	Райземотдел	С 06.03. по 08.03.включ.	Ветперсонал Райзем отдела	ст. Браилов ст. Серби-новцы	Приложе-ние №...	т. Корнийчук
112.	Организация фуража для обеспечения отправляемого с переселенцами скота	Райземотдел	С 27.02. по 03.03.	Ст.зоотехник РЗО	ст. Браилов ст. Серби-новцы	Приложе-ние №...	т. Корний-чук
113.	Организация расчета с колхозниками и единоличниками за трудодни, посевы и зяблю	Райземотдел	С 27.02.по 03.03	Агроперсонал РЗО	В 13 населен.пунк тах	Приложе-ние №...	т. Корнийчук
114.	Отправка переселенцев и имущества из сел до станции погрузки	Предсельсове-тов и уполн. РПК	С 06.03. по 08.03.включ.	Пред.с.с. и уполн.РПК	В 13 населенных пунктах	Приложе-ние №...	т. Сиваков

115.	Охрана во время доставки людей и имущества от сел до ст. Браилова и Сербиновцы и во время нахождения в селах с момента объявления до начала переселения.	НКВД, пред.сельсоветов, уполн.РПК	С 27.02. по 08.03 включ	т. Сиваков, председсельсоветов и уполн. РПК	По 13 населен.пунктам и на ст.Браилов и Сербиновцы	Приложение №…	
116.	Выделение стрелков и милиционеров для охраны и порядка при погрузке переселенцев в эшелоны на ст. Браилов и на ст. Жмеринка	Раймилиция	С 06.по 08.03. включ.	Нач.раймилиции т. Грабарь	ст. Браилов, ст. Сербиновцы	Приложение №…	т. Сиваков
117.	Составление расчета погрузки на основе поданных материалов из сел о количестве имущества скота и фуража переселяемых	РИК	С 27.02. по 03.03.	т. Корнийчук	РИК	Приложение №…	т. Диденко
118.	Организовать чайные и буфеты для переселяемых на ст. Браилов 06.03 и 07.03. и на ст.Сербиновцы - 08.03.35 г.	Райвнутторг	С 06.03. по 08.03. включ.	т. Горенштейн	ст. Браилов, ст. Сербиновцы	Приложение №…	т. Берман
119.	Организовать бесплатное питание переселяемых на ст. Браилов с 6.03. и 7.03 на 170 семей и ст. Сербиновцы 8.03. на 80 семей	Райвнуторг через Красный Крест	С 6.03 по 8.03 включительно	т. Горенштейн и т. Маховецкий	ст. Браилов, ст. Сербиновцы	Приложение №…	т. Бермани и т. Острович
220.	Организовать на ст.погрузки переселяемых политпросветобслуживание (киоск, газеты, журналы и т.д.) на ст. Браилов 06.03 и 07.03. и на ст. Сербиновцы 08.03.35 г.	Райнаробраз	С 06.03. по 08.03. включ.	т. Новиков	ст.Браилов, ст. Сербиновцы	Приложение №…	т. Диденко
221.	Учет и организация охраны домов и построек, оставляемых переселенцами в селах	Сельсоветы	С 27.02. до особого распоряжения	Председсельсоветов и пред колхозов	Во всех населенных пунктах	Приложение №…	т. Диденко
222.	Учет и организация охраны домов и построек, оставляемых переселенцами в г. Жмеринке	Горсовет и раймилиция	С 27.02.до особого распоряжения	Пред горсовета тов. Кривенчук и начраймилиции т. Грабарь	г. Жмеринка	Приложение №…	т. Диденко

Секретарь Жмеринского РПК — Крымский
Председатель РИКа — Диденко
Начальник райНКВД — Сиваков
Председатель комиссии ЦК — Киллерог

ДАВО. — Ф. П–51, оп. 1, спр. 778. — Арк. 65–66. Завірена копія. Машинопис.

Д о к у м е н т № 42
Витяг із протоколу № 5 засідання Вінницької обласної комісії з питання депортації з прикордонної смуги і вселення колгоспників-ударників

15 лютого 1935 р.
Совершенно секретно

Присутствуют:

Члены комиссии: т.т. Чернявский, Трилисский, Соколинский[1], Квятек[2], Пионтковский.

Приглашенные: т.т. Старобин — завсельхозотделом обкома, Штрейзер — облпотребсоюз, Бриллиант — облздравотдел, Подольский — облнаробраз.

Слушали:

1. Постановление ЦК КП(б)У от 11 февраля о порядке расплаты с переселяемыми колхозниками за выработанные ими трудодни. (т. Чернявский).

В срочном порядке сообщить об этом районным комиссиям для неуклонного руководства. […]

Слушали:

3. О мероприятиях по обеспечению революционного порядка охраны переселяемых и предотвращения бегства за границу

(т. Соколинский).

Принять к сведению сообщение тов. Соколинского о мероприятиях, проведенных по линии НКВД по обеспечению революционного порядка охраны переселяемых и предотвращении бегства за границу.

Одобрить следующие мероприятия НКВД:

1. Во все районы переселения командированы ответственные оперативные работники облуправления в количестве 14 чел.

2. Во все села, находящиеся в 7,5 километровой полосе, откуда проводится переселение, направлены ответственные оперативные работники погранотрядов.

3. Для усиления борьбы с уголовщиной во все районы переселения командированы оперативные работники управления милиции.

4. Созданы оперативные группы милиции:

Шепетовка — 50 пеших
Изяслав — 50 конных
Проскуров — 35 конных
Ляховцы — 25 конных.

Из этого количества направлено:
В Славутский район — 25.
В Городокский район — 15.
В Волочиский район — 25.

5. Выделены наиболее серьезные пункты, в коих усиливается чекистская работа и направляются милицейские силы. В городе создана резервная группа в составе 100 чел.

6. На границу выбрасываются дополнительные маневренные группы и учебные подразделения.

7. Заставы, охраняющие наиболее пораженные и ответственные участки, доукомплектовываются с тем, чтобы полностью закрыть участки. В Карлсфельде временно организована пограничная застава.

8. Поставить вопрос перед командованием УНР 99 и 52 о проведении тактических занятий войсковых соединений в наиболее серьезных селах, выделенных в Любарском, Дзержинском и Летичевском районах.

9. Переселяемых на погрузочные пункты сопровождать охране из актива и милиционеров под видом поддержания порядка в пути и охраны имущества переселяемых.

Слушали:

4. О питании переселяемых в пути. (т. Соколинский)

Принять к сведению сообщение тов. Соколинского о том, что дело организации и обеспечении питания переселяемых уже передано военным комендатурам железнодорожных узлов.

Поручить тов. Квятеку связаться с комендатурой Казатинского и Жмеринского железнодорожных узлов и выяснить состояние подготовки и обеспечения кормления в пути переселяемых из районов погранполосы и доложить об этом на следующем заседании комиссии.

Слушали:

12. Сообщение секретаря Дзержинского РПК тов. Чернякова о том, что по линии здравотдела и Красного Креста посылаются директивы районным организациям по вопросам переселения в несекретном порядке. (т. Чернявский).

Поручить тов. Старобину в срочном порядке расследовать факты рассекречивания вопросов переселения указанными в сообщении тов. Чернякова учреждениями и доложить об этом на следующем заседании комиссии. Указать всем руководителям учреждений и организаций о необходимости соблюдения безусловной строгой секретности в переписке с районами по вопросам переселения. [...]

Председатель комиссии підпис В. Чернявский

ДАВО. – Ф. П. 51, оп. 1, спр. 778.– Арк. 48–55. Завірена копія. Машинопис.

Примітки:

[1] Соколинський Давид Мойсейович (1902–1940). Народився в м. Одесі в родині бондаря. Освіта — вище початкове училище та 2 класи реального училища. В органах ВУЧК-ГПУ-НКВД з 1919 р. Займав відповідальні посади в Балтському, Миколаївському, Сталінському відділах ГПУ. З листопада 1932 р. — начальник Вінницького облвідділу ГПУ. З 1936 р. по 1938 р. був начальником УНКВД у Дніпропетровській, Донецькій та Челябінській областях. З травня 1938 р. — начальник центрального управління нафтоналивного флоту СРСР. Заарештований у січні 1939 р. Розстріляний у 1940 р.

[2] Квятек Казимир Францович (1888–1938). Радянський військовий діяч. У 1904–1906 рр. — член Польської соціалістичної партії. Член компартії з липня 1917 р. У 1919–1920 рр. — командир Богунського полку. Після громадянської війни — на командних посадах в Харківському та Київському військових округах. Військове звання — комдив. Репресований.

Д о к у м е н т № 43
Витяг із протоколу № 6 засідання Вінницької обласної комісії з питань стану депортації

17 лютого 1935 р.
Совершенно секретно

Присутствуют:
члены комиссии — Чернявский, Трилисский, Соколинский, Квятек, Пионтковский.

Приглашенные: т. Старобин — завсельхозтделом обкома, Саблин — УНР 52. […]

Слушали:
2. О положении в районах переселения в связи с оповещением переселяемых.
(т. Соколинский).

Общую информацию тов. Соколинского о положении и настроениях в Славутском и Заславском районах в связи с оповещением переселяемых об их переселении — принять к сведению.

Предложить районным комиссиям этих районов принять решительные меры борьбы с распускаемыми антисоветскими элементами в целях организации сопротивления переселению провокационными слухами и, в частности, решительно пресечь контрреволюционную агитацию кулачества в польских селах о том, что якобы советская власть мстит полякам за убийство тов. Кирова, за то, что убийца тов. Кирова Николаев — поляк[1].

Учитывая появление эмиграционных настроений среди переселяемых, обязать РПК и районные комиссии парализовать эти настроения и ликвидировать контрреволюционную подрывную работу путем усиления массовой работы и разъяснения действительного смысла переселения.

Обратить внимание всех РПК и районных комиссий районов переселения на то, что в тех районах, в которых уже проведено оповещение переселяемых об их переселении, после относительно спокойного реагирования переселяемых в момент оповещения, сейчас, по мере приближения сроков самого переселения, с их стороны имеются более активные враждебные проявления (избиение председателя сельсовета, предколхоза и комсомольца в Изяславском районе и др.). Предупредить в связи с этим РПК и районные комиссии о необходимости исключительной настороженности и готовности к проведению решительных мер борьбы с подобными проявлениями.

Поручить тов. Старобину подготовить письмо всем районам переселения, в которых оповещение переселяемых еще не проведено, изложив в нем подробно опыт проведения этой работы в других районах и заострить внимание всех комиссий районов переселения на необходимость тщательной подготовки и умелого проведения оповещения, соответствующей работы среди переселяемых и среди населения для того, чтобы избегнуть тех проявлений, которые имеются в районах, уже проведших оповещение переселяемых.

Сообщить в ЦК, что из-за преступно-халатного отношения к сохранению секретных документов, связанных с переселением, мобилизованного ЦК для проведения этой работы в Шепетовском районе тов. Волкова, выразившего в том, что он оставил в крестьянской хате списки намеченных к переселению в с. Цмовка, эта работа была рассекречена и стала известна населению задолго до установленного срока оповещения.

Отозвать тов. Волкова с работы по переселению в Шепетовском районе и поставить перед ЦК вопрос о привлечении его к партийной ответственности. […]

Слушали:

4. О кредитовании на оплату колхозами посевов, передаваемых им переселенцами, и на оплату трудодней переселяемых колхозников. (т. Чернявский).

1. Обратить внимание ЦК на то, что из суммы, установленной постановлением ЦК в 500 тыс. рублей для кредитования колхозов на оплату посевов, которые передаются им переселяемыми, и 200 тыс. рублей на оплату трудодней переселяемых колхозников, по линии Сельхозбанка Винницкой области отпущено всего 100 тыс. рублей. Учитывая совершенную недостаточность отпущенных средств, настоятельно просить ЦК увеличить размер кредита до 500 тыс. рублей. […]

3. Предложить Сельхозбанку немедленно телеграфно перевести эти кредиты в районы.

4. Предложить районным комиссиям использовать отпущенные кредиты таким образом, чтобы они были выданы лишь тем колхозам, которые не имеют возможности рассчитываться за принимаемые ими от переселяемых посевы и за трудодни переселяемых колхозников, за отсутствием средств. […]

Слушали:

6. О хатах переселяемых. (т. Саблин)

Считать возможным в селах укрепленного Летичевского района, из которого проводится переселение, передать УНР 52 из числа хат с пристройками, освобождаемых переселяемыми и не использовываемых для размещения допереселяемых колхозников-ударников, следующее количество хат для сноса: в Летичеве — 1, в с. Рудне — 6, с. Щедрове — 3, в с. Сусловцах — 7 и в с. Поповцах — 5.

Слушали:

7. О вагонах (т. Соколинский).

Ввиду того, что при переселении должно быть перевезено большое количество имущества, и что в случае недостачности количества отпущенных для этой цели вагонов непринятие срочных мер в этом направлении может создать много нежелательных последствий, поручить тов. Соколинскому на протяжении одного дня точно установить количество нужных и отпущеных для погрузки переселяемых и их имущества вагонов с тем, чтобы своевременно подать соответствующую заявку ЦК на недостающее количество вагонов.

Обязать районные комиссии принять участие в работе органов НКВД по точному установлению количества нужных вагонов.

Предупредить райкомиссии о необходимости принятия мер в соответствии с местными условиями к своевременной доставке переселяемых и их имущества на пункты погрузки, имея ввиду, что практика показывает, погрузка продолжается в таких случаях не меньше 12 часов.

Обязать райкомиссии проследить за тем, чтобы к моменту прибытия переселяемых на станции — эти станции и пристанционные помещения (куб для кипятка, уборные и т.д.) были соответствующим образом подготовлены.

Для того, чтобы можно было принять своевременно меры к устранению имеющихся в этом отношении недостатков — поручить райкомиссии за два дня до момента погрузки проверить состояние подготовленных станций.

Принять к сведению заявление т. Соколинского о том, что на всех станциях погрузки по линии НКВД назначены коменданты погрузочных пунктов.

Обязать районные комиссии связаться с этими комендантами. […]

Слушали:

10. Вопросы Жмеринской районной комиссии по переселению.

(т. Чернявский).

Разъяснить Жмеринской районной комиссии, что:

а) хозяйства, не расположенные на територии Жмеринского района, даже в случае, если глава семьи работает в Жмеринском районе, не могут быть привлечены к переселению Жмеринской районной комиссией;

б) хозяйства, расположенные на территории Жмеринского района, даже в случае, если глава семьи работает в других районах области или в других областях, могут привлекаться к переселению Жмеринской райкомиссией и должны быть выселены в установленные сроки, если они по установленным показателям намечены к переселению.

Председатель комиссии підпис В. Чернявський

ДАВО. — Ф. П–51, оп. 1, спр. 778. — Арк. 60–64.Оригінал. Машинопис.

Примітка: [1] 1 грудня 1934 р. був убитий перший секретар Ленінградського обкому ВКП(б) С. Кіров. Подія стала приводом для розгортання репресій з боку режиму проти його ворогів. Складовою частиною репресивних заходів було масове виселення польського населення з прикордонних районів Вінниччини. Поляки, з погляду влади, були потенційною «п'ятою колоною» в СРСР у випадку війни.

Документ № 44
Витяг із протоколу № 2 засідання Жмеринської районної комісії з питань депортації і підготовки до виселення родин з району

20 лютого 1935 р.
Сов. секретно

Присутствовали: т.т. Крымский, Сиваков, Городиский.

Приглашенные: т.т. Корнийчук (нач[альник] РЗУ), Добрянский (зав[едующий] РФО), Грищенко (уполномоченый СНК), Острович (райздрав), Шкодин (военный комендант).

Слушали:

Об изменениях в планах погрузки. (Крымский).

1. Ввиду того, что до сих пор нет точных указаний об окончательных местах погрузки переселенцев, просить облкомиссию по переселению срочно дать указания по данному вопросу.

2. В связи с ожидающимися изменениями мест погрузки переселенцев, предложить лично председателю РИКу т. Диденко сегодня же подготовить все необходимые изменения и корректировку оперативного плана мероприятий по переселению на утверждение райкомиссии. […]

Слушали:

О расчетах по линии комитета заготовок.

1. Обязать уполномоченного СНК лично тов. Грищенка подготовить и организовать посылку проверенных людей на пункты «Заготзерно» и «Плодоовощь» для организации приемки зернофуража, картофеля от переселяемых. […]

3. Обязать лично т. Грищенка подготовить практические указания о порядке приемки на пунктах зерна и картофеля и о расчетах с переселенцами по линии райуполномоченых СНК с тем, чтобы со дня оглашения о переселении уполномоченные РПК имели б такие указания на руках для разьяснительной работы среди переселенцев.

4. Обязать лично т. Грищенка, а также командировать работников аппарата со дня оглашения о переселении быть на пунктах для разьяснительной работы на местах. […]

Слушали:

О расчетах по линии райфинотдела.

1. Принять к сведению заявление заврайфинотделом т. Добрянского, что все расчеты по финобязательствам с переселяемыми разработаны, что во все населенные пункты будут посланы ответственные товарищи для проведения расчетов.

2. Поручить лично т.т. Городискому и Добрянскому обеспечить инструктаж посылаемых товарищей с тем, чтобы работа началась немедленно со дня оглашения.

Слушали:

О расчетах по линии райземуправления.

1. Поручить лично т.т. Корнийчуку и Керчковскому на протяжении 2-х суток установить наличие денег на счетах в колхозах, ориентировочный размер, необходимый для расчетов с переселенцами, с тем, чтобы учесть, каким колхозам нужна будет финансовая помощь из сумм, отпущенных областью. 22 февраля с.г. представить райкомиссии. […]

Слушали:

О помещениях в местах погрузки для ожидания переселенцев и местах для санобработки.

1. Обязать лично т. Грабаря и Островича сегодня же выехать в м. Браилов для подыскания соответствующего помещения для ожидания переселяемыми до погрузки, вместе с тем подыскать место для санобработки переселенцев на месте отгрузки.

2. Ввиду того, что вблизи погрузочного пункта ст. Браилов не имеется соответствующего помещения для ожидания всех переселяемых до погрузки, особенно детей

и женщин — просить облкомиссию дать указания соответствующим ж.д. организациям о подаче 3-х жестких вагонов на ст. Браилов для размещения женщин и детей переселяемых до момента погрузки.

3. Считать целесообразным организовать основную работу по санобработке переселяемых на месте в селах до отправки на пункты погрузки с тем, чтобы на пункте погрузки организовать санобработку (баня, дезинфекция), а также тех переселенцев, какие на месте не прошли санобработку.

Обязать лично т. Островича в связи с этим внести известные коррективы и представить райкомиссии.

Слушали:

Об охране со дня оглашения и в пути.

1. Предложить лично т. Сивакову сегодня же разработать план охраны порядка после оглашения о переселении по каждому населенному пункту и охраны переселенцев в пути.

Иметь в виду использование людей, посланных из районного центра, сельского актива и милиции, а также учесть необходимость оставления определенного резерва милиции усиления охраны порядка в местах погрузки.

2. Особенно усилить охрану со дня оглашения в таких населенных пунктах: с. Жуковцы, с. М. Жмеринка, с. Лопатинцы, с. Козачевка и с. Москалевка.

3. Просить командование дивизии иметь в виду при проведении тактических занятий — учесть населенные пункты — с. Жуковцы, М. Жмеринка, Лопатинцы, Козачевка и Москалевка.[1]

Слушали:

Об инструктаже уполномоченных перед оглашением о переселении.

1. Считать необходимым 24 февраля с.г. провести при РПК инструктаж бригадиров и уполномоченных с тем, чтобы 25 февраля с.г. все уполномоченные и бригадиры разьехались на места безвыездно до окончания переселения.

2. Считать необходимым со дня оглашения о переселении до окончания прикрепить всех членов бюро РПК и членов президиума РИКа к населенным пунктам, с тем, чтобы в дни переселения члены бюро РПК и президиума РИКа находились на местах переселения.

3. Освободить т. Городиского до окончания переселения от всех работ, переключив его на работу, исключительно связанную с переселением.

Слушали:

О переселении по гор. Жмеринке.

1. Предложить лично т. Кривенчуку немедленно связаться с райземуправлением по вопросу проведения расчетов с переселяемыми по гор. Жмеринке.

Запросить облкомиссию по переселению, какая организация принимает посевы от переселенцев и производит все расчеты по гор. Жмеринке. Комиссия считает, что это должно быть возложено на горсовет.

2. Установить, что переселенцы, идущие по спискам по городу (глава семьи работает в гор. Жмеринке), а семья находится в селе — транспортировка проходит по тому пункту, где живет семья переселенца. Установление точного количества необходимого транспорта для этих хозяйств, — возложить на тов. Голубенка.

3. В отношении хозяйств живущих в самой Жмеринке Т. Кривенчуку организовать транспорт для перевозки переселенцев, в крайнем случае мобилизовать весь транспорт, находящийся в Жмеринке, согласно установленного порядка расчетов и оплаты.

4. Считать необходимым со дня оглашения о переселении командировать в распоряжение бригадира по городу т. Голубенка дополнительно еще 10-ть человек из райпартактива.

5. На основании разьяснения облкомиссии по переселению исключить из списка подлежащих переселению по городу 6-ть хозяйств, живущих за пределами района.

6. Согласно разьяснения комиссии ЦК исключить из списка подлежащих переселению по гор. Жмеринке 18-ть хозяйств, работающих на железнодорожном транспорте, но не имеющих связи с сельским хозяйством.

7. Утвердить хозяйства, подлежащие переселению вместо исключенных из списков.

Слушали:

О разглашении работы по переселению.

1. Сообщить облкомиссии по переселению о безобразном факте со стороны дирекции облсоцзембанка тов. Медведя, сообщившего открытой телеграммой на адрес сельхозбанка об отпущенной сумме на расчеты с переселяемыми из района.

Секретарь РПК підпис Крымский

ДАВО. — Ф. П–51, оп. 1, спр. 778. — Арк. 42–46. Оригінал. Машинопис.

Д о к у м е н т № 45
Директива секретаря Вінницького обкому КП(б)У В. Чернявського секретареві Жмеринського райкому партії про завдання на період безпосереднього здійснення операції по депортації політично неблагонадійних сімей з прикордонної смуги

21 лютого 1935 р.
Сов. секретно

Подготовительная работа к переселению, которая проводится в части районов нашей области, фактически закончена, и мы вступаем в полосу практической работы по переселению. Ряд районов: Славутский, Заславский, Волочиский и Ляховецкий — уже оповестили переселяемых об их переселении в другие области. В ближайшие дни приступают к оповещению переселяемых остальные районы.

Обком считает, что период между объявлением о переселении и самим переселением является самым ответственным моментом во всей работе парторганизации, связанной с переселением. В этот период необходимо: во-первых — обеспечить поддержку всех проводимых мероприятий по переселению со стороны колхозного актива и колхозников; во вторых — правильно разьяснить переселяемым о причинах переселения и предоставляемых переселенцам льготах; в третьих — предупредить

всякие могущие быть эксцессы; в четвертых — добиться активной подготовки со стороны переселяемых к переселению и в пятых — обеспечить успешное проведение самого переселения (погрузка, своевременная отправка).

Все это требует от руководителей района квалифицированного, ежедневного, конкретного, оперативного руководства работой, связанной с переселением, совершенно своевременного реагирования на все, даже малейшие недостатки, выявленные в процессе подготовки переселения, и немедленное устранение их. Особо необходимо обратить внимание на предупреждение могущих быть враждебных выпадов против сельского и колхозного актива со стороны переселяемых, на предупреждение и устранение нездоровых настроений с их стороны.

Тем более, что такие факты кое-где уже сейчас проявляются. Так например: в с. Мозорки Заславского района переселяемый Озимковский М. при поддержке двух братьев нанесли побои председателю колхоза и комсомольцу, а также угрожали активистам колхоза; в Волочиском районе распространяются эмиграционные настроения и всякие провокационные слухи; в с. Потереса выселяемые распространяют слухи, что вслед за ними будет выселено все село и т.д.

Приведенные факты свидетельствуют об определенных стремлениях путем провокации вызвать сочувствие, поддержку со стороны отсталой части колхозников и единоличников. Этим попыткам надо дать решительный отпор, надо всякие такого рода проявления немедленно разоблачать перед колхозниками и единоличниками, как проявление работы классового врага.

Период между объявлением и выселением в работе парторганизаций является одним из ответственейших. Однако решающим является процесс самого выселения. Поэтому Обком КП(б)У предупреждает РПК, что в процессе самого переселения не исключена и вероятна возможность наиболее резких выпадов со стороны выселяемых и их родственников по отношению колхозного и сельского актива. Не исключена возможность не только отказа, но и прямого сопротивления. Подобных фактов надо избежать. Надо своевременно вскрывать такого рода настроения и предупредить всякие попытки оказать сопротивление переселению.

Опыт показывает, что там, где партийная организация подошла к делу реализации всей операции по переселению достаточно серьезно, подготовила все мероприятия, предусмотрела все детали и внимательно проверила перед самой отправкой всю подготовительную работу — там само переселение (погрузка и отправка) проведена с довольно удовлетворительными результатами.

Это можно сказать в отношении Славутского района, который погрузил и отправил 20 февраля первый в области эшелон переселенцев. Выехавший по специальному поручению областной комиссии для ознакомления с положением и помощи на месте при отправке эшелона тов. Соколинский констатирует, что:

1) на станции Славута заблаговременно были подготовлены и оборудованы необходимые помещения для размещения переселенцев и в особенности детей.

2) Проводилась тщательная вторичная санитарная обработка переселяемых на самой станции.

3) Кооперацией был организован специальный ларек, где продавались необходимые вещи (обувь, галоши, верхнее платье и т.п.), а также специальный буфет.

4) Имущество было доставлено на ст. погрузки хорошо упакованным и в полном порядке.

5) Сама погрузка проводилась организованно, без всякой задержки, эшелон вовремя, минута в минуту, был отправлен.

Все это явилось результатом тщательного и постоянного наблюдения за всем ходом подготовки и в особенности в последние, перед отправкой, дни со стороны секретаря райпарткома тов. Литвина и предрайисполкома тов. Курченко.

Именно это и создало устойчивое настроение среди переселенцев и доверие ко всем заявлениям со стороны официальных представителей власти.

Этот опыт должен быть серьезно учтен всеми районными комиссиями.

В наиболее неблагонадежные села командируйте т.т. из районного актива, а во время самого переселения непосредственное постоянное наблюдение секретаря РПК и пред. РИКа.

Обеспечьте усиление массово-разъяснительной работы среди колхозного актива и колхозников, добейтесь их активной поддержки и участия в выселении.

Обязываем персонально секретарей РПК систематически информировать обком о ходе переселения.[1]

Секретарь обкома КП(б)У підпис В. Чернявский

ДАВО. — Ф.П–51, оп.1, спр.778. — Арк.56–58. Завірена копія. Машинопис.

Примітка: [1] Звертає на себе увагу діловитий цинізм документа: питання переселення тисяч людей зведено до рівня забезпечення порядку й дотримання плану. Про інтереси власне поляків, які насильно виселялись із своїх домівок, ні слова.

Д о к у м е н т № 46

Витяг із доповідної записки відповідального контролера групи партрадконтролю Штейнварца секретареві Вінницького обкому КП(б)У В. Чернявському про порушення законності у колгоспах Могилів-Подільського району

22 лютого 1935 р.
Цілком таємно

Могилівський район до розкрупнення мав 56 колгоспів, з яких Могилівської МТС — 18 колгоспів, Яришівської МТС — 24 колгоспи та поза МТС — 14 колгоспів.

Низка колгоспів, особливо Яришівської МТС, через кепське господарювання та кепські кліматичні умови (град, засуха) мали зовсім низьку урожайність зернових культур і при розподілі наслідків господарювання за 1934 р. в низці колгоспів припало дуже мало продовольчих культур на трудодень колгоспника.

З 56 колгоспів лише в 26 колгоспах припало на трудодень більш 2-х кгр., а в решті — від 2-х до 500 гр., а саме:

До 500 грам — 2 к-пи
Від 500 грам до 2 кгр. — 16 к-пів
Від 1 кгр. до 1,5 кгр. — 6 к-пів
Від 1,5 кг. до 2 кгр. — 2 к-пи
Від 2-х кгр. до 3 кгр. — 15 к-пів
Від 3-х кгр. до 4 кгр. — 9 к-пів
Від 4-х кгр. до 4,5 кгр. — 6 к-пів

Особливо важкий продовольчий стан колгоспників окремих прикордонних сіл як, наприклад, в с. Липчанах, де припало на трудодень 0,585 грам, Нагорянах — 0,638 гр., Лядова — 0,700 гр., Бернашівка — по 1.400 гр. на трудодень.

В окремих селах як, наприклад, Липчанах на базі важкого продовольчого стану було 2 випадки намагання 2-х колгоспників перейти через кордон, які затримані (за даними НКВД).

Також важкий продовольчий стан колгоспників с. Слобідки-Яришівської, колгоспу ім. «Косіора» — одержали на трудодень 0,500 гр., с. Хоньковці, колгосп Якіра, одержали на трудодень 0,536 гр.[1]

З одержаної двічі прод.позики Могилівським районом зазначеним колгоспам видана часткова продовольча допомога, яка частково підтримує колгоспників, що опинились у важкому продовольчому стані.[2]

З метою детального вивчення продовольчого стану колгоспів і колгоспників, секретар Могилівського РПК т. Водовозенко і начальник прикордонного загону т. Валейко вирішили зробити перевірку стану забезпеченості колгоспників продуктами, для чого по лінії РПК було надіслано заступника секретаря РПК т. Пруса та по лінії погранзагону т. Гурвица, а в низці сіл цю роботу доручено перевести начальникам застав.

Перевіркою охоплено 14 сіл, з яких 6 прикордонних. Метод перевірки був такий: погранзагоном було вироблено та роздано перелік питань, які потрібно з’ясувати під час перевірки, в якому було зазначено, аби по всіх 14-ти селах перевірити та скласти іменні списки колгоспників:

а) Які зовсім ніяких харчів не мають.
б) Що мають запас харчів на 1 місяць.
в) Що мають запас харчів на 2 неділі.
г) Що мають харчів на 2 місяці.

Прибувши в села, робітники погранзагону дали завдання головам колгоспів і головам сільрад скласти зазначені списки для встановлення наявности харчів у колгоспників, що на думку сільрад і колгоспу знаходяться в важкому стані, переводилась «перевірка» в хатах колгоспників, яку здійснювали голова колгоспу, голова сільради, парторг та бригадири. Перевірка в селах ця робилась для більш точного складання зазначених списків для прикордонного загону, а також в зв’язку з одержанням проддопомоги, для з’ясування необхідності видачі цієї допомоги, виходячи з постанови РПК від 9 січня, де зазначено «видачу продпозики переводити за постановою управи колгоспу після детальної перевірки персонально головою колгоспу, парторгом, головою сільради необхідности видачі цієї допомоги».

Шляхом виїзду в села Липчани, Нагоряни, Лядова, Бернашівка, Козліво, Яришів та Слобідка-Яришівська мною на місці встановлено, що в більшости селах зазначена «перевірка» перетворилась в масові обшуки колгоспників та наявність фактів

найгрубішого порушення ревзаконності. Представники сільрад і колгоспів, заходячи в хату колгоспників, вимагали у останніх даних про наявну у них кількість і яких продуктів, після чого переводився обшук для встановлення правдивості заяв колгоспника, шукали харчів в хаті, в коморі, на горищі, заглядали в діжки, ночви і т. інш., після чого записували у себе, які продукти є у того чи іншого колгоспника.

Такі грубі методи обшуку переводились з обстежених сіл в Нагорянах, Козлові, Яришівці, і особливо в Липчанах. В решті обстежених мною сіл теж майже такими методами «перевіряли», але не скрізь шукали, а лише в хаті дивились.

Найгрубіші методи вживались в селі Липчанах. На моє запитання, в скількох хатах переводилась така «перевірка» наявности харчів у колгоспників, голова колгоспу Матвійчук та голова сільради Лутковський заявили: «детальною перевіркою нами охоплено майже всі хати, і в коморах, і на горищах, і в хаті».

Були в Липчанах і такі найганебніші факти. Заступник голови сільради Стецюк Роман з 2-ма комсомольцями (Росенко Петро і Трелецький Іван), «перевіряючи» у колгоспниці Нізельської Сені наявність харчів, на запитання бригади відповіла, що у неї харчів немає, але при обшуку бригада знайшла під кроватью закладено дровами 2 мішки кукурудзи — пудів 7, яку забрано згідно санкції голови сільради та здано до комори колгоспу, там же стояла пляшка денатурованого спирту, яку теж забрано. Вилучення цієї кукурудзи супроводжувалась різними викриками та небажаними балачками з боку Нізельської, правда через 2 дні кукурудзу згідно розпорядження комендатури повернено останній.

Складання списків для погранзагону після перевірки запасу харчів переводилось в канцелярії колгоспу або сільраді, де брали участь голова сільради, голова колгоспу, рахівник сільради, парторг і бригадири, у таких були записи, які у кого є продукти, крім того, бригадири доповнювали і таким чином встановлювалось, наскільки у того чи іншого колгоспника вистачить харчів, а звідси і заносились до відповідних списків, а саме: хто нічого не має або до списка має на 2 неділі, 1 місяць, 2 місяці.

Як наприклад, в селі Лядова голова сільради називає прізвище Дубиняк Петро Леонтів, а той хто був у нього заявляє, що у Дубиняка є 2 кружки фасолі, 20 картопель і 1 кабак. Вирішують його записати до списку, що нічого не мають (Дубиняк має 426 трудоднів).

Сушко Василь Федотів — заявляють має 1 кабак, 16 картопель, 15 буряків, 1 курку, заноситься до списку, що нічого не мають, і т.д.

По закінченню по 1 екземпляру списки передаються до погранзагону, який пересилає в РПК, а по 1 екземпляру залишається в сільраді, про які, безперечно, знає низка колгоспників і утворюються різні нарікання та нездорові балачки: «чому мене віднесли до списка місячників, як у мене всього вистачить харчів на дві неділі».

Все це робиться у Дністра на самому кордоні. […]

Виходячи з наведенного вважаю, що керівництво Могилівського РПК в особі секретаря РПК тов. Водовозенко та прикордонного загону в особі начальника тов. Валейка своїми антипартійними методами вивчення стану колгоспів шляхом складання різних списків, наявності харчів у колгоспників «перевірки» забезпеченности харчами колгоспників та припустили грубе порушення революційної законности, що вилилось в масові обшуки колгоспників прикордонних сіл Могилівщини.

Крім того, наявність ігнорування директив обкому з боку секретаря Могилівського РПК т. Водовозенко в справі розподілу продпозики порушивши такі як під час самого розподілу, так і не виправивши по суті і після категоричного втручання і розпоряджень обкому.

Відповідальний контролер групи
партрадконтролю при
Вінницькому обкомі КП(б)У підпис Штейнварц

ДАВО. — Ф. П–136, оп. 7, спр. 197. — Арк. 12–15. Оригінал. Машинопис.

Примітки:

[1] Низка документів підтверджують наявність голоду в українському селі, хоч і в менших, ніж у 1932–1933 рр., масштабах, і в наступний період, зокрема, в 1934–1935 рр. Люди продовжували вмирати, опухати, траплялися випадки людоїдства. У Могилівському районі внаслідок посухи 1934 р. та низького рівня агротехніки в названому році було зібрано по 3,3 центнери зернових з гектара. Зауважимо, що продовжувалися явно непосильні для подільського села хлібозаготівлі, а отриманого за трудодні зерна в переважній більшості випадків не вистачало для того, щоб дожити до наступного врожаю. Великий голод охопив на початку 1935 р. Могилів-Подільський, Тростянецький, Гайсинський, Іллінецький, Чечельницький, Уланівський, Деражнянський, Калинівський, Козятинський, Вороновицький, Липовецький, Літинський, Станіславський, Тиврівський, Брацлавський та ін. райони.

[2] Продовольча допомога з боку держави прикордонним районам тодішньої Вінницької області була викликана комплексом причин як економічних, так і політичних. Продовження голоду загрожувало знищити українське село в буквальному розумінні. Крім того, наявність близького кордону робила реальною можливість проникнення відомостей про голод до інших держав, що було вкрай небажаним для радянського керівництва. Однак продовольчої допомоги було явно недостатньо для суттєвого поліпшення становища селян.

Д о к у м е н т № 47
План-інструкція обов‘язків бригадирів на 7-денний період з часу оголошення про виселення з прикордонної смуги та доставки їх на залізничні станції для відправки ешелонами

не пізніше 25 лютого 1935 р.

№ п.п.	Наименование мероприятий	Кто проводит	Время исполнения
1.	Оповещение всех подлежащих переселенцев о времени выезда и подготовке	Предсельсовета и бригадир	28.02.35 г.
2.	Организация систематического наблюдения над семьями переселяемых путем специального выделения на весь период для наблюдения над каждой семьей 2-х активистов села, наблюдение установить немедля по оповещении	Предсельсовта и бригадир	с 27–28.02.35 г. до момента выезда из села
3.	Установление ночных обходов дежурств по селу (составить список честных, проверенных колхозников)	Предсельсовета, бригадир и предколхоза	С 27.02.35 г. до момента выезда из села

4.	Регулярная проверка дежурств и наличия членов семейств, подлежащих переселению	Пред. сельсовета и бригадир	С 27.02.35 г. по 08.02.35 г.
5.	Составление списков семейств (каждого в отдельности члена семьи), подлежащего переселению для вручения ответственному за сопровождение в пути к погрузочному пункту	Секретарь сельсовета под руководств. бригадира	28.02.35 г.
6.	Составление списков забираемых вещей и живого инвентаря (в каждой семье отдельно с установлением №№, клейма и ярлыков, копии описи имущества и инвентаря) всего вывозимого, немедленно через Пред. РИК'а	Секретарь сельсовета и ветсанитар колхоза	В день сплошного переселения
7.	Выделение............... человек из наиболее проверенных и политических благонадежных активистов-колхозников (чл. партии, КСМ и колхозн. ударников) для сопровождения переселяемых на погрузочные пункты. Списки выделенных немедленно прислать в рай. НКВД для утверждения	Пред. сельсовета и бригадир	25.02.35 г.
8.	Выделение подвод из среднего расчета три подводы на семью	Пред. колхоза	01.03.35 г.
9.	Погрузка переселяемых и вещей на подводы	Ответств. за сопровождение под руководством бригадира	5–6 часов утра 06,07,08.03.35 г.
10.	Сопровождение переселяемых в пути до погрузочного пункта от села пред. колхоза	г. Пред. с. с. и бригадир	06,07,08.03.35 6–8 часов утра
11.	Приемка по акту, оставляемого переселяемыми недвижимого имущества и охраны его	Зам. пред. сельсовета и предколхоза	06,07,08.03.35 г.
12.	Сдача переселяемых коменданту погрузочного пункта (передает бригадир по спискам личн. состав и имущество)	Бригадир, пред. сельсоветов и комис. погр. пункта	06,07,08.03.35 г. 9 часов утра.

ДАВО. — Ф. П-51, оп. 1, спр. 778. — Арк. 67. Завірена копія. Машинопис.

Д о к у м е н т № 48
Витяг із протоколу № 37 засідання політбюро ЦК КП(б)У про факти погроз колгоспникам, переселеним у прикордонну смугу [1]

26 березня 1935 р.

Цілком таємно

[…] Слушали: О фактах угроз насилием со стороны родственников, переселенных из погранполосы и других в отношении ударников — колхозников, переселившихся в погранполосу.

Предложить обкомам, райпарткомам, а также органам НКВД при выявлении фактов угроз насилием в отношении ударников-колхозников, переселившихся в погранполосу, виновных в этом немедленно арестовывать и высылать из пограничной полосы.

Секретарь ЦК КП(б)У підпис С. Косиор

ДАВО. — Ф. 51, оп. 1, спр. 778. — Арк. 1.Завірена копія. Машинопис.

Примітка: [1] Всього за результатами комісії Шелехеса з прикордонних районів України було відправлено: з Київської області — 56 ешелонів (5478 господарств — 26168 чоловік), з Вінницької області — 32 ешелони (2864 господарства — 12828 чоловік). За даними НКВД по національному складу було депортовано: українців — 3434 господарства, поляків — 2866 господарств, німців — 1903, інших — 126. У складі переселених господарств було куркульських — 1155, одноосібних — 3725, колгоспників — 3396, інших — 52. З відправлених 88-ми ешелонів на 13 березня 1935 р. розвантажилися: у Дніпропетровській області — 34 ешелони (3118 господарств, 14524 чол.), в Донецькій області — 31 ешелон (3044 господарства, 14083 чол.), в Харківській області — 23 ешелони (2180 господарств, 10389 чол.). Крім того, до цих областей було вивезено 2665 коней і 5486 корів. Замість виселених «політично неблагонадійних» селян на їх місце в примусовому порядку були направлені родини з Київської та Чернігівської областей. За оперативними даними було відправлено: з Київської області — 26 ешелонів (2008 господарств, 8103 чол.), з Чернігівської — 33 ешелони (2001 господарство, 8328 чол.). На 25 березня 1935 р. всі відправлені ешелони були розвантажені і колгоспники-ударники були розселені в районах прикордонної смуги: в Київській області — 42 ешелони (2993 господарства, 12214 чол.), у Вінницькій області — 17 ешелонів (1016 господарств, 4217 чол.) (*ЦДАГО України. — Ф.1, оп. 20, спр. 6618. — Арк. 1–8*). Вороже ставлення до переселенців з боку місцевого населення і було причиною розгляду питання на Політбюро ЦК КП(б)У.

Д о к у м е н т № 49
Спецповідомлення виконуючого обов'язки Вінницького обласного прокурора Тернівського завідуючому сільгоспвідділом Вінницького обкому КП(б)У Старобіну про шкідництво при складанні виробничих планів у деяких колгоспах Жмеринського району

4 квітня 1935 р.
Особисто Старобіну

Під час перевірки складених по колгоспах Жмеринського району виробничих планів на 1935 рік виявлено, що по колгоспах с. с. Рижавки, Щучинець, Сідави та Ярошенки, а почасти і по решті колгоспів ці плани складені з порушенням відповідних директив партії та уряду і по суті з'являються шкідницькими планами.

Так, терміни переведення сівби розтягнуті до 30–40 і більш днів. Врожайність по вівсу знижено на 7 центн. з га, по ячменю — 11 центн., по житу — на 10 центн., і т.д., по цукровому буряку врожайність визначена в 100–120 центн з га, в той час коли минулий рік дав по району вищі показники (наприклад, по Пултовецькому колгоспу 146 центн.). Плани розвитку тваринництва також применшені — заплановано занадто великий (до 50%) відхід поросят, на свиноматку показано по 5 поросят (а по Ярошенському колгоспу — по 2 поросят)[1].

Крім того, майже не розроблені агрозаходи для підвищення врожайності, проявлена антимеханізаторська тенденція в плануванні обробки і копки буряку, розподіл тягла і людей по бригадах переведено механічно, порівну, без урахування особливостей тої, або іншої бригади і т.д.

Виробничі плани складались агрономами МТС Цокуром і Дробутом під керівництвом тимчасово виконуючого обов'язки старшого агронома Слободинського.

З приводу наведених фактів переводиться слідство[2].

Вінницький обласний прокурор підпис Тернівський[3]

ДАВО. — Ф. П–136, оп. 7, спр. 197. — Арк. 26. Оригінал. Машинопис.

Примітки:

[1] Свідомі порушення настанов партійних і господарських органів (завищення термінів сівби, заниження врожайності та поголів'я худоби) з боку колгоспного керівництва пояснювалися, прагненням застрахуватися, з одного боку, від невиконання планів, з іншого — від їх перевиконання, мали свідчити про успіхи в розвитку сільського господарства і, таким чином, забезпечити місцевим керівникам стабільність їх становища. З іншого боку, хронічне невиконання планів вимагало пошуку конкретних винуватців — «шкідників».

[2] На документі є резолюція завідуючого сільгоспвідділом обкому КП(б)У Старобіна: «Тов. Кримський. Прохання перевірити та дати пояснення».

[3] Тернівський Я.І. — на той час був виконуючим обов'язки обласного прокурора.

Документ № 50
Наказ народного комісара внутрішніх справ УРСР В. Балицького про зміну порядку розстрілу засуджених

9 липня 1935 р.
Совершенно Секретно
Только лично
Хранить в несгораемом шкафу начальника органа

Начальникам обласных управлений НКВД,
Начальникам погранотрядов

Во изменение установленного порядка.

ПРИКАЗЫВАЮ:

Приговора над осуждёнными к ВМСЗ проводить в исполнение только в областных центрах комендатурами обл[астного] Упр[авления] НКВД.

Один экз[емпляр] акта о приведении приговора в исполнение с приложением копии судебного решения — немедленно направлять начальнику УСО УГБ НКВД УССР.

Приведение в исполнение приговоров ВМСЗ в гор[одах] и райцентрах КАТЕГОРИЧЕСКИ ЗАПРЕЩАЮ.

Директива НКВД УССР от 22 ноября 1934 г. № 330943 — ОТМЕНЯЕТСЯ.

Народный Комиссар Внутренних Дел УССР В. Балицкий.

Верно:

Секретарь НКВД УССР А. Евгеньев

Архів управління СБУ у Вінницькій області. Колекція документів. Завірена копія. Машинопис.

Д о к у м е н т № 51

Спецповідомлення голови Вінницького обласного суду Бондаріва Вінницькому обкому КП(б)У та облвиконкому про появу великої кількості судових справ, пов'язаних із зрізанням колосків

25 липня 1935 р.

Перевіркою, переведеною обласним судом про участь нарсудів у збиральній кампанії, встановлено, що в окремих районах виникло багато колоскових справ[1].

Наприклад: по Томашпільському району на 20 липня надійшло до нарсуду 16 таких справ, крім того 6 справ направлено до сільсуддів і низка справ ще знаходиться в стадії розслідування.

В Літинському районі виникло 10 справ, в той час, як у інших районах таких справ зовсім не виникло, наприклад: в Любарському районі на 15 липня, в Заславському районі на 20 липня справ не було.

З перегляду справ видно, що підсудні жали на колгоспівських полях снопи жита й ніхто їм у цьому не заважав, а нажаті снопи виявлені в них дома.

Отже треба констатувати, що в Томашпільському, Літинському та інших районах незадовільний стан з охороною врожаю. Замість того є тенденція масового притягнення до відповідальности.

Повідомляю про ці факти для відома.

Голова облсуду підпис Бондарів

ДАВО. — Ф. П–136, оп. 7, спр. 197. — Арк. 64. Оригінал. Машинопис.

Примітка: [1] 7 серпня 1932 р. ВЦВК і РНК СРСР ухвалили постанову «Про охорону майна державних підприємств, колгоспів і кооперативів та про зміцнення суспільної (соціалістичної) власності», в якій, зокрема, говорилось: «…суспільна власність (державна, колгоспна, кооперативна) є основою радянського ладу, вона священна й недоторканна, і люди, що зазіхають на суспільну власність, повинні розглядатись як вороги народу, у зв'язку з чим рішуча боротьба з розкрадачами суспільної власності є найпершим обов'язком органів Радянської влади». Згідно з цією постановою, яку написав власноручно Сталін, крадіжка майна колгоспу каралася розстрілом, а за пом'якшуючих обставин — ув'язненням не менше 10 років. Прийняття постанови було пов'язане з голодом, що набирав сили в 1932 р. Щоб врятуватися від голодної смерті, селяни, зокрема, зрізали на колгоспних полях колоски, що вважалося злочином. Через те постанова у народі отримала назву «закон про п'ять колосків». На початок 1933 р. за неповні п'ять місяців дії закону в СРСР було засуджено 54 645 чоловік, із них 2110 — до вищої міри покарання, тобто до смертної кари. У 1935 р. внаслідок голоду «колоскові справи» знову стали масовими.

Д о к у м е н т № 52
Інструктивний лист секретаря Вінницького обкому КП(б)У В. Чернявського секретарям райкомів КП(б)У про підготовку до виселення з прикордонної смуги до Казахстану «політично неблагонадійного» польського та німецького населення

квітень 1936 р.
Совершенно секретно
Подлежит возврату

В целях очищения районов погранполосы от политически неблагонадежных враждебных и классово чуждых элементов, в сентябре месяце будет произведено переселение из состава польского и немецкого населения погранрайонов нашей области в Казахстан.

Из Вашего района намечено переселить - - - - - хозяйств[1].

Общее руководство подготовкой и проведением переселения в области возложено на областную комиссию при Обкоме КП(б)У. В районах проведение этой работы возлагается на районные комиссии в составе 1-го секретаря райкома КП(б)У (председатель комиссии), председателя райисполкома и начальника районного НКВД.

Районные комиссии должны немедленно приступить к работе, обеспечив успешную организацию и проведение переселения.

На основе утвержденного для Вашего района контингента переселяемых на протяжении ближайших дней определите пункты, из которых необходимо провести переселение из каждого в отдельности пункта и представьте эти материалы на утверждение областной комиссии не позже 28 июля. При намечении пунктов Вы должны учесть материалы райНКВД о количестве политических неблагонадежных и классово-враждебных элементов из среды польского и немецкого населения, имеющихся в отдельных селах района и исходить из того, чтобы по каждому пункту переселения переселяемые составляли компактную группу (не меньше 10 семейств из одного населенного пункта).

Одновременно с этим районные комиссии должны приступить к составлению поименных списков с подробными характеристиками лиц, намеченных к переселению с тем, чтобы эти материалы были представлены на утверждение областной комиссии не позже 10 августа. Вместе с основными поименными списками Вы должны наметить резерв хозяйств в размере 5% к общему количеству подлежащих переселению на случай отсева тех или иных намеченных Вами кандидатур областной комиссией.

Указания о том, какие группы враждебных элементов подлежат переселению, даны по линии НКВД.

Начало переселения предполагается в начале сентября. О сроках переселения по каждому в отдельности пункту, станциях погрузки переселяемых и пунктах, в которые они направляются, Вы будете извещены особо. Оповещение переселяемых об их переселении должно быть произведено за 7–8 дней до момента погрузки. За эти дни должен быть произведен рассчет с переселяемыми колхозниками за проработанные

к моменту переселения трудодни, не убранные посевы на огородах, а также расчеты переселяемых по всем видам обязательных государственных поставок. Аналогичные расчеты, кроме расчетов за трудодни, должны быть произведены также с переселяемыми единоличниками.

Для проведения этих расчетов будут отпущены колхозам специальные кредиты. О размере этих кредитов и порядке проведения расчетов Вам будет дано отдельное указание. Специальное указание Вы получите также по вопросу о максимальном размере и номенклатуре личного имущества, которое может и должно быть погружено вместе с переселяемыми.

В период между оповещением переселяемых и погрузкой должна быть проведена санитарная обработка людей и ветеринарная обработка скота по специальному плану, который будет утвержден областной комиссией и послан Вам. Перед отправкой в селах через торговую сеть кооперации и на пунктах погрузки переселяемым будут отпущены за наличный расчет некоторые промтовары (мануфактура, обувь) и продукты питания (консервы, сельди, хлеб и т.д.).

Для организованного проведения всей этой работы Вы должны организовать необходимые подготовительные мероприятия (предварительные подсчеты количества тягла и других транспортных средств, необходимых для транспортировки переселяемых и их имущества к станциям погрузки, подготовка материальных средств санитарной обработки людей — бань и дезинфекционных камер и материальных средств вет.обработки животных, планирование расстановки работников, которые должны быть привлечены к участию в проведении работы по переселению и т.д.) при проведении которых до момента оповещения переселяемых, Вы обязаны соблюсти строжайшую конспирацию.

За 2 дня до оповещения переселяемых командируйте во все пункты, из которых проводится переселение, уполномоченных районной комиссии — т.т. из среды районного актива, которые должны провести в установленные дни оповещение переселяемых об их переселении и соответствующую разъяснительную работу.

Окружные и районные отделы НКВД должны обеспечить усиление охраны границы и революционного порядка, как в период подготовки к переселению, так и в особенности с момента оповещения переселяемых до момента их погрузки.

Обком предупреждает Вас о Вашей исключительной ответственности за эту работу и о необходимости такого организованного проведения ее, чтоб она ни в какой мере не отразилась отрицательно на настроениях колхозников и успешном ходе ударных сельско-хозяйственных работ.

О ходе подготовки к переселению и политической настроении переселяемых и колхозников — Обком обязывает Вас информировать областную комиссию в следующие числа: 25, 30 июля, 5, 10, 15 и 20 августа.

Секретарь обкома КП(б)У В. Чернявский

ДАВО. — Ф. П.–136, оп. 3, спр. 362. — Арк. 18–21. Завірена копія. Машинопис.

Примітка: [1] Так в тексті.

Документ № 53
Постанова бюро Вінницького обкому КП(б)У
про підготовку до депортації «політично неблагонадійного населння»

17 травня 1936 р.
Окрема тека

Слухали: Інформація тов. Соколінського про стан підготовчої роботи по переселенню.

Постановили: Інформацію тов. Соколінського прийняти до відома.

Схвалити роботу комісії по підбору контингентів переселенців.

Зобов'язати уповноважених обласної комісії та райвідділи НКВД сумлінно перевірити списки переселенців чи серед родин переселенців нема родин червоноармійців та комсомольців. Виявлені родини червоноармійців та комсомольців зі списка переселенців виключити, замінивши їх резервом[1].

Про наслідки цієї перевірки і виконання цієї директиви зобов'язати уповноважених обласної комісії та райвідділи НКВД сповістити обласну комісію спеціальною запискою не пізніше 25 травня.

Просити ЦК КП(б)У прискорити розасигнування коштів на переселення і кредитів для колгоспів на розплату за трудодні, посіви та викуп будівель переселяємих.

Просити ЦК КП(б)У зобов'язати Наркомохорони здоров'я перевести Облздоровідділу необхідні кошти для медобслуговування переселенців.

Прийняти до відому постанову ЦК КП(б)У від 15 травня про забезпечення переселенців підводами в порядку трудгужповинності.

Дати про це вказівки на місці.

Секретар обкому КП(б)У підпис Р. Бегайло

ДАВО. — Ф. П–136, оп. 3, спр. 362. — Арк. 6. Оригінал. Машинопис.

Примітка: [1]До нової хвилі депортації влада знов підходила як до виконання планових завдань, звідси такі вирази, як «підбір контингентів», «резерв», «не пізніше 25 травня». Привертає увагу й застосування класового підходу до кандидатів у депортовані.

Д о к у м е н т № 54
Витяг із інформаційного листа начальника управління НКВД у Вінницькій області старшого майора держбезпеки М. Тимофєєва[1] секретареві партколегії КПК при ЦК ВКП(б) М. Янсону[2] про приналежність членів КП(б)У до троцькізму

16 березня 1937 р.
Совершенно секретно

БЕЛОПОЛЬСКАЯ Поля Мойсеевна — член КП(б)У, контролер горкомунхоза. В 1927–28 гг. состояла членом к-р троцкистской группировки, существовавшей в швейной мастерской «Комборбеза» г. Винницы. Была связана с троцкистами членами этой группировки Гармидером Львом Мошковичем (ныне репрессированным ВОУ НКВД), Кацом Александром, Иопелем Борисом, Голубом Мойсеем и др.

В клубе швейников было созвано объединенное комсомольское собрание швейников и ячейки кустарей, где секретарь Окружкома КП(б)У делал доклад на тему «Партия и оппозиция». Белопольская вместе с Гармидером, предварительно договорившись, на данном собрании выступали в защиту к-р троцкистских взглядов и голосовали против решений партии.

14.1Х.1936 г. Винницкий Горпарком Белопольской объявил строгий выговор с занесением в учетную карточку, за то, что скрыла, что в 1927 г. на комсомольском собрании выступала в защиту контрреволюционера Троцкого.

БОЙКО Евтихий Сильвестрович — член КП(б)У, директор телефонной станции.

Арестованный активный троцкист Серов Константин (бывш. зам. нач. облуправления связи) показал, что он в сентябре 1936 г. членам КП(б)У работникам связи Щербакову, Бойко и Пекарю рассказывал о его исключении из партии за к-р троцкизм, высказывал недовольство на партию. При этом Бойко бросил Серову реплику «Не надо было Серов тебе говорить, что ты троцкист».

БЕЛОВОДСКИЙ Иван Петрович — член КП(б)У, завкадрами Облуправления связи.

В марте месяце 1936 г. Беловодский вместе с троцкистом Серовым Константином (ныне репрессированным органами НКВД) собрались на квартире у Бобкова начгоротдела связи (ныне арестованный за к-р агитацию). При этом Бобков высказывал антипартийные взгляды, в чем Беловодский его поддерживал. Кроме этого сам Беловодский по поводу прошедшей надбавки к зарплате работникам связи заявил: «Беспартийные больше в почете, нежели коммунисты, им всем дали повышенные ставки, а с нами никто не считается. Я уйду из связи, не желаю работать за обещания, надоело все это». […]

ДАВО. — Ф. П–139, оп. 8, спр. 87. — Арк. 1. Оригінал. Машинопис.

Примітки:

[1] Тимофєєв Михайло Михайлович (1896–1977). Народився у робітничій сімї в Петербурзі. В 1909–1917 рр. учень токаря, прикажчик, підручний слюсаря, слюсар. В 1917 р червоногвардієць летючого загону при Петроградській раді. З 1920 р. в органах державної безпеки. В 1923–1930 рр. начальник

Богодухівського, Новгород-Сіверського, Глухівського, Криворізького окрвідділів ГПУ, в 1931–1937 рр. начальник Донецького, Харківського, Чернігівського, Вінницького обласних відділів ГПУ-НКВД. В 1941–1953 рр. начальник управління таборів лісової промисловості НКВД-МВД СРСР, в 1953–1954 рр. начальник «Главспецлеса» міністерства лісової та паперової промисловості СРСР, в 1954–1956 рр. начальник управління таборів лісової промисловості МВД СРСР. З 1956 р. пенсіонер, генерал-майор у відставці.

[2] Янсон Микола Михайлович (1882–1938). Народився у робітничій сімї в Петербурзі. З 1901 р. робітник-металіст. Член партії з 1905 р. В 1906 р. арештований і був висланий у Тобольску губернію. Після втечі із заслання проводив партійну роботу в Ревелі та Петербурзі. В 1907 р. виїхав до США. Після повернення в червні 1917 р. член Північно-Балтійського бюро ЦК РСДРП(б). Після окупації німецькими військами був висланний до Радянської Росії. В 1923–1927 рр. секретар ЦКК, в 1927–1930 рр. член президії ЦКК, в 1931–1934 рр. нарком, заступник наркома водного транспорту СРСР. З жовтня 1937 р. заступник начальника «Главсевморпути» при РНК СРСР. В грудні 1937 р. арештований, розстріляний. В 1955 р. реабілітований.

Д о к у м е н т № 55
Постанова бюро Вінницького обкому КП(б)У про масове виключення учнів Ольгопільської середньої школи з комсомолу та школи[1]

22 березня 1937 р.
Цілком таємно

1. Внаслідок незадовільної роботи в Ольгопільській середній школі мали місце факти класово-ворожого впливу на дітей, на які дирекція школи та комсомольська організація своєчасно не реагували.

2. Обком визнає нестерпним факти, що завдяки цьому в Ольгопільській середній школі виключили з комсомолу 10 учнів і 5 з них звільнено з школи по мотивам підсобництва ворогу народа, бувшому вожатому цієї школи контрреволюціонеру Зінчуку. Комсомольська організація та директор школи, не маючи до того жодних підстав, по суті ще дітям 11–18 річного зрісту, стали на шкідливий шлях використання для обвинувачення учнів окремих фактів, прикладом звинувативши ученицю Зарічанську в підсобництві лише за те, що вона дивилась в вікно, коли вели заарештованого контрреволюціонера Зінчука.

3. Ольгопільський РПК, зокрема секретар РПК т. Тимченко, замість допомоги та керівництва роботою комсомольської організації, в посиленні і покращені роботи по комуністичному вихованню учнів цієї школи і на цій основі ліквідації наслідків класово-ворожого впливу, що були в цій школі з боку контрреволюціонера Зінчука, допустив до того, що до учнів 15–18 річних юнаків, почали механічно переносити методи впливу та виховання, які властиві для партійної організації.

4. Прийняти до відому повідомлення т. Рожнова про те, що бюро Обкому ЛКСМУ відмінило постанову Ольгопільського райкому ЛКСМУ про виключення групи учнів та піонерватажка Грінберг з комсомолу і школи.

5. Командирувати в Ольгопіль інструктора відділу шкіл Янкелевич для перевірки й виявлення конкретних винуватців цих перекручень і з'ясувати дійсні їх причини.

Зобов’язати т. Янкелевич та Обком ЛКСМУ виправити на місці всі допущені перекручення та помилки, надавши практичну допомогу школі та комсомольській організації в постановці виховавчої роботи в школі.

6. Зобов’язати облВНО (т. Шойбмана) негайно командирувати в Ольгопільську середню школу інспектора для допомоги РВНО школі в покращені учбово-виховавчої роботи в школах району.

Окрема постанова.

Враховуючи, що факт, який має місце в Ольгополі, не є поодиноким і що до Обкому надходять матеріали про аналогічну шкідливу практику механічного копіювання методів роботи парторганізації в шкільних, комсомольських і навіть піонерських організацій по ряду шкіл (2, 18 м. Вінниці, педтехнікум, учительський інститут) бюро Обкому вважає за необхідне:

1. Зобов’язати Обком ЛКСМУ перевірити всі факти шкідливої практики і вжити всіх потрібних заходів до припинення її, переключивши увагу комсомольських та піонерських організацій на боротьбу з класово-ворожими проявами в школі через посилене і змістовне покращення всієї учбово-виховної роботи шкіл.

2. Вважати за необхідне надіслати секретарям ОПК, МПК, РПК роз’яснювального листа з цього приводу.

Секретар обкому КП(б)У підпис В. Чернявський

ДАВО. — Ф. П–136, оп. 1, спр. 247. — Арк. 40–41.Оригінал. Машинопис.

Примітка: [1] Документ є яскравою ілюстрацією наростання в суспільстві ажіотажу «боротьби з ворогами народу», в орбіту якого були втягнуті всі верстви населення, включаючи учнівську молодь. Цікава реакція дорослих на дії дітей: дирекція школи та секретар райкома партії заохочують пошук «ворогів» серед дітей, звинувачення у «підсобництві» лише за те, що учні дивились у вікно, коли чекісти вели заарештовану вожату. Треба зазначити, що підштовхування брутальних процесів в суспільстві відбулось завдяки рішенням лютнево-березневого (1937 р.) пленуму ЦК ВКП(б), на якому Й. Сталін у своєму виступі провів тезу про посилення боротьби з радянською владою з боку ворогів різних відтінків і закликав до «посилення пильності».

Д о к у м е н т № 56
Витяг із протоколу засідання оргбюро ЦК КП(б)У про результати атестації працівників судів та прокуратури України

10 травня 1937 р.
Сов. секретно

1. […] Аттестация показала, что в своем большинстве кадры народных судей и прокурорских работников отвечают требованиям, какие ставят перед ними партия с точки зрения правильности подхода к разрешению судебных дел, честности и преданности интересам Советской власти. Однако, в своей значительной части эти кадры нуждаются в дополнительной общеобразовательной и юридической подготовке.

Вместе с тем, в составе народных судей и прокурорских работников при аттестации выявлен немалый процент негодных работников, не способных справиться с возложенными на них задачами и не пользующихся доверием населения. [...]

В результате аттестации снято с работы по всем областям 164 судебнопрокурорских работников, из них 101, как признанных негодными к этой работе. В результате этого увеличился некомплект кадров судебно-прокурорских работников, который после проведения аттестации составляет по Украине по всем категориям работников суда и прокуратуры 414 чел.

2. ЦК обязывает Наркомюст и Прокуратуру Республики вместе с областными организациями к 20 июня 1937 г. восполнить полностью этот некомплект путем подбора и выдвижения подходящих товарищей на эту работу.

ЦК КП(б)У особо подчеркивает, что в связи с проведением в жизнь новой Конституции, согласно которой народные судьи будут избираться населением путем закрытого (тайного) голосования — роль, авторитет и значение народного судьи еще более возрастет. [...]

3. Признать необходимым организовать для прошедших переаттестацию судебных работников, нуждающихся в повышении своей квалификации курсы. Для тех кто имеет достаточную общеобразовательную подготовку, курсы должны быть 6-ти месячные, для неимеющих достаточной общеобразовательной подготовки курсы должны быть 10-ти месячные. [...]

4. Обязать Наркомюст разработать порядок и план проведения отчетов народных судей на предприятиях, в колхозах и учреждениях и внести его на утверждение ЦК КП(б)У.

5. Указать обкомам, горкомам и райкомам КП(б)У на недопустимость отвлечения другими делами и поручениями народных судей от их основной работы и на необходимость предоставить им полную возможность глубже и серьезнее вникать в свою судебную и прокурорскую работу и работать над повышением своей квалификации.

6. Предложить Совторготделу ЦК КП(б)У, редакциям «Комуніста», и «Вістей» использовать в печати материалы об имевших место извращениях в работе судов и прокуратуры, где были бы освещены все эти факты с должным их осуждением[1].

Секретарь ЦК КП(б)У М. Хатаевич

ДАВО. — Ф. П–87, оп. 1, спр. 403. — Арк. 20. Типографський відбиток.

Примітка: [1] В умовах розгортання масових репресій суд і прокуратура повинні були неухильно виконувати розпорядження властей. З цим і була пов’язана атестація працівників названих органів. Як свідчить документ, питання кваліфікації було на другому плані.

Д о к у м е н т № 57

Витяг із стенограми виступу секретаря Вінницького обкому КП(б)У В. Чернявського на 3-й Вінницькій обласній партійній конференції про результати партійної чистки в обласній партійній організації [1]

13 травня 1937 р.

[...] Со времени XVII съезда партии произошли колоссальные изменения в политической и хозяйственной жизни страны. Социалистическая собственность стала незыблемой основой советского строя. Обеспечена полная победа социалистической системы во всех сферах народного хозяйства. В соответствии с этим произошли огромные изменения в классовой структуре населения нашей страны. За истекший период завершена ликвидация эксплуататорских классов. В огромных размерах возросла и укрепилась индустриальная мощь нашей страны. На этой основе происходил бурный процесс технического оснащения сельского хозяйства и техническая реконструкция всего народного хозяйства.

Родилось, развернулось и все более мощно развивается замечательное стахановское движение. Появились новые люди, дающие блестящие образцы небывалой высокой производительности труда.

Утвержденная XVII Чрезвычайным съездом Советов Сталинская Конституция, закрепляя эти политические и хозяйственные завоевания, обеспечивает дальнейший еще больший рост политической активности масс, расширение базы диктатуры рабочего класса.

В результате достигнутых огромных политических и хозяйственных побед обеспечено колоссальное укрепление перед лицом растущей военной опасности оборонной мощи нашей страны и рост роли СССР как важнейшего фактора борьбы за мир.

Но чем большие наши победы, тем больше злобствует издыхающий враг, который готов в борьбе против нас на всякие пакости и не брезгует никакими даже самыми подлыми средствами борьбы. Питаемые капиталистическим окружением осколки разгромленных классов в бешенной злобе против Советского народа ведут свою подрывную работу. Вскрыты за последние годы факты контрреволюционной деятельности разгромленной в значительной мере японо-немецкой троцкистской агентуры наглядно показали и подтвердили насколько прав был тов. Сталин, когда он предупреждал партию об опасности оживления антисоветских групп и о необходимости повышения революционной большевистской последовательности, вскрыты в решениях февральского пленума ЦК ВКП(б) и в особенности в докладе тов. Сталина на этом пленуме.

Эти ошибки заключаются прежде всего в том, что увлекшись хозяйственным строительством, хозяйственными успехами — мы забыли о ряде важнейших политических фактов. Мы забыли о капиталистическом окружении и о связанных с этим опасностях, забыли о том, что троцкизм перестал быть политическим течением в рабочем классе и превратился в международную агентуру фашистских государств в банду диверсантов, шпионов, вредителей и убийц.

Это привело к притуплению революционной бдительности в партийных организациях, что облегчало врагам партии и советского государства проводить свою контрреволюционную работу.

Все это является результатом того, что мы забросили партийно-политическую работу, стали практиковать осужденные партией небольшевистские методы работы.

Вскрыв допущенные партийными организациями ошибки, пленум ЦК разработал широкую программу работы партийных организаций по исправлению этих ошибок и ликвидации последствий вредительской деятельности врагов.

Каждая партийная организация должна критически проверить свою работу под углом зрения этих решений пленума ЦК, этих важнейших документов партии и извлечь для себя необходимые уроки.

Вот почему мне кажется, что оценку работы Обкома за истекший период мы обязаны дать именно сквозь призму этих решений пленума ЦК ВКП(б) и наметить практические пути к исправлению допущенных в работе Обкома и всей нашей областной парторганизации ошибок.

Нас в особенности к этому обязывает то, что по поводу ошибок, допущенных партийной организацией Украины, мы имели специальное постановление ЦК ВКП(б).

Я имею в виду постановление Политбюро ЦК ВКП(б)от 13-го января «Об ошибках партийного руководства Киевского Обкома и недочетах в работе ЦК КП(б)У», которое вскрыло исключительно неблагополучное положение в партийных организациях Украины и которое имеет непосредственное отношение и к нашей областной парторганизации.

Наконец нельзя не учитывать и то обстоятельство, что мы живем и работаем в особых условиях, в пограничной области, что обязывает нас более успешно осуществлять политические задачи партии и обеспечивать укрепление наших политических позиций на границе.

Как же мы работали? Какое отражение нашли в нашей области в работе Обкома и всей областной парторганизации? Успехи и победы, завоёванные в нашей стране в частности на Украине? Каков характер допущенных нами в работе ошибок и как мы работаем над исправлением этих ошибок?

На все эти вопросы я считаю своей обязанностью дать ответ в своем докладе о работе Обкома.

Разрешите мне в отличие от установившейся у нас традиции начинать отчетные доклады о работе парторганов с хозяйственных вопросов — начать сейчас свой доклад с вопросов партийной работы. Это мне кажется необходимо для того, чтобы больше сконцентрировать внимание конференции на вопросах партийно-политической работы, т.е. именно на тех вопросах, которым мы в своей практической работе уделяли мало внимания.

Освещением этой группы вопросов мы должны прежде всего дать ответ на то, насколько наша партийная организация боеспособна для того, чтобы справиться с серьезнейшими задачами стоящими перед ней в связи с подъемом политической активности в стране, связанной с новой Сталинской Конституцией, насколько она способна понять сложность нынешней обстановки и перестроить свою работу в соответствии с решениями пленума ЦК ВКП(б)[2].

Прежде всего о составе партийной организации. За прошедшие три года в составе партийных организаций у нас произошли огромные изменения.

На 1 января 1934 г. у нас в составе партийной организации насчитывалось членов партии 15 145 и кандидатов 8089, всего 23 234 чел.

На 1 января 1937 г. мы имели членов партии 14 174 и кандидатов 6 708, всего 20 882.

Таким образом за 3 года состав партийной организации области уменьшился на 2 352 человека. На самом деле если учесть также результаты чистки 1933 г. фактически состав партийной организации у нас уменьшился на 4 с лишним тысячи человек.

Это уменьшение состава партийной организации произошло, главным образом, в результате исключения огромного количества членов и кандидатов партии.

В самом деле, если Вы внимательно просмотрите материалы, которые розданы делегатам, Вы увидите, что количество исключенных у нас чрезвычайно большое и особенно во время обмена и проверки партийных документов. Из общего количества 6 000 человек, исключенных за это время, восстановлено 2 910 человек.

В эти цифры следует серьезно вдуматься. Они говорят о том, что у нас не было индивидуального подхода к членам партии, что мы допускали в нашей работе невнимательное отношение к членам партии. В парторганизациях области без серьезных оснований исключали людей из партии, а мы, Обком, недостаточно исправляли ошибки партийных организаций, а когда и исправляли, то главным образом в порядке рассмотрения апелляций товарищей, исключенных из партии.

Указание тов. Сталина и постановления ЦК ВКП(б) о том, что некоторые руководители мыслили десятками тысяч людей, не проявляли необходимой заботы о судьбе каждого в отдельности члена партии, — это указание целиком относится и к нам, к нашему Обкому. Это, товарищи, серьезная ошибка, которую мы допустили в нашей работе. К членам партии у нас подходили с каким-то постоянным штампом. Не было внимательного, серьезного индивидуального подхода к каждому члену партии. Особенно недопустимым является то, что огромное количество коммунистов исключено по мотивам пассивности. Всего исключено по этим мотивам 347 чел. Обкому партии пришлось 75% исключенных по этим мотивам восстановить.

Для характеристики совершенно недопустимого подхода наших парторганизаций к решению вопроса о судьбе члена партии, о его оставлении или не оставлении в партии — разрешите привести некоторые факты. Вот в Гайсинской партийной организации исключили из партии т. Иваськову за то, что она женщина старая — ей 55 лет, не может работать над собой. А кто она Иваськова? Она член партии с 1921 г., за время пребывания в партии никаких партийных взысканий не имела. В 1919 году над ней издевались колчаковцы, в 1930–32 г. она была избита кулаками, находилась на излечении в больнице. И вот такого человека исключают из партии по мотивам пассивности.

В Любарской партийной организации перевели из членов в кандидаты партии т. Букину. Вот как райпартком сформулировал мотивы перевода Букиной в кандидаты: «В зв'язку з тим,… що т. Букіна азбучно неписьменна і політично неписьменна, правда працює над ліквідацією своєї неписьменности, працює членом п'ятисотенної ланки, бореться за 500 цнтн., т. Букіну, як політично неписьменну людину — перевести з членів партії в кандидати»...

Эта формулировка не нуждается ни в каких коментариях. Можно было бы привести еще очень много примеров, но я думаю, что и этих фактов совершенно достаточно.

Об этих фактах мы говорили и старались на этих ошибках воспитать наши партийные организации. Но дело в том, что мы не сумели настолько остро поставить эти вопросы перед партийными организациями и добиться, чтобы партийные организации сделали для себя необходимые выводы и таких ошибок не повторяли. То обстоятельство, что эти вопросы нами ставились, а ошибки продолжались, говорит о том, что мы не приняли для исправления этих ошибок всех необходимых мер.

Товарищи. За истекший период партия проводила проверку и обмен партийных документов, которые являлись организационно-партийными мероприятиями огромной политической важности, направленными на повышение бдительности, на приведение в порядок партийного хозяйства, на обеспечение действительного подъема партийно-политической работы.

Для успешного осуществления этого мероприятия от каждой партийной организации требовался исключительно внимательный и серьезный подход к этому делу. Каждая парторганизация обязана была сделать для себя все необходимые выводы из письма ЦК ВКП(б) от 13 мая 1935 г.[3]

Эти выводы особенно обязаны были сделать мы, как партийная организация пограничной области, где организационная распущенность особенно опасна и вредна. Однако мы этих выводов не сделали. Приступив к проверке партийных документов, мы допустили чрезвычайно много ошибок: неправильно, по-деляческки подошли мы к этому важнейшему партийно-политическому делу, выхолостили всю политическую суть этого дела.

Мы передоверили это дело Бегайло, человеку, который, как это теперь установлено, оказался врагом. Это самая тяжелая ошибка областного партийного комитета, бюро Обкома и в первую очередь моя, как первого секретаря Обкома.

Лично я очень мало занимался вопросами проверки партийных документов. Неудивительно, что в результате всего этого ЦК отменил нашу первую проверку, и посчитал нашу работу в деле организации проверки партийных документов совершенно неудовлетворительной.

Отмена проверки партийных документов по нашей области Центральным Комитетом была грозным предостережением нашей областной партийной организации. Эта отмена заставила нас по иному организовать работу при проведении повторной проверки партийных документов, в результате чего очень много допущенных нами при первой проверке ошибок были при повторной проверке исправлены. […]

Проведенная повторная проверка вскрыла большую засоренность партийных организаций, которая явилась результатом притупления большевистской бдительности в парторганизациях за последние несколько лет.

Основные количественные итоги проведенной проверки партдокументов следующие: исключено 2 632 чел. — 10,6% всего состава парторганизации. Особенно высок процент исключенных в парторганизациях пограничных районов. В Ново-Ушицком районе исключено 20%, Старо-Ушицком — 19%, Берездовском — 16%.

Кто исключен? Шпионов и связанных со шпионами — 165, участников белогвардейских банд и кулаков — 802, троцкистов — 81, прочих классововраждебных

элементов — 476, аферистов и жуликов — 296. При обмене исключено дополнительно — 366 чел.

Эти цифры говорят о значительном очищении наших партийных организаций от людей, которые записались в партию обманным путем для того, чтобы вести свою контрреволюционную работу.

В результате проверки обмена партдокументов безусловно поднялась в известной мере большевистская бдительность в партийных организациях и мы начали больше заниматься вопросами партийной работы и политически массовой работой. Однако, ограничиться таким выводом было бы неправильно и вредно. В действительности, если учесть те тяжелые ошибки, которые мы допустили во время проверки и обмена партдокументов, мы не имеем права считать итоги проверки и обмена удовлетворительными.

Самая грубая ошибка заключается в том, что не было проявлено необходимой бдительности по отношению к самым опасным и подлым врагам троцкистам, зиновьевцам и их правым пособникам. В результате этого проверку и обмен партдокументов прошли очень много врагов троцкистов и националистов, которым удалось получить новые партбилеты и которые были разоблачены лишь после письма ЦК ВКП(б) от 29 июля 1936 г.

Для того, чтобы представить себе насколько мы, бюро областного партийного комитета, и я, как секретарь Обкома, допустили притупление большевистской бдительности и проявили благодушие, достаточно назвать такие цифры.

При проверке исключено троцкистов, зиновьевцев, националистов 81 чел., при обмене 35 чел., а всего 116 чел., а после обмена на 1-е апреля 1937 г. исключено 164 чел. При этом необходимо подчеркнуть то, что именно после проверки и обмена мы разоблачили и исключили из партии самых крупных, самых опасных врагов таких, как Богданову, Фрадкина, Свирского, Фалькова и других.

Какие выводы нужно из этого сделать? Выводы такие, что руководили мы проверкой и обменом плохо, иначе мы имели бы совершенно другие результаты. Вывод тот, что хоть при проверке и обмене мы исправили много ошибок, допущенных парторганизацией, но основные ошибки исправить не смогли. Больше того, мы в ряде случаев неудачно, неправильно поправляли партийные организации.

Вот, например, дело Свирского. Бердичевский горком постановил исключить его из партии, а мы вместо того, чтобы своим аппаратом проверить материалы, которые поступили в Обком о Свирском и подтвердить исключение его из партии — поручили Бердичевскому горкому дополнительно проверить эти материалы и пересмотреть этот вопрос, а горком, не обеспечив тщательной дополнительной проверки, восстановил Свирского в партии.

Но это не все, товарищи. Самая тяжелая, самая крупная ошибка Обкома, которая требует особого внимания областной партийной конференции, заключается в том, что мы допустили засорение врагами партийного аппарата.

Партийный аппарат должен быть олицетворением идейной чистоты, образцом большевистской бдительности. Вот почему тот факт, что в аппарат областного партийного комитета, городских и районных партийных комитетов проникали враги, является самой тяжелой непростительной нашей политической ошибкой, за которую мы несем особую ответственность.

Проникшие в партийный аппарат враги путем отвратительных приемов подхалимства и угодничества втирались в доверие, расставляли свои кадры и вели свою подлую подрывную контрреволюционную работу, а мы зевали и не сумели вскрыть махинации врага. На политическом языке это ничем иным нельзя назвать как только политической близорукостью, благодушием и политической слепотой.

В целом во всей областной парторганизации мы при проверке и обмене партдокументов из партии исключили таких людей — врагов, работавших в партийном аппарате (включая сюда и начальников политотделов и замдиректоров МТС по политчасти) — 40 чел., а после обмена партдокументов — 22 чел.

Особенно тяжела наша вина и ответственность за то, что продолжительное время работал у нас в аппарате областного комитета партии на руководящей партийной работе вторым секретарем областного комитета партии Бегайло, за которого я в первую очередь несу ответственность, поскольку я его знал больше, работал с ним до Винницы в других парторганизациях и не сумел разглядеть действительного лица этого человека.

Не менее тяжела вина наша за то, что продолжительное время на серьезном участке работы в областном партийном комитете сидел враг Самутин.

Я не останавливаюсь на других людях, сидевших в аппарате обкома, горкомов и райкомов и оказавшихся врагами, за что мы также несем большую ответственность.

Эта непозволительная близорукость, проявленная нами, эти факты огромной засоренности нашей парторганизации врагами отмечены в постановлении пленума Центрального Комитета партии.

Кроме того, считаю необходимым подчеркнуть то обстоятельство, что после обмена и проверки партдокументов, сейчас, накануне партконференции, когда мы серьезнее подходим к делу изучения наших руководящих партийных кадров, мы столкнулись с фактами, когда у ряда секретарей партийных комитетов выявлены разные «хвосты», как голосование за троцкистские резолюции в 1923 году и сокрытие этого от парторганизации, от областного комитета партии. Таких людей мы считали невозможным оставить на партийной руководящей работе.

Нельзя, товарищи, не признать еще одной грубейшей ошибки, допущенной нами, которая заключается в том, что мы переоценили результаты проверки и обмена партдокументов с точки зрения подъема и оживления партийной работы. Нам и в частности мне казалось, что после проверки и обмена партдокументов у нас значительно поднялась партийная работа и интерес к партийным вопросам, что парторганизации и партийные комитеты начали больше заниматься этими вопросами. Мы такие выводы сделали: что парторганизации организационно перестроились, что вопросами партийной работы больше начали заниматься, что пропаганда — большевистское воспитание несколько более активно начало проводиться парторганизациями, начался рост числа сочувствующих, началось некоторое упорядочение партийного хозяйства.

Я думаю, что нет нужды особенно большое время терять, чтобы доказать, как мы жестоко ошиблись. Мы безусловно переоценили результаты проверки и обмена партийных документов. И этим неправильно ориентировали парторганизацию. Мы, в частности я, проявили излишнюю самоуверенность.

Вместо того, чтобы призвать парторганизацию к серьезной работе, чтобы сделать все выводы из предупреждений ЦК, мы потеряли бдительность, проявили политическую слепоту и доверчивость к людям.

Корни и причины этих ошибок, допущенных нами, показаны в постановлении пленума Центрального комитета партии. Тов. Сталин указывал нам на наши главные ошибки, на то, что увлекшись хозяйственным строительством, мы стали отходить от партийно-массовой политической работы, которую отодвинули на второй план на то, что мы очень мало уделяли внимания партийной пропаганде и делу большевистского подбора кадров, перестали проявлять должную заботу в отношении членов партии. Тов. Сталин вскрыл до конца корни ошибок и недостатков нашей работы, вооружил партию ясной программой действий по ликвидации этих наших недостатков и грубейших ошибок.

Товарищи, болезнью увлечения хозяйственной работой и хозяйственными успехами мы были очень заражены. Дело конечно не в протоколах и не в заседаниях бюро, не в количественном удельном весе обсуждавшихся на бюро хозяйственных вопросов, а дело в том, что мы много сил и много времени уделяли на хозяйственную работу, много времени занимались оперативными вопросами в ущерб партийно-массовой работе, часто подменяли хозяйственные и советские органы. Много занимались оперативными вопросами, техническими деталями хозяйственного строительства. Это было и в работе областного комитета партии и в работе наших районных партийных комитетов. Вопросы партийной работы ставились редко, качество их обсуждения было очень невысокое. Ряд парторганизаций подменяли земельные отделы и МТС. В ряде районов дело дошло до того, что колхозы не хотели принимать к руководству директив, которые не подписаны были секретарем партийного комитета. Это снижало ответственность хозяйственных руководителей, это ослабляло партийно-политическое руководство, отвлекало наши парторганизации от политических задач. В этом деле лично моя вина очень большая, потому что я особенно увлекался этими хозяйственными вопросами[4]. […]

ДАВО.— Ф. П–136, оп. 1, спр. 216. — Арк.105–118. Оригінал. Машинопис.

Примітки:

[1] 3-я обласна партійна конференція проходила 13–22 травня 1937 р. На ній були присутні 493 делегати з вирішальним голосом, 48 — з дорадчим. В роботі конференції брав участь секретар ЦК КП(б)У М. Попов. В почесну президію конференції було обрано політбюро ЦК ВКП(б), ЦК КП(б)У, персонально: Єжов, Димитров, Тельман, Хосе Діас, Долорес Ібарурі. Почесним головою під овацію присутніх обрано Й. Сталіна.

[2] Мовилося про лютнево–березневий (1937 р.) Пленум ЦК ВКП(б), на якому були підведені підсумки перших результатів масових репресій, початок яких традиційно пов'язують з проведенням судового процесу у справі так званого антирадянського об'єднаного троцькістсько-зінов'євського центру (19–24 серпня 1936 р.). Всіх 16 підсудних — старих більшовиків, у тому числі Г. Зінов'єва і Л. Каменєва, — було засуджено до смертної кари. Виступи Й. Сталіна та інших членів ЦК на пленумі закликали до продовження боротьби з ще не викритими ворогами.

[3] 13 травня 1935 р. ЦК ВКП(б) розіслав усім партійним організаціям лист, у якому вказувалося на порушення порядку видачі та зберігання партійних документів. Було поставлено вимогу навести порядок з метою виключення можливості проникнення в партію ворожих елементів. У подальшому мета кампанії значно розширилась: вона фактично перетворилась у боротьбу з ворогами правлячого режиму.

[4] В цілому документ ілюструє ситуацію всередині керівництва ВКП(б) у 1937 р., коли масові репресії зачепили партійну еліту. Самокритика В. Чернявського була звичайним явищем для партійного керівництва того часу, яке, будучи провідниками політики Й. Сталіна, почало відчувати себе досить непевно. Каяття В. Чернявського не врятувало його від арешту, звинувачення та розстрілу як ворога народу.

Д о к у м е н т № 58
Витяг із доповідної записки начальника УНКВД у Вінницькій області М. Тимофєєва про виконання оперативних наказів наркома НКВД СРСР М. Єжова про виявлення та розгром шпигунських, шкідницьких та диверсійних організацій

23 червня 1937 р.
Совершенно секретно

Руководствуясь решениями мартовского пленума ЦК ВКП(б) по работе НКВД и в соответствии с полученными в июне месяце 1937 года приказом народного комиссара внутренних дел Союза ССР Генерального комиссара государственной безопасности тов. Ежова № 00321 от 7.06.1937 г. и телеграфной директивы заместителя народного комиссара внутренних дел СССР комкора тов. Фриновского № 80109 от 11.06.1937 г., личными указаниями заместителя наркома тов. Фриновского по приезде в Киев, о выявлении и разгроме шпионских, вредительских, диверсионных, заговорщических троцкистских контрреволюционных групп областным управлением НКВД на территории Винницкой области за последнее время проведена следующая работа.

На оперативном совещании руководящего состава облуправления и моим объездом окротделов НКВД проработаны эти директивы, мобилизован весь аппарат УГБ на точное выполнение указанных директив, намечен план удара по врагу, главным образом, по польской, украинской контрреволюции, троцкистам, правым, эсерам, по сельской и церковно-сектантской контрреволюции.

В результате на 21 июня сего года имеем следующие результаты: всего арестовано 653 чел., из них по 3 отделу —307, по 4 отделу —239, по 5 отделу — 56, по 6 отделу — 51.

Из них по окраскам:

	Всего	3 отдел	4 отдел	5 отдел	6 отдел
Польская контрреволюция	210	183	6	2	19
Украинская контрреволюция	114	73	29	7	5
Троцкисты, правые и эсеры	85	13	54	12	6
Сельская контрреволюция и церковно-сектантская контрреволюция	156	-	150	-	6
Военно-фашистский заговор	8	-	-	8	-
	573				

По остальным видам контрреволюции (шпионаж, диверсия и вредительство) — 80 чел. (в числе 80 чел. по 5 отделу — шпионажу и измене Родины в РККА — 10 чел.)

Из указанной цифры арестованных 653 чел., непосредственно в областном аппарате ведется следствие на 228 чел, из них: по 3 отделу — 121, по 4 отделу — 63, по 5 отделу — 23, по 6 отделу — 21 чел. […]

Для ведения следствия по этим делам во всех оперативных отделах облуправления, окротделах и Бердичевском горотделе НКВД организованы следственные группы, укомплектованные из состава наиболее квалифицированных оперативных работников УГБ. […]

Начальник УНКВД по Винницкой области
старший майор государственной безопасности Тимофеев

ДА СБУ. — Ф.16, оп. 30, спр. 61. — Арк. 114–117, 193. Оригінал. Машинопис.

Документ № 59

Лист начальника управління НКВД у Вінницькій області старшого майора державної безпеки М. Тимофєєва секретареві Вінницького обкому КП(б)У В. Чернявському з проханням виділити комуністів для роботи в органах держбезпеки

24 червня 1937 р.
Секретно

В связи с тем, что ряд работников УГБ по некоторым причинам пришлость изъять из УГБ, вследствие чего образовался большой некомплект и учитывая исключительно важные задачи, стоящие перед органами УГБ, прошу выделить возможное количество товарищей из партийного актива области на работу в органы УГБ[1].

Нач.управления НКВД УССР
по Винницкой области
старший майор госбезопасности підпис Тимофеев

ДАВО. — Ф. П–136, оп. 9, спр. 292. — Арк. 19. Оригінал. Машинопис.

Примітка: [1] На документі є резолюція секретаря Вінницького обкому КП(б)У Чернявського: «т. Геленко. Наиболее подходящих товарищей командировать на работу в НКВД. 5 июля 1937».

Документ № 60
Постанова Політбюро ЦК ВКП(б) про репресії щодо осіб, які відбули строк заслання і повернулися на батьківщину

3 липня 1937 р.
Строго секретно
Тов. Ежову
Секретарям обкомов, крайкомов,
ЦК нацкомпартий.

Выписка из протокола № 51 заседания Политбюро ЦК
РЕШЕНИЕ от 2.07.37 г.
94. — ОБ АНТИСОВЕТСКИХ ЭЛЕМЕНТАХ

Послать секретарям обкомов, крайкомов, ЦК нацкомпартий следующую телеграмму: «Замечено, что большая часть бывших кулаков и уголовников, высланных одно время из разных областей в северные и сибирские районы, а потом по истечении срока у высылки вернувшихся в свои области, — являются главными зачинщиками всякого рода антисоветских и диверсионных преступлений, как в колхозах и совхозах, так и на транспорте и в некоторых отраслях промышленности.

ЦК ВКП(б) предлагает всем секретарям областных и краевых организаций и всем областным, краевым и республиканским представителям НКВД взять на учет всех возвратившихся на родину кулаков и уголовников с тем, чтобы наиболее враждебные из них были немедленно арестованы и были расстреляны в порядке административного проведения их дел через тройки, а остальные менее активные, но все же враждебные элементы были бы переписаны и высланы в районы по указанию НКВД.

ЦК ВКП(б) предлагает в пятидневный срок представить в ЦК состав троек, а также количество подлежащих расстрелу, равно как и количество подлежащих высылке».

Секретарь ЦК И. Сталин

Друкується за: Юнге М., Биннер Р. Как террор стал «Большим». Секретный приказ № 00447 и технология его исполнения. — М.: АИРО–XX, 2003. — С. 78–79. Вперше опубліковано: Расстрел по разнарядке или как это делали большевики // Труд. — 1992.— 4 июля.

Документ № 61

Доповідна записка начальника управління НКВД у Вінницькій області старшого майора державної безпеки М. Тимофєєва секретареві Вінницького обкому КП(б)У В. Чернявському про порушення законності слідчими органами наркомату юстиції

3 липня 1937 р.
Сов. Секретно

Следственные органы НКЮ во многих случаях после длительного содержания подследственных под стражей в тюрьме освобождают их, а в иных случаях совершенно прекращают дела, чем нарушается инструкция ЦК ВКП(б) и СНК СССР от 8 мая 1933 года, иначе говоря, этим самым нарушается революционная законность.

За первый квартал с.г. всего было освобождено 252 чел., в том числе: следователями и прокурорами — 107 ч., оправдано судами — 11 ч., освобождено судами под подписку — 41 ч., освобождено судами как условно осужд. — 9 ч., осуждено к исправительным работам — 41 ч., прекращено дел судом за недоказанностью — 43 ч.

Во втором квартале положение остается аналогичным.

Для характеристики безосновательности содержания под стражей приводим следующие факты. Задержана в очереди у магазина гражданка Мельничук М.Т. по подозрению в краже 57 р. При обыске у нее обнаружены 68 р., при чем купюры опознаны потерпевшей Семенюк. Это и явилось причиной содержания под стражей около 1 мес. Мельничук колхозница и в кражах ранее не замечалась. Санкцию на арест дала прокурор т. Пинчук.

Прокурор Станиславчикского района т. Курило санкционировал арест гражданки по имени Мария Петровна, фамилию она не назвала. Арест произведен по мотивам знания задержанной отдельных литературных слов и незнания ею своих родителей. Позже оказалось, что задержанная ненормальная и после месячного срока содержания под стражей была освобождена. Обвинение ей предъявлено не было.

На протяжении 3 мес. велось следствие против 3-х лиц Гоголя Г., Пилипчука Д. и Янковича И. по подозрению их в совместном грабеже. Как установлено: все подозреваемые связи между собой не имели, никто из них не судился, а наоборот все они занимались общественно полезным трудом. Арест был санкционирован прокурором Томашпольского района тов. Артеменко. После вмешательства облпрокуратуры все трое были освобождены.

Около месяца содержался под стражей гражданин Гельфенбейн Н.Б. и обвинялся в растрате. Районный следователь Литина тов. Круликовский своим постановлением от 3 января с.г. мотивируя отсутствием состава преступления освободил Генфенбейна без всяких обязательств.

Нарсудом Ярышевского района был осужден гражданин Кушнир С.С. на 2 г. 6 м. за оскорбление должностного лица, какое он произвел в пьяном виде. Кушнир бедняк и никогда не судился. При вторичном пересмотре дела в облсуде срок

наказания был заменен на 6 мес. исправработ и после 5 мес. содержания под стражей Кушнир освобожден.

Нарсудом Ольгопольского района был осужден Клочан И.Г. на 5 лет за нарушение паспортного режима, спекуляцию и самогоноварение. Облсуд в кассационном порядка отменил приговор нарсуда и после месячного содержания под стражей Клочан был освобожден. Нарсудьи Криничному было вынесено предупреждение за нарушение закона.

Около 4 мес. просидел под стражей гражданин Хараз М М., который обвинялся в скупке и продаже краденных лошадей. В результате облсудом дело было прекращено за отсутствием состава обвинения и гражданин Хараз был оправдан.

Нарсудом Волковинецкого района был осужден на 2 года Гороцкий В.С. — старик 63 лет за плохое воспитание племянника, который исчез куда-то. Содержание под стражей старика-колхозника в течении пяти месяцев не вызывалось целесообразностью и по протесту прокурора осужденный Горецкий был освобожден.

Нарсуд Меджибожского района осудил гражданку Гладченко А. Г. на 5 лет за спекуляцию промтоварами и обувью. При вторичном пересмотре дела в облсуде установлено, что Гладченко колхозница, никогда спекуляцией не занималась, но был случай продажи ею сапог мужа, какие он прислал ей из Ленинграда для расплаты с долгами в том числе и налога. После 2 месяцев содержания под стражей Гладченко освобождена.

Лимиты по линии НКЮ намного превышены. Необходимо отметить, что превышение лимитов является результатом нарушения сроков следствия со стороны судебно-следственных органов.

За последние три месяца сверх лимитов числилось

Данный лимит	**Наличие**	**На 1.IV**	**На 1.V**	**На 1.VI**
Следственных по НКЮ	490	559	699	684
Касационных	300	331	410	540

По всем тюрьмам области лимиты для заключенных нарушены в сторону его значительного увеличения, что в свою очередь нарушило возможность поддержания должного санитарного состояния, охраны, режима и т.д.

Начальник управления НКВД по Винницкой области
старший майор государственной безопасности підпис Тимофеев[1]

ДАВО. — Ф. П–136, оп. 9, спр. 282. — Арк. 20–22. Оригінал. Машинопис.

Примітка: [1] Матеріали доповідної записки використані для інформаційного листа, підписаного секретарем Вінницького обкому КП(б)У В. Чернявським, який було розіслано всім секретарям райкомів і окружкомів область. Звертає на себе увагу остання фраза Тимофєєва про переповнення тюрем області.

Документ № 62
Довідка начальника 4-го відділу управління державної Безпеки Вінницького обласного управління НКВД Надєждіна Вінницькому обкому КП(б)У на М.К. Пожидаєва

до 19липня 1937 р.
Совершенно секретно

Пожидаев Николай Карпович — директор Гайсинского сахзавода, член КП(б)У, дважды исключавшийся из партии. По показаниям арестованного участника контрреволюционной троцкистской организации Трахтмана, бывшего секретаря Гайсинского РПК, он в периоде своей работы в Гайсине близко познакомился с Пожидаевым. В процессе его встреч с Пожидаевым, убедившись в том, что Пожидаев настроен крайне антисоветски, Трахтман завербовал его в контрреволюционную троцкистскую организацию в декабре месяце 1935 года. При вербовке Трахтман проинформировал Пожидаева о существовании на территории Винницкой области троцкистской организации, в которую входят ряд работников, как Самутин и др. Пожидаев дал свое согласие на участие в контрреволюционной троцкистской организации. Пожидаев подлежит аресту[1].

Начальник 4 отдела УГБ ВОУ НКВД
старший лейтенант госбезопасности підпис Надеждин

ДАВО. — Ф. П–136, оп. 1, спр. 264. — Арк. 1. Оригінал. Машинопис.

Примітка: [1] М.К. Пожидаєв буде розстріляний у кінці 1937 р. за сфальсифікованим обвинуваченням у шкідництві й приналежності до троцькістської контрреволюційної організації.

Документ № 63
Витяг із протоколу засідання бюро Вінницького обкому КП(б)У про виведення зі складу обкому партії секретаря Вінницького обкому ЛКСМУ Рожнова

21 липня 1937 р.

[...] Слухали:

1. Про тов. Рожнова. (тов. Співак).

В зв'язку з викриттям ворогів партії та народу в складі ЦК ЛКСМУ, з якими Рожнов мав тісний зв'язок, і рішенням ЦК ЛКСМУ — Рожнова виведено зі складу кандидатів у члени бюро ЦК ЛКСМУ і звільнено його від обов'язків секретаря Вінницького Обкому ЛКСМУ, погодитись з рішенням ЦК ЛКСМУ. Відмінити рішення обкому КП(б)У від 5 липня про висунення його кандидатури на зав.ВКПО. Вивести зі складу бюро обкому КП(б)У поставити питання про вивод його зі складу членів пленуму обкому КП(б)У. Поставити це на затвердження пленуму обкому.

Підтвердити рішення обкому ЛКСМУ про вивод з членів бюро обкому ЛКСМУ і звільнення з роботи зав. відділу селянської молоді обкому ЛКСМУ Радченко, і звільнити з роботи секретаря Славутського РК ЛКСМУ Сивалова з виключенням зі складу пленума обкому. [...]

Секретар обкому КП(б)У В. Чернявський

ДАВО. — Ф. П–136, оп. 1, спр. 259. — Арк. 63. Копія. Машинопис.

Документ № 64
Оперативний наказ народного комісара внутрішніх справ Союзу РСР № 00439 про проведення операції з ліквідації німецької «шпигунської та диверсійної мережі»

25 липня 1937 р.

Агентурными и следственными материалами последнего времени доказано, что германский Генеральный штаб и Гестапо в широких размерах организуют шпионскую и диверсионную работу на важнейших и, в первую очередь оборонных предприятиях промышленности, используя для этой цели осевшие там кадры германских подданных.

Агентура из числа германских подданных, осуществляя уже сейчас вредительские и диверсионные акты, главное внимание уделяет организации диверсионных действий на период войны и в этих целях подготавливает кадры диверсантов.

Для полного пресечения этой деятельности германской разведки, ПРИКАЗЫВАЮ:

1. В трехдневный срок со дня получения настоящего приказа точно установить и мне донести списки германских подданных:

а) работающих на всех военных заводах и на заводах, имеющих оборонные цеха, согласно прилагаемому списку заводов;

б) отдельно список германских подданных в разное время работавших и уволенных с этих предприятий и цехов, но оставшихся на территории СССР, вне зависимости от того где они в настоящее время работают;

в) отдельно список германских подданных, работающих на железнодорожном транспорте.

В списках указать: фамилию, имя и отчество германского подданного, занимаемую им должность и наименование предприятия, в котором он работает.

2. Начиная с 29 июля с. г. приступить к арестам всех установлении вами германских подданных, работающих на военных заводах и заводах, имеющих оборонные цеха, железнодорожном транспорте, а также уволенных с этих заводов, в том случае, если они проживают на территории Вашей республики, края или области.

Всю операцию по арестам закончить в пятидневный срок.

3. Германских политических эмигрантов, работающих на военных заводах и заводах, имеющих оборонные цеха, арестовывать только в случае, если они сохранили германское подданство.

На каждого из германских политических эмигрантов, принявшего советское гражданство представить мне не позже 5 августа 1937 года подробный меморандум с изложением компрометирующих материалов для решения вопроса об аресте.

4. Следствие по делам арестованных вести особо тщательно. Добиваться исчерпывающего вскрытия неразоблаченной до сих пор агентуры германской разведки и окончательного разгрома диверсионной низовки, заложенной ею на промышленных предприятиях.

Дела арестованных по окончании следствия направлять в НКВД СССР, для последующего рассмотрения их Военной Коллегией или Особым совещанием НКВД.

5. Вновь выявляемых в процессе следствия германских агентов-шпионов, диверсантов и террористов, как из числа советских граждан так и подданных других государств немедленно арестовывать, независимо от места их работы.

6. Одновременно с проведением операции приступить к проведению тщательного учета всех германских подданных, работающих на всех других промышленных предприятиях, в сельском хозяйстве и советских учреждениях, а также бывших германских подданных, принявших советское гражданство и работавших ранее на военных заводах и оборонных цехах других промышленных предприятий.

К 1 сентября (ДВК и ВСО[1] к 15 сентября) с. г. представить мне на каждого из указанных лиц подробный меморандум с изложением в нем установочных данных и подробных компрометирующих материалов для решения вопроса об аресте.

7. Ежедневно к 12 часам за истекшие сутки доносить мне телеграфом ход и результаты операции и все добытые следствием материалы.

8. Приказ ввести в действие по телеграфу.

Народный комиссар внутренних дел Союза ССР
Генеральный комиссар государственной безопастности Н. Ежов

Примітка: [1] Дальне-Восточный край и Восточно-Сибирская обл.

Друкується за: Ленинградский мартиролог: Книга памяти жертв политических репрессий. — Т. 2., октябрь 1937 г. — Санкт-Петербург: 1996. – С. 452–453.

Документ № 65
Витяг із протоколу засідання колегії партійної комісії при ЦК ВКП(б) у Вінницькій області про виключення з членів партії О. Блінова

25–26липня 1937 р.
Секретно

ПРИСУТСТВОВАЛИ: т.т. Янсон, Кушаковский, Подстрела.

Председательствует тов. Янсон.

СЛУШАЛИ 1. Дело Блинова.

Блинов Александр Кузьмич, г.р. 1900, член ВКП(б) с 1921 г., п.б. № 1660022, образца 1936 г., из крестьян, служащий, русский, образование начальное, в Красной армии с 1919–1923 гг., руководитель треста Украинфильм в Виннице.

Установлено, что Блинов А.К. в 1932 г., будучи в Кисловодске, принимал участие в ведении контрреволюционных троцкистских разговоров с троцкистом Кигимом, разделял эти контрреволюционные взгляды, что скрыл от партии; впоследствии в Виннице Блинов поддерживал связь с Кигимом.

ПОСТАНОВИЛИ:

За ведение контрреволюционных троцкистских разговоров Блинова А.К. из членов ВКП(б) исключить. [...]

Секретарь partколегии КПК по Винницкой области підпис К. Янсон

ДАВО. — Ф. П–136, оп, 9, спр. 23. — Арк. 17. Оригінал. Машинопис.

Д о к у м е н т № 66

Повідомлення заступника голови Вінницького обласного суду Качура про розгляд кримінальних справ та порушення революційної законності

Не пізніше липня 1937 р.

В 1936 р. надійшло до народних судів Вінницької області кримінальних справ — 24 349. Закінчено кримінальних справ за 1936 рік — 24 290. За 1-ше півріччя І936 р. надійшло кримінальних справ — 12 816. Закінчено за цей час — 11 279.

В 1936 р. засуджено народними судами Вінницької області за порушення революційної законності — 288 осіб. З них засуджено за 2 ч. 98 ст. КК (порушення революційної законності, що супроводжувалось насильницькими діями) — 199 осіб.

За соцстаном засуджені розподіляються: колгоспників — 133. В тому числі до позбавлення волі — 35, до виправно-трудових робіт — 71, до інших мір покарання — 27.

Робітників — всіх засуджених — 4. В тому числі: до позбавлення волі — 1, до виправно-трудових робіт — 3. Службовців: всіх засуджених — 62. В тому числі: до позбавлення волі — 11, до виправно-трудових робіт — 31, до інших мір покарання — 20.

В першому кварталі 1937 року, засуджено за порушення революційної законності — 94 особи. В тому числі засуджено за порушення революційної законності, що супроводжувалось насильством — 53 особи.

По цих справах застосована слідуюча репресія — позбавлення волі — 18, виправно-трудові роботи — 44, умовне засудження — 32. В другому кварталі 1937 року, засуджено по цих справах 93 особи. В тому числі засуджено за порушення революційної законності, що супроводжувалось насильством — 59 осіб. По цих справах застосована слідуюча репресія: до позбавлення волі — 23, до виправно-трудових робіт — 50, до умовного засудження — 20.

Заступник голови Вінницького обласного суду підпис Качур

ДАВО. — Ф. П–136, оп. 9, сир. 286. — Арк. 32–33. Оригінал. Машинопис.

Документ № 67
Витяг із оперативного наказу наркома внутрішніх справ СРСР М. Єжова № 00447 про операцію по репресуванню колишніх куркулів, кримінальників та інших антирадянських елементів

30 липня 1937 р.
Совершенно секретно

Материалами следствия по делам антисоветских формирований устанавливается, что в деревне осело значительное количество бывших кулаков, ранее репрессированных, скрывшихся от репрессий, бежавших из лагерей, ссылки и трудпоселков. Осело много в прошлом репрессированных церковников и сектантов, бывших активных участников антисоветских вооруженных выступлений. Остались почти нетронутыми в деревне значительные кадры антисоветских политических партий (эсеров, грузмеков, дашнаков, муссаватистов, иттихадистов и др.), а также кадры бывших активных участников бандитских восстаний, белых, карателей, репатриантов и т.п.

Часть перечисленных выше элементов, уйдя из деревни в города, проникла на предприятия промышленности, транспорт и на строительства.

Кроме того, в деревне и городе до сих пор еще гнездятся значительные кадры уголовных преступников — скотоконокрадов, воров-рецидивистов, грабителей и др. отбывавших наказание, бежавших из мест заключения и скрывающихся от репрессий. Недостаточность борьбы с этими уголовными контингентами создала для них условия безнаказанности, способствующие их преступной деятельности.

Как установлено, все эти антисоветские элементы являются главными зачинщиками всякого рода антисоветских и диверсионных преступлений как в колхозах и совхозах, так и на транспорте и в некоторых областях промышленности. Перед органами государственной безопасности стоит задача — самым беспощадным образом разгромить всю эту банду антисоветских элементов, защитить трудящийся советский народ от их контрреволюционных происков и, наконец, раз и навсегда покончить с их подлой подрывной работой против основ советского государства.

В соответствии с этим приказываю — с 5 августа 1937 года во всех республиках, краях и областях начать операцию по репрессированию бывших кулаков, активных антисоветских элементов и уголовников. В Узбекской, Туркменской, Таджикской и Киргизской ССР операцию начать с 10 августа с.г., а в Дальневосточном и Красноярских краях и Восточно-Сибирской области — с 15-го августа с.г.

При организации и проведении операции руководствоваться следующим:

I. Контингенты, подлежащие репрессии.

1. Бывшие кулаки, вернувшиеся после отбытия наказания и продолжающие вести активную антисоветскую подрывную деятельность.

2. Бывшие кулаки, бежавшие из лагерей или трудпоселков, а также кулаки, скрывшиеся от раскулачивания, которые ведут антисоветскую деятельность.

3. Бывшие кулаки и социально опасные элементы, состоявшие в повстанческих, фашистских, террористических и бандитских формированиях, отбывшие наказание, скрывшиеся от репрессий или бежавшие из мест заключения и возобновившие свою преступную деятельность.

4. Члены антисоветских партий (эсеры, грузмеки, муссаватисты, иттихадисты и дашнаки), бывшие белые, жандармы, чиновники, каратели, бандиты, бандоспособники, переправщики, реэмигранты, скрывшиеся от репрессий, бежавшие из мест заключения и продолжающие вести активную антисоветскую деятельность.

5. Изобличенные следственными и проверенными агентурными материалами наиболее враждебные и активные участники ликвидируемых сейчас казачье-белогвардейских повстанческих организаций, фашистских, террористических и шпионско-диверсионных контрреволюционных формирований.

Репрессированию подлежат также элементы этой категории, содержащиеся в данное время под стражей, следствие по делам которых закончено, но дела еще судебными органами не рассмотрены.

6. Наиболее активные антисоветские элементы из бывших кулаков, карателей, бандитов, белых, сектантских активистов, церковников и прочих, которые содержатся сейчас в тюрьмах, лагерях, трудовых поселках и колониях и продолжают вести там активную антисоветскую подрывную работу.

7. Уголовники (бандиты, грабители, воры, рецидивисты, контрабандисты-профессионалы, скотоконокрады), ведущие преступную деятельность и связанные с преступной средой.

Репрессированию подлежат также элементы этой категории, которые содержатся в данное время под стражей, следствие по делам которых закончено, но дела еще судебными органами не рассмотрены.

8 Уголовные элементы, находящиеся в лагерях и трудпоселках и ведущие в них преступную деятельность.

9. Репрессии подлежат все перечисленные выше контингенты, находящиеся в данный момент в деревне — в колхозах, совхозах, сельскохозяйственных предприятиях и в городе — на промышленных и торговых предприятиях, транспорте, в советских учреждениях и на строительстве.

II. О мерах наказания репрессируемым и количестве подлежащих репрессии.

1. Все репрессируемые кулаки, уголовники и др. антисоветские элементы разбиваются на две категории:

а) к первой категории относятся все наиболее враждебные из перечисленных выше элементов. Они подлежат немедленному аресту и, по рассмотрении их дел на тройках, — расстрелу.

б) ко второй категории относятся все остальные менее активные, но все же враждебные элементы. Они подлежат аресту и заключению в лагеря на срок от 8 до 10 лет, а наиболее злостные и социально опасные из них — заключению на те же сроки в тюрьмы по определению тройки.

2. Согласно представленным учетным данным Наркомами республиканских

НКВД и начальниками краевых и областных управлений НКВД утверждается следующее количество подлежащих репрессии: […]

	Украинская ССР	по 1 кат.	по 2 кат.	Всего
1	Харьковская область	1500	4000	5500
2	Киевская область	2000	3500	5500
3	Винницкая область	1000	3000	4000
4	Донецкая область	1000	3000	4000
5	Одесская область	1000	3500	4500
6	Днепропетровская область	1000	2000	3000
7	Черниговская область	300	1300	1600
8	Молдавская АССР	200	500	700

[…]

3. Утвержденные цифры являются ориентировочными. Однако наркомы республиканских НКВД и начальники краевых и областных управлений НКВД не имеют права самостоятельно их превышать. Какие бы то ни было самостоятельные увеличения цифр не допускаются.

В случаях, когда обстановка будет требовать увеличения утвержденных цифр, наркомы республиканских НКВД и начальники краевых и областных управлений НКВД обязаны представлять мне соответствующие мотивированные ходатайства.

Уменьшение цифр, а равно и перевод лиц, намеченных к репрессированию по первой категории, во вторую категорию и наоборот разрешается.

4.Семьи приговоренных по первой и второй категории как правило не репрессируются. Исключения составляют:

а) семьи, члены которых способны к активным антисоветским действиям. Члены такой семьи, с особого разрешения тройки, подлежат выдворению в лагеря или трудпоселки;

б) семьи лиц, репрессированных по первой категории, проживающие в пограничной полосе, подлежат переселению за пределы пограничной полосы внутри республик, краев и областей;

в) семьи репрессированных по первой категории, проживающие в Москве, Ленинграде, Киеве, Тбилиси, Баку, Ростове-на-Дону, Таганроге и в районах Сочи, Гагры и Сухуми, подлежат выселению из этих пунктов в другие области по их выбору, за исключением пограничных районов.

5. Все семьи лиц, репрессированных по первой и второй категориям, взять на учет и установить за ними систематическое наблюдение.

III. Порядок проведения операции

1. Операцию начать 5 августа 1937 года и закончить в четырехмесячный срок.

В Туркменской, Таджикской, Узбекской и Киргизской ССР операцию начать 10 августа с.г., а в Восточно-Сибирской области, Красноярском и Дальневосточном краях — с 15-го августа с.г.

2. В первую очередь подвергаются репрессии контингенты, отнесенные к первой категории.

Контингенты, отнесенные ко второй категории, до особого на то распоряжения репрессии не подвергаются.

В том случае, если нарком республиканского НКВД, начальник управления или обласного отдела НКВД, закончив операцию по контингентам первой категории, сочтет возможным приступить к операции по контингентам, отнесенным ко второй категории, он обязан, прежде чем к этой операции фактически приступить — запросить мою санкцию и только после получения ее, начать операцию.

В отношении всех тех арестованных, которые будут осуждены к заключению в лагеря или тюрьмы на разные сроки, по мере выненсения приговоров доносить мне сколько человек, на какие сроки тюрьмы или лагеря осуждено. По получении этих сведений я дам указания о том, каким порядком и в какие лагеря осужденных направить.

3. В соответствии с обстановкой и местными условиями Территория республики, края и области делится на оперативные сектора.

Для организации и проведения операции по каждму сектору формируется оперативная группа, возглавляемая ответственным работником НКВД республики, краевого или областного Управления НКВД, могущим успешно справиться с возлагаемыми на него серьезными оперативными задачами.

В некоторых случаях начальниками оперативых групп могут быть назначены наиболее опытные и способные начальники районных и городских отделений.

4. Оперативные группы укомплектовать необходимым количеством оперативных работников и придать им средства транспорта и связи.

В соответсвии с требованиями оперативной обстановки группам придать войсковые или милицейские подразделения.

5. На начальников оперативных групп возложить руководство учетом и выявлением подлежащих репрессированию, руководство следствием, утверждение обвинительных заключений и приведение приговоров троек в исполнение.

Начальник оперативной группы несет ответственность за организацию и проведение операции на территории своего сектора.

6. На каждого репрессированного собираются подробные установочные данные и компроментирующие материалы. На основании последних составляются списки на арест, которые подписываются начальником оперативной группы в 2-х экземплярах отсылаются на рассмотрение и утверждение Наркому внутренних дел, начальнику управления или областного отдела НКВД.

Нарком внутренних дел, начальник управления или областного отдела НКВД рассматривает список и дает санкцию на арест перечисленных в нем лиц.

7. На основании утвержденного списка начальник оперативной группы производит арест. Каждый арест оформляется ордером. При аресте производится тщательный обыск. Обязательно изымаются: оружие, боеприпасы, военное снаряжение, взрывчатые вещества, отравляющие и ядовитые вещества, контрреволюционная литература, драгоценные металлы в монете, слитках и изделиях, иностранная валюта, множительные приборы и переписка.

Все изъятое заносится в протокол обыска.

8. Арестованные сосредотачиваются в пунктах по указаниям Наркомов внутренних дел, начальников управлений или областных отделов НКВД. В пунктах сосредо-

точения арестованных должны иметься помещения, пригодные для размещения арестованных.

9. Арестованные строго окарауливаются. Организуются все мероприятия, гарантирующие от побегов или каких-либо эксцессов.

IV. Порядок ведения следствия.

1. На каждого арестованного или группу арестованных заводится следственное дело. Следствие проводится ускоренно и в упрощенном порядке.

В процессе следствия должны быть выявлены все преступные связи арестованного.

2. По окончании следствия дело направляется на рассмотрение тройки.

К делу приобщаются: ордер на арест, протокол обыска, материалы, изъятые при обыске, личные документы, анкета арестованного, агентурно-учетный материал, протокол допроса и краткое обвинительное заключение.

V. Организация и работа троек.

1. Утверждаю следующий персональный состав республиканских, краевых и областных троек: […]

УС.С.Р.

Харьковская область

председатель — Шумский, члены — Гикало, Леонов

Киевская область

председатель — Шаров, члены — Кудрявцев, Гинзбург

Винницкая область

председатель — Гришин[1], члены — Чернявский, Ярошевский

Донецкая область

председатель — Соколинский, члены — Прамнек, Руденко

Одесская область

председатель — Федоров, члены — Евтушенко

Днепропетровская область

председатель — Кривец, члены — Марголин, Цвик

Черниговская область

председатель — Корнев, члены — Маркитан, Склярский

Молдавская АССР

председатель — Рогаль, члены — Тодрес, Колодий.

[…]

2. На заседаниях троек может присутствовать (там где он не входит в состав тройки) республиканский краевой или областной прокурор.

3. Тройка ведет свою работу, находясь в пункте расположения соответствующих НКВД, УНКВД или областных отделов НКВД, или выезжая к местам расположения оперативных секторов.

4. Тройки рассматривают представленные им материалы на каждого арестованного или группу арестованных, а также на каждую подлежащую выселению семью в отдельности.

Тройки, в зависимости от характера материалов и степени социальной опасности арестованного, могут относить лиц, намеченных к репрессированию по 2 категории, к первой категорий и лиц, намеченных к репрессированию по первой категории — ко второй.

5. Тройки ведут протоколы своих заседаний, в которые и записывают вынесенные ими приговора в отношении каждого осужденного.

Протокол заседания тройки направляется начальнику оперативной группы для приведения приговоров в исполнение. К следственным делам приобщаются выписки из протоколов в отношении каждого осужденного.

VI. Порядок приведения приговоров в исполнение.

1. Приговоры приводятся в исполнение лицами по указаниям председателейтроек, т. е. наркомов республиканских НКВД, начальников управлений или областных отделов НКВД.

Основанием для приведения приговора в исполнение являются заверенная выписка из протокола заседания тройки с изложением приговора в отношении каждого осужденного и специальное предписание за подписью председателя тройки, вручаемые лицу, приводящему приговор в исполнение.

2. Приговоры по первой категории приводятся в исполнение в местах и порядком по указанию наркомов внутренних дел, начальников управления и областных отделов НКВД с обязательным полным сохранением в тайне времени и места приведения приговора в исполнение.

Документы об исполнении приговора приобщаются в отдельном конверте к следственному делу каждого осужденного.

3. Направление в лагеря лиц, осужденных по 2 категории, производится на основании нарядов, сообщаемых ГУЛАГом НКВД СССР.

VII. Организация руководства операций и отчетность.

1. Общее руководство проведением операций возлагаю на моего заместителя — Начальника главного управления государственной безопасности — Комкора тов. Фриновского.

Для проведения работы, связанной с руководством операций, сформировать при нем специальную группу.

2. Протоколы троек по исполнении приговоров немедленно направлять начальнику 8-го Отдела ГУГБ НКВД СССР с приложением учетных карточек по форме № 1.

На осужденных по 1 категории одновременно с протоколом и учетными карточками направлять также и следственные дела.

3. О ходе и результатах операции доносить пятидневными сводками к 1, 5, 10, 15, 20 и 25 числу каждого месяца телеграфом и подробно почтой.

4. О всех вновь вскрытых в процессе проведения операции контрреволюционных формированиях, возникновении эксцессов, побегах за кордон, образовании бандитских и грабительских групп и других чрезвычайных происшествиях доносить по телеграфу — немедленно.

При организации и проведении операции принять исчерпывающие меры к тому, чтобы не допустить: перехода репрессируемых на нелегальное положение; бегства

с мест жительства и особенно за кордон; образования бандитских и грабительских групп; возникновения каких-либо эксцессов.

Своевременно выявлять и быстро пресекать попытки к совершению каких-либо активных контрреволюционных действий.

ХХХ

При организации и проведении операции принять исчерпывающие меры к тому, чтобы не допустить: перехода репрессируемых на нелегальное положение; бегства с мест жительства и особенно за кордон; образования бандитстких и грабительских групп, возникновения каких-либо активных контрреволюционных действий.

Народный комиссар Внутренних дел Союза ССР
Генеральный комиссар Государственной безопасности Н. Ежов
Верно М. Фриновский

Друкується за: Книга памяти жертв политических репрессий: [Ульяновская область]: Под общ. ред. Золотова Ю.М. — Ульяновск, 1996. — С. 766–780.

Примітка: [1] Гришин (Клювгант) Григорій Аркадійович (Аронович) (1903–1939). Народився в сімї вчителя. В 1918–1919 рр. працює на тютюновій фабриці. В 1919–1921 рр. червоноармієць в РСЧА. В органах державної безпеки з 1921 р. В 1930–1934 рр. начальник особливого відділу Дніпропетровського, Одеського обласного відділу ГПУ-УНКВД, в 1934–1937 рр. заступник начальника Одеського, Київського, Харківського УНКВД. В липні–серпні 1937 р. начальник Вінницького УНКВД. Арештований 20 серпня 1937 р. Військовим трибуналом військ НКВД Київського округу, в червні 1939 р. засуджений до розстрілу. Реабілітований в 1958 р.

Документ № 68
Витяг з протоколу засідання бюро Вінницького міськкому КП(б)У про виключення з членів партії співробітника державної безпеки П. Золотухіна

10 серпня 1937 р.

[…] Слухали:

к) Постанову парторганізації УДБ Облуправління НКВД про виключення з партії тов. Золотухіна.

Золотухін Пантелей Романович, член партії РайКК з 1932 року, рік народження 1910, росіянин, освіта нижча, робітник, працював практикантом в УДБ НКВД, партстягнень немає.

11 липня 1937 року парторганізація УГБ НКВД Золотухіна П.Р. виключила з членів партії за намагання дезертувати з бойової ділянки роботи і небажання боротися з класовим ворогом, мотивуючи це небажання пожити «в спокійних обставинах», а також за прояву упадницького настрою, що виявилось в намаганні покінчити зі своїм

життям, що з'являється наслідком оточення Золотухіна дрібнобуржуазними елементами (родичі кулаки, зв'язок з класово-чуждим елементом).

(Доповідає тов. Комаров, присутні секретар парторганізації Левченко та Золотухін).

Перевіркою справи встановлено:

Золотухіна в школу УГБ було командировано в порядку партдисципліни і по закінченню цієї школи його було командировано на практиканську роботу в Вінницьке Облуправління НКВД. Золотухін дрібнобуржуазного походження. Його батько мав в м. Харкові власний будинок, рідня сестра батька була розкулачена. Має зв'язок з дочкою попа, на якій думає одружитися. Все це говорить про те, що Золотухін випадково попав до партії.

За час перебування в школі УГБ і на роботі в Облуправлінні НКВД Золотухін виявив незадоволення в тому, що він працює в органах НКВД і як наслідок подав заяву про звільнення його з цієї роботи, кажучи, що він «роботу в НКВД не переварює» і що він нібито хворий на туберкульоз, тоді як медична комісія 17.06.1937 року Золотухіна визнала гідним працювати на роботі в НКВД, після чого Золотухін в п'яному вигляді намагався загубити своє життя.

Постановили:

Підтвердити рішення парторганізації, Золотухіна П.Р. за протиставлення особистих інтересів інтересам партії, за небажання боротися з контрреволюцією з лав партії виключити.

Секретар Вінницького обкому   підпис   В. Чернявський

ДАВО. — Ф. П–87, оп. 1, спр. 398. — Арк. 85. Оригінал. Машинопис.

Документ № 69
Оперативний наказ наркома внутрішніх справ СРСР М. Єжова № 00485 щодо розкриття шпигунської, диверсійної та терористичної роботи польської розвідки

11 серпня 1937 р.
Совершенно секретно

О ФАШИСТСКО-ПОВСТАНЧЕСКОЙ, ШПИОНСКОЙ, ДИВЕРСИОННОЙ, ПОРАЖЕНЧЕСКОЙ И ТЕРРОРИСТИЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПОЛЬСКОЙ РАЗВЕДКИ В СРСР

Рассылаемое вместе с настоящим приказом закрытое письмо о фашистско-повстанческой, шпионской, диверсионной, пораженческой и террористической деятельности польской разведки в СССР, а также материалы следствия по делу «ПОВ» вскрывают картину долголетней и относительно безнаказанной диверсионно-шпионской работы польской разведки на территории Союза[1].

Из этих материалов видно, что подрывная деятельность польской разведки проводилась и продолжает проводиться настолько открыто, что безнаказанность этой деятельности можно объяснить только плохой работой органов ГУГБ и беспечностью чекистов.

Даже сейчас работа по ликвидации на местах польских диверсионно-шпионских групп и организации «ПОВ» полностью не развернута. Темп и масштаб следствия крайне низкие. Основные контингенты польской разведки ускользнули даже от оперативного учета (из общей массы перебежчиков из Польши, насчитывающей примерно 15 тыс. человек, учтено по Союзу только 9 тыс.человек). В Западной Сибири из находящихся на ее территории около 5 тыс. перебежчиков, учтено не более 1 тыс. человек. Такое же положение с учетом политэмигрантов из Польши. Что касается агентурной работы, то она почти совершенно отсутствует. Больше того, существующая агентура, как правило, двойническая, подставленная самой польской разведкой.

Недостаточно решительная ликвидация кадров польской разведки тем более опасна сейчас, когда разгромлен московский центр «ПОВ» и арестованы многие активнейшие его члены. Польская разведка, предвидя неизбежность дальнейшего своего провала, пытается привести, а в отдельных случаях уже приводит в действие свою диверсионную сеть в народном хозяйстве СССР и, в первую очередь, на его оборонных объектах.

В соответствии с этим основной задачей органов ГУГБ в настоящее время является разгром антисоветской работы польской разведки и полная ликвидация незатронутой до сих пор широкой диверсионно-повстанческой низовки «ПОВ» и основных людских контингентов польской разведки в СССР.

П Р И К А З Ы В А Ю :

1. С 20 августа 1937 г. начать широкую операцию, направленную к полной ликвидации местных организаций «ПОВ» и, прежде всего, ее диверсионно-шпионских и повстанческих кадров в промышленности, на транспорте, совхозах и колхозах.

Вся операция должна быть закончена в 3-месячный срок, т.е. к 20 ноября 1937 г.

2. Аресту подлежат:

а) Выявленные в процессе следствия и до сего времени не разысканные активнейшие члены «ПОВ» по прилагаемому списку;

б) все оставшиеся в СССР военнопленные польской армии;

в) перебежчики из Польши, независимо от времени перехода их в СССР;

г) политэмигранты и политобменные из Польши;

д) бывшие члены ППС и других польских антисоветских политических партий;

е) наиболее активная часть местных антисоветских националистических элементов польских районов.

3. Операцию по арестам провести в две очереди:

а) в первую очередь подлежат аресту перечисленные выше контингенты, работающие в органах НКВД, в Красной Армии, на военных заводах, в оборонных целях всех других заводов, на железнодорожном, водном и воздушном транспорте, в электросиловом хозяйстве всех промышленных предприятий, на газовых и нефтеперегонных заводах;

б) во вторую очередь подлежат аресту все остальные, работающие в промышленных предприятиях не оборонного значения, в совхозах, колхозах и учреждениях.

4. Одновременно с развертыванием операции по арестам начать следственную работу. Основной упор следствия сосредоточить на полном разоблачении организаторов и руководителей диверсионных групп, с целью исчерпывающего выявления диверсионной сети.

Всех проходящих по показаниям арестованных шпионов, вредителей и диверсантов — немедленно арестовывать.

Для ведения следствия выделить специальную группу оперативных работников.

5. Все арестованные, по мере выявления их виновности в процессе следствия, подлежат разбивке на две категории:

а) первая категория, подлежащая расстрелу, к которой относятся все шпионские, диверсионные, вредительские и повстанческие кадры польской разведки;

б) вторая категория, менее активные из них, подлежащие заключению в тюрьмы и лагеря сроком от 5 до 10 лет.

6. На отнесенных в процессе следствия к первой и второй категории, каждые 10 дней составляются списки с кратким изложением следственных и агентурных материалов, характеризующих степень виновности арестованного, которые направляются на окончательное утверждение в НКВД СССР.

Отнесение к первой или второй категории на основании рассмотрения агентурных и следственных материалов производится народным комиссаром внутренних дел республики, начальником УНКВД области или края, совместно с соответствующим прокурором республики, области, края.

Списки направляются в НКВД СССР за подписью народного комиссара внутренних дел республики, начальника УНКВД и прокурора соответствующих республик, края и области.

После утверждения списков в НКВД СССР и прокурором Союза приговор немедленно приводится в исполнение, т.е. осужденные по первой категории — расстреливаются, а по второй — отправляются в тюрьмы и лагеря согласно нарядов НКВД СССР.

7. Прекратить освобождение из тюрем и лагерей оканчивающих срок заключения осужденных по признакам польского шпионажа. О каждом из них представить материал для рассмотрения на Особое совещание НКВД СССР.

8. Всю работу по разгрому «ПОВ» и всех остальных контингентов польской разведки умело и обдуманно использовать для приобретения новой агентуры по польской линии.

При отборе агентуры особо тщательное внимание обратить на меры, обеспечивающие органы НКВД от проникновения в сеть двойников-агентов польской разведки.

Списки намеченных к вербовке агентов, с исчерпывающей характеристикой на них направлять на утверждение начальника ГУГВ НКВД тов. Фриновского.

9. О ходе операции телеграфно доносить каждые 5 дней, т.е. 1, 5, 10, 15, 20, 25 и 30 числа каждого месяца.

Народный комиссар внутренних дел СССР
Генеральный комиссар госбезопасности Ежов

С подлинным верно:
Оперсекретарь ГУГБ НКВД СССР комбриг Ульмер

Друкується за: Шаповал Ю., Пристайко В., Золотарьов В. ЧК-ГПУ-НКВД в Україні: особи, факти, документи. — К.: Абрис, 1997. — С. 347–377.

Примітка: [1] Закритий лист не публікується.

Документ № 70
Лист першому секретареві ЦК КП(б)У С. Косіору про низьку поліграфічну якість газети «Більшовицька правда»[1]

13 серпня 1937 р.

Посылаю Вам газету от 09.VIII. 1937 года. Прошу Вас, Станислав Викентьевич, обратить внимание на снимок Владимира Ильича, на вторую и третью страницу и Вы сами увидете насколько бездушное отношение к выпуске газеты и еще, где печатают исторический материал. Удивительно, почему, когда только печатают статьи о вредительстве и о шпионаже, в газете напечатают так, что не возможно прочитать. Кроме того, почему, когда в газете печатают снимки вождей нашей партии непременно проходит полоса краски по лицу. Я это особенно заметил в газетах за июль и август месяц. Где ж секретарь обкома Чернявский и редактор газеты Капцан? Прошу Вас обратить на это дело внимание, нет ли здесь руки врага народа.

С комприветом (подпись)

ДАВО. – Ф. П–136, оп. 1, спр. 267. – Арк. 61. Завірена копія. Машинопис.

Примітка: [1] Заява стала предметом обговорення на засіданні бюро Вінницького обкому КП(б)У про антирадянську діяльність редакції газети «Більшовицька правда» 5 вересня 1937 р.: «Присутні: члени бюро т.т. Співак, Супруненко, Сафронов; кандидати Козіс; заввідділами Максимов, Рунь; заступники заввідділами Шевченко, Беленко, Мріщук, Черняков. [...] Слухали: заява т. Шнейдера про газету «Більшовицька Правда». 1. Бюро Обкому КП(б)У констатує, що факти, зазначені в заяві до ЦК КП(б)У про газету «Більшовицька Правда», підтвердились. 2. Перевіркою встановлено, що зграя ворогів на чолі з колишнім редактором Капцаном та заступником редактора Воробйовим, випускаючи газету майже із номера в номер навмисно з метою дискредитації більшовицької преси та керівників партії, вміщували на керівників партії й уряду кліше в більшості викривлені та заплямовані фарбою. 3. Запропонувати редакції газети «Більшовицька Правда» т. Щоголеву негайно перевірити склад робітників, які випускають газету, рішуче очистити від ворожих та ненадійних елементів. 4. Розробити конкретні заходи щодо ґрунтовного покращення роботи типографії та цинкографії, суворо стежити за якістю випуску газети. [...] . Секретар обкому КП(б)У підпис Співак». *Див.: ДАВО. — Ф. П–136, оп. 1, спр. 265. — Арк. 17 зв.*

Документ № 71
Оперативний наказ наркома внутрішніх справ СРСР М. Єжова № 00486 про репресуванню зрадників Батьківщини та членів право-троцькістських організацій

15 серпня 1937 р.
Совершенно секретно

С получением настоящего приказа приступите к репрессированию тех изменников родины, членов правотроцкистских шпионско-диверсионных организаций, осужденных военной коллегией и военным трибуналом по первой и второй категориям, начиная с 1 августа 1936 г.

При проведении этой операции руководствуйтесь следующим:

ПОДГОТОВКА ОПЕРАЦИИ

1. В отношении каждой, намеченной к репрессированию, семьи производится тщательная ее проверка, собираются дополнительные установочные данные и компрометирующие материалы.

На основании собранных материалов составляются:

а) подробная общая справка на семью с указанием: фамилии, имени и отчества осужденного главы семьи, за какие преступления, когда и кем и какому наказанию подвергнут; именной список состава семьи (включая и всех лиц, состоявших на иждивении осужденного и вместе с ним проживавших), подробных установочных данных на каждого члена семьи; компрометирующих материалов на жену осужденного; характеристики в отношении степени социальной опасности детей старше 15-летнего возраста; данных о наличии в семье престарелых и нуждающихся в уходе родителей, наличии тяжело или заразно больных, наличии детей, по своему физическому состоянию требующих ухода;

б) отдельная краткая справка на социально опасных и способных к антисоветским действиям детей старше 15-летнего возраста;

в) именные списки детей до 15 лет; отдельно дошкольного и школьного возраста.

2. Справки рассматриваются соответственно наркомами внутренних дел республик и начальниками управлений НКВД краев и областей.

Последние:

а) дают санкцию на арест и обыск жен изменников родины;

б) определяют мероприятия в отношении детей арестуемой;

в) указывают мероприятия в отношении родителей и других родственников, состоявших на иждивении осужденного и совместно с ним проживающих.

ПРОИЗВОДСТВО АРЕСТОВ И ОБЫСКОВ

3. Намеченные к репрессированию арестовываются. Арест оформляется ордером.

4. Аресту подлежат жены, состоявшие в юридическом или фактическом браке с осужденным в момент его ареста.

Аресту подлежат также жены, хотя и состоявшие с осужденным, к моменту его ареста, в разводе, но:

а) причастные к контрреволюционной деятельности осужденного;

б) укрывавшие осужденного;

в) знавшие о контрреволюционной деятельности осужденного, но не сообщившие об этом соответствующим органам власти.

5. Аресту не подлежат:

а) беременные; жены осужденных, имеющие грудных детей, тяжело или заразно больные; имеющие больных детей, нуждающихся в уходе; имеющие преклонный возраст.

В отношении таких лиц временно ограничиваться отобранием подписки о невыезде с установлением тщательного наблюдения за семьей.

б) жены осужденных, разоблачившие своих мужей и сообщившие о них органам власти сведения, послужившие основанием к разработке и аресту мужей.

6. Одновременно с арестом производится тщательный обыск. При обыске изымаются: оружие, патроны, взрывчатые и химические вещества, военное снаряжение, множительные приборы (шапирографы, стеклографы, пишущие машинки и т.п.), контрреволюционная литература, переписка, иностранная валюта, драгоценные металлы в слитках, монетах и изделиях, личные документы и денежные документы.

7. Все имущество, лично принадлежавшее арестованным (за исключением необходимых белья, верхнего и нижнего платья, обуви и постельных принадлежностей, которые арестованные берут с собой), — конфискуется. Квартиры арестованных опечатываются.

В случаях, когда совместно с арестуемыми проживают их совершеннолетние дети, родители и другие родственники, то им, помимо их личных вещей, оставляется в пользование необходимые: жилая площадь, мебель и домашняя утварь арестуемых.

8. После производства ареста и обыска арестованные жены осужденных конвоируются в тюрьму. Одновременно, порядком, указанным ниже, вывозятся и дети.

ПОРЯДОК ОФОРМЛЕНИЯ ДЕЛ

9. На каждую арестованную и на каждого социально опасного ребенка старше 15-летнего возраста заводится следственное дело, в которое помимо установленных документов, помещаются справки (см. ниже п. «а» и «б» ст. 1) и краткое обвинительное заключение.

10. Следственные дела направляются на рассмотрение Особого совещания НКВД СССР.

Начальникам управлений НКВД по Дальневосточному и Красноярскому краям и Восточносибирской области, следственных дел на арестованных Особому совещанию — не высылать. Вместо этого, сообщать по телеграфу общие справки на семьи осужденных (пункт «а» ст. 1), которые и будут рассматриваться Особым совещанием. Последние свои решения по каждой семье, с одновременным указанием места заключения (лагеря) сообщает начальникам перечисленных УНКВД, также по телеграфу.

РАССМОТРЕНИЕ ДЕЛ И МЕРЫ НАКАЗАНИЯ

11. Особое совещание рассматривает дела на жен осужденных изменников родины и тех их детей старше 15-летнего возраста, которые являются социально опасными и способными к совершению антисоветских действий.

12. Жены осужденных изменников родины подлежат заключению в лагеря на сроки, в зависимости от степени социальной опасности, не менее как 5–8 лет.

13. Социально опасные дети осужденных, в зависимости от их возраста, степени опасности и возможностей исправления, подлежат заключению в лагеря или исправительно-трудовые колонии НКВД, или водворению в детские дома особого режима Наркомпросов республик.

14. Приговоры Особого совещания сообщаются для приведения их в исполнение Наркомам республиканских НКВД и начальникам управлений НКВД краев и областей по телеграфу.

15. Следственные дела сдаются в архив НКВД СССР.

ПОРЯДОК ПРИВЕДЕНИЯ ПРИГОВОРОВ В ИСПОЛНЕНИЕ

16. Осужденных Особым совещанием жен изменников родины направлять для отбытия наказания в специальное отделение Темниковского исправительно-трудового лагеря, по персональным нарядам ГУЛАГа НКВД СССР.

Направление в лагеря производить существующим порядком.

17. Осужденные жены изменников родины, не подвергнутые аресту, в силу болезни и наличия на руках больных детей, по выздоровлению арестовываются и направляются в лагерь.

Жены изменников родины, имеющие грудных детей, после вынесения приговора, немедленно подвергаются аресту и без завоза в тюрьму направляются непосредственно в лагерь. Также поступать и с осужденными женами, имеющими преклонный возраст.

18. Осужденные социально опасные дети направляются в лагеря, исправительно-трудовые колонии НКВД или в дома особого режима Наркомпросов республик по персональным нарядам ГУЛАГа НКВД для первой и второй группы АХУ НКВД СССР для лиц третьей группы.

РАЗМЕЩЕНИЕ ДЕТЕЙ ОСУЖДЕННЫХ

19. Всех оставшихся после осуждения детей-сирот размещать:

а) детей в возрасте от 1–1,2 лет и до 3 полных лет в детских домах и яслях

Наркомздравов республик в пунктах жительства осужденных;

б) детей в возрасте от 3 полных лет и до 15 лет — в детских домах Наркомпросов других республик, краев и областей (согласно установленной дислокации) и вне Москвы, Ленинграда, Киева, Тбилиси, Минска, приморских и пограничных городов.

20. В отношении детей старше 15 лет вопрос решать индивидуально. В зависимости от возраста, возможностей самостоятельного существования собственным трудом или возможностей проживания на иждивении родственников, такие дети могут быть:

а) направлены в детские дома Наркомпросов республик в соответствии с п. «б» ст. 19;

б) направлены в другие республики, края и области (в пункты, за исключением перечисленных выше городов) для трудового устройства или определения на учебу.

21. Грудные дети направляются вместе с их осужденными матерями в лагеря, откуда по достижению возраста 1–1,2 лет переводятся в детские дома и ясли Наркомздравов республик.

22. Дети в возрасте от 3 до 15 лет принимаются на государственное обеспечение.

23. В том случае, если оставшихся сирот пожелают взять другие родственники (не репрессируемые) на свое полное иждивение — этому не препятствовать.

ПОДГОТОВКА К ПРИЕМУ И РАСПРЕДЕЛЕНИЮ ДЕТЕЙ

24. В каждом городе, в котором будет производиться операция, специально оборудуются:

а) приемно-распределительные пункты, в которые будут доставляться дети тотчас же после ареста их матерей и откуда дети будут направляться затем по детским домам;

б) специально организуются и оборудуются помещения, в которых будут содержаться до решения Особого совещания НКВД социально опасные дети.

Для указанных выше детей используются, там, где они имеются, детские приемники отделов трудовых колоний НКВД.

25. Начальники органов НКВД пунктов, где расположены детские дома Наркомпросов, предназначенные для приема детей осужденных, совместно с заведующими или представителями облоно производят проверку персонала домов и лиц, политически неустойчивых, антисоветски настроенных и разложившихся — увольняют. Взамен уволенных персонал домов доукомплектовывается проверенным, политически надежным составом, могущим вести учебно-воспитательную работу с прибывающими к ним детьми.

26. Начальники органов НКВД определяют, в каких детских домах и яслях Наркомздравов можно разместить детей до 3-летнего возраста и обеспечивают немедленный и безотказный прием этих детей.

27. Наркомы внутренних дел республик и начальники управлений НКВД краев и областей, сообщают по телеграфу лично заместителю начальника АХУ НКВД СССР тов. Шперсону именные списки детей, матери которых подвергаются аресту. В списках должны быть указаны: фамилия, имя и отчество, год рождения ребенка, в каком классе учится. В списках дети перечисляются по группам, комплектуемым с таким расчетом чтобы в один и тот же дом не попали дети, связанные между собой родством или знакомством.

28. Распределение детей по детским домам производит заместитель начальника АХУ НКВД СССР. Он телеграфом сообщает наркомам республиканских НКВД и начальникам управлений НКВД краев и областей, каких детей и в какой дом направить. Копию телеграммы посылает начальнику соответствующего детского дома. Для последнего эта телеграмма должна являться основанием к приему детей.

29. При производстве ареста жен осужденных, дети у них изымаются и вместе с их личными документами (свидетельства о рождении, ученические документы), в сопровождении специально наряженных в состав группы производящей арест, сотрудника или сотрудницы НКВД, отвозятся:

а) дети от 3-летнего возраста — в детские дома и ясли Наркомздравов;

б) дети от 3 до 15-летнего возраста — в приемно-распределительные пункты;

в) социально опасные дети старше 15-летнего возраста в специально предназначенные для них помещения.

ПОРЯДОК ОТПРАВКИ ДЕТЕЙ В ДЕТСКИЕ ДОМА

30. Детей на приемно-распределительном пункте принимает заведующий пунктом или начальник детского приемника ОТК НКВД и специально выделенный оперработник (работница) УГБ.

Каждый принятый ребенок записывается в специальную книгу, а документы его запечатываются в отдельный конверт. Затем дети группируются по местам назначения и в сопровождении специально подобранных работников отправляются группами по детским домам Наркомпросов, где и сдаются вместе с их документами заведующему домом под личную его расписку.

31. Дети до 3-х летнего возраста сдаются лично заведующим детскими домами или яслями Наркомздравов под их личную расписку. Вместе с ребенком сдается и его свидетельство о рождении.

УЧЕТ ДЕТЕЙ ОСУЖДЕННЫХ

32. Дети осужденных, размещенные в детских домах и яслях Наркомпросов и Наркомздравов республик, учитываются АХУ НКВД СССР.

Дети старше 15-летнего возраста и осужденные социально опасные дети учитываются 8 отделом ГУГБ НКВД СССР.

НАБЛЮДЕНИЕ ЗА ДЕТЬМИ ОСУЖДЕННЫХ

33. Наблюдение за политическими настроениями детей осужденных, за их учебой и воспитательной жизнью возлагаю на наркомов дел республик, начальников управлений НКВД краев и областей.

ОТЧЕТНОСТЬ

34. О ходе операции доносить мне трехдневными сводками по телеграфу. О всех эксцессах и чрезвычайных происшествиях — немедленно.

35. Операцию по репрессированию жен уже осужденных изменников родины закончить к 25.Х. с.г.

36. Впредь всех жен изобличенных изменников родины, правотроцкистских шпионов, арестовывать одновременно с мужьями, руководствуясь порядком, устанавливаемым настоящим приказом.

П.п. Народный комиссар внутренних дел Союза ССР
Генеральный комиссар государственной безопасности Ежов
Верно:
оперативный секретарь
ГУГБ НКВД СССР комбриг Ульмер
Верно:
пом.секретаря 6 отдела ГУГБ НКВД
сержант Государственной безопасности Косырев

Друкується за: Шаповал Ю., Пристайко В., Золотарьов В. ЧК–ГПУ–НКВД в Україні: особи, факти, документи. — С. 377–384.

Д о к у м е н т № 72
Витяг із стенограми виступів на ІІІ пленумі Вінницького обкому КП(б)У під час обговорення постанови ЦК ВКП(б) про звільнення В. Чернявського від обов'язків секретаря Вінницького обкому КП(б)У[1]

16 – 17 серпня 1937 р.

[…] Янсон.

Заслушав сообщение т. Косиора о решении об освобождении тов.Чернявского от руководства обкома и то сообщение, которое он сделал, что это предварительные итоги и опыт борьбы партии, нас всех с врагами — в этом сообщении каждый видел себя. […]

Вольфовский.

Постановление центрального комитета о смене руководства является безусловно абсолютно правильным. […] Мы допустили такое положение, когда наш партийный, советский, хозяйственный аппарат засорен врагами. Наш советский партийный аппарат засорен такими людьми, которые не могут быть в руководстве.

Решительности в этом вопросе, в вопросе очистки советского и партийного аппарата не было. И в данном случае новые люди, которые начнут работать, они вольют новую струю, они могут видеть совершенно другими глазами.

Мы можем даже взять из практики. Вот сидит предисполкома, сидит предсельсовета, сидит секретарь РПК, и если долго сидит, то свыкся с этими безобразиями и трудностями, и не видит их, а когда новый человек явится и заглянет, то увидит другими глазами и начнет заворачивать дело совершенно иначе.

И в этом смысле постановление ЦК является абсолютно правильным и нам нужно будет целиком и полностью одобрить решение ЦК о смене руководства.

Винницкая партийная организация не сумела по-большевистски реализовать решения февральского пленума ЦК.

Вот взять внутрипартийную жизнь. Если бы внутрипартийная жизнь била ключом, если бы у нас критика была развернута так, как это требуют февральский и мартовский пленумы ЦК, так как требует от нас товарищ Сталин, то мы имели бы значительно лучшие результаты, чем имеем на сегодняшний день.

В чем дело, в чем ошибка? А ошибка заключается в том, что у нас внутрипартийная жизнь слаба, критика в нашей парторганизации не развернута, критикуют по рангам меньших можно критиковать, побольше не критикуют совершенно.

Когда мы говорим об очистке нашего партийного аппарата, то надо иметь ввиду и очистку нашего низового партаппарата.

Тут тов. Гришин прав. Вот наша Винницкая партийная организация. Мы за последнее время выразили политическое недоверие 10-ти парторганизациям — секретарей партийных комитетов и парторгов, мы распустили 3 партийных организаций — ОблОСО, Облисполкома и ОблЗУ.

Имеются такие организации, что не хотят спорить с руководителями. Вот взять для примера мединститут. Там есть Попов, он утвержден Обкомом и ЦК, платный

секретарь. В этой парторганизации имеется лишь 17 чел. И этот Попов, будучи в приятельских отношениях с врагом народа Брильянтом, несмотря на то, что в этой парторганизации были крепкие сигналы вокруг этого Брильянта, не принял мер, чтобы разоблачить этого Брильянта до конца, а наоборот на одном из заседаний партийного комитета этот Попов начал мотивировать это дело таким образом, что он был в Киеве, это дело разбирал и Брильянт не троцкист, и ничего общего не имеет с троцкизмом. И партийное собрание реабилитирует целиком и полностью на 3 дня до ареста Брильянта. И когда один член партии Лопата выступил и остался при своем мнении вокруг Брильянта, то этого члена партии смешали прямо с грязью, его сделали таким человеком и коммунистом, что он вообще ни в чем не разбирается, что он не понимает линии партии.

А этот член партии совершенно правильно по-большевистски сигнализировал. И вместо того, чтобы прислушаться к голосу низового работника, получилось иначе.

Вот другая парторганизация типографии. Это характерное дело с врагом Хазенманом. Ведь за 2 дня до ареста, партийная организация выдает замечательную характеристику, а о нем уже разбиралось дело около 2-х лет — связан он с врагами народа или нет. И вот за 2 дня до ареста партийная организация разбирает этот вопрос, реабилитирует этого Хазенмана.

О чем говорят эти факты? Эти факты говорят о том, что у нас очистка аппарата низового, среднего и высшего, т.е. с точки зрения занимаемого положения руководящего состава, дело идет чрезвычайно медленно и далеко неудовлетворительно.

И в этом смысле нужно сделать совершенно ясный вывод, вытекающий из вывода, который сделан тов. Косиор на пленуме, что нужно очистить и как можно скорее.

И ярким примером отсутствия заостренности вопроса может служить парторганизация Облисполкома. Ведь парторганизация Облисполкома по сути не единого человека из партии не исключила. И когда мы создали комиссию и обследовали, то выявили, что враги Трилисский и Смолянский никогда не присутствовали, не принимали участия в собраниях. Даже люди по характеру очень грубые, как например, один руководитель, когда он разговаривает со своим подчиненным, то издевательски, а когда приходит к Трилисскому и Смолянскому, то прямо на цыпочках и никаких возражений не было.

Ни единого вопроса о вредительстве в сельском хозяйстве эта парторганизация не ставила и мы исключили 3-х чел. — заворготдела Облисполкома, Герасимова и Джупыну, с которым носились.

И большая ошибка ОПК заключалась в том, что ненужных людей, которые оштрафовались на одном месте, их посылают в Облисполком. 22 чел. с разными партийными взысканиями. И если работник провалился в районе, то его посылают в Исполком.

И партийная организация могла изучить этого человека? Не могла, потому, что побыл 3–4 месяца и его направляли в район или председателем или другим. И был просто проходной двор. И этого Герасимова исключили из партии.

Семейственность, атмосфера чинопочитания создали положение, когда эта парторганизация не могла возглавить руководство.

Конечно, нам нужно будет эту парторганизацию и вообще аппарат Облисполкома чистить и очень крепко чистить.

В такой же плоскости можно поставить и ОблЗУ. 5 членов партийного комитета оказались врагами из 7-ми чел. И в эту парторганизацию посылались люди по такому же принципу, как и в Облисполком. И это огромная ошибка Областного партийного комитета партии.

Мы имеем, товарищи, много сигналов на ряд коммунистов. Достаточно сказать, что сейчас из разных организаций в стадии разбора дела, которым мы занимаемся — 100 человек — 45 человек мы исключили из партии. Но далеко не сделали того, что нужно сделать и тут нам предстоит большая работа, в частности, в Виннице. […]

Последний вопрос в отношении замещения людей — этот вопрос идет очень медленно. В этом вопросе получается консерватизм. Каждая партийная организация создала резервы, но это были анкетные данные и с этими людьми не работали, не готовили их, не выдвигали. У нас имеется некоторая боязнь со стороны многих работников, которые не хотят идти на работу. Вот, например, вызываем мы одного молодого партийного человека, грамотного и говорим — иди на замещение. Он начинает колебаться, мы ему обещаем черт знает что, а как он пошел — мы его забыли, мы его не контролируем и часто так бывает, что человек встречается с трудностям, начинает ошибаться и вместо того чтобы поправить мы начинаем его дергать, выносить выговора. […]

ДАВО. — Ф. П–136, оп. 1, спр. 233. — Арк. 113–118. Оригінал. Машинопис.

Примітка: [1] В роботі III пленуму Вінницького обкому КП(б)У брали участь 74 члени, кандидати в члени пленуму обкому, члени ревізійної комісії. На пленумі були присутні секретар ЦК КП(б)У С. Косіор, кандидат в члени ЦК КП(б)У Корженко, секретар ПК КПК при ЦК ВКП(б) Янсон.

Документ № 73
Витяг із протоколу засідання III пленуму Вінницького обкому КП(б)У про звільнення від обов’язків секретаря обкому В. Чернявського

16 серпня 1937 р.

1. СЛУХАЛИ: повідомлення т. Косіора про постанову ЦК ВКП(б) про звільнення від обов’язків 1-ого секретаря обкому КП(б)У т. Чернявського.

УХВАЛИЛИ: пленум визнає цілком правильною постанову ЦК КП(б)У і ЦК ВКП(б) про звільнення т. Чернявського від обов’язків першого секретаря обкому КП(б)У.

Пленум схвалює постанову ЦК КП(б)У і ЦК ВКП(б) про оновлення керівництва Вінницької обласної парторганізації. Пленум визнає, що т. Чернявський, як перший секретар обкому КП(б)У, а також бюро обкому не зробили усіх висновків з постанов останніх пленумів ЦК ВКП(б), з вказівок тов. Сталіна про рішуче викорчовування і розгром ворогів народу — троцькістів, правих та націоналістів, про ліквідацію наслідків шкідництва та про сміливе висування на керівну роботу нових кадрів, відданих справі партії Леніна-Сталіна.

Викриття ворогів народу в керівних обласних організаціях (Обком КП(б)У, Облвиконком, ОблЗУ, облнаросвіта та інші), було достатнім сигналом для того, щоб швидко, по-більшовицькому розгорнути роботу по викриттю та розгрому ворогів.

Пленум визнає, що бюро Обкому і т. Чернявський не зуміли підняти на це усю парторганізацію області, не зуміли забезпечити швидкого розгортання більшовицької очистки установ і організації, з верху до низу, від ворогів, їхніх посібників, від гнилих, непевних людей, які шкодили в роботі.

Пленум зобов'язує бюро Обкому КП(б)У, окружкоми і РПК:

1. Взятися по-більшовицькому, рішуче і швидко до очистки партійного апарату, обласних, окружних, районних установ і організацій, підприємств та колгоспів від ворогів народу та їхніх посібників, до ліквідації наслідків шкідництва на всіх участках роботи.

2. Сміливо, рішуче, без оглядки звільнити партійний апарат, установи, організації від тих людей, які політично скомпрометовані, не внушають політичного довір'я, від тих, які просто нездатні в теперішніх умовах забезпечити остаточний розгром ворогів, нездатні працювати і керувати по-новому, так як цього вимагає партія й товариш Сталін.

3. Рішуче покінчити з небільшовицькими методами добору й висування кадрів на керівну роботу за ознаками артільності тощо.

Пленум зобов'язує бюро Обкому, окружкоми, РПК в найкоротший строк укомплектувати обласні, окружні та районні установи й організації новими керівними кадрами. Засуджуючи небільшовицькі балачки про брак кадрів пленум зобов'язує бюро Обкому, ОПК і РПК в найкоротший термін висунути нові, молоді, грамотні, енергійні, віддані партії Леніна-Сталіна кадри партійних і непартійних більшовиків на керівну роботу до обласних, окружних і районних установ та організацій.

4. Звільнити т. Чернявського від обов'язків першого секретаря Обкому КП(б)У і члена бюро Обкому.

5. Затвердити виконуючим обов'язки першого секретаря Обкому КП(б)У тов. Бондаренка М.І. […]

Секретар обкому партії　　　　підпис　　　　І. СПІВАК

ДАВО. — Ф. П–136, оп. 1, спр. 233. — Арк. 1–2. Оригінал. Машинопис.

Документ № 74
Витяг із протоколу засідання Вінницького бюро обкому КП(б)У про проведення показових процесів над ворогами народу

23 серпня 1937 р.

[…] Слухали:

Про проведення показових процесів над ворогами народу, які провадили шкідницьку роботу в Гайсинському і Славутському районах. (т.т. Тернівський, Морозов)

Висловився т. Бондаренко.

Постановили: Повідомлення т. Тернівського про хід слідства прийняти до відому.

Зобов'язати т. Тернівського (облпрокуратура) та т. Бондарєва (облсуд) показовий процес по Гайсинському району розпочати не пізніше 27 серпня.

Зобов'язати т. Капцана та обком ЛКСМУ забезпечити широке висвітлення ходу процесів в обласних газетах «Більшовицька Правда» та «Молодий Більшовик».

Запропонувати всім ОПК, МПК, РПК забезпечити широке висвітлення процесів на сторінках районних газет.

Виконуючий обов'язки секретаря обкому КП(б)У М. Бондаренко

ДАВО. — Ф. П–136, оп. 1, спр. 262. — Арк. 63. Копія. Машинопис.

Документ № 75
Витяг із постанови бюро Вінницкого обкому КП(б)У про критику в газеті «Правда» діяльності обласної газети «Більшовицька правда»

5 вересня 1937 р.
Совершенно секретно

Обсудив обзор «Лживые клятвы» напечатанный в «Правде» 2-го сентября 1937 года, бюро Винницкого обкома КП(б)У признает целиком правильной критику областной газеты «Більшовицька Правда».

Бюро Обкома считает совершенно правильным указание «Правды» об исключительной засоренности редакции «Більшовицька Правда» враждебными и ненадежными людьми, их враждебной работе в редакции. Уже в последнее время разоблачены, как враги народа бывший редактор газеты Капцан, завкультотделом Ткаченко, завсельхозотделом Ткачук, завтипографией Хазенман.

Эти враги народа, засевшие в аппарате редакции, во главе с бывшим редактором Капцаном, делали все, чтобы задушить большевистскую критику, скрывали и уничтожали важнейшие рабселькоровские сигналы, в широких размерах практиковали подхалимство и фальсификацию с целью скрытия своей контрреволюционной работы, в результате чего, как совершенно правильно указывает «Правда» в своем обзоре, «Більшовицька Правда» — «из большевистского органа печати, для которого интересы партии и ее ЦК ВКП(б) превыше всего, газета стала рупором двурушников».

Бюро обкома признает, что все это имело место в результате того, что обком КП(б)У до последнего времени не выполнил решений февральско-мартовского пленума ЦК ВКП(б) и указаний тов. Сталина об укреплении газеты проверенными большевистскими кадрами. Больше того, бюро обкома КП(б)У, имея ряд сигналов о засоренности аппарата редакции классово-враждебными людьми и о враждебной их работе в газете, не вскрыло вражеского гнезда в аппарате редакции. [...]

Бюро Обкома постановляет: [...]

2. Снять с работы в редакции завсовторготделом Прилуцкую, завпром-транспортным отделом Шварцмана, завсельхозотделом Присюду и завотделом международной информации Ровинского.

3. Подтвердить решение общего собрания первичной парторганизации о роспуске партийного комитета парторганизации редакции «Більшовицька Правда».

4. Поручить партпропагиту обкома т. Супруненко лично проверить весь аппарат редакции, решительно и до конца очистить его от враждебных людей, их пособников и от негодных для работы в органе большевистской печати.

5. Обязать т. Супруненко в 3-х дневный срок подобрать кандидатуру на редактора областной газеты и предоставить ее на утверждение бюро обкома. В декадный срок укомплектовать аппарат редакции, в первую очередь, сельскохозяйственный, рабсель-коровский отделы проверенными работниками.

6. Обязать партпропагит организовать проверку реагирования газеты «Більшовицька правда» на рабселькоровские письма и сигналы и использования их в газете.

Секретарь обкома КП(б)У підпис И. Спивак

ДАВО. — Ф. П–136, оп. 1, спр. 265. — Арк. 30. Оригінал. Машинопис.

Документ № 76

Витяг із стенограми виступів на IV пленумі Вінницького обкому КП(б)У під час обговорення постанови серпневого пленуму ЦК КП(б)У «Про буржуазно-націоналістичну антирадянську організацію боротьбистів і про зв'язки з цією організацією Любченка П.П.»[1]

9 вересня 1937 р.
Цілком таємно

Тов. Спивак (Секретарь обкома)

Товарищи! На последнем пленуме ЦК КП(б)У, который состоялся 29–30 августа с.г., стоял один вопрос — это о вскрытой НКВД Украины буржуазно-националистической антисоветской организации и о связях с этой организацией Любченко.

Вскрытая органами НКВД Украинская националистическая организация возглавлялась бывшими боротьбистами — Любченко, Хвилей, Порайко, Тараном, Войцеховским и Трилисским. Все лица, за исключением Любченко, о котором буду говорить ниже, о наличии контрреволюционной организации сознались.

Эта организация являлась, по сути, агентурой польских панов и немецких фашистов.

Ее цели и задачи, которые она ставила перед собой, ничем не отличались, а были теми же, какие ставили перед собой троцкисты и правые контрреволюционеры. Украинская националистическая антисоветская, контрреволюционная организация

ставила перед собой задачу — это с помощью интервенции фашистской Германии и Польщи добиться свержения Советского строя на Украине, добиться восстановления на Украине власти помещиков и капиталистов и по сути превратить Украину в колонию фашистской Польщи и Германии.

Руководство буржуазно-националистической, антисоветской организации, вскрытой на Украине, обязалось отдать фашистской Польще и Германии за помощь, которую должны были они оказать, значительную часть территории советской Украины — Правобережье.

Руководители антисоветской, контрреволюционной украинской организации установили связи с немецкими и польскими фашистами, через известного Вам всем Коновальцева.

Эти лица, т.е. Хвиля, Порайко, Войцеховский, Трилисский, Любченко и др. долгое время находясь в партии большевиков Украины, обманывали партию на протяжении долгого периода, проводили контрреволюционную, шпионскую, вредительскую работу.

Эта украинская националистическая организация, как показало следствие, была в тесной связи с антисоветской военно-фашистской организацией, возглавляемой Якиром, Балицким и Поповым.

Следствие вскрыло подлую контрреволюционную работу боротьбистов, имена которых я Вам упоминал. Видя, что благодаря правильной политики партии, благосостояние колхозного крестьянства, рабочих и всех трудящихся советской Украины изо дня в день растет, члены националистической организации всеми мерами срывали мероприятия партии и Правительства, направленные на рост Украинского государства, на улучшение жизни трудящихся масс Украины, колхозников и рабочих.

Как следствие показало, они проводили в сельском хозяйстве, в промышленности, на культурном фронте вредительство. Вредительство это было направлено по линии отравления скота, уничтожения хлеба, развала колхозов.

Они организовали в ряде районов издевательство над колхозниками с тем, чтобы этими провокационным путем вызвать недовольство широких народных масс против советской власти, против партии.

Широкую подрывную работу боротьбисты развернули особенно после того, когда убедились, что политика партии правильна, что массы верят и убеждены в правильности политики партии, что на основе успехов социализма принята Сталинская Конституция, которая обеспечивает народу нашей страны самые широкие демократические права, быстрый расцвет нашей страны.

Видя это, они приложили максимум всего того, что могли проделать к тому, чтобы провести вредительскую, буквально, на всех отраслях работу и во чтобы-то ни стало задержать рост хозяйства Советской Украины, а следовательно и рост всего Советского Союза.

И в этом отношении они, товарищи, добились известных результатов. Вот некоторые факты. В Черниговской области эта контрреволюционная националистическая организация заразила в значительном количестве районов лошадей — анемией. В Харьковском институте изготовляли сыворотку для лечения скота, которой вместо лечения скота, отравляли скот. Они добились завоза на Украину свыше 40 000 голов рогатого скота зараженных ящуром.

В Винницкой области они специально травили лошадей и вообще, как выявляется по показаниям ряда контрреволюционеров, ранее состоявших в нашей парторганизации, они в нашей области добились немалых результатов.

Вредительство они проводили по линии севооборота и землеустройства и сельхозснабжения о чем мы уже неоднократно говорили. Не так давно мы обсуждали на бюро Обкома вопросы сельхозснабжения и выявилась довольно непроглядная картина, вредители и тут приложили очень крепко руку и добились в этом отношении известных результатов.

Такое же положение выявилось и со снабжением районов протравливающими материалами, которые они распределяли так, что одному району направлено было 300–400% против потребности, а значительному количеству районов не дали ни одного килограмма.

Можно было бы привести еще ряд фактов. Вот у нас есть ряд фактов, когда вредители прогоняли зараженный скот для отправки через целый ряд районов и это проводилось для того, чтобы провести заражение скота на территории этих районов.

Вот недавно мы получили сообщение Деражнянского района, в котором говорится, что из этого района направляли военведу сено из колхозов, где имеется зараженный скот и это делалось вопреки решения президиума райисполкома.

У нас в области вредители очень крепко приложили руку к провокационной работе.

Мы уже на предыдущих пленумах об этом говорили, мы имели не малое количество фактов по целому ряду районов, когда в этих районах проводилась явно контрреволюционная провокационная работа со стороны врагов, направленная к тому, чтобы спровоцировать колхозное крестьянство против партии и против Советского правительства.

Вы знаете, что не так давно состоялся процесс в Гайсинском районе. Этот процесс довольно широко освещался в печати нашей области. Из того, что сообщалось в печати, можно было видеть, какую вредительскую подрывную работу проводили враги в нашей области. Возьмите Славуту и целый ряд районов, особенно Шепетовского округа, да это не только к нему относится, а к целому ряду других районов, где враги партии и Советского народа проводили явно контрреволюционную работу, направленную к провокации колхозников против мероприятий, проводимых партией и советским правительством, направленных к тому, чтобы во чтобы то ни стало создать недовольство среди колхозного крестьянства.

А что значит создать недовольство среди колхозников, среди трудящихся. Нужно иметь ввиду, что наша область является областью пограничной, где имеется значительное количество воинских частей, и понятно, что эти недовольства будут переноситься и на Красную Армию.

Совершенно понятно, что вредители и в этом отношении добивались известных результатов, а с этим мы не проводили необходимой борьбы.

Больше того я должен здесь на пленуме сказать, что за последнее время, когда мы начали крепко разбирать архив Обкома партии, то вскрыли, что ряд очень серьезных материалов, уже проверенных, направленных нам из ЦК ВКП(б) и ЦК КП(б)У по каким-то соображениям т. Чернявским до сведения бюро Обкома не доводились, лежали под спудом архива Обкома партии и на эти вопиющие безобразия, которые указаны были в материалах, никакого реагирования не было и необходимых мер к устранению не принималось.

Это положение нам нужно учесть, нам нужно каждое нарушение ревзаконности, каждый факт издевательства над колхозниками рассматривать в свете того, не

является ли это рука классового врага, так как следствие по линии НКВД показывает, что безобразия, которые имели в нашей области являются безусловно рукой врагов партии и народа.

Как показало следствие, проведенное НКВД УССР, бывшие боротьбисты, особенно из числа их руководителей, вступив в нашу партию не только не переварились в нашем большевистском котле, но войдя в КП(б)У, остались на своих позициях и проводили все время двурушническую подрывную контрреволюционную работу против партии и Советского правительства. Бывшие боротьбисты оказались центром притяжения всех националистических элементов. То, что значительная часть боротьбистов и особенно их руководство занимали двурушническую политику, то что они за период долгого пребывания в рядах КП(б)У не смогли перевариться, стать действительными большевиками, это конечно, явление не случайное. Это полностью вытекает из того нутра, которое представляли боротьбисты, когда еще являлись самостоятельной партией. Это объясняется и тем, что слои, на которые они опирались, это было городское мещанство, кулачество. Многие из них сами являются выходцами из непролетарских семей. Это выходцы из поповских семей, семей кулачества и прочее. В их политике до того, когда они вступили в партию, ничего пролетарского не было. Ведь если взять линию боротьбистов еще хотя бы в период гражданской войны. Они тогда имели свои самостоятельные партизанские отряды во главе со своими людьми.

Они тогда противопоставляли интересы рабочих и крестьян. Они считали, что советская власть на Украине носит оккупационный характер и поэтому были настроены против пришлых, т.е. против помощи партии, против помощи русских рабочих.

Они замазывали сущность классовой политики на селе, видели только кулака. Они возвели Блакитного — этого отъявленного националиста в родоначальника национально-украинской литературы.

Всю эту суть политики боротьбистской партии наша партия видела, а суть их была контрреволюционной, что неоднократно подчеркивал в своих выступлениях товарищ Ленин.

В 1920 г. перед тем, когда должен был решаться вопрос о вступлении боротьбистов в КП(б)У, когда они подали заявления в Исполком Коминтерна с требованием признать их самостоятельной секцией и правящей партией на Украине, Владимир Ильич Ленин писал в своих замечаниях к проекту постановления Исполкома Коминтерна: «Усиленно настаиваю на том, чтобы боротьбистов обвинять не в национализме, а в контрреволюционности и мелкобуржуазности и нельзя не добавить обвинения, что они своих учителей спилчан (союзников) украинцев не третируют (не ведут с ними безпощадной борьбы как мы с нашим мелкобуржуазным Вусом — Всероссийский учительский союз)». Такую оценку давал Владимир Ильич Ленин боротьбистам, обвиняя их не в национализме, а в контрреволюционности.

Боротьбисты, видя, что Исполком Коминтерна их не признает самостоятельной секцией и правящей партией на Украине, что пролетарская Революция на Украине победоносно развивается, потеряв надежду на осуществление своей программы — вынуждены были стать на платформу советской власти и на путь вхождения в ряды КП(б)У, но требовали некоторых уступков, облегчающих их вступление в КП(б)У.

Наша партия известные уступки им дала. По этому вопросу Владимир Ильич Ленин на 9-м съезде партии говорил следующее: «Когда мы говорили в ЦК о максимальных уступках боротьбистам, с этого смеялись, говорили, что мы не идем прямо, но прямо можно сражаться тогда, когда у неприятеля есть прямая линия. Раз неприятель двигается зигзагами, а не по прямой линии, то мы должны следовать за ним и ловить его на всех зигзагах. Мы обещали боротьбистам максимум уступок, но с тем, что они будут вести коммунистическую политику».

Такие условия, такие обязательства были выставлены и Исполкомом Коминтерна и нашей партией перед боротьбистами, они сводились к тому, что боротьбистов наша партия и Исполком Коминтерна не признают как самостоятельную секцию Коминтерна, что Исполком не может пойти на то, чтобы признать боротьбистов как правящую партию на Украине, что партия боротьбистов является по сути такой партией, которую нужно обвинять не в национализме, а в контрреволюционности и мелкобуржуазности, как говорил Владимир Ильич Ленин, что боротьбистов можно принять в ВКП(б), но при условии если они будут вести коммунистическую политику. Они тогда признали программу нашей партии, стали, как они заявляли, на путь проведения коммунистической политики и поставили вопрос о принятии их в ряды КП(б)У.

Наша партия тогда провела общую перерегистрацию, приняла в свои ряды лишь только то, что считала необходимым, т.е. прием в нашу партию боротьбистов, как говорил Владимир Ильич, был с нашего ведома, с нашего контроля и с нашего согласия. Но последующие события нам показали, что боротьбисты, признав программу, приняв условия, что они будут вести коммунистическую политику, вступали в ряды партии большевиков с двурушническими целями и по сути они остались на прежних позициях.

Тут, товарищи, интересно остановиться на некоторых показаниях бывших боротьбистов, которые занимали видное положение и в рядах КП(б)У и которые занимали до этого руководящее положение у боротьбистов.

Вот что показывает боротьбист Семков. Он говорит: «Когда Исполкомом Коминтерна был отброшен меморандум ЦК боротьбистов о признании боротьбистов самостоятельной секцией Коминтерна и правящей партией на Украине, перед партией боротьбистов возникла дилемма — роспуск партии или слияние ее с КП(б)У. Именно в этот период основная масса боротьбистов и их ЦК вынесли решение идти в КП(б)У, но идти, сохраняя свои кадры, сохраняя свою платформу с тем, чтобы работая внутри, добиться того, что невозможно было сделать открыто, т.е. захватить власть на Украине, вырвать Украину из рук большевиков». Вот та внутренняя программа, с которой они вступали в ряды КП(б)У.

Не безынтересно показание боротьбиста Полоза бывшего Наркомфина Украины, занимавшего видное положение в партии боротьбистов. Вот что он показывал в своем показании, он говорит: «Наша организация внутри партии определялась крылатым выражением, которое распространялось на боротьбистском съезде и пользовалось там большой популярностью «вольемся, разольемся и зальем большевиков».

Вот их тактика и программа, с которой они вошли в КП (б)У: «Вольемся, разольемся и зальем большевиков». То есть попытка войти в ряды КП(б)У и изнутри взорвать ее. Вот то с чем шло руководство боротьбистов в ряды КП(б)У. Они, товарищи, в последствии пытались легализовать себя в партии, усилить свои позиции.

Такой попыткой было выступление Шумского в 1926 г. Это было открытое выступление против нашей партии. Они выступали в тот период, когда много врагов рассчитывали, что НЕП перешодит нашу пролетарскую диктатуру и мирным путем произойдет реставрация капитализма. Они выступали против партии в тот период, когда наша партия вела ожесточенную борьбу с троцкистской оппозицией внутри нашей партии.

Какие их были стремления в 1926 году, когда Шумскисты выступали, будучи в рядах КП(б)У? Это, как я уже говорил, во чтобы то ни стало добиться легализовать в рядах КП(б)У свои позиции и во чтобы то ни стало добиться значительного усиления боротьбистского влияния в органах КП(б)У.

Но как Вам известно, этого боротьбисты добиться не сумели. Тогда КП(б)У под руководством товарища Кагановича, под руководством ЦК ВКП(б) и лично товарища Сталина разгромила Шумскизм, нанесла ему сокрушительный удар.

И вот если посмотреть в свете той борьбы, которая происходила тогда с Шумскизмом, как вели себя лица, которые сейчас вскрыты, как руководители националистической контрреволюционной организации на Украине.

Часть из них, как известно, внешне выступало активно против Шумскизма. К числу их относятся Любченко, Хвыля, особенно последний на всех пленумах, на всех съездах, когда вопрос стоял о нем, всегда бравировал тем, что он вел решительную борьбу на Украине против Шумкизма.

Но если, товарищи, посмотреть суть их борьбы, то оказывается, что выступать против Шумкизма, они да, таки выступали, но с критикой позиций партии боротьбистов, с критикой существа боротьбистов в прошлом они никогда не выступали. И поэтому получалось так, что по форме они вели борьбу против Шумкизма, а по существу, по сути они никакой борьбы с Шумкизмом не вели.

Другая часть вообще активно не выступала против Шумкистов, а выжидала, присматривалась, что из этого может произойти. И вот когда они убедились, что Шумкизм был разгромлен, что Шумкизму был нанесен решительный удар и особенно их руководящей части, находящейся в рядах КП(б)У, они стали на путь создания подпольных контрреволюционных националистических организаций с тем, чтобы с их помощью вести подрывную контрреволюционную националистическую борьбу.

В этом свете интересно остановится на некоторых показаниях боротьбистов ранее разоблаченных. Вот что в свое время показывал Мыкола Любченко. Он говорил что: «Разгромом Шумкистской оппозиции были уничтожены надежды на возможность внутри партийного кабинетного переворота. Организация решила выйти из рамок внутри партийной борьбы. Потерпев поражение в Шумкистской оппозиции боротьбисты пошли в подполье учтя опыт первого неудачного этапа борьбы».

Или возьмите показание Кийко-Шелест, он показывал, что: «Боротьбисты поддерживали через Полоза, Шумского и других нелегальные связи с Грушевским, который объединял «нац иональные» силы. Боротьбисты были центром притяжения националистических сил. Удельный вес боротьбистов в украинских контрреволюционных кругах был высок, ибо боротьбисты имели сильные легальные позиции в советском аппарате».

Вот как они держали себя в период борьбы, на какой путь, на какую тактику стали после того, как наша партия, под руководством товарища Кагановича, с непосредственной помощью товарища Сталина разгромила шумкизм. Они тогда не только пошли в подполье, но они начали устанавливать связь и усиливать свое влияние в таких националистических организациях, как СВУ и УНЦ.

После разгрома шумкизма был организован контрреволюционный националистический центр, в состав которого входил Любченко, Хвыля, Порайко, Таран, Войцеховский и Трилисский. Это сейчас они подтверждают своими показаниями.

Вот показание Войцеховского. Он заявил, что был вовлечен в контрреволюционную националистическую организацию в 1928 г. Любченко. Трилисский тоже это на следствии подтвердил. Хвыля в начале своего показания подтвердил, затем на очной ставке с Любченко, от этого отказался.

После очной ставки он подал заявление на имя тов. Ежова, в котором полностью подтвердил наличие националистической, антисоветской организации, и что в руководство ее входил Панас Петрович Любченко.

Вообще с этим показанием получилась интересная история. Очная ставка, которая была сделана между Любченко, Тараном, Хвылей, Войцеховским, Трилисским и Межуевым проводилась в присутствии членов Политбюро ЦК ВКП(б). На очной ставке Любченко на вопросы, имеет ли он какое-нибудь отношение к контрреволюционной националистической организации, все время отрицал это. Таран, Трилисский, Войцеховский подтверждали, что он состоит в контрреволюционной организации. Хвыля на очной ставке, проводимой в присутствии членов ЦК ВКП(б) и тов. Сталина, отказался от подтверждения, что существует такая организация на Украине и что к этой организации имеет какое-либо отношение Любченко. Это, конечно, произошло не без помощи Любченко.

Любченко, когда проводился допрос Хвыли, поставил последнему ряд таких вопросов, что Хвыля понял, что дело как будто еще не совсем раскрылось, еще не совсем доказано, раз Любченко вызывают и ставят на очную ставку, в присутствии членов Политбюро ЦК ВКП(б). Возможно, есть какая-нибудь надежда выкрутиться. И поэтому Хвыля на очной ставке, которую проводил тов. Ежов в присутствии членов Политбюро ЦК ВКП(б) самым решительным образом заявлял, что никакой организации на Украине нет, ни к какой организации Любченко не принадлежал, что он сам является честнейшим большевиком. Больше того, он заявил, что Таран, Войцеховский, Трилисский являются честными людьми.

Когда ему задали вопрос — Войцеховский враг? Он говорит нет. Таран враг? Он говорит — нет, и так по другим.

Это в то время, как перед этим Войцеховский дал показание, что он не только состоит в этой контрреволюционной националистической организации, но даже является ее руководителем, т.е. возглавляя ее.

Тоже подтвердил и Трилисский. Тут Хвыля себя разоблачил. Из этого было совершенно ясно видно, что Хвыля дает неправильные показания, обманывает партию и органы НКВД и что он пытается выгородить себя, Любченко и всех тех, кто замешан в эту контрреволюционную националистическую организацию.

Как показывает Войцеховский, на Украине было создано два центра — политический, в который входил Любченко, Хвыля, Войцеховский, Таран и организационный центр, — куда входил Триллиский и др.

Интересны взаимоотношения членов политического и организационного центра, как правило, члены политического центра держали связь только с членами организационного центра, как показывает Войцеховский.

Члены политического центра контрреволюционной националистической организации ни с кем другими связи не держали. Это подтвердили и Трилисский и др.

Как показал Войцеховский, члены политического центра через других лиц, т.е. в частности через Войцеховского установили связь с руководителями фашистской Германии и Польщи. Об этом Войцеховский дает такое показание, что он, будучи на лечении в Берлине в марте 1936 г. по поручению Любченко установил связь с Коновальцевым, о котором я говорил раньше, и через него с руководителями фашистской Германии. После этого он доложил о своих связях Панасу Петровичу Любченко. Они, как это доказано следствием, установив связь с фашистами, дали им согласие, что если только фашисты окажут им помощь, они готовы отдать Польще и Германии Правобережье Украины.

На очной ставке, когда допрашивали Войцеховского, тов. Сталин задал ему следующий вопрос: «Вы, Войцеховский, как сами показываете, Вы решили отдать Правобережье Украины, как это так получилось?» На это Войцеховский сказал, что «Я еще с 1905 г. болен националистической болезнью».

Вообще нужно сказать, что мы Войцеховского знали, как старичка, который вечно ходил, держался за правый, то за левый бок, считал себя всегда больным и вообще таким человеком, который, казалось бы, ни на какой вред не способен.

Когда проводили очную ставку с этим человеком, то увидели, что никакой болезни у него нет, что перед тобою стоит отъявленный враг, который способный на все, что угодно, чтобы нанести вред советскому государству и нашей партии.

Такой же вид показывали и другие лица, связанные с националистическими контрреволюционными антисоветскими организациями.

Если взять этого Трилисского, которого, когда он был на посту председателя Винницкого Облисполкома, мы считали, безхребетным и безпринципным человеком, а когда проверили его работу по его личным показаниям, то оказалось, что это не безпринципный и безхребетный человек, за которого мы его принимали, о котором слагалось такое мнение, а это оказался принципиальный враг, самый отъявленный враг, который проводил на протяжении долгого периода, находясь в рядах нашей партии, свою двурушническую подрывную контрреволюционную работу.

Как установлено на следствии, члены украинского националистического антисоветского центра держали тесную связь с троцкистами и правыми. Трилисский показывает, что в 1936 году бывшие боротьбисты, состоящие в контрреволюционной националистической организации, установили связь с военно-фашистской организацией Якира. Связь держал Любченко. Якир показал, что на Украине для его контрреволюционной работы нужно было искать связь с националистами, среди которых он должен был найти помощников. В своих показаниях Якир не показал, правда, что он держал связь с Любченко, но он показал,

что связь с националистами военно-фашистская организация поддерживала через Гермониуса с Трилисским. Следовательно, есть полное основание верить тому, что говорил Трилисский о Любченко.

Таран тоже говорит, что Любченко имел связь с Якиром. Подтвердил это также арестованный ныне командующий Харьковского военного округа Дубовой, он прямо на следствии признал, что он член контрреволюционной организации и сознался, что связь с националистами Якир держал через Любченко, о чем ему несколько раз говорил Якир.

В 1936 году, как показал Трилисский, он получил задание от Любченко установить крепкую связь с нач.составом частей, расположенных в Винницкой области. Трилисский эту связь установил с Демичевым, Григорьевым и в конце 1936 г. он связался с Гермониусом.

Таким образом получилось, что эта украинская контрреволюционная националистическая антисоветская организация через ее участника и руководителя Трилисского была связана с командующими корпусами наших округов и через них проводила свою контрреволюционную работу.

На следствии также выявилось, что на Украине существовала еще одна самостоятельная трокистско-националистическая организация, возглавляемая бывшим секретарем Харьковского Обкома КП(б)У Демченко. Как показывает следственный материал, он вел самостоятельную политику, он организовал свою троцкистко-националистическую организацию, с которой проводил контрреволюционную борьбу против партии и был связан с организацией Якира.

На следствии также подтвердилось, что у нас на Украине была организация, которую возглавлял Хатаевич, бывший секретарь ЦК КП(б)У, а ранее секретарь Днепропетровского Обкома партии, и что эта организация также имела связь с этой националистической контрреволюционной организацией.

Наконец следствием установлено, что Балицкий, который входил в руководство военно-фашистской якировской организации, также был связан с этой организацией. Балицкий, вообще, как это выясняется сейчас на следствии, знал о всех контрреволюционных организациях, которые существовали на Украине, он ловил только то, что было на поверхности, мимо чего пройти нельзя было, брал второстепенных лиц и вокруг этого подымал очень большую шумиху, а центр их руководителей прятал.

На пленумах ЦК КП(б)У с участием секретарей райкомов партии Балицкий неоднократно выступал с большим апломбом и очень много говорил, какие организации на Украине были вскрыты органами НКВД, но сейчас, как показывает следствие, работа Балицкого заключалась в том, чтобы не вскрывать контрреволюционные организации, которые были на Украине, и во чтобы то ни стало их припрятать.

В свете этого характерным является заявление Балицкого Хатаевичу при переводе Хатаевича в ЦК КП(б)У. Он заявил ему, что пока я, Балицкий, на Украине, Вы можете быть спокойны. Это он заявил тому, о котором он знал, что Хатаевич является участником контрреволюционной организации.

Поэтому, товарищи, совершенно не случайным является то положение, что мы до последнего времени не могли вскрыть контрреволюционную националистическую организацию, которая существовала на Украине, и не могли вскрыть потому, что вокруг нас было столько мерзавцев и сволочей, которые двурушничали и обманывали нас.

Это нам, товарищи, не дало возможности и в свое время, как говорил тов. Косиор, вскрыть все эти организации на Украине. Тов. Косиор, делая сообщения о вскрытии контрреволюционной националистической организации на Украине, говорил на пленуме ЦК, что после раскрытия военно-фашистской организации Якира, организации в Донбассе и на Днепропетровщине, созданные Саркисовым и Хатаевичем, перед нами всеми возникал такой вопрос — не может быть, чтобы у нас на Украине не было украинского националистического контрреволюционного центра. И, как говорил, тов. Косиор, — мы чувствовали, мы понимали, что это должно быть, но схватить, разоблачить их не смогли, а не могли по всем понятным Вам причинам, потому, что у нас было очень много сволочей, потому что орган НКВД, который должен был раскрыть эти организации, возглавлялся таким же контрреволюционером Балицким. И поэтому совершенно понятно, почему наша партия не смогла своевременно вскрыть эту украинскую контрреволюционную антисоветскую националистическую организацию и центр, который существовал, как я уже Вам говорил, с 1928 г., проводил свою контрреволюционную работу и в своих действиях добился не малых результатов.

Тов. Косиор, делая сообщение на пленуме ЦК КП(б)У, останавливался еще на таком моменте, что боротьбисты, многие из них пытались изображать дело так, что якобы партия, хотя и приняла их в ряды КП(б)У, но все же боротьбисты находились под каким то гонением и не имели тех прав и возможностей, какими пользовались члены КП(б)У. Тут, товарищи, это нужно отвергнуть со всей решительностью, потому что это от начала до конца является ложью. Ведь нам всем, товарищи, известно, что после того, когда боротьбисты вступили в ряды КП(б)У, им же были предоставлены огромнейшие возможности работать на пользу партии, работать на пользу советского правительства, советской страны. Ведь всем нам известно, что многие боротьбисты, которые сейчас фигурируют как участники контрреволюционной националистической организации, на протяжении всего периода пребывания в рядах КП(б)У занимали видные посты как в партийном, так и в советском аппарате.

Возьмите Полоза. Он был Наркомфином. Хвыля долгое время работал завотделом ЦК КП(б)У, а затем по культурным вопросам. Любченко был долгое время секретарем ЦК КП(б)У, а затем предсовнаркома. Войцеховский — этот по существу ничтожный человек с точки зрения деловых и политических качеств, тоже занимал очень ответственные посты. Нет ни одного факта, который бы говорил за то, что боротьбисты, вступив в ряды КП(б)У, как будто-бы не пользовались теми правами, которыми вообще пользовались члены КП(б)У. Все это нужно отвергнуть со всей решительностью, ибо эта попытка возвести наклеп на нашу партию в том отношении, что якобы наша партия не давала прав, не давала тех возможностей боротьбистам, какие представлялись остальным членам КП(б)У. Это ложь от начала до конца. Если с боротьбистами произошло то, что их руководители почти все оказались в лагере врагов, то это вовсе не потому, что в отношении их была неверная политика партии, а потому, что нутром своим, существом своим, никогда большевиками не были, что за период пребывания в рядах КП(б)У они, по сути, не переварились в большевистском котле и поэтому совершенно по понятным причинам стали на подлую контрреволюционную борьбу, которую проводили против партии и против Советской страны.

На пленуме ЦК КП(б)У давал объяснения Любченко. Объяснения его продолжались часа два – два с половиной. И вот несмотря на то, что ему пленум ЦК дал возможность очень продолжительное время для того чтобы он рассказал, что и как на самом деле было, Любченко по сути ни единым словом не сказал о том, что он к этой организации принадлежит. Наоборот, все от начала до конца он отрицал. При чем характерно вообще, когда просматриваешь его выступление, то вспоминается выступление Бухарина на пленуме ЦК ВКП(б)У. Это выступление было направлено к тому, что: «Позвольте — ведь скажем Войцеховский говорит, что организация была создана в 1928 г. в марте, а Трилисский говорит, что кажется в августе. Раз есть расхождение в датах, значит показания не верны. И поэтому должны быть отброшены». До такой мелочи, даже глупости доходил, когда пытался доказать, что показания этих людей, являются неверными, потому что при опросе Войцеховский не смог точно указать, как расположена квартира, как к нему на право и влево вход, когда зайдешь в коридор. Понятно, что через 8–10 лет трудно запомнить, куда ты шел, направо или влево. И при очной ставке и при объяснениях на пленуме ЦК КП(б)У Любченко говорил, что вот, мол, пусть объяснят, сколько у меня окон, куда расположены и т.д. Когда просмотриш его выступление, оно в основном исключительно было направлено к тому, чтобы путем опровержения дат и прочее во что бы то ни стало доказать, что он в организации не состоял и что предъявленное ему обвинение является не обоснованным.

Пленум ЦК КП(б)У, конечно, этому его объяснению не придал никакого значения. На пленуме ЦК КП(б)У еще до принятия резолюции у всех членов пленума составилось определенное мнение, что мы здесь имеем дело безусловно с таким врагом, который постарается во чтобы то ни стало скрыть и запутать свои след. И так оно и получилось. Любченко пробыл на вечернем и утреннем заседании, на вечернее заседание следующего дня на пленум ЦК уже не явился.

Как Вам известно, Любченко покончил жизнь самоубийством, оставшись неразоружившимся врагом до конца своей жизни. Он не оказал никакой помощи нашей партии и советскому государству по разоблачению той вражеской работы, которую проводила контрреволюционная националистическая организация.

Пленум ЦК КП(б)У принял решение с поста председателя Совнаркома его снять, из состава членов Политбюро ЦК КП(б)У вывести и поставить вопрос перед ЦК ВКП(б) о выводе его из состава кандидатов в члены ЦК ВКП(б) и исключении его из рядов партии.

Обсуждая вопрос о контрреволюционной националистической организации, вскрытой органами НКВД на Украине, понятно, что мы не можем и не должны обойти те факты, на которых нужно будет сосредоточить наше внимание — это на фактах в нашей области.

У нас, товарищи, в области, как показывает следствие, проводимое органами НКВД, имелось и имеется еще значительное количество неразоблаченных националистических групп и группировок, которые в ближайшее время во чтобы то ни стало должны быть разоблачены.

Следствие показывает, что у нас в области имеется не малое количество украинских антисоветских групп и организаций, которые проводили свою контрреволюционную работу по ликвидации, подготовки использования украинских антисоветских кадров для использования их в повстанческих целях во время войны. Это первое.

Второе — проведение вредительства в сельском хозяйстве, на культурном и идеологическом фронте.

Третье — это агитация против мероприятий, проводимых советской Властью на селе и пропаганда фашистских идей.

Следствие которое проводится органами НКВД, показывает и вскрывает широкое разветвленное контрреволюционное националистическое подполье. Как установлено органами НКВД, между троцкистами правыми и националистами существовал блок, который представлялся из следующих лиц: националистов Заворотнего, Трилисского, Кузьменко и Самутина и троцкистов — Подольского, Шойхета и Гибера.

Это тот блок, который проводил контрреволюционную работу в нашей области.

Следствием также установлено, что существовал блок между националистами и поляками, осуществлявшийся через арестованных Кита, Стерника, Заворотнего, Гопанюка, Козловского и Карпенко.

Значит с одной стороны блок между националистами, троцкистами и правыми, а с другой стороны, имеем блок между националистами и польскими группировками, которые имеются на территории нашей области.

Следствием также доказано, что вскрываемое антисоветское боротьбистское подполье, которое имеется на территории нашей области, было связано с рядом других городов — это с Киевом, Харьковом.

Понятно, товарищи, что обсуждая вопрос о вскрытии контрреволюционной националистической организации на Украине, мы не должны обходить эти факты, которые имеются у нас в области. Мы должны мобилизовать нашу областную партийную организацию для того, чтобы с корнем безпощадно выкорчевать и изгнать из рядов партии, из рядов народа врагов, которые, безусловно, еще имеются в рядах нашей парторганизации.

Нужно, товарищи, при этом учесть и то о чем я говорил раньше что наша область является пограничной, что наша область в свое время была плацдармом петлюровщины, где националистические кадры крепко засели и осели, что в нашей области довольно долгое время работали такие матерые контрреволюционеры, как Самутин, Трилисский, Бегайло, которые насадили свои кадры, с помощью которых проводится контрреволюционная работа в нашей области.

Вот почему, объясняя партийной организации решения пленума ЦК КП(б)У о вскрытой контрреволюционной националистической антисоветской организации на Украине, мы должны будем учесть все те особенности, которые имеются в нашей области, учесть все те факты, которые имеем уже на сегодняшний день для того, чтобы мобилизовать каждого в отдельности партийца, члена и кандидата партии на усиление большевистской бдительности, на решительное вскрытие и разоблачение врагов, которые, безусловно, еще имеются в рядах нашей областной партийной организации и проводят контрреволюционную работу, проводят провокационную работу среди колхозных масс с тем, чтобы спровоцировать их против партии и советской власти. Нужно крепко проверить и просмотреть бывших боротьбистов и укапистов, состоящих ныне членами партии, так как среди них есть много неразоблаченных врагов.

Я, товарищи, представляю себе так, что мы после этого пленума должны будем созвать в организациях с большим количеством членов и кандидатов партии партийные

активы, а в организациях, где имеется незначительное количество партийцев, членов и кандидатов партии, нам нужно будет созвать районные партийные собрания, при чем не откладывая, на которых самым обстоятельным образом доложить о вскрытой к-р. националистической организации на Украине, доложить о тех фактах, которыми располагаем на сегодняшний день по нашей области и на этой основе мобилизовать всю партийную организацию на борьбу с контрреволюционными националистическими организациями и лицами, которые, безусловно, есть еще в нашей организации.

Нам нужно будет, как мы уже говорили много на предыдущем пленуме с участием Станислава Викентьевича Косиора, продолжать очистку нашего партийного и советского аппарата от всего того, что вызывает малейшее сомнение, что является вражеским.

А нужно прямо сказать, что если сейчас развернулась работа за очистку нашей партийной организации, то в ряде районов эта борьба еще не развернута так, как необходимо было ее провести.

Вот не так давно мы проводили пленум партийного комитета вместе с активом в Чудновской партийной организации, где снимали секретаря райпарткома, как исключенного из партии. И тов. Сафронов, который присутствовал на этом партийном активе, привел целый ряд фактов, говорящих о том, что в составе партийной организации есть такие лица, которые, безусловно, вызывают сомнение, которые, безусловно, должны быть изгнаны из рядов партии и что они находятся в рядах партии только потому, что необходимую борьбу за очистку партийной организации Чудновская парторганизация не проводит.

И как результат, мы еще не сделали того, что требуют от нас ЦК КП(б)У и ЦК ВКП(б). […]

Тов. Середа. (Секретарь Чечельницкого райкома партии.)

Товарищи, я хочу остановиться на последней части доклада тов. Спивака насчет того, что враги нашей партии окончательно еще не раскрыты и перед нами стоит громадная и большая работа, в части того, чтобы до конца расчистить и ликвидировать этих мерзавцев.

Я пример приведу из Чечельницкого района. Нужно будет областному комитету партии вернуться к своим прошлым решениям и пересмотреть отдельные решения насчет Чечельницкого района. Большинство секретарей и членов пленума Обкома знают, что по Чечельницкому процессу, который был поднят в свое время ЦК партией, которому предавали исключительно важное значение, и что получилось на деле из этого процесса? Получилось то, что этот процесс выхолостили, что этот процесс превратили в маленький поборнический барахольский и обвиняемых не как политических бандитов, а мелких барахольщиков.

Чья директива была на этот счет, кто этим руководил? Для меня ясно, что когда было заведено следственное дело, когда Абрамович по решению Бюро Обкома был только отстранен от работы, но не исключив из партии, когда Абрамович организовал определенную блокаду на районном партсобрании, когда целая группа кричала, что новые люди приехали и хотят нас угробить, когда Абрамович собрал от этой группы специальные средства и поехал в Киев для переговоров с

Хатаевичем, чтобы не судить, Хатаевич наложил резолюцию — судить, но с верховного суда снимается и передается областному суду, а Чернявскому пишет, что нужно судить по-человечески.

Когда начался процесс и подсудимых под стражу не взяли, я поднимаю крик перед Обкомом и ЦК, что процесс не дает эффекта, что процесс не только мобилизует колхозные массы, но демобилизует. Ведь не случайно, когда объявили приговор, так весь зал со слезами на глазах провожал этих мерзавцев до камеры, пока их не закрыли. Когда объявили приговор, истерики были в зале. Что это значит? Какие остались результаты, почему процесс не превратили в политический, а в деловой. Почему нарушили решение ЦК, там было записано: «Судить верховному суду, а Хатаевич написал, что нужно «судить по-человечески».

Когда начался процесс, я поднимаю шум, что процесс не дает эффекта, он вызывает сочувственное отношение, пресса подымает вокруг процесса крик, тогда Чернявский вызывает Бондарева и назначает его в Шепетовку, а на процесс посылает Кирилюка, вовсе не опытного в этих делах. Когда в это дело вмешалась пресса, Чернявский вызывает Бондарева и говорит: «Что Вы будете кровь пускать людям». Приезжает в Чечельник Ярошевскй и даже в партийный комитет не заходит. Бондарев же зашел в партийный комитет. Я ему говорю, что нужно взять подсудимых под стражу, что процесс не дает эффекта, что он вызывает сочувствие, а он говорит: «Что к ним можно предъявить, а им предъявили буквально поборничество, что такой то взял пуд муки, а Михайлову дали на курорт 500 рублей. Я думаю, что каждый из нас, если бы председатель Райисполкома находился в тяжелом болезненном состоянии, то мне кажется, что за то, что мы ему дали бы 500 рублей, нас не судили бы и не обвиняли.»

Политическую суть процесса выхолостили, нужно было судить совершенно по иному.

В чем политическая суть работы этих бандитов? Они 11 колхозов из 28-ми довели до полного развала, они довели колхозы до такого состояния, что на протяжении ряда лет они сидят на государственном иждевении, на ссудах, весной получают ссуды, получают фуражные ссуды, а доходят до осени и снова получают ссуду.

В этих колхозах стоимость трудодня составляла 317 грамм, а в денежном выражении 17, 19, 23 копейки. Только один колхоз в районе в прошлом году получил наивысшую стоимость 90 копеек.

В результате этого колхозы доведены до развала, народ разбрелся, работать в колхозе некому, эти колхозы живут на государственном иждевении.

В прошлом году в погоне за рекордами, после того, как областной партийный комитет похвалил Чечельницкий район, при хлебозаготовках в колхозах забрали посевной материал и колхозам нечем было сеять. Я считаю, что это не было мелкое барахольство, а это были политические бандиты, руководимые Трилисским и Поповым.

Неслучайно, когда в Чечельницкий район, который в Винницкой области занимает небольшую территорию — 13 сельсоветов, 28 колхозов, неслучайно такое явление, когда в этот район 4 раза приезжал Трилисский и два раза Попов, и кажется был Любченко. Я ставлю вопрос перед пленумом Обкома партии, в частности перед тов. Спиваком, поднять вопрос о возобновлении процесса. Нельзя простить этим

мерзавцам бандитскую работу в районе. Два года — это только для того, чтобы замазать этот процесс.

Филипповский из Лисаковки симулирует сумашествием, когда я послал отобрать у него партбилет, приходит жена и говорит, что он не сошел с ума. Как это установлено, он враг народа — националист, а это ведь на процессе не фигурировало. Когда его отозвали и послали в детскую колонию, его сняли, как врага, знали же об этом, почему же на процессе не предъявлялись эти обвинения.

Я на днях получаю ошеломляющее постановление Обкома партии о наличии контрреволюционно-вредительской работы в Чечельницком районе по определению урожайности. Даю Вам слово, что это ударило громом по голове, никакого снижения урожайности нет, я это заявляю, со всей ответственностью. Комиссия по определению урожайности заседала крепко, доходило до того, что она закрывалась, а когда пришли ко мне, я пересмотрел группу колхозов и сказал, что в этих колхозах правильно, а по этим 7-ми колхозам надо пересмотреть. Пересмотрите, а затем придете на утверждение.

Нашелся корень Абрамовича. К нам приезжает заместитель Шелеметьева, не заходя в партийный комитет, поехал в Ольгополь, там наловил рыбок и после этого пользуясь с тем, что товарищ Бондаренко, новый человек, подсунул ему постановление и таким образом обманули Обком. Я требую пересмотреть это решение и считаю, что оно совершенно неправильное. Записано, что райком не реагировал на это дело, ничего подобного.

О Чернявском. Я совершенно с выступавшими товарищами, и в частности, с т. Гориным, что это не случайные ошибки. С кем работал Чернявский в Одессе? Чернявский работал с Бегайло в Днепропетровске. В Одессе работал с Трилисским, работал со Старобиным и всех тянул за собой. А как реагировал Чернявский на те серьезные сигналы, которые давались? Абсолютно не реагировал. В частности по Чуднову. Вот сейчас только вскрыли эту сволочь Жмудя и исключили из партии. А сколько моих докладных записок было у Чернявского, сколько их было у Спивака. И я раз 15 писал об этом, просил свидания, а меня не допускали. Я у Бегайло сидел три раза по 2 часа, но меня не допускали на прием. Затирали это дело. А сейчас оказалось, что я прав, что это сволочь, что этот человек буквально разложился, что этот человек случайный в партии. Человек 11 лет находился в Венгерской партии, при проверке документов это проходит.

Вот в отношении Старобина. Я еду в Чечельницкий район после того, когда там арестовали 13 человек, после того, когда в районе никого нет. При ликвидации политотдела выдвигаем человека из политотдела на начальника райотдела связи. Эта сволочь дезертирует из района, не обращая внимания на решение, и находит себе приют у Старобина. И Старобин, не говоря с РПК, посылает его директором облсельхозснаба. Мы его два раза вызываем, но он не является. Мы исключаем его из партии и ставим вопрос перед Обкомом об утверждении этого решения. А Старобин говорит, что отозван Сахаротрестом, а в райкоме ничего неизвестно.

Тов. Пипенко (Обком ЛКСМУ).

На днях закончил свою работу IV пленум ВЛКСМ, который рассмотрел вопрос о работе врагов народа в комсомоле. По тем материалам, которые были представлены органами НКВД и по тому сообщению, которое сделал Андрей Андреевич Андреев на пленуме ЦК ВЛКСМ, видно о том, что в Москве и на Украине существовал

контрреволюционный троцкистско-бухаринский молодежный центр. Этот центр возглавлял бывший секретарь ЦК ВЛКСМ Салтанов, Лукьянов, Файнберг и Андреев с Украины. Эта группа создалась из различных антипартийных течений в партии и в комсомоле. Особенно там много осталось корешков из троцкистской группы в комсомоле 1923 г., это группы Ломинадзе.

В своих показаниях эта шайка призналась о том, что они проводили контрреволюционную враждебную работу в комсомоле, что они имели связь с различными центрами, которые были вскрыты славными органами НКВД и расстреляны, что в последнее время возглавляли этот контрреволюционный центр Антипов, Полонский и ряд других.

Из показаний, которые приводились на пленуме ЦК комсомола, видно, что этот Московско-украинский контрреволюционный молодежный центр создавал различные террористические группы, что им особенно удалось это создать в различных и культурных организациях, что Харченко был специально послан для создания террористических групп из молодежи для убийства вождей партии. Они вербовали своих людей из диверсантов и некоторых из комсомольцев.

Основным заданием, которые они имели, это развалить работу комсомола и работу по выполнению указания тов. Сталина по воспитанию молодежи и детей.

По тем материалам, которые были представлены на пленуме ЦК ВЛКСМ и ЦК ЛКСМУ, видно, что на Украину этим центром послан Андреев, который посылался специально для работы в украинскую организацию и был завербован. Андрееву удалось завербовать комсомольских работников. Главным методом его работы — это было морально-бытовое разложение. Андреев имел связь с группой правых и троцкистов, имел связь с Якиром и Балицким.

Из этих материалов видно о том, что в ряде КСМ организаций засело очень много врагов и поэтому задача пленума заключается в том, чтобы сейчас мобилизоваться нам на вскрытие этих врагов.

На пленуме Винницкого Обкома комсомола, где обсуждался вопрос о разоблачении врагов, определенная группа была исключена из состава пленума Обкома и окружкомов. В частности из пленума Винницкого Обкома исключено 29 человек, из которых уже определенная группа арестована как враги народа, которые были завербованы Рожновым, который был послан специально Андреевым для проведения враждебной работы в Винницкой организации. Рожнову удалось завербовать Закаблука, Радченко, Шварцмана, Островского, Заикина и ряд других.

Сейчас видно из показания Андреева о том, что Андреев, работая и возглавляя контрреволюционную группу правых троцкистов в комсомоле, имел тесную связь с националистами и проводил соответствующую работу по вербовке националистических организаций в свою организацию. И кое-где в различных, особенно учебных заведениях, ему это удалось.

Поэтому я хочу поставить такой вопрос. Вопрос о борьбе с контрреволюционерами, националистами очень слабо стоял в комсомоле. Этому вопросу не придали большого значения и на 5-м пленуме ЦК комсомола, и на пленуме Обкома, и на тех активах, которые проходили у нас в областной комсомольской организации.

Мы недавно проводили областное совещание секретарей райкомов комсомола, слушали сообщение о последнем пленуме ЦК ЛКСМУ, который заслушал сообщение товарища Косиора о вскрытии контрреволюционной националистической организации.

Мы будем проводить в каждом районе широкие закрытые комсомольские активы по обсуждению 4-го пленума ЦК ЛКСМ о работе врагов в народе. И моя задача, чтобы просить партийный актив, чтобы секретари райкомов приняли участие в работе этих активов, чтобы более подробно рассказать комсомолу о вскрытом контрреволюционном националистическом центре потому что, я должен прямо сказать, что мы имеем группу комсомольского актива, который всей сущности контрреволюционного центра не понимает. Не понимает, откуда начать работу комсомола по разоблачению. И даже есть сигналы, что эта всякая сволочь имеется в отдельных организациях.

Только вчера арестован Андрейчук, работник нашей областной газеты, как враг. И, бесспорно, что он оставил свои следы и проводил свою контрреволюционную работу.

Была вскрыта группа в Немировском техникуме в 5–6 человек националистов из молодежи. Но кто был организатором, кто возглавлял — в Немировской организации этого вопроса не обсуждали.

Мы имеем сигналы из Бердичевской организации, имеем сигналы из школы, что в различных школах есть отдельные националистические разговоры. Но должен сказать, что если кой-какую работу сделали по очистке и проходящие конференции говорят, что освободились от этих элементов, то по разоблачению националистов комсомольская организация еще ничего не сделала. И тут должна быть очень большая помощь, потому что этот контрреволюционный националистический центр тесно переплетается с разными контрреволюционными организациями, а в ряде районов группы нашего комсомольского актива еще полностью не разобрались со всеми этими событиями, и тут со стороны секретарей райпарткомов должна быть оказана большая помощь с тем, чтобы в первую очередь разъяснить существо работы этих националистов, чтобы включить нашу областную комсомольскую организацию по разоблачению националистов в комсомоле и в рядах партийной организации.

У нас, как установлено, враги основным средством избрали моральное и бытовое разложение комсомольского актива. Как выяснилось из материалов, Антипов пускал все средства, чтобы эта группа вредителей, как Фанберг, устраивала вечеринки, чтобы вербовать людей в контрреволюционную организацию.

Пленум ЦК ВЛКСМ поставил решительную борьбу против всех этих бытовых и моральных разложений. У нас еще много комсомольского актива, который не понимает, что не может быть такого положения, чтобы быт оторвать от политики. Что быт одно, а работа на руководящей комсомольской работе — другое. И потому имеется много случаев. И тот факт, что 11 секретарей райкомов комсомола сняли с работы потому, что они беспробудные пьяницы — это Лихолат, Бронштейн.

И надо этот вопрос очень крепко поставить в комсомоле со стороны партийных организаций, потому что за последние два года по существу не занимались этими вопросами. И это укоренилось не только у отдельных комсомольских работников, а это вражеская рука проникла и в наши организации. Андреев имел задание от Салтанова и Лукьяненка, чтобы спаивать лучших людей, которые были делегатами, и это удалось Андрееву сделать на X-м съезде. И это надо изживать с помощью партийных организаций.

И особенно вопрос, который был поставлен товарищем Андреевым на пленуме ЦК ВКП(б) это вопрос о пропаганде и пропагандистских кадрах. Тут видна вражеская работа. Дело с учебниками плохо и Файнберг умышленно сорвал выпуск учебников, чтобы сорвать политическое образование.

Очень засорены пропагандистские кадры, и поэтому не можем более шире поставить дело, если не обзаведемся хорошими пропагандистскими кадрами. И поэтому с участием партийных организаций надо пересмотреть кадры пропагандистов, которые должны решить дело воспитания наших кадров и то, что поставил IV-й пленум перед нашей организацией[2].

ДАВО. — Ф. П–136, оп. 1, спр. 234. — Арк. 32–52, 114–123. Оригінал. Машинопис.

Примітки:

[1] В роботі IV пленуму брали участь 55 членів і кандидатів в члени пленуму обкому, члени ревізійної комісії, 54 секретарі райкомів та окружкомів партії. На пленумі був присутній секретар ПК КПК при ЦК ВКП(б) по Вінницькій області Янсон.

[2] Масові репресії цілком логічно захопили комсомол, де боротьба з «ворогами народу», як свідчить документ, набрала гротескних форм.

Д о к у м е н т № 77
Постанова IV пленуму Вінницького обкому КП(б)У «Про постанову серпневого пленуму ЦК КП(б)У «Про буржуазно-націоналістичну антирадянську організацію боротьбистів і про зв'язки з цією організацією Любченка П.П.»[1]

9 вересня 1937 р.
Цілком таємно
Підлягає поверненню
до особого сектору
обкому КП(б)У

Пленум Обкому КП(б)У цілком і повністю приєднується до рішення серпневого пленуму ЦК КП(б)У «Про буржуазно-націоналістичну антирадянську організацію колишніх боротьбистів і про зв'язки з цією організацією Любченка П.П.» та цілком і з повнотою схвалює вжиті ЦК КП(б)У заходи в цій справі.

Викрита органами НКВС УРСР контрреволюційна націоналістична організація, очолювана колишніми боротьбистами, з'являючись агентурою польських панів і німецьких фашистів та перебуваючи в найщільнішому зв'язку і контакті з раніше викритою антирадянською організацією на чолі з Якіром, Балицьким, Поповим, ставила своєю метою, з допомогою інтервенції фашистської Німеччини та Польщі повалення радянського ладу, поновлення на Україні влади поміщиків і капіталістів та перетворення України в колонію фашистської Німеччини й Польщі. Керівники буржуазно-націоналістичної організації зобов'язались віддати Польщі та Німеччині значну частину території Радянської України.

Посідаючи ряд відповідальних постів у партійному і радянському апараті — Любченко, Хвиля, Войцехівський, Триліський, Таран, Порайко, Маркітан і інші довгий час обманювали партію і прикривали свою контрреволюційну шпигунську і шкідницьку роботу проти комуністичної партії і радянської влади, проти всього українського народу.

Ця зграя буржуазних націоналістичних контрреволюціонерів проводила в сільському господарстві, промисловості і культурному будівництві шкідництво, отруювали худобу, знищували хліб, розвалювали колгоспи та організувала ряд знущань над населенням, щоб цим викликати незадоволення широких народних мас проти радянської влади і комуністичної партії.

Вінницька область, як прикордонна, посідає значне місце в планах цієї контрреволюційної буржуазно-націоналістичної організації. Зграя тепер викритих ворогів народу буржуазних націоналістів на чолі з колишніми боротьбистами Триліським, Самутіним, Лукашенком, Кудрявцевим і інш., яка протягом довгого часу орудувала в області в тісному контакті і щільному зв'язку з троцькістсько-бухаринськими недобитками — Гібер, Подольський, Шойбман і інш. провадила свою підлу шпигунську і шкідницьку роботу в сільському господарстві, промисловості та на культурно-освітньому фронті. Вона докладала всіх зусиль, щоб зменшити врожайність колгоспних ланів. З цією метою провадила шкідницьке планування в сільському господарстві, знищувала молодняк, щоб затримати зростання тваринництва в області, провадила роботу, спрямовану на розвал колгоспів, в культосвітніх закладах, зокрема в школах, насаджувала ворожих людей, організувала масове звільнення учителів, щоб цим провокаційним шляхом викликати незадоволення мас інтелігенції проти політики комуністичної партії і радянської влади.

Пленум вважає за встановлене, що колишній перший секретар Обкому КП(б)У Чернявський, прибувши на роботу до Вінницької області, привіз з собою цілу групу своїх людей і розставив їх на відповідальніших партійних і радянських постах — Триліський, Смолянський, Бегайло, Старобін, Самутін, які тепер викриті як вороги народу.

Маючи ряд документів та матеріалів про ворожу діяльність цих людей, Чернявський не тільки не вживав заходів, щоб викрити і розгромити це вороже кубло, а навпаки, приховував всі ці документи та матеріали і по суті прикривав шкідницьку контрреволюційну діяльність ворогів, що засіли в партійно-радянському апараті та керівних органах культурно-освітнього фронту області.

Пленум Обкому КП(б)У ставить перед ЦК КП(б)У і ЦК ВКП(б) питання про притягнення Чернявського до суворої партійної і державної відповідальності.

Пленум зобов'язує Бюро Обкому, окружні і районні комітети КП(б)У та первинні парторганізації провадити нещадну боротьбу, викрити до кінця і розгромити буржуазно-націоналістичні елементи, як лютих ворогів партії, радянської влади і всього народу, прийняти всіх заходів щодо ліквідації наслідків контрреволюційної, шкідницької роботи на всіх ділянках соціалістичного будівництва — в сільському господарстві, промисловості та національно-культурному фронті.

Пленум вважає необхідним організувати глибоке вивчення в парторганізаціях кожним членом і кандидатом партії, комсомольцем, співчуваючим історії КП(б)У, боротьби нашої

партії з буржуазно-націоналістичними партіями, течіями та групами, щоб озброїти кожного комуніста знанням багатого досвіду цієї боротьби і зобов'язує Бюро Обкому, окружкоми і райкоми накреслити конкретні заходи щодо реалізації цього завдання.

Пленум зобов'язує Бюро Обкому, окружкоми і райкоми КП(б)У провести рішучу очистку партійного, радянського, господарського та культурно-освітнього апарату від націоналістичних недобитків та їх прибічників, рішучого і сміливого висунення в апарат молодих українських кадрів, відданих партії Леніна-Сталіна, перевірених на роботі партійних і непартійних більшовиків.

Пленум вважає за необхідне провести у всіх районах райактиви (райпартзбори) широко обговорити на них постанову Пленуму ЦК КП(б)У «Про буржуазно-націоналістичну антирадянську організацію колишніх боротьбистів і про зв'язки з цією організацією колишніх боротьбистів і про зв'язки з цією організацією Любченка П.П.», мобілізувати всю обласну парторганізацію, кожного члена і кандидата партії на нещадне викриття до кінця й остаточний розгром буржуазно-націоналістичних елементів і їх прибічників.[2]

Секретар обкому КП(б)У підпис Співак

ДАВО. — Ф.П–136, оп. 1, спр. 234. — Арк. 11–11 зв. Завірена копія. Машинопис.

Примітки:

[1] Робота пленуму (29–30 серпня 1937 р.) ЦК КП(б)У була присвячена розгляду питання про «…буржуазно-націоналістичну організацію, очолювану колишніми боротьбистами любченками-хвилями», як було сказано в журналі «Більшовик». Мова йшла про викриття широкого націоналістичного «підпілля» в усіх областях України, в тому числі й на Вінниччині. П. Любченко, один із керівників міфічної організації, 30 серпня 1937 р. в перерві Пленуму застрелив свою дружину й застрелився сам.

[2] Боротьба з «українськими націоналістами» була одним з головних напрямків репресій та логічним продовженням кампаній сталінського режиму по фізичному винищенню ймовірних противників в Україні. В. Молотов у бесіді з Ф. Чуєвим сказав так: «1937 рік був необхідним. Якщо врахувати, що ми після революції рубали направо-наліво, одержали перемогу, проте залишки ворогів різних напрямків існували, і перед обличчям загрози небезпеки фашистської агресії вони могли об'єднатися. Ми зобов'язані 37-му рокові тим, що в нас під час війни не було п'ятої колони». *Див.: Ф. Чуев. Сто сорок бесед с Молотовим: Из дневника Ф. Чуева. — М., 1991. — С. 390.*

Документ № 78
Постанова Центрального Виконавчого комітету СРСР про внесення змін в діючі кримінально-процесуальні кодекси союзних республік

14 вересня 1937 р.

Внести следующие изменения в действующие уголовно-процессуальные кодексы союзных республик по рассмотрению дел о контрреволюционном вредительстве и диверсиях:

1. По делам о контрреволюционном вредительстве и диверсиях обвинительное заключение вручать обвиняемым за одни сутки до рассмотрения дел в суде.

2. Кассационного обжалования по делам о преступлениях, предусмотренных ст.ст. 58[7] УК[1] РСФСР (вредительство) и 58[9] УК[2] РСФСР (диверсия) и соответствующим статьям УК других союзных республик — не допускать.

3. Приговоры к высшей мери наказания (расстрел) приводить немедленно по отклонению ходатайства осуждённых о помиловании.

Друкується за: Реабілітація репресованих: Законодавство та судова практика. — К., 1997. — С. 143–144.

Документ № 79

Доповідна записка заступника начальника УНКВД у Вінницькій області І. Морозова наркому НКВД УРСР І. Леплевському про проведення операції по «українському антирадянському націоналістичному підпіллю»

24 вересня 1937 р.

За период с 15 июня по 15 сентября текущего года 4-м Отделом УГБ Винницкого Областного Управления НКВД УССР, по линии украинского антисоветского националистического подполья арестовано — 901 человек, причем с 1-го по 15 сентября с.г. арестовано 379 человек.

Из числа арестованных:

По городу — 389 человек.

По селу — 592 человека.

Из указанного количества арестованных:

бывших боротьбистов — 9	немцев — 5
бывших укапистов — 18	бывших петлюровцев — 338
бывших членов УПСР — 48	бывших политбандитов —36
бывших членов УСДРП — 8	бывших контрабандистов — 25
бывших членов УВО — 47	бывших кулаков — 101
бывших «просвитян» — 48	реэмигрантов — 15
поляков — 31	служителей культа — 21
галичан — 50	бывших членов КП(б)У — 26

Таким образом из общего количества арестованных — 821 человек или 91,1% с контрреволюционным политическим прошлым.

По служебному положению состав арестованных распределяется следующим образом:

работников просвещения — 187

служащих совaппарата — 165

партийных работников — 5

колхозников — 269

крестьян-единоличников — 83

рабочих — 93

кустарей — 7

без определенных занятий — 97

За указанный период ликвидировано — 47 групповых дел, вскрыто 28 повстанческих ячеек и 5 диверсионно-террористических групп.

По показаниям арестованных пока проходят 479 человек, которые устанавливаются для ареста.

Вскрытые и ликвидированные антисоветские украинские националистические организации и группы на территории области, как видно из показаний арестованных, проводили работу по линии:

а) подготовки и сколачивания украинских антисоветских кадров для использования их в повстанческо-диверсионных целях во время войны;

б) проведения террора, диверсии и шпионажа в настоящее время;

в) вредительства в сельском хозяйстве и на культурно-идеологическом фронте;

г) агитации против мероприятий проводимых Советской властью на селе и пропаганды фашизма.

Украинское антисоветское националистическое подполье широко использовало для проведения подрывной работы на селе учительство и работников советского аппарата, а также крестьян, главным образом, из числа бывших петлюровцев, политбандитов и церковников-афтокефалистов.

Следствием вскрывается широко разветвленное антисоветское украинское националистическое подполье, состоящее из нетронутых кадров боротьбистов, УВО и УНЦ.

Как установлено по делам националистов, правых и троцкистов, между ними существовал блок, который в Винницкой области осуществлялся через националистов Трилисского, Самутина, Заворотнего, Кузьменко; правых — Михайлова, Смолянского и троцкистов — Подольского и Гивера.

Вскрываемое антисоветское боротьбистское подполье было связано с боротьбистами других городов, в частности в Киеве и Харькове.

Следствием устанавливается руководящая роль в организации украинского антисоветского националистического подполья со стороны польских разведорганов, насаждавших на территории Винницкой области, главным образом, в пограничных и приграничных районах шпионско-диверсионно-повстанческие ячейки.

Установлен также блок между украинской националистической организацией и ПОВ (Брацлавская и Ульяновская группы ПОВ).

Первичными показаниями арестованных бывшего зав. Винницким ОблОНО, бывшего председателя Шепетовского окрисполкома Копыла, бывшего директора Управления гостиниц города Винницы Щербакова, бывшего председателя Славутского райисполкома Одаренко, бывшего председателя Проскуровского Окрпотребсоюза Сердюка и бывшего председателя Каменец-Подольского окрпотребсоюза Кирко — устанавливается связь Винницкого украинского антисоветского националистического подполья через Самутина, Трилисского, Зиненко и Кузьменко с центром этой организации, вскрытым НКВД УССР.

Указанные арестованные признали свою принадлежность к украинской контрреволюционной организации.

Заместитель начальника УНКВД по Винницкой области
Капитан государственной безопасности Морозов

ДА СБУ. — Ф.16, оп. 30, спр. 79. — Арк. 2–25. Оригінал. Машинопис.

Документ № 80
Постанова Центрального Виконавчого Комітету СРСР про збільшення терміну ув’язнення

2 жовтня 1937 р.

Действующим уголовным законодательством СССР и союзных республик для борьбы со шпионажем, вредительством, с попытками организации взрывов, крушений, поджогов с человеческими жертвами и других диверсионных актов установлены в качестве мер уголовного наказания — лишение свободы на срок не свыше 10 лет, а для наиболее тяжких видов государственных преступлений — высшая мера наказания (расстрел).

В целях дальнейшей борьбы с такого рода преступлениями и предоставления суду возможности избирать по этим преступлениям не только высшую меру наказания (расстрел), но и лишение свободы на более длительные сроки, Центральный Исполнительный Комитет СССР постановляет:

1. Во изменение ст. 18 Основных начал уголовного законодательства СССР и союзных республик установить в качестве меры уголовного наказания лишение свободы на срок не свыше 25 лет.

Предложить центральным исполнительным комитетам союзных республик привести свое законодательство в соответствие с настоящим постановлением.

Друкується за: Реабілітація репресованих: Законодавство та судова практика. — К., 1997. — С. 37–38.

Документ № 81
Витяг із виступу секретаря Ободівського райкому КП(б)У Бєловодського на нараді секретарів райкомів партії щодо масштабів репресій у селах району під час виборчої кампанії

17 жовтня 1937 р.

[…] У нас 18 избирательных участков, 13 сельсоветов. В подборе избирательных комиссий мы столкнулись с большими трудностями в 4-х селах. Как мы это дело проводили? Кроме того, что мы посылали товарищей на места, которые знакомились с лучшими людьми в колхозах этих сел, мы дополнительно посылали членов райкома партии, проверяли людей через районные отделы НКВД. У нас 4 пораженных села, в которых мы несколько раз проверяли списки и еще не подобрали людей. Например, с. Торкановка установлено, что за этим селом осталась связь с монахами, около 30 человек расстрелянных, и оказалось, что когда мы начали проверять списки, то увидели, что не было ни одного человека, который не был бы не связан с расстреляными, с монахами. Второе, с. Татаровка, которое было репрессировано.

Избирателей мы выбирали исключительно из молодежи, рождения после 1915 г., весь старший возраст замешан в бандитизме. В самом центре — в Ободовке — был погром и нам пришлось много поработать, чтобы подобрать 27 человек, во всяком случае, нами подобрано 146 человек и сейчас мы их проверяем, проводим через организации и колхозы, есть представители от ОСО организации, по линии других организаций, еще есть отсев по 2–3 человека из всего количества, которое мы проверили. В с. Татаровка был случай, когда один человек выступил и спросил: «А почему старики не избираются, почему избирается один молодняк». В с. Цыбулевка в связи с подбором руководителей мы установили, что много находилось не наших людей, выявили новых проверенных людей, настоящих активистов. […]

ДАВО. — Ф. П–136, оп. 1, спр. 279. — Арк. 7. Завірена копія. Машинопис.

Примітка: [1]Важливим чинником репресій було бажання Сталіна позбавитись старого прошарку керівників в Компартії та радах. На місцях така політика втілювалась в різноманітних формах репресій проти людей, які мали зв'язки або колись контактували з «соціально небезпечними» з точки зору районного начальства «елементами». Документ свідчить, що по окремих селах хвиля репресій і розстрілів була дуже висока.

Документ № 82
Доповідна записка помічника начальника УНКВД у Вінницькій області Донця секретареві Вінницького обкому КП(б)У Співаку про компрометуючу інформацію на секретаря президії облвиконкому С. Вербицького

27 жовтня 1937 р.
Совершенно секретно
Только лично

Из имеющихся в нашем распоряжении данных видно, что секретарь суженного президиума облисполкома Вербицкий Степан Васильевич происходит из Бессарабии, с 1917 г. по июнь 1918 г. был почтальоном почтово-телеграфной конторы м. Романовки, Бессарабской губ. После занятия румынами Бессарабии и отказа целого ряда почтовых работников дать присягу (данные из автобиографии Вербицкого, написанной им в 1930 г.) румынскому королю, был вместе с работниками уволен в г. Кишиневе и отправлен за Днестр на территорию Украины.

Обстоятельства его переброски румынами на Украину внушают опасения, и хотя конкретных компрометирующих фактов у нас о Вербицком нет, однако со своей стороны считаем нецелесообразным пребывание его в должности секретаря суженного президиума облисполкома.

Помощник начальника управления НКВД УССР
по Винницкой области капитан
государственной безопасности підпис Донец

ДАВО. — Ф.П–136, оп. 1, спр. 273. — Арк. 73. Оригінал. Машинопис.

Примітка: [1] Приклад С.В. Вербицького дуже типовий для розуміння підходів НКВД до визначення «соціально небезпечних елементів».

Документ № 83
Довідка начальника 8 відділення УГБ УНКВД у Вінницькій області Шепеленко про результати оперативно-слідчої роботи УНКВД у Вінницькій області за період з 1 червня по 10 листопада 1937 року

не раніше 10 листопада 1937 р.
Совершенно секретно

За время с 1-го июня по 10-е ноября 1937 г. Управлением НКВД по Винницкой области и подчиненными райорганами привлечено к следствию — 10 176 человек из них арестовано — 10 128 человек.

Из указанного количества арестованных прошло:

а) По операции в порядке приказа НКВД СССР № 00485 — 2707 человек.

б) По операции в порядке приказа НКВД СССР № 00447 — 5502 человека.

Дела, привлеченные и арестованные, исключая массовую операцию в порядке приказа НКВД СССР № 00447 распределяются по отделам следующим образом:

Отделы	Всего			В том числе				
	Заведенных дел	Привле-ченных	Арестов	Групповых			Одиночек	
				Дел	Привлеч.	Арестов.	Привлеч.	Арестов
3 отд.	2325	2851	2840	95	619	611	2232	2229
4 отд.	567	999	996	74	506	504	493	492
5 отд.	329	429	424	15	105	110	314	314
6-11-й	97	161	154	21	85	79	76	75
др.отд.	43	48	26	3	8	2	40	24
Итого	3414	4488	4440	208	1339	1306	3155	3134

Характер преступления	Всего	3 Отдел	4 Отдел	5 Отдел	6 Отдел	Другие Отделы
По контрреволюционным преступлениям	4356	2810	986	412	136	12
По польской линии	2191	1954	62	111	58	6
В том числе:						
Польшпионаж	532	420	15	87	5	5

Измена родине	170	146	3	20	1	-
Польская контрреволюция	1489	1388	44	4	52	1
По немецкой линии	92	68	18	5	1	-
В том числе:						
Немшпионаж	19	16	2	1	-	-
Измена родине	10	10	-	-	-	-
Немецкая контрреволюция	62	41	16	4	1	-
По румынской линии	359	335	15	6	3	-
В том числе						
Румшпионаж	240	227	5	5	3	-
Измена родине	66	55	10	1	-	-
Румынская контрреволюция	53	53	-	-	-	-
Шпионаж разный	13	11	-	1	1	-
В том числе:						
Японский (Харбинцы)	11	9	-	1	1	-
Латвийский	1	1	-	-	-	-
Турецкий	1	1	-	-	-	-
Прочие контрреволюционные преступления	1701	442	891	289	73	6
В том числе:						
Троцкистская контрреволюция	205	9	123	54	17	2
Правые	92	5	86	1	-	-
Эсеры	16	-	16	-	-	-
Меньшевики	4	-	4	-	-	-
Военно-фашистские заговорщики	85	-	-	85	-	-
Украинская контрреволюция	717	338	365	5	9	-
Повстанческая контрреволюция	24	23	1	-	-	-
Церковно-сектантская контрреволюция	76	-	72	-	4	-
Диверсия	17	1	6	7	3	-
Вредительство	124	39	20	47	18	-
Террор	315	27	173	89	22	4
Преступления не контрреволюционного характера	124	41	10	12	25	36
В том числе:						
Служебно-должностные	51	5	1	4	7	34
Хищения соцсобственности	15	-	-	6	8	1
Разглашение секретных сведений	3	2	1	-	-	-
Антисемитизм	2	2	-	-	-	-
Побег из высылки	8	1	6	1	-	-
Нелегальный переход границы	26	26	-	-	-	-
Нарушение погранрежима	3	1	1	-	1	-
Вооруженное ограбление	1	-	-	-	1	-
Спекуляция	2	2	-	-	-	-
Хулиганство	3	-	1	1	-	-
Незаконное хранение оружия	1	1	-	-	-	-
Аварии	2	-	-	-	2	-
Дача ложных показаний	1	-	-	-	1	-

Арестованные и привлеченные по характеру преступлений и отделам подразделяются:

Всего закончено следственных дел — 1897

По ним прошло обвиняемых — 2018

Из них арестованных — 1897

Из числа законченных дел:

1. Передано в суд 672 чел.
2. Передано на Военную коллегию 165 чел.
3. Передано в НКВД – СССР в порядке приказа № 00485 1280 чел.
4. Передано на спецтройку в порядке приказа НКВД СССР № 00447 588 чел.
5. Освобождено в процессе следствия 8 чел.
6. Освобождено прокуратурой 14 чел.

Результаты следствия по операции в порядке приказа НКВД СССР № 00485

Всего закончено и передано справок в НКВД СССР на — 1280 человек. В том числе:

По полякам 1158

По румынам 116

По немцам 11

По харбинцам 3

Получено решений из НКВД СССР по представленным справкам на 937 человек.

В том числе:

По полякам —	865	по 1 кат. 782,	по 2-й кат. 79
По румынам —	58	46	10
По немцам —	11	10	1
По харбинцам —	3	3	–

Рассмотрено судами дел на 274 человека привлеченных. Из них осуждено:

1. К расстрелу 16 чел.
2. ИТЛ до 20 лет 4 чел.
3. ИТЛ до 10 лет 123 чел.
4. ИТЛ до 5 лет 74 чел.
5. ИТЛ до 3 лет 41 чел.
6. Прочим мерам наказания 11 чел.
7. Оправдан 1 чел.

Результаты по операции в порядке приказа НКВД СССР № 00447 — 1937 г.

Согласно предоставленных лимитов, включая и дополнительно утвержденные, аресту подлежало 6300 человек, в том числе по 1-й категории 2200 человек, по 2-й категории — 4100.

На 7-е ноября 1937 г. всего арестовано 5502 человек, из них осуждено Тройкой — 4633. В том числе:

По 1-й категории 1592

По 2-й категории 3041

Кроме этого, Тройкой осуждено по делам вне операции — 588 человек. В том числе:
По 1-й категории 390
По 2-й категории 198

Осужденные Тройкой подразделяются:

Кулаков	1634	по 1-й кат. 705	по 2-й кат. — 929
Уголовников	1227	380	847
Прочие контрреволюционные элементы	2360	897	1463
Итого	5221	1982	3239

По характеру преступлений осужденные Тройкой подразделяются:

	Всего	1 категории	2 категории
Кулаков	1632	705	927
Уголовников	1227	380	847
В том числе:			
Грабителей	466	219	247
Воры и рецидивисты	514	84	430
Контрабандисты	2	1	1
Аферисты	1	-	1
Скотоконокрады	241	75	166
Фальшивомонетчики	3	1	2
Бывшие участники контрреволюционных организаций	624	260	364
В том числе:			
Повстанческих	390	179	211
Фашистских	18	6	12
Террористических	15	7	8
Бандитских	201	68	133
Участники ликвидированных в настоящее время контрреволюционных организаций	567	310	257
В том числе:			
Повстанческих	78	37	41
Националистических	183	126	57
Фашистских	51	33	18
Террористических	18	14	4
Шпионо-диверсионных	89	65	24
Церковно-сектантских	55	25	30
Шпионские связи	63	8	55
Явки инразведок	22	-	22
Вредительство	9	2	7

Членов антисоветских партий	16	9	7
В том числе:			
Эссеры	13	8	5
Меньшевики	2	1	1
Бундовцы	1	-	1
Церковно-сектантская контрреволюция	648	195	453
В том числе:			
Духовенство	69	41	28
Церковный актив	222	71	151
Монашествующие	11	10	1
Сектанты	326	73	253
Прочие	524	123	401
Итого	5221	1892	3237

Арестованных в порядке приказа НКВД СССР 3 00447 по национальному составу подразделяются:

Украинцев 3965
Русских 51
Поляков 517
Евреев 34
Немцев 38
Чехов 2
Китайцев 1
Мадьяр 1
Осужденные Тройкой изъяты:
Из колхозов 1465
совхозов 47
промышленных предприятий 219
военной промышленности 9
транспорт 136
соваппарат 59
строительства 48
Без определенных занятий 2133
Прочие 745

Из числа осужденных: ранее судившихся 2662, бежавших из лагерей 246, скрывшихся от репрессий 80, находилось в тюрьме 16.

Начальник 8 отделения УГБ ВОУ НКВД
Лейтенант Госбезопасности Шепеленко

ДА СБУ. — Ф.16, оп. 30, спр. 99. — Арк. 130–136. Оригінал. Машинопис.

Документ № 84
Статистичні дані оперативно-слідчої роботи УНКВД у Вінницькій області за період з 1 червня по 1 грудня 1937 року

1 грудня 1937 р.
Совершенно секретно

Всего арестовано с 1-го июня по 1-е декабря 1937 года — 12 299 человек, из них по операции в порядке приказа НКВД СССР № 00447 передано в Каменец-Подольскую и Житомирскую области — 836 человек арестованных.

Количество арестованных разбивается по линиям:

Троцкистов и правых	342 чел.
Участников военно-фашистского заговора	89 чел.
Украинских националистов	902 чел.
По польской контрреволюции и шпионажу	2876 чел.
По немецкой контрреволюции и шпионажу	112 чел.
По румынской контрреволюции и шпионажу	538 чел.
По японской контрреволюции и шпионажу	15 чел.
По церковно-сектантской контрреволюции	109 чел.
По операции в порядке приказа № 00447	5707 чел.
Из них:	
По украинским националистам	1412 чел.
По церковникам и сектантам	827 чел.
По полякам	593 чел.
По немцам	43 чел.
Жен изменников родины	102 чел.
По другим делам	671 чел.
Из них:	
По бывшим политпартиям	21 чел.
По шпионажу, диверсии и террору	74 чел.
Вредительство	137 чел.
Контрреволюционная агитация	316 чел.
Служебно-должностные преступления	66 чел.
Побег с высылки	8 чел.
Нелегальный переход границы и нарушение погранрежима	29 чел.
Дезинформация и разглашение секретных сведений	5 чел.
Прочие преступления	15 чел.

Осуждено с 1 июня по 1 декабря 1937 года 8835 человек.

Осуждено Военной Коллегией правых, троцкистов и украинских националистов: — 117 человек.

По 1-й категории	97 чел.
По 2-й категории	20 чел.

Осуждено Военной Коллегией по военно-фашистскому заговору

По 1-й категории 42 чел.

По 2-й категории 1 чел.

Осуждено Военными Трибуналами, спецколлегией и Особым Совещанием НКВД СССР — 117 человек. По правым, троцкистам и украинским националистам.

По 1-й категории 1 чел.

По 2-й категории 116 чел.

Всего осуждено по полякам — 1655 чел.

По спискам 1-й категории 1516 чел.

По спискам 2-й категории 139 чел.

Всего осуждено по немцам — 11 чел.

По спискам 1-й категории 10 чел.

По спискам 2-й категории 1 чел.

Всего осуждено по румынам — 146 чел.

По спискам 1-й категории 129 чел.

По спискам 2-й категории 17 чел.

Всего осуждено по харбинцам — 3 чел.

По спискам 1-й категории 3 чел.

Возвращено на доследование из НКВД СССР по спискам:

По полякам 17 чел.

По румынам 2 чел.

Числится за НКВД СССР еще не рассмотренных справок — 1327

По полякам 950 чел.

По немцам 18 чел.

По румынам 353 чел.

По харбинцам 6 чел.

Результаты оперативно-следственной работы по операции в порядке приказа НКВД СССР № 00447.

Предоставленный лимит:

По 1-й категории 2300 чел.

По 2-й категории 4700 чел.

За все время осуждено по операции в порядке приказа НКВД № 00447.

По 1-й категории 2288 чел.

По 2-й категории 4386 чел.

Остаток лимита:

По 1-й категории 12 чел.

По 2-й категории 314 чел.

Из общего количества осужденных тройкой в порядке приказа НКВД СССР № 00447:

Поляков 593 чел.

Немцев 43 чел.

Украинских националистов 1412 чел.

Церковников и сектантов 827 чел.

Всего прошло открытых процессов:

1.По вредительству в сельском хозяйстве — 2 процесса.

Осуждено: по 1-й категории	5 чел.
по 2-й категории	6 чел.

2. По вредительству в животноводстве — 3 процесса.

Осуждено: по 1-й категории	18 чел.
по 2-й категории	14 чел.

3. По вредительству в системе заготзерно — 4 процесса.

Осуждено: по 1-й категории	9 чел.
По 2-й категории	21 чел.

Решений особого совещания НКВД по делам жен не поступало.

Осталось в следственном производстве всего	749 человек.
Троцкистов и правых	88 чел.
Участников военно-фашистких заговоров	8 чел.
Украинских националистов	76 чел.
По польской контрреволюции и шпионажу	295 чел.
По немецкой контрреволюции и шпионажу	17 чел.
По румынской контрреволюции и шпионажу	39 чел.
По японской контрреволюции и шпионажу	3 чел.
По церковно-сектантской контрреволюции	6 чел.
По кулацкой операции	26 чел.
Жен изменников родины	83 чел.
По другим делам	106 чел.
Из них:	
Эсеров	1 чел.
Диверсия	14 чел.
Вредительство	47 чел.
Прочий шпионаж	1 чел.
Контрреволюционная агитация	43 чел.[1]

Начальник управления НКВД по Винницкой области
Майор государственной безопасности И. Морозов

Начальник 8 отделения УНКВД
Лейтенант государственной безопасности Шепеленко

ДА СБУ. — Ф. 16, оп. 30, спр. 99. — Арк. 173–178. Оригінал. Машинопис.

Примітка: [1] У супроводжуючому листі зазначалося: «Народному комиссару внутренних дел УССР комиссару 2 ранга государственной безопасности товарищу Леплевскому. г. Киев. Согласно вашего распоряжения от 15-го ноября 1937 года за № 109804 направляю цифровые данные об оперативно-следственной работе Управления НКВД по Винницкой области за время с 1-го июня по 1-е декабря 1937 года. Приложение: по тексту. Заместитель начальника управления НКВД по Винницкой области майор государственной безопасности И. Морозов».

Документ № 85
Скарга члена сільської ради с. Юзвенці[1] Барського району С. Кордона секретареві ЦК КП(б)У С. Косіору про зловживання владою голови колгоспу

20 грудня 1937 р.

З приводу викриття ворогів народу по СРСР в нашому селі Юзвенках є дійсно вороги народу по прикритті районовими установами.

Важко згадати бувшого голову нашого колгоспу Солоненка, який на протязі кількох років свого головування проявивши себе ворожим елементом, а саме: Солоненко був і є міцно пов'язаний з бувшим головою сільради Ковальчуком, якого в 1935 році за допомогою центральних установ було знято з роботи, виключено з лав ВКП(б) та віддано до суду як контрреволюціонера та грабіжника. Солоненко підписував Ковальчукові різні ложні документи грошові по сільраді, видав Ковальчукові з к-пу колгоспний волок, якого конче потрібно, що пропав разом з колгоспною рибою. Солоненко з Ковальчуком систематично пиячив та допомагав оббирати прохожих людей. Солоненко зажимав самокритику, зривав стахановський рух в с. г. в 1936 році, робив гонитву на першу проявившу п'ятисотницю Блащук Лідою, спрямував преміяльні фонди в бік аби ланкова з більшим урожаєм їх не одержала, райустанови жодної уваги не звертали, внаслідок цього багато потеряло віру в честь района і декотрі не захотіли бути ланковими.

В 1936 році прибув до села засланий контрреволюціонер Юзвенко Іван А. на коротку термінову відпустку, тобто на 24 години терміном, Солоненко, залишивши молотьбу, забрав з собою правління бригадирів та голову сільради Рудик Мар'ю, де відкрили чаркування, внаслідок чого був простой молотьби, і так любимому гостю удалося за могоричі та подарунки, що подарив полушубок голові сільради Рудик Марії, а коли колгоспник Фурман Микита зауважив, то ще й його набили. Солоненко відверто заявив, що знає хто його викриває перед слідчими органами, но ніхто йому мовляв нічого не зробить, тому що в нього є міцний зв'язок з районовими установами.

Солоненко мав міцну пов'язку з бувшим головою РВК Балабаном, який в сучасний момент перебуває під вартою як ворог народу, який не реагував на скарги трудящих, а старався мстити колгоспному активові, і так Солоненкові удалося пробути головою аж до перевиборів 26.VI.37 року. На перевибори з'явились обурені колгоспники мерзенними діями Солоненка колгоспники одноголосно перебрали мерзавця Солоненка. Щоб насильно залишитись, голова к-пу Балабан усно заявив Солоненкові, щоб не передав ні справ, ні печатки новообраному голові Юзвенку Філіпу. Описавши новообраного голову кулаком і бідніших активних колгоспників контрреволюціонерами, а щоб залякати, новообраному правлінню та всім колгоспникам після перевиборів в ніч 27.VI.37 року на колгоспні конюшні рукою свого любимчика Кутішевським Васильом прибиває колгоспні 2 кінно-матки, де було помічено молодим колгоспником Маліновським Стахом й справу було передано до слідчих органів, слідчими органами жодної уваги не було звернено.

Солоненко примусово природно використовував жіноцтво, а котрі не віддавали себе, то переживали помсту незаконну від Солоненка, а саме як-то Бугуцька Юзефа та інші. Ще і ще раз колгоспники вимагали від районних установ кінця знущання, по вимогу колгоспників Балабан прибув до села вдруге перевести перевибори.

Балабан, побачивши на перевиборах, що йому не удасться залишити Солоненко головою к-пу, хотів розпустити народ по домам. Колгоспники таки спорно заставили провести перевибори. Балабан відкрив збори й почав угрожать помстою колгоспників, які до декотрих мір перебалакувались з Балабаном, як з ворогом народу, і перебрали Солоненка як ворога народу.

Люто зирнув Балабан на колгоспників, що йому ворожий план не удався, а про калічення колгоспних коней Балабан не згадав й слідчі органи не заікнулись аж до арешту Балабана, а після арешту проводив про людське око слідство міліціонер Митковський, де справа залишалась і досі без наслідків.

В сучасний момент Солоненко відхваляється, що за його ініціативи будуть переарештовані всі колгоспники-активісти, які викривали його в подлих діях. Видно із точки зору, що Рай НКВД дає змогу пригрітись ворогам, як то Солоненку, Кутільвському та їх співчуваючому голові С.Р. Рудик, а помстить колгоспникам — активним сількорам, які викривають ворогів народу та до н.села самими ворогами, як Солоненком, Кутішевським та Рудичкою за допомогою Барського НКВД визвано обласне Вінницьке НКВД та переводить масові арешти активних бідніших колгоспників.

За ложними доказами ворогів народу Солоненка, Кутішевського, Рудика та Саміня вороги у присутності міліціонера провадять ночами арешти, забираючи чоловіків, в положенні жінок, та й чоловіків з малими дітьми, по нашому невеличкому хуторі заарештовано понад 14 осіб, внаслідок невинних людей видано ворогами, обурені всі колгоспники, за винятком антирадянськими небезпечними елементами, як то кулаком Ліщуком, твердовиком 2) Кордоном Михайлом. 3) Моцьковим Антоном Степанович, Мацьковим Андрійом С., які дійсно чужді елементи та міцно пов'язані з Солоненком, Кутішевським, Рудиком. Вище згадані твердовики та керівники села відхвалюються, що будуть переарештовані всі колгоспники, активні та сількори передових людей колгоспу, які проти ворогів народу.

Згадати хоча б заарештованих осіб, а саме:

1. Фурман Микита старий колгопник, активіст, організатор к-пу, був в к-пі передовим до відсутніх робіт.
2. Залевський Бронько
3. Лесковський Олександр Ф.
4. Кордон Олександр Іванів.
5. Кучер Анеля Іванівна та інші, які завжди боліють за соціалістичну власність, на кожному кроці зауважували й викривали ворогів народу, Но вороги скористались тим, що мають гарний захист в НКВС, що дали змогу арештами невинних передових бідніших колгоспників, пригрітись ворогам і цим пошкодити колгоспному суспільстві, підірвати добробут нашого колгоспу, який на сьогоднішній день передовим по Барському району по всіх галузях робіт. Цього року колгоспники одержують по 6 кілограм зернової культури на трудодень.

Прохання до центральних партійних органів звернути особливу увагу на контрреволюційні дії, виновних в цьому покарати, а невинних осіб звільнити з-під варти[2].

Власноручний підпис скаржника КОРДОН Степана Миколаїв.
Село Юзвенки Барського району на Вінниччині.

ДАВО. – Ф. П–136, оп. 7, спр. 389. – Арк. 4–7. Завірена копія. Машинопис.

Примітки:

[1] Тепер село Йосипівці.

[2] Матеріали перевірки заяви гр. Кордона С.М. с. Юзвинців Барського району Вінницької області були надіслані до ЦК КП(б)У 11 березня 1938 р. за підписом зав. сільгоспвідділом Вінницького обкому КП(б)У Набоки: «Материал проверки заявления члена сельсовета с. Юзвенки Барского района, Винницкой области тов. Кордона Степана Николаевича послано на имя тов. Косиора. Кордон С.Н. в своем заявлении писал, что в колхозе им. Буденного с. Юзвенки руководители колхоза Солоненко, Кутишевский и бывш. председатель с.с. Ковальчук и теперешний т. Рудык делают ряд незаконных действий. Выдавали документы бывш. кулакам, имели связь с теми людьми, которые вскрыты как враги народа (Балабан). Разбазаривали колхозное имущество, подделывали ложные документы и воровали государственные деньги. Зажимали критику со стороны колхозников, издевались над колхозниками, разваливали стахановское движение в колхозе. И как будто бы с помощью этих руководителей и ложных документов органы НКВД арестовали несколько человек колхозников, ни в чем не виновных. Проверкой на месте установлено: колхоз им. Буденного с. Юзвенки по своей величине не большой, имеет всего 284 га земли, 157 чел. трудоспособных, по мощности колхоз крепкий, имеет 37 рабочих лошадей, 20 шт. молодняка, рабочих волов 14 шт., молодняка 8 шт., свиней имеет 67 шт., пасека 62 ульев, 8 га саду и т.п. Колхоз на протяжении 3–4-х лет построил магазин для хлеба, сарай для лошадей, волов. Колхоз ежегодно добивался увеличения урожая, как зерновых, так и сахарной свеклы и в 1937 г. урожая зерновых колхоз имел в среднем по колхозу 19 ц. с 1 га, сахарной свеклы 204 центн с 1 га. На трудодень колхозники получили 6 кгр. хлебом и деньгами 1 р. 30 коп. Председателем колхоза был Солоненко Григорий Прокопович с 1931 г. по 26 июня 1937 г. Бригадиром в колхозе работает т. Юзвенко Филипп Карпович уже 6 лет. Второй бригадир колхоза т. Кутишевский Василий Иванович работает 3 года. Оба бригадиры работают и на сегодня. За бывшим председателем колхоза им. Буденного т. Солоненко Г.П. растраты денег, колхозного имущества или других каких-нибудь злоупотреблений не установлено. В отношении стахановского движения, как в заявлении написано, что Солоненко розвалил и т.п., установлено, что в 1935 г. колхозница Блащук Лида взяла обязательство дать урожай сахарной свеклы 500 цнт. и чтобы дать урожай 500 цнт. с га, надо чтобы была подготовлена почва под свеклу и большая помощь со стороны агронома, правления колхоза и большое внимание к работе сахарной свеклы самих колхозниц. Но этого ничего не было — сахарную свеклу сеяли без подготовки почвы к этому, подкормки никакой не было и урожай вышел равный по всей площади колхоза, в том числе и в этой колхозницы Блащук Лиды. Солоненко по соцположению — бедняк, беспартийный, совершенно малограмотный. Несмотря на малограмотность, он в таком небольшом колхозе мог организовать работу не плохо, и, если бы со стороны районных организаций и, в первую очередь РПК, была бы помощь в его политическом и культурном росте, и он сам за это брался, он мог бы быть хорошим организатором любой хозяйственной организации, но этого не было. Он сам, как председатель колхоза, занимался вопросами только колхоза, а над тем, чтобы ликвидировать свою малограмотность, политического и культурного роста, над этим совершенно не думал, никакой школы он не посещал и не думал посещать, и в этом ему не помог и районный партийный комитет (несмотря на то, что он беспартийный), он должен был ему помочь и Солоненко за последние 2 года иногда свое свободное время отдавал на то, чтобы выпить с кем-нибудь. В 1935 году в этом селе был предсельсовета Ковальчук, какой-то пьяница, он незаконно выдавал из сельсовета документы на оформление и выдачу паспортов бывшим кулакам, спекулянтам, даже с других районов, которым было отказано в получении паспортов, он их все-таки оформлял и добивался получения ими. Выдано паспорта таким лицам: Романюку Сидору (с. Гавришевка) — раскулаченный, отказано ему в выдаче паспорта, через этот сельсовет паспорт выдан. Войтенко Петро Филиппович (с. Конищев, Мур. Куриловецкого района), раскулаченный, паспорт он

получил через этот сельсовет, Кулик Сергей С. и Войткова Ольга Александровна получили паспорта через Юзвинецкий сельсовет, а кто они — неизвестно (это подтверждают пред. с. с. Рудик, Солоненко, Моцьков А.М.) — этот Ковальчук систематически пьянствовал, иногда втягивал в это и руководителей колхоза. В конце 1935 г. Ковальчук с работы снят и он уехал с села. Солоненко иногда встречался с человеком, который предлагает вместе выпить, и Солоненко соглашался, даже не зная, кто он такой. В 1936 г. 31-го августа приехал в село Юзвенко Иван А., раньше он выслан за контрреволюционную работу, и этот Юзвенко в «честь» своего приезда организовал пьянку с 12 час. дня, запросил Солоненка, машиниста от молотарки Юзвенка А.П., бригадира по молотьбе Юзвенка Ф. и других. А в это время молотарка простояла. Солоненко ходил к другим женам (Митковская Нина, Богуцкая Юз.). У бригадира колхоза Юзвенка Ф.К. забрал жену (Веру). И 26-го июня 1937 г. на общем собрании колхоза по вопросу переизбрания правления, колхозники на этом собрании выступали и правильно критиковали работу правления, в отдельности Солоненка, что он начал выпивать, ходить к другим женам, а работе колхоза недостаточно уделял внимания. На этом собрании правление колхоза было переизбрано и председателем колхоза был избран бригадир колхоза Юзвенко Ф.К. Но, что же, Солоненко крепко не хотел уйти с работы председателя этого колхоза. Несмотря на то, что общее собрание избрало другого председателя колхоза, Солоненко продолжал быть предколхозом и не сдавал своих обязанностей второму. Начал поднимать «шумиху», что в правление избрали всех кулаков и т.п. Начали поступать заявления до РИКа от отдельных колхозников, он сам ходил несколько раз и т.д. И райисполком 15-го июля вынес решение такого содержания — в связи с тем, что во время перевыборов правления колхоза с. Юзвенки на общем собрании не было кворума, постановление общего собрания колхоза им. Буденного с. Юзвенки отменить и назначить выборы вторично. Такое решение РИК'а совершенно неправильно потому, что на этом собрании кворум был: с 157 колхозников трудоспособных присутствовало 110 человек, что составляет 70%, согласно устава с.х. артели собрание было законное. Райисполкому надо было сделать иначе, выехать на место в колхоз, собрать общее собрание и переизбрать 1–2 чел. с состава членов правления, которым именно нельзя доверять как руководство колхозом, и 6-го августа было созвано вторично общее собрание, согласно решения РИКа и было переизбрано все правление и ревизионная комиссия, председателем колхоза избран Мацьков Александр Макарович, который работает и на сегодня. По отношению бывших колхозников, а теперь вскрытых, как врагов народа Фурман Никита, Кучер Анеля и др., как будто бы они бедняки вступили в колхоз, работали честно и т.д. Установлено, что Фурман Никита до поступления в колхоз был кулаком, имел пару лошадей, пару волов, две коровы, свиней 30 шт. и т.п. Все имущество перед вступлением в колхоз спродал и вступил в колхоз «бедняком» и за пребывание в колхозе 2 раза судился за расхищение имущества колхоза, как он, так и Кучер А. в колхозе не работали, среди колхозников проводили контрреволюционную агитацию. Эти вопросы, которые были написаны в заявлении, также и остальные в основном не подтвердились. Все эти вопросы и заявления возникли на основании того, что массовая работа среди колхозников поставлена очень на низком уровне. Сельсовет (председатель т. Рудик) очень плохо сам работает, также недостаточно и массовую работу проводят секции, депутатские группы не работают, даже не организованы. Сельсовет по 2–3 мес. не созывает заседания пленума с. с. (за 1937 г. всего было 6 заседаний, пленумов с.с. с 10 членов с.с. ни один не имеет никакого поручения от сельсовета. В результате того, что массовая работа поставлена среди колхозников очень плохо и некоторые колхозники совершенно неправильно понимают, говорят и пишут, что надо посадить или же судить за то, что взял незаконно 15 р. в 1935 г. и этих даже невозможно по документах установить. Об авторе этого заявления т. Кордона Степана Николаевича сам бедняк, вступил в Колхоз со дня организации колхоза, работает в колхозе, член сельсовета. В 1935 г. по суду имел один год принудительных работ. Проверил заявление инструктор Винницкого облисполкома підпис Глущенко».

Див.: ДАВО. — Ф. П–136, оп. 7, спр. 389. — Арк. 9–11.

Документ № 86
Довідка голови Вінницької колегії адвокатів Колеси про виключення адвокатів із складу колегії

22 грудня 1937 р.

За время моей работы из состава Винницкой коллегии защитников исключено 53 человека (это только по 36 районам из 80 районов), что составляет около 50% состава коллегии на сегодня.

а) Вскрыто проверкой и изгнано как социально чуждых …. 22 чел.
б) Арестовано органами НКВД .... 8 чел.
в) Исключено за злоупотребления и осуждено .... 5 чел.
г) Исключено как негодные выполнять функции адвоката .. 18 чел.

Председатель коллегии підпис Колесса

ДАВО. – Ф. П–136, оп. 9, спр. 424. – Арк. 75. Оригінал. Машинопис.

Документ № 87
Із доповідної записки заступника начальника УНКВД у Вінницькій області І. Морозова про виконання оперативних наказів НКВД СРСР № 00447 та № 00485 за період з 1 червня 1937 р. по 10 січня 1938 р.

не раніше 10 січня 1938 р.

Во исполнение Ваших приказов, Управлением НКВД УССР по Винницкой области, на протяжении с 1-го июня по 10-е января 1938 г. арестовано 18 048 человек, из них :

По польской контрреволюции и шпионажу	6 930 чел.
(в том числе в порядке приказа № 00447)	658
Украинских националистов	3 101
(в том числе в порядке приказа № 00447)	2 122
По румынскому шпионажу	1 110
Троцкистов и правых	360
По церковно-сектантской контрреволюции	1 167
(в том числе в порядке приказа № 00447)	992
Участники военно-фашистского заговора	103
По немецкой контрреволюции и шпионажу	171
(в том числе в порядке приказа за № 0047)	43
По латышской контрреволюции и шпионажу	39
По японской контрреволюции	15

Осуждено	Всего	Из них	
		По 1 категории	По 2 категории
В порядке приказа № 00485	3845	3185	660
№ 00447	8200	2950	5250
Военной Коллегией, военным Трибуналом, спецколлегией и Особым совещанием	839	241	598
ВСЕГО	12884	6376	6508

Осталось в НКВД СССР на 10-е января 1938 года еще не рассмотренных справок, в порядке приказа НКВД СССР № 00485 — на 2 344 человек. […]

Результаты операции по приказу № 00447.

В порядке реализации приказа НКВД СССР № 00447 Винницкому Областному Управлению НКВД были представлены лимиты на — 8200 человек, из них:

По первой категории — 2 950 чел.

По второй категории — 5 250

За время с 5 августа 1937 г. по 10-е января 1938 г. арестовано и осуждено Тройкой УНКВД — 8 200 человек; таким образом лимит полностью реализован.

Осужденные Тройкой распределяются :

Из общего количества осужденных Тройкой:

	Всего	1 категория	2 категория
Кулаков	2599	1000	1599
Уголовников	1303	407	896
Др. к-р. элемент	4298	1543	2755
ИТОГО :	8200	2950	5250

Украинских националистов 2122

Церковников-сектантов 992

Поляков 658

Немцев 43

В процессе ликвидации одиночных дел по операции, при развороте следствия, оперативно-следственными группами УНКВД вскрыто и ликвидировано:

Контрреволюционных организаций — 68 арестовано по ним — 851 ч.

Контрреволюционных групп — 231 – – – 669 ч.

В том числе:

	Контрреволюционных организаций		Контрреволюционных групп	
	дел	людей	дел	людей
Польский шпионаж и контрреволюция	8	105	15	37
Немецкий шпионаж и контрреволюция	5	69	2	12
Украинская национал. контрреволюция	18	280	55	175
Церковно-сектантская контрреволюция	18	255	65	182
Кулацкая повстанческая контрреволюция	8	84	68	190
Террор	7	32	19	58
Румынская контрреволюция и шпионаж	2	10	7	15
Эсеры	2	16	-	-

[…]
Заместитель начальника УНКВД по Винницкой области
Майор государственной безопасности И. Морозов

ДА СБУ. — Ф.16, оп. 31, спр. 39. — Арк. 197–252. Оригінал. Машинопис.

Документ № 88
Витяг із історії хвороби Івана Магантовича Павлюка

25 березня 1938 р.

Павлюк Иван Магантович 42-х лет грамотный, украинец, женат, из села Кустовцы Улановского р-ну, учитель. Поступил 25.03.1938 года в 16 часов. Умер 25.03.1938 года в 20 часов

Диагноз при поступлении: кровоизлияние внутренних органов.

25.03.1938 года больной был доставлен из тюрьпода в тяжелом состоянии с жалобами на резкие боли в животе, задержку мочи и стула.

Больной выше среднего роста правильного телосложения удовлетворительного питания, дыхание поверхностное и частое, язык влажный, слегка обложен, пульс слабого наполнения. На бедрах отдельные кровоподтеки, такие же кровоподтеки на ягодицах, спине, пояснице в области живота до сосков.

Общее состояние больного тяжелое. Все время стонет, по словам больного не мочился и не испражнялся два дня. Пузырь прощупывается переполненный, резкая болезненность, после клизмы стул был, моча спущена катетером. Через 2 часа пульс стал падать, появились рвоты, пульс малый, состояние ухудшается. Наступила смерть при явлении падения сердечной деятельности.

На секции обнаружено кровоизлияние в области нижней доли печени, селезенки, в обоих почках. Значительное кровоизлияние на задней поверхности. Кровоизлияние в области легких и в некоторых отделах тонких кишек.

Смерть последовала от кровоизлияния во внутренних органах.

Врач Гольдина підпис
Главврач Мильштейн підпис

(печать)

Заверяю: Нач. медсанчасти тюрьмы підпис

Друкується за: О. Лошицький. «Лабораторія». Нові документи і свідчення про масові репресії 1937–1938 років на Вінниччині // З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ. — 1998. — № 1/2. — С. 206–207.

Документ № 89

Доповідна записка начальника управління НКВД у Вінницькій області І. Корабльова[1] наркому внутрішніх справ УРСР О. Успенському про розгром контрреволюційного підпілля

7 квітня 1938 р.
Совершенно секретно
гор. Киев

Доношу, что в целях более активного разворота следствия по разгрому контрреволюционного подполья, мною проведено ряд мероприятий, давших некоторый оперативный результат.

Из прилагаемого графика учета движения сознаний арестованных видно, что количество получения признаний, начиная с 22 марта с.г. неуклонно растет.

Однако, этот рост еще явно недостаточен и мною в соответствии с Вашими указаниями приняты необходимые меры к форсированию следствия.

Работа проводится следующим порядком: созданы следственные группы в Гайсине, Жмеринке, Могилеве-Подольском и Тульчине, каждая из которых объединяет несколько районов.

Остальные районы работают самостоятельно. В виду неудовлетворительной работы Могилевской и Жмеринской группы, мною направлены на руководство ими лучшие работники управления, внесшие перелом в работе.

Несмотря на это, общее состояние операции вызывает тревогу, так как арестованных по области на 7 апреля с.г. 2500 человек, аресты продолжаются и будут продолжаться (арестовываем, главным образом, по показаниям) и следовательно число арестованных возрастет.

Одновременно с этим направляю Вам записку о ходе операции по украинскому националистическому подполью. Показания высылаю дополнительно.

Из анализа этой записки Вы увидите, что нам предстоят еще значительные аресты повстанческого элемента.

Я уже высказывал Вам при личном докладе соображения о целесообразности продлить операцию. Выдвигаю и сейчас этот вопрос. Я считаю, что нужно продлить хотя бы до 1-го мая.

Независимо от этого мною приняты все меры к быстрейшему окончанию и рассмотрению на Тройке следственных дел.

Тройка начинает работать ежедневно.

Оформление дел на поляков, румын и по другим линиям — тоже форсирую. Однако разворот операций по этим линиям явно ничтожен. Принимаю меры к улучшению.

Начальник УНКВД по Винницкой области
капитан Государственной безопасности Кораблев

Друкується за: О. Лошицький. «Лабораторія». Нові документи і свідчення про масові репресії 1937–1938 років на Вінниччині // З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ. — 1998. — № 1/2. — С. 192–193.

Примітка: [1] Корабльов Іван Михайлович (1899–?). Народився у Псковській губернії у селянській родині. В органах ВЧК-ГПУ-НКВД з 1920 р. Займав відповідальні посади у Самарському губвідділі ОГПУ. З березня 1935 р. працює в УНКВД у Ленінградській області. З березня 1938 р. начальник УНКВД у Вінницькій області. Після звільнення з посади начальника УНКВД по Вінницькій області намагався застрілитися, але лише важко поранив себе. В травні 1939 р. призначений заступником начальника ВТТ і будівництва Архангельського целюлозно-паперового комбінату. Арештований 27 червня 1940 р. В травні 1941 р. Військовим трибуналом військ НКВД Київського округу засуджений до 10 років ВТТ.

Документ № 90
Витяг із матеріалів до звіту секретаря Вінницького обкому КП(б)У на IV обласній партійній конференції

квітень 1938 р.

[…] ПРОКУРАТУРА И СУД

II. БОРЬБА С ВРАГАМИ НАРОДА, КОТОРЫЕ ОРУДОВАЛИ В СЕЛЬСКОМ ХОЗЯЙСТВЕ ОБЛАСТИ.

Рядом проведенных процессов в области над врагами народа установлено, что враги народа вели свою вредительскую работу, направленную на подрыв колхозного строительства. С этой целью враги народа насаждали контрреволюционные элементы в руководящие органы районов (РИК, РПК, РЗО) и колхозы, которые ставили своей целью:

1. Развал колхозов через организацию срыва важнейших заданий правительства и партии по организационно-хозяйственному укреплению колхозов.

2. Через снижение урожайности, организации падежа скота, запутывание севооборотов, срыва землеустроительных работ, уменьшение стоимости трудодня, вызвать недовольство колхозных масс политикой партии и советской власти.

Органами НКВД и Прокуратурой было расследовано ряд дел о вредительстве в сельском хозяйстве области. Особенно в области было поставлено два показательных процесса над вредителями, которые пролезли в руководящие органы Гайсинского и Тульчинского районов.

На протяжении 1937 г. Спецколлегией осуждено 645 лиц и за первый квартал 1938 г. 67 лиц за контрреволюционные преступления.

Значительную работу проведено по борьбе с врагами народа, которые проводили вредительство в системе «Заготзерно». Таких дел было — 4.

С целью полного развала хлебного хозяйства и порчи заготовленного зерна государству, вредитель Бондарев организовал контрреволюционную группу в областной конторе, в которую входили Гохман С.В., бывший начальник складского элеваторного сектора. Левит А.Б., бывший начальник сектора сбыта Заготзерно и др. работники областной конторы Заготзерно.

Установлено, что на ряде пунктов Заготзерно с контрреволюционно-вредительской целью было доведено зерно до заражения клещом 3-й степени и долгоносиком, умышленно проводилось смешивание зерна разных категорий, сортов и классов, доводилось зерно до порчи и гибели.

Такое состояние имело место на Крыжопольском, Казатинском и Винницком пунктах Заготзерно.

Виновники этих вредительских актов Бондарев, Гохман, Глузлин, Гальперин, Янкевич, Литвак, Гамбург, Главацкий и Плаксивый осуждены к расстрелу.

Наиболее озверелых форм борьбы против социалистического общества со стороны врагов народа набрала их диверсионная работа в области, направленная на уничтожение колхозного животноводства.

Органами НКВД и Прокуратурой раскрыто ряд дел такой диверсионной работы:

1. В Улановском районе диверсионная организация во главе со старшим ветврачем Земеленчуком Иваном и др. в количестве 10 лиц уничтожили путем отравления мишьяком, сулимой и др. ядами, а также прививкой инфекционных заболеваний — 585 шт. лошадей, 97 шт. рогатого скота, 4232 шт. свиней и 130 шт. овец.

Специальной коллегией Облсуда всех 10 участников этой контрреволюционной организации осуждено к расстрелу.

2. В Тростянецком районе органами НКВД раскрыта и ликвидирована контрреволюционная вредительская, шпионская организация в составе бывш. ветврача Назарова и др. в количестве 5-ти лиц, которые по заданию иностранных разведок занимались отравлением конского поголовья и прививкой инфекционных заболеваний скоту в колхозах.

По вине указанных вредителей в районе погибло 12 тысяч голов скота (лошадей, свиней, рогатого скота).

Приговором военного трибунала указанные 5 вредителей осуждены к расстрелу.

III. НАРУШЕНИЯ СОЦИАЛИСТИЧЕСКОЙ ЗАКОННОСТИ СО СТОРОНЫ СЛУЖЕБНЫХ ЛИЦ

В руках социалистического государства стойкость законов является одним из могучих оружий укрепления социализма и преобразования его в коммунистическое общество .

Тов. Сталин в своем историческом докладе на VIII Чрезвычайном съезде Советов говорил: «А стабильность законов нужна нам теперь, как никогда». Роль советского закона, как могучего рычага в борьбе за социализм велика.

Нарушения социалистической законности служебными лицами в основном шло линии: а) превышения власти; б) нарушения советской демократии; в) нарушения устава с.х. артели.

В Бершадском районе бывш. председатель РИКа Удод дал распоряжение за одну ночь изъять за неуплату налогов — 150 коров. За его указаниями выселено 8 хозяйств из домов, дома эти разрушены. Незаконно позволили председателю сельсовета с. Пятковка продать 38 домов граждан, которые были на заработках.

В этом районе в найгрубейшей форме нарушались элементарные правила налоговой политики советской власти, передоверяли председателям сельсоветов

по 2–3 раза переобкладывать налогами граждан и др. Все обвиняемые в этих нарушениях осуждены облсудом.

Аналогичные дела о найгрубейших нарушениях ревзаконности было расследовано по Немировскому, Копайгородскому и Чечельницкому р-нах.

В этих районах руководящий состав района в найгрубейших формах нарушал революционную законность, пренебрегал интересам трудящихся масс района, занимаясь самоснабжением, зажимал критику и самокритику.

Наведенные дела заслушаны Облсудом показательным порядком на [...]

Необходимо остановиться в частности на случае нарушения социалистической законности, в которых проявилось особенно нечуткое и бездушное отношение к людям. Ярким примером есть дело о смерти колхозницы с. Ставок, Джулинского района, Белецкой Килины.

16.III.38 г. когда состояние здоровья гр. Белецкой Килины неожиданно ухудшилось, ее муж Белецкий Степан обратился к председателю Ставчинского колхоза Таужнянскому с просьбой дать подводу, чтобы отвезти жену в больницу, которая расположена в 5-ти клм. от села. Подвода больной была дана лишь через сутки, после того, как она уже была в безнадежном состоянии. 18.III.38 г. Белецкая умерла.

Аналогичный случай имел место в с. Кондаковцах Шаргородского района, где 29.III.38 г. сестра больной Васютинской просила председателя колхоза Погорецкого и бригадира Юрчака дать подводу для больной. Эти руководители колхоза подводу не дали и больной помощи не оказали. Состояние здоровья Васютинской ухудшилось и 3.IV.38 г. она умерла.

Незаконные обыски и нарушения закона имеют место и до сего времени.

Рабочий ХТЗ гр. Бондар был командирован ЦК КП(б)У в Гайсинскую МТС для проверки ремонта тракторов. Вечером 16.II.37 г. в клубе Кустпрома Бондар принял участие в танцах, жители м. Гайсин Ламан и Зорков донесли милиции, что они знают Бондаря, как преступника. Не проверив никаких материалов по обвинению Бондаря, Гайсинская милиция без санкции райпрокурора задержала Бондаря и держала его целую ночь под стражей незаконно.

В с. Супивце Копайгородского района, гр. Комар Василий, будучи председателем сельсовета 10.II.38 г. арестовал гр. Сурмана Игнатия — 74 лет, для проверки документов. Под стражей при сельсовете гр. Сурман продержался з 10.II.38 г. гр. Сурман был этапован пешком в раймилицию, которая находилась от села в 14 км. В с. Долинянах Мурованокуриловецкого района уполномоченный РПК — Фингер Р.Я. совместно с зам.председателя сельсовета Шедловским Иваном на протяжении декабря месяца 1937 г. и января 1938 г. провели 30 незаконных обысков у колхозников с. Долинян, допустили оскорбление и ругань колхозников, грозили ссылкой, арестом и т.д.

Виновники указанных преступлений были Прокуратурой привлечены к уголовной ответственности и отданы под суд. […]

V. НАРУШЕНИЯ СТАЛИНСКОГО УСТАВА С.-Х. АРТЕЛИ.

В 1937 г. было выявлено 4976 нарушений устава с.-х. За 1 квартал 1938 г. выявлено 835 нарушений устава сельскохозяйственной артели.

В ряде районов есть случаи грубого нарушения (ст. 20 устава с.х. артели) тем, что правления колхозов остраняют от руководства хозяйством общие собрания, как законного хозяина артели, разрешают такие вопросы, которые подлежат компетенции общих собраний, а в тех случаях, когда проводятся общие собрания, на них не бывает присутствующих соответственного законного кворума.

Другая категория нарушений устава сельскохозяйственной артели — это назаконное наложение штрафов на членов колхозов, как денежных, так и трудоднями (нарушение ст. 17 устава сельскохозяйственной артели).

Характерность этих нарушений следующая:

Правление колхоза с. Балановки Бершадского района, постановило за несдачу своего бычка в мясопоставку, завхоза Максимца из колхоза исключить, снять с него 50% трудодней и отобрать у него купленную им веломашину.

Правление колхоза «Реконструкция» с. Вильшанка, Крыжопольского района своим постановлением от 2.VII. 1937 г. оштрафовало на одном из заседаний 26 колхозников за невыход на работу, причем штрафы накладывались от 5 до 15 трудодней.

Правления колхозов практикуют применение штрафов со снятием трудодней с членов колхозов, что непредусмотрено уставом сельскохозяйственной артели чем нарушают ст. 15 устава сельскохозяйственной артели.

Правление колхоза с. Голыки Ильинецкого района — 6.X.37 г. за нарушение трудовой дисциплины незаконно сняло с колхозников Билыка Тымка и Евгена по 50% трудодней с каждого.

Правление колхоза вопреки устава сельскохозяйственной артели практикую прием и исключение членов колхозов без постановления общих собраний, чем нарушают ст.8 устава сельскохозяйственной артели.

Правление колхоза с. Горячковка Крыжопольского района исключило на своем заседании 4.IV.37 г. 6 семейств: Плинтуса, Убийника, Притулу, Прадуна, Киндзерского и Кушовского. Первых двух за то, что они пошли на отходничество, а остальных 4-х без всяких мотивов, причем семейства их в колхозе работали и никаких оснований для исключения не было.

Имеют место также факты незаконного вмешательства в дела колхоза со стороны сельсоветов и районных организаций:

Руданский сельсовет, Шаргородского района — 28.III.38 г. рассмотрел заявление единоличника Бурак Домки 17 лет, о приеме ее в члены колхоза, постановили в заявлении о приеме в члены колхоза — отказать «поскольку она к колхозному строю неблагонадежна, потому, что ее отец выслан органами НКВД».

Томашпольский Райисполком своим распоряжением обязал председателей колхозов представлять потреб. товариществам, по их требованиям, подводы для вывозки хлеба на пункты Заготзерно по хлебозакупкам.

Шпиковский Райисполком 5.I.1938 г. предложил всем колхозам обязательно присылать подводы в распоряжение сахзаводов для подвозки сахарной свеклы от кагатов до сахзаводов.

Вороновицкий Райисполком своим постановлением от 25.IV. 1937 г. предложил всем колхозникам обязательно продавать промартели кулевую солому и рогожу. В своем постановлении записал: «В случае и надальше будете относиться халатно к обеспечению промартели сырьем, Райисполком привлечет вас к ответственности, как за упертое игнорирование директив партии и правительства».

Нарушение прав колхозников в отдельных местах проводится путем незаконных обложений через сбор денег.

Правление колхоза с. Слободки-Шаргородской своим постановлением 2.X.37 г. постановило выдать помощь члену колхоза Старкову 800 руб., эту сумму отчислять с каждого члена колхоза по 2,5 коп. с каждого трудодня колхозника.

В ряде районов президиумы Райисполкомов вместо оперативного руководства колхозами занимаются администрированием и запугиванием председателей колхозов и сельсоветов.

Президиум Турбовского Райисполкома такую практику проводил в массовом порядке. Так например, постановлением Райисполкома от 18 сентября 1937 г. решено привлечь к уголовной ответственности 4-х председателей сельсоветов (с.с. Турбов, Л.Лисиевка, Нова-Прилука и Сиваковцы) и 2-х председателей колхозов с. Турбова и Соболевки за невыполнение распоряжения Райисполкома. В ряде районов президиумы Райисполкомов, кроме угроз о привлечении к уголовной ответственности, применяют к председателям колхозов административные взыскания — вынесение выговоров (Литин, Жмеринка, Шпиков, Ямполь, Томашполь и др.), что делать по закону не имеют права.

Необходимо также отметить грубое командование колхозами со стороны Райземотделов и МТС, которые требуют от колхозов разные сведения, что не предусмотрено постановлением правительства.

Все эти выявленные незаконные действия и нарушения Сталинского устава с.х. артели были опротестованы. […]

ПАРТИЙНОЕ СТРОИТЕЛЬСТВО

Изменения в составе областной парторганизации

За отчетный период с 1апреля 1937 г. по 1.IV.38 г. в количественном составе областной парторганизации произошли большие изменения.

На 1 апреля 1937 г. в составе областной парторганизации было членов партии — 7830 чел., кандидатов — 3.723 чел., всего — 11.562 чел.

На 1 апреля 1938 г. имеется членов партии — 7.115 чел., кандидатов — 3.465 чел., всего — 10.580 чел.

Таким образом областная парторганизация за год уменьшилась количественно на 982 чел. или на 8,8% (членов партии на 724 чел., или на 9,2% , кандидатов партии на 258 чел. или на 6,9%). […]

За отчетный период исключено из партии — 1115 чел. или 9,6% к составу парторганизации (членов партии — 824 чел. или 10,5%, кандидатов — 291 чел. или 7,8%) в том числе исключены как враги (по данным 36 районов) народа — 590 чел., райкомами же принято в кандидаты партии, с начала возобновления

приема в партию, всего — 989 чел. В отдельных парторганизациях исключенные из партии составляют довольно большое количество:

Парторганизация	Количество исключенных	% к составу партийной организации
Монастырищенская	65	27,6 %
Улановская	27	19,0 %
Гайсинская	41	16,0 %
Плисковская	23	13,6 %
Песчанская	19	13,2 %

За этот же период выбыло из партии механически — 7 чел. (членов партии — 3 и кандидатов — 4). Так например, в Комсомольской райпарторганизации кандидаты партии — Пятновский и Москаленко выехали из района, не снявшись с учета, неизвестно куда. Впоследствии райкомом исключены из партии.

В Барской райпарторганизации был исключен из членов партии Варварук, КПК при ЦК ВКП(б) в партии был восстановлен и переведен из членов в кандидаты, но кандидатскую карточку получить отказался и механически выбыл из партии.

В Бершадской райпарторганизации кандидат партии Спектор сделал в районе растрату, после чего дезертировал из района, Райкомом из партии исключен.

Следует обратить внимание на очень большую текучесть в областной парторганизации. За год принято райкомами на учет (без восстановленных и принятых в партию) — 2.146 чел. (в том числе из районов своей области — 1.343 чел., из других областей и с парторганизации Красной армии — 803 чел.), снято с учета за этот же период (без исключенных, умерших и переведенных из кандидатов в члены партии) — 2.288 чел. (в том числе снятых с учета в районы своей области — 1.384 чел., в другие области и в парторганизации Красной армии — 904 чел.).

Приведенные цифры показывают:

а) Что число выбывших коммунистов за пределы области (904 ч.) превышает число прибывших из других областей (803 ч.) на 101 чел. это наряду с исключением из партии явилось одной из причин уменьшения количественного состава областной парторганизации.

б) Что партийные организации ведут недостаточную борьбу с текучестью коммунистов, недостаточно работатют над закреплением кадров, а это несомненно отрицательно сказывается на работе парторганизаций.

В социальном составе парторганизации произошли небольшие изменения. Несколько увеличился процент рабочих (0,3%), крестьян (0,4%) и уменьшился состав служащих (0,7%):

Социальное положение	На 1.IV.37 г.		На 1.IV.38 г	
	Число	% %	Число	% %
Рабочих	6324	54,7	5821	55,0
Крестьян	4194	36,2	3880	36,6
Служащих и проч	1044	9,0	879	8,3

По роду занятий преобладающее большинство состава областной парторганизации составляют служащие (66,7%), причем за год имеется увеличение служащих в общем составе парторганизации на 2,7%. По роду занятий парторганизация распределяется:

Социальное положение	На 1.IV.37 г		На 1.IV.38 г	
	Число	%%	Число	% %
Рабочих	1616	14,0	1393	13,1
Колхозников	1898	16,4	1643	15,5
Служащих	7412	64,0	7062	66,7
Прочих	580	5,6	416	4,7

Женщин в составе областной парторганизации на 1.IV.38 г. 1.165 или 11% к общему составу и комсомольцев 1467 или 13,9%. Эти цифры показывают весьма незначительное количество женщин в составе партийной организации, что объясняется слабой работой по вовлечению их в партию.

По национальному составу преобладающее большинство (65,9%) занимают коммунисты коренной национальности — украинцы. Остальная часть распределяется между национальностями — русские, евреи, поляки и др.

Необходимо подчеркнуть весьма незначительный процент коммунистов в составе областной парторганизаци, имеющих высшее и среднее образование. Из общего числа 10.580 членов и кандидатов партии, имеющих высшее и среднее образование всего — 1.413 чел. или 13,3%, имеющих неполное среднее — 1.625 чел. или 15,3%. Остальная часть — 7.542 коммуниста или 71,4% относится к числу имеющих начальное образование и грамотных, но не имеющих начального образования. […]

О состоянии организационной и внутрипартийной работы.

[…] Решение ЦК ВКП(б) от 13 января 1937 г. и решение февральско-мартовского пленума ЦК ВКП(б) значительно подняли активность парторганизаций и их боеспособность в борьбе с врагами народа — троцкистско-бухаринскими и буржуазно-националистическими агентами фашизма. Этому содействовало развертывание критики и самокритики в парторганизации. Вооруженные решениями ЦК ВКП(б) коммунисты усилили большевистскую бдительность, которая способствовала распознаванию и разоблачению врагов.

Однако парторганизации области не сделали для себя всех выводов из решений февральско-мартовского пленума ЦК ВКП(б) и поэтому допустили, что в руководство некоторых райкомов (Тульчин, Жмеринка, Гайсин, Тывров) и Обкома КП(б)У пробрались враги народа и лица незаслуживающие политического доверия. Тот факт, что уже после исторических решений пленума ЦК долгое время не были разоблачены враги народа, сидевшие в Обкоме партии, свидетельствует о том, что критика и самокритика в организации не была развернута до конца. Подъему критики и самокритики в парторганизации способствовало решение ЦК ВКП(б) о снятии Чернявского с работы секретаря Обкома. Вслед за этим было разоблачено гнездо врагов, засевших во главе с Чернявским в Обкоме и занимавших руководящие посты, среди которых было 3 секретаря Обкома, 8 зав. отделами Обкома, 9 инструкторов и др. работники. После этого были также разоблачены враги народа, орудовавшие в ряде райкомов.

Более высокий разворот критики в парторганизации способствовал также тому, что в отдельных районах были сняты и освобождены с работы секретари райкомов, которые притупили большевистскую бдительность, тормозили, а порой глушили критику в организации и этим самым дали возможность орудовать врагам. К таким секретарям райкомов следует отнести бывш. секретаря Вороновицкого райкома КП(б)У Петрова, который создавал атмосферу благодушия и зажима критики и самокритики. Петров и бывш. нач. Райотдела НКВД Коломийченко запугивали отдельных членов партии, пытавшихся критиковать работу райкома. Так например, в момент выступления на общем партийном собрании члена партии Левицкой, которая правильно критиковала работу райкома, Коломийченко заявил: «Ты не очень критикуй, на тебя тоже есть у нас заявление», на выступление коммуниста т. Каленчука, Коломийченко бросил фразу: «Плохо будешь работать, посажу».

Не была достаточно развита критика и самокритика в Хмельникской райпарторганизации, [виной] чему ныне снятый с работы секретарь райкома т. Горохов.

На низком уровне находится критика и самокритика в Шпиковской парторганизации, чему содействовал б. секретарь райкома Соколов.

[…]

Очищение парторганизаций

От контрреволюционеров, троцкистов, бухаринцев и буржуазных националистов и повышение большевистской бдительности.

Вооруженные решением февральско-мартовского Пленума ЦК ВКП(б) парторганизации области провели значительную работу по разоблачению и выкорчевыванию врагов народа — троцкистско-бухаринских и буржуазно-националистических агентов фашизма.

Указания товарища Сталина и решения февральско-мартовского Пленума ЦК ВКП(б) способствовали поднятию большевистской бдительности в парторганизации и мобилизовали ее на борьбу с врагами народа.

В результате этого парторганизации области провели большую работу по очистке своих рядов, советских и хозяйственных органов от врагов народа, а также от лиц не внушающих политического доверия.

Так по данным 36 районов за отчетный период исключено из партии — 1126 чел. В том числе: разоблаченных как врагов народа — 590 чел., за связь с врагами и потерю большевистской бдительности — 198 чел., за пребывание в контрреволюционных партиях и армиях — 6 чел. и за контрреволюционные разговоры — 21 чел.

По отдельным районам исключение из партии, разоблачение врагов народа и их пособников характеризуется такими данными:

Район	Всего исключено	В том числе			
		Как враги народа	За связь с врагами	Пребывание в к-р партиях и армиях	К-р выступления и разговоры
Винницкий РК	244	162	59	-	-
Жмеринский РК	88	64	5	7	2
Казатинский РК	73	49	6	5	1

Монастырищенский РК	52	41	5	2	-
Тульчинский РК	42	26	7	2	1
Могилевский РК	51	23	9	-	-
Гайсинский РК	41	21	7	2	2
Шаргородский РК	26	15	4	-	-
Винница РК	29	14	3	-	-
Ямпольский РК	24	15	5	1	-
Плисковский РК	26	15	3	1	1

По данным 29 районов за 2-ю половину 1937 года из 616 исключенных из партии 276 занимали командные должности, в том числе: 10 секретарей райкомов КП(б)У, 19 зав.отделами и инструкторами райкомов, 14 пред. райисполкомов, 43 заведущие отделами РИКов, 73 директоров предприятий и МТС и их заместителей, 49 председателей сельсоветов и 68 пред. колхозов.

Всего снято с работы за II-е полугодие 1937 года, включая и беспартийных по данным 29 районов по советскому аппарату — 335 чел., в том числе: ответ. работников — 213, по торговым организациям — 650 чел., в том числе: ответ. работников — 146 по хозорганам и предприятия (включая МТС и совхозы) — 2576 чел., в том числе: руководящий состав — 204, инженерно-технический состав — 490 и председателей сельсоветов — 166 или 23% (к общему числу по 29 районам), председетелей колхозов — 306 или 24%, по прочим организациям — 126 чел. Всего снято по 29 районам — 3687 чел., из них ответ. работников — 1035 чел. и прочих — 2682 чел.

Чтобы судить о засоренности врагами партийных и социалистических органов, достаточно привести такие данные: из общего количества — 98 челов., избранных в состав пленума Обкома, оказались врагами 36, кроме этого исключены из партии 6 чел., из состава бюро Обкома оказались врагами 12 чел. В состав пленумов райкомов по данным 38 районов, из общего количества членов и кандидатов пленумов — 712 чел. разоблачены, как враги — 50, исключены из партии — 36.

В состав секретарей райкомов со времени выборов оказалось 15 врагов. В аппарате Облисполкома на ответственных работах орудовало 15 врагов, в том числе: председатель Облисполкома, заместители и секретарь и большинство зав.отделами (Фин. отдел, земотдел, отдел народного образования, облвнуторг, облсобез и др.).

Среди председателей райисполкомов врагами оказались — 11; уже после 3-й областной партконференции враги народа, сидевшие в обкоме партии, Облисполкоме и других руководящих областных организациях продолжали свою вредительскую работу по насаждению контрреволюционных кадров. Об этом говорят факты: злейшего врага народа, троцкиста Трахтмана, впоследствии рассрелянного, как диверсанта-вредителя, после снятия его с работы секретаря Гайсинского райкома КП(б)У был бюро Обкома, под руководством Чернявского, передвинут на работу председателя райисполкома. Рогинский, Колдомасов и Упырь, которые были разоблачены, как троцкисты и сняты с партработы, были

выдвинуты на областную работу. Бюро Обкома, под руководством Чернявского, рекомендовало на работу пред.исполкома Борща и Гореного впоследствии разоблаченных, как врагов народа.

В Обкоме имелись серьезные сигналы о враждебной работе, скрытии политического прошлого Залевским (бывший председатель Казатинского райисполкома), Жарским (бывш. секретарь Тывровского РК КП(б)У и после снятия их с работы в районах они были посланы обкомом опять на ответственную работу: Залевский — председателем Станиславчикского райисполкома, а Жарский и Уральцев — на работу в областные организации, после чего они были разоблачены, как враги народа.

Несмотря на то, что были серьезные сигналы о политической неблагонадежности Козиса (бывш.зам.пред.Облисполкома) и после того, как партсобрание Облисполкома выразило Козису политическое недоверие, бывш. секретарь Обкома — враг народа — Спивак взял его под защиту и противодействовал требованию парторганизации о снятии его с работы и обсуждении вопроса о его партийности. Вскоре Козис был разоблачен, как враг народа.

Из этих фактов видно, как бывшее враждебное руководство Обкома вело вредительскую политику подбора и выдвижения кадров, расставляя на командных должностях своих людей. Из этого же видно и то, что такой состав бюро Обкома, состоявший в большинстве своем из врагов народа, тормозил работу парторганизации по ее очистке от врагов народа и их пособников.

Разбор апелляций исключенных из партии

За отчетный период в Обком поступило 1028 апелляционных дел от исключенных из партии, в том числе: 886 от исключенных, принимавшихся по 1 и 2 категории и 143, исключенных по проверке и обмене партдокументов.

За этот же период бюро Обкома КП(б)У рассмотрено 930 апелляционных партдел, из них: членов партии — 746 и кандидатов — 184. Из рассмотренных: подтверждены решения райкомов об исключении из партии — 741, из них: репрессированы — 415.

Отменены решения райкомов об исключении из партии и восстановлены в членах и кандидатах партии, а также переведены в кандидаты и сочувствующие — 189, что составляет 20,3% к числу рассмотренных дел Обкомом.

Из поступивших в обком апелляций переслано в Партколлегию по Винницкой области — 49 парт. дел на принятых в партию по 3 и 4 категории. Переслано в райком по их требованиям для рассмотрения — 15 дел; осталось нерассмотренных в Обкоме — 35 парт. дел, которые, за исключением отдельных, требуют дополнительных расследований судебно-следственными органами, находящиеся под судом, больные, а также неизвестно куда выбыли исключенные.

Наибольшее количество исключенных из рядов партии, принятых по 1 и 2 категории, падает на такие районы: Винница — 175, Жмеринка — 68, Казатин — 58, Бар —16, Монастырище — 8, Могилев-Подольский —16, Хмельник —26, Бершадь —19, Калиновка —15.

Рассмотренные на бюро обкома дела относятся к таким категориям (в старых границах Винницкой области):

Мотивы исключения	Всего рассмотрено	Подтверждено исключение	Восстановл. обкомом в т.ч. перевед. кандид. и сочувст.
Враги народа	406	402	4 восстан. после освобож. из под ареста, их реабилит. судебно-следств. органами
Связь с врагами народа, с враждеб. элемент., родствен., живущими за границей, притупление большевистской бдительности и двурушничество	154	107	47
За к-р выступления, разгов. и антисемит.	38	21	12
Скрытие пребыв. в к-р. партиях и армиях	46	39	7
Нелегальный переход границы	4	4	-
Нарушение рев. закон. и преступ. по службе	92	60	32
Утеря партбилетов	21	11	10
Скрытие соц. происхождения	33	13	20
Совершение религ. обрядов	10	9	1
Быт. морал. разлож., пьянство, воровство и хулиган.	54	30	24
Дезерт. из района	37	31	6
Пассивность	1	-	1
Клеветничество	2	2	-
Не справ. с работой	4	-	4
Наруш. Устава партии и недисцип.	33	10	23

Из приведенных цифр видно, что за отчетный период в ряде райпарторганизаций имели место болезненные явления среди отдельных членов партии, так например, из 9 исключенных из партии за совершение религиозных обрядов 5 падает на Хмельникскую парторганизацию. Член партии — Фишбейн (окончивший 1-й курс строительного техникума) совершил религиозный обряд над 2-мя детьми. […]

Проводя борьбу с врагами народа и их пособниками, партийные организации очистились от многих людей, которые были тесно связаны с врагами народа, преступили большевистскую бдительность, были связаны с близкими родственниками, проживающими за границей, занимались контрреволюционными разговорами, скрывали свое пребывание в контрреволюционных армиях и партиях и нелегально переходили границу. По этим мотивам исключены такие люди: Доленко — бывш. директор Ситковецкого сахзавода, был тесно связан со своими родственниками, которые проживают в Литве и Латвии. От них систематически он получал письма, деньги и посылки, причем некоторые из полученных писем были антисоветского содержания. Кроме того сестра жены Доленко приезжала к нему в 1923 г. а жена его ездила в Латвию к своей родной сестре и матери в 1925 г. Все это Доленко от парторганизации скрыл и даже не хотел признать эти факты после того, как органами НКВД были найдены у него до 100 писем, большей частью на латвийском языке, закопанные у него в огороде. На собрании парторганизации Доленко выступил с таким антипартийным заявлением: «В уставе партии нигде не записано, что коммунист не может поддерживать связь з заграницей». Шульц — бывш. член партии Тульчинской парторганизации, приютил у себя семьи 2-х братьев, разоблаченных, как враги народа. Куксина — бывш.член партии Винницкой парт.организации — нелегально перешла со своим мужем границу из Польши. Сейчас Куксина разоблачена, как враг народа.

Трофимов — на райпартсобрании Жмеринской парторганизации выступил с клеветническим контрреволюционным заявлением на органы НКВД, заявив, что органы НКВД плохо связаны с массами, поэтому враги народа так долго безнаказанно проводили свою работу.

Сошников — бывший член партии Жмеринской парторганизации, скрыл свою полуторагодичную службу в армии Колчака.

Коваль — бывший член партии Мур.Куриловецкой парторганизации, скрыл свою службу в петлюровской банде.

Бывший член партии Распутный, будучи членом бюро Славутского райкома КП(б)У в 1926 и 1927 г.г. активно поддерживал троцкистскую оппозицию, что скрыл от парторганизации.

Из исключенных райкомами, обкомом восстановлены, переведены в кандидаты и сочувствующие — 189 чел. Эта цифра свидетельствует о не серьезном подходе и бюрократическом отношении к разрешению вопросов о партийности коммунистов отдельными парторганизациями. Так например, Томашпольский райком КП(б)У исключил из партии т. Пудовкина В.А. за то, что он слабо провел работу по сбору денег на день авиации. В действительности же во время проведения этой работы Пудовкин был болен и не мог принимать участия в этой работе. […]

ДАВО. — Ф.П–136, оп. 1, спр. 290. — Арк. 60–66, 118–120, 140–141, 149– 152, 165–167. Копія. Машинопис.

Д о к у м е н т № 91
Витяг із доповідної записки виконуючого обов'язки обласного прокурора Тернівського секретареві Вінницького обкому партії про діяльність «ворогів народу» в сільському господарстві області

10 квітня 1938 р.

[…] Рядом процесів, проведених в області над ворогами народу, установлено, що улюбленим методом боротьби ворогів народу з соціалістичним господарством було обрано колгоспне сільське господарство.

З цією метою ворогами народу насаджувались контрреволюційні елементи в керівних органах районів (РВК, РПК, РЗВ) та колгоспах, які ставили своєю метою:

1. Розвал колгоспів через організацію зриву важливіших завдань Уряду та партії по організаційно-господарському зміцненню колгоспів.

2. Через зниження врожайності, організацію падіжу худоби, заплутування сівозміни, зриву землевпорядних робіт, зменшення вартості трудодня, викликати незадоволення колгоспних мас політикою партії та радвлади.

Органами НКВС та прокуратурою було розслідувано низку справ про шкідництво в сільському господарстві області. Зокрема в області було поставлено три показових процесу над шкідниками, що пролізли в керівні органи району. Коротенька характеристика цих справ така:

В Гайсинському районі на посаді секретаря РПК працював ворог народу, активний троцькіст в минулому Трахтман. Останній, будучи завербований в склад контрреволюційних троцькістських організацій, став на чолі троцькістської групи в Гайсинському районі, в яку втягнув бувш[ого] голову РВК Родовича (в минулому білий офіцер), колишн[ього] директора МТС Хіміча та колишнього директора цукрозаводу Пожидаєва та шляхом притягнення в цю контрреволюційну групу колишнього заідуючого РЗВ Петровського, колишн[ього] ст[аршого] агронома РЗВ Товстоноса, колишн[ього] ст[аршого] агронома Кіблицької МТС Твердохліба, голову колгоспу с. Краснопілки ім. «Більшовик» Мак-Мака, разом з ними переводив шкідницьку роботу, спрямовану на зрив колгоспного будівництва.

Шляхом заплутування сівозміни в районі доводив до зниження врожайності, зривав землевпорядні роботи. По шкідницькому перевели посів конюшини 184 га, чим принесено збитків на 150000 крб. В найбільшому в районі колгоспі «Більшовик» с. Краснопілки навмисно розвалювали городні бригади, в цьому ж колгоспі внаслідок цього загинуло 84 га кормового буряка і понад 2500 голів худоби залишилось без кормів. З метою зриву сівби по колгоспах району за вказівками Трахтмана та Родовича плани весняної посівкампанії пересkладались по 2–3 рази. В колгоспі «Більшовик» було знищено 150 шт. кінського поголів'я. В цьому ж колгоспі засів технічних культур провадився на забур'янених площах. Підчас збирання врожаю 1936 р. загинуло 266 га гороху, 112 га сачавиці, 54 га картоплі, 56 га кукурудзи та 384 га проса. З боку Трахтмана, Родовича та інш. обвинувачених було грубе поводження з колгоспниками. Внаслідок нелюдського ставлення ворога

народу Трахтмана до бувшого директора Гранівського МТС Дячука останній покінчив життя самогубством.

По цій справі облсудом винесено вирок, яким засуджено Трахтмана, Родовича, Товстоноса та Твердохліба до розстрілу. Решта обвинув[вачені] на різні терміни ув'язнення.

Аналогічна цій справі була розкрита справа про шкідництво в сільському господарстві Славутського району, бувш. Вінницької області, яке полягало в тому, що бувш[ий] голова РВК Курченко, бувший завідуючий РЗВ Мельник, бувш[ий] ст[арший] агроном Звіревич та ст[арший] землевпорядчик Баньковський порушували сівозміни, зривали землевпорядження та посівні плани, руйнували кормову базу, щоб знищити тваринництво.

З метою викликати обурення колгоспних мас державні акти на вічне користування землею вручали з невірно облишеною землею, що приводило до збройних виступів колгоспників на грунті невірного визначення меж землекористування.

Всі ці обвинувачення в найгрубішій формі порушували статут сільськогосподарської артілі та грубо ставились до вимог колгоспників та одноосібників в районі.

Справа облсудом розглянута, по якій засуджено Ваньковського до розстрілу. Решта обвинув. на різні терміни ув'язнення.

Також розглянуто справи про колиш[нього] голову Тульчинського РВК Шейкіна про шкідництво в сільському господарстві.

Значну роботу переведено по боротьбі з ворогами народу, які навмисно доводили до порчі зерна на пунктах «Заготзерно». Таких справ було 4.

Аналіз порушених обласною прокуратурою справ з приводу шкідництва на пунктах «Заготзерно», показав, що доведення хлібного господарства області до такого стану є наслідком шкідницького керівництва члена контрреволюційної організації колишн[ього] уповноваженого обласної контори «Заготзерно» Бондарєва, який провадив шкідництво в системі «Заготзерно».

З метою повного розвалу хлібного господарства та порчі заготовленого зерна державою, шкідник Бондарєв організував контрреволюційну групу в обласній конторі, в яку входили Гохман С.В., колишн[ій] начальник складського-елеваторного сектора «Заготзерно», Левіта А.В., колишн[ій] нач.сектору збуту «Заготзерно» та інші працівники обласної контори «Заготзерно».

Встановлено, що на ряді пунктів «Заготзерно» контрреволюційною шкідницькою метою було доведено зерно до зараження кліщем 2-ї ступені та довгоносиком, навмисно провадилось змішування зерна різних категорій, сортів та класів, доводилось зерно до порчі та загибелі. Такий стан має місце на Крижопільському, Козятинському, Вінницькому та Бердичівському пунктах «Заготзерно». Винуватці в цих шкідницьких актах Бондарєв, Гохман, Грузглін, Гальперін, Янкевич, Литвак, Гамбург, Главацький та Плаксивий засуджені до розстрілу.

На інших пунктах «Заготзерно» (Могилів-Под[ільському], Гніванському, Теплицькому, Жмеринському, Шаргородському, Попелюському та інш.) мало місце аналогічне становище.

На всіх цих пунктах внаслідок контрреволюційних вказівок колишніх керівників обласної контори «Заготзерно» виникла низка непорозумінь, що привело до загибелі зерна, а саме:

1. Неправильне складування зерна, замість засипки зерна в 2,5 метра, зерно сипалось пластом до 6 метр., це приводило до зогрівання зерна на склепах і до великих затрат грошей на збереження зерна від загибелі. Зогрівання на багатьох пунктах привело до втрат якісних показників зерна.

2. На Барському, Вороновицькому, Чотирбокському пунктах «Заготзерно» в цілком здорове зерно засипали зерно, заражене кліщем 1-го ступеня, а заражене кліщем 1-го ступеня в заражене 2-го ступеня. Це привело до розповсюдження амбарних шкідників на все зерно.

3. Незадовільно організована робота в більшості лабораторіях на пунктах приводить до того, що сортове посівне зерно приймалось як сортове, товарне. Допускалась плутанина в оприділенні категорій, сортності та класу зерна.

4. На багатьох пунктах та в облконторі «Заготзерно» апарат був засмічений класово-ворожими елементами, в минулому крамарі, розкуркулені, петлюрівці та з духовного походження і судимі. Всіх винуватців в цих злочинах нарсудами області було засуджено до різних термінів ув’язнення.

Найбільш озвірілих форм боротьби проти соціалістичного суспільства з боку ворогів народу набрала їх диверсійна робота в області, скерована на знищення колгоспного тваринництва.

Органами НКВС та прокуратурою викрито ряд справ такої диверсійної роботи:

1. По Уланівському районі закінчено розслідування і закінчено судом справу про обвинування Земеленчука Івана, колишнього старшого ветлікаря та інш. в кількості 10 осіб, в тому, що вони, утворивши контрреволюційну диверсійну організацію, знищили шляхом отруєння миш’яком, сулімою і іншими ядами, а також прищепленням інфекційних захворювань 585 шт. свиней та 130 шт. овець. 13.ХІ.37 р. спеціальною колегією облсуду всіх 10 учасників цієї контрреволюційної організації засуджені до розстрілу.

В с. Білянах Чернівецького району вскрита та ліквідована контрреволюційна шкідницька група в особі Ніжневського та інш. в кількості 6 осіб, які в вересні місяці 1937 р. отруїли миш’яком 23 штуки коней. 23.Х.37 р. всі 6 учасників контрреволюційної організації засуджені до розстрілу.

3. В Тростянецькому районі органами НКВС вскрита та ліквідована контрреволюційна шкідницька, шпіонська організація в особі колишнього ветврача Назарова та інших в кількості 5 осіб, яка по завданню іноземних розвідок займалась отруєнням кінського поголів’я та прищепленням інфекційних захворювань худобі в колгоспах. З вини вказаних шкідників в районі загинуло 12000 голів худоби (коней, свиней, рогатої худоби). Вироком Військового Трибуналу вказані 5 шкідників засуджені до розстрілу. Вказані вище справи заслухані в відкритих судових засіданнях.

В.О. облпрокурора підпис Тернівський

ДАВО. — Ф. П–136, оп. 9, спр. 423. — Арк. 53–58. Оригінал. Машинопис.

Д о к у м е н т № 92
Директива наркомату юстиції СРСР про кваліфікацію «контрреволюційних терористичних висловлювань»

15 квітня 1938 р.

В ряде мест установилась практика квалификации контрреволюционных террористических высказываний по ст. 58^{10} УК РСФСР и соответсвующим статьям УК других союзных республик. Такая квалификация преступлений о контрреволюционных террористических высказываниях является политически неправильной.

В связи с этим предлагаю:

1. Дела о контрреволюционных преступлениях. Содержащие одобрение террористических актов, а также высказывание террористических намерений в отношении руководителей Партии и советского Правительства квалифицировать по ст. $17–58^{8}$ УК РСФСР и соответствующим статьям УК других союзных республик.

2. Дела эти на основании Постановления ЦИК и СНК СССР от 10 июня 1934 г. (СЗ, № 36. ст. 284) направлять для рассмотрения в военные трибуналы.

Друкується за: Реабілітація репресованих: Законодавство та судова практика. — К., 1997. — С. 39–40.

Д о к у м е н т № 93
Витяг із доповідної записки голови обласного суду Бондаріва Вінницькому обкому КП(б)У про розгляд «політичних» справ в області

22 квітня 1938 р.

[…] Ліквідація наслідків шкідництва

Велику й серйозну роботу в грудні 1937 року і в першому кварталі 1938 року обласним судом проведено по ліквідації наслідків шкідництва переглядом кримінальних справ про засуджених сільських активістів та колгоспників. Наслідки цієї роботи характеризуються такими показниками:

Всього переглянуто за 1934–1937 р.р. по 43-х районах — 9509 справ на 11 894 засуджених осіб.

З них:

Знято судимість, що відбули міру покарання з ….. 903 осіб
Закрито справ на ....……………. 901 особу
Звільнено з під варти по закритих справах .... 226 осіб
Пом’якшено вироки на ....……….. 92 особи
Скасовано вироки для нового розгляду на .... 7 осіб.

IV. Боротьба з контрреволюційним елементом.

Велику і серйозну роботу провела спецколегія обласного суду по боротьбі з контрреволюційним елементом. Протягом 1937 року:

розглянено було справ про контрреволюційні злочини 602
та засуджено по них 645
За 1-й квартал 1938 року:
Розглянено справ про контрреволюційні злочини 64
і засуджено 67

Голова Вінницького обласного суду підпис Бондарів

ДАВО. — Ф. П–136, оп. 9, спр. 423. — Арк. 98–99. Оригінал. Машинопис.

Документ № 94
Телеграма начальника управління НКВД у Вінницькій області І. Корабльова наркому внутрішніх справ УРСР О. Успенському з проханням про надання додаткових лімітів

27 квітня 1938 р.

Предоставленный по Тройке лимит использован полностью. Имеется ряд законченных дел — повстанческие отряды, группы подлежащие рассмотрению Тройке.

До разрешения вопроса в Центре об общем увеличении лимитов, — прошу представить мне дополнительный лимит за счет одного из управлений НКВД хотя бы пока 300–500 человек первой категории.

Кораблев

Друкується за: О. Лошицький. «Лабораторія». Нові документи і свідчення про масові репресії 1937–1938 років на Вінниччині // З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ. — 1998. — № 1/2. — С. 193.

Документ № 95
Витяг із доповідної записки начальника управління НКВД у Вінницькій області І. Корабльова наркому внутрішніх справ УРСР О. Успенському про результати розслідування контрреволюційних справ

29 квітня 1938 р.

НР 47080. [По] состоянию [на] 29 апреля осуждены 2799 чел.

Из них: по первой категории — 2599, — второй категории 200.

Из общего числа осужденных: участников украинской военно-повстанческой организации — 2344 чел., белогвардейской военно-повстанческой организации — 17, сионистской шпионско-террористической организации — 72, церковно-сектантской повстанческой организации — 78, украинских националистических диверсионных и

вредительских групп — 215, участников бандгруппировок — 23, участников дашнакских повстанческих организаций — 1, одиночек — 49, том числе проводивших пораженческую контрреволюционную агитацию — 36, уголовников-рецидивистов — 13 [...]

Социальный состав осужденных:
рабочих — 114
служащих — 790
колхозников — 1425
единоличников — 133
без определенных занятий — 337

Из дополнительно представленного лимита — 400 чел. первой категории, остаток на 29 апреля — 301 чел.

Кораблев

Друкується за: О. Лошицький. «Лабораторія». Нові документи і свідчення про масові репресії 1937–1938 років на Вінниччині // З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ. — 1998. — № 1/2. — С. 193–194.

Документ № 96
Доповідна записка начальника УНКВД у Вінницькій області І. Корабльова наркому внутрішніх справ УРСР О. Успенському про роботу «трійки» в області

15 травня 1938 р.
Совершенно секретно

О работе Тройки УНКВД по Винницкой области

За время с 26 марта по 10 мая 1938 года Тройкой рассмотрены дела по вскрытым и ликвидированным контрреволюционным формированиям:

По украинскому националистическому повстанческому подполью вскрыты: областной комитет, 26 межрайонных повстанкомов, 16 райповстанкомов, 97 повстанческих отрядов и 125 боевых групп.

По вскрытым и ликвидированным повстанческим формированиям осуждено участников — 3112 чел. в том числе:
петлюровский комсостав — 386
рядовых петлюровцев — 1054
бывш. политбандитов — 189
кулаков — 248
полицейских и жандарм. — 11
сотрудников царской охранки — 18
белых офицеров — 20
<u>из них:</u>

капитанов — 1
штабс-капитанов — 2
поручиков — 8
прапорщиков — 6
военных чиновников — 3
бывших офицеров царской армии — 46
<u>из них:</u>
полковников — 5
капитанов — 4
штабс-капитанов — 3
поручиков — 8
подпоручиков — 6
прапорщиков — 10
царских чиновников — 10
бывших членов УПСР — 56
УКП — 8
боротьбистов — 3
бывших участников контрреволюционных восстаний — 414
контрреволюционных организаций — 280
украинских националистов — 347
бывших служителей культа — 6
меньшевиков — 4
церковников — 22

По ровсовскому подполью вскрыты 3 военно-повстанческие организации. Осуждено по ним 26 чел., в том числе:
полковников белой армии — 3
подполковников — 1
капитанов белой армии — 3
штабс-капитанов — 1
поручиков — 7
поручиков царской армии — 4
прапорщиков белой армии — 2
подпоручиков белой армии — 3
военных чиновников — 2

По церковно-сектантской к-р. вскрыты 6 повстанческих организаций осуждено 96 участников, в том числе:
служителей культа — 22
рядовых петлюровцев — 9
бывших кулаков — 5
сектантов — 51
церковников — 8
бывших участников контрреволюционных восстаний — 1

По сионистскому подполью вскрыты 3 шпионско-террористических организации. Осуждено участников 877 ч.

По дашнакской повстанческой организации осужден 1 чел.

По эсеровскому контрреволюционному подполью вскрыта одна группа. Осуждено участников 6 чел.

Вскрыты и ликвидированы 5 бандитских контрреволюционных группировок. Осуждено участников 23 чел., в том числе бывш. участников контрреволюционных восстаний 9 чел.

Кроме того, осуждено одиночек-уголовников 13 и одиночек, проводивших пораженческую контрреволюционную агитацию 36 чел., в том числе:

рядовых петлюровцев — 21

бывших кулаков — 12

бывших политбандитов — 3

Представленный лимит на 3400 человек в том числе по первой категории 3200 чел. и по второй категории 200 чел. на 11-е мая 1938 г. полностью использован.

На 11 мая 1938 г. осталось подследственных арестованных 1103 чел., из них:

троцкистов и правых — 32

участников военно-фашист.заговора — 5

по румынской контрреволюции и шпионаж — 57

по латвийской контрреволюции и шпионаж — 5

по чешской контрреволюции — 1

по эстонской контрреволюции — 1

украинское националистическое контрреволюционное повстанчество — 83

белогвардейской контрреволюции — 14

сионистов — 5

бундовцев — 11

пораженческая контрреволюционная агитация — 3

жен изменников Родины — 4

По польскому контрреволюционному подполью вскрыты и ликвидированы:

1 областная комендатура «ПОВ», 5 межрайкомендатур, 11 райкомендатур и 103 «боевки», арестовано по ним 11 мая — 877 чел.

По немецком контрреволюционному подполью имеется всего арестованных 5 человек.

Командных кадров по линии украинской контрреволюции подлежащих аресту на 11-е мая на учете не имеется: по ровсовской линии всего имеется на учете 10 чел., которые подвергаются аресту.

Рядовых петлюровцев и бывш. политбандитов на учете в области имеется около 2000 человек.

Нач. Управления НКВД УССР по Винницкой области
капитан государственной безопасности Кораблев

Друкується за: О. Лошицький. «Лабораторія». Нові документи і свідчення про масові репресії 1937–1938 років на Вінниччині // З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ. — 1998. — № 1/2. — С. 194–197.

Документ № 97
Лист Г.К. Паламарчук до Й. Сталіна з проханням переглянути справу чоловіка М.В. Паламарчука

15 червня 1938 р.

Йосипу Віссаріоновичу Сталіну

Я, громадянка села Яланця Томашпільського району Вінницької області (Україна) Паламарчук Ганна Кузьмова.[1]

Звертаюсь до Вас як до нашого руководителя і нашого учителя нашої щасливой Родіни з великим піклуванням проханням. 16 грудня 1937 р. нашим Томашпільським НКВД впорядку арешту забрано мого чоловіка Паламарчука Михайла Васильовича невідомо за що. Походження і автобіографію мого чоловіка. При [переході] різних банд в гражданську війну під суворим наставом Петлюри був мій чоловік насильно мобілізований і забраний у петлюровську банду, звідти прибув у Німеччину, де з Німеччини втік до Росії в 1922 р. і більш не був ні в яких бандах, а працював при своїм хозяйстві. Мав на утриманні пару коней і одну корову та 6 душ їдців, з них 4 непрацездатні, а 2-х працездатних. Непрацездатні: 80 років батько його та 3-є дітей синові 15 р., дочці 12 р. і другій дочці 10 років. Я та мій чоловік працездатні у 1930 році на добровільних умовах і з своєю сім'єю вступаю в колгосп і який мався реманент у моєму хозяйстві здав в колгосп ім. «Більшовик», де став хорошим працівником. І за хороше відношення до роботи правління колгоспу відділяє мого чоловіка на курси ветсанітара, де повертаючись із курсів починає працювати ветсанітаром аж до 1937 р. У 1937 р. правління колгоспу за розпорядженням райветеринарної комісії посилають на курси ветфельшара де він пробув аж до 30 трав[ня] то[бто] 4 місяці, а потім його звільняють з курсів і повертається до колгоспу стає рядовим працівником, аж до 16 грудня. 16 грудня ночою арештовує Томашпільське НКВД і забирає невідомо за що. А про те, що мій чоловік мусів покоритися петлюрівській мобілізації, то я Вам напишу один жахливий факт, про який посвідчають люди нашого села, і сусіднього села Гнаткова. У селі Гнаткові жорстоко розправлялися білобандити з мобілізованими хлопцями нашими та других сіл за те, що не послухають командування білобандитів. Жорстокість була така: становлять по-одному в ряд і відщитують 9, а десятого розстрілюють при публіці, про що і досі в селі Гнаткові нашого району на панськім бувшім подвір'ї зберігається братська могила, так що ухитнути від мобілізації Петлюри бідних було дуже трудно, обминуть його було трудно.

Тепер звертаюсь до Вас я і 80 літний батько його та 3-є малих школярів, щоб мого безвиного чоловіка та моїм дітям батька повернути додому якщо можна, а про його походження можна узяти в селі в колгоспі і в ветсанітарії як він працював. Тепер добавляю, що мій чоловік був премійований від райсанітарії 2 рази.

Як мені здається, що мій чоловік був нікому нічого невинен і прошу сповістити мене о послідуючім 15/6.1938 р.

Прохачка Паламарчук Ганна Кузьмова.

ДАВО. — Ф. Р–6023, оп. 4, спр. 10431. — Арк. 25–26. Оригінал. Рукопис.

Примітки:

[1] Паламарчук Михайло Васильович, 1898 р.н., с. Яланець Томашпільського р-ну, українець, із селян, малописьменний, ветсанітар колгоспу, одружений. Заарештований 15.12.1937 р. Звинувачений за ст. 54–10 КК УРСР. Постановою Особливої наради НКВД СРСР від 16.10.1938 р. ув'язнений на 10 р. ВТТ. Покарання відбував у Каргопольлазі Архангельської області. Звільнений 18.11.1947 р., проживав с. Савчине Крижопільського р-ну. Реабіл. 15.06.1960 р. Вінницьким облсудом.

[2] Не дочекавшись реакції на лист Й. Сталіну, Г.К. Паламарчук 20 травня 1939 р. пише чергову скаргу Генеральному прокурору УРСР та Генеральному прокурору СРСР з проханням переглянути справу чоловіка: «Скарга. 1937 року грудня 16 дня в селі Яланці Томашпільського району органами НКВС забраний мій чоловік Паламарчук Михайло Василів, який зараз перебуває в м. Каргополі Архангельської області (НКВД світський окремий участок Л–П № 2.) Чоловік мій народився в бідній батрацькій родині, яка була вічно до революції в наймах в поміщика та куркулів. Під час імперіалістичної війни 1914 року був призваний в армію, як народився 1898 року, де служив рядовим солдатом. Після демобілізації повернувся додому в село Яланець і займався сільським господарством. Під час переходу через село Яланець петлюровської банди в числі інших громадян був мобілізований під погрозою розстрілу. Попереду в сусідньому селі Гнаткові петлюрівці розстрілювали десятого чоловіка, хто тільки відмовився йти до Петлюри. Моєму чоловікові місцева влада видала документ, що він є мобілізований до петлюрівської банди. Таким чином, мій чоловік став петлюрівцем. З петлюрівської банди чоловік мій дезертирував через Польщу в Німеччину, а звідти через Радянське консульство повернувся на свою батьківщину. Під час організації колгоспу він першим вступив до колгоспу і почав активно працювати. За гарні показники в роботі колгосп надіслав його на курси, які він успішно закінчив, і став стахановцем по ветсанітарії не тільки в своєму колгоспі, а й в районному масштабі, за що майже щорічно одержував премії та грамоти ударника. Районні ветробітники як тов. Чернявський (ветврач Томашпільського району) який й зараз працює ветврачем Томашпільського району, проявляючи стахановські методи роботи по догляду соціалістичного тваринництва який добре знає мого чоловіка, як ударника. На підставі цього колгосп вдруге відсилає мого чоловіка на підвищення кваліфікації по ветсанітарії (на курси ветфельдшерів) які він теж закінчує з успіхом, і з ще більшим запалом приступив до роботи по догляду соціалістичного тваринництва. Ця справа продовжувалась цілі десятки років. За цей час здавалось би можна було б розпізнати чи він є справді ворог народу, чи може чесна людина. Яка має право нарівні зі всім великим Радянським народом, на счасливе веселе радісне життя. Я працюю в колгоспі чесно одна, на моїм утриманні знаходиться троє непрацездатних дітей та батько 82 років, моє господарство ніяким репресіям не підлягало. А тому прошу перевірити цю справу, й про наслідки повідомить мене. Паламарчук Г. неписьменна, а за неї розписався П. Піпік». *Див.: ДАВО. – Ф. Р–6023, оп. 4, спр. 104331. – Арк. 28–29.* Наступні прохання про перегляд справи М.Паламарчука 26 лютого 1940 р. одночасно на адресу прокурора СРСР та Й. Сталіна були відправлені дітьми засудженого: «Любимому вождю народів, учителю і батькові Йосипу Віссаріоновичу Сталіну. ЖАЛОБА від дітей Паламарчука Михайла Васильовича, селянина с. Яланця Томашпільського р-ну Вінницької обл. Нашого батька забрали в 1937 р. 16 грудня. Наша вся сім'я була в колгоспі з 1930 р. Наш батько був кращим колгоспником. Його послали на курси ветсанітара, і він був у колгоспі ветсанітаром. Наша сім'я складається з мами, яка хвора пороком серця, дідуся, якому 83 р., і троє дітей: я, якому 15 р., вчуся у 8 кл., сестра, якій 12 р., вчиться у 6 кл., і друга сестра, якій 11 р., ходить в 4 кл., вона інвалід, в неї права рука скалічена. А лихі люди написали на нашого батька, і ми всі зараз тяжко бідуємо, бо нема кому допомогти нашій хворій мамі. І, Й.В. Сталін, ми, діти, просимо Вас відпустіть нашого батька. Перегляньте його справу. Ми, діти, мама і дідусь просимо Вас повідомить нас отвєтом. Наш батько знаходиться в Архангельській обл.., город Каргополь, п/я 233/4 Михайлу Васильовичу Паламарчуку. Просить Паламарчук Василь Мих.» *Див.: ДАВО. — Ф. Р–6023, оп. 4, спр. 10431. — Арк. 24.* Наступна скарга була відправлена 23 березня 1940 р. прокурору Вінницької області. Відповідь була надіслана 26 вересня 1940 р: «1940 г., сентября 26 дня, гор. Винница. Прокурор Орловский рассмотрел дело Паламарчука Михаила Васильевича, 1898 г. рождения, уроженец и житель с. Яланец Томашпольского района, Винницкой области, за к-р деятельность осужден к 10 г. ИТЛ. На решение Особого Совещания жалобу подала жена осужденного Паламарчука Анна. В которой просит пересмотреть дело ее мужа установлено: Паламарчук в 1919 г. добровольно поступил на службу в петлюровскую армию и после разгрома таковой Паламарчук отступил в Польщу, в 1921 г. из Польщи ушел в Германию, в 1923 г. возвратился в СССР (л.д. 11, 12). В 1930 г. был активным участником кулацкой волынки, направленной против организации колхозов, выступая на собрании с призывом не вступать в колхоз (л.д. 12, 13). В 1937 г. выступал против колхозников восхвалял жизнь в б. фашистской Польще, одновременно клеветал на жизнь колхозников в СССР (л.д. 14). В 1937 г. выступал против реализации займа «Укрепление Обороны страны», заявляя

среди колхозников, что до каких пор будут брать эти займы (л.д. 13, 14). В 1936 г. Паламарчук работая ветсанитаром колхоза довел до загибели 150 штук колхозных свиней (л.д. 10, 11). Паламарчук до вступления в колхозе имел зажиточное хозяйство, арендовал больше 10 дес. земли, пользовался наемной рабочей силой (л.д. 12). Антисоветская деятельность Паламарчука доказана самопризнанием, а также показаниями свидетелй Мановича (л.д. 11), Ляховича (л.д. 12) Савчука (л.д. 13), Питоны (л.д. 14), Сидорчука (л.д. 16) и других. На основании изложенного и принимая во внимание, что а/с деятельность Паламарчуку доказана и решение Особого Совещания отвечает совершенному преступлению Паламарчука. Руководствуясь 360 ст. УПК УССР ПОСТАНОВИЛ: Жалобу Паламарчук Анны оставить без удовлетворения, о чем ей сообщить. Наблюдательное производство по данному делу прекратить. Дело возвратить УНКВД по Винобласти для хранения в архиве. Прокурор Орловский. «СОГЛАСЕН» заместитель. облпрокурора по спецделам Каменец»*Див.: ДАВО. Ф. Р–6023, оп. 4, спр. 1043. – Арк. 32*. Постановою президії Вінницького обласного суду від 15 червня 1960 р. громадянин М.Паламарчук був реабілітований: «Секретно. Надзор-ое производство № 237–1960 г. Постановление президиума Винницкого областного суда в составе: Председательствующего — Савченко, членов президиума — Дятлова, Кучерявого с участием прокурора — Лысенко.15 июня 1960 года рассмотрев в г. Виннице протест прокурора Винницкой области на постановление Особого Совещания при НКВД СССР от 16 января 1938 года, которым заключен в ИТЛ на 10 лет. Паламарчук Михаил Васильевич, 1888 г. рождения, б/п, до ареста работал в колхозе ветсанитаром, украинец. Обвинялся Паламарчук в том, что служил в петлюровской армии и проводил среди населения антисоветскую агитацию. Рассмотрев материалы дела протест прокурора области, в котором ставится вопрос об отмене постановления с прекращением дела производством, заслушав докладчика, заключение прокурора т. Лысенко поддержавшего протест, УСТАНОВИЛ: Протест подлежит удовлетворению. В основу обвинения Паламарчука положены показания свидетелей Ляховича, Савчука, Титика, Сидорука. Данные свидетели не передопрошены в настоящее время ввиду их смерти, однако их показания предположительные, однотипны и неконкретны. Дополнительно допрошены свидетели Машняга, Швец, Ляхович И.К., хорошо знавшие Паламарчука как односельчанина, показали, что антисоветских суждений от последнего не слышали и дали о нем положительный отзыв. Служба Паламарчука в годы гражданской войны в петлюровской армии амнистирована Постановлением Президиума ЦИК СССР от 2.XI–1927 года. Руководствуясь изложенным и Указом от 19 августа 1955 года, ПОСТАНОВИЛ: Постановление Особого совещания при НКВД СССР от 16 января 1938 года в отношении Паламарчука Михаила Васильевича отменить и дело на него производством прекратить за недоказанностью обвинения».

Див.: ДАВО.— Ф. Р–6023, оп. 4, спр. 10431. — Арк. 51. Машинопис.

Д о к у м е н т № 98
Доповідна записка начальника УНКВД у Вінницькій області І. Кораблькова наркому НКВД УРСР О. Успенському про справу «Українського антирадянського військово-повстанського угруповання»

26 серпня 1938 р.

XI отделом УГБ УНКВД по Винницкой области вскрыта и ликвидирована существовавшая на территории Тульчинского и Тывровского районов повстанческая группировка, украинской антисоветской националистической организации, проводившая контрреволюционную вредительскую работу в системе наркомсвязи и колхозах.

На случай интервенции капиталистических фашистских государств против СССР, должна была под руководством участника организации Зленко — бывший царский и деникинский офицер, выступить в помощь интервентам для вооруженной борьбы против Советской власти.

Данная антисоветская группировка была заложена боротьбистом Микульским — бывший секретарем Тульчинского райкома КП(б)У в 1934 году (ранее осужден).

Всего по настоящему делу арестовано 8 человек.

Основными участниками группировки являлись:

1. Матвеев Н.И. бывший начальник Тывровского райотдела связи, активный петлюровец, до ареста член КП(б)У;

2. Зленко А.А. счетовод Тульчинского райотдела связи, бывший царский и деникинский офицер-следователь по особым делам.

3. Смотрицкий С.Г. старший телеграфист Тульчинского райотдела связи, сын крупного кулака;

4. Сидоренко Н.М. бывший начальник отделения связи в с. Дзвонихе Тывровского района, ранее исключался из КП(б)У за участие в антисоветском восстании;

5. Писарчук А.Л. бывший стражник, пролезший в колхоз.

Показания указанных обвиняемых были в достаточной степени перекрыты показаниями других обвиняемых по делу и очными ставками с ними. Отдельные арестованные передопрошены в присутствии прокурора по спецделам.

Слушание процесса нами было подготовлено в здании Винницкой тюрьмы.

С обвиняемыми, как до суда, а также и в процессе суда была проведена соответствующая работа.

Процесс прошел нормально. Обвиняемые подтвердили показания данные ими на предварительном следствии, за исключением обвиняемого Сидоренко Н.М., который от показаний отказался, однако, был полностью изобличен другими обвиняемыми, в частности завербовавшим его Матвеевым (приговорен к ВМН).

24 августа с/года в 6 часов утра Спецколлегией Облсуда вынесен приговор, по которому осуждены: к ВМН 5 человек, к 10 годам лишения свободы 3 человека.

Начальник УНКВД по Винницкой области
майор государственной безопасности Кораблев

ДА СБУ. — Ф.16, оп. 31, спр. 91. — Арк. 297–300. Завірена копія. Машинопис.

Документ № 99
Вирок військової колегії верховного суду СРСР в справі І.Д. Вігдерзона[1]

5 жовтня 1938 р.

ПРИГОВОР
ИМЕНЕМ СОЮЗА СОВЕТСКИХ СОЦИАЛИСТИЧЕСКИХ РЕСПУБЛИК
ВЫЕЗДНАЯ СЕССИЯ ВОЕННОЙ КОЛЛЕГИИ ВЕРХОВНОГО СУДА
СОЮЗА ССР

В СОСТАВЕ:

Председательствующего — Диввоенюриста А.М. Орлова

Членов: — Бригвоенюриста Галенкова И.С. и военюриста 1 ранга Климина Ф.А. при секретаре — военном юристе 1 ранга — Кудрявцеве Ф.А.

В закрытом судебном заседании, в городе — Виннице — 5 октября 1938 года, рассмотрела дело по обвинению: ВИГДЕРЗОНА Иделя Менашевича — 1903 г. рожд., быв. инженер — электрик Винницкой электростанции, в преступлениях, предусмотренных ст. ст. 54–7, 20, 54–8 и 54–11 УК УССР.

Предварительным и судебным следствием установлено, что Вигдерзон с 1936 года являлся участником антисоветской троцкистской террористической организации, в которую он был завербован одним из активных участников этой организации Курочкиным.

По заданию указанной выше антисоветской организации подсудимый Вигдерзон проводил вредительскую работу, направленную к выводу из строя электросети и вызову аварий на электростанции.

Таким образом установлена виновность Вигдерзона в совершении им преступлений, предусмотренных ст. ст. 54–7, 20, 54–8 и 54–11 КК УССР.

На основании изложенного и руководствуясь ст. ст. 296 и 297 УПК УССР, Военная Коллегия Верховного суда Союза ССР

ПРИГОВОРИЛА:

Вигдерзона Иделя Менашевича к тюремному заключению сроком на двадцать лет, с поражением в политических правах на пять лет, с конфискацией всего, лично ему принадлежащего имущества. Срок тюремного заключения исчислить с 13 января 1938 года. Приговор окончательный и обжалованию не подлежит[2].

Председательствующий А. ОРЛОВ
Члены: ГАЛЕНКОВ
КЛИМИН

ДАВО. — Ф. Р–6023, оп. 4, ар. спр. 5860. — Т. 1. — Арк. 122. Завірена копія. Машинопис.

Примітки:

[1] Вігдерзон Ідель Менашевич, 1903 р. н., м. Вінниця, єврей, із ремісників, освіта вища, інженер Вінницької електростанції, одружений. Заарештований 12.01.1938 р. Звинувачений за ст. ст. 54–7, 20, 54–8, 54–11 КК УРСР. Вироком Верховного суду СРСР від 05.10.1938 р. засуджений на 20 р. тюремного ув'язнення, з поразкою в політичних правах на 5 р. Після цього І.М. Вігдерзон, його дружина Р.Ш. Вігдерзон, сестри — О.М. Вігдерзон та Г.М. Вігдерзон приклали багато зусиль, щоб домогтися перегляду справи. Після оголошення вироку і до кінця 1946 р. ними було подано 30 скарг, заяв, прохань на ім'я Й. Сталіна, Голови Верховного суду СРСР, президії Верховного суду СРСР, Прокурора СРСР, Військового Прокурора СРСР, Прокурора УРСР, Президії Верховної Ради СРСР та його голови, Депутату Верховної ради СРСР, наркому, а згодом міністру внутрішніх справ СРСР. І.М. Вігдерзон покарання відбував у Норільськлазі (Росія). За високі виробничі показники та відмінну поведінку Особлива нарада при НКВД СРСР 08.09.1945 р. скоротила строк відбуття покарання в таборі на 1 рік, а 06.05.1946 р. Особлива нарада при МВС СРСР скоротила строк ще на 6 місяців. Ухвалою військової колегії Верховного суду СРСР від 13.02.1947 р. строк покарання було зменшено до 9 років. Був звільнений 17.05.1947 р. і залишився працювати в Норільському комбінаті. Особлива нарада при МГБ СРСР 29.11.1950 р. ухвалила заслати І.М. Вігдерзона в Красноярський край (РРФСР) під нагляд органів МГБ. Реабілітований 21.05.1954 р. Верховним судом СРСР. *Див.: ДАВО. — Ф. Р–6023, оп. 4, спр. 5860. — Т. 1. — Арк. 122, 133–137, 140–141, 144–145, 154, 161, 168, 171, 172; т.2, арк. 1–3, 4–19, 31–44, 47, 49–53, 56, 58–60, 69–73, 77–78, 85–88.*

[2] Після оголошення вироку І. Вігдерзон 31 жовтня 1938 р. направив Прокурору СССР скаргу: «От осужденного Иделя Менашевича Вигдерзона содержащегося в Винницкой тюрьме на приговоре Военной коллегией Верховного суда СССР от 5-го октября 1938 г. в г. Виннице ЖАЛОБА В ПОРЯДКЕ

НАДЗОРА. Приговор Военной коллегией Верховного Суда СССР все цело основано на материалах предварительного следствия нашедших себе отражение в обвинительном заключении. Приговором Военной коллегией Верховного Суда СССР от 5-го октября 1938 года в гор. Виннице я был признан виновным в преступлениях предусмотренных 54–7, 8–20 и 11 ст. ст. УК УССР и осужден на 20 лет тюремного заключения и 5 лет лишения всех прав. Приговор этот является неправильным по следующим соображениям: 1. Военная коллегия Верховного суда СССР нашла, что с 1936 г. являюсь членом антисоветской троцкистской террористической контрреволюционной диверсионной вредительской группы на Винницкой электрической станции, где я состоял в должности инженера заведующего городскими электросетями. По мнению суда я был завербован в названной группы, ныне осужденного бывш. директора Винницкой электростанции Григория Федоровича Курочкина, что удостоверено показаниями осужденных, бывш. главного инженера Исаака Григоровича Качковского и бывш. сменным инженером Зальцманом. В действительности я никогда не был участником указанной группы, никакой либо иной контрреволюционной организации. Факт моей вербовке не подтвержден и самим Курочкиным. О нем говорят лишь Качковский будто бы со слов Курочкина, и Зальцман будто бы с моих слов. Заявление обоих указанных лиц не могут заслуживать доверия, так как Качковский был с Курочкиным во враждебных отношениях, о них неоднократно стоял вопрос на партийном заводском комитете и городском партийном комитете и вынесено было им партийное взыскание. В результате всего этого бывший директор Курочкин снял Качковского с работы, это было в 1936 г., август месяц. Что же касается Зальцмана, благодаря тому, что я лично поставил в известность партийный заводской комитет электростанции о его прошлой троцкистской деятельности в институте и имеющееся несколько аварий по станции, был уволен приказом директора Курочкиным 30 апреля 1936 г., а следовательно никаких разговоров с ними ни я, ни Курочкин вести не могли, особенно о вербовке. Обоих названных лиц я лично изобличил в принадлежности в троцкизме, — Зальцмана ещё в 1933 году будучи еще студентом в Киевском энерго-институте выступал там на занятиях полит-часа в защите троцкистской платформе. В результате о Зальцмане писали в институтской печатной газете и стенные газеты, тогда парторг был Кучерук, теперь работает завпроектным отделом «Киевэнерго». В 1934 г. при поступлении Зальцмана на работу на Винницкую электростанцию сообщил о нем бывшему секретарю заводского партийного комитета Мяснику и вначале 1935 года о том же заявлял бывшему секретарю заводского партийного комитета Алексеницеру, а позже о том же написал Винницкий партийной коллегии. О Качковском в 1936 г. я сообщил бывш. секретарю партийного комитета Алексеницеру при получении мною тогда сведения о принадлежности Качковского к подпольной троцкистской организации, что и было вполне установлено. При таком положении заявление, как Качковского, так и Зальцмана доверия не заслуживают и сделаны ими исключительно по враждебным побуждениям для сведения со мной личных счетов, что ими достигнуто после ареста меня 12 января 1938 г. благодаря полным клеветническим заявлениям. Качковский еще и до его изобличения относился ко мне враждебно, старался выжить меня со станции и систематически терроризировал, и что известно всему рабочему коллективу электростанции. На предварительном следствии не мог добиться и не добился очной ставки с Курочкиным о вербовке меня в организацию. 2. Утверждение Военной коллегией о производстве мною вредительской работе с целью выведению электросети из строя путем производства аварий не отвечает действительности. На работе на электростанции в качестве инженера по электросети состою с 1934 г. За все это время на сети имели место незначительные аварии обычные при эксплуатации сети, что удостоверяется содержанием аварийных актов на электростанции. Число аварий с 1936 года, когда я будто бы вступил в контрреволюционной организации, отнюдь не увеличилось. Эти аварии понятно не могут указывать на мою вредительскую деятельность, вызваны они были не мной и все они в свое время обсуждались и проверялись на технических производственных совещаниях. Что же касается обвинения во вредительском производстве мною строительства, монтажа, ремонта электросети, то обвинения это является чистейшим недоразумением, так как указанные работы производились Киевским монтажным отделом электропрома по договору с Винницким городским советом (адрес конторы Киев, Крещатик № 39, управляющий гр. Панькин и заведующий монтажным отделом Офман). Работы начатые ими ещё в 1933 г., т.е., когда я ещё был студентом Киевского энергоинститута, действительно в отношении установки ими воздушных мачтовых высоковольтных муфт собственной конструкции электропрома были произведены неудовлетворительно, что мною в процессе работы было установлено, о чем начиная с 1934 г. т.е. на протяжение всего периода работ сообщал, ездил в Киев и о чем много раз ставился [вопрос] на рабочих собраниях, на собраниях инженерно-технических работников и т.д. Практически я добился благодаря вызова специалиста от электропрома, вызова на месте главного инженера наркомата коммунального хозяйства Аркадия Викторовича Орловского, позже лично поездкой в Киев на

консультации в научно-исследовательский институт заведующего лабораторией Федченко (высоковольтная лаборатория) и консультация главного инженера Киевэнерго Розенкранца, взявший чертеж новой конструкции муфт и наконец, так как электропром не согласился с выводами отдельных специалистов, я добился ещё вызова авторитетной комиссии из Москвы и Киева (март 1937 г.), где окончательно было предложено Киевскому монтажному отделу заменить все муфты с принятием убытков, причиненных электростанцией, что удостоверяется документами имеющиеся на электростанции. Что касается срыва строительства электросети, то я не только выполнял технический надзор за строительство электросети, но для более быстрого и успешного окончания работ сам добивался и получал необходимые материалы, что не входило в круг моих обязанностей, в результате чего у меня не было ни одного акта монтажной организации простоя, а следовательно я не только не срывал строительство, но обеспечил, благодаря личному энтузиазму молодого советского специалиста, бесперебойность производства работ и тем добился, снабжения города электроэнергией и перевыполнения производственного плана, о чем коллективу электростанции хорошо известно. По вопросу о производстве мною разрыва между мощностью станции и отпуском электроэнергии, должен отметить, что распределение электроэнергией, в круг моих обязанностей не входило, так как этим ведал энергозбыт при электростанции, но несмотря на это, имея ввиду интересы электростанции и потребителей содействовал, чтобы разрыва между электростанцией и потребителями не было. Кроме того, я в интересах дела провел целый ряд мероприятий, которые обеспечивали бы сохранность электросети от аварий, бесперебойность подачи электроэнергии потребителям благодаря изменению конфигурации электросети, разработал целый ряд соответствующих предложений и проектов и т.д. 3. Обвинение меня в вербовке инженера Зальцмана основано исключительно заявление, ничем не подтвержденном и не отвечающем действительности. Цель оговора меня Зальцманом заключается исключительно в стремлении произведения им по его работе аварий отнести на мой счет, как выполненные им по моему заданию. Из указанного выше о моих отношениях с Зальцманом очевидно, что и заявление его о том, что я его завербовал и о том, что аварии произведении им по моему заданию является лишь сведениям личных счетов. 4. Я признан виновным в преступлениях предусмотрено 54–20 ст. УК т.е. терроре. Между тем, в деле нет абсолютно никаких указаний на прямых, ни косвенных о какой-либо террористической деятельности не только моей, но и кого либо из лиц с которым[и] я связан по делу. 5. На предварительном следствии я спустя около двух месяцев т.е. 3 марта 1938 г. вынужден был, подчиняясь принуждением со стороны следователя гр. Майструка и начальника 4-го отдела гр. Надеждина и той обстановке в которую я был ими поставлен, признать предъявленные мне обвинения, основанные исключительно на заявлении Качковского. [Я] имел в виду, что в суде при разборе дело всех работников электростанцией, обвинявшихся во вредительстве, я буду иметь возможность доказать суду не основательность предъявленных мне обвинений и клеветнического характер оговора меня со стороны Качковского и Зальцмана. Мои надежды не оправдались, так как все эти вопросы написанные выше на суде совсем не оговорились, несмотря на мои просьбы [к] суду выслушать меня. 6. Родился я в 1903 г. в гор. Виннице, сын бедняка, а не владельца красильного предприятия, как это сказано в обвинительном заключении. Работаю по найму с 1914 года в г. Виннице. В 1920 году поступил на Винницкую электростанцию в качестве электромонтера по 6-му разряду. В 1923–1924 г. благодаря хорошему отношению к работе и одним из лучших передовиков молодежи был командирован фабрично-заводским комитетом и дирекцией электростанцией на рабфак при Киевском политехническом институте. По окончании рабфака перешел в Киевский политехнический институт, который окончил в начале 1934 г. со званием инженера энергетики и вернулся на свою родную электростанцию, где был назначен инженером по электросети. Почти за все время моей учебы электростанция помогала мне содержать мою семью, приезжая на каникулы всегда работал на станции в качестве монтера, таким образом, все время моей учебы был крепко связан с рабочим коллективом электростанцией. По возвращению на станцию работал в должности инженера по сети. Я был выбран председателем Бюро инженерно-технических работников и членом фабричного заводского колмитета и пользовался доверием и уважением всей рабочей массы как выдвиженец своей среды. Если бы я был членом контрреволюционной организации, то понятно имел бы полную возможность вовлечь в эту организацию рабочих станции и свой собственный цех, как вполне на меня полагавшихся. Однако, этого не было, что и доказывает, что никакого отношения к преступным организациям я не имел. Выходец из бедной пролетарской еврейской семьи, получивший образование, выкован весь из советской стали, только благодаря отношению партии и правительства к созданию новых молодых кадров советских специалистов, я естественно всецело был предан душой и телом советскому строю и правительству и органически не

мог ни примкнуть, ни сочувствовать никаким контрреволюционным группировкам, как явно не отвечавшим моим интересам, что и доказал не только своим отношением к работе, но и своей бдительностью в отношении выявлению и разоблачению враждебных элементов, что прекрасно известно всему рабочему коллективу электростанции. 7. На основании изложенного и принимая во внимание, что кроме голословного оговора в деле нет никаких данных изобличающих меня в контрреволюционной деятельности, я прошу Верховного Прокурора СССР в порядке надзора рассмотреть настоящее дело и приговор Военной коллегией отменить и дело производство прекратить за отсутствием улик. Идель Менашевич Вигдерзон. 31/Х–1938 года». *Див.: ДАВО. — Ф. Р–6023, оп. 4, спр. 5860. — Т. 2. – Арк. 15–19.* Скарга була відхилена. У листі від 29 червня 1939 р. він писав дружині: «г. Красноярск, ст. Енисей. Дорогая Рудзенька! Отправляют на работу в Норильский лагерь НКВД, пристань Дудика. Во всяком случае работать лучше, чем сидеть в тюрьме, но вся беда в том, за что и почему? Такую тяжелую обиду перенести, абсолютно незаслуженную, ведь так должно быть понятно, что сегодня я еще заключенный, отсюда пища, медобслуживание, обращение и т.д. и обращаются как с заключенным. Этот край, куда нас отправляют, — это почти Заполярный круг. В течение года, три месяца имеется возможность туда водой переехать, кроме авиации. Поездка водой по Енисею продолжается 15 суток. В отношении работы, то там должна быть интересная работа, ибо это вновь населенный пункт, где будет отроиться большой комбинат и, конечно, было бы неплохо, если удастся, попасть на работу по специальности но, как говорят, «сие» от меня не зависит. Все это было бы не страшно, ехать в такой дальний край, который отделяет нас, примерно на 5000 км. железной дорогой и примерно 3000 км. водой, если бы ехать вольным, по заданию нашего Правительства, когда ты чувствуешь, что работаешь, а за тобой вся страна следит и заботится, тогда не страшно и даже погибнуть на этом посту за дело своего народа. Вспоминаешь те Варфоломеевские ночи, что переносил у следователя, тот страх и ужас, которые тебя взбирает. И когда всё это кончится, неоднократно я думал, как хорошо было бы забыть это тяжелое горе. Подумать только, насильно, путем физических методов избиения следователя. Я крепко уверен, что следователь действовал вражеской рукой, ибо Советскому правительству и Коммунистической партии этого не надо и сделать из честных людей, преданнейших и честных, которые связаны кровью и плотью с Советской властью и коммунистической партией, таких людей сделать искусственно врагами, могут только заклятые враги нашего народа, подобно следователя, который надо мной издевался, но, по-видимому, они уже просчитались, их временное вражеское турне закончено и пойманы с поличным. В связи с этим я крепко надеюсь, что действительно будет пересмотр моего дела. Я же уверен, что те клеветники, что находятся и сейчас на свободе, и дали на меня клеветнические показания, а им это хорошо известно, что они писали клевету, если у них еще осталось хоть немного человеческой советской совести, то они должны написать теперь правду, что они клеветали на меня и об этом писать теперь. Их фамилии ты помнишь, ибо в тюрьме на свидании я тебе сообщил их […]. Лучшим доказательством будет, если они теперь напишут, то, что знают про меня, по моей работе, про жизнь мою, причем писать только одну правду. Советская правда и только. Как могло и низко, и мерзко оклеветать на меня, что я являюсь сыном владельца красильного предприятия, так построено все обвинительное заключение. В день суда появляется дополнительная статья […] с косвенным террором. В обвинительном заключении пишется даже так, что я совершил три аварии по сети лично, какие аварии неизвестно, как будто по сети были только три аварии, срывая строительство сети и искусственно создавал разрыв между мощностью станции и потребителями. Вот как был создан искусственный документ, ни на чем не основанный, т. е. всё, что написано, на деле противоположно, я все здоровье потерял, все время отдал для честной работы, а у следователя все наоборот вышло, абсолютно ничего не слушал, только подтвердил то, чего он хочет. Ведь вся надежда была исключительно, что на суде разберутся и я немедленно буду освобожден и клеветники, и свидетели-клеветники понесут наказание, так как следователь сказал, что меня будут судить вместе с Зальц, Кач. и Кур. и свидетели будут — Спецколлегия Облсуда. Но опять-таки разговор следователя и обещания его оказались ложными. 3 октября меня со спецкорпуса перевели в одиночку, а 5-го мне дали обвинительное заключение и 5 октября состоялся суд, да какой еще. Военная Коллегия Верхсуда СССР при закрытых дверях, без свидетелей и Зальцмана, Качковского и Курочкина не было, оказался я один и суд был очень краток, продолжался несколько минут — признаю ли я виновным, я ответил, что НЕТ, наклеветали и т. д., еще два вопроса и что я прошу от суда. Вот в какой обстановке я оказался опять таки. Все это дело вражеских рук, подлых, самостраховщиков, действительных врагов народа. Между прочим, здесь в лагере я узнал, что сидели вместе с директором, что он никаких показаний не давал на меня. Качковский показал, что ему известно, что Кур. меня, завербовал. Как видишь, все это построено на слишком слабом грунте. Недолго уже ждать, как вся эта гниль развалится». *Див.: Ф. Р–6023, спр. 5860. — Т. 2. — Арк.21–22.*

2 вересня 1939 р. І. Вігдерзон направив чергову скаргу на адресу Президії Верховної Ради СРСР: «Москва. От заключенного Вигдерзона Иделя Менашевича. Жалоба. 12-го января 1938 года органами НКВД в городе Виннице УССР я был арестован. 5-го октября 1938 года выездной Военной коллегией Верховного суда СССР в городе Виннице я был осужден к 20-ти годам тюремного заключения по ст. ст. УК 54–7, 8 через 20 и 11. Как следствие, так и суд основывались на лживых и клеветнических показаниях Качковского и Зальцмана бывших работников электростанции, которые меня оклеветали сведя со мной личные счеты и будучи арестованные в 1937 г. отомстили мне жестокой клеветой, недобросовестно использованной следователем Майструком. В доказательстве того, что меня оклеветали привожу следующие могущие свободно быть проверенными и известные всему рабочему коллективу на Винницкой электростанции факты, а именно: будучи сыном бедных родителей (отец был красильщик в гор. Виннице) я начал работать с 12 летнего возраста, т.е. с 1914 года учеником электромонтера. С 1920 года работал на Винницкой электростанции в качестве электромонтера. В 1924 году за хорошую работу фабрично-заводской комитет и дирекции электростанции послали учиться на Рабфак, по окончании какого перешел в Киевский энергоинститут. За время учебы Рабфака и института получал государственную стипендию, т.к. отец был нетрудоспособным в связи с болезнью, и семья осталась на моем иждивении. На последнем курсе института в 1933 году на занятиях полит-часа, студент Зальцман при обсуждении какого то вопроса высказал троцкистскую точку зрения. По неизвестным мне причинам это дело, будучи широко опубликовано в студенческих газетах (печатная и стенная), все же не получило организационных выводов в отношении Зальцмана. По окончании Киевского энергоинститута февраль месяц 1934 года я вернулся на свою электростанцию получив работу по заведованию электросетью. Через некоторое время на этой же электростанцию поступил на работу сменным инженером инж. Зальцман, но помня его выступления в 1933 году в институте я счел своей обязанностью сообщить об этом руководство электростанции, что и было мною тот-час же и сделано. (Сообщил секретарю заводского партийного комитета Мяснику и директору электростанции Курочкину). Через некоторое время, они мне заявили, что вопрос этот не актуален. Вторично заявил об этом же после убийства С.М. Кирова, новому секретарю заводского партийного комитета Алексеницеру, и в третий раз уже письменно о поведении Зальцмана в институте, двум следователям (мужчина и женщина фамилии их не помню) комиссии партийного контроля 1935 году в гор. Виннице. Все заявления стали известны Зальцману и вызвало крайнее его недовольство мной, приведшие к полному разрыву всяких отношение между нами. Однажды Зальцман вместе с его женой пришли ко мне домой в моем отсутствии и высказались моей жене свое возмущение с большим шумом по моему адресу с явной угрозой, что если случится с ним что-нибудь, то это полностью и отразиться на меня. 29 апреля 1936 года Зальцман был снят с работы на электростанции. В 1935 году на Винницкую электростанцию поступил на работу в качестве главного инженера Качковский, не справляясь своей работой, на основании этого в 1936 г. партийное и [профсоюзные] организации в лице секретаря парткомитета Мясника, председателя завкома Гибкова предложили мне как председателю инженерной технической секции обсудить на бюро И.Т.С. положение вещей на электростанции и техническом руководстве Качковского в связи с приказом директора Курочкина по электростанции. В результате длительного обсуждения этого вопроса на бюро И.Т.С. пришли к выводу (в присутствии секретаря парткомитета и предзавкома) о действительно плохой работе Качковского и было установлено ряд фактов, угрожающих бесперебойной работе электростанции. Необходимо отметить, что два члена бюро И.Т.С. Зальцман и Шпак не согласились с решением бюро И.Т.С. Так как, это решение было принято под моим председательством, то Качковский считал, что причина этого нежелательного решения для него, лежит во мне. Качковский только на завтра утром, когда я явился на работу и обратился к нему по служебному вопросу, он меня выругал и заявил, что он будет мне мстить и что найдет способы воздействия на меня. В действительности в дальнейшем, он неоднократно требовал моего увольнения. Ежедневно он меня третировал, стремясь, еще будучи на воле, меня опозорить. В 1936 году в августе месяце Качковский с работы на электростанции был снят, согласно приказа, как выявленный троцкист. В 1937 году не помню август или сентябрь месяц органами НКВД в г. Виннице Качковский и Зальцман были арестованы. В 1938 году 12-го января я был арестован и в первый день моего допроса, т.е. 12/1–38 г. следователь Майструк начал требовать от меня подтверждения лживых и клеветнических показаний Зальцмана и Качковского о том, что меня в контрреволюционную троцкистскую группу завербовал директор электростанции Курочкин, но после моего категорического отказа и возмущения этой наглой клеветой был введен на очную ставку, вначале Зальцман, после него Качковский, которые отдельно заявили: 1. Что ему, Качковскому, известно, что я был завербован директором эл.-ст. Курочкиным в троцк. контр. группу и якобы получил от него задания: а) образовать разрыв между эл.-станции и потребителями, т.е. искуственно

уменьшить рабочую отдачу электроэнергии потребителям; б) тормозить строительство электросети; в) вызывать аварии на электросети. Все сказанное Качковским на следствии является явной клеветой, т.к. с Качковским я мало работал, причем все время, и особенно после принятия решения на бюро И.Т.С. под моим председательством в 1936 г. о том, что Качковский не обеспечивает техническое руководство, он меня на каждом шагу третировал и требовал моего увольнения, что хорошо известно всему коллективу электростанции. Таким образом, эти утверждения являются продуктом мести. В доказательство лживости и явной абсурдности этих показания привожу следующее: что по роду своей работы (зав. электросети) ни в какой связи с потребителями энергии не состоял и состоять не должен был, т.к. продажей энергии занималась специальная организация — энергозбыт при электростанции, уже не говоря о том, что абсурдность и лживость этих показаний доказывается и тем, что электростанция все время выполняла и даже перевыполняла утвержденные планы и не имела поэтому никаких разрывов. Что касается показания Качковского, что я якобы имел задания от Курочкина задерживать строительство электросети, то фантастичность этих показаний доказывается хотя бы тем, что я занимался эксплуатацией существующей электросети, а строительством электростанции, в том числе и строительством электросети занимался генеральный подрядчик Киевского монтажного отделения электропрома (управляющий Панькин) по договору с Винницким городским советом. Абсурдность и лживость показаний об авариях на электросети может быть проверено по записям печатных аварийных листов по авариям на электросети, где будет установлено, что никаких аварий я не имел. (Технические акты составлялись за подписями гл. инженера, аварийного инженера и зав. электросетью, путем выезда на место). Дальше, Зальцман показал, что я его вербовал в контртроцкистскую группу, опять таки лживость его показаний показывает если вспомнить, что я три раза заявлял партийной организации электростанции и партийным следователям КПК о троцкистком выступлении Зальцмана в 1933 г. в институте и это хорошо известно коллективу электростанции. Тем самым восстановил против себя Зальцмана и вдруг я стал его вербовать в организацию в которой я никогда в жизни не состоял, зная, что он меня преследует за сделанные заявления о его поведении в институте, всегда оберегая интересы Советской власти на порученной мне работе на эл.-ст. в течении 18 лет. Представ на следствии перед лжецами низких и подлых клеветников Качковским и Зальцманом, снятыми с работы первый, как троцкист, а второй по сделанным мной заявлениям, я понял, что они считают меня виновником их разоблачений и ареста и мстят мне клеветой и ложью в чем я неоднократно заявлял следователю Майструку и требовал на очной ставке задать подлецам вопросы, но следователь Майструк в ругательской форме не дал мне возможность клеветникам Качковскому и Зальцману задать какие либо вопросы. Мало того, я требовал от следователя Майструка очной ставки с директором электростанции Курочкиным, чтобы Курочкин мне подтвердил, вербовал ли он меня или нет и почему и на каком основании Качковский и Зальцман связывал меня с ним, но мне в этом было категорически отказано. Так как этих лживых и клеветнических ничем не обоснованных показаний я не подтверждал до марта месяца, ибо на практике и в природе вообще не существует это, следователь Майструк применял ко мне физическое и моральное воздействие и по его указанию конвоиры Бабейко, Бабьяк и Дяков систематически били кулаками, ногами, рукояткой нагана и делали в присядку, (сядь-встань, сядь-встань и т.д.) и вместе с ругательствами и угрозами по адресу моей прекрасной ни в чем невинной семьи. Тюремный режим был невыносим. Боясь, что будет арестована моя жена и лишат мне детей (следователь Майструк обещал сделать), что останусь инвалидом от побоев, будучи совершенно обессиленным физически и морально, я вынужден был подтвердить, что требовал от меня следователь Майструк, будучи уверен, что на суде я сумею разбить эту клевету и доказать свою невиновность, как честный сын советской родины. Таким образом, противозаконными, не советскими методами следствия, следователь Майструк сделал меня честного преданного беспартийного большевика, пролетарского специалиста социалистического государства — искусственного врага народа на бумаге. В августе м-це 1938 года с письменным заявлением на имя начальника IV-го отдела НКВД через нач. спец корпуса в тюрьме Ногеля в коем я отказался от взятых силой и избиением вынужденных показаний. Обвинительное заключение мне было вручено 4/X–38 г. ночью, с какого я узнал, что меня будет судить Военная коллегия, а 5/X–38 г. утром я был на суде. Когда я категорически отказался на суде от всего мной подписанного и написанного в обвинительном заключении и хотел суду объяснить, как произошла комедия, председатель суда Орлов лишил меня слова и процедура суда длившегося 2–3 минуты закончилась. Суд не дал мне возможность доказать, не выслушал меня и вынес мне суровый несправедливый приговор. Обвинительное заключение составлено так что, достаточно самой объективной поверхностной проверки чтобы убедиться, его абсурдности, как например: 1. Указано, что я сын владельца красильного предприятия, в то время, что никогда этого в жизни не было и легко проверить в гор. Виннице, где выросли и жили мой дед и мой

отец и я в этом городе и на протяжении всей моей жизни с отцом я ощущал только голод, холод и нищету, пока самостоятельно стал зарабатывать. 2. Дальше сказано, что вербовал ряд лиц, кого же вербовал я не знаю, ибо в материалах следствия ничего об этом не сказано и следователь не упомянул. 3. Что занимался вредительством в чем уличаюсь показаниями 4-х свидетелей, опять таки, что они на меня показывали мне не известно, так как во время следствия следователь Майструк не упомянул, а лишь я лично прочитал в обвинительном заключении 4/X–38 г. ночью, когда мне вручили, что давали показания на меня, и на суде тоже свидетелей не видел, так что свидетельские показания остались для меня тайной. Следует сказать, что я не только не занимался вредительством или авариями, но наоборот неоднократно премировался за свою работу по предупреждению аварии, внося целый ряд рационализаторских мероприятий по улучшении эксплуатации электросети, что может рабочий коллектив электростанции всегда подтвердить. Следователь Майструк мне на следствии неоднократно заявлял, что меня будет судить спецколлегия Винницкого облсуда и в присутствии и Качковского, Зальцмана и Курочкина (мало того у него следователя Майструка хватает низости и нахальства спрашивать меня, не видел ли я сегодня, т.е. 5/X в день суда Качковского и Зальцмана, так как они тоже будут на суде и вместе будут нас судить, в то время, когда они уже были осужденными, Майструку об этом хорошо известно) ни о каком терроре, поэтому мне совершенно не понятно. Предъявленное мне ст. 54–8 через 20 и почему. Я с самого раннего возраста до дня ареста работал на Винницкой электростанции. Там я стал советским патриотом, там я на работе провел всю свою сознательную жизнь. Там я воспитывался в рабочей среде и вырос вместе с электростанцией, где проработал 18 лет. Все мои силы, знания и опыт я отдавал предприятию. Все время принимал активное участие в общественной жизни предприятия (председатель И.Т.С., членом фабричного заводского комитета и др.). В нем была моя жизнь. И вот за то, что стремился всегда улучшить работу электросети и добился этого, очистить эл.-ст. от враждебных элементов, все мое время отдавал работе и в результате я получил такое незаслуженное наказание. Я до сих пор не понимаю, зачем из честных преданных советской власти людей пришивать ярлык врагов народа, кому это на руку и как это совместимо со Сталинской конституцией. Негодяи, типа Майструка, засевши в следственном аппарате НКВД творили свое гнусное дело, помогая клеветникам опорочивать честных людей. Я к Вам обращаюсь потому, что 7 месяцев тому назад, т.е. в январе 1939 г. я обратился с жалобой на имя президиума Верховного суда СССР через Орловскую тюрьму, но до сих пор ответа не получил. Прошу поручить познакомить с моей деятельностью в течение 18 лет на электростанции начиная с электромонтера и инженером электросети и тогда вполне станет ясно, что я являюсь жертвой преступного деяния клеветников, будучи сыном советского трудового народа останусь всегда честным и преданным делу советской власти, партии Ленина-Сталина и советского народа. Отбывая наказание будучи совершенно невиновным, я и здесь в лагере отдам свои силы и знания порученному мне делу. Зная, что в нашей стране справедливость восторжествует и я как совершенно невинный буду возвращен в трудовую семью трудящегося счастливого советского народа. И.М. Вигдерзон. 2/IX–39 года. Нориль-лагерь НКВД Красноярского края». *Див.: ДАВО.– Ф. Р–6023, спр. 5860. – Т. 2.– Арк. 35–42.*

В черговому листі до дружини 11 січня 1940 р. І. Вігдерзон наголошував у необхідності продовження боротьби за перегляд справи: «Норильск, Красноярский край, 11/1–40 г. Здравствуйте, моиродненькие! Рудзенька, я уже писал на счет моих жалоб, сейчас мне окончательно известно, ибо меня известили официально. Во-первых, жалоба на имя Президиума Верховного Совета СССР, я подавал 2/IX–39 г., меня известили, что отправлена в Москву 20/XI–39 г. за № 01187, второю жалобу я написал на имя Президиума Верховного Судя СССР и копию Прокурору Союза ССР 22/X–39 г., и меня известили, что жалоба направлена в Москву 26/XII–39г. Верхсуду СССР за № 1301 и, наконец, третья жалоба Верховному прокурору СССР отправлена в Москву 31/XII–39 г. за № 18379. Таким образом, все жалобы, которые я написал, здесь оправлены по назначению, конечно я на этом не успокоюсь, а буду еще писать и писать, пока не добьюсь одной Советской правды. Я все это пишу тебе, Рудзенька, для того, чтобы ты имела возможность напомнить в Москву, ибо ты там была в Москве и тебе ведь обещали пересмотр моего дела. Нужно не сложа руки писать, а если нужно и ехать снова в Москву, ибо те, которые на месте, добиваются правды, есть и результаты. Поэтому я знаю, что ты хочешь не меньше, чем я, чтобы скорее я был дома вместе со всеми, ибо я этого заслуживаю, нужно еще больше, чем до сих пор крепко поработать, так в основном все будет зависеть от тебя. Как тяжело все это писать и даже думать, ведь никогда ничего не делал плохого, кроме хорошего, и вот несмотря на это, завтра исполнится два года, как абсолютно невинно отбываю наказание. Сам удивляюсь, как все еще живу и выдерживаю. Но я крепко надеюсь на справедливость, на объективный пересмотр моего дела, ибо должен, как и все остальные счастливые граждане Советского Союза быть свободным и трудиться на благо Родины. Целую». *ДАВО. — Ф. Р–6023,*

спр. 5860. — Т. 2. — Арк. 20. У скарзі від 30.VI.1946 р. голові президії Верховного Суду СРСР І. Вігдерзон писав: «После опротестования моего приговора, я в 1941 г. получил официальное — через Норильлаг извещение, что моя жалоба рассмотрена Военной прокуратурой Киевского особого Военного округа и передана для окончательного утверждения Главному Военному прокурору Красной Армии в гор. Москве (отношение от 5 мая 1941 г. за № 2–539–4). Одновременно в телеграммах и письмах моих родных я получил подтверждение, что в результате дополнительного следствия, учиненного Военной прокуратурой Киевского особого округа установлена моя невиновность и материалы пересланы в Москву для окончательного утверждения. С тех пор я никаких сведений по моему делу не получал, несмотря на мои неодно-кратные заявления высшим органам. В настоящее время мне стало известно, что немецкие фашистские варвары зверски уничтожили в гор. Виннице моих родных в составе: жены и дочери 9 лет; старшего брата, его жены и сына; старшей сестры с мужем и тремя детьми… Обращаюсь к Вам гражданин председатель Верховного суда СССР, с убедительной просьбой — дать указание о розыске моего дела, уже расследованного в Киеве в 1941 г. (до войны) с благополучным для меня результатом, принять окончательное решение. […] В 1945 г. я получил снижение срока наказания на 1 год по постановлению ОСО НКВД СССР, тоже снижения наказания на 0,5 года в 1946 г. Второй год из месяца в месяц, центральным штабом трудового соревнования Норильлага награждаюсь почетными грамотами. Работаю здесь в Норильском Комбинате восьмой год не жалею здоровье и сил и все свои знания и опыт передаю все время другим. Одновременно с основной моей производительной работой я провел 8 курсов по техминимуму для дежурных электромонтеров и электромонтеров линейщиков, т.е. подготовил около 150 человек специалистов. Вся моя жизнь и работа была честным служением моей матери-Родине, так это будет всегда». *Див.: ДАВО.– Ф. Р–6023, спр. 5860. – Том 1. – Арк 144.* Ухвалою Військової колегії Верховного Суду СРСР від 13 лютого 1947 р. « в составе: Председательствующего — генерал-полковника юстиции Ульриха, и членов генерал-майора юстиции Суслина и полковника юстиции Детистова рассмотрев в заседания от 13 февраля 1947 г. протест Председателя Верхсуда СССР на приговор выездной сессии Военной Коллегии Верхсуда СССР от 5-го октября 1938 г. по делу бывш. инженера-электрика ВИГДЕРЗОНА Иделя Менашевича, 1903 года рождения, осужденного по ст.ст. 54–7, 20, 54–8 и 54–11 УК УССР — к тюремному заключению сроком на двадцать лет, с поражением в политических правах на 5 лет и с конфискацией всего лично ему принадлежащего имущества. Заслушав доклад тов. Суслина, заключение пом. Главного Военного Прокурора тов. Титкова, об удовлетворении протеста ОПРЕДЕЛИЛА: Приговором выездной сессий Военной Коллегии Верховного суда СССР 5 октября 1938 года был осужден быв. инженер Винницкой электростанции Вигдерзон Идель Менашевич по ст.ст. 54–7, 54–8 и 54–11 УК УССР к двадцати годам лишения свободы в ИТЛ с поражением в политических правах на пять лет, с конфискацией имущества. Этот приговор подлежит изменению по следующим основаниям: из дополнительно поступивших в Военную Коллегию Верхсуда СССР материалов видно, что обвинение Вигдерзон 54–7 УК УССР подтверждения не находит. Эти вновь собранные материалы не были известны Военной Коллегии, при вынесении приговора в отношении Вигдерзона. Учитывая изложенное и соглашаясь с протестам председателя Верховного Суда СССР по вновь открывшимся обстоятельствам обвинение Вигдерзона по ст. 54–7 УК УССР из приговора исключить и дело в этой части в уголовном порядке прекратить. Считать Вигдерзона осужденным по ст. 20–54–8, 54–11 УК УССР и в соответствии с изложенным назначенное наказание понизить до девяти лет лишения свободы. В остальной части приговор оставить без изменений. За отбытием наказания Вигдерзона из-под стражи освободить». *Див.: ДАВО. — Ф. Р–6023, спр. 5860. — Т 1. — Арк. 154.* Лише 21 травня 1954 р. І. Відгерзона було реабілітовано. В постанові пленуму Верховного Суду СРСР зокрема зазначалося: «По приговору Военной Коллегии Верховного Суда СССР от 5 октября 1938 г. Видгерзон Идель Менашевич был осужден по ст.ст. 54–7, 20–54–8 и 54–11 УК УССР по совокупности к двадцати годам заключения в исправтрудлагерях с поражением в правах на 5 лет и конфискацией имущества. Видгерзон признан виновным в том, что с 1936 года он являлся участником антисоветской троцкистской террористической организации, в которую был завербован одним из активных участников этой организации Курочкиным. По заданию этой организации, Видгерзон проводил вредительскую работу, направленную к тому, чтобы выводить из строя электросеть и вызывать аварии на электростанции. По данному делу Генеральный Прокурор СССР внес в Пленум Верховного Суда СССР протест, в котором указано следующее: в приговоре не указаны ни мотивы, ни доказательства, которыми обоснован обвинительный приговор. Из протокола судебного заседания видно, что судом был допрошен Вигдерзон и оглашены выдержки из показаний участников антисоветской организации Курочкина, Качковского, Ильина и Зальцмана, однако показаний Курочкиным в деле нет, Вигдерзон в начале предварительного следствия виновным себя не признавал.

Затем, после предупреждения следователя, носившего характер давления (л.д. 23), Вигдерзон заявил, что он действительно являлся участником антисоветской троцкистской диверсионно-вредительской группы, действовавшей на Винницкой паротурбинной электростанции, в которую был завербован директором этой же электростанции Курочкиным. На суде Вигдерзон заявил, что он на предварительном следствии дал неправильные показания и оклеветал себя и других. Из обзора архивно-следственного дела осужденного к расстрелу Курочкина видно, что он ни на предварительном, ни в судебном заседании виновным себя не признал и Вигдерзона не изобличал. Ильин на предварительном следствии признал себя виновным и изобличал Вигдерзона как участника антисоветской троцкистской организации. Ильин показал, что его в эту организацию завербовал Качковский, который назвал ему при вербовке, как участников организации, Вигдерзона и Зальцмана. Из обзора архивно-следственного дела Ильина, осужденного к расстрелу, видно что Вигдерзона и Зальцмана, как участников организации, он называл со слов Качковского. Однако в судебном заседании он виновным себя не признал и от данных показаний на предварительном следствии отказался. Зальцман на предварительном следствии признал, что он являлся участником антисоветской троцкистской группы и показал, что вовлечен он в эту группу Вигдерзоном. Из обзора дела Зальцмана, осужденного к расстрелу, видно, что в судебном заседании Зальцман виновным себя не признал и от своих показаний на предварительном следствии отказался. Только один Качковский и на предварительном и на судебном следствии признал себя виновным и изобличал Вигдерзона в принадлежности к антисоветской троцкистской группе и во вредительстве. Однако показания Качковского неубедительны, так как согласно его показаниям он знал об участии Вигдерзона в антисоветской троцкистской группе со слов Курочкина, который также как и Вигдерзон категорически это отрицают. К тому же Качковский изобличал Вигдерзона главным образом во вредительстве на электростанции. Однако проверкой, произведенной в порядке ст. 370 УПК УССР еще в 1941 году, установлено, что во вредительстве на электростанции Вигдерзон обвинен необоснованно. В связи с этим Военная Коллегия Верховного Суда Союза ССР определением от 13 февраля 1947 года исключила из приговора обвинения Вигдерзона во вредительстве, т.е. по ст. 54–7 УК УССР и, признав его осужденным по ст.ст. 20–54–8 и 54–11 УК УССР, снизила ему наказание до 10 лет лишения свободы. Из материалов дела и материалов проверки видно, что между лицами, обвинявшимися в участии в троцкистской группе, были враждебные отношения, о чем показали свидетели Алексеницер и Коцерубо. Материалами проверки установлено что при расследовании для Вигдерзона применялись незаконные методы ведения следствия, о чем дали показания свидетели Голубничий, Дитинский, Сирман. В связи со всем изложенным в протесте ставится вопрос о прекращении дела Вигдерзона. Соглашаясь с доводами протеста и учитывая, что постановлением Особого Совещания от 23 ноября 1950 г. Вигдерзон после отбытия наказания сослан на поселение в Красноярский край, Пленум Верховного Суда СССР постановляет: приговор Военной Коллегии Верховного Суда СССР от 5 октября 1938 г., определение той же Коллегии от 13 февраля 1947 г. и постановление Особого Совещания при МГБ СССР от 29 ноября 1950 г. в отношении Вигдерзона Иделя Менашевича отменить и дело его за недоказанностью обвинения производством прекратить. Председатель А. Волин. Секретарь И. Гришанин».

Див.: ДАВО. — Ф. Р–6023, спр. 5860. — Т. 1. — Арк. 171–172.

Д о к у м е н т № 100
Витяг із наказу НКВД СРСР № 00762 про порядок виконання постанови РНК СРСР і ЦК ВКП(б) від 17 листопада 1938 р. «Про арешти, прокурорський нагляд і проведення слідства»

26 листопада 1938 р.

Постановление СНК СССР и ЦК ВКП(б) от 17 ноября 1938 г. «Об арестах, прокурорском надзоре и ведении следствия» вскрывает серьезные недостатки и извращения в работе органов НКВД и прокуратуры и указывает пути подъема работы нашей советской разведки в деле окончательного разгрома врагов народа и очистки

нашей страны от шпионско-диверсионной агентуры иностранных разведок, от всех предателей и изменников Родины.

Правильное проведение в жизнь этого постановления, требующее от всех работников НКВД Центра и его местных органов дружной, энергичной и самоотверженной работы, приведет к коренному улучшению агентурно-осведомительной и следственной работы, к решительному исправлению и устранению имевших место в работе НКВД ошибок и извращений.

В целях обеспечения неуклонного проведения в жизнь постановления СНК СССР и ЦК ВКП(б) от 17 ноября 1938 г. все органы НКВД при осуществлении этого постановления обязываются руководствоваться следующими указаниями:

1. Немедленно прекратить производство каких-либо массовых операций по арестам и выселению, понимая под массовыми операциями групповые аресты или выселение без дифференцированного подхода к каждому из арестуемых или выселяемых лиц и предварительно всестороннего рассмотрения всех имеющихся на него обвинительных материалов.

2. Аресты производить в строго индивидуальном порядке, вынося на каждое подлежащее аресту лицо специальное постановление, в котором должна быть подробно и конкретно обоснована необходимость производства ареста. Отменить практику составления так называемых справок или меморандумов на арест. Аресты должны быть предварительно согласованы с прокурором.

3. Начальники районных и городских отделений НКВД для производства ареста предварительно представляют начальникам соответствующих УНКВД или НКВД союзных и автономных республик мотивированное постановление и получают санкцию на арест.

4. Производство арестов в районах без предварительной санкции вышестоящих органов НКВД допускать лишь в исключительных случаях, когда есть опасение, что подлежащий аресту может скрыться или замести следы своего преступления, или в случае, если преступник застигнут на месте преступления. О каждом таком аресте начальник районного или городского отделения НКВД немедленно извещает вышестоящий орган.

Примечания: 1) Районные отделения НКВД, расположенные в местностях, отдаленных об областных, краевых или республиканских центров (список прилагается), имеют право производства арестов по согласованию с районным прокурором без предварительной санкции, но с последующим немедленным извещением вышестоящих органов НКВД о произведенном аресте. 2) Органы РК милиции производят аресты по своей линии по постановлению начальника районного или городского отделения РК милиции и с санкции районного прокурора.

5. Задержание лиц органами НКВД и РК милиции производится в строгом соответствии со ст. 100, 103 и 104 Уголовно-процессуального кодекса РСФСР или соответствующими статьями Уголовно-процессуальных кодексов других союзных республик и последующим должным оформлением ареста или освобождением задержанного в 48-часовой срок.

6. Считать утратившими силу приказы, циркуляры и распоряжения НКВД СССР: № 00439 от 25 июля 1937 г. (оперативный приказ), № 00447 от 30 июля 1937 г.,

№ 00485 от 11 августа 1937 г., № 00593 от 20 сентября 1937 г., № 49990 от 30 ноября 1937 г., № 50215 от 11 декабря 1937 г., № С–74 от 13 января 1938 г., № 202 от 29 января 1938 г., № 326 от 16 февраля 1938 г., № 00606 от 17 сентября 1938 г., № 189 от 21 сентября 1938 г., и в соответствии с пунктами 1 и 2 постановления СНК СССР и ЦК ВКП(б) от 17 ноября 1938 г. отменить ныне действующие приказы, циркуляры и распоряжения НКВД СССР: № 00486 от 15 августа 1937 г., № 00693 от 23 октября 1937 г., № 234 от февраля 1938 г., № С–835 от 31 марта 1938 г., № 63 от 31 марта 1938 г., № 860 от 23 апреля 1938 г., № 00319 от 21 мая 1938 г.

7. При разрешении вопроса о направлении законченных следствием дел руководствоваться следующим:

а) все дела, как правило, направлять через прокурора на рассмотрение суда в соответствии с законами о подсудности;

б) на Особое совещание при НКВД СССР направлять дела с заключением прокурора в случаях, когда имеются в деле обстоятельства, препятствующие передаче дела в суд [...], невозможность в судебном порядке использовать доказательства, изобличающие виновность арестованного, в то время как виновность арестованного несомненна, и т.д. Максимально сократить количество дел, направляемых на Особое совещание, подвергая эти дела тщательному отбору.

8. Установить, что дела, направляемые на Особое совещание при НКВД СССР, оформляются в полном соответствии с уголовно-процессуальными кодексами, в частности со ст. 206 УПК РСФСР и соответствующими статьями УПК других союзных республик о предъявлении подследственному после окончания следствия всего следственного материала.

Примечание: Агентурные материалы в следственные дела не подшиваются, а хранятся особо, в отдельном деле и подследственному не предъявляются.

9. Установить, что дела, направляемые на Особое совещание, докладываются на заседании Особого совещания лично народными комиссарами внутренних дел союзных и автономных республик и начальниками краевых и областных УНКВД или их заместителями.

Обязать начальников соответствующих отделов и управлений НКВД СССР присутствовать при обсуждении дел на Особом совещании при НКВД СССР.

10. Организовать при Особом совещании Секретариат, на который возложить предварительную проверку и подготовку к заседанию дел, направляемых на Особое совещание.

Утвердить Положение о Секретариате Особого совещания при НКВД СССР, структуру и штаты (приложение № 1).

11. Следственные дела на иностранно-подданных расследуются на местах соответстствующими органами НКВД и, как правило, через прокурора направляются в суды в соответствии с действующими приказами НКВД об арестах и порядке ведения дел на иностранно-подданных.

Дела об иностранно-подданных направлять на Особое совещание при НКВД СССР лишь в исключительных случаях.

Примечание: Пункт 5 приказа НКВД СССР за № 00606 1938 г. о представлении всех дел на иностранно-подданных в 3-й отдел ГУГБ НКВД отменен п. 6 настоящего приказа.

12. В отношении советских граждан, посещающих иностранные посольства и консульства, практиковать задержание и выяснение личности задержанных. Задержание не должно длиться больше 48 часов, в течение которых при наличии компрометирующих материалов необходимо оформлять арест задержанных с точным соблюдением соответствующих статей УПК или освобождать их, если нет необходимых оснований для ареста.

13. Все следственные дела, находящиеся ныне в производстве в органах НКВД, должны оформляться и в дальнейшем направляться в суды или на Особое совещание при НКВД СССР с точным соблюдением соответствующих статей постановления СНК СССР и ЦК ВКП(б) от 17 ноября 1938 г. и настоящего приказа.

Всем народным комиссарам внутренних дел союзных и автономных республик и начальникам областных и краевых УНКВД немедленно разработать конкретный план и сроки направления на рассмотрение ныне имеющихся следственных дел и приступить к их осуществлению.

Для обеспечения окончания этой работы в установленные сроки в случае необходимости создавать специальные группы квалифицированных работников оперативных отделов.

О принятых мероприятиях доложить НКВД СССР и каждую декаду информировать НКВД СССР о ходе выполнения настоящего пункта приказа.

14. Рассмотрению в установленном пунктом 13 настоящего приказа порядке подлежат также те следственные дела, которые уже были рассмотрены на Особом совещании или на тройках при НКВД и УНКВД и милиции, но по которым приговор еще не приведен в исполнение. Дела на этих лиц возвращаются в соответствующие НКВД и УНКВД и отделы НКВД СССР для доследования и дальнейшего направления в соответствии с постановлением СНК СССР и ЦК ВКП(б) от 17 ноября 1938 г.

15. Отменить практику продления наказания находящимися в ссылке и лагерях. Лица, отбывшие установленный для них срок наказания, освобождаются. Если в отношении лиц, отбывающих наказание, получены новые компрометирующие материалы за время их нахождения в лагере, то дела на них должны возбуждаться вновь с точным соблюдением постановления СНК СССР и ЦК ВКП(б) от 17 ноября 1938 г.

16. Снабдить весь состав оперативных работников НКВД Центра и на местах экземплярами уголовных кодексов и уголовно-процессуальных кодексов.

Заместителю начальника 1-го Спецотдела НКВД СССР в декадный срок договориться с центральным юридическим издательством, а также с издательствами национальных республик о выделении (или переиздании) необходимого количества экземпляров УК и УПК.

17. Предложить лично народным комиссарам внутренних дел союзных и автономных республик и начальникам областных и краевых УНКВД по получении настоящего приказа провести с вызовом начальников районных и городских отделений НКВД специальные совещания оперативных работников НКВД, на которых зачитать постановление СНК СССР и ЦК ВКП(б) от 17 ноября 1938 г. и дать необходимые разъяснения.

Аналогичные совещания должны быть проведены в аппаратах районных и городских отделений НКВД лично начальниками этих отделений.

18. О порядке развертывания агентурно-осведомительной работы указания будут даны дополнительно.

Неуклонно осуществляя постановление СНК СССР и ЦК ВКП(б) от 17 ноября 1938 г., органы НКВД под руководством Партии и Правительства должны добиться скорейшего и решительного устранения всех недостатков и извращений в своей работе и коренного улучшения организации дальнейшей борьбы за полный разгром всех врагов народа, за очистку нашей Родины от шпионско-диверсионной агентуры иностранных разведок, обеспечив тем самым дальнейшие успехи социалистического строительства.

Народный комиссар внутренних дел Союза ССР Берия

Друкується за: Органы государственной безопасности СССР в Великой Отечественной войне. Часть 1. — М., 1995. — С. 16–20.

Документ № 101
Рапорт колишнього начальника управління НКВД у Вінницькій області І. Корабльова наркому внутрішніх справ СРСР Л. Берії

18 січня 1939 р.

Тов. Берия, я прошу Вас прочесть мой этот очень краткий рапорт.

Согласно Вашего распоряжения, я снят с работы. Для меня вполне понятна общая ситуация, однако я не ожидал, что подпаду под общую мерку. Я всего только десять месяцев назад выдвинут на должность начальника управления. До этого, начиная с 1920 года, работал рядовым работником и с 1920 года — начальником отделения, выше помощника начальника отдела управления я не поднимался.

Назначая на должность начальника управления меня никто не спросил, хочу ли я на эту работу идти, просто был издан приказ, которому я подчинился.

На этой должности, как и всю свою жизнь, я работал честно, по партийному, отдавал работе все, что мог и вместе с коллективом провел значительную, полезную работу, направленную на обеспечение успешного строительства социалистического общества.

Были ли в работе ошибки? Конечно, были. У кого их не было? Но были ошибки, а не извращения, с последними я решительно боролся, когда они вскрывались, а ошибки исправлял.

Одним словом, я работал честно, как подобает большевику. В этом я Вас могу заверить.

Вот все, что я хотел довести до Вашего сведения.

Кораблев
г. Винница — УССР
18 января 1939 г.

Друкується за: Олександр Лошицький. «Лабораторія». Нові документи і свідчення про масові репресії 1937–1938 років на Вінниччині // З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ. — 1998. — № 1/2. — С. 186.

Д о к у м е н т № 102
Директивний лист заступника наркома внутрішніх справ УРСР А. Кобулова начальникам УНКВД про перевірку стану документів щодо розстрілу засуджених

24 січня 1939 р.

Совершенно секретно

Всем начальникам НКВД

Произведенной НКВД УССР проверкой выявлено, что документы об исполнении приговоров в отношении осужденных НКВД СССР в Особом порядке и Особыми Тройками по 1 категории в ряде областных управлений НКВД УССР находятся в безобразном состоянии.

При приведений приговоров в исполнение некоторые УНКВД не составляли установленных актов, а ограничивались проставлением на предписаниях различных условных знаков («кружочков», «крестиков», «птичек» и т. п.), значение которых известно только их авторам.

В УНКВД по Ворошиловградской области отсутствуют акты о приведении в исполнение приговоров по первой категории в отношении осужденных в 1938 г. — 1231 чел., по Сталинской области на 483 чел.

В тех же областных Управлениях НКВД имели место случаи, когда по предписаниям о приведении в исполнение приговоров, посланным в другие УНКВД (по месту содержания арестованных), удовлетворялись получением справок по телефону о том, что приговор исполнен, не требуя письменных подтверждений.

Во многих УНКВД отсутствует контроль над приведением в исполнение приговоров. Так в УНКВД по Днепропетровской области предписаний дано на значительно большее количество арестованных, чем было фактически осуждено.

Также безобразие поставлено в большинстве УНКВД хранение материалов об исполнении приговоров: предписания, акты и переписка по ним хранятся в столах, деревянных шкафах, совершенно не обеспечивающих надлежащую сохранность и не гарантирующих от пропажи этих сугубо секретных документов.

Предлагаю:

1. Начальникам УНКВД лично проверить состояние и хранение документов о приведении в исполнение приговоров над осужденными по первой категории.

2. В пятидневный срок привести в надлежащий порядок все делопроизводство по исполнению приговоров.

3. Оформить в установленном порядке исполнения приговоров, по которым не были составлены акты.

4. Для хранения протоколов и документов по исполнению приговоров, снабдить Спецотделения несгораемыми кассами или ящиками.

Об исполнении мне донести к 1 февралю с.г.

Зам. народного комиссара внутренних дел УССР
майор государственной безопасности Кобулов

Верно: зам. нач. 1 Спецотдела НКВД УССР
мл. лейтенант госбезопасности Смирнов
24 января 1939 г. № 501120. г. Киев
Отпечатано 17 экз.
16 экз. — адресатам, 1 экз. — в дело.

Друкується за: Дмитрик В.А., Савицький Л.А. Великий терор на Хмельниччині: Історико-краєзнавчий збірник (документи, свідчення, публіцистика). — Хмельницький, 2004. — С. 385.

Документ № 103
Витяг із листа учениці 4-го класу Т. Борщенко до Й. Сталіна з проханням помилувати батька[1]

лютий 1939 р.

Здравствуйте, дядя Иосиф Виссарионович Сталин!

Письмо пишет ученица 4-го класса. Обращаемся к Вам, дядя Сталин, как к родному отцу, не откажите в нашей просьбе, обратите внимание хоть на юных пионеров. Нашего отца забрали в 1938 году от нас, мы все время думали, что разберутся и освободят его. Мы уже второй год без отца мучимся, нашим богатством был отец. Его зря забрали, по злобе написали на него первой жены родственники, что наш отец поехал с ней жить. А ее брат и дядя написали, что он контрабандист […].

Мы очень сейчас без отца мучимся, мама работает в тубдиспансере, […] получает 100 рублей, у нас семья из четырех душ. Мы уже страшно выбились из сил. […]

До свиданья, дядя Иосиф Виссарионович Сталин. Ждем ответа, как соловей лета. Извините, дядя Сталин что так безграмотно написала, у меня нету сил от слез писать […]. Писала Таня Дементьевна Борщенко[2].

ДАВО. — Ф. Р–6023. оп. 4, спр. 10032, арк. 42–45. Завірена копія. Машинопис.

Примітки:

[1] Борщенко Дементій Якович, 1897 р. н., с. Островки Могилів-Подільського р-ну, українець, із робітників, освіта початкова, тесляр, одружений, арешт. 08.09.1938 р. Звинувачений за ст. ст. 54–1, «а», 54–10 КК УРСР. Рішенням наркома внутрішніх справ і прокурора СРСР від 10.02.1938 р. ув'язнений на 10 р. ВТТ. Покарання відбував в Онеглазі (Архангельська обл., Росія). Реабілітований 14.01.1960 р. Вінницьким облсудом.

[2] В постанові Вінницької обласної прокуратури від 28 жовтні 1940 р. зазначалося: «1940 г., октября 28 дня, гор. Винница. Пом. облпрокурора по спецделам Пожарук, рассмотрев уголовное дело Борщенко Дементия Яковлевича, осужденного Особым Совещанием при НКВД СССР за к-р деятельность на 10 лет ИТЛ УСТАНОВИЛ: Постановлением Особого Совещания при НКВД СССР Борщенко Дементий Яковлевич осужден к 10 летнему заключению в далеких лагерях Советского Союза за то, что занимался к-р деятельностью. На это постановление Особого Совещания БОРЩЕНКО подал жалобу, на имя Президиума Верховного Совета, в которой пишет, что осужден неосновательно, ибо с братом Михаилом он на протяжении 20 лет не имеет связи, брат Иван убит не во время перехода границы, а во время

восстания румын и что контрабандной деятельностью и контрреволюционной деятельностью он не занимался. Просит дело пересмотреть и его из под стражи освободить. Проверкой материалов дела в порядке надзора установлено: из протокола обвиняемого по другому делу Бричанского видно, что Борщенко Дементий вместе со своим братом Борщенко Михаилом в 1920–1921 г. занимался контрабандной деятельностью, а именно: перевозили в Румынию соль, а привозили сахар, кроме этого перевозили людей за вознаграждение. Кроме этого, Борщенко Михаил собирал шпионские сведения и передавал их румынской разведке. Борщенко Михаил репрессирован органами НКВД (л.д. 11–12). Свид. Григорук Николай (л.д. 13), Юрьев Зиновий (л.д. 14) показали, что Борщенко Дементий с 1920 по 1924 г. занимался контрабандой вместе со своим братом Михаилом, нелегально переходил на Румынскую сторону, имел свою лодку для этой цели, переправлял людей на Румсторону. В 1933 г. Борщенко занимался к-р агитацией, говоря: «Советская власть с целью уничтожения народа загнала всех в колхоз и люди дохнут как мухи» Одновременно свид. Юрьев Зиновий показал, что в 1935 г. Борщенко говорил: «Советская власть забирает от колхозников весь хлеб по дешевой цене, а рабочим и служащим продает дороже». Передопрошенные свидетели в 1940 г. Григорчук Николай изменил свои показания и в части а/с агитация не показал ничего; подтвердил показания в части контрабандной деятельности Борщенко Дементия в 1919–20 г. подтвердил. Передопрошеный Юрьев Зиновий показал, что вообще он никогда по делу Борщенко не давал показаний, а давал показания по делу Бойко, о к-р и контрабандной деятельности Борщенко ничего не знает. Допрошенные свидетели вновь: Яблонский Иван, Борщенко Иван и Солоцкий Митрофан ничего о к-р деятельности Борщенко не знают. Дорпрошеный на предварительном следствии Борщенко объяснил, что брат его занимался контрабандной, а он ему помогал реализовывать контрабандные товары. На основании изложенного прихожу к выводу, что социальная опасность Борщенко очевидна, постановление Особого Совещания соответствует материалам дела и нет оснований для отмены. Руководствуясь 360 ст. УПК УССР ПОСТАНОВИЛ: Жалобу Борщенко Дементия Яковлевича оставить без последствий, о чем сообщить ему через нач. лагеря. Наблюдательное производство по этому делу прекратить, дело вернуть в УНКВД для хранения в архиве. Пом. Облпрокурора по спецделам Пожарук. Согласен зам. облпрокурора по спецделам Каменец». *Див.: ДАВО. – Ф. р–6023, оп. 4, спр. 10032. – Арк. 55–56.*

Документ № 104
Витяг із свідчення В.В. Волошина особливоуповноваженому НКВД УРСР Твердохлібенку про систему колективних допитів у Вінницькому УНКВД

19 липня 1939 р.

По существу поставленных вопросов, что мне известно об искривлениях в Винницком УНКВД могу сообщить следующее: в июле 1938 г. я ездил в Винницкий горком КП(б)У сниматься с партучета. В Виннице я пробыл один день. Закончив свои дела, я зашел в УНКВД, где застал следующую картину.

Во 2-м отделе, возле дверей комнаты № 48 была сложена целая куча фуражек, ботинок и какой-то одежды. Заинтересовавшись в чем дело, я зашел в комнату № 48. Там в углу стояли строем человек 12–15 арестованных, а перед ними ходили два или три следователя, из вновь прибывших в органы, и требовали дать показания.

Фамилии этих арестованных и следователей я не знаю, но, предполагаю, что это по украинскому отделению 2-го отдела, так как комната № 48 — украинского отделения.

Выйдя из этой комнаты я встретил кого-то из знакомых работников и спросил, что это за «коллективные» допросы и кто их разрешил делать.

Мне ответили, что это еще ничего, зайди в комнату № 50, там увидишь еще не то.

В комнате № 50 также стояли в строю человек 10 арестованных. У окна было 3 или 4 сотрудника, из которых я помню оперуполномоченного Юнанова.

Посредине комнаты на табурете лежал арестованный, два других арестованных его держали за ноги и голову, а третий в момент моего прихода, стоял с палкой в руке, прекратив бить лежащего. Последний в это время давал уже «показания» и ему разрешили встать.

Вслед за этим, Юнанов обратился к группе арестованных, кто дает показания дальше. Последующий арестованный заявил, что он дает показания и начал рассказывать в чем он виноват.

Я отозвал Юнанова, сказал ему, что этого делать нельзя, но он только рассмеялся и сказал, что это приказание Кораблева (бывший начальник УНКВД).

От Юнанова я зашел к бывшему начальнику 2 отдела Надеждину, рассказал обо всем, что видел, заявив, что это искривление.

Надеждин, выслушав меня с улыбкой сказал, что это в порядке вещей, допрашивают «Троечный материал» (его выражение), ему надо дать в день 70 протоколов-сознаний[1]. [...]

Друкується за: О. Лошицький. «Лабораторія». Нові документи і свідчення про масові репресії 1937–1938 років на Вінниччині // З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ. — 1998. — № 1/2. — С. 208–209.

Примітка: [1] У протоколі допиту колишнього заступника начальника відділу УНКВД у Вінницькій області Л.Н. Ширіна від 26 грудня 1940 р. зазначалося: « [...] По приезде в Винницу я застал там издавна установленную, не знаю кем систему групповых допросов. Я понимал, что это незаконно, но не задумывался над подобной системой, считая, что она установлена руководством [...] Заместитель облпрокурора Другобицкий неоднократно заходил к следователям, где допрашивались арестованные подобным образом, и это обстоятельство еще более притупляло во мне и во всех оперработниках понимание незаконности такого следствия». *Див.: Лошицький О. «Лабораторія». Нові документи і свідчення про масові репресії 1937–1938 років на Вінниччині // З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ. — 1998. — № 1/2. — С. 216–217.*

Д о к у м е н т № 105
Витяг із протоколу допиту К.Г. Кобилянського про застосування фізичного насилля співробітниками Вінницького УНКВД

19 липня 1939 р.

После моего ареста, который был произведен Редером в помещении Обкома, я был тут же направлен в Облуправление НКВД в 49 комнату к Редеру [...]

Допрос продолжался приблизительно 1, 1/2–2 и меня отправили в камеру. Ширин мне заявил, что я поляк, и отправляя в камеру добавил: «Иди подумай, ты поляк», когда я ему сказал, что я украинец, тогда Ширин крикнул «националист, молись богу», и требовал чтобы я молился. Но поскольку я молиться не умею, то Ширин стал

заставлять меня петь. Тем временем Редер ко мне подходил, наступал ногами на мои носки [...]

Ширин и Редер мне заявили, чтобы я учел, что кто сюда попадает, обратно не выходит и предложили мне выбирать, или смерть или дать показания какие им нужны [...]

В тот же день вечером, я был вторично вызван на допрос к Ширину и Редеру, они были вдвоем. Они требовали дать показания о моей контрреволюционной деятельности. Во время допроса ко мне подошел Ширин и кулаком ударил в лицо, я свалился со стула. По его приказанию я встал и обратно сел на стул и Ширин тогда нанес мне кулаком 3–4 удара в лицо [...]

В процессе следствия по моему делу меня Ширин бил еще 2 раза, точно числа не помню. Ширин меня избивал кулаком в затылок, бросал меня со стула и прочее, сажал меня на угол стула и ударами сбрасывал со стула. [...] эту боль я не мог выдержать и заявил Ширину, что буду писать все, что они потребуют[1].

Друкується за: О. Лошицький. «Лабораторія». Нові документи і свідчення про масові репресії 1937–1938 років на Вінниччині // З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ. — 1998. — № 1/2. — С. 201–202.

Примітка: [1] Свідок І.М. Шаламов під час допиту 27 червня 1939 р. зазначав: «[...] Я обратил внимание на то, что все обвиняемые, которые не давали показаний о принадлежности к контрреволюционной организации передавались бывшим зам.начальника 4-го отдела Ширину и Редеру, у которых была комната, называемая «лабораторией» (это был кабинет Редера). Ширин и Редер обыкновенно закрывались в этой комнате и устраивали допросы тем, кто не давал на себя показаний. В эту комнату новых работников не пускали. Помню такой случай, у меня на следствии был арестованный член коллегии защитников по фамилии, если не ошибаюсь Гацкевич. Этот Гацкевич у меня на допросе отрицал свое участие в контрреволюционной организации [...] Ширин предложил мне зайти к нему в кабинет с арестованным Гацкевичем. [...] В это время в кабинет к Ширину зашел Редер и обратился к Гацкевичу, почему он не дает показания. Получив ответ, что он не виновен, Редер ударил Гацкевича кулаком по уху, после чего Гацкевич начал кричать. Ширин поставил стул, а Редер положил Гацкевича на этот стул, достал лежавшую на шкафчике у Ширина палку-ножку от стула и начали крепко избивать Гацкевича». В'язень Д.Н. Платинський на допиті 23 жовтня 1939 р. свідчив: «[...] Когда я вошел в кабинет, Майструк задал вопрос Лаврентьеву, как моя фамилия и даю ли я показания. Лаврентьев ответил «Да, дает». Тогда я заявил, что никакого показания не давал и давать не буду. Ко мне подошел Майструк и заявил, что если я буду отказываться дать показания, они меня будут бить и доведут до того, что все равно буду все подписывать. Тут же Майструк дал мне лист бумаги и начал мне диктовать заявление на имя начальника управления НКВД о том, что якобы сознаюсь, что являюсь участником организации «Бунд» и т.д. Я категорически отказался это сделать заявляя, что это клевета, я никогда не был бундовцем и никогда контрреволюционной деятельности не проводил. Тогда Майструк стал меня избивать толстой веревкой, а Тищенко кулаками стал наносить мне побои. Последний проявил при допросе особую активность, избивал меня прессом, линейкой и руками, все добиваясь от меня показаний о контрреволюционной деятельности [...] Тем временем в кабинет к Лаврентьеву в момент моего допроса заходили неоднократно и другие следователи, которые меня тоже избивали: Майструк несколько раз ручкой нагана по голове, по груди, по рукам, Редер — ножкой от стула, кулаками. Решетилов — палкой и кулаками. 2–3 раза они меня избили до того, что я терял сознание, они меня обливали водой и после допроса приходил в камеру мокрый [...] Таким образом меня систематически избивали на протяжении 9–10 дней подряд, что я не вытерпел и заявил Лаврентьеву, который считался моим следователем: «Пишите, что угодно, я все подпишу». [...] Перед судом меня вызвал Решетилов, который угостил меня чаем, булочкой и требовал, чтобы я ему откровенно сказал — существовала ли эта организация или нет. Я ему заявил, что это лишь ложь, я никогда не вербовал, меня никто не вербовал и ни в какой организации я не состоял. Тогда Решетилов схватил со стола пресс и начал меня избивать, заявляя, что с таким настроением он меня на суд

не пустит, а передаст на Тройку». Свідок Ю.І. Шварц під час допиту 23 жовтня 1939 р. розповів: « [...] Перед судом меня вызвал Решетилов, у которого в кабинете был тогда прокурор по спецделам Другобицкий, которому я также подтвердил свои показания, не желая быть избитым Решетиловым. Кроме того, узнав, что это прокурор, и, желая делать попытки к тому, чтобы рассказать всю правду, прокурор на меня набросился с руганью и криком, что мало мне внушили это дело. С угрозой, что сегодня ночью со мной опять поговорят [...] Добавлю, что прокурор Другобицкий в присутствии Решетилова мне заявил, что если на суде буду отрицать, вернут дело на доследование и все это «внушение», которое было на следствии, повторится в 10 раз больше. У скарзі Генеральному Прокурору СРСР А.Я. Вишенському в'язень загону № 4 Свидського відділу Каргопольського табору НКВД СРСР К.П. Борисов писав: «[...] В час ночи на 06.06.38 я был вызван в кабинет № 74 к Антонову, который меня продержал до 6 часов утра. Все это время я стоял на ногах около стенки. Следователь Антонов требовал у меня ответа на заданные им три вопроса. Я ему ответил, что вопросы эти глупые и отвечать на них я не буду. Тогда следователь Антонов стал мне наносить удары по всему телу и, наконец, ногой вытолкнул из кабинета и отдал конвоиру для отправки в камеру № 6. Староста камеры увидев меня побитым, посоветовал подписать все, что напишет следователь, лишь бы сохранить здоровье и тут же добавил, что если я не подпишу, надо мной будет проведена инквизиция. Первая инквизиция началась 14 июня 1938 г. «Полет с парашюта», т.е. выбивание из под меня стула. После падения я получал ушибы позвоночника и расстройство желудка, сопровождавшегося рвотой. Таких «полетов» было организовано 10 раз [...] Далее я был снова вызван в кабинет № 74 к Антонову, где застал также начальника 4 отдела Ширина. Из кабинета № 74 меня провели в кабинет Ширина, туда же одновременно со мной провели какого-то арестованного с орденом на груди. Нач. Ширин, увидя орден Ленина сорвал его с арестованного и бросил в угол, куда меня поставили. Я нагнулся, чтобы поднять орден Ленина, но тут же на меня набросились следователи и стали бить ногами [...] В 2 часа ночи конвоиры, избивая, потащили меня опять в кабинет к Антонову. Антонов набросился на меня с побоями. Вскоре пришел Ширин и набросившись на меня с угрозами, стал требовать, чтобы я указал ему местонахождение несуществующего склада оружия. Я ему заявил, что это его фантазия, что ни о каком складе оружия я не имею представления. Тогда меня перевели в кабинет № 51, плохо освещенный, где был один диван и два стула. Тут же мне снова предложили, чтобы я говорил и клеветал на себя. Я решительно отказался. Тогда Ширин позвонил и в кабинет пришел следователь Гуня пьяный и с ним также пьяный Антонов. Они заткнули мне рот фуражкой и положили на стул спиной кверху. Гуня вывернул мне руки на спину, а голову заложил промеж ног. В это время начальник 4 отдела НКВД Ширин стал меня бить ножкой стула. Я потерял сознание и очнулся лишь в коридоре облитый водой. Рядом со мной в коридоре, также без сознания валялся какой-то труп. Потом я узнал — это был командир красного партизанского отряда, инвалид, персональный пенсионер т. Асауляк [...] Товарищи по камере пришли в ужас, увидев меня всего избитого. Они насчитали 33 черных полосы от побоев ножкой стула [...] Через три дня меня опять вызвали в кабинет № 74 к Антонову и опять повторилось все то же — снова меня усадили на стул, привязали к спинке стула. Ширин вышел, а два следователя Антонов и Гуня в пьяном виде хвалились, что выпили по сто грамм спирта, стали надо мной издеваться. Я потерял сознание. Антонов в этом же кабинете № 51 заснул на диване, а Гуня вытащил из кармана стальной предмет, открыл мне рот и наставляя на каждый зуб прессом стал ломать и скалывать мне зубы. Таким образом он сломал мне три зуба — один нащербил, а два совсем выбил. А когда я потерял сознание, он облил меня водой, отвязал от стула и поставил к стене. В это время проснулся Антонов. Гуня занял его место, а Антонов начал бить меня боксерскими приемами [...] Через пять дней меня вызвали в кабинет № 74, где я застал Антонова и Гуню, это было около 3-х часов. Следователь Гуня сказал, что пора ехать. Меня вывели во двор, где стоял «черный ворон». Меня ввели туда, положили лицом вниз, на пол с завязанными руками и глазами и повезли. Ехали мы долго. Потом остановились. Меня вытащили из «черного ворона» и куда то повели, все время держа за руки. А когда мне развязали глаза, то я увидел что стою около вырытой могилы на кладбище «Каличье». Тут же Антонов мне предложил ответить на «три вопроса». Я категорически отказался, тогда Антонов заявил мне, что он расстреляет меня. Я сказал: «Можете расстреливать, а врать и клеветать я ни на кого не буду». Следователь Гуня стал щелкать револьвером и проделал три спуска револьвера. После этого меня с повязанными глазами повели обратно. По дороге у меня упала с глаз повязка. Когда подошли к «черному ворону» шофер по фамилии Шкребот начал бить меня ручкой от дверцы. Затем привезли снова в НКВД и потребовали от меня подписи, что я никому не буду говорить о происшедшем [...] 26 августа суд спецколлегии Винницкого областного суда, при закрытых дверях, в здании тюрьмы рассматривал дело по обвинению нас, как бывших красногвардейцев партизан и командного состава — во время гражданской войны, в принадлежности к Украинской националистической военной боевой организации. Я и все обвиняемые виновными себя не признали [...] Я и все обвиняемые заявили, что нас пытали и избивали и

тут же просили суд вызвать на заседание свидетелей наших сокамерников. Суд вызвал лишь свидетелей со стороны следователей, также обоих подследственных Козиса и Суханского [...] Козис говорил явную ложь. Надо учесть, что сам Козис бывший заместитель председателя областного Винницкого исполкома, еще сидя в камере, в мае мес[яце], в 20 числах 1938 г. при тюрьподе Обл.Вин. НКВД получил задание от начальника 4 отдела, чтобы он дал список на вербовку красногвардейцев и партизан, чего он Козис не мог сделать. И вот, придя в камеру № 14, стал просить совета у товарищей по камере, как ему выполнить задание данное ему начальником. На помощь ему пришел бундовец Дыклер и стал составлять список на красных партизан и красногвардейцев. Первый список состоял из всех евреев. Этот список начальник отдела не принял, так как евреи к националистической украинской партии не подходят, и приказал сделать из украинцев. Список был пересоставлен на другую группу. На нас 8 человек, этот список начальник одобрил и Козиса накормил котлетами и колбасой с булкой [...] В результате я был приговорен Винницкой спецколлегией областного суда к расстрелу. И только Верховный суд СССР, куда направлена жалоба, заменил мне расстрел 10 (десятью) годами лагеря. Так же было и с прочими обвиняемыми по настоящему делу». *Див.: Лошицький О. «Лабораторія». Нові документи і свідчення про масові репресії 1937–1938 років на Вінниччині // З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ. — 1998. — № 1/2. — С. 202–208, 213, 216.*

Документ № 106
Витяги із власноручних свідчень О.О. Татарчука про методи допитів слідчих Вінницького УНКВД

10 серпня 1939 р.

В ответ на поставленные передо мною вопросы, сообщаю нижеследующее: работая последние пару лет, в большей части на следствии при УНКВД по Винницкой области, мне приходилось неоднократно слышать, а также частично и видеть отдельные факты искривлений и нарушений УПК и УК в проведении отдельных следственных действий.

«Коллективные» методы допроса. Суть их заключалась в том, что одновременно вызывались в комнату к следователю 5–10 человек арестованных, из коих обычно один допрашивался, а остальные стояли и ждали своей очереди.

Впервые этот метод я наблюдал в бывшем 4 отделе у следователей Редера, Иванченко, иногда приходилось так же видеть Ширина, бывшего заместителя начальника 4 отдела.

С введением этого метода число показаний-признаний арестованных значительно выросло и 4 отдел с его штатом следователей был впереди других отделов и в почете перед командованием в лице Кораблева, бывшего начальника УНКВД.

Бывали случаи, когда ночью (работали тогда до 5–6 часов утра) слышались беспрерывные крики со второго этажа — месторасположение бывшего 4 отдела. И в разговоре среди работников УНКВД можно было слышать, что эти крики идут из «лаборатории» Редера.

Попасть в комнату к Редеру в момент такого допроса нельзя было, не пускали, и мои неоднократные попытки посмотреть, как «ведутся» эти допросы при помощи ножки от стула, не увенчались успехами.

В то время все же носились слухи, что Иванченко держал арестованного за ноги, Редер зажимал голову между ног (арестованный лежал на стуле животом) и Редер же бил ножкой от стула арестованного, Ширин командовал, а арестованные 5–10 человек стояли в комнате и ждали своей очереди [...]

По слухам (не помню кто мне говорил или т. Назаренко или т. Грановский) в Жмеринской оперследгруппе начальника Запутряева, устраивались так называемые «концерты» — аналогичные «лаборатории» Редера.

Друкується за: О. Лошицький. «Лабораторія». Нові документи і свідчення про масові репресії 1937–1938 років на Вінниччині // З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ. — 1998. — № 1/2. — С. 209–210.

Документ № 107
Витяг із власноручного пояснення А.Ю. Левінзона особливоуповноваженому НКВД УРСР про фальсифікацію справ

11 серпня 1939 р.

По вопросу об искривлениях в оперативно-следственной работе УНКВД по Винницкой области я могу объяснить следующее: в конце 1937 года я работал заведующим приемной начальника УНКВД. Судтройка в то время работала почти ежедневно и все работники, приезжающие докладывать дела на Тройку находились в приемной Начальника Управления. В декабре месяце 1937 года в один день было пропущено через тройку около 1560 следственных дел. Рассмотрение этих дел происходило так: все районы были разбиты по группам, каждая группа возглавлялась ответственными лицами, больше всего начальниками отдела Управления НКВД.

Так как Тройка не в состоянии была сама рассматривать все 1500 дел, то эти дела в большинстве рассматривались ответственными за работу группы (начальниками отделов: Толчинским, Надеждиным, Веревкой — начальником облмилиции), Мицулом и помощником начальника Управления Донцом. Они же на обвинительных заключениях делали пометки «10 лет», «5 лет» или «расстрел», после в конце дня все дела были подписаны бывшим начальником УНКВД, возглавлявшим в то время работы тройки — Морозовым без предварительного просмотра [...]

Во время рассмотрения дел тройкой, докладывалось дело групповое по обвинению 10 или 15 чехов, кажется из Казатинского района. Эти арестованные в свое время дали показания, что они завербованы для шпионской работы агентами чехословацкой разведки, но как раз в это время был разгар чехословацких событий. Кораблеву почему-то стало неудобно и было непонятно, почему они завербованы агентом чехословацкой разведки, а не германской, и он решил, что это дело следует переделать, поручив Запутряеву через 3 отдел вызвать всех арестованных чехов и добиться от них во чтобы то ни стало показаний, что они завербованы не чехословацкой разведкой, а немецкой. Это дело в течении 2-х дней было «исправлено» и всех приговорили к расстрелу, как агентов немецкой разведки.

Друкується за: О. Лошицький. «Лабораторія». Нові документи і свідчення про масові репресії 1937–1938 років на Вінниччині // З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ. — 1998. — № 1/2. — С. 213–214.

Д о к у м е н т № 108
Витяги із протоколу допиту свідка друкарки УНКВД у Вінницькій області О.Т. Алексєєвої про методи проведення слідства

16 серпня 1939 р.

[...] Вопрос: 1937 и 1938 годы в каких отделах Вы работали?

Ответ: Я работала в должности машинистки 4 отдела, ныне II отдела Винницкого УНКВД.

Вопрос: Вам приходилось печатать справки на арест и постановления?

Ответ: Да, справок на арест мне приходилось очень много печатать и особенно мне много пришлось печатать справки на арест в мае 1938 года, когда приходилось круглыми сутками работать.

Вопрос: Кто из оперативников больше всего давал Вам печатать справок на арест?

Ответ: Больше всего печатали справки на арест Данилейко, Майструк и другие, которые приносили печатать справки по распоряжению первых и Ширина.

Вопрос: Вам приходилось печатать справки на арест и постановления и мерах пресечения с оперативных листов?

Ответ: Я лично не составляла справок на арест, мне диктовали сотрудники оперотдела с оперативных листов. Как-то: Шаламов, Волошин, Редер, Грановский и другие. Справки в большинстве своем писались по стандарту, т.е. если он украинец, то участник контрреволюционной националистической организации, поляк — значит ПОВ, контрреволюционер. и т.д., тут же с этих (постановлений) справок писались постановления об избрании меры пресечения и санкция на арест, которую дает прокурор [...]

Вопрос: Были ли такие случаи, когда справки писались не имея имя и отчества или установочных данных?

Ответ: Да были. Особенно это имело место когда писали справки на аресты и постановления с протоколов допроса, в которых указывались участники той или иной контрреволюционной организации.

Вопрос: Известны ли Вам случаи, когда постановления на арест писались после ареста тех или иных лиц?

Ответ: Да, такие случаи были по 2 отделению 4 отдела, где начальником отделения был Данилейко, когда перед 1-е мая 1938 года привозились группы арестованных граждан и затем уже оформлялся их арест, т.е. выписывались постановления на арест и бралась санкция прокурора.

Вопрос: Постановления об избрании меры пресечения, на санкцию на арест носились к прокурору или прокурор приходил сюда и здесь санкционировал?

Ответ: Были случаи, когда носили постановления к прокурору, в большинстве случаев прокурор приезжал сюда и здесь санкционировал арест. Известно это мне со слов оперработников и я сама видела лично [...]

Вопрос: Известно ли Вам что о применении незаконных методов следствия к арестованным во время допросов?

Ответ: Видеть мне лично избиений арестованных не приходилось. Но мне было известно со слов самих сотрудников, что они били арестованных и больше всего я слушала доносившиеся крики арестованных, которые были на допросе в кабинетах оперработников. Крики эти происходили почти по всем кабинетам. Видела, когда ведут с допроса арестованного с синими отеками на лице. В избиении арестованных отличались по IV отделу 2-го отделения, где начальник отделения был Ширин, одной из комнат, т.е. 48, которая являлась для избиения арестованных, в ней работал мобилизованный товарищ, которого фамилию в настоящее время не помню, к этому товарищу водили арестованных для избиения, т.е. тех, которые не давали показаний, а выводили с этой комнаты только тогда, когда арестованный начал давать показания.

Друкується за: О. Лошицький. «Лабораторія». Нові документи і свідчення про масові репресії 1937–1938 років на Вінниччині // З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ. — 1998. — № 1/2. — С. 211–213.

Документ № 109
Лист учениці Л. Боровської до Й. Сталіна з проханням переглянути справу її батька І. Боровського[1]

березень 1940 р.

Просьба до вас, дорогий батьку Сталін. Мені лише 11 років. Я лишилася без батька, не знаю за що, як я чую тепер від людей, що мого батька, репресірували дурно. Мій батько лишився сиротою в 6 років переживав всілякі трудноці, а тепер і мені приходиться.

Дорогий батьку Сталіне, я прошу розібрати діла про мого батька і звільнити його від арешту. Бо за як уже третій рік мені нічого не відомо, чи він є живий, чи нема. Мені б дуже було весело учитися, щоб я знала, що я побачу свого батька. В нас були загальні збори і на зборах виступали люди і казали, що по наклепі мого батька репресіровано.

Дорогий батьку Сталін, коли получите мою просьбу, то дайте нам відповідь. Дорогий батьку Сталіне, може буде треба характеристику, то потребуйте з сільради.

Просьба Ліди Іванової сповістите про Івана Денисовича Боровського. Прошу дайте відповідь[2].

ДАВО. — Ф. Р–6023. оп. 4, спр. 8178. — Арк. 25. Оригінал. Рукопис.

Примітки:

[1] Боровський Іван Денисович, 1902 р.н., с. Вапнярки Томашпільського р-ну, поляк, із селян, малописьменний, колгоспник, одружений. Заарештований 22.11.1937 р. Звинувач. за ст. 54–10 КК УРСР. Постановою Наркома внутрішніх справ і Прокурора СРСР від 14.12.1937 р. розстріляний 15.02.1938 р. Реабіл. 11.10.1958 р. Верховним судом УРСР.

[2] Фросина Андріївна Боровська, мати І. Боровського, в жовтні 1939 р. зверталася проханням переглянути справу до голови РНК УРСР та секретаря ЦК КП(б)У М. Хрущова, дружина Явдоха

Леонтіївна Боровська в лютому 1940 р. — до депутата Верховної Ради СРСР Перенчука та Генерального секретаря ВКП(б) Й. Сталіна. Заяви були переслані до Вінницької обласної прокуратури. 17 вересня 1940 р. прокурор Павлович, розглянувши справу, зробив висновок про правомірність засудження І. Боровського. *Див.: ДАВО. – Ф. Р–6023. оп.4, спр. 8178. – Арк.22, 24, 26.* В ухвалі Верховного суду УРСР від 11 жовтня 1958 р. зазначалося: «Судебная коллегия по уголовном долам : Верговного суда УССР в составе: председательствующего — Кухаря А.В., членов суда — Баши А.В., Збаращенко А.Н. с участием прокурора — Осипенко П.Г. рассмотрела в судебном заседании 4 октября 1958 г. уголовное дело по протесту зам. прокурора УССР на постановление НКВД СССР и прокурора СССР от 14.XI.1937 г., которым Боровский Иван Денисович, 1902 г. рождения, уроженец и житель села Вапнярки, Томашпольского р-на, Винницкой обл., крестьянин-колхозник, б/п, грамотный, семейный, поляк, не судим. Работал в колхозе по месту жительства. На основании ст. 54–10 УК УССР подвергнут расстрелу. Заслушав доклад члена Верховного суда УССР т. Баши, заключение пом. прокурора УССР т. Осипенко, об удовлетворении протеста, проверив материалы дела, судебная коллегия УСТАНОВИЛА: Боровский признан виновным в том, что, будучи раскулаченным среди населения проводил антисоветскую агитацию, а вступив в колхоз, занимался вредительством. В протесте ставится вопрос об отмене постановления НКЗД СССР и прокурора СССР и прекращения дела за недоказанностью обвинения Боровскому. Протест подлежит удовлетворению. Из материалов дола видно, что обвинение Боровского основывалось на его признаниях и показаниях свидетелей Горбатюка И.С., Лямы Ф.В., Траченко И.М., Янковича К.А. Однако, в процессе проверки дела, передопрошенные в апреле 1958 г. свидетели Янкович К.А. и Траченко И.М. своих показаний данных в 1937 г., не подтвердили, заявили, что, доверившись следователю они подписали протокол допроса не зная содержания последнего. Эти свидетели также показали, что Боровский кулаком не значился и раскулачен не был. В 1930 г. вступил в колхоз, в котором до дня ареста работал завхозом, к работе относился добросовестно и антисоветских высказываний они от него не слышали. Остальных свидетелей — Горбатюка и Ляму передопросить не удалось, по причинам от следствия не зависящим. Однако, их показания в силу наличия данных о необъективности расследования дела, не могут быть положены в основу доказательств. Вновь допрошенное свидетели Насенник Е.Г. и Притак К.Н., хорошо знавшие Боровского по совместной работе и жительству, положительно характеризовали его. По характеристики с/совета Боровский раскулаченным не значится. Показания Боровского, в которых он признавал себя виновным не конкретны, противоречивы, объективно никакими другими доказательствами не подтверждены и потому, как не внушающие доверия не могут быть положены в основу доказательств. На основании всего изложенного, судебная коллегия находит, что Боровский был подвергнут наказанию без достаточных, к тому оснований. Соглашаясь с протестом и руководствуюсь ст. 362 УПК УССР, судебная коллегия ОПРЕДЕЛИЛА: постановление НКВД СССР и прокурора СССР от 14 декабря 1937 г. в отношении Боровского Ивана Денисовича, отменить. Дело о нем дальнейшим производством прекратить, за недоказанностью обвинений. Председательствующий Кухарь». *Див.: ДАВО. — Ф. Р–6023, оп. 4, спр. 8178. — Арк.51–52.*

Документ № 110
Витяг із допиту колишнього начальника дорожньо-транспортного відділу НКВД О.М. Клятишева про застосування методів фізичного впливу на арештованих громадян

3 травня 1940 р.

[...] В конце апреля месяца 1938 года во время разгрома антисоветских формирований «ПОВ» была организована Жмеринская межрайонная следственная группа, которую возглавлял заместитель начальника 3 отдела УНКВД Запутряев. В межрайоперативную следственную группу в то время входило и ОДТО ст. Жмеринки, где нач. ОДТО в то время был я.

Во время работы Жмеринской межрайгруппы, меня Запутряев стал обвинять в том, что в ОДТО не применяются меры физического воздействия к арестованным, а потому мало признаний и недостаточный разворот следствия.

С этой целью в первой половине мая месяца 1938 года, Запутряев в ОДТО собрал оперативное совещание. На этом совещании Запутряев обвинил меня и работников ОДТО за то, что мы не применяли мер физического воздействия при допросах ко всем, благодаря чему мало признаний, при этом заявил, что этот метод допроса себя оправдал, межрайгруппа имеет ежедневно признаний 18–20 (человек) и потребовал на совещании, чтобы мы, работники ОДТО, учли опыт межрайгруппы и начали допрашивать так как в группе.

На второй день после проведенного совещания Запутряев вызвал меня в межрайгруппу в г. Жмеринку, чтобы показать, как нужно работать с арестованными.

Когда я пришел в Жмеринское Райотделение НКВД, где помещалась следгруппа, то в одну из комнат было вызвано человек 13 арестованных, которых поставили лицом к стене в ряд, один из следователей, в присутствии Запутряева, меня и еще некоторых следователей, взял ножку от стула и стоя за спиной арестованного, стал спрашивать: «кто будет писать заявление о принадлежности к «ПОВ», и когда спросил несколько раз и никто не ответил, стал крайне избивать. Через некоторое время избитый и еще два человека заявили, что они принадлежат к организации «ПОВ» и об этом напишут заявления. Этих сразу забрали на допрос, а остальных продолжали избивать.

При последующих посещениях межрайгруппы, мне неоднократно лично приходилось наблюдать такие допросы. В результате от избиений в Жмеринской следственной группе около 6 человек умерло, из которых лично я знаю Лозинский — врач, около 70 лет, Лозинский около 40 лет или больше проработал врачом в гор. Жмеринке, второй умер от избиения — Краф — немец, хотя точно сейчас фамилию не помню. Все избиения, как правило, проводились в присутствии Запутряева.

В конце мая месяца 1938 года Запутряева отозвали в УНКВД, а на его место прибыл Грановский, который также продолжал применять избиения арестованных группами.

Жмеринской оперативной группой за апрель и май было арестовано больше 100 человек, на которых совершенно не было компрометирующих материалов, за исключением показаний полученных при помощи избиений. Образцом может служить освобожденный мною инженер депо ст. Жмеринка Сиклицкий Николай Александрович, который дал показания о принадлежности к организации «ПОВ» и что имел задание испортить музыкальный инструмент. Сиклицкий был арестован как поляк, хотя сам по национальности русский.

Поголовное избиение привело к тому, что из села Тартак Жмеринского р-на арестованы почти все мужчины и до 90% осуждены по 1-й категории.

Друкується за: О. Лошицький. «Лабораторія». Нові документи і свідчення про масові репресії 1937–1938 років на Вінниччині // З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ. — 1998. — № 1/2. — С. 210–211.

Д о к у м е н т № 111

Інформація начальника 1-го спецвідділу молодшого лейтенанта держбезпеки Перепеляка про роботу трійки УНКВД у Вінницькій області з 26 березня по 3 листопада 1938 року

19 липня 1940 р.

Сов. Секретно

Дата заседания тройки	Колич. рассмотр. дел	По ним осуждено		
		Всего	Из них	
			по 1-й категории	по 2-й категории
1	2	3	4	5
26/III	67	97	94	3
27/III	119	135	133	2
05/IV	128	163	156	7
07/IV	120	221	202	19
08/IV	106	165	159	6
09/IV	104	229	223	6
10/IV	62	178	167	11
11/IV	15	154	145	9
19/IV	37	240	236	4
20/IV	36	113	81	32
21/IV	26	165	160	5
22/IV	49	181	169	12
23/IV	64	255	239	16
25/IV	77	213	197	16
26/IV	44	191	139	52
28/IV	22	99	99	-
05/V	39	165	157	8
09/V	62	262	258	4
10/V	76	201	186	15
20/IX	189	210	177	33
21/IX	68	141	115	26
22/IX	67	150	139	11
25/IX	64	150	127	23
26/IX	54	200	187	13
27/IX	163	298	250	48
28/IX	175	301	274	27
29/IX	139	197	150	47
01/X	94	150	120	30
02/X	79	131	109	22
07/X	126	149	123	26
03/XI	29	32	19	13
Всего	2490	5536	4990	546

Нач. 1 спецотд. УНКВД по Винницкой области
мл. лейтенант госбезопасности Перепеляк

Друкується за: О. Лошицький. «Лабораторія». Нові документи і свідчення про масові репресії 1937–1938 років на Вінниччині // З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ. — 1998. — № 1/2. — С. 197–198.

Документ № 112
Витяг із власноручних свідчень колишнього співробітника Вінницького УНКВД В.Ф. Майструка

20 липня 1940 р.

[...] Операции проходили таким образом: из НКВД СССР или НКВД УССР, точно не знаю, но во всяком случае сверху для УНКВД спускался план, назывался «лимитом», кажется, на месяц.

В этом «лимите» давалась цифра на I категорию (на расстрел) и на II категорию, в основном подлежащих осуждению на Тройке УНКВД сроком до 10-ти лет. Кораблевым или пом.нач.УНКВД Бутенко, не знаю кем лично, но во всяком случае руководством ориентировались на эту цифру начальники оперативно-следственных групп в районах (этих групп было создано по области 6 или 7), а также оперативный состав УНКВД, и затем нажимали на выполнение этого плана.

Оперативно-следственные группы между собой, как бы если можно так выразиться, «соревновались», кто больше даст людей на Тройку по 1 категории, а также по второй, причем не одиночек, а «Организованной контрреволюции».

[...] По делам представляемым на Тройку УНКВД следствие велось крайне упрощенно, также оформлялись дела и на «Альбом». Короткое признание арестованного, в лучшем случае 2–3 свидетеля и дело считалось законченным.

Как правило эти показания арестованных, нередко полученные при помощи физических методов воздействия, не перепроверялись с точки зрения их правильности, что и приводило в ряде случаев к необоснованным арестам. Таким образом была сфабрикована право-троцкистская молодежная организация «молодая генерация» во 2-м отделе, по которой было арестовано около 14 чел. руководящих партийно-комсомольских работников, в том числе и один сотрудник НКВД. Эта «организация» была «вскрыта», т.е. сфабрикована по директиве НКВД УССР, «ориентировавшего» на наличие якобы такой организации на Украине [...]

Таким же образом была сфабрикована диверсионная организация в сахарной промышленности, по которой был арестован главный инженер сахартреста, орденоносец Кожушко и группа других работников сахарной промышленности.

В тот же период времени была вскрыта так называемая контрреволюционная повстанческая организация бывш.красных партизан [...]

В марте или феврале 1938 года Запутряевым была «вскрыта» диверсионно-шпионская организация по Винницкому мединституту. Был арестован Калина — зав. кафедрой

микробиологии, который в подписанном Кораблевым и Запутряевым протоколе дал обширные показания об этой возглавляемой, якобы им лично диверсионно-шпионской организации. По делу было арестовано 10 или 11 человек [...]

Примерно аналогичным образом была вскрыта по бывшему 4-му отделу бундовская организация. В апреле месяце 1938 года из НКВД УССР была получена очередная директива-ориентировка о развороте операции по контрреволюционному бундовскому подполью и об аресте активных кадровых бундовцев [...]

Вообще, как правило, показаний арестованных в то время никто не проверял, не документировал, что открывало широкую возможность безосновательных арестов по непроверенным клеветническим показаниям.

Друкується за: О. Лошицький. «Лабораторія». Нові документи і свідчення про масові репресії 1937–1938 років на Вінниччині // З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ. — 1998. — № 1/2. — С. 200–201.

Документ № 113
Витяги із протоколу допиту А.Т. Кожушка про застосування до нього слідчими Вінницького УНКВД фізичного впливу

26 серпня 1940 р.

Вопрос: В своем заявлении на имя председателя СНК СССР т. Молотова Вы указываете, что за время нахождения под стражей в УНКВД по Винницкой области, следствие по Вашему делу велось необъективно, незаконными методами.

Расскажите, кто вел следствие и в чем именно заключаются незаконные методы применяемые к Вам.

Ответ: [...] Я прошу еще раз зафиксировать отдельные факты примененных ко мне физических мер воздействия и издевательств следователями Данилейко, Антоновым и Мартынюком.

Меня обнаженного клали на стул так, что голова руки и ноги свисали. На мои руки становился сапогами Мартынюк. Антонов держал меня за ноги, а Данилейко избивал, затыкая при этом мне рот. Меня сажали часть на острый конец стула таким образом, что я всей тяжестью тела опирался только конечностью позвоночника. Однажды я просидел в таком положении больше суток, при чем мне не разрешали подняться даже по естественной надобности. В описанном выше положении я должен был сидеть с вытянутыми ногами, опущенными руками и неподвижным взглядом в потолок.

При малейшей попытке изменить положение, на меня обрушивался град побоев. Два раза я падал в обморок, тогда Данилейко бил и топтал меня ногами.

Антонов грел мне щеку и шею горящей папиросой и когда я отклонял голову в другую сторону, то Данилейко наносил мне удары по голове крича: «Не отклоняй головы». [...]

Следователю Антонову я однажды заявил, что в стране живущей по законам Сталинской конституции, не имеют права такими методами вести следствие. В ответ на это Антонов начал меня избивать, приговаривая: «Вот тебе Конституция. Вот тебе право».

Меня также пугал Данилейко арестом моей жены и отправлением детей в изолятор.

Такими методами меня и вынудили дать на себя вымышленные показания и оговорить других людей, от чего я отказался при первой возможности.

Друкується за: О. Лошицький. «Лабораторія». Нові документи і свідчення про масові репресії 1937–1938 років на Вінниччині // З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ. — 1998. — № 1/2. — С. 203–204.

Документ № 114
Витяг із протоколу очної ставки між колишнім начальником УНКВД у Вінницькій області І.М. Корабльовим та колишнім заступником начальника відділу УНКВД у Вінницькій області Л.Н. Ширіним[1]

20 вересня 1940 р.

[...] Вопрос свидетелю Ширину: Расскажите все, что Вам известно о нарушениях революционной законности в период Вашей работы в УНКВД по Винницкой области, когда начальником был Кораблев.

Ответ: Я приехал в Винницу в апреле 1938 г., когда там в разгаре была массовая операция, дела по которой шли по судебной тройке. Какие там были нарушения. Нарушалась законность в смысле допросов. Система допросов была такая, людей допрашивали по несколько человек в одной комнате, могли сидеть 2–3 следователя, допрашивавшие своих арестованных и могли дожидаться еще 2–3 человека других арестованных. Всех их водили гуськом на допрос в вечерние занятия. Систему применения мер физического воздействия я тоже застал. Такая система продолжалась и после. Этим делом занимались все работники УНКВД. [...]

Как производились аресты. Порядок я застал такой: в районах были организованы опергруппы, возглавляющиеся оперативными работниками из УНКВД, по линии IV отдела был Грановский, по линии III отдела — Калганов и Тимофеев. Эти оперативные группы на местах составляли оперативные листы на основании данных, которые имелись, а если не было этих данных, то производилась соответствующая документация.

Оперативные листы высылались в областное Управление, причем они в большинстве случаев шли непосредственно к начальникам отделов, минуя начальника управления. Такой порядок я уже застал у них, когда санкции оформлялись на аресты по оперлистам, давались отделами после того, как эти листы утверждались в области, в прокуратуре оформлялись постановления на аресты[2]. В определенный период заседала тройка — Кораблев и областной прокурор, а также секретарь обкома КП(б)У. [...]

Для того, чтобы уточнить на месте, чтобы послать людей в район, этого в Виннице, конечно, не было. Мне помнится, что в апреле выезжал в одну или две группы бывший начальник IV отдела Надеждин. Вся эта работа шла быстрым темпом. Обычно к концу вечера начальнику УНКВД Кораблеву докладывались сведения о количестве сознавшихся.

Между отделами существовало как бы своеобразное соревнование, в каждом отделе из районов звонили и сообщали цифры — сегодня 15, 20, 25, т.е. сознавшихся.

Бывало так, что за небольшое количество сознавшихся начальникам влетало. Вот например, бывшему начальнику IV отдела Надеждину влетало от Кораблева. Помню, что Надеждин после подобного нажима собирал к утру оперсостав и в свою очередь требовал быстрых темпов в следствии, ускорения арестов и т.д. [...]

Такой порядок существовал в районах все время. И тогда это считалось обычным, нормальным. Ни от Кораблева, ни от оперсостава я не слышал осуждения такой системы. [...]

Вопрос свидетелю Ширину: В отношении тройки более подробно расскажите, кто докладывал дела на Тройку, сколько дел в один прием пропускали, был ли такой факт, когда в один день рассмотрено 1000 дел, как фактически приходилось докладывать, заседала ли тройка в полном составе или докладывали одному начальнику.

Ответ: Мне лично пришлось раза три заходить на заседания тройки. Из районов приезжали, докладывали тоже и из оперативных отделов. Так один раз, когда я был, заседали Кораблев, секретарь обкома Спивак и областной прокурор. Докладчик читал суть дела, освещал основные моменты дела. Сколько дел могли просмотреть в один вечер я не скажу Вам, но тысячи дел, конечно, не могли просмотреть. Читали, конечно, часа 2–3, может и больше. [...]

Прокурор или секретарь обкома могли задать докладчику пару вопросов, но в этих случаях, которые я наблюдал, решал по сути лишь Кораблев. [...]

Вопрос свидетелю Ширину: Расскажите в отношении арестов по национальному признаку (поляк, немец), без компрометирующих материалов.

Ответ: Это относится к III отделу в смысле операций по ПОВ и немцам. Основные обстоятельства прохождения этих операций таковы. Видимо из НКВД УССР были специальные директивы, и Кораблев поднял весь аппарат на операцию по ПОВ.[...] Была большая шумиха, доносили о ликвидации разветвленных формирований.[...] С точки зрения масштаба и объема этой операции, конечно, мне думается, что там могли быть аресты не только на основе проработанных или агентурных материалов. Брали и по национальным признакам.

Вопрос свидетелю Ширину: Значит Вы знаете, что брали?

Ответ: Да, по линии III отдела, который эту операцию проводил. [...]

Вопрос свидетелю Ширину: Кем была дана установка в части составления протоколов в отсутствии обвиняемого?

Ответ: Эта практика существовала в Киеве, где составлялись протоколы без обвиняемых. Это, по-моему, началось примерно с 1937 года, такая система была заведена здесь в Центральным аппарате.

Вопрос свидетелю Ширину: Расскажите более подробно о развороте следственного дела по партизанам и роль в этом Кораблева?

Ответ: До определенного периода, я не помню какого месяца, разговоров о партизанах не было, но потом настал период, когда Кораблев рассказал и затем прибыла директива из Киева относительно того, что на Украине вскрывается подполье среди бывших красных партизан и, что в целом ряде областей и в Киеве, вскрыты склады с динамитом и оружием. Одним словом директива была острая за подписью Успенского. В этой Директиве было указание Кораблеву немедленно приступить к арестам. Помимо письменного указания со стороны Кораблева, он еще поднял на ноги всех, шли разговоры по телефонам. Выезжал в Каменец-Подольск в связи с этим партизанским делом, где находился Успенский. Кораблев рассказал, что на Черниговщине идут большие аресты, в Житомире, Каменец-Подольске, в особенности по вскрытию складов с оружием и ВВ. Помнится мне, что в Могилев-Подольский окротдел искал пулеметы. Горячкой были охвачены все.

Аресты шли главным образом по линии III отдела, небольшая группа арестованных была и в IV отделе и дело это было направлено в суд. Были доказаны антисоветские разговоры, настроения, но не больше. Кораблев сильно нажимал на аресты партизан. [...]

Вопрос свидетелю Ширину: Скажите, массовые аресты проводились без предварительной проверки материалов?

Ответ: Материалы считались проверенными, ответственность несли оперативные группы на местах, потому что они возглавлялись работниками области. Такой существовал порядок.

Я хочу рассказать об оперативных совещаниях, которые проводил Кораблев. Они обычно протекали в таком духе: требования были повышены с его стороны — операции расширять, ударять по всем. Естественно — это переносилось в аппарат и аресты шли.

Однажды был такой случай: приехал Кораблев, он был на совещании начальников УНКВД в Киеве. По приезде в Винницу, созвал широкое оперативное совещание всех работников районов, на этом совещании говорил следующее: «Докладывал дела в Киеве, положение в Виннице признано удовлетворительным. Успенский был в Москве, докладывал руководству о делах на Украине и т.д., что видимо ожидается правительственная награда, и опять дал конкретные указания, по каким линиям арестовывать дальше. Это касалось массовых операций по ПОВ, причем указания были о развороте массовых операций. [...]

Вопрос обвиняемому Кораблеву: Располагало ли УНКВД в то время какими либо данными по наличии антисоветского подполья среди красных партизан, кроме той ориентировки, которую получили?

Ответ: Я не помню, чтобы такие материалы были у нас. Этот вопрос по видимому больше знает Ширин и другие работники, которые вели дела, они больше знают, чем я. По крайней мере до получения ориентировки из Наркомата по красным партизанам, не было разговоров о том, что есть антисоветская организация среди партизан и т.д. С ориентировкой Наркомата появилась эта линия. [...]

Вопрос обвиняемому Кораблеву: В отношении арестов считаете ли Вы, что во время Вашей работы в УНКВД допускали необоснованные аресты, которые исходили от Вашей неправильной ориентировки и ваших неправильных указаний.

Ответ: Мои ориентировки исходили из ориентировок НКВД СССР и НКВД УССР, существовавших в то время, и никаких иных установок у меня не было. [...]

Вопрос обвиняемому Кораблеву: А аресты по национальному признаку без наличия компрометирующих данных, аресты по признаку принадлежности к партизанскому отряду в прошлом, были ли такие случаи?

Ответ: По этим вопросам я давал показания, что аресты по национальному признаку — это прежде всего по полякам и немцам, эти аресты происходили с пониженными требованиями, в смысле наличия компрометирующих материалов. Почему? Потому что все ориентировки НКВД в 1937 и 1938 гг. указывали на обширные формирования шпионских резидентур польской и германской разведок и потому считалось практически, что для того, чтобы арестовать поляка, немца, для ареста лиц этих категорий требуется меньше материалов, чем для ареста других национальностей, т.е. определенный национальный подход в этом вопросе безусловно был и его прививали руководящие директивы НКВД СССР и НКВД УССР. [...]

Вопрос обвиняемому Кораблеву: А вот Ваша резолюция на оперативном листе?

Ответ: Оперативный лист — это же не арест.

Вопрос обвиняемому Кораблеву: Это указание к аресту?

Ответ: Оперативный лист составлялся, я его рассматривал. То, что находил не нужным — вычеркивал, остальное утверждал, это значило, что можно оформлять к аресту. [...]

Вопрос свидетелю Ширину: Желаете ли чем либо дополнить или уточнить свои показания.

Ответ: Не могу согласиться с таким утверждением, что тройка заседала в тех случаях, когда накоплялись дела. Это заявление мое не просто, как справка, оно имеет другое значение. В тот период был отпущен лимит на каждую область. В Винницкую обл[асть], примерно, была цифра 3000, надо было эту цифру реализовать. Я приехал и застал такое положение, что при наличии такой цифры, надо ее освоить, отсюда тут могли подходить огульно и арестовывать. [...] Кораблев приехал из Ленинграда, Винница считалась провинцией и с его стороны к руководящим работникам проскальзывало пренебрежительное отношение. [...]

Что касается, в особенности по партизанам, нужно прямо сказать, что каких-нибудь материалов, характеризующих наличие антисоветского подполья, абсолютно не было, если бы они были, мы докладывали бы в свое время, оно было бы ликвидировано во всяком случае, не дожидаясь специальных указаний и директив, но что касается роли Кораблева, то он требовал нажима и с его стороны был высокий нажим. Мы, как зашпаренные бегали тогда. [...]

Кораблев требовал дополнительные лимиты по Винницкой области для проведения операции. По этому вопросу он звонил в Киев, говорил с наркомом.

Вопрос обвиняемому Кораблеву: Вы подтверждаете дополнительные показания свидетеля Ширина?

Ответ: [...] Не отрицая вины в необоснованных арестах, я считаю, что в основном аресты решались в отделах, а я лишь утверждал постановление, зачастую не проверяя фактического материала. По части вообще моей требовательности, безусловно я требовал работу и этого я не отрицаю, требовал от отделов, а соответственно от тех руководителей, которые были в этих отделах, поскольку с меня требовали, поэтому

я требовал, и, по моему, каждый чекист понимал, что нужно инициативнее работать, так что в этом отношении я ничего особенного не нахожу.

Теперь в отношении лимитов. Я помню лимиты, я один раз просил дополнительно. Это было вызвано наличием соответствующего количества арестованных троечных контингентов.

Я помню было совещание в Киеве в Наркомате, проводил совещание Успенский. На этом совещании Успенский заявил, что некоторые области могут получить дополнительный лимит за счет перераспределения лимита троечных контингентов и спросил кому дополнительно нужны лимиты, дайте мне сведения сколько вам нужно, мы дадим вам требуемое количество.

В соответствии с этой установкой, я собрал данные, сколько потребуется дополнительно и послал соответствующую телеграмму в Наркомат.

Друкується за: О. Лошицький. «Лабораторія». Нові документи і свідчення про масові репресії 1937–1938 років на Вінниччині // З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ. — 1998. — № 1/2. — С. 187–192.

Примітки:

[1] Ширін Лазар Наумович, 1903 р. народження. Народився в м. Житомирі в єврейській сім'ї. Член ВКП(б) з 1927 р. Працював заступником начальника відділу УНКВД у Вінницькій області. На момент арешту працював управляючим Харківського відділення «Інтуристу».

[2] Начальник відділення Вінницького УНКВД Г.П. Данилейко 10 серпня 1939 р. свідчив: « [...] Существовала практика, когда аресты отдельных лиц производились без оперативных листов и каких-либо материалов, как-то: начальник Жмеринского РО НКВД Назаренко на оперативном совещании заявил, что Кораблев во время приезда в Жмеринский РО потребовал от него список поляков, проживающих по району и на этом списке сделал отметки «арестовать» поляков среднего возраста, несмотря на то, что на подавляющее большинство по этому списку совершенно отсутствовали компрометирующие материалы. Кроме того знаю, что было дано Кораблевым распоряжение старшему инспектору Борсуку о том, чтобы она затребовала от спецчастей учреждений и предприятий списки на поляков, немцев и латышей, а 3 отдел по этим спискам произвел аресты независимо от наличия компрометирующих материалов».

Див.: Лошицький О. «Лабораторія». Нові документи і свідчення про масові репресії 1937–1938 років на Вінниччині // З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ. — 1998. — № 1/2. — С. 213.

Документ № 115
Скарга громадянки М. Вознюк наркому внутрішніх справ СРСР Л. Берії з проханням переглянути справу її чоловіка Н. Вознюка[1]

23 вересня 1940 р.

ЖАЛОБА

Мой муж, Вознюк Никифор Васильевич, забранный органами НКВД, в 1937 г. и осужден Винницкой Тройкой на 10 лет исправительных лагерей.

Хочу спросить, тов. Берия, правильно ли рассматривает дела осужденных Винницкая прокуратура осужденных тройкой, или совсем не интересуется, что люди,

попавшие безвинно, несут эту незаслуженную кару. И поэтому я прошу Вас, тов. Берия, обратить внимание на мою жалобу и заставить правдиво рассмотреть дело моего мужа. Пусть возьмут характеристику из села, школы, где он жил и работал. И я довольно знаю, что он не окажется таким, каким врагом его сделали злые люди. Я знаю одно, что он был честным советским гражданином, а тому прошу о том Вас, тов. Берия, правдиво разобрать его дело, а не так, как делала тройка, и освободить моего мужа, дать право быть ему честным гражданином. Я верю, что бы не откажете [в] моей просьбе. Я думаю, что Вы сможете понять человека, который хочет добиться правдивого пересуждения своего мужа[2].

ДАВО. — Ф. Р–6023. оп. 4, спр. 6909. — Арк. 27. Оригінал. Рукопис.

Примітки:

[1] Вознюк Никифор Васильович, 1895 р. н., с. Слобода Хмільницького р-ну, українець, із міщан, освіта середня, учитель Хмільницької школи, одружений. Арешт. 12.09.1937 р. Звинувачений за ст. 54–10 КК УРСР. Постановою Трійки УНКВС Вінницької обл. від 18.11.1937 р. ув'язнений на 10 р. ВТТ. Покарання відбував у таборах НКВС Мурманської обл. Подальша доля невідома. Реабілітований 27.11.1957 р. Вінницьким облсудом.

[2] Скарга Марії Петрівни Вознюк була розглянута помічником оперуповноваже-ного УНКГБ по Вінницькій області Бальвою: «Постановление. 1941 г. марта 6 дня, гор. Винница. Я, помощник оперуполномоченного УНКГБ по Винницкой области Бальва, рассмотрев заявление жены осужденного в 1937 году Тройкой УНКВД к 10 годам ИТЛ Вознюка Никифора Васильевича — Вознюк Марии Петровной и архивно-следственное дело № 7442 на Вознюка Н. В. НАШЕЛ: Вознюк Никифор Васильевич, 1895 г. рождения, уроженец и житель с. Слободы, Хмельникского района, Винницкой области, украинец, б/п, гражданства СССР, женат, отец, был уполномоченный городской думы, бывший офицер старой армии, по соцположению служащий, до ареста работал учителем. Арестован 12 сентября 1937 года за контрреволюционную деятельность. Предварительным следствием до делу было установлено Вознюк Н.В. происходит из кулаков, до Октябрьской революции учился в юнкерском училище, был офицером старой армии 1918–1919 г.г. принимал активное участие в кружках «просвиты», систематически проводил антисоветскую агитацию высказывал недовольство мероприятиями партии и правительства, группировал вокруг себя националистический элемент, проводил пропаганду за самостоятельную Украину и отторжение ее от СССР. Распространял клеветнические слухи о положении в СССР, извращал Сталинскую Конституцию, восхвалял капиталистический строй, имел тесную связь с быв. Членами центральной рады (л. д. 6, 11, 12, 13, 14, 16, 17, 18, 20, 21). Будучи допрошен по существу предъявленного обвинения, виновным себя не признал (л. д. 8, 9), однако в проводимой им а/с деятельности изобличается показаниями свидетелей Шевченко И.И., Чижука Г. П. и Степанюка В.А. (л. д. 10–21). На основании этих данных решением УНКВД по Винницкой области 18 ноября 1937 года Вознюк Никифор Васильевич был осужден к заключению в ИТЛ сроком на десять лет. На решение Тройки УНКВД жена осужденного Вознюк Н.И. — Вознюк Мария Петровна подала жалобу, в которой указывает, что ее муж — Вознюк Никифор Васильевич, осужден неправильно и просит пересмотреть дело на предмет освобождения его из-под стражи (л. д. 27). В связи о поступившим заявлением по делу было проведено дополнительное следствие. Передопрошенный свидетель Степанюк В.А. показания, данные им на предварительном следствии полностью подтвердил. Передопрошенный свидетель Шевченко И.И. свои показания подтвердил в том, что Вознюк Никифор Васильевич происходит из кулаков, учился в юнкерском училище, был офицером царской армии, восхвалял капиталистический строй, был тесно связан к-р. националистическим элементом, репрессированным нашими органами (л. д. 38). Показания о к-р. националистических разговорах за самостоятельную Украину отрицает заявляя, что это было написано самим следователем, который ему сказал, что это правда, так что подписывай смело. И он подписал эти показания. Передопрошенный свидетель Чижук Г.П. свои показания подтвердил в том, что Вознюк Н.В. происходит из кулаков, учился в юнкерском училище, в царской армии служил офицером, принимал активное участие в кружках «просвиты» (л. д. 35). Показания о к-р. националистических высказываниях отрицает, заявляя, что ему об этом не известно, показания на предварительном следствии были им подписаны не зачитанные. Вновь допрошенные свидетели: Войтенко О.Л.;

Ковальчук Д.И., Мироненко К.Т. и вновь полученная справка из сельисполкома подтвердили, что Вознюк Н.В. происходит из крестьян-кулаков, до октябрьской революции учился в Эстонии, после этого — в юнкерском училище, быв. офицер, принимал активное участие в кружках «просвиты», имел тесную связь с к-р. националистическим элементом, быв. членами центральной рады, ныне репрессированы нашими органами, племянник Вознюка Н.В., который учился в школе учителем работал Вознюк Н.В. За к-р националистическую деятель-ность репрессирован нашими, органами (л. д. 39, 41, 43, 44). Выставленные в заявлении мотивы женой осужденного Вознюка И.В. — Вознюк Марией Петровной не соответствуют действительности и жалоба жены осужденного о пересмотре дела безосновательная. Исходя из вышеизложенного и руководствуясь приказом НКВД СССР № 0165 от 23.IV.40 г. ПОСТАНОВИЛ: Жалобу жены осужденного Вознюка Н.В. — Вознюк М.П. о пересмотре дела ее мужа — отклонить. Решение Тройки УНКВД по Винницкой области от 18-го ноября 1937 года о заключении Вознюка Никифора Васильевича в ИТЛ сроком на 10 лет — оставить в силе. Архивно-следственное дело № 7442 совместно с настоящим постановлением направить в 1 Спецотдел УНКВД — для хранения в архиве. Пом. Оперуполномоченного УНКГБ по Винобласти Бальва. «Согласен». Начальник следчасти УНКГБ по Винобласти Лейтенант госбезопасности Глущенко». *Див.: ДАВО. Ф. Р–6023. оп.4, спр. 6909. – Арк. 46–48.* В постанові президії Вінницького обласного суду (голова Савченко, члени Дятлова, Копача, Березинца, Арсенєва за участі Пожарук) про реабілітацію Вознюка Н.В. від 27 листопада 1957 р. вказувалося: «27 ноября 1957 г. рассмотрев в судебном заседании в гор. Виннице протест прокурора Винницкой области на постановление тройки УНКВД УССР по Винницкой области от 18 ноября 1937 года. Этим постановлением осужден за к-р деятельность (статья обвинения не указана) на 10 лет ИТЛ. Вознюк Никифор Васильевич, 1895 г. рождения, уроженец и житель с. Слободы, Хмельницкого района, Винницкой области, украинец, б/п, грамотный, педагог, работающий до ареста учителем Хмельникской средней школы. Вознюк признан виновным в том что происходит из кулаков и систематически занимался антисоветской агитацией, поддерживал связь с националистическими элементами. Обвинение Вознюка основано на показаниях свидетелей: Шевченко И.И., Чижук Г.Н. и Степанюк В.А.

Вознюк виновным себя не признал. Постановление тройки подлежит отмене, а дело прекращению по таким мотивам: 1. Свидетель Шевченко показывал в 1937 г., что Вознюк в 1936 г. в пивной в присутствии Чижука вел антисоветские разговоры. Свидетель Чижук дал аналогичные показания и дополнил, что Вознюк в 1937 г. высказывал сожаление по поводу расстрела Тухачевского и Якира. Свидетель Степанюк показал, что в 1936 г. Вознюк высказывал недовольство очередями у магазинов и отсутствием товаров в магазинах. Будучи передопрошены в 1941 году, свидетели Шевченко, Чижук и Степанюк изменили свои показания и об антисоветских высказываниях Вознюка не показали. Шевченко и Чижук заявили, что показаний, подписанных ими в 1937 г. не давали, их написал следователь Заславский и они подписали их, не читая. Свидетель Шевченко и Степанюк подтвердили лишь то, что Вознюк высказывал недовольство очередями у магазинов и отсутствием в магазинах товаров. Однако эти действия Вознюка квалифицировать, как контрреволюционные оснований не имеется. Вновь допрошенные в 1941 г. свидетели Войтенко А.Л., Ковальчук Б.И., Мироненко К.Т. ничего об антисоветской деятельности Вознюка не показали. 2. Из материалов дела видно, что Вознюк происходит из бедняков. В 1913 г. окончил сельскую школу и как показавший хорошую успеваемость был направлен в учительскую семинарию, в которой учился до 1917 г. за казенный счет. После окончания гимназии должен был работать три года без содержания за стипендию, получаемую в гимназии. Октябрьская революция от этого его освободила. В 1917 г. Вознюк поступил в Киевский политехнический институт, но с приходом в Киев петлюровских войск в 1918 году бежал домой. В 1919 г. с приходом в село красных войск был связан с подпольной организацией Хмельника, являлся членом первого ревкома. Во время перехода разных банд скрывался. В 1920 году работал в Упродкомитете зав. пунктом до 1923 года. С 1923 года до 1930 г. учительствовал, затем по болезни был освобожден от работы учителя на 2 года с 1932 года по день ареста работал учителем. Эти данные опровергают показания свидетелей о том, что Вознюк происходит из кулаков, в 1919 г. участвовал в Просвите и группировал вокруг себя националистические элементы. Других доказательств в деле не имеется. На основании выложенного и руководствуясь указом Президиума Верховного Совета СССР от 19/VIII–1955 года, президиум ПОСТАНОВЛЯЕТ: протест прокурора Винницкой области удовлетворить. Отменить постановление тройки УНКВД от 18/Х1–1937 года, дело в отношении Вознюка Никифора Васильевича производством прекратить за недоказанностью обвинения. Председательствующий президиума Винoблсуда Савченко. Справка: Дело проверялось по жалобе жены осужденного, прожив. в с. Сичкаревка Хмельникского района, Винницкой области». *Див.: ДАВО. Ф. Р–6023, оп. 4, спр. 6909. – Арк. 70–71.*

Документ № 116
Витяг із листа дружини в'язня виправно-трудового табору О. Яковенка[1]

9 жовтня 1940 р.

Мой любимый родной Шурик!

Сегодня получила твое письмо от 1/X. Как тяжело и больно читать эти строки, где сообщалось о твоей одежде. Боже мой, за что же ты должен иметь эти несчастные куртки и штаны, это, за твою честность и преданность, когда мерзавцы живут свободно, крадут Советские рубли, строят дома, носят прекрасные костюмы и их, ничто не трогает, вот это и больно, это и обидно. Да где же правда и справедливость, неужели так и зарастет мохом, и никогда не раскроется гнусная работа именно настоящих врагов, которые своей подлостью погубили тысячи невинных людей [...]. За что эти ненужные слезы, эти жуткие страдания […] и кому нужно все это.

Раньше я плакала-рыдала, кричала, доходила до потери сознания, а теперь льются горькие слезы тихо, без крика, но льются целыми днями. Родной ты мой, как хочется увидеть тебя, поделиться с тобой, высказать всю горечь и боль, что накопилась за эти 2 года.

Любимый мой, ты пишешь мне — лечись, береги здоровье и проч. Да разве пойдет впрок это лечение, когда снаружи лечиться, а самое главное внутри, разве горе мое излечимо, разве вода может вылечить мое горе? Она, конечно, может вылечить, если пойти и утопиться, но ведь это ужасно, я этого боюсь. А вместе с тем эта мысль, [...] что нужно что-то сделать для спасения близкого и я знаю, что я бессильна. […] А разве это не страдание, когда последняя опора — это сын и тот тебя должен оставить. Я мать, ты должен меня понять, и я никак не могу примириться с мыслью, что Юрик уедет.

Юрочка ждет повестки со дня на день и я в каком-то напряжении […].

Шурик, ты пишешь, что волнуешься за мое здоровье. Не надо, милый волноваться, авось выдержу — не сдохну, ну что ж — я буду инвалидом с больным сердцем, что можно сделать [...]. Живем мы с Юриком неважно. Обед в столовке дорого для нас брать, иногда варим обед, а то так что-нибудь, или картошку сварим, или чай. Ничего, как-нибудь переживем.

Юрочка чувствует себя ничего, все время читает, а то идет к своему товарищу Юрику. Я тебе уже писала, что это племянник одной моей приятельницы.

Представь, Шурик, и в армию их зачислили в одну часть. Они такие довольные.

Кораблева еще не судили, все еще идет следствие. Его, вероятно, будут судить в Киеве [...]

Пока все, пиши скорее и больше. Напиши как у тебя с питанием и деньгами.

Будь здоров, целую крепко, много раз. Твоя Соня[2].

ПОЛУЧАТЕЛЬ:	ОТПРАВИТЕЛЬ:
п/о Асино Новосибирской области	г. Винница, ул.
п/я №245/10	Михайличенко, 2
Яковенко Александру Прокопьевичу	Яковенко С.М.

ДАВО. — Ф. Р–6023, оп. 4, спр. 4535. — Т. 2.— Арк. 306–307. Оригінал. Машинопис.

Примітки:

[1] Яковенко Олександр Прокопович, 1893 р. н., с. Катеринівка Дніпропетровської області, житель м. Вінниці, українець, із селян, уповноважений управління наркомату заготівель, одружений. Арешт. 31.08.1938 р. Звинувач. за ст. ст. 54–2, 54–8, 54–11 КК УРСР. Рішенням особливої наради НКВС СРСР від 29.10.1939 р. ув'язнений на 8 років ВТТ. Рішенням особливої наради МВД СРСР від 29.11.1950 р. висланий у Красноярський край, Росія. Помер в 1954 р. Реабіл. 17.04.1956 р. трибуналом Прикарпатського військового округу.

[2] В ухвалі Військового трибуналу Прикарпатського військового округу під головуванням генерал-майора Мельниченка зазначалося: «Рассмотрев в заседании 17 апреля 1956 года протест Военного прокурора Прикарпатского Военного Округа на Постановление Особого Совещания при МГБ СССР от 29 октября 1939 года и 29 ноября 1950 года, коим осужден Яковенко Александр Прокофьевич на 8 лет лишения свободы в исправительно-трудовых лагерях, а затем к ссылке на поселение. Заслушав доклад тов. Буцкого и заключение Пом. Военного Прокурора Прик ВО подполковника юстиции Кузьмина об удовлетворении протеста, НАШЕЛ: Яковенко признан виновным в том, что с ноября 1936 года являлся членом антисоветской право-троцкистской организации и сам лично завербовал в эту организацию ряд лиц. Военный прокурор в протесте просит Постановление Особого Совещания в отношении Яковенко отменить и дело в уголовном порядке прекратить по следующим основаниям. Обвинение Яковенко было основано на его личных признаниях, от которых он еще во время следствия отказался, заявив, что вынужден был себя оговорить под силой незаконных методов следствия. Кроме того, Яковенко изобличали свидетели Юрьев и Мошков, которые показывали, что они также совместно с Яковенко состояли в антисоветской, организации. После осуждения Яковенко, уголовное деле в отношении Юрьева и Мошкова было прекращено. Допрошенные в связи с жалобой Яковенко Юрьев и Мошков заявили, что они сами ни в какой антисоветской организации не были и что на Яковенко они раньше дали ложные показания по принуждению следователя. Кроме того, допрошенные бывшие сослуживцы Яковенко Юрьев, Лебеденко, Асиновский, Гриценко показали, что об антисоветской деятельности Яковенко им ничего не известно и характеризовали его как честного партийного работника. В связи с какими данными проверки жалобы Яковенко, органы НКГБ еще в 1941 году поставили вопрос о переквалификации дела в отношении Яковенко, т. к. он необоснованно был привлечен к ответственности. В 1943 году НКДД УССР вторично поставило вопрос о пересмотре дела Яковенко, т. к. в его деле нет доказательств его антисоветской деятельности. Но и этот сигнал рассмотрен не был. В августе месяце 1950 года, уже после того, как Яковенко отбыл наказание, он вторично был арестован и осужден на спецпоселение за то же самое обвинение, за которое он уже раз судился. Отбывал вторичное наказание, Яковенко умер. Таким образом, из всех материалов дела видно, что Яковенко не совершал тех преступлений, за которые он осужден и к уголовной ответственности он был привлечен необоснованно. Рассмотрев материалы дела и находя протест Прокурора правильным, Военный Трибунал Округа, руководствуясь ст. 346 п. 1 и 347 УПК УССР, ОПРЕДЕЛИЛ: постановление Особого Совещания при Народном Комиссаре Внутренних дел СССР от 29 октября 1939 года и Постановление Особого Совещания при Министре Государственной Безопасности от 29 ноября 1930 года в отношении Яковенко Александра Прокофьевича отменить и дело его в уголовном порядке производством прекратить». *Див.: ДАВО. — Ф. Р–6023, оп. 4, спр. 4535. — Т. 1. — Арк.68.*

Д о к у м е н т № 117

Витяги із власноручних пояснень колишнього прокурора у Вінницькій області Я.І. Тернівського про роботу «трійки» у Вінницькій області

19 листопада 1940 р.

[...] 2. Имели ли место факты извращений и нарушений социалистической законности в областном отделе НКВД.

В областном отделе НКВД фактов извращений и нарушений социалистической законности в то время не было известно [...]

О работе Тройки.

Заседания Тройки всегда происходили в составе: Начальника облуправления НКВД, секретаря обкома, меня облпрокурора и секретаря Тройки. Были случаи, когда я отсутствовал, в этом случае меня заменял заместитель облпрокурора по спецделам тов. Другобицкий.

Заседания Тройки в основном происходили ночью. Продолжительность заседания была в зависимости от количества и сложности дел. Зачастую приходилось заседать с 10 час. вечера до 4–5 час. утра. На заседании Тройки все дела докладывались оперативными работниками НКВД. При докладах излагалась суть дела со ссылкой на показаниям свидетелей. Бывали случаи, что дела снимались с рассмотрения и обращались к доследованию. По рассмотренным делам составлялся протокол. Количество рассмотренных дел в одном заседании было разное, по 100 и больше дел.

Друкується за: О. Лошицький. «Лабораторія». Нові документи і свідчення про масові репресії 1937–1938 років на Вінниччині // З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ. — 1998. — № 1/2. — С. 218.

Документ № 118
Витяг із протоколу допиту колишнього начальника УНКВД у Вінницькій області І. Корабльова про виконная наказів наркома НКВД УРСР О. Успенського

2 січня 1941 р.

[...] Вопрос: — Следствие предъявляет выписку из протокола допроса обвиняемого Успенского А.И. от 26.VIII.1939 года, из которой видно, что он изобличает Вас в проведении вражеской работы в органах НКВД в период, когда Вы работали начальником УНКВД по Винницкой области. Вы подтверждаете обвинения Успенского?

Ответ: По показанию Успенского А.И. от 26.VIII.1939 года считаю нужным заявить, что он показывает в общем правильно, действительно я беспрекословно выполнял все его оперативные приказы, распоряжения и указания, считая их для себя обязательными. Я не мог не выполнить его приказания, так как для меня не была известна его вражеская деятельность, тем более, что его, Успенского распоряжения не противоречили оперативным указаниям Ежова [...]

Теперь понятна антисоветская сущность таких установок Успенского и заявлений, что «все немцы и поляки, проживающие на территории УССР, являются шпионами и диверсантами» или «75–80% украинцев являются буржуазными националистами» и т.п. Ясно, что такие «установки» не могли не влиять на практическую деятельность УНКВД. Я хочу привести аналогичную установку Ежова. Когда я в марте 1938 года ехал на работу на Украину и был на приеме у Ежова, то просил отменить приказ о моем назначении начальником УНКВД по Винницкой области. Ежов спросил, почему,

я ответил, что не справлюсь с работой, на это он мне ответил: «не может быть никаких разговоров, поезжай и разворачивай работу, там на Украине гуляют в подполье целые антисоветские украинские националистические дивизии, которые созданы Любченком, Балицким, нужно ехать и громить эти отряды».

Друкується за: О. Лошицький. «Лабораторія». Нові документи і свідчення про масові репресії 1937–1938 років на Вінниччині // З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ. — 1998. — № 1/2. — С. 214–215.

Документ № 119
Витяг із протоколу допиту колишнього заступника начальника відділу УНКВД у Вінницькій області Л.Н. Ширіна про коригування протоколів допитів громадян

3 січня 1941 р.

[...] Вопрос: — Следствие предъявляет часть корректированного вами протокола допроса. Скажите, что это за протокол?

Ответ: — [...] Печатные протоколы, которые имели место в моей работе в Виннице, я тогда считал допустимым. Это было порождено той системой, которая существовала и в этом вопросе. Этого требовали у меня и в Харькове с 1937 года и особенно Киеве, где я работал в НКВД УССР. Практика составления подобных протоколов была развита широко. В Киеве мне приходилось несколько раз переписывать подобные протоколы, прежде чем печатать, так как тогдашнее руководство 4 отдела — Хетеневер, Перцов не пропускали эти протоколы, сами вписывали туда факты, о которых обвиняемый не говорил.

Друкується за: О. Лошицький. «Лабораторія». Нові документи і свідчення про масові репресії 1937–1938 років на Вінниччині // З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ. — 1998. — № 1/2. — С. 215.

Документ № 120
Витяг із заяви колишнього начальника відділення УНКВД у Вінницькій області О.М. Запутряєва[1] про порушення законності співробітниками УНКВД

17–18 січня 1941 р.

[...] Характеризуя причины, породившие искривления революционной законности в УНКВД, должен отметить, что такой же порядок или вернее беспорядок в отделах был создан еще при старом руководстве, то есть при Морозове и Толчинском. При

них была создана система арестов оперативными листами, корректирование протоколов допросов, предопределение заранее ст. УК без достаточных к тому оснований и т.п. [...]

Несомненно, работая в Виннице в 1938 г. 6 месяцев (из них 3,5 м-ца зам. нач. отдела и 2,5 мес[яца], нач. отдела) при тех условиях я в какой-то мере, как и другие работники извращал революционную законность, но это не было преступлением в обычном понимании этого слова, а это было мое недомыслие, моя излишняя дисциплинированность в выполнении письменных и устных приказов руководства УНКВД и НКВД УССР, что было вызвано созданной системой работы с теми условиями, в которых мне, как новичку приходилось воспринимать по приезде на Украину.

Друкується за: О. Лошицький. «Лабораторія». Нові документи і свідчення про масові репресії 1937–1938 років на Вінниччині // З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ. — 1998. — № 1/2. — С. 215–216.

***Примітка**:* [1] Запутряєв Олександр Михайлович. Народився у 1903 році. Росіянин. Член ВКП(б) з 1924 року. До арешту працював начальником відділення УНКВД у Вінницькій області.

Документ № 121
З власноручних свідчень колишнього начальника УНКВД по Вінницькій області І. Корабльова

13 січня 1941 р.

[...] В отношении массовых и необоснованных арестов, имевших место в Виннице в период моей работы, должен в заключении указать, что в этом не только моя вина или вина других сотрудников УНКВД, но должна нести ответственность и областная прокуратура в лице Тернивского — бывшего областного прокурора, и его заместителя Другобицкого, которые давали санкции на аресты.

Если я, находясь под влиянием оперативных руководящих указаний того времени, имевшихся по линии НКВД, и, выполняя установки, исходившие от бывшего вражеского руководства НКВД, не подозревая об их вражеском направлении, — делал преступления, санкционируя аресты людей, то прокуратура, допуская окончательную санкцию, должна была не штамповать даваемые им постановления, а смотреть, есть ли достаточно оснований к аресту того или иного лица. Как видно из материалов следственного дела, ни Тернивский и ни Другобицкий не сделали этого, за что они также как и я должны нести ответственность.

В особенности могла быть решающей роль Другобицкого в части выявления и устранения физических методов при допросах арестованных, так как согласно показаний свидетелей, арестовывавшихся в 1938 г., они заявляли Другобицкому об избиении их сотрудниками 4 отдела, однако со стороны Другобицкого никаких мер принято не было. Допрашивал же он многих арестованных, а его протоколы допросов

арестованных вносили как у меня, так и других работников УНКВД еще большую веру в правдивость этих показаний [...]

Друкується за: О. Лошицький. «Лабораторія». Нові документи і свідчення про масові репресії 1937–1938 років на Вінниччині // З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ. — 1998. — № 1/2. — С. 217.

Документ № 122
Витяг із протоколу судового засідання Військового Трибуналу військ НКВД Київського округу у справі про порушення соціалістичної законності співробітниками Вінницького УНКВД

травень 1941 р.

Свидетель Перепеляк М.И. по делу показал:

в бытность Кораблева начальником УНКВД по Винницкой области я работал там начальником 1-го спецотдела. В то время проводились массовые операции, как по оперативным листам райотделений, так и по справкам УНКВД.

Накануне 1 мая по 2-му отделу было арестовано около 200 чел. по районам, расположенным вблизи Винницы. За 2–3 дня все эти арестованные в отделении Данилейко дали показания и после праздников были осуждены по тройке.

Практиковались допросы в одной из комнат сразу по 10 и более арестованных. Я не ходил по кабинетам следователей, но даже сидя у себя в кабинете, слышал крики избиваемых.

Помню был у нас арестованный артист Волынец. Как то, зайдя к начальнику отделения Данилейко, я застал там Волынца. Он сидел в одной изорванной рубахе, тяжело дышал и на его теле видны были кровоподтеки. Данилейко тогда сказал: «Ну, теперь будет говорить». [...]

На вопросы подсудимого Кораблева свидетель Перепеляк:

[...] Кораблев выгонял меня из кабинета, угрожал посадить и прочее. Эти угрозы были связаны со статотчетом о социальном положении арестованных и репрессированных за период работы Ежова[1]. У меня по материалам отдела получилось, что репрессировано много колхозников, рабочих, служащих, и в таком виде отчет был составлен. После отправки его в Киев Кораблев вызвал меня и заявил: «Что Вы меня подводите. Мне Успенский звонил, чтобы Вас посадить». Здесь же предложил пересоставить отчет и рабочих, колхозников и других социально близких людей, имевших политпрошлое, исключить из соответствующих граф «рабочие», «колхозники», включив их в графу «бывшие люди». [...]

Подследственный Ширин пояснил:

Аресты Бутенко утверждал не только в отсутствие Кораблева, но и тогда, когда тот находился в Виннице.

Начальником 4 отделения Надеждиным была дана районам директива выслать списки на бывших красных партизан с наличием компрометирующего материала.

РО НКВД, плохо поняв эту директиву, прислали вообще списки бывших красных партизан, но и на этих списках Бутенко писал резолюцию «Арестовать».

На вопросы суда свидетель Бутенко:

Если утверждение мною таких списков было в первые месяцы моей работы, то это объясняется моим недопониманием, так как на руководящей работе до того не был и с ней столкнулся впервые. [...]

На вопросы суда свидетель Юрьев:

Свои показания о Ширине я подтверждаю. О нем можно говорить не только по себе, но и по другим лицам. В первое время меня бросали из камеры в камеру, и это делалось не случайно, а с целью воздействия на меня и создания предпосылок для самооговора. Мне пришлось находиться в камерах с Зеленковым и Козисом. И у того, и у другого совершенно не было заднего места, оно было оголено до костей и они мне говорили, что их избивали Ширин и Редер. Когда меня приводили на допрос, изо всех комнат ночью и днем неслись душу раздирающие крики и плач, и ведь не даром при мне в тюрьподе работало 3 чел. среднего медицинского персонала специально для перевязок. О Ширине шла слава, как о вампире и палаче. Он наступал мне на пальцы каблуками сапог, бил кулаками по лицу, избивал палкой. От длительной стоянки я получил расширение вен на обоих ногах. [...]

Свидетель Майструк В.Ф. показал:

[...] Ширин по своей натуре карьерист и шкурник, страдал орденоманией и все время добивался наград. Он фактически являлся начальником отдела и все дела, о которых я здесь говорил, лежат на его совести.

Как Ширин допрашивал арестованных:

Лежит себе на диване, подле него фисташки, яблоки, конфеты. В углу сидит стенографистка и ей с подобия заметок он диктует показания арестованного, а того и в помине там не было.

Таким же образом составлялись им протоколы допроса арестованного Козиса, причем последний был избит до невозможности. Козис сам «расколол» 4 линии: «партизан», «генерацию», и др. Эти линии — результат жесточайшего избиения и потому нет ничего удивительного, что Козис дал 4 организации, ибо при таких условиях от него можно было свободно получить 204 организации [...].

Подследственный Ширин по делу пояснил:

[...] Физическое воздействие к арестованным в тот период допускалось. Я сам, когда видел, что обвиняемый враг, докладывал Надеждину и тот давал санкцию на применение этого воздействия...

Свидетель Юрьев и некоторые другие представляли меня здесь, как врожденного садиста. С моей стороны действительно были случаи применения физического воздействия к арестованным, но лишь, когда я был убежден, что передо мною враг. [...]

Подследственный Кораблев по делу показал:

[...] Вскоре по приезде в Винницу я был вызван на совещание в Киев. Там демонстрировалась широкая схема вскрытия польских формирований и была одна установка — развернуть этот участок работы. На втором совещании в конце апреля Успенский информировал, что делал доклад в ЦК КП(б)У и что работа органов на Украине якобы получила там одобрение. Присутствовал на XIV[2] съезде партии. Там

также было сказано, что работа на Украине по разгрому врагов по существу только начинается. В период чехословацких событий звонит Успенский и спрашивает, сколько арестованных. Я назвал цифру, но он обругал меня и заявил: «Почему так мало. Вы что, на ту сторону работаете?». Эти установки для меня были обязательны, я принимал их за должное тем более, что с условиями Украины не был знаком.

[...]

К делу приложен список арестованных, умерших в тюрьме. В 1938 г. таких умерших было 30 человек. Учитывая, что за тот год через тюрьму прошло 6000 арестованных, смертность составляет сотые доли [...]

Примітки:

[1] Свідчення М.І. Перепеляка підтверджують той факт, що статистичні звіти Вінницького обласного УНКВД про хід виконання масових репресивних операцій готувались в 1937–1938 рр. Зараз вони повинні зберігатись в архівах спецслужб Росії та України.

[2] Йдеться про ХІІІ з’їзд КП(б)У (27 травня – 3 червня 1937 р.).

Друкується за: О. Лошицький. «Лабораторія». Нові документи і свідчення про масові репресії 1937–1938 років на Вінниччині // З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ. — 1998. — № 1/2. — С. 218–220.

Документ № 123
Постанова Військової колегії Верховного суду СРСР по касаційній скарзі І. Корабльова і О. Запутряєва

24 червня 1941 р.

Военная Коллегия Верховного Суда Союза ССР в составе:

Председательствующего армейского военюриста Ульриха

и членов:

дивизионного военюриста Суслина военюриста Чепцова

рассмотрев в заседании от 24 июня 1941 года кассационную жалобу Кораблева Ивана Михайловича и Запутряева Александра Михайловича на приговор ВТ войск НКВД Киевского округа от 6 мая 1941 г. по делу осужденных за аресты, предусмотр. ст. 206–17 п. «б» УК УССР — обоих к расстрелу с лишением специальных званий: первого майора госбезопасности, а второго — лейтенанта госбезопасности.

Заслушав доклад тов. Суслина и заключение помощника Главного Военного прокурора тов. Малярова об оставлении приговора в силе

Определила:

Виновность Кораблева и Запутряева в совершении преступлений, предусмотренных ст. 206–17 п. «б» УК УССР, материалами предварительного и судебного следствия доказана, однако, не усматривая необходимость в применении к ним высшей меры уголовного наказания, применить в отношении их ст. 46 УК УССР и заменить Кораблеву и Запутряеву расстрел лишением свободы в ИТЛ по десять лет каждому

без поражения в правах, но с лишением специальных званий Кораблева — майора госбезопасности, Запутряева — лейтенанта госбезопасности.

Председательствующий Ульрих
Члены: Суслин
Чепцов

Друкується за: О. Лошицький. «Лабораторія». Нові документи і свідчення про масові репресії 1937–1938 років на Вінниччині // З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ. — 1998. — № 1/2. — С. 221–222.

Документ № 124
Постанова по справі Л.Н. Ширіна, А.Я. Пришивцина, Г.П. Данилейко, В.Ф. Майструка

18 вересня 1941 р.
Гор. Новосибирск

Я, старший следователь следчасти НКВД УССР — младший лейтенант госбезопасности Губенко, рассмотрев материалы следственного дела № 147285 по обвинению Ширина Лазаря Наумовича, Пришивцина Антона Яковлевича, Данилейко Георгия Петровича, Майструка Владимира Федоровича в преступлении, предусмотренном ст. 206–17 п. «б» УК УССР и Бутенко Николая Степановича в преступлении, предусмотренном ст. 206–17 п. «а» УК РСФСР

нашел

[...] Обвиняемый Ширин арестован 18-го декабря 1940 года за извращение социалистической законности, проведение необоснованных арестов, фальсификации следственных документов при допросах арестованных, применение методов физического воздействия к арестованным [...].

Обвиняемый Ширин будучи врид. заместителя начальника отдела подписал три оперативных листа на арест 200 человек по области.

Как установлено следствием и на судебном заседании, что все санкции по этим оперлистам были даны первоначально — Бутенко быв. пом. нач. УНКВД, это же видно из подлинников его подписей на оперативных листах.

Впоследствии эти оперлисты через секретариат УНКД попадали начальнику отделения Данилейко, последний их перепечатывал общие оперативные листы, затем Шириным и Данилейко они были подписаны и направлялись прокурору для дачи санкции на арест их.

В отношении незаконных методов следствия со стороны обвиняемого Ширина установлено из его же показаний, что в отдельных случаях когда он был убежден и знал, и с санкции руководства, мог применить физические воздействия к арестованному врагу, что же касается системы групповых допросов, то последняя была введена

начальником УНКВД — Кораблевым, до того как Ширин прибыл на работу в УНКВД по Виннице.

Показания свидетелей — бывших арестованных по данному делу являются конкретными, подчас сомнительными, а следствием факты, указанные свидетелями, не проверены, в частности: свидетель — Юрьев показывает, что Ширин, Пришивцын и другие добивались у него вымышленных показаний путем применения к нему мер физического воздействия.

Обвиняемые Ширин, Пришивцын и другие категорически отрицают показания свидетеля Юрьева [...].

Свидетели — Кобылянский, Василенко и другие так же показали, что со стороны Ширина и других следователей к ним были применены физические меры воздействия [...].

Все эти свидетели были допрошены в 1939 году, на предварительном же следствии и на суде эти свидетели не предопрашивались, хотя обвиняемый Ширин опровергал их показания конкретными фактами.

Показания свидетелей арестованных по делу контрреволюционной организации «Бунд» — Борисова, Зака и других о применении к ним Шириным физических мер воздействия так же следствием не проверены и вызывают сомнения [...].

Свидетель Борисов показывает о том, что следователи Гуня и Антонов его допрашивали в пьяном виде и избивали его и последние в заключение над ним инсценировали расстрел на кладбище.

Эти факты следствием так же не проверены — Гуня и Антонов по этому вопросу не допрошены.

Свидетель Зак утверждает, что меры физических воздействий к нему применялись Шириным и Редером, а потом в течение 10 суток и Пришивциным, что последний ему предлагал писать заявление на имя следователя.

Пришивцын категорически отрицает о допросе им вообще когда-либо Зака.

Таким образом показания свидетелей по делу вызывают сомнения в их правдоподобности.

Из материалов дела видно, что обвиняемый Ширин, еще будучи допрошенным как свидетель по делу, честно и правдиво рассказал о проводимых извращениях УНКВД по Винницкой области в 1938 году, а также о своем участии в них. Однако никаких корыстных побуждений или личной заинтересованности у него не было, а работая в тот период, считал эти явления нормальными и выполнял указания руководства УНКВД по Винницкой области [...].

Обвиняемый Пришивцын в мае 1941 года был вызван военным трибуналом в качестве свидетеля по делу Кораблева — бывшего начальника УНКВД по Винницкой области.

В процессе судебного следствия была выявлена причастность Пришивцына к незаконным методам следствия и фальсификации дела Юрьева, допускавшего вместе с Шириным и Майструком физические методы воздействия к арестованным, в целях принуждения их к даче вымышленных показаний.

Кроме того, Пришивцыну была инкриминирована причастность к массовым безосновательным арестам граждан по оперативным листам без всякой проверки действительного наличия компрометирующих материалов на лиц, намеченных к аресту.

В процессе следствия установлено, что Пришивцын следствие по делу Юрьева не вел, а лишь периодически заходил в кабинет следователя и беседовал с Юрьевым по вопросу относящегося к его обвинению [...].

Обвиняемый Пришивцын, как и другие лица, имевшие отношение к делу Юрьева утверждают, что к последнему не применялось никаких незаконных методов следствия [...].

Что же касается причастности обвиняемого Пришивцына к массовым безосновательным арестам, то из материалов дела видно, что будучи заместителем начальника УНКВД Пришивцын никаких массовых арестов не проводил, и к этому времени вообще аресты по Винницкой области прекращены, а обвиняемый Пришивцын занимался только окончанием следственных дел на арестованных к тому времени.

Обвиняемый Пришивцын, будучи же до этого врид. начальника 2 отдела УНКВД, действительно наложил санкцию «согласен» на арест по 42 справкам, подлежащих к аресту на разный контрреволюционный элемент, на которых имелись агентурные и следственные материалы, что не является массовостью арестов, так как в Винницкой области было 36 районов [...]

Данилейко арестован 5 мая 1941 года Военным Трибуналом войск НКВД Киевского округа по обвинению в причастности к массовым необоснованным арестам по оперативным листам, а также к избиениям арестованных, групповым допросам, что повлекло за собой смерть в тюрьме арестованного Павлюка, причины коей Данилейко были скрыты.

В процессе следствия установлено, что Данилейко Г.П. в июле месяце 1938 года будучи начальником отделения УНКВД по Винницкой области действительно подписал три оперативных листа на арест 200 человек.

Но эти оперативные листы были подписаны ранее Бутенко — помощником начальника УНКВД и Другобицким — заместителем прокурора по спецделам [...].

Что касается смерти Павлюка И.М., то, как это видно из справки врид. нач. внутренней тюрьмы от 18 августа 1938 г., установить когда и кто лично его вызывал последний раз на допрос и по чьему распоряжению Павлюк был отправлен в больницу — данных нет [...].

Майструк был также арестован 5-го мая 1941 года Военным Трибуналом войск НКВД Киевского округа, а затем 22 мая с.г. освобожден следчастью НКВД УССР под подписку о невыезде.

Определением трибунала Майструк был взят под стражу за применение незаконных методов следствия в 1938 году, фальсификацию протоколов допроса подследственных по делам арестованных по подозрению в контрреволюционной деятельности, были сфальсифицированы дела на партийно-советский актив г. Винницы, по коему были переданы суду и осуждены ряд лиц, в том числе бывший 3-й секретарь обкома КП(б)У — Юрьев и др., а также при активном участии Майструка тогда же сфальсифицировано было дело Уринцева, Эпельбаума, Когана и др. по подозрению в принадлежности к контрреволюционной организации «Бунд», о чем путем применения физических мер воздействия, у всей этой группы арестованных были получены вымышленные показания [...].

Из дела так же видно, что 2 отделением 2 отдела УНКВД, начальником которого был в то время Редер, разновременно на протяжении июля и августа месяца 1938 г. были арестованы с санкции областного прокурора Тернивского и его заместителя по спецделам Другобицкого, группа лиц в количестве 15 человек, бывшие партийные и советские работники.

Эти лица были арестованы на основании показаний других арестованных.

Таким образом устанавливается, что ничего по этой группе арестованных Майструк не фабриковал, да и не мог фабриковать по той причине, что никакого отношения к этому делу не имел [...].

К Юрьеву же, как это видно из показаний ряда лиц, имевших отношение к его делу, физических мер воздействий не применялось, а дал показания о своей контрреволюционной деятельности без всяких принуждений.

В части второго пункта обвинения в отношении Майструка — о фальсификации дела им контрреволюционной организации «Бунд» по которому проходили — Уринцов, Эпельбаум, Коган и др. Так же следствием полностью не доказано, ибо строить обвинение только лишь на основании показаний свидетелей бывших арестованных, которые являются до некоторой степени сомнительными, нельзя и вот почему: по делу контрреволюционной организации «Бунд» проходило 14 человек, дело их слушал областной суд, на суде выступали два защитника.

Никто из обвиняемых на суде не заявил о том, что применяли к ним меры физических воздействий. За исключением 3–4 человек признали полностью свою вину и подтвердили данные ими показания на предварительном следствии.

В кассационных жалобах они так же признавали свою вину и просили лишь смягчения им приговора.

Верховный Суд Украины, рассматривая это дело, приговор облсуда утвердил, Верховный Суд СССР при рассмотрении этого дела так же никаких нарушений законов следственного и судебного делопроизводства не нашел и приговор по делу утвердил, изменив лишь меру наказания нескольким осужденным расстрел на 10 лет и лишь только (уже после постановления ЦК ВКП(б) и СНК СССР от 17 ноября 1938 года об извращении в работе органов НКВД) когда заключенные по этому делу отбывали наказание в лагерях, хлынули в руководящие правительственные органы и судебные инстанции заявления о всевозможных избиениях на следствии. На основании этих заявлений, последние решением Верховного суда были освобождены, а дело прекращено [...]

Определением Трибунала войск НКВД Киевского округа от 5 мая 1941 года Бутенко был привлечен к ответственности под подписку о невыезде за причастность к массовым, безосновательным арестам граждан по оперативным листам, на коих Бутенко делал отметки об аресте граждан без всякой проверки компрометирующих материалов на лиц, намеченных к аресту.

Бутенко следствием после привлечения Трибуналом его к ответственности не допрашивался по существу предъявляемых ему обвинений.

Из материалов же дела видно, что Бутенко действительно будучи помощником начальника УНКВД по Винницкой области на ряде оперативных листов и справок, прибывших из районов проставлял отметки против фамилии — «арестовать», но в

этих оперлистах было наличие компрометирующих материалов на того или иного лица [...].

Таким образом из материалов дела явствует, что преступления, совершенные обвиняемыми, никаких тяжелых последствий не повлекли за собой.

Показания свидетелей по делу являются неконкретными, а подчас сомнительными в их правдоподобности, а их проверить в данный период не представляется возможным.

Учитывая социально близкой нам прослойки обвиняемых и обстановку данного периода и нахождения двух обвиняемых по данному делу на свободе, а также нецелесообразности содержания под стражей остальных обвиняемых.

П о с т а н о в и л:

Следдело № 147285 по обвинению Ширина Лазаря Наумовича, Пришивцына Антона Яковлевича, Данилейко Георгия Петровича, Майструка Владимира Федоровича и Бутенко Николая Степановича в силу ст. 204 п. «б» РСФСР производством прекратить.

Обвиняемых Ширина Л.Н., Пришивцына А.Я., Данилейко Г.П. из под стражи освободить, а в отношении Майструка В.Ф. и Бутенко Н.С. отменить подписку о невыезде.

Ст. следователь НКВД УССР мл. лейтенант госбезопасности Губенко

Согласен: начальник следгруппы НКВД УССР
мл. лейтенант госбезопасности Лесной

Друкується за: О. Лошицький. «Лабораторія». Нові документи і свідчення про масові репресії 1937–1938 років на Вінниччині // З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ. — 1998. — № 1/2. — С. 222–227.

ТАБІРНИЙ ПУНКТ ТА БУДІВНИЦТВО НКВД СРСР № 211: В'ЯЗНІ ТА ОХОРОНЦІ

В СРСР в першій третині XX ст. була створена структура, яка, використовуючи примусову працю, вирішувала економічні завдання загальнодержавного масштабу. В квітні 1930 р. в системі ОГПУ було створено управління виправно-трудових робіт, що згодом отримало статус головного. В історію увійшла абревіатура його назви російською мовою — ГУЛАГ (Главное управление Лагерей).

Після реорганізації у 1934 р. НКВД СРСР підпорядковувалися всі виправно- трудові установи наркоматів юстиції союзних республік та головне управління місць ув'язнення. Перед ГУЛАГом ставилася вимога досягти функціонування таборів на засадах самоокупності та виконання виробничих завдань.[1]

Проте в умовах панування підневільної праці цього досягти не вдалося. Оцінюючи цей бік історії радянського суспільства, сучасний російський історик А. Суслов слушно відзначає: «Зростання частки примусової праці є ще одним свідченням архаїзації суспільства в 1930-ті роки. Під червоною вивіскою самого передового суспільства в якому перемогла вільна праця, ми знаходимо середньовічні соціальні інститути, без яких система не може обійтися. В цьому сенсі можна сказати, що соціалізм в значній мірі будували кріпаки та раби. Вони складали вельми значний загін трудящих, яких посилали на найбільш важливі будови народного господарства. Особливо слід відзначити, що за постановами та наказами владної еліти приховувався цинізм системи, для якої людські долі були лише фішками в їх політичних вправах»[2].

Табір та будівництво № 211 НКВД СРСР було створено згідно наказу № 0170 від 4 вересня 1938 р. для будівництва стратегічної дороги Ємільчино — Могилів-Подільський, яка проходила по території Житомирської, Вінницької, Кам'янець-Подільської (тепер Хмельницької) областей, вздовж державного кордону. Ув'язнені утримувалися в табірних пунктах, розташованих у Вінницькій та Житомирській областях.

Спочатку табір та будівництво № 211 підпорядковувалися безпосередньо ГУЛАГ НКВД СРСР, з 4 січня 1940 р. — Головному управлінню залізничного будівництва (рос. ГУЖДС НКВД) СРСР. На 1 січня 1939 р. в таборі нараховувалося 1911 вязнів, на 1 січня 1940 р. — 5489, на 1 липня 1940 р.— 6576, на 1 січня 1941 р.— 2188, на 1 квітня 1941 р. — 33 особи. 3 вересня 1938 р. по січень 1939 р. табір очолював лейтенант державної безпеки М. Конрадов, з 7 січня 1939 по 26 квітня 1939 р. — капітан державної безпеки А. Бережков, з 26 квітня 1939 р по 31 грудня 1940 р. — старший майор державної безпеки Ф. Леонюк[3].

Після рішення про припинення будівництва дороги, табір та будівництво № 211 було розформовано 31 грудня 1940 р.

Примітки:

[1] Див. докладніше: Суслов А.Б. Спецконтингент и принудительный труд в советских пенитенциарных концепціях 1930-х годов // Отечественная история. — 2004. — № 4. — С. 81–96.

[2] Там само. — С. 95.

[3] Система исправительных лагерей в СССР. 1932–1960. Справочник. — М.:Звенья, 1998.— С. 414–415.

Документ № 125
Витяг з Указу Президії Верховної Ради СРСР про покарання в'язнів, які відмовлялися від роботи

15 червня 1939 р.

[…] По отношению к прогульщикам, отказчикам от работы и дезорганизаторам производства применять суровые меры принуждения: усиленный лагерный режим, карцер, худшие материально-бытовые условия и другие меры дисциплинарного воздействия.

К наиболее злостным дезорганизаторам лагерной жизни и производства применять более суровые судебные меры наказания, а в отдельных случаях до высшей меры наказания включительно.

О всех случаях применения этих мер воздействия широко оповещать лагерников.

Друкується за: Реабілітація репресованих: Законодавство та судова практика. — К., 1997. — С. 40

Документ № 126
Спецповідомлення начальника політвідділу управління табору і будівництва № 211 ГУЛАГ НКВД СРСР Бочарова начальнику політвідділу ГУЛАГ НКВД СРСР про непокору групи в'язнів першого відділення табору будівництва № 211 НКВД СРСР

5 вересня 1939 р.

В первом Отделении на 2-й дистанции Строительства 211 из числа заключенных сформировалась антисоветская группировка в количестве шести человек под руководством заключенного Петрова Николая Григорьевича, 1913 года рождения, уроженца гор. Москвы, ранее судимого, осужденного вторично к полутора годам лишения свободы по ст. 170 УК УССР.

Вышеуказанная группировка проводила среди заключенных антисоветскую агитацию, систематически не выходила на работу, подстрекая заключенных следовать их примеру.

Под влиянием агитации и подстрекательства указанной группы бригада заключенного Волкова в течении трех дней в полном составе не выходила на работу.

15.IX. с.г. группа Петрова была посажена в изолятор за отказ от работы. Находясь в изоляторе дебош, будучи выведена из изолятора, пыталась разоружить прибывшего на место происшествия командира дивизиона ВОХРа тов. Ягодинского и присутствующих стрелков.

Попытка антисоветской группировки заключенного Петрова разоружить присутствующий вохровский состав была предотвращена стрелком Янковским, который был вынужден применить оружие.

Произведенным выстрелом были ранены два участника группировки, из коих Петров легко в ногу и Эйдельман тяжело.

По доставлению в больницу заключенный Эйдельман участник антисоветской группировки в результате полученного ранения умер.

Принятыми мерами со стороны 3-го отдела Управления лагеря и строительства вся антисоветская группировка заключенных 2-й дистанции изъята и привлечена к следствию.

Произведенным следствием установлено, что изъятая антисоветская группировка из числа заключенных, проводила среди заключенных систематическую антисоветскую агитацию, восхваляя фашизм и распространяя пораженческие настроения.

Будучи вооружена ножами, занималась лагерным бандитизмом, пьянством, терроризируя лучшую часть лагерного населения.

По окончанию следствия материалы будут переданы прокурору о подсудности.

Начальник политотдела управления лагеря и строительства № 211
Старший политрук Бочаров

ДАВО. — Ф. 805, оп. 1, спр. 1. — Арк. 14–15. Копія. Машинопис.

Д о к у м е н т № 127
Інструкція про порядок подання позачергових політповідомлень підрозділами воєнізованої охорони табору і будівництва № 211 НКВД СРСР

вересень 1939 р.

Внеочередные политдонесения представляются в следующих случаях:

а) антипартийные, антисоветские, антисемитские, контрреволюционные вылазки, выступления, высказывания и пр.;

б) самоубийство, попытка к самоубийству и явно умышленные членовредительства;

в) коллективный отказ от исполнения приказаний, отказ от принятий пищи и массовое отравление;

г) грубое нарушение несения караульной службы (сон дежурного наряда, уход с поста дежурного наряда, пьянство на посту, и хищение государственного имущества, умышленная порча государственного имущества и т.д.);

д) коллективный побег заключенных, побег заключенных при сопровождении их военизированной охраной, а также при нападении заключенных на охрану;

е) пожар, авария на производстве, повлекшая за собой человеческие жертвы, аварии на производстве, которые вызвали остановку производства на продолжительный срок и нанесли значительный ущерб для государства;

ж) коллективные пьянки и пьянки вообще сопровождающиеся дебошем;

з) вредительство на производстве, в боевой технике, в вооружении и т.д.

Порядок предоставления внеочередных политических донесений и их характер.

а) внеочередное политдонесение составляется политруком, комиссаром подразделения ВОХРа и представляется в Политотдел Лагеря и Строительства 211 НКВД СССР;

б) политдонесение составляется немедленно, после того, как уже стало известно о происшествии, отправляется вне всякой очереди в независимости от результатов расследования;

в) политрук подразделения, получивший сообщение о происшествии, немедленно принимает решение в отношении виновных лиц или сам ведет предварительное расследование, или поручает другом лицу, при этом указывая срок исполнения;

г) внеочередное политдонесение составляется кратко, с изложением сути дела, обстоятельства и характер происшествия, указывая в донесении фамилии, имя, отчество, должность, парткомсомольскую принадлежность, соц.происхождение и положение и продолжительность службы в органах НКВД или в РККА;

д) в политдонесении должно быть указано, что предпринято по данному случаю, кому поручено расследование, срок исполнения и какие меры приняты к виновным;

е) об авариях и пожарах, помимо указанного выше необходимо указать, наименование предприятия, агрегата, количество часов простоя, какие объекты еще пострадали благодаря аварии, предварительная сумма убытков, число человеческих жертв с подразделением ВОХРа, вольнонаемных и заключенных и сколько из них со смертельным исходом;

ж) после окончания расследования, если свыше не поступило никаких распоряжений, то о результатах материала расследования донести в Политотдел Строительства 211 НКВД СССР.

Начальник политотдела управления лагеря и строительства 211
старший политрук Бочаров

ДАВО. — Ф. 805, оп. 1, спр. 221. — Арк. 41. Копія. Машинопис.

Документ № 128

Витяг із доповідної записки начальника політвідділу табору та будівництва № 211 ГУЛАГ НКВД СРСР Бочарова начальнику політвідділу ГУЛАГ НКВД СРСР бригадному комісару Васильєву про виконання виробничого плану 3-го кварталу та підготовку до зими будівництва № 211 НКВД СРСР

28 жовтня 1939 р.

[…] Не менее важной причиной невыполнения плана земляных работ является отсутствие организации работ с заключенными работающими на тачках и грабарках.

Неукомплектованность отдельных бригад, систематическая переброска отдельных бригад с одного места на другое порой не продуктивно и не рационально, отсутствие

своевременной подготовки места работы, некомплектность инструмента, не налажено с питанием, плохие культурно-бытовые условия заключенных в значительной степени повседневно влияют на выполнение производственного плана.

Неорганизованность в работе неизбежно ведет к низкой производительности труда доходящей в отдельных дистанциях до 4,42 $м^3$ на человека в день, при норме 8,65 $м^3$, или 51,2% нормального выполнения ежедневной нормы.

Неорганизованность в работе, а отсюда и низкая производительность труда заключенных подтверждается следующими фактами:

На 20-й дистанции 19/VIII бригадам были доставлены 75 штук лопат, которые по качеству оказались мягкими и в следствии жесткого грунта стали быстро выходить из строя. Отсутствие на месте ремонта лопат привело к положению, когда 2 бригады рабочих фактически проработали не более 4-х часов за день.

На земляных работах 6-й дистанции ощущается острая нужда в вагонетках, в то же время на ст. Разино лежат неиспользованными 32 вагонетки.

В конце сентября на 8-й дистанции целый день 2 бригады ничего не делали, лишь по той простой причине, что ни начальник дистанций Бакин, ни начальник карьера Третьяк не обеспечили им работу.

На производительность труда заключенных во многом отражаются факты бездушного отношения к ним со стороны отдельных лиц лагерной администрации, которая в отдельных случаях искажает дисциплинарную практику и элементы трудового воспитания.

Заключенного Борцева на 15-й дистанции содержали в штрафизоляторе без всякого основания в течении 2-х месяцев и 4-х дней, причем перед заключением его в изолятор он был избит до потери сознания вахтером Черняевым.

В августе м-це начальник лагпункта 4-го отделения Попов вызвал к себе заключенного Садреева, которого подозревали в мелкой краже. Попов начал избивать заключенного Садреева палкой по суставам кистей рук, в избиении принимал участие комендант лагпункта заключенный Гогуа. После избиения Садреев был догола раздет и водворен в изолятор, где он пытался покончить жизнь самоубийством через повешивание.

(В отношении Попова и Гогуа произведено следствие 3-м отделом и дело передано прокурору по подсудности).

Наряду с фактами бездушного отношения к заключенным со стороны отдельных лиц лагерной администрации имеет место, когда отдельные работники вольнонаемного состава, дистанции и лагпунктов, разлагаясь сами, вовлекают в это дело заключенных, снижая тем самым лагерную дисциплину и работу производства.

23-го сентября 1939 года начальник лагерного отряда 5-й дистанции Лыско организовал у себя на квартире групповую пьянку, в которой приняли участие прораб Стражников, инспектор УРЧ Лавринчуков и десятник Сергиенко, напившись до пьяна вся эта компания отправилась к лекпому Корнету, последний по их требованию купил им водки.

Ночная смена заключенных трактористов в лице Крикунова, Бужаница, Склярова пользуясь тем, что лагерная администрация пьянствует, оставили трактора с работающими моторами и ушли вместе с вольнонаемным механиком Кравчуком

пьянствовать в село. Будучи в нетрезвом виде заключенный Крикунов зашел на квартиру, где пьянствовали Лыско, Стражников и другие с целью принять участие в пьянке, но Лыско предложил ему немедленно удалиться, а так как заключенный Крикунов отказался, то Лыско, Стражников и другие начали его избивать, на крик Крикунова прибежал механик Кравчук и устранил драку. Крикунов неудовлетворившись этим собрал заключенных трактористов и начал разыскивать Лыско, во время розыска он встретил Стражникова, который группой трактористов во главе с Крикуновым был избит.

(По существу пьянки лагадминистрации и устроенного дебоша 3-й частью производится следствие).

На выполнение производственного плана и рост производительности труда во многом влияет неналаженность питания заключенных на ряде лагпунктов, наличие отдельных фактов приготовления недоброкачественной пищи и отсутствие диференцированного питания, вместе с этим необходимо отметить слабую постановку культурно-воспитательной работы среди заключенных и не чуткое отношение в разборе жалоб и заявлений последних.

1-го августа на 18 дистанции для заключенных был приготовлен гороховый суп, в котором была обнаружена масса червей, о недоброкачественности супа был составлен акт, а обед уничтожен, в следствии этого бригады заключенных остались без обеда.

28/VII начальник КВЧ 1-го отделения Грушецкий, находясь на 5-й дистанции разъяснил заключенным, что не только зачеты, но и досрочное освобождение не применяется. Из-за такого неправильного разъяснения целая бригада тачечников в количестве 30 человек отказалась работать, пролежав в течении целого дня на трассе.

В конце июля в 1-м отделении по вине инженера по искусственным сооружениям Броха бригада заключенных в количестве 26 человек в течении 3-х дней не обеспечивалась пищей, в результате бригада отказалась от работы т.к. на 4-й день ей был привезен обед из протухшей соленой рыбы, которую заключенные отказались есть.

Основными причинами невыполнения плана по искусственным сооружениям является неудовлетворительное снабжением отделений цементом и опалубным лесом, вследствие чего систематически срывается бесперебойная кладка бетона и опалубка монтажных работ.

Срыв плана по заготовке стройматериалов явился следствием недостаточного выделения рабочей силы на карьеры, слабой квалификацией рабочих работающих на карьерах, неполноценное использованием механизмов и недостаточное руководство карьерными работами как администрации карьеров, так и технических руководителей.

Необходимо отметить, что со стороны Управления Строительства по искусственным сооружениям и карьерным разработкам не было достаточно четкого и конкретного руководства.

Подготовка к зиме

В течении всего летнего периода отсутствовала подготовка строительства к зиме.

В начале августа Управлением Строительства был издан приказ с перечислением конкретных мероприятий связанных с подготовкой строительства и лагеря к зимним условиям.

Отсутствие на строительстве нужного количества леса, гвоздей и других дефицитных стройматериалов сорвало своевременное выполнение приказа о подготовке строительства и лагеря к зимним условиям.

На сегодня Строительство 211 к зимним условиям не подготовлено. В отделениях нет полностью подготовленных для зимы жилых помещений не только для заключенных, но и для военизированной охраны.

В отделениях и на дистанциях отсутствует минимальный запас дров. Для отопления бараков и приготовления пищи заключенным за отсутствием дров в отдельных лагпунктах расхищается строительный лес, растаскиваются деревянные не жилые помещения, снимаются нары в жилых бараках и сжигается суррогатная обувь.

На многих дистанциях, лагпунктах из-за отсутствия дров систематически не топятся печи в бараках. С наступлением дождей в бараках образовалась сплошная грязь, имеющиеся бани на лагерных пунктах не приспособлены к работе в зимних условиях, хотя и сейчас работают с большими перебоями.

Антисанитарное состояние бараков вызвало рост вшивости среди заключенных. Имеющиеся в отделениях стационары не отеплены, сушилок для сушки мокрой одежды заключенных нет.

В подтверждение приводим следующее:

На 2-м лагпункте 6-го отделения из 6 палаток оттеплена только 1, остальные не отеплены и дальнейшее отеплением приостановлено из-за отсутствия материала. В неоттепленных палатках в ночное время заключенные разводят костры для личного обогревания.

На 13-й дистанции в 3-м отделении барак для работающих стахановскими методами труда не отапливается, крыша течет, в бараке холодно и заключенные вынуждены на ночлег разбегаться по другим баракам.

Зимней одежды и постельными принадлежностями заключенные полностью не обеспечены, многие спят на голых нарах не раздеваясь и не снимая обуви.

На лагпункте 3-й дистанции 1-го отделения из числа 730 заключенных бушлатами и телогрейками обеспечены лишь 60%, летними брюками 61% и нательным бельем — 50%.

На 5-й дистанции 1-го отделениям из числа 536 заключенных обеспечены ватными брюками 25%, летними 50%, гимнастерками 90%, бушлатами и телогрейками 75% и постельными принадлежностями 76%.

Постройка овощехранилищ ни в одном из отделений не закончена. И завоз овощей на зиму поставлен под угрозу срыва.

Многие отделения до настоящего времени не имеют плана подготовки к зиме и персонально отвечающих лиц за обеспечение данных мероприятий.

Это положение усугубляется еще и тем, что Управление Строительства до настоящего времени не имеет от ГУЛАГа конкретных указаний об объемах работ на 1940 год, в следствии чего руководство Строительства не может дать отделениям дислокацию зимних лагпунктов. В следствии изложенного отделения и дистанции в вопросах подготовки лагпунктов к зиме не имеет твердых указаний и ориентировки [...].

Тяжелое состояние лагерного пункта из-за неподготовленности их к зиме в некоторой степени облегчится с отправкой из лагеря 800 заключенных согласно наряда ГУЛАГа. [...]

Начальник политотдела управления лагеря
и строительства 211
старший политрук Бочаров

ДАВО. — Ф. 805, оп. 1, спр. 9. — Арк. 82–86. Копія. Машинопис.

Документ № 129
Розпорядження начальника політвідділу табору та будівництва № 211 НКВД СРСР начальникам відділень будівництва № 211 НКВД про перлюстрацію листів ув'язнених

10 листопада 1939 р.
Секретно

В лагерных пунктах отделения строительства № 211 НКВД, контроль за проверкой писем, получаемые на имя заключенных отсутствует, вследствие чего к заключенным попадают письма с антисоветскими выражениями. Кроме того, письма исходящие из лагеря никем не проверяются. Вследствие чего разглашаются секретные данные строительства и режима.

Имеется целый ряд фактов, когда бесконвойные заключенные получают письма у конвойных заключенных и опускают их в почтовые ящики.

В лагере нет ответственных лиц за контролем писем, в то время как на других стройках имеются специальные цензоры, которые ведут контроль за входящей и исходящей корреспонденцией на имя заключенных.

Политотдел предлагает немедленно принять меры к обязательной проверке писем получаемых и посылаемых заключенными.

Начальник политотдела управления лагеря
и строительства 211
старший политрук Бочаров

ДАВО. — Ф. 805, оп. 1, спр. 169. — Арк. 155. Копія. Машинопис.

Д о к у м е н т № 130
Спецповідомлення начальнику політвідділу управління табору та будівництва № 211 ГУЛАГ НКВД СРСР Бочарова начальнику політвідділу ГУЛАГ НКВС СРСР про політичні настрої серед інженерно-технічних працівників

листопад 1939 р.

В следствии недостаточной политическо-массовой работы среди инженерно-технического состава, наличию отдельных лиц далеко еще не проверенных по линии отдела кадров и партийными организациями, в отдельных звеньях этого состава, среди отдельных лиц имеют место нездоровые отрицательные политические настроения.

Заместитель начальника механизации 2-го отделения Неделько в одной из бесед среди сотрудников по вопросу о материальном положении инженерно-технического состава заявил следующее: «Жить стало весело, но тяжелее», «Вот идут праздники, но ничего хорошего в них нет, одна и таже свистопляска».

Тот же Неделько по вопросу о присоединении Западной Украины и Западной Белоруссии к СССР высказал следующую антисоветскую клевету: «В связи с тем, что Советское правительство будет проводить в Западной Украине и Западной Белоруссии свои мероприятия, неизбежно возникнет масса эксцессов, так как там прекрасно знают, что у нас люди живут намного хуже и беднее чем там».

В связи с тем, что отдельные инженеры и техники, особенно автотранспортной конторы, ездили на территорию бывшей Западной Украины в служебную командировку и занимались тем, что скупали отдельные вещи по пониженным ценам, у отдельных лиц имели место следующие отрицательные настроения.

Инженер АТК Гавриш расхваливая «богатую» и «зажиточную» жизнь в бывшей Польше заявил следующее: «Вот я купил часы за 150 рублей, которые у нас стоят 400–500 рублей. Там порядка больше, чем у нас и народ имеет прекрасный внешний вид. Везде наблюдается вежливость, гимназисты ходят в форменных мундирах».

Особого внимания заслуживают антисоветские настроения заместителя начальника производства работ 1-го отделения инженера Полищука.

Восхищаясь личностью Гитлера и особенно быстрым разгромом Германскими войсками Польши — Полищук высказал следующее: «Гитлер создал могучую Армию, которая пойдет за ним в огонь и в воду, Гитлера любят и уважает вся страна».

В связи с переходом Красной Армии бывшей Польской границы для оказания помощи Западным братьям белорусам и украинцам инженер Полищук высказывал явно пораженческие настроения: «Я потерял веру в Красную Армию. Я думал, что наша Армия действительно организованная и всем снабжена, а в действительности просто позор какой-то. Ко мне на работу приехала машина с военными, которые стали просить бочки для горючего. Я дал им 3 старых бочки. Ведь это стыд, что у них даже нет бочек для горючего. Что было бы, если бы началась настоящая война?».

Этот же Полищук в связи с присоединением к СССР Западной Украины и Западной Белоруссии высказал следующую антисоветскую клевету: «Сейчас они конечно рады,

навезут им керосину, мануфактуры и прочих товаров, а вот пройдет полгода, тогда они увидят настоящую жизнь, когда за керосином очередь, за маслом очередь, за паршивой мануфактурой очередь. А как оплачивается труд? Инженер получает лишь на пропитание своей семьи, а если он захочет сносно жить, то он должен работать в нескольких местах день и ночь».

Продолжая свою антисоветскую клевету инженер Полищук в связи с выборами депутатов народного собрания в Западной Украине и Западной Белоруссии заявил следующее: «С выборами депутатов у них занятно получается, дадут бюллетень в котором написана одна фамилия, а в скобках напишут «остальных вычеркнуть». В общем, комедия получается, мы то привыкли уже ко всему этому, а им то странно покажется».

Инженер Полищук по вопросу предложения ему вступить в партию заявил следующее: «Ох, и напугали же меня, я просто не знал куда деваться, в пору хоть с работы уходи».

Рассказывая о стахановском движении, инженер Полищук привел следующую антисоветскую клевету под маркой мнения одного инженера с которым он солидарен: «Ведь они не понимают, что такое стахановское движение, что собственно сделал Стаханов, взял и изнасиловал свою машину, машина вместо того, чтобы работать несколько лет, моментально вышла из строя».

С антисоветскими высказываниями инженера Полищука солидарен инженер проектно-технического отдела геолог Бондарев, который также настроен антисоветски. В одном из разговоров с Полищуком он посоветовал последнему следующее: «Читайте больше газет, чтобы знать, как говорить, как отвечать на вопросы, а то ведь Вы можете сказать то, что Вы думаете сами, а потом и неприятности будут».

В связи с заключением между СССР и Германией договора о дружбе, среди отдельных лиц инженерно-технического состава имеются настроения извращающие данный вопрос до антисоветских высказываний.

Начальник 5-й автоколонны член ВКП(б) Волк в связи с заключением Советско-Германского договора о дружбе высказал следующую антипартийную мысль: «После убийства Кирова везде состоялись закрытые партийные собрания, на которых обсуждался вопрос о заговоре против СССР, со стороны Англии, Франции и Германии. В связи с этим подготовлялось восстанием в Кремле, убийство руководителей партии и правительства, реставрация капитализма, но Франция побоялась усиления Германии и сообщила Сталину о заговоре, после чего и были открыты враги народа». Сам Волк занимается антисемитизмом, заявляя, что евреев мало били.

По существу имеющихся антисоветских проявлений мною намечены следующие мероприятия, которые частично уже проведены в жизнь:

1. В управлении и в отделениях намечены читки лекций по международному вопросу с упором разъяснения причин и условий, которые привели к сближению СССР с Германией.

2. Предложено партийным организациям усилить повседневную партийно-политическую работу среди инженерно-технического состава, направленную к разъяснению политики партии в международных и внутренних вопросах нашей страны.

3. В отношении антисоветской клеветы на члена партии Волк вопрос поставлен перед партийной организацией, которая должна обсудить его поведение с последующими выводами.

4. 3-м отделом производится следствие в отношении антисоветских высказываний, инженера Полищука, после чего последний будет привлечен к уголовной ответственности.

О результатах выполнения моих мероприятий донесу дополнительно.

Начальник политотдела управления лагеря
и строительства 211 старший политрук Бочаров

ДАВО. — Ф. 805, оп. 1, спр. 9. — Арк. 102–105. Копія. Машинопис.

Документ № 131
Позачергове повідомлення начальника політвідділу табору та будівництва № 211 ГУЛАГ НКВС СРСР Бочарова начальнику політвідділу ГУЛАГ НКВД СРСР Васильєву про політичні настрої серед інженерно-технічних працівників

листопад 1939 р.

Решение Советского правительства переданное по радио Главой правительства тов. Молотовым 17/IX-с.г. и последующий разворот событий по освобождению единокровных братьев украинцев и белорусов из-под Польского ига, встретило горячий отклик среди инженерно-технического состава строительства.

Наряду с этим среди отдельных лиц инженерно-технического состава имели место отрицательные политические высказывания.

Начальник отдела нерудных материалов инженер Полищук по поводу речи по радио тов. Молотова высказал следующее: «Наше правительство давно сговорилось с Германией о разделе Польщи, а поэтому выступление Молотова было уже подготовлено давно. Какие там братья украинцы и белорусы, просто наше правительство хочет захватить территорию принадлежащую ранее России».

Мнение инженера Полищука поддержал заместитель начальника отдела нерудных материалов инженер Смагринский высказав следующее пораженческое настроение: «На кой черт нам нужна Белоруссия и Украина своей земли девать некуда, а наши еще в войну ввязываются, вот пойдем войной на Польщу, а нас Франция и Англия разобьет. В пору хоть бежать. Семью перебросил бы на Урал, да пассажирские поезда не ходят».

Инженер управления строительства Введенский М.П., прочтя в газете опровержение ТАСС о якобы проводимой советизации прибалтийских стран в связи с заключением договоров Советского Союза с прибалтийскими странами как с Латвией, Эстонией и Литвой, высказал мнение, направленное к неверию в советскую

печать. «Нет дыма без огня. Раз опровергают, то очевидно какие-то планы у советского правительства есть».

Участившиеся воинские перевозки через Винницу в связи с оказанием вооруженной помощи Западной Украине и Белоруссии, а в следствии этого сокращения пассажирского движения, нашло антисоветские суждения у отдельных лиц инженерно-технического состава направленное в неверие экономической и военной мощи СССР.

Главный бухгалтер ООС управления строительства Манусович в связи с перебоями пассажирского движения высказал следующую антисоветскую клевету. «Войны настоящей не было, а уже транспортная разруха дала себя знать, в случае настоящей войны транспорт подведет. Ничего в СССР хорошего нет, только много говорят и пишут о хорошем. Что же будет в случае настоящей войны».

Со стороны начальника техинспекции управления строительства Старостина (выходец из кулаков, брат расстрелян за контрреволюционную деятельность) среди группы работников управления высказана следуюшая мысль направленная к восхвалению Гитлеровской Германии: «Самый большой порядок Украина видела в момент оккупации ее немцами. Немцы прийдя на Украину сразу восстановили порядок, были чрезвычайно вежливы и гуманны и при них мы действительно вздохнули».

Заместитель начальника механизации 2-го отделения строительства Неделько по вопросу о заключении договора с Германией о дружбе, высказал следующее: «Весь фашизм в Германии может быть и просто выдумка, СССР давно договорился с Гитлером о совместном покорении всей Европы и чем дальше, тем сильнее будут разгораться военные действия в Европе».

Касаясь вопроса подготовки народных собраний Западной Украины и Белоруссии по вопросу определения какая власть должна быть установлена на территории Западной Украины и Белоруссии Неделько высказал следующее: «Вот тебе и не одной пяди чужой земли не хотим, а на совсем ослабевшее государство войной пошли, да еще стараемся установить обязательно свою власть».

Заслуживает внимание наличие отдельных настроений, направленных к нежеланию служить в рядах РККА.

Горно-технический инспектор отдела нерудных материалов управления строительства Роммер член ВЛКСМ на реплику Талатина о том, что если, нужно, то все пойдем воевать, заявил следующее: «Мне не особенно хочется идти воевать».

Счетовод вещевого стола 6-й дистанции 2-го отделения Наумов, высказал следующее: «Хорошо, что меня арестовали и осудили на 3 года за пустяк, лучше отбывать наказание, чем подставлять себя под пули».

Вся эта категория лиц нами еще достаточно не изучена. По линии партийной организации дано указание, тщательно присмотреться к практической деятельности этих лиц, одновременно политотделом приступлено уже к практическому проведению среди инженерно-технических работников цикла лекций политического порядка, разъясняющих политику партии и правительства в отдельных вопросах экономической и политической жизни страны.

В связи с сокращением объема работ, а отсюда как следствие сокращение штата инженерно-технических работников будут приняты меры к освобождению со строительства в первую очередь лиц, не внушающих в себя доверия.

Начальник политотдела управления лагеря
и строительства 211 НКВД СССР
Старший политрук Бочаров

ДАВО. — Ф. 805, оп. 1, спр. 1. — Арк. 19–21. Копія. Машинопис.

Документ № 132
Спецповідомлення начальника політвідділу управління табору і будівництва № 211 ГУЛАГ НКВД СРСР Бочарова начальнику політвідділу ГУЛАГ НКВД СРСР Васильєву про політичні настрої серед ув'язнених

листопад 1939 р.

В связи с мероприятиями партии и правительства направленными к освобождению единокровных братьев украинцев и белорусов и перехода частями Красной Армии бывшей польской границы, среди отдельных заключенных имели место нездоровые политические настроения.

Заключенный техник 3-го лагпункта 6-го отделения Николаенко в присутствии заключенных бригады плотников заявил следующее: «Хорошо, что мы заключенные, а то и нам пришлось бы идти на войну и подставлять за кого-то свои головы».

Заключенного Николаенко поддержал заключенный Ващенко, который заявил следующее: «Лучше не выходить из тюрьмы, чем за кого-то класть головы».

Этот же Ващенко неоднократно высказывал пораженческие настроения в антисоветской форме. В беседе среди заключенных по вопросу о блестящем оснащении техникой Красной Армии перешедшей быв. польскую границу, он заявил следующее: «Нашу армию в Польще наверняка разобьют, положат там миллионы голов, а потом для оправдания своего поражения руководители нашего правительства, которые начали эту войну, свалят все на троцкистов».

Заключенный центрального лагерного пункта Гаврилин в беседе с заключенным Шилиным по вопросу о войне в Западной Европе заявил следующее: «Франция и Англия вместе дадут хорошего жару и Германии и Советскому Союзу, так как они сильнее, чем мы и Германия».

Наряду с пораженческими настроениями, имели место случаи противопоставления Советского Союза — Германии с восхвалением личности Гитлера.

Заключенная 2-го лагпункта Погребная в беседе среди заключенных заявила следующее: «В Германии лучше, чем у нас, мы освободимся тогда — когда сюда придут немцы. Хорошо было бы пришел сам Гитлер».

Заключенный этого же лагпункта Либарчук заявил следующее: «Наверное нам не освободиться до прихода Гитлера на нашу территорию».

На запрещение играть в бараке в карты, заключенный Павловский сделал стрелку ВОХРа следующее антисоветское заявление: «Ничего, скоро придет Гитлер, тогда мы посчитаемся с вами паразитами».

Наряду с отрицательными политическими высказываниями, идущими в основном за счет слабой разъяснительной работы КВЧ, и отсутствия систематического разъяснения заключенным мероприятий партии и правительства во внутренней и международной жизни нашей страны, среди отдельных заключенных имели место явно антисоветские высказывания с гнусной клеветой по адресу руководителей партии и правительства.

Характерным примером, является антисоветская агитация среди заключенных со стороны заключенного 1-го лагпункта 6-го отделения Бахарева, который по вопросу вступления частей Красной Армии на территорию бывшей Польши заявил следующее: «Правят в России евреи, армяне, грузины — вообще все, но недолго еще придется им угнетать русских людей, скоро придет этому конец. Жаль, что расстреляли таких людей как Бухарин, Рыков, но ничего за это им все отольется. Я уже несколько раз арестовывался, но всегда стою против этой власти. Эта власть никому жизни не дает, ни старому, ни молодому — всех закабалила и рабочих и бедных крестьян. Скорее бы выступила Германия против этих порядков, только бы она сделала бы почин, а здесь народ к восстанию давно готов, пойдут как один».

Антисоветские разговоры и антисоветская клевета заключенного Бахарева в отдельных случаях перерастает в открытые контрреволюционные гнусные заявления. Так, например, среди заключенных он высказал следующую гнусную клевету по адресу руководителей Советского правительства: «В правительстве все жулики и при помощи жуликов была устроена революция, а если бы не жулики, то этой власти не было бы. Вот теперь они и угнетают бедных рабочих и колхозников. Но этому будет конец, когда начнут душить евреев и коммунистов, довольно им властвовать, попили из нас крови».

Со стороны заключенного Коржашина отмечено следующее антисоветское высказывание, направленное в защиту расстрелянных врагов народа.

В беседе среди заключенных бригады Ильина заключенный Коржашин заявил следующее: «Есть книга одного иностранного журналиста о прошедшем процессе троцкистов, так он там пишет, что этот процесс ничто иное, как ловко разыгранная инсценировка, где невинные люди были вынуждены оговорить себя».

По вопросу отмены досрочного заключения имеются отдельные нездоровые настроения явно антисоветского характера.

Заключенный Келлер по вопросу отмены досрочного массового освобождения судами заявил следующее: «Досрочного освобождения не может быть по той причине, что в Советском Союзе 17 миллионов заключенных, а осуждены потому, что для различных строительств нужна рабочая сила, которую иным путем на эти строительства привлечь нельзя, вот почему и нет досрочного освобождения, а если и Москва освобождает досрочно, то по большим праздникам отдельные единицы для отвода глаз».

Все эти факты отрицательных политических настроений и антисоветских высказываний говорят за то, что работники среди заключенных проводят очень слабую повседневную массовую разъяснительную политическую работу, в то же время и партийные организации не уделяют достаточно внимания вопросам руководства работой КВЧ.

На созываемом семинаре работников КВЧ при управлении строительства 26/XI-с/г вопросы массовой политической работы среди заключенных будут поставлены во главу угла всей программы семинара.

Начальник политотдела управления лагеря
и строительства 211 НКВД СССР
Старший политрук Бочаров

ДАВО. — Ф. 805, оп. 1, спр. 93. — Арк. 92–94. Копія. Машинопис.

Документ № 133
Інформаційне повідомлення секретаря партбюро 3 відділення табору та будівництва № 211 ГУЛАГ НКВД СРСР Морозова начальнику політвідділу управління табору і будівництва № 211 про санітарно-побутові умови утримання ув’язнених у таборі 3 відділення

грудень 1939 р.

Несмотря на ряд принятых мер по отношению ликвидации вшивости в лагере до сего времени таковое не ликвидировано. На всех дистанциях отделения свирепствует поголовная вшивость з/к. В особенности на 13-й дистанции и на отдельной подкомандировке. Причиной к этому является отсутствие нательного белья и нательного обмундирования. Некоторые з/к по месяцу не проходят санитарную обработку и не меняют нательное белье. Из-за отсутствия дров санобработка в лагере проводится не регулярно — вместо положенного 3 раза в месяц проводится один раз. Также в недостаточной мере отапливается жилое помещение з/к, в следствии этого со стороны отдельных заключенных проявляется недовольствие что в целом отражается на выполнении производственного плана. Например, 13-я дистанция на декабрь месяц имеет план добычи камня девять тысяч кубометров, за 8 дней работы сделано лишь 800 кубометров. Надо полагать, что план добычи камня не выполнится.

Среди вольнонаемных сотрудников отделения имеются отдельные элементы бытового разложения. После отстранения от работы начальника 12-дистанции Сигитова по приказу за № 256 по отделению была создана комиссия по проверке деятельности 12-й дистанции. В состав комиссии вошли 4 человека, в том числе и начальник ТНБ отделения с. Сонных. По прибытию на дистанцию вместо деловой работы организовали коллективную пьянку. Член комиссии т. Сонных с проверяемым бывшим нач. дистанции т. Сигитовым, начхоза дистанции Лойзманом после выпивки организовали азартную картежную игру. В игре принимали участие вышеуказанные товарищи. Игра продолжалась до 5-ти часов утра. И в результате член комиссии Сонных проиграл Сигитову 500 р. и другие участники игры проиграли 100 р.

Девятого декабря т. Сонных, не имея разрешения от начальника отделения на выезд, выехал на 12-ю дистанцию с целью того, чтобы вторично организовать пьянку и картежную игру что и было проделано.

На основании вышеизложенного прошу Вашего содействия по отношении обеспечения лагерного населения необходимым обмундированием а также топливом, т.е. в дальнейшем при таких условиях в лагере могут быть какие либо эксцесы со стороны з/к.

В отношении нач. ТНБ т. Сонных прошу санкционировать его увольнение как разложившегося.

Секретарь Партбюро
3-го отделения строительства 211 НКВД підпис Морозов

ДАВО. — Ф. 805, оп. 1, спр. 224. — Арк. 6. Оригінал. Машинопис.

Д о к у м е н т № 134
Витяг із протоколу зборів партійної організації оперативно відділу управління табору та будівництва № 211 ГУЖДС НКВД СРСР про результати оперативної роботи відділу

10–11 березня 1940 р.

Повестка дня:

Разбор заявления члена ВКП(б) парторганизации оперативно-чекистского отдела т. Карасика.

Докладчик тов. Осташко.

Выступили:

Т о в. П и с к л и н: Одна из важнейших причин недостатков в нашей работе — это отсутствие до 1 ноября самостоятельной парторганизации в 3-м отделе, которая наряду с внутрипартийной работой и марксистско-ленинским воспитанием, должна была бы заниматься и вопросами оперативно-чекистской работы, в частности и лечением таких болезненных явлений, которые мы обсуждаем сегодня на партсобрании.

Считаю, что и со стороны политотдела было недостаточное руководство вновь созданной парторганизацией при 3-м отделе, что было отмечено на 2-х последних отчетных партсобраниях.

Основные недостатки в нашей опер. чекист. работе я отмечал на опер. совещании 29–31/I–с.г.

Недостатки отмечались с исключительной резкостью с тем, чтобы мобилизовать работников на устранение этих недостатков.

Кроме того, 9/X–39 г. вскоре после приема дел от тов. Кононовича в своем директивном письме я указывал о недостатках в нашей работе и пути исправления этих недостатков. Это письмо оказало значительную помощь работникам периферии,

которые взялись решительно за устранение недостатков в работе. Для проверки выполнения этого письма и оказания практической помощи в работе, мною посылались на места ряд т.т. (Мусихин, Уральский и др.).

Одна из ошибок в нашей работе в бытность т. Кононовича заключалась в том, что мы не направляли негласный аппарат на выявление политнастроения заключенных, о чем я ставил неоднократно вопрос перед т. Кононовичем, который считал, что в лагере все заключенные недовольны своим положением, поэтому и нечего их освещать, что это освещение ничего не даст. Вина моя и всех нас в том, что мы не поставили об этом вопрос перед кем следует. Эту свою ошибку я исправил в директивном письме от 9/X–39 г. и как результат сейчас мы имеем ряд интересных дел на к-р элемент из числа заключенных.

Следующей ошибкой тов. Кононовича и нашей является недостаточная разработка лиц замеченных неоднократно в срывах и провалах хозяйственно-производственной деятельности. Эту ошибку я также исправил, в результате на сегодня мы имеем ряд лиц, как из числа з/к, так и в/н, привлекаемых к ответственности за срыв работы и саботаж на производстве.

У нас было значительное отставание в работе по борьбе с отказчиками. За последнее время эта работа несколько выправлена, привлечено к ответственности ряд заключенных по ст. 54–14 УК УССР.

Недостаточно четко и решительно велась борьба с растратами и промотами, но при всем этом большинство растратчиков привлечены к ответственности, привлекаются и остальные.

У нас слишком долго тянется дело по ОТО[1] — Спивак, медленно развертываются дела по АТК[2] и конторе механизации.

Наконец, последний очень существенный недостаток в работе — это борьба с побегами. Здесь, как Вы знаете, мы допустили грубую ошибку, на которую указывал нам и т. Шаблинский — это неправильный подбор и вербовка осведомления по побегам, без учета статейных и др. признаков з/к, среди которых насаждалось осведомление. Кроме того, т. Кононович, я и т. Карасик допустили ошибку, оторвав следственную работу от работы с агентурой и от розыска беглецов. В результате т. Карасик занялся самым легким делом — это окончание полученных с периферии следственных дел по побегам (а что из себя представляют эти следственные дела вы знаете), не интересуясь совершенно подбором, вербовкой, расстановкой и работой с осведомлением по б/п на периферии, которая должна была предупреждать массовые побеги и тогда т. Карасику меньше пришлось бы вести следственных дел, а дело обеспечения государственной безопасности от этого только выиграло бы, т.к. 646 преступников не гуляли бы на воле, не совершали бы новые преступления по ограблению и избиению рабочих и колхозников.

Недостатки в работе по борьбе с побегами я отмечал также в письме от 9/X–39 г., указывал лично т. Карасику неоднократно, как нужно перестроить эту работу, наконец издал 2/II–40 г. приказ по отделу, которому т. Карасик не подчинился, обжаловав его т. Шаблинскому, который этого приказа не отменил.

3-й отдел работал все время не укомлектованным и стал пополняться тогда, когда в основном работы на строительстве начали свертываться, что не могло не отразиться

на общем состоянии работы 3 отдела в отрицательную сторону, причем некомплект был не только количественный, но и качественный.

На ряду со старыми работниками к нам влились и молодые кадры не опытные в работе, требующие постоянного обучения и воспитания. Кроме того, из старых работников к нам прибывал такой состав, который направлялся как немогущий по состоянию своего здоровья работать в отдельной местности, или по состоянию здоровья членов семьи требовал переброски по климатическим условиям на Украину (Левин, Векслер, Дерябин, Мосолов, Орешкин, Качан, Карасик и др.), заявлявшие по прибытии сюда, что они могут работать только в аппарате, что они скоро должны уехать лечиться (Качан). Больших трудов стоило направить таких работников на периферию.

Я прибыл в 3-й отдел в начале февраля, 1939 г., когда в отделе было всего 5–6 чел., ютившихся в одной комнате. С февраля по 5-е мая мне пришлось руководить одному. В начале июня был получен приказ о снятии меня с работы и переводе на должность оперуполномоченного в качестве которого я и работал до сентября м-ца 1939 г. 5 октября снова принял дела и обязанности от т. Кононовича. Так что, будучи оперуполномоченным, да и замом я не мог проявлять достаточной инициативы в работе, в силу особой системы работы т. Кононовича который пытался все сделать сам.

Приступив к руководству аппаратом, как в первый, так и во второй период я поставил перед собой задачу создание работоспособного негласного аппарата, без которого ни один чекист работать не может. В результате усилий всего чекистского коллектива, в течении 1939 года, нам удалось создать довольно работоспособный негласный аппарат.

Большая работа проделана по укомплектованию негласным аппаратом отправляемых этапов, в результате из 15 000[3] заключенных не было ни одного случая побега.

Мы систематически информировали руководство и политотдел строительства, а также и вышестоящие органы о всех срывах производственной деятельности лагеря и дефектов о выполняемых работах на протяжении всего 1939 г. и января–февраля 1940 г.

О качестве нашей информации говорят лишний раз те же ответы, которые мы начали получать, начиная с января м-ца, от руководства строительства с извещением о принятых мерах.

По нашей информации был снят бывший начальник строительства Бережков, проваливший подготовительную работу к строительству 1939 года.

Вся эта оперативная информация есть прямой результат налаженности и значительной работоспособности негласного аппарата 3 отдела.

При правильном использовании этой информации руководство строительства могло сэкономить на производстве миллионы рублей и, в значительной части, эта экономия имеется и в действительности.

Больше десятка приказов было отдано управлением строительства совместно с 3-м отделом с объявлением отдачи под суд, с объявлением приговоров. Десятки приказов управление отдалом по нашим материалам. Этим проведена большая профилактическая и воспитательная работа как среди в/н, так и з/к по предупреждению срывов на производстве, по предупреждению побегов, хищения товаро-материальных ценностей, усиления режима в лагере и прочее.

В начале мая с.г. дана обширная информация руководству строительства о приписках работ — «туфта», что грозило срывом работ, колоссальными убытками, затяжкой строительства и разложением лагеря.

Наряду с этим ряд виновников за приписку были отданы под суд.

В августе месяце гласным аппаратом 3-х частей проведена проверка по всему строительству состояния и работы механизмов. Результаты проверки были заактированы и доложены на совещании хозяйственников. Эта проверка показала, что механизмы используются далеко не полностью, что целый ряд механизмов простаивают и т.д.

В связи с этим, а также на основе агентурных материалов было начато следствие по делу Пшеничного (1 отделение) и Головань (5 отделение). В процессе следствия было установлено, что в безобразной работе механизации виновны и работники конторы механизации, в частности Пиярский, который чтобы избежать ответственности взял под защиту Головань и Пшеничного, предупредив об этом по телефону и Неделько (2 отделение), который в данное время превлекается к ответственности. Об этом мною были поставлены в известность т.т. Леонюк и Бочаров, причем т. Леонюк заявил, что он снимет Пиярского с работы. Это было в ноябре месяце.

Однако Пиярский долгое время после этого продолжал работать, вернее бездействовать.

В связи с проверкой ОТС[4] всплыл еще ряд моментов указывающих на исключительное неблагополучие в работе конторы механизации. В конце концов, Пиярский в декабре или в начале 1940 г. был снят с работы. В связи с приемо-сдачей я трижды в письменной форме ставил вопрос перед руководством строительства о создании комиссии, при этом однажды разговаривая по данному вопросу с т. Агафоновым он мне ответил, что Вы создаете разные комиссии для привлечения к ответственности низовых работников, а потом доберетесь и до нас. Этот факт характеризует коммуниста и его отношение к делу государственной важности.

Одновременно с этим я настаивал на создании также комиссии по обследованию АТК в связи с уходом Либерзона, который оставил транспорт в далеко неблагополучном состоянии, а также комиссии по ООС[5] в связи с уходом Власюкова, но и эти комиссии созданы не были.

Акты приема и сдачи были составлены формальные, далеко не отражающие действительного положения вещей.

Соответствующие материалы по всем этим линиям имеются. АТК сейчас проверяется. Надо настоять также на проверке КМ[6] и ООС, где имеется ряд злоупотреблений, выходящих за пределы строительства (Киев).

Считаю, что если факты преступления со стороны этих лиц подтвердятся, то мы их всегда можем вызвать также, как вызывали Спивак. Как видите, я этих лиц со строительства не отпустить не мог. Надо же иметь, прежде всего, такие материалы, а потом привлекать.

Карасик мне предлагал, хотя уже последнее время, создать экспертную комиссию как по пожару. Механизация и АТК не пожар. Надо занять ряд ИТР[7] строительства на десяток дней оторвав их от производства, что категорически запрещено приказом заместителя наркома. Я это мог сделать только с согласия руководства строительства. Кого из преступников я еще упустил со строительства, пусть об этом скажет т. Карасик.

Тов. Карасик ставит вопрос о миллионных перерасходах на строительстве, обвиняя в этом персонально меня. Если ставить вопрос, так как ставит его Карасик, то в миллионах виноват не только я, но и руководство Управления и отделений, политотдел и парторганизация управления, парторганизации всех отделений, все работники аппарата 3 отдела, в том числе и Карасик, который к тому же своевременно не поставил об этом вопрос. Но почему же Карасик не пишет заявления на других, а потому что другие характеристики на него не писали, в этом все дело.

Вопрос о миллионных перерасходах на строительстве возник у нас впервые на отчетном партсобрании 25 февраля с.г., когда выступавший по докладу секретаря парторганизации т. Хмарин заявил, что Писклин, как бывший секретарь парторганизации управления строительства повинен в перерасходах вследствие того, что мы не интересовались в 1939 г. хозяйственной работой. Тов. Карасик в этой части пошел даже дальше.

На конкретных примерах в отношении Пиярского и Либерзона я показал, что мною принимались конкретные меры в отношении виновников срыва производства. Карасик ставит вопрос в отношении безнаказанного ухода со строительства Руденко. Однако 3-й отдел не располагает конкретными фактами о персональной виновности и сознательном срыве им тех или иных производственных мероприятий. Если таковые в процессе следствия по делу Пиярского и Либерзона выявятся, то естественно будет привлечен и Руденко. Он дальше Киева от нас не ушел.

Причины перерасходов я вижу в другом. Еще после Шахтинского процесса, тов. Сталин поставил в упор вопрос перед хозяйственниками, что они обязаны овладеть техникой, знать финансы и экономику предприятия. А кто из наших руководящих работников строительства вплотную занимается этими вопросами. Можно смело сказать, что никто. Где у нас правильное финансовое планирование, где хозрасчет, где борьба за план и т.д. У нас на строительстве занимались финансами такие как Данценгер.

С растратами мы боролись недостаточно, но нельзя сказать, что и этим вопросом не занимался 3-й отдел. Об этом дан ряд директив на места. Отдельные дела (Химич и др.) велись и нами. Ведется ряд дел и сейчас. Должен сказать, что миллионные перерасходы составляются не из растрат. Растраты как таковые выражаются все в сумме 237 000 руб. по всему строительству за весь 1939 год, причем значительная часть из них покрыта и значительная часть произошла из-за запутанности учета и отчетности, отсутствия контроля со стороны Ф.О.[8]

По ст. 54 УК УССР за 1939 год привлечен к уголовной ответственности не один только Чуяшков.

Карасик провел не 200 дел из 273 чел., а закончил только 111 дел на 241 обвиняемого, полученных с периферии. Нельзя же тов. Карасик заниматься искажением цифр официальной оперативной отчетности, которая ведется строго по приказу НКВД. Кроме того, на сегодня на периферии ведутся следственные дела по ликвидируемым разработкам заведенным в 1939–1940 гг. на 17 человек из них 11 заключенных и 6 в/н и все кроме одного привлекаются по 54 ст. УК УССР.

Все это есть результат работы с негласным аппаратом наших оперативных работников, которые кропотливо работали над материалами по разоблачению вражеских элементов засевших на отдельных участках строительства. Работали не

над одним Чуяшковым, как т. Карасик, получивших его на половину готовым, а над целым рядом лиц, причем работали и не кичились.

С января 1940 года по оперативно-чекистской линии мы перешли исключительно на плановую работу, как в аппарате 3 отдела, так и на периферии. В результате оживления негласного аппарата мы имеем ряд интересных дел, получаем систематическое освещение политнастроения заключенных, что отражено в докладной записке в феврале с.г. посланной на имя т. Шаблинского и Леонюк.

Работа каждого оперативного работника определяется состоянием лицевого счета. Если посмотреть этот счет у т. Карасик за февраль месяц, то он окажется совершенно чистым и заполнить его нечем если не считать несколько проведенных им следственных дел.

Несколько слов о ВОХР. Почти ни одного проступка со стороны стрелков ВОХР, который бы остался безнаказанным не имеется, но мы здесь допустили некоторую ошибку: привле-кая стрелков ВОХР за допущение побега и за нарушение устава конвойно-караульной службы упустили отдельных лиц из ком. политсостава, которые не обеспечивали работу ВОХР, занимались разложением его. Это такие лица как Васильев на 5 участке, который привлечен к ответственности за подлоги и разложение ВОХР в январе 1940 г.

В подразделениях ВОХР было очень много безобразий и нарушений, как со стороны стрелков, так и комполитсостава о чем 3-й отдел неоднократно инфор-мировал как руководство строительства, так и политотдел.

Причина исключительно низкого уровня политико-морального состояния ВОХР кроется с одной стороны в засоренности рядов ВОХР, чуждым и сомнительным элементом, а с другой и это главное — в исключительно слабой политической и боевой подготовке ВОХР, слабой политической работе, политаппарата ВОХР в лице бывшего комиссара т. Хохлова.

Категорически утверждаю, что с моей стороны нигде и никогда не допускался в какой-либо степени зажим самокритики. На всех оперсовещаниях и партсобраниях при мне было почти 100% высказывание, что было подтверждено и на 2-х последних партсобраниях.

Карасик говорит о зажиме критики якобы с моей стороны, имевшего место на оперативном совещании 23/X–39 г., где я якобы сказал тов. Карасику: «Какое имеете право критиковать начальника отделения, Вы только уполномоченный». Категорически заявляю, что я так не говорил и не мог говорить, что могут подтвердить присутствовавшие на этом совещании т.т. Синько, Мусихин, Сахаров и др.

На этом оперсовещании т. Карасик огульно и совершенно неправильно охаял всю работу 3 отдела, проведенную в течении 1939 г. всем чекистским коллективом аппарата и периферии, заявив, что Кононович и Синько здесь ничего не делали.

Т о в. М а р ч е н к о: Где же был т. Карасик ранее. В своем заявлении по существу т. Карасик охаивает всю парторганизацию. В действительности же такого «провала» как рисует т. Карасик, я считаю, что небыло. О своих промахах в работе т. Карасик умалчивает. Почему бы не сказать здесь, как он нарушал революционную законность, сажая людей в изолятор без всякого основания и без разрешения начальника отдела.

Тов. Карасик спекулирует болезнью жены. Был случай, когда он возил жену на автомашине с порезанным пальцем в г. Винницу в поликлинику УНКВД, тогда как это с успехом можно было лечить здесь в санчасти строительства.

Дежурить по отделу тов. Карасик отказывается даже в дневное время. Обвинял меня в том, что я ему доставил на квартиру не колотые дрова.

Партхарактеристику, данную тов. Карасику, считаю вполне правильной. Считаю о тов. Карасике, за необоснованные заявления, сделать организационные выводы.

Т о в. Х м а р и н: Ознакомившись с заявлением тов. Карасик нахожу, что оно явно тенденциозно, клеветническое и не на чем необоснованное. Если бы было это так, как он указал в своем заявлении, то тов. Писклина надо было давно арестовать и судить.

Факт тот, что оперативно-чекистская работа у нас стоит не на должной высоте. Мы в этой части с работой не справились. Так этого же никто не отрицает, об этом говорил и сам тов. Писклин, признает это и вся парторганизация.

Обвинения т. Писклина в бюрократизме, не имеют под собой никакой почвы и не обоснованы. В отношении зажима самокритики: на оперативном совещании в 3-м отделе 22/Х–39 г. тов. Писклин до некоторой степени был не прав, выступая нетактично по высказыванию т. Карасик.

Неверно будет, если говорить, что Карасик ничего не делал. Следственные дела по побегам все же он вел. След. дела с линии поступали недоделанными и в этой части Карасику приходилось много работать. С тов. Карасиком мы по партийному не занимались. Над ним надо рабатать и воспитывать его, тогда он будет хорошим работником.

Считаю, что партхарактеристику данную тов. Карасику, необходимо перессмотреть. Указать ему нужно на грубость, а на не тактичность.

Не верно также отражать такие вещи, как казенно-формальное отношение к работе со стороны т. Карасика. В партхарактеристике это нужно изменить.

Мои предложения сводятся к следующему:

а) заявление т. Карасика признать тенденциозным и клеветническим;

б) партхарактеристику, данную т. Карасик считаю возможным в отдельных пунктах изменить;

в) в отношении оперативного совещания 22/Х–39 г. признать, что фактов зажима самокритики со стороны т. Писклина по отношению т. Карасик не было, а имел место факт не тактичного поведения т. Писклина.

Т о в. М у с и х и н: Заявление т. Карасика несомненно необоснованное и клеветническое.

Все это конечно связано с его партхарактеристикой.

Меня интересует вопрос, почему и когда изменил свою фамилию т. Карасик, так как его действительная фамилия — Красик, что отражено в его служебных документах. Неправильно также указывает и свое отчество т. Карасик. Пусть он все это пояснит в своем выступлении.

Т о в. К а р а с и к: Об этом я в тот же день сообщил устно ответственному дежурному по 3-му отделу т. Теребило, также устно заявил секретарю парткомиссии, а 7/III 40 г. заявлением сообщил т. Шаблинскому и парткомиссии при политотделе.

11/III–40 г. на партсобрании в присутствии тов. Осташко тов. Писклин обрушился на меня с криком, обвиняя меня в том, что я имею тенденцию перебить кадры. Тов. Осташко призвал т. Писклина к порядку.

Подтверждаю, что не реагирование на мои заявления о которых я указал выше, это также есть элементы бюрократизма со стороны т. Писклина.

Т о в. П и с к л и н: Вся заключительная речь т. Карасик сначала до конца является сплошной демагогией, наполненной непроверенными или неправильно освещаемыми фактами.

Поскольку абсолютное большинство выступавших здесь т.т. (Синько, Хмарин, Мусихин и др.) подтвердили тенденциозность заявления т. Карасик, имеющего склочный характер, я останавливаться больше на этом вопросе не буду.

Что касается характеристики, данной мне здесь тов. Карасик в связи с определением «капитан большого корабля» и «матрос корабля», то о моих качествах как работника я предоставляю право судить всей парторганизации всему коллективу. Во всяком случае, коллектив меня таким работником, как характеризует т. Карасик, не знает и у меня в личном деле таких отрицательных характеристик какие имеются в деле Карасика — нет.

Тов. Карасик снова останавливался на вопросе: почему 3-й отдел никого не посадил за к[онтр]-р[еволюуионное] вредительство, почему на строительстве растрачены миллионы, а 3-м отделом ничего в отношении виновников не сделано. Все этой демагогией т. Карасик показал свою полную чекистскую безграмотность, а также далеко недостаточную политическую грамотность, пытаясь этой демагогией дезориентировать парторганизацию.

Тов. Карасик не учитывает, что мы живем в эпоху Сталинской Конституции, когда права каждого гражданина охраняются законом, когда существует революционная законность, при которой нельзя действовать так, как иногда некоторые работники действовали раньше: «Сначала посади, в потом разберись». Сейчас делается как раз наоборот: «Сначала разберись, а потом посади».

Если у меня не было оснований посадить даже таких обвиняемых как Спивак, то, что же я должен был сделать. Не мог же я выдумывать эти основания. Областной прокурор не дал санкции на арест Спивака, даже тогда когда я считал, что есть основание для его ареста.

Тов. Карасик совершенно не знает установок партии и НКВД в оперативно-чекистской работе на данном этапе. Период методов следствия, о которых думает тов. Карасик, отошел давно в область предания и партия это осудила.

Враги народа в нашей стране в основном разгромлены, но остались их последыши, «хвосты» ушедшие в глубокое к-р подполье. Для выявления этого подполья и нужен соответствующий крепкий чекистский аппарат. Линия в работе органов НКВД на данном этапе определена партией, тов. Сталиным. […]

Председатель партсобрания підпис
Секретарь партсобрания підпис

ДАВО. — Ф. 805, оп. 1, спр. 50. — Арк. 68–72, 75, 85.Оригінал. Машинопис.

Примітки:

[1] ОТО — відділ технічного забезпечення
[2] АТК — автотранспортна контора
[3] Так в тексті.
[4] ОТС — відділ технічного постачання
[5] ООС — відділ загального постачання.
[6] КМ — контора механізацій
[7] ИТР — інженерно-технічні працівники
[8] Ф.О. — фінансовий відділ

Д о к у м е н т № 135
Із протоколу зборів партійної організації оперативного відділу Управління табору та будівництва № 211 ГУЖДС НКВД СРСР про перебудову оперативної роботи

20 березня 1940 р.

СЛУШАЛИ: доклад т. Гольцмана (начальник 3-й части при 4-м стройучастке) и содоклад т. Грязнова о перестройке оперативной работы в разрезе приказа Наркома Внутренних Дел СССР за № 001223.

Т о в. Г о л ь ц м а н: Я должен сказать что к перестройке оперативной работы в разрезе приказа Наркома мы приступили и уже имеем хотя и слабые еще сдвиги. В перестройке работы нам во многом мешают условия до сих пор существующие на строительном участке, а именно: твердого состава бригад нет, по статейным признакам бригады до сих пор не подобраны, люди перебрасываются не только из бригады в бригаду, но и из одного лагерного пункта в другой и нас об этом администрация даже не ставит в известность. Я неоднократно информировал Начальника стройучастка т. Эпштейна перевести Лисицина на общие подконвойные работы, однако он до сих пор работает нормировщиком и пользуется безконвойным хождением и даже ночует на квартире у вольнонаемного прораба. Несмотря на приказ Наркомата, запрещающий посылать расконвоированных заключенных за пределы трассы, руководство стройучастка систематически посылает заключенных в гор. Жмеринку, что приводит к промотам лагерного имущества заключенными.

Жилые бараки лагерного населения не отапливаются уже две недели, пища готовится несвоевременно, а на Барковском лагерном пункте пища не приготовлялась в течение двух суток. Все это происходит потому что отсутствуют дрова, и лагерное население в некоторых лагерных пунктах при попустительстве вольнонаемных работников жгут жилые здания и строительный лесоматериал.

Вместо обеспечения пунктов дровами Эпштейн дает указания рубить колхозный лес.

На первом лагерном пункте начальник лагерного пункта Лисовец берет остатки пищи для откорма своих личных свиней с кухни лагерного населения, а повара из з/к из угодничества вместо отходов дают пищу заключенных. Все эти безобразия приводят к недовольству лагерного населения и массовым отказам от работ.

Начальник Барковского лагерного пункта Гуца в прошлом судимый, пьяница, разложившийся тип — пользуясь своим служебным положением понуждает подчиненных к сожительству.

Тов. Эпштейн не создает условий для продуктивной нашей оперативной работы, в помещении 3-й части отсутствует свет, не предоставляются средства передвижения для работников 3-й части и не отпускаются канцелярские принадлежности, а эти мелочи тормозят работу. Я не могу не остановиться и на политико-моральном состоянии личного состава дивизиона ВОХР. Среди личного состава развито пьянство, нарушения дисциплины и правил несения службы. Это результат невыносимых для личного состава дивизиона жилищно-бытовых условий и необеспеченности

руководством со стороны командира дивизиона Климанского, который остается в должности, несмотря на наши требования о его снятии.

За каждым работником закрепить отдельный участок работы и пусть он отвечает за него целиком и полностью наравне с начальником отделения.

Гольцман правильно наметил основных фигурантов и делает на них основной упор. К каждому материалу должен быть критический оперативный подход и каждый материал необходимо перепроверять. Случаи расшифровки нашей оперативной работы нужно расследовать хотя бы и не для предания суду виновных, а устранения каналов ведущих к расшифровке и по этим моментам давать свои соображения. Таким образом, пока наметился только перелом в работе, но успокаиваться на этом нельзя, а нужно продолжить и углублять эту работу.

Т о в. Д е м и ч е в: Перестраивая оперативную работу надо принимать меры к реализации наиболее интересных в оперативном отношении деле. Наличие таких дел есть уже результат перестройки, но эту работу нужно продолжить и как видно из поступающих материалов база работы имеется. Я поддерживаю т.т. Мусихина и говорю, что тов. Грязнов затянул дело Кукурузяк без всяких к тому уважительных причин.

Т о в. П и с к л и н: Итоги работ по Литинскому участку мы подвели уже на оперативных совещаниях в конце января м-ца 1940 г., когда доклад о работе делал тов. Мосолов. Он был очень в большом затруднении о чем говорить и говорить было не о чем, так как работы по существу никакой не было. На оперсовещании тов. Хмарин сказал, что в начале ояктября м-ца он сдал участок тов. Гольцману, не в блестящем состоянии, но тут не его вина потому что там было много начальников, а по сути никто не отвечал. Так же плохо обстоит дело с работой и по Жмеринскому участку у тов. Грязнова. Гольцман использовал реорганизацию и некоторое улучшение в работе у Грязнова и совершенно не сказал о своей работе. Но даже если взять теперешнее несколько лучшее положение с работой на объединенном Жмеринском участке и сравнить с работой других отделений, то Гольцман и Грязнов выглядят очень плохо.

Работа оперативная только еще начинается и она должна строиться по плану, по графику, а тов. Мосолов говорит, что график не выполним. Это не верно. График может иметь часовые минутные и даже на день отклонения, но вообще без графика работать нельзя. Перестройка в работе в разрезе приказа еще идет слабо, еще нет работы над конкретными носителями к-р и а/с проявлений и люди не получают конкретных заданий. Линия в работе взята правильная, но работа еще не поднята на должную высоту. Продолжая перестройку в оперативной работе, не следует забывать борьбу с побегами, а это значит вести борьбу за соблюдение лагерного режима, который сейчас переходит целиком и полностью в функции оперчикистского отдела, а это значит вести работу за поднятие политико-морального сознания личного состава дивизиона ВОХРа.

В 1940 году мы не можем допустить такого количества побегов как было в 1939 году. Ведя работу по соблюдению лагерного режима мы должны в первую очередь бороться с злостными отказчиками от работ и подбивающими путем агитации других к отказам. Таких отказчиков нужно рассматривать как саботажников дезорганизаторов

производственной дисциплины и срывщиков плана работ и судить как контрреволюционеров по ст. 54–14 УК УССР. […]

Председатель партсобрания підпис
Секретарь партсобрания підпис

ДАВО. — Ф. 805, оп. 1, спр. 50. — Акр. 52, 55. Оригінал. Машинопис.

Документ № 136
Доповідна записка начальника політвідділу табору і будівництва № 211 ГУЖДС НКВД СРСР старшого політрука Бочарова начальнику політвідділу ГУЖДС НКВД СРСР Голованову про політичні висловлювання серед вільнонайманого персоналу

березень 1940 р.

Среди вольно-наемного состава строительства 211 в отдельных его звеньях имели место факты антисоветских проявлений со стороны враждебно настроенных лиц.

Контрреволюционная агитация враждебно настроенного элемента была направлена главным образом по линии дискредитации мероприятий партии и правительства, распространение провокационных слухов и культивировании пораженческих настроений:

6-го декабря 1939 года, работник конторы механизации 2-го стройучастка Закревский зайдя в парикмахерскую и увидя находившегося там секретаря комсомольской организации с целью дискредитации последнего заявил: «… А ну, давай расскажи, что нибудь умное, ведь я то налоги плачу, чтобы тебя учили».

Этот же Закревский по вопросу вступления Красной Армии в бывшую Польшу высказал следующее: «… что и дурак может воевать, в спину, с разбитой армией».

Антисоветские высказывания Закревского поддерживаются работниками конторы механиации 2-го стройучастка Сверидовским и Пастушенко. В беседе между ними по вопросу о медленном продвижении частей Красной Армии на бывшем белофинском фронте Сверидовский поддерживал Закревского заявил следующее: «… наши части идут не медленно, а позорно, теперь перед всем миром мы показали, что мы все-таки не такие сильные на деле как в газетах».

Антисоветские высказывания Сверидовского поддержал Пастушенко, который с иронией заявил: «… Действительно, что Красная Армия засыпалась с Финляндией, но об этом нельзя говорить потому, что правда глаза колет».

Начальник конторы механизации 2-го стройучастка Неделько поддерживает антисоветские настроения этой группы и сам в одной из бесед, по вопросу проведения празднеств, связанных с Октябрьской Революцией, высказал следующее: «… Ничего хорошего нет в этих праздниках, все одна и та свистопляска. Я больше чем уверен, что в связи с мероприятиями, которые Советская власть будет проводить в Западной Украине,

возникнет масса эксцессов, так как Западные украинцы уже знают, что у нас живут люди на много хуже и беднее, а особенно крестьяне».

Указанная выше группа лиц выживала из аппарата механизации честно работающих специалистов коммунистов и комсомольцев, а также подрывала производственную дисциплину, защищая лодырей и прогульщиков.

По всем этим фактам оперативно-чекистским отделом проводится следствие, после чего материал будет передан в суд.

Со стороны админ[истративно-]технического персонала 1-го стройучастка Клюковкина и Полищука наблюдается преступно-халатное отношение к выполнению производственного плана, благодаря чему план срывается, по отдельным его звеньям, недоброкачественность выполнения работ, так например: по вине Полищука допущены недоброкачественные работы по постройке моста через реку Тня, им же не было своевременно обнаружена аггресивность воды реки Тня, в результате чего ряд работ были приостановлены.

С ведома Клюковкина были произведены недоброкачественные работы, по земляному полотну на 149, 162 и 151 километре, а также на 20–15 и 20–16 пк.

Клюковкин и Полищук настроены антисоветски. По вопросу назначения Конфеткина на должность начальника П[роизводственно]Т[ехнической]Ч[асти] 1-го стройучастка Клюковкин высказал следующее: «… Мне таких и надо, у него в кармане кандидатский партбилет, за него всегда можно спряжаться». «… Очень удобно иметь у себя нач. ПТЧ коммуниста, если он и слабый работник, то я за него сам все буду делать когда это нужно».

По вопросу о бытовых условиях админ-технического персонала участка Клюковкин заявил следующее: «… Какие создали условия инженерно-техническому персоналу, так и будет выполняться план, от такой жизни скоро пойдешь на тот свет».

В конце 1939 года Клюковкин и Полищук ездили в Ровно, после возвращения Полищук высказал следующее: «… Все магазины закрыты, нигде ничего нет, сразу же бросается в глаза настроение населения, всюду слышны разговоры, что до войны было одно, а после стало другое. Хорошо одетые люди стоят в очередях, ибо можно достать только у спекулянтов».

Клюковкин и другие обвиняются в допуске падежа лошадей по стройучастку, в связи с чем ведется следствие; вместе с этим политотделом поставлен вопрос о немедленном отстранении Клюковкина от работы начальника 1-го стройучастка. Вопрос согласован с руководством строительства и разрешен в положительном смысле.

Инспектор по снабжению 1-го стройучастка Жарницкий за последнее время стал проявлять антисоветсвие взгляды, что подтверждается следующими его высказываниями: «… Пусть не успокаивается Советская власть успехами на Финляндском фронте, все равно в защиту пойдет Норвегия и Швеция, и тогда покажут как воевать. Советской власти придется брать заключенных в защиту».

«… Я постараюсь проявить себя в такую сторону, что меня будут знать везде, я пойду против всех законов Советской власти».

Прораб 1-го стройучастка Мякченко, будучи враждебно настроен против существующей власти и партии, стал на путь проведения контрреволюционной троцкистской пропаганды и культивирования пораженческих настроений. Наиболее

характерный факт его контрреволюционной агитации следующий: «… Во время гражданской войны Сталина совершенно не слышно было, играл большую роль в гражданской войне Троцкий, он был председателем реввоенсовета…»

«… Советский Союз взял Польщу и напал на Финляндию, ведет захватническую политику, в настоящее время настанет время тяжелое, организуется антанта против Советского Союза и к весне Советский Союз будет уничтожен…»

«Заключенным созданы тяжелые материальные условия, я бы на их месте ни одного года не стал сидеть в лагере, в настоящее время правительство выпустило новый закон, расстреливать всех, кто имеет 4 судимости и один отказ.»

«… Сейчас правительство вводит карточную систему на получение продуктов питания, возвращаемся к старому, это делается потому, что исходят запасы в связи с войной, хотя Молотов говорил в своем докладе, что у нас запас продуктов питания на 6 лет, все это вранье и обман населения».

Оперативно-чекистским отделом Мякченко арестован, ведется следствие.

Наличие значительного количества антисоветских проявлений на 1-м стройучастке объясняется слабостью полит-массовой работы среди вольнонаемного коллектива, в особенности среди инженерно-технического состава.

Политотделом предложено парторганизации 1-го стройучастка учесть наличие антисоветских высказываний среди вольнонаемного коллектива в плоскости развертывания полит-массовой работы.

В должности начальника центральной лаборатории Управления строительства работает Курденков, последний возвратившись из очередного отпуска, по вопросу о войне с белофинами высказал явно провокационное высказывание: «… Мне сообщил мой близкий знакомый, побывавший на финском фронте, что Германия из дружеских побуждений передала секретные планы финских укреплений нашему правительству, но несмотря на это, наше командование, умышленно направило войска в самые трудные места, в результате чего, большое количество наших войск погибло. Все это было сделано преднамеренно».

Банковский, секретарь проектно-технического отдел управления, находясь в квартире Медынского, во время выпивки распевал контрреволюционные украинские националистические песни и антисемитские. Этот же Банковский по вопросу договора между СССР и Германией высказал следующее клеветническое заявление: «… Я теперь знаю, почему ничего нет, и все дорого стало, так как все отдали немцам, а нам ничего не осталось, что теперь за жизнь, когда жрать нечего».

Аналогичные высказывания отмечены со стороны техника-чертежника проектно-технического отделап Управления строительства Радзиевского Антона Федоровича: «… Нам теперь ни масла, ни колбасы и понюхать не дадут. Теперь вместо масла и мяса будут у нас пушки».

Антисоветские проявления среди отдельных лиц вольно-наемного коллектива идут главным образом за счет случайно пришлого элемента, осевшего на строительстве.

Политотделом через партийные организации эта категория лиц тщательно изучается на предмет проведения соответствующих профилактических мероприятий. Парторганизациям дано указание о развертывании пропагандистско-агитационной работы среди инженерно-технического состава. В апреле месяце на

совещании при Политотделе будет рассмотрен вопрос о работе парторганизаций среди технической интелегенции.

Начальник политотдела управления лагеря
и строительства 211 НКВД СССР
Старший политрук Бочаров

ДАВО. — Ф. 805, оп. 1, спр. 30. — Арк. 101–105. Копія. Машинопис.

Документ № 137
Витяг із протоколу зборів партійної організації оперативно-чекістського відділу управління табору та будівництва № 211 ГУЖДС НКВС СРСР про стан оперативної роботи

8 квітня 1940 р.

СЛУШАЛИ:

Доклад о состоянии оперативно-чекистской работы 3-й части 5-го участка — докладчик тов. Молчанов.

Тов. Молчанов: в начале доклада дает краткую характеристику производственной деятельности 5-го участка, указывая, что бывший начальник участка Кудряшев в прошлом работу участка из месяца в месяц проваливал, что отражалось отрицательно и на состоянии лагеря. Вновь назначенный начальник участка Петров также не обеспечивал свою работу, за что начальником Управления строительства был снят с работы. План за первый квартал выполнен только по искусственным сооружениям, по земляным работам выполнен всего на несколько процентов. Лагерь и гужтранспорт находились в жутких условиях, хотя падежа лошадей не было. Невыполнение плана привело к задержке зарплаты вольнонаемному составу за 3–4 месяца. Невыполнение плана объясняется в значительной степени отсутствием руководства со стороны бывшего начальника участка Петрова.

Тов. Молчанов переходит к характеристике состояния оперативно-чекистской работы. Реорганизация аппарата 3-й части создала демобилизационные настроения у работников т.т. Демина и Гринюк.

Приведя данные о количественном и качественном состоянии негласного аппарата и оперативного учета, как по заключенным, так и по вольнонаемным, тов. Молчанов характеризует отдельных учетников и их деятельность.

Учетник № 47 имеет связи по Могилев-Подольску. Освещением обеспечена недостаточно. Ведение дел контактируется с местным Горотделом, откуда получен в основном материал на него.

Учетник № 15 из заключенных был связан с другими лицами, но идеологической связи не выявлено. Совещанием обеспечен.

Учетник № 16 настроенный резко антисоветски, допускает провалы в производственной работе, граничащие с вредительством. Дело перспективное.

Учетник № 14 пока активно себя не проявляет. Другой учетник из заключенных занимается антисоветской агитацией и распространяет контрреволюционые провокационные слухи. Это дело можно будет реализовать в ближайшее время.

По учетным делам состоит на учете 4 человека, в том числе 2 по заключенным и 2 по вольнонаемным. Один из последних высказывает сожаление о расстрелянных врагах народа. Необходимо дополнительное освещение учетника.

Побегов в 1940 году не было. Закончено следственное дело по хищению и подделке документов на Васильева, Рывкина и Джижири. Имеется следственное дело на Кудряшева и Мазуренко по вине которых отправлен в этап больной заключенный, который в дороге умер.

После оперативного совещания 29–31/I–40 года приступлено к усилению оперативно-чекистской работы по всем линиям.

Т.т. Дерябин, Синько, Саванов, Мусихин, Демичев, Шалашов, задали докладчику ряд вопросов о том, как реализуются в повседневной практической работе решения оперативного совещания от 29–31/I–40 в части усиления оперативно-чекистской работы.

На все вопросы указанных товарищей докладчик дал ответы, которые в общем сводятся к тому, что решения оперативного совещания выполняются неудовлетворительно.

В ПРЕНИЯХ ПО ДОКЛАДУ ВЫСТУПИЛИ СЛЕДУЮЩИЕ т.т.

1) Тов. Соколов: В своем докладе тов. Молчанов не осветил все вопросы своей работы, чем и вызвано большое количество вопросов. Тов. Молчанов завел новых только два дела, а третье заведено уже тогда, когда лица по нему убыли.

Тов. Молчанов мало разъезжал по участку и не проверял работу тов. Демина, поэтому и не знает как ведется работа на участке. Запаздывает с учетом на 2–3 месяца. Серьезных следственных дел по 5 участку не было. Большинство дел было по 78 ст. (по побегам). Дело Конникова заведено еще в январе и до сих пор не закончено. Потеряли даже документ из этого дела. Другое дело по 78 ст. на з/к Игнатова велось с ноября 1939 года. Он сидел в Вендичанах и о нем никто не знал. Дело это до сих пор не закончено.

Тов. Молчанов таким молодым работникам, как Лехтман не помогал. Гринюк слабый работник, но и ему тов. Молчанов помогал плохо.

2) Тов. Синько: Тов. Молчанов мало предъявил претензий к работникам 3 отдела, а снизу бывает виднее недостатки в нашей работе. Критики недостатков нашей работы у тов. Молчанова было мало. Серьезных следственных дел у тов. Молчанова не было потому, что слабо была поставлена оперативно-чекистская работа.

На участке срывался из месяца в месяц план. Надо было заняться выявлением саботажников. Слабо велась работа по выявлению злостных отказчиков, являющихся по существу саботажниками, разлагающе действующими за здоровую часть лагерников. На участке большое количество промотов, которые являются по существу расхищением социалистической собственности. Однако борьбы на участке с этими преступлениями не было. Промоты дают большую лазейку администрации для прикрытия растрат вещдовольствия и безхозяйственности, как это имело место на 1 участке. Мы были оторваны от 5 участка и не получали информацию о хозяйственной

деятельности участка в последнее время. Недостаточно освещался ход ремонта механизмов, где имеются срывы.

Указывая на ряд мероприятий, которые необходимо провести для оживления оперативно-чекистской работы, тов. Синько говорит, что работа у тов. Молчанова после совещания несколько улучшилась, другое дело, что он сам не смог поднять всю эту работу.

Наша помощь тов. Молчанову была недостаточна. Поездки т. Теребило на 5 участок без всестороннего задания — это гастролерство. В этом повинно руководство. Вина наша в том, что мы, работники 1-го отделения не помогли тов. Молчанову выездом туда на место.

3) Т о в. Ш а л а ш о в: Ставя доклад тов. Молчанова, мы преследовали цель помочь со стороны парторганизации в перестройке оперативно-чекистской работы операт. чекистскому отделу при сокращенном штате аппарата. Желательно, чтобы товарищи вносили побольше практических предложений как это сделать.

Председатель партсобрания	підпис	(Шалашов)
Секретарь партсобрания	підпис	(Писклин)

ДАВО. — Ф. 805, оп. 1, спр. 50. — Арк. 34, 35. Оригінал. Машинопис.

Д о к у м е н т № 138
Інформація начальника політвідділу табору та будівництва № 211 ГУЖДС НКВД СРСР Бочарова начальнику політвідділу ГУЖДС НКВД СРСР про притягнення до відповідальності співробітників табору за порушення законності у ставленні до ув’язнених

17 квітня 1940 р.

На Ваш № 35/235080 от 27/II–40 г. Политотдел сообщает, что командир взвода бывш. 6-й Дивизион ВОХР Широбоков Николай Васильевич совместно с начальником 2-го лагерного пункта 6-го отделения Фишбейном и др. привлечен к уголовной ответственности за нарушение революционной законности (избиение заключенных, незаконное водворение в изолятор з/к, инсцинировку расстрела з/к Немченко и Лопатина в ноябре мес. 1939 года) по ст. 206–17 п. «а» УК УССР.

Начальник политотдела управления лагеря
и строительства 211 НКВД СССР
Старший политрук Бочаров

ДАВО. — Ф. 805, оп. 1, спр. 25. — Арк. 121. Копія. Машинопис.

Д о к у м е н т № 139
Постанова прокурора Завальнюка про притягнення до відповідальності начальника 5-ої будівельної дільниці табору та будівництва № 211 ГУЖДС НКВД СРСР в зв'язку з смертю ув'язненого Я. Самутдінова

20 серпня 1940 р.

1940 года августа 20 дня. Я Прокурор ИТЛ при Строительстве № 211 НКВД СССР Завальнюк рассмотрел материалы доследственной проверки о смерти заключенного Самутдинова Язмыбат, находящегося на 5-ом Стройучастке Строительства № 211 м. Вендичаны.

НАШЕЛ:

что 17/VII–40 года з/к 5-го Стройучастка Самутдинов в связи с тяжелым заболеванием по заключению врача Стройучастка тов. Филимоновой — нуждается в немедленной хирургической помощи для этого необходимо его было отправить в гражданскую больницу гор. Могилев-Подольска. Однако несмотря на требование врача Филимоновой об отправке в больницу заключенного Самутдинова все же Начальник 5-го Стройучастка член ВКП(б) тов. Бакш средств передвижения не представил, мотивируя отсутствием горючего, в то время как в легковой машине было горючего в количестве 30 килограмм. Заключенный Самутдинов был отправлен в больницу гор. Могилев-Подольска только 18/VII–40 года, который после операции через несколько дней умер.

В действиях Начальника 5-го Стройучастка усматривается формальное отношение к своим служебным обязанностям и игнорирование общественных интересов.

А поэтому на основании изложенного и руководствуясь с. 100 ч. 2-я примечание 1 УК УССР.

ПОСТАНОВИЛ:

Материалы поступившие в Прокуратуру на члена Партии тов. Бакша направить Председателю Парткомиссии при Политотделе Строительства № 211 НКВД СССР для привлечения к партийной ответственности.

Прокурор ИТЛ при Стр-ве
№ 211 НКВД СРСР підпис /Завальнюк/

ДАВО. — Ф. 805, оп. 1, спр. 173. — Арк. 203. Оригінал. Машинопис.

Примітка:

[1] В акті про смерть ув'язненого Я. Самутдінова від 27 липня 1940 р. вказувалося: «Строительство № 211 ГУЛАГА НКВД СССР

АКТ № _______

1940 июля «27» дня

5-й стр[оительный] уч[асток] Отделение Строительства № 211 ГУЛАГА НКВД СССР __________.

Мы, нижеподписавшиеся, заведующий хирур[гическим] отд[елением] Могилев-Подольской б-цы врач Супруненко

составили настоящий акт в том, что сего числа 27 июля м-ца 1940 г.
в «_____» часов и «________» минут умер находившийся на излечении
упомянутом выше больнице заключенный Самутдинов Язмыбат
поступивший на лечение «18» июля 1940 года.
Заключенный Самутдинов имел «27» лет отроду. Прибыл на строительство № 211
ГУЛАГА НКВД СССР 7 марта 1939 г., как осужденный нарсудом Кизлярского р-на по ст. 162 п. ТУК на два года. Степень трудоспособности 1-я категория. Место рождения его г. Нагаев. Национальность Нагаец.

При наружном осмотре трупа умершего найдены следующие приметы: рост средний — см., цвет глаз карие цвет волос: на голове черный на бороде, на усах __________,
татуировка имеется на ______________ в виде __________________
шрамы на ____
Смерть последовала от гнойного перитонита
Бывшие при умершем вещи при поступлении его взяты на хранение в кладовую по квитанции № Підпис».

Див.: ДАВО. Ф. 805, оп. 1, спр. 173. — Арк. 203–204.Оригінал. Друкований бланк, заповнений від руки.

ПОЛІТИЧНІ РЕПРЕСІЇ НА ВІННИЧЧИНІ В 40-х–80-х РОКАХ XX СТОЛІТТЯ

Напад фашистської Німеччини на СРСР не припинив політичних репресій. Військовий стан лише зумовив підвищення цікавості до «соціально-чужих елементів» і максимально скоротив термін розслідування злочинів.

Швидкий відступ військ Червоної армії, певні кроки німецької окупаційної адміністрації щодо лібералізації економічного, культурного та релігійного життя спричинили соціальну мімікрію населення, вимушеного щоденно вирішувати проблему власного виживання. Після звільнення окупованої території радянські чиновники, які повернулися із евакуації, трактували її як «зрадництво», «антирадянську діяльність», «контрреволюційну пропаганду» тощо.

Окупаційна влада у пропагандистській кампанії активно використовувала накопичений серед населення за роки радянської влади негатив стосовно масової колективізації, розкуркулення та політичних репресій. Зокрема, в розділі публікуються матеріали розкопок місць поховань, які були здійсненні за ініціативи німецької окупаційної адміністрації літом 1943 р. Міжнародна експертна комісія провела ексгумацію трупів, проаналізувала знайдені речові докази і довела, що в могилах поховані громадяни Вінницької області, розстріляні співробітниками Вінницького УНКВД в кінці 1930-х рр. Допомогу у роботі поважної комісії надали місцеві жителі, які упізнали особисті речі загиблих і допомогли встановити прізвища загиблих. Після звільнення Вінниччини практично всі учасники упізнання були заарештовані органами НКВД як «посібники німецьких окупантів».

В розділі публікуються документи, які демонструються намагання місцевого партійно-державного керівництва починаючи з кінця 1940-х і аж до кінця 1980-х рр. викорінити прояви «дрібнобуржуазного українського націоналізму». Бюро Вінницького обкому партії неодразово зобов’язувало секретарів райкомів партії

здійснити чергову масову ідеологічну кампанію, яка мала переконати населення області у перевагах інтернаціоналізму. Як «націоналізм» кваліфікували бажання громадянина дізнатися про історію та традиції українського народу. В області проходили періодичні перевірки культурно-просвітницьких закладів на предмет виявлення «ідейно незрілих» мистецьких творів. Керівників правоохоронних органів орієнтували на «пошук серед населення та вилучення українських буржуазних націоналістів».

Політичного переслідування зазнали як церковні інституції, так і віруючі. Протягом досліджуваного періоду було прийнято низку постанов уряду політбюро ЦК КПРС та уряду СРСР, спрямованих на усунення «релігійних пережитків» із світогляду радянської особистості. Опубліковані у розділі документи демонструють механізм виконання урядових та партійних постанов у Вінницькій області. Знаходячи формальні причини, місцеві органи влади закривали церкви та монастирі, переслідували священиків та віруючих.

Документ № 140
Постанова Державного комітету оборони СРСР про членів сімей ворогів народу

24 червня 1942 р.

1. Установить, что совершеннолетние члены семей лиц (военнослужащих й граждан), осужденных судебными органами или Особым совещанием при НКВД СССР к высшей мере наказаний по ст. 58–1 «а» УК РСФСР и соответствующим статьям УК других союзних республик за шпионаж в пользу Германии и других воюющих с нами стран, за переход на сторону врага, предательство, за содействие немецким оккупантам, службу в карательных или административных органах немецких оккупантов на захваченной ими территории и за попытку измены Родине и изменнические намерения, подлежат аресту и ссылке в отдаленные местности СССР на срок в пять лет.

2. Установить, что аресту и ссылке в отдаленные местности СССР на срок в пять лет подлежат также семьи лиц, заочно осужденных квысшей мере наказания судебными органами или Особым совещанием при НКВД СССР за добровольный уход с оккупационными войсками при освобождении захваченной противником территории.

3. Применение репрессий в отношении членов семей, перечисленных в пунктах 1 и 2, производится органами НКВД на оснований приговоров судебных органов или решений Особого совещания при НКВД СССР.

Членами семьи изменника Родине считаются: отец, мать, муж, жена, сыновья, дочери, братья и сестры, если они жили совместно с изменником Родине или находились на его иждивении к моменту совершения преступления или к моменту мобилизации в армию в связи с началом войны.

4. Не подлежат аресту и ссылке семьи тех изменников Родине, в составе которых после должной проверки будет установлено наличие военнослужащих Красной Армии, партизан, лиц, оказавших в период оккупации содействие Красной Армии и партизанам, а также награжденных орденами й медалями Советского Союза.

Друкується за: Реабілітація репресо ваних: Законодавство та судова практика. — К., 1997. — С. 107.

Документ № 141
Протокол допиту жителя с. Боблів Немирівського району про поховання розстріляних в'язнів

29 червня 1943 р.

Присутні: президент сенату Ціґлер (Ziegler), урядовий слідчий службовець адміністрації Мюллер (Muller), протоколіст Еґон фон Багдер (Egon von Bahder), перекладач.

Викликаний для свідчень перед нижчепідписаними, з'явився Юрій Клименко з Боблова Немирівського району Вінницької області, який засвідчив таке.

Мені 59 років, колись я був куркулем у Боблові. У 1934 р. в мене відібрали все майно й вислали до Сибіру на три роки. Вирок був оскаржений, бо виявилося, що я не мав стільки землі, скільки спершу вважалося.

У той час, як моя сім'я лишалася в Боблові, я переселився до Вінниці, де працював сторожем при лікарні Пирогова, оскільки не мав на що жити. Лікарня була розташована поруч з головним цвинтарем Вінниці. Вікна моєї сторожки виходили на церковне подвір'я. Звідти я бачив, як восени 1937 чи в 1938 р. на цвинтарі щодня копали ями, а вночі під'їжджали вантажні машини. Це здалося мені підозрілим, і я кілька разів підглядав подробиці через шпарку в паркані, встановивши таке. Ями були близько двох квадратних метрів, глибину я не міг установити. У вантажних машинах, критих брезентом, привозили нерухомі об'єкти, які скидали в ями. Я не міг роздивитись, що то таке, оскільки мені доводилося бути дуже обережним у зв'язку з небезпекою викриття. Це тривало близько двох місяців. Протягом цього часу ями викопували двічі чи тричі на тиждень, так само часто приїздили й машини. Ще тоді я думав, що то були тіла з в'язниць НКВС. Машини приїжджали не з боку, скажімо, лікарні, а з міста.

Прочитано по-російському, погоджено й підписано:

Підпис	Клименко Юрій
Підпис	Ціґлер (ZiegIer)
Підпис	фон Багдер (von Bahdeг)

Друкується за: Вінниця: Злочин без кари: документи, свідчення. — К., — 1994. — С. 143–144.

Документ № 142
Витяг із протоколу допиту жительки м. Вінниці Є. Пролінської про поховання розстріляних в'язнів восени 1938 року

1 липня 1943 р.

Управління кримінальних розслідувань Райху
Бригада з розслідування вбивств «Вінниця»

Старша куховарка, Євгенія Пролінська, дівоче прізвище — Андрохович, народилася 23 березня 1897 р. в Станиславові, Галичина, Австро-Угорщина (тепер м. Івано-Франківськ в Україні — Ред.), римо-католичка, полька за національністю, колишня піддана Австро-Угорщини, від заміжжя — радянська громадянка, проживає на вул. Котляревського, 10-а, будучи ознайомлена з предметом розслідування, засвідчила таке.

…Перед тим, як закінчити свідчення, я хочу коротко викласти деякі відомості стосовно масових могил. Восени 1938 р. я працювала медсестрою в місцевій лікарні на вул. Пирогова. Лікарня розташована безпосередньо біля російського цвинтаря, у передмісті Каліча. Тоді я мала переважно нічні чергування. Під час таких чергувань я спостерігала таке.

Близько півночі лікар з в'язниці НКВС нерідко з'являвся в лікарні й викликав могильника, який мав приміщення в лікарні, де й мешкав. Тюремний лікар був у формі НКВС, поверх якої носив цивільний плащ. Очевидно, він не хотів бути впізнаним. Лікар наказував могильникові взяти кілька заступів, і обидва вирушали на цвинтар. Оскільки тоді я вже втратила свого чоловіка — він був заарештований НКВС 20 грудня 1937 р.[1], — була більш ніж цікава до таємної діяльності НКВС та його поплічників. Аби переконатись, що тюремний лікар прямував на цвинтар, одного разу о другій чи третій ранку я скинула свій білий сестринський халат, одягла темне пальто, щоб не бути поміченою в темряві, і крадькома пішла до кладовища. Лікарня стоїть приблизно на віддалі 100 метрів од цвинтаря. Я стала, не доходячи десь 20 метрів до кладовища, почувши зовсім близько розмову. Однак, вона була така тиха, що я нічого не могла зрозуміти. Я гадаю, що розмовляло до десяти осіб. На відстані кількох метрів від них я побачила дві вантажні машини. Вони були криті брезентом. Що було в машинах, не знаю. Я думаю, однак, що це була партія в'язнів, які померли у в'язниці НКВС і яких тепер ховали на цвинтарі. Мушу поправитись. Я не вважала, що ці в'язні померли в НКВС, але були замучені на смерть або страчені. Якби ці в'язні померли від природних причин, їх можна було б ховати відкрито, а не потай уночі. Коли я помітила, що люди, які розмовляли, наближаються до вантажних машин, перелякалася, що мене буде викрито. Тому повернулася до лікарні.

Наступного дня — це було десь у жовтні 1938 р. — рано-вранці я йшла на роботу повз цвинтар, як звичайно. Щоб пересвідчитись у тому, що я бачила, того ранку я пройшла прямо через цвинтар. Тут я повинна зважити, що цю частину цвинтаря охороняв міліціонер, а не НКВС. Усе ж таки я могла ясно бачити з віддалі близько десяти метрів, що площа приблизно в три квадратних метри була свіжоскопана й

розрівняна з навколишньою землею. За кілька днів до того я бачила на цьому самому місці викопану могилу. Того дня я запитала в могильника, що відбувалося на цвинтарі попередньої ночі. Він одповів мені щось на зразок: «Це не ваша справа і вас не стосується!» Мушу сказати, що я вже боялася розпитувати його про це далі, бо він міг запідозрити, що я цікавлюсь такими речами. Я ніколи не чула жодних пострілів на кладовищі. Описане повторювалось на цвинтарі багато разів.

У зв'язку з цим хочу також додати, що я уважно приглядалась до подібних масових могил навпроти, через вулицю. Точніше, це було місце, де стоять гойдалки. Наскільки я тепер можу пригадати, був січень, лютий та березень 1939 р. На питання, чи не чула коли-небудь, щоб в'язнів розстрілювали на згаданих цвинтарях, мушу визнати, що своїми вухами я ніколи не чула стрілянини. А проте чула від інших, хто жив позаду цвинтаря, де мішаний цвинтар, що там розстрілювали в'язнів починаючи з травня і до кінця 1938 р. Сама я ніколи цього не бачила. В'язнів ніколи не розстрілювали на російському цвинтарі, про який ішла мова, бо інакше люди, що жили поруч, знали б про це.

Виходячи зі сказаного, я переконана, що мій чоловік не може бути в Сибіру. Радше можна дійти висновку, що він серед забитих в'язнів на одному із цвинтарів.

Я була б рада розповісти вам докладніше про діяльність НКВС, якби знала більше.

Прочитала, з написаним згодна,
підписала підпис Євгенія Пролінська
Свідка відпущено: Люкс (Lux)
Слідчий та перекладач

Друкується за: Вінниця: Злочин без кари: документи, свідчення. — К. — 1994. — С. 127–128.

Примітка: [1] Пролинський Йосип Іванович, 1890 р.н., с. Великий Митник Хмільницького р-ну, поляк, проживав у м. Вінниці, із селян, малописьменний, кухар, одружений. Арешт. 20.12.1937 р. Звинувач. За ст. ст. 54–4, 54–11 КК УРСР. Рішенням наркома внутрішніх справ СРСР і прокурора СРСР від 13.02.1938 р. розстріляний 28.02.1938 р. Реабіл. 02.11.1963 р. Верховним Судом УРСР.

Документ № 143
Протокол упізнання жителькою м. Вінниці Оленою Северин серед речових доказів, викопаних з могил ростріляних в'язнів, речей батька Олександра Северина

1 липня 1943 р.

Присутні:

Президент Сенату Ціґлер (Ziegler), урядовий слідчий

Службовець адміністрації Нойдгардт (Neidhardt), протоколіст Еґон фон Багдер (Egon von Bachder),перекладач

Зголосилась до нижчепідписаних Олена Северина з Вінниці, Моравська вул., 21. Вона дала свідчення, наведені в долученій стенограмі.

Мій батько, Олександр Ссверин, українець німецького походження, з 1933 р. працював бухгалтером на сільсько-господарській ділянці цукрового виробництва.

5 листопада 1937 р. його заарештувало НКВС на підставі того, що він був ворогом народу[1]. Його забрали у в'язницю НКВС у Вінниці, де він перебував до 5 лютого 1938 р. Побачити його мені тоді не вдалося. Пізніше, коли його перевели до міської тюрми, у мене прийняли передачу з одягом і білизною для нього. Розписки за неї мені не дали. 26 лютого 1938 р. мені сказали, що його вислано на десять чи п'ятнадцять років з суворою ізоляцією у віддалений табір на Крайній Півночі. Під час арешту о другій годині ночі був зроблений опис усього нашого майна. Усе наше рухоме й нерухоме майно конфісковане 23 лютого 1938 р. 25 лютого 1938 р. ми послали поштою 150 карбованців на тюремну адресу батька. 26 лютого 1938 р, коли, як я вже згадувала, мені сказали, що його вже вислано 25 лютого 1938 р, відповідь була, що він одержав мої гроші, як належить, проте це було аж ніяк не можливо.

У 1940 р. до нас прийшов чоловік, який твердив, що був з моїм батьком у таборі. Коли ми дали йому групову фотографію і попросили знайти нашого батька, він дуже уважно роздивився знімок і справді показав на нашого батька. Цей чоловік докладно розпитував про нашу сім'ю і заспокоював нас; він також, за його словами, відсидів п'ять років і щойно повернувся. Крім нас він заходив до кількох інших родин. Без сумніву, він був з НКВС і перевіряв настрої в сім'ях.

Мій батько насправді має бути серед тих, розстріляних. Бачте, ми знайшли серед викопаних речей дві сорочки, рушник — усі з вишивкою (дещо з якої я робила сама), а також плащ з вишитим на ньому його іменем. Нема сумніву, що все це належало моєму батькові.

Прочитано по-російському, погоджено й підписано:

Підпис О. Северина

За правильність перепису:

Підпис Ціґлер (Ziegler)

Друкується за: Вінниця: Злочин без кари:Документи, свідчення. — К., 1994.— С. 153–154.

Примітки:

[1] Северин Олександр Павлович, 1890 р.н., м. Володимир-Волинський, тепер Волинської обл., житель м. Вінниця, поляк, головний бухгалтер Вінницького насіннього заводу. Звинувач. за ст. 54–10 КК УРСР. Рішенням наркома внутрішніх справ і прокурора СРСР від 08.02.1938 р. розстріляний 25.02.1938 р. Реабіл. 24.04.1989 р. Вінницькою облпрокуратурою.

[2] Упізнали також речі чоловіка Марія Андрієвська з с. Сальниця Уланівського району. Свідчення її наведено в долученій стенограмі: «Мій чоловік Франц Андрієвський українець, віку близько 50 років, який працював сторожем колгоспного саду, заарештований у жовтні 1937 р. вночі під час роботи. Наступного дня був проведений обшук, під час якого забрали документи мого чоловіка, а також піджак та кожух. Про причини арешту не повідомили. Я також не питала про них. Арешт провів Уланівський НКВС. Мого чоловіка відвезли машиною до Уланова. Я приносила йому туди харчі та одяг. Також я змогла побачити його там. Одного разу, коли я знову прийшла туди, його вже там не було, і мені не вдалося дізнатись, де він. Відтоді я вже про свого чоловіка нічого не чула. Коли я дізналася про розкопи у Вінниці, то прийшла сюди й навіть знайшла чоловіків піджак. Я впізнала його по трьох широких зав'язках з боку грудей, які сама пришивала. Впізнала я також тканину та ґудзики. Помилка неможлива, тим більш, що я також знайшла в кишені хустинку з його ім'ям. Одночасно з моїм чоловіком було заарештовано ще вісім чоловік.Прочитано по-російському, погоджено й підписано [Підпис] Андрієвська. За правильність перепису: [Підпис] Ціґлер (Zieglerг)». *Див.: Вінниця: Злочини без кари: Документи, Свідчення. — К., 1994. — С.156.* 3. Андрієвський Франц Матвійович, 1882 р.н., с. Сулківка Хмільницького р-ну,

поляк, проживав с. Сальниця Хмільницького р-ну, малописьменний, колгоспник, із селян, одружений. Звинувач. за ст. 54–10 КК УРСР. Постановою Трійки УНКВС Вінницької області від 27.10.1937 р. розстріляний 18.12.1937 р. Реабіл. 07.06.1989 р. Вінницькою облпрокуратурою. За адміністративно-територіальним поділом 30-х рр. існував Уланівський район. Після його скасування Уланів та села було включено до Хмільницького р-ну.

Документ № 144
Протокол міжнародної комісії судово-медичних експертів про результати ексгумації тіл з масових поховань у Вінниці

15 липня 1943 р.

Цей протокол був складений у Вінниці 15 липня 1943 р. після обстеження масових могил, що містили тіла українців з околиць Вінниці. Обстеження проведене комісією з провідних представників судової медицини, патологічної та описової анатомії європейських університетів, які й підписали даний Протокол.

Наукове докладне обстеження масових могил в околицях Вінниці виконувалось протягом 13–15 липня 1943 р.

Склад Комісії:

1. Бельгія: д-р Сьонен (Soenen), професор анатомії Ґентського університету;
2. Болгарія: д-р Міхайлов (MichaiIov), головний лікар Інституту судової медицини Софійського університету;
3. Італія: д-р Кацаніґа (Cazzaniga), професор судової медицини Мілянського королівського університету;
4. Нідерлянди: д-р дер Поортен (deг Pooгten), прозектор Інституту патологічної анатомії Амстердамського університету;
5. Румунія: д-р Біркле (Biгkle), судово-медичний експерт Міністерства Юстиції, головний лікар та професор Букарештського Інституту судової медицини та криміналістики ім. д-ра Міни Міновічі;
6. Словаччина: д-р Крсек (Kгsek), професор судової медицини та директор Інституту судової медицини Словацького університету, Братіслава;
7. Угорщина: д-р Оршош (Oгsos), професор судової медицини й криміналістики Будапештського університету;
8. Фінляндія: д-р Песонен (Pesonen), професор анатомії Гельсінкського університету;
9. Франція: д-р Дювуар (Duvoir), професор судової медицини Паризького університету,
10. Хорватія: д-р Юрак (Jurak), професор патологічної анатомії Загребського університету;
11. Швеція: д-р Гаґквіст (Haggqvist), професор анатомії Каролінського інституту, Стокгольм.

Під час роботи закордонної Комісії були присутні також:

1. Д-р Веґнер, голова Відділу Охорони Здоров’я Міністерства Окупованих Східніх Земель Райху;

2. Проф. д-р Шрадер, голова Німецького товариства судової медицини та криміналістики.

Комісія прибула на прохання голови Управління Охорони Здоров’я Райху д-ра Конті, щоб сприяти розслідуванню на місці знахідок.

На момент прибуття Комісії проф. Шрадер засвідчив таке:

На 15 липня 1943 р. розслідування провадилось у трьох місцях:

ділянка I «Сад» — 38 масових поховань;

ділянка II «Цвинтар» — близько 40 масових могил (з них розкопаних 15);

ділянка III «Громадський парк» — близько 35 масових могил (з них розкопаних 14).

До цього часу всього викопано 1206 тіл з частково спорожнених могил. З них у 817 випадках проведено судово-медичне обстеження під наглядом проф. Шрадера та з допомогою німецьких і місцевих лікарів.

РЕЗУЛЬТАТИ СУДОВО-МЕДИЧНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ, ПРОВЕДЕНОЇ КОМІСІЄЮ

Члени Комісії оглянули всі вищезазначені ділянки у Вінниці. Всі могильні ями мали однакову форму, розміри та глибину; тільки десять ям були більші й глибші. У ямах, що їх ми оглянули, тіла лежали в повному безладі.

Члени Комісії особисто виконали 11 розтинів, а в 24 випадках провадився судово-медичний огляд. Усі автопсії виконувались на ділянці I, при чому одне тіло було доставлене з ділянки III (Громадський парк).

Враховуючи те, що, згідно з поточними знахідками розслідування, тіла були поховані п’ять років тому, можна вважати, що вони збереглися добре. Ступінь розкладу коливався залежно від стану окремих тіл та частин тіла. Ми виявили помітну скелетизацію й муміфікацію на поверхні куп тіл. Однак, у середніх та долішніх шарах спостерігалася волога мацерація та поширене нагромадження жировоску із задовільним збереженням форми органів і тканин у кількох випадках. Подеколи можна було розрізнити топографічне не змінене положення більших відділів мозку.

Залишків комах, які могли б бути закопані одночасно з трупами, не виявлено. Проте, слід завважити, що поверх тіл був насипаний нерівномірний шар хльорного вапна.

Усі без винятку чоловічі тіла були одягнені й майже всі — зі зв’язаними за спиною руками. Три жіночі трупи, викопані з могили в нашій присутності, були повністю роздягнені й незв’язані (яма № 24Б).

На всіх тілах, переважно на задній поверхні шиї, знайдено вогнепальні рани від пістолета калібру 22. Усі без винятку застосовані тут олив’яні кулі були непокритими (довгоцівкового типу).

У 14 випадках постріли в задню поверхню шиї робили на рівні другого-третього остистих виростків. Проте, у кількох випадках кульовий отвір був набагато нижче — на рівні п’ятого та шостого шийних хребців. Подеколи кульовий канал мав горизонтальний напрямок, минаючи, наприклад, тіла другого й третього шийних хребців та виходячи під під’язиковою кісткою. В інших випадках напрямок пострілу йшов від задньої поверхні шиї більш-менш догори, ушкоджуючи основу черепа й мозок. Крім того, ми виявили кілька пострілів у потилицю та один — у скроню справа наліво.

Більшість кульових ран мали ознаки стрільби з короткої відстані; знаряддя застрягали здебільшого в тілі. На багатьох тілах були дві чи три окремі вогнепальні рани.

У кількох випадках виявлені вторинні ушкодження голови, завдані грубою силою, тобто переломи нижньої щелепи, а також вдавлені й повністю розтрощувальні переломи черепа.

Ми спостерігали вдавлений перелом на тілі, яке мало два вогнепальних поранення на задній поверхні шиї.

Навколо переломів черепа в наслідок застосування грубої сили ми виявили характерне місцеве забарвлення, що свідчило про прижиттєву кровотечу. М'які тканини були збережені для мікроскопічного дослідження.

Крім описаних вище ушкоджень від грубої сили, розтини не показали ніяких помітних значніших змін. У більшості випадків смерть слід пов'язувати виключно з вогнепальним пораненням. У тих випадках, коли низькі вогнепальні рани в задній поверхні шиї не мали негайного смертельного ефекту, слід припустити, що безпосередньою причиною смерті стало пізніше ушкодження черепа.

У кількох випадках вогнепальних поранень шиї, коли кульовий отвір містився в задньонижніх відділах шиї й не було жодних ознак застосування грубої сили, доводиться визнати, що причина смерті невідома. В цьому випадку, коли в середньому відділі стравоходу й грушоподібній кишені горла, була виявлена щільна глина, можна дійти висновку, що жертва ковтала землю, будучи похована живою.

Одяг оглянутих жертв свідчить про переважну належність їх до простої трудової кляси або селянства, і більшість з них була похилого віку.

На основі росту високих густих кущів над частиною ям, щільності ґрунту в ямах, а особливо із спресованості тіл та пізніх стадій розкладу, переважно вираженого утворення жировоску, можна дійти висновку, що поховання справді відбулося 5 років тому, як твердять місцеві жителі, багато яких давали свідчення нам або представникам влади.

ПІДСУМКИ І ВИСНОВКИ

Комісія, члени якої підписалися нижче, обстежила масові могили з тілами місцевих жителів в околицях українського міста Вінниця. Було розкопано 66 могил. Обстежені тіла мали вогнепальні рани в потилиці або на шиї, за винятком одного бічного пострілу, — коли куля пройшла крізь голову жертви. Крім окремих випадків низьких поранень шиї, безпосередньою причиною смерті були вогнепальні рани голови.

На підставі свідчень членів родин і свідків, так само, як і документів, знайдених з тілами, й посмертних змін, а також непрямих ознак, описаних у Протоколі вище, ми дійшли висновку, що вбивства відбувалися приблизно в 1938 р.

Підписи

Друкується за: Вінниця: Злочин без кари: Документи, свідчення. — К, 1994. — С. 98–102.

Документ № 145
Витяг із протоколу допиту М.К. Замятіна[1] щодо участі працівників Вінницького медінституту у розкопках жертв політичних репресій під час нацистської окупації

3 квітня 1944 р.

[…] Вопрос: Какую практическую деятельность работники мединститута оказывали немцам в проводимых в городе Виннице раскопках?

Ответ: В период производимых раскопок в городе Виннице принимали участие профессор кафедры патологической анатомии Краснодарского мед. института Малинин Иван Михайлович, который прибыл в марте 1943 года в город Винницу, Дорошенко Архип Семенович, областной судебный эксперт, он же гебитс. врач, его помощник Клун, имя и отчества не знаю, другие лица не участвовали. Со стороны Савостьянова мне было предложено принять участие в раскопках, но я категорически отказался.

ДАВО. — Ф. Р– 6023, оп. 4, спр. 5010. — Арк. 41 зв. Оригінал. Рукопис.

Примітка: [1] М.К. Замятін був свідком у справі Гана Георгія Станіславовича, 1902 р. народження, росіянина, з дворян, професор, доктор медичних наук. З липня 1941 р. по березень 1944 р. працював завідувачем відділу охорони здоров'я Вінницької міської управи, за сумісництвом виконував обов'язки голови міської управи Вінниці. 16 вересня 1944 р. справа була припинена за відсутністю складу злочину.

Документ № 146
Витяг із постанови на арешт працівниці газети «Вінницькі вісті» З.О. Хилобокої щодо її участі в розкопках жертв політичних репресій під час нацистської окупації

14 квітня 1944 р.

«Утверждаю»
майор Госбезопасности:
[підпис] Касаткин
14 апреля 1944 года

Арест санкционирую Прокурор
по Винницкой области [підпис]
15 апреля 1944 года

Я, старший 3 группы 2 отдела УНКГБ по Винницкой области, старший лейтенант Госбезопасности Давыдов, рассмотрев в УНКГБ материалы о преступной деятельности Хилобокой Зинаиды Алексеевны, 1913 года рождения, украинки, беспартийной, гражданки СССР, по происхождению из крестьян-кулаков, семейную, домохозяйку, в период немецкой оккупации работавшую в редакции газеты «Винницкие Вестия»[1]

НАШЕЛ:

Хилобокая Зинаида Алексеевна в период оккупации немцами города Винницы при содействии украинских националистов Левко, Степаненко, Бойко и Мерзлякова поступила на работу в редакцию газеты «Винницкие Вестия» в качестве технического редактора.

Являясь членом ОУН, занималась вербовкой лиц в националистическую организацию. […]

На квартире у Хилобокой всегда устраивались нелегальные совещания о работе националистической организации. […]

В 1943 году Хилобокая являлась членом комиссии по раскопкам могил, якобы расстрелянных органами НКВД. Она была техническим редактором провокационной брошюры «Злочин у Виннице», за что получила гонорар в размере 6000 рублей. […]

Ст[арший] 3-й группы 2 отдела УНКГБ по Винницкой об[ласти] ст[арший] лейтенант Госбезопасности [підпис] Давыдов

«Согласен» нач[альник] 2 отдела УНКГБ по Винницк[ой] обл[асти] майор Госбезопасности [підпис] Александров

Нач[альник] след[ственного] отдела УНКГБ по Винниц[кой] обл[асти] капитан Госбезопасности Бродосов[2]

ДАВО. – Ф. Р– 6023, оп. 4, спр. 26380. – Арк. 3–3 зв. Оригінал. Машинопис.

Примітки:

[1] Так у тексті. Газета виходила українською мовою і мала назву «Вінницькі вісті».

[2] Хилобока З.О. була засуджена Військовим трибуналом військ НКВС Вінницької області по статті 54–1 «а» до 20 років каторжних робіт. Померла 22 лютого 1945 р. в Магаданській області. Реабілітована 3 січня 1992 р.

Документ № 147

Постанова на арешт О.С. Білецької-Левщенко[1] як учасниці упізнання жертв політичних репресій під час нацистської окупації у м. Вінниці

28 квітня 1944 р.

«Утверждаю»
нач[альник] Брацлавского РО
НКГБ по Винницкой обл[асти]
лейтенант госбезопасности
Валикаев [підпис]

Арест санкционирую
прокурор Немировского района
Винницкой обл[асти]
Сорока [підпис]

м. Брацлав, 1944 года, апреля 28 дня.

Я, оперуполномоченный Брацлавского РО НКГБ по Винницкой области мл[адший] лейтенант Госбезопасности Бондарев, рассмотрев поступившие материалы о преступной деятельности Белицкой-Левщенко[2] Ольги Сергеевны, 1895 года рождения,

уроженку села Бабчинцы Ямпольского района Винницкой области, жителя местечка Брацлав Винницкой области, дочь священника, позапартийную, гражданку СССР, по национальности украинку, имеющую среднее образование, не судимую

НАШЕЛ:

Что Белецкая О.С. в 1942[3] году неоднократно ездила в гор[од] Винницу специально для того, чтобы смотреть раскопки, проводимые немецкими захватчиками с провокационной целью. После возвращения распространяла антисоветские провокационные измышления о том, что якобы раскопаны трупы людей без вины расстрелянных органами Советской власти, о том, что якобы она — Белецкая нашла в яме шубу арестованного органами НКВД в 1937 году.

В подтверждение своей антисоветской агитации Белецкая устроила в церкви специальное погребение, где правили несколько священников. После погребенья Белицкая у себя на квартире устроила обед, куда была приглашена интеллигенция от всех учреждений Брацлава. На этом обеде Белицкая также заявляла присутствующим, что ее муж является невинным, которого замучила Советская власть.

На основании изложенного:

ПОСТАНОВИЛ:

Белецкую Ольгу Сергеевну, проживающую в местечке Брацлав, подвергнуть аресту и обыску.

Оперуполномоченный Брацлавского РО
НКГБ по Винницкой области
младший лейтенант Госбезопасности [підпис] Бондарев

ДАВО. — Ф. Р–6023, оп. 4, спр. 26447. — Арк. 3. Оригінал. Машинопис.

Примітки:

[1] Вироком від 27.10.1944 р. О. С. Білецька-Левщенко була засуджена згідно з Указом Верховної Ради СРСР від 19 квітня 1943 р., ч. 2, до 20 років ВТТ. 28.09.1954 р. вирок було перекваліфіковано на статтю 54–10, ч. 2 КК УРСР із зниженням терміну покарання до 10 р. 15.02.1955 р. О.С. Бєліцька-Левщенко була звільнена. Подальша доля невідома. Реабілітована 20.01.1992 р.

[2] Так у тексті.

[3] Так у тексті. Правильно: у 1943 р.

Документ № 148
Витяг із протоколів допиту О.С. Білецької-Левщенко як учасниці упізнання жертв політичних репресій під час нацистської окупації у м. Вінниці

28 квітня 1944 р.

[…] Вопрос: Скажите, по приезду из города Винницы в третий раз, где и с какими словами Вы выступали по случаю «найденного» Вами кожуха от мужа?

Ответ: По приезду из города Винницы в город Брацлав, это было примерно в августе месяце 1943 года, я выступала в школе среди учителей, где говорила, что я нашла кожух от мужа, которого расстреляли большевики. Кроме этого, в церкви я устраивала погребение мужу, а после погребенья обед.

Как на погребенье, так и на обеде и в других общественных местах я высказывалась с клеветой на Советский Союз и на партию большевиков.

Вопрос: Что еще Вы можете добавить следователю?

Ответ: Добавить ничего не могу. Записано с моих слов верно и лично мною прочитано, на понятном мне языке. […]

[підпис]

Допросил оперуполномоченный Брацлавского РО НКВД

младший лейтенант службы безопасности [підпис] Бондарев

[…]

1 травня 1944 р.

Вопрос: Кто из ваших родственников подвергался репрессиям со стороны советских органов?

Ответ: Из моих родственников подвергались репрессиям со стороны советских органов следующие:

В 1938 году был арестован органами НКВД мой дядя по матери — Городовский Николай Иванович, как священник. В этом же 1938 году муж моей сестры — Василенко Анатолий. Также в 1938 году муж сестры моего мужа — Ковальчук, имя–отчество не знаю, и в 1937 году был арестован мой муж Миськевич Димитрий Феофанович[1].[…]

Вопрос: Как и где Вы работали в период румыно-немецкой оккупации города Брацлава?

Ответ: С октября месяца 1941 года до 1943 года включительно я работала учительницей младших классов школы-десятилетки, преподавательницей Закона Божьего.

Вопрос: В каком духе воспитывали Вы вверенных Вам учеников?

Ответ: Я воспитывала детей, которые у меня учились, в религиозном духе, убеждала их, чтобы они ходили в церковь, молились Богу и выучили Закон Божий и Апостол.

Вопрос: Следствие располагает данными, что Вы, кроме воспитания детей в религиозном духе, прививали им и воспитывали ненавидеть Советскую власть. Скажите, с какой целью и почему Вы так усердно старались привить детям ненависть к Советскому союзу?

Ответ: Да, я действительно говорила ученикам, чтобы они чтили Бога, так как от Бога зависит судьба человечества. И далее, ссылаясь на Советский Союз, я говорила: вот видите, коммунисты не верили [в] Бога, презирали религию, сажали в тюрьмы и расстреливали богослужителей, так вот Бог разгневался на большевиков и послал им кару и неудачи, и Бог послал на большевиков немцев, некоторые веруют [в] Бога, и они разобьют большевизм, и Россия снова будет свободной и свободно верующей в Бога. Говорила я это в силу своего антисоветского настроения и будучи обиженной на Советскую власть, так как я действительно почти 10 лет была гонимая и преследуемая советской властью.

Вопрос: Скажите, с какой целью и сколько раз Вы ездили в город Винницу?

Ответ: В 1943 году, примерно в июле месяце я узнала от людей, приезжавших из Винницы, о том, что якобы там, около городской тюрьмы идут раскопки трупов людей, которые были арестованы в 1937 и 1938 году органами НКВД и впоследствии ими же расстреляны. Услышав это, я поехала специально в город Винницу для того, чтобы разыскать своего [мужа], которого арестовало НКВД в 1937 г. И в этот же день нашла в этой яме кожушок со своего мужа.

Вопрос: И что Вы делали, после того, как нашли этот кожух?

Ответ: Найдя кожух, я, Белецкая, начала плакать и выкрикивать разные антисоветские слова, и в этот момент ко мне подошел один немецкий генерал и начал меня успокаивать. После того, как я успокоилась, ко мне подошли 2 немецких солдата в форме, которые предложили мне следовать за ними, а кожух покуда не трогать. Эти солдаты привели меня в гестапо, в кабинет, где находились два немца в форме, переводчик один и машинистка. Там меня допросили, расспросили, кто и когда из членов семьи репрессирован, за что, какая семья, где оканчивал духовную школу, год и место рождения, как Советская власть относилась к членам его семьи. На все эти вопросы я отвечала, а машинистка печатала, а после допроса мне дали расписаться на печатном листе. При выходе из гестапо я зашла в комендатуру и попросила коменданта, чтобы он дал мне справку, что я действительно нашла кожух своего мужа, но он отказал и сказал мне зайти в редакцию и там получить надлежащую мне справку. После этого я уехала домой в город Брацлав.

Вопрос: Когда еще, и с кем Вы ездили в Винницу?

Ответ: По приезду в город Брацлав я рассказала, что нашла кожух от своего мужа, и что в Виннице много таких людей, которые находят свои вещи, которые находились у родственников в момент ихнего ареста. И приблизительно в первых числах августа месяца 1943 года с группой курсантов, состоящих из учителей и служащих, я вторично поехала в город Винницу, и в тот же день с группой курсантов я снова уехала домой в Брацлав.

По дороге в Брацлав меня остановили едущие на легковой машине немец в военной форме и один переводчик, который первый раз меня расспрашивал. Этот немец через переводчика мне сказал, чтобы я приехала 20 августа 1943 года и приняла участие в комиссии.

В назначенный день я поехала в Винницу, где имела встречу с митрополитом Греции, который расспросил через переводчика меня, кто из священников нашей семьи арестован. И этот переводчик мне сказал, что митрополит Греции, узнав обо мне, решил приехать и поговорить со мной лично.

После короткого разговора этот митрополит благословил меня, и я отошла от него.

После этого ко мне подошел один румын и дал мне письмо к Брацлавскому претору, чтобы последний мне оказывал содействие в продуктах питания и считались со мной как с женой репрессированного священника.

После этого я вторично зашла в гестапо и попросила справку, но немец через переводчика сказал, чтобы я переезжала в город Винницу, и они дадут мне хорошую работу и квартиру и будут оказывать мне всестороннюю помощь, а так как я проживаю на румынской территории, то они мне не могут ничем помочь, и после этого они меня послали в типографию, где я получила справку о том, что я нашла кожуха с мужа, который

был растрелян органами НКВД в городе Виннице. И я с этой справкой уехала домой в город Брацлав.[…]

Вопрос: какую литературу и от кого Вы получили в Виннице и куда Вы ее дели?

Ответ: Когда я зашла в типографию за справкой, то там мне дали целую пачку брошюр, в которых говорилось о зверствах большевиков, и кто из какого района нашел вещи расстрелянных родственников. Эту литературу мне предложили распространить, но я по приезду в город Брацлав сдала все в жандармерию. […]

Допросил оперуполномоченный НКГБ [підпис] Бондарев

ДАВО. — Ф. Р–6023, оп. 4, спр. 26447. — Арк. 14, 15, 15 зв., 16, 16 зв., 17, 19 зв. — Оригінал. Рукопис.

Примітка: [1] Миськевич Дмитро Федорович, 1890 р.н., с. Пужайково Савранського р-ну Одеської обл, українець. Закінчив духовну семінарію, проживав у с. Сальник Калинівського р-ну. Арешт. 3 грудня 1937 р. Звинувач. за ст.ст. 54–10, 54–11 КК УРСР. Постановою Трійки УНКВС по Вінницькій області від 07.09.1937 р. розстріляний 13.12.1937 р. Реабіл. 13.04.1960 р. Вінницьким облсудом.

Документ № 149
Витяг із протоколу допиту Д.Ю. Сухіна[1] як свідка розкопок у м. Вінниці жертв політичних репресій під час нацистської окупації

[травень] 1944 р.

[…] В 1943 году немцы организовали провокационный акт раскопок жертв, якобы замученных органами НКВД. Со слов священника Ярославского мне стало известно, что перед раскопками всех священников вызывали в гестапо, чтобы они занялись агитацией через церковь о «правдивости» данных раскопок.

В каждой церкви священники объясняли населению, что в г. Виннице по Литинскому шоссе производятся раскопки трупов расстрелянных органами НКВД, и во время служения священник Ярославский раздавал листовки антисоветского провокационного характера о раскопках трупов.

Узнав, что в Виннице проводятся раскопки, я так же решил пойти и взял с собой свою жену.

Подойдя к вырытой яме, я увидел в ней много трупов. В это время архиерей Григорий в своей проповеди высказывал провокационные измышления и всячески клеветал на органы Советской власти. […]

В 1943 году немцами были организованы раскопки жертв, якобы замученных органами НКВД. Перед раскопками священник Ярославский, как и все остальные священники, был вызван или к гебиткомиссару, или в гестапо, того сейчас я не помню. Всем священникам было дано указание объявлять населению, «как издевалась Советская власть над украинским народом». Это мне известно со слов самого Ярославского.

Ярославский неоднократно посещал раскопки, где архиерей Григорий проводил похороны трупов. По возвращению в церковь, Ярославский во время служения (в церкви) в проповеди заявлял: «Сегодня я видел трупы наших братьев, замученных органами НКВД. Это был украинский народ. Видите, как Советская власть издевалась над украинским народом». […]

Мне приходилось неоднократно встречаться с архиереем Григорием. Первый раз я его увидел в Казанском автокефальном соборе. В своей проповеди, обращаясь к присутствующим, архиерей Григорий заявил: «мы украинцы, у нас должна быть своя территория, свой язык, своя церковь. Украинский народ должен быть самостоятельный, ни от кого не зависим».

Вторично встретил я архиерея Григория во время раскопок. Во время погребения Григорий в своей проповеди заявлял: «Это мы хороним наших украинских братьев и сестер. Их замучила в своих тюрмах Советская власть».

И архиерей Григорий высказывал всевозможную клевету на руководителей партии и советского правительства, органы НКВД, восхваляя при этом приход немецкой армии. […]

ДАВО. — Ф. Р– 6023, оп. 4, спр. 4905. — Арк. 15, 16, 20, 22. Оригінал. Рукопис.

***Примітка*:** [1] Сухін Дорофей Юхимович, 1892 р.н., українець, проживав у с. Малі Хутори Вінницького р-ну. Звинувач. за ст. 54–1–«а» КК УРСР. 15.07.1944 р. звинувачення було перекваліфіковано за ст. 54–10 КК УРСР. 01.08.1944 р. справа була припинена за відсутністю складу злочину.

Документ № 150
Витяг із протоколу допиту працівниці газети «Вінницькі вісті» З. О. Хилобокої щодо її участі розкопках жертв політичних репресій під час нацистської окупації

17 травня 1944 р.
Допрос начат в 10.00

Вопрос: Вы на какую должность претендовали в момент поступления в редакцию газеты «Винницки висти»?

Ответ: В момент поступления на работу в редакцию газеты «Винницки висти» я имела ввиду поступить на должность корректора, но так как свободной должности корректора не оказалось, я была принята на должность выпускающей. […]

Вопрос: Что вам известно о найденных документах при раскопках трупов, якобы замученных органами НКВД?

Ответ: В начале раскопок в редакцию газеты «Винницки висти» (мне кажется Трембовецкий) привез два или три мешка с вещественными доказательствами, как-то: документами, крестиками, фотографиями, книгами и т.д., которые в библиотеке редакции лично Трембовецким были поставлены на выставку для опознания родственниками убитых этих предметов. После непродолжительного времени (не

более 10 дней) все вещественные доказательства с выставки были отправлены в гестапо.

Вопрос: Откуда вам известно о том, что документы, которые были на выставке, отправлены в гестапо?

Ответ: Об отправке документов в гестапо мне стало известно от Трембовецкого, которого лично я спрашивала по этому вопросу.

Вопрос: Кто вам поручал регистрировать и опрашивать лиц, прибывающих на выставку и опознавших фотографии и другие предметы из своих родственников, якобы замученных органами НКВД?

Ответ: Регистрацию и опрос лиц, прибывающих на выставку, я, Хилобокая, не проводила, так как мне такого поручения никто не давал.

Вопрос: По чьему заданию вы производили оформление выставки?

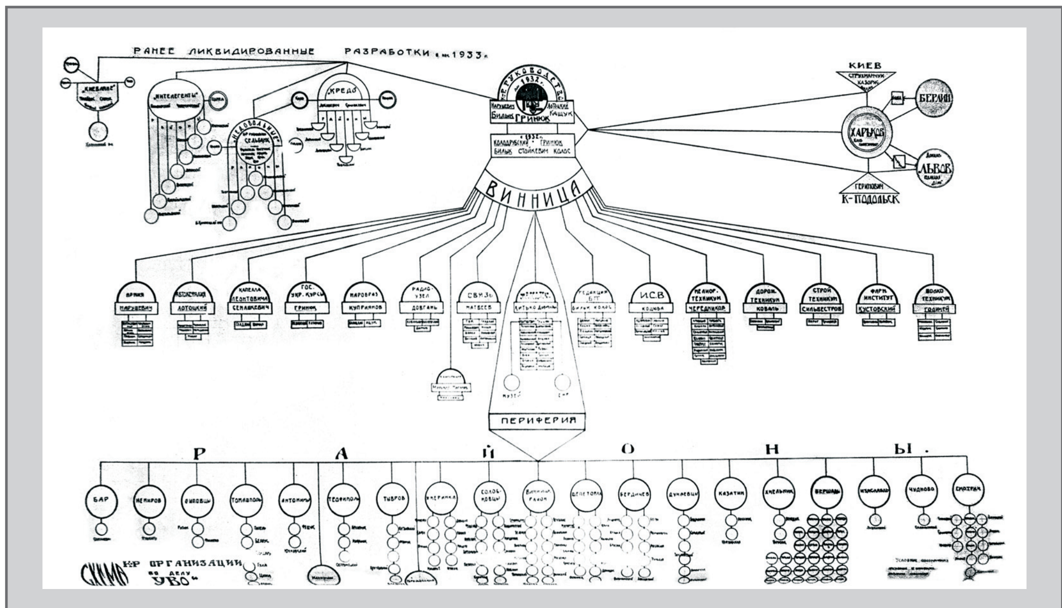
Ответ: Оформление выставки я не производила, так как мне на это никто задания не давал, так…

Допрос прерван в 1.00[1]

Протокол мною прочитан, с моих слов записано правильно [підпис]
Следователь следственного отдела УНКГБ
по Винницкой области
младший лейтенант госбезопасности [підпис] Красюков

ДАВО. — Ф. Р– 6023, оп. 4, спр. 26380. — Арк. 21, 21 зв. Оригінал. Рукопис.

Примітка: [1] Так у тексті.

Маячний витвір «архітекторів» НКВД щодо Подільського філіалу УВО (1932–1933 рр.)

ВІННИЦЬКА ТРАГЕДІЯ У ФОТОДОКУМЕНТАХ. РОЗКОПИ 1943 р.

Про події цієї трагедії — більшовицькі вбивства у Вінниці 1937–1938 рр., розкриття масових братських могил під час німецької окупації — травень–жовтень 1943 р. — написано в документальних книгах, виданих на основі матеріалів німецького розслідування: ***«Офіційні матеріали про масові вбивства у Вінниці»*** *— «Народовбивство в Україні» (1995 р.), у книзі «Вінниця: злочин без кари» (1994 р.), виданій під редакцією Є. Сверстюка і О. Скопа за сприяння Фонду імені Івана Багряного (США) і Українського Товариства репресованих, а також «Злочин» (упорядник Петро Кардаш), — Мельбурн, Австралія, «Фортуна», — 2003 р. і ін. В них на основі фотодокументів і матеріалів розслідування практично повністю відтворено картини людських трагедій і масового терору на Вінниччині в період 1937–1941 рр. У них подаються плани всіх 3-х місць захоронень розстріляних в'язнів міської тюрми, календар перепоховань, кількість викопаних тіл — 9439, спізнаних — 675.*

Подаємо календар перепоховань 1943 р. та окремі фотодокументи, наявні у редакційно-видавничій групі.

Перше — 12 червня. Поховано 230 тіл. Панахиду правив єпископ Вінницький Євлогій;

друге — 24 червня. Поховано 600 тіл. Панахиду правив єпископ Житомирський і Вінницький Григорій;

третє — 6 липня. Поховано 260 тіл. Панахиду правив єпископ Житомирський і Вінницький Григорій;

четверте — 14 липня Поховано 232 тіла. Панахиду правив єпископ Вінницький Євлогій;

п'яте — 16 липня. Поховано 292 тіла. Панахиду правив єпископ Вінницький Євлогій та єпископ Рівненський та Острозький Федір;

шосте — 21 липня. Поховано 275 тіл. Панахиду правив єпископ Житомирський та Вінницький Григорій;

сьоме — 23 липня. Поховано 250 тіл. Панахиду правив єпископ Вінницький Євлогій;

восьме — 28 липня. Поховано 255 тіл. Панахиду правив єпископ Житомирський та Вінницький Григорій;

дев'яте — 31 липня. Поховано 350 тіл. Панахиду правив єпископ Житомирський та Вінницький Григорій;

десяте — 6 серпня. Поховано 515 тіл. Панахиду правив єпископ Вінницький Євлогій;

одинадцяте — 12 серпня. Поховано 600 тіл. Панахиду правив єпископ Вінницький Євлогій та єпископ Мелітопольський Серафим;

дванадцяте —19 серпня. Поховано 600 тіл. Панахиду правив єпископ Житомирський та Вінницький Григорій;

тринадцяте — 24 серпня. Поховано 750 тіл. Панахиду правив єпископ Вінницький Євлогій;

чотирнадцяте — 31 серпня. Поховано 700 тіл. Панахиду правив єпископ Житомирський та Вінницький Григорій;

п'ятнадцяте — 7 вересня. Поховано 510 тіл. Панахиду правив єпископ Вінницький Євлогій;

шістнадцяте — 17 вересня. Поховано 500 тіл.

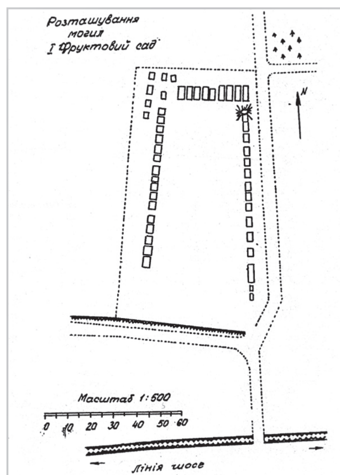
сімнадцяте — 23 вересня. Поховано 1000 тіл.

вісімнадцяте — 30 вересня. Поховано 560 тіл.

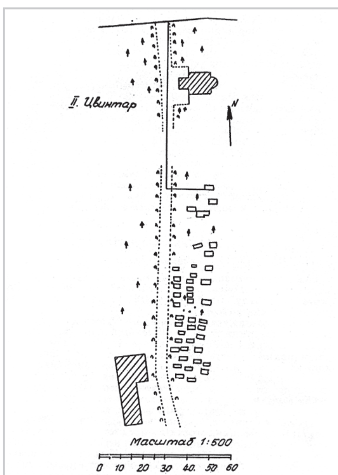
дев'ятнадцяте — 3жовтня. Поховано960 тіл.

Упорядкував І. Паламар

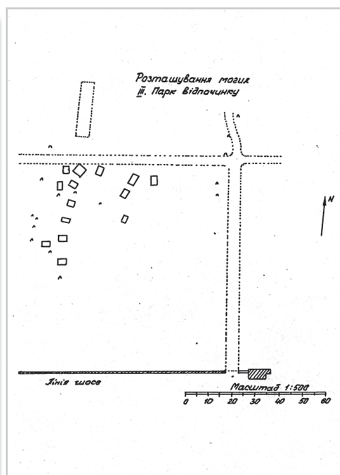
План розміщення могил

1. Фруктовий сад

2. Цвинтар

3. Парк відпочинку

Розкопи першої могили

Вийняті тіла для розпізнавання

Відкрита масова могила

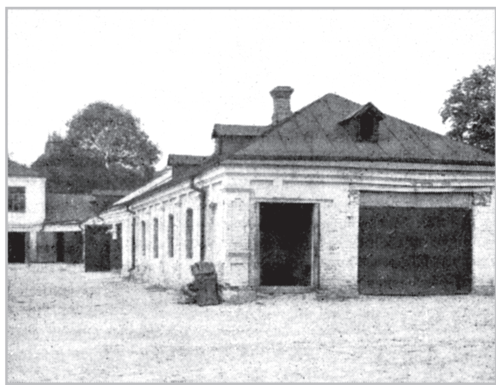
Виймання тіл на поверхню

Нижня частина могили

Колишнє приміщення та в'язниця НКВД

Гараж, де розстрілювали в'язнів

*Частина міської тюрьми
для в'язнів НКВД*

Запис комісією свідченьгромадян

Розпізнавання тіл

Розшуки одежі рідних

Медична ексгумація тіл

Розшуки тіл закатованих родичів

Віднайдений плащ свого чоловіка

Могила з тілами для перепоховання

Похоронний молебень

Священники під час панахиди

Документ № 151
Постанова про долучення речових доказів до слідчої справи З.О. Хилобокої

29 липня 1944 р.

«Утверждаю»
начальник следственного
отдела УНКГБ
по Винницкой области
[підпис] Фомин

Я, следователь след[ственного] отдела УНКГБ по Вин[ницкой] области, младший лейтенант госбезопасности Красюков, рассмотрев контрреволюционно-националистическую литературу и 3 фашистских знака, изъятые при обыске на квартире у обвиняемой Хилобокой Зинаиды Алексеевны,

НАШЕЛ:

Что в числе изъятой националистической литературы имеются книги под заголовком:

1. «Поэзии» автора Тарноградского, техническим редактором которой являлась обвиняемая Хилобокая
2. Маркиян Шашкевич автора Возняка
3. Симон Петлюра автора Корбута
4. Свастика фашистских знаков /три/ и два текста националистических песен «Вже час, вже час», «Не пора»
5. Кроме того, в редакции «Винницкие висти» изъята книга «Злочин у Виннице» автора Трембовецкого о провокационных раскопках трупов, якобы замученных органами НКВД, техническим редактором которой являлась обвиняемая Хилобокая.

Что имеет отношение к прямому обвинению Хилобокой З.А. и характеризует ее как украинскую националистку, а поэтому постановил:

Вышеуказанную литературу «Поэзия» Тарноградского, Маркиян Шашкевич, «Возняк»[1], Симон Петлюра Корбута, 3 свастики фашистских знаков и два текста националистических песен приобщить к следственному делу, как вещественные доказательства.

Провокационную книгу «Злочин у Виннице» автора Трембовецкого оставить на хранение в УНКГБ по Вин[ницкой] области.

Следователь УНКГБ по Винницкой области
майор госбезопасности [підпис] Красюков

ДАВО. — Ф. Р–6023, оп. 4, спр. 26380. — Арк. 50. Оригінал. Машинопис.

Примітка: [1] Так у тексті.

Документ № 152
Доповідна записка кореспондента газети «Правда» у Ворошиловградській області Я. Муляра в ЦК КП(б)У про ситуацію в колгоспах Могилів-Подільського району Вінницької області

10 серпня 1944 р.[1]

Я побывал в нескольких колхозах Могилев-Подольского района, Винницкой области, на Украине. Буквально везде пришлось слышать бешеную агитацию против колхозов. Возвратившиеся в села репрессированные и высланные в свое время кулацкие элементы подняли голову. Они пустили слух, что после войны колхозы будут распущены. Поэтому сейчас отсталые колхозники и даже некоторые антисоветски настроенные руководители сел и колхозов все делают, чтобы ускорить процесс разложения когда-то успешно развивавшихся коллективных хозяйств.

Семьи кулаков села Субботовки Молотника Трофима, Паршина Авксентия, Белинского Алексея, Слободянюка Романа, Бабия и многие другие распределили между собой колхозные виноградники, обрабатывают их при помощи наемного труда и богатеют. Мало того, кулаки, их сыновья и дочери заняли самые красивые колхозные дома. Дошло до того, что даже сельсовет и правления колхоза пришлось разместить в одной совершенно неприспособленной хатенке.

А как организован труд в колхозах? Идя на поводу вражеских элементов, руководители колхозов под видом применения индивидуальной сдельщины распределили нормы не среди пригодных к труду колхозников, а среди едоков. Как на практике получилась эта индивидуальная сдельщина, можно видеть на таком примере. Жена красноармейца из Субботовского колхоза Сотниченко Ксения Спиридоновна работает одна. У нее четверо детей. На уборке ей дали четыре нормы трудоспособного колхозника. Федосия Макаревчук имеет четверо маленьких детей. Муж в Красной Армии. Ей также дали четыре нормы. А вот пристроившийся в колхозе сын крупного кулака Николай Коровянко на четырех трудоспособных получил 2 нормы.

Кстати о Коровянко Николае. Его старший сын в период оккупации закончил краткосрочные курсы в Германии и был ответственным работником в гестапо. Много семья погубила невинных жертв, много захватила имущества советских людей. И вот этого живодера местные власти защищают открыто. Почему, спрашивается? Да потому, что Коровянко ничего не жалеет из награбленного добра, чтобы подкупить продажных руководителей села и колхоза. Кроме того, Коровянко из колхозного зерна делает самогон, колхозными лошадьми возит его на базар, продает и вырученные деньги делит с правленцами этого же Субботовского колхоза. Вот почему председатель артели Стангрит Тимофей у Коровянко организовал пункт по заготовке овощей. Вот почему его дочь, Коровянко Соня, устроена на приемочном пункте Заготзерно. Неудивительно, что в колхозе процветает воровство. Крадут зерно, овощи, деньги — все, что попадет под руку. Колхоз хиреет.

Многие семьи военнослужащих остались без крова и не получают никакой помощи. Ни Субботовский сельсовет, ни правление колхоза ничего не сделали, чтобы

помочь им восстановить дома и получить государственную помощь. Зато руководители села из кожи лезут, чтобы помочь семьям врагов советской власти. Муж дочери крупнейшего кулака Ирины Белинской Александр Малушенко служит в немецкой армии, а она получает государственную помощь, как семья красноармейца.

Кто же те руководители сел и колхозов, которые допускают такие безобразия? Это в основном люди, работавшие при немцах и румынах, душой и телом служившие оккупантам. Председатель Субботинского сельсовета Сотниченко Яким подвизался у немцев. Это он вместе с теперешним завхозом Субботинской артели Скородинским Николаем выдали оккупантам все оружие, хранившееся в селе и предназначавшееся для партизан. Это он, Сотниченко Яким, в центре села сбросил с пьедестала памятник Ленину и на глазах возмущенных и плакавших от горя жителей отбил ему голову.

Председатель Субботовского колхоза Стангрит Тимофей работал старостой колхоза при немцах. Это он с музыкой отправил для немцев и румын всех колхозных коров, овец, свиней. Это он первый организатор расхищения колхозного имущества. Это при его содействии группа врагов, возглавляемая репрессированным Балтовским Тодоном, развернула сейчас спекуляцию скотом и различными продуктами сельского хозяйства.

Партийные организации не устранили от руководящей работы в селах и колхозах изменников и предателей, не повели борьбу за укрепление колхозов сразу же после освобождения района от немецко-румынской оккупации. Слабо выдвигаются на руководящие посты молодые работники, проявившие себя в борьбе с оккупационным режимом. Получается такое впечатление, будто вся работа Могилев-Подольского райкома КП(б)У по подбору и расстановке кадров сводится к тому, чтобы дискредитировавших себя руководителей в одном селе переводить в другое село.

Бывший председатель Субботовского сельсовета Балтовский Салезий рассадил кулаков в колхозных домах и усадьбах, отобрал коровы у семей военнослужащих, а также натворил много других антисоветских дел в селе. И что же? Его сняли с поста председателя Субботовского сельсовета и послали председателем Вендычанского колхоза, где он до сих пор продолжает творить свои черные дела.

Я не сумел поставить эти вопросы ни перед Могилев-Подольским райкомом партии, ни перед Винницким обкомом КП(б)У. Поэтому считаю своим долгом поставить эти вопросы перед Вами, чтобы Вы через соответствующие организации помогли Могилев-Подольскому райкому КП(б)У исправить грубейшие ошибки в руководстве колхозами крупнейшего в Винницкой области района, недавно освобожденного от немецко-румынской оккупации.

Корреспондент «Правды» по Ворошиловградской области Я. Муляр

ДАВО. — Ф. П–136, оп. 13, спр. 5. — Арк. 42–46. Копія. Машинопис.

Примітка: [1] Вінницька область була звільнена від німецької окупації в березні 1944 р.

Д о к у м е н т № 153
Витяг із обвинувального вироку колишнього відповідального редактора газети «Щотижневик Барського округу» О.Я. Колодченка[1] як свідка розкопок жертв політичних репресій у м. Вінниці під час нацистської окупації

5 вересня 1944 р.

[…] В июле 1943 года обвиняемый Колодченко в составе делегации Барского района ездил в гор. Винницу на организованные немецкими властями провокационные раскопки трупов граждан, якобы расстрелянных органами НКВД, и по возвращению с провокационных раскопок как ответственный редактор-корректор лично откорректировал и 27 июля 1943 года поместил в газету «Еженедельник Барского округа» статью антисоветского содержания о Винницких раскопках под заголовком «Действительное лицо советского гуманизма», в которой также была изложена клевета на советскую конституцию, коммунистическую партию, ее вождя и органы НКВД, восхвалял фашистский строй, и Гитлера. […] Будучи допрошенным в качестве обвиняемого Колодченко в предъявленном ему обвинении виновным признал себя полностью. […]

ДАВО. — Ф. Р– 6023, оп. 4, спр. 26457. — Арк. 43 зв. Оригінал. Машинопис.

Примітка: [1] Колодченко Олександр Якович, 1910 р. н., українець, безпартійний, освіта вища, до окупації працював учителем. В період нацистської окупації — відповідальний редактор газети «Щотижневик Барського округу». 05.09.1944 р. вироком військового трибуналу військ НКВС по Вінницькій області засуджений до розстрілу. 22.11.1944 р. Президія Верховної Ради СРСР замінила розстріл 20-ма роками ВТТ. Подальша доля невідома. Реабілітований 28.01.1992 р.

Д о к у м е н т № 154
Постанова на арешт М.Д. Клешко[1] за зв'язок з українськими націоналістами в період нацистської окупації Вінницької області

29 вересня 1944 р.

«Утверждаю»
нач[альник] УНКВД
по Винницкой области
полковник милиции [підпис]
Громинский

Арест санкционирую
прокурор войск НКВД
по Винницкой области
майор юстиции [підпис]
Старостенко

Я, ст[арший] опер[ативный] уполномоч[енный] ОГБ УНКВД по Винниц[кой] области мл[адший] л[ейтена]нт госбезопасности Дмитриев, рассмотрев поступивший в Хмельникское НКВД материалы о преступной деятельности гр[ажда]ки Клешко Марии Денисовны, 1924 года рождения, уроженка и жительница с[ела] Филиополь

Хмельн[икского] р[айо]на Винниц[кой] обл[асти], происходит из крестьян-кулаков, беспартийная, гр[аждан]ка СССР, украинка, м[ало]гр[амотная], со слов не судима, колхозница, проживает в селе Филиополь Хмельникского района

НАШЕЛ:

Что гр[аждан]ка Клешко Мария Денисовна, проживая на временно оккупированной территории немецко-фашистскими захватчиками с[ела] Филиополь Хмельникского р[айона], систематически проводила антисоветскую агитацию среди жителей села Филиополь, восхваляла немецко-фашистские порядки и немецкую армию, клеветала на Красную Армию и Советскую власть. Кроме того, имела тесную связь с ярыми националистами Фыц Василием и Фыц Петром и другими националистами. Состояла членом украинской «Просвиты». На основании изложенного

ПОСТАНОВИЛ:

Гр[аждан]ку Клешко Марию Денисовну, проживающую в селе Филиополе Хмельникского района, подвергнуть аресту и обыску.

Ст[арший] опер[ативный] уполном[оченный] ОГБ УНКВД
по В[инницкой] о[бласти] мл[адший] л[ейтена]нт
госбезопасности [підпис] Дмитриев

Согласен: нач[альник] ОГБ УНКВД по Винниц[кой] обл[асти]
майор госбезопасности [підпис] Бруевич

ДАВО. – Ф. Р – 6023, оп. 4, спр. 1200. — Арк. 4. Оригінал. Машинопис.

Примітка: [1] Клешко Марія Денисівна померла у Вінницькій тюрмі 08.03.1945 р. Причина смерті, згідно з діагнозом лікаря: інфаркт, викликаний сипним тифом. 12.11.1944 р. за зв'язок з М.Д. Клешко була заарештована Н.П. Грінчак, 1923 року народження, жителька с. Філіополя Хмельницького району Вінницької області, малоосвічена колгоспниця, в період нацистської окупації член «Просвіти». 20.03.1945 р. померла у Вінницькій тюрмі. Причина смерті згідно з діагнозом лікаря — дистрофія в результаті сипного тифу. *(Див.: ДАВО. Ф. Р – 6023, оп. 4, спр. 1200. — Арк. 11).*

Документ № 155
Витяг із листів громадян Вінницької області, затриманих військовою цензурою НКГБ СРСР про незадовільний стан підготовки до весняної посівної кампанії[1]

22 березня 1945 р.
Сов. секретно

[…] 3.02.45. «…В колхозе угрожающее положение с тягловой силой. В посевную работать будет не на чем. Придется плуги тащить самим по полю. Пропало 57 лошадей. Весь запас корма растащили».

(Шнейдрук. Винницкая область. Турбовский район, с. Косаковка).

1.02.45. «…В колхозе сейчас дела плохие. А весной не знаем, что будем делать. Семян нет, тягловой силы тоже нет. Лошади и телята дохнут. Весной землю придется копать лопатами. …. будем …. и последний хлеб с горшков высыпать. Ожидать нужно 33 года».

(Заводская Н.И. Винницкая область. Брацлавский район, с. Чернышевка).

7.02.45 г. «…В колхозе очень плохо — лошади дохнут, хлеба и семян нет. Председатель уже просит, чтобы люди картошку сдавали лошадям, так что весной придется пахать на коровах».

(Грушко. Винницкая область. Немировский район, с. Боблив).

8.02.45. «…В колхозе безобразие. Хлеб стоит не молоченный, лошадей всего по 2 пары на всю бригаду. Семян на весну нет. Председатель только за магарычем бегает, а о севе не думает».

(Марунич С.Е. Винницкая обл., Бершадский район, с. Поташне).

30.01.45 г. «…В нашем колхозе еще не молотили ячмень, овес и гречиху. Не засыпали семенного фонда. Люди на работу не ходят, потому что хлеба не дают, свеклу не вывезли, она вся замерзла на поле. Хлеб хороший уродился, но наше правление все на базар перевозило и ничего народу не дали».

(Зырянская. Винницкая обл. Вороновицкий р-н, с. Александровка).

25.02.45. «…Скоро сев, землю пахать не придется. Из 150 лошадей осталось 60, остальные пали, а часто … в другое село».

(Савинко К.С. Винницкая обл. Вороновицкий р-н, с. Никифоровцы).

9.02.45 г. «…Положение в колхозе тяжелое. Посевную кампанию проводить нечем. Семенного фонда нет, а план сева большой. Лошади падают. В нашем колхозе пало 50 — в районе 630 голов».

(Рурь П. Винницкая область, Томашпольский район, с. Кисли).

9.02.45 г. «…В колхозе лошади все подыхают, так что весной придется самим в плуг впрягаться. В прошлом году все снопы переносили на своих плечах, но это еще ничего, а вот как поля будут засеяны, потому что нечем — это хуже».

(Ризник С.Г. Винницкая обл. Гайсинский р[айо]н, с. Кублич).

По приведенным материалам информирован Винницкий обком КП(б)У[2]

Начальник отдела «В» НКГБ СССР [підпис] (Смородинский)[3]

ЦДАГО України. — Ф. 1, оп. 23, спр. 2294. — Арк. 1, 4–5. Оригінал. Машинопис.

Примітки:

[1] У супровідному листі вказувалося: «Наркомзем СССР. Т[оварищу] Андрееву А.А. Военной цензурой НКГБ СССР зарегистрированы письма, исходящие от населения Черниговской и Винницкой областей с сообщениями о неудовлетворительной подготовке к весеннему севу. По Черниговской области в феврале отмечено 511 писем, по Винницкой 161. При этом прилагаем выдержки из наиболее характерных писем. Зам. Народного комиссара гос[ударственной] безопасности Союза СССР Кобулов».

[2] На документі резолюція: «т. Коротченко. Просьба ознакомиться и сообщить о принятых мерах к проверке указанных в записке фактов. 23.03. А. Андреев».

[3] Відділ «В» НКГБ СРСР займався використанням оперативної техніки. Частково займалися і перлюстрацією кореспонденції.

Документ № 156
Постанова на арешт рядового 27 окремого батальйону 33-ої гірської стрілецької бригади військ НКВД Г.І. Білоконя за антирадянські висловлювання серед особового складу

10 вересня 1945 р.
гор. Слюдянка

«Утверждаю»
нач[альник] ОКР НКВД «Смерш»
33 ГСБ войск НКВД майор
[підпис] Семыкин
НКВД старший лейтенант
юстиции [підпис]

Арест и содержание под стражей
Белоконь Г.И.
«санкционирую»
военный прокурор 29 дивизии
Горбачев[1]

Я, опер[ативный] уполномоченный отдела контрразведки НКВД «СМЕРШ» 33-й горно-стрелковой бригады войск НКВД по охране жел[езных] дорог, ст[арший] лейтенант Лепенин В.И., рассмотрев материалы о преступной деятельности красноармейца 27 отдельного батальона 33 горно-стрелковой бригады войск НКВД — Белоконь Григория Ивановича, 1918 года рождения, уроженец дер[евни] Ивановцы, Тывровского района, Винницкой области, из крестьян, украинец, член ВЛКСМ, образование 4 класса НСШ

НАШЕЛ:

Белоконь, будучи на службе в войсках НКВД систематически проводит среди военнослужащих части антисоветскую агитацию, направленную на подрыв мощи Советского Союза, дискредитацию колхозного строя, неверие в советскую печать и т[ак] д[алее]. Так, например: в конце мая 1945 г[ода] в столовой во время обеда в присутствии красноармейца Логвина, Козина и других Белоконь говорил: «…Хлеб дают плохой, обманывают нас, солдат, разрезают его и добавляют в него воду, чтобы он был тяжелее, а суп — три крупинки гоняются друг за другом с дубинкой, разве это житье, живем, как заключенные, только работать заставляют, а кормить не хотят». (Из показаний свидетелей Козина и Логвина).

15 июня 1945 г[ода], во время читки газет, в присутствии кр[асноармей]цев Игнатьева, Логвина, сержантов Мордвинова и Казарина Белоконь в разговоре проявил неверие сообщениям нашей печати, заявляя: «…Много всего пишут, но правды нигде нет, я газетам никогда не верил и верить не буду». (Из показаний свид[етелей] Логвина, Мордвинова, Игнатьева, Казарина).

В середине июня 1945 г[ода], во время получения обмундирования Белоконь в разговоре по вопросу обеспеченности, в присутствии Мордвинова, Казарина, Логвина, Игнатьева и других заявил: «…Я шесть лет служу в армии и не заслужил брюк себе, офицерам выдают новые брюки, а нас водят, как китайское войско — голым».

Обращаясь к красноармейцам, Белоконь сказал: «…Чего вы смотрите, что это за Красная Армия, нигде ничего не дают, а только говорят, что у нас всего много». (Из показаний свидетелей Логвина, Казарина, Игнатьева, Мордвинова).

В середине июля м[еся]ца 1945 г[ода] в палатке, в беседе по вопросу о колхозах Белоконь сказал: «…При колхозах крестьяне жить стали хуже, единолично жили лучше, если бы не снабжала Украина хлебом Германию и другие республики Советского Союза, тогда хлеба на Украине было бы много».

Кр[асноармеец] Игнатьев ему возразил, Белоконь в ответ на его возражение заявил: «…Если бы Америка не снабжала Советский Союз продуктами, то давно бы все голодали и до сих пор не дают народу хлеба вдоволь, а раньше во время войны давали по 200 грамм на человека, да и сейчас едим все американские продукты, а еще до войны говорили, что в Советском Союзе всего много, а без Украины и Америки не обошлись». (Из показаний свидет[елей] Логвина, Игнатьева).

Кроме этого, в середине июля 1945 года в казарме саперного взвода в беседе с бойцами Белоконь вторично опошлял колхозную жизнь, говоря: «…Колхозы только разорили крестьян, пока будут существовать колхозы, хорошо жить не придется, раньше, до колхозов, всего было много, а теперь ничего не стало. Когда была оккупирована Украина немцами, тогда крестьяне тоже жили лучше, чем при колхозах, пока существуют колхозы, все равно жить хорошо не будем». (Из показаний свидетелей Казарина, Азарина).

8 августа 1945 года вечером после ужина в расположении саперного взвода между кр[асноармей]цами зашел разговор о жизни крестьян на Украине, в этом разговоре кр[асноарме]ец Белоконь заявил: «…Раньше на Украине до колхозов жизнь была лучше, а за время колхозов не стало ни хлеба, ни скота и дома все развалились». Кр[асноарме]ец Никифоров с ним не согласился, тогда Белоконь поднес кулак к его носу и сказал: «…Ты все врешь, я знаю, как у вас живут, ходят, ягоды собирают, продают, этим и живут, а вы все хвалите колхозную жизнь». (Из показаний свидет[елей] Никифорова, Игнатьева, Горбуля, Азарова, Козина).

11 августа 1945 года Белоконь в числе других бойцов находился в клубе. Увидев их, зам[еститель] командира батальона по полит[ической] части капитан Люльченко предложил идти в подразделение отдыхать. Белоконь этим сильно был недоволен, придя в казарму, где личный состав лег отдыхать, заявил: «… Идиот, подлец, гонит из клуба, никому нет отбоя, а нам, краснοперым отбой (так назвал форму войск НКВД). Если бы в другой стране армия так отличилась перед народом, то ее народ носил бы на руках, а у нас в Советском Союзе солдата гонят в шею, попался бы он мне в гражданке, я ударил бы его кирпичом». (Из показаний свидет[елей] Кобдива и Игнатьева).

18 августа 1945 г[ода] около казармы саперного взвода бойцы вели разговоры на разные темы, Белоконь в это время читал письмо, которое только что получил. Кр[асноармеец] Игнатьев поинтересовался у Белоконь, что пишет? Последний ответил: «…Сволочи, а не Советская власть, отбирают у крестьян все продукты, даже последнего теленка». (Из показаний свид[етелей] Игнатьева, Никифорова, Кобдива).

20 августа 1945 г[ода], придя из столовой, кто-то из бойцов сказал, что сегодня хорошие последние известия на фронте, японская армия складывает оружие и сдается частям Красной Армии, кр[асноармеец] Белоконь обратился к кр[асноармей]цу Плясенко и сказал: «…Поезжай хоть ты на фронт, подай братскую руку помощи

японцам, а то Советский Союз привык подавать руки и забирать себе территории других государств». (Из показаний свидет[елей] Горбуля, Игнатьева).

В конце августа 1945 года в расположении саперного взвода старший сержант Мордвинов читал газету, в которой было написано об одном спортсмене, который 100 км проплыл около 16 часов, красноармеец Белоконь, выслушав эту статью, выразил неверие сообщения печати, где сказал[2]: «…Мы там не были и не знаем, а в газетах что угодно напишут, этому верить не приходится». (Из показаний свидет[елей] Мордвинова, Постникова).

В первых числах сентября 1945 г[ода] в расположении саперного взвода между красноармейцами зашел разговор о капитуляции Японии и Германии, где кр[асноарме]ец Игнатьев сказал, что когда немцы подходили к Москве, наше правительство оставалось в Москве и руководило борьбой, Белоконь, слушая разговор, сказал: «… Когда немцы подходили к Москве, у нашего (он назвал одного из руководителей партии и правительства) тоже самолет стоял наготове, еще бы немного, он тоже бы улетел, одинаково, что у Гитлера, что (он назвал вторично этого руководителя)». (Из показаний свидет[елей] Мордвинова, Игнатьева).

ПОСТАНОВИЛ:

Красноармейца 27 отдельного горно-стрелкового батальона войск НКВД — Белоконь Григория Ивановича подвергнуть аресту и обыску.

Опер[ативный] уполном[оченный] ОКР НКВД «СМЕРШ»
33-й ГСБ — ст[арший] лейтенант [підпис] Лепенин[3]

ДАВО. — Ф. Р–6023, оп. 4, спр. 12943. — Арк. 2, 2 зв., 3. Оригінал. Машинопис.

Примітки:

[1] Після прізвища «Горбачов» напис від руки: «12 ч. 20 м.» «11». Далі — машинописом — «сентября 1945 г.».

[2] Так у тексті.

[3] 25.09.1945 р. Г.І. Білокінь був звинувачений за ст. 58–10 КК РРФСР. 05.10.1945 р. звинувачення було перекваліфіковане за ст. 58–10 ч. ІІ КК РРФСР. 16.10.1945 р. Військовий трибунал військ НКВС Іркутської області засудив Г.І. Білоконя до шести років виправних робіт за ст. 58–10 ч. І. У червні 1946 р., в результаті перегляду справи, вирок було підтверджено Військовим трибуналом військ НКВД Красноярського краю. Реабілітований інвалід 1-ї групи Г.І. Білоконь у грудні 1959 р. Проживав тоді у м. Абакан Хакаської області Красноярського краю.

Д о к у м е н т № 157
Доповідна записка прокурора Вінницької області Голодюка секретареві Вінницького обкому КП(б)У М. Стахурському і голові Вінницького облвиконкому Д. Бурченку про виконання постанови РНК СРСР і ЦК ВКП(б) «Про збирання врожаю і заготівлі сільськогосподарських продуктів у 1945 р.»

7 листопада 1945 р.
Секретно

Органами Прокуратуры Винницкой области, в результате осуществления надзора за выполнением Постановления СНК СССР и ЦК ВКП(б) об уборке урожая и заготовке с/х продуктов, привлечено к уголовной ответственности:

а) председателей колхозов — 52
б) бригадиров — 26
в) прочих лиц — 258

По характеру преступлений эти дела распределяются так:

Из числа сельхозактива:

а) разбазаривание и хищение хлеба — 19
б) срыв хлебоуборочной кампании — 44
в) срыв хлебопоставок — 14
г) хищническое отношение к тяглу — 7

В районном разрезе привлечение с/х актива к уголовной ответственности характеризуется следующими данными:

Наименование районов	За корыстные преступления, связанные с уборкой		За срыв сельхоз. кампании и государственных поставок		Всего
	Лиц	Из них председателей колхозов	Лиц	Из них председателей колхозов	
Бар	3	-	3	3	6
Бершадь	-	-	-	-	-
Брацлав	-	-	1	1	1
г. Винница	-	-	-	-	-
Винницкий район	-	-	1	1	1
Вороновица	1	1	3	1	4
Гайсин	1	1	-	-	1
Джулинка	-	-	-	-	-
Дашев	-	-	1	1	1
Жмеринка	-	-	2	1	2
Ильинцы	-	-	-	-	-
Казатин	5	1	-	-	5

Калиновка	-	-	1	1	1
Комсомольск	-	-	1	1	1
Копайгород	-	-	-	-	-
Крыжополь	2	2	-	-	2
Могилев-Подольск.	-	-	-	-	-
Литин	-	-	3	2	3
Липовцы [1]	-	-	-	-	-
Немиров	3	-	1	1	4
Мур. Куриловцы	-	-	3	1	3
Монастырище	-	-	3	1	3
Оратов	6	3	1	1	7
Ольгополь	-	-	-	-	-
Ободовка	-	-	1	1	1
Погребище	1	1	2	2	3
Плисков	1	1	-	-	1
Песчанка	-	-	1	1	1
Самгородок	2	1	4	1	6
Станиславчик	-	-	2	1	2
Ситковцы	-	-	1	1	1
Тывров	-	-	-	-	-
Теплик	1	1	1	1	2
Тростянец	-	-	2	2	2
Тульчин	2	-	1	1	3
Томашполь	1	-	-	-	1
Турбов	-	-	-	-	-
Хмельник	7	-	5	5	12
Чечельник	-	-	1	1	1
Черновцы	-	-	3	2	3
Шаргород	-	-	-	-	-
Уланов	-	-	-	-	-
Шпиков	1	1	-	-	1
Ямполь	-	-	-	-	-
Ярышев	-	-	2	-	2
Итого	37	12	56	40	93

Привлечено к уголовной ответственности — 258 рядовых колхозников и прочих лиц за расхищение сельхозпродуктов, которыми нанесен ущерб в натуре:

Хлеба — 12 801 кгр.

Картофеля — 391 кгр.

Сахарной свеклы — 194 кгр.

Итого расхищено сельскохозяйственных продуктов — 13 386 кгр.

Возмещен ущерб до суда на общее количество расхищенных сельскохозяйственных продуктов — 13 253 кгр.

К характерным делам можно отнести следующие:

1) В колхозе имени Ленина с. Мартыновка Барского района организовалась группа расхитителей колхозного хлеба, состоящая из бухгалтера колхоза Навроцкого, весовщика Вовчек, ст[аршего] возчика зерна Матюка и ездовых Брик и Матюка.

Эти лица за время с 9 по 13 августа сего года похитили с тока — 1986 кгр. зерна. Хищение зерна производилось методом выписки фиктивных накладных бухгалтером колхоза Навроцким весовщику тока Вовчек. Расхитители зерна арестованы и преданы суду.

2) В с. Слобода-Матвеевская Барского района колхозниками Стопа, Лахман и Мороз было похищено 16 кгр. пшеницы. Об этом стало известно председателю с[ельского] с[овета] Колеснику, который, получив от гр[ажданина] Стопа взятку (ручные часы), скрыл данное преступление. Безнаказанность преступников привела к тому, что в колхозе организовалась группа расхитителей во главе с кладовщиком колхоза, которыми было похищено 650 кгр.

Виновные арестованы и преданы суду.

3) Сторож кладовой колхоза имени 9-й Крымской кав[алерийской] дивизии Гайсинского района Матишин систематически расхищал охраняемое им зерно, которое набирал в специальные карманы и уносил домой. Всего таким образом было похищено 467 кгр.

Виновный арестован и предан суду.

4) Председатель колхоза «Новая жизнь» Комсомольского района Матвейчук допустил разбазаривание колхозного хлеба в количестве 531 кгр., в то время, когда по состоянию на 17/IX–45 г. хлебопоставка была выполнена на 42%. Одновременно с этим, Матвейчук довел до гибели 11 лошадей, которые пали от истощения.

Матвейчук предан суду.

5) Председатель колхоза «Коммуна» Ситковецкого района Дубковский, в связи с преступным отношением к своим обязанностям, допустил большие потери зерна при уборке урожая, сорвал сев озимых культур, не вел борьбы с расхитителями. Так, Дубковский запретил вязать ячмень, который вследствие дождливой погоды пророс на 50% и имеет потери 1050 кгр. В результате затяжки уборки ячменя таковой осыпался на 25% и имеет потери 6700 кгр.

Дубковский предан суду.

6) Председатель колхоза имени «Красной армии» Литинского района Тарасюк сознательно оттягивал сдачу хлеба государству. Так, по состоянию на 20/IX сего года колхоз должен был сдать хлеба 1400 центнеров, однако, несмотря на то, что в кладовой колхоза имелось 298 центнеров обмолоченного хлеба, вывезено на пункт Заготзерно всего 326 центнеров. Кроме того, Тарасюк незаконно израсходовал на внутриколхозные нужды 5% хлеба сверх установленных 15% от общего количества сданного зерна.

Тарасюк предан суду.

Судебная репрессия в отношении сельхозактива и в частности — в отношении расхитителей хлеба характеризуется такими показателями:

1) Нарсудом Черновецкого района осужден председатель колхоза им. Петровского Казанчук Антон Петрович на один год лишения свободы за то, что он не принял надлежащих мер к поднятию трудовой дисциплины колхозников, вследствие чего затянулись сроки уборки урожая, хлебопоставки государству и проведения осеннего

сева. Израсходовал зерна на оплату трудодней колхозникам 26,6% от количества сданного государству вместо положенных 15%.

2) Дудковский Франц Леонтьевич, работая председателем колхоза, не организовал своевременно уборки урожая, лиц, не выработавших обязательного минимума трудодней, не привлекал к уголовной ответственности, не организовал работу коров колхозников по уборке урожая, в результате чего колхоз понес большие потери зерна. Приговором Нар[одного] суда Ситковецкого района Дудковский осужден к двум годам лишения свободы.

3) Народный суд Гайсинского района осудил Николайчука Д.Е. к одному году исправительно-трудовых работ за то, что он, работая председателем колхоза им. Шевченко, на протяжении 10 дней, то есть с 1/IX по 10/IX–45 г. не вывез зерна в госпоставку при наличии в кладовой колхоза 410 центнеров обмолоченного зерна. По протесту прокурора судебная коллегия облсуда отменила приговор за мягкость наказания и дело направила на новое рассмотрение.

4) Нарсудом Крыжопольского района осужден к двум годам лишения свободы Цыгельников Иван Тихонович за то, что, работая пред[седателем] сель[ского] совета в с. Ольшанка, весной 1945 г. получил в колхозе им. Тельмана 152 га земли, которую распределил среди работников сельсовета, в том числе взял себе 0,48 га. С отрезанных участков земли собрал 373 кгр. ржи, которую роздал работникам сельсовета, в том числе взял себе 56 кгр. зерна. За время своей работы Цыгельников выписал из колхозов 1549 кгр. разного зерна.

5) Нарсудом Копайгородского района осуждена Мороз Анна к 4 годам лишения свободы за то, что систематически воровала в поле колхоза. При обыске у нее на квартире было обнаружено 40 кгр. чистого ячменя и 30 снопов необмолоченного ячменя.

6) Нарсудом Плисковского района на 4 года лишения свободы осужден Корж Н.И. за хищение 245 кгр. овса.

7) Нарсудом Тывровского района осуждены: Бойко О.И. к 5 годам лишения свободы, Бойко Григорий — к 4 годам лишения свободы, Вещишин Алексей и Кирилюк Агафон — к 3 годам лишения свободы, каждый за то, что они по договоренности между собой похитили с колхозного поля 3 мешка пшеницы весом 150 кгр.

8) В колхозе Джуплиновка Ильинецкого района Магаляс Марфа и Данильченко Мария совершили кражу 28 кгр. ржи с поля. Нарсудом осуждены: Магаляс к 7 годам лишения свободы и Данильченко к 2 годам лишения свободы.

9) В колхозе имени Ленина Казатинского района ездовой Несецкий Николай во время перевозки зерна из тока в кладовую похитил 107 кгр. зерна, за что осужден нарсудом к 6 годам лишения свободы.

10) Нарсудом Мур. Куриловецкого района осужден к 7 годам лишения свободы Петровский В. за хищение в колхозе 69 снопов пшеницы.

Из 258 человек, привлеченных к уголовной ответственности за хищение хлеба, осуждены судом к более мягкой мере наказания, то есть к исправительно-трудовым работам и условно — 12 человек, или 4,8%.

Такая мягкая мера наказания применялась судами к лицам, совершившим кражи в незначительных размерах с учетом различных обстоятельств: возраста, семейного положения и т[ак] д[алее].

Как правило, дела о хищениях хлеба и других преступлениях, связанных с уборкой хлеба и хлебопоставками, судами рассматривались в колхозах по месту совершения преступления, с участием прокуроров.

Приговора нарсудов по наиболее характерным делам освещались в местной прессе.

Следует отметить, что приведенные выше данные о характере преступности свидетельствуют о том, что наибольшее количество лиц привлечено к уголовной ответственности в связи с расхищением колхозного хлеба. Причиной этому является то обстоятельство, что руководящие работники колхозов, МТС, Заготзерно и других организаций не приняли надлежащих мер к охране хлеба от расхитителей как во время уборки хлеба на поле, так и во время перевозки его в амбары и пункты Заготзерно.

Доводя об этом до Вашего сведения, прошу:

Дать указания РК КП(б)У и Исполкомам Райсоветов депутатов трудящихся об усилении мер к охране и учету хлеба, также подбору людей, которым поручена эта работа.

Прокурор Винницкой области [підпис] Голодюк
советник юстиции

ДАВО. — Ф. П–136, оп. 13, спр. 52. — Арк. 62–68. Оригінал. Машинопис.

Примітка: [1] Так у тексті. Правильно: «Липовец».

Документ № 158

Витяг із доповідної записки виконуючого обов’язки прокурора УРСР державного радника юстиції 3-го класу С. Шугурова секретареві ЦК КП(б)У Д. Коротченку про здійснення нагляду за дотриманням законів у період збирання і хлібозаготівель 1945 року

15 листопада 1945 р.
Сов. секретно

[…] Органами Прокуратуры за срыв хлебоуборочной кампании привлечены к уголовной ответственности 331 чел., за необеспечение урожая 124 чел. Всего, таким образом, привлечено к уголовной ответственности за нарушение сроков уборки, затягивание уборки, необеспечение в срок ремонта тракторов и других с/х уборочных машин отдано под суд 510 чел.

Наибольшее количество по этим видам преступлений привлечено в Киевской области — 63 чел.

Днепропетровской — 63 чел.

Полтавской — 43 чел.

Ворошиловградской — 39 чел.

Кировоградской — 37 чел.

Херсонской — 35 чел.
Сумской — 33 чел.
Винницкой — 29 чел.

По этой категории дел привлечены к ответственности, главным образом, председатели колхозов, бригадиры, директора МТС, механики и участковые агрономы. […]

Наиболее характерным видом преступлений и, к сожалению, довольно распространенным является антигосударственная практика в колхозах, в ряде случаев перерастающая в прямой саботаж сдачи хлеба государству.

К наиболее типичным и повсеместным формам антигосударственной практики — саботажа, можно отнести:

1. Представление заниженных данных урожайности;
2. Представление заведомо неправильных сводок о количестве убранного, заскирдованного и обмолоченного урожая;
3. Выдача фиктивных квитанций колхозам на фактически не сданный хлеб на пункты «Заготзерно»;
4.Сокрытие хлеба в колхозах под видом завышенной влажности, засоренности, плохого обмолота, а также создание искусственных отходов, завышенных потерь при обмолоте и проч.;
5. Засыпка товарного зерна в семенной фонд, якобы собранный из семенных участков. В этих случаях составлялись фиктивные акты об обмолоте этого хлеба из семенных участков. […]

Органы прокуратуры УССР эти виды преступлений (антигосударственную практику очковтирательства, саботаж) квалифицировали как срыв хлебозаготовок, привлекая виновных к судебной ответственности. Всего по состоянию на 1.10.1945 г. привлечено к уголовной ответственности 689 чел., которые как правило осуждены к лишению свободы. […]

Органы прокуратуры УССР за весь период уборки и хлебопоставок по состоянию на 1.10.1945 г. всего привлекли к уголовной ответственности 5074 чел., из них председателей колхозов 685 чел., руководящих районных работников 21.

Из общего числа привлеченных к уголовной ответственности привлечено

1). За необеспечение охраны урожая — 124
2). За разбазаривание и хищение хлеба — 3710
3). За разбазаривание и хищение горючего — 73
4). Срыв подготовки тракторов и других с/х машин — 55
5). Хищническое отношение к живой тягловой силе — 92
6). Срыв хлебоуборочной кампании — 331
7). Срыв хлебопоставок — 674
8). Незаконное использование семенного фонда — 15

Осуждено из них 2775, в том числе к лишению свободы 2496, из них по указу от 7 августа 1932 г. — 44 чел.[1]

Кроме того предано суду и осуждено за уклонение от мобилизаций на сельхоз. работы 1579 чел. […]

За указанный период привлечено к дисциплинарной ответственности 1187 чел., опротестовано 2224 незаконных решений, … местных советских и кооперативных органов, сделано 1864 представления в советские и партийные органы.

Исполняющий обязанности прокурора УССР
Государственный советник
юстиции 3-класса [підпис] С. Шугуров

ЦДАГО України. – Ф. 1, оп. 23, спр. 2294. — Арк. 45–53. Оригінал. Машинопис.

Примітка: [1] 7 серпня 1932 р. ВЦВК і РНК СРСР ухвалили постанову «Про охорону майна державних підприємств, колгоспів і кооперативів та про зміцнення суспільної (соціалістичної) власності», в якій, зокрема, говорилось: «…суспільна власність (державна, колгоспна, кооперативна) є основою радянського ладу, вона священна й недоторканна, і люди, що зазіхають на суспільну власність, повинні розглядатись як вороги народу, у зв'язку з чим рішуча боротьба з розкрадачами суспільної власності є найпершим обов'язком органів Радянської влади». Згідно з цією постановою, написаною власноручно Сталіним, крадіжка майна колгоспу каралася розстрілом, а за пом'якшуючих обставин — ув'язненням не менше 10 років. Прийняття постанови було пов'язане з голодом, що набирав сили в 1932 р. Щоб врятуватися від голодної смерті, селяни, зокрема, зрізали на колгоспних полях колоски, що вважалося злочином. Через те постанова у народі отримала назву «закон про п'ять колосків». На початок 1933 р. за неповні п'ять місяців дії закону в СРСР було засуджено 54 645 чоловік, із них 2110 — до вищої міри покарання, тобто до смертної кари.

Документ № 159
Лист секретаря Вінницького обкому КП(б)У М. Стахурського секретарям райкомів КП(б)У про посилення боротьби з антирадянськими елементами

23 листопада 1945 р.
Совершенно секретно

Во время немецкой оккупации из разных мест возвратились кулацкие и антисоветские элементы. Многие из них захватили государственные и колхозные постройки и «хозяйничают» вопреки интересам колхозов. Больше того, пользуясь благодушием местных властей и работников, эти элементы ведут активную антисоветскую работу, направленную на дискредитацию мероприятий партии и правительства, на разложение колхозов, подрыв трудовой дисциплины, подстрекательство к бесхозяйственности, распространяют всякого рода провокационные слухи и измышления по адресу Советской власти, колхозов.

Не исключена возможность того, что свою деятельность особенно будут активизировать враждебные элементы во время выборов Верховного Совета СССР, чтобы подорвать доверие избирателей к выборам, снизить участие избирателей, опорочить кандидатов в депутаты.

Эти обстоятельства должны были бы заострить внимание райкомов КП(б)У, однако проверкой установлено, что некоторые партийные организации и органы прокуратуры,

НКВД, НКГБ ведут недостаточную борьбу со всеми этими явлениями, а где и ведут, так поверхностно.

В некоторых селах агитаторы не до конца разоблачают существо кулацкой, антисоветской агитации и провокационных слухов, иногда даже партийные и советские работники обходят молчанием эти вопросы, не направляя острие критики и разоблачения носителей разных провокационных слухов.

В отдельных районах прокурорско-следственные органы НКВД и НКГБ несвоевременно реагируют на сигналы рабочих и колхозников, рабселькоров. Мало подымают вопрос о защите интересов государства и колхозов. Борьба со всякими враждебными элементами, распространяющими антигосударственные настроения и слухи, ведется совершенно слабо.

Обком КП(б)У разъясняет, что вопросы большевистской бдительности не сняты, а приобрели еще большую значимость. Борьба со всякими враждебными элементами и настроениями должна быть острой и действенной.

Райкомы КП(б)У и первичные парторганизации должны ставить вопросы большевистской бдительности на обсуждение партийных собраний, на заседаниях райкома, своевременно и глубоко разбирать все факты антигосударственных настроений и действий. Систематически разъяснять трудящимся противонародность их смысла и существо, вскрывать действительное лицо их носителей. А прокурорско-следственные органы, органы НКВД и НКГБ, в свою очередь, должны вести борьбу против тех лиц, которые своими действиями и настроениями причиняют вред государству и колхозам.

Усиление большевистской бдительности в партийных организациях, значительное улучшение партийно-политической работы среди трудящихся поможет успешному выполнению хозяйственных и политических заданий, стоявших перед нашей областью.

С этим письмом ознакомьте райпрокурора, начальников райотделов НКВД и НКГБ.

Секретарь обкома КП(б)У М. Стахурский

ДАВО. — Ф. П–136, оп. 13, спр. 185. — Арк. 1. Копія. Машинопис.

Документ № 160

Витяг із доповідної записки начальника управління НКВД у Вінницькій області полковника Громінського заступнику комісара внутрішніх справ УРСР полковнику Коваленку про роботу відділу кадрів УНКВС Вінницької області у 1945 р.

4 січня 1946 р.
Сов. секретно

1. Краткая общая политико-экономическая обстановка.

Винницкая область сельскохозяйственная с развитой сахарной и другой сельскохозяйственной промышленностью.

В административном отношении разделена на 44 района и в своем составе имеет:

а) городов — 7
б) рабочих поселков — 16
в) городских советов — 2
г) городских райсоветов — 3
д) сельских советов — 1186

До Великой Отечественной войны всего в области насчитывалось населения 2 389 000 чел., из них: городского 271 000, сельского 2 118 000 чел.

Из общего числа населения рабочих и служащих 221 600 чел.

Вся территория области от немецких захватчиков была освобождена в период с 16 по 27 марта 1944 года. За годы оккупации в численности населения произошли большие изменения.

По произведенным учетным данным работниками отдела кадров УНКВД, совместно с партийно-советскими органами на местах, по состоянию на 1.12.45 года общая численность населения 1 832 138 чел., из них: городского 182 610 чел., сельского 1 649 528 чел. Рабочих и служащих 106 840, по полу — мужчин 624 105, женщин — 1 200 831 чел. По национальности: украинцев 1 679 786 чел., русских 57 310 чел., других национальностей 94 971, иностранцев 71 чел.

По предварительным данным, в результате учиненных зверств со стороны немецких оккупантов погибло 216 230 чел. Угнано в немецкое рабство 6 1277, из них по состоянию на 1.01.1946 г. возвратилось на родину в пределы области 21 445 чел.

На территории области в довоенный период насчитывалось 504 промышленных предприятий, большинство которых в период немецкой оккупации разрушены. Самые большие разрушения произведены в городах: Виннице, Жмеринке, Могилеве Подольском, Калиновке.

Среди населения количественно большая засоренность изменническим, предательским, националистическим элементом и активными проявлениями в ряде районов — Хмельникском, Литинском, Калиновском, Дашевском, Жмеринском, Гайсинском, Погребищенском — бандитизма, в том числе и крупных (150–300 чел.) банд УПА, пришедших из областей Западной Украины и в связи с этим активизацией оуновского подполья.

Эта обстановка потребовала от Отдела кадров, кроме кадровой работы оперативного разрешения ряда задач, связанных с мерами по ликвидации бандитизма. Отделу кадров приходилось заниматься: приведением периферийных органов в боевую готовность, укреплением райотделений пораженных бандитизмом районов путем доведения их численности до полной штатной положености, качественного подбора работников, за счет некоторой перестановки из других оперативных и не оперативных органов НКВД, подбором людей с созданием оперативных групп и отрядов, для посылки их в пораженные районы для активной борьбы с бандитизмом, проведением мероприятий по повышению оперативно-служебной квалификации, путем организации учебы в целях качественного улучшения оперативной работы аппаратов.

Со дня освобождения области по 1.01.1946 г., органами НКВД области было проведено ряд боевых операций по ликвидации банд националистов, вскрыто и

ликвидировано ряд подпольных […], националистических, шпионско-предательских и уголовно-грабительских организаций и групп, а именно:

		За 1944 г.	За 1945 г.
1.	Проведено чекистско-войсковых операций	193	78
2.	Ликвидировано бандгрупп	8	3
а)	Убито бандитов	153	6
б)	Задержано бандитов	93	23
в)	Явилось с повинной	7	1
3.	Ликвидировано антисоветских подпольных организаций, не вошедших в число бандитских групп, из них:	14	-
а)	Убито членов к-р организаций	1	-
б)	Арестовано членов к-р организаций	118	49
4.	Арестовано пособников и укрывателей бандитов	55	12
5.	Убито вражеских парашютистов	2	-
6.	Задержано вражеских парашютистов	13	-
7.	Арестовано пособников врага	897	369
8.	Закончено следственно-групповых дел с количеством проходящих по ним лиц	174	69
9.	Закончено одиночных следственных дел	797	529

[…]

Начальник управления по Винницкой области
полковник [підпис] Громинский

ЦДАГО України. — Ф. 1, оп. 23, спр. 2428. — Арк. 2–3, 8–9. Оригінал. Машинопис.

Д о к у м е н т № 161
Доповідна записка секретаря Вінницького обкому партії М.М.Стахурського секретарям ЦК КП(б)У М.С. Хрущову та Д.С. Коротченку про антирадянські прояви у Вінницькій області

13 вересня 1946 р.
Совершенно секретно

За последнее время в отдельных селах области были обнаружены листовки антисоветского, националистического содержания, а также случаи террористических актов.

На территории Сорочанского мелькомбината Дашевского района была обнаружена, приколотая к дереву, написанная от руки листовка:

«Идите по тем дорогам, по которым шла бывшая козацкая Украина.

Здравствуйте, братья и сестры, украинцы и украинки, молодежь и старое поколенье. В первых строках нашего письма сообщаем Вам и сочувствуем великому горю, которое

Вам принес Великий мешок с жидовской готовой завязкой. Так, просим Вас для того, чтобы не повторился 33-й год, делайте так, как вам уже известно. Весь собранный хлеб лежит на складах, а мы пухнем от голода. Так надо, чтобы Украина вновь претворилась в великий огонь против жидов, коммунистического ярма, как была претворена в прошлом против Польши. Для того, чтобы Вы остались живы, надо, чтобы все эти склады пошли дымом, а хлеб чтобы был в наших руках.

Советуем делать коллективно.

Отряд Виктора Деманченского».

В с. Паланка Тульчинского района на стене сарая была приколота, отпечатанная на пишущей машинке, листовка следующего содержания:

«Дорогие, замученные в большевистской и фашистской неволе украинцы и украинки, к Вам обращаемся, друзья наши!

Нет этих слов, чтобы можно было выразить нашу неволю, нашу несчастную жизнь, (которая) подобна собачьей у плохого хозяина.

Бедный украинский народ, за что ты страдаешь, за что умираешь невинно в страшном рабстве.

Неужели не пролил ты реки крови с озверелым фашизмом за лучшую жизнь. Но кучка жидо-большевистских наемников жестоко посмеялась над тобой, несчастный народ, ты воевал за Сталина, за колхозное рабство, за жидо-большевистский рай, а дети твои пухнут с голода на родной украинской земле.

Драгоценный, замученный фашистской и большевистской неволей украинский народ, пойми, что большевизм и фашизм — это родные братья, враги всего человечества. Об этом знает весь мир, и когда объединенными нациями уничтожим фашизм, то не далек тот день, когда большевизм также будет уничтожен.

Народ, проснись, расправь свои руки, и никакая сила не сломит тебя в борьбе. Достаточно терпенья. Счастья и зажиточной демократической жизни нам никто не даст, если мы это сами не завоюем.

Смерть кровавому фашизму! Смерть кровавому большевизму!

Да здравствует свободная, вольная, независимая Украина!

Народ, создавай подпольные партизанские организации, вооружайся, уничтожай большевистских угнетателей, прибери власть в свои руки!

Разбирай колхозно-крепостнический хлеб, чтобы избежать страшный голод в 1947 году!

Украинцы, будьте хозяевами своей богатой земли!

Смерть угнетателям и изменникам!»

Как в первом, так и во втором случае авторы и распространители листовок пока не найдены.

28 августа с[его] г[ода], в 1 часу ночи, неизвестными бандитами в с. Тарнава Монастырищенского района произведено нападение на дом председателя сельсовета, члена ВКП(б) Овчарука Феодосия Акимовича.

В дом произведено 3 винтовочных, 1 из пистолета ТТ выстрела и брошено через окно в квартиру 1 гранату, взрывом от которой легко ранена жена Овчарука.

Во дворе дома Овчарука обнаружены оставленные неизвестными две ржавых гранаты «ЭФ–1», два винтовочных русских патрона, давших осечку, ржавая обойма от винтовочных патронов и одна стрелянная гильза.

По подозрению задержано 4 жителя с. Тарнава.

30 августа с[его] г[ода], в 1 часу ночи, неизвестным произведен выстрел в окно квартиры полевода колхоза с. Полыченцы Комсомольского района Степанец Мефодия Терентьевича. 1899 года рождения, беспартийный. Степанец и его сын тяжело ранены.

В ночь на 8 сентября с[его] года в селе Лесогорка Литинского района Винницкой области неизвестными преступниками выстрелом очередью из автомата убит председатель Лесогорского сельсовета Бычковский Франц Иосипович, 1913 года рождения, уроженец села Гришки Воньковецкого района Каменец-Подольской области, украинец, грамотный, член ВКП(б).

Предварительным расследованием установлено: 7 сентября с[его] года в селе Лесогорка происходило открытое партийное собрание, на котором присутствовало около 80 человек, среди присутствовавших находился председатель сельсовета т. Бычковский. По окончанию собрания в первом часу ночи на восьмое сентября Бычковский возвращался огородами к себе на квартиру, в пути следования неизвестные преступники произвели в него выстрел очередью из автомата, в результате чего Бычковскому были нанесены 3 огнестрельных раны в правый бок и четыре в руку, от которых Бычковский скончался.

Следствием также установлено, что председатель сельсовета т. Бычковский задерживал с поличным зав[едующего] складом Минюк Андрея в момент перевозки им краденного зерна, которое было сдано в колхоз председателю колхоза Семенюк Марку, но последний вновь возвратил это зерно Минюк, и впоследствии открыто угрожали Бычковскому. Такие же угрозы со стороны их были в выступлениях на партсобрании перед убийством т. Бычковского. По данному делу указанные выше лица задержаны.

В связи с указанными контрреволюционными, националистическими проявлениями обком КП(б)У дал указание горкомам и райкомам КП(б)У усилить политическую, массовую и воспитательную работу среди населения.

Одновременно обязано органы МВД и МГБ принять необходимые меры по установлению авторов и распространителей листовок и предотвращения подобных случаев.

Секретарь Винницкого обкома КП(б)У [підпис] М. Стахурский

ДАВО. — Ф. П–136, оп. 13, спр. 99. — Арк. 113–116. Оригінал. Машинопис.

Документ № 162
Витяг із звіту Вінницького обкому КП(б)У про ідеологічні хиби у вузах і театрах області

1 січня 1946 – 1 січня 1947 р.

[…] В целях оказания практической помощи преподавателям общественных наук средних и высших учебных заведений, проведены специальные семинары, на которых

в лекциях и докладах вскрыто антинаучность буржуазно-националистических концепций школы Грушевского в освещении истории украинского народа, подвергнуты критике допущенные ошибки в учебниках истории Украины, истории украинской литературы.

Обкомом КП(б)У проведена проверка работы кафедры русской литературы в педагогическом институте, где вскрыты политические ошибки и искривления. Преподавателем Венгеровым давалась неправильная трактовка взаимосвязи классической русской и западно-европейской культуры вообще и особенно литературы, возвышалась роль западно-европейской литературы и оставлялись в тени лучшие традиции классической русской литературы. Тенденциозно переоценивая роль и значение западно-европейской культуры, Венгеров в своих лекциях по существу проповедовал низкопоклонничество перед культурой буржуазного Запада.

Неправильно освещая пути развития русской литературы XX столетия, вопреки решению ЦК ВКП(б), Венгеров отрицал реакционную сущность символизма в литературе, как ярко выраженной дворянско-буржуазной идеологии, мракобесия и ренегатства в политике и искусстве.

За допущенные искривления и протаскивание антинаучных взглядов на историю развития русской литературы, зав[едующий] кафедрой русской литературы педагогического института от работы отстранен.

На кафедре основ марксизма-ленинизма в медицинском институте лекции читались на низком идейно-теоретическом уровне. Важнейшие положения марксистско-ленинской теории лекторами излагались в сухой, догматической форме, без достаточных научных обоснований и в отрыве от конкретной исторической обстановки.

В лекциях недостаточно разъяснялась противоположность буржуазного и пролетарского мировоззрения, преимущества советского социалистического строя перед капиталистическим.

Положения марксистско-ленинской теории, их правильность и сила не подкреплялись фактическим материалом из произведений Маркса, Энгельса, Ленина, Сталина, документов и решений большевистской партии.

Вследствие отсутствия контроля, зав[едующий] кафедрой основ марксизма-ленинизма, преподаватели, допускали существенные ошибки в своей работе. Так, например, преподаватель т. Кадышева в лекциях материал излагала без научного обоснования. Преподаватель т. Забайрачный в лекции «Диалектический материализм — мировоззрение марксистско-ленинской партии» односторонне осветил вопрос о диалектике Гегеля, не подверг критике реакционную сущность философской системы Гегеля, которая находится в резком противоречии с марксистским диалектическим методом.

Бюро обкома КП(б)У, обсудив результаты проверки качества преподавания истории русской литературы в педагогическом институте и основ марксизма-ленинизма в медицинском институте, приняло развернутые постановления, в которых намечены практические мероприятия по улучшению качества преподавания.

Исходя из решений ЦК ВКП(б) и ЦК КП(б)У о репертуаре драматических театров, обком КП(б)У обсудил вопрос о репертуаре Винницкого и Могилев-Подольского музыкально-драматических театров.

Основным недостатком наших театров в отчетном году отмечено то, что из 17 спектаклей Винницкого музыкально-драматического театра было всего две пьесы из современной, советской тематики, а из 11 пьес Могилев-Подольского музыкально-драматического театра современных пьес было всего лишь три. Остальные спектакли как устаревшие, не отражающие советской действительности и искажающие ее, были сняты с репертуара обоих театров.

Такие пьесы, как «Нащадок гетьмана», «Цыганка Аза», «Вимушена посадка», с репертуара сняты, как безыдейные, пошлые и малохудожественные.

В настоящее время в репертуаре театров идут такие пьесы, как «Мрия», «Ластивка», «Далеко от Сталинграда», «За тех, кто в море», «Молода Людина» и другие.

Каждая пьеса коллективом актеров глубоко и всесторонне изучается с участием представителей общественности и лишь после этого решается вопрос о принятии ее к постановке. […]

ДАВО. — Ф. П–136, оп. 13, спр. 117а. — Арк. 67–69. Оригінал. Машинопис.

Документ № 163

Постанова виконавчого комітету Вінницької міської ради депутатів трудящих і бюро Вінницького міського комітету КП(б)У № 1306/93 про підготовку парку культури та відпочинку імені Горького до літнього сезону 1947 року[1]

15 лютого 1947 р.
Совершенно секретно

В целях дальнейшего благоустройства Винницкого городского парка культуры и отдыха имени Горького, исполком Винницкого горсовета депутатов трудящихся и бюро горкома КП(б)У

Постановляют:

1. План строительства объектов в 1947 году и сроки ввода их в эксплуатацию согласно приложений №№ 1. 2 — утвердить.

2. Обязать руководителей организаций: ОСМТ–ЗЗО (т. Гуртова), промИТК–5 (т. Бескровного), горкомунхоза (т. Латюка), горстройконторы (т. Мессенжика), УСВР жел[езной] дор[оги] (т. Байда), водоканала (т. Федорчука), электромонтаж (т. Прейса), мебельной фабрики (т. Марина), ремконторы горжилуправления (т. Потребняка), комитет физкультуры (т. Яковлева), Якушенецкой детколонии НКВД (т. Белякова) — немедленно приступить к сооружению утвержденных объектов с тем, чтобы ввод их в эксплуатацию был обеспечен точно в установленные сроки.

Директору парка культуры и отдыха им. Горького т. Шереметкеру до 25-го февраля 1947 года завезти необходимое количество лесоматериалов для строительства указанных объектов.

3. Поручить секретарям РК КП(б)У т. т. Бойко, Анненкову и Якушеву, а также секретарям первичных парторганизаций провести в вышепоименованных организациях города рабочие собрания, на которых обсудить вопросы досрочного выполнения заданий по строительству и благоустройству парка культуры и отдыха имени Горького.

4. Обязать т. Гершберга (облуправление парикмакерских, Свечколапа (трест Укрфото), Абрамовича (трест Столовых), Степанова (горторг), Зарудий (Союзпечать), Пробера (Книгокульторг), Старухина (трест Зеленстрой), Гаркуша (Особгастроном), Воина (Облпромсовет), Коваленко (Облсвязь) — к 30 апреля соорудить в парке культуры и отдыха, согласно утвержденных проектов, объекты в соответствии с приложением № 2.

5. Поручить управлению малых рек (т. Веригину) обеспечить заготовку 500 кбм. речного песка к 15 апреля, а Облтрансу (т. Кочерга) перевозку его в парк культуры и отдыха, а также щебня 300 кбм. к 20 апреля 1947 года.

6. Обязать Горкомунхоз (т. Латюка) в соответствии с решением Совета Министров УССР от 20/XII–46 г[ода] и Исполкома Винницкого Облсовета от 13/I–1947 года обеспечить посадку деревьев, кустов в парке культуры и отдыха и уход за ними на протяжении всего летнего периода, предусмотрев эти расходы по смете за счет средств, отпущенных на озеленение города.

7. Тов. Горянову (Леспромхоз) и т. Грабовецкому (Управление Лесоохраны) произвести до 20-го апреля с[его] г[ода] в парке культуры и отдыха посадку 300 штук деревьев и доставку необходимого количества кустарника.

8. Обязать начальника доручастка № 646 т. Перинова к 25 апреля выполнить все планировочно-профилировочные работы по устройству площадок и аллей парка.

9. Поручить начальнику Стройконторы т. Мессенжек к 1-му марта полностью закончить строительство ограды парка и передать ее в эксплуатацию.

Обязать т. Крейчи (Облпроект) не позже 20 февраля закончить изготовление всех эскизных проектов и рабочих чертежей всех сооружений, намеченных к строительству в парке в 1947 году.

11. Поручить т.т. Крутько и Дрейкоп к 1 марта обеспечить парк культуры и отдыха необходимыми материалами, согласно приложения №№ 3, 4 и 5.

12. Обязать горком ЛКСМУ (т. Тафлюк) и пред[седателя] комитета физкультуры и спорта (т. Яковлева) до 25 апреля 1947 года закончить оборудование стадиона и спортивных площадок.

13. Обязать секретарей райкомов КП(б)У т.т. Бойко, Анненкова и Якушева привлекать к участию в работе по благоустройству парка культуры и отдыха организации и трудящихся города.

14. Просить Исполком Облсовета депутатов трудящихся и Обком КП(б)У дать указания:

а) Облуправлению кинофикации выделить парку культуры и отдыха два комплекта аппаратуры СКП–28 и произвести киноаппаратной до 15/IV–47 года;

б) Облплану в 1 квартале сего года выделить для строительных работ парку культуры и отдыха необходимый материал, согласно заявки парка;

в) Облуправлению сельского хозяйства полностью освоить сельскохозяйственный сектор парку культуры и отдыха в 1947 году;

г) Облотделу Культпросветучреждений выделить необходимое количество горючего для строительных работ в парке;

д) Облфинотделу обеспечить бесперебойное финансирование строительных работ парку культуры и отдыха.

15. Т. т. Гурину и Шереметкеру обеспечить приглашение на летний сезон 1947 года ведущих эстрадных коллективов Союза ССР, подвижного цирка «Шапито», для чего к 1-му апреля закончить заключение договоров с гастрольным бюро и представить горкому КП(б)У календарный план эстрадных выступлений в период лета 1947 года.

16. Поручить отделу пропаганды и агитации горкома КП(б)У (т. Павлоцкой) и директору парка (т. Шереметкера) до 1-го марта разработать и представить на утверждение план художественного оформления парка.

17. Контроль за выполнением настоящего постановления возложить на заместителя председателя исполкома горсовета депутатов трудящихся т. Могилевского и секретаря горкома КП(б)У тов. […]окоцкого.

Председатель исполкома
Винницкого горсовета
депутатов трудящихся
[підпис] Петров

Секретарь Винницкого
горкома КП(б)У
[підпис] Вагов

Приложение № 1.

Перечень объектов, сооружаемых в парке культуры и отдыха имени Горького в 1947 году

№ п/п	Наименование объектов	Срок ввода в эксплуатацию	Кто строит	Ответственный за стройку
1.	Окончание летнего театра	I/VI	СМУ-330	Гуртов
2.	Окончание музраковины	I/V	Парк культуры и отдыха	Шереметкер
3.	Танцевальная площадка	25/IV	ИТК-5	Бескровный
4.	Читальня	I/V	Стройконтора	Мессенжик
5.	Шахматный павильон	I/V	Стройконтора	Мессенжик
6.	Лекторий	15/V	Ремконтора	Погребняк
7.	Строительство центрального входа	I/V	УСВР	Байда
8.	Выставочный павильон	15/IV	УСВР	Байда

9.	4 беседки	I/V	Мебельная фабрика	Марин
10.	Строительство детского сектора	15/V	Парк культуры и отдыха	Шереметкер
11.	Спортивный городок	I/V	Комитет физкультуры	Яковлев
12.	Расширение водопроводной сети	I/V	Водоканал	Федорук
13.	Расширение электросети	I/V	Эдектромонтаж	Прейс
14.	Сооружение инвентаря для атракционов и спортигр	I/V	ИТК-5	Бескровный
15.	Изготовление 200 штук скамеек	I/V	Детская колония	Беляков
16.	Строительство ограды у музраковины	I/V	Парк культуры и отдыха	Шереметкер
17.	Зеленый кинотеатр: а) строительство кирпичной аппаратной камеры б) детали ограды в) сборка ограды и скамейки		СМУ-330 ПромИТК Парк культуры и отдыха	Гуртов Бескровный Шереметкер

Приложение № 2.

Перечень объектов, сооруженных в парке культуры и отдыха им. Горького в 1947 году

№ п\п	Наименование объектов	Срок ввода в эксплуа-тацию	Кто строит	Ответственный за стройку
1.	Парикмахерская	I/V	Облуправление парикмахерских	Гершберг
2.	Фотопавильон	I/V	Трест Укрфото	Свичколап
3.	5 буфетов-беседок	I/V	Трест столовых	Абрамович
4.	5 киосков по продаже воды, пива, мороженого	I/V	Горторг	Степанов
5.	Киоск Союзпечати	I/V	Союзпечать	Зарудный
6.	Киоск по продаже галантерейных товаров	I/V	Горторг	Степанов
7.	Киоск по продаже табачных изделий	I/V	Облгастроном	Гаркуша
8.	Книжный киоск	I/V	Книгокультторг	Пробер
9.	Киоск по продаже детских игрушек	I/V	Книгокультторг	Пробер

10.	Киоск по продаже цветов	I/V	Зелентрест	Старухин
11.	Киоск по продаже фруктов	I/V	Облгастроном	Гаркуша
12.	3 киоска по продаже воды, мороженого	I/V	Облгастроном	Гаркуша
13.	Справочное бюро, почтовый киоск, телефон-автомат	I/V	Облсвязь	Коваленко
14.	Павильон для чистки обуви	I/V	Промсовет	Воин

Приложение № 3.

Список необходимого инвентаря для парка культуры и отдыха имени Горького на 1947 год

1.	Лопат штыковых	120 штук
2.	Граблей	30 штук
3.	Лопат шуфельных	10 штук
4.	Топоров	15 штук
5.	Пил поперечных	5 штук
6.	Ведер	25 штук
7.	Молотков	10 штук
8.	Бочек для воды	5 штук
9.	Коновок	10 штук
10.	Ножовок	5 штук

Приложение № 4.

Список необходимых материалов для строительства парка культуры и отдыха имени Горького

1.	Лесоматериалов	250 кбм.
2.	Краски разной	1 тн.
3.	Толи	600 мтр.
4.	Извести	1,5 тн.
5.	Алебастра	1,5 тн.
6.	Дикта	10 кбм.
7.	Гвоздей	1 тн.
8.	Мела	1,5 тн.

Приложение № 5.

Список необходимых материалов для строительства парка культуры и отдыха имени Горького

1.	Олифы	1 тонна
2.	Белил	1 тонна
3.	Цемента	5 тонн

ДАВО. — Ф. П–136, оп. 13, спр. 120. — Арк. 59–63. Оригінал. Машинопис.

Примітка: [1]Звертає на себе увагу той факт, що інтенсивна розбудова Вінницького парку, яка потребувала значних фінансових та матеріальних ресурсів, відбувалася в умовах голоду. На наш погляд, окрім бажання упорядкувати територію, яка в період війни перетворилося на смітник, справжньою метою благоустрою парку відпочинку і культури було намагання приховати сліди масових поховань жертв політичних репресій 1937–1938 рр.

Д о к у м е н т № 164
Указ Президії Верховної Ради СРСР про направлення особливо небезпечних державних злочинців після відбуття покарання в заслання на поселення у віддалені місцевості СРСР

21 лютого 1948 р.

1. Обязать Министерство внутренних дел СССР всех отбывающих наказание в особых лагерях и тюрьмах шпионов, диверсантов, террористов, троцкистов, правых, меньшевиков, эсеров, анархистов, националистов, белоэмигрантов и участников других антисоветских организаций и групп и лиц, представляющих опасность по своим связям и враждебной деятельности, — по истечении срока наказания направлять по назначению Министерства государственной безопасности СССР в ссылку на поселение под надзор органов Министерства государственной безопасности:

в районы Колымы на Дальнем Востоке; в районы Красноярского края и Новосибирской области, расположенные в 50 километрах севернее Транссибирской железнодорожной магистрали;

в Казахскую ССР, за исключением Алма-Атинской, Гурьевской, Южно-Казахстанской, Актюбинской, Восточно-Казахстанской и Семипалатинской областей.

2. Обязать Министерство государственной безопасности направить в ссылку на поселение государственных преступников, перечисленных в статье 1, освобожденных, по отбытии наказания из исправительно-трудовых лагерей и тюрем со времени окончания Великой Отечественной войны.

Направление в ссылку на поселение этих лиц производить по решению Особого совещания при Министерстве государственной безопасности СССР.

Друкується за: Не предать забвению: Книга памяти жертв политических репрессий, связанных судьбами с Ярославской областью. — Ярославль. Т. 3. — 1995. — С. 28.

Документ № 165
Постанова помічника прокурора Вінницької області з спеціальних справ на скаргу С.М. Діденка

5 березня 1947 р.[1]

«Утверждаю»
Зам. Прокурора Винобласти
по спецделам, советник юстиции
Підпис Каменев
«5» марта 1947 г.

ПОСТАНОВЛЕНИЕ

1947 г., марта 4 дня, гор. Винница. Пом. Облпрокурора по спецделам юрист I класса Пожарук, рассмотрев архивно-следственное дело по обв. Диденко Сильвестра Никитовича, Уманец-Черныша Ивана Фомича, Стороженко Михаила Трифоновича и Кучеренко Ивана Максимовича, осужденных тройкой НКВД

УСТАНОВИЛ:

Диденко Сильвестр Никитович, 1890 г. рождения, уроженец и житель с. Михайловки, Гайсинского района, из кулаков, раскулаченный и выслан, бывший служащий петлюровской армии за контрреволюционную деятельность решением б/тройки УНКВД по Винобласти 11 августа 1937 г. осужден к 10 г. ИТЛ.

Кучеренко Иван Максимович, 1895 г. рождения, уроженец и житель с. Михайловки Гайсинского района, Винобласти, середняк, член колхоза, командир отделения банды Волынца, судимый, за антисоветскую деятельность, направленную против мероприятий партии б/тройкой УНКВД 11 августа осужден к 10 г. ИТЛ.

Уманец-Черныш Иван Фомич, 1901 г. рождения, уроженец и житель с. Михайловки Гайсинского района, б/монах-дяк, раскулаченный, от высылки скрылся.

Стороженко Михаил Трифонович, 1384 г. рождения, уроженец и житель с. Михайловки, Гайсинского района, Винобласти, б/церковный староста, облагался экспортным порядком, поддерживал письменную связь со своим дядей полковником петлрюровской армии, проживающим в Париже, б/тройкой УНКВД августа 1937 г. за антисоветскую деятельность, направленную против мероприятий Советской власти осуждены к ВМН.

В 1939 г. осужденный Кучеренко Иван Максимович подал жалобу на имя Прокурора Винобласти с просьбой дело его пересмотреть, решение б/тройки отменить и его из-под стражи освободить.

8 октября 1939 г. жалоба Кучеренко оставлена без удовлетворения, как неосновательная.

Осужденный Диденко Сильвестр Никитович в 1946 г. подал жалобу Генеральному Прокурору Союза, в которой пишет, что он незаконно отбывает наказание, так как он Диденко Сильвестр Никитович и отбывает наказание по решению б/тройки УНКВД от 11 августа 1937 г., которым осужден Диденко Сильвестр Трифонович, просит дело пересмотреть и его из-под стражи освободить.

Просмотром истребованного архивно-следственного дела по обв. Диденко С.Н., Кучеренко И.М., Стороженко М.Т. и Уманец-Черныша И.Ф. установлено, что во всех следственных документах значится Диденко Сильвестр Никитович, который обвиняется в том, что будучи раскулаченным и бежав с ссылки, проживая на нелегальном положении, войдя в к-р организацию, возглавляемую Стороженко имел связь с полковником петлюровской армии Стороженко Василием, среди населения проводил антисоветскую агитацию. В обвинительном заключении указано Диденко Сильвестр Никитович.

Что же касается решения б/тройки УМВД, то действительно в копии выписки из протокола указано Диденко Сильвестр Трифонович, что объясняется технической ошибкой машинистки. В подлиннике протокола заседания б/тройки значится Никитович.

На основании изложенного жалоба Диденко С.Н. удовлетворению не подлежит, так как по решению тройки наряду со Стороженко, Кучеренко, Уманец-Черныша осужден и он Диденко С.Н., а не Диденко С. Т.

Руководствуясь ст. 360 УПК УССР

ПОСТАНОВИЛ:

Жалобу осужденного Диденко Сильвестра Никитовича оставить без удовлетворения как неосновательную.

Считать осужденным Диденко Сильвестра Никитовича, а не Диденко Сильвестра Трифоновича.

Надзорное производство по жалобе прекратить.

Дело направить в и спецотдел УМВД для хранения в архиве.

Пом. Прокурора по спецделам
Юрист I класса подпись Пожарук

ДАВО. — Ф. Р–6023, оп.4, спр.10057. — Арк. 83–84. Оригінал. Машинопис.

Примітки:

[1] Діденко Сильвестр Микитович, 1890 р. н., с. Михайлівка Гайсинського р-ну, українець, із селян, освіта початкова, одружений. У 1931 р. висланий на Північ, як куркуль. Арешт. 16.07.1937 р. Гайсинським РВ НКВС. Звинувач. За ст. 54–11 КК УРСР. Постановою Трійки УНКВС УРСР Вінницької обл. Від 11.08.1937 р. засуджений на 10 р. ВТТ. Реабіл. Вінницьким облсудом 27.01.1960 р. Текст скарги Діденка С.М., поданої в 1946 р., в якій він просить переглянути справу і звільнити його, оскільки засуджено Діденка Сільвестра Трифоновича, а не Микитовича, в справі відсутній.

[2] У виписці з протоколу № 48 засідання Вінницької обласної комісії по перегляду справ спецпідсудності по справі Діденка С.М. від 31 грудня 1955 р. зазначалося:

СЛУШАЛИ:	ПОСТАНОВИЛИ:
Дело № 332320 по обвинению: Диденко Сильвестра Никифоровича, 1890 года рождения, уроженца и жителя села Михайловки, Гайсинского района Винницкой области, осужденного тройкой УНКВД по Винницкой области по ст. 54-11 УК УССР 11 августа 1937 года к 10 годам заключения в ИТЛ. Содержится — неизвестно.	Постановление тройки УНКВД по Винницкой области изменить и исключить из него ст. 34-11 УК УССР. Считать осужденным Диденко по ст. 54-10 ч. II УК УССР.

Верно: ответственный секретарь Винницкой обл. Комиссии по пересмотру уголовных дел майор Ераносов». *Див.: Ф. Р.–6023, оп.4, спр.10057. — Арк. 104.* У черговій скарзі прокурору Вінницької області

від 22 липня 1959 р. С.М. Діденко писав: «В 1937 году 12 июля я был арестован органами НКВД Гайсинского р-на и постановлением тройки НКВД приговорен к заключению в лагерь сроком на 10 лет. Вины за собой я не чувствую, но обвинение ко мне было придумано, после того, как я уже сидел арестован. О справедливости того, что обвинение ко мне выдумано свидетельствуют такие факты. 1) Санкция прокурора на арест меня оформлялась лишь через пять дней после моего ареста, т.е.17/VII, и в санкции указано чужое отчество (Трифонович), тогда, как в жизни моей я никогда нежил под чужим именем. 2) Мне пред'являли десятки обвинений, о которых я понятия не имел, но когда я попросил дать мне очную ставку с теми лицами, что клевещут на меня, просьба моя не была удовлетворена, это служит ясным доказательством того что обвинение ко мне было выдуманое — голословное. По прибытии моем в лагерь я только узнал из зачитанных документов, что отчество мое чужое (Трифонович) и что срок отбытия наказания числится не с дня моего ареста 12/VII, а со дня когда была дана санкция прокурора на мой арест, т.е. с 17/VII и мне пришлось отбывать наказание 10 лет и 5 дней. Такие факты ясно свидетельствуют, как я был засужден, а также говорят еще и о том, как безответственно велось следствие, что мне пришлось отбывать заключение 10 лет и 5 дней за другое лицо. Мне уже 70 лет, в меня четверо детей, два сына в Советской армии, старший сын служит 16 лет, а младший с 1948 года, старшая дочь работает акушеркой в с. Гунче Гайсинского района, младшая учится в Киевском Государственном университете, я хотел-бы оставить имя свое детям не опороченным, а честного гражданина. Прошу Вас т. Прокурор сделать зависящее от Вас распоряжение пересмотреть мое дело и снять с меня судимость». *Див.: ДАВО. — Ф. Р–6023, оп. 4, спр. 10057. — Арк. 108–109.*

Документ № 166

Витяг із доповідної записки начальника управління МГБ у Вінницькій області полковника К.М. Касаткіна у Вінницький обком КП(б)У про реакцію на оголошення Указу Президії Верховної Ради СРСР від 21 лютого 1948 року «Про виселення з Української РСР осіб, що злісно ухиляються від трудової діяльності в сільському господарстві і ведуть антигромадський, паразитичний спосіб життя» в колгоспі «Червоний промінь» с. Тростянець Вороновицького району

5 березня 1948 р.
Совершенно секретно

[…] Трудовая дисциплина в колхозе на высоком уровне. Из числа всех колхозников только 2 человека не выработали минимум трудодней. […]

Наряду с тем, что основная масса колхозников с воодушевлением приняли Указ о выселении, незначительная часть колхозников, ведущих паразитический образ жизни, отрицательно восприняла это сообщение и стремятся оклеветать это мероприятие.

Так, колхозница Матвейчук Наталья Ивановна, 1910 года рождения, беспартийная, репатриантка, в колхозе не работает, а занимается спекуляцией, после того, как узнала об Указе, заявила:

«…Наше правительство убедилось, что из созданных ими колхозов ничего не выходит, колхозники в начале коллективизации работали лучше, потом убедились, что сколько не работай, ничего не заработаешь.

Для того, чтобы удержать крестьян в колхозе, наше правительство издало вот этот Указ с целью запугать народ и заставить принудительно работать в колхозах…»

Колхозник Збитковский Игнат Иванович, 1910 года рождения, беспартийный, в колхозе не работает, хулиган, после собрания заявил:

«…Этот Указ меня нисколько не пугает, плевать мне на это, я еще не таких видел. Если ко мне будут применять эти меры, то прежде чем меня выселять, я не одну сожгу хату…»

Начальник управления МГБ Винницкой области
полковник [підпис] Касаткин

ДАВО. — Ф. П–136, оп. 13, спр. 152. — Арк. 101–103. Оригінал. Машинопис.

Документ № 167
Витяг із доповідної записки начальника управління МГБ у Вінницькій області полковника К.М. Касаткіна у Вінницький обком КП(б)У про проведення загальних зборів колгоспників с. Велика Бушинка Немирівського району, присвячених обговоренню Указу Президії Верховної ради СРСР від 21 лютого 1948 р. «Про виселення з Української РСР осіб, що злісно ухиляються від трудової діяльності в сільському господарстві і ведуть антигромадський, паразитичний спосіб життя»

5 березня 1948 р.
Совершенно секретно

[…] В селе Большая Бушинка насчитывается 548 человек колхозников и 6 человек единоличников.

В 1947 году 312 человек, то есть 57% колхозников по разным причинам не выработали минимум трудодней. Хлебопоставки выполнена с превышением (сдано 2331 центнер при плане 1909 центнеров).

На трудодень колхозники получили по 630 грамм зерна.

Плохая работа в колхозе «Жовтень» в 1947 году объяснялась исключительно тем, что среди колхозников не было надлежащей трудовой дисциплины, многие из них, пользуясь близостью райцентра (м. Немиров расположен в 3 км), занимались спекуляцией и домашним хозяйством, используя его продукцию для рынка.

Со стороны руководителей сельсовета и правления колхоза решительные меры к лицам, уклонявшимся от трудовой деятельности в колхозе, не принимались, и только в конце 1947 года из колхоза было исключено 2 хозяйства. Эта мера для этого колхоза была явно недостаточной.

Многие колхозники продолжали саботировать работу в колхозе, а отдельные проводить антиколхозную агитацию.

Так, например, до 3 марта, то есть до объявления Указа, колхозник Якименко Порфирий Данилович, 1895 года рождения, беспартийный, в 1945 году за кражу зерна

был осужден к одному году принудительных работ, сын которого в период временной оккупации был полицейским, среди колхозников заявлял: «…Что я от Советской власти имею? У меня развалилась хата, мне не дают помощи, а заставляют работать в колхозе…»

Возвратившись из заключения в село, Якименко с августа до конца 1947 года выработал только 30 трудодней.

Конюх колхоза Вышкварок Юхим Федотович. 1908 года рождения, беспартийный, имеющий свою собственную хату, корову и 0,61 га приусадебной земли, 1 марта заявил: «…В наших колхозах работай, не работай, больше 600 грамм никогда не получишь, все вывезут…»

Передовые колхозники, давая оценку положения в колхозе, считают, что если бы все честно работали, то результаты были бы лучше, и жить было бы легче.

Звеньевая колхоза Криворучко Анна Кирилловна, 1902 года рождения, беспартийная, 3 марта сего года заявила: «…До войны наши колхозники получали по 5 кг хлеба, а после войны не получают и по килограмму. Если не все колхозники будут работать, то нам самим трудно поднять хозяйство. Я бы тем, которые не честно работают в колхозе, ничего не выдавала, пускай помирают…»

Колхозник Насталенко Федор Иосифович, 1904 года рождения, беспартийный, имеющий за 1947 год 367 трудодней, 2 марта сего года заявил: «…Сейчас нам еще трудно, но это временное дело. В 1947 г. мы работали лучше и получили больше. Если в 1948 г. будем все честно работать, а не разъезжать по Западной, то на трудодень получим больше…». […]

Учитель села Большая Бушинка Куриленко Максим Никонович, беспартийный, заявил: «…Указ нужно приветствовать, так как он направлен на укрепление колхозников и на борьбу с лодырями и паразитическим элементом села. […] Многие колхозники справедливо говорят, что те, которые живут за счет своего подсобного хозяйства и не работают в колхозе, то живут лучше, а мы работаем, но живем хуже. Этот Указ поможет честному колхознику. Нужно только, чтобы наши руководители в селе этот Указ применяли правильно…»

Начальник управления МГБ
Винницкой области полковник [підпис] Касаткин

ДАВО. — Ф. П–136, оп. 13, спр. 152. — Арк 88–90. Оригінал. Машинопис.

Документ № 168

Витяг із заходів, запланованих управлінням МГБ у Вінницькій області згідно Указу Президії Верховної Ради СРСР від 21 лютого 1948 року «Про виселення з Української РСР осіб, що злісно ухиляються від трудової діяльності в сільському господарстві і ведуть антигрмадський, паразитичний спосіб життя»

6 березня 1948 р.
Совершенно секретно

[…] 1. Всем начальникам РО МГБ 4 марта сего года дано указание ознакомиться в Райкомах КП(б)У с настоящим Указом и Постановлением Совета Министров СССР, и работу всего аппарата направить на выявление фактов угроз, тер[ористических]намерений и диверсионных актов по отношению сельского партийно-советского актива со стороны лиц, подлежащих выселению. При выявлении таких фактов немедленно принимать оперативные меры по предупреждению возможных терактов и диверсий.

2. В отношении лиц, на которых РО МГБ располагают компрометирующими материалами, форсируется документация по установлению фактов антисоветской деятельности с их стороны на предмет изъятия последних (ареста) еще до вынесения решения на общем собрании о выселении таких лиц.

3. Начальникам РО МГБ дано указание при проведении в жизнь мероприятий по этому Указу выявлять положительные и отрицательные настроения населения и о них регулярно информировать УМГБ.

Заместитель начальника МГБ Винницкой области
полковник [підпис] Антонов

ДАВО. — Ф. П–136, оп. 13, спр. 167. — Арк 42. Копія. Машинопис.

Документ № 169

Зведені дані про проведення зборів у колгоспах Вінницької області з приводу оголошення Указу Верховної Ради СРСР від 21 лютого 1948 року «Про виселення з Української РСР осіб, що злісно ухиляються від трудової діяльності в сільському господарстві і ведуть антигромадський, паразитичний спосіб життя»

26 березня 1948 р.
Совершенно секретно

1. Состоялось колхозных собраний — 187
2. Вынесено приговоров о выселении и задержано человек — 583
3. Предупреждено — 1287

4. Количество колхозников, принявших участие в колхозных собраниях — 62 340
5. Процент явки на колхозные собрания — 83
6. Результаты голосования:
а) голосовало «За» 58 953 чел. или 94,6%
б) голосовало «Против» 572 или 0,9%
в) воздержалось 2 815 или 4,5%

ДАВО. — Ф. П–136, оп. 13, спр. 152. — Арк. 122. Копія. Машинопис.

Документ № 170
Доповідна записка секретаря Гайсинського райкому КП(б)У О. Гарника секретареві Вінницького обкому КП(б)У М. Стахурському про хід виконання Указу Президії Верховної Ради СРСР від 21 лютого 1948 року «Про виселення з Української РСР осіб, що злісно ухиляються від трудової діяльності в сільському господарстві і ведуть антигромадський, паразитичний спосіб життя»

27 березня 1948 р.

По Гайсинскому району было решено применить Указ в 4-х колхозах: им. Ленина села Степашек, им. Сталина — Гранов, «Нове життя» — Кушинцы и им. Шевченко — Тымар. В колхозе им. Ленина собрание проводилось 23, а в остальных 24/III.

Явка на всех собраниях была многолюдная. Из общего количества трудоспособных колхозников (по четырем колхозам) 1553 человека присутствовало 1331 или 85,7%.

Сообщение об Указе воспринималось колхозниками с большим интересом и удовлетворением, главным образом честными и трудовыми колхозниками. В обсуждении Указа приняло участие 35 человек, которые одобрили Указ и называли лиц, подлежащих к высылке и предупреждению.

Собрание колхозников и принятые меры соответственно Указа к уклоняющимся от работы в колхозе положительно сказались на труддисциплину и работу в колхозе. Многие из ранее не работающих сейчас требуют работы.

Однако мы не сумели довести дело до конца во всех четырех колхозах, и в трех колхозах не добились нужных результатов.

Главная причина срыва — это то, что в колхозах им. Ленина, «Нове життя» и им. Шевченко нам не удалось собрать 2/3 голосов «За».

Положение создалось таким образом, когда «За» поднимают руку мало, но «против» не голосуют. А между тем чувствовалось, что большинство безусловно поддерживает Указ, желает высылки не желающих работать в колхозе, но голосовать боятся, и находятся под тяжестью родственных связей и соседских отношений.

Это, однако, показало, что политвоспитательная работа в этих колхозах находится на низком уровне, что первичные парторганизации тут недостаточно связаны с массами и не обеспечили себя нужной опорой. В этом вина, безусловно, Райкома.

Кроме этого, наша ошибка заключается в том, что мы взяли колхозы, в которых большое количество не выработавших трудодней, а также и то, что мы были ограничены сроком, и не имели времени для глубокой подготовки.

После проверки наших материалов в обкоме КП(б)У и сделанных замечаний, мы не в состоянии были исправить положения путем переоформления документов, так как это только б усугубило нашу ошибку. Поэтому пришлось решением Райисполкома отменить решения колхозных собраний.

Одновременно сообщаю, что председатель сельсовета села Тымар, член партии Кондратюк стал на путь обеления своего шурина, который попадал под выселение.

Он собирал фиктивные справки о его работе, отказался от подписанных на него им же отрицательных характеристик и даже заявил: «Раз Вы высылаете Грицыка, то высылайте и меня с ним».

Бюро РК КП(б)У немедленно обсудило его поведение, где он во всем признался, и решило исключить Кондратюка из партии.

Секретарь РК КП(б)У [підпис] А. Гарник

ДАВО. — Ф. П–136, оп. 13, спр. 152. — Арк. 120–121. Оригінал. Машинопис.

Документ № 171
Витяг із акту перевірки Міністерством юстиції УРСР роботи Вінницького обласного суду щодо розгляду справ про контрреволюційні злочини за період з 1 січня 1947 р. по 1 квітня 1948 р.

[Не пізніше 10 квітня 1948 р.]

[…] Качество работы областного суда по рассмотрению дел о преступлениях, предусмотренных ст. 54–3 УК и ч. I и II ст. 54–10 УК за период с 1.VII.47 г. по 1.1.1948 года характеризуются следующими данными:

Ст.ст. УК	Рассмотрено дел	Сроки рассмотрения					Мера наказания							
		До 5 дней	До 10 дней	До 20 дней	До 1 месяца	Свыше	4 года	5 лет	6 лет	7 лет	8 лет	9 лет	10 лет	оправдано
54-3	1		1						1				2	
54-10 ч. I и II	22	9	10	3	-	-	-	2	3	3	6	-	7	1

Из приведенных данных видно, что областной суд избрал меру наказания лицам, осужденным за контрреволюционные преступления мягкую, которая не может обеспечить надлежащей борьбы с этим опасным видом государственных преступлений.

Так, из 22 осужденных за контрреволюционные преступления к десяти годам лишения свободы осуждено 7 человек или 31,8%, в отношении 15 человек или 68,2% мера наказания избрана ниже 10 лет.

Не усилил репрессию Областной суд к лицам, осужденным за контрреволюционные преступления, и в 1948 г., о чем свидетельствуют следующие данные:

Ст.ст. УК	Рассмо-трено дел	Сроки рассмотрения					Мера наказания							
		До 5 дней	До 10 дней	До 20 дней	До 1 месяца	Свыше	4 года	5 лет	6 лет	7 лет	8 лет	9 лет	10 лет	Оправдано
54-3	2	1	1										2	
54-10	18	5	8	4	1	-	1	1	3	3	5	-	14	

Таким образом, из 29 осужденных по спецделам в отношении 16 человек, или 55,1% мера наказания избрана лишение свободы на срок 10 лет, в отношении 13 человек или 44,9%, мера наказания лишения свободы избрана ниже 10 лет.

Определение мягких мер наказания к лицам, осужденным за контрреволюционные преступления, свидетельствуют о том, что некоторые члены суда не понимают политического значения борьбы с контрреволюционными преступлениями, как особо опасными преступлениями, направленными к совершению, подрыву или ослаблению Рабоче-Крестьянских Советов и рабоче-крестьянских Правительств Союза ССР, Союзных и автономных республик, или к подрыву, или ослаблению внешней безопасности Союза ССР и основных хозяйственных, политических и национальных завоеваний пролетарской революции (ст. 54–1 УК УССР).

Так, например: мягкая мера наказания избрана к Бегар осужденному за преступление, предусмотренное ст. 54–10, ч.1 УК.

1) за контрреволюционную агитацию, направленную против одного из руководителей ВКП(б) и Советского Правительства, Бегар был осужден 19 января 1948 года Областным судом под председательством члена суда тов. Богуславской к лишению свободы сроком на 4 года[1].

2) за систематическую контрреволюционную агитацию, направленную против Советской власти и колхозного строя, за клевету и опошление советской действительности Областной суд под председательством члена Облсуда тов. Баран осудил 9.I.1948 г. Герегу А.Т.(ссылку) по ч.1 ст.54–10 УК к лишению свободы сроком на пять лет.

3) за контрреволюционную агитацию, направленную против руководителей партии и правительства, против выполнения пятилетнего плана и проведения займа восстановления и развития народного хозяйства СССР, за контрреволюционную клевету на Советскую Армию, на Советскую печать и проводимые выборы в Верховный Совет Союза ССР, Областной суд под председательством члена суда Богуславской осудил 19 января 1948 года Салата О.Н.[2] (дочь священника, репрессированного трижды органами ГПУ и НКВД за антисоветскую деятельность) к лишению свободы сроком на 6 лет (шесть), с поражением избирательных прав.

Избрание лицам, виновным в совершении контрреволюционных преступлений таких мягких мер наказания является недопустимым, ибо государственная опасность

контрреволюционных преступлений требует избрания к контрреволюционным преступникам суровых мер наказания. Поэтому необходимо отречься от благодушия и либерализма при рассмотрении дел этой категории, не допуская в то же время случаев неосновательного осуждения, строго руководствуясь в своей судебной практике по этим делам постановлением Коллегии Министерства Юстиции УССР от 27.I.1948 года.

Вопрос об избрании мягкой меры наказания Областным судом под председательством члена суда Богуславской лицам, признанным виновными в совершении контрреволюционных преступлений, был предметом обсуждения на оперативном совещании членов Областного суда 12/II–1948 года. […]

Ревизор М[инистерства] Ю[стиции] УССР Кузмичева
С актом ревизии ознакомлен Маценко

ДАВО. — Ф. П–136, оп. 13, спр. 166. — Арк. 27, 32, 33, 34, 70. Копія. Машинопис.

Примітки:

[1] Бегар Логвін Степанович, 1900 р. н., українець, колгоспник, житель с. Куниче Крижопільського р-ну, засуджений Вінницьким облсудом у січні 1949 р. на 10 р. ВТТ. Реабіл. 07.1991 р.

[2] Салата Олена Миколаївна, 1924 року народження, українка, медсестра обласної клініки м. Вінниці, засуджена рішенням Вінницького облсуда за ст. 54–10 КК УРСР на 6 років ув’язнення. Реабілітована 07.1991 р.

Документ № 172
З доповідної записки начальника управління МГБ у Вінницькій області полковника К.М. Касаткіна секретареві Вінницького обкому КП(б)У М.М. Стахурському про виконання Указу Президії Верховної Ради СРСР від 21 лютого 1948 року «Про виселення з Української РСР осіб, що злісно ухиляються від трудової діяльності в сільському господарстві і ведуть антигромадський, паразитичний спосіб життя»

31 квітня 1948 р.
Совершенно секретно

По состоянию на 31 марта сего года в результате практического проведения в жизнь Указа Президиума Верховного Совета СССР от 21.II.48 года по 193 колхозам Винницкой области на общих собраниях вынесены приговоры о выселении из сел на 589 человек, предупреждено об этом 1325 человек. […]

Наряду с тем, как основная масса колхозников одобряет Указ Президиума Верховного Совета СССР от 21.II.48 с[его] г[ода], имеют также место случаи и отрицательных, клеветнических высказываний по поводу этого мероприятия. […]

Житель с. Антоновка, Томашпольского района Кушнир Федор, не выработавший в 1947 г. обязательного минимума трудодней, возвращаясь с собрания, среди колхозников заявил: «…Высылают из колхоза не за то, что не выработали минимума трудодней, а

за то, что наше правительство любит бесплатный труд и чтобы мы работали даром. Румыны у нас были три года, а было лучше, чем за 30 лет советской власти…»

Колхозник с. Хреновка, Копайгородского района Говорущенко Григорий, присутствуя на собрании, где обсуждался вопрос о предупреждении одного из колхозников, заявил: «…Зачем он дурак подписывается, что будет работать в колхозе. Ведь не зря говорят, что если попал в тюрьму на 10 лет, то посидит и вернется, а как попал в колхоз, то это вечная каторга и черт знает, когда вырвешься…»

Колхозник с. Ясенки, Липовецкого района, Раевский Петр в разговоре с колхозниками по поводу Указа заявил: «… Это только еще начинается. Советская власть скоро еще придумает что-нибудь [по]страшнее для народа. От них хорошего народ не дождется, кроме голода и высылки…»

Колхозник колхоза «Новый ранок» с. Н[овая] Прилука, Турбовского района Побережец Савва Петрович, брат которого задержан РО МВД, согласно вынесенного приговора о выселении, в беседе с отдельными колхозниками заявил: «… Ну что ж, пусть высылают брата. У нас еще здесь есть друзья, все равно всех сразу не вышлют и мы еще за него рассчитаемся…» […]

Колхозник с. Станиловка, Погребищенского района, Чернышенко Андрей Лукич, после вынесенного приговора о его высылке, в момент задержания заявил: «…Вы хуже немцев обращаетесь с народом. Я был в немецком концлагере, и со мной так не обращались. Подождите, мы с вами еще встретимся…»

Установлены случаи, когда отдельные коммунисты боялись выступать на общих собраниях колхозников по обсуждению той или иной кандидатуры, некоторые сразу же после закрытых партсобраний предупреждали своих родственников и знакомых о предстоящем выселении, а отдельные коммунисты открыто высказывались о несогласии с решениями общих собраний.

В с. Малый Чернятын, Калиновского района, на партийном собрании было предложено члену ВКП(б) Нежинскому выступить и рассказать о Дидуке, подлежащем выселению. Нежинский с этим согласился, но на общем собрании не выступил. […]

В с. Ефимовке, Шаргородского района, 24 марта с[его] г[ода] секретарь парторганизации Янковой после партсобрания предупредил своего приятеля о предстоящем собрании колхозников, на котором будет поставлен вопрос о его выселении. В этот же день член ВКП(б) Гнатюк предупредил своего брата. В результате эти лица из села скрылись и приговоры в отношении их не выносились. […]

В с. Вахновка, Липовецкого района, 24.III.с[его] г[ода] был вынесен приговор на выселение 8 человек. Председатель колхоза, кандидат в члены ВКП(б) Мазур Григорий Евтихович сразу же после собрания организовал сбор подписей 40 человек на заявление о том, чтобы райисполком отменил приговор в отношении 4-х человек, намеченных выселению.

[…] Имели место случаи, когда на общие собрания не являлась значительная часть колхозников, а также лица, в отношении которых предполагалось вынесение приговоров о выселении, в силу чего собрания в таких случаях либо переносились на другое число, либо на них обсуждались совершенно другие вопросы.

23 марта с[его] г[ода] в с. Сологубка, Оратовского района, на закрытом партийном собрании было намечено к выселению 2 человека и к предупреждению 17 человек.

На следующий день все лица, намеченные к обсуждению, на собрание не явились, а скрылись из села, в результате чего собрание было сорвано.

24 марта с[его] г[ода] было назначено проведение собрания в с. Слобода-Чернятинская, Жмеринского района. На собрание явилась только молодежь села, а пожилые колхозники и лица, не имеющие минимума трудодней, на собрание не явились, в силу чего собрание перенесено на 25 марта с[его] г[ода].

Установлено, что многие колхозники, не явившиеся на собрание, в этот день из села выехали, а часть находилась в селе, но из квартир не выходили. […]

В колхозе «Червона зирка», Оратовского района, где собрание проводил Облпрокурор тов. Тернивский, к выселению подлежали 2 человека. При голосовании за выселение подняли руки только 6 человек, остальные не приняли участия в голосовании, и собрание закончилось тем, что намечаемых к выселению предупредили, чтобы они лучше работали в колхозе.[…]

Начальник управления МГБ Винницкой области
полковник [підпис] Касаткин

ДАВО. — Ф. П–136, оп. 13, спр. 152. — Арк. 127–135. Оригінал. Машинопис.

Документ № 173

Витяг із доповідної записки заступника начальника управління МГБ по Вінницькій області полковника Булгакова у Вінницький обком КП(б)У про антирадянські прояви на території Вінницької області

[лютий] 1949 р.
Совершенно секретно

В 1948 году на территории Винницкой области имели место активные вражеские проявления в форме:

а) Терактов и покушений на жизнь совпартактива села — 6 случ[аев];

б) Диверсионных актов по выводу из строя уборочных машин и молотильных агрегатов — 5;

в) Поджогов колхозных строений и домов совпартактива — 12;

г) Распространение анонимных антисоветских документов террористического и повстанческого характера — 7;

д) Другие активные антисоветские проявления — 1;

В результате проведения агентурно-оперативных мероприятий Управлением МГБ Вин[ницкой] обл[асти] раскрыты следующие активные вражеские проявления:

1. 8 февраля 1948 года в 21 час выстрелом из огнестрельного оружия тяжело ранен председатель сельсовета с. Кукавка, Ярышевского р-на Слободянюк Иван Саввович, кандидат в члены ВКП(б).

Расследованием установлено, что Слободянюк был ранен жителем с. Кукавка Рахманько Александром Васильевичем на почве мести ему за то, что мать Рахманько

в 1946 году по инициативе Слободянюка была исключена из колхоза за невыработку минимуму трудодней.

Рахманько арестован и осужден. […]

3) В ночь на 28 мая 1948 года в селе Полычинцы, Комсомольского р-на выстрелом из огнестрельного оружия через окно конторы колхоза был убит зав.Комсомольским районного финансового отдела, член ВКП(б) Статкевич. Преступники не установлены.

4) 26 сентября 1948 года неизвестными лицами ночью был нанесен удар кирпичем по голове бригадиру колхоза с. Краснополка, Гайсинского р-на — Вивдюку И.К. Вивдюк умер. Преступники не найдены.

5) В ночь на 27 октября 1948 года в окно квартиры пред. колхоза с. Стутик[1], Улановского р-на, члена ВКП/б/ — Белого Г.А. неизвестными лицами были брошены два камня весом по 3 кг., но т.к. они не попали в Белого, последний остался невредим.

В результате проведенных мероприятий установлено, что теракт над Белым пытались совершить жители с. Стутик Грицаюк Антон Ефимович и Статюк Макар Платонович на почве мести. Грицаюк был недоволен тем, что Белый заставил его возместить сумму денег за павшую по его, Грицаюк, вине лошадь, а Статюк за то, что Белый задержал его с ворованной свеклой.

6) 2 августа 1948 года в 2 ч. четырьмя выстрелами из обреза был убит бригадир колхоза с. Межигорка Немировского р-на Полытнюк Александр Викторович. Преступник не установлен.

7) 29 января 1948 года в ночное время, неизвестные лица проникли через окно в клуб села Кунки, Гайсинского р-на, где сняли со стен все портреты, плакаты, лозунги и изорвали их, а также похитили все оконные стекла.

В результате проведенных мероприятий, преступники установлены. Ими оказались жители села Кунки — Могила Григорий Емельянович, Рымарь Никита Тимофеевич и Кавун Илларион Артемьевич. Указанные лица арестованы и осуждены.

В 21 час 20 августа 1948 года в с. Чапаевка Погребищенского р-на во время молотьбы, в молотилку МК–1100 со снопом был подан кусок железа. В результате этого молотилка была выведена из строя и простояла свыше суток.

В результате проведенных мероприятий было установлено, что молотилка выведена из строя колхозницей Харьковой Екатериной Михайловной.

Харькова с 1942 года по 1945г. находилась в Германии, задерживалась гестапо и трижды подвергалась допросу. На следствии Харькова нами разоблачена в принадлежности ее к агентуре немецкой контрразведки. Об обстоятельствах вербовки Харькова показала, что весной 1944 года она работником гестапо была завербована в качестве агента для выявления среди русских граждан лиц, ведущих работу против немцев.

Диверсионный акт совершила, якобы, потому, что не желала работать на молотилке. Харькова осуждена.

30 июля 1948 года в колхозе им. Хрущева, с. Маянов, Тывровского р-на, в молотилку со снопом был подан молоток. В результате повреждения барабана молотилка была временно выведена из строя. Преступник не установлен.

Ночью 26 июля 1948 года в с. Нападовка, Комсомольского р-на, неизвестным лицом были проколоты два ската колхозной грузовой автомашины, а в ночь на 1 июля с.г. с подготовленной к работе жнейки снято три детали.

В результате проведенных мероприятий установлено, что эта вредительская работа была совершена жителем этого же села, бывшим полицейским Богузь Спиридоном Антоновичем, являвшимся родственником бывшего председателя колхоза, исключенного из ВКП(б) Белоуса. Богузь арестован и осужден. […]

5 июля 1948 года в Винницкий Горсовет по почте поступила анонимная листовка, призывающая колхозников выступать против колхозного строя и не участвовать в уборке урожая. Аналогичные листовки были автором посланы в областные организации гор. Херсона.

Проведенными мероприятиями автор этих строк установлен. Им оказался ученик 7 класса с. Н-Ольчадаево, Ярышевского р-на Цильмак Петр Ефимович[2]. Цильмак в период оккупации проживал в указанном селе. Его мать имела бытовую связь с румынскими жандармами, его отец находился в плену у румын. Цильмак арестован и осужден.

8 июля 1948 года в адрес председателя колхоза с. Ставки, Джулинского р-на члена ВКП(б) Шимко К.Г. поступило анонимное письмо, в котором автор предупреждает Шимко, что если он не изменит в период уборочной кампании свое отношение к колхозникам, то будет сожжен его дом.

В результате проведенных агентурно-оперативных мероприятий установлено, что автором этого письма является дочь бывшего кулака — Кружилко Анна Яковлевна. Кружилко привлечена к уголовной ответственности.

26 апреля 1948 года на витрине, возле редакции районной газеты в м. Ярышев, была обнаружена листовка террористическо-повстанческого характера. Автор призывал население совершить теракт над секретарями Ярышевского райкома партии и другим сельским активом Ярышевского района, также призывал бороться против колхозов, заканчивалась листовка восхвалением Гитлера.

Принятыми мерами розыска автор этой листовки установлен. Им оказался Волошин Федор Иванович, 1931 г. рождения. Мать Волошина происходит из семьи кулаков: ее отец и 2 брата раскулачены и высланы за пределы района.

Брат отца Волошина в 1928 г. был осужден к 10 годам лишения свободы как участник СВУ. Брат Волошина антисоветски настроен. Волошин арестован и осужден.

Эти примеры положительной работы по разоблачению вражеского элемента, распространяющего анонимные документы. Но в ряде случаев работники МГБ еще не вскрыли и не арестовали авторов и распространителей анонимных документов.

Заместитель начальника управления МГБ Винницкой области
полковник [підпис] Булгаков

ДАВО. — Ф. П–136, оп. 29, спр. 185. — Арк. 4–8. Оригінал. Машинопис.

Примітки:

[1] Так в тексті. Треба — Ступник.

[2] Цільмак Петро Юхимович, 1932 р.н., с. Нижчий Ольчедаїв, теп. Могилів-Подільського р-ну, українець, із селян, освіта неповна середня, учень, неодружений. Арешт. 20.08.1938 р. Звинувач. за ст. 54–10 КК УРСР. Вироком Вінницького облсуду від 09.10.1948 р. ув’язнений на 10 р. ВТТ. Покарання відбував в Північураллазі. Постановою Верховного суду УРСР від 22.07.1955 р. покарання знижено до 7 р. Реабіл.19.04.1990 р. Верховним судом СРСР.

Документ № 174
Постанова Вінницького обкому КП(б)У «Про ліквідацію політичних та кримінальних банд в області».

7 червня 1949 р.

Заслушав доклады начальников областных управлений МГБ, МВД и УО МГБ т.т. Антишина, Мелякова и Каныгина о ходе ликвидации политических и бандистских групп в районах области, бюро обкома КП(б)У отмечает совершенно неудовлетворительную работу в этом направлении, как со стороны РО МВД и МГБ, так и областных управлений.

В результате такой крайне слабой работы по ликвидации бандитских групп в некоторых районах области — Барском, Жмеринском, Дашевском, Копайгородском, Комсомольском и Литинском до сих пор не ликвидированы 5 бандистских групп: — банда предателя Родины, б/полицейского Якимчука, братьев Гуменюков, Полищука, Мартынова и Панченко.

Кроме того в Комсомольском районе, из-за плохой работы МВД и МГБ (т.т. Князев и Рудне в 1948 году в мае был убит уполномоченный райкома КП(б)У зав. РайФО тов. Статкевич, и в 1949 г. в июне в селе Люлинцы был убит секретарь парторганизации тов. Федоришин.

Несмотря на ясность данных со стороны обкома КП(б)У указаний о ликвидации политических и уголовных бандитских групп, последние не только не ликвидированы, а в некоторых районах стали увеличиваться за счет нелегалов, всякого рода преступников и т.д. что является пополнением оуновских банд. Это все является результатом ослабления борьбы со всякого рода бандами и со стороны РО МГБ и МВД, а также областных управлений. Так, например, в Барском районе более 2-х лет оперирует банда предателя Родины Якимчука, но со стороны начальников РО МВД и МГБ т.т. Стасюка и Денисенко нужных мер не принимается. Больше того, тов. Денисенко вместо наступательной борьбы занялся преобретением дома и беспокойством только о своем личном благополучии.

Начальник Копайгородского РО МВД тов. Рябоконь — это политически беспечный человек, непонимающий необходимости вести решительную борьбу с бандитами и создания этим необходимых условий для работы трудящихся.

Крайне плохо работают начальники РО МВД и МГБ т.т. Волков и Штеменко (Литини), Осипов (Гайсин), Побирский и Сергиенко (Жмеринка). Эти и ряд других начальников РО МВД и МГБ ослабили дисциплину среди личного состава, запустили агентурную работу и не борятся с нарушениями паспортного режима, что отрицательно сказалось на всей работе этих райотделов. Так, например, на территории Жмеринского района продолжительное время орудует банда братьев Гуменюков, но т.т. Сергиенко и Побирский устранились от оперативного руководства по уничтожению этой уголовно-политической банды, переложив всю эту работу на второстепенных работников.

Бюро обкома КП(б)У отмечает также неудовлетворительную работу обласного управления милиции (нач. тов. Квасников) из-за чего в гор. Виннице имеют место хулиганства, частые нарушения паспортного режима и проживание лиц, вызывающих подозрение в принадлежности к разным группам украинских националистов.

С целью ликвидации политических и уголовных банд в области бюро обкома КП(б)У ПОСТАНОВЛЯЕТ:

1. Обязать начальников областных управления МВД, МГБ и начальника УО МГБ железной дороги т.т. Мелякова, Антишина и Каныгина, а также горрайотделы МВД и МГБ принять самые решительные меры по усилению борьбы с политическими и уголовными бандами с тем, чтобы в ближайшее время очистить область от бандитов Якимчука, Полищука, братьев Гуменюков, Мартынова, Панченко и др.

2. Начальники РО МВД и МГБ Копайгородского района (тов. Рябоконь), Барского (т. Денисенко), Комсомольского (Князев и Руднев) и Жмеринского (т. Побирский), за крайне неудовлетворительную работу по ликвидации бандитских групп, и отсутствие борьбы с уголовной преступностью в районах, за запущенность агентурной работы и нарушение паспортного режима заслуживает строжайшего партийного наказания и снятия с работы, но учитывая их заявление о том, что бандитские группы будут ликвидированы в ближайшие 10–15 дней, ограничиться указанием и потребовать доложить обкому КП(б)У с 23-го июня 1949 года об исполнении настоящего постановления.

3. Обратить внимание секретарей Литинского, Барского, Копайгородского, Жмеринского, Гайсинского и Комсомольского РК КП(б)У на совершенно неудовлетворительный контроль и руководство органами МВД и МГБ в деле борьбы с бандитско-оуновскими группами и другими уголовными проявлениями, и потребовать от них принятия решительных мер по устранению имеющих место недостатков.

4. Обязать т.т. Антишина, Мелякова и Каныгина:

а) принять самые решительные меры по активизации борьбы против контрреволюционных проявлений, сионистов, а также различных представителей культов и сект, являющихся основной базой иностранной разведки;

б) организовать тщательную проверку лиц, прибывших в область по репатриации;

в) усилить борьбу по поимке нелегалов, указников и этим ликвидировать почву для пополнения политических и уголовных бандгрупп;

г) коренным образом изменить и улучшить работу с агентурным составом, проверить сеть агентов, не внушающих доверия отчислить и пополнить за счет проверенных, могущих на деле выполнять агентурную работу по разоблачению предателей нашей Родины.

5. Поручить тов. Дудко принять необходимые меры по оказанию помощи органам МВД и МГБ в укомплектовании их кадрами за счет партийного и советского актива.

6. Обязать секретарей РК и ГК КП(б)У заслушать на закрытых заседаниях бюро отчеты начальников РО МВД и МГБ о состоянии дел по борьбе с бандитскими и уголовными проявлениями и принять самые решительные меры к их полной ликвидации.

7. Обязать т.т. Антишина, Мелякова и Каныгина представить обкому КП(б)У отчет о выполнении настоящего постановления 25/VI–49 года.

Секретарь Обкома КП(б)У подпись М. Стахурский

ДАВО. — Ф. 136, оп. 52, спр. 7. — Арк. 6–8. Оригінал. Машинопис.

Документ № 175
Постанова бюро Іллінецького райкому КП(б)У «Про стан робот районних відділень МВД й МГБ щодо боротьби з бандитськими та кримінальними проявами в районі»

27 червня 1949 р.
Особая папка
Сов. секретно

Заслушав и обсудив доклады начальников райотделений МВД тов. Колоколова и МГБ т. Романова о состоянии работы райотделений по борьбе с бандитскими и уголовными проявлениями в районе, бюро РК КП(б)У отмечает, что райотделениями МВД и МГБ в период после освобождения района от немецких оккупантов проведена значительная работа в деле ликвидации бандитских групп и уголовных проявлений: так в 1945 г. ликвидирована бандитская группа «ОУН» Степанюка в составе 7 человек, 2 уголовных группы в составе 12 человек, а также проведено ряд мероприятий по изъятию уголовно-преступного элемента — одиночек, вследствие чего за последнее время случаи бандитских проявлений в районе уменшились.

Однако на ряду с этим бюро РК КП(б)У отмечает, что вследствие еще недостаточно проводимой профилактической работы со стороны райотделений МВД и МГБ в районе имеют место случаи проявлений уголовных преступлений: так в июне 1949 г. в с. Жорнище совершено ограбление магазина сельпо, в с.с. Борисовка, Скибине, местечке Ильинцах и некоторых других совершены квартирные преступления До сего времени не разоблачены. Кроме этого в ряде сел — Даньковка, Париевка, Морозовка, Джупиновка и некоторых других продолжают существовать общины «евангельских християн-баптистов» среди которых в с.с. Париевка, Морозовка, Стрижакове указанные общины не зарегистрированы и собираются нелегально. Указанные сектантские группы особенно в с.с. Даньковка, Парневка, Морозовка имеют в своем составе по 80–105 чел. к которым примкнуло также и часть молодежи. Существующие сектантские группы в указанных селах района разлагательски действуют на состояние трудовой дисциплины в колхозах и своевременное проведение всех сельскохозяйственных мероприятий.

Бюро РК КП(б)У отмечает, что наличие нелегальных сектантских групп в ряде сел района явилось следствием того, что Исполком Райсовета и местные советы депутатов трудящихся не принимают должных мер к соблюдению существующих государственных законов и допускают нелегальные собрания сектантсских групп в частных домах.

Райотделение МВД и МГБ недостаточно принимают меры к разоблачению и изъятию проводивших антисоветскую деятельность лиц нелегальных секций.

Первичные партийные органюоацйи с.с. Даньковка (секретарь т. Горобец), Париевка (секретарь т. Диденко), РК ЛКСМУ (секретари т.т. Черныш и Сидоренко) недостаточно проводят массово-политическую работу среди населения и особенно молодежи, не разоблачают реакционности существующих сектантских групп, не вовлекают молодежь в активную общественную жизнь.

С целью ликвидации политических и уголовно-бандитских групп в районе, бюро РК КП(б)У

ПОСТАНОВЛЯЕТ:

1. Обязать начальников райотделений МВД — т. Колоколова, МГБ — т. Романова принять самые решительные меры, по усилению борьбы с политическими и уголовно-бандитскими проявлениями с тем, чтобы в ближайшее время очистить район от политических и уголовно-бандитских элементов и принять самые эффективные меры к поимке преступников, совершивших в районе уголовно-бандитские преступления и не допущению подобных случаев в дальнейшем.

2. Обязать т.т. Романова и Колоколова принять самые решительные меры по активизации борьбы против контрреволюционных проявлений — сионистов, различных представителей культов и сект, обратив особое внимание на усиление борьбы с существующими нелегальными евангельскими сектами в с.с. Даньковка, Париевка, Морозовка, разлагательски действующими на организационно-хозяйственное укрепление колхозов и являющихся базой проведения антисоветской деятельности.

3. Обязать председателя исполкома райсовета депутатов трудящихся т. Козельского принять решительные меры к запрещению всяких собраний не зарегистрированных сектантских групп в селах района.

4. Обязать т.т. Романова и Колоколова:

а) организовать тщательную проверку лиц, прибывших в район по репатриации;.

б) усилить борьбу с нелегалами, поимку их и указников с тем, чтобы ликвидировать почву для пополнения политических и уголовных бандитских групп и их проявлений;

в) значительно улучшить работу с оперативным и агентурным составом, очистив его от лиц, неработоспособных и не внушающих доверия.

5. Обязать секретаря РК КП(б)У т. Татарову разработать практические мероприятия по усилению массово-политической работы среди колхозников и особенно молодежи в с.с. Даньковка, Париевка, Морозовка, Джупиновка, Тягун, Стрижаков с целью ликвидации влияния сектантских групп на население этих сел.

6. Поручить члену бюро зав. отделом партийных, профсоюзных и комсомольских органов РК КП(б)У т. Маруненко оказать помощь райотдел МВД в доукомплектовании его необходимыми кадрами.

7. Обязать т. Романова и Колоколова информировать бюро РК КП(б)У о ходе выполнения настоящего постановления.

Секретарь ПК КП(б)У подпись Утевский

ДАВО. — Ф. 136, оп. 52, спр.10. — Арк. 1–2. Оригінал. Машинопис.

Документ № 176

Витяг із доповідної записки заступника начальника управління МГБ у Вінницькій області Антішина секретареві Вінницького обкому КП(б)У М. Стахурському про виконання рішення бюро Вінницького обласного комітету КП(б)У від 7 червня 1949 р. щодо ліквідації політичних і кримінальних банд в області

1 липня 1949 р.
Совершенно секретно

[…] Одновременно с проведением мероприятий по ликвидации бандитов и изъятию их пособников в июне месяце были приняты меры к очистке области от антисоветского сектантского элемента.

В середине июня вскрыта и ликвидирована в Улановском, Хмельникском и Комсомольском районах церковно-монархическая подпольная антисоветская группа наиболее реакционной секты «Михайловцев», в результате чего территория указанных районов очищена от антисоветского сектантского подполья. […]

Вскрыта и подготавливается к ликвидации антисоветская группа сектантов «Иннокентьевцев», действующая в Могилев-Подольском, Ярышевском и Копайгородском районах.

В течение июня месяца были приняты меры к усилению работы по вскрытию и изъятию вражеской агентуры среди репатриантов, в результате чего арестовано несколько агентов немецких контрразведывательных органов.

Из числа арестованных представляют интерес следующие лица.

Кушнирчук Сергей Владимирович, 1907 года рожд., уроженец с. Грушки, Могилев-Подольского района, Винницкой области, исключенный из ВКП(б) по политическим мотивам, работал агрономом Могилев-Подольского райотдела сельского хозяйства.

На следствии Кушнирчук показал, что он, находясь в Советской армии, в мае 1942 года сдался немцам в плен и был направлен в Германию, в лагерь военнопленных, в гор[оде] Нейрупен, где сотрудником немецкой разведки Гореславцем завербован в качестве агента под № 16332 и направлен на курсы агентов-пропагандистов при лагере «Вустрау».

По окончании этих курсов, Кушнирчук прибыл в город Каменец-Подольск, где и работал агрономом в сельхозотделе Гебитсткомиссариата, находясь на связи у сотрудников «СД», по заданию которого проводил активную предательскую деятельность. Впоследствии Кушнирчук переехал в Могилев-Подольский район.

Кушнирчук назвал известных ему 13 агентов-пропагандистов немецкой контрразведки.

Грицак Николай Никифорович, 1921 года рожд., уроженец с. Дерешево, Мур.Куриловецкого района, Винницкой области, беспартийный, работал учителем в неполносредней школе с. Попелюхи, Мур.-Куриловецкого района.

На следствии Грицак показал, что он в 1941 году, попав в плен к немцам, был назначен последними переводчиком немецкого языка в лагере военнопленных в г. Батмандер.

При оформлении на эту должность последний был завербован гестапо в качестве агента для выявлений политических настроений и предупреждения побегов, о чем он дал письменное обязательство.

В начале 1945 года Грицак добровольно поступил на службу в немецкую армию и служил в 169 пехотной дивизии до капитуляции Германии. Впоследствии был пленен американскими войсками, а затем по репатриации прибыл в Винницкую область.

Одновременно с этим проводилась работа по очистке территории области от другого антисоветского элемента. В результате в течение июня арестовано значительное количество предателей, немецких пособников и других лиц этой категории.

Так, 13 июня с[его] г[ода] Плисковским РО МГБ арестован — Вахтенко Василий Федорович, 1910 года рожд., уроженец и житель села Довжок, Плисковского района, украинец, беспартийный, грамотный, в апреле месяце с[его] г[ода] исключен из колхоза.

Вахтенко, находясь на временно окуппированной противником территории, в 1941–42 гг. добровольно служил полицейским в селе Беленькая, Сталинской области.

Будучи полицейским, писал в жандармерию доносы на советских граждан, лично арестовывал коммунистов, которых впоследствии немцы расстреливали. В 1942 году им лично были арестованы и расстреляны немцами коммунисты Соломко и Кунев.

После освобождения Украины Вахтенко прибыл в Плисковский район и вступил в колхоз, однако в колхозе не работал, подрывал трудовую дисциплину и проводил среди колхозников антисоветскую агитацию.

19 июня арестован — Колос Бенед Еремеевич, 1902 года рождения, уроженец и житель с. Скала, Плисковского района, украинец, беспартийный, грамотный.

Колос в 1941 году, находясь на фронте, сдался немцам в плен и возвратился домой, в с. Скала.

Проживая в указанном селе, в октябре 1941 года одним из активных украинских националистов Гойно был завербован в ОУН и по заданию Гойно проводил активную антисоветскую националистическую деятельность, пропагандировал среди населения идеи украинских националистов и вербовал местных жителей в ОУН.

Кроме того, добившись назначения на должность старосты сельхозобщины села Скала, в качестве которого он работал в 1942–1943 гг., путем систематических угроз заставлял население работать на оккупантов, избивал советских граждан и принимал активное участие в отправке населения на работу в Германию.

30 июня с[его] г[ода] арестован — Шойхет Григорий Львович[2], 1906 года рожд., уроженец м. Тывров, Винницкой области, еврей, служащий, работавший плановиком Леспромартели в г. Хмельнике.

Шойхет происходит из семьи торговца. В 1924 году он был исключен из партии, а в 1937 году арестован, осужден на 10 лет ИТЛ за принадлежность к сионистской организации.

Возвратившись в 1947 году из заключения и проживая в г. Хмельнике, Шойхет среди еврейского населения проводил антисоветскую агитацию, клеветал на руководителей ВКП(б) и Советского правительства, восхвалял жизнь в Америке.

15 июня сего года арестован — Вайсман Хаим Исаакович[3], 1893 года рождения, уроженец и житель г. Тульчина, Винницкой области, еврей, беспартийный, из кустарей, служащий, с низшим образованием.

Вайсман в прошлом являлся активным бундовцем. В 1937 году за антисоветскую деятельность был арестован и осужден на 10 лет ИТЛ, из заключения возвратился в июне 1947 года.

Находясь в заключении, а затем проживая после отбытия наказания в Тульчине, Вайсман систематически проводил среди своего окружения антисоветскую агитацию.

Работу по выполнению решения бюро обкома КП(б)У о ликвидации политических банд в области и очистке области от антисоветского элемента продолжаем.

Заместитель начальника УМГБ Винницкой области
подполковник [підпис] Антишин

ДАВО. — Ф. П–136, оп. 29, спр. 185. — Арк. 76–82. Оригінал. Машинопис.

Примітки:

[1] Шойхет Г.Л. був звільнений 1.07.1947 року. Проживав у м. Хмільнику. Постановою Особливої наради МГБ СРСР від 26.10.1949 року засланий на поселення до Новосибірської області. Звільнений 22.08.1954 року. Реабілітований 16.07.1958 року Вінницьким обласним судом.

[2] Вайсман Х.І. вперше був заарештований 19.06.1937 р. Звинувач. за ст. 54–ІІ КК УРСР. Постановою Трійки УНКВД Вінницької області від 15.09.1937 р. ув’язнений на 10 років ВТТ. Звільнений 19.06.1947 р. Вдруге заарештований 3.06.1949 р. Вінницьким УМГБ, звинувачений за ст. 54–ІІ КК УРСР. Постановою Особливої наради МГБ СРСР від 15.10.1949 р. висланий на поселення до Казахстану. Реабілітований 22.03.1956 р. Вінницьким обласним судом.

Д о к у м е н т №177

Витяг із доповідної записки начальника УМГБ у Вінницькій області К.М. Касаткіна секретареві Вінницького обкому КП(б)У М.М. Стахурському про факти антирадянських проявів серед прихильників релігійних конфесій області

21 лютого 1950 г.
Совершенно секретно

[…] До января месяца 1949 года в селах Попудня и Сарны, Монастырищенского района[1] нелегально существовала антисоветская группа т[ак] н[азываемых] малеванцев, возглавлявшаяся местным жителем неким Полищук Акимом Кондратьевичем 1896 года рождения.

Эта сектантская группа возникла в 1928 году, состав которой периодически пополнялся за счет вновь вступавших в эту группу местных жителей, что особенно происходило в период временной немецкой оккупации, когда в эту группу влилось значительное число молодежи.

Антисоветский характер данного сектантского формирования заключается в том, что его участники совершенно не признают государственной власти, а исходя из этого и не подчиняются никаким советским законам. Государственные налоги и поставки совершенно не выполняют, в целях чего руководящий состав этого формирования

запрещает своим последователям иметь личное имущество или хозяйство, требуя скрываться от службы в Советской Армии, от выборов депутатов в верховные органы государственной власти. Детей своих в школах не обучают и воспитывают их в антисоветском сектантском духе.

Общественно-полезным трудом сектанты-малеванцы совершенно не занимаются, ведут отшельнический паразитический образ жизни, провоцируют колхозников на выход из колхоза и прочее.

Так, в конце 1948 года малеванцами был обработан в антисоветском духе колхозник некто Бондарь Василий Яковлевич, 23 лет, который своим родителям заявил: «…Отныне в колхозе работать больше не буду, давайте продавать корову, кур и все, что имеется в хозяйстве, вступим в секту малеванцев и будем выполнять все их законы».

Под влияние малеванцев подпала жена фронтовика, погибшего в Отечественную войну, Панасюк Мария, 1908 года рождения, которая по прибытии в 1945 году из Москвы на жительство в село Попудня, начала разделять убеждения малеванцев и в колхозе работать отказалась.

Малеванцами в свою группу также был вовлечен бывший комсомолец, житель села Гребля, Монастырищенского района Мульк Иван Евсеевич, 1928 года рождения, который прекратил посещать комсомольские собрания, а затем не захотел состоять в комсомоле, проявляя себя антисоветски и отказался работать в колхозе.

Мульк в числе других малеванцев репрессирован и осужден.

В целях пресечения организованной антисоветской деятельности сектантов-малеванцев в январе–феврале 1949 года были подвергнуты аресту 12 человек наиболее активных участников этого антисоветского формирования, которые на следствии дали признательные показания о проводимой ими организованной антисоветской деятельности. Все арестованные малеванцы были осуждены на различные сроки наказания от 10 до 25 лет ИТЛ.

Аналогичный по существу антисоветский характер носят и все остальные нелегальные сектантские формирования, за исключением некоторых разновидностей методов борьбы против советской власти.

Так, например, вскрытая и оперативно ликвидированная в июне 1949 года нелегальная группа сектантов-михайловцев в количестве 18 человек, существовавшая в селах Улановского, Комсомольского и Хмельникского районов, ставила своей целью подготовку т[ак] н[азываемого] крестового похода против советской власти и восстановления царизма, для чего имели у себя самоизготовленные знамена, антисоветскую литературу в религиозно завуалированном содержании, иконы т[ак] н[азываемого] «белого царя славы» и прочую утварь, что было изъято при ликвидации этой группы. Свою антисоветскую деятельность михайловцы проводили главным образом на нелегальных сборищах под видом молитвенных собраний, обычно в ночное время.

Признав свою виновность на следствии, михайловцы также были осуждены на различные сроки наказания от 10 до 25 лет ИТЛ.

При оперативной ликвидации в августе–сентябре 1949 года нелегальной группы иннокетьевцев-игнатьевцев в количестве 30 человек, существовавшей в селах Могилев-Подольского, Ярышевского, Копайгородского районов также были изъяты написанные

от руки псалмы антисоветского содержания, которыми участники этой группы пользовались на проводимых нелегальных сборищах, а затем свои антисоветские убеждения, направленные на подрыв колхозного строя, распространяли среди колхозников. Все арестованные иннокентьевцы-игнатьевцы также были осуждены на сроки от 10 до 25 лет ИТЛ.

Наиболее замаскированными методами из всех перечисленных выше сектантских формирований проводят свою враждебную деятельность сектанты-апокалипсисты, руководящий состав которых призывает своих последователей работать в колхозах или же в других советских организациях, подчиняться и выполнять советские законы и прочее, отвлекая тем самым от себя какое-либо подозрение, однако, на своих нелегальных сборищах они проповедуют неминуемую гибель советской власти в результате ее военного поражения в войне с капиталистическими странами, а чтобы не быть безучастными в этом «поражении», они призывают своих последователей к объединению и повседневной готовности для борьбы с советской властью.

В целях привлечения на свою сторону наибольшего числа населения, апокалипсисты ежегодно 27 сентября под видом отправления религиозных обрядов, в поле, около леса, у колодца, на территории Погребищенского района устраивают богослужения, где производят воспоминания об основателе этого сектантского формирования Гуминском Нарцизе Феликсовиче, ранее осужденном за антисоветскую деятельность, а также и о других апокалипсистах, находящихся в заключении. На такие сборища сходятся до 300 человек и не только апокалипсистов, но и верующие граждане из разных сел, районов и даже областей, различного возраста.

Случаи прямых антисоветских проявлений также имеют место и в легально действующих церковно-сектантских формированиях. Как-то среди баптистов, адвентистов.

Так, за последнее время вскрыты факты прямого отказа молодежи призывного возраста от службы в Советской Армии со стороны отдельных участников общин евангельских христиан-баптистов, которые, прикрывая свои антисоветские убеждения религиозным писанием на основании шестой заповеди Моисея «не убей», категорически отказываются от прохождения военной подготовки и уклоняются от призыва в Советскую Армию.

Так, на протяжении 1949 года за прямой отказ от призыва в Советскую Армию было репрессировано и осуждено на различные сроки наказания 6 человек призывного возраста по Плисковскому, Погребищенскому, Тывровскому, Шаргородскому районам, но аналогичные факты продолжают вскрываться до последнего времени и в других районах области.

Необходимо отметить, что в период оккупации значительное количество лиц из числа учителей стало священниками православных церквей.

Так, священник м. Тульчина Ковальчук Павел рукоположился во священники в период оккупации, до начала Отечественной войны он окончил педагогический институт, а также заочно авиационный институт и работал инспектором Винницкого ГОРОНО.

Священники села Зятковцы Долинский Петр Тимофеевич из села Марьяновка, Гайсинского района, Кондратюк Андрей Карпович до Отечественной войны были директорами школ, а в период оккупации рукоположились во священники.

Среди духовенства также имеются лица, служившие в Советской Армии и имеющие звания среднего офицерского состава.

Так, священник м. Вороновица Торундо Лев Никитович, 1915 года рождения, в 1938 году окончивший Ленинградский планово-экономический институт, до Отечественной войны работал в качестве инженера-плановика. В начале Отечественной войны был направлен на учебу в Военно-пехотное училище, по окончании которого в звании лейтенанта был направлен на фронт. В ноябре 1945 года, имея звание ст[аршего] лейтенанта, демобилизовался из Армии и в марте месяце 1946 года рукоположился в диаконы, а затем в священники.

Священник села Кивачевки, Тепликского района Горбачев Валерий Яковлевич, имея звание ст[аршего] лейтенанта, командуя ротой, в 1941 году попал к немцам в плен. Проживая на оккупированной территории, рукоположился во священники.

Священник м. Тыврова Клешко Симион Иванович, 1903 года рождения, инженер-химик, в звании капитана, в Советской Армии служил 14 лет, демобилизовавшись в 1946 году, принял монашество и рукоположился во священники.

Из имеющихся материалов установлено, что православное духовенство стремится укрепить свое влияние на верующие массы и особенно молодежь. Молодежь привлекается к прислуживанию духовенству во время богослужений.

В селе Поповцы, Копайгородского района, служит священник Швец Александр Павлович, 1927 года рождения, рукоположен в 1948 году.

Отдельные православные священники высказывают антисоветские измышления. Так, например: за антисоветскую деятельность как в период оккупации, так и после изгнания оккупантов, нами в 1949 году были арестованы и осуждены благочинный Джулинского района священник Ременюк и священник села Стрижевки, Винницкого района Клешко.

Ременюк Петр Тихонович[2], 1894 года рождения, проживая на временно оккупированной немцами территории в м. Джулинка и являясь священником, проводил среди населения антисоветскую агитацию и занимался предательской деятельностью в пользу оккупантов. После изгнания оккупантов Ременюк среди населения также продолжал высказывать свои антисоветские убеждения. Ременюк осужден на 25 лет ИТЛ.

Клешко Константин Иванович, 1898 года рождения, проживая на временно оккупированной немцами территории в г. Армавире, добровольно поступил на службу к оккупантам в качестве заместителя начальника 4 полицейского участка, а затем с отступающими оккупантами прибыл на территорию Винницкой области и стал служить священником. Ранее до Отечественной войны Клешко был судим за антисоветскую деятельность и отбывал срок наказания.

Начальник управления МГБ
по Винницкой области
полковник [підпис] Касаткин

ДАВО. — Ф. П–136, оп. 30, спр. 180. — Арк. 31–36. Оригінал. Машинопис.

Примітки:
[1] Зараз Черкаської області.

[2] Ременюк Петро Тихонович, 1894 р. н., с. Джулинка Бершадського р-ну. Арешт. 23.08.1949 р. УМДБ Вінницької області. Звинувач. за ст. 54–10 КК УРСР. Вироком Вінницького обласного суду від 15.12.1949 р. засуджений на 25 років ВТТ. Звільнений 03.09.1954 р. Реабілітований 12.02.1992 р.

Документ № 178
Витяг із інформаційного звіту уповноваженого Ради у справах релігійних культів при Раді Міністрів СРСР у Вінницькій області Шумкова до Ради у справах релігійних культів при Раді Міністрів СРСР Полянському про ставлення віруючих до виборів у Верховну Раду СРСР

6 квітня 1950 р.
Секретно

[…] По Тростянецкому району:

В селах, где расположены молитвенные дома ехб и асд[1] и в окружающих населенных пунктах, где проживают веруюшие этих религиозных верований в селах Летковке, Александровке, Севериновке, Савинцах и Демковке верующие вышеупомянутых религиозных убеждений принимали активное участие в подготовке к выборам в верховный Совет СССР, посещали занятия, проводимые агитаторами и голосовали все за кандидатов Сталинского блока коммунистов и беспартийных.

В с[еле] Летковке есть секта под названием «Воскресники», состоит приблизительно из 19 чел[овек] верующих. Из этой религиозной группы участие в предвыборной работе не принимали и никто из верующих данной секты не голосовал. В воскресенье 12 марта 1950 г[ода] вся группа скрылась из села или спряталась в селе и вышли лишь 13 марта.

В с[елах] Козинцах и Красногорке существует секта под названием «истинно православные христиане». Эта секта в предвыборной работе не участвовала и участия в голосовании не принимала.

От одной старухи, члена «истинных православных христиан» удалось добиться: на вопрос, почему она не принимает участия в голосовании в Верховный Совет СССР, она ответила: «Как меня мать родила, так и помру». Однако работы среди населения она не проводит. И в прошлые выборы она участия в голосовании не принимала.

В с[елах] Китайгород и Демковка существует изуверческая секта под названием «краснодраконовцы».

«Истинно православные христиане» и «краснодраконовцы» участия в голосовании не принимали. Использовали такой же прием, как в селе Летковке «воскресники».

В с[елах] Тростянец и Ладыжин имеется хев (пятидесятники). Большая часть принимала участие в голосовании, а меньшая часть не голосовала.

До сих пор не известная мне религиозная группа под названием «монахи», состоит приблизительно из 20 чел[овек]. В период подготовки к выборам вели себя пасивно, а в день выборов они скрылись из села, чтобы не принимать участия в голосовании.

По Плисковскому и Погребищенскому районах, где проживают верующие «апокалипсисты» и евангельские христиане-баптисты, фактов отказа от голосования за кандидатов Сталинского блока коммунистов и беспартийных со стороны религиозных общин и сект не было.

В г[ороде] Виннице и в Винницком р[айо]не в с[елах] Медвежье Ушко, Юзвин, в Жмеринском р[айо]не в с[еле] Могилевка и в Шпиковском р[айо]не в селе Рахны-Лесовые существует секта «адвентистов-реформистов», большая часть которых отказалась от голосования. В день голосования неизвестно куда скрылись из села. В г[ороде] Виннице в день голосования ушли, закрыв квартиры.

Общины хев (пятидесятники) меньшая часть до 25% верующих приняли участие в голосовании за кандидатов, выдвинутых блоком коммунистов и беспартийных. Большая часть, особенно в с[елах] Янов, Павловке, где проживают вожаки хев — участия в голосовании не принимали. В день голосования скрылись из села.

Остальные религиозные секты не принимали участия в выборах, но их незначительное количество, примерно, 0,04% к общему числу избирателей по нашей области. […]

Уполномоченный Совета по делам
религиозных культов при Совете
Министров СССР по Винницкой обл[асти] [підпис] Шумков

ДАВО. – Ф. П–136, оп. 30, спр. 180. – Арк. 37, 43, 44, 45, 49. Оригінал. Машинопис.

Примітка:
[1] Євангельські християни-баптисти та адвентисти сьомого дня.

Документ № 179
Витяг із листа секретаря Вінницького обкому КП(б)У В. Лойкова секретарям райкомів КП(б)У про реакцію голів деяких сільрад на посилення релігійних настроїв серед населення області

11 жовтня 1950 р.
Секретно

[…] За последнее время вскрыты случаи, когда по инициативе служителей религиозных культов в селах проводят сбор подписей населения для подкрепления ходатайства об открытии и строительства церквей. Так, например, в Песчанском районе с[еле] Дмитрачково, собрано 835 подписей, в с[еле] Брусленов Литинского района — 790 подписей.

Усилилось в этом году, в сравнении с прошлым годом, влияние религиозных общин на некоторую часть молодежи.

Заметно также стремление со стороны представителей религиозных культов строить новые церкви и молитвенные дома общиной с привлечением для участия населения.

В ряде случаев РК КП(б)У не придают должного значения очагам религиозных культов и религиозных сект.

Так, например, секта адвентистов 7-го дня с[ела] Рахны-Лесовые Шпиковского района насчитывает в своем составе 71 чел[овек], в том числе колхозников — 56 челов[ек], служащих 3 человека, инвалидов труда и войны — 12 человек.

Из числа колхозников, вовлеченных в указанную секту бригадир дорожной бригады. Пресвитер этой секты Нестерук Аверсий Степанович работает сторожем у тракторов. Устроившись в «тихих» местах, ведут систематическую работу по вовлечению населения в религиозные секты.

Аналогичная община существует и в Хмельницком районе с[ела] Уладовка в количестве 95 человек. Членами этой секты являются — бригадир строительной бригады, 4 человека работают сторожами колхозного двора, фельдшер и ветфельдшер этого села, два модельщика сахзавода и др[угие].

В с[еле] Молчаны Станиславчикского района, секта адвентистов 7-го дня состоит из 62 верующих, верующие этой секты проживают в ближайших 5 селах. Пресвитер этой секты Трусюк Николай Григорьевич работает зубным техником в Брацлаве.

Имеются также факты, когда отдельные председатели сельсоветов берут на себя несвойственные им и компрометирующие их функции. Так, например, председатель сельсовета с[ела] Антоновки Крыжопольского района, установил «порядок» выдачи разрешений на отправление религиозных обрядов. Текст одного из таких разрешений приводится дословно: «Разрешение. Антоновский сельсовет разрешает произвести религиозный обряд на квартире гр[аждани]на с[ела] Антоновки Курилец Андрею Федоровичу, а также разрешает провести похороны на кладбище за селом, в чем и удостоверяется».

То положение, что представители религиозных культов имеют известное, а в ряде случаев и не безуспешное влияние на некоторую часть населения, в том числе на молодежь, свидетельствует о том, что районные партийные организации все еще недооценивают их роли в деле отравления сознания советских людей.

Не замечают ловкую расстановку сил сектантов. Например, сторож сектант в тракторной бригаде, этот агитатор-проповедник делает свое дело, пользуясь беспечностью коммунистов.

Можно привести много фактов тактических приемов враждебных нам сил, которые, используя все возможности, пытаются взять под свое влияние известную часть населения, в то время, как мы, располагая огромными преимуществами, не используем всех возможностей для активного наступления против враждебной нам идеологии.

Надо глубоко разобраться со всеми приемами представителей религиозных культов, активизировать первичные партийные и комсомольские организации, сельскую интеллигенцию, все формы и методы политической и культурно-воспитательной работы и сделать антирелигиозную пропаганду воинствующей, наступательной.

Секретарь обкома КП(б)У [підпис] В. Лойков

ДАВО. — Ф. П–136, оп. 30, спр. 180. — Арк. 130, 131. Копія. Машинопис.

Д о к у м е н т № 180
Спецповідомлення прокурора Вінницької залізниці старшого радника юстиції Саржевського секретареві Вінницького обкому КП(б)У Г. Шевчуку про факти прояву антирадянської агітації на залізниці

5 листопада 1951 р.
Совершенно секретно

За последнее время отмечаются случаи проведения отдельными лицами, работающими на дороге, контрреволюционной агитации. За проявление антисоветской агитации за 10 месяцев 1951 года было привлечено к уголовной ответственности 10 человек.

Так, Мельничук Юрий Яковлевич[1], работавший звенщиком ст. Казатин, будучи враждебно настроенным к Советской власти, систематически среди рабочих ст. Казатин проводил антисоветскую агитацию, клеветал по адресу руководителей Советского Правительства и коммунистической партии, опошлял советскую действительность, высказывал террористические настроения по адресу вождя народов СССР. Осенью 1949 года среди рабочих 10 стрелочного поста: Рыбинского, Барташук, Луговский и Дацюк высказывал мысль об отравлении вождя народов; весной 1951 года, в присутствии рабочих по поводу строительства в Москве многоэтажного здания, выразил мысль о разрушении этого здания атомной бомбой. Летом 1951 года, обсуждая заявление Моррисона и ответ «Правды», в присутствии рабочих возводил клевету по адресу коммунистической партии и Советского Правительства, при этом восхвалял государственный строй Англии. Выражал недоверие к советской печати, опошлял колхозный строй в СССР.

Приговором Линейного суда Винницкой ж[елезной] д[ороги] от 30 октября 1951 г[ода] Мельничук Ю.Я. осужден к 10 годам лишения свободы с последующим поражением в правах сроком на один год.

Лофицкий Борис Сергеевич, работал электромонтером на Буртынском заводе огнеупоров МПС. На протяжении целого ряда лет Лофицкий среди рабочих распространял антисоветские измышления. Восхвалял жизнь в капиталистических странах, клеветал на советскую действительность и правительство, распространял радиопередачи американской радиостанции «Голос Америки», возводил клевету на сообщения советского радио и прессы, клеветал на Советское Правительство в отношении займов, распространял анекдот, в котором высмеивал вождя народов и весь советский народ.

Приговором Линейного суда Винницкой ж[елезной] д[ороги] от 30 октября 1951года Лофицкий осужден к 10 годам лишения свободы с последующим поражением в правах сроком на три года.

Подкова Казимир Иванович, работал слесарем вагонного депо ст[анции] Гречаны, начиная с 1949 года по день его ареста среди рабочих проводил антисоветскую агитацию, направленную на восхваление жизни в фашистской Германии, при этом клеветал на советскую действительность, высказывался о неизбежности новой войны и поражения в этой войне Советского Союза.

Приговором Линейного суда от 12 мая 1951 г[ода] Подкова К.И. осужден к 10 годам лишения свободы с последующим поражением в правах на три года.

Семилетов Никита Пантелеймонович[2], работая ремонтным рабочим 2-го околотка 13 дистанции службы пути, на протяжении 1950 года и 1951 году систематически проводил контрреволюционную пропаганду среди рабочих околотка. Семилетов в своих разговорах с рабочими, во время отдыха при производсте ремонтных работ, высказывал антисоветские измышления в отношении ВКП(б) и Советского Правительства, а также в отношении стран народной демократии. Семилетов систематически слушал антисоветские передачи американской радиостанции «Голос Америки» и распространял эти передачи среди рабочих, восхвалял жизнь в фашистской Германии, высказывался о неизбежности новой войны и поражения в этой войне СССР. В июле 1951 года Семилетов в гнусном антисоветском духе отзывался о памятнике основателю социалистического государства, установленного в г. Бердичеве.

Приговором Линейного суда Винницкой ж[елезной] д[ороги] от 10 октября 1951 года Семилетов Н.П. осужден к 10 годам лишения свободы.

Смольник Дмитрий Григорьевич[3], работал газосварщиком вагонного депо ст[анции] Казатин, на протяжении второй половины 1950 года и первой половины 1951 года среди рабочих указанного депо проводил антисоветскую агитацию. Смольник в своих разговорах с рабочими высказывал антисоветские измышления о налоговой политике Советского Правительства, о мероприятиях ВКП(б) и Советского Правительства по снижению розничных цен на продукты питания и товары широкого потребления, распространял клеветнические измышления о колхозной жизни. Сокольник охаивал нашу Советскую Армию, ее воинов, и одновременно восхвалял боеспособность англо-американских войск.

Приговором Линейного суда Винницкой ж[елезной] д[ороги] от 22 сентября 1951 года Смольник Д.Г. осужден к 10 годам лишения свободы.

Изложеные факты позволяют сделать вывод о притуплении большевистской бдительности в отдельных коллективах рабочих.

Настоящее сообщаю для сведения.

Прокурор Винницкой ж[елезной] д[ороги]
старший советник юстиции [підпис] Саржевский

ДАВО. — Ф. П. 136, оп. 32, спр. 178. — Арк.. 110–112. Оригінал. Машинопис.

Примітки:

[1] Мельничук Юрій Якович, 1896 р. н., с. Кордишівка Козятинського р-ну, був засуджений лінійним судом Вінницької залізниці 30.10.1951 р. за ст. 54–10 КК УРСР на 10 р. ВТТ. Звільнений 29.07.1955 р. Реабіл. 03.10.1991 р.

[2] Семилєтов Микита Пантелеймонович, 1900 р. н., уродженець с. Возгул Генічеського району Запорізької області, українець, різноробочий на станції с. Слобода-Кустовецька Хмільницького р-ну, вироком лінійного суду Вінницької залізниці від 10.10.1951 р. засуджений за ст. 54–10 ч. 1 КК УРСР на 10 р. позбавлення волі. Подальша доля невідома. Реабілітований 24.09.1991 р. Вінницькою обласною прокуратурою.

[3] Смольник Дмитро Григорович, с. Жеребки Старокостянтинівського р-ну Хмельницької обл., українець, із селян, освіта 5 класів, проживав у м. Козятин, газозварник депо ст. Козятин, одружений.

Арешт. 22.07.1951 р. Звинувач. за ст. 54–10 КК УРСР. Вироком лінійного суду Вінницької залізниці від 27.09.1951 р. засуджений на 10 р. ВТТ. Рішенням Верховного суду СРСР від 07.05.1955 р. строк покарання зменшений до 5 р. ВТТ. Покарання відбував у Халаслазії (Башкирія, Росія). Звільнений 06.11.1956 р. Реабіл. 20.10.1991 р. прокурором Вінницької обл.

Документ № 181
Скарга Д.Г. Руня[1] до Президії Верховної Ради СРСР з проханням переглянути справу з огляду на обставини судового слідства

1 лютого 1954 р.
Москва

Генеральному прокурору СССР
от гр-на Руня Дмитрия Григорьевича,
проживающего в Сумской области
Укр. ССР, Талалаевском р-не,
селе Медвежьем, работающего в
Медвежьевской средней школе.

ЖАЛОБА

Убедительно прошу Вас со всей чуткостью отнестись к моей жалобе и разобрать ее по существу хотя и с большим опозданием.

Правда, за эти 15 лет в адрес Особого совещания НКВД СССР и других центральных организаций мною было написано и послано десятки заявлений с полным освещением сути дела и методов ведения следствия, но на эти жалобы и заявления я не получил не единого ответа.

С первого дня ареста и по сей день я верил и глубоко верю в силу нашей партийной правды в торжество и силу нашей революционной законности, а поэтому настоятельно прошу пересмотреть дело созданное на меня в 1938 году нарушителями социалистической законности и как ни в чем невиновного реабилитировать перед партией и советским народом.

Несколько слов о себе: родился я в г. Одессе в 1902 г., по происхождению из рабочих металлистов, украинец. В начале 1920 года вступил в комсомол, а в 1924 году в ряды коммунистической партии. В 1920 г. как комсомолец добровольно ушел в 1-ю конную армию, а в марте 1922 г. в Черноморский военный флот.

Демобилизовавшись из военно-морского флота с 1926 г. работал на руководящей комсомольской работе, а с 1929 г. на руководящей партийной работе, сначала зав. отделами окружкомов партии, а с ликвидацией округов первым секретарем райкомов партии. В 1936 г. был выдвинут на областную партийную работу в Винницкий обком КП(б)У, сначала зав. культпросвет отделом, а после зав. промышленно-транспортным отделом обкома. В начале 1938 года был направлен на работу зам. директора Винницкого сахаротреста.

За время пребывания в комсомоле и партии взысканиям и не подвергался, в антипартийных группировках и оппозициях не участвовал. Наоборот, находясь на

выборной руководящей комсомольськой с 1920 г. и партийной работе вел самую активную и непримеримую борьбу за генеральную линию нашей партии.

Теперь по сути моего дела: арестован я в г. Виннице в ночь с 10 на 11 июня 1938 года по ордеру от 9/VI.1938 г. подписанному начальником Винницкого обл. управления НКВД Кораблевым.

При аресте у меня был отобран партбилет, паспорт и воинский билет.

С первого дня ареста, применяя самые изощренные, гнусные и потрясающие методы физического и морального воздействия, следователи Глусскин, Редер, Ширин, Збаранчук, Антонов и др. без предъявления конкретных обвинений принуждали меня подписать показания об участии в любой на мой выбор антисоветской организации, приподносили одновременно готовые списки на десятки руководящих советских и партийных работников области, требуя от меня дать показания, что они завербованы, или требуя подтверждения что мне известно что они состоят членами антисоветской организации.

Встретив мой самый решительный отпор и упорство подтверждать клевету, одновременно усиливали до крайности физические и моральные издевательства и глумление. Обвинение только с обозначением статей 54–11 и 54–8 предъявляют мне на совершенно чистом бланке в последних числах июня месяца.

Такое следствие и такие методы продолжаются почти еженочно до 21 сентября, а 8 октября 1938 года без вручения и ознакомления меня с обвинительным заключением Уголовная коллегия Винницкого областного суда на закрытом судебном заседании, несмотря на мои категорические опровержения, предъявленных фальсифицированных обвинений, просьбы вызвать на очную ставку ряд людей и расскрытие всех антисоветских методов следствия, а также наочный показ следов физического воздействия со стороны следователей областного управления НКВД, коллегия всего этого не приняла во внимание, а наоборот квалифицировала это, как попытку с моей стороны завести суд в заблуждение и дискридитировать органы следствия и приговаривает меня к высшей мере наказания.

(Копию приговора прилагаю, оригинал у меня сохранился).

В камере смертников я просидел 131 день. Ночью 15 февраля 1939 года начальник спец. корпуса Винницкой тюрьмы Ногин вывел меня из камеры и после процедур, потрясавших психику, объявил, что приговор областного суда решением Верховного суда СССР от 2 февраля 1939 г. отменен и дело направлено на новое переследствие и вторичный расмотр облсуда.

На переследование меня вызвали только 25 марта 1939 года. Следователь Лещинский, так и беседовавший со мной на ходу в нервно-повышенном тоне прокурор Камолов отказали мне в очных ставках, вызове свидетелей, приобщении к делу ряда материалов и документов и моих показаний о методах мледствия.

Переследствие велось три вечерне-ночных допроса, в заключение следователь Лещинский мне заявил: «то что ты все упорно отрицаешь, все это чепуха. Знай, что если нам не удалось тебя расстрелять, то мы постараемся все сделать чтобы крепко осудить», и тут же показал выписку из показаний бывшего второго секретаря Винницкого обкома партии Юрьева (приговорен к высшей мере) от 25 сентября 1938 г. которая на моем суде не фигурировала о том, «что я являюсь членом организации».

29 марта 1939 г. «следствие» было закончено. 9 августа меня этапируют в Полтавскую тюрьму НКВД, а 25 ноября 1939 года объявляют решение Особого совещания НКВД СССР датированное 29 октября 1939 года протокол № 38 дело № 11366 «За участие в антисоветской правотроцкистской организации заключить в исправительно-трудовой лагерь сроком на 8 лет. Срок заключения считать с 11 июня 1938 года. Дело сдать в архив».

Срок наказания 8 лет, вынесенный приговором Особого совещания НКВД СССР я отбыл в Новосибирских лагерях, но со всей правдивостью и категоричностью заявляю Вам тов. генеральный прокурор, что я никогда ни в каких контрреволюционных организациях не состоял и не учавствовал.

Воспитанный комсомолом и партией, безотказно идя на самые труднейшие участки, поручаемые партией работы я всего себя отдавал беззаветному служению партии и народу.

Действительные враги народа, пробравшиеся в Винницкие областные органы советской разведки в лице Кораблева, Ширина, Редера и др., которые за свою деятельность по уничтожению лучших сов. и парт кадров решением военного трибунала в 1941 году в мае м-це понесли заслуженную кару, но они успели сделать свое гнусное дело. Попирая советские государственные законы, нарушая социалистическую законность они хотели сделать из меня врага народа, но это им не удалось.

Каждый объективный человек, взявши из архива на пересмотр созданное на меня дело, сразу убедится в его полной фальсификации и грубейших нарушениях элементарных правил ведения следствия, ибо:

1. Арестован я по ордеру 9 июня 1938 года в то время как клеветнические показания Спивака, Козиса, Рейнера, Юрьева, Винникова взяты от них и датированы значительно позже, какие же основания были у прокурора санкционировать мой арест?

2. Ни в одном из предъявленных мне показаний нет кто, когда, где и при каких обстоятельствах и в какую конкретно к/р организацию меня завербовал, одновременно нет не единого факта подтверждающего мою якобы антисоветскую подрывную деятельность.

3. Указанное в приговоре облсуда от 8/X.1938 г., что мною якобы завербован в правотроцкистскую организацию Гапонов (работник Винницкого облисполкома) в то время Гапонов состоял членом коммунистической партии Винницкой город. организации, никогда не арестовывался органами НКВД, ушел в 1941 году коммунистом на фронт. Где он находится сейчас, я не знаю.

Далее в приговоре говорится, что я связал Гапонова с участниками организации Кибрик и Орловским.

Заявляю, что Кибрик Татьяна Моисеевна, мой заместитель по отделу культ-просветработы, в 1936–1937 году не арестовывалась и в настоящее время состоит членом КПСС, находится в Винницкой городской парторганизации, работая учителем в одной из школ гор. Винницы.

И как я мог как гласит приговор суда Гапонова и Кибрик связать с Орловским, если Орловский арестован НКВД в начале 1937 года, а меня как «установлено» судом и следствием бывший секретарь Винницкого обкома КП(б)У Спивак завербовал в июне 1937 года.

4. Следственные органы и суд в своем приговоре определили мне только одно обвинение, что в результате моей вредительской деятельности в отделе культпросвета обкома КП(б)У сорвано обучение неграмотных и малограмотных по Винницкой области.

Где же логика? Когда действительные цыфры и состояние этой работы говорили о противоположном, во вторых, с сентября 1937 года я уже работал зав. промтранспортным отделом Обкома и в третьих, как говорит приговор, что я завербован в июне 1937 года. Так неужели за 2 летних месяца июль–август 1937 г. я мог сорвать лично такое важнейшее мероприятие партии и правительства. Ложь и вымесел и здесь абсолютно очевиден.

5. На очной ставке, устроенной мне глубокой ночью следователями Редером, Шириным и Глузкиным в затемненной комнате 24 июля 1938 года, с арестованным Козисом Лукой (бывшим заместителем председателя Винницкого облисполкома), который был доведен до отчаяния, представлял из себя живой труп и мог сидеть только в отверстии перевернутого табурета, принесенного Редером.

Несмотря на угрозы следователей Ширина и Редера, Козис заявил, что он только слыхал от других и то дал такое показание с тем, чтобы от него отвязались и перестали так зверски издеваться.

6. В отношении Упыря давшего на меня первое клеветническое показание, то Упырь арестованный ранее меня сделал это сводя личные счеты и мстя за то, что я, работая заведующим культпросветотделом Винницкого обкома категорически возражал на заседании Бюро обкома против назначения его заведующим отделом искусств Винницкого облисполкома как бывшего троцкиста, который, работая в г. Лубнах в 1927 году, распространял платформу «83». Я об этом писал в «Правду», после чего он с работы был снят.

7. Последующие показания Козиса Л. и Рейнера Л.М. являются результатом тяжелого физического состояния их в результате издевательств со стороны следователей очевидцем применения которых я был сам.

Однако, Рейнер дает на меня вымышленные показания, сам тоже был облсудом приговорен к высшей мере наказания, был впоследствии высшими органами реабилитирован, в партии восстановлен, состоит членом КПСС Винницкой областной парторганизации.

8. Давшие на меня вымышленные показания и также в 1938 году приговоренные к высшей мере наказания Юрьев бывший секретарь Винницкого обкома КП(б)У и Винников бывший директор Степановского сахарного завода Винницкого сахаротреста в 1939 или 1940 году освобождены и полностью реабилитированы.

Юрьев в настоящее время работает председателем Винницкого городского совета, о месте работы Винникова мне ничего неизвестно, но видимо находится в Винницкой области.

9. В отношении фактов основного по приговору суда обвинения в срыве обучения неграмотных и малограмотных, то от этого вымышленного обвинения отказался даже кровно заинтересованный следователь Лещинский и прокурор Камолов ведет вторичное переследствие.

10. Нелепость обвинения и грубейшие нарушения социалистической законности органами НКВД и Винницким облсудом подтверждается полной отменой их приговора Верховным судом Союза Советских социалистических республик.

Уважаемый товарищ генеральный прокурор!

После решения Верховного Суда СССР я был уверен, что правда в моем деле восторжествует, но в этом я глубоко ошибся. Работники Винницкого обласного управления НКВД, являясь сами творцами искусственно ложных вымышленных материалов, боясь ответственности и окончательного провала созданного ими дела после вторичного «переследования» не передали дела на рассмотрение облсуда в новом составе, чем лишили меня возможности защищаться, до конца разоблачить клевету и ложь и доказать свою полную невиновность.

Они грубо нарушили решение Верховного суда СССР и дело с ложной тендециозной характеристикой направили на особое совещание НКВД СССР, которое не видя и не выслушав живого человека заочно по указке врага народа Берия проштамповало несправедливый суровый приговор.

Десятки моих заявлений, посланных из заключения и даже дважды поднятый вопрос Управлением Сиблага перед НКВД СССР о досрочном освобождении меня за ударную работу в лагерях, остались гласом вопиющего в пустыне.

Всю свою жизнь я отдал комсомолу и партии, торжеству дела Ленина-Сталина. Пережитое меня не сломило и не сломит. Я был, есть и останусь до конца своей жизни верным сыном своего народа и воспитавшей меня коммунистической партии.

Я глубоко верил и верю, что советское правосудие несмотря на давность дела разберется в истине дела и положит конец моим моральным страданиям, а также страданиям моей ни в чем неповинной семьи и детей.

Сейчас я работаю в Медвежьевской средней школе библиотекарем, активно участвую в общественной жизни села. С 1947 года избирался редактором общеколхозной стенгазеты, но ведь, несмотря на пережитое, я мог бы принести значительно больше пользы для нашей Родины на любом и самом трудном участке работы, но это от меня не зависит, так как перестраховщиков еще много.

Состав моей семьи: жена кандидат партии с 1928 г., член партии с 1931 года. По причине моего ареста была исключена Винницким горкомом, но Винницким обкомом была восстановлена в партии. Работает директором средней школы, пенсионер.

Старший сын 1933 г. рождения, после долгих преград из-за перестраховщиков, только после вмешательства маршалов Тимошенко и Говорова учится в Харьковском военном училище.

Второй сын 1937 г. рождения учится в 10 классе средней школы. Никто и никогда из моих и жены близких и далеких родственников не подвергались репрессиям советских органов.

Уважаемый тов. Руденко! В своем заявлении я изложил десятую часть всего пережитого мною, а поэтому убидельно прошу Вас вызвать меня лично для беседы, где я смогу изложить ряд дополнительных фактов, которых не могу излагать в заявлении по ряду причин. По первому Вашему вызову могу выехать в Москву.

Остаюсь с глубокой надеждой и верой в торжество правды которая не старее, которая вечна.

1 февраля 1954 года.

п/о Медвежье, Талалаевского р-на,

Сумской области.
Средняя школа, Руню Дмитрию Григорьевичу.

ДАВО. – Ф. Р–6023, оп. 4, спр. 2745. – Арк. 144–148. Оригінал. Рукопис.

Примітка: [1] Рунь Дмитро Григорович, 1902 р. н., м. Одеса, українець, проживав у м. Вінниці, із робітників, заступник директора цукрового заводу, член ВКП(б), малограмотний, одружений. Заарештований 10.06.1938 р. Звинувач. за ст.ст. 54–2, 54–11 КК УРСР. Постановою Особливої наради НКВС СРСР від 29.10.1939 р. ув'язнений на 8 р. ВТТ. Звільнений 30.09.1946 р. Реабіл. 6.10.1955 р. Вінницьким облсудом. В постанові вказувалося: «Президиум Винницкого областного суда в составе председательствующего — Довганюка, членов президиума — Дятлова, Кучерявого и Копача, с участием прокурора — Зижневского 6 октября 1955 года рассмотрев в судебном заседании в гор. Виннице протест прокурора Винницкой области на постановление Особого Совещания при НКВД СССР от 29 октября 1938 года, которым Рунь Дмитрий Григорьевич, 1902 года рождения, уроженец г. Одессы, украинец, из рабочих, с низшим образованием, бывш. член КПСС с 1924 года, исключен из партии после ареста, до ареста работал зам. Управляющего Винницкого сахаротреста осужден за контрреволюционною троцкистскою деятельность к 8 годам заключения в ИТЛ. Обвинялся Рунь в том, что он являлся участником антисоветской троцкистской организации, по заданию которой проводил вербовку новых участников и вредительскою работу в области культурно-просветительных мероприятий, т.е. в преступлениях предусмотренных ст.ст. 54–2 И 54–11 УК УССР. Протест прокурора Винницкой области подан на предмет отмены постановления Особого Совещания при НКВД СССР от 29.Х–1938 года и прекращения дела в отношении Рунь Д. Г. по ст.ст.54–2 и 54–11 УК УССР за недоказанностью состава преступления. Заслушав докладчика и заключение зам. прокурора Винницкой области т. Вишневского, поддерживавшего протест, рассмотрев протест и материал дела, президиум Винницкого областного суда считает, что протест прокурора Винницкой области подлежит удовлетворению. Из материалов дела следует, что обвинение Рунь в принадлежности к троцкистской организации основано на личных его показаниях и на выписках из показаний обвиняемых по другим делам: Винникова Т.С., Козиса Л.С., Спивака И.С., Ужеря Н.А., Рейнера Л.И., показания которых не конкретные, причем на очных ставках с Ужером и Козисом Рунь категорически отрицал их показания (л.д.19, 20, 29, 30–43, 44–69, 72–74). В дальнейшем Рунь от данных им показаний отказался и заявил, что они были вынуждены незаконными методами следствия. Произведенной в связи с жалобой Рунь в 1955 году проверкой виновность Руня не подтвердилась. Вновь допрошенные лица, знавшие Рунь по совместной работе в партийных и советских органах — Петров И.А., Кибрик Т.М, Лутохин Ф.Н., Войн Г.Я. и Могилевский В.В. показали, что им о принадлежности Рунь к правотроцкистской организации и его подрывной деятельности ничего неизвестно. (л.д. 181–199). Причем свидетели Петров И.А. и Кибрик Т.М., которых Рунь на первоначальных допросах назвал как завербованных им участников контрреволюционной организации сами не арестовывались и не подтвердили ни в какой мере этих показаний Рунь. Таким образом обвинение Рунь ничем не доказано и не было оснований для его осуждения. Соглашаясь с мотивами протеста, Президиум Винницкого Областного Суда ПОСТАНОВИЛ: протест прокурора Винницкой области удовлетворить. Постановление Особого Совещания при НКВД СССР от 29 октября 1938 года отменить и дело в отношении Рунь Дмитрия Григорьевича по ст. ст. 54–2 и 54–11 УК УССР производством прекратить за недоказанностью состава преступления». *Див.: Ф. Р.–6023, оп.4, спр.2745. — Арк. 214–215.*

Документ № 182
Заява Й.Л. Межировського в прокуратуру СРСР проханням повідомити про долю батька

17 вересня 1954 р.

Дорогие уважаемые товарищи!

Вот уже больше 17 лет, как я живу без отцовской заботы, без материнской поддержки.

Отец мой, Межировский Людвиг Филлипович[1], осужден в 1937 г., в то время, когда Партия и Советское правительство боролись против остатков кулачества и других вражеских советскому строю элементов. За что его судили, я не могу точно сказать, ибо в то время мне было всего 1 год.

И до сих пор остается неясным, почему он не освобожден до сего времени, ведь по решению суда он был лишен свободы (репрессирован) сроком на 10 лет.

Правда, во время войны все могло случиться, но я каждый раз, как только приходят трудности, радую себя мыслью, что вернется отец и мне станет легче учиться, жить. Но это только надежда. От него же нет писем с самого начала, его заключения.

Конечно, пробивать дорогу в самостоятельную жизнь, мне будет трудно, ибо дело отца навсегда останется пятном моей биографии.

Прошу Прокуратуру СССР известить меня, где сейчас находится мой отец, и если вам это известно, то почему его нет дома до сих пор. А если его нет в живых, то пусть не греет меня надежда, что когда-нибудь мы встретимся с отцом, которого я и не помню[2].

Просит (подпись) Межировский Иосиф Людвикович.
17.IX.1954 г.

ДАВО. — Ф. Р–6023, оп. 63, спр. 5938. — Арк. 304. Оригінал. Машинопис.

Примітки:

[1] Межировський Людвік Пилипович, 1903 р. н., с. Снітків в Мурованокуриловецького р-ну, поляк проживав с. Комарівці Барського р-ну, малописьменний, колгоспник, із селян, одружений. Арешт. 22.08.1938 р. Звинувач. за ст.ст. 54–2, 54–11 КК УРСР. Постановою наркома внутрішніх справ і прокурора СРСР від 23.09.1937 р. розстріляний 01.10.1937 р. Реабіл. 23.09.1956 р. трибуналом Прикарпатського військового округу.

[2] В заяві до заступника військового прокурора Прикарпатського військового округу Й. Межировського від 23 березня 1955 р. він пише: «Заместителю Военного Прокурора по Винницкой области от ученика 10 класса села Кошаринец Копайгородского района Винницкой области Межировского Иосифа Людвиковича, рождения 1936 года. ЖАЛОБА-ЗАЯВЛЕНИЕ. Долголетнее чувство обиды моей матери-колхозницы, скорбь о судьбе своей жизни и мое самосознание, мой юный ум и любопытство к жизни, воспитание в столь благородной для духовного роста советской обстановке страстно желают выяснить необычную судьбу моего отца — Межировского Людвика Филипповича, рождения 1903 г., по неизвестной причине арестованного органами МВД в 1937 г. 22 августа. Мои усердные занятия в средней школе приподнимают энтузиазм к учебе, к науке, учат справедливости и честности, обязывают находить правду в жизни. Изучая историю и литературу, читая художественную литературу, я вижу, какой героический, благородный и честный путь прошла наша любимая, славная Коммунистическая партия, наш комсомол. Родная Коммунистическая партия боролась, борется и будет бороться за счастье и свободу всего трудящегося человечества. Коммунистическая партия всегда держала правильную линию в жизни нашего

народа и нашла широкую поддержку среди нашего народа. Наша Партия стояла и стоит за интересы нашего народа, за его культурное и материальное благосостояние. Нелегко далась победа нашему народу в годы Октября, в годы гражданской войны, в годы индустриализации и коллективизации, в годы Отечественной войны. Среди нашего народа, были еще враги нашего народа, которые всячески вредили нашей молодой Советской республике, строящей социализм. Своего отца, я вовсе не знаю, не помню его и не могу судить, виноват ли он перед Родиной или нет. Но совесть меня беспокоит и мучит, потому что я воспитываюсь в духе коммунизма, как комсомолец, наследую героический комсомол, я отдал себя во имя величия и процветания нашей любимой Родины, а мой отец где-то в заключении. Часто задумываюсь над будущим моей жизни, я думаю о том, что мне надо служить в рядах Советской Армии, надо будет учиться, а история с отцом будет большим пятном в моей биографии. С целью выяснения, есть ли в живых мой отец я писал просьбу в Москву на имя Прокурора СССР, на что ответа не последовало. Лишь через длительное время Винницкая областная прокуратура сообщила числом за 22 февраля 1955 г. сообщение за № 5–52–115 о том, что моя жалоба, поданная на имя Прокурора СССР, направлена Пом. Военного Прокурора по Винницкой области, г. Винница, куда мне следует впредь обращаться. В настоящем обращаюсь к Вам с убедительной просьбой рассмотреть дело моего отца — Межировского Людвика Филипповича и сообщить, есть ли в живых мой отец и где он находится. Прошу сообщить по адресу: Винницкая область, Копайгородский район, с. Кошаринцы, Межировскому Иосифу Л.». *Див.: ДАВО. — Ф. Р–6023, оп. 63, спр. 5938. — Арк. 304.* В ухвалі військового трибуналу Прикарпатського військового округу про реабілітацію групи громадян від 28 вересня 1956 р. зазначалося: «Военный трибунал Прикарпатского военного округа в составе председательствующего — полковника юстиции Івановича и членов подполковника юстиции Туманова, подполковника юстиции Хоптяного рассмотрел в заседании 28 сентября 1956 года протест военного прокурора ПрикВО на решение НКВД СССР и Прокурора СССР от 23 сентября 1937 года, которым осуждены к расстрелу: Броновицкий Тимофей Тимофеевич, 1877 года рождения, Шельвинский Иван Марьянович, 1893 года рождения, Топольницкий Петр Петрович, 1889 года рождения, Яницкий Иван Игнатьевич, 1899 года рождения, Стадник Филипп Домкович, 1898 года рождения, Лысак Иван Геронович, 1900 года рождения, Кучинский Ефим Стахович, 1883 года рождения, Пужановская Людвига Александровна, 1878 года рождения, Межировский Людвиг Филиппович, 1903 года рождения, Маевский Марцин Игнатьевич, 1899 года рождения, Опольский Якуб Андреевич, 1903 года рождения, Сливинский Василий Семенович, 1886 года рождения и на постановление особого совещания при НКВД СССР от 21 октября 1937 года, коим осуждена Пужановская Петруня Францевна, 1889 года рождения, и от 2 октября 1937 года, коим осуждены Опольский Янко Барткович, 1903 года рождения, Барабан Франц Казимирович, 1899 года рождения, Опольский Михаил Марцинович, 1882 года рождения, Думанская Юзефа Иосифовна, 1889 года рождения, Лысак Станислав Филиппович, 1907 года рождения, все шестеро к заключению в ИТЛ сроком на 10 лет каждый.

Заслушав доклад т. Туманова и заключение пом. военного прокурора ПрикВО подполковника юстиции Кузьмина об удовлетворении протеста, НАШЕЛ: из материалов дела видно, что все перечисленные 18 человек обвинялись в принадлежности к польской контрреволюционной организации, проводили антисоветскую агитацию и готовили восстание в тылу Красной Армии в момент нападения Польши на СССР. Обвинение всех 18 человек оформлено приложенными справками 3 отдела УГБ УНКВД Винницкой области по агентурному делу «Желающие», в нарушение ст. ст. 200 и 203 УПК УССР.

По делу в отношении всех 18 человек также не вынесено постановления о привлечении в качестве обвиняемых и никто из них не был дпрошен в качестве обвиняемого.Броновицкий Тимофей, Яницкий Иван и Опольский Якуб были арестованы 7 августа 1937 года и на допросах они признали себя виновными в принадлежности к контрреволюционной организации, а также дали показания о контрреволюционной деятельности других лиц. Остальные 15 человек были арестованы несколько позже, они виновными себя не признали, показания Броновицкого и Опольского Я. не подтвердили и категорически отрицали как наличие контрреволюционной организации при костеле села Снитков, так и свою причастность к ней. Кроме признаний трех осужденных, к делу приобщены протоколы допросов свидетелей Кушнира И.К., Толстого М.П., Тесли Д.О., Ковальского и копии протокола допроса Марцинюка Адольфа. Произведенной проверкой по делу в порядке ст. ст. 365–370 УПК УССР установлено, что все 18 человек по настоящему делу осуждены необоснованно, поэтому в протесте военного прокурора округа ставится вопрос об отмене решения НКВД и Прокурора СССР решения Особого совещания при НКВД СССР в отношении всех осужденных и прекращение дела по следующим основаниям: передопрошенные свидетели Толстой и Тесли и вновь допрошенные свидетели Басистый, Марценюк, Шпехта, Добрянский, Гуляка, Пилипчук, Рымарчук, Ярымчук, Москаленко, Вырский, Поберецкий, Могильницкий и Межировская, хорошо

знавшие всех 18 человек осужденных по настоящему делу, показали, что никто из них антисоветской агитацией и контрреволюционной деятельностью не занимался. Эти же свидетели пояснили, что в селе Снитков длительное время был костел, в который ходили молиться жители польской национальности названного села и других соседних сел. После закрытия костела, с 1933–1934 годов католики ходили молиться на кладбище, в каплице, а после закрытия каплицы, эти моления продолжались в квартирах верующих, где эти сборы и молитвы производились открыто, исполнялись религиозные обряды и проповедывалась католическая религия. Никто из посещавших эти моления, включая осужденных по настоящему делу, антисоветской деятельности не проводили, а были заняты полезным трудом в колхозах и советских предприятиях и большинство из них характеризовались по работе положительно. Свидетели Марценюк С. — бывший секретарь Снитковского сельсовета и бывший председатель Хреновского сельсовета Пилипчук И. пояснили, что они подписывали необъективные компрометирующие осужденных характеристики-справки под угрозой и диктовкой сотрудников НКВД. Таким образом, имеющиеся в деле показания осужденных Яницкого Ивана, Опольского Я. и Броновицкого, а такие показания арестованного по другому делу Марценюка и свидетелей Кушнира, Толстого, Тесли и Ковальского опровергаются материалами проверки и поэтому не могут служить доказательствами виновности осужденных. Проверкой также установлено, что в 1937 году–1938 г. в УНКВД по Винницкой области было много необоснованных арестов граждан польской национальности. Руководившие следствием по данному делу бывший зам. начальника 3 отдела Запутряев и начальник УНКВД Винницкой области Морозов за нарушение соцзаконности осуждены к расстрелу. Рассмотрев материалы дела и соглашаясь с доводами протеста, руководсвуясь Указом Президиума Верховного Совета СССР 19 августа 1955 года, ОПРЕДЕЛИЛ: Решение НКВД и Прокурора СССР от 22 сентября 1937 года в отношении: Броновицкого Тимофея Тимофеевича, Шельвинского Ивана Марьяновича, Топольницкого Петра Петровича, Яницкого Ивана Игнатьевича, Стадника Филиппа Домковича, Лысак Ивана Героновича, Кучинского Ефима Стаховича, Пужановской Людвигы Александровны, Межировского Людвига Филипповича, Маевского Марцина Игнатьевича, Опольского Якуба Андреевича и Сливинского Василия Семеновича и постановление Особого совещания при НКВД СССР от 2 и 21 октября 1937 года в отношении: Опольского Янко Бартковича, Пужановской Петруни Францевны, Барабан Франца Казимировича, Опольского Михаила Марциновича, Думанской Юзефы Иосифовна и Лысак Станислава Филипповича отменить и дело в отношении всех 18 осужденных на основании ст. 347 УССР в уголовном порядке прекратить».

Див.: ДАВО. — Ф. Р–6023, оп. 4, спр. 5838. — Арк. 414–416.

Д о к у м е н т № 183
Доповідна записка начальника 4 відділу УКГБ при РМ УРСР у Вінницькій області Тананіна у Вінницький обком КПУ про антирадянську діяльність релігійних конфесій

22 грудня 1954 р.
Совершенно секретно

На территории Советского Союза существует около 300 различных церковно-сектантских течений, из числа которых наибольшее распространение на териитории Винницкой области получили следующие:

БАПТИСТЫ

Баптисты наиболее массовая секта, как во всем мире, так и в Советском Союзе. Наименование секты происходит от греческого слова «баптисоп», означающего в переводе на русский язык — крестить. Характерной чертой баптистов является крещение ими не младенцев, а взрослых, так называемое «крещение по вере».

Основным тезисом вероучения баптистов является вера в «искупительную жертву Христа и загробную жизнь», на основании библии.

Баптизм зародился в Германии в XVI веке, а в последствии распространился в Англии и Америке. В конце 60 годов XIX века баптизм был занесен из Германии на Юг России немецкими колонистами-переселенцами. Вследствие поразительной склонности баптистов к энергичной и настойчивом пропаганде своего учения, баптизм стал быстро распространяться по всей территории России.

В первое время после появления баптизма в России царское правительство относилось к его последователям снисходительно, а русская интеллигенция — сочувственно.

Однако, уже в 1894 году специальным постановлением Кабинета Министров, утвержденным царем, эта секта была объявлена вредной и баптисты ушли в подполье.

На основании закона, изданного 17 апреля 1905 года царским правительством, баптисты вновь вышли из подполья и развернули активную деятельность в городах и селах, создавая свои общины и группы.

До 1937–1938 годов баптисты на Украине существовали легально, имея свои молитвенные дома, а после закрытия последних ушли в подполье, где находились до периода немецкой оккупации.

В настоящее время баптисты и евангельские христиане объединились в один союз, т.н. «Всесоюзный Совет евангельских христиан-баптистов» (ВСЕХБ), центр которого существует в Москве.

ЕВАНГЕЛЬСКИЕ ХРИСТИАНЕ

Разновидность русского баптизма, а по существу не отличающаяся от баптистов. Движение евангельских христиан началось в России в 1874 году в связи с приездом в Петербург из Англии проповедника лорда Гринвеля Редстока, который стал проповедывать свое учение в лучших аристократических домах Петербурга и вскоре приобрел значительное количество последователей. Наиболее рьяным из них явился полковник Пашков В.А., который после отъезда Редстока из России возглавил движение евангельских христиан.

С 1937 года до начала Великой Отечественной войны секта евангельских христиан на Украине существовала нелегально.

На территории Винницкой области в настоящее время легально существует 68 общин евангельских христиан-баптистов, насчитывающих в своем составе около 3600 человек. (см. приложение — цифровые сведения).

Враждебная деятельность участниками секты евангельских христиан-баптистов ведется в направлении усиления вербовочной работы в сектантские группы, особенно среди молодежи, с целью ее идеологического разложения и отрыва от коммунистического воспитания. Участники этих сектантских групп и общин не должны посещать клубы, театры, кино и другие культурно-просветительные учреждения, не принимать никакого участия в общественной жизни.

ПЯТИДЕСЯТНИКИ

Сектанты пятидесятники, они же трясуны, именующие себя — «христианами евангельской веры» или «движением пятидесятницы», впервые появились в Америке

в 1905 году и в короткое время распространились почти по всем странам мира.

В основе вероучения сектантов пятидесятников лежит библия, но они верят в то, что в пятидесятый день после «воскресения Христа» на апостолов сошел «дух святой», который может и теперь сойти на любого верующего из сектантов, если он достоин этой благодати. Сектанты пятидесятники в отличие от сектантов евангелистов-баптистов признают обряд «крещения духом».

На основании вероучения о духе, сектанты пятидесятники на своих молитвенных сборищах молятся до исступления, припадков, доходят до такого болезненного состояния, что их начинает трясти и тогда среди молящихся раздаются крики, стоны и непонятное бормотание.

Это бормотание считается проявлением «пророчества», полученным от сошедшего «святого духа» и называется говорением иным «евангельским» языком. Так называемое «говорение» и «пророчества» — верные признаки для опознания пятидесятников.

Сектанты пятидесятники также признают обряд «омовения ног» (мытье ног друг другу), который совершается при т.н. «вечере любви» или «преломлении хлеба».

В Росссию сектантское течение пятидесятников проникло двумя путями — из Финляндии через Петроград и из Америки через Одессу.

До 1927 года пятидесятники тесно блокировались с евангелистами, но когда евангелисты на своем Всесоюзном съезде признали необходимость службы в армии наравне со всеми гражданами Советского Союза, пятидесятники, как наиболее реакционное течение, по директиве своего заграничного руководства, порвали всякую связь с сектантами евангельскими христианами, а актив пятидесятников ушел в подполье.

За время своего полулегального существования до 1934 г. секта пятидесятников значительно выросла и охватила своим влиянием всю территорию Украины.

В 1934 году, после ареста органами НКВД руководящего состава секты пятидесятников во главе с Воропаевым большинство участников общин пятидесятников перешло в глубокое подполье и активизировало свою антисоветскую деятельность.

В период временной немецкой оккупации Украины, в результате антисоветского направления деятельности сектантов пятидесятников, немецкие оккупационные власти предоставили им полную свободу действий, разрешив провести областные, окружные и Всеукраинский съезды.

По указанию немецких оккупационных властей в гор. Днепропетровске был создан «Всеукраинский союз сектантов пятидесятников», который подчинил себе все существующие общины пятидесятников на территории Украины.

В период немецкой оккупации Украины, сектанты пятидесятники проводили активную антисоветскую деятельность, распространяли среди населения провокационные клеветнические измышления о советской действительности, являлись активными немецкими пособниками, а значительное количество лиц из числа руководящего состава и актива пятидесятников, являлись агентами немецких разведывательных и контрразведывательных органов и занимались предательской деятельностью.

Стремясь к организационному укреплению подполья, активные сектанты пятидесятники в январе 1953 года создали руководящий центр этого антисоветского подполья на территории Житомирской области, в который вошли руководящие пятидесятники, проживающие в Хмельнике, Винницкой области.

В целях организационного укрепления нелегальных сектантских общин пятидесятников, существующих в Житомирской, Винницкой и других областях Украины, указанный центр пятидесятников организовал группу разъездных проповедников для проведения миссионерской работы и объединения разрозненных сектантских общин под единое руководство.

Враждебная деятельность руководящего состава сектантских общин, по указанию членов центра, проводилась в направлении:

а) распространения различных провокационных измышлений на советскую действительность и неизбежности гибели Советского Союза в военном столкновении с американо-английским блоком;

б) склонения единоверцев к отказу от службы в Советской Армии и отказу от участия в общественно-политической жизни страны, в том числе от участия в выборах в Верховные и местные органы власти;

в) склонения единомышленников к отказу от пользования медицинской помощью, в результате чего имели место смертные случаи и распространение инфекционных заболеваний;

г) воздействия на учащуюся молодежь с целью отрыва ее от учебы и участия в общественно-политической жизни и культурно-просветительных мероприятиях с последующим вовлечением в секту.

В июле 1954 года члены центра этого антисоветского подполья были подвергнуты аресту органами КГБ Винницкой, Хмельницкой и Житомирской областей. Несмотря на это, вражеская деятельность пятидесятников продолжается по настоящее время.

На территории Винницкой области общее количество участников секты насчитывается около 2000 человек. Наиболее поражены этим сектантским течением Литинский, Винницкий, Ильинецкий, Калиновский, Жмеринский, Казатинский и другие районы (см. приложение).

АДВЕНТИСТЫ 7-ГО ДНЯ

Секта возникла в Северной Америке в 1843 году, отколовшись от баптизма. Основателем ее явился баптистский проповедник Вильям Миллер. Название секты происходит от слова «адвент», что означает пришествие. Адвентисты занимаются «исследоваием» и проповедью предстоящего второго «пришествия» Христа на землю.

Характерным для адвентизма является празднование дня субботы вместо воскресенья. Членам секты запрещается употреблять в пищу мясо и особенно свинину.

В России адвентизм появился в 60 годах XIX столетия.

В 1886 году бывшую Таврическую губернию посетил американский проповедник Луи Конради (адвентист) и основал первую адвентистскую общину. Под руководством Конради, адвентистское движение вскоре распространилось на Поволжье, Дон, Бессарабию, Кубань и Кавказ.

В настоящее время адвентистские общины, имеющиеся в Советском Союзе, возглавляются легально существующим «Всесоюзным советом адвентистов 7-го дня».

На территории Винницкой области в настоящее время легально существует 21 община «адвентистов 7-го дня», с общей численностью более 1000 человек.

Участники секты «адвентисты 7-го дня» не должны посещать клубы, кино, театры и другие культурно-просветительные учреждения, принимать участие в общественной жизни страны.

Всю свою работу участники секты «адвентисты 7-го дня» ведут в направлении вовлечения в общину молодежи путем идеологического разложения ее, отрыва от коммунистического воспитания.

АДВЕНТИСТЫ-РЕФОРМИСТЫ

Во время первой мировой войны 1914–1917 гг. под влиянием немецких проповедников братьев Шпанкнабе в Германии от секты «адвентистов 7-го дня» откололась наиболее реакционная часть ее, образовав течение адвентистов-реформистов.

Причиной этого раскола явилось отношение к военной службе: адвентисты 7-го дня признавали военную службу, отколовшаяся же часть категорически отказывалась от службы в армии с оружием в руках.

В России это движение впервые возникло примерно в 1923–1924 гг. под влиянием адвентистских проповедников немцев Унрау Петра, его жены Екатерины Ремер, проживавших тогда в Ленинграде и имевших переписку со Шпанкнабе.

Впоследствии оно распространилось на Кавказ, Узбекистан, и Киргизию, куда были высланы из Ленинграда Унрау, Ремер и их другие последователи.

В результате их работы, ряд общин адвентистов 7-го дня и значительное количество отдельных членов вышли из Союза АСД и стали заниматься активной антисоветской деятельностью, проводя ее в глубоком подполье.

В 1928 году на VI съезде адвентистов 7-го дня в Москве была принята резолюция по военному вопросу, в которой ясно и определенно выражалось принятие адвентистами 7-го дня военной службы во всех ее видах. Сейчас же после съезда участники реформистского подполья повели сильнейшую агитацию против решения VI съезда. Результатом борьбы было новое отделение несогласных, создание нелегальных адвентистских групп и Союзного центра в Пятигорске во главе с немецким проповедником Освальдом.

В духовном отношении реформисты СССР подчинялись т.н. «западно-европейскому дивизиону», центр которого находился в Германии. В настоящее время адвентисты-реформисты имеют в Америке свой всемирный центр, т. н. «Генеральную конференцию» и стремятся к созданию организующих центров в других странах, в том числе и в СССР.

На территории Винницкой области (Винницкий, Литинский, Калиновский, Тывровский и др. районы) в настоящее время существует 10 нелегальных групп адвентистов-реформистов с общим количеством членов около 130 человек.

Руководящий состав и активные участники этих групп на нелегальных сборищах призывают своих единомышленников к отказу от службы в Советской Армии, распространяют измышления о том, что все неверующие советские люди погибнут, возводят клевету на советскую действительность, призывают верующих не посещать клубы, кино, театры и другие культурно-просветительные учреждения и не принимать участия в общественной жизни страны.

СТАРООБРЯДЦЫ

Старообрядческий раскол возник в XVII веке. Причиной его явилась реформа патриарха Никона, направленная к исправлению церковных книг и обрядов по греческим оригиналам, что привело русскую церковь к полному единству с церковью греческой, которая по его глубокому убеждению сохранила богослужебные обряды и книги в большей близости к древним, чем искаженные временем и неграмотностью книги и обряды церкви русской.

Реформы Никона не коснулись догматической стороны православия. Догматика не разделяет православие и старообрядчество. Их разделяет только различие в церковных книгах и обрядах.

Сейчас секта старообрядцев в связи с проводимой ими, как и всеми другими сектами, враждебной социалистическому государству деятельностью, заслуживает серьёзного внимания.

Антисоветский характер старообрядческого сектанства является результатом того, что его актив в значительной части состоит из социально чуждого элемента. Кроме того, имеют значение и традиции трехстолетней борьбы его со всякой государственной властью.

Все старообрядчество делилось на две большие ветви — беспоповщину и поповщину, т.е. признающих и не признающих попов.

Беспоповцы отличаются особой реакционностью и фанатизмом и доходят в некоторых случаях до самоуничтожения в знак нежелания примириться с существованием Советской власти.

На территории Винницкой области существуют оба эти течения, с общим количеством верующих около 11000 человек.

Старообрядческие общины имеются в следующих районах: в гор. Виннице 1 община, объединяющая 2000 человек верующих; Жмеринский район — село Жуковцы — 1500 верующих; с. Людовка — 480 верующих; с. Борское — 400 чел. верующих; с. Круги — 360 чел. верующих; с. Курники — 200 чел. верующих; Барский район — село Байки — 580 чел. верующих; Бершадский район — с. Пилипоновка — 700 чел. верующих; Брацлавский район — с. Слобода Брацлавская — 1200 верующих; гор. Гайсин — 350 чел. верующих.

Внешними признаками всякого старообрядца когда-то были: небритая борода, волосы стриженые в скобку (кружком), трезвость, некурение, богомолие, недоверие и даже враждебность ко всему новому. Многие старообрядцы отказывались пить чай. Они считали сахар, керосин, городское платье, железную дорогу выдумкой «антихриста».

Теперь эти внешние признаки частично сохранились только у пожилых старообрядцев.

В обрядовом отношении старообрядцы отличаются от православных тем, что признают только иконы старого письма, восьмиконечный крест, двухперстное крестное знамение.

В настоящее время старообрядчество имеет в Москве свой легальный руководящий центр во главе с архиепископом.

АПОКАЛИПСИСТЫ

Секта апокалипсистом возникла в 1923–24 гг. на территории Погребищенского, Оратовского и Плисковского районов Винницкой области.

Основателем ее является Гуминский Нарциз Феликсович, 1893 года рождения, уроженец г. Бердичева, из мещан, по национальности поляк, окончил двухклассное городское училище, во время империалистической войны был контужен в голову. В период 1917–1918 гг. Гуминский работал в Бердичевском Окрземотделе.

До 1923 года и после, до 1929–1930 гг., Гуминский был первое время монахом Бердичевского римо-католического монастыря, а впоследствие стал ксендзом. Будучи фанатиком, Гуминский в 1923–24 гг. пытался организовать группу фанатично настроенных верующих для изучения апокалипсиса («откровение Иоанна Богослова»), обосновывая, что «весь мир переживает последние времена, пришел антихрист, стремящийся уничтожить церковь и священников, на земле появился пророк Илья», за которого Гуминский выдавал себя.

Участники созданных Гуминским групп апокалипсистов с самого начала их зарождения проводят антисоветскую деятельность и противодействуют всем мероприятиям Советской власти.

В основу своего религиозного верования апокалипсисты берут раздел из евангелия и библии «откровение Иоанна Богослова». Истолковывая это откровение применительно к современному положению, апокалипсисты считают, что Советская власть это «царство зверя», что чувствуя свою гибель «зверь» преследует верующих, основная задача верующих объединяться для борьбы против «зверя».

Это основное положение учения апокалипсистов систематически проповедуется на сектантских сборищах. Согласно вероучению апокалипсистов участники сект свиное сало и мясо не едят потому, что свинья «идоложертвенное», спиртные напитки не употребляют, не посещают кино, театров. Перед началом моления проводят омовения ног, принимают ежегодно водное крещение, кроме тех случаев, когда вступают в секту, крестятся двумя пальцами, складывают большой и безыменные пальцы. Во время молений в большие религиозные праздники все одевают на себя специальные белые халаты, т.н. «комши», а на сборищах в остальные дни «комши» одевают только руководящий и проповеднический состав. Моления проводятся нелегально в ночное время. Участники секты церковь не посещают и священников не признают, якобы потому, что они курят и употребляют спиртные напитки. В квартирах имеют фотопортреты, т.н. «Ильи пророка» — Гуминского Ильи.

В 1925 году Гуминский начал организованно проводить нелегальные сборища — моления в м. Погребище в капличке на польском кладбище и проповедывать «апокалипсис». В своих проповедях во время молений Гуминский говорил о том, что скоро придет на землю Иисус Христос судить неверующих в бога людей. Все безбожники, в том числе и Советские люди, якобы будут уничтожены огнем «геены», т.е. огнем подземелья.

В 1927 году Гуминским и, по его указанию, руководителями апокалипсистских групп проводилось «водное крещение» всех принявших веру апокалипсистов.

Общее руководство апокалипсистами осуществлялось Гуминским, кроме того, им создан т.н. «Епископский Совет» из числа наиболее доверенных проповедников-

апокалипсистов, которых Гуминский впоследствии рукоположил в епископы.

Кроме епископских советов, существовали пресвитерские советы, осуществлявшие непосредственное руководство группами апокалипсистов через пресвитеров, входящих в эти пресвитерские советы, на которых обсуждались различные вопросы сектантской деятельности.

В период 1929–30 гг. апокалипсисты выступали против создания колхозов, срывали выполнение сельскохозяйственных работ, путем организации молений во время полевых работ и т.д.

До ареста органами НКВД в 1935 году, Гуминским были написаны антисоветские листовки, т. н. «Послания Ильи-пророка». В этих листовках, распространявшихся по общинам секты, Гуминский обращался к населению и призывал не подчиняться власти, предлагая молодежи не посещать клубы и не работать на фабриках и заводах, предсказывая о скорой войне и ближайшей кончине мира. Эти «наставления» Гуминского популяризировались и истолковывались епископами, пресвитерами и проповедническим составом на нелегальных сборищах апокалипсистов и среди жителей сел, пораженных деятельностью этой секты.

С целью вовлечения в секту молодежи епископы и проповедники организовы-вали по заданию Гуминского т.н. «юношеские недели», т.е. специальные собрания для подростков и молодежи, на которых выступавшие проповедники обраба-тывали молодежь в антисоветском сектантском направлении. В состав секты втягивались дети школьного возраста. Участники секты в обязательном порядке совершали над своими детьми апокалипсистские обряды крещения, заставляли детей принимать участие в молениях, облачая их как и взрослых участников секты в «Комши».

В 1935 году Гуминский и актив секты были подвергнуты аресту органами НКВД Винницкой и Киевской областей и осуждены на разные сроки наказания. Находясь в ссылке, Гуминский поддерживал письменную связь со своими последователями, проживающими на территории Винницкой области и через них осуществлял руководство антисоветской деятельностью секты.

Во время немецкой оккупации Винницкой области подпольем апокалипсистов также, как и до 1935 года, руководил епископский Совет.

После освобождения Винницкой области от немецких оккупантов апокалипсисты свою деятельность активизировали в направлении усиления антисоветской агитации против существующего Советского строя и мероприятий, проводимых Советским Правительством.

На сборищах руководящие апокалипсисты высказывали провокационные измышления о якобы предстоящей гибели Советской власти в войне с американо-английским блоком, «возвращении Ильи из Америки и пришествии Христа», который «будет судить» неверующих, распространяли клевету на органы Советской власти, вовлекали в секту новых лиц, проводя крещение детей апокалипсистов.

В феврале–марте месяцах 1953 года, за проводимую антисоветскую деятельность, были подвергнуты аресту и осуждены руководящий состав и активные участники сектантских групп, проживающие на территории Погребищенского, Оратовского и Плисковского районов Винницкой области, которые поддерживали организационную связь с апокалипсистами Киевской и Житомирской областей.

В настоящее время на территории Погребищенского, Оратовского и Плисковского районов Винницкой области существуют сектантские группы апокалипсистов с общим количеством участников около 200 человек. Сборища участников этой секты проводятся небольшими группами по 5–7 человек, которые посещают в основном женщины преклонного возраста. На этих сборищах руководящие апокалипсисты высказывают антисоветские измышления. Данных о проводимой ими вербовочной деятельности по вовлечению новых лиц в секту не имеется.

ИЕГОВИСТЫ

Секта иеговистов подразделяется на два направления — Ильинское и Руссельско-Рутерфордовское. Секта иеговистов Ильинского направления возникла в 19 веке в России и известна под названием «сионской вести», «десное братство» и «церкви десных». Основателем этой секты был отставной штабс-капитан Ильин Николай Сазонович. Ильин получил образование в Полоцке в иезуитском коллегиуме, откуда и вынес наклонность к религиозным исканиям.

Чтение мистических книг и журналов привело Ильина к разрыву с православной церковью и появлению у него идеи объединения всех религий в одну систему.

Свое религиозное учение Ильин изложил в сочинении «Сионская весть», названном им «евангелием» или «благовествованием в царстве божием».

В 1846 году, находясь на службе в Баранчинском заводе, Екатеринбургского уезда (Свердловская область) приемщиком артиллерийских снарядов, Ильин начал усиленную пропаганду своего нового религиозного учения. С Урала оно быстро распространилось на Вятскую, Уфимскую, Самарскую, Оренбургскую губернии, в Сибирь, а также на Украину и Кавказ.

В 1856 году Ильин за сектантскую деятельность был осужден и заключен в Соловецкий монастырь. После 14-ти летнего пребывания в Соловках переведен в Суздальский монастырь, где просидел еще 6 лет. После освобождения Ильин поселился в гор. Митаве, где и умер в 1890 году.

Находясь в Соловках, Ильин познакомился с монахом Платуновым Федором Петровичем, привлек его на свою сторону и склонил к уходу из монастыря.

На Украине впервые иеговистские группы появились в 1908–1909 гг. в селах Березовке, Дьяковке Джулинского р-на, откуда в дальнейшем распространились по селам Бершадского и Гайсинского районов.

Практическая антисоветская деятельность участников иеговистского подполья Ильинского направления, действующего на территории Советского Союза, выражается в проведении среди населения активной антисоветской агитации в устной и письменной форме, направленной на отказ от службы в Советской Армии, срыв хозяйственно-политических мероприятий, проводимых органами Советской власти, путем их саботажа и бойкота, дискредитации органов Советского государства и их руководителей. Наряду с этим иеговисты усиленно распространяют прово-кационные измышления о якобы неизбежной гибели Советской власти во время войны с американо-английским блоком.

В настоящее время на территории Гайсинского, Джулинского, Тепликского и Бершадского районов Винницкой области, нелегально существуют 8 групп иеговистов, насчитывающих в своем составе около 60-ти человек.

Иеговисты Руссельско-Рутерфордовского направления распространены и действуют в основном на территории Западных областей Украины — Черновицкой, Львовской, Волынской, Ровенской и других.

ИННОКЕНТЬЕВЦЫ

Религиозное антисоветское течение иннокентьевцев возникло в 1905 году на Украине. Основателем этого течения являлся Левизор Иоанн Васильевич, житель гор. Каменец-Подольска, впоследствии был иеромонахом и настоятелем Балтского монастыря Одесской области и имел монашеское имя Иннокентий.

За проводимое новшество в религиозных обрядах иеромонахом Иннокентием, последний в 1910 году от православной церкви был отлучен и сослан в Мурманский край.

Участники антисоветского подполья иннокентьевцев иеромонаха Иннокентия считают «святой троицей». Когда он был в гор. Каменец-Подольске — «бог отец», в гор. Балте — «бог сын», а сосланный в Мурманский край — «бог дух святой».

В связи с такой созданной религиозной «славой» иеромонаху Иннокентию, в домах его последователей, часто висят фотографии Иннокентия, над которыми горят лампады в знак его «святости».

Особенностью «искривления религиозной службы» иннокентьевцами является то, что они во время моления три пальца (большой, указательный и средний) сжимают так, что они получаются кривыми и в то время, когда они крестятся этими пальцами ударяют с такой силой, что получается звук, будто они себя избивают.

Иннокентьевцы строго православные и набожные, от своих руководителей имеют наказ — хранить в тайне свое учение и места своих собраний. Иннокентьевцы ходят в православную церковь, но иконы, крест не целуют, во время проповедей из церкви выходят, им запрещается вступать в брак и иметь половую связь. На своих сборищах иногда юродствуют: падают на землю, изо рта выпускают слюну, раздеваются и принимают бесстыдные и бессмысленные позы.

Бывают случаи, что кто-либо из руководителей совершенно раздетый ложится на стол, складывает на грудь руки, а остальные участники сборища подходят и целуют лежащего как священный церковный предмет, крест, плащаницу, икону и т.п.

Среди верующих иннокентьевцы проводят агитацию против современного православного духовенства, считают священников «не благодатными» якобы продавшимися Советской власти, или, как они выражаются «антихристу».

В дни церковных праздников организуют в квартирах в ночное время сборища, на которых устраивают моления.

В числе участников антисоветского подполья иннокентьевцев большое количество бывших монахинь и послушниц монастырей, но участвуют также некоторые отсталые лица из окружающего населения.

С целью привлечения к себе новых членов иннокентьевцы раздают окружающим крестики, просфоры с религиозными надписями. К Советской власти иннокентьевцы относятся враждебно, называя его властью «антихриста». Среди верующих распространяют разные клеветнические антисоветские измышления, от получения паспортов отказываются, в советских учреждениях не работают, в документах, исходящих от представителей Советской власти и советских учреждений, не расписываются, считают

это за большой грех, от работы в колхозах и государственных предприятиях категорически отказываются, так как они, по их убеждению, созданы «антихристом».

Одним из наиболее приближенных Иннокентия по Балтскому монастырю являлся Море Игнатий Изосимович (поэтому иннокентьевцев еще называют игнатьевцами), последний продолжительное время проживал в т.н. райском саду Балтского монастыря, являвшегося в годы гражданской войны и последующее время местом укрытия белогвардейцев и других контрреволюционных элементов.

Начиная с 1921 года, Море Игнатий, находясь на нелегальном положении, на территории Украины создал ряд антисоветских групп из числа последователей — почитателей Иннокентия, что в 1927 году вместе с активом антисоветского подполья иннокентьевцев был арестован и в 1928 году осужден к 3-м годам ИТЛ с последующей высылкой в Северный край.

В те же годы на территории Винницкой области им были созданы группы последователей иеромонаха Иннокентия в Могилев-Подольском, Ярышевском, Копайгородском, Тывровском, Немировском, Шаргородском и Шпиковском районах. Иннокентьевцы Тывровского района в 1946 году посылали к Море своих представителей в гор. Архангельск, с целью помочь ему переехать на жительство на Украину, однако Море от немедленного выезда отказался, а выехал на Украину в апреле 1947 года. В 1948 году он снова был арестован Харьковским Управлением МГБ.

Как руководитель, Море среди иннокентьевцев пользовался авторитетом, характеризовался как «прозорливый человек», имевший общение с богом и через это «обладал сверхествественной силой».

По Могилев-Подольскому, Ярышевскому и Копайгородскому районам организатором и руководителем групп иннокентьевцев являлся Романовский Василий, который в доказательство своей святости круглый год ходил босым, поэтому ему было присвоено прозвище «Василия — босого». В 1934 году Романовский был арестован нашими органами; руководство иннокентьевцами указанных районов возглавил Григоренко Моисей Куприянович, 1877 года рождения, уроженец с. Винож, Копайгородского района, в прошлом кулак. На нелегальных сборищах единоверцев Григоренко и другие руководящие иннокентьевцы проводили вражескую работу, направленную против мероприятий Советского правительства и возводили клевету на советскую действительность.

В 1949 году Григоренко и другие руководящие участники этого антисоветского подполья были подвергнуты аресту.

В настоящее время группы иннокентьевцев существуют на территории Томашпольского, Шпиковского и Копайгородского районов. Общее количество их насчитывается около 50-ти человек.

ИОАННИТЫ

Церковно-монархическое подполье иоаннитов возникло в конце 90-х годов XIX столетия в гор. Кронштадте. Религиозное течение «иоаннитов» по обрядам православное, иоанниты признают православные иконы, крестное знамение и таинства.

Организатором этого течения был известнвый черносотенный русский церковный деятель, протоиерей Андреевского собора в Кронштадте — Иоанн Кронштадтский,

прослывший среди своих последователей, главным образом купцов и чиновников, «чудотворцем».

Главная особенность учения иоаннитов — обожествление Иоанна Кронштадского. Проповедуя приближение конца мира и отказ от брачной жизни, иоанниты относятся отрицательно к духовенству, однако прибегают к посещению церковных богослужений, но главным образом организуют свои моления на частных квартирах нелегально.

Проповеди Ионна Кронштадского носили явно черносотенный характер и были направлены против революционного движения пролетариата, против социализма.

С 1906 по 1912 г. иоанниты выпускали свой журнал «Кронштадтский маяк». После поражения революции 1905 года иоанниты стали подвергаться преследованию со стороны церкви и царского правительства как неугодная секта, за что Иоанн Кронштадтский в 1907 году предал их проклятию.

В 1912 году на миссионерском съезде в Киеве ианниты были объявлены хлыстовской сектой и синод принял постановление о борьбе с ними.

Октябрьскую социалистическую революцию иоанниты встретили враждебно и с первых дней примкнули к лагерю контрреволюции.

На территории Винницкой области антисоветские группы иоаннитов существуют и в настоящее время в некоторых юго-восточных районах: Брацлавском — в селах Марксово, Пархиловка, Сорокадубы, Сталинка и Гриненки; Тульчинском — в селах Клебань, Тимановка, Калинино, Гута, Белоусовка, Паланка, Кобылевка, Михайловка, Антополь; Тростянецком — в селах Ильяшевка, Ладыжин, Летковка; Гайсинском — в селе Степашки.

За последнее время получены данные, свидетельствующие о том, что аналогичные группы иоаннитов существуют также в Томашпольском районе (в селах Александровке, Головорусово, Пеньковке) и в Дашевском районе (в селе Городок).

В 1940 году руководящий состав и активные участники этого подполья были подвергнуты аресту. Во время арестов в квартирах иоаннитов, в оборудованных тайниках, были обнаружены и изъяты: типография, большое количество антисоветской литературы, рукописей, листовок, продукты и промтовары.

Несмотря на аресты иоаннитов в 1948 году, все же эта категория лиц антисоветскую деятельность проводит и в настоящее время, которая ими направлена на срыв проводимых мероприятий Партией и Советским Правительством.

Антисоветская деятельность иоаннитов заключается в том, что они не признают законов Советского государства, не работают в Советских государственных учреждениях и на предприятиях, не принимают советских документов и не учиняют в них подписи, не признают советских школ и не учат в них детей, не вступают в колхозы и не работают в них, не участвуют в общественно-политической жизни, так как согласно их вероучению, якобы, это все создано «антихристом».

За последнее время поступившие документы свидетельствуют о том, что среди иоаннитов произошло расслоение на две части: первая часть иоаннитов ушла в глубокое подполье и находится на нелегальном положении, не изменяя ничего в своем вероучении. Вторая часть вышла из подполья и признала необходимым работать в государственных учреждениях, предприятиях и даже в колхозах, не вступая в члены колхоза, посещают православную церковь, но в том случае если

там служит «благодатный» священник, т.е. выходец из среды иоаннитов, который не курит, не употребляет спиртных напитков, не стрижется и «пострадал за веру Христову» т.е. судимый.

Антисоветская работа иоаннитов направлена на поддержание религии и церкви, объединение всех верующих для борьбы с Советской властью и восстановление монархии.

ИСТИННО-ПРАВОСЛАВНЫЕ ХРИСТИАНЕ

В настоящее время на территории Бершадского, Крыжопольского, Ольгопольского, Песчанского и других районов Винницкой области нелегально существуют 8 церковно-монархических групп «ИПХ», насчитывающих в своем составе около 150 человек.

По вероучению участников этого подполья после 1917 года т. е. после Октябрьской революции, православная церковь перестала существовать — Советская власть ее разрушила и представителями «истинного православия» участники этих групп считают себя. Участники групп враждебно настроены к Советской власти.

Все участники групп «ИПХ» являются единоличниками, пытаются убеждать население, чтобы не шли на работу в колхозы, бойкотируют все мероприятия, которые проводятся Советским Правительством.

Религиозные обряды участники групп «ИПХ» выполняют по форме, также, как и в православной церкви, и среди населения пытаются показать себя слишком набожными.

РИМО-КАТОЛИКИ

Среди всех современных религий католицизм является наиболее сильной идеологической опорой империализма.

Руководящим центром католицизма является Ватикан — суверенное государство, учрежденное в качестве резиденции Папы Римского.

Католическая церковь обладала ранее и сейчас обладает широко разветвленным разведывательным аппаратом.

Для проведения подрывной работы против СССР при Ватикане созданы специальные организации, которые, наряду с подготовкой специальных кадров шпионов, для своей практической шпионско-подрывной работы пытаются использовать возможно большее число католических ксендзов и монахов, проживающих в Советском Союзе.

В этой связи, как возможная база Ватикана, заслуживает внимания деятельность существующих на терририи Винницкой области 18-ти римо-католических общин, объединяющих вокруг себя более 60 тысяч верующих католиков.

Наибольшее число католиков проживает в следующих районах Винницкой области:

Шаргородском — 9700 католиков

Томашпольском — 4900;

Комсомольском — 4600;

Винницком — 4000;

Брацлавском — 3600;

Барском — 3500;

Самгородокском — 2750;

Тывровском — 2700;
Копайгородском — 2400;
Черновецком — 2300;
Погребищенском — 2300;
Мур. Куриловецком — 2150;
Чечельницком — 2150;
Жмеринском — 2000;
Крыжопольском — 1700;
Хмельникском — 1500;
Улановском — 1500;
Бершадском — 1400;
Ямпольском — 1400;
Тульчинском — 1100;
Станиславчикском — 970;
Литинском — 900;
Калиновском — 850;
Турбовском — 700;
Мог.-Подольском — 670;

Римо-католические общины Винницкой области обслуживаются 4 ксендзами, являющимися настоятелями костелов в г.г. Виннице, Хмельнике, Баре и с. Жданове Шаргородского района.

Из числа этих ксендзов 3 прибыли на территорию Винницкой области в 1953 году, после отбытия наказания за проведение антисоветской деятельности.

По предварительным сведениям, подлежащим проверке, в устройстве этих ксендзов на католические приходы помогли ксендзы Львовской, Хмельницкой и Одесской областей.

Необходимо отметить, что после Великой Отечественной войны устройством ксендзов занимались т.н. администраторы католической церкви из числа ксендзов западных областей УССР, которые в 1945–1947 гг. были изобличены в антисоветской деятельности в пользу Ватикана и репрессированы органами МГБ.

После их ареста деятельность католической церкви на Украине возглавили некоторые ксендзы упомянутых выше областей, в том числе ксендз из м. Полонное Хмельницкой области — Хомицкий, поступившие данные в отношении которого дают основание предполагать о наличии у него нелегальных епископских полномочий. Все эти ксендзы находятся под наблюдением КГБ при СМ УССР как вероятные агенты Ватикана.

Ксендзы Винницкой области поддерживают с Хомицким и другими постоянную связь через своих доверенных лиц из числа католиков, а также путем личного общения.

Как устанавливается, ксендз Винницкого костела Высокинский М.И., 1884 г. рождения, кроме того, выступает перед верующими католиками с проповедями антисоветского характера: призывает не участвовать в собраниях, не вступать в брак с неверующими, особенно с коммунистами, не читать современную литературу, воспитывать детей только в католическом духе.

Поступившие материалы проверяются в направлении вскрытия возможного антисоветского подполья из числа католического духовенства и агентуры Ватикана среди римо-католиков.

ЕВРЕЙСКИЕ КЛЕРИКАЛЫ

Еврейский клерикализм — наиболее реакционное течение в иудейском вероисповедании, направленное на установление господства церкви и духовенства в политической и культурной жизни еврейского народа.

Еврейские клерикалы считают, что воспитание евреев должно проводиться только на древне-еврейском языке и в религиозном духе в специальных школах, т.н. «хедер» (дает наряду с религиозным воспитанием общеобразовательную подготовку) и «иешибот» (готовит служителей культа); они ведут активную борьбу за объединение евреев и выезд в Палестину, которую считают «святой страной», в этих целях блокируются с разного рода буржуазно-националистическими организациями, существующими за границей: «Джойнт», созданной в США в годы первой мировой войны с целью оказания помощи американскими евреями своим единоверцам в иностранных государствах, «Юнайтед джуиш эппил» — занимающейся сбором средств для Израиля среди еврейских капиталистов, «мизрахи» — клерикальной партией Израиля и др., которые превращены американской и английской разведками в источник кадров для шпионско-диверсионной деятельности против стран демократического лагеря; по заданию этих организаций занимаются сбором информации о положении в СССР (шпионского характера), обрабатывают молодежь за эмиграцию в США и Палестину.

Обучавшиеся в «иешиботах» были настроены против службы в Советской Армии, они не вступают в профсоюз, не участвуют в общественно-политической жизни страны, отказываются учиться в Советских школах и т.д.

Из всех разновидностей еврейского клерикализма наиболее фанатичным и консервативным является т.н. «хасидизм».

Сущность хасидического вероучения состоит в том, что служение богу есть цель человеческой жизни и что верующие могут общаться с богом только через пророков (цадиков).

Таким «пророком» объявил себя в 30-х годах XVIII века Израиль бен Элизер, корчмар и бродячий знахарь из м. Меджибош Хмельницкой области. В последующие годы сан «цадиков» передавался по наследству всем его потомкам.

В настоящее время хасидическое течение возглавляется Шнеерсоном Иосифом, выехавшим в 1928 году с территории Украины в США. (До 1917 года жил в Риге, затем в Киевской области).

«Хасиды» не терпят никаких реформ в религии, все религиозные обряды они соблюдают так, как это трактуется в талмуде тойре (библия Моисея) и считают, что еврейские дети должны воспитываться только в «иешиботах», что никакие науки еврейским детям не должны преподаваться и т.п.

«Цадик» Шнеерсон после выезда в США развернул активную антисоветскую деятельность, используя в этих целях своих родственников и приверженцев — «хасидов»: им были созданы нелегальные «иешиботы», организована регулярная информация об экономическом положении в Советском Союзе и т.д.

После пресечения в 1929 году органами ГПУ враждебной деятельности клерикалов в «иешиботах» и хасидических формированиях, путем ареста руководящего состава, Шнеерсон призвал своих последователей перейти к глубоко законспирированной

работе, вплоть до сбора на квартирах по 2–3 человека для изучения основ еврейской религии — талмуда.

«Хедеры» и «иешиботы», в которых обучались преимущественно дети раввинов и быв. торговцев в возрасте 13–20 лет, до 1940 года были в Виннице, Киеве, Харькове, а в период Великой Отечественной войны — в Самарканде, Ташкенте и Кутаиси.

После Великой Отечественной войны «школа» по изучению талмуда около 2-х лет функционировала при Винницкой синагоне, до закрытия ее в 1949 году.

Общее число еврейских клерикалов на территории области составляет более 4000 человек, которые, в основном, объединяются вокруг легально функционирующих в г.г. Жмеринке, Бершади, Ямполе и Черновцах синагог, а также нелегальных синагог, называемых «минен» (десяток).

«Минены» установлены на территории Брацлавского, Гайсинского, Джулинского, Джуринского, Ильинецкого, Казатинского, Копайгородского, Мур. Куриловецкого, Немировского, Ободовского, Ольгопольского, Песчанского, Погребищенского, Ситковецкого, Тывровского, Томашпольского, Тульчинского, Хмельницкого, Шаргородского районов и в гор. Виннице.

Практическая антисоветская деятельность руководящего ядра подавляющего числа указанных клерикальных групп в послевоенные годы выражалась в проведении нелегальных сборищ, на которых под прикрытием отправления религиозных обрядов велась пропаганда о якобы угнетенном положении евреев в СССР, высказывалась клевета на советскую действительность и восхвалялись условия жизни в США и Израиле, собирались и накапливались средства для содержания нелегальных синагог и т.д.

Таким образом, обрабатывалась часть еврейского населения в антисоветском националистическом духе.

После проведенного в марте 1953 года ареста части руководящей верхушки «миненов», действовавших в г. Виннице, было установлено, что нелегальную деятельность еврейских клерикалов в гор. Виннице возглавляли до 9-ти человек бывших «хасидов», однако достаточных улик для предания суду этих лиц не было добыто и они из-под стражи были освобождены.

Данных об антисоветской националистической деятельности еврейских клерикалов после этого не поступает, хотя нелегальные сборища религиозного характера в г. Виннице и районах области продолжаются.

Заместитель начальника 4 отдела УКГБ при СМ УССР
по Винницкой области — подполковник подпись Тананин

ДАВО. — Ф. 136, оп. 40, спр. 272. — Арк. 73–93. Оригінал. Машинопис.

Документ № 184
Витяг із доповідної записки прокурора Вінницької області старшого радника юстиції А. Лисенка секретареві Вінницького обкому КПУ П. Дорошенку про перегляд у грудні 1954 р. кримінальних справ осіб, засуджених за контрреволюційні злочини

7 січня 1955 р.
Секретно
Общие данные.

В течении декабря месяца 1954 года в комиссию по пересмотру уголовных дел о контрреволюционных преступлениях поступило списков на 102 человека, с начала работы поступило списков на 3267 человек, в том числе осужденных военными трибуналами на 2944 человека, областным судом на 321 человека.

Жалоб поступило в декабре 162, с начала работы комиссии поступило 1189 жалоб.

Архивно-следственные дела требуются из учетно-архивного отдела по мере надобности, задержки в получении дел нет и не было.

II. Работа комиссии и рабочего аппарата.

На каждый месяц работа комиссии планировалась. Планы в основном выполнялись.

За декабрь месяц проведено 4 заседания комиссии. С начала работы комиссии проведено заседаний, на которых рассматривались дела. [...]

Кроме того, проведено 5 заседаний, на которых разрешались организационные вопросы и вопросы об улучшении работы рабочего аппарата.

В июле, сентябре, октябре и декабре месяцах проведено по 4 заседания в каждом месяце: в июне, августе и ноябре по 3 заседания. Причиной тому явилось отсутствие на месте всех членов комиссии в июне и августе, находились в районах области по выполнению заданий обкома партии.

В ноябре месяце один член комиссии находился в отпуске, а второй в больнице по поводу болезни.

Срывов или не проведения заседаний комиссий по неуважительным причинам на протяжении всего времени не было.

В рабочем аппарате имеется две группы, в которые входят 13 человек, в том числе и 2 старшие групп, из них работников УКГБ — 4 человека, УМВД — 3 человека, областного суда — 2 человека, прокуратуры области — 2 человека, транспортного КГБ — 1 человек и военной прокуратуры — 1 человек.

Все члены рабочего аппарата от своих основных обязанностей освобождены.

За время работы комиссии от работы в рабочем аппарате по мотивам служебной целесообразности и ухода в отставку было освобождено 5 человек. Все они были заменены другими работниками.

Все сотрудники рабочего аппарата за время работы комиссии побывали в отпуске.

В начале работы комиссии дела изучались медленно. Товарищи, медленно изучающие дела, подвергались критике на совещаниях, принимались и другие меры к улучшению работы.

Все это положительно сказалось на работе рабочего аппарата, и как следствие, начиная с сентября месяца количество изучаемых дел увеличивалось с каждым месяцем.

Хорошо работали такие сотрудники рабочего аппарата: тов. Курочкин (УКГБ) изучил 165 дел на 301 человека, Неумывака (УКГБ) изучил 149 дел на 228 человек, работает в аппарате с августа, Сукач (УМВД) изучил 115 дел на 135 человек, работает с октября 1954 года, тов. Кучерявый (облсуд) изучил 105 дел на 121 человека, тов. Верещагин (облпрокуратура) изучил 114 дел на 163 человека, работает в рабочем аппарате с сентября месяца, тов. Максимов (УКГБ) изучил 109 дел на 152 человека, работает в рабочем аппарате с сентября месяца, тов. Васильченко (Военная прокуратура) изучил 95 дел на 215 человек, тов. Тесля (Облпрокуратура) изучил 134 дела на 117 человек и другие.

III. Результаты рассмотрения дел.

Как указывалось выше, в декабре 1954 года комиссией проведено 4 заседания, на которых рассмотрено 509 дел на 662 человека, с начала работы комиссии рассмотрено 1628 дел на 2453 человека.

По рассмотренным делам принято решений:	В декабре:	за весь период
а) Об отмене приговоров и прекращении дел 14/17		
б) О снижении наказания до 5 лет лишения свободы с применением Указа от 27.III.53 года «Об амнистии»	9/9	62/86
в) О снижении наказания до пределов отбытого	14/16	56/73
г) Иное снижение	240/293	604/758
д) О переквалификации обвинения без снижения наказания	14/16	42/48
е) О возвращении дел на доследование	3/3	8/11
ж) Об отмене спецвысылки	1/1	4/6
з) Об оставлении приговоров и решений без изменений	228/324	838/1454
и) Процент оставленных в силе приговоров по лицам	49%	55,2%

Остаток неоформленных дел
на конец декабря после рассмотрения
комиссий со сроками:
до 10 дней — 193/260
до 20 дней — 134/208
до 1 месяца — 182/199
свыше месяца — нет

Примечание: в числителе показаны дела, в знаменателе лица.

IV. Описание дел.

а) Дела, по которым применен Указ «Об амнистии».

Дело по обвинению Тарган М.А.[1]

Тарган Михаил Андреевич, 1924 года рождения, 7.VI.1952 г. был осужден Военным Трибуналом войск МГБ по ст. 20–54–1 УК УССР к 25 годам лишения свободы, на 5 лет поражения политических прав, с конфискацией имущества.

В вину Таргану ставилось то, что он в мае 1951 года установил преступную связь с участником «ОУН» Трендяк и Левко, прибывшими из Западных областей Украины для контрреволюционной деятельности и поддерживал ее до декабря 1951 года.

За время связи с участниками «ОУН», последние посещали дом Тарган 6 раз, из них 3 раза укрывались на чердаке дома, оставляли для хранения националистическую литературу, вели с ним и членами семьи — матерью и сестрой беседы на антисоветские темы. Мать готовила бандитам пищу из своих продуктов и продуктов бандитов.

За оказанные бандитам услуги он получил от них 10 метров мануфактуры, а сестра головной платок.

Комиссия, не усматривая в действиях Тарган состава преступления, предусмотренного ст. 20–54–1 «а» УК УССР, так как инициатором связи с бандеровцами он не был, согласился на предоставление бандитам убежища в своем доме н не донес органам Советской власти из-за боязни расправы с ним со стороны бандитов, постановила состав преступления квалифицировать как недоносительство, т.е. по ст. 54–12 УК УССР.

Учитывая возраст Таргана, его участие в Отечественной войне, тяжелое ранение на фронте, [комиссия] сочла возможным меру наказания Тарган определить 5 лет лишения свободы и применить Указ от 27.III.53 года «Об амнистии»[3].

Аналогичные и другие дела.

б) Дела, по которым принято решение о снижении меры наказания до пределов отбытого срока.

1. Дело по обвинению Гончар Петра Михайловича[2].

Гончар Петр Михайлович, 1922 года рождения, осужден Военным трибуналом войск МВД 23.XI.1946 года по ст. 54–1 «а» УК УССР к 10 годам лишения свободы, с поражением избирательных прав на 5 лет с конфискацией имущества.

Гончар ставилось в вину то, что он, будучи отправленным на работу в Германию в 1942 году, находясь в концентрационных лагерях в г. Острикур (Франция) и будучи арестован гестапо, дал согласие на сотрудничество в качестве тайного агента гестапо, о чем дал подписку и был передан на связь агенту Косареву.

Дело по обвинению Гончар дважды возвращалось на доследование по той причине, что обвиняемый Гончар каждый раз изменял свои показания в суде — на предварительном следствии он признал себя виновным в даче подписи и сотрудничестве с гестапо, а в суде отрицал. В третий раз в суде Гончар также отрицал свою вину, однако суд его осудил.

Другие доказательства вины Гончарука[3] в деле отсутствуют. Поэтому изучивший дело тов. Дятлов пришел к выводу о необходимости прекращения дела на основании ст. 197 ч. II УК СССР.

Комиссия же признала Гончар виновным, однако поставила вопрос о снижении ему наказания до пределов отбытого срока.

в) Дела о переквалификации состава преступления с оставлением прежней меры наказания.

1. Дело по обвинению Теренюк Филиппа Степановича и друг[их] по ст.18–54–8, 54–11, 78 ч. 1 УК УССР. Теренюк Филипп Степанович, Теренюк Прокофий Федорович и Андрушко Григорий Антонович были осуждены Военным трибуналом войск МВД 26–28. VII. 1947 года к 10 годам лишения свободы каждый, с поражением политических прав и конфискацией имущества за то, что они покушались на жизнь завхоза колхоза Шейко.

Позже они были арестованы за кражи и сознались в покушении на жизнь Шейко.

Из материалов дела видно, что Теренюк Филипп Семенович[4], будучи озлоблен против председателя колхоза Бевз, бригадира колхоза Киндераль и завхоза Шейко, за участие в задержании жены Теренюк Ф. с краденным зерном, подговорил своего брата Теренюк Прокофия и Андрушко и вместе решили убить Шейко, сжечь его дом и дома Бевз и Киндераль. Однако своих преступных замыслов по отношению к руководителям колхоза не осуществили; от поджога домов отказались, а убить Шейко помешали им люди, находившиеся во дворе Шейко в тот момент, когда пришли к нему злоумышленники.

Комиссия, не усматривая в действиях осужденных контрреволюционного умысла, постановила переквалифицировать состав преступления всем троим осужденным на ст. 138 УК УССР, исключить из приговора ст. 54–11 УК УССР.

Меру наказания всем осужденным оставить прежнюю.

Других более характерных дел не было.

Прокурор Винницкой области
старший советник юстиции [підпис] А. Лысенко

ДАВО. — Ф. П–136, оп. 40, спр. 264. — Арк. 1–6. Оригінал. Машинопис.

Примітки:

[1] Тарган Михайло Андрійович, 1924 р. н., уродженець с. Токарівка Жмеринського району, українець, із селян, освіта початкова. Арешт. 26.04.1952 р. Вироком трибуналу військ МДБ Вінницької області від 7.06.1952 р. засуджений на 25 р. ВТТ. Звільнений 15.07. 1958 р. Реабіл. 19.02.1992 р.

[2] Гончар Петро Михайлович, 1922 р. н., українець, з селян, малописьменний, колгоспник, неодружений. Засуджений військовим трибуналом військ МВС 23.11.1964 р. за ст. 54–1–А КК УРСР на 10 р. ВТТ. Звільнений в 1955 р. Реабіл. 31.03.1956 р.

[3] Так у тексті. Правильно: Гончар.

[4] Так у тексті. Правильно: Степанович.

Д о к у м е н т № 185

Доповідна записка виконуючої обов'язки прокурора Вінницької області радника юстиції С. Пожарук секретареві Вінницького обкому КПУ П. Дорошенку про перегляд у березні 1955 р. кримінальних справ осіб, засуджених за контрреволюційні злочини

16 квітня 1955 р.
Секретно

1. Общие данные.

В марте 1955 года в комиссию по пересмотру уголовных дел о к/р преступлениях поступило списков на 9 человек, с начала работы комиссии на 3680 человек, в том числе на осужденных военными трибуналами на 3342 человека, областным судом на 338 человек. Жалоб поступило в марте с.г. 134, с начала работы комиссии поступило жалоб 1692.

2. Результаты рассмотрения дел.

В марте 1955 года рассмотрено комиссией 203 дела на 243 человека, с начала работы комиссии рассмотрено 2612 дел на 3638 человек.

По рассмотренным делам приняты решения:

а) о прекращении дел с полной реабилитацией по 2 делам на 2 человека, с начала работы комиссии по 20 делам на 24 человека.

б) о снижении меры наказания до 5 лет лишения свободы с применением Указа от 27 марта 1953 года по 6 делам на 6 человек, с начала работы по 86 делам на 113 человек.

в) о снижении наказания до пределов отбытого срока по 6 делам на 6 человек, с начала работы комиссии по 76 делам на 94 человека.

г) об ином снижении по 109 делам на 133 человека, с начала работы комиссии по 1068 делам на 1320 человек.

д) о переквалификации обвинения без снижения меры наказания по 4 делам на 4 человека, с начала работы комиссии по 67 делам на 75 человек.

е) об оставлении приговоров и решений без изменения по 76 делам на 91 человека, с начала работы по 1280 делам на 1990 человек.

Решений о возвращении дел к доследованию в марте месяце не было, с начала работы комиссии возвращено дел к доследованию 12 на 15 человек и отменена спецвысылка по 5 делам на 7 человек.

Процент оставленных в силе решений и приговоров составляет в марте 37,5%, с начала работы комиссии 60%.

Остаток неоформленных дел на 1. III. 1955 года составляет 139 дел на 158 человек, т.е. дела, рассмотренные на заседании 21 марта. Все они будут оформлены и направлены по назначению к 15.IV.1955 года.

Как сообщил нам военный прокурор ПРИКВО, из рассмотренных за период с 1 сентября 1954 года по 1 февраля 1955 года 152 дел на 270 человек, поступивших с решениями комиссии Винницкой области, Военный трибунал согласился с решениями комиссии по 130 делам в отношении 248 человек.

Расхождение в отношении 22 человек заключается в следующем:

1. Областная комиссия вынесла решение о снижении наказания до 10 лет 1 человеку, а Военный трибунал дело обратил к доследованию со стадии предварительного расследования.

2. Комиссия вынесла решение по одному делу на 1 человека о снижении меры наказания до фактически отбытого срока, а Военный трибунал это дело производством прекратил.

3. Областная комиссия вынесла решение по 1 делу на 1 человека о снижении меры наказания до 5 лет лишения свободы в ИТЛ, а Военный трибунал округа по этому делу приговор отменил и дело прекратил производством.

4. По одному делу на 1 человека решением комиссии ставился вопрос об оставлении приговора без изменений, а Военный трибунал по этому делу наказание осужденному снизил до 10 лет.

5. По двум другим делам на 2 человека Комиссия приняла решения об оставлении приговоров без изменений, а военный трибунал округа по этим делам наказание снизил осужденным до 5 лет лишения свободы, с применением Указа от 27.03.1953 года «Об амнистии».

6. В отношении 16 человек осужденных Комиссия ставила вопрос о снижении им наказания до 10 лет лишения свободы, а ВТ округа снизил наказание этим осужденным до 5 лет лишения свободы в ИТЛ, с применением Указа Президиума Верховного Совета СССР от 27.III.1953 года «Об амнистии».

Из сведений, поступающих в прокуратуру области из прокуратуры УССР, расхождения между определениями Верховного суда УССР и решениями комиссии незначительны.

3. Работа комиссии.

На март месяц запланировано было провести 5 заседаний комиссии, на одном из них заслушать информацию ответственного секретаря комиссии о положении дел в секретариате. Заседаний в марте месяце было проведено два, большее количество заседаний не вызывалось необходимостью.

На одном из заседаний 7.III.1955 года заслушана информация ответственного секретаря комиссии о состоянии розыска и учета дел и жалоб.

На основании принятого комиссией решения в марте месяце сделана сверка и выверка списков жалоб с рассмотренными делами по персональному учету. При выверке и сверке выяснилось, что в отношении части осужденных, имеющихся в списках, дела не рассмотрены, и таковых на хранении в учетно-архивном отделе нет. Зато рассмотрены дела в отношении лиц, на которых списки до сих пор не поступили, а однако согласно имевшимся в деле приговорам и жалобам от этих осужденных должны находиться в местах заключения.

Сверка показала, что по простому количественному учету на I.IV.1955 г. осталось нерассмотренных дел в отношении 42 человек) поступило списков на 3680 человек, рассмотрено дел в отношении 3638 человек, фактически не рассмотрено дел в отношении 592 человек, часть из них значится в списках, от части поступили жалобы (118). Известны номера разыскиваемых дел на 150 дел. Остальных разыскиваемых дел номера неизвестны, устанавливаются.

Для получения дел посланы запросы во все места возможного или предполагаемого нахождения дела. Дела поступают, правда, в небольшом количестве.

В связи с таким положением рабочий аппарат сокращено до 4 человек. В случае надобности будут привлечены и сотрудники, отпущенные на время.

Таким образом, следует считать работу комиссии в основном законченной.

Принимаются меры к полному окончанию.

4. Описание дел, рассмотренных в марте сего года.

1. Дело по обвинению Отто-Герберт-Арно[1] по ст. 1 Указа от 19.IV.43 года.

Отто Г.А. привлечен к уголовной ответственности и осужден по ст. 1 Указа от 19.IV.1943 года с применением Указа от 26.V.1947 года на 25 лет ИТЛ, за то, что, являясь солдатом немецкой армии и находясь в 3 роте 133–II стрелкового батальона, дислоцировавшегося в г. Виннице, охранял советских военнопленных и расстрелял два человека.

Проверкой дела установлено, что Отто осужден на основании своих показаний, данных им на предварительном следствии. На суде от своих показаний он отказался и заявил, что охрану лагеря военнопленных нес, однако никого не расстреливал.

Доказательств, подтверждающих расстрел Отто военнопленных, в деле не имеется. Комиссия постановила прекратить дело по ст. 197 ч. II УК УССР.

1. Дело по обвинению Зверейчук Федора Даниловича по ст. 54–1 «а» УК УССР и Указа от 26.XII.1941 года.

Зверейчук Федор Данилович, 1927 года рождения, осужден 16 октября 1947 года на 10 лет ИТЛ, без конфискации имущества и поражения прав за то, что оставшись проживать на оккупированной территории, был направлен в Германию на работу. Находясь в г. Шрамберг и работая на часовом заводе на разных работах, в 1944 году дал подписку разведывательным немецким органам о сотрудничестве.

Из материалов дела видно, что Зверейчук, работая на заводе в Германии и находясь в лагере, дважды бежал оттуда, но был задержан полицией и на допросе в гестапо, после избиения его дал подписку о сотрудничестве с немцами. Практической деятельности не проводил. Комиссия сочла возможным снизить меру наказания Зверейчук до 5 лет и применить Указ от 27.III.1953 года «Об амнистии».

Других характерных дел не было.

И.о. прокурора Винницкой области
советник юстиции [підпис] С. Пожарук

ДАВО. — Ф. Р–136, оп. 40, спр. 264. — Арк. 18–22. Оригінал. Машинопис.

Примітка: [1] Отто Герберт Арно, 1913 р. н., с. Еппен (Німеччина), німець, освіта початкова, з робітників, військовополонений. Арешт. 25.12.1947 р. Рішенням трибуналу військ МВС Вінницької області від 15.01.1948 р. ув’язнений на 25 р. у ВТТ. Після звільнення в 1955 р. проживав у НДР. Реабілітований 18.08.1956 р. трибуналом Прикарпатського військового округу.

Д о к у м е н т № 186

Заява М. Кучеренка до міністра внутрішніх справ СРСР про дозвіл повернутися на постійне проживання в Україну

19 квітня 1955 р.
Москва
Министерство внутренных Дел СССР
от Кучеренко Ивана Максимовича[1]
поживающего в Казахстанской ССР
поселок Александровка Кустанайской
области дом инвалидов

ЗАЯВЛЕНИЕ

В сентябре м-це 1954 г. из гор. Кустаная направленно к Вам мое дело на соединение с моим сыном Кучеренко Павлом Ивановичем проживающего на Украине, Винницкой области Гайсинский район село Михайловка.

Кучеренко Иван Максимович рождения 1895 года, и все время жил на Украине. В 1937 году был осужден Винницкой тройкой на 10 лет за переписку с заграницей. Переписки я с роду не имел даже мало грамотный. Я в лагерях отбыл и сейчас живу в Кустанайской области, домой не пускают, прошло уже 20 лет, а не 10 лет, а домой не пускают. Я уже старик мне 60 лет, дома у меня есть жена, один сын, две дочки, два зятя. Прошу Вас тов. министр отыскать мое дело разсмотреть его и дать мне ответ и отпустить меня домой здоровье мое плохое и хочется мне к моим детям и умереть около своей семьи.

Я сейчас нахожусь в доме инвалидов, поселок Александровка Кустанайской области.

Проситель Кучеренко Иван Максимович
19 апреля 1955 года.

ДАВО. — Ф. Р–6023, оп. 4, спр. 10057. — Арк. 98–99. Оригінал. Рукопис.

Примітка:

[1] Кучеренко Іван Максимович, 1895 р.н., с. Михайлівка Гайсинського р-ну, українець, із селян, освіта початкова, колгоспник, одружений. В 1932 р. засуджений на 3 р. позбавлення волі «як голова колгоспу, за розвал колгоспу». Після відбуття покарання повернувся в рідне село. Заарештований 16.07.1937 р. Звинувачений у «контрреволюційній діяльності». Постановою Трійки УНКВС Вінницької обл. 11.08.1937 р. засуджений на 10 р. ВТТ. Вдруге засуджений 25.01.1944 р. Молотовським облсудом в м. Солікамськ при Усольлазі (тепер Пермська обл., Росія) за ст. 58–10 ч. 2 КК РРФСР на 7 р. 16.03.1948 р. переведений в особливий табір МВС СРСР як особливо небезпечний державний злочинець. В 1950 р. після відбуття строку покарання засланий в с. Александрівка Кустанайської обл. (Казахстан). Реабілітований 27.01.1960 р. Вінницьким облсудом. В ухвалі заступника прокурора Вінницької області Пожарук вказувалося: «Заместитель прокурора Винницкой области по спецделам, советник юстиции Пожарук, рассмотрев архивно-следственное дело по обвинению Кучеренко И. М. и др. и его жалобу установил: Тройкой УНКВД

УССР по Винницкой области от 11 августа 1937 года осуждены по ст. 54–11 УК УССР Кучеренко Иван Максимович, 1895 года рождения, уроженец и житель с. Михайловки, Гайсинского района, Винницкой области, украинец, из крестьян-середняков, колхозник, малограмотный, беспартийный, женатый, судимый в 1932 году к 3 годам ИТЛ, до ареста работал в колхозе к 10 годам лишения свободы; Диденко Сильвестр Никифорович, 1890 года рождения, уроженец и житель с. Михайловки Гайсинского района, Винницкой области, украинец, из крестьян-середняков, кулак, грамотный, по специальности счетовод, беспартийный, женатый, в 1880 году высылался на Север как кулак, до ареста определенного занятия не имел — к 10 годам ИТЛ. По этому же делу были осуждены к расстрелу Стороженко Михаил Трофимович и Уманец-Черныш И.Ф. Находясь в заключении Кучеренко в 1944 году облсудом Молотобойской области был осужден по ст. 58–10 ч. II УК РСФСР к 7 годам лишения свободы, с поражением избирательных прав на 2 года, с поглощением неотбытого срока по решению тройки УНКВД от 11 августа 1937 года. Считая срок наказания с 25.01.1944 г. В 1950 году, после отбытия срока наказания Кучеренко по наряду МВД СССР сослан на поселение в Кокчетавскую область. В настоящее время находится в доме инвалидов в пос. Александровне Кустанайской области. По обвинительному заключению Кучеренко и Диденко вменено в вину то, что будучи связаны с бывшим петлюровским полковником Сторожко Василием, находившемся в Париже, получали от него указания о проведении вредительской деятельности, проводили среди населения антисоветскую агитацию националистического толка, занимались вредительством. Изложенное подтверждено материалами дела. Так, свидетель Кручек Василий Григорьевич показал, что Стороженко, Уманец, Диденко и Кучеренко находились в тесной дружбе, объединяет их ненависть к Советской власти. Из личных бесед с ними он убедился, что все они украинские националисты. В 1935 году но квартире у Кучеренко последний упрекнул Кручек в том, что он бывший петлюровец отошел от них, перестроился и примирился с существующим строем. При этом Кучеренко сказал: «Я лично не пойму, почему сейчас такие люди как ты ничего не делают в области группировки бывших наших людей, которые в случае необходимости могли бы быть использованы против Советского Союза. Ведь посмотри что сделали с этой Украиной, всю ее растерзали, сколько несчастных украинцев растерзали, сколько погибло от голодовки. Не смогли мы в своё время удержать власть в руках, а сейчас мы все погибнем, если не будем решительно действовать. Ведь не мало наших сил за границей, которые ждут нашего сигнала». Кучеренко далее рассказал, что в 1933 году был человек от Стороженко Василия из Парижа и принес письмо к Стороженко Михаилу. В 1936 году при встрече с Кучеренко последний в беседе с Кручек снова вел антисоветскую агитацию. При этом Кучеренко сказал, что Стороженко, Уманец и Диденко не боятся делать свое дело. Из этого Кручек понял, что в группу Кучеренко входят названные им лица (л.д. 47–48, 49–54). Свидетель Гулько С.Ф. на допросе 10 июля 1937 года показа что Кучеренко И.М. видный петлюровец, служил у полковника Стороженко Василия (сбежал во Францию) сотником. В 1932 году был осужден за вредительство в колхозе. Диденко С.Н. друг и приятель его, служил у Стороженко Василия и у Врангеля. В 1930 году был раскулачен и выслан на Север. Кучеренко неоднократно в беседах с Гулько высказывал антисоветские взгляды, сожалевал о Петлюре. (л.д. 55,56–59). Свидетель Кручек Степан Герасимович на допросе 9 июля 1937 года показал, что Стороженко, Диденко, Черныш и Кучеренко тесно связаны между собой. Все они украинские националисты, часто собираются вместе и проводят антисоветскую работу, в результате которой на участке, где жил Стороженко 30 хозяйств не вступили в колхоз. Диденко, Черныш, Стороженко и Кучеренко посылали делегацию в райисполком, которая ходатайствовала об открытии церкви (л.д. 61–63). Свидетель Неборачек Дмитрий Варфоломеевич на допросе 9 июля 1937 года показал, что Диденко, Кучеренко, Стороженко и Черныш являются самостийками, близкие друзья и приятели бывшего петлюровского полковника Стороженко Василия. Все они ведут между собой дружбу, ведут среди населения агитацию против Советской власти, ставили вопрос об открытии церкви, собирали для этого подписи, направили в райисполком делегацию, (л.д. 65–67). Кучеренко на допросах показывал, что в банде Волынца в 1918 г. он служил рядовым. В 1935 году Стороженко Михаил рассказывал ему о том, что Стороженко Василий, бывший петлюровский полковник находится во Франции, он с ним переписывается. Диденко, Черныш и Стороженко знает как односельчан. С Диденко в 1936 году работал в одном колхозе он, Кучеренко председателем колхоза, а Диденко счетоводом колхоза (л.д. 40–42). На допросе 9.VIII.37 года Кучеренко показал, что на службу в банду Волынца в 1918–1919 г. он был зачислен насильно Стороженко Василием, который приказал записать его чотовым. Через несколько дней он ушел домой. В 1932 году, будучи председателем колхоза за развал работы был осужден к 3 годам лишения свободы. Наказание отбыл. Проведение антисоветской агитации отрицал. Осужденный Диденко на следствии показал, что в 1931 году бежал из ссылки, куда был выслан как кулак. До 1935 года проживал нелегально. Связь со Стороженко Василием и проведение антисоветской

агитации отрицал (л.д. 26–28, 29–30). Осужденный Уманец-Черныш из следствии показал, что, будучи враждебно настроен против Советской власти, он с 1935 года совместно с Кучеренко, Диденко и Стороженко проводил антисоветскую пропаганду и агитацию за открытие церкви. В апреле 1937 года собрал религиозно настроенных граждан и подговорил пойти в райисполком и требовать открыть церковь, в случае отказа угрожать выходом из колхоза (л.д. 31–33). Осужденный Стороженко на допросах в 1937 году показала что Кучеренко, Диденко и Уманец знает как односельчан. Стороженко Василий приходится ему племянником. Перед тем, как эмигрировать за границу, Василий поручил ему опекунство над своими племянниками. Все время имел с ним письменную связь. В 1933 г. являлся от Василия из Парижа посланец Стельмах, передал привет и письмо. При разговоре Стельмах передал ему слова Василия, чтобы держались. «Украина еще не умерла». Проведение антисоветской агитации отрицал (л.д. 34–39). Анализируя материалы дела следует прийти к выводу, что в материалах дела отсутствуют доказательства наличия между осужденными связи, наличия к/р организации, в силу чего обвинение по ст. 54–11 УК УССР предъявлено необоснованно. В действиях Кучеренко, Диденко и др. наличествует состав преступления предусмотренный ст. 54–10 ч. II УК УССР. Из копии приговора, коим Кучеренко осужден по ст. 58–10 ч. II УК РСФСР в 1944 году видно, что Кучеренко, находясь в лагере и будучи в хороших взаимоотношениях с з/к з/к Пересунвко М.А. и Войшковичем И.С. занимались антисоветской агитацией, в 1942 и 1943 годах систематически вели между собой и среди других заключенных пораженческие разговоры, высказывая неверие в победу Советского Союза, в сообщения Советской прессы о зверствах чинимых гитлеровцами, за что были все трое осуждены 21.01.44 года. В своей жалобе Кучеренко просит освободить его с ссылки. На основании изложенного и руководствуясь ст. 360 УПК УССР ПОЛАГАЛ БЫ: Жалобу Кучеренко удовлетворить. Постановление тройки УНКВД УССР по настоящему делу изменить исключить из него ст. 54–11 УК УССР. Считать осужденными Кучеренко и Диденко по ст. 54–10 ч. II УК УССР. В связи с чем, ссылку Кучеренко на поселение признать неправильной и подлежащей отмене. Заместитель прокурора Винницкой области по спецделам советник юстиции С. Пожарук».

Див.: ДАВО. — Ф. Р–6023, оп. 4, спр. 10057. — Арк. 101–103.

Документ № 187

Доповідна записка прокурора Вінницької області старшого радника юстиції О. Лисенка секретареві Вінницького обласного комітету КПУ П. Дорошенку про перегляд кримінальних справ осіб, засуджених за контрреволюційні злочини

5 травня 1955 р.
Секретно
Организационные мероприятия.

В мае прошлого года состоялось постановление ЦК КПСС о пересмотре уголовных дел о контрреволюционных преступлениях. Для выполнения этой работы создавались областные комиссии.

В соответствии с постановлением ЦК КПСС бюро Винницкого обкома КП Украины создало областную комиссию и рабочий аппарат. В комиссию вошли — прокурор области тов. Лысенко А.Е. (председатель), начальник УКГБ тов. Стехов С.Т., начальник УМВД тов. Карягин В.П. и и.о. начальника УМО тов. Маценко А.И. (члены комиссии).

В рабочий аппарат вошли: Пожарук — зам[еститель] прокурора области по спецделам, Тесля — пом[ощник] прокурора области по спецделам, Кучерявый А.С. — член облсуда, Трикозенко В.Д. — и.о. зам[естителя] нач[альника] 2 отдела УКГБ, Ераносов Г.С. — и.о. зам[естителя] нач[альника] архивно-учетного отдела УКГБ,

Нелидов Н.И., зам[еститель] нач[альника] 4 отделения 4 отдела УКГБ, Ваколюк О.Ф. — от. уполномоченный следотдела УМВД, Овсюк Л.К. — следователь Управления милиции — всего 8 человек.

Этот состав рабочего аппарата утвержден комиссией на заседании 28.V.1954 года.

На этом же заседании утвержден секретариат комиссии в составе 4 человек, ответственным секретарем комиссии утвержден тов. Кузнецов (УКГБ).

Определено место работы комиссии и рабочего аппарата — здание УКГБ.

Материальное обеспечение работы комиссии и рабочего аппарата возложено на УКГБ и УМВД.

16 июня 1954 года в рабочий аппарат дополнительно были включены Осницкая — начальник отдела по надзору за органами милиции, прокуратуры области, Завадских А.Д. — зам[еститель] начальника 2 отделения, Неумывака В.В. — старший следователь следственного отдела УКГБ, Вилисов П.С. — оперуполномоченный отделения детских колоний. Сорокин В.К. — инспектор 1 спецотделения УМВД, Дятлов П.Н. — член областного суда, Березинец Б.О. — ревизор УМО.

Эти кандидатуры предварительно были согласованы с обкомом КП Украины.

По просьбе комиссии для работы в рабочем аппарате был прислан сотрудник КГБ на железной дороге тов. Бурыкин.

Включились в работу по изучению дел и пом. военного прокурора ПРИКВО т.т. Васильченко и Хмель.

В первой половине августа 1954 года комиссию посетил зам[еститель] прокурора УССР по спецделам тов. Шугуров. Ознакомившись с работой комиссии и рабочего аппарата, проверив рассмотренные дела, тов. Шугуров о качестве рассматриваемых дел и о составлении заключений отозвался положительно. Однако высказал недовольство о количестве рассмотренных дел. Провел совещание с рабочим аппаратом и поставил задачу изучать дела активнее. Перед комиссией поставил вопрос об увеличении рабочего аппарата, о создании групп и старших групп, которые должны проверять правильность составленных заключений, сделанных выводов и подписывать заключения.

После этого и по совету тов. Шугурова была произведена замена сотрудников рабочего аппарата: освобождены от работы товарищи Осницкая, Нелидов и Завадских в силу загруженности их по основной работе. Вместо них выделены и утверждены тов. Верещагин (облпрокуратура), Максимов, Чемес, Курочкин (УКГБ), и дополнительно включены товарищи Косаковский и Сукач (УМВД).

В связи с болезнью т. Кузнецова он от обязанностей ответственного секретаря комиссии был освобожден и вместо него утвержден тов. Ераносов.

В секретариат выделены тов. Рейнер (облпрокуратура) и Featured Featured Вознюк (облсуд).

В связи с уходом в отставку освобожден от работы в рабочем аппарате тов. Трикозенко. Умер тов. Сукач.

Следует сказать, что утвержденный в состав рабочего аппарата тов. Березинец в рабочем аппарате не работал.

Длительное время не изучала дел и тов. Овсюк, включилась в эту работу лишь за несколько месяцев до окончания ее.

Всего к изучению дел было привлечено 25 человек, постоянно работало 16 человек, остальные 9 человек работали временно, непродолжительное время. Замена их

происходила по той причине, что отсутствие их на основной работе приносило ущерб делу. Они были заменены такими товарищами, отсутствие которых не отражалось бы на их основной работе.

По причине непригодности никто не освобождался.

Все товарищи, выделенные в рабочий аппарат от своей основной работы были освобождены.

Общие данные.

В начале работы комиссии и рабочего аппарата и до поступления из мест заключений списков дела требовалось по жалобам, находившимся в УКГБ и прокуратуре области.

Списки на лиц, содержащихся в лагерях и колониях, стали поступать во второй половине июня 1954 года.

За период с 1 июня 1954 года по 1 мая 1955 года поступило списков на 3783 человека: в том числе на осужденных военными трибуналами на 3444 человека, осужденных областным судом на 339 человек.

За этот же период поступило жалоб 1792.

Архивно-следственные дела требовались по мере надобности и поступали своевременно. Задержки в получении затребованных дел не было. Тем не менее в работе секретариата имелись ошибки:

1) не регистрировались поступавшие жалобы, а дела требовались только по спискам.

2) Те дела, которые не хранились в учетно-архивном отделе УКГБ или на них не имелось архивного номера, своевременно не разыскивались.

В результате этого накопилось списков на 600 человек, данных о хранении дел на которых не имелось.

Данных о количестве разрешенных жалоб также не было.

Причем много было таких случаев, что одно и то же лицо было в списке и от него поступала жалоба. Дело было истребовано по списку и рассмотрено, а жалоба числилась не рассмотренной, так как она не была зарегистрирована и не отмечена.

В связи с создавшимся в секретариате положением 7 марта 1955 года на заседании комиссии заслушана и обсуждена информация ответственного секретаря комиссии о положении дел в секретариате и приняты меры к упорядочению учета, для чего два сотрудника рабочего аппарата были выделены в помощь секретариату.

После регистрации всех жалоб, сверки и выверки с рассмотренными по спискам делами установлено, что к 1 мая в розыске находится дел на 396 человек, причем дела на 97 человек находятся в высших судебных органах.

В связи с тем, что дел в наличии не оказалось, а количество поступающих незначительное, рабочий аппарат сокращен до 4 человек. Остальные товарищи возвратились в свои учреждения и приступили к своей основной работе.

Следует сказать, что в апреле списков поступило на 103 человека и жалоб 100; дела по большей части тех и других рассмотрены при рассмотрении групповых дел.

Работа комиссии.

Свою работу комиссия планировала. Планы составлялись на каждый месяц. Заседания комиссии назначались на каждый понедельник.

Планировалось также и проведение совещаний с обсуждением итогов работы за определенный промежуток времени.

Планы работы выполнялись, за исключением июня, августа и ноября месяца, когда вместо 4 заседаний в месяц было проведено по 3.

Причиной этой было отсутствие членов комиссии в области по разным объективным причинам, как-то выполнение заданий обкома партии в июне, августе и нахождение в ноябре в отпуске (Карягин), по болезни (Маценко).

Срывов заседаний по неуважительным причинам не было.

Запланированные совещания с обсуждением итогов работы проведены. Таких совещаний проведено 5.

Кроме таких совещаний, каждую неделю после заседания комиссии с рабочим аппаратом обсуждались итоги работы за неделю, подвергались критике товарищи, медленно изучавшие дела и допускавшие ошибки.

Все это способствовало улучшению работы по изучению дел.

Результаты рассмотрения дел.

За период с I.VI.1954 года по I.V.1955 года проведено заседаний 37, в том числе в апреле 1 заседание.

Рассмотрено дел 2648 на 3679 человек.

По рассмотренным делам принято решений:

а) об отмене приговоров и прекращении дел по 21 делу на 25 человек.

б) О снижении наказания до 5 лет лишения свободы с применением Указа «Об амнистии» по 86 делам на 113 человек.

в) О снижении наказания до пределов отбытого срока по 76 делам на 94 человека.

г) Об ином снижении по 1086 дел на 1346 человек.

д) О переквалификации обвинения без снижения меры наказания по 69 делам на 77 человек.

е) О возвращении дел на доследование по 12 делам на 15 человек.

ж) Об отмене спецвысылки по 5 делам на 7 человек.

з) Об оставлении приговоров без изменения по 1293 делам на 2002 человека.

Процент оставленных в силе приговоров по лицам составляет 54,4% к числу лиц в отношении которых рассмотрены дела.

Дел, не оформленных и не отправленных по назначению после рассмотрения комиссией не имеется.

Количество изученных дел каждым работником

Количество изученных дел каждым в отдельности характеризуется такими данными:

Васильченко — 115/203
Хмель — 22/36
Курочкин — 215/378
Нелидов — 10/49
Верещагин — 220/292
Завадских — 85/105[1]
Неумывака — 164/261
Вилисов — 56/96
Кучерявый — 126/170
Пожарук — 29/36

Бурыкин — 238/266
Дятлов — 142/174
Сорокин — 81/100
Тесля — 264/328
Трикозенко — 76/145
Максимов — 198/276
Чимис — 90/108
Сукач — 157/194
Буц — 22/39
Косаковский — 139/158
Ваколюк — 108/149
Овсюк — 74/96
Ераносов — 13/22

Примечание: в числителе указаны дела, в знаменателе лица.

Результаты рассмотренных дел, направленных с решениями комиссии в судебные органы.

За период с 1 сентября 1954 года по 1 февраля 1955 года (более поздних данных не имеется) Военным трибуналом рассмотрено 152 дела на 270 человек, поступивших с решениями комиссии Винницкой области. Военный трибунал согласился с решениями комиссии по 130 делам в отношении 248 человек.

Расхождение с решениями комиссии имеется в отношении 22 человек. Эти расхождения заключаются в следующем:

1. Областная комиссия вынесла решение о снижении наказания 10 лет 1 человеку, а Военный трибунал дело обратил к доследованию со стадии предварительного следствия.

Комиссия вынесла решение по одному делу на 1 человека о снижении наказания до фактически отбытого срока, а Военный трибунал это дело производством прекратил.

Комиссия вынесла решение по одному делу на одного человека о снижении меры наказания до 5 лет лишения свободы, а Военный трибунал по этому делу приговор отменил и дело производством прекратил.

По одному делу на одного человека решением комиссии ставился вопрос об оставлении приговора без изменений, а Военный трибунал по этому делу наказание осужденному снизил до 10 лет.

По другим делам на 2 человека комиссия приняла решение об оставлении приговоров без изменения, а Военный трибунал по этим делам наказания снизил до 5 лет лишения свободы, с применением Указа от 27.III.53 года «Об амнистии».

В отношении 16 человек осужденных комиссия ставила вопрос о снижении им наказания до 10 лет лишения свободы, а Военный трибунал снизил наказание этим осужденным до 5 лет лишения свободы, с применением Указа «Об амнистии».

Из рассмотренных за период с I.IX.1954 года по I.III.1955 года поступивших с решениями комиссии 48 дел на 96 человек Верховный суд УССР согласился с решениями комиссии по 23 делам на 40 человек. По 25 делам на 56 человек с решениями комиссии имеются расхождения. Они заключаются в следующем:

Комиссия вынесла решение об оставлении приговоров без изменения 43 человекам, Верховный суд УССР снизил наказание 8 осужденным до 10 лет лишения свободы, 13 до 7 лет лишения свободы, 7 — до 6 лет лишения свободы, 8 — до 5 лет лишения свободы с применением Указа от 27.III.1953 года «Об амнистии», 11 — до пределов отбытого срока наказания, и одному до 15 лет лишения свободы.

Решением комиссии ставился вопрос о снижении наказания 2 осужденным до 7 лет заключения в ИТЛ, Верховный суд снизил этим 2 осужденным наказание до 5 лет лишения свободы с применением Указа «Об амнистии».

Комиссия вынесла решение о снижении наказания 4 осужденным до 6 лет лишения свободы, Верховный суд УССР снизил всем 4 наказание до 5 лет лишения свободы с применением Указа от 27.III.1953 года «Об амнистии».

Решением комиссии ставился вопрос о снижении наказания 3 осужденным до 5 лет лишения свободы, Верховный суд УССР снизил им наказание до 6 лет лишения свободы.

В отношении одного осужденного решением комиссии ставился вопрос о снижении наказания до 5 лет лишения свободы, Верховный суд УССР снизил наказание этому осужденному до 7 лет заключения в ИТЛ.

Комиссией вынесено решение о снижении наказания 1 человеку до 7 лет снижения свободы, а Верховный суд УССР снизил ему наказание до 6 лет лишения свободы.

Решением комиссии ставился вопрос о снижении наказания 1 человеку до 5 лет лишения свободы, Верховный суд УССР снизил этому осужденному наказание до 3 лет лишения свободы с применением Указа от 27.III.53 года «Об амнистии».

Решением комиссии ставился вопрос о снижении наказания 1 осужденному до 7 лет ИТЛ, Верховный суд УССР оставил приговор без изменения.

Результаты по остальным делам, направленным в Верховный суд УССР с решениями комиссии, неизвестны.

О нарушениях закона.

В процессе изучения дел были выявлены такие нарушения закона:

1) Неосновательное привлечение к уголовной ответственности и привлечение по недостаточным основаниям 25 человек.

2) Избрание судами несоразмерной меры наказания и без учета личности осужденных.

3) Неправильное применение Указа от 19.IV.1943 года[2] в отношении 690 человек.

4) Фальсификация обвинения по двум делам.

5) Неполнота предварительного и судебного следствия по 12 делам, на 15 человек.

6) Нарушение норм УПК, не влекущие отмены приговоров.

Описание дел.

а) Дела, по которым лица были привлечены к уголовной ответственности неосновательно.

1. Дело по обвинению Сербина С.К.[3] по ст. 54–1 «а» УК УССР. Сербин С.К. привлечен к уголовной ответственности и осужден по ст. 54–1 «а» УК УССР, с применением санкции ст. 2 Указа Президиума Верховного совета СССР от 19.IV.1943 года на 15 лет каторжных работ за то, что он, работая в период оккупации села немецкими захватчиками пожарником, предавал оккупантам советских граждан. Обвинение Сербина основано было на показаниях 2 свидетелей — учительницы Добровольской,

показывавшей, что она видела список активистов села в столе жандарма и якобы опознала почерк Сербина, и председателя сельсовета Машталер, свидетельствовавшего о том, что он арестовывался полицией по доносу Сербина.

Изучением дела установлено, что показания свидетельницы Добровольской непоследовательны, противоречивы, другими доказательствами не подтверждены.

Показания свидетеля Машталер вызвали сомнения в их достоверности и правдивости. Из материалов дела видно, что между Машталер и Сербиным имелись неприязные отношения. Машталер, используя свое положение председателя сельсовета, воспользовавшись временным отсутствием Сербина в селе, самоуправно поселился в дом, принадлежавший Сербину. Освободить дом по требованию Сербина Машталер отказался, на почве этого между ними возникали частые споры.

Машталер, как установило следствие, действительно арестовывался жандармерией три раза, два раза после непродолжительного содержания освобождался, при чем при сомнительных обстоятельствах. Третий раз якобы из-под ареста бежал.

Показания Машталер о том, что якобы он арестовывался по доносу Сербина, ничем и никем подтверждены не были. Сербин предъявленное ему обвинение категорически отрицал.

Несмотря на отсутствие доказательств вины Сербина, он Военным трибуналом был осужден и свыше 10 лет невинно содержался под стражей.

Решением комиссии поставлен вопрос о прекращении дела и освобождении Сербина из заключения.

2. Дело по обвинению Бейфера Михаила Андреевича[4] по ст. 54–10 ч. 1 УК УССР. Бейфер М.А. привлечен к уголовной ответственности и осужден Винницким областным судом по ст. 54–10 ч. 1 УК УССР на 10 лет заключения в ИТЛ за то, что он среди других лиц вел разговоры антисоветского характера и написал письмо антисоветского содержания.

Обвинение Бейфера в проведении антисоветских разговоров основано на показаниях 6 свидетелей — работников конторы колхоза и колхозников.

Обвинение в написании письма антисоветского содержания основано на выводах 2 графических экспертиз, утверждавших авторство Бейфера в написании анонимного письма.

В первом заседании суда свидетели изменили свои показания и об антисоветских разговорах Бейфера ничего не показали.

При доследовании дела свидетели вновь подтвердили свои показания и показывали, что Бейфер вел антисоветские разговоры.

Бейфер предъявленное ему обвинение категорически отрицал.

Установлено, что свидетели, уличавшие Бейфера в антисоветских высказываниях, имели с ним неприязненные отношения.

Комиссия не нашла доказательств, объективно подтверждавших обвинение Бейфера в проведении антисоветских высказываний. Что же касается анонимного письма, то оно по своему содержанию не являлось антисоветским.

Не усматривая в действиях Бейфера вины, комиссия вынесла решение об отмене приговора и прекращении дела против Бейфера.

3. Дело по обвинению Тулинова И.И.[5] по ст. 2 Указа Президиума Верховного Совета СССР от 19.IV.1943 года. Тулинов признан виновным и был осужден Военным

трибуналом по ст. 2 Указа Президиума Верховного Совета СССР от 19.IV.1943 года на 15 лет каторжных работ за то, что в период оккупации написал в полицию предательское донесение на члена ВКП(б) Гвоздик, военнопленного Советской армии Ситникова и гр.гр. Аристову, Моклевскую и Ильницкую.

Кроме того, являлся секретным сотрудником жандармерии.

Обвинение Тулинова основано на показаниях ранее арестованного и впоследствии осужденного к ВМН Мушак, на предположительных показаниях Аристова и других.

Тулинов предъявленное ему обвинение на предварительном следствии и на суде отрицал. Показывая, что действительно в период оккупации он арестовывался полицией и по подозрению в хранении оружия подвергался избиению со стороны того же Мушак, который работал тогда в полиции. Тогда же на допросе Мушак заставил его дать подписку о доставке в жандармерию оружия. Подписки о сотрудничестве с жандармерией он не давал.

В связи с жалобой Тулинова производилась дополнительная проверка, во время которой доказательств, подтверждающих предъявленное Тулинову обвинение не добыто.

Комиссией принято решение об отмене приговоров и о прекращении против Тулинова дела.

4. Дело по обвинению Прищенко Любови Епифановны по ст. 54–1 «а» УК УССР. Прищенко признана виновной и осуждена Военным трибуналом 2.Х.1945 года по ст. 54–1 «а» УК УССР на 10 лет лишения свободы, за преследование граждан еврейской национальности, выразившееся в избиении граждан Таненбаум и Пичкер, подозрение в донесении на Таненбаум полиции, в результате которого она была расстреляна.

Проверкой дела установлено, что Прищенко спорила с Таненбаум и нанесла ей несколько ударов за то, что Таненбаум пыталась набрать из колодца воды грязным ведром, а гр. Пичкер не разрешила стирать белье возле колодца.

Таненбаум была арестована и расстреляна немцами, однако, расстрел ее не имел никакой связи с конфликтом у колодца и произошел через продолжительное время после него.

Таким образом, в действиях Прищенко не было признаков измены, тем не менее она была осуждена и отбывала наказание около 10 лет.

Комиссией принято решение об отмене приговора и прекращении дела против Прищенко за отсутствием в ее действиях состава преступления.

Аналогичные дела по обвинению Мороз В.Н., Тарасова И.Д., Стебновского М.И., Пророка П.И. и других.

б) Описание дел, по которым допущена фальсификация материалов обвинения.

1. Дело по обвинению Харьковой Галины Самуиловны[6] по ст. 54–1 «а» и 54–10 ч. II УК УССР.

Харькова Г.С. признана виновной и осуждена Военным трибуналом в августе 1949 года на 25 лет лишения свободы по ст. ст. 54–1 «а» и 54–10 ч. II УК УССР за то, что в период оккупации добровольно оформилась в «фолькс-Дойч», а затем выехала в Германию, а также проводила среди граждан агитацию.

После возвращения в Советский Союз в апреле 1949 года добровольно дала согласие быть шпионом американской разведки.

Вербовка ее для сотрудничества осуществлена была в г. Киеве. При вербовке по заданию представителя американской разведки написала донесение, которое было обнаружено при аресте Харьковой, возвращавшейся из Киева домой.

В процессе дополнительного расследования, произведенного в связи с жалобой осужденной, подтвержден факт оформления Харьковой в «фолькс-Дойч» и добровольный выезд в Германию. Доказательств, подтверждающих проведение Харьковой антисоветской агитации, не добыто.

Что же касается вопроса вербовки Харьковой американской разведкой в качестве шпиона и написания донесения ей, то это обвинение Харьковой было спровоцировано от начала до конца работниками бывшего МГБ УССР и УМГБ по Винницкой области, которые в процессе проведения оперативных мероприятий по делу Харьковой через подставленных к ней своих секретных сотрудников, от имени служащих американского посольства произвели ложную вербовку Харьковой и путем шантажа спровоцировали ее на написание в адрес американского посольства донесения, содержащего в себе клеветнические измышления на советскую действительность.

По делу Харьковой комиссией принято решение об отмене приговора и прекращения дела.

2. Дело по обвинению Дмитрук Кирилла Никитовича[7] по ст. 54–1 «а» УК УССР.

Дмитрук К.Н. признан виновным и осужден по ст. 54–1 «а» УК УССР с применением ст. 2 Указа от 19.IV.1943 года на 20 лет каторжных работ за то, что, оставшись проживать на оккупированной территории в г. Виннице, служил у немецких оккупантов, принимал участие в предательстве граждан еврейской национальности, в грабеже их имущества, а также предал гр. Ланина.

По делу проводилось дополнительное расследование, в процессе которого факты вмененного в вину Дмитруку обвинения не нашли подтверждения.

Установлено, кроме того, что следователь вел следствие в нарушение ст. 108 УПК УССР — необъективно, неосновательно, отказал обвиняемому в удовлетворении его ходатайства о допросе лиц, могущих подтвердить непричастность его к совершению вмененных ему преступлений.

Кроме того следователь, производивший расследование, фальсифицировал протоколы допросов некоторых свидетелей, излагая их не так, как показывали свидетели, а в нужном ему смысле.

В силу таких данных комиссия приняла решение об отмене приговора и прекращения дела.

в) Описание наиболее характерных дел, по которым неправильно был применен Указ от 19. IV.1943 года.

1. Дело по обвинению Рябченюк и Судик по ст. 54–1 «а» УК УССР.

Рябченюк Нина Николаевна, 1924 года рождения и Судик Мария Милославовна, 1921 года рождения, признаны виновными и 27.VI.44 года Военным трибуналом осуждены по ст. 54–1 «а» УК УССР с применением ст. 2 Указа от 19.IV.1943 года на 15 лет каторжных работ каждая, за то, что оставшись проживать на оккупированной территории, в 1942 году с целью получения работы у румынских властей написали заявление о своей принадлежности к комсомолу и пасивном участии в его работе. Одновременно составили список на 12 человек коммунистов и комсомольцев.

Доказательством вины осужденных явились показания секретаря примарии.

Рябченюк и Судик вину свою в составлении списка на коммунистов и комсомольцев отрицали, показывали, что они с целью устройства на работу написали в примарию заявление о том, что они являлись комсомольцами, но активного участия в работе комсомола не принимали. Других данных в деле не имеется.

Несмотря на недоказанность совершения преступления, Рябченюк и Судик не только были осуждены неправильно, но был к ним незаконно применен Указ от 19.IV.1943 года.

2. Дело по обвинению Жмурко Никифора Фоковича по ст. 54–1 «а» УК УССР.

Жмурко Н.Ф. признан виновным и осужден Военным трибуналом по ст. 54–1 «а» УК УССР с применением санкции ст. 2 Указа от 19.IV.1943 года на 15 лет каторжных работ за то, что проживая на оккупированной территории, служил полицейским. Как полицейский имел на вооружении винтовку, в 1941 году участвовал в обысках и изъятии имущества у лиц еврейской национальности. Сдал оккупантам 30 голов скота, выселил из дома еврейскую семью и ударил по лицу гр. Рабиновича.

Виновность Жмурко доказана материалами дела. Квалифицировано преступление по ст. 54–1 «а» УК УССР правильно. Однако санкция ст. 2 Указа применена неправильно, так как квалифицирующих ее признаков в действиях Жмурко не имеется.

Комиссия вынесла решение об исключении из приговора Указа от ст. 54–1 «а» УК УССР и снижении наказания до 10 лет.

Другие дела аналогичные.

Описание дел, возвращенных на доследование.

1) Дело по обвинению Наяйчук Семена Филипповича по ст. 54–1 «б» УК УССР.

Наяйчук С.Ф. признан виновным и осужден Военным трибуналом войск МВД 27. III.1947 года по ст. 54–1 «б» и 138 УК УССР на 10 лет лишения свободы, за то, что находясь в действующей Советской армии в 1942 году сдался в плен немцам, затем поступил на службу в немецкую армию, где служил до ноября 1943 года и за убийство гр. Жерняк, совершенное в ночь с 16 на 17 июня 1947 года с целью грабежа.

Доказательств, подтверждающих службу Наяйчук в немецкой армии, в деле не имеется. Доказательством убийства Жерняк является лабораторный анализ тождественности пшеницы, изъятой у Наяйчука и имеющейся у Жерняк.

Из материалов дела видно, что Наяйчук и Жерняк ездили вместе в западные области Украины и привозили оттуда пшеницу.

Других данных в деле не имеется.

Комиссия приняла решение об отмене приговора и возвращения дела к доследованию.

2) Дело по обвинению Швец Семена Яковлевича[8] по ст. 54–1 «б» и 54–10 ч. 1 УК УССР.

Швец С.Я. признан виновным и осужден по ст. 54–1 «б» и 54–10 ч. 1 УК УССР 13.XII.50 года к 25 годам лишения свободы за то, что в 1941 году сдался в плен немцам и, возвратившись в 1942 году в село Махаринцы, выехал на работу в Германию.

В Германии в 1945 году был завербован американскими разведорганами, дал письменное обязательство собирать шпионские сведения после возвращения в Советский Союз.

Возвратившись домой, среди граждан проводил антисоветскую агитацию.

Доказательством вербовки Швец американскими разведорганами являются лишь его показания, которые он давал на предварительном следствии и в суде.

Доказательством вины в проведении Швец антисоветской агитации являлись показания нескольких человек.

В жалобе осужденный писал, что дать признательные показания о его вербовке американской разведкой насильно заставили его на следствии, а свидетели его оклеветали.

Учитывая, что доказательств вербовки Швец американскими разведорганами, кроме его показаний, не имеется, показания свидетелей о проведении Швец антисоветских разговоров вызывает сомнение в их правдоподобности, комиссия приняла решение об отмене приговора и возвращении дела на доследование.

3. Дело по обвинению Радцкевич Петра Ефимовича по ст. 54–1 «а» УК УССР.

Радцкевич П.Е. признан виновным и осужден в июле 1945 года по ст. 54–1 «а» УК УССР с применением санкции ст. 2 Указа от 19.IV.1943 года на 20 лет каторжных работ за то, что проживая на оккупированной территории и работая помощником коменданта с. Ярешки, донес оккупантам на советских активистов Радцкевича и Ромоданова, в результате чего они были арестованы и расстреляны немцами, принимал участие в арестах и расстрелах советских граждан.

Обвинение Радцкевича построено на противоречивых показаниях косвенных свидетелей. Радцкевич участие в кровавых расправах над советскими гражданами категорически отрицал.

Лица, участвовавшие в кровавых расправах над советскими людьми, по делу не допрошены.

В связи с явной неполнотой следствия комиссия вынесла решение об отмене приговора и возвращении дела на доследование.

Аналогичные и другие дела, возвращенные к доследованию.

д) Описание некоторых дел, по которым применен Указ от 27.III.1953 года «Об амнистии».

1. Дело по обвинению Кравченко Павла Леонтьевича и Михайловского Владимира Николаевича по ст. 54–1«а» УК УССР.

Кравченко и Михайловский признаны виновными и осуждены 12.IX.1946 года по ст. 54–1 «а» УК УССР на 10 лет лишения свободы каждый за то, что они в 1943 году добровольно поступили на службу к оккупантам в строительный батальон, и, как потом им стало известно, этот батальон являлся разведывательной школой.

Кравченко находился в этом батальоне-школе около 3 месяцев, Михайловский 7 дней, изучали разведывательное дело.

Комиссия учла, что при поступлении в батальон им не была известна действительная цель батальона, что служили они в батальоне непродолжительно, а также возраст осужденных (1927 и 1926 года рождения), участие их в боях на фронте против немцев, решила поставить вопрос о снижении меры наказания обоим до 5 лет лишения свободы с применением Указа от 27.III.1953 года «Об амнистии».

2. Дело по обвинению Ящука Петра Романовича[9], 1928 года рождения по ст. 20–54–1 «а» УК УССР.

Ящук признан виновным и осужден Военным трибуналом 27.VI.1952 года на 25 лет лишения свободы за то, что он с 1949 года по 1950 год поддерживал связь с бандеровцами Демчуком и Трендяком, прибывшими с западных областей Украины. Вместе со своими родителями представлял им дом, читал листовки.

Не усматривая в действиях Ящук наличия состава преступления, предусмотренного ст. 20–54–1 «а» УК УССР и учитывая возраст его, комиссия приняла решение об отмене преступления со ст. 20–54–1 «а» УК на ст.54–12 УК УССР и снижении меры наказания Ящуку до 5 лет лишения свободы с применением Указа от 27.III.1953 года «Об амнистии».

Аналогичные и другие дела.

Ко всем осужденным судами, кроме основной меры наказания, применялись и дополнительные, в виде конфискации имущества и поражения прав. Эти дополнительные меры наказания при переквалификации состава преступления, снижения меры наказания и других, комиссией не изменялись, оставались прежними.

Следует сказать, что комиссия работала дружно, согласованно, все члены комиссии принимали активное участие в обсуждении каждого дела. Всеми членами комиссии принимались меры к устранению возникавших трудностей и принимались меры к устранению их и создании нормальных условий для работы рабочему аппарату и секретариату.

Прокурор Винницкой области
Старший советник юстиции [підпис] А. Лысенко

ДАВО. – Ф.П.–136, оп. 40, спр. 264. – Арк. 23–40. Оригінал. Машинопис.

Примітки:

[1] Так у тексті. Правильно: Завадских.

[2] Указ від 19.IV.1943 р. «Про заходи покарання для німецько-фашистських злодіїв, винних у вбивствах і знущаннях радянського цивільного населення і полонених червоноармійців, для шпигунів, зрадників батьківщини з числа радянських громадян та їх посібників» встановлював, зокрема, що «німецькі, італійські, румунські, угорські, фінські фашистські злодії, звинувачені в здійсненні вбивств і знущань цивільного населення і полонених червоноармійців, а також шпигуни та зрадники з числа радянських громадян караються смертною карою через повішення».

[3] Сербін Сергій Корнійович, 1887 р. н., с. Верхівка Тростянецького р-ну. Арешт. 25.05.1944 року. Реабіл. 15.12.1954 року УНКВС по Вінницькій області.

[4] Бейфер Михайло Андрійович, українець, 1923 р. н., с. Колоденка Томашпільського р-ну, освіта 7 класів, бухгалтер колгоспу, із селян. Арешт. 13.06.1950 р. Звинувач. за ст. 54–10 КК УРСР. Вироком Вінницького обласного суду від 21–23.10.1950 р. засуд-жений на 10 років ВТТ. Реабілітований 27.10.1954 р. Верховним судом УРСР.

[5] Тулінов Іван Іванович, 1901 р. н, росіянин, проживав у м. Жмеринці, освіта середня, вчитель. Арешт. 25.09.1944 р. Звинувач. за ст. 2 Указу Президії Верховної Ради СРСР від 19.04.1943 р. Засуджений Трибуналом військ НКВС Вінницької області 22.12.1944 р. на 15 р. ВТТ. Реабілітований 24.11.1955 р. Трибуналом Прикарпатського військового округу.

[6] Харкова Галина Самійлівна, 1918 р.н., українка, із службовців, освіта вища, проживала в смт. Чечельник Вінницької обл., вчителька. Арешт. 25.04.1949 р. Засуджена трибуналом військ МВС Вінницької області на 25 років. Ухвалою військового трибуналу Прикарпатського військового округу від 29.01.1955 р. міру покарання скорочено до 6 р. Звільнена 10.02.1955 р. Реабіл. 30.11.1963 р. Верховним судом УРСР.

[7] Дмитрук Кирило Микитович, 1906 р. н., с. Лука-Мелешківська Вінницького р-ну. Звинувач. за ст. 54–1 КК УРСР. Засуджений Військовим трибуналу військ НКВС від 28.11.1944 р. засуджений на 20 р. каторги. Реабіл. 04.01.1955 р.

[8] Швець Семен Якович, 1922 р. н., с. Махаринці Козятинського р-ну, проживав у с. Сестринівці Козятинського р-ну. Засуджений Трибуналом Прикарпатського військового округу від 13.12.1950 р. на 25 років ВТТ. Звільнений 01.02.1957 року. Реабіл. Верховним судом СРСР 09.01.1956 року.

[9] Ящук Петро Романович, 1928 р. н., с. Почапинці Літинського р-ну. Арешт. 08.05.1952 р. Звільнений 16.06.1956 року. Реабіл. 31.03.1992 р. генеральною прокуратурою України.

Д о к у м е н т № 188
Доповідна записка секретаря Тростянецького райкому КПУ Н. Дороша у відділ пропаганди та агітації Вінницького обкому КПУ щодо працевлаштування колишніх ув’язнених

25 квітня 1956 р.

Згідно обліку паспортного стола Тростянецького МВС в районі значиться взятих на облік осіб, які були судимі раніше — 53 чол., в тому числі в 1955 році — 48, в 1956 році — 5. Трудовлаштовано — 45 чол., решта влаштовується.

Секретар Тростянецького
райкому КП України [підпис] Н.Дорош

ДАВО. — Ф. П–136, оп. 42, спр. 20. — Арк. 1–4. Оригінал. Машинопис.

Д о к у м е н т № 189
Доповідна записка секретаря Барського райкому КПУ Л.В. Шаповалова у відділ пропаганди та агітації Вінницького обкому КПУ про працевлаштування колишніх ув’язнених

26 квітня 1956 р.

Райкомом КП Украины установлен списочный состав бывших заключенных лиц, которые прибыли в район, а также их местожительство и место работы.

По имеющимся данным с сентября 1955 года по 25.04.1956 года в район прибыло 21 человек бывших заключенных (по линии КГБ), из общего числа прибывших трудоустроено 12 человек, не трудоустроено — 4 человека, выбыло — 5 человек.

Секретарями РК КП Украины проведены беседы с секретарями партийных организаций предприятий, колхозов, МТС, в которых работают бывшие заключенные.

Беседы проведены о необходимости создания нормальных условий работы для бывших заключенных, а также об усилении среди них воспитательной работы.

Партийными организациями для ведения воспитательной работы среди бывших заключенных выделены наиболее грамотные агитаторы.

Секретари партийных организаций будут систематически информировать РК КП Украины о проводимой работе.

Райисполкому, секретарям партийных организаций, председателям сельских советов, руководителям предприятий, колхозов, МТС, на территории которых проживают нетрудоустроенные бывшие заключенные, предложено немедленно принять меры к их трудоустройству и организацию среди них воспитательной работы.

Предложено работу по трудоустройству провести до 5 мая с.г., после чего информировать райком партии и исполком районного Совета депутатов трудящихся о выполнении настоящего указания.

Вместе с этим принимаются меры к тому, чтобы установить местонахождение лиц, которые выбыли из района, и сообщить о них партийным и советским органам по месту нахождения.

Секретарь Барского РК КП Украины [підпис] Шаповалов

ДАВО. — Ф. П–136, оп. 43, спр. 283. — Арк. 1. Оригінал. Машинопис.

Документ № 190
Доповідна записка секретаря Брацлавського райкому КПУ Н. Буги у відділ пропаганди та агітації Вінницького обкому КПУ щодо працевлаштування колишніх ув'язнених

26 квітня 1956 р.

Райком КП Украины сообщает, что в районе осужденных органами и вернувшихся после заключения находится 68 чел., в том числе:

Рабочих — 13 чел.

Служащих — 7 чел.

Колхозников — 48 чел.

Все прибывшие после заключения трудоустроены. Отдельные лица, как Кривошея Григорий Тихонович из с. Зяньковцы, Житнюк Степан Васильевич из с. Гриненок, Марченко Петр Кузьмич из с. Чукова и ряд других имеют хорошие показатели работы в колхозах.

Однако, 12 человек, среди которых Требуховский А.М. из с. Забужье, Поворознюк С.Д. из с. Грабовцы, Ткаченко В.М. — из с. Чернышевки до сих пор на работах в колхозах участвуют еще недостаточно.

Райком КП Украины, первичные партийные организации принимают все меры к тому, чтобы привлечь их к активному участию в жизни колхозов и колхозном производстве.

Секретарь РК КП Украины [підпис] Н. Буга

ДАВО. — Ф. П–136, оп. 43, спр. 283. — Арк.2. Оригінал. Машинопис.

Д о к у м е н т № 191
Інформація секретаря Вороновицького райкому КПУ Г. Терешка у відділ пропаганди та агітації Вінницького обкому КПУ про працевлаштування громадян, що повернулися з ув’язнення

26 квітня 1956 р.

Вороновицкий райком КП Украины извещает, что в район возвратились в 1955–1956 годах из заключения 56 человек и большинство из них работают в колхозах, на предприятиях, например — Павловский С.П. работает в колхозе им. Чапаева с. Михайловки кузнецом, Откаленко В.К. работает грузчиком в колхозе им. Калинина с. Никифоровцы, Манжос Г. А., Джерелюк И. З. и Богатчук В. Д. работают ездовыми в колхозе им. Ворошилова с. Зарудинец и другие.

В настоящее время не работает 9 человек, это те граждане, которые возвратились из заключения недавно, примерно, менее месяца назад.

Председателям колхозов, сельсоветов дано указание трудоустроить всех граждан, возвратившихся из заключения[1].

Секретарь Вороновицкого
райкома компартии Украины [підпис] Г. Терешко

ДАВО. – Ф. П.–136, оп. 43, спр. 283. – Арк. 6. Машинопис. Оригінал.

Примітка: [1] Всього по інших районах області, зокрема, по Калинівському, за 1955 — перший квартал 1956 р. повернулося з ув’язнення 74 чол.; Тиврівському — за період з 1948 р. 427 чол. (з них у 1955 р. — 108 чол., в 1956 р. — 19 чол.); Джулинському — за період 1955–1956 рр. — 143 чол.; Ямпільському — в 1953 р. — 140 чол., у 1954 р. — 46 чол., у 1955 р. — 68 чол., у 1956 р. — 22 чол. Всього 276 чол.; Могилів-Подільському району — в 1955 р. — 155 чол., в 1956 р. — 28 чол.; Томашпільському — на 1956 р. — 25 чол.; в Гайсинський район з ВТТ прибуло 145 чол., з них в м. Гайсин 42 чол., в села — 103 чол.; Уланівському — в 1956 р. прибуло 49 чол., Теплицькому — в 1955 р. — 35 чол., в 1956 р. — 32 чол.; Вінницькому — в 1956 р. — 71 чол.; Комсомольському — за період з 1953 по серпень 1956 р. прибуло 31 чол.; Хмільникському — за 1956 р. — 45 чол. *(Див.: ДАВО, ф. П–136, оп. 43, спр. 283).*

Д о к у м е н т № 192
Заява помічника прокурора Вінницької області С. Пожарук секретареві Вінницького обкому КПУ Д. Слободянюку та завідуючому відділом адміністративних і торгово-фінансових органів Вінницького обкому КПУ М. Щербі щодо конфлікту з співробітниками управління КГБ у Вінницькій області

28 квітня 1956 р.

Мне стало известно, что нач[альник] следственного отдела УКГБ при СМ УССР по Винницкой области тов. Подоляк в своем выступлении на партсобрании парторганизации УКГБ обвинил меня как зам[естителя] прокурора области в том, что

я препятствую в реабилитации лиц, осужденных в 1937–1938 г.г. б[ывшими] тройками НКВД и б[ывшим] Особым совещанием. Делаю я это якобы потому, что в 1939 году рассматривала дела этой категории и оставляла решения в силе[1].

Такое выступление тов. Подоляка заставило меня обратиться к Вам, во-первых, потому, что оно не является критикой моей работы или работы прокуратуры, а политическим обвинением меня, и, во-вторых, потому, что сказанное тов. Подоляк не соответствует действительности.

Причина такого выступления тов. Подоляка кроется в совершенно другом, о чем я скажу ниже.

1. Сказать, что я препятствую разрешению дел о реабилитации равносильно тому, что сказать «препятствую выполнению постановления ЦК КПСС» по этому вопросу. Лицу, препятствующему этому, не место не только в прокуратуре, но и в партии. Так я понимаю. Но для такого обвинения меня у т. Подоляка не имеется никаких оснований, в чем Вы убедитесь прочитав ниже. Безосновательное обвинение ни в чем не повинного является преступлением, влекущим ответственность и наказание.

2. Указом Президиума Верховного Совета СССР от 22.XII–1954 года обязанность по рассмотрению жалоб и заявлений от лиц, отбывших наказание по решениям б[ывших] и б[ывшего] особого совещания, возложена на органы прокуратуры.

В соответствии с Указом Президиума Верховного Совета СССР Генеральный прокурор СССР издал свой приказ № 220 от 29.XII–1954 г., коим довел к сведению Указ от 22.XII–1954 г. и установил порядок рассмотрения жалоб и заявлений. Вторым пунктом указанного приказа предоставлено прокуратуре право поручать органам КГБ производить проверку в необходимых случаях, давая им при этом указания по проверке и устанавливая для выполнения поручения месячный срок.

УКГБ возвращает дела после проверки в облпрокуратуру со своим заключением. Прокуратуре предоставлено право согласиться или не согласиться с заключением УКГБ.

За период выполнения Указа, т. е. с января 1955 года по 25 апреля 1956 г. прокуратурой области направлено в УКГБ с поручениями 32 дела. Из них возвращено после выполнения поручений с заключениями о реабилитации 24 дела и одно дело с заключением об отказе в реабилитации.

Прокуратура области, в том числе и я, согласилась с заключением УКГБ (следственного отдела) по 24 делам. Не согласилась с заключением по 1 делу об отказе в реабилитации. Дело было представлено прокурору Союза ССР, который согласился с мнением прокуратуры области. Дело это было прекращено Верховным судом СССР (дело по обвинению Репериаш).

В числе 25 дел два дела возвращались нач[альнику] следственного отдела тов. Подоляку для дополнительной проверки по причине: одно — в связи с невыполнением указаний прокуратуры области (дело Бернштейна), второе — в связи с неустановлением, кого следует реабилитировать (дело Война). По материалам дела и по материалам проверки у Война разные отчества. Это противоречие при проверке не было устранено.

Возвращение двух дел и постановка мной перед руководством УКГБ вопроса о принятии мер к виновным в этом, очевидно, не понравились т. Подоляку, и он решил мне отомстить.

Я считаю, что поступила правильно, и вот почему:

Дело и жалоба Бернштейна Герша Лейбовича получены прокуратурой области из прокуратуры СССР в конце декабря 1954 года, жалоба находится на контроле в ЦК КПСС[2].

В письме прокуратуры СССР указывалось, чтобы проверку жалобы и дела произвести через органы госбезопасности и разрешить жалобу к 1 марта 1956 г.

Бернштейн указывал в своей жалобе, что к нему в 1938 году применялись физические методы насилия, называл фамилии лиц, применявших это насилие. Виновным себя он не признал.

По материалам дела Бернштейну обвинение предъявлено в том, что он являлся участником троцкистской организации с 1932 года и по заданию руководителя организации Свирского занимался вредительством. Эти показания давал в 1937 г. Бродецкий, арестованный в том же году в Бердичеве.

В деле Бернштейна показаний Бродецкого не было, а была копия протокола его допроса, заверенная следователем Майструком. Кстати, о Майструке как нарушителе соцзаконности и шла речь в заявлении Бернштейна.

Мною были написаны указания о проверке дела в соответствии с указаниями прокуратуры СССР и с учетом материалов дела. Дело для проверки было направлено в УКГБ 16 января 1956 года. Срок выполнения установлен к 27 февраля и дело взято на контроль.

Дело было возвращено с заключением о реабилитации Бернштейна к сроку. Однако по делу не были выполнены указания облпрокуратуры, а именно: не приобщен обзор по делу Бродецкого, копия протокола допроса которого являлась главным доказательством. По этому вопросу т. Прытков ограничился справкой, составленной на основании ответа нач[альника] УКГБ по Житомирской области, что дела нет. И не установлены работники НКВД, допустившие в 1937 году нарушения соцзаконности.

В связи с этим мною 1.III–1956 года дело это было возвращено для допроверки тов. Стехову с указанием о формальном подходе работников следотдела в выполнении поручений прокуратуры области и просьбой принять меры к лицам, допустившим это. Тов. Стехов реагировал на мое письмо и по его требованию т. Прытков, производивший проверку дела, писал «объяснение». Все эти документы находятся в деле Бернштейна и в правдоподобности изложенного легко убедиться.

Окончательная проверка дела Бернштейна была окончена и дело поступило в прокуратуру области 20.IV–1956 года, сейчас оно находится в суде с протестом.

В связи с волокитой, допущенной работниками УКГБ, мне пришлось просить у прокурора СССР отсрочки исполнения поручения по жалобе и получить два напоминания, и в итоге дело УКГБ проверялось 3 месяца вместо одного.

Тов. Подоляк в разговоре со мной по телефону убеждал меня, что мои требования неосновательны, ничего нового дело Бродецкого не даст и мнения о невиновности Бернштейна не изменит.

Конечно, мнение не изменилось. Но, как видно из обзорной справки по делу Бродецкого, ни он, ни Свирский о Бернштейне в 1937 году не показывали. Следовательно, копия протокола допроса Бродецкого сфабрикована Майструком.

Действительно, дело Бернштейна я рассматривала в 1939 году, будучи вызванной из района для разгрузки отдела по спецделам прокуратуры Винницкой области.

Прокурор области согласился тогда с осуждением Бернштейна и жалобу его отклонил. Я такое постановление писала. Тем не менее высказанное мной мнение по делу Бернштейна в 1939 году не мешало мне решить дело его сейчас по иному и правильно. Тов. Подоляк использовал это для неосновательного обвинения меня.

Я понимаю свою роль и задачи, поставленные перед прокуратурой и мной, как отвечающей непосредственно за эту работу. Мне не мешает решать дела с точки зрения закона, хотя мнение по тому или иному делу было высказано прокуратурой или мной ранее.

Второе возвращенное дело по обвинению Война Станислава Шимоновича. Причиной возвращения дела Война для дополнительной проверки явилось то, что неизвестно кого надлежит реабилитировать. По материалам дела осужден Война Станислав Шимонович, по показаниям свидетелей в 1937 году, по материалам дополнительной проверки 1956 года, а также по жалобе жены (Война расстрелян) Война значится Станислав Петрович, а не Шимонович. Год рождения Война в одном случае 1891, а в другом 1896. Заключение следственного отдела о реабилитации, утвержденное руководством УКГБ на Шимоновича.

Могла я решать вопрос о реабилитации при наличии таких разногласий о личности осужденного? Нет.

Следователь, проверявший дело, и тов. Подоляк, утвердивший заключение, просмотрели это. Я, конечно, возвратила дело т. Подоляку для дополнительной проверки и считаю, что поступила правильно. Этого от меня требует мой долг.

В связи с этим случаем у меня создалось мнение, что т. Подоляк не терпит замечаний, исходящих от прокуратуры, прячет за пазухой камешки, чтобы бросить их при удобном случае. Об этом говорят такие факты:

22 и 23 марта 1955 года в соответствии с 2 пунктом приказа Генерального прокурора СССР от 29.XII–1954 года мною было направлено в УКГБ два дела по обв[инению] Нарожного П. и Фаренюка И.С. для проверки.

Тов. Подоляк, вместо выполнения поручения прокуратуры, придравшись к не так сказанному мной в письме по делу Фаренюка слову (я написала «для дополнительного следствия» вместо «дополнительной проверки») возвратил прокурору области не только дело Фаренюка, но и дело Нарожного, чего делать не в праве. А пишет тов. Подоляк потому, что он исполнял письмо, хотя и подписал это письмо т. Петрусенко.

В нем указывалось, что я поступила неправильно, и излагалась просьба к прокурору области дать мне указания, чтобы я не нарушала приказ Генерального прокурора № 220 с. Копия письма была послана прокурору УССР.

Тов. Подоляк, составлявший письмо, сам не понял приказа и нарушил порядок исполнения поручений прокуратуры. Он обязан был их выполнить и обжаловать вышестоящему прокурору, не возвращая дел.

Пришлось направить дела тов. Стехову, обратив его внимание на неправильные действия его подчиненных, просить принять меры к выполнению поручений облпрокурора, а с лиц, допустивших волокиту и ненужную переписку, взыскать. (Копия письма т. Стехову от 29.III–1955 года имеется в отделе административных и торгово-финансовых органов обкома партии).

Тов. Подоляк как начальник следотдела принимает недостаточные меры к ускорению проверки дел по жалобам, в результате чего сроки, установленные прокурором СССР, грубо нарушаются, о чем мной неоднократно сообщалось тов. Стехову для принятия мер и устранения волокиты, однако волокита и нарушение сроков продолжают иметь место.

Так, дело Герасимовича А.В. и др[угих], всего 10 человек, следотделом проверялось с 20.XII–1955 года по 12 апреля 1956 года; дело по обв[инению] Голода Г.С. находилось на проверке в УКГБ с 30.XI–55 года по 6.III–56 года; дело Крыжановского проверяется с 17.I–56 года; дело Дец проверяется с 5.I–56 года; дело Шутурминского проверяется с 23.II–56 года.

Я не могу мириться с таким положением. Требую, пишу напоминания, ставлю вопрос перед руководством УКГБ, а это все, очевидно, не нравится тов. Подоляку и он, вместо принятия мер для устранения волокиты и ускорения проверок по делам, чтобы действительно ускорить реабилитацию невинно осужденных, ищет причины в другом, старается свалить с больной головы на здоровую, обвинить меня и только потому, что я требовательна.

Прошу Вас разобрать мое заявление и избавить меня от незаслуженных обвинений. Критику недостатков моей работы я восприму, пусть о ней говорит т. Подоляк, только так, чтобы я слышала и смогла устранить их.

О результатах разрешения моего заявления прошу меня уведомить.

[Підпис] С. Пожарук

ДАВО. – Ф. П–136, оп. 42, спр. 206. — Арк. 31–35. Оригінал. Машинопис.

Примітки:

[1] У записці секретаря партійного бюро первинної парторганізації управління КГБ при Раді Міністрів УРСР по Вінницькій області Кравченка завідуючому відділом адміністративних та фінансових органів Вінницького обкому КПУ Щербі від19 квітня 1956 р. вказувалося: «При этом сообщается для сведения критические высказывания коммуниста т. Подоляк в адрес помощника прокурора Винницкой области по спец-делам т. Пожарук. Т[оварищ] Подоляк на партийном собрании первичной парторганизации Управления КГБ по Винницкой области при обсуждении вопроса «Итоги ХХ съезда и задачи парторганизации», заявил, что «Помощник прокурора области по спецделам т. Пожарук неправильно решает вопросы по пересмотру дел, тормозит пересмотр. Она сейчас юридически не имеет права осуществлять надзор по пересмотру архивно-следственных дел, так как ранее ею были даны заключения об отказе в пересмотре, а теперь, в ходе дополнительной проверки выясняется, что нужно решать вопрос о реабилитации человека, а она с этим не соглашается, боится изме-нить свое прежнее ошибочное заключение». Секретарь партбюро первичной парторганизации Управления КГБ по Винницкой области [підпис] Кравченко. *Див.: ДАВО. – Ф. П–136, оп. 42, спр. 206. — Арк. 30.*

[2] У висновку старшого слідчого відділу управління КДБ капітана Приткова і затвердженому начальником УКДБ при Раді Міністрів УРСР по Вінницькій області полковником Стєховим по архівно-слідчій справі гр. Бернштейна Герша Лейбовича від 25 лютого 1956 р. зазначалося: «Я, старший следователь следотдела УКГБ при СМ УССР по Винницкой области, капитан Прытков, рассмотрев материалы архивно-следственного дела № 25663 по обвинению — Бернштейна Герша Лейбовича, 1899 года рождения, урож[енца] г. Бердичева Житомирской области, из кустарей, гражданин СССР, беспартийный, состоял членом КПСС с 1925 по 1937 год, образование низшее, семейный, в настоящее время проживает в дер[евне] Мамонтово Казачинского района Красноярского края, работает рабочим Дементьевского мех. лесопункта. Нашел:Бернштейн арестован УНКВД Винницкой области 26 сентября 1937 года и решением Особого Совещания при НКВД СССР от 28 марта 1938 года за контрре-

волюционную троцкистскую деятельность осужден к 5 годам заключения ИТЛ. (л.д. 1–7, 84, 86). После осуждения жена Бернштейна подала жалобу в НКВД СССР, в которой ходатайствовала о перес-мотре дела ее мужа. Дело Бернштейна рассматривалось НКВД СССР и постановлением от 23 февраля 1940 года жалоба с ходатайством о пересмотре дела оставлена без удовлетворения. (л.д. 82–83, 87). По жалобе жены осужденного дело Бернштейна вторично рассматривалось прокуратурой Винницкой области и постановлением от 29 января 1941 года жалоба оставлена без последствий (л.д. 88). Жалоба в деле отсутствует. По отбытии меры наказания Бернштейн, на основании этих же материалов, в 1949 году вторично был осужден Особым Совещанием к ссылке на вечное поселение в Красноярский край (л.д. 87). В 1954 году Бернштейн из ссылки освобожден и работает в качестве рабочего на Дементьевском мех. лесопункте Красноярского края. (л.д. 93–94). 10 июля 1955 года Бернштейн подал в ЦК КПСС заявление, в котором просит его реабилитировать, так как он никакого преступления не совершал и троцкистом не был (л.д. 90–93). В связи с этим заявлением, по указанию прокуратуры СССР, прокуратура Винницкой области 16 января 1956 года направила дело Бернштейна в УКГБ при СМ УССР по Винницкой области для проверки объективности его осуждения. (л.д. 89). Произведенной дополнительной проверкой установлено: обвинение Бернштейна в принадлежности к антисоветской троцкистской организации и проведении вредительской деятельности в селах Бердичевского района было обосновано на одном непроверенном показании осужденного по другому делу Бродецкого, который на допросе 11 февраля 1937 года показал, что со слов Свирского ему стало известно, что Бернштейн является участником антисоветской троцкистской организации, что в 1932 году Бернштейн проводил вредительскую деятельность в селе Слободище (л.д. 43–52). Бернштейн эти показания Бродецкого отрицал и пояснил, что ни в какой антисоветской троцкистской организации не состоял и вредительской деятельности в селе Слободище не проводил (л.д. 20–42). Очная ставка между Бернштейном и Бродецким не проводилась. Свирский по делу не допрошен. Приобщенные к делу в качестве доказательств материалы партийной проверки о партийной и служебной деятельности Бернштейна не являются доказательством контрреволюционной деятельности Бернштейна. Из указанных материалов видно, что Бернштейн, будучи председателем Бердичевского Горпромсоюза, в 1931–1932 годах допустил разбазаривание дефицитных товаров, за что был судим к 1 году ИТР. В 1932 году, находясь в командировке в с. Слободище Бердичевского района, не принял мер к предотвращению нарушений соц. Законности со стороны председателя сельсовета, за что ему был объявлен выговор по партийной линии. При обсуждении этих нарушений Бернштейном, партийная организация Винницкого облисполкома расценивала их как проступки, но не как контрреволюционные действия Бернштейна (л.д. 9–19). При таких обстоятельствах принадлежность Бернштейна к антисоветской троцкистской организации и его вредительскую деятельность в селах Бердичевского района следует признать недоказанными и подлежит исключению из его обвинения. Также следует считать, недоказанным факт срыва стахановского движения Бернштейном среди работников автогаража Винницкого облисполкома. Это обвинение основывалось на одном непроверенном показании Гольдцетина, который, будучи передопрошенным 15 февраля 1956 года пояснил, что в 1937 году он действительно показывал, что Бернштейн не содействовал развитию стахановского движения среди шоферов гаража облисполкома. Но об этом он лично ничего не знал и не знает, а слышал из разговоров других лиц. Допрошенный зав. гаража Винницкого облисполкома Коренюк на допросе 28 января 1956 года показал, что случаев срыва стахановского движения среди работников гаража со стороны Бернштейна не было. В 1936–1937 годах в гараже была доска почета, на которую заносились лучшие работники гаража, был оборудован Красный уголок с радиоприемником, выпускалась стенная газета и что в гараже облисполкома среди шоферов быстро развивалось стахановское движение (л.д. 111–115). Вновь допрошенные свидетели Гинс и Ройтман, знавшие Бернштейна с детства, а также свидетели: Вербицкий, Яловничий, Гольдцетин, Херсонский, Коренюк и Цизин, знавшие Бернштейна по совместной работе, характеризуют его только с положительной стороны и о преступной деятельности Бернштейна ничего не показали (л.д. 99–134). Учитывая изложенное и руководствуясь ст.ст. 365–370 УПК УССР полагал бы: архивно-следственное дело № 25767 по обвинению Бернштейна Герша Лейбовича направить прокурору Винницкой области на предмет опротестования решения Особого Совещания НКВД СССР в отношении Бернштейна и прекращении дела производством на основании ст. 4 п. «Д» УПК УССР. Ст[арший] следователь следотдела УКГБ при СМ УССР по Винницкой области капитан Прытков. «Согласен»: начальник следотдела УКГБ при СМ УССР по Винницкой области подполковник Подоляк. Верно: секретарь следотдела УКГБ [підпис] Третьяков. *Див.: ДАВО. — Ф. П–136, оп. 42, спр. 206. — Арк.13–15.*

Д о к у м е н т № 193
Доповідна записка начальника слідчого відділу УКГБ при Раді Міністрів УРСР у Вінницькій області Подоляка у Вінницький обком КПУ про політичні репресії у Вінницькій області в 1937–1938 рр.

17 травня 1956 р.
Секретно

Анализом архивно-следственных дел и материалов дополнительной проверки, проведенной следственным отделом УКГБ при СМ УССР по Винницкой области в 1955–1956 годах, установлены факты массового нарушения и грубого извращения Советской законности органами УНКВД Винницкой области в 1937–1938 годах.

В основу доказательств виновности арестованных граждан, главным образом, брались показания самих арестованных, зачастую сфальсифицированные следователями с ведома наблюдавших прокуроров. Эти показания критически не исследовались и не проверялись. Следствие во многих случаях проводилось с обвинительным уклоном. Арестованные по месяцам не допрашивались, с материалами дела не ознакамливались. На основании этих необъективных доказательств арестованные граждане приговаривались к расстрелу заочно — без участия сторон и без вызова в суд обвиняемых.

В итоге многие честные, ни в чем не повинные граждане были осуждены к расстрелу и длительным срокам заключения в тюрьмы и лагеря. Только в течение 1955–1956 годов, после дополнительной объективной проверки по архивно-следственным делам, проведенной следственным отделом УКГБ при СМ УССР по Винницкой области, вынесено заключений о реабилитации более 200 человек, неосновательно осужденных в 1937–1938 годах.

Так, 21 декабря 1937 года Выездной Сессией Военной Коллегии Верховного Суда СССР в городе Киеве, по ст. ст. 54–7, 54–8 и 54–11 УК УССР осужден к расстрелу с конфискацией имущества бывший первый секретарь Винницкого обкома КП(б)У, кандидат в члены Политбюро ЦК КП(б)У Чернявский Владимир Ильич, 1893 года рождения, уроженец г. Одессы, еврей, член ВКП(б) с 1911 года.

Чернявский признан виновным в том, что являлся активным участником антисоветской организации «правых», в которую был завербован в начале 1936 года одним из руководителей этой организации на Украине Хатаевичем. Конкретно Чернявскому вменено в вину то, что он, используя свое положение первого секретаря Винницкого обкома КП(б)У, проводил вредительскую работу в области сельского хозяйства, установил связь с руководителями украинской националистической организации Любченко и завербовал в антисоветскую организацию «правых» 7 человек.

Чернявский был арестован 1 сентября 1937 года без санкции прокурора. Какие основания имелись для ареста Чернявского, из материалов дела не видно.

Впервые Чернявский был допрошен 23 октября 1937 года, т. е. через месяц и 23 дня после ареста. В своих показаниях он заявил, что в антисоветскую организацию «правых» он был завербован Гавриловым, а затем Хатаевичем.

В протоколе судебного заседания имеется краткая запись о том, что Чернявский виновным себя признал и подтвердил показания, данные им на предварительном следствии.

Детальной проверкой, проведенной в 1955 году, установлено, что эти показания Чернявского необъективны и опровергаются материалами дополнительной проверки.

Просмотром архивно-следственного дела по обвинению бывшего секретаря Днепропетровского Обкома КП(б)У Хатаевича, которого Чернявский назвал своим вербовщиком, установлено, что Чернявский по материалам этого дела не проходит и Хатаевич в числе участников антисоветской организации «правых» Чернявского не назвал.

Просмотром архивно-следственного дела по обвинению бывшего председателя Днепропетровского Облисполкома Гаврилова, которого Чернявский также назвал своим вербовщиком, установлено, что Гаврилов в своих показаниях Чернявского не упоминал.

Показания Чернявского о том, что он завербовал Корженко, Горяного, Мациевского и Левинзона, также не нашли своего подтверждения в материалах проверки.

Так, бывший секретарь Ямпольского райкома партии Горяной на очной ставке с Чернявским отрицал показания последнего. Такие же показания он давал и в суде.

Бывший секретарь Каменец-Подольского Окружкома КП(б)У Корженко показал, что в антисоветскую организацию «правых» он был завербован не Чернявским, а Воробьевым. Очная ставка между Чернявским и Корженко не проводилась.

Проверкой по делу бывшего секретаря Винницкого Горкома КП(б)У Левинзона, который во время предварительного следствия показал, что был завербован Чернявским, установлено, что он был осужден необоснованно, в связи с чем определением Военной Коллегии Верховного Суда СССР от 14 мая 1955 года дело в отношении его прекращено.

Мациевский на предварительном следствии утверждал, что его завербовал Чернявский. Показания Мациевского в деле Чернявского отсутствуют. Следователь Лукьянов, проводивший расследование по делу Мациевского, в 1940 году осужден к 10 годам ИТЛ за злоупотребления по службе.

Ознакомившись с материалами партийных архивов, установлено, что Чернявский в других партиях не состоял, в оппозициях не участвовал.

Будучи членом партии с 1911 года, Чернявский вел активную революционную работу, за что неоднократно подвергался репрессиям со стороны царского правительства. С октября 1914 года по март 1917 года находился в ссылке. С августа 1918 года по февраль 1919 года Чернявский являлся членом подпольного Ревкома и секретарем Киевского обкома партии. А затем, после окончания гражданской войны и вплоть до ареста, находился на руководящей партийной работе.

Что же касается показаний Чернявского о проведении им вредительской деятельности в сельском хозяйстве в Винницкой области, то они не подтверждены документальными данными и опровергаются материалами проверки.

Будучи секретарем Винницкого обкома КП(б)У, Чернявский 20 декабря 1935 года «за выдающиеся успехи в области сельского хозяйства и промышленности награжден Орденом Ленина».

В процессе проверки дела Чернявского было допрошено 14 свидетелей, знавшего его по работе до ареста, которые никаких порочащих Чернявского показаний не дали и охарактеризовали его только с положительной стороны.

В процессе проверки установлено, что работники УНКВД УССР, проводившие следствие по делу Чернявского, Перцов за нарушение методов следствия осужден к 15 годам заключения в ИТЛ, а Ширин привлекался также к уголовной ответственности.

Таким образом, материалами проверки установлено, что дело в отношении Чернявского было сфальсифицировано и осужден он был неосновательно.

Учитывая изложенное, Военная Коллегия Верховного суда СССР, на основании ст. 378 УПК РСФСР, своим определением от 10 сентября 1955 года приговор Военной Коллегии верховного Суда СССР от 21 декабря 1937 года в отношении Чернявского Владимира Ильича — отменила и дело прекратила за отсутствием состава преступления.

Бывший заведующий промышленно-транспортным отделом Винницкого Обкома КП(б)У, а затем заместитель управляющего Винницким Сахаротрестом Рунь Дмитрий Григорьевич, 1902 года рождения, уроженец гор. Одессы, из рабочих, украинец, член КПСС, 11 июня 1938 года был арестован УГБ УНКВД Винницкой области и обвинен в принадлежности к антисоветской правотроцкистской организации и проведении подрывной работы.

На предварительном следствии Рунь в предъявленном обвинении по ст.ст. 54–2 и 54–11 УК УССР виновным себя признал и показал, что в право-троцкистскую контрреволюционную организацию он был завербован в июне 1937 года бывшим секретарем Винницкого Обкома партии Спивак (осужден к ВМН в 1938 году).

По заданию Спивака он проводил вредительскую работу, направленную на срыв выполнения плана ликвидации неграмотности и малограмотности в области, на развал кружков самодеятельности и занимался вербовкой новых участников, в частности завербовал Орловского, Гапонова, и в проведении контрреволюционной работы использовал инструктора отдела культпросветработы Винницкого Обкома партии Кибрик.

Винницким Областным судом 8 октября 1938 года Рунь, на основании ст.ст. 54–2 и 54–11 УК УССР, был осужден к расстрелу, несмотря на то, что Рунь в суде от ранее данных им показаний на предварительном следствии отказался и заявил, что он себя оговорил по настоянию органов следствия.

По протесту Председателя верховного Суда СССР, Судебная Коллегия по уголовным делам Верховного суда СССР своим определением от 2 февраля 1939 года приговор в отношении Рунь отменила и дело возвратила на новое рассмотрение со стадии предварительного следствия.

Дополнительное расследование было проведено поверхностно, доводы Рунь основательно не проверялись, к делу была приобщена выписка из показаний арестованного Юрьева П.И. от 19 сентября 1938 года о том, что со слов Спивак Юрьеву было известно о принадлежности Рунь к контрреволюционной организации.

Несмотря на то, что Рунь на допросах категорически отрицал свою принадлежность к право-троцкистской организации, и других объективных доказательств было собрано по делу недостаточно, все же следственное дело было закончено обвинительным заключением и направлено уже не в Областной Суд, а на рассмотрение Особого Совещания НКВД СССР, которым Рунь и был осужден заочно к 8 годам ИТЛ. Срок наказания отбыл полностью.

На основании жалобы Рунь, в 1955 году была проведена дополнительная проверка по его делу. На допросах Рунь пояснил, что он никакой контрреволюционной деятельности не проводил и ни к какой антисоветской организации не принадлежал.

Просмотром архивно-следственных дел на Чернявского, Лермана, Старобина и Орловского установлено, что никто из них о принадлежности Рунь к право-троцкистской организации ничего не показал.

Просмотром архивно-следственных дел на ранее арестовывавшихся органами НКВД и в последствии освобожденных: Юрьева, Рейнера, Винникова установлено, что они давали показания о принадлежности Руня к контрреволюционной организации, но впоследствии от своих показаний отказались, заявив, что они себя и других оговорили в процессе предварительного следствия, под воздействием следователей, и в отношении их дел были прекращены.

Вновь допрошенные свидетели Петров, Кибрик, Лутохин, Война и Могилевский, знавшие Руня по работе до ареста, о принадлежности его к право-троцкистской организации и проведении враждебной работы ничего не показали.

Учитывая изложенное, было возбуждено ходатайство перед судебными инстанциями, которыми дело по обвинению Рунь прекращено за недоказанностью состава преступления и Рунь восстановлен в КПСС.

Постолов Марк Самойлович[1], 1900 года рождения, уроженец г. Киева, русский, член КПСС с 1919 года, арестован УНКВД Винницкой области 20 августа 1937 года, с санкции облпрокурора Тернивского.

Основанием к аресту Постолова послужили непроверенные показания одного арестованного Боруна Наума Кальмановича о том, что он завербовал в 1936 году Постолова в контрреволюционную троцкистскую террористическую организацию и по его заданию проводил вредительство в системе «Заготскот».

На предварительном следствии Постолов признал себя виновным и 16 октября 1937 года выездной Сессией Военной Коллегии Верховного Суда СССР осужден к 20 годам тюремного заключения.

После осуждения в 1939 и 1940 годах Постолов в неоднократных жалобах писал, что он ни в чем не виновен и что показания дал на следствии в силу применения к нему мер физического воздействия.

Жалобы Постолова не проверялись в порядке надзора, и прокурорами выносились заключения об отказе в пересмотре дела и оставлении жалоб без последствий.

Находясь в заключении, Постолов 27 июля 1942 года умер.

Произведенной проверкой по делу в 1956 году установлено, что Постолов в контрреволюционной троцкистской организации не состоял и никакой вредительской работы в системе Заготскот не проводил.

Допрошенные свидетели, знавшие Постолова по работе до его ареста, охарактеризовали Постолова исключительно с положительной стороны.

Дело по обвинению Боруна Наума Кальмановича, якобы завербовавшего в контрреволюционную организацию Постолова, пересмотрено и Военной Коллегией Верховного Суда СССР прекращено за отсутствием состава преступления.

Учитывая изложенное, по окончанию проверки возбуждено ходатайство о прекращении дела на Постолова за отсутствием состава преступления и реабилитации его посмертно.

Рудой Михаил Самуилович[2], бывший заведующий Горкомхоза в гор. Виннице, в 1938 году арестован и осужден к 8 годам ИТЛ, как участник троцкистской организации и занимающийся вредительством в области благоустройства города Винницы. Конкретно Рудому вменялось в вину то, что он построил 14 двухэтажных деревянных домов в городе Виннице и мостовую на улице Ленина по вредительски.

Основанием к аресту Рудого послужило решение Винницкого Горисполкома и материалы ревизии Горфинотдела, утверждавшие факт вредительства Рудого на строительстве этих объектов.

На предварительном следствии Рудой признал, что он являлся участником антисоветской троцкистской организации и занимался вредительством в строительстве домов и улиц в городе Виннице.

Произведенной дополнительной проверкой в 1955 году установлено, что Рудой никакого вредительства в благоустройстве города Винницы не проводил. Выстроенные им 14 стандартных домов в 1935 году и вымощенная улица Ленина эксплуатируются и по настоящее время. По проектной смете выстроенные в 1935 году дома должны были уже выйти из строя в 1949–1950 годах, однако эти дома стоят уже второй срок, что опровергает предъявленное ранее Рудому обвинение во вредительстве.

На этом основании возбуждено ходатайство о прекращении дела Рудого и его реабилитации за отсутствием состава преступления.

Голод Григорий Степанович, 1902 года рождения, уроженец с. Жовновка Бережанского района Тернопольской области, украинец, член КПСС с 1924 года. Арестован 10 августа 1937 года Турбовским РО НКВД Винницкой области, и решением Особого Совещания НКВД СССР от 28 июня 1938 года осужден к 5 годам ИТЛ только за то, что он, будучи закордонным агентом органов НКВД, сообщил секретарю Немировского райкома партии тов. Валюху о том, что он имеет поручение органов НКВД пойти в Польшу.

В настоящее время, после проведенной дополнительной проверки, возбуждено ходатайство о прекращении дела в отношении Голод и его реабилитации.

В ходе проверки обоснованности осуждения советских граждан в 1937–1938 годах, кроме всесторонней проверки архивных материалов, приходится часто беседовать со свидетелями, знавшими по работе того или иного осужденного. И когда выясняешь те или иные обстоятельства по делам, то свидетели твердо заявляют, что в Винницком Обкоме КП(б)У, Облисполкоме, ОблОНО и др. не было никаких контрреволюционных организаций.

Так, допрошенный в качестве свидетеля Трачук Алексей Николаевич, 1905 года рождения, показал: «Я, как гражданин Советского союза, как член Коммунистической партии Советского союза, со всей ответственностью заявляю, что… контрреволюционной организации в Винницких городском и областном отделах народного образования в 1937–1938 годах не существовало.

Подобные контрреволюционные организации создавались в кабинетах следователей Винницкого УНКВД: Надеждина, Морозова, Майструка, Сойфера, Иванченко и др., из числа арестованных ими честных советских граждан. Делая это заявление, я имею ввиду арестованных работников Винницкого Обкома партии Рунь, Супруненко,

Боруна, Вольфовского, Каритуна, Курочкина, Жарского, Бурова, Чернявского и других; работников Винницкого городского и областного отделов народного образования — Майстрюка, Рейнера, Смогоржевского, Подольского, Шоймана, Лисогора, Джупина и других.

Я об этом твердо заявляю потому, что я лично, не будучи врагом Советской власти, а был, и есть честным гражданином и верным сыном Коммунистической партии Советского Союза — был осужден, как злейший враг Советской власти, троцкист и террорист, к 10-ти годам ИТЛ, а по отбытии срока наказания вновь арестован в 1948 году и сослан на вечное поселение».

Отвечая на вопрос о причинах признаний подследственными своей вины в принадлежности к контрреволюционной организации, Трачук пояснил, что честные советские граждане под давлением пыток и страха на следствии подписывали сфальсифицированные материалы, а затем их подтверждали и в суде.

Далее Трачук показал: «Мои эти убеждения основаны на моем личном горьком опыте прохождения так называемого следствия по моему делу, где также были сфальсифицированы следователями материалы, на основании которых я был осужден. И только благодаря соответствующей проверке, установившей объективную истину по моему делу, 15 октября 1955 года я полностью реабилитирован и восстановлен в КПСС».

Многие работники Винницкого Обкома и Горкома КП Украины: Супруненко, Барун, Жарский и другие; Винницкого Облисполкома и его отделов: Бернштейн, Смогоржевский, Лысогор, Карпенко и другие осуждены в 1937–1938 годах неосновательно. Также неосновательно осужден быв[ший] директор Винницкого Сахаротреста Корсунский Яков Григорьевич, член партии, член бюро Винницкого Обкома, который в 1936 году за особые заслуги перед Родиной награжден Орденом Ленина. Также необосновательно осужден к расстрелу быв[ший] главный инженер Винницкого суперфосфатного завода Соколовский, осужденный за изобретение поточного метода производства суперфосфата, в то время как за эти нововведения его нужно было представить к правительственной награде, ибо эти изобретения Соколовского в настоящее время получили мировую известность и введены на всех суперфосфатных заводах Советского Союза.

Подобных примеров нарушения социалистической законности в 1937–1938 годах и безвинно осужденных советских граждан можно привести сотни, а если посмотреть все дела, то их будет тысячи.

Были и такие факты, что честных советских граждан арестовывали, затем расстреливали, с ведома и санкции наблюдающих прокуроров, лишь за то, что совпадала их фамилия.

Так, арестованный Торговец-Сохацкий Николай Сергеевич на допросе 20 марта 1938 года показал, что ему известны как участники военно-повстанческой организации Рунько — инспектор РайОНО Барского района (имя и отчество его не назвал) — арх[ивно] след[ственное] дело № 25663 (л.д. 71). По этому показанию Торговец-Сохацкого Барским РО НКВД 4 мая 1938 года арестован Рунько Петр Николаевич, 1889 года рождения, житель села Гармаки, совершенно неграмотный, сапожник. Этот Рунько на следствии «признался», а затем по решению Тройки УНКВД был расстрелян.

Произведенной проверкой в апреле–мае 1956 года установлено, что тот Рунько, инспектор Барского РайОНО, о котором показал Торговец-Сохацкий, уже был ранее арестован и расстрелян как Рунько Михаил Иванович 1895 года рождения.

Таким образом, по показаниям Торговец-Сохацкого, вместо одного Рунько было арестовано и расстреляно два Рунько.

Все это говорит о том, что в 1937–1938 годах органами УНКВД Винницкой области грубо извращалась Советская законность, существовал жуткий произвол в работе и истреблялись честные, ни в чем не повинные советские граждане.

Необходимо отметить и то, что многие осужденные к длительным срокам заключения в ИТЛ, т.е. те, которые остались в живых, после их осуждения писали десятки-сотни жалоб в высшие правительственные инстанции, в которых излагали факты грубого нарушения Советской законности по их делам, и просили их реабилитировать.

Так, осужденный Ткачук Даниил Гаврилович, архивно-след[ственное] дело № 245177, в одной из жалоб писал, что он написал и подал 156 жалоб в прави-тельственные органы, но добиться справедливости не мог.

Жалобы осужденных пересматривались, как правило, Винницкой Областной Прокуратурой, с прямым участием быв[шего] областного прокурора тов. Тернивского и его помощника тов. Пожарук. Все жалобы рассматривались формально и, по сути дела, узаконивались беззакония органов УНКВД Винницкой области. По этим делам выносились заключения, что жалобы клеветнические, что осуждены они правильно и дела возвращались в архив на хранение, а лица, незаконно осужденные, оставались в лагерях.

Необходимо еще отметить и то, что органы УНКВД Винницкой области допускали грубый произвол и беззаконие в истреблении честных советских людей с ведома и санкции прокуроров Винницкой области во главе с тов. Тернивским. Ни один человек не был арестован органами НКВД без санкции и участия прокуроров. Так что в равной мере повинны в этом и наблюдавшие прокуроры.

Если бывшие работники УНКВД Винницкой области, повинные в нарушении соцзаконности, соответственно наказаны: кто осужден к расстрелу, кто к длительным срокам заключения в ИТЛ, а кто уволен из органов НКВД и, таким образом, отстранен от дальнейшего нарушения соцзаконности (осуждены к расстрелу — бывший начальник УНКВД Кораблев, бывший заместитель начальника УНКВД Морозов, начальник отдела Надеждин осужден к длительному сроку заключения в ИТЛ и другие), то прокуроры, непосредственно участвовавшие в этом беззаконии — Тернивский, Пожарук, Каменец (умер), до сих пор продолжают работать и руководить следственной работой.

Если бы наблюдающие прокуроры в 1937–1941 гг. за следствием органов УНКВД Винницкой области по настоящему боролись за соблюдение соцзаконности, то вышеуказанных извращений в органах УНКВД не было бы.

Прокурорам предоставлены законом большие права: ст. 115 УПК УССР гласит: «Надзор за производством предварительного следствия осуществляется прокурором, который в праве знакомиться с актами предварительного следствия и давать руководящие указания следователю о направлении и дополнении следствия. Указания, сделанные прокурором, обязательны для следователя».

Ст. 231 УПК УССР предоставляет право истребовать любое дело, находящееся в производстве органов предварительного следствия, и давать делу надлежащее направление.

Ст.ст. 365–370 УПК УССР предоставляет право прокурору при обнаружении новых обстоятельств возобновлять дела, по которым приговоры вступили в законную силу, т. е., в случае установления, что доказательства, на которых основан приговор, подложны, при установлении преступных злоупотреблений судей, и иных обстоятельств, послуживших основанием для вынесения необоснованных приговоров.

Этим предоставленным правом прокуроры т.т. Тернивский и Пожарук не пользовались и целиком соглашались и штамповали процессуальные акты органов УНКВД. В итоге оставляли без какого-либо надзора всю работу органов УНКВД.

Даже после постановления ЦК ВКП(б) от 17 ноября 1938 года «О грубых нарушениях соцзаконности в органах НКВД» тт. Тернивский и Пожарук не усилили контроль за работой органов УНКВД, и, по неизвестным причинам, не исправляли своих ошибок, допущенных ими по делам органов УНКВД Винницкой области.

После этого решения ЦК ВКП(б) от многих неосновательно осужденных граждан поступали жалобы в Винницкую областную прокуратуру с просьбой пересмотреть их дела и освободить из мест заключения. По этим жалобам Винницкой Облпрокуратурой было поднято много дел из архива, но они, по существу, не пересматривались, а формально выносились заключения о том, что жалобы клеветнические, и решения по этим делам оставлены в силе. Эти заключения, как правило, выносила тов. Пожарук.

В настоящее время, когда уже расстрелян враг народа Берия и его сообщники, и когда ЦК КПСС и Советское Правительство уделяет особое внимание соблюдению соцзаконности в органах госбезопасности и пересмотру дел на лиц, незаконно осужденных и их реабилитации, тов. Пожарук по-прежнему по многим делам дублирует свои необъективные заключения, вынесенные ею в 1940–1941 гг.

Так, по указанию тов. Пожарук следотделом УКГБ при СМ УССР по Винницкой области, в соответствии со ст. 370 УПК УССР, в феврале 1956 года пересмотрено дело на осужденного в 1938 году быв[шего] секретаря Винницкого Облисполкома Бернштейна Герша Лейбовича, 1889 г. рождения.

По этому делу 23. II.1940 г. тов. Пожарук вынесла заключение о том, что решение по делу Бернштейна является правильным, и жалобу его жены оставили без удовлетворения.

Проведенной объективной проверкой, путем допросов 8-ми свидетелей, знавших Бернштейна до ареста в течение многих лет и другими данными установлено, что дело Бернштейна сфальсифицировано и он осужден неосновательно.

По делу было вынесено заключение с ходатайством об отмене решения по делу и реабилитации Бернштейна, как неосновательно осужденного.

Тов. Пожарук с этим решением не согласилась и возвратила дело на доследование, с требованием составить обзор по смежному делу на Бродецкого, в чем не вызывалась необходимость, ибо показания Бродецкого в деле Бронштейна имелись. В итоге пересмотр дела Бернштейна затянулось еще на два месяца. В конце концов тов. Пожарук вынуждена была согласиться с нашим заключением под давлением бесспорных

доказательств невиновности Бернштейна и направить дело в суд для отмены решения. (Копия заключения по делу Бернштейна прилагается).

Лысаковский Владимир Георгиевич[3], 1906 года рождения, быв[ший] землеустроитель Ободовского Райземотдела, в 1937 году осужден к 10 годам заключения в ИТЛ за контрреволюционную деятельность.

Считая себя неосновательно осужденным, Лысаковский обжаловал это решение. Однако тов. Пожарук без никакой проверки отказала своим заключением от 18. IX. 1940 г. в пересмотре дела.

Проведенной объективной проверкой следотделом УКГБ в апреле–мае 1956 года установлено, что Лысаковский осужден неосновательно, также неосновательно ему отказала тов. Пожарук в пересмотре дела. Дело вместе с материалами проверки направлено Главному Военному Прокурору для опротестования решения по делу Лысаковского через Военную Коллегию Верховного суда СССР. (Копия заключения по делу Лысаковского прилагается).

Тройкой УНКВД Винницкой области 19 апреля 1938 года осуждены к расстрелу Власко Емельян Евтихиевич, Вивтоненко Иван Евстафьевич и другие жители села Хвостовцы и Яры Немировского района, а всего 18 (восемнадцать) человек за то, что они, якобы, создали военно-повстанческий отряд и готовились поднять вооруженное восстание при нападении на СССР буржуазных государств[4].

Следотделом УКГБ в апреле–мае 1956 года проведена проверка, которой установлено, что в селе Хвостовцы и Яры никакого военно-повстанческого отряда в 1936–1938 г.г. не существовало, дело сфальсифицировано и все 18 человек расстреляны без никаких к тому оснований. (Копия заключения по делу прилагается).

Необходимо отметить, что тов. Пожарук по жалобам родственников осужденных дважды поднимала из архива это дело; дважды выносила заключение по нему: первый раз 14 ноября 1940 года и второй раз 15 июля 1955 года, и каждый раз признавала осуждение всех 18-ти человек правильным и отказывала жалобщикам в пересмотре дела.

Таких примеров необъективного подхода к пересмотру дел со стороны тов. Пожарук как в 1940–1941 гг., так и в 1955–56 гг. много.

Начальник следотдела УКГБ при СМ УССР
по Винницкой области подполковник [підпис] Подоляк

ДАВО. — Ф. П–136, оп. 42, спр. 206. — Арк. 1–12. Оригінал. Машинопис.

Примітки:

[1] Постолов Марко Самійлович, 1900 р. н., проживав у м. Вінниці. Арешт. 20.08.1937 року. Звинувач. за ст. ст. 20, 54–7, 54–8, 54–11 КК УРСР. вироком Верховного суду СРСР від 16.10.1937 р. засуджений на 20 р. ВТТ. Помер 24.07.1942 р. в місцях позбавлення волі. Реабіл. Верховним судом СРСР 18.08.1956 р.

[2] Рудий Михайло Самуїлович реабілітований Верховним судом СРСР 25.04.1956 р.

[3] У висновку старшого слідчого відділу УКДБ капітана Пацули, затвердженому начальником УКГБ. при Раді Міністрів УРСР по Вінницькій області полковником Стєховим, по архівно-слідчій справі гр. В.Г. Лисаківського від 12 травня 1956 р. зазначалося: «Я, старший следователь следотдела УКГБ при СМ УССР по Винницкой области, капитан Пацула, рассмотрев архивно-следственное дело № 758894 на осужденного Лысаковского Владимира Георгиевича, 1906 года рождения, уроженца с. Горенка

Кременецкого района Волынской области, украинца, гражданина СССР, образование среднее, беспартийный, до ареста работавшего землеустроителем Ободовского райземотдела, проживавшего в с. Ободовка Винницкой области. Нашел: Лысаковский арестован Ободовским РО НКВД 7 ноября 1937 года и решением НКВД СССР и Прокурора СССР от 28 ноября 1937 года осужден к 10 годам заключения в ИТЛ. Лысаковский признан виновным в том, что, работая землеустроителем Ободовского райземотдела, к работе относился по вредительски, затягивал планов сева в колхозах, неправильно среди колхозов распределял землю, а также среди населения проводил антисоветскую агитацию. Кроме того, Лысаковский, поддерживая переписку со своим двоюродным братом Лысаковским Михаилом, проживавшим в Польше, сообщал последнему об условиях жизни в СССР и имел связь с арестованными контрреволюционерами, т.е. в совершении преступлений, предусмотренных ст.ст. 54–10, ч. 1 и 54–6 УК УССР. Из обвин[ительного] заключения — (л.д. 38–39). В постановлении о предъявлении обвинения от 20 ноября 1937 года Лысаковский также обвинялся и в том, что он содействовал своему брату — Лысаковскому Михаилу, переброшенному из Польши на территорию СССР для разведывательной работы, в сборе шпионских сведений (л.д. 9). Как видно из материалов дела, Лысаковский был осужден по малозначительным и неконкретным показаниям обвиняемого и свидетелей. Показания допрошенных по делу свидетелей — Демуцкого, Соболевского, Хиля и Черного, на основании которых был осужден Лысаковский, не имеют силы доказательств преступной деятельности осужденного, т.к. эти свидетели об ответственности за дачу ложных показаний не предупреждались. В связи с чем эти показания не могут быть положены в основу обвинения Лысаковского в проведении им преступной деятельности. Показания осужденного Лысаковского с частичным признанием своей вины также не могут являться доказательством по делу, так как впоследствии он от этих показаний в своих жалобах отказался. Других материалов, подтверждающих его преступную деятельность, в деле не имеется. Если показания выше перечисленных свидетелей в отношении Лысаковского и признать за достоверные, то все равно они не содержат квалифицирующих признаков, предусмотренных ст. 54–10 ч.1 УК УССР. Поскольку в беседах с сослуживцами, Лысаковский допускал лишь нездоровые высказывания, заявляя, что в Польше почтовая марка стоит 30, а у нас 40 копеек (л.д. 27), что Советское правительство специалистам выплачивает малую зарплату (л.д. 34) и другие подобные разговоры. Изложенные факты нездоровых высказываний Лысаковским не содержат в себе контрреволюционного умысла. При таких обстоятельствах проводимую Лысаковским антисоветскую агитацию следует признать недоказанной. Также недоказанным является и обвинение Лысаковского по ст. 54–6 УК УССР. Как видно из дела, свидетели Демуцкий, Соболевский и Хиль показали, что Лысаковский имел в Польше двоюродного брата, с которым имел письменную связь, не разрешал посторонним вскрывать адресованные ему письма, имел польские и немецкие почтовые марки и часто совершал поездки в города Советского Союза. На основании этого они подозревали Лысаковского в шпионской деятельности против СССР. Лысаковский подтвердил факт своей письменной связи с братом, проживающим в Польше, и пояснил, что его переписка была чисто родственного бытового характера, что он бывал в разных городах СССО по служебным и личным делам и никакой шпионской деятельностью не занимался (л.д. 12, 23, 25). Передопрошенный Соболевский 10 мая 1956 года пояснил, что Лысаковский ездил в другие города Советского Союза только во время очередных отпусков и о его преступной деятельности ничего не знает (л.д. 76–81). При таких обстоятельствах обвинения Лысаковского в проведении шпионской деятельности следует признать недоказанной. Не находит своего подтверждения и предъявленное Лысаковскому обвинение в проведении вредительства в сельском хозяйстве. Показания свидетелей в этой части малозначительны и противоречивы, а также опровергаются официальными справками-характеристиками Ободовского райземотдела и Ободовского сельсовета (л.д. 65–66). Кроме того, допрошенные в мае 1956 года свидетели Отрошко, Савранчук и Гачан, хорошо знавшие осужденного по совместной работе, охарактеризовали Лысаковского только с положительной стороны и показали, что он, как землеустроитель Ободовского райземотдела, к работе относился добросовестно и никакого вредительства не проводил (л.д. 82–93). Также подлежит исключению из обвинения Лысаковского и факт его связи с лицами, впоследствии арестованными органами НКВД. Этот факт материалами дела вообще не доказан и неосновательно вписан в обвинительное заключение. После 1937 года Лысаковский, находясь в ИТЛ и работая в советских учреждениях, ни в чем предрассудительном не замечен и по службе характеризуется только положительно (л.д. 17–18, т. 2.). На основании изложенного и руководствуясь ст.ст. 365–370 УПК УССР полагал бы: архивно-следственное дело № 758894 по обвинению Лысаковского Владимира Георгиевича вместе с материалами дополнительной проверки направить Главному Военному Прокурору для опротестования решения НКВД СССР и прокурора СССР от 28 ноября 1937 года в отношении Лысаковского и прекращения дела

производством по ст. 197 ч. II УПК УССР. Старший следователь следотдела УКГБ при СМ УССР по Винницкой области капитан Пацула. «Согласен»: начальник следотдела УКГБ при СМ УССР по Винницкой области подполковник [підпис] Подоляк». *Див.: ДАВО. — Ф.П–136, оп. 42, спр. 206. — Арк. 16–18.*

[4] У висновку старшого слідчого відділу УКГБ капітана Приткова, затвердженому начальником УКДБ при Раді Міністрів УРСР по Вінницькій області полковником Стєховим, по архівно-слідчій справі № 25620 на групу громадян, звинувачених у організації повстанського загону у 1936–1937 рр. від 16 травня 1956 р. вказувалося: «Я, старший следователь следотдела УКГБ при СМ УССР по Винницкой области, капитан Прытков, рассмотрев архивно-следственное дело № 25620 и материалы дополнительной проверки на осужденных: Власко Емельян Евтихиевич, 1889 года рождения, уроженец села Яры Немировского района Винницкой области, из крестьян-середняков, украинец, беспартийный, с низшим образованием, до ареста работал кассиром Молотовского сахзавода; Вивтоненко Иван Евстафьевич, 1889 года рождения, уроженец с. Хвостовцы Немировского района Винницкой области, украинец, грамотный, беспартийный, до ареста работал статистиком Молотовского сахзавода; Кузьменко Кирилл Иванович, 1888 года рождения, уроженец с. Хвостовцы Немировского района Винницкой области, украинец, грамотный, до ареста работал зав[едующим] расчетным отделом Молотовского сахзавода; Романенко Александр Гаврилович, 1896 года рождения, уроженец с. Хвостовцы Немировского района Винницкой области, украинец, беспартийный, грамотный, до ареста работал машинистом пункта «Заготзерно» ст. Немиров юго-западной железной дороги; Окрема Василий Ксенофонтович, 1886 года рождения, уроженец с. Хвостовцы Немировского района Винницкой области, украинец, беспартийный, грамотный, до ареста работал счетоводом школы в селе Яры; Тыркало Гавриил Евманьевич, 1887 года рождения, уроженец с. Яры Немировского района Винницкой области, украинец, беспартийный, грамотный, до ареста работал бухгалтером пункта «Заготзерно» ст. Немиров юго-западной железной дороги; Андрийченко Иван петрович, 1892 года рождения, уроженец с. Яры Немировского района Винницкой области, украинец, беспартийный, грамотный, до ареста не работал по болезни; Кузьменко Гордей Арсентьевич, 1886 года рождения, уроженец с. Хвостовцы Немировского района Винницкой области, украинец, беспартийный, грамотный, семейный, до ареста работал сторожем пункта «Доннарпита»; Царенко Иван Данилович, 1892 года рождения, уроженец с. Хвостовцы Немировского района Винницкой области, украинец, беспартийный, грамотный, до ареста работал сторожем сушарки «Доннарпита»; Вышкварок Василий Пантелеймонович, 1887 года рождения, уроженец с. Хвостовцы Немировского района Винницкой области, украинец, беспартийный, малограмотный, до ареста работал кочегаром Винницкого спиртзавода; Сиротенко Абрам Авраамович, 1881 года рождения, уроженец с. Хвостовцы Немировского района Винницкой области, украинец, беспартийный, грамотный, до ареста работал в колхозе рядовым; Мотычко Григорий Николаевич, 1893 года рождения, уроженец с. Хвостовцы Немировского района Винницкой области, украинец, беспартийный, грамотный, до ареста работал кладовщиком колхоза; Дьячок Макар Михайлович, 1892 года рождения, уроженец с. Хвостовцы Немировского района Винницкой области, украинец, беспартийный, грамотный, до ареста работал в колхозе рядовым; Орленко Иосиф Матвеевич, 1892 года рождения, уроженец с. Хвостовцы Немировского района Винницкой области, украинец, беспартийный, малограмотный, до ареста работал кассиром колхоза; Семененко Афанасий Максимович, 1887 года рождения, уроженец с. Яры Немировского района Винницкой области, украинец, беспартийный, грамотный, до ареста работал счетоводом Ярынской плодосушарки; Кузьменко Иван Емельянович, 1884 года рождения, уроженец с. Хвостовцы Немировского района Винницкой области, украинец, беспартийный, малограмотный, до ареста работал в колхозе рядовым; Чухно Федор Васильевич, 1894 года рождения, уроженец с. Хвостовцы Немировского района Винницкой области, украинец, беспартийный, грамотный, до ареста работал в колхозе садовником; Лукьяница Андрей Андреевич, 1898 года рождения, уроженец и житель с. Яры Немировского района Винницкой области, украинец, беспартийный, грамотный, до ареста нигде не работал, нашел: перечисленные выше 18 человек арестованы в феврале–марте 1938 года Немировским РО НКВД Винницкой области и Тройкой УНКВД УССР по Винницкой области 19 апреля 1938 года осуждены к ВМН — расстрелу. Приговор в отношении осужденных — Дьячок, Орленко, Семененко, Лукьяница, Чухно, Мотычко, Вышкварок, Тыркало, Сиротенко, Царенко, Кузьменко Гордея, Андрийченко, Вивтоненко, Романенко приведен в исполнение 14 мая 1938 года, а в отношении Кузьменко Кирилла — 16 мая 1938 года, в отношении Кузьменко Ивана, Окрема, Власко — 10 июня 1938 года. Все осужденные по данному делу признаны виновными в том, что на всем протяжении существования советской власти они занимались активной контрреволюционной деятельностью, в 1936–1937 годах организовали военно-повстанческий отряд, преследовали цель во время войны совершить вооруженное восстание и свержение советской власти, отторжение Украины от

СССР с целью создания самостоятельного буржуазного фашистского государства, т.е. в преступлениях, предусмотренных ст.ст. 54–10, 54–II УК УССР (л.д. 1–102, 318–348). В связи с поданными жалобами родственников осужденных Сиротенко, Семененко и Власко, дело по обвинению Власко и других 14 ноября 1940 года было рассмотрено Прокуратурой Винницкой области и постановление Тройки УНКВД по Винницкой области по делу оставлено в силе, а жалобы без последствий (л.д. 353–359). 15 июля 1955 года по жалобе сына осужденного Власко настоящее дело вторично было рассмотрено Прокуратурой Винницкой области, и жалоба оставлена без удовлетворения (л.д. 360–370). 5-го апреля 1956 года архивно-следственное дело по обвинению Власко и других прокурором Винницкой области вместе с жалобой сына осужденного Власко — Власенко Николая Емельяновича, направлено для проверки обоснованности их ареста и осуждения, в порядке ст. 370 УПК УССР, в следотдел УКГБ при СМ УССР по Винницкой области (л.д. 372–376). Произведенной дополнительной проверкой и анализом материалов, имеющихся в деле, установлено: все обвиняемые по настоящему делу осуждены только на личных противоречивых и неубедительных показаниях о их принадлежности к антисоветскому военно-повстанческому отряду. Эти показания предварительным следствием в 1938 году не проверялись и никакими объективными данными не подтверждаются. Так, Власко Емельян Евтихиевич 6 апреля 1938 года показал, что в ноябре 1936 года Кузьменко Павел завербовал его в контрреволюционный военно-повстанческий отряд. По заданию Кузьменко он в 1937 году завербовал в этот отряд жителей села Хвостовцы и Яры пять человек: Кузьменко Кирилла, Семененко Афанасия, Андрийченко Ивана, Тыркало Гавриила и Вивтоненко Ивана. Власко также показал, что он восхвалял старый строй и клеветал на Советский Союз. Однако в присутствии кого и когда он это делал, Власко не показал (л.д. 116–123). Как видно из архивно-следственного дела осужденного Кузьменко Павла Гриторьевича, он осужден 18 ноября 1937 года к 10 годам ИТЛ за антисоветские высказывания, а не за принадлежность к военно-повстанческому отряду. Вербовка Власко Емельяна в повстанческий отряд в вину ему не вменялась (л.д. 468–472). Кузьменко Кирилл Иванович на допросе 31 марта 1938 года признал факт вербовки его в указанный выше отряд Власко Емельяном, но пояснил, что Власко его вербовал не в 1937 году, а в сентябре 1936 года. Причем вербовал его в присутствии Нечиталюка Федора и Кузьменко Павла (л.д. 145–152). Так же неправдоподобны показания Власко о вербовке им в повстанческий отряд Андрийченко Ивана и Тыркало Гавриила. Так, Андрийченко Иван Петрович 6 апреля 1938 года показал, что он в мае 1937 года завербован в антисоветскую националистическую организацию не Власко Емельяном, а Кузьменко Трофимом Мефодьевичем. В этих же показаниях Андрийченко назвал известных ему со слов Кузьменко 9 членов указанной выше организации, в т.ч. и Власко Емельяна (л.д. 168–172). Тыркало Гавриил Евменьевич 2 апреля 1938 года показал, что в ноябре 1837 года он завербован в антисоветскую националистическую организацию не Власко Емельяном, а Семененко Афанасием Максимовичем. Сам лично вовлек в указанную организацию Андрийченко Ивана Петровича (л.д. 163–167). Семененко Афанасий Максимович на допросе 28 марта 1938 года показал, что он в 1936 году был завербован в антисоветскую повстанческую организацию Власко Емельяном и что он лично вербовкой новых членов в организацию не занимался. (л.д. 219–245). На очной ставке с Тыркало Семененко еще раз заявил, что он никого в антисоветскую повстанческую организацию не вербовал, а Тыркало подтвердил свои показания, что его завербовал Семененко (л.д. 311). На очной ставке с Власко Тыркало также показал, что в повстанческую организацию завербовал его не Власко, а Семененко (л.д. 301). Из обзорных справок по архивно-следственным делам на Кузьменко Павла Григорьевича и Кузьменко Трофима Мефодьевича усматривается, что они осуждены за антисоветские высказывания к 10 годам ИТЛ каждый, и участниками антисоветского военно-повстанческого отряда не являлись. Власко, Тыркало и другие по показаниям Кузьменко Павла и Кузьменко Трофима не проходят (л.д. 468–476). В материалах Винницкого областного и Немировского районного государственных архивов данных о существовании до 1938 года в селах Хвостовцы и Яры и сахарном заводе имени Молотова Немировского района Винницкой области антисоветского военно-повстанческого отряда и причастности к нему Власко, Тыркало, Андрийченко и других осужденных по настоящему делу не имеется (л.д. 446–447). Допрошенные в апреле 1956 года свидетели: Власко Г.С., Кузьменко Г.А., Лучко П.М. и другие охарактеризовали Власко Емельяна, Андрийченко Ивана, Кузьменко Кирилла, Тыркало Гавриила, Семененко Афанасия и других только с положительной стороны, и пояснения, что о контрреволюционной деятельности указанных лиц им ничего не известно (л.д. 377–445). В связи с изложенным осуждение Власко, Андрийченко, Семененко, Тыркало и Кузьменко Кирилла следует признать неосновательным. Вивтоненко Иван Евстафьевич на допросе 17 марта 1937 года показал, что в августе 1937 года в антисоветскую повстанческую организацию его завербовал Власко. Вивтоненко назвал известных ему со слов Власко 9 человек членов указанной организации (л.д. 125–132).

Принадлежность Вивтоненко к указанной выше организации основана на сомнительном показании Власко Емельяна и его признаний, которые предварительным следствием не проверялись. А именно, Вивтоненко навзал 9 человек, известных ему членов организации, со слов Власко, тогда как сам Власко назвал только 5 человек. Кроме того, вербовка самого Власко в указанную организацию Кузьменко Павлом опровергается материалами дела (л.д. 116–123, 468–472). Материалов, изобличающих принадлежность Вивтоненко к антисоветской повстанческой организации и проводимой им вредительской деятельности, в деле не имеется. Вновь допрошенные свидетели Власко Григорий, Кузьменко Григорий, Орленко Иван, Кузьменко Иван и другие охарактеризовали Вивтоненко с положительной стороны (л.д. 377–468). При таких обстоятельствах следует признать, что Вивтоненко осужден неосновательно. Романенко Александр Гаврилович — на допросе 3 апреля 1938 года показал, что он в октябре 1936 года завербован в контрреволюционную националистическую организацию Кузьменко Кириллом и получил от него задание заниматься вредительством на Молотовском сахзаводе (л.д. 153–157). Факт вербовки Романенко в указанную организацию подтвердил и Кузьменко Кирилл (л.д. 145–152). Однако показания, как уже изложено выше, нельзя признать достоверными ввиду их разноречивости, так как принадлежность самого Кузьменко к антисоветской националистической организации не подтверждена материалами дела. Бесспорных доказательств о причастности Романенко к антисоветской националистической организации и его преступной деятельности в деле нет. Допрошенные свидетели Власко Г.С., Кузьменко Г.А. и другие охарактеризовали Романенко только с положительной стороны (л.д. 377–445). В силу изложенного осуждение Романенко следует считать неосновательным. Кузьменко Иван Емельянович на допросе 4 апреля 1938 года показал, что он в 1937 году завербован в контрреволюционную повстанческую организацию Кузьменко Трофимом Мефодьевичем (л.д. 226–231). Эти показания Кузьменко Ивана никакими объективными данными не подтверждаются. Кузьменко в принадлежности к повстанческому отряду не обвинялся и вербовка в этот отряд Кузьменко Ивана в вину ему не вменялась (л.д. 473–476). Кузьменко Гордей Арсентьевич на допросе 28 марта 1938 года показал, что он летом 1937 года был завербован в контррево-люционную повстанческую организацию Кузьменко Павлом и получил от него задание заниматься вредительством при строительстве коровника в колхозе. Однако вредительством не занимался, так как строительство начато только в 1938 году. В этих же показаниях назвал известных ему со слов Кузьменко Павла 9 человек членов указанной выше организации (л.д. 173–181). Чухно Федор Васильевич на допросе 4 апреля 1938 года показал, что весной 1936 года Кузьменко Павел в присутствии Кузьменко Трофима завербован в украинскую контрреволюционную военно-повстанческую организацию. При вербовке получил задание от Кузьменко Павла проводить вредительскую деятельность в колхозе (л.д. 232–237). Эти показания Кузьменко Гордея, Кузьменко Ивана и Чухно Федора опровергаются материалами дела. Из обзора архивно-следственных дел на Кузьменко Павла и Кузьменко Трофима видно, что последние были осуждены за антисоветские высказывания, а не как участники украинской контрреволюционной военно-повстанческой организации. Вербовка в контрреволюционную организацию указанных выше лиц в вину им не вменялась. Кузьменко Павел и Кузьменко Трофим по показаниям Кузьменко Ивана, Кузьменко Гордея и Чухно Федора не допрашивались (л.д. 468–472). Данных о преступной деятельности Кузьменко Гордея, Кузьменко Ивана и Чухно Федора в деле не имеется. Вновь допрошенные свидетели охарактеризовали их только положительно (л.д. 377–445). В связи с этим их осуждение следует считать неосновательным. Царенко Иван Данилович на допросе 1 апреля 1938 года показал, что летом 1936 года он был завербован Власко Емельяном в контрреволюционную организацию и получил от него задание проводить антисоветскую агитацию среди населения (л.д. 182–186). Власко Емельян показания Царенко о его вербовке в контрреволюционную организацию не подтвердил (л.д. 121). Вышкварок Василий Пантелеймонович на допросе 31 марта 1938 года показал, что он в августе 1936 года завербован в контрреволюционную военно-повстанческую организацию Власко Емельяном и получил от него задание заниматься вредительством на Молотовском сахзаводе. Однако вредительством не занимался, так как был уволен с работы на заводе (л.д. 187–191). Лукьяница Андрей Андреевич на допросе 3 апреля 1938 года показал, что он в мае 1937 года Власко Емельяном был завербован в контрреволюционную украинскую военно-повстанческую организацию, по заданию Власко восхвалял Тухачевского и Якира, распространял слухи о предстоящей войне и гибели советской власти. (л.д. 238–246). Показания Царенко, Вышкварок и Лукьяница о их вербовке в контрреволюционную организацию опровергаются материалами дела. Власко Емельян на допросе 6 апреля 1938 года категорически отрицал вербовку указанных выше лиц. Затем на очных ставках с Царенко, Вышкварком и Лукьянцом 7 апреля 1938 года Власко признал, что он их вербовал в контрреволюционную организацию. Однако эти признания Власко опровергаются материалами дела. Власко сам был завербован Кузьменко Павлом, как он показал,

в ноябре 1936 года, а поэтому вербовать в эту контрреволюционную организацию Царенно и Вышкварка летом 1936 года он не мог (л.д. 116–123, 305, 315–316). Данных о враждебной деятельности Царенко, Вышкварок и Лукьянца в деле не имеется. Показания Лукьянца о проводимой им антисоветской деятельности дополнительной проверкой не подтвердились. Допрошенные вновь свидетели охарактеризовали их с положительной стороны. В силу изложенного выше следует считать, что Царенко, Вышкварок и Лукьяница осуждены неосновательно. Дьячок Макар Михайлович на допросе 3 апреля 1938 года первоначально отрицал свою принадлежность к контрреволюционной организации, а затем признал, что он в 1929 году завербован Сиротенко Абрамом в контрреволюционную повстанческую организацию (л.д. 206–212, 308). Сам же Сиротенко на допросе 29 марта 1938 года показал, что он завербован в контрреволюционную повстанческую организацию только летом 1937 года Тур Кириллом, по заданию которого в сентябре 1937 года завербовал в указанную организацию Мотычко Григория и Дьячок Макара. Со слов Тура назвал 6 человек известных ему участников организации, в том числе Кузьменко Павла, Кузьменко Трофима, Ищенко Григория и других (л.д. 192–201). Мотычко Григорий Николаевич на допросе 3 апреля 1938 года показал, что он в декабре 1937 года завербован Сиротенко Абрамом в антисоветскую националистическую повстанческую организацию (л.д. 202–205, 309). Показания Дьячок, Сиротенко и Мотычко объективными данными не подтверждаются. Так, Дьячок показал, что его в контрреволюционную организацию завербовал Сиротенко в 1929 году, а Сиротенко показал, что он Дьячок завербовал в 1937 году. Вербовку Мотычко в контрреволюционную организацию хотя и подтвердил Сиротенко, но их показания нельзя признать как доказательства их виновности, так как о наличии контрреволюционного отряда объективных данных не добыто. Названные Сиротенко как члены организации Кузьменко Павел и Кузьменко Трофим в этом не обвинялись и в ходе следствия об этом не доправивались, по их показаниям Дьячок, Сиротенко и Мотычко не проходят (л.д. 468–476). Установлен проходящий по показаниям Сиротенко, как член организации — Ищенко Григорий, который на допросе 27 апреля 1956 года заявил, что показания Сиротенко являются ложными, и пояснил, что он в антисоветской организации никогда не состоял, о существовании таковой ничего не знает и что с Туром он знакомства не поддерживал (л.д. 432–435). Бесспорных доказательств о причастности к контрреволюционной организации Дьячок, Сиротенко и Мотычко проверкой не добыто. Допрошенные свидетели охарактеризовали их положительно. На основании изложенного их осуждение следует признать неосновательным. Окрема Василий Ксенофонтович на допросе 2 апреля 1938 года показал, что он в августе 1937 года завербован в контрреволюционную повстанческую организацию Тур Кириллом. Последний ему назвал членов организации Кузьменко Павла и других (л.д. 158–162). Орленко Иосиф Матвеевич на допросе 7 апреля 1938 года показал, что он завербован в сентябре 1937 года в антисоветскую националистическую повстанческую организацию Тур Кириллом, со слов последнего ему известны, как члены указанной выше организации, Кузьменко Павел, Кузьменко Трофим и Кузьменко Гордей (л.д. 213–217). Эти показания Окрема и Орленко в ходе следствия не проверялись и опровергаются материалами дополнительной проверки. Тур Кирилл в тот момент находился под стражей, по показаниям Окрема и Орленко не допрашивался и их вербовка в вину ему не вменялась. По показаниям Кузьменко Павла, Кузьменко Трофима и Тур Кирилла Окрема и Орленко вообще не проходят (л.д. 468–483). Учитывая изложенное, осуждение Окрема и Орленко следует считать неосновательным. Таким образом, анализом материалов дела и проверкой установлено, что все 18 человек, обвиняемых по данному делу, осуждены исключительно на их самопризнаниях. Противоречия в их показаниях предварительным следствием не проверялись и их показания объективными данными не закреплялись. Предварительное расследование проводилось с обвинительным уклоном. Справки-характеристики на отдельных обвиняемых составлены необъективно и писались бывшим секретарем Хвостовецкого сельсовета Лихаполем под диктовку сотрудника органов НКВД. Материалы следствия, согласно ст. 200 УПК УССР, обвиняемым не предъявлялись. Дело рассматривалось Тройкой УНКВД без участия сторон и в отсутствие обвиняемых. В итоге, они были лишены прав на защиту. Поэтому признания обвиняемых на предварительном следствии о существовании в 1936–1937 годах антисоветского военно-повстанческого отряда в селах Яры, Хвостовцы и Молотовском сахзаводе и их принадлежности к этому отряду нельзя признать бесспорными доказательствами их виновности. По данным Винницкого областного и Немировского районного государственных архивов в селах Яры, Хвостовцы и сахзавода им. Молотова антисоветского военно-повстанческого отряда в 1936–1937 годах не существовало. Допрошенные в ходе дополнительной проверки 14 человек свидетелей, хорошо знавших осужденных по данному делу на протяжении ряда лет, охарактеризовали их с положительной стороны и пояснили, что о преступной деятельности осужденных им ничего не известно. При таких обстоятельствах следует признать, что в селах Яры,

Хвостовцы, сахарном заводе им. Молотова Немировского района в 1936–1938 годах антисоветского военно-повстанческого отряда не существовало и проходящие по делу лица, как участники указанного выше отряда осуждены неосновательно. На основании изложенного и руководствуясь ст.ст. 365–370 УПК УССР полагал бы: архивно-следственное дело № 25620, вместе с материа-лами дополнительной проверки и настоящим заключением на осужденных Власко Емельяна Евтихиевича, Вивтоненко Ивана Евстафьевича, Кузьменко Кирилла Ивановича, Романенко Александра Гавриловича, Окрема Василия Ксенофонтовича, Тыркало Гавриила Евменьевича, Андрийченко Ивана Петровича, Кузьменко Гордея Арсентьевича, Царенко Ивана Даниловича, Вышкварок Василия Пантелеймоновича, Сиротенко Абрама Авраамовича, Мотычко Григория Николаевича, Дьячок Макара Михайловича, Орленко Иосифа Матвеевича, Семененко Афанасия Максимовича, Кузьменко Ивана Емельяновича, Чухно Федора Васильевича, Лукьяница Андрея Андреевича направить Прокурору Винницкой области для опротестования решения Тройки УНКВД УССР по Винницкой области от 19 апреля 1938 года и прекращения дела производством на всех выше-перечисленных 18 человек на основании ст. 4 п. «Д» УПК УССР. Старший следователь следственного отдела УКГБ при СМ УССР по Винницкой области капитан [підпис] Прытков. «Согласен»: начальник следственного отдела УКГБ при СМ УССР по Винницкой области подполковник Подоляк». *(Див.: ДАВО. — Ф. П–136, оп. 42, спр. 206. — Арк. 19 –29).*

Д о к у м е н т № 194

Витяг із прохання Є. Рожнової[1] до голови Президії Верховної Ради СРСР К. Ворошилова про власну реабілітацію та перегляд справи її чоловіка, колишнього секретаря Вінницького обкому ЛКСМУ

4 червня 1956 р.
Председателю Верховного Совета СССР
Товарищу Ворошилову
Рожновой Евгении Николаевны
г. Днепропетровск, ул. Энгельса,
д. № 4, кв. 1

ПРОСЬБА О ПОМИЛОВАНИИ

3-го октября 1937 года я была арестована органами Винницкого НКВД как жена изменника Родины Рожнова Василия Трофимовича, работавшего на момент ареста секретарем обласного Комитета ВЛКСМ Винницкой области в июле 1937 года.

Осуждена я была Особым Совещанием при НКВД в 8-ми годам лишения свободы и наказание отбыла в октябре 1945 года. По отбытии наказания я была направлена на поселение в Караганду, где прожила до марта 1949 года.

По отбытии наказания я осталась на работе в Лагподразделении Карагандинского лагеря по вольному найму по 1 сентября 1946 года в должности завхоза.

Из прилагаемой характеристики Начальника Карлага МВД видно, что я добросовестно и честно работала.

Находясь в лагере я заболела бруцелезом. В данное время я больна туберкулезом.

Мой муж[2], судьба которого мне не известна, родился в г. Днепропетровске в семье рабочего, проработавшего 41 год беспрерывно кузнецом на заводе. В комсомол он вступил в 1924 году. По окончании ФЗО работал токарем на заводе им. К. Либкнехта,

а с 1929 года был выдвинут на руководящую комсомольскую работу — секретарем Амур-Нижнеднепровского Райкома комсомола, где и работал по 1930 год. С 1930 года по 1932 год работал секретарем Днепродзержинского Райкома комсомола, откуда и был отозван с работы Секретаря Райкома г. Днепродзержинска в ЦК Комсомола Украины, где работал заведующим отделом до 1934 года. С 1934 года по 1936 год он работал Секретарем Обкома Комсомола Черниговской области. В 1936 году он был выдвинут Секретарем Обкома Винницкой области и в июле 1937 года был арестован и бесследно исчез.

С мужем я состояла в браке с 9-го февраля 1930 г. Его всегда знала верным идеям Марксизма-Ленинизма, честно работавшим в интересах Коммунистической партии и ленинской молодежи на руководящих постах, куда его выдвигали за его самоотверженную работу.

Мой муж никогда изменником Родины не был, а был ее верным сыном. Отец его проработал на заводе беспрерывно 41 год и, будучи сам членом партии воспитал его верным сыном рабочего класса.

Я также невинно пострадала, как и мой муж. В справке, выданной мне управлением КАРЛАГА НКВД написано, что я отбыла наказание, как осужденная по делу НКВД 27 декабря 1937 года по ст.ст. «член семьи изменника родины». По этой статье я отбывала наказание 8 лет. Муж мой не был изменником Родины и я невинно отбыла столь длительный срок наказания.

Оставаться и ныне с клеймом члена семьи изменника Родины тяжело. Наша жизнь и принципы Марксизма-Ленинизма защищают советского человека. Директивы XX Съезда Коммунистической Партии Советского Союза требуют строгого соблюдения социалистической законности. Во имя этого я прошу Вас, Товарищ Ворошилов, принять меры к выяснению судьбы моего мужа. Жив ли он или его нет в живых. Реабилитировать его имя, как члена Партии бывшего на руководяще комсомольской работе и реабилитировать меня.

подпись
4.VI.56 г.

ДАВО. — Ф. Р–6023, оп. 4, спр. 6248. — Арк. 90–91. Оригінал. Машинопис.

Примітки:

[1] Рожнова Євгенія Миколаївна, 1911 р. н., м. Дніпропетровськ, українка, з робітників, освіта початкова, одружена. Проживала у м. Вінниці, домогосподарка. Арешт. 03.10.1937 р. Звинувач. за ст. 54–12 КК УРСР. Постановою Особливої наради НКВС СРСР від 27.12.1937 р. ув’язнена на 8 років у ВТТ. Покарання відбувала в м. Акмолинську, Казахстан. Після звільнення проживала в м. Дніпропетровську. Реабіл. 29.06.1957 р. Верховним судом СРСР.

[2] Рожнов Василь Трохимович, 1908 р. н., м. Дніпропетровськ, росіянин, з робітників, освіта початкова, член ВКП(б), одружений, проживав у Вінниці, секретар обкому комсомолу. Арешт. 26.07.1937 р. Звинувач. За ст.ст. 54–8, 54–11 КК УРСР. За вироком Верховного Суду СРСР від 26.09.1937 р. розстріляний 27.09.1937 р. Реабіл. 29.06.1957 р. Верховним судом СРСР.

Д о к у м е н т № 195
Доповідна записка прокурора Вінницької області А. Лисенка у Вінницький обком КПУ про підсумки перегляду справ на громадян, заарештованих в період 1937–1938 рр.

серпень 1956 р.

Прокуратура области занималась пересмотром дел до XX съезда КПСС, т.е. с I.IX.1955 г. После решений XX съезда прокуратура области работу по пересмотру дел несколько активизировала.

За период с I.IX.1955 года по I.VIII.1956 года рассмотрено дел 156 на 498 человек. Из них до I.III.56 года 58 дел на 151 человек. С I.III.56 года до I.VIII.56 года — 98 дел на 347 чел.

За период с 1.1X.1955 года по 1.VIII.56 года реабилитировано 301 человек по 125 делам, в том числе за период с 1.1X.55 года по 1.III.1956 года 62 человека по 54 делам, с I.III. по I.VIII.1956 года 239 человек по 72 делам. Оставлено решений в силе по 12 делам на 18 человек.

Направлено с представлениями в вышестоящие прокуратуры по принадлежности 23 дела на 74 человека.

Прокуратурой области реабилитированы Жарский, б[ывший] секретарь Винницкого обкома партии, Корнейчук, быв[ший] зав[едующий] отделом облЗУ (реабилитированы оба посмертно).

Куциян — б[ывший] председатель Калиновского РК партии, Тректер — б[ывший] нач[альник] спецчасти Винооблисполкома, Воронина, работавшая зав[едующий] охмадетом, Чирва В., работавшая в облздравотделе, Вайсман — б[ывший] директор Тепликской МТС, много педагогов, директоров школ, агрономов и рядовых колхозников. Большинство лиц реабилитировано посмертно.

По неполным данным (учет таких лиц не ведется) в г. Винницу прибыло 11 человек реабилитированных. Все они подали заявления в Горсовет о предоставлении им квартир. Большинство семей реабилитированных посмертно проживали в г. Виннице и Винницкой области.

Почти все лица, реабилитированные в результате пересмотра дел, обвинялись в принадлежности к различного рода к/р организациям. При проверке этих дел наличие к/р организации на территории Винницкой области не подтвердилось.

Проверкой дел установлено, что УНКВД Винницкой области арестовывались граждане без всяких оснований, по спискам, с санкции б[ывшего] нач[альника] УНКВД Кораблева. Затем к ни в чем не повинным гражданам применялись пытки, под силой которых они признавали себя виновными в принадлежности к к/р организациям и подписывали любые показания. В УНКВД была устроена «лаборатория», которой заведовал сотрудник НКВД Редер. Все лица, не сознавшиеся в преступлениях, передавались для обработки Редеру. От него выходили избитыми и подписывали все то, что хотели следователи.

На допросах применялась конвеерная система, т.е. арестованное лицо подвергалось избиению несколькими следователями поочередно. Молодые работники, пришедшие

в органы НКВД по мобилизации Обкома комсомола, обучались «ремеслу избиения» Майструком, Шириным[3], Надеждиным, Редером и другими.

Аресты производились и без санкции прокурора (дело по обвинению Годлебского на 51 человек, дело по обвинению Кавецкого на 34 человека).

Имеют место факты, когда реабилитированные или их семьи не могут получить законной 2 месячной компенсации. Так, реабилитированный Бернштейн, работавший до ареста зав[едующим] общим отделом Винницкого облисполкома, Трачук, работавший директором одной из школ города Винницы, получили двухмесячную компенсацию лишь после вмешательства облпрокуратуры, а жена реабилитированного учителя Ждановской школы Хмельникского района Левандовского — Левандовская до сих пор компенсации не получила.

Жена реабилитированного б[ывшего] директора школы с. Заливанщины Калиновского района Белоуса — Белоус Елена с мая месяца не может получить компенсации. В начале райотдел наробраза предложил ей, чтобы она представила документы, подтверждающие, что она является женой Белоуса. Когда требуемые документы были представлены, то ей сообщили, что ждут ответа из Министерства просвещения УССР и денег не выдали. Таким образом, в течении 3 месяцев жена Белоуса не может получить следуемые деньги.

Из бесед с реабилитированными, их семьями, из тех заявлений, которые поступали в облпрокуратуру, явствует, что реабилитированные и их семьи не всегда и не везде встречают сочувствие и поддержку.

Прокурор Винницкой области [підпис] А. Лысенко

ДАВО. — Ф. П–136, оп.42, спр. 207. — Арк. 5–7. Копія. Машинопис.

Документ № 196

Довідка заступника начальника відділу УКГБ у Вінницькій області Гришина про діяльність «церковно-монархічного підпілля іоанітів» на території області

7 серпня 1958 р.

На территории Винницкой области церковно-монархическое подполье иоаннитов действует с 1921–1923 годов.

Основателями этого подполья, были последователи идеолога черносотенцев Иоанна Кронштадтского — Докторов Василий, епископ православной церкви, Никитин Георгий, Долгопятов Василий, Бойко Федор и Симановский Иван, прибывшие из Ленинграда в 1921–23 гг. и поселившиеся в с. Паланка Тульчинского района.

В течение 1922–1925 гг. Долгопятовым, Бойко, Никитиным и Симановским в ряде сел Тульчинского, Брацлавского и Гайсинского районов были созданы из кулацко-церковного элемента антисоветские группы, участники которых под руководством вышеперечисленных лиц проводили контрреволюционную деятельность, направ-

ленную на свержение существующего строя. В 1928 году все они были разоблачены органами ГПУ и сосланы в Сибирь.

В 1933 году, возвратившись из ссылки, Долгопятов, Уткин, Докторов и другие снова восстановили связь с контрреволюционными ячейками, перешли на нелегальное положение и еще более усилили борьбу с советской властью, организовывая одновременно экономическую базу, создавали большие запасы продуктов питания, мануфактуры, направляли все средства на поддержку организации и обеспечение осужденных, отбывающих наказание.

На нелегальных сборищах активных участников организации обсуждались вопросы контрреволюционного содержания. Проводилась активная антисоветская пропаганда против колхозного строительства, выполнения государственных обязательств колхозниками и единоличниками, за отказ от службы в Советской Армии. Члены этого подполья распространяли разные провокационные измышления и в частности о скорой гибели Советской власти. На этих же сборищах авторитеты подполья призывали единомышленников объединяться для борьбы с Советской властью.

В 1940 году органами Советской власти вторично были арестованы Докторов В.И., Недогода И.М. и другие в количестве 34 человек. В процессе следствия было установлено, что епископом Докторовым Василием Ивановичем был создан в г. Ленинграде контрреволюционный церковно-монархический центр, куда входила и Винницкая организация, возглавляемая Долгопятовым. Руководство контрреволюционными ячейками осуществлялось центром путем посылки на места отдельных участников центра, а также путем вызова руководителей созданных в Винницкой, Ворошиловградской, Сталинградской, Московской, Ленинградской, Актюбинской областях и в г. Авдеевке (Донбасс) нелегальных «монастырей», в состав которых входили бродячие кулаки, монахи и монашки.

Организация, располагая крупными средствами, изымаемыми в виде отчисления от участников организации в ряде городов и сел, приобретала за этот счет свои дома, явочные квартиры, именовавшиеся «монастырями», в которых скрывались лица, бежавшие из ссылки и прочий контрреволюционный элемент.

В г. Тульчине содержательницей такого дома являлась монашка Крижановская Пелагея Александровна.

Уголовная Коллегия Винницкого Облсуда 24 июля 1940 года приговорила Докторова В.И., Недогоду И.М. и Крижановскую П.А. к расстрелу. Остальные участники этого подполья осуждены на сроки от 5 до 10 лет заключения в ИТЛ.

Оставшиеся на свободе иоанниты не прекратили своей враждебной деятельности. Прибывший из мест заключения Бойко Федор Антонович возглавил руководство всей деятельностью иоаннитского подполья на территории Винницкой области, который расширил свое влияние на территорию Тростянецкого и Дашевского районов.

Особенно проявила себя как непримиримый враг Советской власти Швец Пистиния Васильевна, 1908 года рождения, уроженка с. Кобылевки, Тульчинского района, воспитанница Долгопятова, который долгое время скрывался на квартире у родных Пистинии. Последняя в 1940 году перешла на нелегальное положение после ареста её матери Швец Марфы и родной сестры — Швец Марии.

26 июня 1941 года на конспиративной квартире у гр-на с. Дмитренки, Гайсинского района — Бондаренко Лукьяна Андреевича, были арестованы — Бойко Федор Антонович, бродячий священник, руководитель подполья, Швец Пистиния Васильевна, в монашестве Феофания, Матус Ольга Дмитриевна, 1923 года рождения, уроженка с. Кобылевки Тульчинского района, из семьи кулака, послушница Бойко и другие активные иоанниты в количестве 11 человек, за проводимую враждебную деятельность. Все они были осуждены в 1943 году Челябинским Облсудом на разные сроки наказания.

Оставшиеся на свободе иоанниты, хотя и лишившиеся руководства, однако не прекратили своей деятельности. В период немецкой оккупации иоанниты активизировали враждебную деятельность. Они проявили себя как непримиримые враги Советской власти. В 1941–1943 гг. иоанниты действовали легально под руководством Воротнюк Евгении (пос. Ильяшевка, Тульчинского района) и полностью находились на стороне оккупационных властей. Многие из них занимали руководящие посты в немецких учреждениях, сотрудничали с немецкими карательными органами и выдавали советско-партийный актив.

Так, в селе Тимановке Тульчинского района, руководитель группы иоаннитов Яровой Трофим Федорович, в прошлом кулак, в 1930 гг. все его имущество было национализировано, с приходом немцев был председателем комиссии по установлению немецкой власти в с. Тимановке, являлся организатором разбора колхозного имущества, помимо этого, через переводчицу Тульчинской жандармерии Безбах Валентину Эдуардовну на имя начальника жандармерии передал список советского актива.

В селе Кинашево Тульчинского района старостой сельуправы являлся активный иоаннит Тонкопий Василий Павлович, который выдавал немецким оккупантам актив села, дважды репрессировался органами Советской власти (в 1928 и 1944 г.г.).

В селе Илъяшовке Тростянецкого района все иоанниты под руководством Воротнюк Евгении (умерла), одевшись в монашеские облачения, встречали с хлебом и солью передовые немецкие части.

В 1944–1945 гг. многие иоанниты были арестованы и осуждены как активные пособники оккупационных властей. Некоторые из них были высланы административно. Деятельность иоаннитов заметно была ослаблена, примерно, до 1955 года. В 1954–1955 гг. многие иоанниты и другие антисоветские элементы возвратились из мест заключения по амнистии. В числе возвратившихся из заключения:

Швец Пистиния Васильевна, 1908 года рождения, уроженка с. Кобылевки Тульчинского района;

Тупчиенко Елена Наумовна, 1914 г. рождения, уроженка гор. Брацлава;

Панадий Анисия Семеновна, 1912 г. рождения, уроженка дер. Марксово Брацлавского района;

Матус Ольга Дмитриевна, 1923 года рождения, уроженка с. Кобылевки Тульчинского района;

Баран Анна Ивановна, уроженка с. Ладыжино Тростянецкого района и другие.

В 1956 году состоялось нелегальное сборище актива иоаннитов в с. Тимановке, в квартире Вовк Любови, на котором обсуждались организационные вопросы. На этом

сборище поручено возглавить иоаннитское подполье на территории Винницкой области Швец Пистинии Васильевне, в монашестве Феофании, которая приняла титул игуменьи нелегального монастыря.

Как установлено, игуменья Феофания занимается организационной деятельностью иоаннитов.

Духовным руководителем этого подполья является иеромонах Аркадий — Фоменко Петр, лет 65, в прошлом судим за антисоветскую деятельность, возвратился из заключения в 1956 году. В настоящее время находится на нелегальном положении.

Проповедницей при игуменье является матушка «Улита» — Пендых Анна Дмитриевна, 1916 года рождения, уроженка села Кобылевки Тульчинского района, дочь высланного в 1929–30 г. г. на север кулака Пендых Дмитрия Артемовича.

Псаломщицей — Панадий Анисия Семеновна, в монашестве «Серафима».

Связной — Тупчиенко Елена Наумовна, 1914 года рождения, уроженка гор. Брацлава.

Все они проживают на нелегальном положении, места их укрытия нам не известны. Принимаем меры к установке названных лиц.

В настоящее время известно, что иоаннитские группы действуют в следующих населенных пунктах: в г. Брацлаве, селах Марксово, Гриненки, Скрицкое и Чернышовке Брацлавского района; в г. Тульчине, селах Кинашево, Холодовка, Кобылевка, Тимановка, Аннополь, Липовка, Кирнасовка, Паланка, Калиновка, Клебань, Михайловка и Самгородок; Тростянце и селах Ладыжино, Лукашовка, Севериновка, Летковка, Дембковка, Капустяны, Ильяшовка, Красногирка и Китайгород; м. Дашев и с. Городок; гор. Гайсине и селах Степашки, Басалычевка, Бубновка, Дмитровка, Марьяновка, Слобода-Тышковецкая, Куна, Мытки. Всего по области иоаннитов насчитывается до 200 человек; 30 из них находятся на нелегальном положении.

Иоанниты, считая себя последователями монархиста Иоанна Кронштадтского, не признают Советской власти, они утверждают, что единственная власть на земле, данная богом — это царская власть, монархическая. Их преступная деятельность сводится к тому, чтобы как больше оторвать колхозников от работы и вообще не трудиться. Они призывают некоторых малосознательных советских граждан, прекратить всякую работу и готовиться к страшному суду, так как он «скоро наступит». По предсказанию И. Кронштадтского, страшный суд должен наступить в конце XX века, т.е. через 42 года. Поэтому они готовятся встретить И. Христа и И. Кронштадтского на земле, которые будут судить народ за его грехи. Такую пропаганду активные иоанниты ведут среди рядовых единоверцев на своих сборищах. Для того, чтобы убедить неграмотных, рядовых иоаннитов в правильности их «учения» проповедники иоаннитов проводят, как правило, 10–15 нелегальных сборищ в месяц, на которых читают библию и антисоветскую литературу И. Кронтштадтского («Моя жизнь во Христе», «Сон», «Поучения на каждый день») и т.д. Помимо этого поют т.н. псалмы И. Кронштадтского «Не стало царя и мраком покрыта вся наша земля» и другие. Чтение литературы и песнопения длятся с 18–19 часов вечера до 6 утра, при закрытых дверях и окнах.

Проповедники преподносят так материал верующим, что моление обычно кончается сплошным рыданием и выдумками о том, что некоторым из них уже показывается на глаза И. Христос. Так, один из иоаннитов села Кисляк Гайсинского района

Дороценковский Леонтий Самуилович заявляет верующим, что он уже слышит голос святого духа. Этот голос ему подсказывает, что в скором времени не будет ни капиталистов, ни коммунистов, а будет что-то другое и тогда все заживут хорошо.

Иоанниты, как правило, отказываются от участия в выборах в Верховные и местные органы власти.

Траченко Демьян Алексеевич, 1925 года рождения, уроженец и житель с. Жабокрич, Шпиковского района, во время голосования при выборах в Верховный Совет порвал бюллетень перед тем как опустить его в урну.

Яровой Трофим из с. Тимановки, Тульчинского района, зачеркивал на бюллетенях фамилии кандидатов в депутаты и ставил на них кресты.

Иоаннит Мигулько Гавриил Ефремович, 1917 г. рождения, житель с. Ладыжино, сын кулака, нигде не работает, от голосования в выборах отказался, заявив агитатору Бондаренко Данилу Ефимовичу «Я не пойду голосовать и вы ко мне на квартиру больше не ходите».

Драчук Параска Ивановна, 1926 года рождения, уроженка и жительница с. Слобода-Тышковская Гайсинского района, нигде не работает, уговаривала учетчицу колхоза, депатутата сельсовета — Кореняк Наталью бросать работу в колхозе и поступать в монастырь. На вопрос Кореняк, кто же будет кормить ее, стариков и ребенка, Драчук П. ответила: «Бог кормил нас и будет кормить, за это ты не беспокойся».

Из установленных нами 200 иоаннитов 90% нигде не работают остальные 10% частично работают на поденных работах (уборщицами в школах, частных строительствах и т.п.)

Олещук Марфа Александровна, 1917 года рождения, уроженка и жительница с. Дембковка Тростянецкого района, буквально издевается над своей дочерью ОЛЕЩУК Марией Кирилловной, 1941 года рождения; не разрешает ей .работать в колхозе, запрещает посещать клуб и общаться с молодежью и иногда держит ее под замком.

Такие случаи имеются в с. Городок Дашевского района и в других селах.

НАШИ МЕРОПРИЯТИЯ

В настоящее время нами проводятся мероприятия в направлении выявления руководящего состава участников подполья иоаннитов, мест их сборищ и укрытия нелегалов, в целях их ареста и высылки в отдаленные места Советского Союза по получении закона о бродяжническом и паразитическом элементе.

В связи с этим каких-либо других мероприятий по линии партийных и советских органов против указанного подполья в настоящее время проводить нежелательно.

Заместитель начальника отдела УКГБ при СМ УССР
по Винницкой области подпись Гришин

«Согласен» — зам. начальника управления КГБ при СМ УССР
по Винницкой области подпись Большаков

ДАВО. — Ф. 136, оп. 46, спр. 199.— Арк. 105–112. Оригінал. Машинопис.

Д о к у м е н т № 197
Довідка УКГБ у Вінницькій області Віницькому обкому КПУ про антирадянські прояви в 1958–1959 роках

16 квітня 1959 р.

На протяжении ряда лет рабочий агрегатного завода Герцун Петр Филимонович, 1926 года рождения, образование 7 классов, беспартийный, распространял различные анонимные письма и записки, в которых допускал клевету на советскую действительность, допускал антисоветские выпады и толкования.

Так, в своих записках, опущенных им в избирательную урну, Герцун писал: «Рабочий народ стонет и плачет, а правительство не видит, радио кричит во всю что хорошо жить нам…». И далее: «…нет возможности жить потому, что воевали, свобождались а ярмо не скинули…».

При профилактической беседе с гр. Герцун, он плакал и просил, заявил что ему лучше за это преступление отсидеть в тюрьме, нежели вынести на обсуждение рабочего коллектива завода, где он работает.

В последнее время Герцун П.Ф. изменил свое отношение к советской действительности, получил специальность котельщика, перевыполняет производственные нормы, характеризуется положительно, чистосердечно признался в исполнении антисоветских записок и объяснил, что сделал он это в результате непонимания советской действительности и под влиянием временных материальных затруднений.

Длительное время в Винницкой филармонии работал в качестве артиста Яковенко Евгений Иванович, 1930 года рождения, беспартийный, который, разъезжая по районам и селам области, среди своих сослуживцев и окружающих лиц распространял антисоветские анекдоты, допускал клевету на членов партии. Во время исполнения на сцене басни Флитта «Пила» вставлял от себя неуместные слова, оскорбляющие слушателей. Перед портретом одного из руководителей партии и правительства разыгрывал вредные в политическом отношении «шутки».

В феврале 1958 года Яковенко, находясь на гастролях в селах Комсомольского района, зайдя в клуб одного из сел и увидев портрет Н.С. Хрущева, в присутствии артистов снял шляпу и произнес: «А! Дорогой кукурузник, Вам тепло, а нам холодно, тут же, обращая взор к портрету, начал креститься».

2 февраля 1958 года работник филармонии Головщиков, в присутствии Яковенко и других артистов, сказал, что раньше в России был лозунг «Бей жидов, спасай Россию», Яковенко дополнил его: «Гони в шею коммунистов» и добавил, обращаясь к Головщикову: «Почему до конца не договариваешь пословицу?»

26 июня 1958 года директор областной филармонии т. Пушкин проводил у себя совещание и отметил, что в связи с последним постановлением ЦК КПСС по вопросу искусства и 40-й годовщины КП Украины возможно будет просмотр областным Комитетом Партии всего репертуара филармонии. Он указал, что Яковенко мало исполняет украинских произведений. Последний на это замечание Пушкина в присутствии членов всей эстрадной бригады филармони заявил: «Всяким удельным

князькам взбредет устраивать просмотры, а мы должны отдуваться и не выполнять запланированную работу».

Яковенко допускал хулиганские поступки, часто появлялся на работу и в общественных местах в нетрезвом виде, являлся распущенным в моральном отношении человеком.

18 октября 1957 года председатель колхоза «40 лет Октября» с. Лопатино Казатинского района Круликовский Леонид Иванович, 1928 года рождения, кандидат в члены КПСС, написал анонимное письмо в свой адрес, в котором писал, что если он не изменит своего отношения к гражданам с. Лопатино и не оставит должность председателя, то его имущество будет уничтожено, а он убит. Круликовский в авторстве и исполнении этого документа сознался.

Аналогичное анонимное письмо угрожающего характера написал в свой адрес член КПСС, председатель колхоза села Городище Песчанского района — Крахмальный Владимир Григорьевич, который также, будучи изобличен в авторстве, убедительно просил, чтобы его действия не стали известны общественности района и с. Городище.

В марте 1959 года, в г. Виннице была разоблачена группа молодежи, участники которой нигде не работали (проживали на иждивении родителей), будучи недовольны существующими порядками в СССР, намеревались бежать за границу, с этой целью собирали секретные сведения о расположении воинских частей, пытались приобрести огнестрельное оружие, допускали антисоветские высказывания. В 1958 году, когда в Виннице находились сотрудники американского посольства в Москве, то участники этой группы предпринимали меры связаться с ними. Летом 1958 г. двое участников этой группы Тютрюмов и Захаров выезжали в гор. Белгород[1] Закарпатской области, где пытались установить связь с гражданином Болок Федором, при помощи которого намеревались нелегально перейти границу в Венгрию.

Участниками этой группы являлись:

1. Тютрюмов Иван Николаевич, 1941 года рождения, работал на агрегатном заводе, потом уволился.

Отец Тютрюмов Николай Иосифович, 1913 г. рождения, подполковник в отставке, беспартийный; мать — домохозяйка.

2. Дорощук Владислав Михайлович, 1941 г. рождения, член ВЛКСМ, ученик 10 класса, 9 средней школы.

Отец Дорощук Михаил Николаевич, 1913 г. рождения член КПСС, начальник пожарной, команды № 2 УВД.

3. Захаров Сергей Дмитриевич, 1940 г. рождения, учащийся 10 класса 23-ей вечерней школы

Отец (неродной) Шильд Михаил Иванович, 1909 г. рождения, сапожник горпромкомбината.

4. Тури Иосиф Вартоломеевич, 1936 года рождения, уроженец г. Берегово, Закарпатской области, рабочий-маляр УНР–124[2] .

подпись Петрусенко

ДАВО. — Ф. 136, оп. 48–214. — Арк. 70–73. Оригінал. Машинопис.

Примітки:
[1] Так в тексті.
[2] В кінці документу напис від руки: «За последние 2–3 года по области собрано более 15 тыс[яч] антисов[етских] листовок, брошюр, сброшенных с воздушных шаров. Характерно, что население собирало эти листовки [и] сдавало в соответствующие органы и только один тип, бывший тюремщик, попытался среди группы населения читать эту листовку. Он был этими же гражданами изобличен и пристыжен».

Документ № 198
Заява С.К. Білявського[1] до Президії Верховної Ради СРСР з проханням про реабілітацію

29 серпня 1959 р.
В Президиум Верховного Совета Союза ССР
от гражданина Белявского Савва Кириловича
рож 1914 г. проживающего в Иркутской области Нижне-
Илимском р-не село Шестаково работающего шофером в
Центрально-ремонтных мастерских Ангарского
строительства жел-дороги Тайшет-Лена Минтрансстроя

Белявский Савва Кирилович родился в 1914 г. 12-го января в селе Ольшанка Крижопольского района Винницкой области, в семье крестьянина-бедняка.

В 1920 году после смерти отца воспитывался на иждевении матери. В 1923 году поступил учиться в сельскую школу, и проучился всего только две зимы, дальше учиться средств небыло, работал в селе на разных работах.

В 1934 году поступил работать в Ольшанский свиносовхоз грузчиком. В 1935 году при ликвидации «Ольшанского» совхоза перешел работать в свиносовхоз «Незаможник» Винницкой области Волоковинецкого района, где работал стажером шофера. В 1936 г. в городе Виннице сдал экзамен и получил права шофера, после чего поступил работать в автотракторный учебный комбинат, Винницкой области Крижопольского района, проработал 4 м-ца перешел работать шофером в «Сахкамень» Песчанского района примерно проработал 8 м-цев уволился и поступил в Ольшанский детский дом в качестве шофера где работал до 1938 г. В 1938 г. стал работать шофером в колхозе «Перемога» Винницкой области Крижопольского района пос. Файгород где проработал до начала великой отечественной войны 1941 года.

22 июня 1941 г. меня мобилизовали в ряды Красной армии и направили на фронт в 15-ую танковую дивизию в город Станислав. В 1942 году был переведен в 57-ю армию в Сталинград, где я служил и работал шофером начальника финансового отдела подполковника Франкина Т.Т. Примерно в ноябре м-це числа 27-го 1942 г. по своей глупости я поднял фашистскую листовку, не придавая серьезных последствий этому. В этот же день меня послал начальник финотдела отвести в 1-ый отдел уполномоченного. Во время езды уполномоченный прочел листовку и обратно положил ее в кабине, где стекло, не сделав никакого замечения. На обратном пути случилась поломка автомашины, отломался маховик коленчатого вала в автомашине ГАЗ АА. Ехать дальше

на машине не было возможности, после того, как я пояснил уполномоченному причину остановки и что дальше ехать нельзя, он очень рассердился и сказал, что я тебя «научу как ездить». Обратно до части мы недоехали примерно 5–6 километров. Я попросил уполномоченного что бы он сообщил в части о случившейся поломке с тем, чтобы прислали вторую исправную машину и взяли мою машину на буксир.

На следующий день я отремонтировал машину и в этот же день пришел уполномоченный тот же самый, произвел обыск и забрал ту листовку, что он читал на кануне дня.

Уполномоченный дал распоряжение нач. финотдела меня некуда не посылать, без его разрешения, а через три дня меня арестовали и отвезли в особый отдел 57-ой Армии, где и вели следствие. Во время ведения следствия следователь объявил, что я якобы был намерен перейти на сторону врага, я следователю об’яснил что у меня нет и небыло таких намерений, приводя примеры, что во время отступления я дошел до Сталинграда и стал возражать. Следователь вынул пистолет и ударил меня по левой челюсти, где и по сей день виден шрам. В январе 1943 г. я был осужден военным трибуналом 57-ой Армиии по статье 58–10 часть II УК РСФСР сроком на 10 лет и 5 лет поражения в правах. Назазания отбывал в ИТК Чкаловской области ст. Колтубановка Бузулуцкого района. В 1948 году был этапирован в Ангарский лагерь, где отбывал по день освобождения срока наказания за хорошую работу имел снижение срока на 6 м-цев. После освобождения остался работать по вольному найму при 5-ом отделении шофером нач-ка отделения.

В 1956 г. был переведен в автоотряд Ангарного строительства (в виду ликвидации 5-го отдел), где работаю по сей день. Семейное положение жена и дочь. Прошу Президиум Верховного Совета СССР разобрать мое заявление, поручить разобрать мое дело, так как никогда не имел мысли перейти к врагу, изменить Родине.

Выдвинутое мне обвинение следствие моей глупости, что могло завести в заблуждение Военный трибунал. На протяжении всей моей трудовой жизни я работал честно не покладая рук, за хорошую работу имел неоднократно благодарности. Еще раз прошу разобрать мое заявление отмыть это грязное пятно с меня так как отбыв срок я понял допущенную мною ошибку, только прошу понять меня что я никогда не мог стать изменником своей Родине.

Підпис

ДАВО. — Ф. Р–6023, оп. 4, спр. 10136. — Арк. 37–40. Оригінал. Рукопис.

Примітки:

[1] Білявський Сава Кирилович, 1914 р.н., с. Вільшанка Крижопільського р-ну, українець, із селян, освіта початкова, одружений. Арешт. 03.11.1942 р. особливим відділом НКВС в 57-ї армії, в якій перебував на військовій службі. Звинувач. за ст. 58–1 КК РРФСР. Трибуналом 57–армії 02.12.1942 р. засуджений на 10 р. ВТТ. Покарання відбував в Оренбурзькій області. Після звільнення проживав в Іркутській області. Реабіл. 14.12.1959 р. трибуналом ВТ Північно-Кавказького військового округу. В ухвалі Військового трибуналу Північно-кавказького військового округу від 14 грудня 1959 р. вказувалося: «Рассмотрев в заседании от 14 декабря 1959 года протест в порядке надзора главного военного прокурора на приговор военного прокурора на приговор военного трибунала 57 армии от 2 декабря 1942 года, которым по ст. 58–10 ч II УК УССР осужден к 10 годам лишения свободы в ИТЛ

с поражениемв правах на 5 лет. Белявский Савва Кириллович. 1914 года рождения. Уроженец села Ольшанки Крыжопольского района Винницкой области, украинец, беспартийный, из крестьян-бедняков, ранее не судимый, до ареста (2 ноября 1942 года) — рядовой, шофер финотдела 57 армии. Приговор кассационному обжалованию не подлежал. Заслушав доклад т. Федюшкина и заключение зам. Военного прокурора СКВО полковника юстиции Петрова об удовлетворении протеста, УСТАНОВИЛ: по приговору суда Белявский признан виновным в том, что он с апреля по ноябрь 1942 года хранил у себя фашистскую листовку с пропуском на случай если он окажется в трудном положении (л.д. 30). В протесте главного военного прокурора ставится вопрос об отмене приговорав отношении Белявского с прекращением дела в соответствии с п. 5 ст. 4 УПК РСФСР, в обосоновании чего приводятся следующие доводы. На предварительном следствии о хранении фашистской листовки Белявский дал противоречивые показания. Так, на допросах и 4 ноября 1942 года он показывал, что фашистскую листовку ему дал солдат Недужий, а в плен к немцам он хотел сдаться по уговору солдат Козуба, Ермолаева, Тимофеева и Власова, которые вели подготовку к измене Родине. На допросах 30 ноября того же года Белявский отказался от этих показаний и заявил, что разговоров об измене Родине с Ермолаевым, Тимофеевым и другими не было. Лишь Козуб говорил, что надо дезертировать к себе домой. Однако, Недужий, Ермолаев, Козуб, Власов и Тимофеев, которые якобы склоняли Белявского к переходу на сторону противника, по делу вообще не допрашивались и это важное доказательство осталось неисследованным. В суде Белявский признал себя виновным в том, что листовка, обнаруженная в закрепленной за ним автомашине была получена от солдата Недужего, но изменять Родине он не собирался. Каких-либо доказательств о том, что Белявский хранил листовку в антисоветских целях, в материалах дела нет. В своей жалобе от 24 августа 1959 года Белявский также отрицает свою виновность, указывая, что онвместе со ввоей частью отступал до Сталинграда и намерения перейти на сторону врага не имел. Рассмотрев материалы дела и соглашаясь с протестом, военный трибунал СКВО ОПРЕДЕЛИЛ: приговор военного трибунала 57-й армии от 2 декабря 1942 года в отношении Белявского Савввы Кирилловича отменить и дело на основании п. 5 ст. 4 УПК РСФСР за отсутствием состава преступления прекратить. Член военного трибунала СКВО полковник юстиции Федюшкин».

Див.: ДАВО. — Ф. Р–6023, оп. 4, спр. 10136. — Арк. 53–54.

Д о к у м е н т № 199
Довідка заступника начальника УКГБ у Вінницькій області Большакова у Вінницький обком КПУ про «антирадянську діяльність» католицьких священиків на території області

20 жовтня 1959 р.

На территории Винницкой области имеется 15 действующих римо-католических костелов и 3 каплицы, объединяющие вокруг себя около 30 тысяч верующих. 4 общины постоянно обслуживаются 4 ксендзами (Высокинский М.И. — г. Винница, Тиндира Э.Й. — м. Хмельник, Хомицкий А.И. — м. Шаргород и Дажицкий В.Я. — с. Городковка, Крыжопольского района). В других общинах религиозные обряды отправляются периодически 2–3 раза в год.

Все ксендзы являются уроженцами Польщи, где они получили духовное образование, до 1944 года проживали в разных областях Западной Украины, а затем прибыли в восточные области. Ксендзы Тиндира и Дажицкий за «проводимую ранее антисоветскую деятельность» подвергались аресту и судимости. После отбытия наказания были восстановлены в правах служителей культа и направлены в Винницкую область. Наиболее враждебно настроены к Советскому строю ксендзы Дажицкий и Высокинский.

Дажицкий, будучи ксендзом в селе Жданово Шаргородского района Винницкой области, в своих проповедях неоднократно проводил антисоветскую агитацию среди верующих католиков. В частности, он истолковывал в антисоветском духе Указ Президиума Верховного Совета, которым разрешалось производство абортов, заявляя верующим о том, что Советским законодательством будто бы предусмотрено убийство людей.

Кроме того, Дажицкий проводил активную работу, направленную на создание враждебных отношений между жителями села католической и православной веры. Под видом религиозных догматов он внушал, что католик или католичка не имеют права вступать в брак с православными. В результате проведенной Дажицким работы в селе Жданово четыре католика, женатые на односельчанках, принадлежащих к православной религии и имеющие детей, разошлись с женами.

Вышеизложенные данные о деятельности Дажицкого нами были представлены быв. уполномоченному по культам при СМ УССР тов. Вильховому, который снял Дажицкого с регистрации. Однако через месяц тов. Вильховой по неизвестной причине направил его на новый приход в село Городковку Крыжопольского района Винницкой области.

Дажицкий, находясь в указанном селе, продолжает проводить работу по усилению распространения католицизма среди верующих, а в отдельных случаях занимается подстрекательством католиков.

Так, например, в с. Городковке проживает и работает бухгалтером католичка Гриневич Ванда Ивановна, 1905 года рождения, со средним образованием, член профсоюза, которая поддерживает тесную связь с Дажицким.

В целях отрыва Гриневич от Дажицкого и католической религии с ней проводилась работа в этом направлении, однако Гриневич оказалась убежденной фанатичкой и преданной ксендзу Дажицкому, в беседах с сотрудником органов КГБ упорно защищала католическую религию, называла её самой справедливой и категорически отказалась порвать с ней. При этом Гриневич заявила, что «если бы в Советском Союзе действовала только католическая религия, то мы быстрей построили коммунизм».

В 1958 году Дажицкий для отправления религиозных обрядов выезжал в с. Сокол Черневецкого района Винницкой области. Председатель сельсовета с. Сокол, не зная его как ксендза, попросил предъявить документы, подтверждающие его личность. Вместо предъявления документов Дажицкий нагрубил и оскорбил председателя сельсовета. Одновременно подстрекнул фанатично настроенную группу верующих, чтобы они написали жалобу в Совет Министров СССР о том, что в этом селе притесняют католическую религию.

На Дажицкого нами подготавливаются материалы для опубликования в печати с целью разоблачения его по существу, проводимой им деятельности и компрометации перед верующими.

Помимо вышеизложенного в Управлении КГБ имеются данные о том, что ксендзы Высокинский и Тиндира, в целях отрыва католиков от политической жизни страны склоняют их к тому, чтобы они не читали газет и других изданий советской печати, не слушали радиопередач, которые они называют голосом сатаны, склоняют верующих к тому, чтобы их дети не учились в школах.

До 1959 года в Винницкой области проживали и являлись ксендзами Ольшовский Войтик Антонович, 1916 года рождения, и Вильк Марцин Иосифович, 1917 года рождения,

Ольшовский и Вильк, обслуживая по 4–5 приходов, проводили активную работу по распространению католицизма, принимали меры к увеличению количества верующих, особенно оказывали свое вредное влияние на молодежь, пытались отвлечь её от общественно полезного труда и учёбы. В декабре 1958 года ксендз Ольшовский католическими кругами Ватикана был назначен епископом католической церкви на Украине. В ходе изучения его деятельности было установлено, что он поддерживал широкие связи с римо-католическим духовенством, проживающим в Прибалтийских республиках и в Западных областях Украины. От духовенства указанных республик и областей Ольшовский получал религиозную литературу и церковную католическую утварь.

В феврале 1959 года Ольшовскому через специального курьера из Латвийской ССР был направлен чемодан религиозной литературы и около 3 кгр. крестиков. Принятыми мерами курьер через органы милиции был задержан и у него изъяты и конфискованы литература и крестики. При этом задержанный рассказал, что литературу и крестики он получил из Польши.

Ксендз Вильк, обслуживая костел в с. Вербовец Мур. Куриловецкого района Винницкой области, привлек к обучению католическим религиозным обрядам около 25 учеников, в том числе и пионеров Вербовецкой средней школы. После занятий Вильк угощал детей вином и сладостями.

За указанные преступные действия Вильк привлечен нами по ст. III УК УССР и нарсудом осужден к 1 году ИТР. Отбывая наказание, Вильк продолжал проводить свою религиозную деятельность.

В целях пресечения деятельности этих ксендзов в дальнейшем а также для исключения возможного создания католического епископата на Украине, были проведены мероприятия по склонению Ольшовского и Вилька к выезду на родину, на что они впоследствии дали согласие и выехали в Польшу к своим родителям.

Аналогичные мероприятия на предмет выезда из СССР проведены с ксендзом Тиндира, который также дал согласие на это. Документы Тиндиры для решения вопроса о его выезде были направлены в Москву. Комиссия при ЦК КПСС, рассматривая документы Тиндиры, разрешила ему въехать на родину в Чехословацкую Республику, однако Чехословацкое посольство по неизвестной причине отказало выдать ему документы.

Помимо изложенного, римо-католическое духовенство и активные католики совершают и другие различные нарушения. В частности, в с. Красном Тывровского района Винницкой области, в конце 1958 года, к зданию католической каплицы, без ведома райисполкома произведена пристройка двух комнат и кухни для отдыха ксендза на время его приезда в каплицу. Постройка осуществлена за счёт похищенного стройматериала, предназначенного для строительства школы.

В 1959 году в с. Городковке Крыжопольского района, к зданию 4 костела пристроена веранда. В с. Мовчаны Жмеринского района к костёлу также незаконно пристроено две комнаты для ксендза. Для подвоза стройматериалов использовался автотранспорт местных автορот.

Заместитель начальника управления КГБ при СМ УССР
по Винницкой области полковник подпись Большаков

ДАВО. — Ф. 136, оп. 48, спр. 214. — Арк. 139–142. Оригінал. Машинопис.

Д о к у м е н т № 200
Доповідна записка заступника начальника УКГБ у Вінницькій області Большакова у Вінницький обком КПУ про діяльність громад п'ятидесятників в області

28 жовтня 1959 р.

На территории Винницкой области действуют группы пятидесятников с общим количеством около 2000 человек. Наибольшее количество пятидесятников проживает в селах Литинского, Вороновицкого, Тывровского, Калиновского, Улановского, Винницкого и Ильинецкого районов области.

Активными пятидесятниками являются:

Яблонский Войцех Николаевич, 1905 года рождения, и его брат Яблонский Станислав Николаевич, 1906 года рождения, проживающие в селе Некрасово Винницкого района, которые общественно-полезным трудом никогда не занимались и не занимаются. Братья Яблонские по специальности плотники и под прикрытием частных работ по строительству занимаются вербовкой новых лиц в секту пятидесятников, особенно одиноких женщин, материально недостаточно обеспеченных лиц.

Так, например, в июле 1959 года Яблонский Станислав своему единоверцу писал, что в результате оказанной помощи пятидесятниками в ремонте домов трем вдовам им удастся вовлечь их в секту.

Явный Антон Константинович 1916 года рождения, уроженец и житель с. Пултовцы Винницкого района, по специальности каменщик, занимается выполнением частных работ. На иждивении Явного находится шесть детей школьного и дошкольного возраста, которых он воспитывает в сектантском духе. На сборищах единоверцев они читают сектантские стихотворения.

Холодницкий Антон Францевич, 1927 года рождения, уроженец и житель села Пултовцы Винницкого района, с 4-х классным образованием. Холодницкий и его жена, являясь фанатиками, в категорической форме отказались работать в колхозе и совхозе. Холодницкий устроился на работу в местное лесничество, получает хорошую зарплату и занимается хищением леса.

Холодницкий и Явный в ночное время устраивают сборища сектантов, где призывают к отказу от работы в колхозах и совхозах.

Яблонский В.Н., Яблонский С.И., Явный А.К. и Холодницкий А.Ф. дважды (до войны и после) привлекались к уголовной ответственности за антисоветсектантскую деятельность. Систематически не участвуют в выборах.

Богачук Тимофей Дорофеевич, 1887 года рождения, уроженец и житель с. Иваново Калиновского района, активный сектант-пятидесятник, в секте состоит с 1926 года. Последний вовлек в секту более 30 человек жителей села Иваново, в том числе и своих 8 детей.

Под влиянием Богачука несколько односельчан, в том числе Рындюк Петр Захарович и Рындюк Константин Петрович, отказались от службы в Советской Армии, за что были привлечены к уголовной ответственности.

Богачук длительное время поддерживает связь со спекулянтами гор. Киева и сам занимается спекуляцией промышленными товарами.

В данное время Богачук возглавляет секту пятидесятников в селе Иваново в количестве до 50 человек.

Под влиянием сектантов, действующих в этом селе мать ученицы 9 класса железнодорожной школы Стасюк Лидии путем запугивания запретила последней вступить в комсомол и активно обрабатывала в сектантском духе. Однако, благодаря своей настойчивости, СТАСЮК Лидия вступила в комсомол, но об этом скрывала от матери.

Власюк Ефим Афанасьевич, 1912 года рождения, уроженец Новгород-Волынского района Житомирской области, житель села Морозовки Погребищенского района Винницкой области.

Во время оккупации являлся полицейским, в 1944 году участвовал в расстрелах советских партизан, за что Военным Трибуналом был осужден к 15 годам ИТЛ. Из заключения освобожден по амнистии.

Возвратившись из заключения, вступил в секту пятидесятников и активно занимается вербовочной работой по вовлечению односельчан в секту.

На территории Джулинского района действует нелегальная сектантская группа пятидесятников, руководство которой осуществлял Ростоцкий Петр Федорович, 1930 года рождения, уроженец Гайворонского района Кировоградской области.

Как руководитель группы пятидесятников, на проводимых сборищах систематически проводил враждебную деятельность, направленную против советских законов и мероприятий Коммунистической партии и Советского правительства. Так, 3 марта 1957 года, в день выборов в местные органы Советской власти, Ростоцкий организовал сборище, на котором призывал единоверцев не участвовать в выборах, в силу чего несколько участников этого сборища во главе с Ростоцким отказались от участия в голосовании. Ростоцкий арестован и осужден к 10 годам ИТЛ.

Григорук Иван Никитович, 1887 года рождения, уроженец и житель с. Пеньковки Литинского района, фанатик-пятидесятник. Он и его жена в колхозе не работают. Под воздействием Григорука не занимаются общественным трудом члены семьи Маламуры Павла Ивановича 5 человек трудоспособных.

Павленко Василий Павлович, лет 50, уроженец с. Супруново Литинского района, проживает в с. Стрижевке Винницкого района. В период оккупации поступил на службу в немецкие карательные органы в качестве полицейского и выполнял все указания оккупационных властей. Боясь ответственности за совершенные преступления Павленко с 1945 года по 1955 год, до издания амнистии, скрывался в оборудованном в доме схроне. Легализовавшись не приступил к общественно полезному труду, а занялся активной сектантской деятельностью и создал группу пятидесятников в селе Стрижавке в количестве 10 человек.

Китайгородский Иван Петрович, 1907 года рождения, проживает в гор. Тульчине, является активным участником секты пятидесятников, находился в заключении.

Колос Константин Федорович, 1892 года рождения, уроженец села Пасенки, Шаргородского района, объявил себя епископом течения пятидесятников, проводит организационную деятельность по укреплению сектантских общин, поддерживает связи с единоверцами Житомирской, Одесской и других областей Украины.

Кузьмич Петр Иванович, 1932 года рождения, проживает в гор. Хмельнике, ранее являлся членом центра пятидесятников на Украине. Возвратившись из заключения, возобновил сектантскую деятельность.

Все вышеперечисленные руководители общин пятидесятников до войны и после за проводимую враждебную деятельность неоднократно подвергались репрессиям со стороны органов Советской власти и находились в заключении.

В 1954–1956 гг. все они были освобождены по амнистии, однако от своих сектантских убеждений не отказались, а только изменили тактику своей деятельности, стали действовать конспиративно.

Так, например, пятидесятник Китайгородский И.П. ранее на одном из сборищ заявил своим единоверцам: «Я сейчас пока не хожу по селам, ибо за мной следят разосланные гонцы и шпионы, поэтому работу нужно проводить осторожно и не высказываться против власти».

Руководитель группы пятидесятников в гор. Хмельнике Кузьмич Петр Иванович по поводу усиления антирелигиозной пропаганды на одном из сборищ единоверцев в июне с.г. заявил: «В настоящее время много пишут в газетах о религии и читают на эту тему лекции с тем, чтобы оторвать верующих от бога. Будет еще время, когда с этой целью будут ходить по квартирам верующих и нам надо крепко стоять за веру в бога. А чтобы не навлечь подозрения со стороны органов Советской власти нужно собираться маленькими группами по 5–6 человек и укреплять друг друга путем общения».

В целях прикрытия проводимой сектантской деятельности руководители и активные сектанты пользуются беспечностью со отдельных руководителей советских и хозяйственных органов, проникли туда на разные должности и проводят активную работу по увеличению и укреплению сектантских общин.

На Степановском сахзаводе Винницкого района работает заведующим материальным складом руководитель общины пятидесятников убежденный фанатик Мусатов Иван Никитович, 1914 года рождения, который злоупотребляет своим служебным положением.

В дни сектантских сборищ Мусатов выезжает на моления в м. Брацлав и в другие районы, оставляя за себя на работе жену. О принадлежности Мусатова к секте пятидесятников и о его нарушениях трудовой дисциплины проинформирован директор завода.

В м. Вороновице на швейной фабрике, мастером цеха работает активный сектант Семенез Василий Дмитриевич, 1931 года рождения, ранее работал начальником технического контроля.

На Сорочанском мелькомбинате № 16 Ильинецкого района работает слесарем Загория Григорий Никифорович, 1920 года рождения, со средним образованием, является руководителем группы пятидесятников, состоящей из 50 человек, в селе Кантелине Ильинецкого района. Как работник мелькомбината, Загория по указанию директора комбината часто выезжает в служебные командировки в другие области Украины. Свои выезды Загория использует для установления связи с находящимися там руководителями общин пятидесятников. В гор. Киеве Загория связался с руководителем сектантского подполья Бидашем, ныне осужденным за проводимую им антисоветскую сектантскую деятельность, на территории Украины. Руководствуясь указаниями Бидаша, Загория проводит реакционную сектантскую деятельность. Наряду с этим, он поддерживает письменную связь с единоверцами, отбывающими наказание.

В целях ограничения сектантской деятельности Загория руководству мелькомбината было рекомендовано не направлять его в служебные командировки, однако это не выполнялось, причем директор мелькомбината тов. Усенко написал характеристику на Загория следующего содержания: «Тов. Загория на мелькомбинате работает с 22 июня 1949 г. по настоящее время. Даваемые ему поручения выполняет своевременно, дисциплинированный, настойчивый, требовательный к себе... Тов. Загория принимает участие в общественной жизни коллектива». Эта характеристика не соответствует действительности, т. к. Загория совершенно не принимает никакого участия в общественной жизни коллектива.

В г. Могилев-Подольском, на железной дороге, ремонтным рабочим работает проповедник общины пятидесятников Кушнир Андрей Иванович, 1929 года рождения. Кушнир, как рабочий железнодорожного транспорта, использует бесплатный проезд по железной дороге, часто бывает в селах Копайгородского и Могилев-Подольского районов, где проводит сектантскую пропаганду и вербовочную работу.

Имеются случаи, когда фотографии сектантов пятидесятников, как лучщих тружеников колхоза, помещаются на доске почета. Так, в конце 1958 года в селе Пеньковке Шаргородского района на доске почета были помещены фотографии пятидесятников Кирилюка Сергея Кирилловича, 1921 года рождения, судимого по ст. 54–10 и высылавшегося на спецпоселение, и Дзекуновой Ольги Митрофановны, 1930 года рождения, со средним образованием.

Активной участницей сектантских сборищ села Голубече Крыжопольского района, является Медведь Анна Никифоровна, сын которой Медведь Иван Ефремович, член КПСС, бывший председатель сельсовета.

В селе Савенцы Тростянецкого района имеется группа пятидесятников, руководителем которой является Бондарь Фотий Алексеевич, 1872 года рождения. Его три сына являются членами КПСС и офицерами Советской Армии.

Кроме указанного, имеются факты, когда актив сел не проявляет должного реагирования на открытые сборища пятидесятников, а наоборот способствует этому. Так, например, в июле 1358 года в селе Почапинцы Литинского района, сектанты пятидесятники организовали свадьбу, куда под прикрытием последней, прибыло около 200 человек сектантов из сел и районов области. Вместо того, чтобы принять меры к недопущению этого сборища, на квартиру организатора сборища Рябчука прибыл секретарь Почапинецкого сельсовета, член КПСС Кривонос Давид Петрович для регистрации брака сектантов.

В июле 1958 года, в селе Жабокричке Чечельникского района, также было бракосочетание пятидесятников, где присутствовало большое количество сектантов из с. Пятковки Бершадского района и из с. Песчаной Одесской области, которое вылилось в сборище пятидесятников. Об этом было известно правлению колхоза и сельсовету села Жабокрички, но со стороны их мер к предотвращению этого сборища не было принято.

На территории Погребищенского, Оратовского, Плисковского и Казатинского районов Винницкой области действует нелегальная секта апокалипсистов в количестве около 160 человек.

В 1953 году активные участники этой секты: Журавель Г.А., Олянич Т.Ф., Бурлак Н., Петренко О.И., Мосейчук А.К. и другие, всего 15 человек, за проводимую анти-

советскую сектантскую деятельность были арестованы и осуждены к различным срокам наказания.

В 1955 году вышеуказанные лица из заключения были освобождены и возвратились к прежним местам жительства, возобновили сектантскую деятельность.

Одна из активных участниц этой секты Мосейчук Акулина Васильевна, в 1957 году устроилась работать домработницей у бывшего председателя райисполкома Погребищенского района тов. Балюка. Последний был проинформирован о деятельности секты апокалипсистов на территории Погребищенского района и в частности о сектантской деятельности Мосейчук. Несмотря на это, Мосейчук продолжала работать у тов. Балюка до сентября 1958 года. В ноябре 1958 года Мосейчук выехала в г. Новосибирск, где находилась до апреля 1959 года, а затем обратно возвратилась в м. Погребище и устроилась домработницей у первого секретаря РК КП Украины Погребищенского района тов. Скляр, который также был поставлен в известность о личности Мосейчук, её прошлой и настоящей сектантской деятельности. Тов. Скляр согласился с нашим мнением о нежелательности пребывания Мосейчук в его доме, однако до настоящего времени указанная сектантка продолжает работать у него домработницей.

На территории Джулинского района, в селах Березовке, Погорелое и Костюковке проживают участники нелегальной секты иеговистов ильинского направления, в количестве 22 человек. Активные из них:

Воевода Михаил Михеевич, 1918 года рождения, проживает в селе Погорелое, работает фотографом на дому от сахзавода с. Удич Томашпольского района;

Болотин Семен Васильевич, 1905 года рождения, проживает в селе Серебрии Джулинского района, работает парикмахером на том же заводе;

Гриневецкий Михаил Ананьевич, 1922 года рождения, проживает в селе Березовке работает столяром в колхозе.

Указанные лица были дважды судимы за антисоветскую сектантскую деятельность. Дирекция сахзавода и правление колхоза выходные дни им предоставляет в субботу.

На территории области действует 65 легальных общин сектантов баптистов. За последнее время пресвитерский и проповеднический состав этой секты усилил деятельность по вовлечению новых лиц в секту и особенно молодежи. Так, например, в селах Правиловке, Якимовке и ст. Животово Оратовского района действует сектантская община баптистов в количестве 68 человек. В 1957 году в этой общине приняло крещение до 10 человек молодежи различного возраста. В настоящее время собрания баптистов посещают ученики младших и старших классов средней школы указанных сел. В частности, ученицы 3 класса Бондаренко Лена, 5 класса Осадчук Лида.

В начале августа 1959 года председателем сельского совета было обнаружено отдельное сборище молодежи до 30 человек, где под руководством регента Ставничего И. И. молодежь разучивала песни религиозного характера.

В селе Ладыжино Тростянецкого района проживает член секты ЕХБ Бондаренко, который устраивает в своей квартире сборища единоверцев. Имея радиоприемник, слушает зарубежные религиозные передачи. Брат его Бондаренко Данил Ефимович проживает в одном доме с ним, работает преподавателем в Ладыжинской средней школе.

Сектантами-баптистами являются: Перевознюк Марфа Александровна, 1926 года рождения, работает медсестрой на Ладыжинской ГЭС, муж которой — Перевознюк

Митрофан Маркович — механик ГЭС, член КПСС; Платонова Евгения Николаевна, 1927 года рождени жена директора Губницкого каменного карьера.

Имеются факты, когда членами секты баптистов являются лица, имеющие высшее образование. Так, в Ильинецком сельхозтехникуме работала лаборанткой Коваленко Надежда Ефимовна, 1933 г. рождения, которая в 1958 году окончила зоотехническое отделение Одесского сельскохозяйственного института. В августе 1958 года Коваленко в г. Виннице приняла водное крещение.

Коваленко находилась в близких отношениях с преподавателем техникума Хищенко Николаем Ефимовичем, зам. секретаря парторганизации и председателем месткома техникума, который собирался на ней жениться.

Дутник Иван Прокофьевич, 1904 года рождения, имеет высшее лесотехническое образование, нигде не работает, проживает в гор. Виннице.

Заместитель начальника управления КГБ при СМ УССР
по Винницкой области подпись Большаков

ДАВО. — Ф. 136, оп. 28, спр. 214. — Арк. 156–164. Оригінал. Машинопис.

Документ № 201
Доповідна записка секретаря Бершадського райкому КПУ В. Качура у Вінницький обком КПУ про використання приміщень, вилучених у релігійних громад

24 серпня 1962 р.

Бершадський Райком КП України повідомляє, що протягом 1960–62 рр. вилучено в церковних громад 10 приміщень, а громади з реєстрації зняті.

Вилучені приміщення використовуються так:

1. В с. Шляховій приміщення передано середній школі, відремонтовано і обладнано спортивний зал, в якому проводяться заняття.

2. В с. Кошаринцях приміщення передано 8-річній школі, побілено, наведений порядок на подвір'ї, відремонтована огорожа, обладнаний спортзал.

3. В с. П'ятківці обладнаний сільський клуб, побудована сцена, завезені стільці, обладнана кінобудка, демонструються кінофільми, відремонтована огорожа, обладнаний спортивний майданчик.

4. В листопаді місяці 1960 р. в с. Чернятці всередині церкви виникла пожежа, якою знищене дерев'яне приміщення, релігійна громада знята з реєстрації. За рахунок земельної ділянки, де була церква, розширено шкільне подвір'я.

5. В с. Малій Киріївці приміщення церкви аварійне, підлягає розбору церковне майно перевезено в сусідню Поташанську церкву. Колгосп ім. Жданова приступив до розборки приміщення. Матеріал, який буде придатний для будівництва передається школі для використання на будівництво майстерні.

6. В селах Дяківці, Якубівці, Теофилівці, Великій Киріївці приміщення передані школам для використання під спортзали, але виявилося, що ремонтувати їх недоцільно і їх необхідно розібрати.

7. В с. Сумівці приміщення передається 8-річній школі під спортивний зал.

Готуються документи на закриття церквів в селах: Тирлівці, Вікнині, Михайлівці, Крушинівці, Бирлівці, Шумилово, М’якоході.

Секретар Бершадського РК КП України   підпис   В.З. Качур

ДАВО. — Ф. 136, оп. 51, спр. 142. — Арк. 2–3.Оригінал. Машинопис.

Д о к у м е н т № 202
Доповідна записка в ЦК КПРС голови Комітету державної безпеки при Раді Міністрів СРСР В. Семичастного з пропозицією про порядок видачі свідоцтв про смерть репресованих громадян.

26 грудня 1962 р.
Совершенно секретно

В 1955 году с ведома инстанций и по согласованию с Прокуратурой СССР Комитетом госбезопасности было издано указание № 108сс органам КГБ, определяющее порядок рассмотрения заявлений граждан, интересующихся судьбой лиц, расстрелянных по решениям несудебных органов (б. Коллегией ОГПУ, тройками ПП ОГПУ-НКВД-УНКВД и Комиссией НКВД СССР и Прокурора СССР). В соответствии с этим указанием органы госбезопасности сообщают членам семей осужденных, что их родственники были приговорены к 10 годам ИТЛ и умерли в местах лишения свободы, а в необходимых случаях при разрешении имущественных или иных правовых вопросов регистрируют в загсах смерть расстрелянных с выдачей заявителям свидетельств, в которых даты смерти указываются в пределах 10 лет со дня ареста, а причины смерти — вымышленные.

Установление в 1955 году указанного порядка мотивировалось тем, что в период репрессий было необоснованно осуждено большое количество лиц, поэтому сообщение о действительной судьбе репрессированных могло отрицательно влиять на положение их семей. Кроме того, предполагалось, что сообщение членам семей расстрелянных действительной судьбы их родственников могло быть использовано в то время отдельными враждебными элементами в ущерб интересам Советского государства.

Существующий порядок сообщения вымышленных данных касается в основном невинно пострадавших советских граждан, которые были расстреляны по решениям несудебных органов в период массовых репрессий.

В результате пересмотра уголовных дел с 1954 по 1961 годы из общего количества расстрелянных в несудебном порядке около половины реабилитированы. В отношении большинства из них родственникам объявлены не соответствующие действительности сведения о смерти, якобы наступившей в местах лишения свободы.

После проделанной Центральным Комитетом КПСС работы по разоблачению беззаконий, допущенных в период культа личности Сталина, существующий порядок рассмотрения заявлений граждан с запросами о судьбе родственников считаем необходимым отменить.

Сообщение гражданам вымышленных дат и обстоятельств смерти близких им лиц ставит органы госбезопасности в ложное положение, особенно при опубликовании в печати дат смерти лиц, имевших в прошлом заслуги перед партией и государством. Кроме того, регистрация смерти расстрелянных лиц по решениям несудебных органов с указанием в документах вымышленных сроков их пребывания в местах заключения ставит членов их семей при установлении пенсий в неравные условия с членами семей лиц, расстрелянных по суду.

Советские люди о массовых нарушениях социалистической законности осведомлены, и мотивы, в силу которых в 1955 году был установлен порядок сообщения родственникам о судьбе репрессированных членов их семей, отпали.

Учитывая изложенное, представляется целесообразным впредь на запросы граждан о судьбе их родственников, осужденных в несудебном порядке к расстрелу, устно сообщать действительные обстоятельства смерти этих лиц, а регистрацию в загсах их смерти производить датой расстрела, без указания причины смерти, как это делают Военная коллегия Верховного суда СССР и военные трибуналы в отношении лиц, расстрелянных по приговорам судов.

При этом имеется в виду, что данный порядок не будет распространяться на лиц, в отношении которых ответы давались в соответствии с ранее установленными и действующими в настоящее время порядками рассмотрения заявлений.

Уведомление граждан о действительной причине смерти осужденных лиц будет давать членам их семей, имеющим право на пенсионное обеспечение по случаю потери кормильца, основание возбуждать ходатайства перед соответствующими органами о назначении пенсий на льготных, основаниях как родственникам лиц, умерших от трудового увечья или погибших при исполнении служебных обязанностей.

Следует отметить, что количество заявлений о судьбе осужденных в несудебном порядке с каждым годом сокращается (в 1959 году — 36 225, а за 8 месяцев 1962 года — 8018).

Установленный решением Президиума Совета Министров СССР от 15 декабря 1959 года (протокол № 37) порядок сообщения за границу дат смерти осужденных к расстрелу применительно к обстоятельствам каждого дела, но не ранее дат приведения приговоров в исполнение и не позднее 10 лет со дня ареста, по нашему мнению, целесообразно не изменять.

Данное предложение согласовано с Прокуратурой СССР и Верховным судом СССР.

Прошу рассмотреть[1].

Председатель Комитета госбезопасности В. Семичастный

Друкується за: Не предать забвению: Книга памяти жертв политических репрессий, связанных судьбами с Ярославской областью. — Ярославль — Т.3. — 1995. — С. 494–495.

Примітка:

[1] У свідоцтві про смерть громадянина А. М. Мартишонка, виданому Вінницьким міським бюро ЗАГС 9 вересня 1958 р. вказувалося, що гр. Мартишонок Андрій Михайлович помер 14 квітня 1943 р. Причина смерті — дизентерія. Але згідно матеріалів архівно-слідчої справи Мартишонок Андрій Миколайович, 1895 р. н., с. Шостаки Свентянського повіту Віленської губернії, в 20–30 рр. ХХ ст. в складі Польщі, проживав в м. Вінниці, білорус, із селян, освіта початкова, агент постачання психіатричної лікарні.

Одружений. Арешт. 03.01.1938 р. Звинувач. За ст.ст. 54–10, 54–11 КК УРСР. Рішенням наркома внутрішніх справ і прокурора від 13.02.1938 р. розстріляний 28.02.1938 р. Реабіл. 11.04.1959 р. Верховним судом СРСР. У виписці про виконання вироку вказувалося: «Решение народного комиссара внутренних дел ССР и прокурора союза СССР от 13/II 1938 г (протокол № 935) о расстреле Мартышонок Андрея Михайловича приведено в исполнение 28/II 1938 г. в 24 часа. Начальник 8 отд. УГБ ВОУ НКВД сержант госбезпасности Перепеляк». *Див.: ДАВО. — Ф. 6023, оп. 4, спр. 8744. – Арк. 113.*

Документ № 203
Постанова бюро Вінницького обкому КПУ про посилення боротьби з незареєстрованими релігійними сектами

29 жовтня 1973 р.

ЦК Компартии Украины 9 октября с.г. принял постановление «Об усилении борьбы с незарегистрированными религиозными сектами», в котором отмечены существенные недостатки в антирелигиозной работе, в том числе в Винницкой области, поставлены конкретные задачи по активизации борьбы с нелегальным сектанством на территории республики.

Анализ состояния борьбы с незарегистрированными сектами в области показывает, что в результате усиления антирелигиозной пропаганды, принятых административных мер относительно нарушения советских законов о культе ряд религиозных объединении перестали действовать и сняты с регистрации, а отдельные группы, которые соблюдают советское законодательство, зарегистрированы. За незаконную, антиобщественную деятельность к судебной ответственности привлечены четыре руководителя незарегистрированных религиозных общин. Сейчас нарсудами Тепликского района и г. Винницы возбуждены дела об уголовной ответственности еще четырех руководителей сектантского подполья.

Однако на территории области продолжают действовать около 300 различных сектантских объединений, в которых насчитывается около 9 тыс. верующих. 209 общин пятидесятников, иоанитов, истинно-православных христиан, апокалипсистов действуют без регистрации. Определенная часть верующих является членами антиобщественных религиозных групп адвентистов-реформистов, баптистов-раскольников, еговистов. В области насчитывается больше 20 иудейских нелегальных объединений миньонов. Наблюдаются случаи, когда руководители сект пятидесятников, еговистов, так называемого «совета церквей ЕХБ» и других нелегально разъезжают по религиозным общинам единоверцев, требуют от них отчеты, проводят встречи и совещания с сектантским активом.

В Тульчинском, Тывровском, Шаргородском, Тростянецком, Хмельницком, Казатинском районах, а также в городах Виннице, Могилев-Подольском, Гайсине сектанты организовывают оркестры, религиозные хоры, практикуют записи на магнитофонную пленку и воспроизводство молитвенных собрании, выступлений проповедников и т.п. Руководители сект всячески стремятся привлечь к религии молодежь, нелегально создают юношеские и детские кружки. Изготовляется и распространяется литература, магнитофонные записи, фотолистовки, в которых

атеисты изображаются носителями аморальности. Проповедники провозглашают призывы учить детей религии, бороться против законодательства о культах, в искаженном виде толкуют сущность советской демократии.

Сектантские проповедники своей деятельностью стремятся отвлечь верующих от участия в общественно-политической жизни. В ряде районов во время выборов в местные Советы депутатов трудящихся 17 июня с.г. отдельные сектанты не принимали участие в голосовании. В Калиновском, Тывровском районах, г. Виннице имели место факты, когда юноши-сектанты призывного возраста отказывались от службы в Советской Армии.

Проверкой установлено, что партийные, советские, административные органы Шаргородского, Тывровского, Хмельницкого, Могилев-Подольского, Вернадского, Гайсинского районов глубоко не анализируют состояние и причины религиозности населения, в частности деятельности нелегальных сект, слабо организовывают индивидуальную работу среди верующих. В этих и других районах, а также в г. Виннице не ведется надлежащая борьба против нарушений сектантами законов о культах. На местах еще медленно решаются вопросы о регистрации нелегальных сектантских групп, верующие которых признают советские законы.

Все еще недостаточно ведут борьбу за соблюдение религиозниками советских законов о культах облпрокуратура, облуправлеие внутренних дел, облотдел юстиции.

Обком Компартии Украины постановляет:

1. Во исполнение постановления ЦК Компартии Украины от 9 октября с.г. обязать горкомы, райкомы партии, исполкомы городских и районных Советов депутатов трудящихся осуществить конкретные мероприятия по усилению атеистической пропаганды и антирелигиозной работы, распространения правовых знаний, обратив особое внимание на индивидуальную работу среди верующих. Изучать и анализировать процессы, происходящие в нелегальных религиозных группах, своевременно и активно противодействовать им.

2. Уполномоченному Совета по делам религий по Винницкой области, советским и административным органам в районах, где активно действуют нелегальные сектантские группировки, усилить контроль за соблюдением законодательства о культах, разработать и осуществить необходимые мероприятия, которые обеспечили бы прекращение их противозаконной деятельности, оперативно решать вопрос о регистрации тех нелегальных религиозных общин, члены которых признают советское законодательство о культах.

3. Прокуратуре области, управлениям внутренних дел и комитету государственной безопасности оказывать более активную помощь советским органам на местах в раскрытии нелегально действующих сект и привлечении их руководителей к ответственности.

4. Областному отделу юстиции, облсуду усилить надзор за рассмотрением судами дел о нарушении советского законодательства незарегистрированными религиозными сектами, давать необходимые рекомендации по этим вопросам нарсудам области.

5. Редакциям областных, районных и многотиражных газет, а также местного радиовещания систематически давать материалы, в которых раскрывать антиобщественную деятельность нелегальных религиозных групп на территории области.

6. Считать необходимым создать при облисполкоме совет по контролю за соблюдением советских законов о культах.

7. Горкомам, райкомам партии, прокуратуре области, облуправлению внутренних дел, областному отделу юстиции, уполномоченному Совета по делам религий по Винницкой области о проведенной работе информировать обком Компартии Украины до 1 сентября 1974 г.

ДАВО. — Ф. П.–136, оп. 65, спр. 71. — Арк. 3–5. Оригінал. Машинопис.

Документ № 204
Доповідна записка прокурора Вінницької області Г. Тарнавського у Вінницький обком КПУ про виконання постанови бюро «Про посилення боротьби з незареєстрованими релігійними сектами»

28 серпня 1974 р.

Сообщаю, что во исполнение постановления бюро обкома Компартии Украины от 26 октября 1973 года «Об усилении борьбы с незарегистрированными религиозными сектами» органами прокуратуры приняты меры к усилению надзора за деятельностью исполкомов местных Советов и органов внутренних дел по выявлению незарегистрированных религиозных сект и привлечению к ответственности их руководителей.

Эти вопросы были обсуждены на междуведомственных совещаниях с участием работников органов внутренних дел, исполкомов и административных комиссий. Организовывались проверки в населенных пунктах, в которых по имеющимся данным, действовали нелегальные религиозные группы, виновные привлекались к ответственности.

Так, в Литинском районе в первом полугодии 1974 года привлечено к административной ответственности за нарушения законодательства о религиозных культах 26 человек, в то время как за весь 1973 год два человека.

Активизировалась работа по пресечению нелегальной деятельности баптистов-раскольников в г. Виннице, Винницком, Хмельницком и некоторых других районах.

Прокуратурой Винницкой области привлечены к уголовной ответственности по ст. 138 ч. 2 УК УССР руководители секты баптистов-раскольников г. Винницы Огородник С.Г., Гончаров А.Н., Тысячук А.Т. и Машницкий И.А. за грубые нарушения законодательства о религиозных культах, выражающиеся в организации и проведении нелегальных собраний верующих, организации молодежно-детских кружков, призывов к неподчинению требованиям законодательства о религиозных культах, распространении нелегальной религиозной литературы и клеветнических сведений о гонениях «за веру» в СССР.

Предварительное расследование по делу закончено и в ближайшее время Огородник С. Г., Гончаров А.Н., Тысячук А.Т и Машницкий И.А. предстанут перед судом.

Органами прокуратуры активизирована также пропаганда советского законодательства о религиозных культах среди населения.

Прокуратурой области даны указания горрайпрокурорам о дальнейшем усилении прокурорского надзора за исполнерием указанных законов.

Прокурор Винницкой области підпис Г. Тарнавский

ДАВО. — Ф. 136, оп. 66, спр. 167. — Арк. 176–177. Оригінал. Машинопис.

Документ № 205
Доповідна записка виконуючого обов'язки начальника Управління внутрішніх справ Вінницького облвиконкому В. Корнійчука у Вінницький обком КПУ про виконання постанови бюро обкому КПУ «Про посилення боротьби з незареєстрованими релігійними сектами»

28 серпня 1974 р.

Управлением и горрайорганами внутренних дел области в целях выполнения требований постановления бюро Винницкого обкома КП Украины № Б–57/3 от 1 ноября 1973 года[1] «Об усилении борьбы с незарегистрированными религиозными сектами», в текущем году проведено ряд организационных и практических мероприятий, направелнных на пресечение деятельности нелегально сектантского подполья.

В 1973 году совместно с уполномоченным Совета по делам религии при Совете Министров СССР по Винницкой области уточнены учеты и списки зарегистрированных и не состоящих на учете сектантских групп.

Данные о их наличии и численности в разрезе районов доведены до всех органов внутренних дел и участковых инспекторов, на территориях обслуживания которых функционируют эти группы.

Эта работа управлением внутренних дел систематически анализируется, а по результатам анализа горрайорганам направляются необходимые указания и рекомендации.

В ноябре 1973 г. во все горрайорганы области направлено указание, в котором предложено всем начальникам ГО, РОВД принять решительные меры к коренному улучшению работы по пресечению деятельности сектантского подполья и обязать участковых инспекторов совместно с сельскими и поселковыми Советами и общественностью выявить и взять на учет в разрезе каждого населенного пункта все зарегистрированные и незарегистрированные сектантские группы, выявить их руководителей и строго предупредить об ответственности за нарушение законодательства о религиозных культах.

В этом указании даны соответствующие рекомендации по пресечению деятельности сектантского подполья.

Состояние работы органов внутренних дел по организации борьбы с нарушениями законодательства о религиозных культах обсуждалось в июле с.г. на областном совещании начальников ГО, РОВД и их заместителей.

С докладом по этому вопросу перед старшими инспекторами наружной службы ГО, РОВД выступил уполномоченный Совета по делам религии тов. Куликов С.Ф.

Для обобщения анализа состояния работы по борьбе с нарушителями законодательства о религиозных культах управлением внутренних дел введена ежеквартальная отчетность ГО, РОВД по этому виду правонарушений.

В результате проведенных мероприятий по борьбе с нарушениями законодательства о религиозных культах, в первом полугодии 1974 года на территории области, выявлено 81 таких нарушителей (против 42 в 1973 году) при чем 46 нарушений выявлено работниками милиции, а остальные исполкомами местных Советов и общественностью.

По всем выявленным нарушениям к виновным приняты меры административного и общественного воздействия.

Наиболее активно эта работа проводилась на территории Литинского района, где в первом полугодии 1974 года выявлено 24 нарушения, Мур. Куриловецком — 13, Крыжопольском — 7.

В указанных районах активное участие в борьбе с нарушениями законодательства о религиозных культах принимают как органы милиции, так и исполкомы сельских, поселковых Советов депутатов трудящихся и общественность.

Неудовлетворительно организована борьба с сектантским подпольем на территории Барского, Бершадского, Ильинецкого, Казатинского, Калиновского, Тульчинского, Тывровского, Хмельницкого и некоторых других районов области, где имеется большое количество незарегистрированных и незаконно действующих религиозных сект.

На протяжении первого полугодия 1974 года в этих районах не выявлено ни одного случая нарушений законодательства о религиозных культах.

Управлением и горрайорганами внутренних дел совместно с партийными и советскими органами на местах принимаются дополнительные меры по активизации борьбы с нарушениями законодательства о религиозных культах и, прежде всего, с сектантским подпольем.

И.о. начальника УВД Винницкого Облисполкома підпис В. Корнейчук

ДАВО. — Ф. 136, оп. 66, спр. 167. — Арк. 179–180. Оригінал. Машинопис.

Примітка: [1] Так в тексті. Див. док. № 203

Документ № 206
Витяг із ухвали Судової колегії в кримінальних справах Верховного Суду УРСР про припинення справи громадянина В. Лисенка за відсутності складу злочину

23 листопада 1989 р.

Вироком судової колегії в кримінальних справах Вінницького обласного суду від 28 червня 1983 р. Лисенка Вілі Михайловича засуджено за ст. 187 п. 1 до двох років шести місяців позбавлення волі у виправно-трудовій колонії загального режиму.

Справа в касаційному порядку не розглядалася.

Лисенка визнано винним в тому, що він, працюючи вчителем німецької мови Воєводницької восьмирічної школи, систематично писав вірші, в яких містилися неправдиві вигадки, що порочили радянський державний і суспільний лад, а також протягом 1972–1982 рр. в бесідах із знайомими Дунським і Непокойчицьким поширював вигадки такого ж змісту.

В протесті заступника Прокурора УРСР поставлено питання про скасування вироку щодо Лисенка та закриття провадження в справі за відсутністю в його діях складу злочину.

Протест підлягав задоволенню з таких підстав.

На попередньому слідстві і в судовому засіданні Лисенко, визнаючи свою винність частково, заперечував умисел зводити наклеп на радянський державний і суспільний лад.

Аналіз віршів Лисенка і його висловлювання в бесідах із знайомими свідчили, що в них давалась критична оцінка окремим явищам і фактам, що мали місце в застойний період в політичній, економічній, ідеологічній сферах, викривались недоліки в судовій, фінансовій, житловій діяльності та боротьбі з правопорушеннями.

З урахуванням цих обставин, слід визнати, що в діях Лисенка немає складу злочину, передбаченого ст. 187 п. 1 КК, в зв'язку з чим вирок підлягав скасуванню із закриттям провадження у справі.

Керуючись статтями 393, 394 КПК, судова колегія протест заступника Прокурора УРСР задовольнила, вирок судової колегії Вінницького обласного суду щодо Лисенка Вілі Михайловича скасувала, а справу на підставі п. 2 ст. 6 КПК провадженням закрила за відсутністю в його діях складу злочину.

Друкується за: Реабілітація репресованих: Законодавство та судова практика, – К., 1997. – С. 274–275.

Упорядники: **В. Васильєв**, кандидат історичних наук
С. Калитко, кандидат історичних наук
П. Кравченко, кандидат історичних наук
Р. Подкур, кандидат історичних наук

Розділ III

СПОГАДИ ГРОМАДЯН, ЯКІ ПОСТРАЖДАЛИ ВІД ПОЛІТИЧНИХ РЕПРЕСІЙ

Лише у роки піку репресій — 1937–1938 рр. — у тодішній області розстріляно 13 475 жителів, із них: за сталінськими розстрільними списками НКВІ — 5 535 чол., за постановами Особливихтрійок УНКВД — 7 940 чол.

Пекарчук Степан Тимофійович,

1904 р.н., народився в смт. Брацлав, Немирівського району, українець, студент Львівської богословської академії (тоді в складі Польщі). Одружений. Арешт. 4.07.1932 р. у м. Брацлаві. Звинувач. за ст. 54-11 КК УСРР. За постановою судтрійки колегії ГПУ УСРР від 21.09.1932 р. засуджений до розстрілу. Даних про виконання вироку немає. Реабіл. 25.12.1989 р. Вінницькою обл. прокуратурою.

«ЖАХИ СОВІЦЬКОГО ГУЛАГу»

«Мені хотілося б оповісти про життя в совіцьких тюрмах та на каторзі, де мені прийшлося провести сім тяжких років ув'язнення, переплетених з страшними жахами, не зрозумілими для культурної маси людей. Не знаю, чи вдасться це мені зробити, бо перо не в силі передати всього того, що бачилося і переживалося...

В 1932 році по арешті я був спроваджений до Вінницької центральної тюрми. Замкнулася за мною брама, і з того часу сім довгих років я мусив переносити на собі большевицькі експерименти і лише короткими перервами, під час втеч з в'язниць, вдавалося ковтнути свіжого повітря. За довгі роки перебування в неволі мені прийшлося перебувати в тюрмах: Одесі, Києві, Миколаєві, Єлисаветграді, Брацлаві, Вінниці і Ленінграді та в «Соловках», і по всіх тюрмах життя і стосунки однакові. Я це кажу тому, щоби читач міг уявити, що я беру масштаб загальний.

«Немає нічого страшнішого, як попасти в одну з совітських тюрем. Тюрма це є тяжка, повільна смерть од голоду, від недостачі повітря...» — писав один з політичних в'язнів сотник Матвієнко.

Правдиві слова, але ж цього ще мало, А жахи тюремного побуту, а жахи стосунків з владою? Це робить душу людини дикою, нездатною в майбутньому до життя здорового...

Я пам'ятаю випадок: це було в Вінницькій тюрмі. В місті Деражні була заарештована українська політична організація. Арештованих налічувалося спочатку понад 300 чол[овік], більшістю селян і вчителів, були й жінки, були й учні молоді, і всі вони містилися на 2-му поверсі в Винницькій тюрмі. На тому ж коридорі сиділа й наша організація з Брацлавщини в кількості 43 чол[овік] і от од недостачі їжі, тісноти, бруду почався черевний тиф між нами. Щодня виносили 3–4 чоловіки мертвих. Короче кажучи, коли стала на суд організація, то деражнянців налічили лише 84 чол., а решта? Останні всі пішли на Божий суд.

Судова розправа відбувалася на 3-му поверсі, також в тюрмі, в залі бувшої церкви; по 45 хвилинах суд виніс вирок — кара смерті всім 84 чоловікам.

Що відчували ми, вичікуючи того ж самого, коли по кількох днях приїхали тягареві самоходи забирати смертників для виконання вироку. Завмерла на хвилину тюрма. Кожен притаївся, притискуючи серце в грудях. В напруженню хвилина мертвої тиші. Ввійшли кати... дзвін зброї, колодок, залізних брам...

Порожніє камера, один за другим тягнуться на коридор. А там всім в'яжуть руки дротом. Ведуть на двір. Тюрма здригнулася, ті плачуть, ті кричать: «прощай, товариші», той просить жінку й діти привітати, та голосом таким, що аж в душі холоне, голосом, в якому чути смерть.

Кілька чоловік заспівало: «Україно, моя мати» і за хвилину всі ті немічні, безсилі бідолахи, які незабаром будуть вкриті глибоким шаром землі, стрепенулися і пісня, підхвачена десятками голосів, гордо залунала в похмурих стінах тюрми і під сердитий рокіт самоходів і лайку конвою, стала віддалятися, зникаючи в далині. Співали через усе місто. Коли почую я ще пісню ту від них, від тих, з ким горя стільки розділив, кого так щиро я любив... Нема, останній звук бринів, бринів і завмер у далині. Щось душило в грудях, підступило до горла, і сльози, безсилі сльози, полилися, омиваючи пам'ять братів. Пройшли роки, і лише трава, яка поросла густим килимом на могилі борців за волю, оповість нам — покаже їх могилу.

Ще випадок один: засуджені на смерть з загону Гальчевського — Кохан, Хмара (Харченко), Погиба, Дідурі, два брати, Огородник, забарикадувалися в камері і, не даючися в руки, 12 годин одбивалися цеглою з розібраного простінку і нарешті аж вранці були побиті через вікна, при чім при стрілянині було ранено 3 других в'язні. І важко, і боляче нагадувати хвилини ті, а вкупі з тим приємно бачити, як уміють умирати кращі борці за визволення нашої країни.

Я привів один приклад; всі такі події одна з другою нитками тягнуть нерви, рвуть безжалісно і роблять людину нездібною до життя.

Таким чином, тюрма на 50 відс[отків] переповнена «живими трупами», «живими не похованими» і лише відбірні щасливці по 2-х або 3-х роках ув'язнення виходять на волю здатними до праці.

Аби це не видавалося витвором фантазії порожньої, я наведу цифри, які я пам'ятаю про деякі тюрми; це дасть можливість з'ясувати, що саме сприяє тому, що опріч терористичного «законного» знищення людей владою, нищиться така величезна кількість народу умовами ув'язнення.

На сімдесять тюрем України щомісячно виконується вироків судових засуджених на кару смерті в середньому від 12 до 19 чоловік на кожну тюрму.

В Одеській тюрмі 1927 р. за травень, червень, серпень виконано 87 чол., з них 12 чоловік з повстанського загону «Лютні».

В Миколаєві за січень, лютий, березень 41 чол.

У Вінниці за перебування двохлітнє щомісячно не менш 12 чоловік покарано на горло з організації та загонів Деражнянської — 84, Тростянецької — 9 чол[овік], Немирівської, Шпиківської — 36 чол[овік], загону Гальчевського — дружина його і 19 повстанців, Гончарука — 6 чол[овік] і т.д.

Нема можливості згадати всіх, що загинули. Це ті, кого знищують безповоротно зразу. А ті ще маються, що гинуть од умов. Як вже вище згадував, відсутність свіжого повітря це є страшним лихом замкнених тому, що сприяє всім родам хвороб, а півгодинна прогулянка в тюремному дворі ні літом, ні зимою не дає бажаного впливу на здоров'я; літом тому, що на терені кількох десятків метрів, шурує сотня ніг, від чого здіймається такий порох, що на двадцять кроків нічого не видно, а в зимі на вісімдесят відсотків в'язні роздягнені і зовсім не мають змоги йти на гулянку; провітрювати

помешкання по тим ж причинам неможливо, аби не напускати холоду. По камерам, де колись утримувалося 10 в'язнів, тепер з певністю сказати можу, без винятку по всіх тюрмах України утримується мінімально 50.

Одеська в'язниця, яка складається більшістю з поодиноких камер і була розрахована на максимальну кількість 952 в'язні, в даний мент на протязі всього часу утримує в собі не менше 3500 в'язнів; це маємо по 6 чоловік на одиночну камеру. Одиночна камера має ширину 2 метри, у височінь на зріст високого чоловіка і в довжину 3 метри. На цьому терені мусило лягти спати 6 чоловік та ще покласти відро з водою «парашу», посуд для їжі і т. ін.

Підлога цементова. І так проводилися роки. Правда, частина в'язнів ходить на роботи, але дуже мала, щось чоловік 500.

Вінницька в'язниця, розрахована на 350 осіб в нормальних умовах, утримує увесь час не менше 1500 чол[овік].

Брацлавська, розрахована на 82, утримувала все від 800 до 900 чол[овік]. Від такої страшної тісноти, коли в'язні, в повному розумінню слова, сидять один на другому, розводяться: бруд, паразити, а з ними ріжні шкіряні і внутрішні хвороби. В'язні утримуються в своїй власній одежі і лише в рідких випадках видається білизна і то лише тим, які виконують яку-небудь працю в середині тюрми, як то поварі, уборщики, дроворуби і т. п.

Їжа видається в малій до смішного кількості, з розрахунку по 11 коп[ійок] на душу в добу, за які гроші кожен в'язень дістає вранці 200 гр[амів] хліба і гарячий окріп, в обід — рідку супу в кількості приблизно 2-х чайних склянок і ввечері кип'яток. Цих харчів, само собою, ні в якім разі не вистарчить для здорового організму, коли з боку нема матеріальної допомоги. В'язень за самий короткий термін — 3–4 місяці страчує сили та набуває хвороби.

Це — головні причини з боку матеріального, а крім того ще не треба забувати постійного пригнічення морального.

По прибуттю нових в'язнів до тюрми, останніх з початку надсилають до карантину, де мусять пробути два тижні, після чого розбиваються в деяких тюрмах по розрядам, себто засуджені, із суворим відокремленням, без суворого відокремлення і службовці, а в інших тюрмах розбиваються по злочинам, чи артикулах обвинувачення. Одначе політичні в'язні жадними правами не користуються і більшістю сидять вкупі з кримінальними злочинцями.

Гарне враження на мене зробило моє перебування в Одеському карантині в 1927 році. Окрема будівля, досить чиста, без великого переповнення, правда з певною ізоляцією від тюремного життя, але поскільки політичні сиділи окремо, то це саме сприяло уникненню стосунків з кримінальними, при перших одзнаках хвороби давалася лікарська допомога. Але це лише два тижні, після того всіх, відбувши карантин, переводять в загальний корпус, де і починається справжнє «життя в могилі».

Відзначаючи одеський карантин, зазначу тільки, що на десятки тюрем на Україні він є одним з кращих. Всі ж останні перебування по інших карантинах зв'язані у мене з самими тяжкими спогадами.

В серпні місяці 1927 р. я був переведений з Одеської тюрми у Вінницю і запроваджений в карантин. Темний, напівпідвальний коридор карантину здався мені

страшним і неприємним (я мушу вставити, перед тим раніше я сидів у Вінницькій тюрмі, але те місце, про яке оповідаю, перше було складом вугілля і дров і в мою відсутність було відремонтовано під карантин). Розчинилися двері камери і десятки різноманітних до млости бридких пахощів разом пахнули мені в лице. Мені здалося, що задушуся від відсутності повітря. В темряві камери ворушилися десятки обдертих і схудлих людей, простягаючи на зустріч мені дрижачи зашмаровані руки, благаючи й стараючись висмикнути з-під пахви мою саківку з хлібом. І тільки окриками та стусанами кількох старих кримінальників, які знали мене раніше по Вінницькій тюрмі, вдалося навести порядок.

Нема ані аршина вільного місця, де можна було б не те що лягти, а підсісти.

Камера з себе уявляла вузьке продовгасте помешкання. З обох боків під стінами збиті нари, на нарах, під нарами і на цементовій підлозі в два ряди по середині лежали і сиділи в'язні, не маючи змоги рухатися, і лише коло дверей залишався шматочок вільного місця, аби можна було підійти напитися води, чи по «потребі».

До кожного нового прибулого незнайомого підходять «Івани» (так звані старші), вони розганяють «шпану», забирають їжу та що є ліпшого з одежі, при найменшому опорі б'ють, і б'ють в такі місця, щоби не залишилося знаку: в живіт, під груди і т. д. Після всього, провадяться «хрестини» нового, примушують роздягатися зовсім і танцювати, просиджувати годинами на «параші», набивають в ніс тютюн, приколюють стиха до спини папір, який запалюють, а ціла камера в той час губами дзвонить на пожежу, а ніч настане, всі поснуть, тоді один з «Іванів» намотує «новому» на пальці ніг папір намочений у нафті і запалюють і т.і.

Чи то ж можна перелічити чи змалювати яскраво всі ті різноманітні знущання тюремних ватажків над останньою масою в'язнів.

Уникнути цього можна лише завдяки знайомстві з одним з ватажків. Були випадки, що «новачок» доведений до одчаю, скаржився адміністрації тюрми, але ж це є одна з самих страшних помилок для всіх новоприбувших. За дві чи три години знає вся тюрма, що такий то в'язник зробився «лягавим» (стукачем), себто донощиком, і з того часу його починає ненавидіти вся тюрма; кожен з кримінальників при кожній нагоді рахує своїм святим обов'язком вдарити «лягавого». Навіть при переїзді до іншої тюрми за таким «лягавим» йде опінія і кримінальники тої тюрми зустрічають його так само. Траплялися нерідкі випадки, що такого нещасного забивали на смерть, без жадної для себе кари, поскільки винних виявити нема жадної можливості (до інтелігентних в'язнів чи з політичних чи службовців всі криміналісти і ватажки відносяться з повагою і останні цього уникають, але ж до деякої міри мусять коритися волі ватажків, принаймні з перших днів свого перебування в тюрмі).

Таким чином адміністрація, майже зовсім не втручається у внутрішнє повсякдене життя в'язнів і лише слідкує за тим, щоби в'язні виконували свої обов'язки щодо стосунків з дозором, а таких ватажків тюремних боїться не тільки дозор, а навіть адміністрація. Ватажки вибиваються з великих кримінальників, засуджених на 10 років, що відбували кілька разів кари, чи з слідчих, що чекають за вчинені грабунки й смерті, а таким нічого не стоїть підстерегти на коридорі ворога й вштрикнути в спину ніж.

При кожній тюрмі (поправка — трудовій установі) мається і культосвітній відділ, в який входять: бібліотека, більшістю з політичними брошурами, школа, клуб, де працює

драматичний гурток і інші гуртки — політично-господарський та ін. Праця культвідділу провадиться культурнішими силами з в'язнів.

Маються також майстерні: шевська, кравецька, ковальська, столярна, де працюють також в'язні, але виключно фахівці, остання маса в'язнів примушена сидіти роками по камерам, тупіючи, не діючи, з одною лише думкою, як дістати зайвий кусень хліба. Отже на цю категорію припадає більшість селян і коли в його виснаженій голові панує лише одна думка про хліб, не може бути балачок про його культурне виховання. З цього всього можна вважати, що самі страшні наслідки тюрма лишає більшістю у селян.

Найбільше серед в'язнів по всіх тюрмах України українців; на жидів та інші народності припадає незначна кількість.

З українців відсотків 60 припадає на селянство, 30 — на кримінальних злодіїв та рецидивістів і решта — на інтелігенцію, як сільську, так і міську (в цей склад входять різні совітські службовці). Я не беру в розрахунок за останні роки політичних в'язнів, яких більшістю відсилається на заслання, а при доказанні справи здебільшого засуджувалося до смерті.

Навесні 1928 р. вжили рішучих заходів щодо знищення як політичних, так і кримінальних злочинців. З цього часу на арену карної політики виступають «Соловецькі острови», на яких владою відкриваються концентраційні табори, справжня совітська каторга. Етап за етапом ковтають Соловки всю молодь, найкращі сили українські гинуть. Вернулися часи Петра та Катерини.

Я змалював наскільки вмів куточок більшовицької тюрми, але не настільки яскраво, як бажалося все те, що переживалося, лягло в душі глибокою борозною і ніякі роки не в силах вигладити її, а спогади про те гірко шарудять душу і не дають можливості оповісти докладно і повно.

* * *

Від океану срібним пасмом на 400 кілом[етрів] тягнеться на південь Біле море, по якому розсипано кілька островів. В старі часи на островах тих, так званих «Соловках», збудований був монастир, куди засилалися ченці за різні провини.

І от більшовиками на тих островах було закладено концентраційний табір, який існував з 1924 р., але багато мешканців в собі не утримував. З весни 1928 р. щодня без перерви зо всіх тюрем України, Кубані та Дону почали до Соловків прибувати засуджені на різні терміни кари, а разом з цим на волі почалася «ізоляція» небезпечного елементу, який по розрахунках влади є чи може бути небезпечним. Всі ті, що були під судом і слідством, бувші старі царські службовці, поліцаї, старшини царського, гетманського й петлюрівського військ, мешканці, що мали маєтки, відібрані владою, торговці, та ті з селян, які насмілилися висловитися проти влади, всі поступово заарештовувалися та відправлялися на заслання.

Кара відзначається не менше, як на три роки, по відбуттю яких, коли уряд знаходить, що засланець ще може бути шкідливим, подвоюють іще на три.

До Соловків надсилаються, опріч таких, які мають визначену кару 5, 8, 10 років, ще без визначення кари; такий засланець може пробути на засланню багато років і звільняється лише в тих випадках, коли цілком загубить здатність до праці і життя.

По відбуттю кари в засланню на Соловках, справа засланого надсилається до Москви до начальника спеціального відділу при ГПУ Гліба Бокого, котрий призначає справу на розгляд в колегії, яка складається з 3-х чоловіків. При розгляді справи визначається, куди надіслати засланця на дальніше мешкання. Засланців, відбувших кару, більшістю надсилається на Урал і в Сибір, як вільних засланців, де вони відбувають визначену дальніше кару в 5 чи більше років.

Від великої кількості мешканців в таборах справи розглядаються дуже помалу, так що засланці по відбуттю кари продовжують сидіти на протязі 6 місяців, року, а то й більше. Випадки звільнення з Соловків дуже рідкі, оскільки рідкі випадки, що засланець здужає відбути кару і не загине раніше.

В самий короткий термін на самих островах не вистачало для засланців ні місця, ні робіт, через що був відкритий, на березі моря, недалеко від м. Кемі «1-й відділ табору» чи, як він звався, Кемський пересильний пункт. В тому ж таки 1928 р. були збудовані табори: в околицях Архангельська, на північному Уралі, «Вішерський табор», на річці Печорі «Усть-Сисольський», за Байкалом на річці Лені «Забайкальський» і на весні року 30 буде будуватися табір в Туркестані в «Голодному Степу». Всі ці табори по своїм климатичним умовам та структурою нічим не відріжняються від Соловецького.

Всі табори носять одну назву «СЛОН» — «соловецкі лагеря особого назначения» і керуються установою, яка зветься «Спецотделом», це при московськім Політичнім Управлінню.

У кожного прибулого до Соловецького табору засланця складається враження з першого дня, що табір — це є таке місце, звідки більшість засланців не вертається, і це так є в дійсності.

В 1928 р. до Соловецького табору на Мурмані було надіслано за літо (заслання проводиться лише влітку) 42000 чол[овік] і вже на весну 1929 р. їх залишилося тільки 19000, з них 2400 жінок. З весни 1929 р. Кемський пересильний пункт поповнюється і перепускає через свої дроти новий кадр засланців в кількості 39000 чол[овік] Весь склад засланців на Соловках складається в національнім відношенню так: українців 53 відс[отків], (з них кримінальних злочинців — 23 відс[отків], а останні політичні), кубанців, донців та уральців — 25 відс[отків], кавказців та туркестанців — 12 відс[отків] і росіян та ін. 10 відс[отків] Отже ці цифри самі за себе кажуть, до чого скерована карна політика совєтів.

На ряду з засланням до Соловків, того ж таки року, по відомостям з листів, було надіслано до Архангельського табору 190 вагонів (вагон вміщає в середньому від 70 до 90 чол[овік]), до Вішери — 174 вагони, до Усть-Сисольська — 98 вагонів, відносно Забайкалля відомостей не маю.

Вся ця величезна кількість людей, без різниці, щороку ковтається лісами північного краю, і ніхто не знатиме їх гіркої долі. ГПУ, як вірний пес стоїть на сторожі охорони таємниці і глибоко ховає кінці своїх нових застінків, і всіх тих, хто насмілився лише сказати про Соловки, чекає життя в Соловках.

Як я вже вище торкнувся, клімат по всьому Мурманському краю, завдяки географічному положенню, надзвичайно вогкий, і влітку, і зимою по кілька разів на день йде дощ та сніг, які не маючи стоку, наповнюють мочарі та багна новими запасами води.

В перших числах лютого місяця, за два з половиною місяці зими вперше сходить на хвилину сонце і знову ховається за обрій і що далі, то більше триває в небі, а в червні місяці сходить в останній раз і залишається, блукаючи по небу, ціле літо. Літо триває найбільше до серпня місяця, починаючи з червня. В теплі дні багна парують і розносять в повітрю гнилі пахощі смердячих боліт. Величезна кількість комах і мошкари хмарами літають в повітрі, і при роботі залізають в очі, ніс, рот, кусають за всі відкриті частини тіла, не даючи спокою і можливості робити. Після роботи, стомлене тіло зудить від укусів і вкривається пухирями, які роз'ятрюються в рани і, засихаючи, вкривають струпом шию, обличчя та руки.

В коротких рисах, загально я змалював той край і засоби, куди дістаються і де калічаться засланці, де і мені прийшлося провести кілька тяжких місяців, переповнених одчаєм, і лише завдяки щасливому випадкові та винахідливості мені вдалося уникнути загальної долі.

В своїх наступних розділах я постараюся ширше та детальніше окреслити дещо з соловецького життя.

* * *

На південно-західному боці Білого моря, там, де холодні хвилі одноманітно вихлюпують коло камінних берегів свою тужливу скаргу, розкинувся невеликий острів, який мав в радіусі не більше кілометра.

Старі люди оповідають, що за давніх часів на тім пустельнім острові оселився піп, котрий за свої гроші вибудував там невеличку церкву. З того часу острів став зватися «Поповим».

Минули десятки років. У дикім Мурманськім краю, в болотах гадюкою звилася колія залізнична, і рідкі мешканці здивовано дивилися, як, прорізаючи нічну темряву, з шумом і гуркотом неслися потяг за потягом і зникали в далині, лишаючи після себе густий смердючий дим. Острів заповнився мешканцями вільними й невільними, а старенька церква й досі маячить хрестами золотими, що почорніли від часу.

В 12-ти кілометрах від острова стоїть залізнична станція Кемь, а біля неї виросло невеличке місто. Од Кемі колія одною віткою звертає круто на північ до м. Мурманська і невеличкою віткою на острів, де вибудовано морську пристань.

Острів сам по собі уявляє пиріг, середина якого запала, від чого обидва кінці піднеслися догори своїми кам'яними скелями, вкритими дрібними кущами. Поруч з морською пристанню розкинувся лісом дощок величезний тартак, що розсипає по всьому острову кавалки дощок, кору та соснову тирсу, яка грубим шаром вкриває не тільки шляхи, а й будівлі навколо.

На південному взгір'ю, на довгій тичці байдужо полощеться в холодних хвилях вітру червоний прапор, відзнака табору засланців. Табір займає майже третину острову і трьома боками сповзає аж до самого моря. Навкруги, двома густими рядами, табір оточують дроти, між якими ходять вартові. З одного боку від острову в дротах чорніє брама, над якою на великій вивісці значиться «СЛОН ОГПУ. Кемперпункт» (Кемський пересильний пункт).

Від воріт тягнеться широка дощана дорога — «лінійка», аж до другого кінця табору і закінчується широкою площею, на якій провадиться прийом новоприбулих засланців.

Під ворітьми з правого боку, під самими дротами притулилося вартове помешкання, з лівого — будівля комендатури, котра одним вікном виходить за дроти і через те вікно приїзжі на побачення беруть перепустки. В комендатурі щодня знаходиться вартовий по табору, комендант з помічником, староста табору, вартовий ротний дозорець та взводний. З обох боків «лінійки» до самої площі тягнуться одноповерхові бараки, в кількості восьми, виключно призначені для сталих мешканців табору. Всі новоприбулі містяться перші дні на площі, а за кілька днів зміщуються в барак за площею, яко карантин. Площа займає весь південний куток табору і оточується з півдня дротами, а з півночі помешканнями клубу і п'ятьма продуктовими складами. Від площі з лівого боку паралельно з заселеними бараками містяться будівлі «Відділу праці», бухгалтерії, адміністративного відділу, таємного оперативного відділу, електровні, лазні і 4 кухонь, далі — крамниця, пекарня, лікарня для дозору, а під самими дротами стайня з кіньми та волами.

Бараки для сталого мешкання засланців з середини уявляють з себе напівтемне мешкання, розділене на четверо дощаною перегородкою. В кожному з чотирьох відділів з обох боків йдуть двоповерхові «нари» і лише посередині залишається доріжка, аби можна було пройти до нар; нари збудовано з грубих необтесаних палів. Біля вхідних дверей відбито дошками невеличку сепаратку, її призначено для мешкання адміністрації баракової.

Кожний з бараків має свою порядкову чергу та назву роти, яка складається з чотирьох взводів по відділам бараків. Ротою безпосередньо керує дозорець, котрий має помічника і чотирьох взводних дозорців. Як ротний, так і взводні дозорці, належать до «Охорони внутрішнього дозору» і призначаються з засланців, засуджених за службові злочини, або тих, що служили в органах ГПУ, міліції, розшуку, армії чи інших установах, які мають зв'язок з охороною державного устрою. Внутрішній дозор підлягає та виконує розпорядження начальника внутрішнього дозору та старости табору. На вищезазначені посади призначаються теж засланці, що мають заслуги перед совєтською державою. Наприклад, під час мого заслання в таборі начальником внутрішнього дозору був засланець на 10 років, на прізвище Хоружик, колишній генеральний прокурор Азербайджанської республіки, а старостою — засланець Гончаров, колишній начальник ГПУ Уральської області. Староста табору та начальник внутрішнього дозору керують табором в стосунках з засланцями, приймають новоприбулі партії і являються посередниками між начальником табору та загальною масою засланців.

Опріч внутрішнього дозору є ще дозор зовнішній (воєнізована охорона), яка провадить охорону навкруги табору на різних роботах зовнішніх. В цю охорону приймають частинне також в'язнів на тих же принципах, що і до внутрішньої охорони.

Загальний догляд за табором провадять вартові коменданти з вільнонайнятих.

Щовечора о 7 год[ині] по дзвінковому гаслі всі засланці шикуються на чолі з ротним дозорцем, перед своїми ротами на перевірку. При підході вартового коменданта ротний подає команду «смірно», а сам, тримаючи руку «під козирок», іде назустріч з рапортом, після чого вартовий підходить до роти з вітанням: «здравствуйте, 6-та рота», на що останні відповідають: «здра» і по команді розлічуються по порядку номерів. Після перевірки мають право лягати спати, кому не належить йти на нічну роботу. Ранішня перевірка провадиться о 4 годині, а в пів до шостої розпочинаються роботи і

починається денне життя. Робіт в самому таборі нема, хіба що дрібні господарські роботи, і ті з засланців, що попадають на них, рахують себе одними з найщасливіших, бо принаймні хоч заховують своє здоров'я. Всі останні роботи провадяться за дротами. Частина в'язнів працює на тартаку по 16 годин денно, інші — на морській пристані та залізничній станції по навантаженню, на морському сплаві, себто з півночі морем сплавляються плоти дерева, яке витягається на беріг, очищується від кори і складається в стоси до приходу чужоземного пароплаву. Пароплави приходять більше восени з Фінляндії, Норвегії, Англії — з держав, від котрих соловецьке управління має замовлення на ріжне дерево.

* * *

Для всіх цих робіт, як я вже згадував вище, тримаються в таборі сталі мешканці, це та категорія засланців, яка в більшості вибуває благополучно термін кари і має надію бодай за кільканадцять років дочекати тої хвилини, коли перед очима знову розкинуться і зашумлять кучеряві рідні сади. Всі новоприбулі партії засланців поділяються на чотири категорії. До першої категорії належать повні інваліди без рук, ніг, до другої — хворі на сухоти, не менше, як другої стадії і ті, що мають значні ушкодження на тілі, до третьої і четвертої категорії належать всі здорові, здатні до найважчої праці. До розбивки на категорії вся новоприбула партія з першого дня засилається на саму важчу роботу, де тримається без їжі в безперервній праці від 24 до 36 годин, після чого видається перший раз їжа та шестигодинний спочинок, по якому знову такий же термін праці. Це провадиться на протязі приблизно двох тижнів, з метою убити в засланцеві дух бадьорості і надати думку, що він, як людина, не має в очах влади (принаймні в очах дозору) жадної ціни і при найменшому опорі буде знищений без всякого жалю. При цьому також відіграють немалу роль побої; до них на перших порах в стосунках з новими засланцями заохочує дозорців навіть і вища адміністрація, а це дуже зручно для взводних дозорців, бо звірячим поводженням з засланцями вони добиваються скорішого підвищення. Тим важче, тим болючіше бачити, що такі-ж засланці знущаються над своїми, нещасними собратами. Я сам був свідком одного випадку, коли дозорець Калінін примусив українця-засланця їсти сіно: «кушай, — каже, — ето ваша любімая хохлацкая кушанья», бідолаха мусів їсти.

По відбуттю перших пробних робіт засланців найнебезпечніших, себто видатних політичних та кримінальних діячів, засилається на самий острів «Соловки», всіх же останніх засланців одправляють в глибину краю — нетра лісові на постійні роботи. Роботи розкидані по всьому Мурманському краю на 900 кілометрів і вони неначе маленькі острови загубилися в просторих болотах краю.

Центральними роботами, де страчувалася найбільша сила засланців, були на 28 і 29 роки «Кут», «Порандово» і гори Білої Апатіти. Кут, це є скорочена назва «Кемь-Ухтінський тракт», котрий прокладався серед глибоких болот од станції Кеми до м. Ухти під Фінляндський кордон, на протязі 187 кілом[етрів]. Ухтінський тракт серед засланців користується найстрашнішою репутацією. Важкі роботи з'їдають дуже скоро сили засланця, бо працювати приходиться весь час в холоднім болоті, або у воді по пояс, а то і вище.

На кожного засланця призначається норма праці, яку він мусить виконати на протязі доби за 12–13, а то і 20 годин, залежить від того, які засланець має сили. Само собою

зрозуміло, що при праці в таких умовах загинула значна кількість засланців, що працювали на «КУТі». Лище за літо 1928 року померло 5800 чоловік. Порандово — такий же тракт, іде паралельно Ухтінському від станції Сорока до м. Порандово, на такім же протязі і з такими ж роботами, як і на КУТі.

Далі на північ од станції Хібіно проводиться вітка залізнична та шлях у гори «Білої Апатити», де знайдено каолін і в майбутньому розраховується будування заводу.

Крім трьох зазначених великих пунктів праці, які охоплюють понад 30000 засланців, в різних місцях розробляються ліса, ловиться риба. Всяка невеличка річка чи озеро використовується, як шлях для сплаву лісу на берег моря, звідти він відправляється за дуже дешеву ціну за кордон. Кожний такий пункт, де розробляється ліс, чи проводиться яка інша робота, зветься «командировкою». Така командировка уявляє з себе невеличкий табір серед ліса з кількох дерев'яних будинків, де мешкають засланці і їхня охорона. Кожна командировка утримує засланців не менше як 100 і не більше як 1500 чоловік і охоплює працю не більше як на 10 кілом[етрів]. Керування працею провадить «прораб» — «проізводітєль работ». Прораб призначається з засланців відділом праці, при чому йому відзначається: «маєш на командировці 1000 чоловік, з котрих кожний мусить щоденно зрізати 50 сосен». Робота в такім розмірі, хоч і заважка, але можлива, але на командировці мусять бути поварі, уборщики, джури для старших, окрім того через тиждень праці з'являються хворі. І от, їхні норми праці розкладаються на здорових засланців, від чого знесилюються все нові партії робітників, а норма, визначена на 1000 чол[овік] мусить все таки виконуватися, бо доти, поки засланець знаходиться на командировці, здоровий чи хворий, рахується як робоча одиниця, і прораб завдяки цьому вживає всіх засобів, аж до того, що не дає їжі, аби змусити до роботи.

Козак Окремої Кінної дивізії Катериноза на моїх очах, уникаючи роботи, відтяв праву руку, чим врятував принаймні життя, бо відчував, що в подальшій праці буде його кінець. Таких випадків ми можемо зустрінути сотні. Не дивні також випадки, коли засланці працюють по 20 годин на добу. Я приведу невеличкий випадок, котрий покаже, на яку ступінь ставиться життя засланця.

В 1928 р. на невеликій в той час «командировці» «Чупа» утримувалося 350 засланців. Стомлені важкою щоденною працею, бо свят не визначається, засланці 25 грудня надумали утворити день одпочинку, тим більше, що це було на перший день Різдва, на підставі чого вранці відмовилися йти на роботу. Роздратований прораб та начальник охорони силою зброї примусили вийти всіх на двір і вишикуватися. При чім засланці теплішу одежу залишили в помешканнях і вийшли на двір роздягненими. На дворі в той день було надзвичайно холодно, мороз досягав до 39 ступнів, а холодний північний вітер неначе розпаленим залізом торкався тіла. Роздягнені засланці за кару простояли нерухомо 2 год[ини] 45 хвилин. Наслідком чого 182 чол[овік] замерзло, а 130 загинуло поступово, приморозивши легені, руки й ноги.

Всіх хворих чи скалічених в'язнів з командировок спроваджують на «Попів острів», а звідти пересилають водою на острів «М'ягкого», де хворі без всякої лікарської допомоги кінчають останні дні свого життя.

Тяжкий всебічний стан засланців змушує багатьох до втечі, але до цього часу на кілька тисяч втікачів лише 6 чоловік вкупі зо мною дійшли мети щасливо, всі ж останні або загинули, заблудившись в болотах або були піймані, і як залишилися з ласки

охорони не забитими, то незабаром закінчили своє життя на важких роботах. Всіх пійманих втікачів засилається на острів «Секірку», який і зветься ще відділом експлуатації. З Секірки за весь час існування Соловків, як оповідають старі засланці, ще ніхто не повертався живим.

Таким чином, кожний крок заслання пристосований до знищення засланців і усіяний їх кістками. Нема мови про настрій засланців, бо кожний з останніх в самий короткий термін перетворюється в найзапеклішого ворога влади і, затаївши в душі ненависть, чекає хвилини помсти.

* * *

12 годин ночі. Потяг востаннє шарпнувся і, випускаючи разом з парою довгий крик, раптово завмер. В арештантських вагонах здійнялася метушня. Стурбовані лиця засланців з цікавістю заглядали проз віконні грати, гарячково пакуючи свої убогі лахи. В кожного в голові маячила одна і та ж думка: що чекає в майбутньому, чи дочекає знову їхати цим потягом, але в другий бік?

Повз вікна, поспішаючи, проходили зігнуті, обдерті постаті засланців з обличчям, яке нагадує по кольору своєму копчену тараню... Майнула сухенька постать старенького батюшки, в порижілій скуфійці, з сивою козячою борідкою, одягнутого поверх подертого підрясника в коротенькій сірий арештантський бушлат, і ця виснажена фігура о. Михайла Смеречинського, як я потім довідався, батюшки з Вінниччини, до смішного нагадувала жіночу постать. Поміж згуртованих біля вікон засланців почувся сміх, але смішно не було, а о. Михайло кинув на нас кільки полохливих сумних поглядів і засеменив хапливо лаптями в напрямку до дерев'яної будівлі продуктового складу, де він був за сторожа.

Часто після того, виходячи на роботу, я зустрічав о. Михайла і всякий раз, дивлячись на його вже не смішне убрання, бо всі ми мали вигляд не ліпший, згадував перше враження по моїм приїзді на Попів Острів. З одного боку нашого потягу виглядали будови станції, а з другого багато складів, біля котрих копошилися десятки засланців, перетрушуючи і розбиваючи грудки зацвілої муки та пшона, а недалеко на горбку стояв з рушницею вартовий, який наглядав за працею.

За кілька годин з наказу старшого по конвою ми почали виходити з вагонів і шнуруватися по чотири вряд повз потяг і незабаром під крик і лайку охорони рушили шляхом понад воду, яка розділяла смугою в метрів 400 острів від суші. Дорога встелена (тросом) кряжами сосни, сюркала на нас густим болотом і під вагою кількох сотень тіл угиналася, неначе гумова.

Зупинилися перед дротами табору. Крізь дроти виглядало на нас кільканадцять цікавих облич дозорців з засланців, різних рангів. Розчинилися ворота і перед очима встав неначе вимерлий табір, бо під час прибуття нових партій всі засланці замикаються в бараках. По вулицях та провулками снували, як хорти, дозорці, а взводні чатували біля дверей бараків. Біля воріт стояв вартовий комендант Куніцин, а біля нього з револьвером на пасі староста табору засланець Гончаров. Вартовий ротний дозорець вигукував: «первая, вторая» і т. д,, а ми вслід за цими вигуками, рядами вступали в табір, конвой залишався за дротами табору, йому не дозволялося входити в середину, опріч начальника конвою.

По мірі того, як засланці вступали в середину табору, на нас накидалися все нові і нові валки дозорців переважно взводних, котрі з криком і бійкою підрівнювали ряди,

забороняли балакати, оглядатися, навіть рухатися. Маленьким кроком ми пройшли головну вулицю і спинилися на другім кінці табору на площі. Почався облік прибулих. Начальник конвою, котрий привіз нас сюди, вичитував голосно по книжці прізвища, а кожний з прибулих мусів відповідати ім'я, по батькові і перебігати на другий кінець площі між два ряди дозорців, які заохочували засланців, аби скоріше бігали кулаками в спину, а то і ногами. По закінченню перевірки один з ротних дозорців запитав, чи маються скарги на конвой. Якийсь бідолаха озвався «маю», але зараз же його оклик було заглушено сильним ударом по вуху, і перелякані засланці поспішили гукнути «скарг нема».

За час перевірки обліку прийшов невеличкий відділ зовнішньої охорони провадити трус наших речей, а за ними надійшов начальник відділу зовнішньої охорони з командиром роти набирати в охорону поповнення. Обличчя їх здалися мені дуже знайомими. Трусили наші речі, головним чином шукали грошей, документів і географічних карт, по трусі речі нам не віддавалися, а зносилися в одну велику купу. По трусі почалося сортування нашої партії — службовці ГПУ, розшуку, міліції, червоної армії, б. члени комуністичної партії, виходили і ставали окремими валками, були викликані службовці флоти водяної і старої царської армії і на кінець вояки білогвардійських і петлюрівського військ.

Я вийшов і став збоку, а за мною потягнулося ще чоловік понад тридцять, повстанців та ін. Начальник відділу в купі з командиром роти розпитали нас, хто в якій частині служив, коли вийшов з армії і т. і. Аж по кількох днях я довідався, що начальник відділу сам колишній сотник армії УНР по прізвищу Науменко Михайло, а командир роти хорунжий Аксенов. Довідавшись про моє прізвище Науменко дуже прихильно віднісся до мене і на відході сказав: «я з вашим братом служив колись в однім полку».

Ця зустріч на засланню з начальником охорони могла мені принести багато полегшень в майбутньому і зробити моє існування більш менш можливим, як би не випадок, який зі мною трапився, перевернувши все в інший бік. По відході вищого начальства пустився дощ із снігом, який проймав тіло їдким холодом і примушував вистукувати зубами козачка. Потомлені далекою дорогою, тіснотою в «собачих ящиках» — вагонах, відсутністю гарячої страви, ми ледве стояли на ногах і з насолодою поглядали на барак, міркуючи незабаром відпочити. В годині 5 пополудні до нас підійшов невеличкий риженький єврей з трьома нашивками на рукаві по прізвищу Шнейдер, або як ще його прозивали «Шершень» (б. помічник начальника московського розшуку). Шнейдер повідомив нас, що він є інструктор по вишколенню новоприбулих партій і прийшов сюди з метою провадити з нами навчання. Починаючи з самої довгої лайки, оповів нам, що ми є в таборах особового призначення, де наше життя ставиться в ніщо, до чого ми мусимо призвичаїтися. Довго балакав, переплітаючи вирази самою добірною лайкою, смакуючи кидав слово за словом, густо скроплюючи слиною, яка летіла з його чорного писка. Часто підскакував до тих, що порушували тишу, кашляючи чи рухаючись, і бив по обличчю. Нарешті почалося навчання, яке полягало в тому, що мусили повертатися направо, наліво, кругом і відповідати на вітання «здра», при чім, коли кепсько відповідали, примушував бігати щонайменше по півгодини.

Через 2 години такої муштри на плацу біля речей вже лежало більше, як 50 чоловік без пам'яті. Підчас такої екзекуції, я, відчуваючи, що більше бігти не можу, вийшов із строю. Підскочив червоний інструктор і на мою відповідь, що не маю сили бігати,

підвів руку з метою вдарити по обличчю, але не діставши, бо я високий, сунув мені знизу кулаком в підборіддя. В ту ж хвилину не пам'ятаючи себе, я що було сили угрів його кулаком по голові і він, як сніп, під регіт і оплески засланців, упав на землю. На мене ж навалилося з десяток дозорців і поваливши на землю хотіли бити. Чи били? Не можу сказати, бо нервовий припадок відібрав у мене пам'ять. Розказували потім, що бити себе не дав; надійшов на той час староста табору Гончаров, який чув мою розмову з Науменком, сказав, аби Шнейдер про цей випадок написав рапорту.

Прийшовши до пам'яті я зобачив себе лежачим під купою речей. Партія, з якою я приїхав, бігала, повертаючись наліво, направо і через невеликі паузи гукала «здра». Було коло 10 год[ин] вечора. За кілька хвилин після того, як я повернувся до пам'яті, на площу принесли кілька великих столів, прийшло душ 50 писарів і почалася реєстрація, а в 11 год[ин] ми вже носили з над моря пісок і засипали болота, про їжу і сон ніхто нам не згадував, хоч минула вже доба з часу нашого прибуття. Дозорці примушували набирати на носилки побільше піску, а малонавантаженим вивертали серед дороги і примушували повертатися за новим. Вже аж о годині 5 по полудні продзвонили нам шабаш і ми поплелися на голий плац, де ставали в чергу і отримували 400 гр[амів] хліба і по невеличкому черпакові густого пшоняного супу. Посуду не було ніякого, бо до речей підступити не дозволялося, а тому брали суп в кашкети, поли, папір, чи просто в жмені.

По вечері вишикувалися до перевірки. З бараку вийшли старі мешканці, що прибули поперед нас в кількості 1000 чоловік. Мене здивувало, де могла міститися в такім, порівнюючи невеликім, мешканню така кількість людей, а ще ж наша партія в 1500 чол[овік] Закінчилася перевірка і до бараку ввійшли старі його мешканці, а за ними стали впускати наших. Я увійшов одним з перших і став збоку виглядати собі місце.

Барак уявляв з себе напівтемне довге помешкання. По середині тягнулися повздовж 2 ряди двоповерхових нар, а паралельно, під стінами по одному ряду, теж двоповерхових (барак будувався спеціально для карантину, не так, як усі). Знадвору прибували все нові й нові валки засланців, які, скакаючи через голови других, забивали верх і низ нар, як оселедцями бочку, сиділи один на другому, інші лізли під нари, як в темні звірячі логовища, всі проходи були натиснені людьми, знадвору ще прибували.

Зрештою з лівого боку під стіною нари не витримали, нижній поверх, відірвавшись від стовпців, навантажений сотнями людей, ліг на тих, що знаходилися під нарами... Нелюдські крики розляглися по бараку і заморозили кров в жилах. По хвилині з під піднятих нар виглядала куча кривавого м'яса з кількох десятків чоловік.

На другий день вранці, не вмиваючись і не ївши, бо води не було, а хліб з'їли ще вчора, пішли ми на роботу, відбувши попереду перевірку, частина пішла знову до піску, частина на море тягнути кряжі, я попав на морську пристань до нагрузки пароплаву «Гліба Бокого», що прибув з Соловецького острову за продуктами. В пристані стояла велика порожня баржа «Клара». Дочікувалася з командировок велика партія хворих.

Незабаром від станції рівний шлях вкрився людьми, які на колінах, на спині, на животі рачкували в напрямку до пристані. Страшно було дивитися особливо для нас новачків, на цих бувших людей, запухших, вкритих страшними гнояками. Ноги у всіх, від праці в болоті, пороспухали і уявляли сині колоди, вкриті гноєм. На пристані ми мусили нещасних носити на баржу і складати в ряд. Всіх хворих було 389 чоловік, відправлялися вони на острів «М'ягкий», який для них мусів стати кладовищем. Межи

хворими я спіткав своїх земляків — Бруня, Коца і Щевця — студентів Поділля, засланих за агітацію на півроку раніше від мене.

Що години картина за картиною, змальовувалися в уяві Соловецькі концентраційні табори і дійсна мета їх існування. Мені було ясно, що рано чи пізно я мушу тут загинути, коли не знайду джерело до втечі і з того дня невідступна думка безперестанно свердлила мою голову в шуканню шляхів».

Друкується за: Червоні жорна. Спогади репресованих, членів їх родин, свідків репресій / Упорядники: Вітковський В.М,. Тимчук В.М., Мазило І.В. — Вінниця, 1994. — С.48–65

***Зак Борис Овсійович**,*

1891 р. н., народився в м. Кременець Тернопільської обл., єврей, освіта нижча, одружений, проживав у м. Вінниця, заступник керівника відділенням Київської контори управління постачання наркомату важкої промисловості. Одружений. Арешт. Звинувач. за ст.ст. 54–2 і 11 КК УРСР. За вироком Вінницького облсуду від 26.08.1938 р. засуджений до розстрілу. За Ухвалою Верховного суду СРСР від 04.12.1938 р. вирок замінено ув'язненням на 10 р. ВТТ. За Ухвалою Верховного суду СРСР від 03.07.1941 р. вирок скасовано і справа припинена, реабіл.

Я БУВ НІБИ «БОКСЕРСЬКА ГРУША»

«На попередньому слідстві я вимушений був давати вигадані і брехливі показання як на себе, так і на інших через незаконні методи слідства, які застосовувались до мене слідчими. У перший же день арешту мене викликав до себе на допит слідчий Редер, який протримав мене цілу ніч, домагаючись від мене показання про мою нібито участь у контрреволюційній організації. Редер декілька разів ударив мене рукою по обличчі, вибив мені один зуб і розхитав протез з 5 зубами. На наступний день він мене вдруге викликав і разом із Ширіним — заст. нач. 4 відділу, почали домагатись від мене показання. Ширін дав мені ручку, звертаючись до Редера, «дасиш три дзвінки», і вийшов з кабінету. Редер розмахнувся і тричі зі всієї сили вдарив по обличчі. Напротязі 10 діб мене систематично били Редер, Ширін, Пришивцев».

ЗАПИСКИ ЗАКА Б.О.

Добра людино!

Повідом листом мою дружину, що я невинно засуджений на 10 років, пішов на етап.

Дякую за людське ставлення.

Адреса: Вінниця, вул. Соколова, № 8, Н.Д. Зак.

Якщо не важко, прошу також написати листівку про те, що Бориса Овсійовича вивозять із Харкова у Москву, адреса: м. Вінниця, Соколова, № 8, Н.Д. Зак.

Аркушики, якщо можливо, вкладіть у лист і відправте сім'ї ЗАК. Знайте, що на суді 26 серпня 1938 р. всі підсудні партизани і я сказали правду, всі відмовилися від підслідчої брехні, але суд був під загрозою тих слідчих і виніс цей несправедливий вирок.

Борис.

Мила людино!

Прошу цей лист послати за адресою: Ленінград, Мохова, 4, кв.12, Павлові Васильовичу Барковичу.

Мене невинно засудили, оббрехали, а слідчі Редер, Ширін і Пришивцев катуванням, биттям мене 108 годин тримали стоячи без їжі, води і сну, мені вибили передніх 5 зубів і коли мені показали ордер на арешт сім'ї, я не витримав. Я просив суд вивести із зали суда Редера, який як садист всіх бив. Суд і в цьому відмовив. Я показав суду вибиті зуби і просив прилучити їх як речові докази, але суд їх не взяв, і вони досі у мене...

20 ц/м (цього місяця) нас кинули на етап, тепер я на ст. Харків у товарному вагоні з 32 чол[овіками], такими ж безвинно засудженими, чекаємо відправлення поїзда вже два дні. Їдемо через Москву, кажуть, що у Владивосток.

Добре, щоби встигла з передачею 20.VI, а то дають лише 600 гр. хліба, 2 шматочки цукру і 5–10 грамів маргарину. Ось уже 6-й день не дають гарячої води і їжі, грошей у мене всього 32 крб., дають купувати тільки курево. Тут багато вже хворих, але меддопомоги не надають.

Цілую вас міцно, міцно. Борис.

8.VII.39 р.

Томськ

Дорогі мої!

Сьогодні 18 днів ми знаходимось у товарному вагоні. Умови для переїзду жахливі.

Друкується за: Червоні жорна: Спогади репресованих, членів їх родин, свідків репресій / Упорядники: Вітковський В.М., Тимчук В.М., Мазило І.В. — Вінниця, 1994. – С. 18–20.

Росинський Андрій Полікарпович,

1905 р. н., народився в с. Мозоліївка Градизького району Полтавської. обл.., українець, із селян, освіта вища, проживав у м. Вінниці, інспектор обласної держхлібінспекції. Одружений. Арешт. 15.06.1938 р. Звинувач. за ст.ст. 54–4, 54–11 КК УРСР. За постановою трійки УНКВД Вінницької обл. від 01.10.1938 р. ув'язнений на 10 років у ВТТ. Реабіл 18.06.1958 р. Вінницьким облсудом.

ВІЩИЙ СОН

«Біда приходить тоді, коли її не ждеш, так вона прийшла і до мене...

Це було 15 червня 1938 року, в середу. Прокинувся того дня від сну, що його пам'ятаю і до сьогодні. Уві сні побачив, що моя дружина народила дитя, але дитя

схоже було на якогось юродивого. Дружина сказала: «Навіщо таке родиться — краще б воно померло...» — і тут же дитя помирає.

Коли збирався на роботу, дружина мені сказала: «Нехороший сон, краще б ти нікуди не йшов...» Але я її не послухався.

Пропрацював я до трьох годин дня, а потім начальник запросив до свого кабінету, там я побачив двох людей у міліцейській формі. Один з них запитав: «Які є документи?» Показав я паспорт — той його забрав. «А ще які є?» Показав військову книжку — теж забрали. «Ще є документи?» Я тоді попросив показати ордер на арешт, і мені пред'явили документ, підписаний він був прокурором Тернівським.

На легковій машині привезли мене на квартиру, на обшук, що тривав біля години. До лейтенанта міліції підійшов мій семирічний син Славик: «Дядьку, мій тато не ворог народу. За що ви його забираєте?!» Це для мене був найтяжчий удар по серцю.

Привезли мене на вулицю Дзержинського (вся бруківка її заросла бур'яном, бо люди боялися ходити повз приміщення НКВД), до кабінету № 28, що на третьому поверсі. Слідчий Рець познайомився з моєю автобіографією і звернувся до мене: «Значить, землячок... А Вирвихвіст знаєш?» Вирвихвіст — невеличкий хутірець на Полтавщині, де переважно жили злодії.

Після цього Рець приступив до допиту: «Давай показанія про скритіє національності. Чому ти пишеш «українець», коли у нас є певні відомості, що ти — поляк?»

Якщо такі слідчі, як Островський, Редер, Ширін, Майструк, вживали на допитах дубові ніжки стільців, завернуті в газету (метод називався «дати прочитати газету»), то Рець був більш «гуманним» — бив по плечах і ногах дубовою конторською лінійкою з півметра завждовжки, бив до тих пір, поки не просочувалася крізь сорочку кров. Цей метод він називав «насічкою».

Допит «про скритіє національності» тривав майже тиждень. Я попросив Реця дозволити написати дружині листівку, щоб вона вислала метричну довідку про те, що я — українець. Коли я мав на руках цей документ, Рець «поставив іншу платівку»: «Давай показаніє о вредітельствє в сістемє Заготзерно! Як ти заражал зерно клєщом...»

Протягом двох тижнів, щоденно, Рець ставив одне і те ж запитання «о врєдітельствє», застосовуючи до мене фізичну силу — «насічку», просто кулаки, «провести з виправкою» — виклик конвою з трьох чоловік, яким слідчий наказував «забрати арештованого», що означало — розправитися з ним по дорозі до тюремного приміщення...

Всі знущання над людиною слідчі проводили в основному вночі, щоб менше бачило начальство.

Після одного з допитів, о другій годині ночі, Рець викликав посилений конвой і наказав провести мене «з виправкою».

Як тільки вийшли з кабінету, мені наказали підняти голову догори — так, щоб я бачив лише стелю — і рухатися вперед. Звісно, що я не помітив сходів на другий поверх і пройшов мимо. Тоді один з конвоїрів забіг мені спереду, збив мене з ніг, а другий сказав: «Ти дивись, тікати надумав...» і втрьох почали бити мене ногами, футболили так аж на перший поверх. Від гострого болю у всьому тілі я почав блювати.

Два дні я пролежав непритомним в камері № 35, аж поки не отямився.

І мене знову потягли на допит. Рець запитав мене: «А тепер будеш давати показанія?» Триматися далі я не міг, бо ще одна-дві таких «виправки» — і уб'ють... і я відповів: «Даю!..»

«Показанія» мої були такі: «Працюючи головним інспектором держхлібінспекції, я мав доступ до перевірки якості хлібної продукції і всі якісні і кількісні показники я передавав товаришам Людському і Сойферу (перший — начальник комітету резервів, другий — старший інспектор), а останні передавали їх далі, з них і питайте».

Рець сказав: «Отак би відразу, а то заставляєш мене мудохатися з тобою більше 20 днів...»

Я запитав: «Викликати мене більше не будете?» Відповідь була коротка: «Ні!»

Після підпису протоколу допиту я попросив у нього їсти і курити. Рець підняв матрац дивану, що стояв у кабінеті, дістав з-під нього пачку цукру, калач, шматок ковбаси, 2 пачки махорки — «вознаграждєніє за чистосєрдєчноє прізнаніє».

Майже вранці мене пропустили в камеру № 35, так звана «одиночка», а нас в ній було 26 чоловік. Коли я виклав «вознаграждєніє» на підлогу і почав ділити на всіх, мене запитали: «Значить, розколовся... А знаєш, що тебе чекає?» Я відповів: «Розстріляють — не буду мучитися...»

Але не встигли викурити і з'їсти моє «вознаграждєніє», як відчинилися двері, і конвоїр запитав: «Хто на «Р»?» — «Росинський» — «Півной пробкой на допрос!»

Від Реця я відразу отримав могутній удар в голову. «Кого ти завербував?» Я відповів: «Морського і Сойфера...» Рець: «Це чесні люди...» Я: «Тоді я також чесний, бо працював під їх керівництвом...»

Рець порвав протокол допиту: пред'явив мені звинувачення в шпигунстві.

На 35-й день допитів, десь о третій годині ночі, Рець взяв дубову лінійку і підійшов до мене, але, почувши в коридорі кроки, повернувся на своє місце. До кабінету увійшов невисокого зросту чоловік, ним був заступник начальника НКВС Подь. Він запитав слідчого: «Скільки ти з ним мудохаєшся?» — «Більше місяця...» «А коли ти збираєшся давати план?» — «Підсудний не хоче підписувати звинувачень...» — «Хто його завербував?» — «Гаврилюк» — «Дай очну ставку з Гаврилюком і оформляй протокол...» — «Росинський протоколу не підписує» — «Вистачить підпису Гаврилюка...» — і пішов.

Була очна ставка. Гаврилюк протокол підписав і в жовтні 1938 року був розстріляний. А мені «трійка» відміряла 10 років таборів...

А Рець до 1962 року працював у Ворошиловградському УКДБ. Після моєї скарги отримав партійне стягнення і пішов у відставку — може, ще колись пригодиться як кат...»

ЗІ СКАРГИ З/К УСОЛЬЛАГУ РОСИНСЬКОГО НАРОДНОМУ КОМІСАРУ ВНУТРІШНІХ СПРАВ БЕРІЇ

...16.VI.38 р. слідчий Рець почав бити мене дубовою лінійкою і пресом. Це було вночі. Він примушував триматися за носки чобіт, а пресом і лінійкою бив мене по плечах і вухах, після чого я став глухим на ліве вухо...

Після биття я почував себе дуже погано, тоді він подавав мені протокол допиту для підпису зі словами: «У тебя такой вид, что ты до завтра сдохнешь, и материал останется у меня не оформленный...»

За 37 днів мого слідства я побував на допиті 62 рази. Допити супроводжувалися бійками, матюками і «стойками» по три дні підряд, від чого ноги мої спухли і чоботи довелося розрізати, щоб зняти з ніг...

Усольлаг. Лагпункт–6.

24.VI.39р.

Друкується за: Червоні жорна: Спогади репресованих, членів їх родин, свідків репресій / Упорядники:Вітковський В.М., Тимчук В.М., Мазило І.В. — Вінниця, 1994. — С. 24–27.

Епельбаум Беня Гершкович,

1893 р. н., народився в м. Могилів-Подільський, єврей, член ВКП(б), проживав у м. Вінниці, начальник меблевого цеху промколонії НКВД, одружений. Арешт. 10.05.1938 р. Звинувач. за ст.ст. 54–10 ч. 2, 54–11 КК УРСР. За вироком Вінницького облсуду засуджений на 10 р. позбавлення волі. Реабіл. 12.04.1956 р. Вінницьким облсудом.

МЕНЕ ЗМУШУВАЛИ КРОВ'Ю НАПИСАТИ СВІДЧЕННЯ

«10 травня 1938 р. я був заарештований Вінницьким облуправлінням НКВС. Слідство проводив по моїй справі слідчий Лаврентьєв, який на першому ж допиті у ніч мого арешту вимагав визнати про свою (мою) участь у контрреволюційній організації. Я ці показання відмовився давати... Тоді мене слідчий відправив у тюрму. У тюрподі (тюремний підвал) тої ж ночі ногами в живіт, в спину мене побив конвоїр Бабейко...

Наступного дня — увечері, тобто 11 травня, я був викликаний вдруге до Лаврентьєва і коли я відмовився давати на себе брехливі показання, то мене працівник Тищенко став щосили бити стільцем, ногами, ключами і декілька раз курив і гасив цигарку у мої щоки. Це все відбувалося у присутності Лаврентьєва в його кабінеті. Таким чином на протязі часу з 11 по 17 травня щодня викликали на допит до Лаврентьєва в 72 кімнату, де тримали мене «на стоянках» з 10 години вечора до 6–7 години ранку. Лаврентьєв, Тищенко і Майструк... Систематично мене всі троє били: стільцем, ногами, ключами. Били вони мене всі разом або порізно. Майструк поклав на стіл аркуш паперу, дав мені ручку і сказав: «Великому контрреволюціонеру ми даємо 100 аркушів паперу, тобі менше — пиши». Коли я Майструку сказав, що з 10 травня не спав, увесь час знаходжусь на ногах і змучений катуванням, нічого не тямлю... Ця обставина Майструку не сподобалась, і він почав мене щосили бити дрючком, руками і ногами, і на протязі 2 годин Майструк наді мною знущався. Крім биття Майструк наказав мені, щоб я роззявив рота, після чого плюнув мені в рот... 19 увечері мене знову викликали до Лаврентьєва, і коли на його запитання — чи буду я давати показання — я відмовився, тоді Лаврентьєв цілу ніч

тримав мене на одній нозі, а лінійку підставив мені під підборіддя, щоб я дивився на стелю, а Тищенко періодично підходив до мене, підставляв під підборіддя прес-пап’є, щоб дивився на стелю, щоразу супроводжуючи це ударами по щоці, по спині також. Коли я стояв на одній нозі, Тищенко неодноразово своїм чоботом наступав мені на ногу і на мозолі. На одну ногу мене Лаврентьєв поставив за розпорядженням Майструка, який йому про це сказав у моїй присутності. Так вони мене тримали декілька ночей підряд з 19 по 23 травня. Крім цього Лаврентьєв і Тищенко примушували мене танцювати на одній нозі. Це відбувалося в присутності Решетилова і Березняка, які допомагали піднімати мене з підлоги, коли я стояв на одній нозі і падав, за те, що я падав, вони заставляли мене танцювати.

Точно не пам’ятаю, якого числа, але однієї ночі між 19 і 23 травня, я був переданий слідчому Нещадимову, який просив Лаврентьєва у моїй присутності дати мене йому на одну ніч, і він доб’ється від мене показань, а мені Лаврентьєв заявив, що кров’ю моєю напише мої свідчення. Всю ніч Нещадимов звіряче мене бив, бив по голові, бив моєю головою об стіну, ніжкою стільця, але поскільки він все ж від мене показань не домігся, то Нещадимов передав мене назад слідчому Лаврентьєву. 23 травня мене викликали вранці, тримали добу без їжі, надто мене били Майструк, Тищенко і Березняк, вовтузил.ись вони всі вкупі зі мною цілу ніч, і я 24 травня вранці, не маючи вже більше сил переносити всі ці знущання, вирішив дати на себе брехливі свідчення».

Друкується за: Червоні жорна: Спогади репресованих, членів їх родин, свідків репресій / Упорядники: Вітковський В.М., Тимчук В.М., Мазило І.В — Вінниця, 1994. — С. 39–40.

Трачук Олексій Миколайович,

1905 р. н., народився в м. Ярмолинці, Хмельницької обл., українець, із селян, освіта вища, проживав в м. Вінниці, директор середньої школи №1, член ВКП(б). Одружений. Арешт. 10.11.1937 р. Звинувач. за ст. ст. 20–54–8, 54–11 КК УРСР. За вироком Верховного суду СРСР від 19.01.1938 р. засуджений на 10 років ВТТ. Після відбуття покарання вдруге постановою Особливої наради колегії МГБ СРСР від 08.06.1949 р. засланий до Сибіру (стаття звинувачення не вказана). Звільнений 15.10.1955 р. Реабіл. Верховним Судом СРСР 04.01.1956 р.

ЖЕРТВА І СВІДОК БІЛЬШОВИЦЬКОГО РАЮ

Гримаси страху

У 1936–37 навчальному я уже третій рік працював директором Вінницької першої зразкової середньої школи ім М. Коцюбинського. Партійний прошарок серед учителів міста був невеликий, тому при міському відділі народної освіти було створено партійну

організацію, до якої належали члени партії з усіх міських шкіл. Секретарем парторганізації кілька разів обирали мене. Водночас я керував семінаром пропагандистів історії партії при Будинку партосвіти.

Однієї ночі «зник» інспектор міського відділу народної освіти Турський. Незабаром стало відомо, що його заарештували. Нам пояснили: в міському відділі наросвіти орудував ворог народу, його викрито лише завдяки пильним органам безпеки.

В нашій партійній організації — переполох. Негайно скликали загальні збори, на яких з благословення та за почином відповідального працівника Жарського гризли один одного. Промовці висловлювали цілковите довір'я репресивним органам, молились «великому і мудрому» та проклинали себе за те, що, мовляв, притупили класову пильність і дали можливість діяти запеклому ворогові народу Турському. Ніхто не міг назвати жодного факту шкідливої роботи інспектора, але уже діяв стереотип, нав'язаний згори.

Наступної ночі схопили другого інспектора наросвіти — Рижія. Знову збори аж до світанку, і знову той самий Жарський провокує, нацьковує одного на одного, звинувачує, погрожує. Ми були певні, що Рижій — чесна й порядна людина, але серед нас не знайшлося сміливця, котрий заступився б за нього.

Як потім виявилось, то був тільки початок великої чистки. Незабаром схопили і завідуючого міськвно Кігеля, а слідом за ним почали «зникати» й директори шкіл та вчителі. А ми все засідаємо, проклинаємо «ворогів народу», б'ємо себе в груди, вихваляємо геніального вождя та присягаємо у вірності йому.

У міському відділі народної освіти та в школі неймовірний переляк, панічна розгубленість. Важко було збагнути, що діється навколо. Чому заарештовують здебільшого кращих педагогів?

Саме тоді мені запропонували очолити міський відділ народної освіти, якому підпорядковувались також сільські школи Вінницького району.

Коли я приступив до комплектування шкіл вчителями, виявилось, що сільські школи опинились ще в критичнішому стані аніж міські: тривали масові арешти в селах. Добираєш кадри для сільської семирічки, погоджуєш у вищих інстанціях, даєш призначення в школу, а через день-другий дізнаєшся, що їх уже заарештовано як ворогів народу.

На чергових партійних зборах такий собі Перельман, що злигався з Жарським, заявив: «Пора нам приглянутись, що являє собою Трачук. Він довгий час працював з ворогами народу, втратив класову пильність, призначав на роботу до шкіл ворогів народу. В школі імені Коцюбинського, де він поки що директорує, заарештовано велику групу ворогів народу, він їм давав притулок. Хто ж він такий?»

Я наївно сподівався, що товариші, які мене добре знають, дадуть відсіч цьому провокаторові. Але вони, паралізовані страхом, наче води в рот понабирали. На обличчі кожного немов було написано: «Бери всіх, тільки не чіпай мене».

Факти, якими оперував Перельман, було так хитро підтасовано, що й мені заціпило. Він називав прізвища тих вчителів, яким я дійсно давав призначення, а їх уже викрито як ворогів народу. В школі, де я був директором, також багатьох учителів уже забрали.

— А Кігеля, Турського, Рижія, Остап'юка та інших репресованих на чий рахунок списати? — кричав Перельман. — Трачук з ними працював, він і повинен відповідати.

Присутній на зборах Жарський мовчав, та було видно, що цей виступ підготував саме він. (Незабаром і він також став жертвою!)

Наступного дня я мав читати лекцію в кабінеті партосвіти, але завідувач кабінету Рудберг телефоном попередив мене, щоб я не приходив, бо семінар, мовляв, відмінено. А ще через день мені стало відомо, що семінар відбувся ...

На партактиві

Як тільки перший секретар обкому КП(б) України Чернявський повернувся з лютнево–березневого (1937 р.) пленуму ЦК партії, негайно скликали обласний партактив, на якому він виступив з доповіддю про підсумки роботи пленуму.

Доповідь була цікава. Чернявський наводив яскраві приклади розвитку народного господарства СРСР та нашої області. Присутніх дивувало, як багато критики він сипонув на адресу обласної партійної організації, викриваючи хиби в роботі бюро обкому. Чернявський у своєму виступі явно принижував себе і своїх співробітників.

Постійно згадувалося ім'я Самутіна. Тон задав Чернявський, його підтримало бюро обкому. Незадовго до описаних подій колишній культпроп обкому Самутін переїхав до Російської Федерації, де його й заарештували. Каральні органи прагнули із Самутіна зробити контрреволюційного організатора і потягнути за ним весь партактив Вінниччини. У катівнях органів внутрішніх справ з нього вибивали фіктивні визнання, що він троцькіст, терорист, націоналіст, керівник обласної контрреволюційної організації, куди, зрозуміло, входили члени бюро обкому. А тим часом на партактиві промовці наввипередки кляли вчорашнього товариша та каялися в тому, що, мовляв, втратили класову пильність, чим і сприяли «запеклому ворогові».

Самутіна всі знали як сумлінного працівника, та про це ніхто й заїкнутись не посмів. В чому звинувачували репресованого, ніхто не знав, але старанно картали самі себе за те, що, працюючи з Самутіним, не «розкусили» його. Один одного паплюжили, таврували загрозливими ярликами.

Деякі секретарі райкомів у своїх виступах теж ганьбили себе за ті хвилини, коли вони зустрічались з «цим проклятим ворогом народу Самутіним». Інші, хитріші, вважаючи, що репутація бюро обкому вже «підмочена», переходили у наступ: «Чернявський, Триліський, Гібер, Супруненко, Буров, Старобін, Барун та інші обкомівці працювали разом з ворогом народу Самутіним, приспали пильність, і за це передусім саме вони й повинні відповідати!»

У своїй доповіді Чернявський згадав і голову облвиконкому Триліського, портрет якого намалював найчорнішими фарбами. А варто казати, що вони були здружені партійною роботою і разом не один пуд солі з'їли. Працювали в Одесі, на Донбасі, тепер у Вінниці. І ось Триліський — уже «нікчемний» голова виконкому, «нікудишній» член бюро обкому партії... В унісон Чернявському виступив редактор газети «Більшовицька правда» Капцан. Своєю паперовою шаблею він стинав голови багатьом секретарям райкомів, головам райвиконкомів. Не обійшов і Триліського.

Триліський відповідає Чернявському: «Ви заявляєте, що я ваш хвіст, але і я можу сказати, що ви мій хвіст. Нас відряджала на роботу партія. Я ніколи не був вашим хвостом, а ви моїм». Виступ Триліського, благородний і принциповий, примусив декого прикусити язика.

Партактив прийняв рішення, в якому були і гучні дифірамби мудрому керманичеві, і багато самобичування та різкої критики на адресу бюро Вінницького обкому КП(б)У Фактично ж то був акт самознищення, спровокований згори.

Через день після активу в республіканській газеті «Комуніст» була надрукована постанова Політбюро ЦК КП(б)У про скасування рішень Вінницького партактиву «як такого, що пройшов на низькому політичному рівні». Повторне проведення обласного партактиву у Вінниці доручили Й.Е. Якіру.

Отож актив скликано вдруге. На трибуні член партії з 1917 рр., член Політбюро ЦК КП(б)У, активний учасник революції, командарм першого рангу, командуючий військами Київського військового округу Йона Емануїлович Якір. Принципової різниці між його доповіддю і доповіддю Чернявського не було. Перевага Якіра полягала лише в красномовстві, умілому використанні художньої літератури, народного гумору, цікавих фактів. Він різко розкритикував керівництво Вінницького обкому та особисто Чернявського.

Знову йшлося про Самутіна. Знову несамовито гуртом топтали честь заарештованої людини.

Під час доповіді Якіра в зал кінотеатру ім. Коцюбинського, де відбувався актив, підкинули нагана, а у перерві «пильні органи» «знайшли» його на стільці. Все загомоніло, загуло. Про це зразу доповіли Якірові. Через якусь годину було «виявлено» цілу групу «терористів», і в залі залишились порожні місця в трьох чи чотирьох рядах.

Чи була необхідність скасовувати рішення попереднього партактиву та проводити повторний? Певно, що так: адже повторний партактив дезорганізував партійну верхівку області, посіяв недовір'я між членами партії. Всіх охопила розгубленість та страх перед завтрашнім днем. А організатори цього дійства переконались, що ніхто не посміє вступитися за репресованих. Вождеві, очевидно, був потрібен цей експеримент, який успішно пройшов не тільки на Україні.

Уже в неволі я дізнався, яка ретельна закулісна підготовка передувала описаним спектаклям на партактивах. Ще до лютнево–березневого пленуму ЦК партії Сталін викликав до себе першого секретаря Вінницького обкому КП(б)У Чернявського і вів з ним конфіденційну розмову.

— Товаришу Чернявський, хто, на вашу думку, міг би очолити партію і державу на випадок моєї смерті? — і тут же, не зводячи очей з Чернявського, вів далі. — Я вважаю, що найбільш підходящою кандидатурою на цю посаду був би Каганович. Які ваші міркування, товаришу Чернявський?

— Я вважаю, що за критичної ситуації таке важливе питання вирішуватиме партія, пленум ЦК або з'їзд партії. Однак я не розумію, навіщо його ставити сьогодні?

Сталін, можливо, не чекав такої відповіді. Він встав, колючим поглядом зміряв співрозмовника і сказав: «Ви вільні, товаришу Чернявський. Можете їхати до своєї Вінниці. Все ж подумайте над моїм питанням. Письмової відповіді чекаю в цьому місяці. Відповідь обов'язкова, пам'ятайте!»

Чернявський відповіді не дав. Чи не тому і потрапив у немилість? Чи не тому рішення попереднього партійного активу було скасовано?

В неволі мені стало відомо, що точнісінько такий провокаційний вибрик був здійснений і проти Одеської партійної організації та її секретаря Вегера. Його викликали на таку ж аудієнцію, і Вегер теж не дав відповіді.

Чернявський, очевидно, іще до арешту збагнув, що кремлівська аудієнція коштуватиме йому життя, тому зважився довірити її таємницю членам бюро обкому Сторобіну та Бурову. А Буров перед стратою розповів мені.

Після двох березневих партактивів 1937 р. полетіли голови. Нищівного удару було завдано прикордонним частинам Червоної Армії: заарештували командира корпусу Гермоніуса, а в іншому місці — Квятека, за комкорами — комдиви, командири рот і т. д. Оборонний нерв на кордоні було паралізовано.

До речі, комісаром армії тоді був Софронов, він відіграв таку ж ганебну і злочинну роль у розгромі командного складу корпусу, як, скажімо, Каганович у розгромі українських більшовиків. Софронов нещадно заганяв у тюрми військових командирів.

Доля вінницького керівництва

Першого секретаря обкому КП(б)У Чернявського заарештували і стратили. Схопили його не у Вінниці, а в Москві.

З партійними діячами каральні органи поводились «делікатніше», аніж з рядовими людьми. Вони перейняли метод у мисливців: щоб вбити качура, мисливець виганяє його з гнізда. До такої ж «методи» вдавалися і сталінські мисливці на людей. Скажімо, щоб заарештувати і стратити В. Чубаря, його перевели з України до Москви. Так само вчинили і з Л. Постишевим, С. Косіором.

Чернявського звільнили від секретарства у Вінницькому обкомі за прямою вказівкою Сталіна з участю Косіора, який тоді, може, й не знав, що й за його спиною вже стоїть смерть з косою. Чернявського призначили на посаду наркома фінансів України. Та як тільки він переступив поріг наркомату, йому зателефонували з Москви, начебто з Наркомату фінансів СРСР, і терміново викликали до столиці. На Київському вокзалі Москви йому подали легкову автомашину і завезли... Куди? В Бутирку, де кинули до карцеру.

Після Чернявського на першого секретаря обкому КП(б)У обрали Бондаренка. Невдовзі його перевели до Києва і призначили Головою Ради Народних Комісарів УРСР. Здавалося, що особа на такій посаді — недоторканна і всемогутня, але від сталінського меча не було порятунку нікому. Бондаренко також був заарештований і розстріляний. Після нього першим секретарем Вінницького обкому став Співак, теж згодом заарештований і розстріляний.

Не обминуло лихо й членів бюро обкому. Спершу схопили і притьмом стратили Бегайла, а за ним пішли в бездонну прірву смерті члени бюро та завідувачі відділами обкому Буров, Гібер, Старобін, Супруненко, Барун, працівники Вінницького міськкому КП(б)У Левінзон, Вольфовський, Жарський та інші, працівники облвиконкому Триліський, Смолянський, Борщ, Каритун, Подольський, Шойбман, Заворотний, П'янтковський, Козіс, чимало депутатів і працівників партапарату. Така ж доля спіткала багатьох діячів комсомольських, профспілкових і господарських організацій Вінниччини.

У вирі арештів

Слова Перельмана, що «Трачук, який поки що директорує, давав притулок ворогам народу», мали на увазі здійснені напередодні арешти кількох вчителів нашої школи.

Гнітюча тривога охопила педколектив, коли раптово зникла Яніна Гнатівна Радченко, доброзичлива, лагідна, душевна, сумлінна, кваліфікована вчителька молодших класів. Занепокоїлись і учні.

До постійних зникнень людей поза нашою школою ми, вчителі, неначе призвичаїлись. Але ж Радченко!

— Та хіба ж Радченко — ворог? Сміхота! Нісенітниця! І не щезла вона: до батьків на Полтавщину майнула!

— Скучила. Адже тут вона одна-однісінька живе в тісній кімнатці при школі...

— Та чому ж не взяла відпустки, нікого не попередила? Сумлінна ж така, дисциплінована...

По трьох днях після зникнення вчительки мене запрошують (на двадцять другу годину!) до обласного управління НКВС.

І ось я в кабінеті слідчого. Переді мною за столом сидить кремезна людина. В петлицях військової форми — дві шпали. Років йому під сорок, вихрястий чуб. Чисто виголене обличчя виражає самовпевненість та самозакоханість. Злі сірі очі міряють мене згори донизу. Сухо, офіційно пропонує мені сісти і зразу починає строчити протокол.

Взявши з мене підписку, що я говоритиму тільки правду, слідчий запитує:

— Ви знаєте громадянку Радченко Яніну Гнатівну?

— Знаю. Це вчителька нашої школи.

— Давно?

— З тридцять четвертого року.

— Розкажіть, як вона потрапила до школи імені Коцюбинського?

— Її як одну із найкращих педагогів міста призначив міський відділ народної освіти в зразкову школу.

— Хто її персонально приймав на роботу?

— Я.

— Я й не думав, що ви такий досвідчений конспіратор!

— Я вас, товаришу слідчий, не розумію.

— Невже? — Він єхидно мружиться. — Не розумієте?

— Ні.

— Радченко зараз працює в школі?

— Працює, але...

— Що «але»?

— Вона, напевно, поїхала до своїх батьків. Сьогодні четвертий день, як вона не з’являється на роботу.

— Ви її відпустили?

— Ні. Вона поїхала без мого дозволу.

— Ви точно знаєте, що вона поїхала до батьків?

— Це моє... припущення.

— Так ось з ким я маю справу! — Слідчий гупнув кулаком по столу. — Ви прийшли обманювати органи державної безпеки. Ви оточили себе ворогами народу, шпигунами, а тепер, коли наші люди піймали шпигунку однієї іноземної держави, намагаєтесь заховати кінці у воду, обманюєте нас! Хто ви такий?!

— Я комуніст і прошу на мене не кричати. Радченко — сумлінна вчителька. Трапилось якесь непорозуміння.

— Як ви смієте захищати шпигунку? — оскаженів слідчий. — Ось вам папір, опишіть шпигунську діяльність Радченко.

— Я знаю Радченко як одну з кращих вчительок, більше мені сказати нічого...

Додому повернувся я годині о п’ятій ранку, приголомшений і розчавлений. Дружина всю ніч не спала, гірко плачучи.

Лише згодом я збагнув, як методично та підступно підкопувались під педколектив першої зразкової школи імені Михайла Коцюбинського. Через кілька днів після моєї зустрічі зі слідчим у справі Яніни Гнатівни Радченко зникло молоде подружжя Комліченків. Один за одним зникли вчителі Новоселецький, Юрченко, Заворотна, Студецький.

Перед самими Жовтневими святами 1937 року схопили художника-вчителя Хіхловського, який жив при школі. Десь о другій годині ночі увірвалась до нього ціла зграя енкавеесівців напідпитку. Мене розбудили й запропонували йти до Хіхловського. Переступивши поріг його кімнати, я побачив жахливе видовище. Хіхловський в самій білизні стоїть у куточку і весь тремтить. Служаки обмацують кожен рубчик в його одязі і кидають речі на підлогу, під ноги. На долівці розкидано томи творів Горькоґо, Толстого, Ролана, Леніна, Маркса, різні підручники; валяються ескізи до майбутньої картини «Камінь М. Коцюбинського», над якою художник працював понад рік. Все твориться мовчки. Мені теж наказано мовчати. Дві-три години таких знущань над чесною людиною, мабуть, страшніші, ніж ешафот. Зрештою, закінчено трус, конфісковано документи, написано якісь протоколи і лише тоді дозволено Хіхловському одягтися. А ще за якусь мить йому показали на двері: «Виходь». Він вийшов... назавжди, у небуття.

Мене і до цього епізоду «проробляли» на всяких зборах та нарадах, обвинувачували в тому, що потурав ворогам народу, давав їм притулок у міських та сільських школах, коли завідував міським відділом народної освіти. Після арешту Хіхловського мої справи погіршали.

Наче з болота випливали заздрісники й наклепники. Вони ставили під сумнів всю мою попередню роботу в школі. Все те, що досягалося наполегливою працею всього педагогічного колективу, місили в багнюці безглуздих звинувачень.

Секретар партійної організації Перельман торжествував. Після арешту Хіхловського він скликав партзбори, поставив питання про виключення мене з партії за потурання ворогам народу. Іменем Сталіна він закликав до пильності, лякав, погрожував, громив. Зрештою і домігся перемоги: каменя на камені не залишилось від партійної організації міського відділу народної освіти. Мене він так спаплюжив, що мої знайомі і навіть близькі товариші перестали вітатися зі мною, обходили десятою дорогою, аби часом і їх не занесли до чорного списку.

Під час підготовки до Жовтневих свят у школі на червоному полотні було вивішено гасла. Серед них і таке: «Хай живе непереможний прапор Маркса-Енгельса-Леніна!». Перельман зірвав полотно зі стіни і кинув під ноги. Присутні розгубились, оніміли.

— Ваш директор злочинець! Він ігнорує ім’я великого і мудрого генія людства, нашого улюбленого вождя і вчителя товариша Сталіна! Доказ цього — гасло, вивішене

директором на видному місці! Я запитую вас, вчителі, де ім'я великого Сталіна? Чому ваш директор не вказав художникові вписати ім'я вождя? Це не випадково! У вашій школі існує контрреволюційне кубло, і ми його ліквідуємо!

Я спробував відповісти. Перельман мене обірвав, пообіцяв, що зі мною «розберуться» після свят.

Справді, каральні органи дали мені можливість пересвяткувати вдома. Та радості не було. Гнітили думки про самогубство. Але здоровий глузд нашіптував: «Чому, дурню, ти обираєш такий паскудний шлях? В чому ти провинився? Перельмани тільки на це й розраховують, щоби потім проголосити, що, мовляв, іще один ворог народу з переляку перед справедливою розплатою вкоротив собі віку. Ні, не діждете!»

Тривожна ніч. Серце холоне, а голова в огні. Думи, думи, думи. На зборах, нарадах, активах тільки й чуєш: наші радянські чекісти знешкоджують лише істинних ворогів народу. Адже з в'язниць ніхто не повертається. Отже, чекісти не помиляються. Невинних не заарештовують. Та власний досвід переконує в іншому. Чому ж все-таки забирають людей чесних, порядних, сумлінних, добрих, розумних? Чому їм перестали довіряти? Чому заохочують доноси, наклепи? Чому вірять явним негідникам, лицемірам, пройдисвітам, демагогам?

Чому намагаються загнати мене в пастку? Чому панькаються та хитрують зі мною? Адже все керівництво області та міста уже за ґратами. Багатьох учителів, з якими я працював і здружився, заарештували. А мене тільки залякують, повсякчас натякаючи на можливість арешту...

Арешт

Та заарештували мене з деяким відхиленням від порядку, якого дотримувалися кати: схопили мене не вночі, а вдень.

Це трапилося тому, що, як потім виявилося, комендант обласного управління НКВС переплутав адресу. Через те ніч з дев'ятого на десяте листопада 1937 р. була для моїх ловців вельми неспокійною: мене розшукували в різних будинках міста, але не могли знайти. А я, цього не знаючи, ранком пішов до школи. У мене був урок історії в десятому класі.

Дзвінок, урок закінчився, і я попрямував до учительської. До мене підскочили двоє здорованів:

— Руки вгору! Ні слова!

Отак поміж учнів та вчителів погнали мене з піднятими руками на квартиру (я жив при школі). Тут безцеремонно обшукали. Потім скомандували: «Руки назад!» Поставили мене під стіну. Сім'ю загнали в куток. Мої діти з переляку тулилися до мами, дружина розгубилась. Почали трус. Все в квартирі пішло шкереберть. З бібліотечних шаф усі книжки повикидали. Одяг, білизна, постіль — все скинуто жужмом на підлогу...

Від того, що так зненацька трапилося зі мною, і від того, що творилося в квартирі, запаморочилася голова, потемніло в очах, задерев'яніли руки і ноги. Наче залізним обручем стиснуло груди. Я намагався оволодіти собою і сказати отим катюгам, що не мають вони право на таке грубе і підле безчинство, але язик затерп, жодного слова промовити не можу, все тіло тремтить.

За кілька годин обшук закінчено. Сім’ю заштовхали до маленької кухні, квартиру опечатали. Мені запропонували одягнутися і йти до автомашини, яка стояла на шкільному подвір’ї. Під загальний плач сім’ї я залишав свою оселю... Коли вийшов з дому, учні та вчителі були на подвір’ї. Сотні дитячих очей прощалися зі мною. Коли мене підводили до машини, діти юрбою кинулися до нас. Конвой відганяв їх. Мене міцно схопили за руки, швиргонули в машину і помчали до комендатури.

Перше хрещення

...У комендатурі я вперто намагався переконати вартового, що мене заарештували помилково, що за мною немає жодної провини, і просив допустити до начальника обласного НКВС.

— На підставі яких законів мене заарештували? Я ж депутат і член президії міської ради. Начальник обласного відділу НКВС також є членом президії міськради, він зразу розбереться в цьому непорозумінні і, звичайно, відпустить мене.

Та вартовий все мовчав, тільки якось дивно посміхався. Зрештою, коли я йому набрид, він дозволив мені сісти на дерев’яний тапчан, подивився мені прямо у вічі і промимрив:

— Що ж, до начальника, так до начальника... Це ми можемо.

— Дуже прошу, — вигукнув я,— все життя буду вам вдячний. Вартовий навіть не глянув на мене, зняв трубку телефону:

— Дайте Дякова. Дяков? Ось тут у мене сидить один тип. Він вже мені до чортиків набрид, все вимагає начальника. Так, так, я його добре знаю: запеклий фашист. З ним панькатись нічого.

Мене наче окропом ошпарило. Я намагався щось сказати, але слів не було.

Нараз мов з-під землі виринув Дяков. Кілька хвилин він мовчки стовбичив переді мною, як удав, що уздрів свою жертву: спочатку той гіпнотизує її й лише згодом ковтає. Потім дістав наган і наставив дулом мені у перенісся. Я аж ніяк не міг збагнути, не міг повірити, що все це діється в радянській установі. Мені все ще здавалося, що трапилось непорозуміння, що мій арешт — це якась безглузда помилка. Вище начальство, наївно сподівався я, розбереться у моїй справі і звільнить мене з-під арешту. Але дуло нагана викликало у мене неймовірний страх. Десь у глибині душі я не припускався думки, що мене можуть тут-таки вбити, і вперто надіявся, що зараз мене одведуть до обласного начальника, а той мене звільнить. Але під дулом, наставленим в перенісся, кожна частка секунди здавалася вічністю.

Дяков мовчки дивиться мені у вічі, і я, спаралізований страхом, теж втупився в нього. Дякову уривається терпець. Він загинає десятиповерхового матюка і горланить:

— Встань, фашистська наволоч!

— Прошу на мене не кричати, я не фашист. Відведіть мене, будь ласка, до вашого начальника, адже мене помилково заарештували.

— Ха-ха, — зареготав Дяков, — ти тільки глянь на нього. Його помилково заарештували! Давай йому начальника! Так от, коли ще хоч одне подібне слово скажеш, я тут же тебе прикончу!

— Я вас все ж таки дуже прошу, — повторив я,— відведіть мене до начальника.

— Мовчи, контрреволюційна сволото, поки не перерахував тобі зуби!.. Зараз я відведу тебе до начальника.

Пізніше я мучився зневагою до себе, згадуючи, як принижувався, благаючи відвести мене до начальника. Але то було пізніше, коли в душі моїй закарбувалися три заповіді зека: не вір, не бійся, не проси.

Слова «відведу тебе до начальника» миттю мене окрилили, і я виструнчився перед цією потворою. Він мовчки наганом показав мені, куди йти. Раптом чую: «Стій!» Став. «Руки назад!» — істерично заревів Дяков. Замість того, щоб негайно закласти руки назад і не дратувати його, я зреагував на його рев іронічною посмішкою. Руків'я нагана блиснуло над моєю головою, з очей посипались іскри...

Скільки минуло часу, поки був непритомний, не знаю. Не відаю, що дужче забило мені памороки: наган чи прострелена стіна. Коли я отямився, по спині текло липке і тепле.

Дяков підняв мою кепку з підлоги, нап'яв мені на голову. Потім заломив мої руки за спину і заштовхав мене під сходи. Він домігся свого: «вправив мені мізки», як сам висловився. Майже два десятки років потому я ходив, заклавши руки назад.

Так розпочався перший день неволі. Дякова мені не забути. Далі було і прикріше, і важче. Але то все у мене тепер на одне лице, хоча з пам'яті й не вивітрилось. А Дякова до смерті не забуду.

Другий допит

Після кривавої «футбольної» ночі слідчий не давав мені опам'ятатись. Вдень у тюрмі спати не дозволялось. Порушників суворо карали. Наступної ночі мене знову потягли до кабінету слідчого.

Цього разу слідчий спочатку вів себе підкреслено коректно, чемно і навіть делікатно. Він був тверезий, тримав себе з удаваною серйозністю, не реготав, не блюзнірствував, не кликав собі на допомогу костоломів. Він поцікавився моїм здоров'ям, а також ставленням до мене з боку тюремного начальства А потім лагідно, немов знічев'я, почав розпитувати, про що в'язні гомонять у камері, який у них настрій.

Сьогоднішня розмова не була схожа на вчорашню, бо слідчому, очевидно, здавалося, що вчорашня «футбольна команда» попрацювала на славу, вийшла переможцем, вибила з мене гідність, зламала волю та здатність до самозахисту. Він, мабуть, вважав, що сьогодні я готовий підписати його фальшивку на себе та на моїх колег-учителів, які ще залишались на волі.

Та, помітивши на моєму обличчі іронічну посмішку, він вискочив із-за столу, почав бігати по кімнаті, палити цигарку за цигаркою та плювати на підлогу.

Зрештою, підскочивши до мене, дав мені понюхати свого кулака, схопив за підборіддя, пильно зазирнув мені у вічі, з огидою штовхнув мене до стіни (але не вдарив), повернувся, сів у своє крісло, схопив бланк з написом «Протокол допиту» і почав строчити...

Знову, як і минулого разу, він записав до протоколу моє прізвище, ім'я та по батькові, сімейний стан тощо, знову попередив, що я буду притягнутий до кримінальної відповідальності, якщо не говоритиму правди, і запропонував мені розписатись.

Покінчивши з цією формальною частиною, він знову нагадав, щоб я не смів запиратись, а слухняно попідписував всі документи слідства. В іншому разі мене розстріляють без суду як запеклого ворога народу.

— Розповідай мені все по порядку про свою контрреволюційну діяльність у народній освіті.

— Я нічого не знаю.

— Брешеш! В слідчих органах достатньо документів, з яких видно, що ти член троцькістської контрреволюційної терористичної організації, першочергова мета якої — індивідуальний терор проти вождів партії та уряду з метою повалення радянської влади та реставрації капіталізму в СРСР.

— Це абсолютна неправда. Я такої організації не знаю, документів, які б засвідчили мою ворожу діяльність, немає.

— Мовчи, поки я тобі останніх зубів не повибивав. Подольського, завідуючого обласним відділом народної освіти, знаєш?

— Знаю.

— А Турського — інспектора міського відділу?

— Знаю.

— Так ось, розповідай слідству, коли і за яких обставин за дорученням Подольського тебе завербував Турський у троцькістську організацію.

— Такого ніколи не було. Все це вигадано.

— Ким вигадано?

— Не знаю.

— Бач який, «не знаю»... Дурня із себе клеїш? Ми тебе зараз розколемо! Слідчий підійшов до шафи, відшукав справу Турського і прочитав мені те місце, де Турський твердив, що на початку 1937 року він завербував мене у ворожу організацію, давав мені контрреволюційні доручення, а я їх виконував.

— Ну, — торжествуюче зашипів слідчий, — не трать, куме, сили, спускайся на дно... Тепер ти у мене іншої заспіваєш, документами припертий до стінки. Мовчи і підписуй протокола.

— Ні! Я цієї фікції не підпишу.

— Ха-ха-ха, — зареготав він. — Ти запеклий ворог радянської влади. Але нічого, не таких кололи, і тебе розколемо! Підпишеш! Проти фактів, проти документів не попреш!

— Якщо ви маєте на увазі ту фікцію, що підписав Турський, то це несерйозно.

— Мовчи, контрреволюційна сволото, бо я тебе тут же доконаю. Ти, напевно, думаєш, що ми не знаємо про те, як ти проводив шкідницьку роботу серед педагогів міста Вінниці та в першій середній школі? Нам все відомо. Вся постановка роботи в школі: викладання історії, літератури, мови, географії, та інших дисциплін — це ж від початку до кінця чистої води контрреволюція.

— Неправда!

Хто ж, як не ти, підібрав троцькістсько-бухарінські націоналістичні кадри педагогів для зразкової школи? У твоїй школі процвітала буржуазна педологія!

— Всі ваші обвинувачення безпідставні, надумані.

— Мовчи! Ось ще факт. Ти випустив книгу «З досвіду роботи»?

— Так.

— Ось тут ти у мене потанцюєш, як рак на жаровні... Ти в цій книзі дав можливість друкуватися ворогам народу!

—У цій книзі друкували свої статті з власного досвіду роботи кращі радянські вчителі.

— А хто повісив портрет контрреволюціонера П'ятакова в школі?

— Я такого портрета не бачив, і в школі його не було.

— Ого-го! Ти не викручуйся! Нічого не вийде! А хіба не ти розігнав комсомольську та піонерську організацію в школі?

— Ви великий жартівник, громадянине слідчий.

— Ось коли я тобі зараз всі зуби витовчу, то ти до самої смерті не забудеш моїх жартів.

Так цілу ніч слідчий припирав мене «фактами». Мої спростування відкидалися, ігнорувалися. За мною залишалось одне-єдине «право» — підписати і потягти за собою у прірву педагогічний колектив школи.

Не домігшись мого підпису, слідчий на три доби загнав мене в камеру, а сам за цей час зібрав купу папірців: рішення різних зборів, протокол допиту людей, більшість з яких мене не знали і я їх не знав. Ночами, він викликав до себе навіть учнів школи, і перелякані діти підписували підсунуті їм папірці, засвідчуючи мою злочинність.

— Тепер, — лякав слідчий, — я тебе власноручно розстріляю, навіть коли ти не підпишеш матеріалів слідства. Ось бачиш, що про тебе говорять? Краще підпиши протокол допиту, врятуєш і своє життя, і життя своєї сім'ї.

— Не буду я вашої фільчиної грамоти підписувати. Радянський суд мене судити не може, я не злочинець, я комуніст.

— Ех, і дурень ти, дурень! Ну що ж, начувайся! І він знову передав мене Дякову.

Психічна атака

Відмовляючись від підпису, я боявся, що мене доведуть до такого фізичного стану, коли підпис з'явиться наперекір моїй волі.

Я вже розумів: коли скажеш «А», то неодмінно примусять сказати «Б». Досить підписати фальшивку на себе (щоб позбутися мук у катівні і «спокійно» чекати смертного вироку), як зразу ж примусять підписати наклепи на багатьох вчителів міста. І я стану ватажком неіснуючої терористичної організації.

А справи мої катастрофічно погіршувались. У цей час в Одесі засідало судилище Військової колегії Верховного суду СРСР під головуванням Орлова, і слідчі зі шкіри лізли, аби приготувати для нього чергову групу «терористів».

Я, напевно, був зарахований до цієї одеської групи, і тому вони домагалися за будь-яку ціну вибити з мене зізнання.

І потяглися дні та ночі на конвеєрі катувань... Тепер зі мною працював не один слідчий. З'являлись все нові й нові. У кожного свої прийоми знущань, кожен з них намагався вислужитись і довести своїм попередникам, що ті, мовляв, не спромоглися витягти зізнання, а ось він примусить і слона в решеті танцювати.

Коли довели мене до повного фізичного знесилення, слідчий вдався до психічної атаки.

Він посадовив мене на той самий поламаний та скрипучий стілець, двері кабінету відчинив навстіж. Навпроти, в такому ж кабінеті, двері також відчинено, але так, щоб я, позираючи на ті двері, не міг бачити, хто там в цей час перебуває.

І ось звідти чути гуркіт, лайку, несамовитий жіночий зойк, тяжкі ридання впереміжку зі словами: «Я нічого не знаю, я не підпишу. За що ви мене б’єте?» Потім коротка пауза — і знову страшний жіночий зойк, він посилювався...

Мій мучитель безперервно смоктав цигарку, мовчав і тільки спідлоба поглядав на мене. А тим часом сусіди завзято «працювали», добиваючи свою жертву. Вона вже не могла кричати, тільки тяжко стогнала.

Голос її, спотворений болем, але я його впізнав: Тетяна Марківна Штульберг! Вона працювала заступником директора Вінницького педінституту, коли я в ньому навчався. Партійна організація об’єднувала викладачів і студентів, і ми, студенти, часто зустрічались із Тетяною Марківною у справах, пов’язаних з виконанням різних партійних та громадських доручень. Хоча вона обіймала таку високу посаду, а ще й була дружиною голови облвиконкому Триліського, проте не відзначалась зазнайством. Це була висококультурна, проста і славна людина.

І ось сьогодні з неї хочуть вибити зізнання в контрреволюційній діяльності. Ще б пак! Адже Тетяна Марківна для цього є досить значною постаттю.

По-перше, вона — дружина голови облвиконкому, якого схопили раніше. А для такого карася, як Триліський, потрібна добра жаровня. Необхідно сфальсифікувати справу так, аби стопроцентна брехня видавалася правдою. А ствердження компрометуючого матеріалу дружиною було б для слідства солідною знахідкою.

По-друге, Тетяна Марківна — заступник директора інституту. А в інституті вже заарештовано один за одним трьох директорів: Гібера, Малого і Купріянова. Розгромили і лекторський склад інституту. Заарештовано Кожухівського, Паламарчука, Ткачука, Новицького, Непмана, Зінчука (філолога), Лісняківського, чимало інших викладачів і студентів. Отож «зізнання» Тетяни Марківни могло дати підстави для нових арештів...

Лише на короткий час її доля перетнулася з моєю. Вона про те, мабуть, і не дізналася. Але для мене то було черговою пересторогою: треба триматися!

Лук’янівка

У Лук’янівській тюрмі спочатку нас позапихали в кам’яні мішки-одиночки. Тілу тісно, а думкам — безмежний простір, рояться і не дають спокою.

За годин п’ять-шість повиганяли на коридор, обшукали, повторили всі тюремні формальності і погнали на санобробку. А іще по якійсь годині ми вже їли лук’янівську баланду в просторій кімнаті, скоріше в танцзалі, з великими вікнами і без єжовських козирків.

Нас досить привітно зустріли мешканці цієї оселі, їх було чоловік п’ятнадцять. Всі як на підбір вгодовані, здорові, чисті. Сплять на ліжках з матрацами, простирадлами, подушечками...

Від тюремної баланди вони гидливо відмовляються і свої п’ятнадцять порцій віддають нам. Декого з нас частують хлібом, салом, маслом, цибулею. Від таких делікатесів ми вже давно відвикли.

Їхня гостинність насторожує: що за люди?

Для нас ліжок не було, ми розмістились на підлозі. До речі, тут і підлога не тюремна — дерев’яна. «Невже,— міркували ми, — в київських тюрмах таке блаженство:

чистота, порядок, бібліотека, регулярні передачі? І режим зовсім не схожий на вінницьке страхіття...»

Не встигли ми з баландою впоратись, як чемні київські в'язні розмістились між нами.

На наші запитання про методи слідства у них кияни спокійно відповідали:

— Щоб слідчі катували? Такого не буває. Балачки про те, що слідчі самі створюють ворогів народу, — це брехня, просто наклеп на чекістів.

— Звичайно, справжній комуніст, справжня радянська людина мусить підписати матеріали слідства у тій редакції, в якій пропонує слідчий. Арешти незабаром припиняться, і всі, хто нині випадково заарештовані або навіть засуджені, будуть звільнені, поновлені на тих посадах, які вони обіймали до арешту.

— Цього не розуміють лише дійсні державні злочинці, вони впираються, вводять слідство в оману, не видають своїх співучасників по контрреволюційній шкідницькій роботі, не підписують пред'явлених слідством обвинувачень.

— Якщо ворог не здається, його знищують! — не вгамовувався Вєтров з наркомату зв'язку. — До таких, можливо, вінницькі слідчі й застосовують деякі заходи, що не передбачені законом.

— І правильно роблять! З ворогами народу панькатися нічого,— втрутився якийсь вгодований здоровило (казали, що він — високопоставлена особа з Київського облвиконкому), — їх треба знищувати самосудом. От я, для прикладу, підписав пред'явлені мені обвинувачення. І всі тут присутні кияни вчинили так само, бо ми розуміємо, що цього вимагає наша держава та міжнародна обстановка, ми впевнені, що таким заходом вдасться знищити все контрреволюційне охвістя, а невинні будуть звільнені, їм буде честь і слава.

— На суді, — втрутився третій киянин, — ми підтвердимо пред'явлені нам обвинувачення. Це єдино вірний шлях для справжньої радянської людини.

— Хитрі поради, — зауважив директор Вінницької МТС Третяк.

— Це замасковані провокатори, — прошепотів завідуючий шкільним відділом Вінницького обкому партії Супруненко. — Нам треба остерігатися і не вступати з киянами в суперечки, а на суді відмовитись від пред'явлених нам обвинувачень і категорично заявити, що всі так звані контрреволюційні, троцькістські, терористичні, націоналістичні, диверсійні, шкідницькі і тому подібні організації — не що інше, як злочинна вигадка слідчих. Суд має розібратися в цьому.

З Супруненком погоджувались майже всі вінничани.

У камері створився страшенний галас, але тюремні наглядачі, на наш подив, не втручались. Пізніше ми збагнули, що оскільки до Києва звозилися жертви зі всієї України, то, щоб часом не трапився якийсь непередбачений ексцес, підсудні пропускались через цю камеру. Тут їх додатково обробляли перед судилищем...

Двадцять вінничан вирішили запротестувати на суді. Лиш один Михальчук не погодився.

— Київські товариші нам правду кажуть, — заявив він. — Вони по-дружньому застерігають нас від помилки, у них великий досвід, ми повинні скористатись їхніми порадами. Якщо ми відмовимось від своїх підписів, — продовжував він, — то нас можуть повернути на дослідування. А пригадайте історію того товариша, який на

одеському процесі відмовився від свого підпису. Його повернули знову до Вінниці на дослідування і «дослідували», поки він Богові душу не оддав.

— У нас один вихід: смерть, — зауважив Третяк. — Але суть справи не в тому, що ми загинемо. Зараз йдеться про те, яку пам'ять по собі залишимо. У нас грубою силою виривали підписи, на підставі яких стратять нас як ворогів народу. Остання надія — суд. На суді ми повинні зняти з себе чорну пляму підлої брехні, категорично відмовитись від пред'явлених нам обвинувачень.

З думкою Третяка всі вінничани погодились. Навіть Михальчук не заперечив.

Зате господарі камери неначе збожеволіли. Провокатори видали себе. Вони обзивали нас найбридкішими словами. Один з них прикинувся хворим, почав бити в двері, вимагаючи, щоб його терміново відвели «до лікаря». «Хворого» ми більше не бачили. А тюремники стали «лікувати» вінничан. «Лікували» до самого ранку.

Першим викликали Михальчука. Повернувшись за кілька годин, він повідомив, що до Києва приїхала вся вінницька катівня. Начальник слідчого відділу пообіцяв Михальчукові зберегти життя і випустити на свободу. Михальчук повірив. Він докладно розповів начальникові про камерні розмови вінничан і про настрій кожного з нас зокрема. Відбувся терміновий інструктаж всіх наших слідчих.

П'ятнадцятого та шістнадцятого січня день і ніч майже кожного вінничанина «обробляли» заново. Метою цієї суєти суєт було домогтися, аби на суді кожен в'язень визнав себе винним. Слідчі пускали в хід всю зброю, яка була в їхньому арсеналі, та даремно. Перед ними були вже інші вінничани: фізично знесилені, але духовно зміцнілі.

Трапилась з нами ще одна дріб'язкова пригода у цій «благородній» камері. Відчинилася в дверях «кормушка»:

— Ті, що з Вінниці, — підійдіть до дверей. У кого є квитанції на гроші, годинники та інші цінності, здайте мені, а я принесу вам ваші речі.

Дивно. Таке буває лише тоді, коли на свободу випускають! Годинники, гроші на руки? Можливо в Лук'янівці особливі порядки? Ми розшукали в своїх лахах квитанції і віддали. Та тільки ми їх і бачили...

А за кілька хвилин завертілася судова карусель. З'явився конвой з нашими формулярами. Знову всіх поодинці перевіряли, заганяли до черева «чорного ворона», а по якійсь годині вивантажували уже на Інститутській вулиці, заводили в «хитрий домик», спускали у підвал і садовили в одиночні камери-темниці, де ми, змучені, голодні, очікували на смертні вироки.

Ми чекали смерті. Вже два дні нічогісінько в роті не було. Могильна тиша... Нараз задзвеніли ключі. Заскрипіли металеві двері. На порозі — високий, випещений, чисто поголений, з примруженими очима підполковник.

Я встав. Підполковник мовчить, пронизує мене своїм колючим поглядом. Стоїть довго. Щось тримає в руці за спиною. І раптом: «На, читай обвинувачення і готуйся завтра стати перед найвищим судом за свої злочинні дії...» Повернувся і зник.

На папері у лівому кутку — велика печатка прокуратури Союзу Радянських Соціалістичних Республік і текст: «Затверджую. Військовий прокурор СРСР Рогінський». В правому кутку також печатка і віза: «Затверджую. Начальник Вінницького...»

Читати текст не вистачило сил. Руки опустились, папір випав... Коли очуняв, здивувався: переді мною аркуш білого паперу. Звідки це? Але незабаром опам'ятався і до подробиць усе пригадав.

Текст невеликий, але словеса підібрані так, що від кожного — волосся дибки. Майже дослівно передрукували матеріал п'ятаковського процесу: «...Вінницький обласний відділ НКВС викрив та ліквідував контрреволюційну троцькістську терористичну організацію, яка ставила своєю метою насильницьке повалення радян-ської влади, індивідуальний терор проти вождів партії та уряду... Один з її членів — Трачук Олексій Миколайович, викритий органами НКВС, у своїй практичній діяльності в органах народної освіти проводив злочинну, підривну, контрреволюційну...»

«Встати! Суд іде!»

Мене зупинили перед входом до залу суду. Через якусь мить двоє солдатів схопили попід руки і швидко потягли через довгий зал. Поставили до стіни, самі стали з обох боків.

Опам'ятавшись, я глянув праворуч. І в очах потемніло: понад сто офіцерів сановито возсідали у цьому залі, і всі повернули голови у мій бік.

Спочатку я не второпав, у чому суть. «Чому,— подумав я,— на закритому судовому процесі стільки присутніх? Мабуть, цей фарс назвуть відкритим і завтра газети зарясніють нашими іменами, щоб страхати інших?» Та я помилився. Тут сиділи працівники слідчих органів Києва, Вінниці, Чернігова, Житомира, Одеси та інших міст України. Вони привезли сюди свою намолочену продукцію для остаточної розправи.

Через якусь хвилину відчинились бічні двері, тишу розірвала команда:

«Встати! Суд іде!» Всі миттю підвелись і одразу ж сіли. За столом з'явився суддя виїзної сесії Військової колегії Верховного суду Союзу Радянських Соціалістичних Республік Орлов та двоє засідателів. «Так ось в чиїх руках моя доля, моє життя», — подумав я.

Орлов схопив папір з моїм обвинуваченням, артистичним жестом підняв його, потім кинув і знову підняв, зневажливим поглядом зміряв мене з ніг до голови і почав читати. Закінчивши читання, він запитав:

— Визнаєте себе винним у приналежності до троцькістської контрреволюційної терористичної організації?

— Ні, я такої організації не знаю і ніколи не належав до троцькістів.

— Я запитую ще раз, — істерично закричав на мене суддя.

— Ні! — випалив я і тут зібрався розповісти про вінницьку катівню, про методи слідства, про те, що я нічим не завинив... Та Орлов не дав мені рота відкрити:

— Ви всі, вінничани, не визнаєте себе винними. Суд іде на нараду! Мене знову схопили попід руки, виволокли на коридор і погнали до камери, не до тієї одиночки — до іншої, просторої, де вже знаходились мої земляки, двадцятеро вінничан. Радість! Обійми, поцілунки, сльози... Для більшості — останні сльози.

Десь о дванадцятій годині ночі табуретки почали звільнятись: наші товариші поодинці зникали. Кожного повертали до того ж залу, де проходило так зване судове

засідання, і кожному особисто вирок Військової колегії Верховного суду СРСР зачитував Орлов. Приречених поодинці виводили і знищували. Смертні вироки виконувались негайно, без санкції Верховної Ради, на основі закону від 1 грудня 1934 року, опублікованого у день вбивства С.М. Кірова.

До ранку двадцятого січня 1938 року розстріляно із двадцяти одного чотирнадцять вінничан. Серед них Супруненко, Литвин, Третяк, Курочкін, Качковський і... Михальчук, якому була обіцяна свобода.

До тюремного ув'язнення були засуджені: Іван Олексійович Губкін — п'ятнадцять років і п'ять років позбавлення прав з конфіскацією майна;

Андрій Майструк, Яків Гершунов, Олександр Полинь, Антон Орловський, Степан Лисенко і я одержали по десять років тюремного ув'язнення та по п'ять років позбавлення прав з конфіскацією майна. Суд остаточний, оскарженню не підлягає.

Після цієї кривавої ночі ми збагнули орловську закономірність: двом третинам смерть на місці, а решті — передсмертна покута...

Кому все ж таки смерть і кому покута? Гра фортуни!

Оніміли, ми тупо й здивовано оглядали один одного, мов незнайомі, що вперше зустрілись. Подумати тільки: чотирнадцять наших товаришів страчено та ще й облудно затавровано «ворогами народу»! Але ми знали: наші друзі, що цієї ночі загинули, пройшли крізь пекло страшних катувань, які не зломили їхнього духу. На суді всі сказали: «Ні!»

Людина є людиною за будь-яких умов

Нашу сімку погнали на «оформлення». Спочатку фотографували з пронумерованою дошкою на грудях анфас, потім — у профіль. Зробили відбитки пальців. Примусили виконати ще якісь формальності, обов'язкові при переході в'язня з однієї тюрми в іншу.

Потім — камера санобробки. Коли коридорний вертухай відчинив її двері, з неї випало чи не п'ятеро в'язнів. Так, випало — впали на коридор прямо під ноги тюремників. Камера могла вмістити не більше п'ятдесяти. А в неї запхали сто двадцять. Люди задихались, немов риба під кригою. Більшість засинала стоячи: у спресованій масі з живих людських тіл впасти було неможливо.

Щоб втиснути тих, які випали з камери, і заштовхнути туди ще нашу сімку, з'явилися мордаті здоровані. Всіх нас, що були на коридорі, поставили проти дверей камери один за одним, позаду стали ці пикаті молодчики, хтось з них гаркнув

— Раз, два!..

Здоровані натиснули з такою силою, що ми й оком не встигли моргнути, опинилися в камері. Двері негайно зачинились.

Разом з нами були люди з різних областей України — в'язні, яким «подарували життя». Тут ми знову переконались, що судилище Військової колегії Верховного суду СРСР прирікало до розстрілу дві третини усіх жертв, привезених з периферії. Лук'янівська в'язниця приймає у свої обійми тільки ту третину, що залишається, але й від цієї кількості у неї розпирає боки.

Навряд чи якась тварина могла б кілька діб проіснувати в таких умовах. Але людина — найвище творіння природи (ох, живуче яке!) — здатна витримувати найнеймовірніші випробування.

Як не намагався я оволодіти собою, але надія на можливість вийти живим з цієї камери у мене згасала. Вінницька катівня. Військова колегія, голодування, постійна нервова напруга і, зрештою, ця камера скупчених, ще живих людських трупів, отруйні гази «параші», біля якої довелось мені дотлівати, — все це підірвало фізичні сили і майже вбило дух.

З подібних мені в’язнів-доходяг, яким залишилося три чисниці до смерті, тюремники щоденно когось підбирали, тільки ми їх і бачили. Мені, звичайно, не хотілось, щоб мене виволокли слідом за ними і навряд чи уник би я такої, долі, коли б не дружня моральна підтримка з боку Андрія Майструка та Якова Гершунова.

Через якийсь тиждень, коли камеру поспіхом прополола матінка-смерть, ми обрали старосту і почали «утрамбовуватись» для лежання. Мене пересунули від «параші» до самого вікна. Я потроху очунював і навіть вже виходив на прогулянку...

На початку лютого 1938 р. нашу камеру вигнали на коридор, обшукали і зробили «сортировку»: з десятирічним тюремним ув’язненням — в одну групу, з п’ятнадцятирічним — в другу, з двадцятирічним — в третю, з двадцятип’ятирічним — в четверту.

Нас вишикували в довжелезному напівтемному коридорі. Навпроти тюремники, в центрі коридору— стіл, за яким возсідає високе начальство з цілим стосом наших формулярів. І почалася тяганина годин на дванадцять. Нас викликали поодинці до столу і пропонували стереотипні питання, на які кожний уже відповідав десятки разів під час допитів. Відповіді звіряли із записами, зробленими раніше, і вносили прізвище до одного з чотирьох списків. Коли «сортировка» закінчилась, нас розділили на чотири групи і позаганяли в різні камери.

Наша колишня душогубка залишалась порожньою недовго. Через кілька днів вона була вже знову переповнена.

До камери, куди загнали засуджених на десятирічне ув’язнення, я потрапив у числі перших і зайняв місце біля самого вікна і на сусідів пощастило. Мене, Андрія Майструка і Якова Гершунова тепер оточували висококультурні люди, директори київських інститутів, академіки, журналісти, військові.

Пам’ятаю Сашу Гершковича, широкоплечого, кремезного, трохи флегматичного, твердої вдачі, але з постійною ласкавою усмішкою. Саша — політпрацівник корпусу Червоного козацтва, де командиром був Микола Криворучко, якого теж заарештували. Ходили чутки, що слідчі поламали йому руки за те, що під час допиту, коли його катували, він спробував оборонятись. З переламаними ребрами, відбитою печінкою Криворучко потрапив до тюремної лікарні. Про його подальшу долю ніхто нічого не знав... Пригадую військового льотчика-красеня з чудовою фізичною виправкою, життєрадісного веселуна з лагідним характером — киянина Миколу Фельнагеля.

І хоча ця камера також була переповнена в’язнями, але атмосфера людяності, взаєморозуміння, товариськості піднімала дух.

Новий етап

В останні дні жовтня 1938 року Дніпропетровська пересильна тюрма стала розвантажуватись. Ешелон за ешелоном тяглися невільники на важкі каторжні роботи та голодну смерть. З так званих «терористів» створювались великі етапи, що

направлялися до стаціонарних в'язниць з особливим режимом: Соловецької, Орловської, Єлецької, Владимирської.

Етап до цих тюрем супроводжувався воєнізованим конвоєм — солдатами конвойної служби, нашпигованими презирством і ненавистю до «злісних ворогів радянського народу». Ми не чули від них людського слова. Вони спілкувалися з нами лише мовою прикладу гвинтівки або руків'я нагана.

Нами напхали вагони. Їдемо. Тіснота. Задихаємось у бруді та смороді. Мучимося від спраги та голоду. Терзаємося думами і сумнівами.

«Державна машина завжди була органом пригнічення народу. Щоб народ був покірним, його страхали. Страх і ще раз страх. Саме це і використав у своїй деспотичній політиці Сталін. Його сила — в безупинному терорі...» Думи бухкають у скроні, мнуть голову, ятрять душу... Невже я помиляюсь? А може, такі міркування з'явилися тому, що мене зробили в'язнем, невільником, державним злочинцем? Може, це просто образа потьмарила розум?

Поруч — Антон Орловський, в минулому начальник політвідділу Вінницького обласного земельного управління. Він теж, видно, не спить, часто перевертається з боку на бік.

— Антоне!

— Що?

— Як ти думаєш, що спільного має Сталін з марксизмом-ленінізмом?

— Та який він у бісового батька марксист-ленінець? Хіба ти не знаєш, що він стояв за підтримку контрреволюційного Тимчасового уряду?

— Але ж він пізніше свою помилку визнав. Правда, в наклепницькій редакції, що начебто більшість партії стояла на цій платформі.

— Ото ж бо воно і є, що не визнав, а свої гріхи на партію зіпхнув. Це дуже небезпечна та підступна особа. На превеликий жаль, тоді цього отруйного горішка не розкусили, тільки Микола Скрипник дав йому прочухана. За це й поплатився пізніше.

— Про це я вже чув. Тут, звичайно... Не на волі.

— Поганенькі людці, мстиві...

Єлецька святиня-тюряга

Нараз ешелон затрясся й зупинився. Крізь ґрати нашого віконця ми побачили: «Єлець».

Ніч — хоч око виколи! Конвой з собаками квапливо заповнював в'язнями вантажні автомашини під добротним брезентом. Машини мчали до Єлецької тюрми — колишнього монастиря.

Спочатку нас заштовхали у монастирські катакомби — тунельні склепи; забрали всі наші торби та мішки, поскидали їх на одну здоровенну купу.

Потім в один із склепів загнали мене, Орловського, Полиня, Лисенка. Кожного поставили в куток обличчям до стіни, руки, як ведеться, назад. Посередині камери стовбичать два наглядачі, не дають ні писнути, ні голови повернути. Тюремники мінялись, а ми з тремтячими жижками клякнули години зо дві, а може, й більше.

Від цієї німої психологічної екзекуції, до того ж натщесерце, почало темніти в

очах. Ноги підкошуються, тремтять. Здається, що ось-ось бебехнеш на цементну долівку — і кінець.

Крадькома я глянув на Орловського — і моторошно стало: жовто-сіре обличчя — справжнісінький труп з виряченими очима... Бачу, Орловський на грані зриву. Його лихоманить. Він намагається оволодіти собою і не показати наглядачам, що з ним коїться. Пізніше він зізнався: йому тоді видалось, що тут доведеться прийняти кулю в потилицю.

Раптом залізні двері задзвеніли, загули, і вмить зник за дверима Полинь. Через якусь годину так само вихопили Лисенка, потім Орловського. Настала і моя черга. Мене погнали крутими монастирськими закапелками. В кінці катакомб мій погонич пхнув мене до просторої кімнати із середньовічним склепінням. Перше, що впало у вічі, — гора різного мотлоху: обшарпані пальта, драні костюми, подерта білизна. Все це лахміття, мабуть, неодноразово прожарювалось і проварювалось зі своїми мешканцями — клопами та вошима — в різних тюрмах.

Мені видалось, що тут роздягають нашого брата перед стратою. Та не встиг я опам’ятатися, як до камери вихором влетіли троє в білих халатах — пикаті телепні, від яких несло нудотним одеколоном.

— Роздягайся! — заревів один до мене. Я скинув пальто. Стою.

— Все, все скидай, — заволали всі троє разом.

Тюремник схопив моє пальто і кинув на ту величезну купу. Потім і решта мого одягу полетіла туди ж. Стою голісінькій, трясе мене лихоманка, а тюремники посміхаються та глузують.

— Чого трясешся? Замерз? — звернувся до мене один. Я промовчав.

— Чого ти там антимонії з ним розводиш,— втрутився інший, — заповнюй на нього анкету.

Анкета видалась досить великою. Увесь мій родовід було ретельно записано, а коли дійшли до основного: ким і за що засуджений, — то писарчук аж очі вилупив.

— Так ось яка ти пташка! — забубонів злісно. — Терорист! І таку сволоту до цього часу не розстріляли?

Коли з анкетою було покінчено, мене взялися оглядати. Голому робили шмон. Оглядачка полізла своїми грубими пальцями в рот, в ніс, у вуха, між пальці ніг, під пахи...

Після цього мене, голісінького, погнали темним коридором у протилежний кінець монастиря. Цей шлях для багатьох був останнім. Ні, тут не стріляли. Але нерви не витримували надмірної психічної напруги. Женуть тебе у сутінках якогось пекельного лабіринту, і ти кожної миті очікуєш на кулю в потилицю. Не кожний добігав до фінішу живим. Орловський після цієї процедури довгенько провалявся в лікарні і врешті збожеволів.

Я підтюпцем несусь у супроводі погонича і думаю: швидше б кінець чи коридорові, чи мені! Нараз як обухом по голові:

— Стій!

Нервове напруження дійшло до краю.

Мій охоронець відімкнув якісь двері і наказав: «Ступай!» Я переступив поріг і очам своїм не вірю —це просто лазня, душова. Бецман помітив мою розгубле-

ність і штовхнув мене під душ. Холодна вода трохи підбадьорила, марева почали зникати.

Після душової мене турнули в камеру навпроти, і я знову побачив Полиня, Лисенка й Орловського. Всі троє були вже одягнені в тюремну робу.

В'язень № 3

Потекли одноманітні дні та ночі в Єлецькій тюрмі. Жорстокий режим, тюремна баланда, пайка хліба, яку одні з'їдали миттєво, інші ділили на три-чотири порції, але всі мали вигляд голодних вовків.

У камері нас було семеро: троє росіян, двоє євреїв, один грузин, один українець — словом, інтернаціонал.

Спочатку ми жили дружно, нишком (голосна розмова не дозволялась) ділились спогадами, пригадували прочитані книги, читали напам'ять вірші і поеми Пушкіна, Лєрмонтова, Шевченка, Тютчева, Некрасова. Але згодом голод і туга невільнича далися взнаки. Ми поступово замикалися в собі. У кожного почали випирати негативні риси характеру. Нервозність роздратування все більше і більше полонили нас. Ми стали схожі на голодних пацюків, яких позбавили волі, загнали під скляний ковпак, де вони готові загризти один одного. Тут в'язні були «номерними»; звертаючись до будь-кого з нас, тюремник називав номер. Згодом і ми, спілкуючись між собою, вдавалися до номерів замість імен.

Про в'язня № 3 ми дізналися, що його прізвище Корольков. Він з Ростова-на-Дону. Нас бентежило, що його водять до начальника тюрми на аудієнцію майже через день. Повертаючись від начальника, він верз нісенітниці, що й викликало підозру до цього суб'єкта з сірими маленькими очицями, з похмурим поглядом спідлоба. «Стукач, сучий син, провокатор», — думали ми і при ньому здебільшого мовчали.

Але якось (здається, у квітні 1939 р.) гребля мовчанки прорвалась, і ми загомоніли про те, що постійно гризло душу: незаконні арешти, підле слідство, неправі суди. Корольков — ані пари з вуст: прикинувся сплячим. Грузин Буашвілі, якого ми поважали за його розум, такт, правдивість, освіченість (він закінчив два інститути, вільно володів російською мовою), також мовчав. Але йому, мабуть, набридли наші балачки, і він вибухнув:

— Ви всі лицеміри, бридкі та нікчемні! Ви думаєте одне, а говорите інше! Ви обвинувачуєте у державній зраді другорядних осіб, які не роблять політики, а є сліпими виконавцями чи кар'єристами або свідомими злочинцями, що охоче танцюють під дудку того, хто робить політику. За його велінням летять з плечей голови кращих синів Вітчизни!

Нам заціпило. Не тому, що Буашвілі в кількох словах сказав всю правду, про яку хтось знає, інші здогадуються, — а тому, що сьогодні при стількох людях (та навіть там, де тільки троє!) таке говорити небезпечно.

Ця розмова відбулася вдень. Вночі Королькова повели до начальника. А після підйому зацапали Буашвілі — тільки ми його й бачили.

Ми принишкли. Все осточортіло. Хотілося тільки паскуду Королькова схопити за горлянку й придушити. Та гидко було бруднити руки об таку погань.

Сама лиш присутність Буашвілі підтримувала морально. Досить було йому щезнути, як нас приголомшив душевний параліч. Обриваючи невидимі ниті духовного спілкування з іншими (особливо симпатичними, дорогими серцю людьми), ми спустошуємося, деградуємо. Це я особливо відчув після зникнення Буашвілі. «Поки живеш, — думав я, — навіть в умовах, де життя, здавалося б, зовсім неможливе, мусиш боротися за існування, чинити опір злим силам хоча б тільки для того, щоб не втратити статус людини, щоб не опускатися, не допустити корозії душі».

Етап заполяр'я

Наші невільницькі прогнози, що 37-й започаткує небачену катастрофу, почали здійснюватися. Відколи Сталін пішов на змову з Гітлером, він, виходячи, очевидно, з далекоглядних замірів, вирішив остаточно розквитатися з політичними ворогами: найнебезпечніших — стратити, решту загнати в райони вічної мерзлоти.

Наприкінці травня 39-го Єлецький мертвий дім залихоманило. У монастирських склепах зашуміло, загуло, та так, що почали долітати до нас голоси із сусідніх камер. У коридорах бігали, грюкали, перегукувались. Що скоїлося?..

Нас вигнали на велике тюремне подвір'я, залите яскравим весняним сонцем і заповнене морем людей.

Тільки зараз ми збагнули, чому протягом останніх двох місяців нас не одноразово частували глицею, вітамінами, навіть трохи краще годували. Нас передають новому хазяїнові! Що ж, нехай гірше, аби інше.

Новий хазяїн не менш підступний та вередливий. Він зараз як той циган, що на ярмарку кожному коневі заглядає в зуби. Уповноважені по набору рабської сили із різних таборів приймали нас, невільників: роздягали догола, мацали м'язи, заглядали до рота і ставили свій штемпель на формулярі — «годен».

Доходягам-цинготникам цього штемпеля не ставили, їхні формуляри складали на іншу купу, а їх самих вертали до тюремних камер. Лише після смерті «рідного батька народів» мені стало відомо, що всіх доходяг теж зрештою запроторили у табори, хіба що не в райони вічної мерзлоти.

Заштампованих групували по п'ятдесят, тут же завантажували ними машини — і на вокзал. А на вокзалі вже стояв товарняк зі своїм конвоєм. До вагонів заганяли так само по п'ятдесят, замикали — і прощавай, Єлець!

З Єльця нас етапували в Орел. Сюди ж прибув етап з Владимирської тюрми. Із в'язнів Орловської, Єлецької та Владимирської тюрем формувались величезні ешелони приречених на важкі каторжні роботи, на загибель з волі «вождя народів».

В Орлі ми простояли дві доби. Звістка про ешелони з в'язнями рознеслась містом і, напевно, околицями, бо наступного дня біля наших вагонів з'юрмилось чимало народу, переважно жінки та діти. Ця збуджена маса людей, залитих слізьми, нагадувала мені таку ж юрбу в Києві, коли нас етапували після суду. Конвой, міліція намагались розігнати натовп, але у них нічого не виходило.

З сусіднього вагона через ґрати хтось викинув писульку. Підліток років дванадцяти схопив папірець і щосили помчав геть. Міліціонер помітив. Почалась погоня. Галас, постріли, свист. Та хлопчик, наче метеор, зник у людському морі.

Та ось уже й паровозний гудок. Тюрма на колесах з «особливо небезпечними державними злочинцями», наче кілометрової довжини гадюка, відповзла від станції.

Під вагонами — хитрий пристрій з гострими металевими лапами, називається «культиватор». Таким чином, про втечу з вагона не могло бути й мови. Та, власне, ніхто й не збирався тікати.

У нашому вагоні росіяни, українці, поляки, грузини, євреї, вірмени, киргизи, туркмени, азербайджанці. Серед нас більшість комуністів. Усі ми вже пересіяні через решето смерті, пережили тяжкі муки та страждання в різних тюрмах. Здавалося, ми повинні б уже прозріти, а одна на всіх біда мала б нас згуртувати, здружити. Та, на жаль, спільної мови поміж нас не було. Нас роз'єднував страх. Один одного боявся, кривив душею, говорив одне, а думав інше. Від цього лицемірства нестерпно нило серце, тліла душа. В нашій дерев'яній запломбованій коробці, неначе хробаки у гноївці, кишіли стукачі та провокатори, яких ми вже навчились розпізнавати. Саме ця погань і отруювала наші душі.

Безпринципні запроданці силкувалися переконати нас, що Сталін нічого не знав про масові арешти, що винуватий у всьому Єжов, це, мовляв, тільки його «творчість». А ось зараз Сталін довідався про зловживання Єжова, якого знято з посади наркома внутрішніх справ. Доказом пом'якшення політики є, мовляв, наш етап. Нас етапують на роботу табори для того, щоб остаточно, встановити, хто ворог народу, а хто випадково репресований, хто витримав екзамен і залишився радянською людиною, а хто був або від злості став ворогом. Тепер труд, труд і тільки труд!

Для тих, хто збагнув механіку репресій, надії на звільнення не було. Нас вивозили в райони вічної мерзлоти на каторжні роботи не для того, щоб ми звідти повернулися.

Мені пощастило примоститися на нарах біля самісінького віконця з густими ґратами. Свіже повітря та чудові пейзажі — велика радість, духовна підтримка. Запам'ятались мальовничі Уральські гори, часом наш поїзд їх обходив. Іноді він врізався у тунелі, з яких вискакував, мов із нори, і щосили мчав далі. На крутих підйомах до його хвоста підчіплювали штовхана. Той з пахканням та ревом виштовхував нас на перевал, даючи гудок: «Прощавайте, друзі!» — і зникав за обрієм. «Прощавайте, ждіте волі!» — пригадався рядок з вірша Тичини...

Сибір

До Уральських гір нашому ешелонові давали зелену вулицю, а на безмежних просторах Сибіру нас часто і довго маринували у тупиках. Тільки на двадцяту добу ми досягли могутнього Єнісею. В дорозі нас нещадно мордували голодом. Буквально по кілька діб ми не одержували не тільки їжі, але й води.

Пригадую, коли недалеко від Омська зупинився наш поїзд, ми почали гупати кулаками в стіни вагона, вимагаючи харчу.

В Єлецькій тюрмі ми з Іваном Семеновичем Хохловим тліли в різних камерах, а під час етапу доля знову з'єднала нас. Не було меж радості, коли ми зустрілись у вагоні. Ми розмістились поруч на горішніх нарах.

Іван Семенович оберігав мене, як сина. Ось я зібрався патрати оселедці. Іван Семенович, жуючи кусень хліба та запиваючи водою, скоса поглядає на мене. І раптом:

— Олексію, покажи-но свої оселедці.

— Будь ласка, прошу.

Іван Семенович бере пайку, приєднує до своєї, посміхаючись, питає:

— Бачиш?

— Бачу, а що?

— Більше не побачиш...

У цю ж мить (у мене в очах потемніло!) — його й мої оселедці полетіли за вікно. Я розгубився, не знав, що й казати. У мене тільки вирвалось:

— Що ти зробив? Це ж...

— Думати треба, а не просто набивати кишку чорт зна чим, — відповів мені Іван Семенович. — Напевно, ще сьогодні ти побачиш, як у нашому вагоні дизентерія не одного скрутить і не одного доконає.

Він як у воду дивився. На другу добу наш ешелон зупинився біля Курську. Тут ми стояли кілька днів. З ешелону вилучили багато дизентерійників. У нашому вагоні людей поменшало майже вдвічі.

У двадцятих числах червня в сортувальний розподільник на правому березі Єнісею нас прибуло тисяч двадцять.

Красноярський розподільник — решето, крізь яке злочинці пересіватимуть «злочинців». Навколо нашого етапу посилена суворість, брязкіт зброї, гавкіт собак та метушня собачників. Від вокзалу до розподільника гнали колони за колонами.

Напівживі, голодні, розтоптані морально, вибиті з колії життя, ледве волочучи ноги, йшли тисячі тисяч комуністів і безпартійних, комкорів і червоноармійців, академіків, агрономів, директорів заводів, робітників, селян.

Окремо гнали москвичок: дружину Косарєва, сестру Ягоди, жінок відомих командирів Червоної армії. Гнали на каторжні роботи, на повільну смерть.

А десь в інших колонах, можливо поруч, можливо іншою дорогою, до інших розподільників прямували їхні малолітні діти. Підлітків заганяли прямо в наш кагал, як це, скажімо, трапилося із синами Любченка, Чернявського, Саркісова, Вегера та багатьох інших партійних і державних діячів.

Завершивши всі формальності прийому, нас запхали до величезної обори, обнесеної колючим дротом у кілька рядів та високими вежами. Всередині довжелезні бараки, а в них — кількаярусні нари. Ці споруди були гірші за хліви для худоби. Зате надворі ми могли на повні груди дихати свіжим повітрям, зустрічати схід сонця та цілісінький день тішитись його життєдайним промінням.

Обору оточували чудові сибірські краєвиди: круті скелі, гори, ліс, у якому вирувало своє життя, зі своїми законами, а головне, свободою. Коли лісові птахи залітали до нашої невільницької колонії й потішали нас піснями, ставало трохи легше на серці.

Днів на п’ять про нас наче забули. Ми почувалися привільно. Ходили з барака до бараку, знайомилися з в’язнями інших етапів, знаходили земляків, обмінювались інформацією.

Багатьом із нас допомогли розібратися у нашій трагедії москвичі та ленінградці. Вони більше знали, краще орієнтувалися у подіях, відвертіше про це говорили.

Серед нас ще вистачало людей, які твердили, що їх, мовляв, заарештували та засудили помилково, але згодом розберуться, неодмінно звільнять та поновлять у всіх

правах. Кожен із них вважав, що він справді чесний комуніст, а от хто інші — «тут треба подумати», може, й дійсно вороги народу.

Серед москвичів та ленінградців таких сліпців майже не було. Вони розповідали про акції тиранії, до яких вдавався міфологізований Ленін зразу ж після жовтневого перевороту 1917 року.

Звісно, нашим розумникам це не подобалось. Дрібненькі людці, яким свого часу задурманили голови їхні посади та привілеї, здебільшого відзначаються самовпевненістю, почуттям непогрішності, виступають з висоти своєї ортодоксальності, не допускають будь-яких заперечень. Тим, хто не поділяв їхньої думки, вони приписували ворожу агітацію, самі ж продовжували фанатично вихваляти геніальність «батька народів» та очікувати на звільнення. Але незабаром і вони, як сказав би Тарас Шевченко, «прозрівати стали потроху», усвідомлювати, що звільнити їх від несправедливості, брехні, наклепів, страждань може лише смерть.

Край світу

При всіх прикрощах красноярський розподільник був для нас майже курортом. Понад місяць годували баландою з риб'ячим жиром та відпоювали хвойним настоєм. Сонце, свіже повітря, поліпшена годівля — все це підкріпило фізично. Дехто вважав таке піклування ознакою того, що будуть переглядати наші справи.

Насправді нас просто готували для передачі на важкі роботи. З'явились перші «покупці» з Норильська, почали прийом та вибракування прибулих із стаціонарних тюрем Орла, Єльця, Владимира з тавром ворога народу, засуджених на різні строки покарання Військовою колегією Верховного суду СРСР за статтями 58–8, 58–9, 58–11 (контрреволюційно-троцькістсько-бухарінські блоки).

З появою норильської «делегації» всі надії на перегляд наших термінів швидко розвіялись.

У Красноярському порту перебувала ціла ескадра барж для переправи по Єнісею тисяч невільників на освоєння тундри, на будівництво біля річки Морилки промислового комбінату. Вдень і вночі гнали до Красноярського порту тисячі засуджених.

Нами завантажили чорне чудовисько-баржу, тюрму на плаву. Вона, як виявилось, була страшнішою від усіх попередніх казематів. Скупчені, як оселедці в діжці, ми задихалися в трюмі. Протягом двох тижнів ми, лежачи валетом на боку, пригортали смердючі ноги людей із сусіднього валетного ряду, щоб хоч трішечки поспати на вологій брудній підлозі. Баланди не давали, був сухий пайок: хліб і цукор.

Незабаром з'явились дизентерійники. З кожним днем їх катастрофічно більшало. За тиждень мандрівки дизентерійниками стала чи не половина. Ми кричали в люк, просили порятунку, але дарма: «верхи» тільки посміювались. Загибель дивилася у вічі. Що робити? Ми самоорганізувались. Санітарна комісія розподілила трюм на дві частини, хворих постягували ближче до люка, а «здорові» стиснулись на начебто бездизентерійній площі.

Після двотижневого рейду баржа причалила в порту Дудінка. Почулась команда:

— Виходити по одному!

Далеко не всі в'язні спромоглися вибратись через люк самотужки. У більшості тих, що вважалися здоровими, ноги були наче паралізовані. Тоді з'явились побутовики з ношами. Віртуозно матюкаючись, вони почали виносити на берег ще не зовсім дохлих «ворогів народу».

До Норильська, куди нас гнала лиха доля, залишалося, здається, сто кілометрів. Незабаром по виході з баржі-тюрми в Дудінці ми відчули, що тут нам швидко жаба цицьки дасть.

Ходила чутка, ніби за якихось п'ять років до нашої появи у цій глушині було здійснено науковий експеримент. Сюди завезли партію коней і свиней, щоб встановити, чи можуть в районі вічної мерзлоти жити і розмножуватися свійські тварини. Виявилось, можуть! А коли тварини здатні в цих важких умовах жити, то й людина виживе. Так, очевидно, вирішили «кремлівські дослідники», що не могли собі й уявити ліпшого закутка для політичних в'язнів.

Володарі врахували також відкриття геологів, підтверджене Академією наук СРСР: уздовж річки Морилки знаходяться багаті поклади кольорових металів та вугілля. А кому ж їх добувати, як не політичним в'язням? Мовляв, нічого даремно державний хліб переводити в тюрмах. Нехай потрудяться на свіжому повітрі! Запроторюючи «ворогів народу» в Заполяр'я, «кремлівський горянин» убивав двох зайців. Він безпомилково розраховував на подвійну вигоду: економічну (дешевий видобуток підземних скарбів) і політичну (абсолютну ізоляцію в'язнів та прискорену їхню загибель).

У трагедії політичних в'язнів 1939 р. був кульмінаційним. Режим в таборах установився нестерпно тяжкий і жорстокий. Майже усі в'язні Орловської, Єлецької та Соловецької тюрем загинули того року в норильських таборах.

Першим начальником нашого табору і Норильського виробничого комбінату був А. Завенягін. З його волі й за його підписом у таборі на видноті щотижня вивішувались довжелезні списки в'язнів, розстріляних «за невиконання норм виробітку». До смертних списків передусім вносили тих, на кого надходили доноси. А донощиками табір кишів.

Згодом Завенягіна заступив Паюков — відчайдушний садист, злочинець і розпусник. Вирядивши рідного сина в армію, Паюков злигався з невісткою (дружиною свого сина, у якої уже була дитина — онук Паюкова). Про цей «роман» Паюкова одні торочили, що невістка така ж розпусниця, як і її свекор (мовляв, який їхав, таку здибав), а інші, виходячи з оцінки характеру начальника, твердили, що він просто її зґвалтував, залякав і примусив стати своєю наложницею.

Третім нашим начальником був Звєрєв. Цей поставою своєю нагадував гомерівського циклопа Поліфема, а жорстокістю перевершував і його, і своїх попередників.

Каторжна праця, голодні пайки, надмірно суворий режим, жорстоке начальство, нестерпні кліматичні умови — усе це невпинно крутило табірну смертельну карусель.

Формувались виробничі бригади. Мене записали в одну із них двадцятим. Бригадиром призначили колишнього секретаря райкому партії з Уралу Івана Петровича Матінкова.

Наступного дня нас повиганяли з дерев'яних бараків, вишикували в колону і попередили: «З колони не виходити! Крок ліворуч, крок праворуч — розстріл на місці!»

Пригнали нас до крутого берега Єнісею, на хвилях якого погойдувався величезний сплав дерев'яних колод. Кінця його не видно було на водному плесі могутньої ріки.

— Ось вам багри й мотузки, — наказав нарядник, — розбивайте плоти, що на воді, витягуйте на берег деревини, тягніть їх на горбок і там штабелюйте. Заробляйте на пайку хліба та баланду!

Не так уже й просто було цибнути на вертку деревину, зашморгнути її мотузкою, вискочити на берег, висмикнути заарканений стовбур, потім усією бригадою тягти на берег або викочувати на пагорб, а там штабелювати. Не вистачало нам для цього ані спритності, ані сили. А тим, хто на волі займався виключно розумовою працею (таких тут було багато), чи не легше було б стати академіком, аніж з важкою колодою упоратися. Однак існує сила, яка змушує людину до найтяжчої, а то й надсильної, здавалося б, праці. Така сила — голод.

Колись у школі ми читали дітям із некрасовської «Железной дороги»:

«В мире есть царь,
Этот царь беспощаден,
Голод названье ему...»

А тепер сіра, однолика каторжна маса народу щодня з ранку до ночі усвідомлювала силу цього нещадного владаря. Поруч з постійним бажанням хоча б крихту хліба кинути до рота, щоб трішечки затамувати нестерпні муки голоду, згасали думки про свободу, про дострокове звільнення. Все затьмарювалось єдиною потребою — їсти.

І вимотувались нещасні каторжани заради глевкого табірного окрайця та мисочки смердючої баланди.

Тисячі кубометрів будівельного матеріалу заготували ми для будівництва Норильського металургійного комбінату. З двадцяти в'язнів нашого набору за три місяці загинуло восьмеро.

По завершенні робіт на сплаві частину бригад перекинули у Норильск, а решту розкидали по тундрі на будівництво дороги Дудінка-Норильськ.

Післямова

А що було потім? Ось як розповів про це сам автор:

«Перша каторжна моя десятка закінчилась у Норильську 10 листопада 1948 р. Юридично я став цілковито вільним і міг, здавалося, чинити як мені забагнеться. Але згодом виявилося, що судилось мені ще на тривалий час примерзнути до вічної мерзлоти Таймирської округи. Колишнім в'язням Норильського табору категорично заборонялося повернення на Велику землю.

Невимовна туга за рідним краєм, за дружиною та дітьми мучила пекельно, гризла душу і спонукала до ризикованих вчинків. І почав я оббивати пороги кабінетів усякого начальства, аби виклянчити дозвіл на повернення додому. Мої зусилля подвоїлися, відколи я випадково (оскільки сам був позбавлений права на листування) дізнався від новоприбулих в'язнів, що дружина моя та дітки живі-здорові, мешкають у Вінниці. Але виблагати дозвіл на виїзд не вдавалося.

Добиваюсь нарешті до майора держбезпеки, від якого залежить вирішення моєї справи.

— А ви, чи маєте ви дітей? — питаю.

— Маю, — неохоче мимрить він і дивиться мені у вічі холодно.

— І у мене ж є діти! — вигукую надривно.

Майор пронизав мене гострим пильним поглядом, потім витяг неквапливо якийсь бланк з шухляди, мляво заповнив його, розмашисто підписав, подав мені:

— Це дозвіл на виїзд із Норильська. Але запам'ятайте: не виключено, що вас етапом знову повернуть сюди.

Останнім його словам я не надав ніякого значення: годі вже мене лякати. Зрештою, народна мудрість проголошує: якось воно буде, бо ще ніколи так не бувало, щоб ніяк не було.

За допомогою друзів поталанило мені дістати квитка на літак до Красноярська. Звідти залізницею до Вінниці, де мешкали дружина Ганна Іванівна і доньки Майя та Наталочка. Обійми, сльози радості...

А як жити далі? Перебуваючи на утриманні дружини почав шукати роботу. І от на початку 1949 року подався до завідуючого міськвно Івана Бондаря, колишнього однокашника (разом закінчували педінститут). Зустрів мене Іван привітно, по-дружньому. А от щодо влаштування на роботу попросив завітати наступного дня: він мусить проконсультуватися у міськкомі партії — такий порядок. Наступного ж дня він повідомив: «Сказали в міськкомі, щоб ти негайно повернувся туди, звідки прибув».

Збентежений такою новиною, поплентавсь я до директора педтехнікуму Самійла Онисимовича Савчука, знаючи його як людину доброзичливу, порядну, ділову. Він зустрів мене, як рідного брата, співчутливою фразою: «Чув, що трапилося з тобою страшне якесь непорозуміння. Сподіваюсь, що все в минулому. Розповідай про себе, про сім'ю, про роботу...» А наступного дня він підписав наказ: мене призначено на посаду завідуючого господарською частиною педтехнікуму. Трудовий колектив технікуму поставився до мене з теплою шанобою.

Але невдовзі секретар парторганізації технікуму А.С. Арціс провів зі мною бесіду, з якої стало ясно: моєю персоною зацікавились органи МДБ.

Незабаром за мною прийшли. Пізнього вечора ввірвалося в мою оселю троє бецманів.

І знову тюрма, душогубка, «слідство», яке тягнулося три місяці... Та хіба то «слідство», коли на столі у слідчого лежала фальшивка 1937-го р., на основі якої він вимагав, щоб я визнав себе націоналістом, троцькістом, терористом. Я відмовчувався, а він бісився, гасав по кабінету, оскаженіло тицяв мені під ніс кулачищами (правда, жодного разу не вдарив, до чого я був готовий з тридцять 37-го року, і це вкрай здивувало мене).

Отак він глумився майже щоденно аж до того часу, поки не з'явилася постанова від 6 червня 1949 року, за якою таких, як я, почали виганяти в оту Сибір несходиму, яку я так добре вже знав.

Загула, загомоніла Вінницька тюрма. Усіх вінничан, які під час слідства перебували в різних камерах, загнали у великий зал, де кожному по черзі зачитували вироки.

І знову — етапи. Спочатку нас запроторили до Харківської в'язниці, звідти — до Красноярської, де було уже повно москвичів, ленінградців, киян, мінчан. Усіх повторно

репресованих об’єднала одна доля, накреслена зловісною волею Сталіна і вписана в закон кривавою правицею Берії: довічне заслання.

31 серпня 1949 р. в’язнів Красноярського етапу позаганяли у товарняки, а 1 вересня повиштовхували у Канську, звідки погнали до глухої тайги на каторжний лісоповал...»

Трудився Олексій Миколайович Трачук на тому лісоповалі понад 6 років. Дружина приїхала до нього, допомагала чим могла.

15 жовтня 1955 року його було звільнено…

І ти як впертий та нескорений хохол
Не підписав облудний протокол.

Друкується за: Трачук О.М. Жертва і свідок більшовицького раю: Спогади про 1937–1940 рр. — Вінниця, 2000.

Добровольська Віра Іванівна,

1915 р. н., народилася в с. Яцьківці Кам’янець-Подільського р-ну Хмельницької обл., проживала в с. Серебрія Могилів-Подільського р-ну, українка, вчителька. Звинувачена за ст. ст. 54–3, 54–10 КК УРСР. За вироком Кам’янець-Подільського облсуду від 30.11.1950 р. засуджена на 10 років ВТТ. Реабіл. Вінницькою облпрокуратурою 20.11.1991 р.

БІЛЬ ДУШІ

Чотири десятиріччя мого життя пройшли в душевних і фізичних стражданнях, в гірких думах безсонними ночами. Недовір’я до мене людей, зневага до моїх дітей, як ворогів народу, раптова смерть батька через рік після мого арешту, бо втратив надію на визволення з неволі єдиної доньки, безвинно засудженої — все це, вже не кажучи про довгі роки особистої неволі, важким кошмаром оповили моє життя.

… Серебрія. Власний будиночок громадянки Параски (прізвища не пам’ятаю). В ньому в одній з кімнат поселилася я, сільська вчителька, зі своєю сім’єю — двоє неповнолітніх діток шкільного віку та чоловік-зоотехнік, який працював у Могилів-Подільському відділі сільського господарства Вендичанської зооветдільниці.

Закінчувався навчальний 1949–50 рік. Червень. На 18-е було призначено випускний вечір семикласників. Організацію його проведення, за рішенням педради, було доручено мені.

Як стало відомо пізніше, ще 15 червня була дана санкція прокурора на мій арешт. Але ці три дні я активно клопоталася про випускний вечір — щоб був гарний і ситний стіл для дітей, вчителів і батьків, домовлялася про музику. Для випускників задумали зробити цікаву танцювальну програму.

В ніч з 18 на 19 червня ми відсвяткували веселий випускний бал. Для мене він став останнім в житті, бо далі мені не було роботи за спеціальністю по всій Україні через приклеєний ярлик — ворог народу.

Ранком 19 червня до мене завітали «гості», які запросили мене під'їхати з ними в райцентр для з'ясування однієї справи. Я не відчувала ніякої тривоги, бо й подумати не могла, що покидаю своїх діток на довгі роки.

Могилів-Подільський. Перша камера моєї ізоляції. Ніхто не викликав на бесіду, і тут я зрозуміла, що це мій арешт. В мозок застугоніла думка: «За що, за яку провину?»

Лежачи на дерев'яних нарах, я втратила почуття реальності. Як у кошмарному забутті, ніяк не могла зосередитись. Зібравши залишки своєї волі, я дала собі рішучий наказ:

— Встань і почуй голос людини!

Через хвилину я зі всієї сили застукотіла в двері.

— Чого ви стукаєте і чого ви хочете? — донісся голос чергового…

Дальше все пішло своєю чергою. Мене відправили у Вінницьку тюрму в спецкорпус (політичні в'язні). І тут слідчий пред'явив мені звинувачення.

Поскільки я працювала з 1944 року по 1947 рік директором школи, то ці роки роботи були перенесені в судовій справі на час окупації і мені «пришили» антирадянську агітацію ст. 54–10 та співробітництво з німцями ст. 54–3. Крім цього, мене звинуватили в тому, що нібито я під час захоплення німцями нашої території винесла зі школи портрети вождів і спалила їх. А портрет Сталіна підставила під постріл ворожому солдатові. «Маленька помилка слідчих органів по цьому факту» (там мені пояснили через роки).

В школі працювала прибиральницею Марія Добровольська, яка дійсно винесла з кімнат портрети і спалила їх у дворі. Вона ж і жила поруч зі школою. Але цей факт був приписаний мені, бо я теж Добровольська. Я ж жила далеко від школи в другому кінці села і про цей вчинок прибиральниці не знала.

Так я і заявила на слідстві. Та це ніхто не брав до уваги. Нічні виклики, допити… Грубість, жорстокість. Нарешті суд і страшний вирок: 10 років позбавлення волі. Після суду етапи і пересилки. Повна втрата фізичних сил. Це і привело мене в Херсонську лікарню для в'язнів.

В ній довелось пережити повний криз зі здоров'ям — відкритий туберкульоз легенів з великою кровотечею. І в час, коли над моїм ліжком лікарський консиліум підтвердив, що цю особу треба списати по 20-й статті (смерть), я, зібравши рештки волі, дала собі наказ: «Вижити!» Не маю права на смерть в цьому місці. Бо дітей моїх на все життя затаврують ганьбою.

Не отримуючи ніякої медичної допомоги, я чіплялася за життя, як за соломинку. Пригадала раптом один рецепт тібетської медицини: «Пий воду з власного колодязя, вона виліковує всі хвороби!»

Я вчинила так, хоч і нелегко було перемогти себе. Та іншого виходу не було. Розпочала свій курс лікування, і незабаром відчула його наслідки. Піднялась на ноги, почала поправлятись, чим дуже здивувала лікарів. Через рік мене відправили в табір.

За характером я людина веселої, енергійної вдачі, настирлива в роботі. Це завжди мене висувало в перші ряди. Беззаперечно і глибоко вірила в справедливість наших законів. Саме тому всі п'ять років своєї неволі писала скарги в різні інстанції. І тільки після 12-ї скарги 29.03.1955 року мене звільнили від покарання і зняли судимість.

Але тільки на волі я зрозуміла, що повної реабілітації добитися не так легко. Минуло ще 35 років, аж поки я не так давно з сльозами на очах прочитала постанову Прокуратури Союзу РСР, що мене повністю реабілітовано.

Друкується за: Добровольська В.І. Мені повернено чесне ім'я // Слово Придністров'я (Могилів-Подільський). — 1992. — 14 березня.

Житкевич Федір Никифорович,

1902 р. н., народився в с. Дмитрашківка Піщанського р-ну, проживав с. Северинівка Тростянецького р-ну, українець, із селян, інспектор райспоживспілки, член ВКП(б). Одружений. Арешт. 04.04.1938 р. Звинувач. за ст. ст. 54–2, 54–11 КК УРСР. За постановою трійки УНКВД Вінницької обл. від 09.04.1938 р. розстріляний 26.04.1938 р. Реабіл. Вінницьким облсудом 02.07.1958 р.

ДУМА ПРО БАТЬКА

Мені було чотири роки, як ми переїхали із Дмитрашківки до Тростянця — розповідає, потираючи зблідле чоло, Дмитро Федорович. — До цього тато закінчив дворічну школу садоводів в м. Одесі і працював бригадиром-садоводом у місцевому радгоспі. А з весни 1933 року, саме починалася посівна, — головою колгоспу ім. Калініна. Жили ми на так званій Вівчарні (окрема ділянка саду, де колись мешкав пан). Батько був комуністом. Вочевидь, зважаючи на це, наприкінці літа через райком партії направили його у Тростянецький район інструктором райспоживспілки. Туди й переїхали усією сім'єю, включаючи маму Фросину Андріївну, 1905 р.н., і старшого брата Михайла, 1926 р.н. Жили у казенній квартирі у Тростянці до червня 1938 р.

Як забути ту страшну ніч, коли за батьком прийшли? Дмитрові на той час виповнилося 10 років.

До кімнати зайшло двоє у міліцейській формі та шофер. Арештували. Мама дуже кричала гвалт: «Куди ви забираєте?» Ми з братом прокинулися. Злякано прислухалися. А вони ніби заспокоювали її: «Ні. ні, не безпокойтеся… це все наклеп. Завтра буде вдома батько… там розберуться.» Зробили обшук. Нічого не знайшли, окрім двоствольної рушниці. Забрали. Все поперекидали. Бо в нього чимало книг було. Політичні. Але ж, і переживали ми тоді. З тих пір я батька не бачив…

Уже у Вінниці мамі сказали: її чоловік — ворог народу. Бо зв'язаний із польською розвідкою. Ще й прізвище польське. А ще йому поставили в вину, що він, нібито, приховав факт, що його тато (мій дід Никифор) орендував у Дмитрашківці млина. Насправді ж він випасав корову і заодно ремонтував час від часу ділянку шосейної дороги від Миколаївки до лісу.

Через кілька діб після тієї рокової ночі поїхала мама до Вінниці, щоб хоч що-небудь дізнатися про свого чоловіка. Обіцяли ж бо відпустити, коли забирали.

Побоювалася найстрашнішого. Адже час ішов, минали дні, а Федір усе не з'являвся додому. Повернулася звідти ні з чим. Вірніше зі страшною звісткою — там у Вінниці один лейтенант сказав: «Жіночко, не їздіть сюди. Його немає. Учора ніччю їх розстріляли…» І на цьому — все.

З батьком, чоловіком довелося попрощатися навіки, тут, на землі. Мама, помираючи у 1972 році, благала подумки про одне: коли так, нехай там, десь, буде зустріч із ним. Тільки б не розминутися! А синові Дмитрові залишалося покладатися на регулярні сни, у котрих батько — завжди живий, завжди десь поруч: то коло умивальника, то за читанням партійної літератури, то в хвилини підготовки до полювання. Як завжди, в улюбленій суконній гімнастерці, в галіфе, у начищених хромових чобітках; він акуратист, чистив їх ретельно перед кожним виходом на роботу. І після… Але як тільки Дмитро починає наближатися до нього, він зникає. А на серці, коли просипається, всеодно солодко: таке реальне та видіння.

Уже згодом, коли змучена горем сім'я змушена була повернутися назад у Дмитрашківку, дізналися, що наклепник цього листа в органи НКВД на батька сфабрикував тодішній голова сільради і двоє його знайомих (ці люди померли). Тим більше, що я не бачив іще документального підтвердження. Ну, хоча б архівних свідчень. Хоча люди в селі з такими речами не бавляться. І все село знало: є свідки, і вони відразу сказали про це овдовілій 33-річній жінці з двома дітками-синами. Свої люди облили наклепницьким брудом Федора Никифоровича ще тоді, як він на кілька місяців став головою місцевого колгоспу. А відголос його став неминучим, як на ті часи і виявився фатальним для сім'ї Житкевичів.

Як тільки тата заарештували, — продовжує свою наболілу розповідь Дмитро Федорович, — до нас прийшли представники місцевої влади і сказали, щоб вибиралися з квартири. Через 5–6 діб після такої вказівки мама найняла коні, навантажили все що мали на підводу, взяли корову та й з тим відправилися до рідної Дмитрашківки. Довкола розкошувало літо з вільготними розливами сонця, буянням трав, а сім'я їхала в несамовитості, притиснута непоправним горем, неправдою в цьому світі, розчару-ваннями, розтоптаним і сплюженим чесним ім'ям найдорожчої людини — батька. Їхали додому, як в тумані, з одними лише думками: нікого не бачити, не чути, залишатися самими з собою. А точніше — з батьком.

Мама відразу ж по приїзді пішла до Дмитрашківської сільської Ради. Там не захотіли нас приписувати, бо — сім'я «ворога народу». Тоді мама поїхала у Вінницю. Не допомогло. Вона — в Київ, звернулася до тодішнього голови Верховної Ради УРСР. А це все час і нерви. До того ж мама з дитинства була інвалідом, шкутильгала на одну ногу. Майже півроку не приписували. Аж поки з Києва дали вказівку, приписали. А жити в нас не було де. А тому наймали куточок-квартиру у Муравської Дарки — матері нашого земляка, професора Павла Муравського що в Києві живе. Довго були там, майже два роки. А вже в 40-му році побудували собі хату, перейшли туди. Дуже багато у будівництві допоміг нам мамин двоюрідний брат Онуфрій Андрійович Тимощук. У 1942 році він загинув на фронті. А тоді, маючи власну сім'ю, він всебічно прагнув допомогти скривдженим родичам, від котрої відвернулися майже всі у селі.

Дмитро навчався у школі. З початком війни, як тільки у село ввійшли німці, змушений був іти з братом працювати в колгосп. До обіду в школі, а після — на роботу. Адже ж треба було жити чимось. Мама хворіла з дитинства, їсти хотілося всім. А робити було що: пасли вівці, доглядали телят, у розпашки коней водили (кукурудзу розпушували) та інше.

Ще напередодні приходу в Дмитрашківку німців вийшла оказія з новозбудованою хатою Житкевичів. Тодішній голова колгоспу Яким Федорович Гребенюк попередив сім'ю, щоб вибиралися з оселі, бо піде вона у повітря вся з початком стрілянини. Справа в тім, що хату побудували на місці колишньої садиби Муравського (однофамілець диригента, не родич). Так — от, там лишився великий погріб, у якому колгосп зберігав бензин. Отож голова й сказав, щоб вибиралися, бо як зірвуть погріб і хата вся здійметься вверх.

Житкевичі змушені були рознести всілякі пожитки по сусідах. Там же й ночували. До хати час від часу навідувалися. Так було, доки не прийшли німці. Пожитки поетапно знесли назад. Однак окупанти часто погрожували автоматами, кидаючи репліки: «комуністи!», «комуністи!» забрали корову й телицю. Останню згодом повернули.

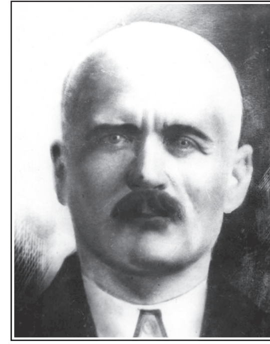
Як згадує Дмитро Федорович, весною 1944 року, як тільки Червона армія звільнила наш район і Дмитрашівку від загарбників, він став їздовим. Тоді ж його обрали членом правління колгоспу. Брат Михайло, якого забрали в діючу армію, закінчив війну у Німеччині та до 1948 р. служив у м. Потсдамі в інженерних військах. А Дмитро на двох конячинах орав колгоспні перелоги, волочив, возив зерно на Попелюхи. Потім його поставили бригадиром.

Щоправда, відразу ж по закінченні війни він отримав ще удар долі — як син «ворога народу». Дуже хотілося здобути справжню освіту, ну, хоча б, як батько. Отож і поїхав з товаришем Іваном Олексійовичем Кравцем до Києва — в юридичну дворічну школу. Але все зупинилося на біографії 15-річного хлопця. Як тільки прочитали місце з даними про батька, відразу ж повернули документи назад. Ще більше десяти років довелося чекати Дмитрові того вражаючого липневого дня 1958 р., коли перед його вистраждані очі постане жаданий папірець з відповідним номером, котрий засвідчив про те, що «… громадянин Житкевич Ф.Н. по цій справі реабілітований». «Громадянин». Як Дмитро чекав, щоб тата знову так назвали! Рівно 20 років: з тридцять восьмого по п'ятдесят восьмий.

Друкується за: Піхачек М. З тих пір не бачив батька // Піщанські вісті — 1994 р. — 23 грудня.

Децьь Василь Юхимович,

1889 р. н., народився в с. Мухівці Немирівського р-ну, українець, із селян, ветеринарний санітар колгоспу. Арешт. 09.03.1938 р. Звинувач. за ст.ст. 54–10, 54–11 КК УРСР. За постановою трійки УНКВД Вінницької обл. від 19.04.1938 р. розстріляний 10.06.1938 р. Реабіл. Вінницьким облсудом 04.11.1959 р.

ДОВГА ДОРОГА ДО ПРАВДИ

Мій батько Децьь Василь Юхимович народився і жив у селі Мухівцях Немирівського району на Вінниччині. Він не мав чинів, не займав високої посади. Він один з мільйонів тих, кого називали «гвинтиками». Батько був ледве грамотний, сім'я велика. Працювати доводилося всім, щоб хоч як-небудь звести кінці з кінцями. Я тоді навчалась на першому курсі Немирівського педучилища. Це були страшні роки. З почуттям якогось гніту на душі переступали поріг училища. В довгому коридорі висіли портрети керівників партії і держави. По голих гвіздках і мотузочках, приходячи вранці, ми дізнавались, хто черговий «ворог народу».

Час від часу на уроки не з'являлись викладачі, а потім ширився шепіт: «Стрілківський — «ворог народу». Через кілька днів: «Рябоконь — «ворог народу». А він старий, білий як молоко, наш викладач співів. І так весь час. У підручниках з літератури закреслювали прізвища і вислови письменників, заклеювали їхні портрети. Чорним крилом біда шугала над головами настраханих людей. Уже забрали мого колишнього класного керівника з Муховець Пайчука Петра Петровича. Він викладав російську мову. Кинулась у криницю його колега Чепурківська Наталія Степанівна — викладач біології. Вона жила з малим хлопчиком Колею. Правда, її витягнули і врятували. Та ненадовго. Кажуть, вона була дочкою священика, за що її переслідували з НКВС. Де вона поділась із села — не знаю.

Забрали Бабенка — активіста, він організовував товариство СОЗ (спільний обробіток землі), був головою комнезаму (комітет незаможників). Був грамотний і вів щоденник, кого розкуркулювали, кого висилали і т.д. Його забрали з села першим.

А 8 березня 1938 року забрали і мого батька. Забрали прямо з роботи, не дали переодягнутись і поїсти. Дізналась я про цю біду на другий день від сестри, яка принесла передачу батькові. Міліція і тюрма були через дорогу від педучилища. Я кожного дня бігала до міліції на перерві, і після уроків. Просила, благала міліціонерів, щоб пустили побачити батька. Але на мене ніхто не звертав уваги. Лише одного разу старший за віком міліціонер, коли я, заливаючись слізьми, звернулася з цим же проханням до нього, погладив мої плечі рукою і сказав: «Не плач, він скоро повернеться».

Його обіцянці так і не судилося здійснитись. Але побачити батька, правда здалеку, мені вдалося. Нашому училищу віддали старе приміщення колишньої редакції районної газети. Воно було поруч з міліцією і з'єднувалось високим мурованим парканом. Одного разу перший урок у нас був у тому приміщенні. В кінці довгого коридору було єдине вікно, яке виходило у двір міліції. Коли я зайшла, то побачила, що все вікно забите доверху учнями. Я теж побігла, але всунутись не було куди. Я стягнула когось із вікна, той юнак сказав: «Там виводять арештованих на прогулянку». Я кинула портфель з книжками і сама всунула у вікно голову. До дверей тюрми підійшла група арештованих і почала східцями спускатись у підвал. За кілька хвилин двері знов відчинились і з підвалу почала підніматись нова група арештованих.

Попереду, опустивши голову і тримаючи за спиною руки, йшов мій батько. Я кинулась від вікна, вибігла на вулицю, оббігла весь будинок і опинилась у дворі, але від тюрми цей двір відділяв високий паркан. Я побігла вздовж нього, надіючись, що він десь повинен кінчатись. Бігла по смітниках, поза хлівами, вбиральнями. Нарешті мур кінчився, далі йшов колючий дріт у кілька рядів. Там були туалети. Очевидно, всі зайшли. Біля огорожі стояв лише міліціонер до мене спиною. Був гарний приморозок, сходило сонце. Першим з туалету вийшов батько і теж став обличчям до сонця. Він був без пальта, в шапці, мене не бачив. Між батьком і мною стояв міліціонер. Мене почало трясти, я плакала, боялась, що всі вийдуть, а батько мене так і не побачить. Я надривалась від плачу.

Почув міліціонер і почав на мене кричати: «Чого тобі треба, марш звідси!» На цей крик повернувся батько. Він мене побачив, але ні словом ми не перемовились. Міліціонер мене прогнав, і я, плачучи, пішла на уроки. Досі жалію, чому не попросила, щоб дозволив батькові підійти до огорожі, може б він щось сказав. З усіх нас батько мене бачив останньою.

Неграмотна, вбита горем мати збилася з ніг простоюючи з передачею в довгих чергах до віконця тюрми в Немирові, Тульчині, а потім — Вінниці. Це була остання «точка». Звідси мама принесла страшну звістку. Батька засудила трійка на 10 років без права листування. За що судили, ніхто не сказав. А через деякий час після арешту батька одна жінка з нашого села мені сказала: «Олю, знаєш, хто твого батька зарізав? (так тоді говорили про репресованих). Наш дід! Ми робили ремонт у квартирі, і в його кімнаті знайшли чорновик доносу, де були прізвища всіх репресованих нашого села, в тому числі і твого батька». Ця жінка — невістка Потєхи Ісака. Він колись був економом у княгині. У доносі писав: «Чому ви мною незадоволені? Я вже видав вам таких-то й таких-то (йшли прізвища репресованих односельчан) і ще видам». Про те, що Потєха був сексот (так його називали), у селі знали всі.

Про почуте я розказала вдома, але всі вирішили мовчати, щоб не було чого з старшими братами.

Час ішов. Про батька не було ніякої звістки. Правда, не пам'ятаю в якому році, заходив якийсь чоловік і розповів, що він ніби був разом з батьком на засланні, але де саме — не сказав. Пізніше пішли чутки, що такі «ходоки» були і в інших селах. У війну маму викликали у німецьку комендатуру і питали, хто видав батька. Але

мама сказала, що не знає, а вдома пояснила: «Якби діда сексота забрали, а батька повернули, то я б сказала. А так нам все одно нічого не поможе». Не судіть її теперішнім судом за наміри — то за неї говорило її горе…

А потім пішли чутки, що у Вінниці розкопують кагати з людьми. Люди їздили шукати слідів своїх рідних. Поїхала і я з сестрою. Було літо. В парку імені Горького на галявинах розкопували ями з одягом і розвішували на деревах. Одяг був різний: пальта, свитки, постоли, кашкети прикордонників… Окремі негідники навіть крали одяг і продавали на базарах. Все збереглось дуже добре. Дехто знаходив одяг своїх рідних. Але це було трудно, бо дуже багато, всього не перевернеш.

Окремі ями були з трупами. Під одним деревом сиділа жінка над трупом батька і плакала. Її втішали, мовляв, могла помилитись. Тоді жінка відгорнула ковдру і показала на сорочку з домотканого полотна. Комір сорочки був вишитий, в одному місці вилиняли чорні нитки. Вона пояснила, що сама вишивала і їй не вистачило ниток чорних, дошила іншими, але вони полиняли після прання. Та жінка була з Калинівського району. Вона чекала машину, щоб забрати батька додому. Але одягнутих було мало. Хочу дещо уточнити по статті «Вінницькі Куропати», хоч це, може, не так і важливо тепер. Одяг був прикопаний не поверх трупів, а в окремих ямах.

Ями з одягом і трупами розташовані як попало, тому знаходити їх було важко. А от у грушевому саду ями розміщені в строгому порядку, одних розмірів і на однаковій відстані одна від одної. Знайшовши одну, легко відшукати й інші. Люди розповідали, що з однієї ями дістали чотири трупи, оперезані подовжньою пилкою (якою ріжуть дошки), а ручки пилки були зв'язані колючим дротом.

Між рядами високих груш наші військовополонені розкопували ями з трупами. Вони були зовсім голі. Лежали вони шарами: один шар в одну сторону, другий — в іншу. Ями були глибокі. Трупи висохли і нагадували мумії. На окремих навіть були пасма волосся. Ходили якісь люди в білих халатах (казали, що то лікарі з Іспанії).

При мені дістали труп, поклали на стіл обличчям вниз, зробили надріз на потилиці, закотили шкіру — показалась маленька дірочка від кулі. Так повторили з кількома трупами. Всі трупи переносили ближче до дороги, знову складали в довжелезні ями рядами. Через кілька днів останки перезаховали за церковними обрядами. При мені вже було насипано кілька могил. Довго там ходити не можна було, бо тяжко дихати. Трупи пересипали якимось порошком.

Пізніше, десь у 60-х роках, я випадково потрапила на те місце. Все змінилось, заросло. Але ще були окремі груші. Я не впізнала, але відчула, що вже тут була. Аж раптом побачила довжелезні могили. На них не було ні пам'ятників, ні хрестів.

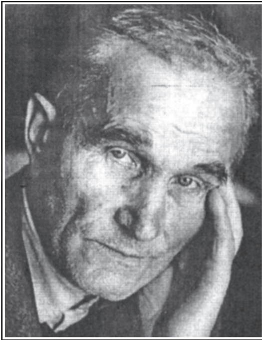
Після XX з'їзду КПРС мій брат кудись писав. Приїжджав із Вінниці прокурор, викликав у сільраду Потєху Ісака, він був уже дуже старий. Дожив до 94 років. У сільраду ходив його син Семен, який потім про все розповів моїй сестрі. Десь у Вінниці, мабуть, зберігаються архівні документи, у яких є відомості і про мого батька. У 1959 р. нам надіслали повідомлення, що наш батько не винен. А хотілося б знати, за що його забрали? Де поділи? Коли обірвалось його життя? Хочу знати правду.

Тепер напишу ще про одну трагедію. За кілька днів до окупації нашого району через наше село Мухівці в напрямку Могилева-Подільського проїхала закрита машина. Недалеко від села по цій дорозі був великий ліс. Машина завернула з

шосе і поїхала лісовою дорогою вліво, углиб лісу. Там було глухе місце — Холодне, з холодним джерелом у глибокому яру. Висадили людей з машини і під обривом всіх перестріляли з автоматів. Постріли чув лісник, який був неподалік. Коли машина поїхала, він пішов у яр і побачив жахливу картину.

Лісник повідомив голові сільської Ради. На другий день той послав старих чоловіків прикопати трупи. Ходив прикопувати трупи і мій дядько, брат мого батька Дець Костянтин Юхимович. Розказував, що там були чоловіки і жінки, судячи з одягу — з різних місцевостей, навіть у постолах. На Вінниччині такого взуття не носили. Дядько казав, що там було розстріляно понад тридцять чоловік. Можливо, моя сестра Шрамко Ганна Василівна пам'ятає про все це. Вона і сьогодні живе в Мухівцях Немирівського району.

Друкується за: Булавка О. Хочемо знати правду // Сільські вісті. — 1989. — 4 листопада.

Пугач Лука Микитович,

1924 р.н., народився в с. Яришівка Тиврівського р-ну, українець, із селянської родини, що зазнала репресій як «куркульська». 1942 р. мобілізований окупаційними властями для робіт на залізниці у Вінниці. Протягом літа 1943 р. працював як ув'язнений на розкопках братських могил репресованих у парку ім. Горького м. Вінниці. Ветеран Другої світової війни, інвалід II групи. Відомий як поет. Автор книги «Щастя навиворіт» (2003).

НЕБЕЗПЕЧНИЙ «ДВІЙНИК»

«Шталіним» прозвали конвоїри, які водили його в колоні в'язнів Вінницької тюрми на оті страхітливі розкопки, що проводились німцями влітку 1943 р. в парку імені Горького, на кладовищі з церквицею проти нього і в старому грушевому саду по Літинському шосе. Водили центральною вулицею міста попри кінотеатр Коцюбинського, який у війну звався «Арс». Художник прикрасив фасад театру велетенською карикатурою — на фоні гори Казбек б'ються між собою сокіл і ворон. Сокіл, звичайно, Гітлер, ворон, звичайно, Сталін.

— Я здався поліцаям дуже схожим на карикатуру Сталіна, — розповідає Лука Микитович. — Зранку до вечора не менше ста разів тільки й чув «Шталін-Шталін». Легше було б терпіти аби лиш прозивались, а то штурхали носками чобіт, били чим попало, а одного разу конвоїр навіть зламав приклад на моїх плечах і голові.

Як я утрапив до німецької тюрми в дев'ятнадцять літ? Чому не був на фронті?

Я 1924-го р. народження і, коли почалася війна, мав неповних сімнадцять. Нас, звичайно, зібрали, повели до Дніпра, але уже в Липовці пішла паніка, що висаджено

парашутний десант, командири у нас були невійськові, нерішучі, і ми розбіглися по домах.

А німці в сорок другому мобілізували молодих і здорових хлопців та чоловіків з навколишніх сіл до роботи на Вінницькій залізничній станції будувати, класти рейки, завантажувати і розвантажувати вагони. На м'ясокомбінаті брали кістки, виварювали їх у воді, двічі на день давали баланду і буханку хліба на п'ятьох. З такими харчами можна було швидко «відкинути ратиці». Але знайшли вихід. «Випадково» падали ящики, розбивалися, і ми хапали все, що можна було їсти. «Згоріли» на солі. Поставили німці одного нашого біля розпломбованого вагона, щоб нікого не підпускав, а він почав ту сіль роздавати усім, хто підходив. То в мене, в гуртожитку, вона була розстелена тонким шаром під соломою на нарах.

Піймався. Допитували, били, потім — на суд. 5 років каторжних робіт дало гітлерівське «правосуддя» за крадіжку солі. Того ж дня, той же суд «відкраяв» аж рік чоловікові, котрий убив свою жінку. Втім, на що я нарікаю? Війна! Добре, що хоч не зразу до стінки, чи на шибеницю.

Проте, більшу каторгу і страшнішу Голгофу, ніж та, що випала мені влітку 1943-го, годі й вигадати. Коли німців побили під Сталінградом і до цього була прикована увага всього світу, гітлерівській пропаганді довелося негайно шукати іншої сенсації, щоб переключити головну увагу на неї. І тоді вони згадали про могили у парку Горького, на кладовищі під Пироговською лікарнею і в грушевому саду по вулиці Підлісній. Раніше їм не було часу та й охоти про це згадувати, бо самі теж були лютими катами, робили не менш страхітливі могили, закопуючи в них живими невинне єврейське населення.

Перший раз мене погнали на розкопки в перших числах червня. Біля церквиці на кладовищі і в парку імені Горького паралельно було розкрито 19 ям. Я працював у парку. Жахливий сморід. Могила глибока-глибока. Слово честі, мені здалося, що до трупів — метрів п'ять. Рядами — тітки в спідницях, і вишиваних сорочках. Пересипані не вапном, а дерев'яною тирсою. З ними у вузликах і торбинках — коржі, пиріжки, сало, часник, цибуля. Припускаю, що розстріляні вони не в 37-му, а взимку 1941-го: одежа на них тепла. Руки зв'язані на зап'ястях шпагатом, в декого шпагат і на ліктях, і на ногах. Люди всі молоді — без сивини, чорночубі. Обличчя, як правило, скривлені виразом німого жаху.

— Ви опускалися з лопатами в могили?

— Ні. Спершу крутили бура і коли він упирався в одежу або тіло, зразу зупинялися. Після цього знаходили контур ями, копали по контуру. Метра через півтора знаходили одного-двох чоловіків. З тих, кому випала доля прикидати землею розстріляних. Давши зробити роботу, їх пристрілювали останніми, а вже яму до кінця засипали, очевидно, самі чекісти.

В могилу мене не опускали. Виймали звідти убитих людей теж в'язні Вінницької тюрми, але з добровольців. Називалися вони «мертвятниками». Їх було дві групи, по шість чоловік у кожній. Два працювали на глибині — прив'язували розстріляних до мотузка, два виволікали їх мотузком нагору, а два відносили і розкладали рядами вже нагорі. Сморід був нестерпний. Навіть скупі німці давали мертвятникам спирт, а крім баланди і хліба, ще — сливовий джем. Йшли туди дядьки міцного здоров'я,

без комплексів: якщо траплялась якась золота коронка чи щелепа, виймали, не соромлячись. Очевидно, була у них потаємна угода з поліцаями — ділилися золотом. Ходив навіть на «Калічу» купувати продукти і горілку. Інколи вони обідали серед того смороду, сідаючи на трупи і маючи трупи замість столів. Жах та й годі!

Дуже пекло сонце. Гула мушва. І до цього гулу домішувався тоскний похоронний напівшепіт-напівплач-напівстогін, що вибухав часом високим квилом: «А-а-а-а!» — хтось із жінок впізнавав якусь знайому річ. Тіла впізнавали дуже рідко.

— А в що вас одягали для такої роботи?

— Ні в що. Навіть рукавиць не було. «Мертвятники» мінялись через деякий час робочими місцями, бо навіть найсильніший не міг витримати більше години там, унизу, де прив'язували трупи до мотузків. Моя екіпіровка, наприклад, складалася з черевиків, штанів, піджака, підперезаного мотузкою, мідного котелка, прив'язаного до неї, і лопати. Розкопував могили, рив траншеї під перепоховання там, де нині споруджена автокефальна церква на цвинтарі по Хмельницькому шосе. Особливо тяжко було, коли лікарі-експерти змушували тримати мертвого, а самі зішкрябували тіло на тім'ї або шиї, рахували отвори, виймали пінцетами кулі і писали акти. Ми там буквально задихалися і тупіли.

— Тих експертів було багато?

— Бачив декількох, але наїхало всіляких інших диковинних з усіх усюд. Були з Італії, Швейцарії, Швеції, Фінляндії, Сербії, Югославії. У смушевих шапках, кожушаних жилетках, чудних постолах. Бачив я там румунську королеву Єлену — примітна, тiлиста молодиця в червоному, мов кров, платті. З групою фрейлін, які все махали віялами під її вельможним носом — приїхали на один з похоронів, яких було аж 19 і тривали з 12 червня по 3 жовтня 1943 року. На жаль, жодного з похоронів я не бачив. Незважаючи на молодість і нормальне здоров'я, ті розкопки, та виснажлива моральна атмосфера і нелюдська робота довели мене «до ручки». «Шталін» не витримав, в серпні його звалив сонячний удар. Два тижні я відлежав у тюремній камері між життям і смертю. Але оклигав і чув, що ховали мучеників з молитвами, з священиками, яких німецька влада привозила з усієї України. Ну, а перенесених з одних могил трупів виявилося 9432.

— Ви сказали, що експерти рахували на тім'ях убитих кульові отвори. Як це розуміти? Смерть наставала не з одного пострілу?

— Убивали людей так, щоб ніхто не чув, а деколи використовували малокаліберну зброю, негучну й «малосильну», нездатну зупинити життя з одного пострілу. Не знаю, чи всі мученики були убиті пострілами, ті, що пройшли через мої руки, нічим іншим, крім зброї.

Хто і де їх убивав? Це мене дуже цікавило, допитливу натуру. Сидів зі мною в одній камері Бондарчук з П'ятничан — не знаю за що, але працював він «золотарем» чистив нужники на Єрусалимці. Робота брудна, виконував він її досвітками, коли народ ще спав, і якогось разу «вирулив» на Ленінську біля костьолу якраз у той момент, коли з його підвалу кидали у вантажну машину вбитих, закривавлених людей. Чекісти Бондарчука спинили:

— Що ти бачиш?

— Нічого! — відповів змертвілими губами.

— А якщо раптом захочеш щось згадати, ти там будеш. Ясно?

— Я нічого ніколи не бачив.

— Правильно. Так і для тебе, і для твоїх дітей краще.

Більше вони його не зачіпали, але Бондарчук, таки знаючи, що там діється, зрозумів: людей розстрілювали день і ніч. А це ж центр міста і ніхто нічого не чув, вживали малокаліберні пістолети і гвинтівки.

Уже після війни, у 1965-му р., коли я працював у воєнізованій охороні 732-го військового заводу, подружив зі мною Петро Глушко, колишній енкаведист високого росту, головатий, твердого характеру. Йому запропонували в тридцять сьомому чи в тридцять восьмому делікатну роботу, давши зрозуміти, що потрібно займатись розстрілами. Всіма правдами і неправдами відхрестився від цього діла. Вигнали. Пішов на фабрику, де робили цвяхи. Але знав того, хто почав заробляти на життя ремеслом ката і показав його. Це був миршавий чоловік, побитий віспою, ходив з палицею. Дибцяв ногами, дрібно-дрібно (мабуть, після інсульту), носив на піджаку єдину медальку «За перемогу над Німеччиною». Я тоді, коли мені було уже за сорок, відвідував курси позаштатних кореспондентів у газеті «Комсомольське плем'я». Розповідали, як брати інтерв'ю. Для цього треба було насамперед шукати цікавих співбесідників. Побачивши на трамвайній зупинці колишнього ката, я подумав, що він на цю роль дуже підходить, сів разом з ним в трамвай і сказав:

— Знаю, чоловіче, чим ви займалися перед війною, і тому хочу запитати, чи можете ви ночами спати, і чи не сняться вам безневинно вбиті?

Не знаю, який у мене при цьому був вираз обличчя (ненависть мені приховувати важко), але він налився бурою фарбою, почав дуже дихати, думав, що вмре або почне верещати, вирішив краще «змитися», бо в 65 році за моє знання могли посадити. Про страшну Вінницьку Голгофу 43-го тоді вголос ніхто не говорив, офіційно 10 тисяч жертв проходили як фашистські звірства, і про свою участь у тих розкопках я намагався ніде й не згадувати.

Мати, яка з Яришівки носила мені в тюрму передачі, теж мовчала. Їй було соромно, що я, такий молодий, «загримів» на 5 років (тюрмою, хоч і німецькою, все одно ніхто не хвалився). До речі, посидів я там до половини березня 1943 р. Мама там когось підкупила і мене випустили.

А потім був фронт, важке поранення, нелегке життя. Але це вже інша тема...

Друкується за: І. Волошенюк. «Шталін» з вінницької Голгофи // Вінницькі відомості. — 1998. — 13 серпня.

Яцкова Марія Йосипівна,

1919 р.н., народилась в с. Червоне Муровано-Куриловецького р-ну, українка, з селян. 1940 р. працювала вчителькою у с. Горай Мурованo-Куриловецького р-ну. Стала свідком будівництва рокадної магістралі Ленінград – Могилів-Подільський.

«ПОДІЛЬСЬКИЙ ГУЛАГ»

Восени 1940-го, після того, як до Радянського Союзу за умовами пакту Молотова-Ріббентропа було приєднано Молдавію і Бессарабію, раптово припинилося будівництво загадкової дороги, що пролягала від Ленінграда, через всю Білорусію, аж до Могилева-Подільського. Магістраль ще під час її спорудження обростала масою загадок, фантазій і неймовірних фактів. Будували її дуже швидко, організовано, капітально. Дорога була прямою і рівною, як струна; над річками і глибокими долинами зводились потужні мости великої тоннажності, траса на всій своїй довжині майже не перетинала ніяких міст і сіл.

Аж після війни стало відомо, що цю дорогу називали рокадною. То все легенди, що Велика Вітчизняна була для Сталіна несподіванкою — він сам активно готувався до неї, знав, звідки вона має прийти.

Тепер зрозумілі причини припинення цього будівництва. Молдавію приєднано до СРСР без боїв. Таким чином, потреба в стратегічній дорозі перестала бути нагальною, з’явилися важливіші об’єкти, трасу покинули в стані напівготовності. Мали, кажуть, стелити дванадцятиметрової ширини бетонку, створили для цього надійний ґрунтовий фундамент, а до бетонки діло не дійшли. 35 років ґрунтове полотно заростало бур’янами і страхітливими розповідями, які передавалися з уст в уста пошепки, щоб, бодай, не у вуха стукачам і нишпоркам НКВД, бо могли пришити антирадянську пропаганду і запроторити на Колиму, Соловки або Магадан, тобто, до тих «шкіл комунізму», які вкоротили віка мільйонам.

Перестав бути таємницею головний секрет сталінської дороги — його прокладено на кістках тисяч в’язнів, яких «вийняли» з різних концтаборів і тюрем Радянського Союзу, сконцентрувавши в новозбудованих невільницьких стійбищах понад таємничою дорогою.

У повен голос заговорили про це з 1975 року, коли Вінницька область взялася довести недобудовану магістраль до завершення. Дорога різко скоротила відстані. Якщо, скажімо, до Мурованих Куриловець треба було «гойдатися» 6–7 годин, а до Могилева-Подільського — 4 з половиною, то тепер туди добираєшся вдвічі швидше і зі значно меншими збитками від амортизації техніки. Чудова траса. Але в народі є для неї ще одна негучна, похмура назва — «дорога на кістках».

Ми проїхалися нею від Гораю, що в Мурованo-Куриловецькому районі, до обласного центру, заїжджаючи в придорожні села, щоб порозмовляти з тими, хто бачив ту дорогу на початку її будівництва.

* * *

А день стояв, як вимолений у неба для щастя — сонячний, тихий, без вітру і прохолоди, з золотими ознаками чарівної осені, жовтогарячими кронами груш, запахущим пліддям, наливними гронами винограду, коралями кукурудзяних качанів, животатими гарбузами і рясними чорнобривцями на городах. На тлі цієї краси молодо сяяли очі Марії Йосипівни Яцкової, якій ми поставили не дуже делікатне запитання:

— На якому це десятку можна зберегти таку молодість очей?

— Слава Богу, 17 листопада буде уже 86. Це я живу за маму і батька. Мама померла тридцяти трьох років при народженні дитини, а батько сорока семи в сталінських концтаборах на півночі, від того, що не вгадав з пролетарським народженням — був хазяйновитим, роботящим чоловіком, зачисленим до куркульства, визнали винним в усіх смертних гріхах і завезли перевиховуватись до білих ведмедів, осиротивши купу маленьких дітей. Там він і пропав. Жили ми з батьком на гарному хуторі біля села Червоного, а сюди, в Горай, я приїхала в 1940-му, вчителькою уже, коли будували цю трасу. На руках у мене мала дитина, свекруха (чоловіка в 39-му забрали до армії). Як учитель, він мав відстрочку, а в 39-му його мобілізувати і зразу повезли на фінську війну. Але дорогою заслаб, лежав у ленінградських госпіталях, а коли вилікувався, то і війна (пощастило!) закінчилася. А у нас тут будували цю дорогу. Це були страхи господні. Люди, як привиди або тіні, самі скелети — до них не дозволялося підходити. І вони ні до кого не підходили.

Одні — росіяни, бо між собою говорили тільки російською. Це їх, видно, везли сюди з Росії, щоб з корінням одірвати від рідної землі. Для того, певне, щоб більше допікало. Мого тата — на північ Росії, а їх, росіян, сюди, в Україну. Ними вітер хитав, мерли, як мухи. Табір їхній стояв у Привітному — ніколи такого не бачила. Холоднеча люта, а в них на ногах замість капців — дерев'яні дощечки прив'язані, а барак — теж з дощок. Правда, жінок серед них не було. Тільки чоловіки. Одного разу я під'їжджала їхньою машиною до Котюжан, хотіла було розняти рота, але шофер мовчав, як камінний, їх там, очевидно, тримали в таких їжакових рукавицях, що за розмову могли тяжко покарати або й стратити.

Люди їм носили їсти — покладуть що-небудь на дорозі, і зразу — назад. Я не носила. Правду кажучи, не мала чого нести. Вчителька. Одержувала 195 карбованців зарплати, а сарафан сатиновий коштував 42. Ходила в Лучинець, купувала четвертушку ріпакової олії, яку треба було розділити на тиждень для трьох душ. Злидні неймовірні. Самі ледве виживали, але у нас за спинами хоч не стояли конвоїри з гвинтівками.

— Кажете, що люди з дороги вмирали, як мухи. А де їх хоронили?

— Ото загадка. Жодного похорону ніхто не бачив. Ну, жодні-і-сінького! Їх просто закопували в котлован дороги без могил і надгробків.

На сталінській дорозі ... закопували безіменних так брутально і з такою ненавистю, наче це не люди. Мене це особливо болить. Десь так само прикопали і мого батька.

...Красивий день золотої осені не ставав гіршим від цієї розмови, але йому виразно бракувало радісного сприйняття. В охайній хатині Марії Йосипівни панувала аура печальної намоленості і тихого смутку — вона людина глибокої віри.

— А чоловік ваш з війни вернувся?

— Вернувся. Він у війну навіть проїхався цією сталінською дорогою на танкетці. Після Ленінграда його переправили служити в Проскурів, звідти він і відступав.

...Марія Йосипівна розповіла нам, що у Каришківській сільській раді працює секретарем Марічка Райчук, а її батько Михайло Карпович, пасучи корів, носив людям їсти на ту дорогу.

— Коло нас будували зразу три табори, — згадував Михайло Карпович. — В Романкові (тепер Українське) знаходився головний табір, біля Червоного, що належить до Каришківської сільради, стояв — номер 2, а в Кацмазові — ще менший (не знаю під яким він номером). Я носив туди яблука, груші, бараболю, хліб. Пацана конвоїри не зачіпали. Мені тоді, в 1938-му, було 7 років, яка від мене шкода? Вони мали там коней, упряж, то за їжу давали ремінці, з яких я виплітав батіжки і нагайки.

Місце для табору огородили колючим дротом, поставили великі намети, а якоїсь ночі тут з'явилося раптом зо три тисячі народу, коні, вози, ручні тачанки з одним колесом. І закипіла робота. Все вони тут копали ручними лопатами — жодного трактора чи екскаватора. Тоді цих машин, здається, ще й не було взагалі. Пам'ять відтоді одна — зеки в Червоному викопали ставок. Це в обмін на конюшину, якою колгосп їм за це заплатив.

Знаю я, як бачите, небагато. Але живий ще Михайло Сидоров. Він був конвоїром, одружився у Червоному і залишився тут.

...Михайло Дмитрович, на жаль, пам'ятає небагато. І 90 років — не жарт, і служба, якою особливо хвалитися не доводиться. Ну, служив на фінській, строк служби скінчився, професії ніякої — запропонували надстрокову. Погодився. То зразу з Ленінграда у Вінницю, з Вінниці у Стрижавку, і тільки тоді побачив, що робота буде не найкраща — конвоювати зеків. З Стрижавки — у Могилів-Подільський, а вже звідти провадили людей сюди, в Червоне. Різали ліс, забивали стовпи, натягали дріт, розбивали намети, а вже потім — коло землі, на трасі. Як кроти.

— Чи погано харчувалися?

— Ні. Були ситі, нагодовані.

— Чи вмирало багато?

— Ні. Якщо хтось коли і вмер, то возили хоронити в Копайгород.

Наступного дня після цієї розмови телефонував з Каришкова сільський голова Микола Іванович Гуменюк: «Уточнення від деяких «аборигенів» — ніхто тих нещасних у Копайгород не відвозив. Закопували в полотно дороги. Вже після війни люди, лякані багатьма бідами, все одно боялися їздити тим полотном.

В'язнів харчували так погано, що вони аж світилися. Сільські хлопчики забиралися на дерева вздовж дороги, звідти кидали нещасним харчі і були такі конвоїри, що навіть по дітях стріляли». Суттєві уточнення вніс Олександр Федорович Тарапата.

— Я 1926 року народження. Пам'ятаю, як робили якісь виміри ще на самому полотні, коли проектували його. А коли обгородили колючим дротом табір, то

близько нікого не підпускали. Але хіба можна щось сховати від сільського пацана? Ховай чи не ховай — все одно побачить. Один ряд колючого дроту високий, другий, зсередини, метра на півтора висотою і за півтора від першого — це щоб ніхто не пройшов до зовнішньої огорожі. Дві вишки з вартовими в різних кінцях — той низький дріт добре було видно обом вартовим. Зеки спершу жили у великих наметах, а потім своїми руками збудували вісім довжелезних глиняних бараків.

Ходили вони всі у темному «тюремному» одязі. В усіх низовинах на трасі поставили бетонні труби.

Покинули дорогу якось раптово, не закінчивши. Сидоров каже, що це через їхнього начальника. Його посадили за те, що неправильно спланував дорогу. Але думаю, що це не так. Читав у газетах, що цю дорогу планували не тут, а в Москві і дуже великі голови. Вони й знали, для чого припиняють.

Під час окупації в бараках жили євреї, пригнані тогочасною румунською владою, які тяжко страждали і мерли, їх наче щось косило. Сотнями хоронили у полі «Баштан» — стежечка там була на Копайгород, то вище тієї стежечки. Зараз — чисте поле. Місця навіть не видно. Од війни там орють, сіють, боронують. Хоронили також у лісі — там були старі окопи. Шарами складали у спеціально викопаній жомовій ямі.

В 1944 році мене забрали на війну. Дійшов до Берліна, Дрездена, Праги, вернувся у село в 1950-му — бараків уже не було й сліду. Там — чисте поле. За все життя не бачив жодної людини, яка б вклонилася і тим величезним єврейським похованням.

* * *

...Олександр Федорович бідкається з цього приводу, а ти слухаєш і думаєш: «Фашисти пригнали бідних людей з Європи, тому ніхто й не знає, де вони щезли, а на дорозі, вимощеній нашими, рідними тілами, теж ніхто не буває, бо ніхто не знає, хто тут лежить, чиїми саме руками насипана «сталінка». Можливо, на тих місцях, де серед квітників колючого дроту режим тримав концтабори, люди колись спорудять церкви, і якщо між тим, що на землі, і тим, що у вищих світах, є яка-небудь сув'язь, то вони знайдуть одне одного і рано чи пізно, а станеться бодай якесь торжество людяності.

А поки що вздовж траси, то в одному, то в іншому місці, то густіше, то рідше видніються пам'ятники — то з хрестами, то з зірками — свідки трагедій, що сталися на сталінській дорозі відтоді, як на ній постелили асфальт і вона почала функціонувати. Найбільше цих пам'ятників біля «сталінського крісла» поблизу села Носковець Жмеринського району. За Носківцями теж стояв концтабір, і появу отого «крісла» (обвалована зі «спини» і боків улоговина) люди знову-таки відносять до часів грізного передвоєння. Мовляв, керівні будівельники з системи енкаведе спеціально влаштували його на пагорбі, як символ сталінської сили і влади, і влаштували під ним могилу для померлих і розстріляних в'язнів. Але як засвідчив носковецький старожил Микола Федорович Судома, він на власні очі бачив, як у 1939 році та могила вже стояла, її справді хотіли «стесати» і переволокти в тіло траси, але там було повно кісток, і, за переказами, це кістки періоду турецько-татарських набігів, коли люто і безтямно вирізалися цілісінькі непокірні села. Микола Федорович, якому тоді було 10 літ (він 1928-го року) бігав на дорогу, як і

його ровесники з Червоного, міняти картоплю на ремінці до батіжків.

Охорона була сердита. Правда, по дітях не стріляла, але чобітьми і прикладами гонила геть. Дехто з зеків пробував утекти — просив, щоб наприкінці дня товариші прикидали його землею (очевидно, розраховував, що коли всі підуть з траси, він виборсається з-під землі і втече світ за очі), але це не вдавалось. Охорона обов'язково виявляла нестачу, приводила собак, і вони знаходили невдаху, з яким тут же без суду і слідства вирішували «проблему» пострілом у голову.

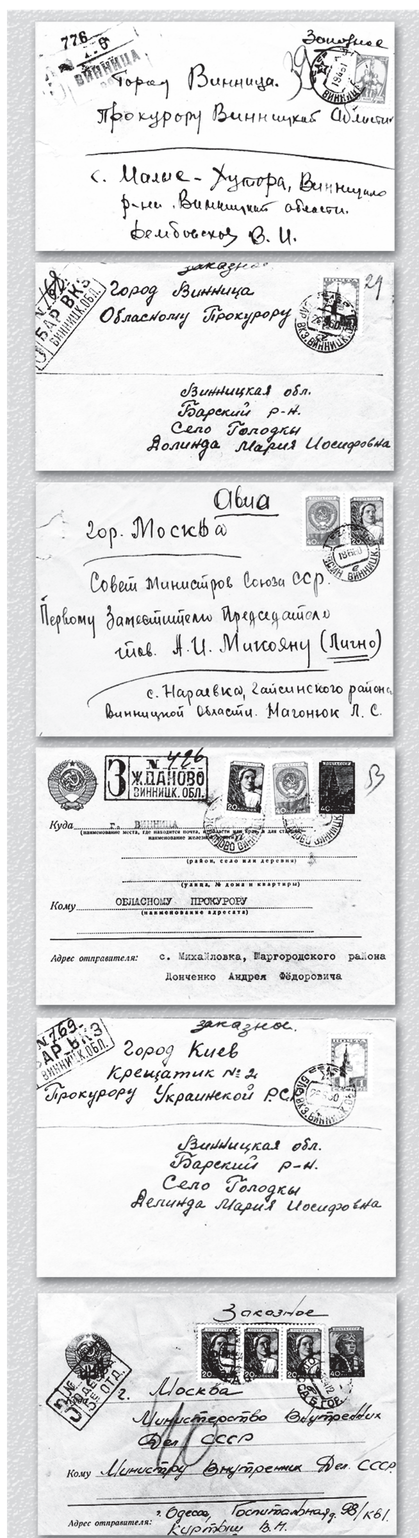
— Лежить там їх, бідних, незліченно, — не стримував сльози Микола Федорович. — Був тут в охороні один на прізвище Ясиновський, наш, сільський. Любив стріляти. На його совісті п'ятеро забитих, які нібито «відхилялися» від маршруту. Коли концтабір закрили і він лишився без роботи, то в Носківцях жити не міг. Ніхто йому нічого не говорив, ніхто не дорікав (це тоді було небезпечно), але презирство було таким відчутним, що мусив жити по чужих селах, син його повісився, і він сам, зрештою, теж кудись зник. А куди саме — людям нецікаво.

Над цією дорогою весь час мовби висить прокляття. Не знаю, чи можуть мертві протестувати, але біля Носковець траса найгустіше засаджена пам'ятничками, які стоять через 200–400 метрів. Кілька років тому тут одразу в одній машині на смерть убилося чотири міліціонери. Батюшка сільський регулярно справляє тут молебні, пробує відгонити нечисту силу, але це допомагає слабко — аваріям і катастрофам нема спину. Нещаслива дорога, бо вона, можна сказати, йде через людський цвинтар. Хоча ніхто не знає імен мучеників, але ж вони були і лежать під асфальтом.

* * *

На жаль, нема чим скрасити глуху печаль цих слів. В історії не можна нічого змінити чи переписати. Залишається одне — нічого не забути, а якщо буде змога, то дослідити її глибше і детальніше.

Друкується за: «Сталінка» — дорога на кістках: сумні ретроспективи// Вінниччина. — 2005. — 18 жовтня.

Розділ IV

НАРИСИ ПРО РЕПРЕСОВАНИХ

Понад 124 тис. листів-прохань, заяв, звернень, касаційних скарг у вищі партійні, радянські органи, президію Верховної ради колишнього Союзу РСР, НКВД, КГБ республіки, області адресовані арештованими і їх рідними та дітьми як крик людської душі, надію на гуманну справедливість Закону.

В. Лациба, О. Струкевич, К. Завальнюк

ВОЛОДИМИР ЧЕРНЯВСЬКИЙ — ОРГАНІЗАТОР І ЖЕРТВА ПОЛІТИЧНОГО ТЕРОРУ НА ВІННИЧЧИНІ

Чернявський Володимир Ілліч, 1893 р. н., народився в м. Одеса, єврей, із ремісників, освіта початкова, столяр, ювелір-золотосрібник, одружений. Член ВКП(б). В 1932–1937 рр. — перший секретар Вінницького обкому та міськкому КП(б)У. Нагороджений орденом Леніна (1935). Арешт. 01.09.1937 р. Звинувач. за ст. 54–8, 54–1 КК УРСР. За вироком Верховного Суду СРСР розстріляний 22.12.1937 р. Реабіл. 10.09.1955 р. Верховним судом СССР.

В історію українського радянського суспільства і політичного керівництва Володимир Ілліч Чернявський потрапив як репресований (потім виявиться, незаконно репресований) перший секретар Вінницького обкому Компартії України. Звичайно, доля кожної людини є унікальною. Разом з тим, у його життєвому шляху легко помічаються загальносоціологічні характеристики, притаманні соціальному типу революціонерів-професіоналів кінця XIX — початку XX ст., яких об'єднала у своїх рядах партія більшовиків.

Отже, В. Чернявський народився 3 лютого 1893 р. у бідній сім'ї одеського єврея-ремісника. Пошуки роботи спонукали родину Чернявських перебратися до Києва. Саме там Володимир закінчив початкову школу. Вона у його житті виявилася і першою, і останньою. Далі він навчався лише у «життєвих університетах». Спочатку працював столяром, на підприємствах Бриль-Гершмана та Маршака, а згодом зайнявся кваліфікованішою працею «золотосрібника» у ювелірній майстерні. Вона давала можливість краще заробляти, набагато менше виснажуватися фізично, а головне, щодня наочно усвідомлювати ту величезну соціальну прірву, що пролягла між ним і багатими. Очевидно, усе це і посприяло формуванню потягу тоді ще юнака В. Чернявського до активної революційної боротьби та вступу у лютому 1911 р. до київської організації партії російських соціал-демократів (більшовиків).

Загартуванню молодого більшовика допоміг наступний, можна сказати, традиційний, як для революціонера, «університет» — арешт і в'язниця. Вперше В. Чернявського арештували того ж таки 1911 р. і протримали два з половиною місяці у горезвісній Лук'янівській в'язниці. У липні 1912 р. — новий арешт і ув'язнення у Київській фортеці до 31 грудня 1912 р. Далі день на волі і знову арешт, двомісячне перебування під вартою і висилка на два роки до Кременчука під нагляд поліції. Там 1913 р. він знову опиняється за ґратами. Звільнившись навесні 1914 р., 21-річний змужнілий більшовик повертається до Києва і знову влаштовується до ювелірної майстерні, але ненадовго, лише на три місяці[1]. В кінці липня 1914 р. — новий арешт, слідство. Тим часом розпочинається Перша світова війна. Європейські соціал-демократичні партії підтримують дії своїх урядів у війні, перетворюються у соціал-патріотів. Лише російська партія більшовиків залишається вірною ідеям так званого пролетарського інтернаціоналізму, бажаючи воєнної поразки свого уряду. Природно, що пропаганда ленінських ідей викликала нову хвилю арештів проти більшовиків. Заарештованих же до початку війни було вислано до Сибіру.

В. Чернявський відбував своє заслання у далекому сибірському селі Березів Тобольської губернії[2]. Звільнення В.Чернявському, як і багатьом іншим «політично неблагонадійним», принесла Лютнева революція 1917 р. На її гребені він знову повертається до активного політичного життя у Києві.

Нечисленні тут більшовики гостро потребують кадрів, і Чернявський від фракції більшовиків входить до складу виконкому Київської Ради робітничих депутатів, а також Центральної Ради профспілок, працюючи секретарем її центрального бюро та головою профспілки робітників золотопромисловості.

Яскраво проявив себе В. Чернявський у боротьбі з Українською Народною республікою. Він, без сумніву, належав до тієї більшості членів більшовицької партії, для яких, за зізнанням М. Скрипника, «Україна не існувала як національна одиниця». У час, коли більшовицькі війська, очолені В. Антоновим-Овсієнком й М. Муравйовим успішно просувалися до Києва, у місті 29 січня 1918 р. розпочалося повстання російського і русифікованого пролетаріату, на кілька днів скувавши українські війська. У вирі подій, що розгорнулися навколо заводу «Арсенал», на посаді секретаря ревкому і члена страйкового комітету В. Чернявський зіграв неабияку роль.

Після взяття Києва він був направлений до Саратова на посаду заступника голови губвиконкому[3]. Це призначення мало, очевидно, випадковий характер, оскільки весь дальший його життєвий шлях був пов’язаний з більшовизацією та радянізацією України.

За часів гетьманату П. Скоропадського ЦК КП(б)У відряджає його на підпільну роботу до відомої йому Київщини, де він знову призначається членом ревкому і членом Київського облаcткому. З поверненням більшовиків В. Чернявського обирають секретарем Київського губкому. Під час наступу Добровольчої Армії він веде роботу на денікінському фронті як уповноважений ЦК партії більшовиків України. Від січня 1920 до березня 1921 року. Центральний Комітет призначає його секретарем Київського, а потім Полтавського губкомів партії, у березні того ж р. його переводять до Вінниці. Тут до грудня він працює заступником голови Віницького продовольчого комітету губернії. Протягом грудня 1921 – жовтня 1923 р. він працює завідувачем оргінструкторського відділу спочатку у Вінницькому, а потім у Катеринославському губкомах партії.

В умовах радянської системи поєднання гілок влади не видається дивним той факт, що протягом 1925–1927 рр., на цілих два з половиною роки, В. Чернявський, маючи лише досвід організаторської партійної роботи і не маючи відповідної загальної освіти, а тим більше юридичної, раптом опиняється на посаді прокурора Одеської губернії.

У наступні роки він знову повертається до партійної роботи і займає посади завідувача оргінструкторського відділу Київського окружкому[4] КП(б)У, секретаря Одеського окружкому партії, завідувача організаційно-розподільчого відділу ЦК Компартії України, секретаря Київського окружкому партії. Крім того, 1925 р. його обирають кандидатом у члени ЦК, 1927 — членом ЦК, а 1930 — кандидатом у члени Політбюро ЦК КП(б)У. 1932 р. Чернявського обирають секретарем ЦК КП(б)У, протягом лютого–жовтня 1932 р. він — 1-ий секретар Дніпропетровського обкому КП(б)У[4], а 16 жовтня цього ж року IV пленум Вінницького обкому КП(б)У затвердив його на посаді першого секретаря обкому партії новоствореної Вінницької області. На цій посаді він перебуває до липня 1937 р. У квітні 1934 р. В. Чернявський стає членом ЦВК СРСР.

Його успіхи, очевидно, були пов'язані з вмінням налагоджувати організаційну та організаційно-постачальну справи у партійних органах, а також з демонстрацією доволі самокритичного ставлення до себе. Так, коли в червні 1923 р. Катеринославський губком КП(б)У рекомендував його па посаду секретаря губкому, В. Чернявський спочатку відмовився, заявивши: «оскільки у нього низька освіта і він ні на яких курсах не був, ще рано претендувати на посаду секретаря губкому». Проте такий недолік тоді оцінювали швидше як перевагу, яку можна було компенсувати «політичною зрілістю» й «організаторськими здібностями».

Оскільки протягом 1920-х рр. В. Чернявський найчастіше працював завідувачем оргвідділів, логічно припустити, що він дійсно здобув навички налагодження адміністративної роботи, підпорядкування собі партійних функціонерів. Це, зокрема, засвідчує характеристика В. Чернявському, дана у рішенні бюро Катеринославського губкому партії від 10.11.1923 р.: «Чернявский политически вполне развит, выдержан и коммунистически устойчив. Обладает крупными организаторскими и иными административными способностями, в работе проявляет самостоятельность, инициативу и уменье подбирать и использовать работников. Работу охватывает. Имеет большой опыт в партийной работе. За время пребывания т. Чернявского в должности заворгинструктора работа последнего наладилась»[5]. Щоб уже завершити характеристику ділового стилю першої особи в області, звернемося до свідчень, даних очевидцями. Так, колишній секретар Чернівецького райкому партії І. Лосєв 1955 р. зазначав: «У стосунках з підлеглими Чернявський грубіянив, уявляв себя дуже великим державним діячем. Для його поведінки був характерний т. зв. «вождизм». Про подібні риси поведінки В.Чернявського згадував і Г. Войн, тодішній секретар Літинського РК КП(б)У: «Ми, керівники політичних відділів і секретарі райкомів, були незадоволені вождизмом Чернявського, який проявлявся в тому, Що його і Триліського (тодішнього голови облвиконкому) портрети вивішувалися в святкові дні поряд з портретами членів політбюро ЦК ВКП(б). Працівники апарату обкому, підлещуючись, всіляко підтримували вождизм, аж до того, що в їдальні Комунара постійно висів один портрет Чернявського».

Зі свого боку, П. Юр'єв, який у 1953–1958 рр. обіймав посаду голови вінницької міськади, вказував на нетерпимість В.Чернявського до будь-якої критики на свою адресу: «З усією силою та вмінням критикував працівників, що відстали. Але сам критики не любив, його критикам діставалося, коли виступав із заключним словом»[6]. Однією із запорук його успішної кар'єри було вміння оточувати себе відданими людьми. Заради цього він не цурався турбот по їх переведенню з інших областей. Так, до Вінниці у жовтні 1932 р. він прибув не сам, а з кількома відданими йому особисто людьми, з якими він спільно долав кар'єрні щаблі у Дніпропетровську. Це насамперед стосується 2-го секретаря обкому партії Р. Бегайла (працював парторгом Катеринославської залізниці), 3-го секретаря обкому М. Левінзона (очолював оргінструкторський відділ Дніпропетровського обкому партії)[7].

Здавалося б, життя вдалося. Партійна робота, авторитет. Звичайно, високий партійний статус давав і побутовий комфорт та забезпеченість. Він, разом з членами своєї сім'ї, отримав можливість лікуватися за кордоном. Так, 1936 р. дружина Чернявського Євгенія Іллівна перебувала в Німеччині, в санаторії Карлсбад. Привезла звідти багато коштовностей, які їй допоміг придбати секретар ЦК КП(б)У М. Хатаєвич[8].

Про рівень побутової забезпеченості сім'ї Чернявських (крім дружини, яка працювала заступником завідувача Вінницької обласної державної зберкаси[9], до неї ще належав син Михайло, 1920 р. народження) свідчить лист дружини на ім'я начальника відділу УКГБ по Вінницькій області Єраносова із заявою про відшкодування матеріальних втрат, яких зазнала сім'я внаслідок незаконних репресій щодо В. Чернявського. Там мова насамперед йшла про повернення конфіскованих грошей, ощадкнижки і майна на 365 рублів, вилучених при арешті 1 вересня 1937 р. у Москві у готелі «Националь» (в ряді документів використовується назва «гостиница Красная»[10]). До речі, арештували одразу обох членів подружжя, а тому майно було втрачене все і одразу. Тому в окремій заяві Є. Чернявська вказала те майно, яке залишилося у їхньому будинку у Вінниці.

Для старшого покоління, та й для сучасних читачів, вихованих на міфі про соціальну справедливість і про рівні можливості різних прошарків суспільства «соціалізму, що переміг» цей документ дає цікаві подробиці про майновий стан головного «слуги народу» Вінниччини.

Досить красномовними у цьому плані виглядають свідчення дружини колишнього першого секретаря Вінницького обкому партії І. Співака: «Чернявська любила купувати гарні речі. Коли їх арештували, мого чоловіка призначили замість Чернявського і запропонували зайняти його будинок. При цьому чоловік мені сказав: «Піди подивися, яка там обстановка багата». І дійсно, коли ми вселилися, обстановка була розкішна і дорога»[11]. Ще б пак, адже тільки за кошти обкому партії (читай: народні) були придбані такі дорогі речі, як два письмові дубові столи, велике дубове крісло, оббите шкірою, чотири м'які дубові напівкрісла, покриті шкірою, дві великі дубові книжкові шафи, п'ять бронзових люстер, великий килим, розміром 3х4 м, дубовий диван, покритий шкірою, картина І. Айвазовського «Буря» у бронзовій рамі. Крім цього, «за успіхи у вирощуванні цукрових буряків» В. Чернявський був премійований легковим автомобілем. За ці речі комісія при облфінвідділі вирішила грошей не повертати[12]. За решту ж 62 речі зі списку Є.Чернявській належало до виплати 23 375 крб. 37 коп. (станом на 16 червня 1958 р.) У переліку конфіскованих речей — круглий стіл з червоного дерева вартістю 580 крб., персидський килим 4х5 м (2640 крб.), диван з червоного дерева, оббитий кремовим шовком (1500 крб.), ліжко з горіхового дерева з пружинним матрацом (1092 крб.), костюм бостоновий на шовковій підкладці (1379 крб.), зимове молеве пальто з каракулевим коміром (1829 крб.), жіноче пальто з шалевим коміром із хутра видри (1791 крб.) та багато інших речей побуту[13], про які звичайний робітник чи колгоспник могли хіба що мріяти. Не маючи змоги опублікувати весь список, зазначимо, що про якісь там каструлі чи миски з ложками мова не велася.

Правда, якість життя партійного чи радянського керівника, особливо після вбивства Кірова, визначалася ще одним показником — убезпеченістю від репресій. Але і тут все складалося, здавалося б, дуже добре. В. Чернявський, як казали, хитався лише разом з курсом партії. Виникала ілюзія, що бурі політичних репресій обминали старанного солдата більшовицької партії. Він не вагаючись виконував усі рішення партії та радянського уряду щодо колективізації, забезпечення хлібозаготівель, індустріалізації, посилення класової боротьби з ворогами, виселення ненадійних сімей з прикордонної смуги і т. ін. По суті, він сам був частиною цього репресивного апарату.

Призначення В. Чернявського першим секретарем обкому співпало з організацією комуністичною партією голоду в Україні. Цим способом більшовики одразу вирішували кілька питань: перше — знищення соціальної бази української ідентичності (за більшовицьким формулюванням — «націоналізму»); друге — ліквідація української дрібно-буржуазної стихії; третє — подолання опору селянства проти його нещадної експлуатації заради надшвидкої індустріалізації та мілітаризації СРСР.

Свою функцію в організації голоду він, очевидно, виконував старанно. Адже за найменший прояв лояльності до селян радянські й компартійні функціонери підлягали арешту. Звичайно, партія підгодовувала своїх солдатів. Так, для них 2-го листопада 1932 р. РНК УСРР прийняла закриту постанову «Про поліпшення матеріально-побутових умов керівних районних робітників». До закритих обласних розподільників прикріплялася група найвищих керівних працівників районів, їх постачали продуктами та промтоварами на рівних умовах з відповідальними працівниками областей.

Про рівень постачання можна судити з постанови Наркомпостачу від 11 листопада 1932 р., за якою для керівного складу районів Вінницької області виділялося на місяць: муки — 50,6 ц; круп різних — 49 ц; макаронів — 30,1 ц; олії — 9 ц; оселедців — 61 ц; цукру — 4,3 ц; сиру — 3,1 ц; кондвиробів — 43 ц; консервів — 4279 банок; цигарок — 454 000; мила господарського — 8558 шматків; мила туалетного — 4279.

Крім продуктів для індивідуального постачання, окремо виділялися харчові ресурси для громадського харчування керівного складу. З цією метою на місяць витрачалося: круп — 15 ц; макаронів — 18 ц; м’яса — 24 ц; олії — 7,3 ц; цукру — 7,3 ц.

Турбуючись питаннями постачання районного керівництва, В. Чернявський повідомляв секретарю ЦК КП(б)У тов. М. Хатаєвичу, що до кінця грудня райони почали отримувати муку, макарони, цукор, оселедці, кондвироби, консерви і цигарки. Причому у розмірах, що наближалися до визначеної норми, а цигарки ще й вищої якості — по 3 крб. за коробку.

Незважаючи на те, що з центру і на 17 січня 1933 р. продуктів для організації «громадського харчування» партактивістів нічого не надійшло, уже в листопаді в усіх райцентрах Вінницької області, звичайно, зусиллями і з дозволу обласного керівництва, для партактиву відкрилися закриті їдальні[14]. У той час, коли люди помирали з голоду, В. Чернявський не забував турбуватися постачанням районного активу області і промисловими товарами. А їх на середину січня надійшло лише на 14 тис. крб., що становило лише 12,5% від запланованого. До того ж, першого секретаря турбували якість і асортимент отриманих товарів, які, як він стверджує, були дуже погані[15].

Як би там не було, але в листі до С. Косіора від 16 квітня 1933 р. з приводу голоду на Вінниччині В. Чернявському ні разу не довелося згадати про факти голодної смерті чи голодного опухання членів райпартактиву, хоча про голодування колгоспників, одноосібників і навіть радгоспників (хоча останні ніяк не могли завинити перед радянською владою) він повідомляв доволі відверті подробиці[16]. Як бачимо, він повідомляв центральні органи і найвищих керівних осіб про стан справ і, звичайно, просив виділення ресурсів для голодних. Але на відміну від самостійного забезпечення закритих їдалень для районного партактиву, стосовно голодуючого народу він ніякої ініціативи не проявляв. Проте, як і належить солдату партії, робив все необхідне для реалізації завдань партії з виробництва спирту. «Допомога» голодуючим проявлялася

лише в тому, що їм дозволялося переціджувати брагу і з її гущі тут же навколо заводів, на багаттях, пекти млинці, а потім в муках помирати від спожитого.

Протягом усього часу голоду Вінницька область регулярно відправляла хліб на експорт. Зберігся документ, який засвідчує, що 1933 р. В. Чернявський турбувався виділенням відповідної кількості вагонів для щоденного вивезення 150 тис. пудів зерна до Англії, Франції, Італії та інших капіталістичних країн, а одного разу йому довелося наполегливо просити Л. Кагановича про виділення додаткових 600 вагонів, оскільки зерно у зсипних пунктах перегрівалося і гинуло. На експорт відправлялися й інші продукти харчування. У зведеній відомості виконання експортного плану за 1-е півріччя 1933 р. Вінницькою областю з грифом «Не підлягає оголошенню» перераховуються: домашня птиця, масло, риба, яйця, мед, горіхи, раки, хрін, мак, хутро, селянське полотно та ін.[17]

Допомогу голодуючим і обком, і облвиконком організовували лише з дозволу і в рамках дозволеного, без будь-якого перевиконання запланованого. Причому реально допомога була налагоджена лише в середині 1933 р. в окремі райони та в незначній кількості. Так наприклад, Бершадському району допомога була надана аж у вересні 1933 р. і в розмірі 500 пудів (тобто 8 тонн) зерна.

Яскравим проявом політичного цинізму є постанова бюро Вінницького обкому КП(б)У від 18 березня 1933 р. «Про заходи допомоги колгоспникам і одноосібникам, що не мають засобів харчування». У ній, без сумніву, проявилося й морально-політичне обличчя В. Чернявського, котрий, якщо не писав, то принаймні правив постанову перед тим, як поставити під нею свій підпис. Насамперед кидається у вічі той факт, що найлютіший голод, якого не знала Україна з часів Батиєвого нашестя, у постанові Вінницького обкому, керованого «найоб'єктивнішим суспільно-політичним вченням», названо «тяжкими продовольчими утрудненнями» чи «важким продовольчим станом», до яких, виявляється, зумовили лише «випадки», «окремі факти голодування окремих колгоспників та одноосібників». І от, звичайно, з антирадянською і контрреволюційною метою навколо цих випадків куркульські і ледарські елементи розгортають «ворожу роботу», яка призводить частину колгоспників і одноосібників до «голодного психозу».

На думку автора постанови, до цих «утруднень» призвели «погане господарювання в колгоспах» або ж «неправильний розподіл наслідків господарювання» (можливо, це, так би мовити, самокритика з приводу застосування хлібозаготівельних бригад, що систематично відбирали та нищили абсолютно всі продукти харчування).

Проте і в таких умовах обласне партійне керівництво шукало певних політичних дивідендів і господарських надбань. Ніхто не збирався просто заради людського гуманізму допомагати нужденним і голодним. Для тих, що ще трималися на ногах, це мала бути не «харчова», а «трудова допомога». Вона мала надаватися «шляхом першочергового притягнення їх до роботи як в колгоспах, так в радгоспах, на лісових і шляхових роботах».

У постанові наголошувалося, що допомога не повинна розпорошуватися, а, навпаки, концентруватися в більш нужденних селах. На практиці це означало, що «окремі випадки голодної смерті селян» і «найгуманнішу у світі партію» не турбували[18]. Що ж, якщо забути про щоденно у той час транспортовані з Вінниччини 150 тис. пудів зерна,

доведеться, скрушно зітхнувши, визнати: сутність рятівної роботи полягає у імперативі: не можеш врятувати всіх, рятуй, кого зможеш.

Вершиною політичного цинізму В. Чернявського, очевидно, є його вітання напередодні 16-ої жовтневої річниці мешканцям колгоспу ім. В. Чернявського с. Дашківці: «Живіть союзники пролетаріата — колгоспники». Проте, хтозна, можливо це і не вершина. Адже В. Чернявський максимально скоротив дану тезу, яка у початковому варіанті виглядала так: «Живіть союзники пролетаріата — колгоспники — справжня підпора радянської влади на селі, викорінюйте недоладности в своїй роботі, трощіть вселякі куркульсько-ворожі спроби й ідіть за вказівками партії й Ви безперечно доможетесь вдоволеного культурного заможнього колгоспного життя»[19]. Не будемо коментувати дані слова. Хай читач сам, з огляду на історичний контекст, сам продумає кожне слово. Можливо, він теж помітить у них і цинізм, і пародію, і сарказм...

Поряд з голодом, серйозною партійною справою для В. Чернявського стало здійснення депортацій селян з прикордонних районів. Такі депортації уже велися і раніше. На час призначення В. Чернявського першим секретарем обкому уже завершувалася друга хвиля депортацій, пік якої припав на червень–липень 1931 р.

Наштовхнувшись на труднощі колективізації та хлібозаготівель у 1933, 1934 рр., В. Чернявський, шукаючи засобів уникнути відповідальності і знайти стимули для селян «по-соціалістичному ставитися» до колективної праці, вінницький секретар обкому вирішив сам зініціювати нову хвилю депортацій. Підготувавши кілька звернень до українського керівництва, він, зрештою, добився підтримки С. Косіора, який у жовтні 1934 р. підтримав цю позицію у проханні до секретаря ЦК ВКП(б) Л. Кагановича. Наслідком стало рішення ЦК ВКП(б) від 31 жовтня 1934 р. про виселення 500 сімей одноосібників з сіл Вінницької, Чернігівської, Харківської та Київської областей. Такі мізерні масштаби, звичайно, не могли в тій ситуації задовольнити В. Чернявського у його досить скрутному становищі. Здавалося б, найсуворішої відповідальності за стан справ у сільському господарстві області не минути.

Його врятувало вбивство Кірова, точніше, спровокована ним нова хвиля сталінських репресій, що у прикордонних районах проявилося у виселенні польського й німецького населення з місць їх компактного проживання на Північ. Заодно відповідні рішення політбюро ЦК КП(б)У передбачали виселення одноосібників, що не виконували зобов'язань по хлібозаготівлі, та ненадійних колгоспників. Зусилля на цій «сільськогосподарській ниві» помітно посприяли Чернявському в отриманні 20 грудня 1935 р. ордена Леніна. Наступного року за успіхи області у вирощуванні цукрових буряків його преміювали персональним легковим автомобілем.

Проте сучасному досліднику важко погодитися з твердженням, що становище сільського господарства та селян у Вінницькій області було блискучим і гідним високих нагород, отриманих першим секретарем обкому. Яскравим свідченням тому може бути проект постанови ЦК КП(б)У «Про результати перевірки стану радянської і партійної роботи в Шепетівському окрузі» від 25 квітня 1937 р., а також записка товариша Просвіріна «Про наслідки перевірки стану радянської і партійної роботи в Шепетівській окрузі», яка і лягла в основу названого проекту постанови. Ці документи на прикладі 11 сіл Шепетівського округу, де побували члени комісії, дають

нам можливість уявити, яким страдженним життям жило село Вінницької області в роки секретарювання В. Чернявського.

Насамперед кидається у вічі повна безгосподарність колгоспного керівництва. Так в с. Макіївцях Грицівського р-ну у ході жнив 1936 р. загинуло не менше половини урожаю. Пшеницю й жито скирдували під дощем. Внаслідок чого близько сотні кіп хліба проросло і погнило. Гнив хліб і на токах біля молотарок. Такий закопували в ями прямо на токах. Обмоліт тривав до глибокої зими. Багато зерна розкрадалося. 18 гектарів конюшини було витолочено. Частину тієї, що залишилася, хоча і скосили, але згноїли. З 8 гектарів конопель намолотили всього 3 центнери насіння, оскільки обмоліт був виконаний невчасно. Але й обмолочене згноїли. 27 центнерів моркви зогнили повністю. Капуста, цибуля й помідори були розбазарені.

Виданий колгоспникам горох виявився зіпрілим. Залишені в коморах і не видані колгоспникам пшениця й жито перепріли. Насіннєвий ячмінь попроростав ще з осені. Незважаючи на це, ним і посіяли. Як наслідок, на трудодень колгоспникам вийшло аж по 1,9 кг зернових, значною частиною перепрілих, і грошима по 33 коп. Проте правління грошима з колгоспниками не розраховувалося останні 5 років. Не видані були і гроші за буряки. Як стверджував тов. Просвірін, така ситуація була «характерною для колгоспів Славутського і Грицівського районів»[20]. Що стосується заробітків на трудодень, то у даному селі ситуація була не найгіршою. При середніх 2,73 кг і 58 коп. на трудодень, у 125 селах платили менше 2 кг., а грошима могли виплатити і 0,06 коп. за трудодень[21]. Тобто 6 коп. за 100 (сто) днів!

«Успішно рухатися ленінським шляхом до заможного життя» колгоспникам «активно допомагало» районне керівництво, як партійне, так і радянське. Живучи за принципом: «Все вокруг колхозное, все вокруг моё», вони безоплатно забирали у колгоспів радіоприймачі і нові вози, черепицю і балки, биків і сіно, сало і масло, білу муку і мед. До того ж за рахунок колгоспів голови влаштовували для них відзначення радянських свят і просто пиятики.

Траплялися випадки, що колгоспники не витримували зловживань, побоїв і намагалися усунути таких керівників. У відповідь вони отримували звинувачення на зразок: «Ти троцькіст, ти шкідник, ми про тебе повідомимо в НКВС, якщо будеш так себе вести». Нерідко такі погрози супроводжувалися побиттям.

Незважаючи на те, що голови колгоспів і сільрад спивалися, тижнями пропадали на полювання і риболовлях, незважаючи на те, що в колгоспах уже не було навіть кормової соломи, як це сталося в с. Нетішин, керівників колгоспу в районі все одно вважали «кращими людьми», оскільки отримували від них «кабанів, мед, масло і сіно», і тому «не давали в обіду»[22]. Випадки підтримки з районів місцевих керівників, що зловживали, набули значного поширення. Іноді ця підтримка доходила до гротескних форм. Так, в с. Коломиї голова сільради Рибицький був засуджений до 10 місяців примусових робіт, але, як виявилося на час перевірки, він і через 6 місяців після засудження залишався на посадах голови сільради і парторга[23].

Звичайно, такий «стан партійно-політичної роботи в масах» ніяким чином не сприяв «розвитку колгоспної демократії». Як засвідчував тов. Просвірін, «всюди різке незадоволення і недовіра», і страх: «колгоспники мовчать, виступати бояться, жінки виступають хором, щоб не дізналися, хто говорить»[24].

Селянство експлуатували й по лінії торгової кооперації. Якщо в село і потрапляли промислові товари, то лише половина з виділеного. Інша половина залишалася в райцентрах. Така ситуація була характерна і для прикордонних, як тоді казали, лобових сіл — вітрини соціалізму. Те, що до сіл все ж таки доходило, насамперед потрапляло до рук голів та продавців, і, наприклад, велосипед, куплений головою за 250 крб. наступного дня продавався уже за 700 крб. Звичним явищем стало завищення цін у крамницях сільпо. Так, стрічки для національного одягу ціною у 83 коп. продавалися за 1 крб. і 5 коп., риба ціною в 3 крб. 25 коп. могла бути продана за 4 крб. 5 коп., а консерви за 2 крб. 50 коп. — за 3 крб. 30 коп. Як засвідчують документи, за два місяці продавці сільської крамниці могли наздирати понад 1000 крб.[25]

Особливих знущань зазнавали одноосібники. Стосовно них допускалися незаконні описи, обшуки, відбирання майна, довільне визначення розмірів прибутку для оподаткування. Практикувався масовий розпродаж одноосібних селянських господарств, що, як правило, супроводжувалося зловживаннями з боку голів. Наведемо приклад лише однієї одноосібниці Погонець Домни з с. Солов'є Славутського р-ну. За її відсутності у неї відібрали корову. Коли вона наступного дня принесла 250 крб. податку, гроші не прийняли. Корову продали за 400 крб., привласнивши собі 150 крб., а одноосібниці після цього ще й призначили податок на молоко в 108 крб. і, незважаючи на абсурдність цього податку, примусили сплатити. Восени 1936 р. відібрали польову землю з посіяною озиминою, відрізали присадибну ділянку.

Далеко не поодинокими були випадки, коли одноосібники дізнавалися про втрату своєї землі, луків, городів уже після затвердження відповідних рішень райвиконкомами[26]. Їм відмовляли навіть у медичній допомозі.

Траплялися й випадки відвертого знущання над одноосібниками, як це сталося в с. Пирогівка Затонського р-ну 6–8 жовтня 1935 р. У селі з 513 господарств 150 залишалося поза колгоспом. Щоб продемонструвати їхню меншовартість, сільрада і правління колгоспу влаштували у селі справжній погром одноосібників. В господарствах організували обшуки для виявлення прихованих від оподаткування сільгосппродуктів. Під цим приводом у будинках валили стіни, розбирали печі. Внаслідок чого лише у двох печах дійсно знайшли просушуване зерно. В одній — 1 пуд, в іншій — 10 фунтів. Не обминули руйнувань і будинки колишніх червоноармійців, включаючи і тих, хто сплатив 100% податку. Знімали також двері й вікна, мимоволі чи навмисно б'ючи шибки, зносили їх до так званого «штабу». Одноосібників примушували пити у великій кількості сиру воду, їсти огірки і квашену капусту. Активісти роздягали жінок у присутності їхніх чоловіків, одягали селянам на голови рвані капелюхи, горшки, обливали холодною водою. При ознаках найменшої непокори активісти гасили світло і били селян, тримали під арештом і знову били. 9 жовтня всіх одноосібників зібрали в натовп, одягнених у ганчір'я, з «прапорами» з ряден і ганчірок. Під крики ура, бій бубонів і свист бригадирів та членів сільради змучених та осоромлених односельчан примусили танцювати і підскакувати. Вершиною революційної видумки активістів стала двоколка, запряжена жінками, що везли стару бабу — «польського консула»[27].

Таким був стан справ у селах і колгоспах Вінницької області. Але все це було проігноровано у Києві та Москві. Головне, що цікавило партійне керівництво — це

виконання плану хлібопоставок та іншої продукції. Все інше радянське керівництво відверто проігнорувало.

У липні 1937 р. В. Чернявський ще раз отримав можливість довести радянській владі і комуністичній партії свою лояльність у справі «викриття» і засудження неіснуючої «вінницької ланки» «контрреволюційної націоналістичної організації» колишніх українських боротьбистів та укапістів на чолі з О. Триліським — головою Вінницького облвиконкому[28].

Нарешті, з 23 липня 1937 р. можна говорити про безпосередню задіяність першого секретаря вінницького обкому компартії у сталінських репресіях. З цього дня він був включений до складу «трійки» у Вінницькій області, поряд з начальником облуправління НКВД Тімофєєвим та обласним прокурором Ярошевським.

Проте його доля була уже, очевидно, визначена, ще наприкінці 1936 — у травні 1937 рр. Протягом цього часу НКВД у Вінницькій області заарештував 600 чоловік і вибив з них свідчення про контрреволюційну і антирадянську діяльність обласного керівництва. У серпні 1937 р. на пленумі ЦК КП(б)У, а потім на пленумі Вінницького обкому партії В. Чернявський був розкритикований за те, що оточив себе ворогами народу, яких у складі обкому було виявлено аж 16 чоловік. Наприкінці серпня його викликають до Москви. Він ще сподівається, але, напевно, більше тішить себе надією, що все минеться добре. Тому бере з собою дружину, ощадкнижку. Проте 1 вересня 1937 р. їх арештовують, а починаючи з 21 вересня В. Чернявський дає свідчення, що протягом 1936 р. він разом з секретарем ЦК КП(б)У М. Хатаєвичем створив організацію правотроцькістів, а через голову вінницького облвиконкому О. Триліського налагодив зв'язки з націоналістичною буржуазною організацією, створеною колишніми боротьбистами на чолі з П. Любченком. 21 грудня 1937 р. виїзною сесією Військової колегії Верховного Суду СРСР В. Чернявський був засуджений до вищої міри покарання з конфіскацією особистого майна. Вирок був виконаний наступного дня.

Не можна стверджувати, що В. Чернявський був абсолютно покірним виконавцем волі партійного керівництва. В умовах тоталітарного режиму, який сформувався в СРСР, добробут кожного чиновника залежав від здатності утримуватися на посаді. Дана природна егоїстична потреба компартійних та радянських керівників середнього та низового рівня пересікалася з найвищим ступенем централізації влади. Тому єдиною причиною незгоди з найвищим керівництвом було прагнення й готовність місцевих керівників, заради збереження своїх крісел проявляти ініціативу у рамках реалізації визначеного політичного курсу, маючи при цьому можливість зважати на місцеві особливості, поточні зміни ситуації, яких не могло бути видно з центру, і мати, зрештою, право на певні помилки.

Вважаємо, конфлікт виявлявся лише в цьому. Це була єдина підстава проявляти незадоволення центром. Тому, коли під психологічним тиском та тортурами у Чернявського визріла готовність себе викрити, він зумів вказати лише на факти охарактеризованого змісту. Так, визнаючи свій нібито зв'язок з контрреволюційною організацією правих, що був встановлений через М. Хатаєвича, В. Чернявський пригадував, як на початку 1935 р. він висловив тому «своє незадоволення політикою партії і керівництвом ЦК КП(б)У, що непримиренно ставилося до людей, які допускали помилки. М. Хатаєвич з цього приводу погодився, зазначивши, що в партії існує

нестерпний режим; людей б'ють не оглядаючись і т.д.» В інших розмовах вони сходилися на тому, що «ЦК не знає становища на місцях і не цікавиться цим», що у практичній роботі призводить до постійного смикання і дрібного втручання в роботу[29].

Звичайно, збереження під собою крісла спонукало В. Чернявського оспорювати завищені завдання, які ставило керівництво перед областю. Саме на цьому ґрунті він активно сперечався з Постишевим у серпні – вересні 1936 р., зокрема, з приводу того, щоб з 10-ти цукрових заводів раннього пуску 9 запустити у Вінницькій області. Того ж року у приватній розмові з М. Хатаєвичем він висловлював незадоволення з приводу непосильного для села плану хлібозаготовок, що, мовляв, засвідчувало ігнорування ЦК інтересів Вінниччини, підрив екномічного становища села[30].

Що стосується усіх інших тем самовикриття, то, шукаючи доказів своєї вини, В. Чернявський спромігся вказати на хиби господарського керівництва областю, що, як розуміють тепер дослідники, були зумовлені насамперед відсутністю стимулів до старанної роботи та прагненням будь-що уникнути репресій, переклавши вину на інших і зокрема на підлеглих.

Так, свою антирадянську контрреволюційну діяльність секретар обкому бачив у тому, що в МТС пильнішу увагу звертали на ремонт, а не на якість експлуатації; що насіння буряків не завжди вирощувалося у насіннєвих колгоспах; що ці колгоспи, як правило, не мали необхідних умов для підготовки якісного насіння; що порушувалися вимоги щодо агрономічно грамотної сівозміни; що несвоєчасно завозилися міндобрива; що в селах нерідко створювалася атмосфера ігнорування і знущань над стаханівцями; що розвиток кормової бази відставав від розвитку тваринництва[31].

Як методи шкідництва В. Чернявський охарактеризував і власні методи як боротьби з недоліками, так і їх приховування від вищого керівництва. Що знову ж таки у своїй основі ґрунтувалося не на контрреволюційних мотивах, а виключно на прагненні утвердитися у своєму високому номенклатурному статусі. Так, на запитання, як йому вдавалося маскуватися при широкому розмасі «шкідництва» (насправді — безгосподарності — наслідку економічної політики більшовиків) В. Чернявський пояснив, що коли такі прояви у певній галузі набували широких масштабів, обласне партійне керівництво «піднімало гучний шум», питання «ставилося на обкомі», створювалося враження своєчасного виявлення недоліків та загроз.

Широко практикувалося й «окозамилювання». Перебільшувалися дані про виконання сільгоспкампаній, подавалися передчасні рапорти про виконання планів. Прагнення зберегти посаду і одночасно мобілізувати підлеглих функціонерів до роботи з усунення кричущих недоліків спонукало першого секретаря обкому вдаватися до подвійної характеристики стану справ у області. В. Чернявським «був встановлений такий порядок, коли для внутрішніх виступів готувалися одні матеріали з розкриттям негативних характеристик, а для виступів на партконференціях, публікацій у пресі — інші, де незначні успіхи роздувалися, а недоліки затушовувалися»[32]. Оце, власне, і вся «контрреволюційність» В. Чернявського, зумовлена «соціалістичними засадами господарювання», а ще більше — засадами тоталітаризму, що ставили у залежне становище як народ, так і державну бюрократію.

Ухвалою Військової колегії Верховного Суду СРСР від 10 вересня 1955 р. вирок Військової колегії Верховного Суду СРСР від 21 грудня 1937 р. стосовно В. Черняв-

ського скасований, а справу припинено за відсутністю складу злочину. 24 жовтня 1988 р. рішенням бюро Вінницького обласного комітету комуністичної партії В. Чернявський був посмертно поновлений у лавах КПРС[33].

Проте історики ще не поставили крапку у цій справі. Гадаємо, марно шукати причин арешту у якихось особистісних якостях чи політичних помилках В. Чернявського. Він мав достатньо досвіду, жорстокості, цинізму, пристосуванства, щоб зробити успішну кар'єру за будь-якої влади. Але очевидно, що влада, яка ґрунтується виключно на прагматичному розрахунку, не може забезпечувати стабільне становище своїм функціонерам. В умовах кризи система влади, заснована на прагматичному інтересі, швидко руйнується. Оскільки, крім раціонального зрадливого прагматизму, не може опертися на почуття відповідальності за справу, єдності з однодумцями, готовності йти на обмеження, жертви, протистояти труднощам, випробуванням і т. п. Єдиним засобом збереження такої системи є насильство. Причому воно мало бути спрямоване як проти народу, так і проти власних функціонерів. До такого висновку приводить сама логіка функціонування будь-якого режиму, заснованого на державному терорі. Сталінський режим був наслідком глибокої кризи, що склалася у стосунках між більшовицькою владою та народом. Терор став результатом егоїстичної потреби носіїв влади її утримувати, незважаючи на небажання народу її визнавати.

Організація державного терору більшовиками потребувала специфічного підбору державного керівництва. Оскільки терор будується на аморальній та асоціальній основах (небажанні жити в рамках соціальної взаємодії визнання законності і природності інтересів опонентів та підвладних), то в середовищі носіїв влади не може виникати об'єктивних підстав для довірливих стосунків. Адже вони добиралися за аморальними і асоціальними критеріями і завжди були готовими до політичного лавірування, обману, інтриг, здобуття влади в опорі на соціальну демагогію. Тому в умовах протистояння з народом політичне керівництво верхнього ешелону було просто зацікавлене у періодичному виявленні «ворогів» у ешелоні середнього рівня, серед тих, хто досягнув певних державно-адміністративних висот, стабільності, налагодив зв'язки з собі подібними, що загрожувало виникненням угруповання, здатного поборотися за владу.

З іншого боку, державний терор проти народу, з метою недопущення масових соціальних вибухів і суспільної дестабілізації, будується за примітивною схемою періодичного посилення і послаблення репресій. Точніше сказати, система, заснована на терорі, не могла його принципово послаблювати. І певне його послаблення щодо народу означало його посилення стосовно представників влади, зображуване як боротьба з перегинами й відновлення соціалістичної законності. Таким чином, влада більшовицького керівництва трималася за рахунок постійного балансування, за допомогою терору, вістря якого спрямовували то на народ, то на державне керівництво.

Нарешті, протистояння влади і народу відбувалося за умови позбавлення народу статусу самодіяльного суб'єкта господарювання, що призводило до втрати здатності усвідомлювати суспільні місце і роль як свої, так і влади. Маніпулювання таким народом давало можливість задіяти цілий спектр деструктивних соціально-психологічних механізмів і серед них — задоволення соціальної заздрості через репресії щодо місцевих, здавалося б, успішних і недосяжних керівників. Немалою небезпекою для партійних функціонерів ставала спровокована у заідеологізованих представниках народу т. зв.

«революційна пильність». Так, серед документів часу секретарювання В. Чернявського, як і в інші часи, зберігається доволі багато листів до вищого керівництва, де вказано на безліч найнесподіваніших виявів «ворожих дій». Наприклад, «пильні громадяни» запитували, «чому, коли друкують статті про шкідництво і про шпіонаж, в газеті надрукують так, що неможливо прочитати», а коли в газеті друкують фото «вождів нашої партії, неодмінно проходить смуга фарби по обличчю». Зазвичай такі листи закінчувалися риторичним питанням на зразок: «Куди дивиться секретар обкому Чернявський?»[34]

У ролі такої «невинної» жертви сталінського терору й опинився В. Чернявський — місцевий вождь, портрети якого у 1930-ті рр. вивішувалися під час радянських урочистостей поряд з портретами всенародних вождів. І чим активніше він, як «солдат партії», брав участь у терорі проти народу, тим ґрунтовніші підстави для репресій проти себе самого він надавав у руки свого керівництва, як з погляду формальної більшовицької логіки (мовляв, він сам ворог народу, якщо сам підбирав і працював з ними), так і з погляду загальнолюдських норм життя. Воістину проста і геніальна народна мудрість: не копай яму ближньому своєму...

Примітки:

[1] Більшовицька правда. — 1932. — 18 жовтня.

[2] Філімонов В., Степаненко Л. Повернено їх чесні імена // Вінницька правда. — 1998. — 16 грудня.

[3] Там само.

[4] Державний архів Вінницької області (ДАВО). — Ф. Р–6023. — Оп. 4. — Спр. 4725. — Т. 2. — Арк. 227.

[5] ДАВО. — Ф. Р–6023. — Оп. 4. — Спр. 4725. — Т. 2. — Арк. 228.

[6] Там само. — Арк. 8а, 15а, 19а.

[7] Більшовицька правда. — 1932. — 18 жовтня.

[8] ДАВО. — Ф. Р–6023. — Оп. 4. — Спр. 4725. — Т. 1. — Арк. 180.

[9] ДАВО. — Ф. Р–6023. — Оп . 4. — Спр. 4725 (майнова справа)

[10] Там само. — Арк. 46.

[11] Там само. — Арк. 42.

[12] Там само. — Арк. 55.

[13] Там само. — Арк. 48–50.

[14] Голодомор 1932–1934 рр. — геноцид народу України // Трагедія голодомору на Вінниччині 1932–1933 рр.: Бібліографічний покажчик. — Вінниця, 2003. — С. 15.

[15] ДАВО. — Ф. П–136. — Оп. 3. — Спр. 423. — Арк. 59–60.

[16] Там само. — Спр. 70. — Арк. 202–206.

[17] Голодомор 1932–1934 рр. – геноцид народу України... — С. 9,11.

[18] ДАВО. — Ф. П–136. — Оп. 3. — Спр. 71. — Арк. 53–55.

[19] Там само. — Спр. 124. — Арк. 56–57.

[20] ДАВО. — Ф. Р–2700. — Оп. 1. — Спр. 32. — Арк. 178.

[21] Там само. — Арк. 183.

[22] Там само. — Арк. 180,181.

[23] Там само. — Арк. 178.

[24] Там само. — Арк. 179,181.

[25] Там само. — Арк. 183, 184.

[26] Там само. — Арк. 182.

[27] Там само. — Оп. 2. — Од.зб. 1. — Арк. 1–4.

[28] Більшовицька правда. — 1937. — 22 липня.

[29] ДАВО. — Ф. Р–6023. — Оп. 4 — Спр. 4725. — Т. 2 — Арк. 16,11.

[30] Там само. — Арк. 35, 50–52.

[31] Там само. — Арк. 23–30.

[32] Там само. — Арк. 32–33.

[33] Філімонов В., Степаненко А. Повернено їх чесні імена // Вінницька правда. — 1998. — 16 грудня.

[34] ДАВО. — Ф. П–136. — Оп. 1. — Спр. 267. — Арк. 61.

В. Лациба, О. Струкевич

ТИПОВА ДОЛЯ БОРОТЬБИСТА

Трилiський Олекса (Олексій) Лукич, 1892 р. н., народився в м. Домбровиця, тепер райцентр Дубровиця Рівненської обл., українець, з сім'ї учителя, освіта вища, агроном, одружений. 1918–1920 рр. — член партії боротьбистів (УПСР). З 1920 р. — член ВКП(б). В 1932–1937 рр. — голова Вінницького облвиконкому. Нагороджений орденом Леніна (1935). Арешт. 3.07.1937 р. Звинувач. за ст. 54–7,8,11 КК УРСР. За вироком Верховного Суду СРСР розстріляний 24.10.1937 р. Реабіл. 6.06.1956 р. Верховним Судом СРСР.

Триліський Олекса Лукич народився 1892 р. у містечку Домбровиця Рівненського повіту Волинської губернії в українській сім'ї з доволі сильним потягом до знань, духовних цінностей. Його батько почав свій життєвий шлях у сані священника, але з часом розчарувався у можливостях церковної організації вирішити чи принаймні пом'якшити соціальні суперечності, наповнити життя вірних високим духовним змістом. Тому залишив службу священника і став учителем.

Проте син пішов стезею, як тоді казали, «реальних знань» і здобув вищу освіту агронома. До речі, потяг до знань батько прищепив не тільки сину, але й дочкам. У 1937 р. сестра Василина Луківна працювала викладачем інституту у Харкові. Галина Луківна жила у Вінниці й працювала вихователем дитячого садка. Наймолодша з сестер, Євгенія Луківна Триліська-Хвиля, 1898 р. народження, член партії українських есерів з 1918, член ВКП(б) з 1919 р. навчалася в Москві у Академії зв'язку ім. Подбельського[1].

Після навчання О. Триліський кілька років працював за здобутим фахом. А потім його, ще зовсім молоду людину, повністю захопили революційні зміни в житті українського суспільства — захопили перспективами соціального та національного звільнення українців. 1918 р. він стає членом партії боротьбистів.

Ще задовго до революції 1917 р. молодого агронома, уже за своїм фахом пов'язаного з життям українських селян приваблювали погляди гуртків і груп, які в квітні 1917 р. організувалися в Українську партію соціалістів-революціонерів (УПСР; популярна назва — українські есери), її очолили переважно представники студентської молоді. З перших кроків діяльності партія висунула ідею національно-територіальної автономії України, виступала за націоналізацію великих земельних володінь, захищала інтереси дрібних селянських господарств, оскільки опиралася на дрібне і середнє селянство та солдатські маси. Первинним питанням революційних перетворень есери вважали національне питання, запорукою повного розв'язання якого бачилося створення Української незалежної держави. На питаннях соціального устрою і соціальної справедливості партія зосереджувалася менше, оскільки наполягала на тезі безкласовості української нації. Керівники партії ідеалізували соціальну ситуацію в українському селі і були переконані, що прояви соціального розмежування похідні від проблеми національного самоусвідомлення.

Олекса Триліський, молодий, але уже з досвідом роботи й життя саме у селі, мав можливість переконатися, що соціальне розмежування має свої власні українські

корені, а тому це питання має бути не підпорядкованим, а одним з головних питань української революції. Практично одразу після вступу до УПСР О. Триліському довелося обирати, з яким крилом партії йому бути, оскільки на IV з'їзді партії 13–16 травня 1918 р. вона розкололася на праве і ліве крило. Праві есери вважали революцію завершеною, оскільки була створена самостійна Українська держава. Свою незгоду з урядом П. Скоропадського вони вирішили проявляти виключно у рамках легальної опозиційності. Ліве ж крило, на чолі з О. Шумським і В. Блакитним, стало на позиції більшовиків, виступаючи за розгортання соціалістичної революції в Україні, наполягаючи на запровадженні радянської форми влади, а тому закликало до організації підпільної боротьби та підготовки збройного повстання проти гетьманату. Серед прихильників такого політичного курсу виявився й О. Триліський, за що згодом і отримав посаду голови Одеського окрвиконкому[2].

Визнаючи загальні засади політики більшовиків, боротьбисти, разом з тим, протиставляли себе їм у політичній практиці. Вони не збиралися співпрацювати з маріонетковим робітничо-селянським урядом, проголошеним у Харкові 25 грудня 1917 р. Навпаки, усі ліві українські партії вони намагалися згуртувати навколо свого організаційного центру — «Центр-ревкому». У рамках таких уявлень про роль і місце партії боротьбистів в українському революційному процесі і працював О. Триліський протягом 1918–1920 рр., здебільшого на посаді голови одеського губкому партії боротьбистів. В умовах гетьманату П. Скоропадського, а потім денікінщини О. Триліський брав активну участь у підпільній боротьбі на Волині, Київщині і тій же Одещині.

Протягом цього часу ставлення боротьбистів до російських більшовиків зазнало багатьох змін. Вигнаний німцями на початку 1918 р. перший більшовицький уряд не встиг себе проявити. Однак протягом лютого–липня 1919 р. зумів себе продемонструвати другий більшовицький уряд на чолі з русифікованим болгарським румуном Х. Раковським. Більшовики, застосовуючи військову силу, масово відбирали зерно, здійснюючи, за формулюванням Леніна, «хрестовий похід за хлібом» для пролетарської революції, запроваджували комуни, чим, звичайно, відштовхнули від себе не лише заможних селян, але й середняків. У культурно-освітній політиці та адміністративному управлінні вони відмовилися від використання української мови. У внутрішній політиці активно застосовували червоний терор. Як наслідок, українські партизани, які ще вчора воювали на боці більшовиків, піднялися проти них під проводом своїх отаманів, переважний вплив на яких здобули боротьбисти та соціал-демократи.

Після вигнання другого більшовицького уряду з України білою Добровольчою армією боротьбисти з кінця літа 1919 р. до лютого 1920 р. зробили спробу замінити більшовиків на чолі комуністичної революції в Україні. З цією метою 6 серпня 1919 р. вони об'єдналися з лівою фракцією Української соціал-демократичної робітничої партії і утворили Українську комуністичну партію (боротьбистів). На той час вони стали впливовою і доволі численною партією, що нараховувала понад 15 тис. членів.

Проте таких сил, як вважали тогочасні лідери боротьбистів, було б недостатньо для опанування українським суспільством, особливо на тлі перемоги більшовиків над Денікіним і збільшенням до 3,5 млн. бійців Червоної Армії, яка й опанувала теренами України. Під впливом цих чинників боротьбисти вирішили домагатися від третього більшовицького уряду паритетного формування органів радянської влади як на місцях,

так і в центрі, а також збереження окремої Червоної Армії. Однак В. Ленін чітко усвідомлював, що така армія примусить його рахуватися з українськими комуністами, вести на рівних переговори, йти на компроміси, демаркувати кордони і т.д. Тому, пішовши на певні поступки у час боротьби з денікінцями, більшовики почали витискувати боротьбистів з місцевих рад, відмовили у рівному представництві у Всеукрревкомі та збереженні окремої української Червоної армії. У відповідь боротьбисти у січні–лютому 1920 р. поспріяли організованим антибільшовицьким виступам у Київській, Полтавській та Катеринославській губерніях. За свідченням М. Ялового, у цей час О. Триліський, разом з О. Шумським і під його керівництвом з двохтисячним загоном отамана Волоха на два дні зайняли Житомир і проголосили там владу боротьбистів[3].

Тоді ж боротьбисти, як Українська комуністична партія, звернулися до Комуністичного Інтернаціоналу з проханням прийняти їх до своїх лав як партію, що має представляти інтереси трудящих України. Оскільки Комінтерн був повністю підпорядкований В. Ленінові, боротьбистам було відмовлено, і вони опинилися перед дилемою: або вести заздалегідь програшну боротьбу, або оголосити про свій саморозпуск і злиття з РКП(б). Останнє, на їх думку, дозволило б максимально зберегти легальні можливості, щоб перебрати політичну ініціативу на себе, коли маси розчаруються у політиці більшовиків і примусять їх поступитися владою. Як формулював В. Блакитний щодо пропонованої тактики: «підемо, зіллємся, розіллємся і заллємо більшовиків». Такими були наміри. В умовах хоча б мінімальної партійної демократії вони мали всі підстави для реалізації, але не в більшовиками підкореній Україні.

Спираючись на «червоний терор», політично майстернішим виявився В. Ленін. По-перше, до КП(б)У було прийнято не всіх, а близько 4 тис. боротьбистів, які зайняли в ній спочатку дуже вагоме місце. Але зрештою, в історичній перспективі, дане злиття виявилося початком кінця боротьбистів. По-революційному прямо і демонстративно некоректно це сформулював В. Ленін у квітні 1920 р. на IX з'їзді РКП(б): «все краще, що було серед боротьбистів, увійшло в нашу партію під нашим контролем, з нашого визнання, а решта зникла з політичної арени. Ця перемога варта кількох добрих битв».

Можливо, політична поразка, спад політичної активності дозволили О. Триліському того ж року одружитися з Тетяною Марківною Штульберг. 1921 р. у них народилася дочка Тамара. Дружина на час його арешту у 1937 р. працювала в одному з вінницьких вищих навчальних закладів.

В умовах злиття партій і підпорядкування комуністичному керівництву вчорашні боротьбисти на зразок О. Триліського сенс своєї діяльності бачили в перебудові роботи уже тоді забюрократизованого радянського апарату, у максимальному розширенні організаційно-масової роботи Рад, що дозволило б на піднесенні загальної національної української культури нащеплювати пагони демократичної політичної культури. Здавалося б, у них для цього були і сприятливі політичні й адміністративні можливості. Так, О.Л. Триліський займав достатньо високі й впливові посади. З 1922 р. він став членом колегії Наркомзему і в цій якості — одним з перших організаторів радянських кооперативів в Україні. Протягом 1927–30 рр. він був головою Одеського окрвиконкому. З 1930 р. О. Триліський — заступник наркомзему УСРР. З кінця 1931 до жовтня 1932 р. він працював наркомом земельного господарства УСРР, а з 26 жовтня 1932 р. його направляють до Вінниці головою облвиконкому. 1935 р. у одній групі з В. Чернявським

— першим секретарем Вінницького обкому компартії — О. Триліський отримує орден Леніна. З 1928 р. О. Триліський — кандидат у члени ЦК КП(б)У, а з 1930 — член ЦК КП(б)У. Його неодноразово обирали членом ВУЦВК.

Проте в умовах наростання більшовицької істерії, підозріливості такі наміри виявилися ілюзорними. При гегемонії ВКП(б) колишні однопартійці-боротьбисти могли лише вести розмови. Звичайно, за нагоди вони не могли не завести мову про суспільно-політичне становище і Союзу, і України. Зазвичай їм доводилося мовчати, тримати в собі свої думки, але пам'ять про їхні ж революційні ідеали, очевидно, не дозволяла їм при зустрічі не висловлювати тих чи інших оціночних суджень щодо поточної політики компартії. Такий обмежений обмін думками давав їм і певну психологічну розрядку, і певну моральну компенсацію. Мовляв, не втратили здатності думати і висловлювати критичні погляди.

Дані розмови чи просто окремі репліки часто велися й висловлювалися з огляду на політичні орієнтації, якими жили боротьбисти на час вступу до ВКП(б). Так, О. Триліський зізнався, що 1929 р., перебуваючи в Одесі, він у спілкуванні з Ф. Тараном вів мову про те, що політика ВКП(б) спонукає боротьбистів переглянути колишні установки і замість гасла «посилення незалежності України у радянських формах і на договірних засадах з Росією» об'єктивно необхідним стало нове гасло «повна державна і економічна незалежність України». Предметом їх занепокоєння була політика СРСР, спрямована на перекачування ресурсів до Росії, на розорення українського села. Лише повна незалежність України могла її врятувати від такої політики[4]. З бесід, які вів О. Триліський з П. Любченком та Ф. Тараном, він пригадував таке. Співрозмовники погоджувалися з тим, що «соціалістичне перетворення країни явно не вдалося, що політика партії привела до розорення народу і життям доведено, що селянство готове працювати лише на засадах індивідуального господарювання». Знову ж велася мова про те, «що Україна є об'єктом для викачування засобів в Росію, що тут наявні всі передумови для розквіту, але входження в СРСР заважає цьому»[5].

З розмов, ведених О. Триліським з С. Смолянським, голова облвиконкому пригадав емоційно забарвлений епізод щодо політики на селі. «Експеримент» партії над селом «може витримати тільки наш мужик з його довготерпінням». Радянську владу вивозить «товста шкіра» мужицької коняки і мужика[6]. У розмові з Ф. Самутіним, якщо вірити зізнанню того, О. Триліський теж у різкій формі критикував політику Москви щодо українського села: «Ти подивися, як у нас робиться, який галас здіймається з 1-го серпня, коли потрібно заготовляти хліб. Якби ставилися до справи хлібозаготівель не з погляду висмоктати побільше з українського мужика, то вони б проводилися так, щоб з України не тільки взяти, але й дещо вкласти в сільське господарство України[7].

Серед тем, що піднімалися, була й «націоналістична», звичайно, лише у сприйнятті більшовиків, тема. Так у згаданих розмовах О. Триліського з П. Любченком і Ф. Тараном йшлося і про те, що «Україна як національна держава не має свого обличчя». Як зізнався на допиті Ф. Самутін, завідувач Вінницького ОблВНО, О. Триліський з сумом висловлювався з приводу смерті-самовбивства старого більшовика М. Скрипника, що стояв за розвиток української партії і української культури і був самовідданим діячем на посаді наркома освіти у політиці українізації. Після самовбивства М. Скрипника, О. Триліський, як стверджував Ф. Самутін, заявив: «старика» довели до цього. Як людина,

що звикла аналізувати політичний контекст подій, О. Триліський зробив припущення, що даний факт як всередині країни, так і за кордоном для радянської влади стане неприємністю і примусить партію змінити ставлення до українських кадрів[8].

Остання тема теж нерідко обговорювалася у приватних розмовах боротьбистів. Так, коли Ф. Самутін повідомив, що його звільнили з посади завідувача ОблВНО, дружина О. Триліського відверто зауважила, що причиною цьому стало колишнє членство у партії боротьбистів і що «взагалі колишнім боротьбистам на Україні доводиться важко». Коли ж Ф. Самутіна уже перевели з України в Росію, при випадковій зустрічі у Москві О. Триліський заспокоював свого колегу: «Там тебе ніхто смикати не буде за те, що ти українець, а на Україні становище українців в партії важке»[9].

Проте це були лише розмови, які ніяким чином не покладалися на організаційні підпори. Відновити організацію в умовах МКВД контролю не було ніякої можливості. Опосередковано відсутність будь-якої організації боротьбистів і непричетність до неї О. Триліського засвідчують і вимушені зізнання Ф. Тарана головного редактора «Комуніста» органу ЦК КП(б)У, якого П. Любченко у ході поїздки до Польщі на виставку друкованої продукції зобов’язував зібрати інформацію про внутрішньополітичне становище Польщі, необхідне, мовляв, для підпільної організації. Зазначимо для себе, що в ті часи таке доручення було природним для будь-якого радянського компартійного працівника, відрядженого за кордон, та й, зрештою, хіба не природно голові уряду України було поцікавитися станом справ у сусідній державі з вуст очевидця.

Отже, зізнаючись про зміст своєї «контрреволюційної роботи» за кордоном, Ф. Таран під тортурами міг пригадати лише таке: «П. Любченко доручив мені, щоб у Варшаві я зв’язався з Коцюбинським, який працював там в Полпредстві і поінформувався про стан справ у Польщі. Коцюбинського я не застав, він був у відпустці. (Дивна організація: не знають, хто де – Авт.). На зворотному шляху я зустрів у Варшаві військового аташе СРСР у Польщі Клочка Івана. Це мій давній товариш боротьбист. Я його давно не бачив. Виявилося, він завзятий шумськіст. Співчуваю його долі. На моє питання, що мене цікавило, дав таку відповідь: «у поляків замах рубльовий, але удар слабкий. Підвели Шумського, підведуть й іншого. Я про це розповів Любченку. Він відповів — інших пошукаємо»[10]. Оце і все виконання «контрреволюційного» завдання і вся реакція «керівника підпілля». Та й, зрештою, при перегляді справи 1956 р. було встановлено, що «об’єктивних доказів про те, щоб О.Триліський виявився учасником української націоналістичної чи інших антирадянських організацій і займався б контрреволюційною діяльністю, у справі не виявлено»[11]. Довірливі розмови колишніх представників окремої політичної партії, що могли оцінити недоліки та переваги політичного курсу сучасного їм політичного керівництва, як зізнався О. Триліський після арешту стосувалися й питань колективізації, політики на «культурному фронті». За умов становлення тоталітарного режиму таке спілкування ставало недозволеною розкішшю. Тоталітарна влада вимагала не просто підпорядкованості дій окремих громадян, членів партії політичній волі партійного керівництва. Тоталітаризм вимагає підпорядкованості думок, а точніше, бездумної, некритичної єдності, однодумності...

І насамперед цього тоталітарна влада вимагає від вчорашніх опонентів. Коли ж хтось із рядів боротьбистів дозволяв собі критику тоталітарного режиму, як це дозволив собі О. Шумський, решта не могла не демонструвати лояльності до партії більшовиків. Так

сталося й з О. Триліським, який змушений був виводити себе з-під «удару» у відповідь. Він, вчорашній прихильник О. Шумського, змушений був на початку 1926 р. засуджувати того за ідею керівництва і контролю процесів українського національного відродження українськими комуністами, а не представниками неукраїнських народів, а в травні 1927 р. — прагнення комісара освіти не потурати «централізмові Москви» й «нікчемному малоросійству». Так тоталітаризм сприяв виявленню в українців такої давньої охлократичної риси, як готовність видати ворогам свого ватажка під виправданням «нехай твоя голова за всі наші буде». Але якщо в середньовіччі цим гаслом час від часу користувалася зневірена селянсько-козацька голота, то в умовах тоталітаризму до цього опустилася українська політична еліта.

Проявом потреби демонструвати лояльність до тоталітарної влади виявилася і «боротьба», яку повели з 1930 р. О. Триліський, П. Любченко, А. Хвиля проти «скрипниківщини». І хоча М. Скрипник завжди був представником іншої — більшовицької партії, його «націоналізм» не міг не бути засудженим представниками колишньої партії «боротьбистів», яких завжди розглядали як націоналістів. Більшовизм М. Скрипника, незважаючи на його український патріотизм, дозволив колишнім «боротьбистам» боротьбу проти нього у відверто ворожому стилі. Скрипника називали «старим пройдисвітом і базікою, оточеним всілякою шпаною і темними елементами». Проте і такі нестримні наскоки не врятували їх ініціаторів. Чекісти побачили в них спробу на поваленні старого керівництва здобути авторитет у партії, щоб «взяти справу в свої руки».

Свою роль зіграли й тогочасні міжнародні обставини й традиційні для всіх попередніх часів, включаючи й першу половину ХХ ст., уявлення про гарантії безпеки для держав. Можливість гарантувати безпеку країни на міжнародній арені вбачалася виключно крізь призму егоїстичного використання сили. Й. Сталіна, як уявляється сучасним дослідникам, не міг не тривожити невдалий досвід іспанських республіканців. З погляду більшовицьких догматів республіканізм як об’єктивно прогресивніша історична форма не могла не перемогти. Тому поразка республіканців розглядалася як наслідок дії такого суб’єктивного чинника, як активність «п’ятої колони». Такий підхід дав Й. Сталіну можливість зайвий раз обґрунтувати тезу про розгортання класової боротьби, підкресливши у ній міжнародний аспект. Система політичної пропаганди множила сталінські висновки, нагнітала соціально-політичну істерію, готувала «теоретичне підґрунтя для розгортання нових хвиль терору». Так, зокрема, у вінницькій партійній газеті «Більшовицька правда» за керівництво до дії обрали такі слова Сталіна на лютнево-березневому пленумі ЦК ВКП(б) 1937 року: «Треба мати на увазі, що рештки розбитих класів в СРСР не одинокі. Вони мають пряму підтримку від наших ворогів за межами СРСР. Помилкою було б думати, що сфера класової боротьби обмежена кордонами СРСР. Якщо один край класової боротьби має свою дію в рамках СРСР, то другий її край простягається в межі буржуазних держав, що оточують нас. Про це не можуть не знати рештки розбитих класів. І саме тому, що вони про це знають, вони й надалі продовжуватимуть свої одчайдушні вилазки. Так вчить нас історія. Так вчить нас ленінізм»[12]. Зрозуміло, що густа тінь від обох цих «країв» не могла не впасти на прикордонну Вінницьку область, особливо тоді, коли визріла потреба «очистити» партію від елементів, що за певних умов могли проявити свою опозиційність, та списати на них неефективність соціалістичної системи господарювання, політики «корінних переломів» «великих стрибків».

Поряд з безпосередніми керівниками сільського господарства Вінниччини О. Триліського звинуватили у цілеспрямованому перешкоджанні забезпечення колгоспів якісним насіннєвим матеріалом, у навмисному складенні шкідницького плану озимої сівби 1937 р., шкідницької схеми сівозміни, виснаження ґрунтів, саботуванні дієвих заходів з ліквідації наслідків шкідницької діяльності, потуранні шкідництву у промисловості: будівельній і харчовій. Як видно зі звинувачення, сформульованого у рядках передовиці «Більшовицької правди», вище партійне керівництво в очах народних мас намагалося зобразити О. Триліського одним з винуватців поганого стану економіки. У офіційному ж звинуваченні голові Вінницького облвиконкому, поданому у постанові 4-го відділу УГБ НКВД УРСР від 19.07.1937 р., фігурують звинувачення ще жорсткішого змісту, з акцентом на політичні, націоналістичні мотиви шкідництва. Мовляв, він «є активним учасником націоналістичної терористичної організації, входив до її керівного центру. За завданням організації здійснював залучення (вербовку) нових людей на Одещині й у Вінницькій області, підтримував контакти з військовими змовниками і здійснював шкідницькі заходи в області сільського господарства, блокуючись з цією метою з представниками право-троцькістської організації на Україні». Таке звинувачення, давало підстави засудити О. Триліського за сумнозвісною 54 статтею, одразу за трьома її частинами: 7, 8, 11 (підрив народного господарства, терористичні акти, організаційна діяльність).

Як на нашу думку, на той час О. Триліський уже не становив загрози для комуністичної партії, так би мовити, ні зсередини, ні ззовні. Диктатура більшовицького середовища зробила свою справу. Поступово він прийняв цінності й норми поведінки більшовиків. Умови, в яких опинилися боротьбисти, не могли не зламати їхню волю. Проявляти політичну активність щодо виправляння становища означало працювати на авторитет партії більшовиків. Проте головна небезпека полягала далеко не в цьому. Будь-яка активність у напрямі подолання негативних наслідків політики більшовиків могла бути розцінена як контрреволюційна діяльність, як спроба підриву авторитету партії більшовиків.

Не було й мови про залишення високої посади добровільно. По-перше, це було б розцінено як саботажництво чи щось подібне. По-друге, якби це раптом і сталося, і високий посадовець, як, наприклад, О. Триліський повернувся до роботи за фахом, він би моментально став би жертвою доносу свого безпосереднього начальника-висуванця. Останній би своїм доносом одразу б вирішив дві справи: убезпечив себе від «підсиджування» та продемонстрував свою лояльність до влади, викривши нарешті «добре замаскованого контрреволюціонера, якому організація доручила створити терористичну організацію» і т. п. нісенітниця. Залишалося одне — уподібнюватися своєму більшовицькому оточенню й жити за нормами і правилами, які загалом визначалися такою особливістю тоталітаризму, як повна залежність представника номенклатури від здатності утримувати займану посаду[13].

Тому в умовах соціалістичного колгоспного господарювання, ґрунтованого на позаекономічному примусі, прикріпленні селян до землі і відсутності економічного стимулювання та можливості хоча б щось змінити на краще, колишні боротьбисти, укапісти та всі інші, за ленінським висловом, «мазурики» (що, мовляв, примазалися до великої справи більшовиків) мусили приховувати реальний стан справ. Адже об'єктивний аналіз ситуації у області був би розцінений як панікерство, протиставлення себе курсу

партії і т.д.; з іншого боку, об’єктивний аналіз, інформація про стан справ означали б знову ж таки контрреволюційну бездіяльність, саботаж і т.п. Нарешті, об’єктивна інформація керівника про стан справ у підвладній царині для НКВД, згідно з вченням А. Вишинського про власне зізнання як царицю доказів, означало не що інше, як добровільне самозвинувачення і вело до загибелі безповоротно. Тому, наприклад, О. Триліський не міг, та й у більшості випадків не намагався боротися зі зловживаннями районних виконавчих комітетів щодо колгоспів та кооперацій. Тому лише в крайніх випадках явної тваринної наруги проти гідності людини міг розглядати ексцеси. Якщо ж вони стосувалися «революційно доцільних заходів проти одноосібників», Триліський розумів безперспективність покарання за подібні зловживання, замовчував їх, щоб самому не заробити ярлика «захисника контрреволюції». За таких обставин стає зрозумілим, чому з двох шляхів до загибелі боротьбисти обирали довший і чекали, коли їхню «контрреволюційну діяльність» виявлять органи, а не вони «викриватимуть» себе самі ж. Ну а тим часом, поки перебували на свободі, шукали засобів зняти внутрішній дисонанс, страх, тривогу різними «традиційними» засобами. О. Триліський, зокрема, вихідні намагався проводити у будинку відпочинку Вінницького обласного виконавчого комітету. Інформацію про цей бік життя хочемо показати за листом голови Сутиської сільради Тиврівського району від 21 липня 1937 р. У цьому листі «кандидат КП(б)У» Бондарчук Іван Іванович просив: «Я прошу ЦК КП(б)У, щоб розглянули мій лист. Працюю головою Сутиської сільради Тиврівського району Вінницької області з 1935 р. На терені нашої сільради міститься санаторія закритого типу Вінницького ОВК. Коли хорошо вдуматися і подивитися кому і нащо ця санаторія, то перше відпочивають лише 10–15 осіб один раз на вихідний день, займають парк 20 га, мають підсобне господарство 120 га і крім цього держава дає дотації 300 тис. крб. в рік».

Село має 7200 чол., молоді повне село. Парк руйнується, дерева запускаються, а відпочити, провести весело час після роботи нема де. Коли роздивитися, що ж робиться в будинку відпочинку ОВК у вихідний день. Там, де розташовані будинки, там і проводять час. Побудували будинок О. Триліського, котрий коштує чимало трудових крб. І в йому рік ніхто не живе. В даний час зовсім стало ясно, що з боку Триліського була мета організувати цей будинок. Вороги людства розкидали гроші направо й наліво, більше того здовж санаторії на річці Буг охорона Триліського не пускає колгоспників не лише проїхати, но і спускатись не дають. Стрільба з наганів, забрання сіток у рибаків — це система. Шайка бандитів-шпигунів Гермоніус, Триліський, Бегайло, Самутін, Саблін і цілий ряд інших, котрі звили собі куточок подальше від обласного центру і творили свої діла. Систематично розкрадали державні кошти і як заявляє директор санаторії, що Триліському шукає ракових шийок, тому що інакше «вони не можуть нічого їсти». Так надалі використовуватись народне добро на мою думку не може для яких 15 осіб використовувати вісім корпусів будинків до ста кімнат, парк та землю в той час, коли район знаходиться в такому захолусті, що колгоспникам надзвичайно погано їздити було б гораздо вигідніше утворити тут в с. Сутисках районний центр. Даний санаторій закритого типу тут в с. Сутисках зовсім не потрібний. Вождь трудящого людства товариш Сталін учить нас як потрібно берегти державну власність. Ніхто більше як товариш Сталін піклується за здоровля людини. Але ж який це був відпочинок в цьому санаторії, коли тут систематична п’янка і коли перевірити, то десятки тисяч крб. пішли на водку та

вино Триліського та його компанії. Я прошу ЦК КП(б)У закрити цю санаторію закритого типу, котра ніколи не приносить ніякої пользи окрім ворогів народу. І дати змогу Обкому КП(б)У та райкому КП(б)У використати народне добро дійсно для трудящого народу»[14].

У цьому листі очевидно є все: обурення, заздрість, кар'єризм, політична наївність, інспірування з боку НКВД — але тут є й безпосередня образа на владу людини, якій обставини дозволили врешті виговоритися про те, що накипіло.

О. Триліський на посаді голови Вінницького облвиконкому не міг, чи й не бажав, протистояти проявам місцевого вождизму. Як засвідчив 1955 р. С.В. Вербицький, котрий протягом 1933–1937 рр. працював заступником начальника спецвідділу Вінницького облвиконкому, Триліський теж проявляв елементи вождизму. Його портрети та портрети В. Чернявського під час свят вивішували поряд з портретами Сталіна і членів радянського уряду. На конференціях і активах області вітальні телеграми посилалися не лише Сталіну, а й Триліському й Чернявському, хоча вони знаходилися в залі. Траплялися випадки найменування колгоспів області іменами Триліського й Чернявського.

Очевидно, остаточне падіння О. Триліського як політика й особистості завершилося при включенні його до складу обласної трійки. Нам невідомо, коли це сталося, проте відомий протокол засідання президії вінницького облвиконкому від 27 липня 1937 р., у ході якого серед інших було розглянуто питання «про виключення зі складу обласної трійки як ворогів народу Триліського й Гермоніуса».

Як член обласної трійки О. Триліський мав, звичайно, достатньо інформації про засоби здобуття особистого зізнання працівниками НКВД. Тому після арешту він не чинив особливого опору. Протоколи допитів і написані ним особисто заяви протягом 5–23 липня 1937 р. засвідчують, що О. Триліський одразу визнав звинувачення у намірах повалити Радянську владу, відірвати Україну від СРСР, реставрувати капіталізм і створити незалежну українську буржуазну республіку. Він визнав себе одним з керівників «контрреволюційної націоналістичної буржуазної організації», яку очолювали нібито П. Любченко, А. Хвиля, він — О. Триліський і Ф. Таран.

Так історія життя й політичної діяльності О. Триліського, політична стратегія і тактика його партії ще раз засвідчили: політичне лавірування може лише відстрочити час повного розгрому та знищення, але не відвернути їх.

Примітки:

[1] Державний архів Вінницької області (ДАВО). — Ф. Р–6023. — Оп. 4. — Спр. 4593. — Т. 3. — Арк. 196.
[2] Там само. — Арк. 302.
[3] Там само. — Т. 1. — Арк. 187.
[4] Там само. — Т. 1. — Арк. 59–60.
[5] Там само. — Т. 1. — Арк. 63–64.
[6] Там само. — Т. 1. — Арк. 75.
[7] Там само. — Т. 1. — Арк. 270.
[8] Там само. — Т. 1. — Арк. 269–270.
[9] Там само. — Т. 1. — Арк. 270–271.
[10] Там само. — Т. 3. — Арк. 377.
[11] Там само. — Т. 3. — Арк. 485.
[12] Вище більшовицьку пильність // Більшовицька правда. — 1937. — 22 липня. — С.1.
[13] Кульчицький В.С. Антикомуністична революція: 1991-й рік, 2004-й рік... Що далі? // Історія України. – 2005. — № 7. — С. 2.
[14] ДАВО. — Ф. Р–2700. — Оп. 1. — Спр. 32. — Арк. 646–647.

А. Давидюк

ДОЛЯ СМОЛЯНСЬКИХ

Смолянська Олександра Пилипівна, 1901 р.н., народилась у м. Симбірськ (теп. Ульяновськ), проживала у м. Вінниця, росіянка, із службовців, освіта вища, лікар-терапевт, член ВКП(б), одружена, одна дитина. Арешт. 3.10.1937 р. Звинувач. за ст. 54–10 КК УРСР. Постановою Особливої наради колегії НКВД СРСР від 27.12.1937 р. ув'язнена на 8 років ВТТ. Реабіл. 29.12.1955 р. Вінницьким облсудом.

Смолянський Самійло Борисович, 1897 р.н., народився в с. Климів, Новозибківського р-ну Брянської обл. (Росія), проживав у м. Вінниця, єврей, із ремісників, освіта вища, заступник голови облвиконкому, член ВКП(б)У, одружений, одна дитина. Арешт. 18.07.1937 р. Звинувач. за ст. ст. 54–4, 54–8, 54–11 КК УРСР. За вироком Верховного Суду СРСР від 26.09.1937 р. розстріляний 27.09.1937 р. Реабіл. 03.10.1956 р. Верховним судом СРСР.

Герої розповіді народилися наприкінці XIX — на початку XX століття. Обоє пережили важке дитинство, безвідрадну юність. Дуже швидко змужніли, рано включившись у самостійне життя. В 16–20-річному віці вони щиро повірили більшовикам, активно руйнували старий, ненависний їм лад, щоб на його уламках побудувати нове щасливе життя. Добилися неабияких успіхів в системі нового режиму, але чесною працею, яку спрямовували на благо народу.

Не мріяли про манну з неба, а, навпаки, старанно працювали, вчилися, засвоювали науки. Переживши в ранньому віці злидні та великі труднощі, розуміли чуже горе, були завжди готовими прийти на допомогу чужій біді. Одружившись, кохали і вірили одне одному, шанували людей навколо себе. За це і їх шанували та любили.

Майже одночасно вступили в ряди комуністичної партії, були її активними борцями. Несподівано для себе самі виявилися ворогами партії, «ворогами народу», «шкідниками» тощо.

Доля наших героїв була трагічною! Але давайте розповімо з початку...

«Автобиография члена КП(б)У партийный билет 0766473 Смолянской Александры Филипповны. Родилась в г. Ульяновске (бывш. Симбирск) Куйбышевского края в 1901 году. Отец служил сторожем (сейчас старик-пенсионер). Семья состояла из шести человек детей, мать также работала на поденных работах. Вследствие тяжелого материального положения семьи меня на воспитание взял дядя (тоже служил), и я у него жила до 14 лет. Училась сперва в начальной, затем двухклассной школе. Училась отлично и поэтому была принята в IV класс частной гимназии без платы за правоучение.

Закончила шесть классов и в 1917 г. при реорганизации школы ученье прекратила и пошла на работу».

Автобіографія писалася у Вінниці в лютому 1936 р., коли в сім'ї Смолянських було ще все спокійно. Далі йдеться про те, як 16-річна дівчина Саша Шмилькова (дівоче прізвище Смолянської О.П.) влаштувалась працювати в земській управі. На початку 1918 р. вступила до комсомолу, а у вересні була прийнята до РКП(б). В травні 1919 р. при наступі Колчака на Самару губкомом партії та комсомолу була мобілізована для роботи в Червоній Армії і відряджена в м. Нижній Новгород на військово-політичні курси Приволзького військового округу. Після курсів у вересні 1919 р. отримала призначення на Східний фронт у розпорядження Уфімського губвійськкомату, який у свою чергу направив її агітатором політвідділу Златоустівського гарнізону. Але в середині 1920 р. вона захворіла сипним тифом, і на цьому її військова кар'єра закінчилася.

Після хвороби до кінця 1920 р., Саша Шмилькова працювала в Златоустівському повітовому комітеті РКП(б) завідуючою жіночим відділом, згодом відділу інформації та статистики. В складі комуністичного батальйону та військ ВЧК брала участь у придушенні повстання башкирських селян[1].

Смолянський Самуїл Борисович народився 22 грудня 1897 р. в селищі Климов Новозибківського району Брянської області в сім'ї кравця-кустаря. Сім'я була велика, жили бідно.

Після закінчення міського училища в Новозибково 16-річний Самуїл вимушений був піти із сім'ї на заробітки і опинився на будівництві залізниці на Уралі. Проживав у Златоусті нелегально, тому що не мав на той час як єврей права проживати поза смугою осідлості. В 1919 р. вступив до комуністичної партії, що дало йому можливість висунутися на керівні посади за радянської влади. Працював членом Златоустівського повітового ревкому, пізніше — завідуючим повітовим фінвідділом.

У Златоусті зійшлися долі Саші Шмилькової та Самуїла Смолянського. Тут вони покохали один одного і одружилися. В грудні 1920 р. С.Б. Смолянського відкликав ЦК РКП(б) і направив на роботу в Миколаївську губернію в Україні. В невеличкому містечку Олешки він працював до 1923 р. завідувачем повітфінвідділу, вона — завідуючем шкільного відділу наросвіти. Із Олешок С.Б. Смолянського перевели до Миколаєва завідувачем губернського фінвідділу, вона через вагітність пішла працювати завідувачем дитячого будинку, з 1922 р. перебувала на різних роботах у Миколаївському повітовому комітеті КП(б)У, на профспілковій роботі[2].

З 1923 по 1932 р. Смолянський С.Б. працював на різних роботах в Одесі — працівником зовнішнього банку, відповідальним секретарем окружного виконкому, головою Березівського райвиконкому. Одночасно навчався і успішно закінчив Одеський інститут народного господарства. О.П. Смолянська в 1926 р. вступила на робітничий факультет Одеського медінституту, перейшла на перший курс. Навчаючись, кілька разів до 1929 р. обиралася секретарем парткому інституту, впродовж трьох скликань — членом райпарткому та двох скликань — членом окружкому КП(б)У. В 1929 р. навчання в медінституті суміщала з працею на посаді директора науково-дослідного інституту охорони материнства та дитинства в Одесі.

В 1932 р. у зв'язку з новим адміністративним поділом України — утворенням областей — С.Б. Смолянського призначають головою облплану і одночасно заступником голови облвиконкому Вінницької області. Він повністю поринає в роботу.

Приїзд до Вінниці О.П. Смолянської пов'язаний з великими змінами в організації медичної освіти в області. Спочатку вона працювала в лікарні імені М.І. Пирогова лікарем-аспірантом. В 1933 р. її було призначено директором виробничого медичного інституту, який було створено наприкінці 1931 р. на базі лікарні ім. М.І. Пирогова. До її приходу стан підготовки у виробничому медінституті був незадовільний: не було стабільних навчальних планів, не вистачало викладачів, насамперед, керівників кафедр. Особливі труднощі були у стосунках з першою лікарнею, адміністрація якої не бажала мати справу із навчальним закладом: завідувачі відділеннями, побоюючись конкуренції з боку викладачів, зачиняли перед студентами двері кабінетів. Крім того, наявність у місті більш престижного фармацевтичного інституту призводила до того, що під час набору в 1933 р. на 60 місць виробничого медінституту подали заяви лише 34 бажаючих вступити. За домаганням О.П. Смолянської в справу втрутився Вінницький міськком партії. За його постановою від 31 серпня 1933р. директор медінституту ставав одночасно і директором лікарні ім. М.І. Пирогова[3] . Після цього справи пішли на краще.

Подією великої ваги стало організація стаціонарного медичного інституту. Постанову ЦК КП(б)У про його відкриття було ухвалено 14 серпня 1934 р., і 3 вересня 1934 р. бюро Вінницького обкому КП(б)У прийняло свою постанову, в якій йшлося про створення стаціонарного медичного інституту на базі фармацевтичного та медичного виробничого інститутів в складі 4-х курсів з контингентом в 550–600 студентів. Пропонувалося перевести на відповідні курси медінституту студентів виробничого медінституту та один курс фармацевтичного інституту. Постанова зобов'язувала облвиконком надати широку матеріальну підтримку новому навчальному закладу, закріпити лікарню ім. М.І. Пирогова та другу лікарню для клінічної роботи студентів інституту. Обком партії просив ЦК КП(б)У затвердити директором медінституту О.П. Смолянську[4].

Недаремно говорять, що першопроходцем бути почесно, але дуже важко. О.П. Смолянській, коли вона стала директором новоствореного інституту, було 33 роки. Проте їй доводилось розв'язувати, напевно, найскладніші завдання. У восьмому пункті постанови обкому партії про організацію медінституту зазначалося: «Враховуючи велике значення для Вінниці і всієї області організації медінституту, запропонувати облвиконкому, всім обласним та міським організаціям поставитись з найбільшою увагою до всіх потреб інституту як новоутвореного навчального закладу, забезпечивши потрібну допомогу у створенні навчально-технічної і матеріально-побутової бази інституту[5]. Здавалось би, що ще потрібно, адже усе обумовлено.

Але одна справа прийняти гарне рішення, інша справа — як його виконувати. До 1 грудня 1934 р. дирекції інституту вдалося вийти на запланований рівень щодо контингенту студентів. В інституті на цей час навчалось 546 чоловік.

Більшість із них — 360 чоловік — мали середню медичну освіту. За національним складом більшість складали євреї — 250 чоловік, далі йшли українці — 242, росіяни — 20, поляки — 14, інші — 4[6].

Найбільші труднощі склалися із забезпеченням матеріально-технічної бази інституту. Наркомат охорони здоров'я до кінця 1935 р. виділив лише десяту частину коштів для закупівлі апаратури, інструментарію, літератури. Не вистачало найнеобхіднішого, наприклад, мікроскопів. Облвиконком затягував виконання постанови про передачу

інституту приміщення дитячого колектору наросвіти на Старому місті[7]. Студентські гуртожитки були створені, при великому опорі адміністрації, на території психіатричної лікарні, на відстані 2 кілометрів від інституту, в колишніх приміщеннях крільчатника[8] .

Затягувалося вирішення питання про відведення ділянки для забудови морфологічного корпусу інституту. В постанові бюро Вінницького міськкому КП(б)У від 16 листопада 1934 р. «Про виконання рішень ЦК КП(б)У в справі Вінницького медінституту» було чітко вказано: Вважати найбільш доцільним будівництво медінституту перевести на площу Каліча. Доручити міськраді в найближчі дні оформити справу відведення площі під будівництво медінституту». Йшлося про вирішення справи якнайшвидше. Але О.П. Смолянській ще місяцями доводилося вести вперту боротьбу за ділянку, писати листи секретарю Вінницького обкому партії В.І. Чернявському та в інші інстанції[9].

Справа в тому, що Каліча була районом Вінниці, за яким закінчувалася міська смуга. В центрі Калічі знаходилася ринкова площа, стояли торгові ряди. Навколо площі густо-густо, один біля одного, стояли маленькі дерев’яні будочки — рундуки. Вони були власністю дрібних торговців, які продавали переважно газовану воду, розливне пиво, канцтовари, господарчі товари тощо. Рішення міськкому партії їм не сподобалося. Вони швидко налагодили зв’язок із секретарем міськкому КП(б)У Левінзоном і домоглися, щоб під будівництво морфологічного корпусу медінституту була відведена не зовсім зручна ділянка, яка тоді знаходилася далеко за міською смугою.

Надзвичайний опір організації медінституту і підготовці спеціалістів чинив міський відділ охорони здоров’я та окремі місцеві лікарі. Бажаючи вирішити цю суперечку, О.П. Смолянська зверталася з листом до Вінницького обкому партії, вказуючи, що міський відділ охорони здоров’я страшенно гальмує роботу по розгортанню в лікарнях клінік (кафедр) медінституту. Автор наводить приклад, що в шостій лікарні (акушерсько-гінекологічній) адміністрація не пускала студентів в зали, а серед вагітних та хворих розповсюджувались чутки, що студенти занесуть інфекцію. Подібними спекуляціями грішили відомі місцеві лікарі — Штернберг, Пошерстной, Федоров та інші, які вбачали у викладачах інституту конкурентів. Вони організовували усіх незадоволених, підбурювали навіть студентів.

Незабаром усі незадоволені діями директора О.П. Смолянської об’єдналися на ґрунті відкритих, але необґрунтованих доносів та звинувачень. Посипалися листи до газет: «Правди» — органу ЦК ВКП(б), «Комуніст» — органу ЦК КП(б)У, «Комсомолець України» — органу ЦК ЛКСМУ. Назви газетних публікацій носили надзвичайно загострений характер, наприклад, «Фашист на кафедрі» (газета «Правда»), «Чужаки в інституті» («Комсомолець України»). Директора звинувачували, що вона підбирає кадри викладачів та приймає до інституту студентів із класово чужого середовища. Газети називали авторитетних професорів «тупоумними», шкідниками, фашистами. В інституті засідали партійні групи, створювалися спеціальні комісії з працівників міськкому та обкому партії. Засідання відбувалися днями й ночами, перевірки тривали довгими місяцями. В ті часи донос мав шалену силу. Це було щось революційно освячене!

У листі-відповіді Вінницькому обкому партії від 14 серпня 1935 р. О.П. Смолянська сміливо взяла під захист окремих професорів та викладачів інституту, яких преса називала чужаками лише за їхнє соціальне минуле. Так, наприклад, вона доводила, що завідувач кафедри хімії і одночасно заступник директора з навчальної роботи

професор Л.К. Морейніс ніколи не приховував того, що він був начальником департаменту охорони здоров'я при Директорії. Він закінчив фармацевтичний відділ Київського університету. Працював професором у вищих навчальних закладах з 1926 р. Написаний ним підручник з фармацевтичної хімії витримав три видання і був рекомендований Наркоматом охорони здоров'я для усіх медвузів України. Замінити такого досвідченого вченого було ніким та й не мало сенсу.

Подібним чином О.П Смолянська відстоювала завідувачів кафедр: біології — професора Савостьянова, фізики — професора Кожухівського, мікробіології — професора Рево, нормальної фізіології — професора Сковороду, біохімії — професора Кравченка, фармакології — професора Ю.А. Фішензона (закінчив Лозанський університет), викладача латини Стефановича та багатьох інших, провина яких полягала лише в тому, що вони були вихідцями з імущих класів. Разом з тим брала під захист студентів Дубилея, Павлючука, Трахтенберга, Аронського[10].

Загальна підозрілість, яка панувала як в країні, так і в інституті, призводила іноді до кумедних наслідків. Так трапилося з газетою «Правда», яка без належної перевірки опублікувала в липні 1935 р. матеріал «Фашист на кафедрі». Йшлося про лекцію завідувача кафедри військових дисциплін, лікаря Гейнісмана, в якій він намагався охарактеризувати майбутню війну. Лекція добре настрашила студентів, і вони донесли «куди потрібно». На зборах колективу лектора-«фашиста», а разом з тим директора О.П. Смолянську безпідставно засудили професор Шкляр, науковий працівник Гімельфарб, які саму лекцію навіть не слухали. На захист Гейнісмана виступив професор Л.К. Морейніс, який без труднощів довів, що лектор всього лишень добросовісно використав книгу італійського лікаря-хіміка Моретта. Книга ця була видана російською мовою і придбати її можна було в звичайному книжковому магазині. Тоді для звинувачення знайшлися інші аргументи, мовляв, чому автор не використав праці К. Маркса, Ф. Енгельса, В. Леніна, доповіді тов. Сталіна, Ворошилова, Тухачевського. За це й звільнили нещасного Гейнісмана з роботи в інституті[11]. Звісно, газета «Правда» спростування теж не подала.

Нападки преси на новостворений медичний інститут та його директора, безпідставність звинувачень була підтверджена висновками комісії Віницького міськкому партії та наркомату охорони здоров'я УРСР на чолі з самим наркомом Кантаровичем. На їх підставі бюро Вінницького обкому партії 7 липня 1935 р., розглянувши питання «Про медінститут», визнало публікації в газетах недостатньо обґрунтованими, такими, що, створюють недопустиму атмосферу цькування окремих викладачів[12].

Одночасно в матеріалах комісії для обкому партії зазначалось: «Директор інституту тов. Смолянська, член партії з 1919 р., член міськкому партії, лікар, повністю віддається справі будівництва інституту і завдяки її праці інститут вступає в 2-ий рік свого існування значно оснащеним з навчального і матеріального боку»[13].

О.П. Смолянська володіла високими організаційними здібностями, умінням вести роботу в багатьох напрямах, знаходити спільну мову одночасно з викладачами і студентами. Вже в 1935 р., коли розпочався другий рік навчання в інституті, на перший курс було прийнято 250 студентів, повністю розгорнуто заняття на чотирьох курсах. Одночасно створювалися нові кафедри, низка клінік[14]. За два роки в інституті сформувався професорсько-лекторський колектив, який нараховував 135 чоловік, з них 18 професорів і 14 доцентів[15].

В липні 1936 р. Вінницький медінститут зробив свій перший випуск. В області почали працювати 33 лікарі[16]. Другий випуск відбувся в березні 1937 р. На цей раз дипломи отримали 115 нових лікарів. Майже усі вони раніше віддали медичній роботі не один рік свого життя. Так, перед вступом до медінституту 106 випускників закінчили фельдшерсько-акушерські школи, 9 мали незакінчену вищу або повну вищу медичну освіту. Серед випускників 31 чоловік до інституту мали від 1 до 5 років практичного стажу медичної роботи, решта — від 5 до 20 років. 13 випускників склали усі екзамени на «відмінно», 17 отримали «відмінно» з більшості предметів. Голова державної комісії київський професор Левітський М.А. дав високу оцінку другому випуску. На державні іспити приїздив і брав у них участь професор В.В. Віттенберг, який заявив, що наслідки іспитів перевершили його сподівання. Шість кращих випускників залишилися для наукової роботи в медінституті — В.Ф. Мережко, Н.О. Морозова, Ф.Н. Ольгіна, С.П. Паланда, Е.Н. Балабан, Р.А. Варшавська[17].

Зміцніла матеріальна база клінічних кафедр, збагатившись вітчизняною та зарубіжною апаратурою (мікроскопами, поляриметрами, електрокардіографами). Зразковою була кафедра фармакології, очолювана професором Е.Я. Фішензоном. Кафедра працювала на базі другої лікарні, мала чудовий рентгенкабінет, дві лабораторії — клінічну та біохімічну, аудиторію на 150 чоловік, клінічну бібліотеку. При дермато-венерологічній клініці медінституту добре працювала кафедра, очолювана професором С.А. Глауберзоном. Тут були утворені спеціальні лабораторії з клінічним, бактеріологічним та гістологічним відділами. При названих кафедрах працювали студентські наукові гуртки, очолювані асистентами М. Шинкарьовою та Трахтенбергом[18]. В цілому по інституту викладачі вели активну наукову роботу. На початку 1937 р. ними було закінчено 63 наукових праці, надруковано понад 70 статей[19].

Поряд з навчальною та науковою роботою на плечі О.П. Смолянської лягли важкі проблеми будівництва. Розпочалося будівництво величезного морфологічного корпусу, терапевтичної клініки, житлового будинку для професорів. В перспективі планувалося будівництво фізіологічного корпусу та клінічного містечка на 800 ліжок, дві нові клініки — госпітальної хірургії на чолі з професором Ш.Д. Хахутовим (з Києва) та госпітальної терапії на чолі з професором Г.Я. Гехтманом (з Ленінграду). Планувалась добудова дитячої клініки, якою завідував професор Б.П. Бруханський .

Велику увагу надавала директор О.П. Смолянська налагодженню матеріально-побутових умов студентів. Більшість із них були забезпечені гуртожитками в пристосованих приміщеннях на Старому місті. Будувалися два нових гуртожитки на 200 і 150 місць, розпочали роботу пральня, майстерня для лагодження взуття та одягу, було відкрито студентську їдальню. Повз увагу О.П. Смолянської не пройшла і така деталь, щоб в їдальні на період зимової та літньої екзаменаційних сесій готувалися м’ясні страви для студентів. Тоді, після голодомору 1933 р. та постійного недоїдання в наступні роки, це мало дуже велике значення і свідчило про гуманізм директора.

Авторитет Смолянської О.П. невпинно зростав. Молода, енергійна жінка поступово і стабільно оволодівала складним ремеслом керівника наукової установи, зростала разом з масштабами медичного інституту, при цьому була ще й директором лікарні ім. М.І. Пирогова. Будучи просто жінкою, вела домашнє господарство, виховувала

доньку Тамару. Смолянські дружили з сім'ями секретаря Вінницького обкому партії В.І. Чернявського, голови Вінницького облвиконкому О.Л. Триліського, професора Болярського, лікарів Штренберга, Гуревича та іншими. З Києва до Смолянських в 1932–1934 рр. приїжджав і зупинявся на квартирі голова Держплану УРСР та член ЦК КП(б)У Ю.М. Коцюбинський. На той час дружбою з родиною Коцюбинських можна було тільки пишатися, вважати за велике щастя.

Заслуженою повагою в області як голова облплану користувався С.Б. Смолянський. В січні 1935 р. він обирався до робочої президії II обласного з'їзду Рад, на якому він виступив з доповіддю «Про розвиток місцевої промисловості». Разом з іншими партійними та державними керівниками він зустрічався з передовиками виробництва. Його обирали членом Вінницького міськкому КП(б)У (травень 1937 р.)[20].

У травні 1937 р. на III обласній партійній конференції Вінниччини С.Б. Смолянський був обраний до секретаріату конференції та кандидатом в члени Вінницького обкому КП(б)У, делегатом на XIII з'їзд КП(б)У з правом «ухвального голосу»[21].

22 липня 1937 р. обласна газета «Більшовицька правда» помістила передову статтю під назвою «Вище більшовицьку пильність!» Спочатку подавалася величезна сталінська цитата, в якій вождь закликав до піднесення і загострення класової пильності, непримиренної боротьби з усіма і всілякими ворогами народу, передусім з мерзенною агентурою фашизму — троцькістсько-бухаринськими буржуазно-націоналістичними виродками. Серед ворогів народу, що засіли на найвідповідальніших постах в радянському апараті області, газета називала голову облвиконкому О.Л. Триліського, його заступників — С.Б. Смолянського, В.М. Піонтковського. Їх називали мерзотниками, шкідницьким охвістям. Передова закінчувалася бойовим закликом: «Вище більшовицьку пильність! Вище настороженість! Постійно опановувати більшовизмом, вміти розпізнати під всякою машкарою ворога, до кінця викрити, викорчувати, розгромити ворогів — таке найперше і найголовніше завдання кожної парторганізації, кожного комуніста»[22].

27 липня 1937 р. ця ж газета помістила нову передову під заголовком «До кінця розгромити ворогів народу», в якій йшлося про нібито відому мерзенну контрреволюційну роботу ворогів, «що викриті в облвиконкомі — триліських, смолянських». Газета гнівно закликала «викорчувати найманців фашизму, троцкістсько-бухаринських шпигунів, диверсантів». В цьому ж номері газети подавалася велика стаття під назвою «Викорчувати ворожі корінці».

В далекій Москві про Вінницю знову згадала газета «Правда», орган ЦК ВКП(б). 22 липня 1937 р. газета видрукувала статтю «Так більшовики не добирають кадри». В ній засуджувалися «гнилі методи добору кадрів», які міцно вкорінилися у Вінницькій області. «Керівні працівники партійного і радянського апарату, — говорилося в статті, — добиралися тут менше всього за політичними і діловими ознаками. Частіше працівники добирались за принципом землятцва, особистого знайомства, добирались майстри по вихвалянню своїх шефів. Секретар Вінницького обкому КП(б)У тов. Чернявський працював колись в Одесі і з Одеси притягнувся за ним солідний «хвіст». А «хвіст» цей виявився наполовину ворожим...[23]» До одеського «хвоста» «Правда» зараховувала, крім самого В.І. Чернявського, тих, хто в різні роки працював з ним на Одещині — О.Л. Триліського, С.Б. Смолянського.

Чому так різко змінилася доля Самуїла Смолянського? Чому з вершини заслуженої поваги він потрапляє в глухий кут, з якого йому так і не пощастить вибратися?

Відповідь на ці питання потрібно шукати не серед працівників Вінницького облвиконкому, а в тих змінах, які відбулися в центральних партійних органах та в вищих органах НКВД України. В немилість до Сталіна потрапив секретар ЦК КП(б)У П.П. Постишев, ставленик Сталіна в Україні, який приніс багато лиха нашому народу. Він виконав свою місію винищувача політики українізації і сам був заарештований в січні 1938 р., а 26 лютого 1939 р. розстріляний[24]. Звинувачення його в дворушництві, троцькізмі, правому ухилі, а особливо в націоналізмі були безпідставними.

Критика, спрямована проти П.П. Постишева, і розправа над ним призвели до масової «чистки» кадрів по Україні, зокрема в органах НКВД. З посади наркома НКВД було звільнено В.А. Балицького, якого Г.І. Петровський справедливо назвав гільотиною України. У травні 1937 р. Балицький В.А. був переведений на посаду начальника Управління НКВД по Далекосхідному краю, пізніше оголошений ворогом народу і розстріляний 27 листопада 1937 р[25].

Наркомом НКВД України було призначено І.М. Леплевського, який до цього працював у Білорусії. Він розпочав свою діяльність з розгортання масштабних справ удаваних українських націоналістичних організацій. В серпні 1937 р. він доповідав своєму шефові М.І. Єжову: «Слідством, що розгорнулося у апараті НКВД УРСР та у ряді областей України, викривається велика антирадянська націоналістична організація, що протягом ряду років здійснює підривну роботу і підготовку до повалення Радянської влади»[26].

Керівниками надуманої, неіснуючої організації Леплевський І.М. виставляє члена ЦК КП(б)У, Голову Раднаркому України П.П. Любченка, заступника голови Раднаркому УРСР В.І. Порайка, начальника Управління у справах мистецтв А.А. Хвилю, редактора газети «Вісті» Ф.П. Тарана, голову Вінницького облвиконкому О.Л. Трилiського, секретаря ВУЦИКу Ю.О. Войцеховського. Усі вони в минулому належали до української партії есерів-боротьбистів, тому вважалося, що учасники організації були у полоні дрібнобуржуазної націоналістичної ідеології. Організація нібито ставила за мету розставити своїх людей з націоналістичним минулим на усіх постах державного управління, зменшити плани хлібозаготівель та хлібоздавання, налагодити зв'язок із закордонними українськими націоналістичними організаціями, вербувати нових членів до організації. Своїми діями організація мала викликати незадоволення у людей радянською владою, що призвело б до її повалення.

За своїми масштабами справа мала бути надзвичайно значною, бо до неї були залучені високопоставлені урядовці, люди, відомі усій Україні. Для арешту та суду П.П. Любченка: потрібно було його позбавити високих виборних посад в партійних органах. Це завдання вирішив Пленум ЦК КП(б)У, який зібрався 29–30 серпня 1937 р. і ухвалив таку резолюцію: «1. Виключити П.П. Любченка з Політбюро та зі складу членів ЦК КП(б)У. 2. Зняти П.П. Любченка з поста голови Раднаркому УРСР. 3. Поставити перед ЦК ВКП(б) питання про виведення Любченка П.П. зі складу кандидатів у члени ЦК ВКП(б) та про виключення його з рядів партії. 4. Передати справу П.П. Любченка у НКВД»[27]. Добре знаючи, чим закінчуються справи в НКВД, бо сам він не одного туди відправив, П.П. Любченко у перерві між засіданнями застрелив свою дружину і застрелився сам[28].

Така раптова розв'язка змінювала хід, з першого погляду, добре налаштованої справи з неіснуючою підпільною організацією. Вона залишилася без керівника. Але ініціатори терору не розгубилися. Ситуацію виправив Генеральний секретар ЦК КП(б)У С.В. Косіор, який заявив перед учасниками пленуму: «Поки ми з вами приймали рішення, Любченко застрелився, підтвердивши тим самим, що ми правильно цю справу розібрали»[29].

Вирішили справу О.Л. Триліського виділити в окреме провадження. На допиті 6 липня 1937 р. О.Л. Триліський обмовив себе, заявивши, що в 1918 – 1920 рр. він був членом Одеського губкому «боротьбистів», а в 1926 р. П.П. Любченко завербував його до антирадянської української націоналістичної організації, яка ставила за мету повалення радянської влади в Україні та встановлення з допомогою Німеччини та Польщі буржуазного ладу. До складу керівного центру входили П.П. Любченко, А.А. Хвиля, Ф.П. Таран та О.Л. Триліський. Центр налагодив зв'язок з військово-троцькістською організацією, яку очолював в Україні Й.Є. Якір, а у Вінниці — командувач 17 стрілецького корпусу В.Є. Гермоніус[30].

За логікою, якщо є керівник, то мусить бути і організація. Якщо керівник організації — голова облвиконкому, то він не міг вербувати до організації когось із робітників, колгоспників, інженерів чи учителів, бо усі вони не мають жодного відношення до планування хлібозаготівель чи розвитку промисловості. Членами підпільної організації, яку очолює голова облвиконкому, повинні бути люди впливові, теж наділені владою. Хто міг бути найкращими помічниками у підпільній організації? Звісно, тільки його заступники!

Начальник управління НКВД по Вінницькій області, не вагаючись, вранці 18 липня 1937 р. зателефонував додому голові облплану С.Б. Смолянському і попросив зайти до нього на хвилиночку в кабінет, мовляв, справа є. Трохи пізніше з управління НКВД зателефонували завідуючому обласним земельним управлінням В.М. Піонтковському і попросили на розмову, тут у нас, мовляв, Смолянський уже «сидить». Завідуючому обласним відділом внутрішньої торгівлі Дехтярьову повідомили, що в управлінні уже зібралися Смолянський, Піонтковський, приходь, ти, справа є.

О.П. Смолянська згадувала, що її чоловіка запросив до управління начальник для короткої розмови, після якої він уже ніколи додому не повернувся. Через годину на квартиру прибули працівники НКВД, описали усе майно. У дворі енкаведисти почали розпитувати у сусідів, чи ті нічого підозрілого не помічали за «ворогом народу» Смолянським.

Оскільки серед арештованих не усі були українцями, слідчі замінили назву справи з «націоналістичної» на «організацію правих на Вінниччині». Так стало краще, бо які ж із Смолянського, Піонтковського та Дехтярьова українські націоналісти? Це був швидше інтернаціональний табір.

Через три дні після арешту — 21 серпня 1937 р. — бюро Вінницького обкому КП(б)У виключило С.Б. Смолянського з партії, вивело зі складу кандидатів у члени Вінницького обкому партії, президії Вінницького облвиконкому і членів пленуму облвиконкому «як ворога народу». Хоча не було завершене слідство, не було проведено жодного допиту. Тільки 25 серпня оперуповноваженим Микитянським подано постанову у справі С.Б. Смолянського, знову ж таки, без будь-якого рішення суду,

людину затаврували як «ворога народу». Таке рішення не було винятковим, воно демонструвало ставлення партії більшовиків до своїх членів, їх долі. Замість спроби розібратися, підтримати товаришів, партійні комітети поспішали відмежуватися від них, квапливо брали на себе роль суду і займали рішучу позицію карателя.

У слідчій справі по звинуваченню С.Б. Смолянського є три протоколи допитів. Перший протокол на 20 сторінках датований 11 серпня 1937 р. і свідчить, що С.Б. Смолянський був уже зломлений. Під тиском слідчого Микитянського він повністю визнає себе винним в тому, що до арешту був одним із керівників правих на Вінниччині, залучений до організації 6 серпня 1936 р. О.Л. Триліським. У протоколі сформульовані найближчі завдання організації — підбір та розстановка своїх кадрів, залучення до організації нових людей, практична боротьба за зниження планів хлібозаготівель, децентралізованих заготовок овочів та фруктів. «Цільова настанова нашої організації, — зазначається в протоколі, — полягає в тому, щоб шляхом постановки широкого шкідництва в усіх галузях народного господарства викликати незадоволення в народних масах політикою партії, таким чином створити підстави для повалення сталінського керівництва і приходу до влади правих». Досить зручно, бо незадоволення радянською владою, особливо сталінською політикою, які були в народі, легко можна перекласти на якихось неіснуючих міфічних правих.

Не витримавши важкого слідства, знущань слідчого, С.Б. Смолянський «згадав» учасників організації правих, серед яких згадувані уже О.Л. Триліський, В.М. Піонтковський, Дехтяров, М.Л. Козіс — голова Могилів-Подільського райвиконкому та голови інших райвиконкомів.

У обвинувальному висновку від 25 вересня 1937 р. повідомлялося, що 4-м відділом управління НКВД по Вінницькій області викрито та ліквідовано антирадянську терористичну організацію правих, яку очолював колишній голова Вінницького облвиконкому О.Л. Триліський. Конкретно С.Б. Смолянський звинувачувався в тому, що як член центру, використовуючи своє службове становище голови облплану, здійснював керівництво шкідництвом в плануванні сівозмін, висіву несортового насіння та землевпорядкування, зривав постачання товарами та хлібом прикордонних районів, здійснював шкідництво в підготовці радянських кадрів, збирання податків тощо. Особисто проводив і організовував шкідництво в усіх галузях народного господарства області.

За все разом С.Б. Смолянського звинувачували в злочинах, передбачених статтями 54–7 (підрив народного господарства), 54–8 (терористичні акти), 54–11 (організаційна діяльність) КК УРСР. Вказувалося, що винним себе визнав і справа передавалася на розгляд Військової Колегії Верховного Суду СРСР. На закритому засіданні 26 вересня 1937 р. в м. Одесі С.Б. Смолянський визнав себе винним, в останньому слові просив суд врахувати його щире покаяння та поставитись до нього милосердно. Його засудили до вищої міри покарання — розстрілу з конфіскацією усього особисто йому належного майна. 27 вересня 1937 р. Смолянський С.Б. був розстріляний в Одесі. Так трагічно закінчилася доля людини, яка з молодих років повірила в ідеали комунізму, вступила до комуністичної партії, разом з іншими боролася проти удаваних ворогів, поки її саму не прийняли за ворога.

Жорстока розправа над С.Б. Смолянським трагічно позначилася на долі його дружини — О.П. Смолянської, бо жили вони в ті часи, коли чоловік мав відповідати за жінку, жінка — за чоловіка[31].

Взагалі, чорні хмари червоного терору збиралися над О.П. Смолянською ще до арешту чоловіка. Невідомо з яких причин О.П. Смолянську в кінці 1936 р. почала бомбардувати необґрунтованими доносами лікар, яка підписувала свої доноси «член партії Гольдшмідт». Вона стверджувала, що О.П. Смолянська в парторганізації Одеського медінституту в 1934 р. отримала догану за ліберальне ставлення до троцькіста Гаврильмана і приховала це від парторганізації Вінницького медінституту. Таке твердження, без усякого сумніву, було абсурдним, бо О.П. Смолянська в 1934 р. в Одесі уже не працювала і не проживала, вона давно була у Вінниці, а значить, догану в Одесі не могла отримати. Але, як уже зазначали, в ті часи донос був святою справою. Вінницький міськком партії після отримання доносу створив комісію для розслідування. Це ще більше надихнуло наклепницю. Вона ставала ще агресивнішою, бігала по місту, відшуковувала випускників Одеського медінституту, всіляко підбурювала їх проти О.П. Смолянської.

Цілковиту ясність щодо Гаврильмана вніс лист-відповідь від секретаря парткому Одеського медінституту Ковтуна, який у Вінницькому міськкомі КП(б)У отримали в січні 1937 р. Йшлося про те, що доцент кафедри фізіології Гаврильман читав в 1926 – 1928 рр. лекції з історії ВКП(б), в яких нібито допускався троцькістських тлумачень. Лише в 1933 р. він був «викритий» як троцькіст і тільки в 1935 р. був виключений із партії за свої «помилки». В другому пункті листа чітко сказано: «Під час виключення Гаврильмана із партії як троцькіста в 1935 р. питання про тов. Смолянську ніколи не ставилося, що видно із протоколів парткому та загальних партійних зборів. Партійної догани тов. Смолянська не мала».

Навіть така чітка відповідь не заспокоїла «члена партії Гольдшмідт». Вона з маніакальною наполегливістю продовжує переслідувати О.П. Смолянську, закидає міськком партії новими заявами. Все це продовжувалося з вересня 1936 р. по квітень 1937 р. Міськком партії вимушений був поставити на засідання бюро питання «Про тов. Смолянську». Про те, наскільки у міськкомі партії боялися донощиків, свідчить третій пункт постанови бюро, в якому записано: «В зв'язку з тим, що тов. Гольдшмідт продовжує наполягати на своїй заяві — запропонувати їй надати міськкому додаткові матеріали з цього питання». За логікою, їй потрібно було дати догану за наклеп, але таких людей тоді боялися. Загальна підозрілість панувала у радянському суспільстві.

В особистій справі О.П. Смолянської є невеличка записочка, надрукована на смужці паперу: «Тов. Гольдшмидт читала сообщение парторганизации Одесского мединститута по делу Смолянской. Осталась при своем мнении». Відтепер листи посипалися до обласного управління НКВД. 21 червня 1937 р. лікаря Р.Г. Гольдшмідт допитав помічник начальника першого відділення четвертого відділу лейтенант держбезпеки Гутман. Гольдшміт знайшла собі спільницю в особі лікаря Р.Б. Беккер, яку 3 липня 1937 р. допитав начальник Чернівецького райвідділу НКВС Лапошін. Обидві активістки звинувачували не тільки доцента Гаврильмана, але також Вінницький міськком КП(б)У, його секретаря Левінзона та секретаря парткому

Одеського медінституту, що усі названі покривають О.П. Смолянську. Протоколи допитів, хоча мали необгрунтовані або наклепницькі звинувачення, пізніше були долучені до слідчої справи О.П. Смолянської і вплинули на її трагічну долю.

Тим часом у Смолянської О.П. назрівала ще одна проблема яка була пов’язана з обміном партійних документів,що проводився після вбивства С.М. Кірова. Первинна парторганізація медінституту рекомендувала її реєстратором обміну партдокументів по Вінницькому міськкому КП(б)У. В характеристиці-рекомендації говориться, що вона бере активну участь в партроботі, обрана членом пленуму міськкому КП(б)У, була головою осередкової комісії по чистці 1933 р., брала участь у проведенні перевірки партдокументів у членів та кандидатів партії, з роботою справлялася, партійних стягнень не мала, в інших партіях не перебувала.

Але невідомо з яких причин О.П. Смолянська неуважно, непринципово поставилася до документів Гетіної, не занесла в акт перевірки даних про її «належність» до троцькістської організації в Харкові. Сама О.П. Смолянська пояснювала, що в інструктажі від міськкому партії це не обумовлювалося. Її противники стверджували, що ця неуважність пояснювалася близькими стосунками родини Смолянських з Гетіною, бо чоловік останньої працював заступником С.Б. Смолянського. Справа дійшла до розгляду партійної контрольної комісії, була не на користь О.П. Смолянської і теж відіграла негативну роль в її долі.

Найтрагічніший період в долі О.П. Смолянської розпочався після арешту чоловіка. Вона залишилася ізольованою, без захисту та підтримки. Ще раніше її звільнили з посади директора медінституту, тепер з посади директора лікарні імені М.І. Пирогова. Співпрацівники намагалися не зустрічатися з дружиною «ворога народу», вона теж, зайнята своїми переживаннями, уникала будь-яких пояснень, розмов або співчуття.

22 липня 1937 р. комуністи запросили О.П. Смолянську на закриті партійні збори первинної парторганізації Вінницького медичного інститут. В порядку денному стояло два питання: 1) про підсумки червневого Пленуму ЦК ВКП(б) та 2) про Смолянську (навіть без ініціалів – авт.). Почалися збори з другого питання. Головуючий відверто поставив завдання: викрити О.П. Смолянську як дружину «ворога народу», його прихильника. В досягненні цієї мети ніхто не скупився на слова ганьби.

Протокол партійних зборів заслуговує детального висвітлення, оскільки він характеризує чи відтворює заляканість суспільства, загальну підозріливість, невіру в людей. Першим виступив комуніст Фінгерут, який заявив: «У мене склалось таке враження, що зараз взагалі немає кому вірити, крім т. Сталіна». Він запропонував розіслати комуністів по усіх організаціях, де працювала Смолянська, і з’ясувати, що вона собою представляє детально, по кісточках.

Виступи комуністів Дуклер, Ройзен, Петровського свідчать, що О.П. Смолянська до арешту чоловіка мала великий авторитет в медінституті, користувалася заслуженою повагою в колективі. Петровський прямо заявив: «Кожне слово Смолянської я цінував як школу». Та усе затьмарювала проклята ворогоманія. «Як би ми не поважали т. Смолянську, — заявив Ройзен, — ми не можемо їй вірити. Усі знали, що тов. Смолянська користувалась авторитетом, але сьогодні цей авторитет похитаний. Довіри до неї немає».

Тепер комуністи пропонували перевірити усю її діяльність, «виявити обличчя Смолянської», бо може трапитися те, від чого застеріг присутніх комуніст Корсунський: «Кожний із нас може опинитися в такому становищі: п'є чай і має справу з ворогом».

Особливу гарячковитість та збудженість при обговоренні питання про О.П. Смолянську проявив комуніст Герасимович, який двічі підхоплювався з місця, кричав так, що іншим крикунам доводилось його заспокоювати. Логіка Герасимовича була надзвичайно примітивна: «Смолянський, — говорив він, — ворог народу. Вороги народу вербують собі пособників. Смолянський мав зв'язок зі Смолянською. Смолянська була пособниця... Чоловік — ворог народу. Вона жила з чоловіком... як же ми можемо тримати її в партії... У нас є сильний аргумент, що вона була дружиною Смолянського. Якщо ми не віримо члену партії, ми її виключаємо».

Нервозним за своїм змістом і тактом був виступ комуніста Лопати, який за один вечір виступив тричі. Навколо себе він бачив тільки ворогів. Лікаря Кеменя тільки за те, що він вважав його німцем (в дійсності він був австрієць), називав шпигуном. Що ж стосувалося усієї системи охорони здоров'я, то комуніст Лопата мав досить оригінальну думку. «Наша організація охорони здоров'я, — говорив він, — брудна, її потрібно розчистити... В інституті панує розгнузданість ворожого елементу... Наш заклад ідеологічного порядку і вимагає особливої пильності на кожній ділянці. Сьогодні ми не можемо сказати, що Смолянська — абсолютний ворог народу, але вона пособниця. Вона була в курсі усіх його серйозних питань політичного життя...»

Ті, «кому потрібно», прислухаються до слів асистента кафедри нормальної анатомії Лопати А.К. Рівно через п'ять місяців, 23 грудня 1937 р. його теж арештують, нагадають зв'язок з боротьбистами, зарахують до неіснуючого «бойового загону антирадянської української націоналістичної військово-повстанської організації». Під тиском слідства він обмовить своїми спільниками помічника секретаря парткому, студента третього курсу М.М. Васильчука, завідуючого віварію С.С. Перечниця та директора інституту М.О. Васильця. За рішенням трійки управління НКВД по Вінницькій області від 22 квітня 1938 р. усі вони будуть розстріляні[32]. Отже, мудро сказано в Біблії: «Людина лукавого серця не знайде добра, хто ж лукавить своїм язиком, упаде в зло»[33].

Для виступів Герасимовича і Лопати характерно, що вони спробували повернути хід обговорення в минуле, коли О.П. Смолянська, ризикуючи своїм життям, в 1934–1935 рр. заступилася за багатьох професорів, викладачів, студентів перед газетами «Правда», «Більшовицька правда», «Комсомолець України». Розмахуючи кулаками, Герасимович кричав, що О.П. Смолянська «слабкувато ставилася до Морейніса», тобто захищала його. Лопата бідкався, що в мединституті через О.П. Смолянську залишився «всякий народ з «багатим минулим» із колишнього фармацевтичного інституту». О.П. Смолянська, мовляв, на посаді директора лікарні за старою традицією продовжує покривати ворогів. «Кажуть, — кричав на зборах Герасимович, — що у пироговській лікарні експериментують на людях. Професор Гуревич розкидається шлунками людей. Люди помирають після незначних та нескладних операцій». Це говорилося тоді, коли завідуючий кафедрою загальної хірургії мединституту професор Г.М. Гуревич заслужено був визнаний кращим хірургом області.

Партійні збори затягнулися з вечора 22 липня майже до ранку 23 липня. В 13 присутніх було 26 виступів. Перед ранком надали слово О.П. Смолянській. Заявивши, що для неї дорога думка її первинної партійної організації, О.П. Смолянська просила вирішити її долю сьогодні, але не виключати її з лав партії. «За чотири дні, — сказала вона, — я продумала усе своє життя із Смолянським. У нас ніколи не було розмов, анекдотів, які б давали мені можливість викрити Смолянського... Для того, щоб врятувати добре ім'я дитини, своє, я викрила б його. Я не пособниця його». Свій виступ О.П. Смолянська закінчила надією, що через кілька років зможе довести, що вона була і буде більшовиком.

Комуністи медінституту не повірили Смолянській О.П. Виступи знову відновилися, правда, не так бурхливо. Перед сходом сонця вирішили доручити комуністу Васильчуку зібрати «додатковий матеріал» і зустрітися ввечері 23 серпня.

Але збір компромату нічого не дав. Васильчуку за один день довелось переглянути справи 20 партійних організацій на предмет перевірки в них документів О.П. Смолянською. Записи повсюди були правильними. Він зустрівся з «членом партії Гольдшмідт», розмова з якою не дала нічого нового.

Комуніст Лопата буквально засипав О.П. Смолянську запитаннями. Протокол закритих партійних зборів медінституту стає подібним на протокол допиту у слідчому ізоляторі. Наведемо лише частину його:

«Лопата: Був у Вас Коцюбинський?

Смолянська: Коцюбинський був у нас в 1932 р. Ночував дві ночі. Я Коцюбинського не знала. Його як троцькіста розкрили в 1935 р. (насправді Коцюбинський Ю.М. репресований в листопаді 1934 р.; розстріляний у березні 1937 р. – авт.) … З дружиною Коцюбинського я зустрічалася один раз, коли вона була у Триліських. Ми разом їздили в сад по квіти.

Лопата: Коцюбинський був відомий як троцькіст раніше?

Смолянська: Я не знала історії України і не знала, що являв собою Коцюбинський. Невже ви думаєте, що тов. Сталін, вручаючи партійні квитки, знав Рудзутака та інших? Я навчилася на своєму досвіді.

Лопата: Неправильно посилатися на т. Сталіна. Це наклеп на ЦК…»

В такому стилі пройшла ще одна ніч партійних зборів. За два дні до другого питання порядку денного про пленум ЦК ВКП(б) так і не приступали, а тому перенесли на наступні партійні збори. Підсумком зборів стала резолюція при обговоренні питання «Про Смолянську»: «… В ходе всего обсуждения т. Смолянская не выразила большевистской непримиримости в определении своего отношения к врагу народа Смолянскому. Осуждение Смолянского т. Смолянской носило характер формальной квалификации его в качестве врага народа. В некоторых своих объяснениях т. Смолянская не только не осудила Смолянского как врага народа, изменника и предателя родины, а даже попыталась изобразить Смолянского случайной жертвой контрреволюционеров, говоря о том, что Смолянский выходец из пролетарской среды, активно боролся за партию и советскую власть.

Когда т. Смолянская говорила о двурушничестве Смолянского и о том, что она раскрыла бы Смолянского, если бы знала его предательскую деятельность — интересы партии и народа на первом плане у т. Смолянской не были. На первом плане у

т. Смолянской было — сохранение своего «доброго имени в партии» и сохранение имени своего ребенка.

Парторганизация считает признания Смолянской неискренними и не допускает мысли, что живя много лет со Смолянским, т. Смолянская не знала о контрреволюционной деятельности Смолянского.

В ходе обсуждения выяснилось, что на квартире у Смолянских в 1932 году останавливался бывший Председатель Госплана УССР Коцюбинский, разоблаченный как троцкист. Сама же Смолянская заявила, что она, кроме того, еще один раз встречалась с женой Коцюбинского.

Партийное собрание отмечает — в конце обсуждения т. Смолянская сформулировала непартийное, небольшевистское обобщение говоря о том, что т. Сталин тоже выдавал партбилет Рутзутаку и другим, ныне разоблаченным врагам народа, что Вы (партсобрание) умны задним умом (последнее не буквально, но в этом смысле). Подобные обобщения, аналогии и параллели имеют тенденционный характер и являются клеветой на ЦК ВКП(б), а также противопоставлением себя т. Смолянской всей партийной организации.

Признать, что в акте проверки троцкистки Гетиной — жены Фрадкина, который был заместителем бывшего председателя облплана Смолянского, — т. Смолянская, проверяя Гетину, не внесла данные о троцкистском прошлом Гетиной. Узнав об этом прошлом и уяснив себе, что представляет Гетина в настоящем, она не приняла меры к исключению Гетиной из партии по время проверки. Объяснение Смолянской (проверяющие не писали потому, что были так проинструктированы врагом народа Бегайло и др.) является попыткой укрыться за формальные моменты инструктажа…

Отметить, что троцкиста Фрадкина, мужа Гетиной, проверял бывший секретарь горкома партии т. Левинзон, который также не внес данных о троцкистском прошлом Фрадкина, хотя и знал об этом. Парторганизация считает необходимым довести этот вопрос до сведения первичной партийной организации при ЦК ВКП(б)У…

На основании всех установленных фактов партсобрание постановляет: Вывести т. Смолянскую из состава членов парткомитета. Исключить из членов партии за неискренность в объяснениях, утерю классовой бдительности и связь с врагом народа Смолянским.

Партсобрание обязывает каждого члена партии и всю парторганизацию сделать все выводы из уроков дела т. Смолянской, неуклонно повышать свою бдительность и неустанно работать над овладением большевизмом, над идейным вооружением членов партии — учением Маркса-Энгельса-Ленина-Сталина».

Партійні збори закінчилися на цей раз опівночі. Після прийняття резолюції «товарищи» по партії, мов миші, швиденько повискакували із кімнати. До Смолянської ніхто не підійшов. Усі її заслуги перед великим колективом у справі організації і становлення медичного інституту, розгортання широкого будівництва морфологічного корпусу, гуртожитків та інших будівель — все це було буквально перекреслено за одну мить ухваленою резолюцією.

Вона повільно піднялась і вийшла із кімнати останньою. Ця вольова, енергійна 36-річна жінка не отямилася, як опинилася на вулиці. Рівно ступаючи крок за кроком, намагалася оцінити обстановку, дати раду своїм думкам, та було марно. У вухах дзвеніли

вигуки «товаришів» по партії, на думку спадали безглузді звинувачення. Різав біль, що так глибоко помилялася в окремих людях. Вийшло так, що найгостріше на неї нападали ті, хто ще недавно всіляко намагався лестити та догоджати їй.

Від дирекції медінституту до квартири Смолянських шлях був коротким. Механічно відчинила двері, зайшла в кімнату. Ввімкнула світло, і перед нею висвітлилася стара, але теж жахлива реальність: все наявне в кімнаті було описане і опечатане слідчими НКВД. Вона ледве усвідомлювала, що все це їй тепер не належало. Боялася доторкнутися до шафи, столу, книг.

У внутрішній кімнаті тривожним сном спала 16-річна Тамара. Це про її добре ім'я журилася на партійних зборах, її іменем благала «товаришів» поступитися принципами заради правди. Не прислухалися твердокам'яні!

Через чотири дні, 27 липня 1937 р., Вінницький міськком КП(б)У підтвердив рішення первинної партійної організації про виключення з партії О.П. Смолянської «за те, що не допомагала партії викрити ворога народу Смолянського та за невідвертість перед партією». 3 жовтня 1937 р. арештовують О.П. Смолянську на підставі статті 54–12 КК УРСР (недонесення про достовірно відомий контрреволюційний злочин, який готувався або був здійснений).

Пізніше О.П. Смолянська засвідчить, що після арешту ніхто зі слідчих її не допитував і звинувачення не пред'являли, що цілком допустимо для часів «найгуманнішої сталінської демократії». Але в «Карній справі по звинуваченню Смолянської О.П.»[34] є три звичайних протоколи допитів від 8 жовтня, 6 та 10 листопада 1937 р.

У звинувачувальному висновку від 13 листопадна 1937 р. говориться, що О.П. Смолянська, «будучи дружиною засудженого С.Б.Смолянського, проживала спільно зі своїм чоловіком з 1920 р...». Цікава логіка! Далі їй знову приписували наклеп «члена партії Гольдшмідт» щодо Гаврильмана і брехня, що вона мала догану за нього по партійній лінії. На підставі лише цих даних зроблено висновок, що справа О.П. Смолянської підлягає розгляду Особливої Наради при НКВД СРСР. Звинувачувальний висновок підписали начальник першого відділення четвертого відділу молодший лейтенант Майструк, начальник четвертого відділу старший лейтенант О.М. Надєждін та начальник УНКВД по Вінницькій області Морозов. 27 грудня 1937 р. Особлива Нарада НКВД СРСР постановила: Смолянську О.П. як члена сім'ї зрадника батьківщини ув'язнити до виправно-трудових таборів терміном на 8 років».

«Перевиховання» О.П. Смолянська відбувала у далекому Акмолінському відділенні Карагандинського виправно-трудового табору НКВД суворого режиму в с. Долинське (далі: Карлаг). Особливо на початку їй довелось пережити усі труднощі табірного життя, що випадали в'язням, яким табірна охорона давала презирливе прізвисько «жир» (жена изменника родины).

Із доповідної записки начальника управління Карлаг НКВД старшого майора держбезпеки Журавльова та начальника Політвідділу, капітана держбезпеки Єгорова начальнику ГУЛАГу НКВД СРСР комісару держбезпеки Насєдкіну (грудень 1943 р.): «В Карлаг НКВД з 21 лютого 1938 р. утримується під вартою ув'язнена О.П. Смолянська. ... Від часу прибуття до табору 5 місяців працювала на цегельному заводі

формувальницею цегли. З жовтня 1938 р. по березень 1942 р. працювала у санчастині завідуючою інфекційним відділенням, завідуючою лікарні та лікарем. Нині — завідуюча та головний лікар лікарні ув'язнених та вільнонайманого складу. За час роботи виявила себе як відмінний спеціаліст та ініціативний організатор. Забезпечує своєчасне проведення усіх профілактичних заходів по запобіганню інфекційних захворювань. Крім того, активно проводить роботу по вирощуванню медичних кадрів. З її ініціативи та безпосереднього керівництва чотири медсестри оволоділи технікою внутрішніх вливань, дуодентального зондування тощо. Шість санітарок отримали звання медсестер. За високі показники у лікарській роботі і зразкову побутову та виробничу дисципліну має низку подяк».

Сумлінною працею О.П. Смолянська добилася прихильного ставлення до себе табірного начальства. Рішенням Особливої наради при НКВД СРСР від 2 лютого 1944 р. її було умовно достроково звільнено з-під варти. Сама вона з величезною акуратністю підрахувала, що відбувала покарання 6 років 1 місяць і 21 день, їй було дозволено виїхати «до обраного місця проживання». Таким місцем стала Тула, де в той час проживала її дочка Тамара і рідня чоловіка.

З перших днів прибуття до Тули у червні 1944 р. Смолянська О.П. працює завідуючою терапевтичним відділенням третьої міської поліклініки та одночасно лікарем-консультантом Центрального пологового будинку Тули. Наведемо дані зі службової характеристики, виданої адміністрацією лікарні № 3: «Доктор О.П. Смолянська є висококваліфікованим лікарем-терапевтом і свої глибокі знання охоче передає колективу лікарів міськлікарні № 3, чим заслужила законну повагу з боку останніх. Працюючи завідуючою терапевтичним відділенням лікарні, доктор Смолянська підняла на високий рівень лікарняну справу відділення, що може бути прикладом для багатьох лікарень м. Тули. Доктор О.П. Смолянська є прикладом гуманності радянського лікаря до своїх пацієнтів, що в поєднанні з широким медичним світоглядом сприяло завоюванню нею великого авторитету з боку хворих не тільки обслуговуваного району, але й за межами м. Тули, і зрозуміле бажання хворих потрапити на лікування в лікарню № 3. Доктор О.П. Смолянська грамотна, дисциплінована, вимоглива до себе та до підлеглих».

В «Карній справі» на О.П. Смолянську є виписки із трудової книжки, де значиться, що в 1946 р. їй було оголошено 3 подяки, в 1947 р. — 4 подяки.

В 1950 р. вона успішно закінчила вечірній університет марксизму-ленінізму при Тульському міськкомі ВКП(б).

Але ні улюблена робота, ні заслужена повага від хворих, ні подяки адміністрації, ні «всеперемагаюче вчення марксизму-ленінізму» не могли заспокоїти душу О.П. Смолянської. Несправедливе покарання Особливою нарадою її та чоловіка ятрило глибоку рану в серці. Вона кілька разів зверталася до управління МГБ по Тульській області з проханням про зняття судимості. В заявах пояснювала, що важко морально переживає те, що була позбавлена права громадянства, має судимість і обмеження в правах. В листі від 1 березня 1948 р. вона пише: «Про чоловіка свого я нічого не знаю з 18 липня 1937 р., не знаю, чи живий він, де знаходиться і яке він отримав покарання. Прошу вас допомогти мені зняти з мене судимість та обмеження і цим повернути мені повне право громадянства, радість щасливої праці на остатку днів мого життя».

Слід пам'ятати, що тоді йшли тільки 50-і роки, репресивна система перевела подих після війни і знову набирала обертів, шукала нові жертви. Тому начальство управління МГБ по Тульській області по-своєму реагує на прохання О.П. Смолянської та характеристики з місця роботи. Начальник 7 відділу, підполковник В. Сидоров дає завдання першому відділенню відділу «А» стежити за О.П. Смолянською, її поведінкою у побуті, вивчати її зв'язки, родичів, політичні погляди. Тепер кожен крок її фіксувався.

Поведінка О.П. Смолянської була настільки ідеальною, що не було до чого причепитися. «Характеризується, — говорилося у матеріалах відділу, — розвинутою, товариською та ввічливою жінкою, серед сусідів користується авторитетом, своїм службовим становищем не зловживає... Працює з 9 години ранку до 19–20 години вечора, у вільний від роботи час займається підвищенням свого рівня з медицини. Незважаючи на обмаль вільного часу, багато уваги приділяє дітям, які проживають у будинку. Бере активну участь у громадських заходах».

Стеження було настільки ретельним, що повз око чекістів не пройшли родинні стосунки піднаглядної з братом чоловіка — І.Б. Смолянським , який на той час працював постачальником у «Спиртотресті» і характеризувався чекістами гордим, мовчазним та скритним. Але О.П. Смолянська була і з такою людиною в добрих стосунках.

Щоб покласти край перевіркам, було вирішено направити до О.П. Смолянської своїх людей з хабарем. В управлінні вважали, що усі лікарі — хабарники і жоден лікар перед хабаром ще не встояв. На які тільки хитрощі не йшли провокатори ГБ! Але у звіті вимушені були записати буквально таке: «на взятки, которые предлагают ей, смотрит с возмущением...» Це не радянський лікар, а якась дивина!

Таємний бій підполковника В. Сидорова проти О.П. Смолянської все-таки закінчився поразкою останньої. 24 березня 1950 р. начальник першого відділення відділу «А» управління МГБ по Тульській області повідомив О.П. Смолянську про відмову розглянути матеріали про зняття судимості з неї.

Лише 29 грудня 1955 р. Президія Вінницького обласного суду, розглянувши в судовому засіданні справу О.П. Смолянської, постановила: «Постанову Особливої наради при НКВД СРСР від 27 грудня 1937 р. відмінити, справу виробництвом припинити за недоведеністю поданого звинувачення». Так було покінчено з підозрою, знято моральну пляму, які висіли над невинною людиною без двох днів 18 років. 7 січня 1956 р. О.П. Смолянській в Тулі було офіційно повідомлено про повну реабілітацію.

Добившись власної реабілітації, О.П. Смолянська звертається із заявою до відповідних органів про перегляд справи свого чоловіка. В листі від 24 березня 1955 р. до управління КГБ по Тульській області вона пише: «За весь час перебування в Комуністичній партії, на усіх роботах мій чоловік ніколи і ніде не отримував ніяких стягнень. Він не входив до жодної опозиційної або антипартійної групи. Він був дуже чесним, відданим партії та уряду працівником, дуже скромною людиною... Я ніколи не тільки не бачила за ним яких-небудь антирадянських чи антипартійних вчинків, але він у моїй уяві завжди був зразком члена партії і радянської людини». До речі, з листа видно, що навіть у 1955 р. О.П. Смолянська не знала, за що був арештований її чоловік, яке йому було висунуте звинувачення, яку міру покарання обрано, де загинув.

Оскаржуючи свою лиху долю, О.П. Смолянська повідала, що в роки німецько-радянської війни загинули два її рідних брати. В 1942 р. в Брянській області німецькі фашисти по-звірячому розправилися з родиною чоловіка — батьком, матір'ю, двома сестрами та їх дітьми, при обороні Севастополя загинув один з братів С.Б. Смолянського. З найближчих родичів в живих, на щастя, залишилася дочка Тамара, яка працювала лікарем у Києві, була одружена з військовим лікарем.

Справою реабілітації С.Б. Смолянського зайнялася військова прокуратура Прикарпатського військового округу. Помічник військового прокурора майор юстиції Трошин заново переглянув справи О.Л. Триліського, С.Б. Смолянського та інших, які велися у Вінниці органами НКВД в той же період, що і справа С.Б. Смолянського. Було допитано 9 колишніх працівників Вінницького облвиконкому, які працювали на різних посадах спільно зі Смолянським. Усі вони характеризували його як енергійного, ділового, настирливого та оперативного працівника, який ніколи ніяких злочинних вказівок не давав. Колишній економіст і начальник соціально-культурного сектору Вінницького облвиконкому Т. Багрій засвідчив: «Смолянський був здібний та ініціативний працівник. Займаній посаді повністю відповідав, володів доброю пам'яттю та знанням справи. Згідно зі своєю посадою дуже багато працював, сміливо висував ініціативу перед урядом України з певних питань. За час перебування Смолянського заступником голови облвиконкому та голови облплану у м. Вінниці велося велике будівництво житлових будинків, реконструювалося місто, будувався водогін, електростанція. В цьому велика заслуга Смолянського».

У висновку в справі Смолянського С.Б. від 31 березня 1956 р. майор юстиції Трошин указав на цілу низку порушень. Зокрема, матеріали закінченого слідства Смолянському С.Б. не пред'являлися. Перевіркою було встановлено, що в 1937–1938 рр. в УНКВД по Вінницькій області до арештованих застосовувалися незаконні методи ведення слідства. Колишній начальник четвертого відділу Надєждін, під керівництвом якого велося слідство в справі Смолянського, за рукоприкладство та інші порушення в 1939 р. був засуджений до позбавлення волі.

Надзвичайно цінні висновки зроблено у висновку щодо звинувачень в шкідництві С.Б. Смолянського в галузі сільського господарства. Наприклад, секретар Вінницького обкому КП(б)У В.І. Чернявський 20 грудня 1935 р. «За видатні успіхи у галузі сільського господарства та промисловості» був нагороджений орденом Леніна. Переглядом архівних матеріалів встановлено, що з урожайність в 1936–1937 рр. значно виросла у порівнянні з урожаєм 1934–1935 рр., в т. ч. з основних зернових культур на 75%. Виходить так: за менші врожаї Чернявського нагородили орденом Леніна, а Триліському та Смолянському за значно кращі показники (на 75%) — визначили найвищу міру покарання — розстріл в прямому значенні слова.

На підставі нових документів Військова Колегія Верховного Суду СРСР 3 жовтня 1956 р. ухвалила: вирок від 25 вересня 1937 р. стосовно С.Б. Смолянського відмінити і справу про нього в карному порядку припинити.

Доля Смолянських — типова доля багатьох людей, які від щирої душі повірили більшовикам, активно включилися до будівництва обіцяного комунізму. Вони були напрочуд довірливими, чесними, роботящими, разом з усім суспільством вони усім серцем вірили в міфи про ворогів народу, в неіснуючі антирадянські та антипартійні

організації, наявність суцільної міжнародної шпигунської агентури. Їх кликали на боротьбу, вони жадали такої боротьби, доки не ставали її жертвами.

Примітки:

[1] Державний архів Вінницької області (ДАВО). — Ф. П–87. — Оп. 12. — Спр. 1295. — Арк. 1–19.
[2] Там само. — Ф. Р–6023. — Оп. 4. — Спр. 4920. — Арк. 1–204.
[3] Там само. — Ф. П–87. — Оп. 1. — Спр. 233. — Арк. 14.
[4] Там само. — Ф. П–136. — Оп. 1. — Спр. 123. — Арк. 42–43.
[5] Там само. — Арк. 42–43.
[6] Там само. — Оп. 3. — Спр. 306, арк. 2.
[7] Там само. — Арк. 1.
[8] Там само. — Оп. 6. — Спр. 606. — Арк. 5–7.
[9] Державний архів Вінницької області (ДАВО). — Ф. П–136. — Оп. 6, спр. 494, арк. 6.
[10] Там само. — Спр. 606, арк. 5–7.
[11] Там само. — Спр. 630, арк. 32.
[12] Там само. — Оп. 3. — Спр. 306. — арк. 19.
[13] Там само. — Оп. 6, спр. 606, арк. 9–11.
[14] Там само. — Арк. 5–7.
[15] Там само. — Ф. П–87. — Оп. 1. — Спр. 447. — Арк. 117–118.
[16] Там само. — Арк. 117–118.
[17] Більшовицька правда. — 1937. — 2 квітня.
[18] Там само. — 1935. — 29 червня.
[19] Там само. — 1937. — 2 квітня.
[20] Там само. — 1935. — 6,11 січня.
[21] Там само. — 1937. — 11, 14, 15, 23 травня.
[22] Там само. — 1937. — 27 липня.
[23] Правда. — 1937. — 22 липня.
[24] Шаповал Ю.І. Україна 20–50-х років: сторінки ненаписаної історії. — Київ: Наукова думка. — 1993. — С. 208–210.
[25] Літературна Україна. — 1992. — 10, 17 вересня.
[26] Шаповал Ю.І. Україна 20–50-х років... — С. 224.
[27] Центральний державний архів громадських організацій України (ЦДАГОУ). — Ф. 1. — Оп. 16. — Спр. 534. — Арк. 3.
[28] Наше минуле. — 1993. — № 1.— С. 61.
[29] Шаповал Ю.І. Україна 20–50-х років... — С. 237.
[30] ДАВО. — Ф. Р–6023. — Оп. 4. — Спр. 4920. — Арк. 1–204.
[31] Там само. — Спр. 4240. — Арк. 1–79.
[32] Там само. — Спр. 7758. — Арк. 1 – 115.
[33] Біблія, або Книги святого письма старого і нового заповіту. Книги проповідей Соломонових. Частина перша. Вірш 17.
[34] ДАВО. — Ф. Р–6023. — Оп. 4. — спр. 4240. — арк. 1–79.

Друкується за: Давидюк А.Т. Жертви червоного терору. — Вінниця, 2001. — С. 56–87.

В. Мельник

ТРІСКИ ЕПОХАЛЬНИХ ЗВЕРШЕНЬ

Боярський Олександр Степанович, 1904 р.н., народився в м. Вовковинці, Хмельницької обл., проживав у м. Вінниця, українець, із селян, освіта середня, заступник голови обласного радіокомітету, член ВКП(б), одружений. Арешт. 10.09.1937 р. Звинувач. за ст.ст. 20, 54–7, 54–8, 54–11 КК УРСР. За вироком Верховного Суду СРСР засуджений на 10 років ВТТ. Ухвалою Верховного Суду СРСР від 24.04.1941 р. вирок скасований, справа припинена і передана на дослідування. Постановою Особливої наради колегії НКВД СРСР від 03.03.1943 р. ув'язнений на 7 років ВТТ. Помер 27.03.1943 р. у місцях позбавлення волі. Реабіл. 12.12.1958 р. Вінницьким облсудом.

Чим довше працюєш з архівними матеріалами по репресіях 30-х років, тим більше переконуєшся: дошукуватися певної логіки у переплетінні життєвих стежок потерпілих, які б коли не з необхідністю, то хоч би потенційно вели до трагічного розв'язку, — марна справа. Не було такої логіки і такої необхідності, принаймні, для неспіврозмірно більшої частини репресованих. Тільки мала дещиця їх справді критично ставилась до суспільних реалій і потай мала погляди, які з натяжкою можна було віднести до опозиційних, але ж хто про те знав?

Їхні долі вирішувалися в іншому місці іншими людьми, тими, хто розбурхував і скеровував у суспільстві стихію насильства, а рядовим громадянам здебільшого залишалося виконувати роль трісок, якими грає всесильний потік штормуючої історії. Когось викине на берег, когось назавжди затягне в темні глибини — то вже як карта ляже.

Одна з численних хвиль, збурена черговим рішенням на рівні вищого радянського керівництва Радянського Союзу, закрутила у своїх чорториях тих людей, про яких наша розповідь. Вона піднялася в середині 1937 р. після публікації в центральній газеті «Правда» передовиці, що вказувала на непорядки в системі союзного радіомовлення. ЦК КП(б)У одразу слухняно приймає постанову про стан радіокомітету УРСР, в якій констатує, що радіокомітет УРСР і обласні радіокомітети засмічені ворожими елементами.

Що це означало для того часу — страшно згадати. Найперше — лавина закритих партійних зборів із засудженням ні в чому не винних людей (звичайно, керівників), яких призначили на роль ворогів народу. Потім — лавина арештів, яка почалася з республіканського радіокомітету і неухильно покотилася по областях.

Щойно постанову українського ЦК оприлюднили, як уже через три дні, 22 липня, Вінницька обласна газета «Більшовицька правда» в редакційній статті «Ворожа рука в радіомовленні області» викриває ворожий елемент в облрадіокомітеті, називаючи прізвища головних винуватців «шкідництва» — голови комітету Юрія Леваківського та його заступника Олександра Боярського. На другий день газета знову продовжує громити радіокомітет.

26 липня естафету підхоплює комсомольський «Молодий більшовик», обравши головною мішенню для удару О. Боярського. У статті «Вороги у Вінницькому радіокомітеті» оцінюється його діяльність безапеляційно і, по суті, вбивчо: «Боярський уже давно перебуває в радіокомітеті. Він уже звик розчерком пера вирішувати долю

найважливіших політичних інформацій. Протягом усього часу перебування на посаді заступника голови облрадіокомітету і начальника сектору низового радіомовлення Боярський виявив себе політично спустошеною людиною, яка діяла на користь, на руку ворогам народу.» Газета — звісно, за високою вказівкою — розширює зону критики, вказуючи на те, що «підлі руки відчуваються на вінницькій радіостанції, радіовузлі, в майстерні»[2].

Того ж дня скликали закриті партійні (так і хочеться написати: «інквізиторські» збори. Пункт перший порядку денного — виключення з лав партії Ю. Леваківського як ворога народу, викритого органами НКВД. Одразу по тому заарештований, Леваківський не міг бачити, як ішов розгляд другого пункту порядку денного — обговорення статей, надрукованих у «Більшовицькій правді» та «Молодому більшовику».

Боярський ще навіть не встиг прочитати газету, тож йому великодушно дозволили познайомитися з публікацією на зборах, а затим перейшли до обговорення, яке радше нагадувало групове побиття ногами. Він захищався до останнього, заявивши однопартійцям та представникам міськкому КП(б)У: «Я ніколи не був ворогом народу і не погоджусь з тим, щоб мене виключили з партії, бо це для мене розстріл»[3]. Та доля його була вирішена, причому задовго до того, як збори проголосували за виключення з членів Комуністичної партії, а бюро міськкому 2 серпня підтвердило рішення первинної парторганізації.

За Боярським просто під двері місця служби, як за Леваківським, воронок не приїхав, тому руки у нього залишалися розв’язаними для подання апеляційної заяви до парткомісії. Це він зробив 5 серпня, на кількох сторінках детально аргументуючи безпідставність висунутих проти нього обвинувачень. Але жодних наслідків заява не принесла: 16 вересня колегія комісії партійного контролю при ЦК ВКП(б) по Вінницькій області, не вдаючись у суть апеляції, залишила рішення низових партійних органів у силі.

Та поки екс-комуніст чекав офіційного листа з комісії партконтролю, в ізоляторі УНКВД Леваківський після побоїв під диктовку слідчих розповідав про так звану ворожу діяльність. Йому «допомогли» згадати і про «спільника», нібито ним завербованого, — його заступника по радіокомітету. А 6 вересня в управлінні НКВД надрукували постанову про початок попереднього слідства, оскільки Олександр Боярський «является участником антисоветской украинской националистической террористической организации»[4].

Того ж дня увечері за ним приїхали. Обшук провадили всю ніч на очах дружини Ганни Лаврентіївни та приголомшених доньок — десятирічної Ніни і восьмирічної Майї. Побачивши, як люди у форменому одязі вигребли шухляду з сімейними реліквіями — листами та фотографіями — і жужмом звалили в якусь розстелену ганчірку, Майя раптом підскочила, вихопила одну з татових фотографій і сховала в рукаві. Невже передчувала: то буде єдиний знімок батька, який збережеться в сім’ї?.. Видирати фото у дівчинки не стали, хоча весь вміст тієї шухляди забрали. Як і очікувалось, ніякого компромату не знайшли.

Півтора тижня після арешту, жодного разу не викликаючи на допит, Боярського посилено обробляли найнадійнішими чекістськими інструментами — кулаками і

чобітьми. 16 вересня — перший короткий допит, на якому з'ясовується коло зв'язків підслідного в обкомі, облвиконкомі, в Києві. І знову тритижневе коло пекла.

На другому (і останньому!) допиті 5 жовтня Боярський змушений не читаючи підписати протокол зізнання, аби тільки припинили тортури, бо сподівався на подальше справедливе рішення суду: «Да, признаю себя виновным в том, что являюсь участником (...) организации, которая ставила своей задачей свержение Советской власти в Украине путем вооруженного восстания в момент войны фашистских государств с СССР и установление «самостоятельного» украинского государства»[5].

Обвинувальний висновок на дві сторіночки був складений в екстреному порядку 22 жовтня, затверджений керівництвом 24 жовтня, а виїзне засідання військової колегії Верховного суду СРСР відбулось у Києві вже на другий день, 25-го. Як було заведено, без участі обвинувачення і захисту. І хоч Боярський мужньо заявив, що від своїх показів на попередньому слідстві відмовляється і винним себе не визнає, це не мало ніякого значення. Його засудили до 10 років таборів. Юрія Леваківського тоді ж — до розстрілу...

Настала черга у повній мірі скуштувати сталінського раю і сім'ї Боярського. 5 листопада винесено постанову про притягнення до відповідальності Ганни Боярської, бо вона, «зная о контрреволюционной деятельности своего мужа, никому об этом не сообщала»[6].

Жінку викликали в управління НКВД ніби для того, щоб «допомогла слідству», і назад вона вже не повернулась.

Двоє малолітніх дівчаток зосталися самі в порожній квартирі. Про них просто забули. Минув тиждень, пішов другий. Зрештою Ніна вирішила піти в управління НКВД, щоб запитати, де мама. Дійшовши до вулиці Дзержинського і поблукавши довкола, зайти не наважилась. Відтак вирішила написати листа Сталіну і попросити батька всіх народів, щоб він втрутився і захистив їх.

Звичайно, лист поза межі Вінниці не вийшов, але нагадав енкаведистам про існування у Боярських дітей. На другий день прийшли за ними, щоб відвести до дитячого приймальника НКВД. В архівній справі зберігається лаконічний, але вражаючий своєю бюрократичною байдужістю документ, який варто процитувати повністю:

«Расписка:

Принято от работ. милиции тов. Сальва П.И. 2-х девочек Боярских.

Деж. воспитатель 1-го корпуса (Подпись) 16/XI–37»[7].

Спершу у дитприймальнику їх було четверо, але за тиждень-другий приміщення переповнили діти «ворогів народу». Ночували по двоє на одному ліжку. Майї випало спати з дворічною дівчинкою, яка вночі часто плакала і кликала «маму Валю».

Воістину — мов беззахисні трісочки на шаленій воді...

А слідчі в цей час вершили соціалістичну (чи комуністичну?) законність.

З єдиного (!) протоколу допиту Г. Боярської від 14 листопада:

«Вопрос: Вторично требуєм дать правдивый исчерпывающий ответ на поставленный вопрос.

Ответ: Утверждаю, что об антисоветской деятельности моего мужа мне ничего не известно»[8].

Втім, ні зізнання, ні заперечення вини не мали значення. Через годину надрукували куценький обвинувальний висновок: знала і не донесла. Досить було вже того, що

Ганна Боярська «являлась женой осужденного», «проживала с ним с 1926 г. до момента ареста». У грудні постановою особливої наради при НКВД СРСР 5 як соціально небезпечний елемент на п'ять років вислали в Казахстан, у найвіддаленіше поселення Самарське, на якому закінчувалась радянська територія — далі простягався кордон з Китаєм. А Ніна і Майя Новий 1938 рік зустріли в Моршанському дитячому будинку на Тамбовщині.

Нині це здається малоймовірним, та все-таки між Боярськими, розкиданими в різні кінці країни, за допомогою родичів встановився хоч і ненадійний, але життєво важливий постійний поштовий зв'язок. Батькові, якого безперестанку пересилали з табору в табір, часто за тисячі кілометрів, дозволялося відправляти по одному листові на місяць, і він писав дружині і дітям по черзі. За цілий рік — дванадцять листів: шість — Ганні, шість — донькам[10].

Водночас Боярський уперто домагається перегляду справи, справедливо вважаючи себе невинним і надсилаючи скаргу за скаргою до Прокуратури СРСР. І він потрапляє до жменьки щасливців, кому доля таки усміхнулася: пленум Верховного суду СРСР 24 квітня 1941 р. звернув увагу на те, що «обвинение Боярского во вредительстве не подтверждено никакими объективными данными», і своєю постановою передав справу на новий розгляд зі стадії попереднього слідства.

В останньому листі (Ніна Олександрівна досі зберігає цю списану дрібнесеньким почерком поштівку як неоціненну сімейну реліквію) до дружини з Харкова, датованому 16 червня 1941 р., він радісно повідомляє:

«Перш за все сповіщаю тебе, що я виїхав з Орла. Іду в Вінницю. Так що ти мені не пиши по старому адресу. Чекай, поки я тобі сповіщу свій новий адрес. Про себе тобі нічого не пишу. Чекаю хороших результатів. Може, скоро зустрінемось. Но коли точно, не можу сказати».

Але перша і головна турбота — про доньок:

«Я написав у Вовковинці, щоб Нінку забрали до себе старі. Вона мені писала, що її як 14-річну відсилають на роботу, це значить, що вона не зможе учитись. А навчання її обов'язково потрібно вище продовжувати, і то не іначе, як в десятирічці. Вона мусить здобути систематичні знання за середню школу. Майя хай поки залишається в Моршанську. Про неї ти їм теж напиши. Може, скоро я приїду, то вас усіх позбираю. А поки що потрібно забезпечити дітям навчання на зиму».

Боярський прибуває по етапу до Вінниці, але жодних слідчих дій зробити з ним не встигають, бо почалась війна. Арештант опиняється в Челябінську, де провадиться нове слідство по «шкідництву» у... Вінниці. Ясна річ, ніякі нові докази здобути неможливо, бо територія України окупована, а підслідний тримається стійко: «Показания обв. Леваковского не подтверждаю и их категорически отрицаю, они не соответствуют действительности» (протокол допиту від 7 вересня 1942 р.)[11].

Але слідчий, не те що не здобувши нових доказів, а навіть не підтвердивши старих, 9 вересня «клепає» обвинувальний висновок, аналогічний попередньому, а особлива нарада при НКВД СРСР 3 березня 1943 р. вирішує відправити обвинуваченого до таборів терміном на сім років. Хоч якийсь результат! З урахуванням відбутого тепер він мав вийти на волю через півтора року. Однак сумна звістка, схоже, добила Олександра Боярського, виснаженого ув'язненням і хворого на туберкульоз внутрішніх

органів. 27 березня він помирає в медсанчастині одного з пересильних пунктів Сиблагу. Офіційний діагноз: пелагра.

Влітку 1942 р. Ніна і Майя за клопотанням людини, яка згодом стане їхнім вітчимом, отримують дозвіл покинути дитячий будинок і вирушити до матері. Спершу довга подорож залізницею, потім кілька днів пароплавом на південь по Іртишу, і насамкінець — майже доба на вантажівці, яка везла двох зляканих дівчаток-підлітків, що міцно трималися одна за одну, пустельним степом у невідомість.

Мати ледь не зомліла, коли почула радісний крик сусідок-поселенок: «Ганно, біжи скоріш, там твої діти приїхали!»

До вигнання з України німецьких військ сім'я жила в Казахстані і тільки у травні 1945-го переїхала до Вінниці. Найважчі роки поневірянь залишились позаду.

Проте минуле ще довго наздоганяло обох дівчат, ставлячи на життєвому шляху одне за одним обмеження: як-не-як, «діти репресованого». Цей період закінчився 12 грудня 1958 р., коли справа Олександра Боярського була припинена президією Вінницького обласного суду «за відсутністю складу злочину». Того самого року реабілітували й матір.

Несправедливе минуле більше не обтяжувало. Сестри Боярські закінчили педагогічний вуз. Ніна Олександрівна вчителювала в Сокирянах Чернівецької області, Майя Олександрівна працювала в педагогічному інституті у Вінниці. Зараз обидві на пенсії.

Але в пам'яті, хочеш не хочеш, подеколи вертаються до тих злигоднів, що об них спіткнулися на порозі життя, яке так рано стало самостійним. І на яке так рано впав трагічний відсвіт похмурої доби.

Примітки:

[1] Ворожа рука в радіомовленні області. — Більшовицька правда. — 1937. — 22 липня.
[2] Одудько Т. Вороги у Вінницькому радіокомітеті. — 1937. — 26 липня.
[3] Державний архів Вінницької області. — Ф. П–136. — Оп. 87. — Спр. 43. — Арк. 21.
[4] Там само. — Ф. Р–6023. — Оп. 4. — Спр. 8371. — Арк.1.
[5] Там само. — Арк.12.
[6] Там само. — Ф. 6023. — Оп. 4. — Спр. 8308. — Арк.1.
[7] Там само. — Арк.: 6/6.
[8] Там само. — Арк.11,
[9] Там само. — Арк.15–16.
[10] Там само — Ф. П–6023. — Оп. 4. — Спр. 8371 — Арк. 41.
[11] Там само. — Арк. 66.

П. Петренко, В. Тимчук

«ОГИДНА ЗРАДНИЦЬКА ГНИЛЬ»

Поліщук Костянтин Юхимович, 1897 р.н., народився в с. Сальниця Хмільницького р-ну, проживав м. Ленінград, тепер Санкт-Петербург, українець, із селян, освіта вища, член ВКП(б), військовослужбовець, начальник військової електротехнічної академії, одружений, двоє дітей. Арешт. 10.07.1937 р. Звинувач. за ст. ст. 58–7, 58–10 КК РРФСР. За постановою Особливої наради колегії НКВД СРСР від 02.07.1939 р. ув'язнений на 8 років у ВТТ. Звільнений 18.08.1943 р. Президією Верховної Ради СРСР. Реабіл. 10.02.1956 р. Військовим Трибуналом Ленінградського військового округу.

«Огидна зрадницька гниль» — так назвав К. Ворошилов — один з найбільш наближених до Сталіна керівників країни — репресованих військових. Серед них був і наш земляк.

Хто ж вона, ця «гниль», і чи насправді вона «огидна»? Про репресованих визначних військових — маршалів і тих, хто стояв біля колиски Червоної армії, ми знаємо. Але, крім них, тоталітарна система спровадила на той світ і до таборів ГУЛАГу десятки тисяч ні в чому не винних високоосвічених, здібних, авторитетних, талановитих і досвідчених командирів нижчого рангу.

Таким був Костянтин Юхимович Поліщук із с. Сальниці Хмільницького району, який на день арешту обіймав посаду начальника і комісара Ленінградської військової електротехнічної академії РСЧА[1].

З архівної карної справи в двох томах за № 15934, розпочатої 11 липня 1937 р. і закінченої 19 квітня 1939-го, дізнаємося, що К.Ю. Поліщук народився 23 травня 1897 р. у сім'ї селянина, котрий мав 3 десятини землі, корову, 2 коней[2]. Батько в 1905 р. брав участь у селянському русі, за що його заарештували і постановили вислати у Сибір, але суд скасував рішення жандармського управління.

Навчався Костя у народній школі свого села. Після її закінчення, без згоди батька, з трьома рублями в кишені, поїхав до Вінниці і поступив у вище початкове училище. Жилося йому нелегко, хоч і мешкав коло сестри двоюрідного брата. Батько змирився з настирливістю сина і допомагав іноді харчами.

Прагнення вчитися далі не згасло. І в 1914 р. Костя Поліщук вирішив продовжити навчання у вчительській семінарії, де була десятирублева стипендія. Але не вдалося: не склав екзаменів із співів і нот. Молодий селюк не розгубився і знову виявив свій впертий характер. Вчинив, як і першого разу: нічого не сказавши батькам, гайнув у Житомир поступати у земельне училище. Конкурс там був чималий, одначе вступив, ще й до того отримував стипендію у 15 рублів. Отже, вважав себе уже досить забезпеченим і незалежним[3].

В училищі ознайомився із забороненими творами Т.Г. Шевченка, читав брошури «Что такое социал-демократы?» і «Национализация земли». У них були посилання на К. Маркса, і Поліщук роздобув «Капітал». Так отримав початкові знання з марксизму.

Натхненний вченням, більшовицькою пропагандою, він у 1915 р. організував з учнів гурток, в якому займалися «самопідготовкою в соціалістичному напрямку».

Наприкінці того року зустрівся із соціалдемократами — солдатом Коломийчуком і Розітом, учнем старших класів училища. За рекомендацією Коломийчука Костянтина Поліщука приймають до гуртка соціал-демократів в Житомирі, доручають вести агітаційну роботу серед солдатів 15 запасного полку, що квартирував у місті, оскільки мав там земляків-сельчан.

У Житомирі й застала Костянтина лютнева революція 1917-го. Його обирають до учнівського комітету, він спрямовує активістів на боротьбу з прихильниками чорносотенців. Юнака запримітили більшовики і залучили до партійної роботи.

У середині 1917 р. більшовики направили Поліщука у земельний комітет, щоб допомагав створювати такі ж комітети у волостях і повітах для боротьби за негайний поділ поміщицьких маєтків і землі. У вересні повернувся до Житомира, займався більшовицькою агітацією і пропагандою, у жовтні брав участь у великій демонстрації. В листопаді виїздить в Ізяславський повіт на Волині, де із селянами ліквідовує поміщицькі маєтки. Згодом тим самим займається в Овруцькому повіті. А в цей час німці зайняли Київ, і його партійні зв'язки обірвалися.

Поліщук добирається до рідного села. Розбурхане революцією, воно жило тривожно в очікуванні великих змін. Костянтин і тут не сидів склавши руки. Разом з ровесниками відвідував клуб «Просвіти», захоплювався грою у драматичному гуртку, намагалися навчити неграмотних земляків читати і писати, тлумачити події, які розгорталися[4].

У січні 1919 р. він став комісаром червоноармійського бронепоїзда № 4 і дійшов у ньому до Уральська. Уральськ зайняла Чапаєвська дивізія, і до неї увійшов загін курсантів. Невдовзі командир Тріандафілов відрядив Поліщука до Москви до Л.Д. Троцького з доповідною про становище на фронті.

Молодий і освічений подолянин був призначений заступником комісара 8-х Московських курсів. У березні 1919 р. Поліщука відрядили у Пензу — вже комісаром кулеметних курсів, де прослужив до кінця 1920 р.

У грудні його переводять до Москви на посаду комісара курсів полкових і батальйонних командирів, а після цього — начальником знаменитої школи «Выстрел». А вже в серпні 1921-го призначають комісаром вищої військової електротехнічної школи у Сергійовому Посаді. Згодом школу реорганізовують в академію, де він залишається комісаром до кінця 1922 р., стає слухачем академії, щоб здобути вищу освіту. Академію переводять в Ленінград, і туди переїздить Поліщук[5].

Відомо, що після смерті Леніна Ленінградська парторганізація була в опозиції до Сталіна, місцеві більшовики підтримували Зінов'єва, Камєнєва, Троцького та інших. У тій політичній боротьбі, яка не обминула й стін академії, Поліщук підтримував Сталіна.

В 1927 р. закінчив навчання, і його залишили ад'юнктом[6]. Займався викладацькою роботою, читав курс політекономії, політграмоту, завідував лабораторією, а в липні 1931 р., коли створювались галузеві академії, його призначають начальником і комісаром Ленінградської військової електротехнічної академії. Був одружений: дружина Єлизавета Василівна, домогосподарка, сама з міста Пензи, у них двоє доньок — Зоя та Ізольда[7].

Ніби й спокійне життя в начальника академії. Можливо, було б таким, коли б не внутріпартійна боротьба, не чистки, не пошуки «ворогів народу», які провадило НКВД, особливо активно після вбивства С.М. Кірова. У суспільстві заохочувались і широко практикувались доноси, стеження і підслуховування, наклепництво, прагнення якнайбільше викрити «шкідників», замаскованих контрреволюціонерів, шпигунів.

Поліщук пройшов всі чистки. На одній з них 3 жовтня 1929 р. між ним і членами комісії відбувся такий діалог:

— «Выпиваете?

— Нет.

— Принимаете ли меры против ношения женой сережек?

— Она теперь не носит.

Постановили: Оставить в партии».

На відкритих партійних зборах з наступної чистки парторганізації академії 13 листопада 1933 р., коли постало питання про відповідність Поліщука званню більшовика, виступили його співпрацівники, які охарактеризували свого начальника:

«ДОЛГОВ: тов. Полищук не прав, говоря, что у него либерализм, слабость в руководстве, он твердый командир и очень хороший товарищ. Обращаясь к нему всегда в любых условиях, получаешь нужное и правильное руководство и помощь. Тов. Полищук, как нач. ВЭТА, на своем месте и заслуживает звания твердого большевика.

ЯКОВЛЕВ: тов. Полищук, ведущий коммунист, «неутомимый комиссар» (так звали его товарищи). По всем специальным вопросам т. Полищук прекрасно подготовлен. Я хочу отметить способность Полищука выбирать главное и на это главное направлять командование факультетов.

ЯВОРСКИЙ: Знаю тов. Полищука с 1921 г., он был первым комиссаром электротехнической академии в 1921 г., сумел сколотить вокруг себя крепкий актив, во время троцкистской оппозиции — 1923 г. был одним из немногих коммунистов, давших отпор троцкистам[8].

Відповідно характеристику подавали атестаційні документи. Ось один з них — від 31 травня 1927 р.: «Военный инженер-электрик Полищук Кост. Ефим. обладает большой волей, энергией, решимостью, сообразительностью и выдающейся инициативой. Легко разбирается в самой сложной обстановке.

Отличается большой работоспособностью, высокими моральными качествами.

Прекрасные умственные способности. Имеет особую склонность к научно-исследовательской и научно-педагогической работе. Член ВКП(б). Высоко развит в полит. и общ. отнош. Очень хороший пропагандист. Здоров.

По своей прекрасной научной подготовке, умственным способностям вполне соответствует занимаемой должности адъюнкта отделения»[9].

В атестації від 29 грудня 1928 р. зазначалося, що «весьма желательно представить т. Полищук заграничную командировку в целях усовершенствования по специальности и расширения его технического кругозора. Связанные с этим расходы, если учесть присущие ему энергию, настойчивость и наличие весьма незаурядных способностей — безусловно оправдаются в ближайшее время»[10].

Отже, йому довірили. Своїм життям і вчинками К.Ю. Поліщук не викликав досі ніякої підозри.

Не поривав він зв'язки і з рідним селом. Дізнавшись про скрутне становище школи, пише в листопаді 1935 р. листа завідуючому райвідділом народної освіти: «Я получил от своей сестры — учительницы новооткрытой школы в с. Сальнице — Полищук А.Е. письмо с тяжелым положением школы с учебными пособиями (карты, тетради, бумага, карандаши и т.д.). В порядке шефства Академия могла бы оказать некоторую помощь школе в этом направлении. Я просил председателя Сельсовета с. Сальницы сообщить мне, что и в каком количестве для школы нужно, чтобы можно было помочь. Прошу Вас сообщить мне о необходимой шефской помощи школе. Я с готовностью, что только можно, сделаю для школы моего родного села».

Пише такий же лист і секретарю Уланівського райкому партії. В село було надіслано не лише наочне приладдя, але й цвяхи, скло. Відрядив в Сальницю свого ад'ютанта, який ознайомився з роботою сільгоспартілі, школи, виступив на зборах перед колгоспниками і добре слово сказав про їхнього земляка[11].

А тим часом репресивні органи захоплювали в свої тенета все більше й більше людей. Були заарештовані і засуджені деякі працівники академії.

Збиралися чорні хмари і над Поліщуком. Чи відчував він їх? Напевно.

Перший донос на Поліщука написав 26 лютого 1937 р. батальйонний комісар науково-випробувального автобронетанкового полігону РСЧА, член ВПК(б) з 1919 р., колишній працівник академії М.Г. Долгов: «Сов. секретно. Москва. Полит. управление РККА.

От бывших моих сослуживцев по ВЭТА РККА В.М. Говядкина., члена ВКП(б) с 1917 года и Рыбалка В.И. члена ВКП(б) с 1918 года, я получил сведения, что примерно в 1933–1934 гг. начальника Академии т. К.Е. Полищука дважды посетил Н.И. Бухарин, при чем организация этих встреч лежала на бывш. начальнике электромеханического факультета этой академии т. В.В. Ветвицким, члена ВКП(б) с 1918 г., работающем в настоящее время Пом. Военного атташе в нашем Чехословацком Полпредстве»[12].

Через місяць після цього доносу — 26–28 березня відбулися закриті партійні збори академії. Були присутні 800 комуністів. До президії обрали К.Ю. Поліщука. Несподівано виступило кілька чоловік з гострою критикою комісара і начальника академії за притуплення пильності: звинуватили в тому, що дав притулок у стінах навчального закладу викладачам-троцькістам[13].

Звинувачення було тоді більш ніж серйозним, по суті, грізним дзвінком, попередження, що невдовзі відбудеться арешт.

Ми можемо лише здогадуватись, з яким серцем і думками повертався додому наш земляк. Проте одне незаперечне — зрозумів, що тепер його черга стати «ворогом народу». І порятувати ніхто не міг. Важко було усвідомлювати, що в сорок років, у розквіті сил і здібностей, припинялося нормальне життя, і чи взагалі житиме.

Ще одне, очевидно, зрозумів Поліщук: його б не насмілились критикувати і звинувачувати рядові працівники. Отже, «чистильники» отримали дозвіл і команду з НКВД, діяли за їх вказівкою.

Долгов 10 квітня знову пише донос, тільки вже на ім'я парторга розвідувального управління РСЧА тов. Львова, повторюючи слово в слово свій попередній. І на цьому

не спинився, бо Поліщук ще перебував на волі. Третій донос надсилає 4 червня в політуправління РСЧА та копії Єжову і начальнику Урицьком[14].

У справі є довідка Управління НКВД по Ленінградській області від 5 липня 1937 р., у якій зазначено: «5 отделом УГБ УНКВД ЛО получены данные о том, что б. Нач. и комиссар Военно-электротехнической академии Полищук Константин Ефимович, является членом контрреволюционной военной организации и проводит к/р троцкистскую работу. Установлено, что Полищук кадровый троцкист с 1923 г. … По след. делу № 23255 – 37 г. троцкиста Яковлева А.А. установлено, что Полищук был лично связан с лидером правых Бухариным.

Кроме того, установлено, что Полищук происходит из кулацкой семьи. Родственники репрессированы как кулаки за к/р деятельность. В 1917/1919 г. Полищук принимал активное участие в деятельности петлюровской просвиты.

Сообщая об изложенном, просим санкционировать арест Полищука Константина Ефимовича и привлечении его к ответственности по ст. ст. 58–10, 58–11 УК РСФСР.

Из ВКП(б) исключен, из РККА уволен»[15].

Ордер на арешт і обшук був виписаний 10 липня. Того ж дня Поліщука заарештували. Перший допит відбувся 13 липня. Слідчий запропонував: «Перечислите следствию всех лиц, с которыми Вы имели связь за последние годы». Колишній комісар і начальник академії називає 16 чоловік, з якими «имел лично-служебную связь». Серед них: О.М. Аксьонов — начальник управління зв’язку РСЧА, Іппо — начальник військово-політичної академії, А.Г. Кучер’янц — начальник військово-медичної академії, Д.Д. Тризна — начальник артилерійської академії.

На запитання: «Дайте показания о Ваших связях с контрреволюционным троцкистским элементом» Поліщук назвав 14 осіб, «причастных к контрреволюционной деятельности»[16].

Ми наведемо лише сім: Р.В. Лонгва — начальник управління зв’язку РСЧА, заарештований в 1937 р., безпосередній начальник Поліщука;

В.А. Примаков — помічник командуючого Ленінградським військовим округом;

Б.М.Фельдман — начальник управління особового складу РСЧА;

М.М. Тухачевський, Бордовський — начальник інженерної академії;

Я.Б. Гамарник. З ними він зустрічався в стінах академії і в Москві в їхніх службових кабінетах.

Наш земляк на першому допиті не визнав себе винним[17] і від того, звичайно, конвеєр забуксував. Майже чотири місяці його не чіпали — сидів у камері.

І ось читаємо протокол другого допиту, 3 грудня 1937 р., у якому Поліщук зізнається, що є «участником контрреволюционного военного заговора, существовавшего в РККА»[18]. Отже, сам собі підписав смертний вирок.

Про події, які сталися на той час, відомо з листа його дружини — Єлизавети Василівни, написаного 24 січня 1940 р. Берії:

«Можно, конечно, поставить ему вину, то, что он подписал ложные на себя показания. Первый раз его обманули, сказав, что я, его жена, тоже арестована и если муж подпишет обвинительный акт, то ему обещали меня освободить и разрешить выехать с детьми куда я пожелаю.

Этому свидетельствует тот факт, что через 5 месяцев после ареста (в 1937 г., декабрь) меня вызвали к мужу на свидание в кабинет следователя Полякова и разрешили продуктовую передачу. Как Вам известно, тов. Нарком, по закону до конца следствия обвиняемым не разрешается свидания, а передачи только денежные. Меня, конечно, «подготовили», что можно говорить мужу и что нельзя, но о главном предупредить забыли.

Первый вопрос, который мне задал муж, это — долго ли я сидела в тюрьме. Он сразу как-то весь осунулся и позеленел, когда я ему ответила, что не была арестована. Потом я догадалась, в чем дело, когда муж сказал «я дорогой ценой купил это свидание с тобой». Второй раз он подписал уже искалеченный и тяжело больной, не выдержав всех «методов» следствия 18-ти следователей».

Зібрали енкаведисти компромат на Поліщука і в рідній Сальниці: дев’ять односельців дали негативні свідчення — голови сільради і колгоспу, два колгоспники, завідувач господарством школи та інші. Майже всі звинувачували його за участь у «Просвіті», що батько був куркулем, тримав наймитів, навіть шефство над школою подали як ворожий прояв[19].

При обшуку в Поліщука знайшли записку: «Дорога Москва-Полюс-Смит-Сиэтль-Сан-Франсиско. Фриско. Организация путешествия вдоль дороги. Полет туда и обратно. Напрасно. Только туда, но не обратно. Льется песня»[20]. Слідчий доскіпувався: чому «напрасно?». Відповідав, що технічно неможливо здійснити такий переліт без посадки.

Нарешті, 2 липня 1939 р., майже через два роки після арешту, постановою Особливої наради НКВД СРСР Поліщук був ув’язнений на 8 років у виправно-трудові табори[21]. Йому пощастило — залишився живий. Після «суду» його лікують в обласній тюремній лікарні імені доктора Гааза і відправляють на Колиму.

Тодішній Нарком оборони К.Є. Ворошилов на засіданні Військової ради 29 листопада 1939 р. сказав: «Увесь 1937 і 1938 рр. ми повинні були нещадно чистити свої ряди, безжалісно відсікати заражені частини організму до живого здорового м’яса, очищаючись від огидної зрадницької гнилі… За увесь час ми вичистили понад чотири десятки тисяч осіб. Ця цифра переконлива. Але саме тому, що ми так безжально розправлялися, ми можемо тепер з певністю сказати, що наші лави міцні».

Які вони були «міцні», засвідчив маршал Г.К. Жуков: «Коли під Москвою наступали фашисти — триста осіб вищого командного складу сиділи з 1937 р. у підвалах на Луб’янці. Їх ні на чому було вивезти — усіх розстріляти. А на фронті у цей час полками командували лейтенанти».

Втім, справжнє табірне життя обминуло нашого земляка, і сліди його не загубилися. Навіть за тоталітарного режиму цінувалися висококваліфіковані кадри, до того ж у військовій техніці. У справі підшитий витяг з «Указа Президиума Верховного Совета СССР от 8/VШ–47 г.

За плодотворную работу в области развития авиационной техники в связи с двадцатипятилетием Опытно-конструкторского Бюро тов. А.Н. Туполева.

НАГРАДИТЬ:

Орденом Красной Звезды т. Полищука Константина Ефимовича».

Далі надибуємо на такий документ:

«ХАРАКТЕРИСТИКА

Тов. Полищук Константин Ефимович, 1897 г. рождения, образование — высшее. Окончил Ленинградский электротехнический институт. Беспартийный.

В авиационной промышленности работает с 1939 г. За период своей работы на заводе (1939 г.) тов. К.Е. Полищук проявил себя как разносторонний высококвалифицированный специалист в области оборудования. Наличие большой эрудиции, наряду с резко выраженной склонностью к проникновению в сущность встающих перед нами технических проблем, связанных с постройкой нашего опытного производства. Наряду с этим тов. К.Е. Полищук вел и ведет большую педагогическую работу как на заводе, так и в МАИ на кафедре оборудования.

Возглавляя работу лаборатории электро-радиооборудования, тов. К.Е. Полищук зарекомендовал себя, как хороший организатор, сумевший организовать коллектив лаборатории, несмотря на ряд технических затруднений и препятствий. Инициативен, много работает над собой. Имеет изобретательские наклонности, что позволило ему разработать в лаборатории электрический бензограф, для измерения напряжения в конструкциях и емкостный бензиномер.

Принимает участие в общественно-политических проводимых мероприятиях. Пользуется техническим авторитетом у работников ОКБ и завода.

Тов. К.Е. Полищук награжден орденом «Красной Звезды» и медалью «В память 800-летия Москвы».

Характеристика дана для представления в ОНУ (отдел найма и увольнения).

Зам. Главного Конструктора Базенков,
30/V – 53 г.»[22].

Отже, після вироку його відразу направили на 156 Державний Союзний завод. У перемозі над фашистами є частка праці нашого земляка, який творив грізну техніку — бойові літаки. У 1955 р. К.Ю. Поліщук написав листа в Комітет партійного контролю при ЦК КПРС стосовно реабілітації. У зв'язку з цим було опитано багато колишніх в'язнів, що залишилися в живих, які знали його. Всі вони якнайкраще відгукнулися про нього.

Розшукали і М.Г. Долгова, якого 13 жовтня 1945 р. у званні підполковника звільнили з армії в запас по хворобі. Одначе надійшла довідка від 5 серпня 1955 р. з Виноградської районної лікарні, що у Московській області, у якій написано: «Дана в том, что Долгов Михаил Григорьевич, 56 лет, по состоянию здоровья в настоящее время нуждается в постельном режиме. Диагноз — саркома лимфатических паховых желез с метастазами во внутренние органы и хронический алкоголизм». Як мовиться, коментарі зайві.

Трибуналом Ленінградського військового округу 10 лютого 1956 р. К.Ю. Поліщука було реабілітовано. Тоді він проживав у Москві, працював начальником лабораторії п/с 116[23]. Доля виявилась милостивою до нього.

Примітки:

[1] Державний архів Вінницької області (ДАВО). — Ф. Р–6023. — Оп. 4 — Спр. 15934. — Т. 1. — Арк. 2–3.

[2] Там само. — Т. 2. — Арк. 390.

[3] Там само. — Арк. 377 зв.; 390.

[4] Там само. — Т. 1. — Арк. 169.

[5] Там само. — Т. 2 — Арк. 377 зв.–379.

[6] Там само. — Арк. 390–393.

[7] Там само. — Т. 1. — Арк. 12 зв.–17.

[8] Там само. — Т. 2. — Арк. 395.

[9] Там само. — Арк. 399.

[10] Там само. — Арк. 400 зв.

[11] Там само. — Арк. 255–260 зв.

[12] Там само. — Т. 1. — Арк. 227–228.

[13] Там само. — Т. 2. — Арк. 265–272.

[14] Там само. — Т. 1. — Арк. 229–230 зв.

[15] Там само. — Арк. 1.

[16] Там само. — Арк. 13–15.

[17] Там само. — Арк. 16, 20

[18] Там само. — Арк. 22.

[19] Там само. — Арк. 155–201.

[20] Там само. — Арк. 238.

[21] Там само. — Арк. 255; 258

[22] Там само. — Арк. 388–389.

[23] Там само. — Арк. 441, 444, 397.

А. Давидюк

ЧУЖІ СЕРЕД СВОЇХ

Асауляк Семен Михайлович, 1878 р. н., народився в м. Балта Одеської обл., проживав у м. Вінниця, українець, із селян, член ВКП(б) в 1918– 1923 рр., освіта початкова, одружений, пенсіонер. Арешт. 30.05.1938 р. Звинувач. за ст. ст. 43–2, 54–11 КК УРСР. За вироком Вінницького облсуду від 26.08.1938 р. засуджений до розстрілу. Ухвалою Верховного суду СРСР 03.10.1938 р. розстріл замінено позбавленням волі на 10 років ВТТ. Реабіл. 03.07.1941 р. Верховним Судом СРСР.

Борисов Костянтин Петрович, 1888 р.н., народився в м. Москва, Російська Федерація, проживав у м. Вінниця, росіянин, із робітників, член ВКП(б) в 1918–1928 рр., освіта початкова, завгосп контори «Мурманторг», одружений, одна дитина. Арешт. 04.06.1938 р. Звинувач. за ст. ст. 54–2, 54–11 КК УРСР. За вироком Вінницького облсуду від 26.08.1938 р. засуджений до розстрілу. Ухвалою Верховного Суду СРСР 14.11.1938 р. розстріл замінено позбавленням волі на 10 років ВТТ. Реабіл. 03.07.1941 р. Верховним Судом СРСР.

Вдовин Мирон Родіонович, 1887 р.н., народився в м. Кустанай, Казахстан, проживав у м. Вінниця, росіянин, із селян, освіта початкова, кандидат у члени ВКП(б) в 1917–1920 рр., голова каси допомоги при Вінницькому міськвідділі соцзабезпечення, одружений. Арешт. 30.05.1938 р. Звинувач. за ст. ст. 54–2, 54–11 КК УРСР. За вироком Вінницького облсуду від 26.08.1938 р. засуджений до розстрілу. Ухвалою Верховного Суду 14.11.1938 р. розстріл замінено на позбавлення волі на 10 років ВТТ. Реабіл. 03.07.1941 р. Верховним Судом СРСР.

Диклер Ілля Мойсейович, 1881 р.н., народився в с. Селище, Тиврівського р-ну, проживав у м. Вінниця, єврей, із ремісників, малописьменний, член ВКП(б) в 1919–1934 рр., без певного місця роботи, одружений, четверо дітей. Арешт. 24.04.1938 р. Звинувач. за ст. ст. 54–10, 54–11 КК УРСР. За вироком Вінницького облсуду від 11.03.1939 р. засуджений на 8 років ВТТ. Реабіл. 30.06.1992 р. Генеральною прокуратурою України.

Зак Борис Овсійович, 1891 р.н., м. Кременець, Тернопільська обл., проживав у м. Вінниця, єврей, із міщан, освіта початкова, член ВКП(б) в 1917–1921 рр., заступник керуючого контори «Укрпостач», одружений, 3 дітей. Арешт. 05.06.1938 р. Звинувач. за ст. ст. 54–2, 54–11 КК УРСР. За вироком Вінницького облсуду від 26.08.1938 р. засуджений до розстрілу. Ухвалою Верховного суду СРСР 02.12.1938 р. розстріл замінено 10 роками тюремного ув'язнення. Реабіл. 03.07.1941 р. Верховним судом СРСР.

Ісерзон Ізраїль Ісакович, 1894 р.н., народився у м. Вінниця, єврей, із службовців, освіта початкова, член ВКП(б) в 1919–1921 рр., інспектор громадського харчування облспоживспілки, одружений, двоє дітей. Арешт. 05.06.1938 р. Звинувач. за ст. ст. 54–2, 54–11 КК УРСР. За вироком Вінницького облсуду від 26.08.1938 р. засуджений на 10 років тюремного ув'язнення. Реабіл. 03.07.1941 р. Верховним судом СРСР.

Соколов Микола Маркович, 1892 р.н., народився в м. Вінниця, українець, із робітників, освіта початкова, сторож дезстанції, одружений, одна дитина. Арешт. 05.06.1938 р. Звинувач. за ст. ст. 54–2, 54–11 КК УРСР. За вироком Вінницького облсуду від 26.08.1938 р. засуджений на 10 років ВТТ. Реабіл. 03.07.1941 р. Верховним судом СРСР.

Соловйов Хома Степанович, 1900 р.н., народився в м. Вінниця, українець, із робітників, освіта початкова, бригадир суперфосфатного заводу, одружений, троє дітей. Арешт. 08.06.1938 р. Звинувач. за ст. ст. 54–2, 54–11 КК УРСР. За вироком Вінницького облсуду від 26.08.1938 р. засуджений на 10 років ВТТ. Реабіл. 03.07.1941 р. Верховним судом СРСР.

Чорнолуцький Гнат Леонтійович, 1898 р.н., народився в м. Віниця, росіянин, із робітників, малописьменний, каменяр, одружений, одна дитина. Арешт. 05.06.1938 р. Звинувач. за ст. ст. 54–2, 54–11 КК УРСР. За вироком Вінницького облсуду від 26.08.1938 р. засуджений на 10 років ВТТ. Реабіл. 03.07.1941 р. Верховним судом СРСР.

Козіс Лука Савович, 1886 р.н., народився на хуторі Козіси Кобеляцького р-ну Полтавської обл., проживав м. Вінниця, українець, із селян, освіта 5 класів гімназії, член ВКП(б), виконувач обов'язків голови Вінницького облвикон-кому, одружений, двоє дітей. Арешт. 22.03.1938 р. Звинувач. за ст. ст. 54–2, 54–7, 54–8, 54–11 КК УРСР. За вироком Верховного Суду СРСР від 05.10.1938 р. розстріляний 05.10.1938 р. Реабіл. 30.03.1957 р. Верховним Судом СРСР.

11 червня 1937 р. на засіданні Верховного Суду СРСР під головуванням В. Ульриха. члени суду — Будьонний, В. Блюхер, П. Дибенко, Б. Шапошников та інші воєначальники громадянської війни — одностайно винесли смертний вирок колишнім своїм побратимам М. Тухачевському, І. Уборевичу, А. Корку, Й. Якіру, Р. Ейдеману, В. Примакову та іншим. Наступного дня усіх засуджених було розстріляно за командою В. Блюхера, над яким уже нависла зловісна тінь смерті.

Ніби лавина з гір, з Москви до союзних та автономних республік[1], а від них — до областей, районних центрів посипалися телеграми та різні розпорядження «шукати ворогів народу» серед колишніх учасників громадянської війни, червоногвардійців та червоних партизанів. «Потім, — пояснював заступник начальника 4-го відділу управління НКВД по Вінницькій області Л.Н. Ширін, — прийшла з Києва директива, що на Україні викрито підпілля серед колишніх червоних партизанів. Директива була за підписом наркома внутрішніх справ Успенського. Корабльов (начальник управління НКВД) наклав резолюцію: «Негайно приступити до арештів». «Питання стояло так, що навіть, якщо нічого нема, на людину, треба знайти який-небудь матеріал спеціально, знайти свідків, провести документування»[2].

Складність для вінницьких чекістів полягала в тому, що ніякої підпільної організації серед червоних партизанів не існувало. Навпаки, при Вінницькому облвиконкомі працювала Комісія по справах колишніх червоних партизанів та червоногвардійців, яка активно проводила широкомасштабну пропаганду і агітацію за радянську владу.

Колишні партизани, виступаючи перед населенням, вихвалялися тим, що у важкі 1918–1919 рр. громадянської війни вони рішуче стали на бік більшовиків, поповнили ряди більшовицької партії, в тилу гетьманських військ та Директорії УНР організували партизанські загони.

Особливу увагу червоні партизани надавали вихованню молоді на традиціях боротьби за більшовицьку владу. Вони брали активну участь у військово-патріотичній естафеті «Дорогами Щорса», настирливо підкреслюючи свою роль у розгромі армій Центральної Ради, УНР, Гетьманату та Директорії УНР.

Після зміцнення радянської влади більшовики не забули тих, хто їх підтримав у скрутний момент. У лютому 1928 р. ВУЦВК та Раднарком УРСР прийняли постанову про пільги та переваги, які встановлювалися для колишніх червоних партизанів та червоноармійців і їх сімей. Йшлося, зокрема, про пільги щодо фінансового податку, сільського господарства, сільськогосподарського кредиту, надання посад в цивільних установах, на підприємствах, в організаціях робітничо-селянської інспекції, переваги у поліпшенні житлових та побутових умов, охорони здоров'я, соціального забезпечення та народної освіти. Пільгами та перевагами користувалися не тільки безпосередні учасники-партизани, але й члени їх сімей.

Усі партизани були поставлені на облік у Вінницькій обласній та міській партизанських комісіях, які ревно пропагували їх подвиги[3]. Комісії організовували куточки в обласному краєзнавчому музеї з особистими речами та документами партизанів, влаштовували виступи на урочистих піонерських лінійках, різних комсомольських зібраннях, в трудових колективах. Їх виступи сприймалися як геройство і особлива заслуга перед радянською владою. Але директива наркома внутрішніх справ про арешти партизанів — вказівка, яка обов'язкова для виконання!

Вихід зі скрутного становища було знайдено, але він був примітивним і ще раз свідчив про обмеженість вінницьких енкаведистів. На той час у провадженні слідчих НКВД була справа неіснуючого сіоністського правого Бунду. Слідство було в розпалі, більшість «бундівців» після жорстоких тортур обмовила себе і чекала суду. Заступник начальника четвертого відділу управління НКВД Редер встановив, що серед бундівців є червоний партизан І.М. Диклер. Викликали, нещадно побили і примусили скласти список української контрреволюційної антирадянської організації із червоних партизанів. Надломлений важкими допитами, І.М. Диклер по пам'яті склав досить великий список — всього 28 чоловік[4], але біда полягала в тому, що в списку майже усі були євреї. З погляду, що організація мала бути українською, такий список забракували, а І.М. Диклера знову жорстоко побили за те, що «переплутав» український націоналізм із єврейським сіонізмом.

Нового свідка шукали недовго. У Вінницькій тюрмі в той час перебував під слідством колишній заступник голови Вінницького облвиконкому, що виконував обов'язки голови , Л.С. Козіс — активний учасник жовтневого перевороту в Орловській губернії, з 1919 р. — голова Липецького ревкому, в 1920 р. був направлений ЦК РКП(б) уповноваженим продовольчим комісаром, щоб викачувати хліб у голодних селян Київського, Звенигородського, Таращанського та Бердичівського повітів. Тепер Л.С. Козіс проходив у справі підпільної антирадянської організації і зносив страшенні побої. Колишній слідчий В.О. Лаврентьєв, розповідаючи про кімнату № 51, де

проводив допити слідчий Редер, сказав: «Пам'ятаю, одного разу туди завели арештованого Козіса і зайшли Ширін та Редер. Через деякий час Козіса звідти вивели і привели до мене у кабінет. У мене Козіс сів на стілець, і я звернув увагу, що стілець, на якому сидів Козіс, став одразу мокрим від крові»[5].

Інший свідок репресій, С.Я. Урланг, згадуючи про арешти червоних партизанів, розповідав таке: «Протягом місяця мені довелося заступати секретаря 4-го відділу. Сидів я тоді в кімнаті по сусідству з кабінетом Ширіна і бачив, як до нього на допит привели арештованого Козіса. Шуму в кабінеті Ширіна не було. Тоді Козіса повели до Редера. Звідти почулися крики... І Козіс почав давати свідчення… За його свідченнями було арештовано 10 видатних колишніх червоних партизанів»[6].

Як розповідали багато арештованих, в тюрмі від колишнього респектабельного заступника голови облвиконкому нічого не залишилось. В результаті надзвичайно жорстоких знущань уся голова у Козіса Л.С. була побита, на спині та сідниці були вирвані шматки м'яса. А найголовніше — це уже була людина надломлена психічно, напівбожевільна. Він був доведений до такого стану, що давав свідчення на замовлення на будь-яку задану тему. Колишній заступник начальника відділу Вінницького управління НКВД Майструк свідчив таке: «Козіс сам «розкрив» 4 лінії партизан, «молоду генерацію» — (сфабрикована справа комсомольских працівників — Авт.) та інші. Ці лінії — результат найжорстокіших побоїв, і тому не дивно, що Козіс назвав чотири організації. При таких умовах він міг дати і 204»[7].

Одного разу Л.С. Козіса викликав до себе в кабінет заступник начальника четвертого відділу Л.Н. Ширін. Коли переляканий Л.С. Козіс переступив поріг кабінету начальника, той на диво зустрів його люб'язно і навіть піднявся зі стільця. Але ще більше його вразив знайомий запах, якого він уже давно не відчував. Так могли пахнути тільки котлети. Одночасно у звичній обстановці кабінету начальника Л.С. Козіс на шафі побачив газету, в яку була загорнута знайома дубова ніжка від стільця — найважче знаряддя екзекуцій арештованих тюрми. Посміхаючись, начальник попрямував до шафи. «Знову буде бити», — подумалось Л.С. Козісу. Але начальник відкрив шафу і дістав з неї тарілочку з котлетами ще й цілу білу булку. Усе поставив перед Л.С. Козісом і запросив до їжі. Після пісної тюремної баланди котлети здавалися солодкими і були з'їдені в одну мить. На лобі і по усьому тілу виступив густий солоний піт, від якого засвербіли рани. Почалася розмова про справи в області, підготовку до жнив. Так дійшли до червоних партизанів. Начальник попросив скласти список червоних партизанів і дати показання про їх антирадянську діяльність.

Л.С. Козісу відступати було нікуди: котлети і булку назад не повернеш, та й дубова ніжка на шафі, в яку начальник поставив пусту тарілку, нагадувала про важкі наслідки на випадок відмови дати свідчення.

Повернувшись до камери, Л.С. Козіс склав новий список неіснуючої «антирадянської української націоналістичної військово-повстанської організації» у Вінницькій області, до якої заніс 8 чоловік:

— Зака Бориса Овсійовича — заступника керуючого Вінницьким відділенням Київського УТК «Головпостачбуду», до жовтневого перевороту — робітник друкарні, член РКП(б) з 1917 р. по 1921 р. (виключений «як чиновник, який ніколи не проводив партроботи»)[8], командир партизанського загону під час громадянської війни;

— Борисова Костянтина Петровича — завгоспа перевалочного пункту Вінницької заготконтори «Мурманськторгу», до 1917 р. — москвич, паркетник, з 1919 р. по1928 р. член РКП(б) (виключений за пияцтво), у Вінниці з 1917 р. — член трійки, командир червоно-гвардійського загону самокатчиків, в 1919 р. — 1920 рр. інспектор Подільської радянської міліції, командир партизанського загону;

— Вдовіна Мирона Родіоновича — голову каси взаємодопомоги при міськсоцзабезі м. Вінниці, до 1917 р. — чоботар, в роки громадянської війни — командир партизанського загону в м. Хмільнику, служив у 44 радянській дивізії І. Дубового (теж репресований), член РКП(б) з 1917 р. по 1920 р. (вибув механічно);

— Асауляка Семена Михайловича — персонального пенсіонера місцевого значення, раніше — робітник, активний учасник партизанського руху в Тамбовській губернії, в Україні, в 1919–1920 рр. командир ескадрону при ВЧК, ад'ютант з особливих доручень коменданта м. Вінниці, заступник голови ЧК м. Вінниці; член РКП(б) з 1918 р. по 1923 р. (вибув механічно);

— Іссерзона Ізраїля Ісааковича — інспектора громадського харчування Вінницької облспоживспілки, брав активну участь в боях у партизанських загонах в Конотопі, Бахмачі, Полтаві, згодом служив у Комуністичному батальйоні політбійцем, член КП(б)У з 1919 р. по 1921 р. (виключений за погану роботу на посаді секретаря партосередку);

— Соловйова Фому Степановича — бригадира котельної бригади суперфосфатного заводу, активного учасника партизанського руху в роки громадянської війни;

— Соколова Миколу Макаровича — сторожа каналізаційних споруд дезстанції м. Вінниці, активного учасника партизанського руху;

— Чорнолуцького Гната Леонтійовича — каменяра другого відділення міліції м. Вінниці, активного учасника партизанського руху[9].

Запропонований список на 8 колишніх партизанів був схвалений керівництвом обласного управління НКВД, і одразу ж почалися арешти. Проте арештували не тих, кого потрібно. Адже ставилося завдання розкрити «антирадянську українську націоналістичну військово-повстанську організацію», тобто вона мала складатися з українців. Сповнені бажання швидко збити підпільну організацію та успішно відрапортувати наркому НКВД, слідчі, мабуть, не помітили, що до неї потрапили євреї Б.О. Зак та І.І. Іссерзон, росіяни — К.П. Борисов, М.Р. Вдовін , Ф.С. Соловйов, М.М. Соколов. Стомлений важкими побоями, нелюдським знущанням, партизан К.П. Борисов в листі до наркома внутрішніх справ СРСР Л.П. Берії знайшов сили, щоб іронічно прокоментувати цей список такими словами: «Вважаю необхідним вказати, що начальник 4-го відділення, схваливши другий список, представлений Козісом, в якому фігурували усі ми, прийняв нас, очевидно, за українців. У той час, як серед нас немає жодного українця, а усі ми росіяни — я москвич, Вдовін — сибіряк, Соловйов Фома та Чорнолуцький Ігнатій із російських старовірів, Асауляк — із молдаван с. Миронівка за три версти від Балти Молдавської АРСР та три євреї — Зак Борис, Іссерзон і вихрест Соколов Микола Миронович. Цього начальник 4-го відділення не врахував. Йому потрібно було зробити нас українцями»[10].

Але національність — не єдине, що не врахували чекісти. Куди складніше складалася справа зі звинуваченнями, яких, звісно, у слідчих не було і не могло бути.

До того ж колишні партизани — люди напіввійськові — виявилися «твердим горішком», не поспішали себе обмовляти. У висновку помічника військового прокурора військюриста другого рангу Дворенка від 25 січня 1940 р. говориться: «в травні місяці 1938 р. у відділенні, яким керував Редер, у слідчого Дудника знаходилась у виробництві справа по звинуваченню громадян міста Вінниці — Зака, Іссерзона, Вдовіна, Соколова і ін. у числі 8-ми чоловік, за участь в підпільній антирадянській партизанській повстанській організації. Не маючи на час арешту ніяких компрометуючих матеріалів відносно Зака, Іссерзона та інших осіб, заарештованих у цій справі, як окрім того, що в минулому вони були червоними партизанами, Редер, як начальник відділення, спільно зі своїми підлеглими слідчими Дудник, Антонов, Гуня, при активній участі колишнього заступника начальника четвертою відділу управління Ширіна, шляхом застосування фізичних заходів впливу, систематичного страхітливого биття, інсценування розстрілу, арештів, змусили всіх заарештованих по цій справі «дати» показання про свою контрреволюційну діяльність і про «вербування» один одного в організації».

Спочатку слідчі вели себе на диво спокійно, зустрічі із арештованими партизанами були короткими, закінчувалися «дружніми» порадами на зразок «іди до камери і добре подумай». Якщо навіть били, то чужими руками. Колишній партизан І.І. Іссерзон у листі до прокурора розповідав, що спочатку на допитах, за командою слідчого Шаламова, його допитував і жорстоко бив інший заарештований Лесник Дмитро.

Окремі слідчі спиралися на свій «актив», який відсиджувався в камерах і отримував завдання психологічно впливати на побитих та спантеличених арештантів. До «активу» належали арештовані, яким брехливо обіцяли покращення їх долі, і вони, надломлені важкими тортурами, в це безпідставно вірили. Більшість «активістів» призначалася старостами камер. Вони з удаваним співчуттям зустрічали арештованих після важких допитів, разом з іншими арештованими рахували синці на тілі, а далі підсідали до розгубленої жертви, щоб дати життєво-практичні поради, як можна зберегти здоров’я, послухавшись слідчого. Коли ж розсудливі поради не діяли, «активісти» різко переходили до погроз, називаючи, якими методами будуть діяти слідчі під час наступної зустрічі.

Більш детально про дії тюремних «активистів розповів у згадуваному листі до Л.П. Берія червоний партизан К.П. Борисов: «У комендатурі у мене відрізали усі ґудзики не тільки на верхньому одязі, але й на нижній білизні. Після цього мене кинули до камери тюрми НКВД зі словами: «Староста, обработать»! В камері староста оголосив мені «порядок», і тут же я від нього дізнався, що з цієї камери відправили у в’язницю червоного партизана т. Вдовіна, який нібито засвідчив, що він, Вдовін, мною завербований. Я, зрозуміло, цьому не повірив, так як Вдовін мене мало знає. Знає з чуток, що я під час громадянської війни був командиром червоних партизанів. Один із арештованих по камері, член партії, завідуючий кадрами обкому партії т. Карельський попередив мене, що старостами, звичайно, призначаються провокатори, які допомагають слідчим створювати усі можливі фактичні справи.

Через кілька годин мене викликали до слідчого Антонова, в кабінет № 74. Привели без крику, і слідчий також не кричав, а задав мені лише 3 запитання: до якої організації належу, хто мене завербував і кого я завербував? Я заявив йому, що я являюся членом

профспілки, а там ніяких вербовок немає. Слідчий Антонов засміявся і сказав: «Піди ще відпочинь у камері і порадься зі старостою. Заарештований, він артист опери і тебе не підведе, і дасть гарну пораду». І тут же мене відпустили в камеру № 6. Мені стало все ясно — в НКВД пролізли фашисти. О першій годині ночі 6.VI мене викликали в кабінет № 74 до Антонова, який мене протримав до 6 години ранку. Увесь час я стояв на ногах біля стіни. Слідчий Антонов вимагав від мене відповіді на задані запитання. Я йому відповідав, що запитання ці дурниця і відповідати на них я не буду. Тоді слідчий Антонов почав мені завдавати ударів по усьому тілу і, нарешті, ногою випхав із кабінету і віддав конвоїру для відправки в камеру № 6. Староста камери, побачивши мене побитим, порадив підписати все, що напише слідчий, аби лише зберегти здоров'я, і тут же додав, що коли я не підпишу, наді мною буде здійснена інквізиція»[11].

Але слідчі не знали, що залякати червоних партизанів було важко. Усі вони пройшли школу підпільної боротьби, воювали впродовж громадянської війни, а тому сміливо дивилися смерті у вічі. Наприклад, той же К.П. Борисов за роки громадянської війни був дев'ять разів поранений, йому двічі вдалося тікати з-під розстрілу: перший раз — від контррозвідки Директорії, другий — від галицьких січових стрільців. Партизани були впевнені, що з ними трапилося непорозуміння, яке незабаром проясниться, а поки необхідно протриматися.

Йшли дні, минали тижні, а слідство затягувалося. Тоді чекістів знову виручив Л.С. Козіс. 28 червня 1938 р. він підписав протокол допиту, складений заступником начальника 4-го (секретно-політичного) відділу старшим лейтенантом Л.Н. Ширіним, та виконуючим обов'язки начальника 2-го (оперативного) відділу сержантом Редером, в якому обмовляв уже давно розстріляного колишнього голову облвиконкому О.Л. Триліського керівником неіснуючого обласного партизанського повстанського комітету. У сфальсифікованому протоколі, який склали самі Ширін та Редер, вказувалося на якийсь міфічній повстанком, що постійно мінявся. Спочатку до нього входили Триліський, Яцевський та Козіс, а після арешту Триліського до керівництва прийшли секретар Вінницького обкому КП(б)У Співак і голова обласного ТСО Авіахіма (товариство сприяння обороні, авіаційному і хімічному будівництву) Зеленков.

Чимала роль у протоколі відводилася самому Л.С. Козісу. За дорученням І.С. Співака, він нібито завербував до повстанкому свого колишнього друга Б.О. Зака, якому одразу ж знайшлося конкретне завдання, і він почав формувати у Вінниці загін із колишніх червоних партизанів та червоногвардійців.

Робота закипіла, а І.С. Співак все нарощував темпи. Він поставив завдання «формувати» загони не тільки із рядових червоних партизанів та червоногвардійців, але активно залучати до загонів високопоставлених військових начальників Червоної армії та відомих партизанських з'єднань. Навіть у цій складній обстановці Л.С. Козіс опинився на висоті. Він вийшов на Березовського — директора тресту будівельних матеріалів, колишнього заслуженого партизанського командира, потім комісара однієї із частин бригади Котовського, якого з чудовою легкістю завербував до повстанкому. Блискавично пройшла операція по вербуванню Булатова — колишнього капітана Червоної армії, Дзержинського — у минулому начальника Волинської губернської

міліції. Через Березовського вийшли на командний склад Вінницького гарнізону, і там з'явилися «свої люди».

Аналіз сфабрикованих протоколів допитів, матеріалів суду, свідчень арештованих дає можливість прослідкувати, як слідчі-енкаведисти крок за кроком грубо і знахабніло ліпили неіснуючу антирадянську націоналістичну військово-повстанську організацію червоних партизанів та червоноармійців. Спочатку події нас переносять на кінець 1934 р., коли сам голова партійної контрольної комісії Вінницького обкому КП(б)У Михайлов після тривалої бесіди на різні політичні теми завербував для підпільної антирадянської роботи Б.О. Зака. При цьому Михайлов довірливо заявив Б.О. Заку, що підпільні організації із колишніх партизанів уже існують в усій Україні, а загальне керівництво рухом здійснюється «большим человеком» із Раднаркому УРСР. Організація суворо законспірована і діяти вона повинна тільки за вказівкою із Центру, який знаходиться у Москві та Києві[12].

Усі арештовані під нещадним фізичним тиском слідчих одностайно заявили, що їх військово-повстанська організація ставила своїм кінцевим завданням відірвати Україну від Радянського Союзу шляхом збройного повстання під час майбутньої війни фашистських держав проти СРСР з метою створення самостійної буржуазної української держави. Для здійснення збройного повстання формувалися повстанські бойові загони, які з початком війни мали здійснити ряд військових диверсій, підірвати мости стратегічного значення, зруйнувати залізниці, вивести з ладу телефонно-телеграфний зв'язок. Розпочатись повстання повинно було за розпорядженням обласного контрреволюційного військово-повстанського партизанського штабу.

Захопившись грою у війну, слідчі, які самі писали протоколи допитів, стверджували, що, готуючись до повстання, підпільна організація будувала свої бойові загони за військовим принципом, призначала командирів загонів та їх помічників, формувала диверсійні групи. Отже: на війні, як на війні! Кожен підпільник — колишній партизан — отримав конкретне бойове завдання вербувати в організацію петлюрівців, куркулів, есерів, антирадянськи налаштованих червоних партизанів, націоналістів та інших ненависників радянської влади.

Розігруючи сценарій діяльності неіснуючої підпільної групи, слідчі закономірно намагаються встановити причини антирадянської поведінки червоних партизанів — колишніх активних борців за радянську владу. У протоколі допиту сибіряка М.Р. Вдовіна, москвича К.П. Борисова та інших знаходимо таке пояснення: створення самостійної української держави конче необхідне тому, що радянська влада, за яку партизани боролися до останньої краплі крові, переродилася, національні прагнення українського народу тепер придушуються, а сама Україна перетворилася у колонію Росії[13].

Чому так різко змінилася думка про радянську владу у цих росіян, які сприяли більшовикам і задушили самостійність України в 1917–1920 рр.? Чи можна повірити в їх бажання добитися тепер державної незалежності України із зброєю в руках? Звісно, ні. Справа виявилася значно простішою. Незадоволення було викликано тим, що радянська влада замахнулася на особисті інтереси колишніх червоних партизанів і в 1935 р. ліквідувала пільги, які їм були встановлені спеціальною постановою ВУЦВК та РНК УРСР в лютому 1928 р[14]. Одночасно були розформовані партизанські комісії, які раніше діяли в республіках, областях, районах та містах.

Ці дії влади в дійсності могло викликати їх незадоволення. Саме цим скористувалися слідчі. Протоколи допитів арештованих переповнені заявами, що, з одного боку, радянська влада забула заслуги червоних партизанів і не захищає їх інтересів, з іншого, — партизани повинні «вспомнить старину» та постояти за партизанські права. «В подяку за те, — говориться у протоколі допиту Ф.С. Соловйова — що ми усіма силами намагались, ризикуючи своїм життям, допомагати радянській владі боротися з контрреволюцією, вона відібрала у нас навіть ті маленькі привілеї, які вона сама нам дала. Нас відкинули, як щось непотрібне. Колишніх партизанів всебічно почали утискувати. Не дають нам вільно жити»[15].

Слідчий Дудник у протоколі допиту Соколова М.М. пільгову політику ставить основною причиною того, що в 1933–1934 рр. у Вінниці почало формуватися партизанське підпілля. В протоколі стверджується, що колишні партизани збиралися біля кінотеатру Коцюбинського, на квартирах, влаштовували вечори. «На цих зборищах, — записано в протоколі, — були антирадянські розмови серед присутніх, які зводилися до того, що ми, червоні партизани, колись захищали радянську владу, а тепер нас утискують. Немає для нас особливих привілеїв. Усі ми зрівняні в правах з усіма громадянами»[16].

Особливо важливого значення слідчі надавали питанню озброєння червоних партизанів, пошуку неіснуючого складу зі зброєю. Як-не-як, мали справу з членами військово-повстанської організацій. Тож хіба може бути військовий повстанець без зброї? А якщо це величезна організація, яка діє у масштабах усієї республіки, то потрібно шукати спеціальні склади зі зброєю. Це могли бути найкращі речові докази.

Трохи зброї слідчі зібрали під час обшуків. На щастя, у кожного арештованого, крім партизанського значка, щось залишалось в арсеналі після громадянської війни. Наприклад, у Б.О. Зака залишилась шабля без чохла, К.П. Борисова — кинджал та рукоятка від шаблі, у С.М. Асауляка, М.М. Соколова, М.Р. Вдовіна були вилучені малокаліберні гвинтівки, Ф.С. Соловйова — мисливська рушниця. Але хіба це зброя? Що можна вдіяти рукояткою від шаблі? Навіть знайдений у М.Р. Вдовіна браунінг з 18 патронами та наган Ф.С. Соловйова не становив загрози[17].

Тому закономірно, що перед слідством стояла гостра проблема — де зберігається зброя? На це запитання Б.О. Зак як керівник організації нібито відповів, що збрляздебільшого зберігалася у членів повстанського загону, а також розраховували озброїтися в «системі Тсоавіахім»[18]. М.Р. Вдовін заявив, що йому для боротьби з ненависною радянською владою вистачило б браунінга з 18 патронами. Вперто на запитання: «Де зберігається зброя?» не давав відповіді колишній партизан К.П. Борисов. Більше того, він навіть у якійсь мірі глузував зі слідчого Антонова, називаючи таке запитання дурним або фантазією самих слідчих. Саме після цього почались здійснюватися погрози старости камери про інквізицію. «Перша інквізиція, — розповідав К.П. Борисов, — почалася з 14 червня 1938 р. «Політ з парашутом», тобто вибивання з-під мене стільця. Після падіння я отримував травми хребта і розлад шлунку, що супроводжувалися блювотою. Таких «польотів» було організовано 10 разів. Не домігшись від мене відповіді на вказані вище три запитання, мене знову відправили в камеру. А в камері чергував якийсь Бабейко Павло, який ставив мене до стінки і не давав спати 8–10 годин.

Не встиг я оклигати від першого «парашутного» катування, як на наступну ніч конвоїри, б'ючи мене, знову повели до Антонова і протримали три доби без сну, посадивши на ніжку перекинутого стільця, і чергували слідчі по черзі — Антонов, Гуня і Зборовський, які гасили недопалки цигарок в мою лису, сиву голову.

Коли я від виснаження, після декількох безсонних ночей падав з ніжки стільця, мене били ногами і чим попало. І тільки вранці о 6 годині 18.VII.38 р. я був знову відправлений конвоїрами до камери № 6, до того ж, по дорозі до камери у дворі били конвоїри.

Далі я був знову викликаний у кабінет № 74 до Антонова, де застав також начальника 4 відділу Ширіна. З кабінету № 74 мене привели в кабінет Ширіна, куди одночасно зі мною привели якогось заарештованого з орденом Леніна на грудях. Начальник Ширін, побачивши орден Леніна, зірвав його із заарештованого і кинув в куток, куди мене поставили. Я нагнувся, щоб підняти орден Леніна, але тут же на мене накинулися слідчі і почали гамселити ногами. Начальник Ширін запитав мене, чому я не відповідаю на три заданих мені запитання. Я відповів, що на такі дурні запитання вважаю зайвим відповідати. Ширін тут же розпорядився відправити мене в камеру, дорогою конвоїри «інквизиції» продовжували мене бити щодуху.

О 2 годині ночі конвоїри потягли мене знову до кабінету Антонова. Антонов накинувся на мене з биттям. Невдовзі прийшов Ширін і накинувся на мене з кулаками, почав вимагати, щоб вказав йому місце находження неіснуючого складу зброї. Я йому заявив, що це його фантазія, що про ніякий склад зброї я не маю уявлення. Тоді мене перевели в кабінет № 51, погано освітлений, де був диван і два стільці. Тут же мені знову запропонували, щоб я говорив і оббріхував себе. Я рішуче відмовився. Тоді Ширін подзвонив, і до кабінету зайшов слідчий Гуня, п'яний, і з ним також п'яний Антонов. Вони заткнули мені рота кашкетом і поклали на стілець долілиць. Гуня закрутив мені руки за спину, голову поклав поміж ніг, а Антонов мої ноги затис поміж своїх. В цей час нач. 4 від. НКВД Ширін почав мене бити ніжкою стільця. Я втратив свідомість і прийшов до тями лише в коридорі, облитий водою. Поруч зі мною в коридорі, також без ознак життя валявся якийсь труп.

Так скінчилася моя 4-а «інквізиція» катом начальником Ширіним.

Через 3 дні мене знову викликали в кабінет № 74 до Антонова і знову повторилося все теж — знову мене посадили на стілець, прив'язали до спинки стільця. Ширін вийшов, а два слідчі — Антонов і Гуня у п'яному вигляді похвалялись, що випили по 100 грамів спирту, почали наді мною знущатись. Я втратив свідомість. Антонов у цьому кабінеті № 51 заснув на дивані. А Гуня вийняв з кишені сталевий предмет, відкрив мені рота і, наставляючи на кожний зуб, пресом почав ламати і відколювати мені зуби. Таким чином він зламав мені три зуби — один надщербив, а два зовсім вибив. А коли я знепритомнів, він облив мене водою, відв'язав від стільця і поставив до стіни. В цей час прокинувся Антонов. Гуня зайняв його місце, а Антонов почав бити мене боксерськими прийомами. П'ята за рахунком «інквізиція» закінчилася з приходом начальника Ширіна, котрий вимагав від мене відповіді на «три питання» — до якої організації я належу, хто мене завербував, і кого я завербував, а також про склад зброї. Я відмовився відповідати і мене з биттям конвоїри знову відвели до камери.

Мої співкамерники не змогли перелічити, скільки мені було нанесено ударів ніжкою від стільця — спина і ноги були покриті чорною шкірою зі спухлими рубцями. Так закінчилася п'ята «інквізиція».

Через п'ять днів мене викликали в кабінет 74, де я застав Антонова і Гуню, це було близько 3-х годин. Слідчий Гуня сказав, що пора їхати. Мене вивели у двір, де стояв «чорний ворон». Мене ввели туди, поклали ниць на підлогу із зав'язаними руками і очима, і повезли, їхали ми довго. Потім зупинилися. Мене витягли з «чорного ворона» і кудись повели, увесь час тримаючи за руки. А коли мені розв'язали очі, то я побачив, що стою біля викопаної могили на кладовищі «Каліча». Тут же Антонов запропонував мені відповісти на «три запитання». Я категорично відмовився, тоді Антонов заявив мені, що він розстріляє мене. Я сказав: «Можете розстріляти мене, а обманювати і брехати я ні на кого не буду». Слідчий Гуня почав клацати револьвером і зробив три спуска револьвера. Після цього мене знову із зав'язаними очима повели назад. Опісля мене привезли знову в НКВД і вимагали моєї підписки, що я нікому не буду говорити про подію. На цьому закінчилася моя 6-а «інквізиція»[19]...

Активну участь у побитті арештованих брали конвоїри, чергові по камері, шофери «чорних воронів» — спеціальних автомашин, у яких возили арештованих. З особливою жорстокістю до червоних партизанів ставилися шофер Шкробот, який полюбляв бити арештованих ручкою від дверцят автомобіля, конвоїр Павло Бабейко, який страшно побив М.М. Соколова руків'ям нагана. Як діяв конвоїр Павло Бабейко, підміняючи на допитах стомлених слідчих, детально розповів партизан Борисов К.П.: «І ось в ніч на 31.VII мене привезли в НКВД, але не повели в кімнату, де стоять, а повезли в кімнату чергового коменданта. Тут я побачив стос аркушів, списаних і чистих, поклав їх на стіл старший конвоїр Бабейко Павло, покликав мене до столу і дав ручку підписати. Я відмовився, тоді Бабейко Павло почав наносити мені удари у вухо, щоб перебити мені перетинку. Я намагався врятувати вухо і підставляв частину потилиці. Всього ударів я отримав не менше 12-ти, бив мене Бабейко доти, поки не здер шкіру на пальцях. Після цього разом з другим конвоїром зв'язали мені руки ззаду і прикріпили до ніг мотузкою, спустили штани, і Бабейко Павло почав рукою стискати статеві органи.. П'ять раз я втрачав свідомість. Приводячи мене до тями, Бабейко тут же пхав мені ручку в руку, заставляючи підписуватись, як на чистих аркушах, так і на заповнених; поставив я свій підпис на цих аркушах чи ні — не пам'ятаю»[20].

Документально встановлено, що партизан Борисов Б.К. підписав два протоколи, заготовлених слідчим Антоновим. Правда, дати допитів були сфальсифіковані на 17 та 23 липня 1938 р. В цих протоколах він обмовляв себе, обмовив 10 інших червоних партизанів[21]. На запитання, де зберігається зброя, в протоколі записано, що про таємні склади зброї для повстанського загону він, Борисов Б.К., нічого не знає, особистої зброї не має, карабін, який залишився з громадянської війни, здав секретарю партійної організації[22].

З матеріалів справи видно, що пошуки неіснуючої зброї ще довго продовжувалися. Колишній червоний партизан С.Н. Асауляк розповідав: «Протягом 2-х місяців мене систематично били Ширін, Редер і Дудник. Ширін і Дудник якось мене так жахливо побили, що я втратив свідомість, і коли через 3–4 години опритомнів, то я був у комендатурі і біля мене знаходився лікар. Ширін мене бив мармуровим пресом, ударив

у вухо і я оглух. Били мене вони дрючками, ніжками від стільця, клали мене животом на стілець з опущеними вниз ногами і руками, двоє мене тримали, а Ширін, Редер мене били і вимагали видати зброю»[23]. Партизана І.І. Іссерзона Редер постійно бив ногами у живіт і «вимагав два кулемети»[24].

На початку серпня 1938 р. допити закінчилися, усі арештовані червоні партизани були зломлені, відбулися очні ставки. Таємно зі звинуваченими зустрічався обласний прокурор у спецсправах Другобицький, не представився жодному арештованому, а лише запитував, як їх харчують[25].

13 серпня 1938 р. начальник Вінницького УНКВД І.М. Корабльов затвердив обвинувальний висновок. В ньому переможно повідомлялося, що 4-м відділом УГБ викрита та ліквідована антирадянська українська націоналістична військово-повстанська організація, яка ставила своєю метою повалити радянську владу в Україні та встановити фашистський лад. Для здійснення цієї мети організація нібито підготовлювала збройне повстання проти радянської влади на період війни проти СРСР, створюючи для цього бойові загони. Брехалося, що самі звинувачені визнали свою вину. Вказувалося, що командиром українського партизанського загону був Б.О. Зак. Усі заарештовані звинувачувалися у злочинах, передбачених статтями 54–2 (збройне повстання, захоплення влади) та 54–11 (організаційна діяльність)[26].

Згідно з постановою ЦВК СРСР від 1934р. справа повинна була розглядатися спеціальною колегією Вінницького обласного суду у закритому засіданні з участю сторін. Суд відбувся 25 серпня 1938 р. в клубі під головуванням Левиної, членами були Голод та Крохмальова, секретарував Крохмальний, захисниками були Іхтельман та Кам’янецький[27].

Червоні партизани вирішили дати рішучий бій на суді. Несподівано побачивши в залі суду своїх слідчих, вони зажадали вивести із залу не тільки слідчих, але також помічників начальника четвертого відділу Дудника та Редера[28]. Партизан К.П. Борисов сміливо заявив: «Ми хоч і безпартійні, але більшовики, і присутність слідчих-катів, найманців Гітлера, нас не бентежить. Ми не боїмося і будемо говорити правду, а відводу ми просимо для того, щоб своєю присутністю слідчі не впливали на моральний стан суду»[29]...

Усі звинувачені заявили суду, що їх під час слідства катували та сильно били, просили суд викликати на засідання свідків — тих співкамерників, які ще залишилися у тюрмі[30]. Партизан С.М. Асауляк просив викликати як свідків побиття лікаря та медичну сестру тюрми. Але усі ці справедливі домагання «найдемократичніший суд у світі» відхилив[31]. Навпаки, несподівано до залу суду ввели побитого Л.С. Козіса, який категорично заявив: «Нікого не били і мене не били, я на слідстві розказав усю правду»[32].

Для підтримки звинувачення слово надали Другобицькому. Тільки на суді партизани дізнались, що та таємнича людина, яка зустрічалася з ними перед судом, розпитувала їх лише, чи смачна тюремна баланда і як вони будуть себе вести на суді, є вінницьким обласним прокурором у спеціальних справах. Тепер Другобицький був цілком категоричним. Заявивши, що усі підсудні на попередньому слідстві визнали свою вину, він попросив засудити Б.О. Зака, К.П. Борисова, М.Р. Вдовина, С.М. Асауляка та І.І. Іссерзона до виняткової міри покарання — до розстрілу, решту —

Ф.С. Соловйова, М.М. Соколова та Г.Л. Чорнолуцького — до довготермінового покарання, зберігаючи їм життя[33].

В останньому слові Б.О. Зак просив: «прошу врахувати, що я не був ворогом народу, і винести свій справедливий вирок»; К.П. Борисов: «В повстанську організацію я не вступав і ворогом народу не був і не буду. Я прошу дати мені пом'якшення, пощадити моє життя»; Г.Л. Чорнолуцький: «У мене дружина, 2 дітей. Я нічого не винен»; Ф.С. Соловйов: «Я ніякої вини за собою не визнаю. У мене сім'я, 5 дітей. Я їх хочу підтримати»[34].

Формально заслухавши останні слова, суд відійшов до радчої кімнати і, повернувшись, зачитав вирок: засудити підсудних Б.О. Зака, К.П. Борисова, М.Р. Вдовина, С.М. Асауляка до вищої міри покарання — розстрілу; І.І. Іссерзона., М.М. Соколова, Ф.С. Соловйова та І.Л. Чорнолуцького — позбавити волі у виправно-трудових таборах у віддалених місцях СРСР терміном на 10 років кожного, обмеживши їх політичні права; конфіскувати в усіх засуджених особисто належне їм майно[35].

Такого надзвичайно жорстокого вироку за фальшивими звинуваченнями в належності до неіснуючої антирадянської організації колишні червоні партизани не сподівалися. Кожен знав, що він не винен. Добре про це знали також слідчі. Але під час допитів слідчі, щоб швидше зламати опір арештованих, вдавалися до брехні та обіцянок полегшити у майбутньому долю своєї жертви. У скарзі до Верховного прокурора СРСР А.Я. Вишинського в'язень концтабору НКВД Б.О. Зак, розповідаючи про чергове жахливе знущання слідчого Редера, згадує такий характерний для слідства епізод: «Раптом відчинилися двері і зайшов Ширін, який заявив: «Що ти ще артачишся? Невже ти кращий Чернявського або інших?.. Я раджу тобі дати показання, які вимагає Редер, і ти отримаєш 3–4 роки таборів, а через рік будеш знову дома. Якщо ж ти будеш артачитися, то зробимо тебе калікою, а сім'ю твою негайно репресуємо». Ширін пішов, а я залишився з Редером. Розум мій був затьмарений. Я не знав, що робити. Усі мої сили вичерпалися»[36]. Загнаний у безвихідне становище, як в глухий кут, Б.О. Зак обмовив себе, але отримав смертний вирок.

Після суду колишні червоні партизани звернулися з касаційною скаргою. Судова колегія Верховного суду СРСР від 3 жовтня 1938 р. вирок Вінницького обласного суду залишала в силі, замінивши С.М. Асауляку розстріл 10 роками ВТТ. Натхнені першим невеликим успіхом, вони продовжували писати у різні державні та партійні інстанції.

Поки йшли листи, усіх засуджених червоних партизанів кинули на етап. У слідчій справі збереглися три коротеньких записочки від Б.О. Зака, які починалися зверненням «Добра людино» або «Мила людино!». Записки були викинуті з поїзда. Того, хто їх мав знайти, Б.О. Зак просив передати сім'ї про вирок суду, знущання над червоними партизанами. Розповідає Б.О. Зак про важке етапне утримання: «Дають лише 600 гр. хліба, 2 шматочки цукру і 5–10 гр. маргарину. Ось уже 6-й день не дають гарячої води і їжі... дають купувати тільки куриво. Тут багато вже хворих, але меддопомоги не дають». Остання записка була із Томська, датована 8 липня 1939 р.: «Сьогодні, — говориться у ній, — 18 днів ми знаходимося у товарному вагоні. Умови для переїзду дуже жахливі»[37]. Даремними були сподівання Б.О. Зака, що записки передадуть родичам. «Добра людина» і «Мила людина», очевидно, побоялися виконати прохання нещасного: записки потрапили в руки НКВД!

В листопаді 1938 р. справа про червоних партизанів розглядалася Судовою Колегією в кримінальних справах Верховного суду СРСР. Колегія постановила: оскільки на попередньому слідстві та очних ставках усі засуджені визнавали себе винними і належність їх до контрреволюційної організації підтверджено свідченням Козіса, немає підстав направляти справу на новий розгляд. Але враховуючи, що К.П. Борисов і М.Р. Вдовін були другорядними особами контрреволюційної організації, перебували в ній нетривалий час, колегія ухвалила вирок Вінницького обласного суду скасувати, замінити К.П. Борисову і М.Р. Вдовіну розстріл позбавленням волі на 10 років кожному з поразкою в правах на 5 років. В решті вирок залишався без змін[38].

Лише 3 червня 1941 р. Пленум Верховного суду СРСР, розглянувши протест Прокурора СРСР у справі червоних партизанів, виявив цілу низку порушень при провадженні слідства. Врахувалось, що багато працівників управління НКВД по Вінницький області на чолі з начальником управління І.М. Корабльовим самі були засуджені за фальсифікацію та грубі методи ведення справ. Пленум постановив вирок Вінницького обласного суду в справі червоних партизанів відмінити і справу про них провадженням припинити[39].

«Доля» до червоних партизанів була милостивою: одним смертна кара була замінена на 10 років ВТТ, для усіх через 3 роки перебування в Каргопольському таборі НКВД Свіденського відділення справа була припинена. Але не усім так обійшлося. За архівними даними, лише по Вінницької області було тоді репресовано до 200 червоних партизанів. Багатьох із них судили «трійки», які, як правило, виносили тільки смертні вироки, що виконувалися протягом доби.

Справа червоних партизанів — один із типових зразків ставлення більшовицької влади до населення. Запровадивши в країні жорстокий тоталітарний режим, зробивши органи НКВД своїм знаряддям розправи, більшовики втрачали моральні принципи. «Ворогом народу» могла стати кожна людина. Але, якщо ворогами ставали прості люди — робітники, колгоспники, інтелігенція, — з першого погляду видно, що вони були жертвами безжалісної системи. Інша справа, коли до ворогів зараховували організаторів та натхненників цього жорстокого режиму».

Поміж репресованих було багато людей, які довірилися більшовицьким гаслам, захопилися ідеями комунізму. Багато із них від щирої душі хотіли послужити народу України, але були жорстоко обмануті, зараховані більшовицькими політиканами до «ворогів» народу. В кінцевому результаті вони відірвалися від свого народу і були вороже сприйняті «товаришами» із більшовицької партії. Отже, з обох боків опинилися чужими серед своїх.

Примітки:

[1] Ю.І. Шаповал. У ті трагічні роки. Сталінізм на Україні. — К., 1990. — С. 115 — 117.

[2] Червоні жорна. Спогади репресованих, членів їх родин, свідків репресій. — Вінниця, 1994. — С. 31.

[3] Державний архів Вінницької області (ДАВО). — Ф. — Оп. 1. — Спр. 33. — Арк. 1–38.

[4] ДАВО. — Ф. Р–6023. — Оп. 4. — Спр. 26923. — Арк. 28.

[5] Червоні жорна... — С. 14.

[6] Там само. — С. 45.

[7] ДАВО. — Ф. Р–6023. — Оп. 4. — Спр. 5963. — Т. 1. — Арк. 250.

[8] Там само. — Спр. 5886. — Т. 1. — Арк. 291.

[9] Там само. — Спр. 5963. — Т. 1. — Арк. 70–71.
[10] Там само. — Спр. 5886. — Т. 2. — Арк. 9.
[11] Червоні жорна... — С. 20–21.
[12] ДАВО. — Ф. Р–6023. — Оп. 4. — Спр. 5886. — Т. 1. — Арк. 90–92.
[13] Там само. — Арк. 132–137.
[14] Там само. — Ф. Р–6023. — Оп. 1. — Спр. 33. — Арк. 11.
[15] Там само. — Ф. Р–6023. — Оп. 4. — Спр. 5886. — Т. 1. — Арк. 183.
[16] Там само. — Арк. 199.
[17] Там само. — Арк. 6, 19, 32, 37, 46, 62, 64, 73.
[18] Там само. — Арк. 95, 138.
[19] Червоні жорна... — С. 21–23.
[20] Там само. — С. 23.
[21] ДАВО. — Ф. Р–6023. — Оп. 4. — Спр. 5886. — Т. 1. — Арк. 118, 123–124.
[22] Там само. — Арк. 126.
[23] Червоні жорна... — С. 29.
[24] Там само. — С. 24.
[25] ДАВО. — Ф. Р–6023. — Оп. 4. — Спр. 5886. — Т. 1. — Арк. 299 зв.
[26] Там само. — Арк. 278–283.
[27] Там само. — Арк. 290.
[28] Там само. — Т. 2. — Арк. 7 зв.
[29] Там само.
[30] Там само. — Т. 1. — Арк. 297, 300 зв., 302 зв., 303; Т. 2 — Арк. 7 зв. — 8.
[31] Там само. — Т. 1. — Арк. 292 зв. — 293.
[32] Там само. — Арк. 297.
[33] Там само. — Арк. 305 зв. — 306.
[34] Там само. — Арк. 306 зв.— 308.
[35] Там само. — Арк. 316–317.
[36] Там само. — Т. 2. — Арк. 18 зв.
[37] Червоні жорна... — С. 19–20.
[38] ДАВО. — Ф. Р–6023. — Оп. 4. — Спр. 5886. — Т. 1. — Арк. 337–341.
[39] Там само. — Т. 2. — Арк. 47.

Друкується за: Давидюк А.Т. Жертви червоного терору. — Вінниця, 2001, — С. 88–110.

А. Давидюк

ЗАСУДЖЕНА ДО РОЗСТРІЛУ ПОСМЕРТНО

Райзман Хася (Ася) Мойсеївна, 1901 р.н., народилась в с. Ришканівка, теп. с. Ришкань, Молдова, проживала у м. Вінниця, єврейка, із ремісників, освіта незакінчена вища, студентка мединституту, в 1924–1938 рр. член ВКП(б), одружена, одна дитина. Арешт. 14.06.1938 р. Звинувач. за ст. ст. 54–4, 54–11 КК УРСР. За постановою трійки УНКВД Вінницькоїобл. від 22.09.1938 р. розстріляна 23.09.1938 р. Реабіл. 21.09.1957 р. Військовим Трибуналом Прикарпатського військового округу.

Гінсар Прокіп Якович, 1886 р.н., народився в с. Липкани, теп. Молдова, проживав у м. Вінниця, молдаванин, із селян, освіта початкова, помічник начальника залізничної ст. Вінниця, кандидат в члени ВКП(б), одружений, п'ятеро дітей. Арешт. 12.06.1938 р. Звинувач. за ст. ст. 54–6 «а», 54–11 КК УРСР. За постановою трійки УНКВД Вінницької обл. від 22.09.1938 р. розстріляний 23.09.1938 р. Реабіл. 21.09.1957 р. Військовим Трибуналом Прикарпатського військового округу.

Гишко Григорій Михайлович, 1894 р.н., народився в с. Немія Могилів-Подільського р-ну, українець, із селян, освіта початкова, вантажник райспоживспілки, одружений, восьмеро дітей. Арешт. 05.06.1938 р. Звинувач. за ст. ст. 54–4, 54–6 «а», 54–11 КК УРСР. За постановою трійки УНКВД Вінницької обл. від 22.09.1938 р. розстріляний 23.09.1938 р. Реабіл.21.09.1957 р. Військовим Трибуналом Прикарпатського військового округу.

Губерський Микола Якович, 1867 р.н., народився в с. Колонія Згурська, теп. с. Згуриця, Молдова, без певного місця проживання і роботи, молдаванин, із селян, неписьменний, вдівець. Арешт. 08.06.1938 р. Звинувач. за ст. ст. 54–6 «а», 54–11 КК УРСР. За постановою трійки УНКВД Вінницької обл. від 22.09.1938 р. розстріляний 23.09.1938 р. Реабіл. 21.09.1957 р. Військовим Трибуналом Прикарпатського військового округу.

Істратій Іван Миколайович, 1890 р.н., народився в с. Обрежа, кол. Бессарабської губ., проживав у м. Вінниця, українець, із селян, освіта початкова, касир Вінницької райспоживспілки, одружений, одна дитина. Арешт. 03.07.1938 р. Звинувач. за ст. ст. 54–6 «а», 54–11 КК УРСР. За постановою трійки УНКВД Вінницької області від 22.09.1938 р. розстріляний 23.09.1938 р. Реабіл. 21.09.1957 р. Військовим Трибуналом Прикарпатського військового округу.

Круликівський Олексій Романович, 1874 р.н., народився в с. Грушка Кам'янського р-ну, теп. Молдова, проживав у м. Вінниця, українець, із селян, освіта середня, завідувач спецчастиною Вінницького радіокомітету, в 1918–1938 рр., член ВКП(б), одружений, двоє дітей. Арешт. 04.06.1938 р. Звинувачений за ст. ст. 54–4, 54–11 КК УРСР. За постановою трійки УНКВД Вінницької обл. від 22.09.1938 р. розстріляний 23.09.1938 р. Реабіл. 21.09.1957 р. Військовим Трибуналом Прикарпатського військового округу.

Чебан Кирило Максимович, 1886 р.н., народився в с. Яришів Вінницької обл., українець, із селян, освіта початкова, комірник, одружений, двоє дітей. Арешт. 09.06.1938 р. Звинувач. за ст. ст. 54–4, 54–6 «а», 54–11 КК УРСР. За постановою трійки УНКВС Вінницької обл. від 22.09.1938 р. розстріляний 23.09.1938 р. Реабіл. 21.09.1957 р. Військовим Трибуналом Прикарпатського військового округу.

Шпак Леонтій Мефодійович, 1881 р.н., народився в с. Стольничани, теп. Молдова, проживав у м. Могилів-Подільський, молдаванин, із селян, освіта початкова, охоронець заводу, одружений, четверо дітей. Арешт. 05.06.1938 р. Звинувач. за ст. ст. 54–6 «а», 54-11 КК УРСР. За постановою трійки УНКВД Вінницької обл. від 22.09.1938 р. розстріляний 23.09.1938 р. Реабіл. 21.09.1957 р. Військовим Трибуналом Прикарпатського військового округу.

Юськов Михайло Дмитрович, 1898 р.н., народився в с. Аріонешти, теп. Молдова, проживав у м. Могилів-Подільський, молдаванин, із робітників, освіта початкова,виконуючий обов'язки голови міськради, член ВКП(б), одружений.Арешт. 18.01.1938 р. Звинувач. за ст. ст. 54–4, 54–6 «а», 54–11 КК УРСР. За постановою трійки УНКВД Вінницької обл. від 22.09.1938 р. розстріляний 23.09.1938 р. Реабіл. 21.09.1957 р. Військовим Трибуналом Прикарпатського військового округу.

Яковлєв Михайло Олександрович, 1897 р.н., народився в м. Госумочкаш, кол. Колотварської губ., Румунія, проживав у м. Вінниця, угорець, із ремісників, освіта середня, фельдшер Вінницького диспансеру, одружений, двоє дітей. Арешт. 09.06.1938 р. Звинувач. за ст. ст. 54–6, 54–11 КК УРСР. За постановою трійки УНКВД Вінницької обл. від 22.09.1938 р. розстріляний 23.09.1938 р. Реабіл. 21.09.1957 р. Військовим Трибуналом Прикарпатського військового округу.

Янковський Павло Романович, 1891 р.н., народився в теп. с. Оксанівка, Ямпільського р-ну, проживав у м. Вінниця, українець, із селян, освіта початкова, бухгалтер міськвідділу зв'язку, одружений, одна дитина. Арешт. 18.06.1938 р. Звинувач. за ст. ст. 54–6 «а», 54–11 КК УРСР. За постановою трійки УНКВД Вінницької обл. від 22.09.1938 р. розстріляний 23.09.1938 р. Реабіл. 21.09.1957 р. Військовим Трибуналом Прикарпатського військового округу.

14 квітня 1938 р. студентка четвертого курсу медінституту Ася Райзман (у документах ім'я «Хася» – Ред.) після третьої пари не поспішала додому. Був четвер, до кінця тижня залишилися п'ятниця та субота, але не дуже завантажені практичними та лабораторними заняттями. Вирішила пройтись пішки до ринку «Каліча», а звідти — рукою подати до гуртожитку. По дорозі, насолоджуючись весняною природою, віддалась планам про літню сесію, мріям про наступні канікули, поїздку до Ленінграду, де політпрацівником в Червоній Армії служив її чоловік.

Але плани Хасі «не співпадали» з планами оперативної роботи вінницьких чекістів. На початку квітня 1938 р. начальник відділення третього відділу (контррозвідувальний) управління НКВД по Вінницькій області, молодший лейтенант держбезпеки Александров, розглянувши матеріали по звинуваченню Райзман Хасі Мойсеївни в злочинах, передбачених статтею 54–1 пункт «а» (зрада батьківщині), встановив, що вона є агентом іноземної розвідки і, перебуваючи на волі, Райзман може зашкодити ходу слідства та суду. Начальник відділення постановив обрати мірою припинення способів ухилення від суду та слідства по відношенню до студентки Асі утримання її під вартою у Вінницькій тюрмі[1].

Про небезпечну шпигунку спеціальним меморандумом терміново було повідомлено військового прокурора військової частини 4461 бригвоєнюриста Матвеєва. Переляканий страшним повідомленням, Матвеєв у своїй постанові в усьому погоджувався з Александровим, але від себе наказував обов'язково накласти арешт на усе майно студентки, зробити його опис та конфіскувати[2].

14 квітня 1938 р. надовго запам'яталося мешканцям гуртожитку № 1. У другій половині ночі до гуртожитку під'їхав «чорний ворон» та загрюкали у двері працівники 2 відділу управління НКВД по Вінницькій області. Голосна розмова, брудна лайка, крики на чергових працівників гуртожитку, тупіт важкими чобітьми — все це розполошило сонних студентів. Найсміливіші із них, ледь прочинивши двері, побачили, що непрошені незнайомці увійшли до кімнати № 48.

Коли енкаведисти зайшли до кімнати, спросоння Ася подумала, що то друзі чоловіка по спільній службі в Ленінграді. У військових відзнаках вона розбиралася погано. Зрозуміла ситуацію лише після того, як почався обшук. Спробувала добитися пояснення, але було марно. Все перевернувши шкереберть, склали протокол обшуку, де в графі «вилучено» записали: паспорт, профспілковий квиток, фото та різне листування. Оце було й усе конфісковане у бідної студентки майно, яке потім за спеціальним актом знищили.

З перших днів перебування у тюрмі слідчий А.П. Беркута, який вів справу Асі, накинувся на неї з брудною лайкою, шаленим криком, вимагаючи дати показання про її шпигунську діяльність на користь однієї з іноземних розвідок. А коли Ася відмовилася, сильно побив її, а далі відправив у камеру писати «власноручні показання», які збереглися у слідчій справі.

Взявшись за опис власного життя, мимоволі згадала важке дитинство, безвідрадну юність, нелегкий шлях до вузівського навчання. Народилась Ася в 1901 р. в с. Ришканівка Бельцького повіту Бессарабської губернії в сім'ї чоботаря. Сім'я була велика, із 8 дітей Ася була найстаршою. Коли їй виповнилося 8 років, вступила вчитися до реального училища, але спочатку закінчила тільки три відділення 2-класного

навчання. На продовження освіти не вистачало коштів, тому пішла працювати швачкою до майстерні, а навчання продовжувала у приватного учителя.

Навчання Асі давалось легко. Учитель радив батькам обов'язково сприяти підвищенню її освіти. У буремний 1917 р. вона разом з іншими дівчатами свого села прибуває до Одеси і поступає вчитися на загальноосвітні курси. Через брак коштів весною 1918 р. повертається додому. З великими труднощами влаштовується на курси медсестер, після яких працювала медсестрою у лікарні.

В цей час в політичному житті Бессарабської губернії відбуваються значні зміни. Внаслідок політичної, військової та дипломатичної боротьби Бессарабія увійшла до складу Румунії[3].

Восени 1920 р., зібравши трохи грошей, Ася прибула до Хотина, склала екстерном іспити за 7 класів гімназії і поступила у 8-й клас. Після закінчення гімназії повернулась додому, знову працювала у лікарні м. Ясси.

Починаючи з 1920 р., Ася вступає у ряди комуністичної партії Бессарабії, активно включається до роботи у підпільній партійній організації.У квітні 1922 р., зібравши усі свої зароблені гроші, вона від'їжджає з Бессарабії до Польщі, щоб нелегально за допомогою контрабандистів перейти польсько-радянський кордон.

Опинившись у Кам'янці-Подільському, Хася продала свій светр і туфлі, щоб дати подрузі телеграму до Житомира. За допомогою чоловіка подруги Краснова, який працював в ГПУ, влаштовується на роботу реєстратором секретного відділу ГПУ. Згодом разом з подругою переїжджають до Вінниці, куди перевели чоловіка подруги.

Починаючи з 1923 р., Хася працює ліквідатором неписемності та жіночим організатором при Вінницькому військовому госпіталі, з травня 1924 р. по березень 1929 р. — швачкою на Вінницькій швейній фабриці, пізніше — головою окружної професійної спілки швейників, головою фабричного комітету. В кінці 1930 р. її обрали завідуючою Вінницьким міським відділом праці, в 1932 р. — заступником голови обласної страхової каси, в 1933 р. — заступником голови обласної профспілкової спілки цукровиків з соціального страхування.

Найрадіснішим для Асі був 1934 р. У листопаді вона поступила на перший курс новоствореного Вінницького медичного інституту. Було їй тоді 33 роки, і була вона одноліткою директора інституту Смолянської О.П. Вчилася Ася на «добре» та «відмінно», брала участь в громадській роботі, користувалася авторитетом серед студентів.

На завершення Ася розповіла про своїх родичів, які залишилися в Бессарабії. Після її переходу до СРСР румунські власті заарештовували батька та сестру. В 1934 р. батько помер, мати залишилася з дітьми без засобів до існування. Ася в 1937 р. почала клопотати про дозвіл прибути родичам до СРСР. Мати встигла продати хату і все майно, але румунські власті не видали паспортів на виїзд. До Радянського Союзу вдалося перебратися лише брату Бенціону, який в 1938 р. навчався у Москві, у військовій академії. Три сестри і два брати залишилися проживати в Бессарабії, одна сестра виїхала до Бразилії.

Ще в 1923 р. Ася порушила клопотання перед ЦК КП(б)У, щоб її поновили в членах партії, враховуючи стаж перебування в комуністичній партії Бессарабії. Через Вінницький губком КП(б)У послала заяву, дві довідки від товаришів, які знали її по

підпільній роботі в Бессарабії і до того часу проживали уже в СРСР. Але з ЦК КП(б)У надійшла відповідь, що вступати до партії мусить на загальних підставах. Весною 1924 р. парторганізація Вінницького військового госпіталю прийняла її кандидатом до членів партії, але губком вимагав ще якихось додаткових перевірок. Тоді до прийому приєдналася парторганізація швейної фабрики. В серпні 1924 р. на загальноміських зборах комуністів її було прийнято кандидатом в члени партії, а в 1926 р. — переведено до членів партії[4]. То були, на думку Асі, найщасливіші та найрадісніші дні у її долі. Коли писала «власноручні показання», не знала, що «рідна» комуністична партія її зрадила. Напередодні арешту, 13 квітня 1938 р. Асю, за поданням управління НКВД, міськком партії таємно виключив з рядів партії. Таким чином, наступного дня арештували її уже не як члена партії, а як безпартійну. Це була своєрідна гра партійних органів з органами НКВД, в результаті якої необхідно було показати, що серед комуністів «ворогів народу» менше, ніж серед безпартійних.

У 1926 р. у житті Асі відбулася ще одна важлива подія. Вона познайомилася і одружилася з молодим офіцером, політпрацівником Червоної армії Петром Михайловичем Крижанівським. Незабаром у них народився син. Сповнені радості і віри у світле майбутнє, батьки назвали сина модним на ті часи іменем Комір (комунізм і революція).

Поки Ася писала «власноручні показання», на зустріч з її долею дорогами Вінниччини рухався ще один перебіжчик з Бессарабії — Губерський Микола Якович. Народився він у с. Колонія-Згуриця Сорочанського повіту Бессарабії. У спадок від батька залишилося йому міцне подвір'я з доброю хатою та іншими забудовами, коні, корова, виноградник до одного гектару, 2 десятини орної землі.

В роки революційних подій Микола Якович був на командирській посаді у бессарабському червоному партизанському загоні, користувався авторитетом серед бійців. Коли румунська влада почала вимагати від службовців та господарів складання присяги на вірність Румунії, М.Я. Губерський злякався за своє минуле. Наслухавшись розмов про владу трудящих у СРСР, він перейшов румунсько-радянський кордон, але не зміг себе реалізувати в конкретній діяльності. Опустився, зайнявся жебракуванням.

Старий надумав зібрати грошей на заробітках у сільських господарів та щоб поїхати до Ленінграду, де з чоловіком проживала його дочка Соломія. З'явився там без телеграми, зі своїм постійним мішком, обірваний.

Зять оголосив, що перебування в квартирі батька може накликати біду. Соломія пояснила, що її чоловік працює директором паперової фабрики імені Максима Горького, яка виконує військові замовлення. Чоловікові часто доводиться заповнювати анкети із зазначенням даних про родичів. Дочка провела батька до вокзалу, але так, щоб їх разом не бачили сусіди.

Квиток йому купили до станції Вапнярка. Звідти старий вирішив добиратися «своїм ходом» до Вінниці. Йшов довго, бо добирався до Вінниці з Вапнярки через Калинівку. Тут у нього вкрали паспорт. У Вінниці він знайшов голову Товариства бессарабців О.Р. Круликовського, взяв у нього довідку, що він колишній партизан і перебіжчик з Бессарабії, і пішов з міста[5].

7 червня 1938 р. М.Я. Губерський забрів на територію аеродрому і там заснув. Його арештували.

Вперше М.Я. Губерського допитав 7 червня уповноважений Літинським райвідділом НКВД сержант міліції Гуменюк. Губерський розповів усе про своє життя, що він є членом Товариства бессарабців, узяв у голови товариства Круликовського довідку про це. 8 червня 1938 р. допит повторився, але проводив його уже начальник відділення 3-го відділу Управління НКВД О.В. Шабунін, який після чергової розповіді про Товариство бессарабців запропонував: «Предлагаю дать показання по существу Вашей совместной шпионской деятельности». Спочатку М.Я. Губерський категорично заперечив, після чого почалася його фізична «обробка». Після обіду 8 червня на допомогу Шабуніну прийшов його помічник Максименко. Вони добилися від Губерського власного обмовляння, що він є агентом румунської розвідки, що спеціально обрав життя бродяги, щоб зручніше було збирати секретні матеріали. Почав називати прізвища знайомих, які також перейшли через кордон з Бессарабії до СРСР[6].

Коли в червні 1941 р. засідав Військовий Трибунал Київського військового округу у справі співробітників Вінницького Управління НКВД І.М. Корабльова, О.М. Запутряєва та А.Н. Ширіна, з'ясувалася деталь, яка пролила світло на справу «бессарабців». Свідок О.В. Шабунін, колишній помічник начальника відділення Управління НКВД, на суді Військового Трибуналу показав: «У Вінницькому НКВД було заарештовано біля 10 чоловік — виходців із Бессарабії. Вважаю і впевнений, що приводом до їх арешту послужив Губерський — бродячий старий, якого затримали в розташуванні авіачастини. Після доставки його у НКВД Запутряєв дав мені розпорядження допитати цього старого та вияснити, хто він. Губерський показав, що перебував у Товаристві бессарабців і у Вінницю приїхав взяти довідку про це. Назвав прізвище голови товариства Круликовського, і Запутряєв наказав запросити останнього до НКВД. Я зробив це і на наступний день уже був готовий протокол допиту Круликовського, в якому він визнавав, що, прикриваючись Товариством бессарабців, проводив шпигунську роботу на користь Румунії. Надав низку прізвищ, після чого були проведені додаткові арешти. За показаннями Круликовського пройшла також студентка Райзман, яка була заарештована до цього»[7].

Це свідчення лише з деякими змінами підтверджується матеріалами слідчої справи. За кілька днів чекісти з надзвичайною спритністю заарештували велику групу людей, яких об'єднали в неіснуючу антирадянську підпільну організацію «Товариство бессарабців». За фальшивими звинуваченнями до цієї організації були включені: Олексій Романович Круликовський — завідуючий спеціальною частиною Вінницького радіокомітету; Михайло Олександрович Яковлєв — фельдшер вендиспансеру м. Вінниці; Павло Романович Янковський — бухгалтер міського відділу зв'язку; його дружина Олена Іванівна Янковська — начальник цеху Вінницької швейної фабрики; Прокіп Якович Гінсар — помічник начальника станції Вінниця; Микола Якович Губерський — без певних занять і місця проживання; Іван Миколайович Істратій — касир Вінницького райспоживспілки; Хася Мойсеївна Райзман — студентка 4-го курсу Вінницького медичного інституту; Михайло Дмитрович Юськов — завідувач Могилів-Подільського міського земельного відділу; Кирило Максимович Чебан — комірник радгоспу імені Ворошилова; Леонтій Мефодієвич Шпак — охоронець Могилів-Подільського плодоовочевого заводу; Григорій Михайлович Гишко — житель с. Немія Могилів-Подільського району. Справу Райзман долучили до справи шпигунської організації.

Усіх заарештованих умовно можна об'єднати у дві групи. До першої групи віднесемо тих, хто, як, наприклад, Ася, проживали у Бессарабії, але в пошуках кращої долі утік до СРСР. До другої — тих червоних партизанів, які проживали в прикордонній зоні, Могилів-Подільському та Ямпільському районах. Не всі арештовані до арешту були знайомі один з одним.

Для фабрикації справи слідчі вдало використовували факт існування в 20–30-х рр. Товариства бессарабців, яке діяло при Бессарабському бюро ЦК РКП(б) та аналогічному Бессарабському бюро ЦК КП(б)У. Довгі роки Товариство об'єднувало втікачів з Бессарабії до СРСР, організовувало свої заходи, здійснювало радянську пропаганду, надавало матеріальну допомогу прибулим втікачам, влаштовувало їх на роботу тощо. Товариство бессарабців мало досить розгалужену мережу, його осередки існували в Москві, Харкові, Києві, Одесі, Вінниці та інших містах, навіть в окремих селищах України.

Незважаючи на позитивну діяльність Товариства бессарабців в минулому, слідчі у справі арештованих повернули усе навпаки. Застосовуючи обман, наклепи, вдаючись до демагогічних і брехливих обіцянок, слідчі добивалися від арештованих не тільки власних обмовлянь, але й обмовлянь усього товариства. З їх подачі товариство із добровільно-просвітнього перетворювалось у базу кадрів для ведення диверсійної та шпигунської діяльності. Щоб прискорити хід слідства, слідчі підбадьорювали арештованих легкими вироками, проводячи слідство під девізом «Отсидишь год — домой!»[8].

Керівником антирадянського «Товариства бессарабців» на Вінниччині чекісти обрали, за їх твердженнями, колишнього члена бюро Вінницького обкому КП(б)У, голову окружного суду, колишнього голову «Товариства бессарабців» Гришка, який нібито у 1924 р. створив у Вінниці підпільну організацію бессарабців і на початку 30-х рр. виїхав до Одеси. Проживаючи в Одесі, він начебто розгорнув широку організаційну роботу по створенню резидентури румунської сигуранци, переорієнтації осередків товариств на підпільні антирадянські організації і формуванню таких у великих містах України. Сам Гришко в документах називається румунським націоналістом, який часто розповідав, як він емігрував із Бессарабії, при цьому висловлював жаль з цього факту, що даремно втік до СРСР, де, за його словами, «ніколи не буде порядку і панує свавілля невеликої групки більшовиків»[9].

Після виїзду Гришка до Одеси керівництво вінницьким підпіллям чекісти передають завідуючому спецчастиною Вінницького радіокомітету, біженцю із Бессарабії О.Р. Круликовському. Його допит проводили сам начальник Вінницького Управління НКВД майор держбезпеки І.М. Корабльов. та заступник начальника 3-го відділу, молодший лейтенант держбезпеки О.М. Запутряєв. Під їх важким фізичним тиском О.Р. Круликовський обмовив себе, а також багатьох «бессарабців», саме Товариство. Протокол допиту на 24 сторінках машинопису — унікальний зразок грубої фальсифікації слідчої справи на неіснуючих «шпигунів».

Відомо, що протоколи писали самі слідчі без участі арештованих, яких примушували тільки підписати заготовлений протокол. Арештованим приписували усі гріхи радянської влади та комуністичної партії. На них звалювали прорахунки в політичному, економічному, національному керівництві, невиконання планів, псування застарілих

агрегатів, падіж худоби. З «ворогами народу» було дуже зручно виправдовувати некомпетентність керівництва. Так, в протоколі допиту О.Р. Круликовського читаємо: «В бесідах між собою ми часто піддавали контрреволюційній критиці політику Радянського уряду і висловлювали недовіру в перемогу жовтневої революції. Я і Гришко вважали, що повна ліквідація приватної власності на засоби виробництва знищить усяку ініціативу до розвитку виробничих сил країни і приведе народне господарство до повного розвалу. В такому ж дусі ми критикували політику монополії зовнішньої торгівлі, вважаючи, що ця політика ізолює Радянську Росію від передових капіталістичних країн і затримає її технічне та культурне зростання. Особливо різко ми критикували політику Радянського уряду в галузі вирішення національного питання, вважаючи, що це питання залишається невирішеним, і що в радянських умовах продовжує панувати політика великодержавного шовінізму»[10].

Не обійшлося без залякування зовнішнім ворогом, майбутньою війною, зв'язками «ворогів народу» з усіма імперіалістичними державами. В протоколах допиту Асі та інших «бессарабців» слідчі стверджують версію, що румунський уряд, зокрема міністр внутрішніх справ Татареску, за допомогою «бессарабців» планує провести низку заходів з метою посилення румунського впливу серед радянського населення в прикордонних з Румунією областях і в подальшому територіального розширення Румунії за рахунок СРСР, що сприяло б посиленню Румунії у європейській політиці.

Хвора фантазія слідчих не знала меж. Протоколи допитів «бессарабців» наповнені залякуванням, що ніби Татареску одним із ходів своєї далекоглядної політики має намір використати існуюче в СРСР Товариство бессарабців як базу для проведення румунської національної пропаганди серед російського населення, а головним чином — як базу для проведення диверсійної та шпигунської роботи на користь Румунії. З цією метою, мовляв, у СРСР функціонує розгалужена резидентура румунської розвідки-сигуранци. Так, в Москві створено Центральну Раду Товариства бессарабців, яку очолив виходець із Румунії, політичний емігрант, голова Раднаркому Молдавської АРСР Старий; у великих містах створено обласні та районні ради бессарабців. На чолі товариств в Україні були поставлені агенти сигуранци. Так, в Києві шпигунів очолив колишній політемігрант із Румунії Курилович, який до 1930 р. був головою Товариства бессарабців у Жмеринці, у Харкові керував колишній завідуючий відділом ЦК КП(б)У «молдованин» А.А. Хвиля, в Одесі, уже згадуваний Гришко.

Згідно з протоколом слідства, у Вінниці обласна рада Товариства бессарабців створилася у 1924 р. і складалася із 7 чоловік. Склад ради постійно змінювався. Спочатку, до від'їзду в Одесу, її очолив Гришко, згодом — колишній голова Вінницького обкому Міжнародної організації допомоги революціонерам М.О. Яковлєв — агент румунської та німецької розвідок. У 1933 р. рада значно поновилася, її очолив О.Р. Круликовський. До неї увійшли 5 нових членів, серед них Ася Райзман — румунська перебіжчиця, тодішня завідуюча відділом обліку Вінницької міської Ради[11].

За твердженням енкаведистів, на різних етапах існування рад Товариства бессарабців агенти розвідок отримували різні завдання. Так, на перших порах існування товариств сигуранца вимагала проводити румуно-націоналістичну пропаганду, організовувати широке вербування до товариств нових членів. В наступний етап, який наступив після створення обласних та районних рад товариств та зростання кількості

їх членів, керівні члени товариств за завданням румунськоі та німецької розвідок приступили до проведення активної диверсійної та шпигунської роботи.

На завершальному етапі (в останні роки у зв'язку з глобальною активізацією усіх іноземних розвідок по підготовці війни проти СРСР) агенти румунської, польської та німецької розвідок, які очолювали осередки Товариства бессарабців в Україні, налагодили прямі зв'язки по контрреволюційній роботі з іншими антирадянськими формуваннями, які існували на території УРСР. Так, агенти іноземних розвідок в керівництві обласною радою Товариства бессарабців у Вінниці мали прямі зв'язки з контрреволюційним націоналістичним центром, обласним центром «Польської організації військової», з членами Вінницького облповстанського комітету, червонопартизанським підпіллям тощо. Зв'язок з військовими підтримувала Ася через свого чоловіка — офіцера Червоної Армії. «Метою цього об'єднання, — говориться у протоколі допиту О.Р. Круликовського, — є спільний виступ контрреволюційних формувань на території України та нанесення концентрованого удару по Радянському Союзу під час війни».

Фабрикуючи протоколи допитів, слідчі планомірно розширювали масштаби підпільної роботи, придумували зв'язки з Москвою та іншими містами. Особливе місце займала фальсифікація інформування румунської розвідки про політичний та економічний стан Вінницької області, хід оборонних робіт у прикордонних районах, кількісний склад та озброєння військових гарнізонів в області. «Починаючи з 1932 р., — читаємо у протоколі допиту О.Р. Круликовського, — я систематично передавав румунській розвідці секретні відомості про кількість та технічне озброєння військових частин Вінницького, Гайсинського та Жмеринського гарнізонів, місце знаходження та стан охорони складів боєприпасів, хід військових робіт на 114 військовій будівельній ділянці, кількість лікувальних закладів у Вінницькій області та їх пропускну спроможність, схеми залізничних та шосейних доріг, політичні настрої населення тощо»[12].

В момент початку майбутньої війни студентка Ася та її спільники — бессарабці, на думку слідчих, повинні були підірвати Гніванський залізничний міст, військові склади у Жмеринському районі.

Не обійшлося без спроби слідчих виправдати безгосподарність партійних та радянських чиновників у сільському господарстві. Арештованим приписували, зокрема, підрив могутності колгоспів. Навесні 1938 р. у Вінницькій області через нестачу сіна, соломи та інших кормів у колгоспах був великий падіж худоби, за який конкретні винуватці не понесли ніякої відповідальності. Усе списали на неіснуючих «ворогів народу». Дісталось також «бессарабцям», які за завданням сигуранци, крім шпигунської та диверсійної роботи, склали план та здійснювали отруєння худоби у прикордонних з Румунією районах, підсипаючи отруту, отриману через кур'єрів від румунської розвідки.

Цікаво слідчі обставляють момент порівняння життя українців у Румунії та у СРСР. «У розмовах між собою, — говориться в протоколі допиту І.М. Істратія, — ми іноді обмінювалися думками з тих чи інших питань політики Радянської влади. При цьому не соромилися піддавати контрреволюційній критиці заходи радянського уряду. Особливе незадоволення виявляли політикою партії з національного питання. Ми

вважали, що румунський уряд у справі розвитку національної культури йде далі Радянської влади, а населення Бессарабії тяжіє більше до Румунії, ніж до СРСР»[13]. Таке дозоване співвідношення правди та брехні, зображення дійсного стану у вигляді контрреволюції дуже часто зустрічається у протоколах допитуваних.

Лише через два тижні після арешту Асі було пред'явлено звинувачення, в якому брехливо говорилося, що проведеними слідчими діями встановлено, ніби вона є агентом румунської розвідки, за завданням якої проводила збір шпигунських відомостей про СРСР. Під звинуваченням стоїть її підпис, що вона лише ознайомилася з цим документом[14].

Протягом усього слідства, незважаючи на важкі допити, застосування фізичних методів впливу, Ася постійно відмовлялася від висунутих звинувачень. Тюремні в'язні, які зустрічали Асю у Вінницькій тюрмі, бачили її завжди в синцях, з побитим обличчям. В червні 1938 р. Ася була настільки знесиленою, що не могла самостійно рухатися. На допити до слідчого Беркути її носили на ношах, а приносили ще більш розбитою.

Своєю твердістю та рішучістю Ася сподівалася не тільки зберегти свою гідність, але й не кинути тіні сумніву на інших бессарабців — своїх знайомих, а іноді зовсім не знайомих їй людей. Мабуть, не знала нещасна, що в арсеналі слідчих були свої випробувані «методи» роботи, серед яких головну роль відігравали фальсифікація протоколів, вибивання обмовлянь арештованими в інших арештованих.

Під час допиту О.Р. Круликовського в червні 1938 р. начальник Вінницького УНКВД І.М. Корабльов та заступник начальника третього відділу О.М. Запутряєв вибили з нього обмовляння багатьох бессарабців, зокрема Асі. На запитання, кого він завербував для шпигунської роботи на користь Румунії, О.Р. Круликовський вказав, що в 1924 р. за завданням сигуранци з ним встановила зв'язок по шпигунській роботі перебіжчиця з Румунії Софія Райзман (в дійсності йшлося про Асю — авт.). «Райзман, — говориться далі у протоколі допиту, — працюючи у міськраді, систематично передавала мені плани мобілізаційної готовності Вінницького райвійськкомату, суперфосфатного заводу та інших промислових підприємств м. Вінниці. Крім того, я від Райзман отримував секретні матеріали про виробничі плани авторемонтного заводу та 114 військово-будівельної ділянки із зазначенням, де і що будується»[15].

Начальник відділення третього відділу, молодший лейтенант Шабунін О.В. 20 червня 1938 р. добився від арештованого П.А. Гінсаря обмовляння, що Ася була не просто румунською шпигункою, а входила до ради Товариства бессарабців у Вінниці. Про це, мовляв, П.А. Гінсарю розповів О.Р. Круликовський, який повідомив, що через спеціально прибулого кур'єра із Румунії він отримав завдання від румунської розвідки зайнятися створенням диверсійних груп на військовий період. А для формування таких груп О.Р. Круликовський залучив надійних, добре перевірених осіб з числа вороже налаштованих по відношенню до Радянської влади емігрантів із Бессарабії, серед них Райзман Асю та Л.М. Шпака, з якими уже багато років пов'язаний спільною шпигунською роботою на користь Румунії. «Таким шляхом, — підсумовує слідчий Шабунін свідчення арештованого П.А. Гінсаря, — мені стало відомо, що Райзман Ася та Л.М. Шпак є агентами румунської розвідки і ведуть роботу по підготовці диверсійних груп для руйнівної діяльності на об'єктах оборонного значення під час війни»[16]. Такими ж підступними методами слідчі обмовили Асю в протоколах допитів М.О. Яковлєва.

28 червня 1938 р. Асю знову принесли на допит до сержанта Беркути. Допит розпочався із звичайних та давно забутих запитань: коли і звідки прибула до СРСР, деталі переходу кордону, прізвища подруг у Бессарабії тощо. Далі слідчий попросив назвати усіх знайомих, які втекли з Бессарабії до Радянського Союзу, і раптом — провокаційне запитання: чи була вона членом Товариства бессарабців. При цьому слідчий мав на увазі неіснуюче контрреволюційне Товариство бессарабців, а Ася — справжнє Товариство бессарабців. Тому Ася дала стверджувальну відповідь. Коли ж послідували запитання про шпигунську діяльність, Ася знову замовкла, а в протоколі це позначено словами: «Допрос прерывается»[17]. Знаючи порядки Вінницької тюрми та вдачу її слідчих в роки масових репресій, ми можемо лише здогадатись, що після цього продовжувалось катування.

Після перерви сержанта Беркуту змінив надзвичайно жорстокий начальник відділення третього відділу молодший лейтенант О.М. Запутряєв і почав знову звинувачувати й у шпигунській діяльності на користь румунської розвідки. Але надамо слово протоколу цього допиту мовою оригіналу:

«Вопрос: Материалами следствия вы изобличаетесь как агент румынской разведки. Предлагаю дать показання о вашей шпионской деятельности против СССР.

Ответ: Я не являюсь агентом румынской разведки и не занимаюсь сбором шпионских сведений.

Вопрос: Вы лжете. Предлагаю прекратить запирательство и дать правдивые показании по существу поставленного вопроса.

Ответ: Я правду показываю, что не являюсь агентом румынской разведки.

Вопрос: Зачитываю вам показания Круликовского, по которым вы изобличаетесь как агент румынской разведки... Сознавайтесь.

Ответ: Я это отрицаю.

Вопрос: Зачитываю вам показания Янковского, по которым вы также изобличаетесь в шпионской деятельности... Прекратите запирательство и дайте правдивые показания о своей шпионской деятельности.

Ответ: Я отрицаю показания Янковского...»[18].

Слід зауважити, що протокол допиту — це лише офіційний документ, в якому усе сконцентровано і викладено коректно. До протоколу, наприклад, ніколи не входять брутальні слова, матірна лайка, не фіксуються моменти, чим і як б’є слідчий свою жертву. Навпаки, до арештованого слідчий звертається дуже чемно, на «Ви», а не так, як це було у дійсності.

Ася зрозуміла, що хоч вона не обмовила себе в шпигунській діяльності інших «бессарабців», інші, не витримавши тортур, обмовили себе і її теж.

Витримавши і подолавши тяжкі фізичні муки, Ася не змогла подолати важкого морального переживання, відчутну втрату крихітної надії за свою твердість перед катами. Про це розповідають документи.

«Литер А. Начальнику третьего отдела УГБ ВОУ НКВД, лейтенанту госбезопасности тов. Токареву г. Винница.

Препровождаем медицинский акт больницы тюрьмы г. Винницы от 29 июня 1938 г. о покушении на самоубийство через повешание з/к Райзман А.М. Приложение: по тексту. И.о. нач. ОМЗ ВОУ НКВД лейт. госбезопасности Файнберг. ВР секретаря Малкин».

«Акт. 1938 года, 29 июня, гор. Винница.

Мною, главврачом тюрьмы гор. Винницы Мильштейном С.В. в присутствии лекпома, дежурящего по тюрьме т. Серой М.Д., была осмотрена в 1 час 45 мин. заключенная Ася Моисеевна Райзман, находящаяся в 1 палате после того, как она была снята с петли, которую она надела на шею; петля была сделана из разорванной рубахи, связаной с носовым платочком.

Причем выявлено: пульс удовлетворительного наполнения, частый, бесперебойный. Кожные покровы лица и тела бледные. Сознание сохранено полностью, так как вышеуказанная з/к отвечала на заданные мною вопросы, она жаловалась на позывы к рвоте и головную боль. На передней части шеи у нее обнаружена ясновыраженная старангуляционная борозда, имеющая направления с обоих сторон шеи к ушам, эта борозда теряется на задней поверхности.

На два пальца от левой брови имеется кожно-мышечная рана длиной в 2 1/2 см и глубиной в 0,5 см. Эта рана вызвана тем, что при открытии дверей палаты петля оборвалась и з/к упала лбом на пол.

Главный врач тюрьмы НКВД гор. Винницы Мильштейн. Дежурный лекпом Серая»[19].

Трагічний вчинок Асі налякав чекістів, але не дуже. Запутряєв заявив, що він не допитував Асю, і ніхто цього не перевіряв, хоча протокол допиту до сьогоднішнього дня знаходиться серед матеріалів слідчої справи.

Колишній помічник начальника відділення УНКВД, молодший лейтенант держбезпеки О.В. Шабунін розповідає таке: «У свідченнях Круликовського проходила студентка медінституту Райзман, яка була арештована ще раніше. Утримувалася під вартою і спробувала покінчити життя самогубством. Запутряєв запропонував мені допитати її у справі Круликовського, але вона все заперечувала... На моє запитання, що підштовхнуло її до думки про самогубство, вона лише відповіла: «Не хочу жить». Запутряєв говорив, що він не допитував Райзман до її спроби самогубства, але в той момент, коли він посилав мене її допитувати, у справі вже був протокол допиту Райзман Запутряєвим»[20].

Допит, про який згадує «милосердний» Шабунін О.В., проводився ним уже 8 липня 1938 р., тобто через 8 днів після спроби самогубства. Ослаблена Ася ледве розуміла, що від неї вимагав помічник начальника відділення. А вимагав Шабунін багато. Він знову звинувачував Асю в шпигунській діяльності на користь Румунії та пред’являв показання О.Р. Круликовського, від яких вона раніше категорично відмовилася. Але Шабунін пішов далі, пред’явивши Асі показання якогось Миронова від 29 червня та показання Яковлєва М.О., які обмовляли її, що вона спільно з іншими румунськими шпигунами вела активну боротьбу з радянською владою та передавала румунській розвідці секретні відомості. Але і ці звинувачення Ася заперечувала. На жаль, стійкість звинуваченого в період розпалу «соціалістичної законності і правопорядку» нічого не значила.

Наступною формальністю, яку необхідно було виконати слідчим на завершальному етапі слідства, були очні ставки між звинуваченими. У слідчій справі є два таких протоколи, що стосуються Асі. Перший протокол очної ставки між О.Р. Круликовським і Асею Райзман (в протоколі Хася) датований 9 липня 1938 р. Наведемо його в оригіналі:

«Вопрос Круликовскому: Вы подтверждаете данные Вами показания на допросе от 26 июня 1938 г. о Вашей контрреволюционной деятельности?

Ответ: На допросе от 26 июня я показал, что являюсь агентом румынской разведки и по её заданиям проводил диверсионную и шпионскую работу в пользу Румынии. Эти показания я подтверждаю полностью.

Вопрос: Что Вам известно о контрреволюционной деятельности Райзман Хаси?

Ответ Круликовского: Райзман, также как и я, является агентом румынской разведки и совместно со мной проводила шпионскую работу в пользу Румынии.

Вопрос Круликовскому: Откуда Вам это известно?

Ответ: С Райзман я познакомился в 1924 г. на одном из собраний «общества бессарабцев». При этой встрече Райзман мне сообщила, что она в 1923 г. нелегально перешла границу из Румынии в СССР и имеет ко мне важное поручение от Гришко. Оставшись вдвоем, Райзман мне рассказала, что она из Румынии перешла границу по заданию румынской разведки со шпионскими целями и уже по этой линии установила связь с Гришко, который предложил ей связаться со мной. Я вначале не хотел признаваться Райзман в том, что я через Гришко связан с румынской разведкой, но после того как я получил указания от Гришко, я эту связь с Райзман установил и не порывал её по день ареста.

Вопрос Райзман: Вы подтверждаете показания Круликовского?

Ответ: Нет, показания Круликовского я отрицаю.

Вопрос Круликовскому: Дайте показания о контрреволюционной деятельности Райзман.

Ответ: До 1930 г. Райзман, работая в Винницком военном госпитале, информировала меня о количестве больных в этом госпитале, характере болезней среди красноармейского состава и о планах расширения этого госпиталя. После 1930 г. Райзман поступила на работу в горсовет гор. Винницы. Работая в этом учреждении, Райзман систематически передавала мне планы мобилизационной готовности Винницкого райвоенкомата, суперфосфатного и авторемонтного заводов. Кроме того, Райзман передавала мне сведения о ходе работ на 114 военном строительном участке с указанием объекта строительства и его назначений. Все эти материалы мною от Райзман были получены в период 1932–33–34–35 и 36 гг. После 1936г., вследствие моей болезни, я с Райзман стал встречаться реже и шпионских материалов получал меньше.

Вопрос Райзман: Правильны показания Круликовского?

Ответ: Эти показания я также отрицаю.

Вопрос Райзман: Вы были знакомы с Козисом?

Ответ: Да, я была с ним знакома по совместной работе в горсовете.

Вопрос Круликовскому: Через кого Вы установили связь по контрреволюционной работе с Козисом?

Ответ. Эта связь мною была установлена через Райзман, которая с Козисом была хорошо знакома.

Вопрос Райзман: Вы связывали Круликовского с Козисом по контрреволюционной работе?

Ответ: Нет, такой связи я не производила»[21].

Очну ставку провели заступник начальника 3-го відділу Управління НКВД по Вінницькій області, молодший лейтенан держбезпеки В.Ф. Майструк та оперуповнова-

жений цього ж відділу, сержант держбезпеки А.П. Беркута, які відзначалися надзвичайною жорстокістю до арештованих.

Другий протокол очної ставки від 9 липня 1938 р. між Асею і М.О. Яковлєвим, колишнім «бессарабцем», якого, на відміну від інших, звинувачували у шпигунській діяльності на користь німецької розвідки. Під тиском слідчих Яковлев Н.О. обмовив не тільки себе, але також Асю. Подаємо протокол очної ставки в оригіналі:

«Вопрос: Вы подтверждаете данные Вами показания от 28 июня 1938 г. о вашей контрреволюционной деятельности?

Ответ: На предыдущем допросе от 28 июня 1938 г. я показал, что являюсь агентом германской разведки, по заданию которой проводил шпионскую диверсионную работу на територии СССР в пользу Германии. Данные мной эти показания я подтверждаю полностью.

Вопрос: Что вам известно о контрреволюционной деятельности Райзман Аси Моисеевны?

Ответ: С целью разворота контрреволюционной работы в одной из бесед с Круликовским я ему сообщил о том, что я являюсь агентом германской разведки и предложил ему оказывать помощь в сборе шпионских сведений и подборе лиц для проведения диверсионной деятельности. Круликовский мне заявил, что уже является агентом румынской разведки и для «пользы дела», как он выразился, согласен предоставить мне шпионские сведения в копиях, которие он передавал румынской разведке.

В свою очередь Круликовский мне сообщил о том, что шпионажем в пользу Румынии занимается Миронов Григорий Васильевич, член комисии «общества бессарабцев», и Райзман Ася Моисеевна, прибывшая нелегально в СССР в 1923 г. по заданию румынской разведки. В присутствии этих лиц обсуждались вопросы по привлечению новых людей в «общество бессарабцев» и вербовка их для шпионской диверсионной деятельности. От Райзман А.М. Круликовским были получены сведения шпионского характера о наличии воинских сил РККА в Винницком гарнизоне с перечислением рода войск и их вооружения и в присутствии её эти сведения были переданы мне для передачи германской разведке. Кроме того, от Круликовского мне было известно, что Райзман А.М. имела в своем расположении группу лиц из числа членов «общества бессарабцев» и руководила ими по шпионской диверсионной работе.

Вопрос обв. Райзман: Вы подтверждаете показания Яковлева?

Ответ: Показания Яковлева я не подтверждаю.

Вопрос Яковлеву: Вы знали А.М. Райзман до того, как Вам сообщил о ней Круликовский?

Ответ: А.М. Райзман я знал примерно с 1929–1930 года, как члена «общества бессарабцев», но тогда я её знал мало. Только после того, как мне сообщил Круликовский, что она является агентом румынской разведки, я стал ее знать больше.

Вопрос Яковлеву: К какому периоду относится Ваша связь с А.М. Райзман по шпионской деятельности?

Ответ: С того времени, как я веду свою шпионскую диверсионную работу вместе с Круликовским, т. е. с 1935–1936 г. и до последнего времени.

Вопрос А.М. Райзман: Это так было?

Ответ: Нет. Этого не было, показания Яковлева я не подтверждаю»[22].

Таким чином, Ася єдина із 12 осіб, арештованих у справі «бессарабців», працювала одразу на дві іноземні розвідки — румунську та німецьку. Мабуть, це була помста слідчих за її твердість характеру і духу. Адже серед 12 заарештованих лише Ася та О.І. Янковська — дві жінки, які не обмовили себе та інших заарештованих.

22 вересня 1938 р Асі та «бессарабцям» було висунуто обвинувальний висновок, в якому брехливо зазначалося, що 3-м відділом УГБ УНКВД по Вінницькій області викрита та ліквідована розгалужена резидентура румунської розвідки, яка діяла за вказівкою румунського генерального штабу і широко використовувала для підривної роботи існуюче Товариство бессарабців. Мовляв, слідством та особистими визнаннями звинувачених встановлено, що учасники резидентури систематично передавали румунській розвідці секретні матеріали про військові частини, укріплені райони, авіацію та склади, проводили широку мікродиверсію, отримуючи для цього отруту від румунської розвідки, підготовлювали на період війни диверсійні акти по руйнуванню залізничних мостів, військових складів та цукрових заводів, готувались до спільних з українськими націоналістами та іншими контрреволюціонерами виступів проти Радянської влади, розраховуючи використати зброю, закладену загонами «Д», учасники яких були перевербовані румунською розвідкою.

На підставі цього викладу звинувачувалися:

— О.Р. Круликовський в тому, що був учасником резидентури румунської розвідки, в яку був завербований в 1924 р. румунським шпигуном Гришко, встановив зв'язок по шпигунській роботі з агентами румунської та німецької розвідок М.Д. Юськовим та М.О. Яковлевим , через Гришка, Юськова та Яковлєва передав румунській та німецьким розвідкам секретні відомості про кількість та технічне озброєння Вінницького, Гайсинського та Жмеринського гарнізонів, шляхом отруєння знищував кінське поголів'я та розробив план висадження в повітря вогневих артскладів, розташованих у Жмеринському районі, та руйнування Гніванського залізничного мосту в момент початку війни, для диверсійно-шпигунської роботи завербував Миронова, Яковлєва, Янковського, Губерського та Райзман;

— М.О. Яковлєв в тому, що був агентом німецької розвідки, в яку був завербований німецьким шпигуном Айзенбергом; в 1936 р. встановив зв'язок по шпигунській роботі з резидентом німецької розвідки Коном, завербував Круликовського, передав німецькій розвідці шпигунські матеріали про дислокацію військових частин, військове будівництво та дорожні шляхи спеціального призначення, брав участь у розробці планів висадження в повітря складів зброї та Гніванського залізничного мосту;

— П.Я. Гінсар в тому, що через Круликовського передавав секретні відомості про кількість військових вантажів на залізниці, мобілізаційну готовність станції Вінниця, навмисне засилав вантажі не за призначенням та проводив роботу по створенню диверсійних груп;

— П.Р. Янковський в тому, що передавав відомості про кількість та технічне оснащення військових частин Вінницького гарнізону, політико-економічний стан Вінницької області, створив диверсійну групу на залізничній станції Вінниця, з якою виробив план руйнування залізничної колії;

— М.Я. Губерський в тому, що збирав та передавав відомості про дислокацію та призначення військових частин, розташованих у Гнівані, Гайсині та Жмеринці;

— І.М. Істратій в тому, що збирав та передавав відомості про чисельність та територіальне розташування військових частин Вінницького гарнізону, наявність торгових точок та стан забезпечення їх промисловими товарами, політико-економічний стан Вінницької області;

— О.І. Янковська в тому, що через Круликовського і Райзман систематично передавала румунській розвідці відомості про кількість та технічне оснащення частин РСЧА, нові військові будівництва, готовність промислових підприємств в мобілізаційний період;

— М.Д. Юськов в тому, що передавав секретні відомості про кількість військових частин на території Могилів-Подільського гарнізону, настрої населення (навіть цього боялися більшовики), економічну могутність колгоспів та окремих промислових підприємств;

–– К.М. Чебан в тому, що систематично передавав відомості про стан охорони кордону, постів, патрулювання, кількість військ на кордоні, хід будівництва стратегічної дороги, план розташування військової частини № 103, був учасником антирадянської повстанської партизанської організації;

— Л.М. Шлапак в тому, що передавав відомості про стан прикордонної охорони у Ямпільському районі, кількість і озброєння військ, морально-політичний стан командного і політичного складу прикордонної охорони;

— Г.М. Гришко в тому, що передавав відомомсті про кількість військових частин, політико-економічний стан прикордонних районів Вінницької області, могутність колгоспів, був учасником антирадянської військово-повстанської партизанської організації;

— А.М. Райзман в тому, що є агентом румунської розвідки, за завданням якої в 1923 р. нелегальним шляхом прибула до СРСР, встановила зв'язок з Круликовським, через якого передавала румунській розвідці дані про мобілізаційну готовність промислових підприємств, кількість і технічне озброєння частин РСЧА Вінницького гарнізону.

Слідча справа «бессарабців» згідно з наказом направляється на розгляд трійки при УНКВД по Вінницькій області, до якої входили секретар Вінницького обкому КП(б)У, начальник Вінницького управління НКВД І.М. Корабльов та обласний прокурор Тернівський. Усі арештовані звинувачувалися у злочинах, передбачених статтями 54–6 п. «а» (зрада батьківщині, шпигунство), 54–11 (всяка організаційна діяльність по створенню груп, здійсненню диверсій) КК УРСР. Усе це не віщувало нічого доброго! Обвинувальний висновок представив начальник відділення третього відділу, молодший лейтенант держбезпеки В.Г. Яцунський, з ним погодився начальник третього відділу старший лейтенант О.М. Запутряєв і затвердив заступник начальника УНКВД по Вінницькій області, старший лейтенант А.Я. Пришивцев[23].

22 вересня 1938 р. Трійка ухвалила усіх 12 звинувачених розстріляти, їх особисте майно конфіскувати, справу передати в архів. Наступного дня, 23 вересня, вирок було виконано[24].

Але обставини загибелі Асі до цього часу не з'ясовані. В «Оглядовій довідці» по звинуваченню І.М. Корабльова, О.М. Запутряєва та Л.М. Ширша, арештованих у квітні–травні 1941 р., подається таке свідчення Агеєва І.С., колишнього працівника УНКВД по Вінницькій області: «Мені відомо, що заарештована Райзман — студентка мединституту — була допитана Запутряєвим так, що її винесли з його кабінету і наступного дня вона померла в тюрмі»[25].

Одночасно у слідчій справі «бессарабців» міститься офіційний акт про розстріл Райзман Хасі Мойсеївни 23 вересня 1938 р.[26] Автор припускається думки, що Ася була закатована Запутряєвим під час чергового допиту. Щоб заховати сліди злочину свого начальника-вбивці, управління НКВД в обвинувальний висновок, а Трійка — у вирок включили Асю вже після її смерті. Отже, вона була трійкою засуджена до розстрілу посмертно.

Про розправу над «бессарабцями» ніяких повідомлень рідним не надійшло.

Після смерті Сталіна, коли настало відносне полегшення, з'явилася надія у рідних добитися правди про долю репресованих «бессарабців». Проте не все одразу вирішилося. Дружині М.О. Яковлєва в 1957 р. повідомили, що її чоловік «помер 17.06.1946 р. від раку печінки».

Дружині І.М. Істратія в жовтні 1956 р. Міністерство внутрішніх справ СРСР повідомило, що її чоловік засуджений на 10 років як ворог народу. «Але ось уже пройшло 18 років, а я про нього нічого не знаю: чи живий він та де перебуває?» — дивується нещасна жінка.

Важкими пошуки правди були для рідних Асі — чоловіка та сина. В пошуках правди вони зверталися до Вінницького обласного прокурора, до війського прокурора Прикарпатського військового округу, до Генерального прокурора СРСР, до Голови Президії Верховної ради СРСР К.Є. Ворошилова, до секретаря ЦК КПРС М.А. Суслова. В 1957 р. справу А.М. Райзман було направлено на нове розслідування, воно показало, що звинувачення «бессарабцям» було засновано на суперечливих поверхових показаниях самих арештованих. При цьому їх показання попереднім слідством не перевірялись, свідки не допитувалися. Так, звинувачуваний О.Р. Круликовський назвав своїм вербувальником для диверсійно-шпигунської роботи на користь Румунії Григорія Гришка, а перевіркою встановлено, що Гришка серед притягнених до карної відповідальності немає, він ніколи не проживав у Вінницькій області.

Звинувачений М.О. Яковлєв назвав своїм вербувальником для роботи на користь німецької розвідки Айзенберга, але перевіркою встановлено, що Айзенберг арештованим не був, таким, що проживав у Вінницькій області, не встановлений. Встановити особу Кона лише за одним прізвищем було неможливо. Таким чином, причетність усіх арештованих та засуджених до розстрілу, їх звинувачення у належності до румунської та німецької розвідок, до військово-повстанських та інших організацій заперечується матеріалами самого слідства. Яких-небудь компрометуючих матеріалів на «бессарабців», крім тих, які знаходяться у слідчій справі, встановити не вдалося.

Заново допитані протягом серпня 1957 р. свідки, які добре знали усіх засуджених до розстрілу багато років на спільній роботі, на виробництві чи в громадсько-політичному житті, охарактеризували їх позитивно та пояснили, що про антирадянську шпигунську діяльність і причетність до резидентури румунської розвідки їм нічого не відомо.

Крім того, перевіркою було встановлено, що в колишньому Управлінні НКВД по Вінницькій області в 1937–1938 рр. грубо порушувалася навіть урізана соціалістична законність: проводилися масові арешти громадян незалежно від наявності на них компрометуючих матеріалів, з наступним застосуванням до арештованих фізичних методів слідства, фабрикувалися слідчі справи про контрреволюційні організації. Причетні до арештів та слідства колишній начальник УНКВД І.М. Корабльов та

начальник відділу О.М. Запутряєв в 1941 р. були засуджені за порушення законності до вищої міри покарання — розстрілу. Тому самовизнання більшості звинувачуваних на попередньому слідстві у 1938 р. про їх причетність до румунської розвідки не можна визнати незаперечними доказами їх вини[28].

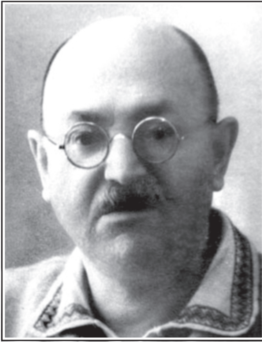
21 вересня 1957 р. Військовий Трибунал Прикарпатського військового округу розглянувши матеріали справи «бессарабців» ухвалив: рішення трійки УНКВС по Вінницькій області від 22 вересня 1938 р. щодо «бессарабців» відмінити і справу в карному порядку припинити за відсутністю складу злочину. Всі були реабілітовані посмертно[29].

Примітки:

[1] Державний архів Вінницької області (ДАВО). — Ф. Р–6023. — Оп. 4. — Спр. 6475. — Т. 1. — Арк. 45 зв.
[2] Там само. — Арк. 46.
[3] Великий Жовтень і громадянська війна на Україні. — К., 1987. — С. 53–54.
[4] ДАВО. — Ф. Р–6023. — Сп. 4. — Спр. 6475 — Т. 2. — Арк. 253–256.
[5] Там само. — Т. 1. — Арк. 205–206 зв.
[6] Там само. — Арк. 208–219.
[7] Там само. — Т. 2 — Арк. 606.
[8] Там само.
[9] Там само. — Арк. 363–387.
[10] Там само. — Т. 1. — Арк. 120–121.
[11] Там само. — Т. 1. — Арк. 129–130.
[12] Там само. — Т. 1. — Арк. 134.
[13] Там само. — Арк. 234–234 зв.
[14] Там само. — Т. 2. — Арк. 285.
[15] Там само. — Т. 1. — Арк. 141.
[16] Там само. — Арк. 2 зв.
[17] Там само. — Т. 2. — Арк. 261 зв.
[18] Там само. — Арк. 262–263.
[19] Там само. — Т. 1. — Арк. 110.
[20] Червоні жорна. Спогади репресованих, членів їх родин, свідків репресій. — Вінниця, 1994.— С. 44–45.
[21] ДАВО. — Ф. Р–6023. — Оп. 4. — Спр. 6475. — Т. 2. — Арк. 443–445.
[22] Там само. — Арк. 446–447 зв.
[23] Там само. — Арк. 454–462.
[24] Там само. — Арк. 463–490.
[25] Там само. — Арк. 606.
[26] Там само. — Арк. 478.
[27] Малигін А. Червона акула. (Єжовщина на Вінниччині) — Вінниця, 1995. — С. 52.
[28] Там само. — Арк. 614–626.
[29] Там само. — Арк. 63–535.

Друкується за: Давидюк А.Т. Жертви червоного терору. — Вінниця, 2001, — С. 153–182.

В. Воловик, П. Григорчук

СКЛАД ЗЛОЧИНУ: ДОСЛІДЖЕННЯ ІСТОРІЇ ПОДІЛЛЯ

Отамановський Валентин Дмитрович, 1893 р.н., народився в с. Велика Яблунівка Смілянського р-ну Черкаської обл., проживав у м. Вінниця, українець, із службовців, освіта вища, директор Вінницької філії Всенародної бібліотеки Всеукраїнської Академії наук. Арешт. 24.08.1929 р. Звинувач. за ст.ст. 54–2, 54–11 КК УРСР. За вироком Верховного суду УРСР від 19.04.1930 р. засуджений на 5 р. позбавлення волі. Вдруге засуджений 04.07.1934 р. до заслання у Татарську АРСР (Росія). Після звільнення проживав у м. Казань (Росія), Сімферополі, Харкові. Помер у 1964 р. Реабіл. 11.08.1989 р. Верховним судом УРСР.

Останнім часом українська наука поповнюється новими іменами. Серед них і представники «розстріляного покоління», на яких десятиріччями діяло політичне «Табу». До них належить подвижник української справи, видатний історик права та медицини в Україні, талановитий організатор краєзнавчої роботи Валентин Дмитрович Отамановський.

Народився майбутній вчений 14 лютого 1893 р. в с. Яблунівці, тепер Смілянського району Черкаської області, в родині рахівника місцевого цукрового заводу. Бажаючи дати дітям (а їх було семеро) освіту, батько разом з усією родиною переїжджає до Києва, де Валентин закінчив «престижну» 5-у Печерську гімназію з золотою медаллю 1912 р. і вступив до Київського університету, а 1913 р. перевівся на механічний факультет Київського політехнічного інституту, де провчився до 1917 р., після чого знову повернувся до університету на юридичний факультет. Під час навчання поряд із засвоєнням програмового матеріалу багато займався й самоосвітою, «поглинаючи» книги на історичну, філософську, природничу, правничу та іншу тематику. Багато уваги приділяв вивченню іноземних мов і латини, які йому легко давалися. Як наслідок, вільно володів сімома європейськими мовами, що дуже допомогло його майбутній творчій роботі.

З 1913 р. В.Д. Отамановський активно займається громадською роботою, характер якої не залишає сумніву в його українській патріотичній налаштованості. Він був членом Української Студентської Громади політехнічного інституту, де працював головою Термінологічної Комісії при гуртку «Натураліст», складаючи українську наукову термінологію.

Проголошення Української Народної Республіки зустрів із захопленням, одразу поринув у політичну і просвітницьку роботу. Був у складі Центральної Ради від партії соціалістів-самостійників. Активно співробітничав у видавництві «Вернигора», дирекція якого в 1918–1920 рр. знаходилась у столиці Австрії. На запрошення дирекції видавництва В.Д. Отамановський переїжджає до Відня. Тут він займається виданням літератури для України (шкільні підручники, політичні брошури, науково-популярні й дитячі книжки, карти тощо). В справах видавнцтва декілька разів приїздив до України, зокрема, у Київ, Кам’янець-Подільський, Вінницю. Оскільки заробітки у «Вернигорі» були мізерні, займався перекладом з французької мови на українську художньої літератури. Написав також оригінальну повість для молоді «Син України», яку опублікував під псевдонімом

«Вал. Златополець». Та головне, що й тут Валентин Отамановський продовжував у 1918–1920 рр. своє навчання у Віденському університеті. Там почав займатися науковою діяльністю, досліджувати правове становище українських середньовічних міст. У бібліотеках Австрії він почерпнув чимало матеріалів з цієї теми.

В 1920 р. В.Д. Отамановський закінчив Віденський університет, здобув фах історика права. Щоб бути ближче до архівних джерел України й до своєї сім'ї, він улітку 1920 р. повернувся до Києва. Тут його застала невесела картина. 70-річний батько був важко хворий (паралізований), молодші діти ще не заробляли на себе. Утримання сім'ї повністю лягло на Валентина Дмитровича. Розорений війною Київ був «голодним» містом. За таких умов треба було думати про переїзд у провінцію. Це було типовим явищем. В ті часи чимало вчених, художників, акторів й іншої творчої інтелігенції залишали великі міста, щоб «пересидіти лиху годину» в «глибинці». З літа того ж 1920 р. сім'я Отамановських переїжджає до Вінниці, де молодий вчений спочатку працював завідувачем українського відділу Вінницької філії Всенародної бібліотеки Всеукраїнської Академії Наук (ВУАН), а згодом — її директором. Як і раніше, поряд з виконанням «основних» службових обов'язків, Валентин Дмитрович основну увагу зосереджує на власній науковій роботі. За перші роки перебування у місті він підготував велику монографію з ґрунтовними теоретичними висновками «Вінницька міщанська громада до кінця XVIII ст. — еволюція правового положення та устрою на основі соціально-господарського розвитку території та міста», два томи якої вже 1926 р. були представлені історико-юридичній комісії ВУАН, співробітником якої дослідник був обраний того ж року. Робота отримала високу оцінку та була рекомендована до публікації в «Працях» комісії ВУАН, але наступний перебіг подій залишив цю працю й досі ненадрукованою.

У квітні 1924 р. у Вінниці відкрився науково-методичний центр — Кабінет виучування Поділля, який поклав початок систематичного, комплексного дослідження краю та поширення знань про нього. Організатором і керівником Кабінету, що невдовзі перетворився на справжній науково-дослідний заклад, був В.Д. Отамановський. До роботи були залучені кілька десятків вчених, художників, письменників та інших представників інтелігенції. Важко переоцінити той внесок у розвиток краєзнавства на Поділлі, що його зробили ентузіасти в 20-х рр. XX ст. Це був найвищий рівень цього виду творчої культури за весь час його існування впритул по сьогодення. Кабінет видав 26 томів (збірників) наукових праць, в яких подано всебічний опис краю, його природи, історії, народного господарства. Кабінет підтримував творчі зв'язки з 180 організаціями країни та світу, здійснював обмін виданнями, інформаційними статтями та повідомленнями. В.Д. Отамановський здійснював організацію та науково-методичне керівництво мережею краєзнавчих осередків Поділля, які у 1925–1928 рр. були створені та діяли в багатьох населених пунктах регіону. Керований ним Кабінет виучування краю розгорнув велику роботу по увічненню пам'яті визначних українців встановленням меморіальних дошок на будинках, де вони мешкали. До списку були внесені: Шаргород, Лопатинці, Бар, Житомир, Ялта, Львів та інші міста України та Росії[1]. Багато сил доклав Валентин Дмитрович гідному вшануванню класика української літератури Михайла Коцюбинського. Головним наслідком цих зусиль і роботи, що почалася ще в 1924 р., стало створення меморіального музею. 8 листопада 1927 р. в будинку, де народився М. Коцюбинський, в урочистій обстановці було відкрито музей його імені[2].

Степан Руданський — ще одна велична фігура української літератури, якою опікувався В.Д. Отамановський. Він не обмежився подільськими пам'ятками (Шаргород, Хомутинці, Калинівка, Кам'янець-Подільський), а поїхав у Ялту, де з 1861 р. Степан Васильович працював міським лікарем. Відвідавши старе кладовище (поет помер 1873 р.), був вражений занедбаною могилою. Віднайшов його житло (попутно і ялтинське помешкання Лесі Українки). Негайно написав до Києва (у три адреси) доповідну записку про необхідність впорядкування могили С. Руданського, відзначення його та Лесі Українки місць проживання у Ялті меморіальними дошками. Невтомний дослідник дбав про збереження старовинних будівель Вінниці і, в першу чергу, «Старих Мурів» — найстарішої кам'яної споруди міста, могили українського композитора П.І. Ніщинського в с. Ворошилівці, склепу лікаря і педагога М.І. Пирогова, охорону могили одного з діячів Центральної Ради Д. Марковича, літературного критика М.Євшана, поховання вояків української галицької армії, які померли у Вінниці від тифу.

Плідна діяльність Кабінету була високо оцінена в період його існування. Академія наук України неодноразово поширювала досвід Кабінету та його керівника, характеризуючи працю подолян як взірець краєзнавчої роботи[3]. Президент Академії Наук України Кирило Данилович Заболотний високо цінував і глибоко шанував Валентина Дмитровича, неодноразово приймав його у своєму помешканні як дорогого гостя.

Та якими б значними не були успіхи В.Д. Отамановського у керівництві краєзнавчою роботою й активній особистій участі в ній, на першому місці залишилася чисто наукова діяльність як історика права й історика медицини в Україні. Саме в цей час Валентин Дмитрович «мобілізує» раніше зібрані матеріали, використовує довготривалі відрядження у Київ, Москву, Львів, Варшаву для додаткового збирання потрібних йому, головним чином, архівних документів, опрацювання низки досліджень у бібліотеках цих міст. Він наполегливо вивчає рукописні та друковані першоджерела XIV–XVIII ст. німецькою, польською, давньоруською, старопольською, латинською та іншими мовами, виявляючи талант не лише історика, але й лінгвіста. Адже актові документи цього періоду наповнені скороченнями, тогочасними особливостями стилістики, які вимагали від дослідника ґрунтовних знань лексики, орфографії, морфології, синтаксису іноземних мов.

Але головна аналітична робота чекала його за авторським столом у Вінниці, де сторінка за сторінкою народжувалися рукописи наукових досліджень з історії права на Україні. Десять років перебування у Вінниці (1920–1929), безперечно, складають найбільш плідний період у творчій біографії вченого. Повний енергії та задумів, озброєний величезним і, що найважливіше, перевіреним фактичним матеріалом, молодий, але вже досвідчений дослідник сміливо формує власну концепцію динаміки правового стану великого регіону (Правобережжя України). Працював він на повну потужність. Згадуючи про цей час, Валентин Дмитрович пише: «Я цілком з головою поринув у свою наукову працю. Встаючи за півгодини перед світанням, я працював аж до смеркання. Цілком виснажений надвечір я, узявши собаку, найменш людними вулицями, виходив на поле біля стадіону й там годину — півтори гуляв, щоб відпочив мозок. Я лягав спати о десятій — пів на одинадцяту годину вечора, бо ж інакше не витримав би такого сильного напруження». Результати цієї роботи вражаючі. Крім двох томів, про які йшлося вище (здані до друку 1926 р.), було закінчено перший і другий томи задуманої автором великої чотиритомної монографії. Перший том — «Вінниця як тип українського міста південного Правобережжя XIV–XVII ст.

Еволюція правового стану та устрою на тлі суспільно-економічного розвитку Побужжя XIII–XVII ст. та процесу формування станів»[4]. Другий том такого ж характеру, як і перший, обіймає життя Вінниці у XVIII ст. У «Передмові» до першого тому В.Д. Отамановський подає в загальному вигляді план третього і четвертого томів. Очевидно, що матеріал до них був зібраний, можливо, частково вони також були виконані. Адже далі обставини життя склалися таким чином, що до закінчення другої світової війни збирати матеріал в архівах дослідник не міг, однак у своїх публікаціях він на них посилається. В науковому відношенні «вінницький період» творчості В.Д. Отамановського можна оцінити в 150–200 друкованих аркушів. Саме тут були закладені підвалини майбутніх успіхів вченого.

На жаль, плідну роботу вченого і краєзнавця разом з Кабінетом виучування Поділля було грубо зупинено у 1929 р. його арештом.

В.Д. Отамановського безпідставно притягнули до судової відповідальності у справі, сфабрикованій органами НКВД, так званої «Спілки визволення України» (СВУ) — першого великого політичного процесу над українською інтелігенцією періоду кривавих сталінських репресій. В.Д. Отамановського заарештували у Вінниці 24 серпня 1929 р. До судового процесу, що відбувся у Харкові в березні 1930 р., залишилося більше 6 місяців. Валентин Дмитрович пройшов через багатогодинні допити, безглузді звинувачення, приниження особистої гідності. Кількатомна судова справа містить його відповіді на численні провокаційні запитання про участь у різних змовах, спрямованих на повалення існуючого ладу, про його «контрреволюційне» перебування у Відні тощо. Вченого звинувачували у націоналізмі, в тодішньому його реакційному розумінні, й конкретно в організації Вінницького відділення СВУ (хоча жодного члена цієї організації у місті так і не виявили). На всі ці питання він давав негативні аргументовані відповіді. Та все ж таки кати, що допитували Валентина Дмитровича, змусили його визнати себе «винним». На судовому процесі у Харкові його засудили на п’ять років таборів суворого режиму і два роки поразки в громадянських правах. Відбувши ув’язнення, повторно засуджений у липні 1934 р. Вирок — заслання в Татарську АСР.

Після звільнення 26 серпня 1936 р. деякий час мешкав у Казані. Вченому-історику довелося працювати товарознавцем у видавництві й лише згодом перейти на роботу до наукової бібліотеки Казанського університету. Незважаючи на вкрай важкі побутові умови, Валентин Дмитрович використовував буквально кожну хвилину для наукової роботи. Особливо він активізував у цьому напрямку зусилля з переходом на роботу у бібліотеку.

Напевно, його архів не був конфіскований при арешті, і він знову потрапив до В.Д. Отамановського. Цілком можливо, що він забрав його, коли приїхав у Вінницю на похорон матері 1940 р., або сестра відвезла йому рукописи та документи. Наукова праця рухалася вперед волею та енергією незвичайного автора. Більше того, Валентин Дмитрович поставив собі за мету добитися і формального визнання його як вченого. Важко навіть уявити, як нелегко вчорашньому політв’язню, «українському буржуазному націоналісту» було долати перешкоди і у свої вже немолоді роки «добиватися» ступенів і звань. Очевидно, добрим словом треба згадати провідних професорів Москви й Ленінграду, які головну увагу звернули на зміст роботи і ерудицію пошукача, а не на його анкетні дані. У 1946 р. В.Д. Отамановський успішно захистив кандидатську дисертацію в Московському університеті. Вона мала досить довгу назву (очевидно, для ясності): «Вінниця як тип українського міста Південного Правобережжя XIV–XVII ст. Еволюція правового стану на фоні

соціально-економічного розвитку Побужжя XIII–XVII ст. і процесу утворення станів. Історико-юридичне дослідження». Обсяг дисертації — 291 сторінка. В ній широко використані фонди Московського Центрального та Київського архівів стародавніх актів, Львівського Бернардинського архіву та інші до цього часу невідомі матеріали.

В цей час сам вчений переїжджає із Казані до Сімферополя, де викладає іноземні мови (до історії не допускали), й готує до захисту докторську дисертацію. Тема її була аналогічна кандидатській, але стосувалась XVIII ст. й повністю звучала так: «Вінниця як тип українського міста Південного Правобережжя XVIII ст. Еволюція правового стану на фоні соціально-економічного розвитку Брацлавщини XVII–XVIII ст. і процесу утворення міських станів. Історико-юридичне дослідження». 1949 р. в Московському університеті вже була визначена дата захисту цієї дисертації. Але захист несподівано був відмінений. Причини невідомі, хоч можна здогадуватися, що якусь частину Вченої Ради університету не задовольняло те, що велику теоретичну історико-правову проблему розглядають на прикладі лише одного міста. Вчений гідно пережив і цей удар долі і, не зволікаючи, готує новий варіант докторської дисертації. Цей епізод співпадає з його переїздом до Саратова, що вже давно зажив слави як місце заслання «непокірної» інтелігенції. Тут він працює в місцевому університеті, де викладає сучасні іноземні та латинську мови (і знову не історію). Знову щоденна робота в архівах і бібліотеках.

В 1956 р. на вченій раді Ленінградського університету В.Д. Отамановський блискуче захищає свою докторську дисертацію «Міста Правобережної України під пануванням шляхетської Польщі від середини XVII до кінця XVIII ст. Проблема виникнення і розвитку українського феодального міста». Тут уже фігурує ціла низка міст Правобережжя. Двотомна дисертація (918 сторінок машинописного тексту) з ґрунтовним науковим апаратом (посилання на німецькі, французькі, італійські дослідження, написані давньоруською, польською, латинською мовами, актові джерела), великою бібліографією й цінними документальними додатками. Незабаром Валентину Дмитровичу було присвоєно звання професора. У 1958 р. він нарешті перебрався на Україну й працює в Харківському медичному інституті завідувачем кафедри латинської мови, не забуваючи, звичайно, про інтенсивну наукову роботу. Та жити залишалося недовго. 10 березня 1964 р. його мужнє, але хворе серце перестало битися. А ще через чверть століття — 11 серпня 1989 р. — В.Д. Отамановський був повністю реабілітований Пленумом Верховного Суду УРСР.

Повернемось до творчого набутку метра науки. На жаль, так склалося, що друковані праці складають лише, так би мовити, «надводну частину айсбергу», а все інше залишилося в рукописах — це архів вченого. До списку друкованих праць В.Д. Отамановського увійшли 53 назви. Правда, він дещо неповний.

Таким чином, із чотирьох частин великої монографії з історії права, що втілювали головні наукові інтереси вченого, більш-менш повно опублікованою виявилася лише перша частина, а інші три залишаються в рукописах. Такою ж є доля обох докторських дисертацій.

До другої групи наукових інтересів В.Д. Отамановського належить історія медицини та аптекарської справи на Україні. Вперше прояв інтересу до цієї тематики був виявлений ще в 20-і рр., коли дослідник звернувся до місцевого матеріалу[5]. Більш глибоко вчений повернувся до питань охорони здоров'я в 40–50-х рр., працюючи в медичних вузах, де така тема була найбільш принагідною. В цих працях автор виявив себе не лише

талановитим істориком, але й добрим знавцем медицини й фармації. При підготовці праць з історії медицини дослідником були опрацьовані багатотомні твори класиків західноєвропейської науки лікування XVII–XVIII ст. (Герман Бургасе, Томас Сіденхем), праці вітчизняних медиків XVIII ст. (Д.С. Самойлович). У одній із статей учений вперше описав невідомий метод лікування чуми вітчизняними лікарями у 1770 р[6]. Останні роки життя, працюючи у Харківському медичному інституті, В.Д. Отамановський присвятив великій синтетичній праці «Історія медицини на Україні». Та монографія так і не побачила світу. Вже після смерті дослідника була опублікована одна з останніх великих його праць медичної тематики[7].

Остання група праць В.Д. Отамановського стосується краєзнавства й тісно пов'язана з керованим ним Кабінетом виучування Поділля. Майже всі публікації цього наукового закладу виходили при участі вченого (ініціатива видання, редакторська робота, безпосереднє авторство). Після 1929 р. дослідник до цієї тематики вже не повертається. Тут варто зупинитися лише на одній праці, що в якійсь мірі підбиває підсумки краєзнавчого руху на Поділлі і в основному носить теоретичний характер[8]. Робота складається з трьох розділів. В першому розділі автор аргументовано доводить, що знання історії краю — необхідна умова вмілого господарювання, а тому потрібно створювати науково-дослідні краєзнавчі заклади для всебічного вивчення краю та поширення знань про нього серед адміністраторів, службовців, вчителів, кооператорів тощо. В другому розділі аналізується краєзнавча робота на Поділлі, дореволюційна спадщина, доробок за часів УНР, діяльність перших радянських осередків, зокрема Кабінету виучування Поділля. У третьому розділі аналізуються проблеми та перешкоди на шляху краєзнавчої роботи, критикуються місцеві та центральні органи влади за їх недостатню допомогу краєзнавцям. Незважаючи на те, що В.Д. Отамановський веде мову про краєзнавство на Поділлі, праця, безперечно, мала велике значення як методичний посібник для краєзнавчих закладів всієї України.

В.Д. Отамановський здійснив свій науковий подвиг в ім'я України і для її народу. Його наукова продукція, за скромними підрахунками, налічує не менше 350 друкованих аркушів. Якби видати повне зібрання творів Валентина Дмитровича, то це склало б не менше десяти томів високоякісної наукової продукції.

Примітки:

[1] Теодорович А.Ю. Історико-краєзнавча діяльність основних наукових осередків Східного Поділля у 20-х роках XX століття // Матеріали X Подільської історико-краєзнавчої конференції. — Кам'янець-Подільський, 2000. — С. 510.

[2] Воловик В.П., Кароєва Л.Р., Шпильова Л.М. Засновник Вінницького музею М.М. Коцюбинського // Літературна Вінниччина. Михайло Коцюбинський (сторінки творчої біографії). — Вінниця, 1997. — С. 77; 14.

[3] Дубровський В. Пам'ятки старовини та музеї Правобережної України на десяті роковини Жовтня // Культура і побут. — 1925. — № 41.

[4] Отамановський В.Д. Вінниця в XIV–XVII століттях. Історичне дослідження. — Видавництво «Континент-прим», Вінниця, 1993. — С. 7, 10.401.

[5] Отамановський В.Д. До історії медицини та аптечної справи у Вінниці й Вінницькому повіті другої половини XVIII ст., // Збірник пам'яті академіка Т.Г. Яновського. — К., 1930. — С. 322–334.

[6] Отамановський В.Д. Отечественные лекари – новаторы второй половины XVIII в., создавшие более прогрессивное направление в лечении чумы и роль их как зачинателей рациональной терапии. — Саратов, 1958.

[7] Отамановский В.Д. Борьба медицины с религией в Древней Руси. — М., 1965.

[8] Отамановський В.Д. Краєзнавство на Поділлі, найближчі його завдання та потреби й роль в краєзнавчій праці Кабінету виучування Поділля. — Вінниця, 1926.

А. Подолинний

«ДО КОЛГОСПНИКІВ ВІДНОСИВСЯ ПОГАНО», АБО ВІННИЦЬКА СПРАВА БОРИСА АНТОНЕНКА-ДАВИДОВИЧА

Антоненко-Давидович Борис Дмитрович, 1899 р.н., народився в м. Ромни Сумської обл., проживав в с. Білий Рукав Хмільницького р-ну, українець, із робітників, освіта незакінчена вища, фельдшер амбулаторії. Одружений, одна дитина. Арешт. МГБ УРСР 06.07.1951 р. Звинувач. за ст.ст. 20–54–08, 54–10 ч. 1, 54–11 КК УРСР. За постановою Особливої наради колегії МГБ СРСР від 21.11.1951 р. засланий в Красноярський край. Звільнений 31.09.1954 р. Реабіл. 14.09.1957 р. Верховним Судом УРСР.

Доля відомого українського письменника, репресованого ще в 30-х рр., пов'язана з нашим краєм.

В 1935 р. Військовий трибунал Київського військового округу засудив Б. Антоненка-Давидовича за статтями 54–8, 54–11 карного кодексу УСРР на 10 р. ув'язнення у виправно-трудових таборах[1] за активну участь в антирадянських терористичних організаціях УНЦ (Український національний центр) та УВО (Українська військова організація). Відомий письменник, один із засновників письменницької організації «Ланка», згодом перетвореної в «Марс» (майстерня революційного слова)[2]. Звичайно ж, до жодної контрреволюційної націоналістичної організації не міг належати, бо їх просто не існувало. Радянська влада прагнула знищити відомого українського митця, автора повісті «Смерть», збірки репортажів «Землею українською», патріотично налаштованого українського політичного і громадського діяча. Обидві книжки зазнали нищівної критики, його звинуватили в «неприкритому зоологічному націоналізмі». Особливе роздратування викликала повість «Смерть», в якій письменник яскраво змалював українського інтелігента з партквитком у кишені і з роздвоєною свідомістю. Письменник досліджує в своєму героєві процес притлумлення національної свідомості і деградацію його в перевертня-безбатченка.

Рятуючись від репресій, Б. Антоненко-Давидович виїздить до Алма-Ати, працює там у видавництві. Вдома, в Україні, почалися розстріли його друзів-письменників. Проте 2 січня 1935 р. було заарештовано й Антоненка-Давидовича і доправлено до Києва[3].

На всіх допитах письменник тримався мужньо і винним себе не визнав. Слідчому НКВД він заявив: «Таким людям, як я, можна жити з переламаним хребтом, але з переламаним моральним хребтом я не зміг би. На це ви зважте».

Після звільнення з ув'язнення в 1947 р. письменник, мабуть, свідомо вів циганське життя. Вінницька справа, що зберігається в обласному держархіві, з усіма подробицями розкриває період мандрівної нетривалої волі Б. Антоненка-Давидовича. Відразу після виправно-трудових таборів (а перебував він у таких — Сиблаг: Горношор'є Новосибірської області — з листопада 1935 р. по травень 1936-го; Бамлаг: станція Каримська Молотовської залізниці — з червня 1936 р. по березень 1937-го;

Букачлаг Читинської області — з травня 1937 р. по вересень 1943-го; колонія Хапчаранга — з жовтня 1943 року по липень 1944-го; Нижній Амурлаг: Совгавань, будова-500 — з вересня 1944 р. року по травень 1947-го) він поїхав до дружини, Баглій Віри Михайлівни, в село Бички Больше-Улуйського району Красноярського краю[4]. Дружина його, теж заарештована у 1938 р., була засуджена на три роки заслання у віддалені райони СРСР. Після відбуття покарання залишилася на місці, працювала лікарем. У Бичках Б. Антоненко-Давидович фельдшерував. У листопаді 1947 р. він разом з Вірою Михайлівною виїхав до Узбекистану. Жінка влаштувалася на посаду завідувача медичною дільницею, а він — фельдшером у кишлаку Туда Ханул-Абатського району Наманганської області. Мешкали вони тут з 15 січня по 15 жовтня 1948 р. Але, як пояснював згодом письменник своєму слідчому, місцевий клімат не пішов їм на користь, і вони повернулися до Красноярського краю, на цей раз — у курортне селище на озері Шіра Хакаської автономної області. Знову фельдшерував протягом року. Восени 1949-го подалися на Україну. Осіли в невеликому селі Первомайському біля станції Голендри Калинівського району на Вінниччині. Борис Дмитрович залишався без роботи, підмінював, правда, місцевого фельдшера, коли той пішов у відпустку. Через це за їхнім проханням їх перевели у Білий Рукав Хмільницького району. Та, либонь, не було їм доброго місця на цій землі[5]…

Уже влітку 1951-го вони розраховуються і лаштуються знову в далеку подорож до Красноярського краю[6]. Аж тут несподіваний арешт. Чи й справді несподіваний? Зрозуміло, що з письменника не спускали очей, і воля його була всього-на-всього довгим налигачем, на якому його водили. Ця воля майнула перед ним Білим Рукавом України, і він опинився там, куди був зібрався, та вже не за власним бажанням, а з примусу. Письменника заарештували 6 червня 1951 р. Арешт і обшук відбулися в Хмільнику, на вулиці Пушкіна, 40. Не знати, чи родина мешкала тут, а в Білий Рукав їздила до праці, чи, розрахувавшись, найняла на час виїзду квартиру у місті. Обшук, проведений старшим лейтенантом Полукеєвим та лейтенантом Івановим в присутності Ковтунюків — Марії Антонівни і Володимира Володимировича, — був, власне, безрезультатним. Вилучені папери вартісними в розумінні слідства не були, і їх згодом знищили, склавши відповідного протоколу. Хіба що… кілька папірців, що виявилися японськими грішми, та двох книжок[7]… На безриб'ї і рак риба.

Допити протягом кількох місяців провадив лейтенант Харюта. До речі, в Києві і лише російською мовою. Протоколи куці, видно, що запитання пропоновано для форми: долю письменника відразу визначено, треба лише дотриматися інструкцій, усе провести як годиться. Слідчий укотре примушував переповідати біографію, пояснювати, за що був засуджений у 1935 р. Щоб хоч якось прикрити цинічну наготу нового безпідставного арешту, чи не на кожному допиті вимагав «показати», яку антирадянську діяльність провадив на волі, з ким спілкувався[8]. Б. Антоненко-Давидович не тільки не визнавав нових звинувачень, а й старі, з тридцятих років, рішуче відкидав. Так тривало довго. Здавалося, допитуваний знає наперед, про що запитуватиме Харюта, а той — що відповідатиме Антоненко-Давидович. І все-таки в чомусь письменнику доводилося «зізнаватися». Так, одного разу він розповів, що

з волі написав листи колишнім в'язням, своїм знайомим, лікарям Петрові Никифоровичу з Білорусі та Строїлову Михайлові Павловичу з Рязані. Перший відповів, Б. Антоненко-Давидович ще раз йому написав — й усе. Іншим разом письменник відправив посилку двом колишнім співтабірницям — Євдокії Вороніній та Ніні Смирновій. Вістки від них не отримав[9].

Лейтенант ухопився за це: смоктав-смоктав, але нічого не висмоктав.

– Чому перебував у таборах не десять, а дванадцять років?

– А тому, — пояснював письменник, — що в 1937 р. був удруге засуджений спецкомісією на десять років. Вирок військового трибуналу 1935 р. був поглинений вироком спецкомісії. Термін покарання почав рахуватися з 20 травня 1937 р. (Пізніше у Букачлазі його знову притягли до кримінальної відповідальності, втретє, проте тоді вини не довели)[10].

– Звідки у вас японські гроші?

– У Нижньоамурському виправно-трудовому таборі, працюючи старшим фельдшером терапевтичного корпусу Туленінського лазарету, знайшов їх під час прибирання приміщення. Кинули їх полонені японці, що перебували в лазареті 1945–1946 рр.[11]

І тут Харюті не знайшлося зачіпки.

Більше пощастило йому на книжках, вилучених під час обшуку. Книжки ті у СРСР були під забороною: збірник «Сатира й гумор» з творами та портретами М. Вороного, В. Винниченка, М. Йогансена, В. Підмогильного, М. Семенка, Остапа Вишні, самого Б. Антоненка-Давидовича і книжка О. Олеся «Чужиною». Письменник придбав їх у Вінниці на базарі. «У той момент, коли я купував книжку Олеся «Чужиною», мені не було відомо, що вона антирадянська, про це я довідався опісля, як прочитав її». А в збірнику «Сатира й гумор» він вирізав аркуш зі своїм фотопортретом. Книжки збирався знищити[12].

Тут лейтенантові була пожива: не міг Б. Антоненко-Давидович не знати, що твори О. Олеся заборонені, то навіщо купував? Чому не знищив усе-таки? Кому давав читати? Ці два видання таки тягли у підмурівок обвинувачення; щось уже було…

Допомогла й сільська влада, породивши отакого документа:

«Справка-характеристика…

проживав у селі з октября 1950 по июль 1951 … До колгоспників відносився погано. Участі в громадській роботі не принимав під час Виборів у Обласні, районні і місцевих Рад тоже самоє відносився погано, приходилось іти до нього з урною, нехотіли іти голосувати»[13].

Поступово, в процесі слідства, лейтенанти, майори, полковники і генерали держбезпеки намалювали таку картину, необхідну їм, життя й терористичної діяльності видатного українського письменника Бориса Антоненка-Давидовича:

«Антоненко-Давидович Б.Д. в 1919 р. служив у армії Директорії УНР, потім кілька місяців навчався в юнкерському петлюрівському училищі, звідки знову пішов на фронт з військами УНР.

(Б. Антоненко-Давидович ці факти витлумачував таким чином: у 1917 р. він вступив до Харківського університету на природничий факультет, наступного року перевівся на історико-філологічний факультет Київського університету. У зв'язку з воєнною розрухою через рік опинився в Кам'янці-Подільському, маючи намір

продовжити навчання в тутешньому університеті, але потрапив під облаву і змушений був вчитися в юнкерському училищі. У вересні утік з нього. По дорозі до Києва, у Вінниці, був затриманий військовим комендантом і відправлений на фронт. Після поразки петлюрівців зумів утекти до Києва. Тут захворів на повторний тиф і виїхав до матері в Охтирку)[14].

У 1920 р. облудним шляхом вступив до КП(б)У, але потім, будучи не в згоді з національною політикою більшовицької партії та непом, у 1921 р. вийшов з КП(б)У і в цьому ж році вступив до УКП (Української комуністичної партії). Згодом входив до складу Київського губкому УКП і деякий час виконував обов'язки секретаря губкому.

У 1920–21 рр., працюючи в Охтирці «по лінії народної освіти», був тісно зв'язаний з місцевими націоналістичними бандами.

У 1922–23 рр. за активну антирадянську націоналістичну діяльність чотири рази арештовувався органами держбезпеки.

У Києві в тридцятих роках проводив активну антирадянську роботу під прикриттям націоналістичних літературних організацій «Ланка» і «Марс», а також через протягування ворожої ідеології у своїх художніх творах.

Як зізналися активні учасники ліквідованої у 1931 р. органами держбезпеки контрреволюційної організації УНЦ Попов і Колиух, Б. Антоненко-Давидович теж був активним членом цієї організації.

Згодом був активним учасником антирадянської організації УВО, керівником підпільної терористичної групи в Києві. Він відкрито захищав настанови УВО про перехід до терористичних дій проти керівників партії та радянського уряду, орієнтуючись на підтримку в своїй ворожій діяльності на німецький фашизм».

Проте все це було в минулому, і покарання за це письменник відбув, а що тепер? І Харюта складає протокол з додатковими звинуваченнями: підсудний зберігав у себе антирадянську, націоналістичну за змістом літературу[15].

Парадокс: Б. Антоненко-Давидович звинувачувався, між іншим, і в тому, що зберігав у себе збірник з твором Б. Антоненка-Давидовича!

6 вересня 1951 р. слідча справа пішла на розгляд Особливої Наради при МГБ СРСР з клопотанням про застосування до обвинуваченого міри покарання — п'яти років виправно-трудових таборів.

21 листопада Особлива Нарада ухвалила: «Бориса Дмитровича Антоненка-Давидовича за належність до антирадянської терористичної організації і націоналістичну діяльність заслати на поселення до Красноярського краю під нагляд органів МДБ»[16].

Заслання тривало до 1957 р. У малому сибірському селі Малоросєйка.

А там, удома, у великій Малоросії, діяв такий «указ» (наводимо його дослівно, як він зафіксований у справі):

«Все произведения Антоненко-Давидовича В.Д., согласно документам цензуры, подлежат изъятию как политически вредные. Подлежит изъятию даже упоминание фамилии Антоненко-Давидовича.

Начальник отдела Киевского облгита И. Арон.

31 августа 1951 года»[17].

Але з «изъятием фамилии» письменника, що «погано відноситься до колгоспників», нічого не вийшло. Ім'я Бориса Антоненка-Давидовича, здолавши сибірські морози, щиро зацвіло на українському полі сяйливим маком у зеленому житі[18].

Примітки:

[1] Державний архів Вінницької області. (далі — ДАВО). Ф. Р–6023. — Оп. 4. — Спр. 6725. — Арк. 2–3.

[2] Там само. — Арк. 23, 28–29.

[3] Там само. — Арк. 65–66.

[4] Подолинний А. Вінницька справа Бориса Антоненка-Давидовича. — Дніпро. — 1998. — № 3–4. — С. 128.

[5] ДАВО. — Ф. Р–6023. — Оп. 4. — Спр. 6725. — Арк. 33 — 50.

[6] Подолинний А. Вінницька справа ... — С. 128.

[7] ДАВО. — Ф. Р–6023. Оп. 4. — Спр. 6725. –— Арк. 12–16.

[8] Подолинний А. Вінницька справа ... – С. 129.

[9] ДАВО. — Ф. Р–6023. — Оп. 4. — Спр. 6725. — Арк. 56 – 58.

[10] Там само. — Арк. 54–55.

[11] Там само. — Арк. 67–69.

[12] Там само. — Арк. 76–86.

[13] Там само. — Арк. 89.

[14] Там само. — Арк. 60–61.

[15] Там само. — Арк. 95–96.

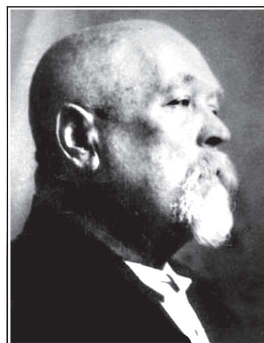
[16] Там само. — Арк. 97–99.

[17] Там само. — Арк. 90.

[18] Подолинний А. Вінницька справа ... — С. 130.

Л. Кароєва

НАПИСАННЯ МЕМУАРІВ — ЗЛОЧИН

Брілінг Густав Вольдемарович, 1867 р.н., народився в м. Барисав, Білорусь, проживав у м. Вінниця, німець, із службовців, освіта вища, пенсіонер, вдівець. Арешт. 01.04.1940 р. Звинувач. за ст. 54–10 КК УРСР. За вироком Вінницького облсуду від 21.06.1940 р. засуджений на 4 роки ВТТ. Помер 19.10.1941 р. при евакуації Старобельського табору з Луганської обл. Реабіл. 26.08.1978 р. Верховним Судом УРСР.

Брілінг Валентин Густавович, 1907 р.н. народився в м. Вінниця, росіянин, освіта початкова, із службовців, механік гаража обкому КП(б)У, одружений. Арешт. 23.06.1941 р. Звинувач. за ст. 54–10 КК УРСР. За постановою Особливої наради колегії НКВС СРСР від 22.02.1943 р. ув'язнений на 8 років ВТТ. Звільнений 23.06.1949 р. Реабіл. 28.09.1955 р. Верховним Судом СРСР.

Брілінг Ганна Йосипівна, 1914 р.н., народилася в м. Новочеркаськ Ростовської обл., Росія, проживала в м. Вінниця, росіянка, освіта середня, бухгалтер, одружена. Арешт. 22.03.1946 р. Звинувач. за ст. 54–1 КК УРСР. За вироком трибуналу військ МВД у Вінницькій обл. від 25.10.1946 р. ув'язнена на 10 років ВТТ. Покарання відбувала в Магадані, де проживала після звільнення. Реабіл. 19.08.1960 р. Військовим Трибуналом Прикарпатського військового округу.

Ім'я Густава Вольдемаровича Брілінга справедливо асоціюється зі створенням першого у Вінниці музею.

Історик і етнограф, краєзнавець і художник, знавець пам'яток старовини та мистецтва — таким постає перед нами Г.В. Брілінг, життя та доля якого донедавна були маловідомі навіть музейним працівникам.

Він народився у 1867 р. в невеличкому місті Борисові (тепер Барисав), що в Білорусі, в родині землеміра. Батьки були обрусілими німцями. Коли йому не було ще чотирьох років, помер батько, а мати з трьома дітьми переїхала до своїх батьків на Поділля. Саме тут, у Немирові, Густав Брілінг навчався у місцевій гімназії, яку закінчив в 1889 р.

Одразу по закінченні гімназії він вступив до Київського університету, спочатку на природниче відділення математичного факультету. Пересвідчившись у невідповідності навчання на ньому власним уподобанням, Брілінг перейшов на юридичний факультет. Там, у Києві, одночасно з навчанням в університеті, Г.В. Брілінг відвідував приватну художню школу М.І. Мурашка — відомого київського художника. Є відомості, що у складі кращих учнів його студії Густав Вольдемарович брав участь у розписі Володимирського собору, який здійснювали знамениті В.М. Васнєцов і М.В. Нестеров. Про це розповідає у своїх мемуарах, які знаходяться у Державному архіві Вінницької області, його старший син — Георгій Брілінг[1].

Після закінчення університету у 1894 р. був направлений до російського міста Костроми, де працював при окружному суді виконуючим обов'язки судового слідчого.

Там він працював протягом п'яти років, а згодом — у 1899 р. — був переведений на службу до м. Плес на Волзі на посаду судового слідчого. Його будинок неподалік Петропавловської гори — тієї самої, яку за п'ять років до приїзду в Плес Г.В. Брілінга в сумних і ніжних барвах увічнив І.І. Левітан в картині «Над вічним спокоєм». А також Г.В. Брілінгу довелося попрацювати у м. Варнавин.

Брілінг був знайомий з працями К. Маркса, Г. Плеханова, К. Каутського. Під час подій революції 1905–1907 рр. він читав лекції з політичної економії для широкої громадськості, зокрема для робітників. Така поведінка державного службовця викликала ускладнення по службі і спричинила повернення на Поділля[2].

У 1907 р. Г.В. Брілінг приїздить до Вінниці, де знаходилась його мати. Довідник «Вся Винница», виданий в 1910 р., згадує прізвище Г.В. Брілінга тричі. Вперше — як вчителя законодавства в реальному училищі. Вдруге — як судового слідчого першої дільниці повітового суду. І втретє — як віце-командора створеного на кошти місцевих меценатів при тому ж реальному училищі водно-спортивного клубу «Спорт» на бузькому острівці поблизу Кумбар[3].

Безперечно, свідченням юридичних успіхів Г.В. Брілінга було обрання його з'їздом мирових суддів у 1909 р. почесним суддею.

Але вируючої енергії надвірного радника вистачало, як бачимо, не тільки на службові справи. На базі яхт-клубу «Спорт» Г.В. Брілінгом було створено справжній спортивний юнацький центр тодішньої Вінниці. І не тільки для учнів училища, а й для хлопців з робітничого Замостя, мешканців єврейської Єрусалимки, босоногих селюків приміських П'ятничан.

В 1910 р. остаточно формуються естетичн, інтереси Г.В. Брілінга — від зберігання предметів старовини й мистецтва він переходить до діяльності по створенню музею. Цьому він присвячував весь свій вільний час, об'єднуючи навколо себе людей, які також мріяли про справжній музей у Вінниці.

Місцеві художники Д.І. Коротков, В.Ф. Коренєв, дрібний поміщик І.С Урбанський, колега Г.В. Брілінга по судовій практиці Д.Ф. Грепачевський і тоді ще початкуючий, а згодом всесвітньо відомий художник Натан Альтман — ось далеко не повний перелік соратників Густава Брілінга по створенню у Вінниці музейної колекції..

Здійснювалася значна робота по збиранню колекції, вивченню пам'яток, а також організаційна діяльність по визначенню приміщення для майбутнього музею.

Г. В. Брілінг був активним членом Подільського Товариства по охороні історико-культурних пам'яток мистецтва та старовини. Саме це Товариство вперше, ще у 1914 р., а згодом в 1917 р. порушувало клопотання перед органами влади про виділення приміщення і коштів для майбутнього академічного музею. Постановою Вінницької міської думи від 1 (14) травня 1918 року Товариству передано приміщення «Мурів» (крім Казанської церкви та квартири священика), а також виділено певне фінансування.

Через деякий час це рішення було оскаржено у губернському суді. До справи долучилась Директорія УНР, яка 18 грудня 1918 р. у своєму листі на адресу вінницького міського голови, зокрема, зазначала, що «Справа утворення у Вінниці музею є дуже важна, бо в сей мент багато культурних пам'яток гине та вивозиться за границю». Директорія наполягала, щоб «в найближчому засіданню думи в першу чергу поновити ранішу постанову думи про передачу Мурів зазначеному Товариству під музей, додержавши

всі формальності з боку закону», а виписку з протоколу думи негайно надіслати до Міністерства внутрішніх справ. В результаті цього на утримання музею було виділено на 1919 р. 460 тис. крб. Прийнято також і другу постанову думи про музей від 23 січня 1919 р[3].

Г.В. Брілінг в ці часи знаходився далеко від Вінниці.

Протягом 1913–1918 рр. він працював на посаді судового слідчого в Пирятині на Лубнах на Полтавщині.

Історичні події дали можливість відкрити музей лише у травні 1919 р. на приватній квартирі художника В.Ф. Коренєва. Обставини цієї події сам Г.В. Брілінг описував таким чином: «У Вінниці, де жила моя сім'я, я відновив знайомство з художником В.О. Коренєвим, який запропонував мені допомогти йому заснувати у Вінниці музей. Я з радістю погодився, оскільки цю работу знав і любив з юних літ. Музей почали улаштовувати у трикімнатній квартирі Коренєва. Сприяв цій роботі інспектор нар образу Павло Іванович Ординський, який призначив Коренєва замом, а мене — помом. Іншими співробітниками виявилися колишній судовий слідчий Д.Ф. Грепачевський, А.С. Урбанський та інженер Подивський». В грудні 1919 р. на зібранні членів місцевого товариства охорони пам'яток мистецтва і старовини Т.В. Брілінга обрали директором музею[5].

На долю засновників в ті буремні часи випали нелегкі випробування.

Будь-якого дня цінна колекція могла стати здобиччю, а швидше всього жертвою безглуздого погрому мародерів — з числа представників швидко змінної «влади». Сім'я Брілінгів — батько, 12-річний Валентин та 14-річний Володимир — чатували у заповненій рідкісними речами квартирі.

Одного разу реквізицією зайнявся один з ад'ютантів Петлюри, обставляючи його резиденцію у колишньому будинку місцевого фабриканта Львовича (тепер приміщення обласного радіокомітету).

Іншого разу з польськими жовнірами з'явився колишній п'ятничанський пан Грохольський. Впізнав серед експонатів свої речі — завантажив на величезну фуру й подався з ними за польським військом[6].

Не виправдала всіх сподівань і нова, радянська влада. Безліч доповідних Густава Вольдемаровича на адресу губнаросвіти про необхідність створення умов для існування музею, збирання й збереження колекцій, пам'яток мистецтва і старовини у багатьох випадках не знаходили розуміння та підтримки.

Однак, попри всі труднощі, музей працював і навіть поповнювався новими експонатами, хоча в штаті музею рахувалось лише два співробітники. Звичайно, пристрасні вболівання Г.В. Брілінга за долю музею та його колекції викликали в 20-ті рр. байдужість та мовчазний протест, а в 30-ті — роздратування й гнів можновладців. Та й хіба могли вони дозволити на свою адресу заяви якогось дореволюційного інтелігента, який вважав, що: «...годувати зростаюче покоління такою духовною їжею вважаю гріхом», чи: «Ми зовсім не виконуємо свого головного напрямку — охорони та порятунок пам'яток старовини й мистецтва» або: «Невже ж ті, кому ввірена важлива справа, не піднімуться до розуміння всієї значущості її та відповідальності перед історією?»[7].

Свою ж відповідальність перед історією Г.В. Брілінг глибоко усвідомлював. В одній із своїх доповідних, де йдеться про безліч недоліків та повне ігнорування на Вінниччині постанов українського уряду, Густав Брілінг, зокрема, писав: «Все це гальмує здійснення охорони й надзвичайно загибельно відзначається на культурних пам'ятках старовини,

які гинуть по всій окрузі, як від природних умов, так і від некультурності населення». І далі: «На нас полягає моральна відповідальність перед краєм за неприйняття належних заходів щодо врятування культурних цінностей»[8].

Все, що залежало від самого Густава Вольдемаровича та його однодумців, які працювали фактично на громадських засадах, — Ю. Александровича, В. Сильвестрова, та інших — вони намагались, попри всі труднощі, зробити. Налагодили ретельний опис музейної збірки, реставрацію художніх та етнографічних виробів, старовинних рукописів і книг. Власним коштом їздили в райони, збираючи музейні цінності. Станом на 1928 р. музейне зібрання налічувало більше 7 тис. одиниць збереження[9].

В документі, датованому 1928 р., на адресу наркомосвіти УСРР Г.В. Брілінг справедливо відзначає: «За останніх років музей наш з випадкової збірки рештків панського майна перетворився в установу, яка може пишатися своїм етнографічним зібранням, які добре характеризують мистецтво та побут подільського селянства. Моя робота (1926 р.) по перевірці молитвенних будинків нашої округи утворила цікавий церковний відділ і дала велику збірку подільських килимів, між якими є уніки у всеукраїнському масштабі»[10].

Архівні документи — свого роду дзеркало часу. Наприкінці 20-х рр. в документах все частіше з'являються штампи на зразок «контрреволюційний елемент», «класово чужий» і т. ін.

Прізвище Брілінга теж починає фігурувати у — контексті з ярликами «ідейно неправильний», «ворожий», «антирадянський».

Працівникам музею висувалися звинувачення в тому, що під портретами пензля видатних художників, на яких зображено місцевих поміщиків, не вказана їх класова антинародна суть. Ось деякі цитати з висновків комісій, які без кінця перевіряли музей: «... у розміщенні експонатів і їх ідеологічному трактуванні допущено ряд викривлень, передовірка цієї справи невизначеним елементам та некомпетентним особам..., є люди, які приховались в музеї...»; експонати «політично не витримані» (про розділ археології); «аполітичні спроби музейних працівників порівняти людину з твариною» (до теми про походження людини), «немає жодного портрета вождя народів тов. Сталіна», але «висить багато портретів колишніх поміщиків, князів та царської родини, а в підписах нічого не сказано про їх роль у закріпаченні селян» (про експозицію художнього відділу)[11].

В грудні 1933 р. Г.В. Брілінга заарештували за звинуваченням у шпигунстві на користь Німеччини. Спішно фабрикується справа міфічної «Української військової організації» (УВО). Свідченням того, що 66-річний музейний працівник є членом УВО, стають старовинні крем'яні мушкети з фондів музею, різне листування та фотокартки. Ознайомившись з абсурдними звинуваченнями у приналежності до «контрреволюційної організації, що мала завдання — підготовку збройного повстання та проведення шпигунсько-диверсійної розвідувальної роботи», Г.В. Брілінг відмовляється від подання свідчень, а через місяць у письмовому пояснення твердо заявить, що «має місце суддівська помилка або наговір з боку людей, які втратили сором і совість. В боротьбі з брехнею — найпорядніша людина може виявитись безсилою».

І підстав, навіть для тодішнього суду, було недосить, хіба що німецьке прізвище. Тоді робиться спроба притягнути Густава Вольдемаровича до нової справи — так званих «жупанів — археологів». Але й тут бракує доказів. Справу припинено, і через 5 місяців після арешту Г.В. Брілінга звільнено[12].

Але Густав Вольдемарович і після цього не пориває зв'язків з музеєм. Його син Георгій пише про це у своїх спогадах: «Батько залишався фактично консультантом у питаннях мистецтва і намагався поповнювати художню колекцію музею. Ним в цей час було придбано для музею деякі килими, вишивки, дуже цінний альбом малюнків Норбліна і Орловського»[13].

Матеріально родина тяжко бідувала, але про повернення до роботи не йшлося. Г.В. Брілінг ввійшов до розряду неблагонадійних.

Підставою для другого арешту, вже у 1940 р., були написані ним мемуари. Протокол обшуку офіційно фіксує конфісковані зошити:

«Спогади про Вінницький музей» — один загальний зошит на 125 сторінок;

«Підсумки життя» — 17 зошитів, всього — 568 сторінок;

«Підсумки життя — громадське» — 6 зошитів на 270 сторінок;

«Мій щоденник». Січень–березень 1940 р. — 3 зошити на 109 сторінок.

Протоколи допитів із судової справи Г.В. Брілінга безглуздо одноманітні. На різні лади прокручуються питання: «Для якої цілі писались мемуари, де їх автор брав матеріал?» В питаннях слідчого відразу ж вирок: «Мемуари і щоденники з антирадянським наклепницьким змістом», ставлення їх автора до радянської влади «вороже», а для їх написання автор нібито підтримував зв'язок з особами, що «настроєні антирадянськи»[14].

На превеликий жаль, для сучасних краєзнавців мемуари Г.В. Брілінга втрачено, вони відсутні у архіві СБУ. Про їх зміст дають побічну уяву лише рядки із судової справи, свідчення самого Г.В. Брілінга: «Я в своїх мемуарах писав те, що було, відбивав дійсність. Я описував свої дитячі роки, як я учився. Писав про школу в 1938 і 1939 рр., бо школа випускала неграмотних школярів і моральна сторона в школі поставлена нижче критики... Я писав в мемуарах своїх, що преса не завжди правильно висвітлює дійсність, нічого не писала про труднощі, які ми переживали в 1933 р... Я був тої думки, що економічна і фінансова політика наша була не зовсім вірною. Я вважав, що влада повинна турбуватись про те, щоб народ був одягнутий і взутий, а цього не було... Свої мемуари я писав для історії, а не для себе. Я вважав, що мої мемуари перейдуть до моїх внуків і правнуків і вони будуть знати, як я жив...»[15].

Як бачимо, мемуари Г.В. Брілінга, які стосувались не тільки створення музею, історії краю, а й були правдивими і відвертими думками автора щодо сучасних йому подій насильницької колективізації, викривлення юридичних норм, системи народної освіти, стали чи не єдиним доказом тяжкої провини 74-літнього краєзнавця.

21 червня 1940 р. Вінницький обласний суд виносить вирок: Г.В. Брілінга засуджено по ст. 54–10 ч. 1 КК УРСР до 4 років позбавлення волі та поразки в правах строком на 2 роки.

Касаційні скарги у вересні і жовтні 1940 р. залишені без задоволення.

А потім для рідних і близьких — довгі роки невідання, лише здогадки і чутки. В листі до автора цих рядків молодший син засновника музею Валентин Брілінг у 1988 р. писав: «Знаю тільки, що помер мій батько на шляху евакуації з Старобельського табору (нині Луганська область) кудись на північ, де — невідомо...»

Гірко склалась і доля дітей Г.В. Брілінга: на 5 р. заслання до Вологодської області засуджено сина Володимира «за розповсюдження антирадянських анекдотів»; про те, як склалась доля Валентина — молодшого сина, пише він сам: «Остання моя робота у Вінниці — механік гаража Вінницького обкому ВКП(б). Там мене і заарештували — німецьке прізвище. Значить — шпигун. І пустили по всій земній кулі. І лише тільки після знищення

Берії та смерті «дорогого» Йосипа Віссаріоновича я був повністю реабілітований. Страшно про все це говорити й згадувати...» Було арештовано й дружину Валентина — Ганну.

У 1956 р. сини Густава Вольдемаровича Георгій та Валентин звертались до всіх інстанцій з проханням про реабілітацію батька і просили повідомити про його долю та повернути батьківські мемуари. У відповідь приймається постанова обласної прокуратури від 14 лютого 1957 р.: «Скарга задоволенню не підлягає. Провина Брілінга підтверджується матеріалами справи (!) та його свідченням у суді... При таких обставинах вважаю, що Брілінга засуджено обгрунтовано. Кваліфіковано злочин правильно, міра покарання обрана судом у відповідності до діянь з врахуванням особистості»[16].

Про мемуари, які просять повернути сини, не йдеться. Впевненість, з якою і в 1957 р. продовжується звинувачення Г.В. Брілінга на підставі єдиного доказу — його мемуарів, м’яко кажучи, невиправдана. Мемуарів у справі немає. Подальші матеріали справи свідчать, що спроби їх знайти працівниками правоохоронних органів не мали успіху. Вжитими заходами встановити їх долю не вважається можливим.

Пройшло ще довгих 30 років.

В лютому 1988 р. єдиний з синів Г.В. Брілінга, що залишився — Валентин — знову звернувся з клопотанням про реабілітацію батька. Йому був 81 рік, за плечима велике і складне життя. В заяві він висловив сподівання, що, можливо, нарешті «з великим запізненням, посмертно буде змита ця чорна пляма з його батька».

І ось нарешті Постановою Пленуму Верховного Суду України від 26 серпня 1988 р. вирок від 21 червня 1940 р. скасовано, і Густава Вольдемаровича Брілінга майже через півстоліття реабілітовано на підставі «відсутності складу злочину»[17].

Примітки:

[1] Державний архів Вінницької області (ДАВО). — Ф. Р–5257. — Оп. 1. — Спр. 2. — Арк. 1–373; Кот С. Дослідник народної культури Поділля: Народна творчість та етнографія. — 1993. — № 1. — С. 30.

[2] Кот С. Документы государственного Архива Винницкой области по истории охраны памятников за годы Советской власти. // Памятники истории и культуры Винницкой области: Материалы к Своду памятников истории и культуры народов СССР по Украинской ССР. — Выпуск 8. — К., 1990. — С. 16; Його ж. Дослідник народної культури Поділля. // Народна творчість та етнографія. — 1993. — № 1. — С. 30.

[3] Вся Винница. – Виннница, 1910. – С.83,91; Кароєва Л.Р. Із туману холодного минулого. // Україна. — 1989. — № 28. — С.8.

[4] ДАВО. — Ф. Р–230. — Оп. 1. — Спр. 1992. — Арк 48.

[5] Кот С. Дослідник народної культури Поділля //Народна творчість та етнографія. — 1993. — № 1. — С. 31.

[6] ДАВО. — Ф. Р–5257. — Оп. 1. — Спр.2. — Арк 14, 109–115; Кот С. Дослідник народної культури Поділля // Народна творчість та етнографія. — 1993. — № 1. — С. 31.

[7] Там само. — Ф. Р–254. — Оп.1. — Спр.645. — Арк 170–177; Кот С. Дослідник народної культури Поділля .. Народна творчість та етнографія. — 1993. — № 1. — С. 34.

[8] Кот С. Документы государственного Архива Винницкой области по истории охраны памятников за годы Советской власти. // Памятники истории и культуры Винницкой области: Материалы к Своду памятников истории и культуры народов СССР по Украинской ССР. — Выпуск 8. — К., 1990. — С.17–18.

[9] Кот С. Дослідник народної культури Поділля //Народна творчість та етнографія. — 1993. — № 1. — С. 35.

[10] Там само.

[11] Там само. — С. 36; ДАВО. — Ф. Р–136. — Оп. 6. — Спр. 835. — Арк 32–33.

[12] Там само. — Ф. Р–6023. — Оп. 4. — Спр. 973. — Арк 60.

[13] Там само. — Ф. Р–5257. — Оп. 1. — Спр. 2. — Арк 238.

[14] Там само. — Ф. Р–6023. — Оп. 4. — Спр. 973. — Арк 301.

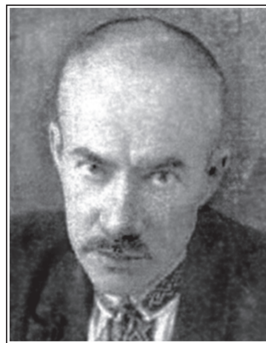
[15] Там само. — Арк. 210.

[16] Там само. — Ф. Р–6023. — Оп. 4. — Спр.973. — Арк 301.

[17] Там само. — Арк. 309–311.

Л. Кароєва

ТРАГІЧНА ДОЛЯ ОДНОГО З ФУНДАТОРІВ МУЗЕЄЗНАВСТВА ТА КРАЄЗНАВСТВА НА ПОДІЛЛІ

Зборовський Іполит Чеславович, 1875 р.н., народився в с. Яланець Бершадського р-ну, проживав у м. Тульчин, поляк, із дворян, освіта вища, зав. музеєм, одружений. Вперше арешт. 30.10.1929 р. Звинувач. за ст. 54–10 КК УРСР. За постановою Особливої наради колегії ГПУ УСРР від 16.04.1930 р. висланий на 3 роки в Сибір. Після відбуття покарання повернувся на батьківщину. Вдруге арешт. 04.08.1937 р. Звинувач. в «контрреволюційній агітації». За постановою трійки УНКВД Вінницької обл. від 08.08.1937 р. розстріляний 20.08.1937 р. Реабіл. Вінницького облпрокуратурою 28.08.1989 р., Вінницьким облсудом 28.08.1989 р.

І.Ч. Зборовський — громадський діяч і краєзнавець, художник, знавець старовини і мистецтва — належить до видатних постатей суспільно-політичного та культурного життя Поділля початку XX ст.

Народився І.Ч. Зборовський 12 серпня 1875 р. в с. Яланець теперішнього Бершадського району на Вінниччині в родині дворянина, який був орендарем [1]. Через хворобу залишив навчання в Ананьївській гімназії і займався самоосвітою. Ще в ранньому дитинстві він виявив неабиякі здібності до малювання, які й привели його в 1895 р. до Одеської художньої школи, яку він закінчив з відзнакою в 1900 р.

На рубежі століть Іполит Зборовський продовжує свою освіту в Мюнхені. Саме в цей період він має можливість познайомитись з діяльністю найзначніших музеїв Польщі та Німеччині, що принесло значну користь в подальшій його роботі на терені музейництва[2].

Багатодітна сім’я Зборовських після революції роз’їхалась по всьому світові. Старший брат Самуїл та молодший брат виїхали до Варшави, де працювали військовими інженерами шляхового будівництва.

Третій брат — Йосип — відкрив у США магазин канцелярських товарів. Середній брат — Михайло — провізор однієї з варшавських аптек. Сестра Яніна виїхала до Женеви. І лише одна сестра І. Зборовського — Марія — лишилась в Україні, працюючи друкаркою в одному з районів Чернігівської області[3].

Іполит Зборовський повертається на батьківщину, де поринає у вир революційних подій. Батьки І. Зборовського не поділяли революційних поглядів сина. Це спричинило в 1904 р. повний його розрив з батьківською родиною, яка мешкала в с. Кирнички Балтського повіту, і від’їзд до рідного села Яланець. В цей же час він одружується з Єфросинією Люлько, яка до цього працювала в садибі його батька. В період 1905–1907 рр. бере найактивнішу участь в революційній пропаганді серед селян.

В с. Яланець на власному земельному наділі земля Іполит Чеславович споруджує двоповерховий будинок, де започатковує кредитне товариство, мета якого — допомогти селянам грошима та сільськогосподарським інвентарем для кращого використання землі. Сповідаючи ідеї колективних господарств та сільськогосподарських

об’єднань, І.Ч. Зборовський засновує у 1907 р. перший сільськогосподарський кооператив, до складу якого ввійшло 17 селян.

В 1909 р. за ініціативою Іполита Чеславовича організовано першу споживспілку у м. Бершаді.

Власним коштом у 1911–1912 рр. він будує у Яланці Народний Дім в українському стилі, фасад якого прикрашає вивіска зі словами І. Франка: «Єднаймося, братаймося з товариством чесним»[4].

Після смерті батька у 1914 р. він перевіз паровий млин, що належав батькові, в с. Яланець, де використовував його для потреб сільської громади.

В роки першої світової війни, стурбований знищенням пам’яток старовини в місцях бойових дій, на запрошення відомого українського етнографа та історика М.Ф. Біляшівського Іполит Чеславович їздив до районів збирати матеріали з народного мистецтва Галіції та Буковини для експозицій київських музеїв[5].

Лютневу революцію 1917 р. сприйняв з величезним піднесенням, розглядаючи її як крок до кращого життя селян. Він вступає до Української партії соціал-революціонерів та організовує осередок цієї партії у Ольгопільському повіті. З серпня 1917 р. до травня 1918 р. І.Ч. Зборовський був секретарем комітету Ольгопільської організації УПСР, що об’єднувала 18 осіб[6].

Селяни Ольгополя в жовтні 1917 р. висувають І.Ч. Зборовського кандидатом до «Всеросійських Установчих зборів» від Української партії соціал-революціонерів та селянської спілки по Подільській окрузі (список за жовтень 1917 р.)[7].

Іполит Чеславович був головою Ольгопільської повітової управи, обирався членом Центральної Ради (за власним твердженням, брав участь у двох її засіданнях з правом вирішального голосу), з якої вийшов в грудні 1917 р. «через незгоду з політичним курсом»[8].

Одночасно в 1917 р. його було обрано дійсним членом Центрального комітету охорони пам’яток старовини й мистецтва в Україні, до складу якого входило багато видатних українських наукових та культурних діячів.

В 1918 р., за часів Гетьманату, відсидів 3 місяці у тюрмі, як представник уряду УНР, більше 3 місяців перебував у Лук’янівській в’язниці в Києві, очікуючи виконання вироку. Завдяки друзям йому вдалося врятуватися. Згодом він обіймав посаду секретаря правління банку кооперативної спілки у Києві. Після окупації Києва російськими білогвардійськими військами А. Денікіна знову перейшов у підпілля і через Одесу повернувся в Яланець. Там його обирають головою правління Бершадської споживчої спілки[9].

Ще за часів першої світової війни І. Зборовський розпочав збирати пам’ятки історії, культури і мистецтва для організації у м. Бершадь музею. Такий музей відкрився, і І.Ч. Зборовський став його першим завідувачем. Формування колекції музею відбувалося, за словами самого І. Зборовського, «под грохот орудий между бандами» на основі цінностей з панських маєтків[10].

В 20-ті рр. проводив активну роботу по згуртуванню селян, підвищенню ефективності сільськогосподарського виробництва. В 1924 р., за проханням мешканців с. Яланець, він повертається з Бершаді до рідного села «відроджувати кооперацію», організував Комітет Незаможних Селян (КНС) та місцеве колективне господарство «Праця», яке служило зразком для селянства. Відомо, що І.Ч. Зборовський велику

увагу приділяв машинопостачанню, яке, за його словами, мало великий плюс в агрономічному обробітку землі і підвищенню врожайності, а також електрифікації села та сільськогосподарських робіт.

Кипучої енергії І.Ч. Зборовського, здається, вистачало на все: політична та організаційна робота, сільське господарство та кооперація, банківські та кредитні справи, музейна та охоронна робота і вивчення пам’яток історії та культури.

В 1927 р. на прохання Тульчинського окружного виконавчого комітету Іполит Чеславович налагоджував музейну справу в окрузі — «з надією створити зразковий музей».

Робота по створенню Тульчинського музею розпочалась із організації краєзнавчого товариства у м. Тульчині. Ініціаторами його створення стали місцеві краєзнавці, очолювані І.Ч. Зборовським. Краєзнавче товариство об’єднало понад 20 місцевих працівників освіти та інших представників місцевої інтелігенції. Очолив товариство голова окружного виконавчого комітету М. Голубятников. Робота здійснювалась у трьох секціях: природничій, історико-етнографічній та економічній.

Своє головне і перспективне завдання товариство вбачало у «об’єднанні сил округи на базі краєзнавчої роботи для сприяння соціалістичній реконструкції господарства», а найближче — у створенні краєзнавчого музею, а також обліку та охороні пам’яток старовини.

Шляхом до цього, на думку І.Ч. Зборовського, є створення краєзнавчих гуртків в селах, залучення до краєзнавчо-дослідницької роботи «найактивніших селян, робітників, молоді, вчителів та кооператорів».

Напрямками діяльності Тульчинського краєзнавчого товариства були: запровадження краєзнавчих знань в масах з освітянськими та навчальними закладами, проведення краєзнавчої, дослідницької, пошукової роботи.

Значну увагу члени товариства приділяли згуртуванню навколо себе аматорів-краєзнавців. Для досягнення цього була розроблена «Програма члена-кореспондента Тульчинського округового краєзнавчого товариства», яка передбачала збирання інформації про край, його природу, населення, звичаї та побут, історичні події, а також збір відповідного речового та документального матеріалу для майбутнього музею.

В усіх цих заходах найактивнішу участь брав І.Ч. Зборовський. У вересні 1927 р. Тульчинський музей розпочав свою роботу. Завдяки активній діяльності Іполита Чеславовича та його однодумців за короткий час були зібрані матеріали, пов’язані з життям та діяльністю композитора М.Д. Леонтовича, колекція зброї XVII–XVIII ст., чудова збірка подільських килимів, понад 600 писанок, зразки меблів, велика нумізматична колекція тощо[11].

Вже через деякий час в музеї працювало шість відділів: археологічний, історичний, природничий, етнографічний, сільськогосподарський та кімната О.С. Пушкіна. Багато робітників, службовців, учнівської молоді надавали допомогу музею у виявленні та збиранні пам’яток історії та мистецтва. В школах активно працювали краєзнавчі гуртки, досвід роботи яких І.Ч. Зборовський пропонував для впровадження серед усіх навчальних закладів округи.

В цей час завдання Тульчинського музею і місцевого краєзнавчого товариства були однаковими — об’єднати поодиноких краєзнавців та систематизувати роботу, що до

цього часу проводилась хаотично; зібрати розпорошені експонати і матеріали для їх систематизаціїі, цілісності та цінності.

За дорученням Наркомосвіти УСРР І.Ч. Зборовський в 1928 р. бере участь в роботі комісії по вивченню стану пам'ятки історії — будинку П.І. Пестеля, в якому у 1821–1825 рр. знаходилась Тульчинська управа та Директорія Південного товариства декабристів. «Між тим вигляд цього будинку, — розповідають архівні документи, — знаходиться у найжахливому стані: напівзруйнований, із стелями, що обвалилися, з вибитими шибками, зламаними дверима…»

Завдяки зусиллям І. Зборовського місцеві органи влади провели деякий ремонт будинку П.І. Пестеля, а також звернулися до всіх районних відділів комунального господарства з циркулярним листом «Про облік всіх значних земляних робіт у межах Тульчинської округи і охорону пам'яток культури», який певною мірою сприяв поліпшенню стану збереженості пам'яток старовини[12].

Наприкінці 20-х рр. громадсько-політична ситуація на Україна значно погіршується. Набирають силу політичні процеси, переслідування за переконання і безпідставні звинувачення за класовими ознаками.

«Плями» в біографії І.Ч. Зборовського стають важливішими, ніж його позитивні дії. Соціальному походженню надається все більше ваги і в документах про І.Ч. Зборовського частіше з'являються перебільшені характеристики про надзвичайно «заможну» родину батька із перерахуванням інвентаря і майна, повідомлення про його братів та сестру, що з 1917 р. проживали за кордоном, та ін.

У 1929 р. в Україні відбувались арешти представників української інтелігенції, яких звинувачували у приналежності до Спілки визволення України (СВУ). Не обійшла ця кампанія і І.Ч. Зборовського. У 1929 р. його заарештовують і утримують в тюрмі 6 місяців, звинувачуючи у розповсюдженні контрреволюційної літератури в зв'язку із належністю до СВУ. На підставі цього сфабрикованого звинувачення у 1930 р. він був висланий на Північ (Архангельська губернія) з позбавленням прав[13].

В протоколах допиту свідків про І.Ч. Зборовського йдеться як про активного члена СВУ, «который организовывал вокруг себя антисоветский климат. Вместе с кулаками подготовлял восстание против советской власти, а также был организатором волынки против коллективизации с. Яланец…»

Термін «волинка», характерний для політичного стилю того часу, зустрічається практично в кожному протоколі допиту свідків. Їх відповіді наштовхують на думку про фальсифікацію справи. Це підтверджується й подальшими матеріалами.

У 1959 р. при перегляді його провини жоден з тих самих свідків не міг пригадати навіть самого факту допиту: «насколько мне помнится, то я никуда не вызывался, и свидетелем по делу Зборовского не допрашивался». «Что это была за контрреволюционная организация СВУ я не имею понятия. Я также не видел и того, чтобы Зборовский являлся организатором антиколхозной волынки в нашем селе. Он был старым человеком, к тому же инвалидом, не мог свободно ходить ввиду болезни ног. Так что врядли он мог участвовать в каком-то восстании».

Разом із І.Ч. Зборовським за сфабрикованою справою СВУ Тульчинським ОГПУ були заарештовані як учасники «змови» місцеві вчителі і активні учасники Тульчинського краєзнавчого товариства К. Соколов та М. Нікітський.

Після повернення у 1933 р. із заслання в рідне село Зборовський отримав відмову у паспорті, що розглядалось як перебування у нелегальному становищі і укривання від органів влади. Разом з тим, без паспорта він не міг влаштуватись на роботу і проживав у злиднях.

Крім того, Іполит Чеславович був хворою людиною. Крім двох дорослих синів, які проживали окремо, на утриманні Іполита Чеславовича були дві неповнолітні дочки: Галина 14-ти та Марія 10-ти років. Та й перебування без «определенных занятий» було практичним злочином і могло спричинити нову біду. У пошуках роботи Іполит Чеславович обійшов установи Бершаді і Тульчина. Нарешті йому вдалося влаштуватись на тимчасову роботу на посаду бухгалтера у Тиманівський туберкульозний санаторій. Але обминути біду не вдалось. Репресивна машина працювала майже без збою.

4 серпня 1937 р. І.Ч. Зборовського заарештували вдруге[14]. Тяжко хворого його утримували у Гайсинській тюрмі. Санкції прокурора на його арешт не було. По суті йому навіть не було пред'явлено звинувачення і із «зізнаннями» свідків його не ознайомлено. Та й саме «слідство» тривало лише три дні.

Із звинувачувального висновку слідчої справи: «… Зборовский Ипполит Чеславович, 1875 г. рождения, уроженец и житель Винницкой области без определенного занятия, сын помещика, по национальности поляк, был председателем земской управы Ольгопольского уезда при Петлюре, три брата его — Михаил, Петр и Самуил в 1917 году бежали в Польшу, живут в Варшаве, занимают государственные посты, с которыми поддерживает письменную связь, в 1930 г. был выслан на Север за распространение контрреволюционной националистической литературы, занимается контрреволюционной деятельностью... Изложенные данные свидетельствуют об особой социальной опасности Зборовского И.Ч., в связи с чем отнести его к 1-й категории антисоветского контрреволюционного элемента, подлежащего изъятию и репрессированию»[14].

8 серпня 1937 р. трійка управління НКВД УРСР у Вінницькій області (голова трійки — начальник управління НКВД капітан Грішин, члени трійки — секретар обкому КП(б)У Чернявський та виконуючий обов'язки обласного прокурора Тернівський), що засідала у м. Вінниці, виносить вирок: «розстріляти», оскільки звинувачений «в настоящее время поддерживает связь с бывшими членами УПСР и активно проводит контрреволюционную работу, срывая выполнение колхозных государственных заданий. Активно проводит контрреволюционную агитацию, направленную на развал колхоза».

26 серпня вирок виконано[16]. Напередодні — 25 серпня — Іполиту Чеславовичу виповнилось 62 роки.

Так закінчилось життя талановитої людини, праця якої втілена в музейних експозиціях краю.

В грудні 1958 р. до Генерального прокурора СРСР звертається Єфросинія Зборовська, дружина Іполита Чеславовича, яка просить повідомити про його долю. До листа додає копію-характеристику на свого чоловіка, що була дана йому у 1929 р. Яланецькою сільською Радою. В ній, зокрема, йдеться: «Зборовський організовував гуртки селян, на яких роз'яснював значення кооперації та її вигоди для села, …

допомагає у справі машинізації села… У 1923 р. заходами Зборовського було організовано колгосп «Праця». Зараз він служить зразком для нашого селянства. В 1924–1925 рр., дякуючи його зусиллям, було розвинуто машинопостачання, електрифікацію, яка мала великий плюс в агрономічному обробітку землі і підняттю врожайності… Наше населення залишається йому вдячним».

За ухвалою Президії Вінницького обласного суду 23 вересня 1959 р. вирок щодо І.Ч. Зборовського скасовано, а його самого посмертно реабілітовано[17].

Оцінюючи життєвий шлях та діяльність І.Ч. Зборовського, відомий сучасний науковець, дослідник проблем пам'ятникознавства С.Н. Кот дуже слушно відзначив: «Поляк за походженням, І.Ч. Зборовський в анкетах у графі «національність» завжди писав «космополіт». Сучасники ж називали його «чесним українцем». І він був ним, усе своє життя присвятивши безкорисливій праці на благо України та її народу. Таким він назавжди залишиться в історії, яку творив власними руками і серцем»[18].

Примітки:

[1] Державний архів Вінницької області (далі ДАВО). — Ф. Р–847. — Оп. 1. — Спр. 53. — Арк. 552;

[2] Кот С. Іполіт Зборовський – музеєзнавець і дослідник української старовини // Київська старовина. — 1996. — № 6. — С. 82.

[3] ДАВО. — Ф. Р–6023. — Оп. 4. — Спр. 9906. — Арк. 10.

[4] Кот С. Документы государственного архива Винницкой области по истории охраны памятников за годы советской власти. // Памятники истории и культуры Винницкой области: Материалы к своду памятников истории и культуры народов СССР по Украинской ССР. — К., 1990. — С. 19.

[5] Кот С.Ж. Іполит Зборовський — музеєзнавець і дослідник української старовини. // Київська старовина. — 1996. — № 6. — С. 83.

[6] ДАВО. — Ф. Р–6023. — Оп. 4. — Спр. 9906. — Арк. 13.

[7] Там само. — Ф. Р–6023. — Оп. 4. — Спр. 9906. — Арк. 34.

[8] Там само. Арк. 12,13, 34; Кот С. Документы государственного архива Винницкой области по истории охраны памятников за годы советской власти. // Памятники истории и культуры Винницкой области: Материалы к своду памятников истории и культуры народов СССР по Украинской ССР. — К., 1990. — С.19.

[9] ДАВО. — Ф. Р–6023. — Оп. 4. — Спр. 9906. — Арк. 13; Кот С. Документы государственного архива Винницкой области по истории охраны памятников за годы советской власти. // Памятники истории и культуры Винницкой области: Материалы к своду памятников истории и культуры народов СССР по Украинской ССР. — К., 1990. — С. 83.

[10] ДАВО. — Ф. Р–847. — Оп. 1. — Спр. 53. — Арк. 552–553; Кот С. Документы государственного архива Винницкой области по истории охраны памятников за годы советской власти. // Памятники истории и культуры Винницкой области: Материалы к своду памятников истории и культуры народов СССР по Украинской ССР. — К., 1990. — С.19.

[11] ДАВО. — Ф. Р–847. — Оп. 1. — Спр. 53. — Арк.. 551; . Кот С. Іполіт Зборовський — музеєзнавець і дослідник української старовини // Київська старовина. — 1996. — № 6. — С. 84.

[12] ДАВО. — Ф. Р–847. — Оп. 1. — Спр. 53. — Арк. 355, спр. 81. — Арк. 284; Кот С. Іполіт Зборовський — музеєзнавець і дослідник української старовини // Київська старовина. — 1996. — № 6. — С. 85.

[13] Там само. — Ф. Р–6023. — Оп. 4. — Спр. 20751. — Арк. 50.

[14] Там само. — Ф. Р–6023. — Оп. 4. — Спр. 9906 — Арк. 4.

[15] Там само. — Арк. 21.

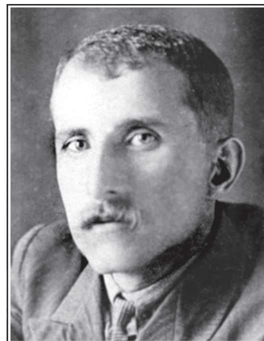
[16] Там само. — Арк. 22–23.

[17] Там само. — Арк. 25–26, 43.

[18] Кот С. Іполіт Зборовський — музеєзнавець і дослідник української старовини // Київська старовина. — 1996. — № 6. — С. 85.

К. Завальнюк

МИКОЛА НАРУШЕВИЧ: СПІВЕЦЬ ІЗ «РОЗСТРІЛЯНОГО ВІДРОДЖЕННЯ»

Нарушевич Микола Ферапонтович, 1903 р.н., народився в с. Василівка Теофіпольського р-ну Хмельницької обл., українець, із селян, освіта вища, літературознавець. Арешт. 19.07.1933 р. Звинувач. за ст. 54–11 КК УРСР. За постановою судтрійки колегії ГПУ УСРР від 27.10.1933 р. засуджений на 10 років ВТТ. За постановою трійки УНКВД Ленінградської обл. від 25.11.1937 р. розстріляний. Реабіл. 03.09.1960 р. Верховним судом УРСР за першу судимість, за другу судимість — 16.01.1989 р.

Свого часу увагу автора цих рядків привернули висохудожні патріотичні поезії, видруковані на сторінках органу вінницької «Просвіти» газети «Шлях» (1919 р.). Яким же було здивування автора, коли згодом було з’ясовано, що творцеві цих поезій, Миколі Нарушевичу, йшов тоді лише 17-й рік. Поступово, штрих за штрихом, з розрізнених джерел почали вимальовуватись контури його життєвої та творчої біографії.

Народився Микола Ферапонтович Нарушевич 26 травня 1902 р. в багатодітній селянській родині в селі Василівка Хмельницької області[1]. Крім нього, в сім’ї було ще троє синів: Володимир (в майбутньому — агрономом Сутиської МТС), Олександр (агрономом Хмільницької МТС) та Петро (служив в Червоній Армії на військбуді)[2]. Ази освіти хлопець здобував у 1-й Вінницькій вищопочатковій школі, а згодом — у Вінницькій українській гімназії, яку закінчив у 1920 р[3]. Так склалося, що період його юності співпав із весною національного відродження на Україні, і тому не випадково, що Микола був дієвим учасником та заспівувачем цього процесу. Зокрема, ще учнем вищепочаткової школи, брав участь у роботі місцевого українського гуртка. Цей гурток, що виник у Вінниці в 1916 р., охоплював близько половини усієї студентської молоді, а також прогресивно налаштованих викладачів Вінницького учительського інституту, учительської семінарії та деяких інших навчальних закладів[4]. Серед активних учасників цього гуртка потрібно виділити Івана Юхимовича Озерянського, директора української гімназії, голову місцевої філії Національного Союзу, а також викладачів Михайла Козоріза, Остапа Вахнянина, Володимира Козака, Володимира Калинця, журналіста Володимира Островського (літературного наставника Миколи Нарушевича), поета, члена УСДРП Василя Максимця[5]. Не цурався засідань гуртка і Юхим Онуфрійович Щириця, викладач учительського інституту (згодом — товариш (заступник) міністра народної освіти УНР, перший редактор «Республіканських вістей»). Як старший товариш, Юхим Онуфрійович закликав студентство бойкотувати реакційну російську професуру та домагатись українізації навчальних закладів[6]. Не останню роль в українському гуртку відіграв і Микола Нарушевич. Згадує колишній учасник цього гуртка Олексій Іванович Шваюк: «На цих зборах познайомився я і з Нарушевичем, учнем вищої початкової школи. Нарушевичеві давали завдання ширити націоналістичну агітацію серед учнів своєї школи. З Нарушевичем, як пригадую, носились, як з майбутнім світилом, пише, мовляв, хлопець вірші, співає, малює…»[7].

Могутнім виявом українства в ті часи була демонстрація 7 березня 1917 р., на якій у Вінниці чи не вперше замайорів жовто-блакитний прапор[8]. Поряд з іншими патріотами, в ній брав участь також Микола Нарушевич…

В часи УНР Нарушевич (студент української гімназії) по-справжньому розкриває своє природне обдарування. Його поезії не сходять зі сторінок місцевої періодики, пробуджуючи в людях приспане віками осоружної неволі почуття національної та людської гідності. Свідченням мистецьких заслуг Нарушевича в цей час є його співпраця з місцевою газетою «Республіканські вісті» (редактором її спочатку був Юхим Щириця, а згодом — Володимир Козак), де він невдовзі очолює відділ хроніки. Згадуваний вже О.І. Шваюк відзначає: «На Нарушевича і в редакції, як колись у нашому студентському гуртківі, покладали йому славне майбутнє»[9]. Щоправда, наступні слова з цієї характеристики носять відтінок суб'єктивності та конкурентності, оскільки Шваюк також працював у тій же редакції: «Доводилося і мені в редакції стикатися з Нарушевичем, розмовляти з ним, давати йому поради, але дружби, щирости у нас у взаєминах не було, бо Нарушевич взагалі був людиною зарозумілою, не зважаючи на свої малі літа, він любив командувати, розпоряджатись, скрізь сувати свого носа, що, зрозуміло, нам, старшим, не дуже це подобалось»[10].

В одній із своїх перших поезій, видрукуваних у вінницькій газеті «Шлях» (21 вересня 1919 р.), Нарушевич закликає співгромадян облишити сльози, а натомість «боротьбою, кров'ю» здобувати «країні рідній волю» («Присвята О.Л.»)[11]:

Не плач, сестро, що стогін на Вкраїні.
Хоч смуток серце й повива
І серце з жалю в'яне, —
Ти — співай!..
Співай на цій страшній руїні,
Що оживе вона, співай,
Що хутко день ясний настане!
Я плакав теж колись,
та хутко перестав,
Радіть, співати став…
І замість сліз, що дарма лиш лились,
Спів віщий залунав…

Поет твердо переконаний, що боротьба за свободу і незалежність батьківщини — космічний імператив, поклик Вищого Розуму («Шлях», 2 падолиста 1919 р.)[12]:

Вже хутко день,
Вже близько він…
Дзень-дзень-дзень, —
Лунає дзвін.
До всіх гука:
Імла зника…
Вставайте ж всі,
До праці всі!

Брати! Чи чуєте цей зов?
Зникає, тане вже імла,
Тікає зло, іде любов…
Недаром зіронька зійшла…
Дивіться — зіронька тремтить,
Зове до кращого. Ідіть!

Але шлях до свободи зовсім не встелений букетами троянд. Навпаки, на ньому запеклися ріки крові борців за волю («Шлях», 7 грудня 1919 р.)[13]:

Пожари, війни, сльози, кров —
Минувшеє землі,
Та путь, котрою люд пройшов
Ввижається мені.
А в переді… Я бачу їх,
Страшні вони, страшні,
Лежать горами трупи тих,
Що згинуть ще в бійні.
А поруч крові окіян
І ріки сліз гірких…
Сморід… пожар… Вони он там
Я бачу, чую їх!..

Як справжній поет — пророк Нарушевич бачить в майбутньому не лише людські жертви на шляху до свободи, але й прекрасне майбутнє України, «чужа неволя» вбила у нас життя і надії («Шлях», 19 жовтня 1919 р.)[14]:

Рушайте в дорогу, —
Пітьми там нема:
До щастя і долі
Прямує вона!
Прокинься, Вкраїно,
Дітей всіх збирай
В дорогу далеку
Сміливо рушай!

Окрім літературної праці, Нарушевич не цурається і суспільних проблем: в 1919 р. він був одним із співзасновників Вінницької юнацької спілки, що діяла під орудою УСДРП та партії соціалістів-самостійників. В 1920 р. більша частина молоді цієї спілки вступила до Кам'янецької пішої юнацької школи, а також до загонів різних отаманів, які продовжували збройну боротьбу за незалежну Україну[15]. Сам Нарушевич, проте, участі в збройній боротьбі не брав: в 1920 р., після закінчення гімназії, він повертається додому, а в 1921 р. (31 травня) влаштовується на роботу вчителем Каетанівської польської трудової школи Базалійського району Шепетівської округи. З 1923 по 1924 рр. Нарушевич працює в Мало-Клітенській 7-річній трудовій школі (того ж району і округи)[16]. Звідти в листопаді 1924 року

його забирають до армії. Служив Нарушевич в 9 сотні 70 стрілецького Черкаського полку 24 Залізної дивізії, яка дислокувалась у Вінниці[17]. І в суворих армійських умовах талант Нарушевича не припав пилом. На нього звертає увагу армійське начальство: 20 жовтня 1925 р. він був прикомандирований до полкового клубу для виконання художніх робіт, а з 1 грудня того ж року призначений помічником старшого вчителя полку. Також в армійській пресі з'являються його поезії (вірш «Думки поповненця» в газеті «Красная армия», 1924 р.).

Як своєрідний спомин про військову службу звучить і поезія «Фазул» (ескіз до поеми), надрукована в газеті «Ленінський шлях» (22 лютого 1931 р.)[18]. Ця поезія — про спільну долю та щиру братерську дружбу українського та башкирського народів, уособлювану їх окремими представниками:

Коли сотня по місту проходить,
І гойдається з піснею в такт, —
мені спомин в груди — як повідь,
як червонська пісня ота…
… Хто про весну співає і марить,
про античну одвічну красу,
а мені часто сниться товариш,
косоокий башкірець Фазул. (…)
Що над табором смугами вечір,
ми з Фазулом п'ємо чай з казанка,
і болять од рушниці нам плечі,
і зіхляла від списа рука.
Та розмова і жвава й весела
(сміючись чай Фазулові ллю), —
завітають башкірської села
в Василівку волинську мою.
І я бачу степи над Уралом
(хоч ніколи я там і не був),
і Фазула у полі за ралом,
кобильчину в ралі рябу.(…)

30 вересня 1926 р. Нарушевич звільняється з війська і повертається на педагогічну ниву. В жовтні 1926 р. його призначають інструктором образотворчих мистецтв у 1-у Вінницьку трудову школу ім. М. Коцюбинського[19]. Одночасно з цим (жовтень 1926 р.). Нарушевич призначається завідуючим художнім відділом Вінницького історично-побутового музею (сучасний краєзнавчий музей)[20]. На останній посаді і пропрацював Микола Ферапонтович до свого арешту в 1933 р.

Досить цікаві спогади про перебування Нарушевича на музейній роботі залишив відомий подільський краєзнавець Г.Г. Брілінг. Зокрема, він відзначав: «Це молодий, дуже активний товариш, комуніст, з селянської сім'ї, викладач літератури в педагогічному інституті»[21]. Разом з тим Брілінг вказував і на його недосвідченість як спеціаліста: «Але як музейний працівник він виявився надзвичайно слабким. Вся його велика енергія та ініціативі звелись просто до демагогії.

Основними завданнями він вважає охоплення всієї маси трудящих Вінниці та округи тільки у формі організованих екскурсій, а всі індивідуальні відвідування він вважає міщанським нудним любуванням, якому потрібно покласти кінець»[22].

Проте, заради справедливості, Брілінг зазначає, що й до Нарушевича «все йшло самопливом, як вийде, зважаючи на обставини і т.п.», «всі реформи музею проводились епізодично, без будь-якого плану, в порядку кампаній»[23]…

Інший свідок тих подій, М.О. Хітьков, так відгукувався про роботу Нарушевича в музеї: «в музеї було відновлено цілий ряд атрибутів (ікони, хрести, іконостаси, талеси та ін.) і — жодного антирелігійного напису, виставлено цілу колекцію гравюр старих замків, поміщицьких садиб і — жодного колгоспного будівництва, у відділі етнографії виставлено масу художніх писанок і розшитих українських сорочок, а у відділі соцбудівництва пара-дві старих панчіх і — жодного витонченого виробу колгоспних жіночих майстерень»[24].

Окрім роботи в музеї, Нарушевич продовжує віддавати свої знання та досвід школі: з 1929 р. починає працювати на державних курсах українознавства, а також в педагогічному технікумі та на робфаці при ньому. В 1930 р. складає екстерном іспити на літературно-лінгвістичному відділенні інститута профосвіти у Харкові (там же, в травні того ж року бере участь у Всеукраїнському семінарі музейних працівників)[25].

Повернувшись з Харкова, Нарушевич невдовзі переходить на роботу в інститут соцвиху (1932 р.), де готує молоді педагогічні кадри[26]. Разом з тим, з головою поринає в літературне життя Вінниччини. Його твори в цей час друкуються на сторінках часопису «Червоний край», а деякі з них потрапляють на сторінки місцевого збірника «Струмінь». Також ряд творів поета побачив світ (вже після його смерті) у збірнику «Червоні квіти» (Київ, 1972)[27]. Щоправда, на думку автора, його пізніші твори, як в мистецькому, так і в ідейному відношенні значно поступаються перед ранніми. Очевидно, що справжній талант, загнаний в глухий кут жорсткою доктриною соцреалізму, просто був приречений, як квітка, позбавлена світла, на зів'янення. До того ж творча та життєва зрілість Нарушевича припала на період жорстоких політичних репресій, проваджуваних комуністичною партією. Не обминула хвиля цих репресій і Миколу Ферапонтовича.

19 липня 1933 р. на квартиру Нарушевича, що знаходилась по вулиці Володарського, 6 (проживав у ній разом з дружиною Василиною Іванівною та малолітнім сином Леонідом) завітали гепеушники. Як з'ясувалося, для арешту ворога радянської влади і активного члена УВО Нарушевича М.Ф[28]. Під час обшуку у нього було вилучено «неблагонадійні» книги: «Українознавство» (1920), «Украинство в России» (1917), «Листи з чужих країв» (1932), «Галичина в життю України» (1916), «Холмщина» (1914), а також пістолет «Мортімер» старого зразка[29]. Відтак почалося затяжне «слідство», яке за арсеналом підручних методів дізнання могло зрівнятися із середньовічною інквізицією. Очевидно, що зіткнувшись із практикою «найпрогресивнішого» судочинства, Нарушевич врешті-решт був змушений дати такі необхідні слідству зізнання: «Я тепер прекрасно бачу, що за один рік моєї «діяльности» в українській військовій організації мене слід розстріляти, як найтяжчого ворога Радянської України і тому, розповівши про всі злочини мої й моїх друзів, віддаю себе на суд Пролетарської Держави, проти якої я йшов, будучи активним членом української військової організації»[30].

Після такого зізнання доля поета була вже заздалегідь визначеною: постановою судової трійки при Колегії ГПУ УСРР від 27 жовтня 1933 р. він був засуджений на

10 років виправно-трудових таборів[31]. Останнім земним притулком для Миколи Нарушевича стали Соловки, місце, де була похована остання козацька вольниця. Разом із нашим земляком там же перебували Олекса Слісаренко та Микола Зеров, з якими, як свідчить С. Підгайний, Нарушевича з’єднувала щира дружба. Постановою засідання Трійки Управління НКВД Ленінградської області від 25 листопада 1937 р.

М.Ф. Нарушевича було засуджено до розстрілу.

Життя його обірвалося в один із днів в період з 27 жовтня до 1– 4 листопада 1937 р.), коли виконувався вирок в урочищі Сандормох в Карелії[32].

Реабілітований був Микола Нарушевич 3 вересня 1960 р., але і понині його життя та творчість майже невідомі широкому загалу. Проте не все зникає безслідно. Після снігової заметілі обов’язково виростають квіти життя. Ховеться вірити, що й до Нарушевича причетні слова, мовлені ним з приводу Бориса Грінченка[33]:

Не умре про тебе спомин
На Вкраїні теж повік…
Не умруть і заповіти,
Що дав славний чоловік…

Примітки:

[1] Державний архів Вінницької області (далі — ДАВО). — Ф. Р–256. — Оп. 2. — Спр. 1492. — Арк. 1 зв.
[2] Там само. — Ф. Р–6023. — Оп. 4. — Спр. 8507. — Арк. 11.
[3] Там само. — Спр. 10695. — Т. 1. — Арк. 159.
[4] Там само. — Арк. 388–189.
[5] Там само. — Арк. 159.
[6] Там само. — Арк. 390–391.
[7] Там само. — Арк. 389–390.
[8] Там само. — Арк. 389.
[9] Там само. — Арк. 391.
[10] Там само.
[11] Нарушевич М. Присвята О.Л. // Шлях. — 1919. — 21 вересня.
[12] Його ж. Погас захід… // Там само. — 2 падолиста.
[13] Його ж. О доки люде братню кров… // Там само. — 7 грудня.
[14] Його ж. Прокинься Вкраїно…// Там само. — 19 жовтня.
[15] ДАВО. — Ф. Р–6023. — Оп. 4. — Спр. 10695. — Т. 1. — Арк. 160.
[16] Там саме — Ф. Р–256. — Оп. 2. — Спр. 1492. — Арк. 2.
[17] Там само.
[18] Нарушевич М. Фазул (Ескіз до поеми) // Ленінський шлях. — 1931. — 22 лютого.
[19] ДАВО. — Ф. Р–256. — Оп. 2. — Спр. 1492. – Арк. 2.
[20] Там само.
[21] Там само. — Ф. Р–5257. — Оп. 1. — Спр. 2. – Арк. 153.
[22] Там само. — Арк. 153 зв.
[23] Там само — Арк. 153.
[24] Там само. — Ф. Р–6023. — Оп. 4. — Спр. 10695. — Т. 1. — Арк. 221–222.
[25] Там само. — Арк. 168, 172.
[26] Там само. — Арк. 183.
[27] З-над Божої ріки. Літературний бібліографічний словник Вінниччини/Упор. і заг. ред. А.М. Подолиннного. — Вінниця, 2001. — С. 237.
[28] ДАВО. — Ф. Р–6023. — Оп. 4. — Спр. 10695. — Т. 7. — Арк. 3.
[29] Там само.
[30] Там само. — Т. 1. — Арк. 187.
[31] Там само. — Т. 14. — Арк. 560.
[32] Остання адреса: До 60-річчя // Шлях. — 1919. — 10 грудня.
[33] Остання адреса: До 60-річчя соловецької трагедії — К., 1999. — Т. 3 , С. 46.

А. Бортняк

«ПАМ'ЯТЬ, ВІДРОДЖЕНА З ПОПЕЛУ»

Свідзинський Володимир Юхимович (Євтимович) 1885 р. н., народився в с. Маянів Тиврівського р-ну, українець, проживав у м. Вінниця. Освіта вища, економіст. Поет, перекладач, член Спілки радянських письменників, автор збірок поезії, прози. В 1925 р. переїхав до м. Харкова. Арешт. 27.IX.1941 р. Звинувач. у антирадянській агітації. Загинув у Харкові під час евакуації в'язнів. Реабіл.

Володимир Свідзинський в одному зі своїх віршів передбачив самому собі такий трагічний кінець:

В полум'ї був спервовіку
і в полум'я знову вернувся…
Як те вугілля в горні
в бурхливім горінні зника,
Так розімчать, розметають
сонячні вихори
в пасма блискучі
Спалене тіло моє[1].

Так воно станеться насправді. Але про це трохи згодом.

Володимир Юхимович Свідзинський народився 8 жовтня 1885 р. в селі Маянові Вінницького повіту, тепер Тиврівського р-ну, в сім'ї псаломщика та неписьменної селянки. Він був великим поетом. Сам Тичина зі своєю славою лірика світового рівня поважав його, готовий був задля нього «посунутися» в ряду провідних українських поетів 20-х років. Павло Григорович при кожній нагоді показував Свідзинському свої нові поезії з проханням висловити критичні зауваження і сприймав їх безсумнівно. Микола Бажан уже в 1973 р., марно намагаючись привернути увагу влади та громадськості до несправедливо забутого літератора, стверджував: «Це поет неповторний, своєрідний, тонкий. Я маю насолоду від його поезії і думаю, що невдовзі прийде час і на достойне піднесення його творчості…»[2].

По закінченні Тиврівської духовної школи, Кам'янець-Подільської семінарії та Київського комерційного інституту, де вперше познайомився з Тичиною, працював у Вінниці економістом, досліджував народні промисли краю, водночас збираючи фольклорні зразки і роблячи несміливі поетичні спроби. Тоді ж уклав для особистого користування словник фразеологізмів (до кінця життя був уважним, вибагливим до слова, мав у письменницьких колах репутацію незаперечного стиліста-мовознавця).

У Вінниці написав і видрукував свою першу книжку, але не художню, а науково-економічну: «Кустарні промисли Поділля» (1916). А вже 1922 року в міста Кам'янці-Подільському видав «Ліричні поезії». З переїздом у 1925 році до Харкова (тодішньої столиці УРСР) активно включився в літературний процес. Та ця активність слабко

узгоджувалася з ідеологічними вимогами, з можливостями друку. Тож збірок видав небагато — лише дві: «Вересень» (1927) і «Поезії» (1940). Та й про ті, допущені цензурними церберами, критика відгукувалася переважно лайливо, часто — нищівно.

Із Свідзинським, як, зрештою, з іншими політично «шкідливими» митцями, було так: в «кулуарах» ним захоплювалися, та не хто-небудь, а, крім Тичини й Бажана, Юрій Яновський, Володимир Сосюра, Майк Йогансен, Максим Рильський, Микола Зеров, навіть футурист Михайло Семенко, який взагалі заперечував поезію, — а в газетах, журналах, з офіційних трибун його ганили за естетизм, захоплення позакласовими цінностями, за сповідування «ворожо» імпресіоністського методу. Адже він своєю позицією спростовував вульгарний міф про радянського митця як «підручного партії», як «виразника більшовицьких ідей», «співця чуття єдиної родини» (яким став його приятель — геніальний Тичина, доведений «наставниками» до творчого маразму).

Що спільного, дійсно, із соцреалізмівськими приписами хоча б у таких рядків?

Три радості у мене
неодіймані:
Самотність, труд, мовчання.
Туги злобної
Немає більше.
Місяцю надламаний,
Я виноград відновлення
у ніч несу,
На мертвім полі
стану помолитися,
І будуть зорі біля мене падати.

І це таке писати тоді, коли (за Тичиною) —

Оживляєм гори, води,
Вибудовуєм заводи,
Ростемо ж ми, гей!
До пустель, каналу, річки
Наші славні п'ятирічки —
Мовби до дітей,
Мовби до дітей.

Партія вимагала гімнів непереможному поступу комуністичних ідей. Але цей упертий подолянин не хоче збагнути нагальних вимог крилатої ери. Правда, один раз (єдиний!) спробував, — коли, припертий до стінки, видушив із себе вірш про Сталіна, що починався так: «Нищитель рабства, темряви гонитель…»[3] Потім до кінця життя (до якого було вже недалеко) соромився і картав себе.

Відомий україніст Канади, професор Яр Славутич, нагороджений Президентом України орденом «За заслуги», в часи описуваних подій жив у Запоріжжі, був молодим українським літератором під своїм справжнім іменем — Горигорій Жученко. Першою

своєю публікацією він, до речі, завдячує Свідзинському. У зв'язку з його віршем про Сталіна він згадує такий курйозний випадок. В одній запорізькій школі на вечорі, приуроченому до дня «сталінської конституції», десятирічна школярка вийшла на сцену, щоб продекламувати цей вірш. Щойно вона промовила «Нищитель…», показавши, при цьому рукою на великий портрет вождя, як від хвилювання забула наступні слова. Тож, розгублено постоявши трохи, сховалася за куліси. Можна уявити, який же страх пережили тоді вчителі школи та батьки тієї дівчинки! Лише дивом вдалося «зам'яти» небезпечну ситуацію. Завітавши до Харкова, Григорій Жученко при зустрічі переповів цей випадок Свідзинському. Поет сприйняв це повідомлення з гіркою усмішкою, з почуттям прикрої досади за себе. Після того він надовго відлучився від поезії. Утік у перекладацьку працю. Адже знав старогрецьку, латинь та німецьку мови. Тож перекладав Аристофана, Софокла, Овідія, класиків німецької поезії, переспівував язичницьку і християнську міфології. Його поетичний переклад «Слова о полку Ігоревім» належить до найкращих інтерпретацій визначної пам'ятки давньої української літератури.

Тоталітарна система не могла не помститися незалежному від неї митцеві. Зрозуміло, що незалежному лише морально. 18 жовтня 1941 р. вона його знищила в найжорстокіший спосіб. Пізніше її «літописці» вигадали, нібито поет під час евакуації загинув від бомбардування фашистськими літаками. Вона, система, була надзвичайно вигадливою на різноманітні версії. Згадайте, як гітлерівцям приписали масові розстріли у Вінниці.

Насправді відбувся арешт Свідзинського у вересні 41-го. У довідці про реабілітацію, виданій у 1964 р. зазначено: «Свидзинский Владимир Ефимович, 1885 г.р., уроженец с. Маяново Винницкой области, украинец, писатель, был арестован 27.09.1941 г. по обвинению в антисоветской агитации…». І т.д. В цій же довідці повідомляється: «погиб при пожаре»[3]. От лише «цнотливо» замовчується, в якій саме пожежі загинув письменник.

Згадуваний Яр Славутич, учасник і свідок тих евакуаційних колізій, ще в 1955 р. в документальній книзі «Розстріляна муза» (м. Детройт, США) — найпершому мартирологі винищеного більшовицькими опричниками українського письменства писав: «Схоплений енкаведистами, поет у великому гурті українців під арештом відходив на схід. Поблизу Харкова, спинившись на нічліг, охоронці колони загнали заарештованих у якусь велику будівлю, а вранці… облили бензином наповнену людьми дерев'яну будівлю і запалили. Так загинув, спалений живцем, один із найбільш обдарованих представників високого мистецтва української поезії»[4].

Чимало живих свідчень, архівних доказів, інших документів на означену тему зібрав харківський письменник, краєзнавець Ігор Бондар-Терещенко. Від очевидців того страхіття, однієї з біженок стало відомо таке:

«Прибули в село Непокрите і побачили там жахливу картину: згорілий величезний корівник і гори скалічених трупів ще палали. Селяни розповідали, що корівник підпалили одразу з чотирьох боків, він був зачинений, і нікому не дали вийти, тих, кому вдалося вибратися, пристрілювали. (Серед таких, за іншим свідченням, був відомий поет, автор багатьох збірок Олександр Сорока. — А.Б.). Були ще живі, страшенно обпалені. Конвоїри намагалися добити прикладами, але люди не давали, жінки

кричали: «Живий, живий, облиште!»[5]… Були ми там днів з п'ять. Потім прибув ще етап (теж інтелігенція).

Німці наступали, і нас повели далі. Обпалених кинули, селянки розібрали їх по своїх домівках. Мабуть, усі повмирали…»

У тому пекельному вогні й загинув Володимир Свідзинський.

В полум'ї був спервовіку
І в полум'я знову вернуся…

Після війни його дочку Мирославу (дружина ж Зінаїда Сулківська померла ще в 33-му у Вінниці) примусили надовго забути про те, як 27 вересня 1941 р. вийшла до крамниці по хліб, а повернувшись, не застала батька, а тільки «усе в хаті перевернуто догори дном», рукописи забрані. Видно, також пропали в полум'ї. Як і видані книги поета, що були вилучені з бібліотек.

Тільки 1986 р. після тривалого замовчування згукнувся до читачів поет, відроджений з репресивного попелу, збіркою «Поезії»:

Збуджую пущі, повні дрімоти,
Тривожу думи конвалій.
Дерева шепочуть:
«Мандрівче, хто ти?
Невже ти підеш ще далі?»

Він заслужив на те, щоб йти зі своїм народом далі й далі — в його незалежність, в активну розбудову своєї культури, у невмирущість духовних цінностей України. Сучасний критик В'ячеслав Медвідь, пишучи про Володимира Свідзинського, назвав його «поетом XXI століття». Він не обмовився. Творчість великого поета дивовижним чином збігається з естетичними та громадянськими ідеалами нашої нації.

Примітки:

[1] Свідзинський В.Ю. Поезії / Упор., вст. ст. В.В. Яременка. — К., 1986. — С. 52.

[2] Смолич Ю. Розповідь про неспокій триває. – К.: Радянський письменник, 1969. — С. 147–148.

[3] Славутич Яр. Розстріляна муза: Мартиролог. Нариси про поетів. 2-ге вид. — К.: Либідь, 1992. — С. 109–115.

[4] Бондар-Терещенко Ігор. Як загинув Свідзинський... / Літературна Україна. — 2000. — 11 травня.

[5] З-над Божої ріки. Літературний бібліографічний словник Вінниччини / Упор. А.М. Подолинний. — Вінниця, 2001. — С. 301–302.

К. Завальнюк

НАТХНЕННИЙ ВІЧНІСТЮ

(Валеріан Тарноградський у поезії та в житті)

Тарноградський Валеріан Петрович, 1880 р.н., народився в с. Уланів Хмільницького р-ну, проживав у м. Вінниця, українець, із селян, освіта неповна середня, поет-письменник, без певного місця роботи, одружений, одна дитина. Арешт. 17.07.1944 р. Звинувач. за ст. 54–10 КК УРСР. За вироком трибуналу військ НКВД Вінницької обл. від 26.09.1944 р. засуджений на 18 років каторжних робіт. Ухвалою трибуналу військ НКВД Українського округу від 06.07.1945 р. міра покарання знижена до 10 років ВТТ. Помер 19.07.1945 р. в місцях позбавлення волі. Реабіл. 12.02.1992 р.

Дзвінким, кришталево чистим голосом, в якому відчувався вічний потяг до чогось високого, неземного, пролунала на небосхилі української літератури 1-ї половини XX ст. поезія Валеріана Тарноградського. В його поезії зримо відчувається шепіт дібров, мрійливість синього неба, голосіння вітру у полі, тремкий присмак поєднання душі з одвічною таємницею. Іноді навіть дивуєшся: звідки в цього невисокого чоловіка з посрібленими життєвими незгодами скронями було стільки духовної енергії?

На думку автора, Валеріан Тарноградський належав до тієї когорти людей, які є своєрідними каналами для духовного впливу на наш світ трансфізичних сутностей. Сам поет інтуїтивно відчував, що «сам Бог живе в співучих струнах»[1]. Напевно, не є всього лише поетичною метафорою і наступні рядки з поезії «Дух невідомий»[2]:

Дух невідомий, дух крилатий!
Як ніч одягне в сині шати
Ліси і степ, і все кругом,
До мене нишком він приходить,
Розмову мудру він заводить.

Окрім небесних впливів, поезію Валеріана Тарноградського живили також і суто земні фактори: любов до рідної пісні та любов до рідної природи.

Одним із вагомих чинників, які з самого початку земного існування формують душу людини, її характер та світосприйняття є унікальний вплив оточуючої природи. Таким неповторним мальовничим куточком рідної природи для Валеріана Тарноградського був Уланів, в якому з'явився на світ 20 серпня 1880 р. (за новим стилем) у сім'ї учителя. Батько, Петро Сильвестрович Тарноградський, свого часу навчався в Київському університеті, але в 1885 р. його, студента 4-го курсу, звільнили за участь у студентських заворушеннях. Після цього він працює учителем у сільських школах, а також домашнім учителем у Вінниці, де йому вдалося придбати четверту частину будинку[3]. В 1890 р. після смерті батька, Валеріан починає навчатись у Кам'янець-Подільській гімназії, яку (за його словами) був змушений залишити після 4-х років навчання через брак коштів[4]. Однак у списку учнів, які вибули з різних причин з Кам'янець-Подільської гімназії за період з 1 липня до 1 жовтня 1890 р., ми зустрічаємо знайоме прізвище, причому серед причин вибуття значиться неявка на заняття[5].

У 1898 р. наполегливий юнак складає екзамен на звання народного вчителя у Літині і починає працювати у школах тодішнього Літинського повіту в селах Курилівці та Лопатинці[6], а з 1908 по 1912 р. — в селі Бушинка Брацлавського повіту[7].

В цей період свого життя (десь у 15 років) серце надзвичайно чутливого юнака наповнилося особливим поетичним світосприйманням. Згодом поет так писав про власну життєву програму[8]:

До нас, на Землю посилає
Поета Бог на певний час,
Аби в серцях — поет це знає —
Вогонь небесний не загас.

Надалі, ніби виправдовуючи вищесказане, з-під натхненних рук молодого поета виходять полум'яні рядки, які за своїм ліричним настроєм, м'якою задушевністю та неземною тугою за світом прекрасного являли собою разючий контраст із тогочасною дійсністю. Поет чудово розуміє це. І тому він проголошує відносність, скороминущість земних істин, вічність істин небесних, сакральних[9].

Вперше поезії автора-початківця побачили світ російською мовою у Жмеринці (вийшли дві збірки у 1902 та 1903 рр.), а згодом — у Вінниці (1904 р.) та у Кам'янці-Подільському («Стихотворения», 1908 р., та «Одинокие грезы», 1913 р.). В 1924 р. у Вінниці виходить наступна його збірка російськомовних віршів — «Песни Баяна»[10]. Проте, незважаючи на вагомість зазначеного доробку, все ж таки чільне місце у поетовій творчості займали вірші рідною мовою. Перший з них (поезія «Всевидящий…») був надрукований в газеті «Подолія» в 1907 р.[11], а згодом у Києві побачила світ збірка «Барвінковий цвіт» (1911). Також кілька поезій українською мовою в дореволюційний період виходили у збірках «Розвага» (2-й том), «Українська хата», «Терновий вінок» та «Українська муза».

Після 1917 р. поет, який до 1920 р. проживав у Києві, а згодом учителював у школах Жмеринського району (села Біликівці, Людавка, Жуківці, Сідава, Леляки)[12], продовжує активно та плідно працювати на творчій ниві. Свідченням цього є збірки поезій «Баянові струни» (Київ, 1919), «Лірика й баляди. 1906–1931» (Харків, 1932), «Лірика» (Київ, 1941)[13]. На відміну від більшості своїх колег по перу, які оспівували генеральну лінію Комуністичної партії та її вождів, Тарноградський продовжує будити в людських серцях «небесний вогонь». Сам поет дуже влучно схарактеризував свою творчість у таких рядках[14]:

В акордах то ніжних, то гнівних,
Я славив красу золоту,
Я казкою мрій сонцеспівних
В блакитних очах зацвіту.

Я сни світлокрилі навію
На струни поетових лір —
І квіти натхнення посію
В тих душах, що прагнуть до зір…

На жаль, чисті, благородні мотиви у творчості поета були зовсім чужі офіційній радянській поезії з її класовим підходом до змалювання різнобічних явищ життя. Тому-то поет за життя ніколи не був увінчаний лаврами. Більше того, зазнавав гонінь та переслідувань з боку сірого оточення, для якого завжди «немає пророків у своїй вітчизні». Прикладом цього може бути свавільне звільнення Валеріана Тарноградського з посади вчителя Леляксько ї школи. У своїй скарзі в Наркомосвіти від 18 лютого 1929 р. поет так писав про обставини свого звільнення: «Мене, хворого, серед зими, під час хворости та відпустки по хворости, зняли з місця, — серед зими, повторюю… гарний підхід до хворої людини. Зняли завдяки агітації учит-ки В. Стрелкової, підтриманої райінспектором Спіциним, та головою Р.В.К. Учительку с. Леляк, Стрелкову, за гарну роботу, зробили завідуючою школи, дарма, що вона без усякої освіти. Але нащо та освіта, коли в Стрелкової повна Жмеринка сімпатій, та приятелів. Хіба цього не доволі? А мене «підозрівають», як кореспондента. Прошу справі дати ход. Мене тепер переводять на «пенсію», в 15 руб. на місяць… Це — старого учителя та поета, ще й до того хворий, й без жодних засобів існування, без усякого майна… Маю багацько своїх друкованих творів. Мене погрожують з сім’єю викинути з квартири, арештувати, віддати під суд, а уч-ка Стрелкова пустила чутку, що я — божевільний. Моїм дописам, пересланим в Жмеринку, на розслідування, не дають ходу. А в учит-ки Стрелкової діти здебільшого, носят помиї та воду, рубають дрова… Сама Стрелкова значну частину лекцій просиджує у своїй кімнаті… Бо ж, бачте, в неї у Жмеринці — все ухажори та покровітелі… Чего стесняться… За незаконне зняття мене з посади, вимагаю компенсації за 3-ри місяці, а винним кари»[15].

Все ж, добитися справедливості поету так і не вдалося. З 1929 р. Валеріан Тарноградський, який страждав приступами гострого психозу, виходить на пенсію, якої ледь вистачало на існування (отримував 23 крб. літературної пенсії)[16]. Майже забутий усіма, він тихо та непомітно проживав разом з дружиною Надією Захарівною (1891 р. народження) та сином Всеволодом (1919 р. народження, майбутнім лікарем) у Вінниці по вулиці Свердлова, 155[17].

Про побутові умови, в яких у цей час опинився поет, була змушена навіть написати газета «Червони край», орган Вінницького та Тульчинського окружкомів КП(б)У та окрвиконкомів. У номері за 11 квітня 1930 р. вона відзначала: «У Вінниці живе в скрутному матеріальному становищі поет В. Тарноградський. Письменницькій громадськості треба допомогти поетові, поліпшити умови його життя і творчої роботи»[18].

Із закликами про допомогу Тарноградському на сторінках місцевої преси виступили також небайдужі люди, — поет Микола Нарушевич та літературний критик Фелікс Якубовський (до речі, обоє вони невдовзі поповнили чорний список «ворогів народу»). Останній, зокрема, писав: «Свого часу тут відзначали його ювілей, писали про його творчість у «Лен. Шляху». Нещодавно київська «Пролетарська Правда» нагадувала про допомогу Тарноградському.

А Вінниця мовчить. Вінниця обмежується видаванням старому поетові тільки вчительської пенсії й то раз-у-раз намагається звести її до крайнього мінімуму.

Невже ж старий і досить відомий поет-інвалід, що має близько 30 років літературного стажу та 33 педагогічного, не заслужив на уважніше ставлення до себе?

Невже в культурному центрі Поділля, в місті Коцюбинського, нічого не можна зробити, щоб якось забезпечити старого поета, до речі, єдиного з старих письменників, що живе в Вінниці»[19]!

Все ж, завдяки клопотанню передової літературної громадськості, поету виділили персональну пенсію у розмірі 200 карбованців, якої ледь вистачало для напівголодного існування. Тому Валеріан Тарноградський був змушений продовжувати виснажливу боротьбу за право на життя, звертаючись з листами-проханнями в найрізноманітніші інстанції. Зокрема, в листі до редакції «Більшовицької правди» від 13 лютого 1936 р. поет скаржився на бездушне, бюрократичне ставлення інспектора облсоцзабезу Іцковича, з вини якого і розпочалась ця паперова тяганина: «Прошу мне помочь в борьбе против кривой линии, которую проявил по отношению ко мне Облсобез.

1) Неудачный для пенсионеров договор с банком, в силу котор. пенсионеры получают пенсию, каждого 10-го числа, данного месяца, за прошлый месяц; напр. за январь — 10 февраля и т.д. Договор заключен, как будто, на год; его нужно заменить другим.

2) Презрительное обращение со мной, как с пенсионером и писателем. Когда я, 19 ноября, 35 г. зашел в Облсобез, и едва успел открыть, как инспектор пенсий, т. Ицкович, заявил мне, в резкой форме, чтобы я в Собез никогда не приходил — я мешаю «работать…» И, вообще, из пенсионеров никто, никогда в Собез ходить не должен: это «мешает» работе… Я, хотя и бывал в Облсобезе, но, как раз, в то время, когда инспектор Ицкович был в отпуску, (около двух месяц.). И мешать никак не мог…Это бюрократизм: едва пришел — и, впервые увидев его после отпуска, — сразу помешал.

3) Облсобез осенью прошл. года, дал обо мне неправильно заключение отнесясь ко мне чисто формально, лишь-бы с рук сбыть… В силу такого заключения, Облисполком, полагаясь на это заключение, назначил мне персон.пенсию, в 200 руб. в месяц. Если бы заключение Облслбеза было иным, более вдумчивым и внимательным, мне-бы сразу назначили пенсию в 300 р. в месяц, как писателю, у котор. есть современ. вещи. Советские писатели не должны голодать… Это безобразие!

4) Инспектор Ицкович, из личных счетов, не дает хода моему делу: хотя есть распоряжение Наркомсобеза о том, чтобы возбудить перед Обисполкомом вопрос об увеличении мне персонал. пенсии, отписывается перед Киевом, что, мол, мне пенсию увеличивать не нужно, а внести мое дело в Облисполком не думает ни он, ни Соснин…

Прошу помочь мне, поместив обо мне заметку в газете.

Мое дело хотят похоронить надолго, если не навсегда. Надежда на редакцию. Необходимо, чтобы Облисполком рассмотрел дело сам, без Собеза. Иначе ничего не будет. Пусть мои стихи рассмотрят лит-консультанты…»[20]

Редакція владних органів у відповідь на прохання поета не забарилась. У березні 1936 р. вийшла постанова Вінницького облвиконкому за підписом його голови О. Триліського та виконуючого обов'язки секретаря І. Штейнберга, в якій говорилося: «В зв'язку з тим, що нема ніяких підстав до перегляду попереднього рішення Облвиконкому — відмовити гр. В. Тарноградському у збільшенні пенсії»[21].

У відчаї поет звертається з аналогічним проханням до вищої на той час влади — партійної, марно сподіваючись на її ласку. Зокрема, у листі до першого секретаря Вінницького обкому КП(б)У В. Чернявського від 12 січня 1937 р., Тарноградський з

гіркотою відзначав: «Я человек, совершен. больной, у меня больные нервы, больное сердце, больные легкие и проч. Врач запретил мне всякий труд. Чем такое положение, лучше смерть. Помогите мне, пока я живу, — мертвому, мне ничего не нужно будет. Если бы мой брат, Николай Тарногродский (двоюрідний брат. — Авт.), был где-то вблизи, он был-бы очень удивлен теперешн. моим положением. У меня 35 летний лит. юбилей, а я не имею даже приличн. платья и обуви, чтобы показаться на люди… Мне 57 лет, мне все это убийственно оч. тяжело и кроме пенсии, я ничего не имею»[22].

Проте, незважаючи на злидні та важку духовну атмосферу тогочасної дійсності, поет все-таки залишався поетом. У цей час на сторінках місцевої преси з'являються такі його вірші, як «Юнацька пісня», «Чапаєв», «Дума про Кармелюка», «Пісня про дітей», «Місто», «Шевченко пише листа до друга», «Коцюбинський» та багато інших.

У вересні 1941 р., після окупації Вінниці німецькими військами, поет, щоб утримувати сім'ю, починає друкувати свої вірші у легальній українській газеті «Вінницькі вісті» (згодом цей факт інкримінувався йому як співробітництво з окупаційною владою). Також у Вінниці в 1943 р. виходить у світ остання збірка його поетичних творів під скромною назвою «Поезія». У ній, на думку літературних критиків, найбільш вдалими та досконалими були вірші про природу. Ось один з найхарактерніших віршів з цієї збірки[23]:

Зажурилась червона калина
Як дівча, над прозорим струмком,
Шепотить очерет коло млину.
Місяць став над зеленим садком.
Осінь дише… Природа в задумі.
Ніч ясна. Тихо хвилі шумлять.
Небеса в злотосиньому сумі…
Темні верби сплять і не сплять.

Інколи у плавний потік Валеріанових мелодій вкраплялись і гнівні нотки. Так, глибоко вражений і обурений звісткою про страшний злочин Вінницького НКВД (масові поховання жертв політичних репресій), Тарноградський відгукується на цю подію віршем «Згадай синів твоїх могили»… (1943 р.). Особливий біль та протест проти безглуздого тортурування багатьох тисяч ні в чому не винних людей звучать у словах[24]:

За те, що рідний край любили —
В ямах… Кров в серці застига…
Згадай синів твоїх могили,
Вкраїно, мати дорога!

Пишучи ці та інші рядки, він піддавав гострій критиці більшовицькі порядки («Пригоди Івана Безроди», «Мученикам України», «Нам треба сміливих і дужих», «Україна»).

З наближенням лінії фронту до Вінниці, Тарноградський переїздить до Львова, а згодом — до Праги.

Побувши в цих містах по два тижні, поет з Праги знову повертається у Львів, але, не знайшовши там роботи, в кінці лютого 1944 р. потрапляє у Проскурів (тепер Хмельницький). Звідти він, виснажений від голоду та різних поневірянь, обідраний, босий, бреде фронтовими дорогами до рідного дому. Так він дійшов до Жмеринки, де у напівсвідомому стані був затриманий міліцією і доставлений у райлікарню. Звідти в середині липня 1944 р. його забрала додому дружина[25], а вже 17 липня поет був заарештований органами НКВД[26]. В постанові про арешт від 16 липня 1944 р. говорилось, що Тарноградський Валеріан Петрович, «будучи враждебно настроен против Советской власти, с оккупацией немцами города Винницы изменив социалистической Родине, проживая на временно оккупированной территории немецкими оккупантами, открыто выступал в фашистской прессе с контрреволюционными статьями и стихотворениями, в которых призывал бороться против Советской власти; одновременно восхвалял так называемый фашистский «новый порядок в Европе»[27].

Для поета настали довгі дні безкінечних допитів, які по черзі проводили слідчі Голомідов, Слєпцов, Табаченко. В ході цього слідства Тарноградський погодився із висунутими проти нього звинуваченнями, але твердження про прислужництво німцям рішуче відкинув. Людина, яка над усе любила свій край та народ, Тарноградський однаково ставився до обох тоталітарних режимів з їх зневажанням природного права націй на самовизначення. Не будучи офіційно членом жодної української організації, Тарноградський тим не менше повністю поділяв погляди українських націоналістів. Про це він відкрито заявив слідчому: «За немцев я не был. Я больше разделял взгляды националистов, ведущих борьбу за «самостийну Украину», то есть также и я являлся националистом»[28].

Слідство, яким керував старший слідчий ОГБ УНКВД Вінницької області молодший лейтенант Табаченко, направило справу В.П. Тарноградського для подальшого розгляду у Військовий трибунал військ НКВД по Вінницькій області. На своєму закритому засіданні від 26 вересня 1944 р. він засудив поета на 18 років каторжних робіт (без конфіскації майна через відсутність такого) з наступним позбавленням політичних прав на 5 років[29].

По суті, для немолодої вже людини з підірваним здоров’ям (в довідці тюремного лікаря від 11 серпня 1944 р. визначено діагноз: «міокардіодистрофія та старече дряхлість») цей вирок означав смерть[30]. І це добре розуміли ті, хто, порушуючи навіть існуючі закони (стаття 10 КК УРСР), прирекли поета на загибель. Щоправда, радянська Феміда згодом дещо пом’якшила вирок, замінивши термін покарання на 10 років виправно-трудових таборів (рішення Військового трибуналу військ НКВД Українського округу від 6 липня 1945 р.)[31]. Але для поета цей вирок вже нічого не значив:

19 травня 1945 р. він вже відійшов у Вічність, представши перед Богом (в кримінальній справі є згадки, що поет загинув у таборах в Іркутській області)[32].

Реабілітований був Валеріан Тарноградський лише 12 лютого 1992 р., тобто після проголошення України незалежною державою[33]. Ще за життя поет, який не прагнув ні почестей, ні слави, мріяв про цю довгожданну подію. Нині ж, з її ствердженням, ми морально зобов’язані повернути із забуття славних синів України, які віддали за неї

життя, віддати їм належну шану та подяку. І серед цих імен не останнє місце займає Валеріан Петрович Тарноградський.

Примітки:

[1] Тарноградський В. Співець // Вінницькі вісті — 1942. — 28 червня.

[2] Його ж. Дух невідомий… // Там само

[3] Державний архів Вінницької області (далі — ДАВО). — Ф. Р–6023. — Оп. 4. — Спр. 26511. — Арк. 13–13 зв.

[4] Там само. — Арк. 11–11 зв.

[5] Там само. — Ф. Д–15. — Оп. 1. — Спр. 120. — Арк. 19.

[6] Там само. — Ф. Р–6023. — Оп. 4. — Спр. 26511. — Арк. 11 зв.

[7] Там само. — Ф. Р–256. — Оп.2. — Спр. 2208. — Арк. 2.

[8] Тарноградський В. Співець.

[9] Його ж. Минуть літа, пройдуть віки... // Вінницькі вісті. — 1942. — 22 жовтня.

[10] Нарушевич М. Забутий ювіляр //Ленінський шлях. — 1931. — 15 січня.

[11] Українська муза. — К., 1993. — Вип. 11. — С. 1179.

[12] ДАВО. — Ф. Р–256. — Оп. 2. — Спр. 2178. — Арк. 2.

[13] З-над Божої ріки. Літературний бібліографічний словник Вінниччини — /Упор. і заг. ред. А.М. Подолинного. — Вінниця, 2001. — С. 3388.

[14] Тарноградський В, Минуть літа, пройдуть віки…

[15] ДАВО. — Ф. Р–256. — Оп. 3. — Спр. 1. — Арк. 70–70 зв.

[16] Нарушевич М. Назв. праця.

[17] ДАВО. — Ф. Р–6023. — Оп. 4. — Спр. 26511. — Арк. 13 зв.

[18] На увагу письменницьким об'єднанням // Червоний край. — 1980. — 11 квітня.

[19] Якубовський Ф. Не забути про Валеріяна Тарноградського! // Ленінський шлях. — 1931. — 4 вересня.

[20] ДАВО. — Ф. Р–2700. — Оп. 2. — Спр. 34. — Арк. 57–58.

[21] Там само. — Арк. 47.

[22] Там само. — Арк. 42 зв.

[23] Лірика Валеріана Тарноградського // Вінницькі вісті. — 1943. — 12 вересня.

[24] Тарноградський В. Згадай синів твоїх могили… // Вінницькі вісті. — 1943. — 9 вересня.

[25] ДАВО. — Ф. Р–6023. — Оп. 4. — Спр. 26511. — Арк. 18 а.

[26] Там само. — Арк. 5.

[27] Там само. — Арк. 2–2 зв.

[28] Там само. — Арк. 21 зв.

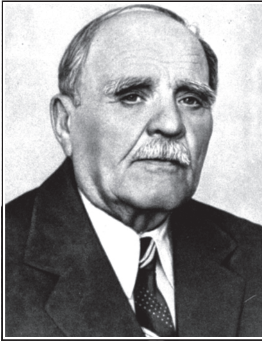
[29] Там само. — Арк. 38–38 зв.

[30] Там само. — Арк. 25.

[31] Там само. — Арк. 46–46 зв.

[32] Там само. — Арк. 70 зв.

[33] Там само. — Арк. 71–71 зв.

О. Струкевич

НЕСПРАВЕДЛИВО ТАВРОВАНИХ ІСТОРІЯ РЕАБІЛІТОВУЄ ОБОВ'ЯЗКОВО

Скалецький Родіон Андрійович, 1899 р.н., народився в с. Михайлівка Бершадського р-ну, проживав у м. Тульчин, українець, із селян, освіта вища, викладач педагогічного технікуму. Арешт. 22.11.1932 р. Звинувач. за ст.54-11 КК УСРР. За постановою Особливої наради колегії ГПУ УСРР від 25.02.1933 р. позбавлений права проживання у прикордонній смузі на 3 роки. Реабіл. 6.12.1989 р. Вінницькою облпрокуратурою.

Справа, за якою проходив Родіон Андрійович Скалецький, не була персональною справою. Вінницькі оперативники назвали її «Залишки» («Остатки» — мовою оригіналу) і крім Скалецького притягнули до відповідальності ще Москаленка Михайла Івановича, Саковича Григорія Мелетійовича, Лебедя Федора Опанасовича, Стручковського Євграфа Івановича, Чернелевського Антона Григоровича, Юрченка Дем'яна Пантелеймоновича — учителів за фахом, працівників шкіл м. Тульчина й Тульчинського відділу народної освіти — звинувативши їх у тому, що вони є учасниками «української контрреволюційної організації»[1]. Арешти тривали протягом 19–25 листопада 1932 р. Скалецького заарештували 22 листопада, напередодні його 33-го року народження. Як засвідчили протоколи трусів (мова документу. — Авт.), що ними супроводжувалися арешти, нічого, що вказувало б на їхню контрреволюційну діяльність, виявлено не було[2]. Після арешту Р.А. Скалецького та його товаришів було ув'язнено у Віндопрі, за винятком М.І. Москаленка, кинутого до тюрподу Облвідділу ГПУ[3].

Про місяці перебування під слідством нам відомо, що у Вінницькому допрі вони жили впроголодь, що в камері-одиночці «ущільнення» доводилося до «25 чоловік і більше», що методи слідства були такими, при яких в'язні самі зізнавалися у будь-яких злочинах[4].

На допитах Р.А. Скалецький «зізнався» в тому, що після завершення навчання в Одеському інституті профосвіти* він був направлений Наркомпросом УССР до Тульчина, де і працював з 11 вересня 1926 р.** викладачем соціально-економічних предметів, української мови і співів у кооперативному та педагогічному технікумах та в 2-й Ф.З.С. (фабрично-заводській середній школі)***. Крім того, він диригував оркапелою (що в перекладі з радянського «новоязу» означає: «капелою округу», в даному випадку Тульчинського. — Авт.)[5]

* За матеріалами допитів інших учасників справи Скалецький навчався на історичному відділенні (ДАВО. – Ф. Р–6023. – Оп. 4. – Спр. 23975. – Арк. 43).

** 1911 р. Р. Скалецький, закінчивши з відмінними оцінками та похвальною грамотою початкову школу, продовжив навчання у Ольгопільській учительській школі Барабан В. Пісенний вінок Родіона Скалецького. Вінниччина. — 1994. – 26 листопада) і розпочав свою педагогічну діяльність з 1916 р. у селах Чечельницького та Крижопільського районів (Масляєв І. Подільський соловейко // Вінницька правда. — 1989.– 24 листопада).

***Орієнтовно 1929–1930 рр. «його зняли з викладання суспільствознавчих предметів, залишивши його викладачем укр. мови, літератури і економгеографії та співів» (ДАВО. – Ф. Р–6023. – Оп. 4. – Спр. 23975. – Арк. 36, 54 зв.)

У Тульчині він і одружився. Очевидно, це сталося десь на початку його трудової діяльності у Тульчині, бо дочці Наталі на час його арешту уже виповнилося 6 років. Дружина Надія Федорівна, 1902 р. народження, теж працювала учителькою[6]. Як свідчать інші дослідники його життя та творчості, він побожно ставився до своїх дружини та доньки, а дружина зняла з нього всі питання сімейного господарства[7]. Справа повідомляє нам і про те, що Родіон Андрійович був легкою у спілкуванні людиною, він «мав добрі стосунки з усіма своїми знайомими, яких він мав дуже багато, любив бесіди, особливо з жінками на «порожні» теми». Відомо також, що Скалецький «весь час (робота в Тульчині. – Авт.) допомагав членам своєї батьківської сім'ї (братам та сестрам) навчатися у різних навчальних закладах»[8]. Так, на момент арешту до сім'ї Скалецьких енкаведистами була включена і його сестра Ганна Андріївна Івасишина, 29-ти років, студентка робітфаку[9]. Крім викладацької роботи Р. Скалецький, як і його товариш Ф. Лебідь ще з Одеського інституту, не покидав думки про продовження освіти та можливості займатися науковою роботою. У матеріалах допиту ми зустрічаємо його зізнання про те, як у вільний від роботи час «нерідко заводили мову про переїзд до Києва, Харкова з тією умовою, щоб влаштуватися на роботу за своєю спеціальністю і цим самим мати квартиру та заробіток, а потім поступити в той чи інший навчальний заклад». Як виявилося, товариші не лише мріяли, а й працювали над втіленням мрій. 1932 р. Родіон Андрійович витримав іспити в Київський музичний інститут. Не полишав Р. Скалецький і бажань поступити до науково-дослідного закладу. І коли влітку 1932 р. з оголошення у газеті «Комуніст» він дізнався про прийом до аспірантури Харківського науково-дослідного інституту з історії культури, разом з Ф. Лебедем написав листа до директора і розпочав підготовку до екзаменів. Коли ж у вересні дирекція інституту повідомила абітурієнтів про необхідність прибути на екзамени, то «зав. райвідділом наросвіти тов. Турський категорично запротестував». Друзям довелося звернутися, дарма що безпартійні, до райпарторганізації, щоб подолати опір свого безпосереднього начальника.

20 жовтня вони виїхали до Харкова, ночувати в канцелярії інституту, чекали колоквіальної комісії і продовжували готуватися до екзаменів, працюючи в бібліотеці. 25 жовтня вони «захистили письмові колоквіальні роботи», витримали усні екзамени і стали аспірантами наукового закладу під керівництвом добре знаного історика академіка Д. Багалія[10]. Проте не судилося. Не пройшло й місяця, як їх обох заарештували, разом з названою групою Тульчинських учителів.

Загалом, важко сказати, за яким критерієм добирали тульчинські чекісти уявних учасників «контрреволюційної української організації», тим більше, присвоюючи їй оперативну назву «Залишки». Витлумачуючи зміст даної назви, можна ще зрозуміти, чому до «організації» включили, наприклад, Євграфа Івановича Стручковського, вчителя с. Копіївки, який свою трудову учительську діяльність розпочав 1905 р., у січні 1919 р. Брацлавськими повітовими земськими зборами був обраний членом управи як завідувач відділу народної освіти[11]. На нього більшовики зуміли знайти серйозний, звичайно, за їх світосприйняттям, компромат-документ за підписом Є. Стручковського про звільнення з роботи працівника, оскільки він був призначений на посаду більшовицькою владою[12].

Але чому Скалецького, свідоме суспільне життя якого розпочалося практично одночасно з утвердженням радянської влади в Україні, який розпочав трудове життя

1926 р. на базі знань, норм та цінностей засвоєних і прищеплених йому у радянському навчальному закладі. Формований радянською системою виховання конформістом, а тим більше, мріючи про дальше навчання та кар'єру науковця, Родіон Скалецький очевидно чітко усвідомлював, що реалізація його мрій можлива за умови повної політичної лояльності та твердого засвоєння марксистсько-ленінсько-сталінського вчення. Йому цілком можна вірити у тій частині зізнань, де він розповідає про зміст своїх розмов зі своїм найближчим товаришем Ф. Лебедем. Це був «обмін думками про роботу, він школи, я технікуму, взаємні поради щодо можливостей відпуску з Тульчина і переїзду до Києва чи Харкова, і там отримати призначення на роботу (1931 р. Лебідь отримав офіційне призначення Київської наросвіти, але Тульчинська наросвіта не дала згоди на виїзд), обмін думками і підбір матеріалів для написання кандидатських робіт, самопідготовка з усних предметів, а саме: політекономії, історичного матеріалізму та діалектики, основи Ленінізму і опрацювання окремих питань постанов останнього з'їзду партії і конференцій, — основні і часто повторювані питання, на основі яких вели ми розмови з тов. Лебедем»[13]. І хоча Родіон Андрійович нібито просто перераховує теми, але сам їх семантичний ряд демонструє нам, що прагнучи свого власного соціального успіху, Скалецький не міг за тих умов і виховання не бути не лояльним радянським громадянином. Навіть байдужий до його долі завідувач 1-ої школи М. Москаленко, арештований у справі «Залишки», демонструючи незрозумілу нам антипатію до Р. Скалецького, називаючи його «хитрим карасем», який, як йому здалося, «не завжди говорить те, про що думає», все ж визнавав, що Скалецький не був «контрреволюційно налаштованим» і «проти заходів радвлади ніколи не виступав»[14].

Ця виховувана і владою, і ним самим радянська ідентичність уживалася у його особистості з етнокультурною ідентичністю. Адже як «народний інтелігент», що народився і виріс в українському селі, і як обдарована музикальними здібностями людина, він не міг не любити народної музики, не міг не захопитися її професійно-митецькою обробкою. До музики й пісні його душа тягнулася постійно. На схилі літ у своїх спогадах Родіон Андрійович писав: «Пісня — наймиліший мій супутник ще з дитинства. Я любив слухати, коли співала мати, як пряла кужіль, чи родичі — гості під час якоїсь сімейної або святкової оказії, коли дівчата співали, йдучи з поля, коли хлопці та дівчата ввечері проводжали «на дубках» трудовий чи святковий день піснями, коли музики грали на весіллі, дружки та дружби співали весільних пісень»[15]. Розпочавши педагогічну роботу в селах Чечельницького та Крижопільського районів, він там організовує хори, береться за освоєння складного мистецтва диригування[16].

Коли його призвали до армії і виявили його талант то призначили хормейстером Військового хору[17]. Коли навчався в Одесі, організував і керував студентським хором і одночасно приватно брав уроки у відомого на той час професора диригентського відділу Одеського музично-драматичного інституту М.М. Вілінського[18].

Розпочавши свою викладацьку діяльність у Тульчині, налагодивши стосунки з місцевою музичною громадськістю, яка пишалася на той час своїм земляком композитором Леонтовичем[19], він, природно, запропонував створити капелу його імені та очолив її як диригент. Очевидно, що остання справа більше припадала до душі. У маленькому українському містечку, яким і був тоді Тульчин, завжди цінувалися майстри своєї справи. По-перше, тому, що їх у провінції завжди не вистачало, по-

друге, саме завдяки їм, а особливо в царині освіти, можна було сподіватися на життєвий успіх у великому місті. Тому, вважаємо, можна вірити тим характеристикам, які давали щодо фахової націленості Р. Скалецького його друзі та знайомі і навіть його антипатики. А вони майже в один голос запевняли, що «учительською роботою Скалецький цікавиться «менше, ніж роботою композиторською і диригентською»[20]; «Скалецький більше всього надає уваги роботі з капелою». Скалецький дуже полюбляв говорити про музику, про становище капели. Часто він запрошував мене (Ф. Лебедя. — Авт.) до себе прослухати нову «річ», яку він створив, і дати свою оцінку»[22] «Якщо співставити роботу Скалецького в навчальних закладах з роботою в капелі, то, на мій погляд (т. Саковича. — Авт.), він більше цікавився капелою і взагалі музикою... Як педагог Скалецький користувався невеликим авторитетом»[23].

Здавалося б, людину, яка демонструє належну лояльність, тримається осторонь політики, не могли зачепити бурі політичного терору. Але, як вважають сучасні політики, будь-яке питання суспільного життя може набути політичного змісту, якщо потрапляє на перетин інтересів часткових, окремих і загальносуспільних. На цей перетин і потрапила доля Р.А. Скалецького. Зі своєю окремо взятою українськістю він не гармонував з гаслами пролетарського інтернаціоналізму. Відповідь на питання, чому арештували Р. Скалецького, криється, очевидно, у тенденціях, що намітилися у вищому партійному керівництві стосовно політики українізації.

Саме тоді набирала обертів кампанія проти українізації. І хоча вчителі діяли в рамках курсу, наміченого партією більшовиків, в рамках політики «коренізації», найяскравіші їх представники не могли не потрапити під ніж репресій. Адже ця політика мала за мету наповнення рядів компартії в радянських республіках місцевим етносом і не більше. Але в Україні коренізація переросла в «українізацію», тобто відродження української культури, що не могло входити в плани більшовиків, які до того часу остаточно переродилися в російських націонал-більшовиків. Звичайно, що у рамки політики «коренізації компартії на Україні» ніяк не вписувалася капела ім. Д.М. Леонтовича, тим більше з керівником, який залишався безпартійним.

Прагнення причепити Р. Скалецькому тавро націоналіста видно по роботі слідчих. Так, його друга Ф. Лебедя примусили витягти зі своєї свідомості все, що могло б зобразити композитора саме націоналістом, а з цієї причини ще й поблажливим до «соціально ненадійних елементів». «Я часто сварив Скалецького за соціальний склад капели, говорив про це і на засіданнях робочого апарату Н.О. (народної освіти. — Авт.). У своїх музикальних поглядах Скалецький більш за все симпатизував Леонтовичу, з його «школою» пов’язував і свою музикальну кар’єру. Безумовно душок (?! — Авт.) Леонтовича протягувався і в роботу самої капели. Протягом 1927–28 рр. репертуар капели складався переважно з творів Леонтовича, крім того склад капел, як я його охарактеризував раніше, теж жив романтикою «побутовщини» і оцінював нові витвори музики, музики пролетарської як «вбогість», компіляцію, нісенітницю. Скалецькому було присвоєне прізвисько — «стара українська пісня»[24]. Що стосується попередніх свідчень автора цих слів, то він дійсно вказував, що за своїм соціальним складом «капела була класово-невитриманою, 1929-го р. в її складі переважав непманський елемент (Герб) і елементи з націоналістичним пушком або з темним минулим, була значна кількість попівського елемента»[25].

На фоні зізнань про те, що Скалецький в розмовах заявляв, що «його цікавить голос члена капели, а не його соціальне минуле»[26] для слідчих створювалася гарна можливість звинуватити композитора принаймні у політичній близькозорості. Відомими своїми методами опери вміли підняти з глибини душі людини весь намул. Щоб протиставити себе Скалецькому, підкреслити свою соціальну близькість радянській владі його товариш демонструє свої соціальні комплекси. «Взагалі в цій компанії мене часто «затирали», я не завжди підходив їм і за характером і за сімейним становищем: моя дружина без будь-якої освіти — «мужичка», грубіянка, як вони казали, тоді як дружина Скалецького і Осадчука (з ним Скалецький та Лебідь зблизилися незадовго до арешту — Авт.) — «дяківни»[27].

Пролетарськи пильні слідчі не пропустили і того факту, що Р. Скалецький замовляв «Спеціальні костюми для капелян», а ця «спеціальність» виявлялася в тому, що були вони «вишиті — українські»[28].

Як компромат проти С. Скалецького було використано й свідчення про те, що він, як свідчив Т. Сакович, був «людиною, що любить матеріальний достаток». «Звідси, — як виводив автор свідчень, — його негативне ставлення до останніх заходів на селі, тим більше, що це матеріально важко відображалося на його батьківській сім'ї»[29].

Ретроспективно, з позицій нашого дня ми можемо запитати: а хіба матеріальний достаток — не головний показник ефективності внутрішньої політики сучасних держав? І як не пристосовувалися тогочасні вчителі до політичного курсу більшовиків, вони не могли його прийняти серцем і душею. Це не вдавалося не лише вчителям старшого покоління, але й молодшого. На це вказує те ставлення до заходів радянської влади, до яких залучали вчителів. Показовим у цьому аспекті нам бачиться «самовикриття» арештованого Т. Саковича за соціальним походженням — зі священників. Він визнавав, що педагогічний колектив школи, що розглядалася владою як зразкова, «не був згуртований роботою», «формально ставився до виконання своїх обов'язків, віддаючи належне навчанню дітей, але не комуністичному вихованню». На думку Т. Саковича, у педколективі «панували антирадянські настрої, що ясно проявлялися у неспівчутті до організовуваних кампаній; з великою неохочістю члени педколективу відправлялися на роботу у підшефне село Нестерварку, на копання буряків... нерідко чулися розмови, що однобоко витлумачували постанови Ц.К. партії про школу, а саме про ті привілеї, які не даються учителям, але не про ті обов'язки, які покладаються на учителя. Велися розмови і про те, що хлібозаготовки, боротьба з приватним ринком погіршує господарське становище країни, що колективи при наявній організації праці не досягнуть такої господарської потужності, щоб виступити на колгоспному ринку і побити «часника». Під час процесу в Тульчині у справі «Громадського харчування» були розмови про те, що ця справа затушовується, тому що замішана Тульчинська «верхівка». Такі розмови через зустрічі педколективу зразкової школи поширювался й на учительство району і особливо на «молодняк», «розкладаючи» його[30].

Незважаючи на вимушеність даних свідчень і тенденційність представника старого учительства, який прагнув перекласти всю вину на молодого директора Ф. Лебедя, використовуючи засоби його ж покоління, у зізнаннях Т. Саковича постає доволі об'єктивна картина самосприйняття учительством м. Тульчина свого становища на

фоні господарського курсу більшовиків. І хоча Р.А. Скалецький на людях «завжди висловлювався — поділяв і захищав всі заходи радянської влади»; від нього «менше всього, а то й майже зовсім не було чутно незадоволення з приводу постачання»[31], це не означало, що він цього не робив у вузькому колі.

З матеріалів допиту Т. Саковича нам стає відомо, що Р. Скалецький був принаймні присутнім при розмовах, які, очевидно, заводив Т. Сакович як представник старого учительства. І не лише з окремими вчителями, але й на засіданнях учительського місцевкому у Тульчині — то ще був час, коли присутні члени місцевкому, хоча й не демонстрували своєї позиції, але й «не заперечували». На цій основі Т. Саковичем у протоколі допиту робиться висновок, що його «погляди поділялися й іншими»[32]. Принагідно зауважимо, що цей епізод факту дає нам можливість зрозуміти причини «високої ідейної переконаності радянських людей у правоті комуністичних ідей та політики партії і уряду». Присутні при ідеологічно не витриманих розмовах мусили запопадливо заперечувати, навіть якщо на їхню думку опонентські висловлювання були «не завжди глибоко аналітичними». Саме так оцінював подібні висловлювання Р. Скалецького Т. Сакович[33].

Отже, переважно змовчуючи, Р. Скалецький був присутній при розмовах про те, що взятий партією «такий масовий розмах і темпи колективізації неправильні і що набагато краще було б взяти менші темпи, при цьому зміцнюючи маленькі, з власної ініціативи створені, колективи і створюючи попутно матеріальні і культурні стимули для їх росту»[34]; що плани хлібозаготівлі для Тульчинщини не є реальними, точніше «занадто великі», що такі плани і довели до голоду[35].

Але ці розумні і об'єктивні оцінки тоді, на допитах, і в самовикриттях допитуваних розцінювалися як контрреволюційні. До них же прирівнювалися і обурення з приводу поганого постачання учителів матеріальними засобами, про черги, у яких доводилося вистоювати[36].

І в цьому контексті Р. Скалецький теж виглядав таким собі «пасивним контрреволюціонером». У матеріалах допиту Ф. Лебедя ми знаходимо зізнання про те, що у розмовах зі Скалецьким вони піднімали ці теми. Очевидно, інакше і бути не могло, оскільки Р. Скалецький бачив, як мучиться його батько. І як будь-яка освічена людина, що вміє критично мислити і застосовувати гуманістичні критерії до оцінки політики уряду. А цього було достатньо, щоб вважати людину контрреволюціонером.

Зокрема, щодо колективізації, то вони у 1930 р. вели мову про перекручування в окремих селах, про насильницьке залучення до колгоспів, про непорядки, які виникали у зв'язку з цим.

Пізніше, 1931–1932 рр. доводилося говорити і про господарський стан колгоспів, про настрої селян. Але шукаючи відповіді на питання «Чому в окремих колгоспах так погано виходить? Хто в цьому винен?», вони приходили до думки, що причиною є «консерватизм селян як дрібнобуржуазної маси», а також окремі працівники «керували колгоспами ... не уміючи господарювати, взявшись не за свою справу». Що стосується хлібозаготовок, то і тут, як стверджував Лебідь, «говорили здебільшого у зв'язку з постачанням і учителів і інших категорій населення. Ставлячи питання: куди дівається хліб, чому про вчителів так багато говорять, виносять постанови, а насправді дають дуже мало. Все таки приходили до висновку, що хліб потрібно дати в першу чергу

індустріальним центрам, потрібно обміняти на закордонні машини, але для чого ж нас ображати, хоча б трішки додали до пайків і все було б добре.

Всі ці розмови, — стверджував допитуваний, — відбувалися виключно між мною і Скалецьким і я про це категорично заявляю»[37].

Звичайно, що такого рівня розслідування не вистачало для фабрикації «солідної» справи. Тому вінницькі гепеушники вимагали від начальника райвідділу ГПУ, з метою підтвердження деяких моментів антираддіяльності арештованих у справі «Залишки» учителів, у терміновому порядку допросити на місці близьких їм і добре освідомлених про них осіб, які могли б конкретними фактами підтвердити антираддіяльність звинувачуваних. Цей документ зайвий раз підтверджує злочинне неприйняття радянськими дійсно каральними, але не правоохоронними органами, принципу презумпції невинності, і навпаки, культивування ними середньовічного принципу «власне зізнання — цариця доказу». Вінницькі слідчі вимагали від тульчинських: «шляхом допитів потрібно домогтися фактів протягування звинувачуваними своєї антирадянської і контрреволюційної ідеології в середовище учнів, яких вони як учителі виховували, а також фактів протягування цієї ідеології та поглядів в навколишнє середовище взагалі»[38].

Далі у цій вимозі мова велася лише про двох звинувачуваних: Р. Скалецького та Є. Стручковського. Першим значився Скалецький, але, очевидно, додатково допитана акомпаніатор капели ім. М.Д. Леонтовича Левицька ніякої корисної інформації не надала. Такий висновок можна зробити із заключної постанови уповноваженого СПО Вінницького обласного відділу ГПУ УСРР Окнянського. У частині, що стосувалася Р.А. Скалецького, стверджувалося, що за даними агентури і внаслідок проведеного слідства виявлено, «що Скалецький як пройнятий шовіністичними настроями, протягував свою ідею, через керовану ним капелу ім. Леонтовича, організовану, в основному, із соціально чужого елемента». І тут Окнянський зумів послатися лише на свідчення Ф. Лебедя про оцінку тим соціального складу капели, проігнорувавши, до речі, й останнє твердження Ф. Лебедя про те, що останнім часом капела стала поповнюватися «пролетарським елементом»[39].

Направляючи справу на розгляд особливої наради при колегії ГПУ УСРР, уповноважений опер пропонував вибрати заходом соціального захисту — «заключение в концлагерь сроком на пять лет каждого».

Особлива нарада при колегії ГПУ УСРР своїм вироком від 25 лютого 1933 р. постановила покарати всіх терміном на три роки. А. Чернелевського, Є. Стручковського, Т. Саковича й М. Москаленка — ув’язнити до концтабору. Як потім виявиться, вони стануть першими будівельниками БАМу. Ф. Лебедя та Д. Юрченка з-під варти звільнили, та ухвалили першого вислати у «Сєвкрай», другого — в Казахстан. За вироком покарання було умовним. Р. Скалецького теж з-під варти звільняли, але протягом 3-х років позбавляли права проживати в Україні, рахуючи строк з 13.12.1940 р. Композитору, з його власних слів, «було оголошено, що він засуджений до адміністративно-вільної висилки за межі УСРР, терміном на 3 роки»[41].

Учасники «української контрреволюційної організації» зазнали, як на той час, відносно легких репресій. Це, очевидно, мало принаймні дві причини. По-перше, наприкінці 1932 – на початку 1933 рр. на передній план, у зв’язку з невиконанням

хлібозаготівель, виступило вишукування «контрреволюції» у сільському господарстві. ГПУ УСРР зосередилося на створенні сприятливих умов для «Надзвичайної комісії» на чолі з В. Молотовим, яка спрямувала вістря репресій проти колгоспного активу, партійних і радянських працівників за невиконання плану хлібоздачі[42]. Тут докази контрреволюційної діяльності були «самоочевидними». У справі ж тульчинських вчителів опери і агентура ніяких речових доказів не виявили. Йшлося лише про інтелектуальну опозицію (термін Ю. Шаповала. — Авт.). За своїм змістом висловлювання вчителів можна було розцінити як «праве ухильництво», «правоопортуністичне угодовство» і т.п., але пік боротьби з М. Бухаріним та його групою уже пройшов. Група зазнала поразки й кілька разів публічно засудила власні погляди.

По-друге, постійно продовжуючи боротьбу з «повзучими» націоналістичними ухилами в Україні, гепеушники теж зробили певну паузу. Точніше, поки велося «слідство» у справі очоленого, нібито М.С. Грушевським, «Українського націоналістичного центру», яку чекісти ніяк не могли вдало сфабрикувати і врешті у серпні 1933 р.[43] припинили, то тим більше на той час не вистачало завзяття розгортати хвилю репресій проти «українських контрреволюційних груп», що, мовляв, діяли на рівні районної периферії. Не набравши максимальних обертів, репресивна система могла дати навіть певні збої — «проявити гуманізм». Коли Є. Стручковський, М. Москаленко, Т. Сакович та А. Чернелевський звернулися до Генерального Прокурора УСРР А. Ярошевського з приводу перегляду їх справи, той зі своїми висновками звернувся до уже згадуваної особливої наради, і вона 14 липня 1933 р. справу переглянула, звільнивши трьох зі згаданих прохачів, за винятком М. Москаленка[44].

Уже проживаючи у м. Валуйки (тепер Бєлгородської обл., РФ), заяву про перегляд справи та вироку за нею написав Генеральному Прокурору УСРР і Р. Скалецький. Він наголосив на тому, що винним себе не визнав, що на початку слідства йому було пред’явлене звинувачення за параграфом 2 ст. 54, а потім змінене на звинувачення параграф 11 ст. 54. Але «ні за одним з параграфів названої статті ні прямих, ні опосередкованих фактів і доказів звинувачення безумовно встановити не можна було, через повну відсутність таких»[45].

8 квітня 1934 р. помічник прокурора УСРР у спецсправах Крайній надіслав висновки по справі Р. Скалецького на перегляд[46].

Проте вона десь засіла в експедиціях ГПУ, і уже новий помічник прокурора Цейтлін просить прискорити перегляд справи[47].

Нарешті, 14 квітня 1935 р. справа була переглянута. Судтрійка Управління Державної Безпеки НКВД УСРР постановила: «Прежнее решение О/С ГПУ УСРР от 25/ІІ–33 г. в отношении Скалецкого Р.А. — ОСТАВИТЬ В СИЛЕ»[48] и дело сдать в архив. Можна лише здогадуватися, які випадкові чи закономірні обставини зумовили такий результат перегляду. Фактом залишається одне — у справі «української контрреволюційної організації» м. Тульчина вирок був повністю виконаний лише над Р. Скалецьким та М. Москаленком (за вироком — активним діячем «Просвіти» у 1919 р.)[49] — лише над тими, кого звинуватили в українському націоналізмі, а таке радянська влада не могла пробачити навіть безвинним. А здану в архів ГПУ справу Р. Скалецького піднімуть звідти лише у 1989 р. і 6 грудня прокурор Віницької області зробить висновок, що справа Скалецького Родіона Андрійовича підпадає під дію ст. 1 Указу Президії ВР СССР від

16 січня 1989 р. «О дополнительных мерах по восстановлению справедливости в отношении жертв репрессий, имевших место в период 30–40-х и начала 50-х годов»[50].

Ось так бюрократично сухо відновлено було справедливість, якщо її можна взагалі відновити вчорашнім днем, особливо після смерті людини. А Родіон Андрійович мусив прожити решту життя з тавром.

Але він не зламався. Після звільнення він не кинув своєї справи. Навпаки, поринув у неї ще з більшою енергією. Для інтелігента, що потрапив у становище Р. Скалецького, єдиним виходом залишався той спосіб, який винайшов ще Т.С. Сковорода: «займатися сродною працею» — лише тоді світ, що ловить тебе, спіймати все ж таки не зможе. Чи у Р.А. Скалецького це вийшло само по собі, чи він ознайомився з працями про Сковороду, які писав його так і не призначений науковий керівник академік Д. Багалій, але композитор пішов саме цим шляхом. Тим більше, що його ловив не просто світ за допомогою своїх спокус — на нього чигав світ чекістів, який, до речі, не дозволив його до самої смерті вшанувати званням, навіть «Заслуженого працівника культури», які в умовах «соціалізму, що переміг повністю і остаточно», а особливо в епоху «розвинутого соціалізму» так любила роздавати радянська влада*.

Він і надалі займався викладацькою, композиторською та диригентською діяльністю. Втративши можливість навчатися, зайнявся ґрунтовною самоосвітою. Його педагогічним зусиллям завдячувало не одне покоління подільської учительської та музичної інтелігенції.

У різні періоди свого дальшого життєвого шляху він керував хором хлопчиків Вінницького палацу піонерів ім. Л. Ратушної, хором ветеранів війни та праці, Вінницьким міським хором. 15 років він очолював обласне музично-хорове товариство, був ініціатором створення при філармонії капели бандуристів, що переросла тепер у славнозвісний ансамбль пісні і танцю «Поділля»[51].

Він став автором і співавтором 7-ми підручників та навчальних посібників зі співів для загальноосвітніх шкіл, випущених у світ видавництвами «Радянська школа» та «Музична Україна». Він організував і протягом 10-ти років керував очно-заочними курсами вчителів співів при обласному інституті вдосконалення вчителів[52]. Музика стала для нього і громадською роботою. Він стає консультантом обласного Будинку народної творчості, головою секції самодіяльних композиторів. Він — один із засновників музичного товариства української республіки, з 1959 р. — відповідальний секретар вінницького обласного відділення.

До його невмирущих набутків належить композиторська обробка великої кількості народних пісень, поміщених у розділі «Поділля», опублікованому в академічному виданні «Весілля», збірнику народних пісень «Стелися барвінку», записаному композитором на Поділлі; цикл побутово-обрядових пісень, що лягли в основу сценарію «На Поділлі весілля» (до речі, поставленого і на сцені Київського

*Лише з виходом на пенсію 1960 р. його, за всю його, без перебільшення, титанічну працю, було нагороджено медаллю «За трудову відзнаку», а 1964 р. нагороджено медаллю до 150-річчя з дня народження Т.Г. Шевченка. (Олексадров Р. з тавром репресованого // Вінницька газета. – 1993. – 4 травня; Макоїд Т. Незабутній пісенний нанашко // Вінницька газета. – 1999. – 18 листопада; Зарічанська Л. Співець любові і краси // Бершадський край. – 1994. – 22 листопада).

музично-драматичного театру імені І. Франка)[53], радіопостановки «Щедрий вечір» та «Весняне коло»[54], написані разом з вінницьким поетом В. Юхимовичем.

Він створив ціле калинове гроно вокальних творів на геніальні поезії Великого Кобзаря, зокрема, розчулено-материнську «Ой люлі, люлі, моя дитино», елегійну «Садок вишнений коло хати», дует «Якби зустрілися ми знову». У сузір'ї поетичних імен видатних його співавторів — Леся Українка, Максим Рильський, Павло Тичина, Михайло Стельмах, Степан Руданський, Леонід Глібов.

Загалом у його доробку виявилося 598 музичних творів, з яких 373 надруковано у 20-ти окремих збірниках та виданнях видавництв «Музична Україна», «Мистецтво», «Радянський композитор», «Держвидав», «Музфонд СРСР» та ін., а 225 і досі перебувають у стані рукописів.

«Звісно, і в творчості Р.А. Скалецького не обійшлося без кон'юнктури, без соціалістичних «зразків». Але при цьому не слід забувати про суворі лещата, у яких перебувало все радянське мистецтво»[55]. Проте і тут його талант знаходив собі місце. Адже далеко не кожен твір виконувався б хором Великого театру СРСР з нагоди 300-річчя приєднання України до Росії[56].

22 березня 1984 р. перестало битися його щасливо натруджене, але й несправедливо ображене велике серце.

Протягом XX ст. багато понять та ідей втратили своє високе значення. Сьогодні, та й за життя Родіона Андрійовича вони, як полова, віялися і віються навковло всіляких «усіма улюблених», «заслужених», «народних». Але щодо Р.А. Скалецького можна впевнено сказати, без будь-якої нещирості, перебільшення. Він не давав згаснути національній культурі нашого народу, музичній спадщині Д. Леонтовича, а таких історія обов'язково реабілітовує.

Примітки:

[1] Державний архів вінницької області (ДАВО). — Ф. Р–6023. — Оп. 4. — Спр. 23975. — Арк. 1, 2.
[2] Там само. — Арк. 3–8.
[3] Там само. — Арк. 1, 2.
[4] Там само. — Аркуш без нумерації; 1-ий лист заяви Генеральному Прокурору УСРР від Стручковського Є.І.
[5] Там само. — Арк. 46–46 зв.
[6] Там само. — Арк. 11.
[7] Там само. — Арк. 55 зв.
[8] Там само. — Арк. 55.
[9] Там само. — Арк. 11.
[10] Там само. — Арк. 39 зв., 46 зв.
[11] Там само. — Аркуші без нумерації; 1, 2-ий листи заяви... від Стручковського Є.І.
[12] Там само. — Арк. 36 зв.
[13] Там само. — Арк. 46.
[14] Там само. — Арк. 61.
[15] Масляєв І. Подільський соловейко // Вінницька правда. — 1989. — 24 листопада.
[16] Барабан В. Пісенний вінок Родіона Скалецького // Вінниччина. — 1994. — 26 листопада.
[17] Масляєв І. Подільський соловейко // Вінницька правда. — 1989. — 24 листопада.
[18] Барабан В. Пісенний вінок Родіона Скалецького // Вінниччина. — 1994. — 26 листопада.
[19] ДАВО. — Ф. Р–6023. — Оп. 4. — Спр. 23975. — Арк. 60.
[20] Там само. — Арк. 33.
[21] Там само. — Арк. 36.
[22] Там само. — Арк. 40 зв.

[23] Там само. — Арк. 54 зв. — 55
[24] Там само. — 40 зв. — 41.
[25] Там само. — 33 зв., — 60.
[26] Там само. — Арк. 60.
[27] Там само. — Арк. 41.
[28] Там само. — Арк. 36.
[29] Там само. — Арк. 43.
[30] Там само. — Арк. 36 зв.
[31] Там само. — Арк. 51 зв.
[32] Там само. — Арк. 50–50 зв.
[33] Там само. — Арк. 55.
[34] Там само. — Арк. 50.
[35] Там само. — Арк. 50 зв.–51 зв.
[36] Там само. — Арк. 51 зв.
[37] Там само. — Арк. 58 зв.–59.
[38] Там само.
[39] Там само.
[40] Там само. — Арк. 89–95.
[41] Новосад В. Пісня з-за ґрат // Вінниччина. — 1993. — 6 травня.
[42] Ю. Шаповал. Україна 20–50-х років: сторінки ненаписаної історії. — К., 1990. — С. 98–99.
[43] Там само. — С. 89.
[44] ДАВО. — Ф. Р–6023. — Оп. 4. — Спр. 23975. — Арк. 96–104.
[45] Цитата за: Новосад В. Пісня з-за ґрат // Вінниччина — 1993. — 6 травня.
[46] ДАВО. — Ф. Р–6023. — Оп. 4. — Спр. 23975. — Арк. 112.
[47] Там само. — Арк. 137.
[48] Там само. — Арк. 105.
[49] Там само.
[50] Там само. — Арк. 148.
[51] Задорожнюк Л. Імені Родіона Скалецького // Вінницька газета. — 1995. — 13 січня.
[52] Масляєв І. Подільський соловейко // Вінницька правда. — 1989. — 24 листопада.
[53] Барабан В. Пісенний вінок Родіона Скалецького // Вінниччина. — 1994. — 26 листопада.
[54] Масляєв І. Подільський соловейко // Вінницька правда. — 1989. — 24 листопада.
[55] Макоїд Т. Незабутній пісенний нанашко // Вінницька газета. — 1999. — 18 листопада.
[56] Масляєв І. Подільський соловейко // Вінницька правда, — 1989. — 24 листопада.

А. Давидюк

«КОНТРРЕВОЛЮЦІЙНА» МУЗИКА

Калина Георгій Платонович, 1902 р. н., народився в м. Саратов, Росія, росіянин, проживав у м. Вінниці, освіта вища, викладач медінституту, із робітників, одружений, одна дитина. Арешт. 06.03.1933 р. Звинувач. за ст. 54–9 КК УРСР. За вироком 437 Військового трибуналу Київського військового округу від 03–06.06.06.1939 р. засуджений до розстрілу. За Ухвалою Верховного Суду СРСР 23.08.I939 р. вирок відмінений, справа направлена на додаткове розслідування. За постановою УНКВД Вінницької обл. від 22.12.1939 р. звільнений з-під варти. Справа припинена, реабіл.

Лошак Цалек-Шимон Давидович, 1894 р. н., народився в м. Бар, єврей, проживав у м. Вінниці, освіта початкова, художник медінституту, із службовців, одружений, двоє дітей. Арешт. 13.09.1938 р. Звинувач. за ст.54–9 КК УРСР. За вироком 437 Військового трибуналу Київського військового округу від 03–06.06.1939 р. засуджений до 10 років ВТТ. За Ухвалою Верховного Суду СРСР 23.08.1939 р. вирок відмінений, справа направлена на додаткове розслідування. За постановою УНКВД Вінницької обл. від 01.12.1939 р. звільнений з-під варти. Справа припинена, реабіл.

Цукерман Микола Аронович, 1891 р. н., народився в м. Рівне, єврей, проживав у м. Вінниці, освіта вища, доцент медінституту, із службовців, одружений, одна дитина. Арешт. 17.10.1938 р. Звинувач. за ст. 54–1 «а» КК УРСР. За вироком 437 Військового трибуналу Київського військового округу від 03–06.06.1939 р. засуджений до розстрілу. За Ухвалою Верховного Суду СРСР 23.08.1939р. вирок відмінений, справа направлена на додаткове розслідування. За постановою УНКВД Вінницької обл. від 23.12.1939 р. звільнений з-під варти. Справа припинена, реабіл.

Чернецький Борис Михайлович, 1913 р.н., народився в м. Олександрія, росіянин, проживав у м. Вінниці, освіта незакінчена вища, студент 4-го курсу медінституту, із робітників, одружений. Арешт. 29.09.1938 р. Звинувач. за ст. 54–9 КК УРСР. За вироком 437 Військового трибуналу Київського військового округу від 03–06.06.1939 р. засуджений до 15 років ВТТ. За Ухвалою Верховного Суду СРСР 23.08.1939 р. вирок відмінений, справа направлена на додаткове розслідування. За постановою УНКВД Вінницької обл. від. 22.12.1939 р. звільнений з-під варти. Справа припинена, реабіл.

Щавінський Мечислав Мечиславович, 1915 р. н., народився в м. Київ, поляк, проживав у м. Вінниці, освіта незакінчена вища, студент 4-го курсу медінституту, із службовців, одружений. Арешт. 20.09.1938 р. Звинувач. за ст. 54–9 КК УРСР. За вироком 437 Військового трибуналу Київського військового округу від 03–06.06.1939 р., засуджений до 10 років ВТТ. За Ухвалою Верховного Суду СРСР 23.03.1939 р. вирок відмінений, справа направлена на додаткове розслідування. За постановою УНКВД Вінницької обл. від 22.12.1939 р. звільнений з-під варти. Справа припинена, реабіл.

В 30-ті рр. XX ст., здійснюючи тотальний наступ на українську культуру, більшовики нищили не тільки професійних письменників, поетів, артистів[1]. Поза їх увагою не залишалися самодіяльні художні колективи, як, наприклад, музичний оркестр при Вінницькому мединституті.

Оркестр започаткував своє існування незабаром після відкриття мединституту у Вінниці.

Найбільшої слави здобув, коли його керівником офіційно став Калина Григорій Платонович — професор, завідувач кафедри мікробіології інституту. Прибувши до Вінниці за рекомендацією свого наукового керівника, академіка Д.К. Заболотного, Г.П. Калина сам попросився очолити оркестр. Спочатку адміністрація інституту вагалася та спробувала відмовити йому, мовляв, професор та ще й зав. кафедри і раптом таке зближення в іншій обстановці зі своїми студентами.

Побоювання відпали дуже швидко. Завдяки вмілому керівництву вдалося підібрати до колективу здібних музикантів з числа студентів-медиків. Вільний час віддавали репетиціям, прослуховуванням класичних музичних творів, власним аранжуванням популярних пісень 1920–1930-х рр. Репертуар вдосконалювали систематично шляхом копіткої самодіяльної роботи. Було скрутно з нотами, але завжди виручав Г.П. Калина, який привозив з Москви чи Ленінграду збірники вальсів Шопена, твори інших композиторів. Коли вдавалося роздобути платівку, програвали її на квартирі Калини Г.П. на патефоні, і тут же студент М.М. Щавінський за допомогою рояля перекладав мелодії на ноти.

До репертуару оркестру входили популярні класичні твори, народні пісні й танці, твори радянських композиторів 1920–1930-х рр. Не побоявся Г.П. Калина включити до репертуару модні на Заході танго та фокстроти. Сам стиль виконання творів ставав більш сучасним, модерним. Осяяні успіхом, музиканти вирішили назвати себе джаз-ансамблем. Його популярність росла надзвичайно швидко. Крім постійних виступів в інституті, джаз виступав і завоював перші місця на міських та обласних олімпіадах, виступав на концертах, на партійних та комсомольських конференціях, на сесіях районних та обласної Ради, в банку, Палаці піонерів, в міському парку культури та відпочинку. Часто джаз запрошували виступати до гарнізонного будинку Червоної Армії перед командирами та червоноармійцями. Великим визнанням авторитету джазу було запрошення його на закриту вечерю, влаштовану обласним партійно-радянським керівництвом на честь героя-челюскінця Ширшова П.П., який відвідав Вінницю в 1938 р.

В усіх концертних залах слухачам особливо подобалися музикальні тематичні вистави «Подорож по СРСР» та «Мадрид» — про героїчну боротьбу іспанського народу проти фашистської диктатури. Підготовлені особисто керівником Калиною Г.П., вони відповідали духові того часу, знайомили з національною музичною культурою союзних республік, формували громадянське почуття до справедливої війни демократичних сил Іспанії проти фашизму. Але запаморочення параноїдальним синдромом ворогоманії та шпигунофобії породжувало доноси та наклепи. Слідча справа проти джаз-ансамблю займає біля 3 тисяч сторінок. Інформатори НКВД працювали в адміністрації, на кафедрах, в підрозділах Інституту, в гуртожитках, на танцях, на пляжах, під час відпочинку тощо. Вони доносили про сказане професорами чи викладачами на лекціях, практичних заняттях, на перервах, в приватних бесідах.

Звісно, що в умовах такого тотального стеження не міг залишитися поза увагою джаз-ансамбль, тим більше, що авторитет його постійно зростав. Одного разу, коли джаз виступав у військовій частині, хтось надто лояльний замовив виконати пісню про Сталіна, а джаз такої пісні в своєму репертуарі не мав. Надійшло ще одне замовлення: виконати пісню про Ворошилова, але й цієї пісні джаз не виконав. Цей факт зразу ж став відомим «там, де потрібно» і в судовій справі розцінювався як акт контрреволюційної диверсії.

Прикро констатувати, але серед колективу джазу та близьких до нього людей теж були інформатори. Вони всіляко обмовляли ансамбль, повторювали, що джаз не виконує пісень про Сталіна та Ворошилова, першотравневий виступ джазу був складений в більшості із легкої музики — фокстротів і танго. Популярна програма «Подорож по СРСР», мовляв, тільки зовні приваблива, а в дійсності вона пронизана дозвільним та шкідливим душком, не відтворює бурхливу роботу радянських республік, а зображає злиденність, горе та вульгарність. В іншій програмі джазу під назвою «Мадрид» героїчні дівчата-комсомолки показані в спотвореній непристойній формі. А староста джазу Л.М. Гробер разом з піаністом Чернецьким, виступаючи в інтермедії під назвою «Наркоми», намагалися дискредитувати та висміяти улюблених і прославлених наркомів Єжова та Ворошилова. Уже згадуваний Л.М. Гробер любив на репетиціях розповідати анекдоти.

Діставалось від інформаторів і керівникові джазу Г.П. Калині за те, що він по радіоприймачу слухав Німеччину (там кричали «Хайль Гітлер»), давав студентам читати книгу Ліона Фейхтвангера «Москва 1937». На репетиціях джазу, бувало, сам танцював в непристойній, вульгарній формі, намагаючись розбестити студентів. Комуністи і комсомольці вважали, що професор Г.П. Калина упереджено ставився до їх знань з мікробіології, штучно занижуючи їм оцінки під час екзаменів[2].

«Суворе журі», що засідало в кабінетах НКВД, по-своєму оцінювало діяльність джаз-ансамблю. Пильні чекісти в усьому вбачали прояви ворожих розвідок та шпигунство. Звісно, що перед партійними, радянськими, військовими та комсомольськими активами джаз міг виступати тільки тоді, коли його офіційно запрошували керівники відповідних органів. Але на вулиці Дзержинського це трактувалось зовсім по-іншому. Якщо джаз часто виступає перед керівним складом області та в будинку Червоної Армії, то це виключно з метою підготовки диверсій на випадок початку війни, з метою фізично знищити обласне та військове керівництво.

Ці підлі підозри слідчий вніс до протоколу допиту піаніста М.М. Щавінського. Там записано: «Давая выступления и широко себя рекламируя вплоть до армии, мы создали себе авторитет и популярность, втирались в доверие общественности, что впоследствии помогло бы нам наметить путь к осуществлению террористических актов... Произведение терактов во время военных действий имеет тот смысл, что в военное время (Советской власти. — *Авт.)* пришлось бы бороться на два фронта: с агрессором и диверсией»[3].

Все це можна було б сприймати як жарт або фантазію хворої людини, якби такі дії не підпадали під ст. 54 КК УРСР про контрреволюційну діяльність та агітацію. Найвищою мірою покарання за цією статтею був смертний вирок.

У серпні 1938 р. розпочалися арешти та допити... В справі про джаз допити безпосередньо вели начальник управління НКВД, майор держбезпеки І.М. Корабльов, виконуючий обов'язки начальника третього відділу управління держбезпеки НКВД, лейтенант держбезпеки О.М. Запутряєв. Обидва були надзвичайно винахідливими фантазерами щодо хитромудрих сплетінь надуманих контрреволюційних груп, їх вигаданих планів, зв'язків з контррозвідками усіх капіталістичних країн світу. Наприклад, свідок репресій Агаєв І.С. згадує: «Завжди, коли я заходив до Запутряєва, у нього на столі лежали розкриті брошури, щось схоже до «записок шпигуна», і цими брошурами він користувався при коригуванні протоколів»[4].

Чорнову роботу — залякування, побиття заарештованих, фальсифікація протоколів допитів тощо — виконував оперуповноважений третього відділу управління держбезпеки НКВД сержант А.П. Беркута. Свою чорну справу він вершив з надзвичайною жорстокістю. «Следователь Беркута по отзывам в камере был самый страшный следователь — не человек, а зверь» — так охарактеризував його Г.П. Калина.

Першим, 6 серпня 1938 р., було заарештовано Григорія Платоновича Калину — керівника джаз-ансамблю. Народився він в 1902 р. в м. Саратові. Росіянин. Батько — інженер-залізничник, тому довелось часто мандрувати по містах Росії. Закінчив Самарське комерційне училище, вступив до консерваторії. Але ні комерція, ні доля музиканта-професіонала його не привабили, а тому поступив до Самарського університету на медичний факультет. У 1922 р. з третього курсу перевівся до Ташкентського університету, в цьому ж році — до Іркутського університету, який закінчив у 1925 р. Починаючи з 1926 р. працював за спеціальністю мікробіолога в різних містах — Хабаровську, Читі, Зимі (1926 р.), Москві та Ленінграді (1926–1928 рр.), Ташкенті (1928–1932 рр.), Самарі (1932–1933 рр.), Архангельську (1933–1936 рр.). В 1936 р. прибув до Вінницького медінституту на посаду завідувавча кафедри мікробіології. Проживав по вул. Блока, 1.

Зберігся один з листів Калини Г.П. після винесення смертного вироку: «Председателю Воєнного Трибунала 437 ВП КОВО (військова прокуратура Київського Особливого Військового Округу. – *Авт.).* ...До 6 августа 1938 г. я не был шпионом, ни диверсантом, ни изменником родины, ни врагом народа. Я был честным советским гражданином, вместе со всеми радовался достижениям Советского Союза, восхищался героизмом папанинцев, смелостью Чкалова и Громова, любил и уважал Красную Армию. Пользовался уважением окружающих меня, уважал себя — ещё бы, в 36 лет достиг высших ученых степеней и звания, увлекался своей научной работой, любил музыку, был веселым и жизнерадостным советским человеком, любил молодежь, может быть, потому, что чувствовал себя молодым... Перед смертью я категорически заявляю, что никакого шпионажа не было, никаких сведений я не собирал…»[6]

В постанові про арешт від 28 липня 1938 р. говорилося, що Г.П. Калина «є учасником диверсійно-шпигунської організації, яка пов'язана з розвідувальними органами однієї іноземної держави»[7]. Як бачимо, твердження поки неконкретне. Не маючи на час арешту ніяких компрометуючих матеріалів, діяли за принципом: основне заарештувати, а за що — буде видно потім.

«Председателю Военного Трибунала 437 ВП КОВО. ... Арест я воспринял как недоразумение, которое скоро выяснится, не чувствовал за собой ничего такого, за

что должен был бы отвечать. ... В камере я подвергся «обработке» — мне сказали, что меня все равно не освободят — дай какие-нибудь показания, поедешь в лагерь, — ты человек для НКВД подозрительный, но для того, чтобы тебя изолировать, нужно какой-либо «ярлычок» — вероятно, тебе приклеют ярлычок шпиона. Следователь, сказали мне, сам тебе будет помогать писать показания, будет подсказывать о чем писать, называть фамилии и т.п.»[8]

Оперуповноваженому третім відділом УҐБ сержанту Беркуті подобалася східна версія, а саме загроза з боку японської розвідки. Поки Г.П. Калина, наляканий погрозами слідчого, писав 58 сторінок власноручних свідчень, Беркута спільно з Корабльовим та Запутряєвим, не викликаючи з камери арештованого, самі змайстрували та підписали протокол допиту Г.П. Калини на 42 сторінки машинопису[10].

Фальшивий протокол допиту цікавий з точки зору обмеженої фантазії охоронців державної безпеки. Версія починається з того, що в 1923 р., будучи 21-річним студентом, Г.П. Калина приїхав в Харбін в гості до свого дядька, який працював інженером на Китайсько-Східній залізниці (вона проходила по території Китаю, але належала СРСР та обслуговувалась радянськими спеціалістами). В кабінеті свого дядька він познайомився з громадянином японської національності, який з порогу відрекомендувався, що він доктор мікробіології, офіцер генерального штабу Японії, резидент розвідки в СРСР, де має багато «друзів», а зовуть його Фукуй (цей псевдонім видумав Запутряєв). Лише після кількох погроз з боку Фукуя Г.П. Калина дає згоду працювати на японську розвідку[11].

При кожному переїзді в нове місто, при влаштуванні на новій роботі до Г.П. Калини обов’язково підходили радянські «друзі» Фукуя, давали шпигунські завдання, вимагали розвідувальних даних тощо. Характерно, що усі ці «друзі» обов’язково обіймали посади директорів університетів, завідували кафедрами, баклабораторіями, санстанціями.

Невеличка заминка вийшла при переїзді Г.П. Калини з Архангельська до Вінниці в 1936 р. Причиною була дуже велика відстань між Вінницею та Токіо. Які могли бути інтереси у прославленої японської розвідки до провінційного Вінницького медінституту?

Потрібна була перевербовка, і вона відбулася по дорозі, в Москві. Знову був використаний дядько А.Х. Калина, який тепер проживав у Москві і нібито працював уже на німецьку розвідку. Трапилось так, що під час обіду до дядька завітав сусід, лікар Бродський, і за склянкою чаю завербував Г.П. Калину працювати на користь німецької розвідки. Таким чином, у Вінницю Г.П. Калина, згідно зі сценарієм вінницьких енкаведистів, приїхав як агент одразу двох розвідок — японської та німецької. Хотіли йому нав’язати зв’язок ще з якоюсь сіоністською групою та польською дефензивою, але ці версії не були домінуючими і якось розпливлися в морі документів та різних видумок слідчих.

Г.П. Калина змушений був визнати свою провину: дати свідчення на інших осіб. Він пояснював свою поведінку так: «Я слабохарактерный, слабовольный, меня легко было свернуть с правильного пуги... Я в камере доходил до психоза...»

Із вищеназваного листа після: «...Привели меня во внутреннюю тюрьму УГБ и я внезапно почувствовал, что меня перенесли из советской действительности в какую-то нереальную обстановку. Мне говорили «ты», ругали по-матерному, конвоир ткнул

меня в бок дулом нагана, мне остригли голову... В камере я увидел избитых людей, с разбитыми коленями, губами, синяками, ранами... Я начал писать — ведь ничего другого мне не оставалось делать. Начал придумывать несовершенные преступления...»[13]

Обмовивши себе керівником неіснуючої шпигунсько-диверсійної групи, яка нібито працювала на японську та німецьку розвідки, Г.П. Калина мусив називати реальних людей членами групи, або, іншими словами, приносити в жертву зовсім невинних людей[14]. Ці люди навіть не підозрювали, що вони завтра опиняться в камері тюрми і над ними будуть знущатися недолюдки в мундирах НКВД.

З початком навчального року, 20 вересня 1938 р., був заарештований Мечислав Мечиславович Щавінський — студент четвертого курсу, член джаз-ансамблю. На його нещастя, при обшуку у нього було вилучено саморобний 6-зарядний пістолет для патронів малокаліберної гвинтівки. Друга біда полягала в тому, що його батько та рідний брат Юрій були заарештовані ще в лютому 1938 р.

При вилученні паспорта виявилася ще одна прикра обставина — належність до національності. В паспорті було записано «українець», (батько — поляк, мати — українка),[16] тоді, як слідчий вважав, що М.М. Щавінський повинен бути поляком. Для слідства це мало принципове значення. Незважаючи на те, що комуністична пропаганда кричала про дружбу народів, рівність усіх націй, насправді наприкінці 30-х рр. під керівництвом партії органи НКВД здійснювали тотальне переслідування поляків в Україні, зараховуючи їх агентами дефензиви — розвідки польської держави.

Із виступу М.М. Щавінського на суді: «В камере я встретился с заключенным Минкиным, который сказал, что ты будешь давать свои показания, такие, какие нужны следователю, если ты не дашь добровольно, то тебя заставят эти показания дать. Через некоторое время меня вновь вызвал следователь Беркута и предупредил, чтобы я давал ему показания, иначе я буду избит. Не желая быть изуродованным и остаться калекой, я дал показания, какие от меня требовал Беркута... Я основал свои показания на вымысле...»

Під тиском слідчого М.М. Щавінський обмовив себе, що він є учасником диверсійно-терористичної групи, за завданням якої проводив підготовчу роботу до здійснення актів бактеріологічних диверсій та терору. Винним себе визнав і також обмовив учасників по джазу Б.М. Чернецького, Л.М. Гробера та Д.Й. Васерштрома[17].

27 вересня 1938 р. було заарештовано художника медінституту Цалека Шимона-Давидовича Лошака, який був тісно пов’язаний з джаз-ансамблем, оформляв декорації та афіші, затримувався на репетиціях в клубі інституту. Сам Лошак Ц.-Ш. Д. до 1929 р. проживав в Латинській Америці, в столиці Куби Гавані. Наслухавшись комуністичної пропаганди за кордоном про успіхи Радянського Союзу, Лошак, прихопивши свій мольберт та закупивши найяскравіших фарб, повернувся в СРСР.

Вінниця зустріла його прохолодно. З великими труднощами влаштувався художником при медінституті. Мізерної зарплати не вистачало, щоб прохарчувати велику сім’ю та сина, який навчався в Одеському художньому інституті. Недовіру до нього викликало те, що в Америці, в Чікаго, проживали брат дружини та дві тітки по матері. Не знадобилися йому яскраві фарби. Довелося в переповненій камері Вінницької тюрми НКВД під диктовку слідчого писати власноручно обмовлення про належність до неіснуючої групи Г.П. Калини та причини виготовлення карти Вінницької області з нанесенням на ній пунктів цукрових та спиртових заводів.

29 вересня 1938 р. працівники НКВД в гуртожитку № 1 медінституту заарештували двох студентів-джазівців — піаніста Бориса Михайловича Чернецького та ударника Лева Мойсейовича Гробера. В обох наприкінці 1937 р. органами НКВД були заарештовані і звинувачені в шпигунстві батьки. Тепер уже синам приписували участь в уявній контрреволюційній та диверсійній групі Г.П. Калини.

Потрібно віддати належне Л.М. Гроберу, який, визнаючи себе членом джазу, послідовно і категорично відкидав звинувачення слідчого про причетність до будь-якої шпигунської організації. З іншого боку, дуже важко довелося боротися зі слідчими сину колишнього поміщика Б.М. Чернецькому. В заяві до начальника Вінницької тюрми він писав: «узнав сильную мою любовь к жене, на которой я за месяц лишь до ареста женился, меня завели в комнату № 25 к следователю Колеснику и на моих глазах следователь, допрашивая какую-то женщину, ругал ее последними словами, рвал за груди, волосы и впоследствии, избив до потери сознания, отослал в камеру. После этого следователь зазвал снова меня к себе в 24 комнату и сказал, что, если я не дам показаний, то даст их моя жена, которую арестуют. Видя такой кошмар и не видя иного выхода, я дал массу показаний... У меня хватило мужества выпить с целью самоубийства большую дозу опиума... и очутиться в скорой помощи...»[18]

5 листопада 1938 р. працівники НКВД повторили свій візит до гуртожитку. На цей раз їх жертвами стали учасники джаз-ансамблю студенти Дмитро Йосипович Васерштром та Микола Антонович Козак. Обидва обмовили себе, що вони є учасниками диверсійно-шпигунської групи, якою керує Г.П. Калина.

Поява в гуртожитку озброєних енкаведистів налякала його мешканців. Студентство притихло. Пішли різні чутки. В довгих коридорах стало безлюдно, нишком сиділи в кімнатах. Адже музикантів усі добре знали, навіть потайки заздрили їхній популярності.

Арешти та попередні допити членів джазу не дали слідчим бажаних наслідків. Насправді, яку шкоду під час війни міг принести своїми виступами джаз? Для солідної справи потрібні були великі плани, широкий розмах. Тому слідчі беруть все більший ухил на можливість бактеріологічних диверсій проти цивільного населення та Червоної Армії. З цією метою 24 серпня 1938 р. був заарештований Петро Арсенович Бернасовський — завідуючий епідемвідділенням обласної санстанції. По сумісництву він ще працював в інституті асистентом на кафедрі мікробіології, якою завідував Г.П. Калина. Вся вина його перед Радянською владою полягала тільки в тому, що батько в нього був священиком, двоюрідні брати і сестра проживали в Польщі та Франції. Г.П. Калина обмовив П.А. Бернасовського учасником японо-німецької групи, а сам П.А. Бернасовський обмовив себе ще й агентом польської дефензиви[20].

В неіснуючих шпигунських групах П.А. Бернасовський мав нібито конкретне завдання: розповсюджувати серед населення епідемічні хвороби сипний тиф, холеру, малярію, дифтерію, отруювати криниці заразними бацилами тощо. Винним себе визнав повністю, а також обмовив інших в причетності до шпигунської діяльності — О.Т. Данильченка, Л.І. Шойхета, О. Федорова[21].

В жовтні 1938 р. в справі про джаз було заарештовано доцента кафедри дитячих хвороб Миколу Арнольдовича Цукермана, як учасника диверсійної японо-німецької групи. Інтерес до доцента М.А. Цукермана був особливий. Народився він в 1891 р. у м. Рівне, яке на той час належало Польщі. Навчався на медичному

факультеті Фрайбурзького університету (Німеччина). Батьки переїхали до Вінниці, де мали власний двоповерховий будинок.

Сам М.А. Цукерман гордився своїм революційним минулим. Ще будучи учнем Вінницького реального училища, він пристав в 1905–1907 рр. до студентської соціал-демократичної організації, виконував технічні доручення по друкуванню на гектографі прокламацій та їх розклеюванню. В роки громадянської війни працював лікарем в Червоній Армії. Під час польсько-радянської війни в 1920 р. потрапив у полон до поляків[22].

Але слідчому Беркуті потрібні були не такі факти. Перед ним був «ворог народу», «шпигун» і це потрібно було довести всілякими засобами. «Попрацювавши» з М.А. Цукерманом 12 безсонних ночей, слідчий навішує йому одразу три ярлики. Перший — М.А. Цукерман, перебуваючи у польському полоні, був завербований агентом дефензиви, лікарем з м. Тернополя Стобецьким, якому передавав різні таємні матеріали до 1935 р.

Другий ярлик — спроба нав'язати М.А. Цукерману причетність до неіснуючої військової організації в м. Вінниці, яка працювала на користь німецької розвідки. Виглядало це дуже примітивно. Уявіть собі, що дитячий лікар М.А. Цукерман одного разу був запрошений оглянути хвору дитину на квартирі командира корпусу, розташованого у Вінниці, В.Є. Гермоніуса. Коли збирався залишити квартиру, з сусідньої кімнати вийшов з гарною собакою сам господар. Поки собака обнюхувала штанини доктора і облизувала йому туфлі, господар повів антирадянські політичні розмови. Вони одразу зрозуміли один одного, і М.А. Цукерман залишив квартиру червоного командира агентом німецької шпигунсько-диверсійної групи, якою керував Гермоніус. Ця версія пізніше не пройшла, бо в справі засудженого Гермоніуса жодної згадки про М.А. Цукермана не було.

Третій ярлик М.А. Цукерману навішав Г.П. Калина, обмовивши його членом «своєї» японо-німецької групи. Слідчий поставив за мету показати, що «вороги народу» в білих халатах підбираються до найціннішого — до здоров'я дітей[23]. З цією метою створюється підібрана комісія в складі Лобанова, Т.І. Мальцевої, Р.М. Дубицької та Лойфермана для обстеження дитячого відділення другої Вінницької радянської лікарні, допитуються свідки, які твердили, що М.А. Цукерман як завідуючий скарлатинозним відділенням недбало вів історії хвороби, приймав в лікарню дітей, яких лікував в порядку приватної практики. А найголовніше, з метою штучного збільшення смертності дітей приймав на ліжко легко хворих дітей і відмовляв тяжко хворим дітям. Усі ці вигадки слідчий вніс до протоколів допиту і добився, щоб Цукерман обмовив себе.

Із протоколу допиту М.А. Цукермана від 29 вересня 1939 р: «Я вынужден был делать следствию ложные показания, потому что меня трое суток беспрерывно держал следователь на допросе, угрожал репрессировать мою жену. Следователь Беркута говорил мне, что если я не дам показаний, то он доложит моё дело на тройке... я же знал, что решения тройки в большинстве своем сводятся к расстрелу... я, прямо говоря, подло струсил и дал вымышленное показание...»[24]

У справі вигаданої шпигунської організації, таким чином, за серпень–листопад 1938 р. було заарештовано 9 чоловік. Кожного із них слідчі допитали від 6 до 10 разів. На багатьох із протоколів допитів указано час проведення допиту, наприклад, «Допрос

начат в 0 часов 30 минут». Найважчими були очні ставки, які були проведені пересічно з кожним заарештованим в справі.

Шляхом побоїв, погроз, залякування, шантажу та репресій слідчий Беркута через особисте оформлення протоколів допиту формував одразу дві лінії: по-перше, звинуватити Г.П. Калину як зав. кафедри мікробіології в спробі бактеріологічних диверсій, по-друге, довести, що для проведення цих диверсій Г.П. Калина планував використати джаз-ансамбль. Особливо чітко це виявилося в протоколі, складеному Беркутою 23 жовтня 1938р., де записано: «Вопрос: Каким путём Вы предполагали осуществление терактов? Ответ: Являясь руководителем кружка джаза, я мог бы это обстоятельство использовать в своих террористических намерениях, т.е., бывая на торжественных вечерах, областных и городских конференциях, в доме Красной Армии и т.п. Я имел такую же возможность совместно с другими участниками нашей группы бывать на вечерах в военных клубах, что обеспечивало, доступ к руководителям и военным работникам»[25].

Нав’язування версії про можливість використання джазу в здійсненні терористичних актів проти Радянської влади надто сильно налякало музикантів. Перебуваючи в стані психічного розладу, окремі оркестранти розгубилися, що виявилося в сумніві доцільності існування самого оркестру та їх діяльності в ньому. Так, піаніст Б.М. Чернецький в своїх показаннях власноручно писав: «Я виновен перед Советской властью в следующем: я занимался распиской нот для джаза, которым враг пользовался для маскировки...»

Сержант держбезпеки Беркута силкувався розгорнути слідчу справу про джаз до всесоюзного масштабу. Як вказував Г.П. Калина, мета у Беркути була шкурницька: «Заработать капитал, состряпать крупное групповое дело, получить повышение, лишний кубик»[27].

Згідно з власноручними показаннями Г.П. Калини та сфабрикованим протоколам його допиту, слідству необхідно було допитати велику кількість людей, які проживали за межами Вінницької області, особливо України — колишнього директора Харбінського санітарно-бактеріологічного інституту В.В. Сукнева, професорів Ташкентського санітарно-бактеріологічного інституту О.Д. Трекова та В.Д. Штібена, проф. Ленінградського інституту ім. Пастера С.С. Казарновську, дядька А.Х. Калину та лікаря Бродського в Москві, професора Київського університету Г.О. Ручко та багатьох інших, обмовлених Г.П. Калиною.

Військова прокуратура постійно відхиляла справу, сфабриковану Беркутою, рекомендуючи доглянути, уточнити та ще раз перевірити окремі факти. Окремою постановою в середині листопада Беркута просить матеріали, які не стосуються Вінницької області, виділити і направити в НКВД до Москви, Ленінграда, Ашхабада, Ташкента, Архангельська, Уфи та Києва. Матеріли про С.А. Плетньова, Ю.Я. Фішензона та інших працівників медінституту, яких обмовив Г.П. Калина, чи інших заарештованих виділити в окреме виробництво та сконцентрувати у третьому відділі УГБ по Вінницькій області. Однак і ці заходи не змогли рішуче вплинути на хід слідства. Слідство затягувалося.

Не маючи змоги справитися зі слідством, Беркута 20 лютого 1938 р. вирішує порушити клопотання перед НКВД СРСР про продовження строку ведення слідства

та утримання під вартою Г.П. Калини та інших на два місяці, до 20 травня 1939 р. Саме ця постанова відіграла роль рятівника у долях заарештованих. Слідство затягнулося, а 15–17 листопада 1938 р. «Великий терор» був припинений директивами ЦК ВКП(б) і РНК СРСР. Перша з них відмінила практику розгляду справ репресованих «трійками», друга заборонила проведення «масових операцій по арештах і виселенню»[29].

Радянське суспільство тимчасово перевело дух, ковтнуло свіжого повітря, але ненадовго. Проте із репресованих ніхто не був реабілітований. Ніхто із заарештованих членів джазу не був звільнений. Навпаки, слідство над джазом доходило до кульмінаційної точки. Слідчий Беркута шляхом обману, залякування та обіцянок добивався від заарештованих підтвердження своїх попередніх визнань.

Виписка із листа Г.П. Калини до Голови Військового Трибуналу 437 ВП КОВО: «Наказание мне было обещано легкое — 8–10 лет. О, я рад был вырваться из-под следствия в тюрьму не только на 8–10 лет, а на 20–25 лет... Мне представлялось, что за тюремной решеткой безопаснее сейчас, чем на воле, где невинного человека может арестовать Беркута и делать из него врага...»[30].

На початку червня 1939р. Г.П. Калині, М.М. Щавінському, М.А. Чернецькому, Ц.Ш.–Д. Лошаку, П.А. Бернасовському, Л.М. Гроберу, Д.Й. Васерштрому, М.А. Козаку було пред’явлено обвинувальний висновок, де говорилося про створення японо-німецької диверсійної групи, яка ставила завдання «подрыв оборонной мощи и поражение СССР во время войны путём шпионажа, бактериологических диверсий и террора против руководителей партии и правительства». Повідомлялося, що усі, крім Гробера і Васерштрома, визнали себе винними[31].

Підготовче засідання Військового Трибуналу КОВО погодилося з обвинувальним висновком і вирішило усіх судити за статтями 54–2, 54–1 «а», 54–9 КК УРСР, справу призначити до заслуховування на закритому судовому засіданні без участі звинувачення та захисту з викликом свідків. Свідками були студенти Й.М. Каєвіцер, М.В. Громовенко, А.М. Сапожник, Т.І. Мальцева — директор другої лікарні, Р.М. Дубицька — лікар з дитячих хвороб, І.П. Гладиш — лікар ветбаклабораторії[32].

Судове засідання Військового Трибуналу 437 ВП КОВО відбулося 3–6 червня 1939р. у відкритому засіданні у Вінниці під головуванням бригвоєнюриста Конова та членів — воєнюриста 2 рангу Котова і воєнюриста 3 рангу Васильківського. Доповідав воєнюрист 3 рангу Сушанський, який протягом усього слідства здійснював нагляд за справою.

Можна здогадатися, що рішення лютнево–березневого пленуму ЦК ВКП(б) дійшло до тюремних камер і в якійсь мірі вплинуло на підсудних, посилило їх опір щодо слідчих та суду. Так, перед судом винуватими себе не визнали М.М. Щавінський, П.А. Бернасовський, Д.Й. Васерштром, М.А. Козак, Ц.-Ш. Д. Лошак, але погодилися давати показання суду. Твердо стояв на позиції своєї невинності Л.М. Гробер; М.А. Цукерман визнав себе винним тільки в шпигунстві на користь Польщі та Японії, але, мовляв, від цього ніякої шкоди не було[33].

Сам Г.П. Калина вперто стояв на позиціях свого обмовлення, визнавав обвинувальний висновок слідства. На запитання головуючого «Что Вас побудило руководить джаз-оркестром?» Г.П. Калина відповів: «Просто это была любовь к музыке.

И позже, когда я получил задание со стороны руководителей организации (шпигунської. — *Авт.),* а также получил задание использовать джаз в своих целях»[34].

Стенограма суду містить багато випадків, коли підсудні самі переходили в наступ, звинувачували слідчого Беркуту, розповідали про звірства під час допитів, наводили приклади нелюдських знущань з боку слідчих. Характерне в цьому відношенні заключне слово М.М. Щавінського: «Я начал клеветать потому, что когда я сидел в камере, со мной сидело человек 20, которые мне рассказывали о грубых методах следствия. Я не хотел быть уродом, не хотел харкать кровью. В силу этого, если бы от меня потребовали сказать, что я связан с Гитлером, я бы и это сказал... Я взрослый человек, но в знаниях людей я был ребёнок...»[35].

Неможливість проведення бактеріологічних диверсій в умовах кафедри мікробіології чи санстанції аргументовано довів в останньому слові П.А. Бернасовський. В тому, що він обмовив працівників водоканалу Кроля, Осипчука та Савченка, Бернасовський засудив антинаукові методи слідства[36].

Симптоматичним було заключне слово студента М.А. Козака, який сказав: «Я хочу жить, хочу заниматься, хочу быть полезным гражданином»[37].

Вирок суду був надзвичайно жорстоким. Г.П. Калина та М.А. Цукерман були засуджені до вищої міри покарання — розстрілу, обидва з конфіскацією усього майна, яке їм особисто належало. М.М. Щавінського суд позбавив волі з утриманням у виправно-трудових таборах строком на 10 р., Б.М. Чернецького — на 15 р., Ц.-Ш. Д. Лошака — на 10 р.; усіх з поразкою в правах на 5 р. та з конфіскацією усього майна, яке їм особисто належало. Л.М. Гробера, Д.Й. Васерштрома та М.А. Козака суд виправдав і ухвалив рішення звільнити з-під варти[38].

Засуджені до розстрілу мали право порушити питання про помилування перед Президією Верховної Ради СРСР. По відношенню до М.А. Цукермана вирок міг бути оскаржений в касаційному порядку Військовою Колегією Верховного Суду СРСР через Військовий Трибунал протягом 5 діб з моменту вручення копії вироку засудженому. Після вручення копії вироку суду усі дружно взялися писати: Г.П. Калина — Військовому Прокурору 437 Військової Прокуратури КОВО, М.А. Цукерман — до Військової Колегії Верховного Суда СРСР, інші — до різних судових інстанцій.

Зовсім несподівано трапилось диво. Розглянувши касаційну скаргу М.А. Цукермана, Військова Колегія Верховного Суду СРСР під головуванням армвоєнюриста В. Ульріха відмінила вирок суду 437 Військової Прокуратури КОВО, поставивши вимогу ретельно перевірити матеріали звинувачення, провести експертизи тощо[39].

Були призначені нові комісії для перевірки роботи кафедри мікробіології мединституту, водоканалу, санепідемстанції, кафедри Дитячих хвороб другої міської лікарні, які не виявили жодних спроб підготовки до диверсій проти Червоної Армії чи мирного населення. Було доведено, що карта з нанесенням спиртових та цукрових заводів була виготовлена на замовлення О.Т Данильченка (а не Г.П. Калини) з метою використання її під час лекції для працівників облвиконкому. Відповідала вона адміністративній карті Вінницької області, яка продавалась в звичайних книжкових магазинах[40]. Лошак Ц.-Ш.Д. був виправданий.

До управління держбезпеки по Вінницькій області прийшло нове керівництво. Слідчий Беркута був звільнений з роботи і тепер сам писав пояснення. І.М. Корабльов та А.М. Запутряєв були звільнені з роботи. Військовим Трибуналом військ НКВД КОВО в квітні 1941 р. вони були заарештовані, а в травні цього ж року за масові репресії у Вінницькій області засуджені до розстрілу[41].

Слідчу справу про вигадану шпигунсько-диверсійну групу Г.П. Калини вирішено було продовжити до 20 грудня 1939 р. За цей час новими слідчими були допитані усі підозрілі, свідки, які пояснювали свої обмовляння надзвичайно жорстоким ходом слідства, упередженістю слідчого тощо.

Під час допиту, який проводив заст. начальника 3 відділу УГБ УНКВД по Вінницькій області лейтенант Воронець, Г.П. Калина заявив: «Я отказываюсь от всех своих показаний, данных мною на предварительном следствии и затем подтвержденных на суде. Они являются вымыслом. Шпионажем, диверсией я никогда не занимался, участником каких-либо контрреволюционных формирований также не был.» Г.П. Калина визнав, що обмовляння на інших, в т. ч. і учасників джазу, дав під тиском слідства[42].

Нагляд за слідством було доручено військовій прокуратурі 37 стрілецького корпусу. Бажану рішучість в остаточному вирішенні справи проявив помічник прокурора Горний, який 20 грудня 1939 р. вніс пропозицію: слідство в справі Г.П. Калини, М.М. Щавінського та П.М. Чернецького виробництвом припинити, а їх самих з-під варти звільнити. 22 грудня 1939 р. відповідну постанову прийняв заступник начальника 3 відділу УГБ УНКВД по Вінницькій області лейтенант держбезпеки Воронець[43].

Справи П.А. Бернасовського та М.А. Цукермана були виділені в окреме виробництво і повернуті на дослідування прокурору 437 військової прокуратури КОВО. Знову були створені спеціальні комісії для вивчення роботи обласної санепідемстанції та дитячого відділення при Вінницькій другій лікарні, заново допитані свідки.

З матеріалів дослідування видно, як 437 військова прокуратура всіляко намагалася «зберегти честь мундиру», упереджено підбирала факти, щоб таки засудити свої жертви. Чіплялися за все. Особливо підозріло ставилися до публікацій М.А. Цукермана за кордоном — у Франції та Німеччині, його переписки з берлінськими книжковими магазинами.

Рішення слідчих 3 відділення УНКВД по Вінницькій області та 437 військової прокуратури КОВО було одностайним: П.А. Бернасовський та М.А. Цукерман — люди освічені, тому не можуть бути лояльними до Радянської влади, їх справи вирішено було направити на розгляд Особливої наради при НКВД СРСР. Фактично це означало новий, але більш жорстокий суд, який здебільшого закінчувався смертними вироками.

Знову, тепер уже в справи П.А. Бернасовського та М.А. Цукермана, втрутився помічник Військового прокурора 37 стрілецького корпусу Горний, який не погодився з висновками обласного управління НКВД і поставив вимогу справи виробництвом припинити, П.А. Бернасовського та М.А. Цукермана з-під варти звільнити. Що і було зроблено постановою прокурора Київського Воєнного округу[44].

Дев'ятитомна справа про репресований джаз свідчить про життя людей в умовах тоталітарного режиму. Людина фактично нічого не значила, вона була повністю незахищеною. В своїй пояснювальній записці слідчий Беркута пише, що професор Г.П. Калина чимось не сподобався Запутряєву і той вирішив його заарештувати. А далі, в тюрмі, ще до суду, заарештованого професора міг побити кожний — сержант Беркута вдарив в обличчя, конвоїр штовхнув наганом в бік і т. п. Такою в дійсності була соціалістична законність та радянська демократія в ті часи.

Прикро констатувати, але в це багато людей вірили. Із слідчої справи про джаз можна зробити висновок, що тільки в одному невеликому медінституті водночас діяло більше десятка різних контрреволюційних груп, серед них: недобита група колишнього директора інституту Г.Д. Бриліанта, диверсійна група, якою чомусь керував професор. Київського медінституту Г.О. Ручко, японо-німецька група Г.П. Калини, окремі групи працювали на німецьку або польську розвідки, сіоністська група «Агродхойнет», керована А.І. Шойхетом, та інші. Так і хочеться сказати: «Це був не медінститут, а якийсь розвідувальний центр!»

Багатотомна справа про джаз — яскравий зразок, як НКВД з чесних людей ліпило «змову», вигадуючи «змовників». Адже при обшуках у заарештованих не було знайдено жодних речових доказів причетності до шпигунської та диверсійної діяльності. Слідство не виявило жодних форм організаційної єдності, жодної практичної діяльності, спрямованої на повалення Радянської влади або конкретних диверсійних дій. Єдине, що було реальним, це те, що джаз не виконував під час концертів пісень про Сталіна та Ворошилова.

Після повернення з тюрми музиканти більше не збиралися. Джаз розпався, і ніхто більше в інституті не насмілюється відновити добру традицію джазівського оркестру.

Примітки:

[1] Час расстрелянной литературы. — Правда. — 1990. — 29 декабря. — С. 3; Кобзарський ешельон. — Шлях перемоги. — 1995 — 24 червня. — С. 3.

[2] Державний архів Вінницької області (ДАВО). — Ф. Р–6023. Оп. 4. Спр. 4661, Т. 4. — Арк. 4–34.

[3] Там само. — Т. 2. — Арк. 173.

[4] Червоні жорна. Спогади репресованих, членів їх родин, свідків репресій. — Вінниця, 1994. — С. 14.

[5] ДАВО. — Ф. Р–6023. — Оп. 4. — Спр. 4661. — Т. 60. — Арк. 102.

[6] Там само. — Т. 2. — Арк. 102–103.

[7] Там само. — Т. 1. — Арк. 2.

[8] Там само. — Т. 6а. — Арк. 102.

[9] Там само. — Т. 2. — Арк. 1–58.

[10] Там само. — Арк. 72–113.

[11] Там само. — Арк. 73–75.

[12] Там само. — Арк. 96–97.

[13] Там само. — Т. 6а. — Арк. 102,103.

[14] Там само. — Т. 8. — Арк. 105,112,171.

[15] Там само. — Т. 2. — Арк. 186.

[16] Там само. — Т. 6. — Арк. 51.

[17] Там само. — Т. 2. — Арк. 199,216–217.

[18] Там само. — Т. 6. — Арк. 94–95.

[19] Там само. — Т. 6а. — Арк. 12.

[20] Там само. — Арк. 49.

[21] Там само. — Арк. 29.

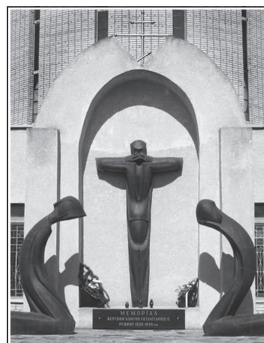
[22] Там само. — Т. 8. — Арк. 161–167.

[23] Там само. — Арк. 137.
[24] Там само. — Арк. 154.
[25] Там само. — Т. 2. — Арк. 128–129.
[26] Там само. — Т. 3. — Арк. 6зв-7.
[27] Там само. — Т. 6а. — Арк. 113.
[28] Там само. — Т. 5. — Арк. 8–11.
[29] Політичні репресії на Поділлі (20–30-і рр. XX ст.). — Вінниця, 1999. — С. 19.
[30] ДАВО. — Ф.Р–6023. — Оп. 4. — Спр. 4661. — Т. 6а. — Арк. 105.
[31] Там само. — Т. 6. — Арк. 3–12.
[32] Там само. — Арк. 13–33.
[33] Там само. — Арк. 52–53.
[34] Там само. — Арк. 58.
[35] Там само. — Арк. 91.
[36] Там само. — Арк. 90.
[37] Там само. — Арк. 91.
[38] Там само. — Арк. 122–123.
[39] Там само. — Арк. 181–183.
[40] Там само. — Т.1. — Арк. 133.
[41] ДАВО. — Ф. Р–6023. — Оп. 4. — Спр. 7692, — Арк. 316.
[42] ДАВО. — Ф. Р–6023. — Оп. 4. — Спр. 4661, Т. 8. — Арк. 171.
[43] Там само. — Арк. 176,187–188.
[44] Там само. — Т. 6а. — Арк. 189–190.

Друкується за: Давидюк А.Т. Репресований джаз // Жертви червоного терору. — Вінниця, 2001. — С. 111-130

А. Зінченко

«ЗАБУДЬТЕ СВОЮ ВЧИТЕЛЬКУ»

Базалицький Арсен Савич, 1897 р.н., народився в с. Парпурівці Вінницького р-ну, українець, із селян, освіта незакінчена вища, учитель школи, одружений, двоє дітей. Арешт. 19.03.1933 р. Звинувач. за ст. 54–10 КК УРСР. Звільнений 20.05.1933 р. Вдруге арешт. 26.03.1938 р. Звинувач. за ст.ст. 54–2, 54–11 КК УРСР. За постановою трійки УНКВД Вінницької обл. від 10.04.1938 р. розстріляний 27.04.1938 р. Реабіл. 27.08.1958 р. Вінницьким облсудом.

Зінчук Георгій Іванович, 1916 р.н., народився в с. Шаб[о] Одеської обл., проживав у с. Ольгопіль Чечельницького р-ну, українець, із службовців, учень 10 кл. Арешт. 15.12.1936 р. Звинувач. за ст. 54–10 КК УРСР. За вироком Вінницького облсуду від 05.03.1937 р. засуджений на 3 роки ВТТ. Реабіл. 25.07.1991 р. Вінницькою облпрокуратурою.

Петренко Павло Іванович, 1901 р.н., народився в с. Каплунівка Краснокутського р-ну Харківської обл., українець, із селян, освіта вища, доцент, зав. кафедрою Вінницької вищої комуністичної сільськогосподарської школи, член ВКП(б) в 1925–1936 рр., одружений. Арешт. 04.12.1936 р. Звинувач. за ст.ст. 54–8, 54–11 КК УРСР. За вироком Верховного суду СРСР від 26.09.1937 р. розстріляний 27.09.1937 р. Реабіл. 22.09.1956 р. Верховним судом СРСР.

Сич Василь Федотович, 1890 р.н., народився в с. Лука-Мелешківська Вінницького р-ну, українець, із селян, освіта середня педагогічна, учитель, одружений, двоє дітей. Арешт. 11.11.1937 р. Звинувач. за ст. 54–10 КК УРСР. За постановою трійки УНКВД Вінницької обл. від 25–26.11.1937 р.засуджений на 10 років ВТТ. Помер 18.10.1940 р. у місцях позбавлення волі. Реабіл. 23.01.1957 р. Вінницьким облсудом.

Снігурський Лев Григорович, 1902 р.н., народився в с. Жахнівка Тиврівського р-ну, проживав у с. Лука-Мелешківська Віницького р-ну, українець, із служителів релігійного культу, освіта незакінчена вища, вчитель, одружений, двоє дітей. Арешт. 30.01.1938 р. Звинувач. за ст.ст. 54–2, 54–11 КК УРСР. За постановою трійки УНКВД Вінницької обл. від 10.04.1938 р. розстріляний 27.04.1938 р. Реабіл. 27.08.1958 р. Вінницьким облсудом.

З чиїхось недобрих уст злетіла фраза: «Не можна йти у завтрашній день з обернутою назад головою». З тих пір ці провінційно-крилаті слова кочують зі статті у статтю, з передачі в передачу, засвідчуючи хіба що неповороткість нашої думки і душі. Хіба не в минулому лягали стежки матері й батька, хіба не болять нам сьогодні їхні страждання й біди? Отож, оглядаймося на той пройдений шлях, виважуймо на його щаблях правду й неправду, добро й зло, сердечність і байдужість. Вчімося шанувати людину й людське. І хай минуле буде нашим учителем. Без минулого немає сьогодення, як немає і завтрашнього дня.

Серед тих, які жили болями народу, ділили його долю, помилки і сподівання, були люди зі скромним званням учителя. Зрозуміймо і їхню долю…

Мого батька заарештовано в листопаді 1937 р. Він був першим учителем — уродженцем нашого села, почав вчителювати ще в 1901-му. Під час арешту він був вже пенсіонером, але ще працював[1], — з розповіді Лукаша Васильовича Сича, вчителя математики, тепер пенсіонера з Луки-Мелешківської Вінницького району постає те, що не забувається.

— Був я тоді у сьомому класі. Іду зі школи додому, а батька ведуть двоє цивільних. Він прощається, а я не можу зрозуміти, в чому справа. Стою й дивлюся йому вслід. Постать батька віддаляється й зникає. Приходжу додому — мама, бабуня, сестричка плачуть. Тоді й збагнув страшне: батька заарештовано. Після приблизно місячного перебування у вінницькій тюрмі батька вивезли. Саме в той момент мати прийшла його провідати, але наздогнала лише на залізничній станції. Їй ще вдалося дещо йому передати[2]. Приблизно до 1939 р. батько ще писав листи з Улан-Уде[3]. Потім листів не стало[4]…

Лукаш Васильович розповідає, що вже після 1956 р. батька реабілітовано «за відсутністю складу злочину»[5]. Матері повернули його пенсійну книжку і профспілковий квиток, у КДБ повідомили, що Василь Федотович помер у грудні 1940 р. у Магадані. Як помер, за яких обставин — невідомо.

— Довго ми писали скарги про те, що батько ні в чому не винен, — усе дарма. Відповіді ніякої. Зате після наших скарг ми перестали одержувати від батька листи. Знову диявольське: «Без права переписки».

— Лукаш Васильович згадує, що сьомий клас він закінчив з похвальною грамотою. Але на урочистій лінійці йому грамоти не дали. Десь через місяць директор вручив її в своєму кабінеті — при всіх вручати нагороду членові сім’ї репресованого було «не положено». Пізніше, коли він вчителював уже сам, подав заяву в партію. Йому штрикнули: ти син ворога народу. І відмовили.

Лукаш Васильович був фронтовиком. Після війни вчителював. Ще й зараз, ставши пенсіонером, працює в школі. Учні його шанують, батьки ставляться з повагою. Скількох учнів він навчав математики у подільських школах: у Демидівці, Яришівці, Луці-Мелешківській, навряд чи можна й полічити. Різнобічність зацікавлень і гострий розум йому дісталися у спадок від батька.

— Батько був людиною широкої обізнаності: викладав російську мову й літературу, арифметику, музику й співи. Учительська семінарія давала широку освіту. Чудесно грав на скрипці. Було, як заграє, як затужить на тій скрипці! Після закінчення сьомого класу я одержав від нього листа, вже з неволі: «Вибачай, сину, що я тобі вже не можу

допомогти. Прости мені, мій сину». Мені було тоді чотирнадцять років, а сестрі — п'ять[6]. Вона каже, що пам'ятає батька, як уві сні.

Лукаш Васильович не ховає сліз: система відбирала у дітей батьків і оскверняла навіть пам'ять про них[7].

П.В. Станкова, тепер теж учителька-пенсіонерка, згадує, що Василь Федотович Сич був її першим учителем: учив її у першому й другому класі. Залишився в її пам'яті як веселий і дуже розумний. Василь Федотович і його товариш Арсен Савович Базалицький мали в школі неабиякий авторитет. Діти їх любили.

Паша Василівна Станкова добре пам'ятає й Арсена Савовича.

Гарною був людиною — доброю, лагідною. Коли заходив до класу і починав розповідати, то начебто не урок вів, а теплу душевну розмову. Слухаєш — і хочеться слухати. Мене він учив, — каже Паша Василівна, — починаючи з п'ятого класу, а у восьмому — його вже забрали. Прийшли ми до школи того дня, надійшли й діти з сусіднього села Парпуровець і кажуть: сьогодні вночі забрали Арсена Савовича[8].

— Батька знайшли в могилі на Літинському шосе в 1942 р. Тіла пересипані вапном. Ноги врізнобіч — тіла складено в два ряди. Мама по пальті впізнала. Інші люди теж пізнавали рідних, сусідів, — розповідає Т.А. Базалицький. Йому було десять років, коли вперше заарештували батька. Пам'ятає, що батько тоді був саме хворим. Був ранок, світало. Батька підняли з постелі, одягнули. Руки завели назад, як злочинцеві. Повели садком в Луку–Мелешківську, до сільради. Згадує, як біг за батьком, плакав. І там у садку один з чекістів як ударить ногою в живіт — хлопчина залетів аж під яблуню. Таке не забувається. Досі та форма в очах. І чобіт.

Першого разу його тримали два місяці і відпустили. А потім у тридцять восьмому забрали вдруге — і по сей день. Ніяких листів не було. Скільки мама ходила, добивалася. Здобулася на відповідь: висланий без права переписки. Що це означає, тепер добре відомо.

— Це «право переписки» — воно там, у тих кагатах. — гірко зауважує Тимофій Арсенович. — Там же їх тисячі були! І там, у парку, були, і тут, коло каплиці, на площі Гагаріна. Там і жінки були закагатовані. У жінок повирізували груди. Я їздив, дивився. Разів зо чотири був там. А як там їх катували — страх господній! Як пальто знайшли, то всі гудзики побиті: били кругом — і по животі, і по спині, і по голові. Що хотіли, те й робили!

Батько був учителем біології й хімії в Луці-Мелешківській. А перед тим — засновував у Парпурівцях колгосп. Вони тут воювали, панів гонили. Побудувався на панській землі, але прожити не встиг. Бідували й ми. Після війни пішли до школи. Мама за нас платила 150 карбованців — нам школа була платною. Усім безплатною, а дітям «ворогів народу» — платною. Наді мною довго знущалися. Не раз у колгоспі, коли побачу, як начальство махлює, привласнює, краде, то й, бува, не змовчу. А мені: «Ти будеш там, де твій батько. Ти до комуністів не підкопаєшся — вони роблять, що хочуть!».

Запитую про причини арештів. Мій співрозмовник зауважує, що сталінський режим плодив людську підлість. Бувало, що й скаже людина слово якесь проти влади, — почує донощик і має тридцять карбованців. От вони й торгували людьми.

— Батько співав, грав на гітарі. Любив Шевченка. Вдома ми разом читали «Кобзаря». Не всім було в ті роки до вподоби, коли люди брались до Шевченкового слова[9].

При всій повазі до слова «Вчитель» далеко не всі з них були гідні цього звання. У тій же Луці-Мелешківській серед штатних донощиків — директор школи, який потім переслідував ще й дітей репресованих. Просто-таки виживав зі школи… Складні долі людські: тепер ім'я цього директора — серед загиблих в роки Вітчизняної війни…

Заарештували тоді в Луці-Мелешківській і Лева Григоровича Снігурського. Викладав російську мову. Знав він свій предмет блискуче. Умів цінувати слово, дорожив ним. Був незалежної вдачі. Учні й досі пам'ятають його душевність, доброту. Дуже горнувся до дітей, розумів їх, умів донести до дитячої свідомості думку й слово. Але в ті часи розум і талант не мали талану. Коли його забрали, то дружину Ганну Антонівну Заволович до праці не допустили. У ті дні, коли були заарештовані вчителі, навчання не проводилося — не було кому навчати. Як кажуть, кадри вирішують все…

Схожою в своїй гіркоті була доля ще однієї сім'ї з Луко-Мелешківської школи. Дахновська Юстина Петрівна вчителювала в молодших класах, а її чоловік був приймальником на молокопункті. Її учні згадують, як вони, четвертокласники, прийшли того печального дня до школи. Подзвонив дзвоник. Вчительки нема й нема. Просиділи увесь урок — ніхто не йде до них. Аж подзвонив дзвоник на перерву. Вони й побігли через дорогу, де квартирувала їхня вчителька, — подумали, що, може, захворіла. Аж тут дивина: Юстина Петрівна виглянула у вікно (діти її запримітили й зраділи) і хутенько зачинила двері зсередини. Господар через якийсь час вийшов і каже:

— Ідіть, діти, Юстини Петрівни більше у вас не буде. Вона вчити вас більше не буде. Її чоловіка забрали, а її саму до уроків не допускають.

Господар плаче. І ми всі пішли до класу, плачучи.

Так не було в нас вчительки декілька днів. Приходили інші вчителі, давали здебільшого самостійну роботу. А за кілька днів директор привів нову вчительку:

— Ось ваша нова вчителька. А ту вчительку забудьте.

Не забувається й досі.

Такою була доля вчительки однієї лише школи. Але вона формувалася в надрах самої системи, базованої на ненависті й розпалюванні ворожнечі між людьми. У цьому переконуєшся кожного разу, коли до рук потрапляють тодішні протоколи, звіти, рапорти. Ось, скажімо, доповідь секретаря обкому партії на зібранні обласного й міського партактиву. Вона починається зізнанням у тому, що в області «дуже сильно враженим виявився ідеологічний фронт, фронт культурний, фронт наукових організацій і установ». Протягом 1936–1937 рр. викриті, виключені з партії, «вигнані з інститутів, шкіл і технікумів 66 троцькістів і націоналістів», зі шкіл і технікумів вигнано 200 безпартійних викладачів. За словами В.І. Чернявського, «блок націоналістів і троцькістів» уособлював завідуючий культурно-пропагандистським відділом обкому Самутін. «Учительство, газети, школи — ось була його сфера діяльності». Як «підручні» кваліфікуються колишній завоблнаросвітою Лукашенко, Кудрявець, Петренко[12]. Для більшого страху Лукашенка викрили в тому, що він був членом УВО (Української військової організації). Тоталітарна система вже виробила штамп у погляді на інтелігенцію: крізь окуляри націоналізму і лише через них. Іншого

погляду вона не знає від тих пір. А далі, як у страшній диявольській маячні, секретар обкому, якому згодом самому доведеться пройти крізь пекло сталінських катівень, вихвалявся, що він «багато часу добивався, щоб встановити, чи немає у нас в області якого-небудь єдиного троцькістсько-націоналістичного центру», тому що всіх цих людей викривали й не могли встановити, що вони були в єдиній організації. «Зараз, — за словами Чернявського, — встановлено, що був центр, який очолювався Самутіним»[13], разом з Лукашенком та іншими «провадили значну контрреволюційну роботу серед учительства області, серед яких є ще немало зачаєних ворогів».

Як приклад наводиться націоналістична контрреволюційна група педагогів агротехнікуму й середньої школи в Іллінецькому районі, очолювана колишнім членом УВО, та ще й до того ж галичанином.

Ось один з тих нещасних з Іллінців, що не витерпіли тортур, зізнається: «У 1933 р. ми домовилися створити в Іллінецькому районі контрреволюційну організацію, насамперед з української інтелігенції, учительства, невдоволеного Радянською владою, для відтворення самостійної України». А далі той бідолашний зізнається, як він «обробляв» учителів «в українському націоналістичному дусі», як їх вербував, як розподіляв ролі, як вони всі разом готували кадри для активної боротьби з Радянською владою. В 1937 р. в Ольгопільській середній школі «було викрито викладача Зінчука — ворога народу, заарештованого органами НКВД»[14]. Він «проводив у школі контрреволюційну роботу — пропонував надати піонерзагону ім'я контррево-люціонера Зінов'єва». Лавина покотилася далі. Оскільки ці факти не були відомі ні в райпарткомі, ні в райкомі ЛКСМУ, секретар райкому Тимченко і секретар РК ЛКСМУ Голіченко «були гостро і цілком заслужено розкритиковані як політичні сліпці. Під страхом розправи райпартком і РК ЛКСМУ, як зазначає доповідна записка секретареві обкому Чернявському, «шарахнулися в другий бік, в ряді випадків безпідставно виключають учнів з комсомолу, з школи, пришпилюють їм ярлики ворогів народу або їхніх підсобників». Райком комсомолу виключив із комсомолу десять учнів комсомольців як «підсобників» Зінчука, а директор школи п'ять учнів виключив зі школи «як підсобників контрреволюції». Виключили із комсомолу і зняли з роботи піонервожату Грінберг, викладача Громового та його дружину Громову теж «за підсобництво ворогу». «Підсобником ворога народу» вважали ученицю Зарічанську лише за те, що, коли вели заарештованого Зінчука, вона дивилася у вікно. На уроці Конституції учень Хворостяний мав лихо кинути репліку «біжучі справи» саме в той момент, коли вчителька з'ясовувала третю рису диктатури пролетаріату, — його кваліфікували «махровим троцькістом». Цур їй, тій диктатурі пролетаріату, з усіма її рисами разом кожною і поодинці, якщо через неї страждала бодай одна людина. На ґрунті всіх цих подій піонервожата Грінберг збожеволіла. Її відправлено в психлікарню до Києва.

За «прикладом» Ольгополя Могилівський міськком комсомолу лише на двох засіданнях виключив сорок сім комсомольців. Намагалися переплюнути Ольгопіль. А там виключили всього п'ятнадцять. Це були фактично діти 15-річного віку. А їх зробили ворогами народу[15].

Проте ці події мають ще один бік: загальна малограмотність. Кращі вчительські кадри зі старою ґрунтовною освітою (семінарською, духовною гімназійною) були

знищені внаслідок чисток, репресовані. Показове зростання числа шкіл потребувало вчителів. Їх в області налічувалося тисячі. Але з вищою освітою серед них було всього 2578, з незакінченою вищою — 1 040, середньою — 10 171, без середньої — 10 100! Чимало фактів свідчило про недостатню грамотність вчителів.

… Чи можемо ми сьогодні з усією повнотою збагнути негаразди вчительського життя, невлаштованість побуту, несвободу, ідеологічну зашореність, слабкість пориву до розуміння потреб народу — не з'ясувавши корені усього цього у вчорашньому дні?

Пам'ятаймо, що доля вчителя — то наша з вами доля.

Примітки:

[1] Державний архів Вінницької області (далі: ДАВО). — Ф. Р–6023. — Оп. 4. — Спр. 5995. — Арк. 6.
[2] Там само. — Арк. 38.
[3] Там само. — Арк. 31 зв.
[4] Там само. — Арк. 71.
[5] Там само. — Арк. 78.
[6] Там само. — Арк. 6 зв.
[7] Забудьте свою вчительку // Віницька правда. — 1990. — 25 березня. — С. 4.
[8] ДАВО. — Ф. Р–6023. — Оп. 4. — Спр. 8127. — Арк. 4.
[9] Забудьте свою вчительку // Вінницька правда. — 1990. — 25 березня. — С. 4.
[10] ДАВО. — Ф. Р–6023. — Оп. 4. — Спр. 8127. — Арк. 6.
[11] Забудьте свою вчительку // Вінницька правда. — 1990. — 25 березня. — С. 4.
[12] ДАВО. — Ф. Р–6023. — Оп. 4. — Спр. 5015. — Арк. 26–30.
[13] Там само. — Арк. 197.
[14] Там само. — Спр. 903. — Арк. 3.
[15] Там само. — Спр. 903.

Д. Загнітко

НЕСПОКІЙНЕ ЖИТТЯ

Мушиманський Бернард Григорович, 1981 р. н., народився в с. Тростянець Тиврівського р-ну, проживав у с. Вендичани Могилів-Подільського р-ну, поляк, із селян, малописьменний, член ВКП(б) в 1919–1937 рр., директор цукрозаводу, одружений. Арешт. 17.02.1937 р. Звинувач. за ст. 54–13 КК УРСР. За рішенням Наркома внутрішніх справ і Прокурора СРСР від 10.10.1937 р. розстріляний 17.10.1937 р. Реабіл. 15.03.1958 р. Верховним судом УРСР.

В середині 30-х років Вендичанський цукрозавод нарощував темпи виробництва цукру, займав провідне місце в цукротресті Вінниччини. В 1935 р. трудовий колектив виконав план на 165%, за що завод нагородили легковим автомобілем. Велика заслуга в цьому належала директору Мушиманському Б.Г., професійно досвідченому, вмілому керівнику, людині з досить багатою і складною біографією.

Мушиманський Бернард Григорович народився 21 березня 1891 р. в селі Тростянець (тепер Тиврівського району Вінницької області). Батьки його займалися сільським господарством, мали 3 десятини землі[1]. В півторарічному віці Бернард осиротів — рано помер батько. І все ж закінчив сільську школу, був пастухом у поміщика, дванадцятилітнім пішов працювати на Степанівський цукрозавод, де за 7 років здобув декілька робітничих професій. В 1910 р. працював котельником на Капустянському цукрозаводі. Після звільнення з роботи в 1913 р. деякий час займався домашнім господарством, потім поїхав у Кам'янець-Подільський і влаштувався на роботу в залізничній майстерні за спеціальністю котельника.

Незабаром розпочалася Перша світова війна.

В серпні 1914 р. Бернарда Григоровича мобілізували до російської армії, і вдома залишилася дружина — Фросина Осташевська.

В кінці 1914 р. він уже воював на астрійському фронті в складі 309 Овруцького полку, а через п'ять місяців його в бою поранили і він потрапив в полон. Лікувався в шпиталі м. Лошонце (Угорщина), потім понад 3 роки у ньому ж працював слюсарем-котельником.

Жовтнева революція в Росії розбурхала душу Мушиманського, він постійно мріяв про повернення в Україну. Одначе це виявилось справою нелегкою. Тому вдався до хитрощів: оформив фіктивне одруження з медсестрою шпиталю Марію Радинаройловою, з якою під прізвищем Рац Януш переїхав на батьківщину. І мрія збулась: уже в лютому 1918 року поселився в Кам'янці-Подільському. При допомозі комітету більшовиків почав працювати котельником в депо залізничної станції, де його добре знали[2].

З цього часу розпочалася його більшовицька робота серед залізничників, яка продовжувалася і під час окупації Поділля німцями та поляками. В 1919 році він став членом партії більшовиків, був обраний заступником голови Кам'янець-Подільського ревкому. В 1920 році разом з іншими членами ревкому Мушиманського Б.Г.

заарештували поляки, жорстоко побили й кинули у в'язницю. Проте невдовзі йому вдалося втекти з тюрми й жити нелегально у місті.

Зрадив членів Ревкому полковник царської армії Звягінцев, який в революцію перейшов на бік більшовиків, але, як згодом з'ясувалося, мав зв'язок з польською контррозвідкою. Мушиманського познайомили з ним у підпіллі, він надмірно довіряв Звягінцеву, за що пізніше довелося жорстоко заплатити[3].

Закінчилася радянсько-польська війна. Мушиманський залишився на Поділлі, працював на різних керівних посадах. В 1924 р. був головою Тиврівського райвиконкому, а з 1930 р. працював директором Вендичанського цукрозаводу. Користувався великим авторитетом, обирався членом Вінницького окрвиконкому (1924р.), Бердичівського окрпарткому (1927р.), делегатом кількох партійних конференцій.

У роки репресій 30-х р. Вінницьке управління НКВД завзято «викривало» на багатьох заводах цукротресту «контрреволюційні», «шкідницькі», «шпигунські» організації, заарештовувало десятки тисяч нічим не винних професійних цукроварів, позбавивши галузь провідних кадрів.

Обминало те лихо поки що Вендичанський завод. Але вже на початку 1936 р. чорні хмари почали збиратися над її директором. Який же «компромат» використали працівники НКВД для його арешту? Звичайний і безвідмовний.

Мушиманський в лютому 1936 р. написав листа в Кам'янець-Подільський своєму знайомому по підпіллю Сігіневичу і запросив до себе на роботу. Через деякий час Сігіневича заарештували і звинуватили в троцькістській діяльності. При обшуці в помешканні знайшли листа[4]. Цього виявилося досить. 31 серпня 1936 р. Могилів-Подільський райком КП(б)У виключив Мушиманського Б.Г. з партії «за зв'язки з троцькістом Сігіневичем, за його покровительство, за приховання від РПК листування з ним, за обман партії...» В постанові порушувалися питання про звільнення його з посади директора[5].

Довго тяглися тривожні дні. Здогадувався, що його чекало попереду, і те сталося: 16 лютого 1937 р. Мушиманського Бернарда Григоровича заарештували працівники Вінницького управління НКВД за санкцією військового прокурора 17 стрілецького корпусу Срубаса[6].

Слідство вів Янкович. Зліпив і пред'явив звинувачення «в тім, що разом з агентом білопольської розвідки полковником Звягінцевим виказав полякам членів підпільного більшовицького Ревкому». Мушиманський боровся за своє життя. На допиті 2 березня 1937 року мужньо заявив: «... По суті пред'явленного звинувачення я винним себе не визнаю. Я ніколи з іноземною розвідкою та каральними органами зв'язку не мав…»[7]

Втім, 29 травня 1937 року визнав, що «є непрямим винуватцем провалу підпільної більшовицької організації Ревкому и партизанського загону, про які особливо розповів Звягінцеву»[8].

Доля Мушиманського була вирішена.

Наближалась 20-та річниця Жовтневої революції, і політв'язні чекали амністію. Чекав її і Мушиманський, який мав великі заслуги перед радянською владою. Прокурор Української РСР подав клопотання про амністування Мушиманського, але його було відхилено[9].

Рішенням Наркома внутрішніх справ і Прокурора СРСР від 10 жовтня 1937 р. (протокол № 98) Мушиманського Бернарда Григоровича засуджено до вищої міри покарання — розстрілу. Вирок виконали у м.Вінниці 17 жовтня 1937 р. о 24 годині[10]. Не німці, не поляки — свої. На честь 20-ї річниці Жовтня.

У 1956 р. Вінницьке управління КГБ здійснило додаткову перевірку кримінальної справи Мушиманського. Його вини в арешті членів підпільного Ревкому в м. Кам'янці-Подільському не встановлено. Він був реабілітований.

15 березня 1958 р. Мушиманського Бернарда Григоровича реабілітував Верховний Суд УРСР посмертно.

Примітки:

[1] Державний архів Вінницької області. — Ф. Р–6023, Оп. 4.— Спр. 7346. — Арк. 14.
[2] Там само. — Арк. 36–38.
[3] Там само. — Арк. 44–44 зв.
[4] Там само. — Арк. 16–18.
[5] Там само. — Арк. 22.
[6] Там само. — Арк. 5–6.
[7] Там само. — Арк. 42.
[8] Там само. — Арк. 77.
[9] Там само. — Арк. 201.
[10] Там само. — Арк. 204.
[11] Там само. — Арк. 273–273 зв.

А. Давидюк

«ЗВИНУВАЧЕННЯ НЕ ЗНАЙШЛО ПІДТВЕРДЖЕННЯ»

Комаров Василь Олексійович, 1885 р. н., народився у м. Вінниця, українець, із робітників, освіта початкова, проживав у с. Ободівка Тростянецького р-ну, директор цукрозаводу, член ВКП(б) в 1917–1937 рр., одружений, двоє дітей. Арешт. 02.11.1937 р. Звинувач. За ст.ст. 54–2, 54–11 КК УРСР. За постановою трійки УНКВД Вінницької обл., від 25.045.1938 р. розстріляний 10.06.1938 р. Реабіл. 14.05.1958 р. Вінницьким облсудом.

Із анкети заарештованого: Комаров Василь Олексійович народився 22 березня 1885 р. в м. Вінниці в великій бідній сім'ї робітника-каменяра. Українець. Освіта вища. Учасник першої світової війни. Член ВКП(б) з 1919 р. В білих арміях не служив. Несудимий. Після 1917 р. служив у вінницькому ЧК. Здобув професію і спеціальність апаратника цукроваріння, згодом став директором цукрозаводу. В складі його сім'ї були: батько Комаров Олексій — утриманець, жінка Марія Іванівна — медсестра, син Віктор — військовий лікар санітарного управління Харківського військового округу, донька Чернявська Іліпрія — аспірантка Київського мединституту[1].

Знайомство з матеріалами слідства, а вони нараховують 344 аркуші, дає підстави твердити, що В.О. Комаров був людиною чесною і порядною, правдивою і принциповою, вольовою і мужньою. Як звинувачений послідовно не визнавав себе винним. Не зважаючи на жорстокі тортури, які доводилося терпіти політичним в'язням, В.О. Комаров нікого не обмовив — ні себе, ні своїх друзів і колег по спільній роботі і навіть тих, хто намагався обмовити його. Таке в ті роки траплялося дуже рідко.

Першими його зрадили «товариші» по партії. Зібравшись 27 серпня 1937 р. на збори первинної партійної організації Ободівського цукрокомбінату, комуністи обговорили резолюцію пленуму Вінницького обкому КП(б)У, рішуче засудили секретаря обкому партії Чернявського, який «пригрів» у себе під боком заклятого ворога народу Триліського та деяких завідуючих відділами обкому партії та облвиконкому. Кожен з тих, хто виступав, закликав до пильності, боротьби проти шкідництва, називав 4–5 своїх колег по роботі, які, на його думку, можуть теж бути ворогами народу.

В атмосфері шпигуноманії, тотальної підозріливості та уявного шкідництва комуністи перейшли до другого питання порядку денного зборів — «Розгляд матеріалів на члена ВКП(б) т. Комарова». Кожний із промовців (із присутніх виступило 11) намагався найдошкульніше вдарити, звалити з ніг свого товариша по партії. Звинувачували в тому, що він підтримував колишнього секретаря Ободівського РК КП(б)У Лепехіна, який виявився згодом троцькістом. В 1935 р. готувався зустрічати на заводі «ворога народу» Якіра, але той не приїхав. Прийняв на роботу китайця Явгутина, а той виявився «шпигуном», до того ж «агентом» усіх Імперіалістичних розвідок світу. В липні 1937 р. на мітингу, скликаному в зв'язку з винесенням вироку Військовою Колегією Верховного Суду «ворогам народу» Тухачевському, Якіру та іншим, зібрав духовий оркестр, який грав «Інтернаціонал» та жалібні марші.

В ухвалі зборів вказувалося на ідеологічні «вилазки» В.О. Комарова в школі політграмоти. По-перше, при поясненні питання при боротьбу партії з «правими» і «лівими» опортуністами схематично зображав три лінії і говорив: це лінія «правих», це лінія «лівих», а посередині — лінія партії. По-друге, при вивченні рішень XVII з'їзду ВКП(б) пояснював, що на пер-шій фазі комунізму націй не буде, а буде «единый гражданин». По-третє, неправильно трактував виступ Сталіна на XVII з'їзді про вельмож, зараховуючи до них тільки Каменіва та Зінов'єва. По-четверте, соціалістичну кооперацію називав «апендицитом на радянському тілі».

До третьої групи звинувачень зараховували порушення трудової дисципліни. Приймав на завод від колгоспів буряки з великою кількістю землі. Відправляв із заводу некондиційний цукор. На заводі траплялися аварії, тому що між буряками зустрічалося каміння. На дошку пошани занесли окремих робітників, які згодом були заарештовані як «вороги народу». Ігнорував стахановський рух та інше[2].

Рішенням партійних зборів заводу було одностайним: з партії виключити, з роботи звільнити. Це рішення продублював 11 вересня 1937 р. Ободівський райком КП(б)У. Сам В.О. Комаров як міг захищався. «Я ворогом не був, — запевняв він комуністів, — І по своїй природі не міг бути... У Вінниці мене багато знають, розслідуйте цю справу, але я чесно заявляю, що ніколи не шкодив в роботі і не був контррево-люціонером»[3].

Розслідуванням займалися, але не партійна комісія, а слідчі управління НКВС. 1 листопада 1937 р. оперуповноважений НКВД Глуський розглянув матеріали звинувачення В.О. Комарова в «злочинах», передбачених ст.ст. 54–7, 54–10 КК УРСР, йому інкримінували антирадянську троцькістську пропаганду та шкідницьку діяльність. Зразу ж почалися інтенсивні допити, на яких В.О. Комаров послідовно заперечував свою причетність до будь-якої антирадянської діяльності. Так, на допиті 17 листопада 1937 року, він заявив слідчому: «В пред'явлених мені звинуваченнях за ст.ст. 54–7, 54–8, 54–11 КК УРСР винним себе не визнаю, оскільки в антирадянській шкідницькій організації правих я не перебував, про існування такої мені нічого не було відомо і шкідницькою діяльністю не займався»[4].

19 листопада 1937 р. слідчий держбезпеки сержант Іванченко зачитав витяг із показань арештованого Корсунського, з якого Комаров довідався, хто і як його обмовив. 11 грудня 1937 р. була проведена очна ставка між Комаровим та Корсунським, на якій останній наполягав на тому, що він завербував Комарова до антирадянської терористичної організації, давав йому завдання займатися шкідництвом. Але відповідь Комарова на допиті була лаконічна: «Показання Корсунського на очній ставці про мою належність до антирадянської організації правих є вигадкою... Шкідництвом на Ободівському заводі я не займався і завдань по шкідництву від Корсунського я не отримував»[5].

Твердість характеру, впевнене відстоювання своєї гідності надзвичайно дратувало слідчих органів НКВС. Вирішено було зібрати «компромат» шляхом допитів свідків. Протягом листопада–грудня 1937 р. та січня–лютого 1939 р. слідчі допитали 24 свідки, які в основному підтвердили версії партійних зборів про дружбу Комарова з колишнім секретарем райкому партії Лепехіним, підготовку до зустрічі з Якіром, додали ще дещо. Але не було чогось вагомого про антирадянську, антипартійну діяльність Комарова.

Це викликало ще більшу лють у слідчих органів НКВД. Адже тоді діяв принцип: хто до нас потрапив, звідси живим не виходить. Тому за «справу» Комарова беруться круто. Протягом 20–23 квітня 1938 р. начальник Ободівського райвідділу НКВС лейтенант

держбезпеки Федоров «створює» таку собі контрреволюційну повстанську організацію з 6 чоловік: Д.І. Цвігуна — зав. Ободівською наросвітою, К.П. Гавиловського — директора Ободівського МТС, Т.П. Врублевського — вчителя української мови Ободівської середньої школи, П.Ф. Голубенка — вчителя-класовода, Ф.Е. Немировського — інспектора-методиста освіти, Ф.О. Стеценка — старшого бухгалтера райфінвідділу. Усі вони під шаленим тиском, у стані повної безвиході та відчаю, обмовляють себе, заявляючи, що вони є членами українського контрреволюційного націоналістичного військово-повстанського загону, який ставив завдання повалити радянську владу в Україні, утворити самостійну українську державу за типом буржуазних фашистських держав Німеччини та Польщі. Окремі із заарештованих (К.П. Гавиловський) показали, що їх до цього загону завербував В.О. Комаров і давав їм особисто різні завдання[6].

Так, добре постаравшись, ободівські слідчі НКВС виставляють В.О. Комарова керівником українського контрреволюційного військово-повстанського загону, а тульчинські слідчі — польського націоналістичного військового повстанського загону. Отже, діяли за таким принципом: ми пропонуємо, а начальство нагорі якось розбереться, яка з версій краща.

У Вінницькому управлінні НКВС пройшла перша версія. В звинувачувальному висновку від 25 квітня 1938 р. йшлося про те, що В.О. Комаров був «учасником української антирадянської військово-повстанської організації, яка проводила активну антирадянську роботу, входив до складу рейповстанкому, завербував К.П. Гавиловського. Винним себе не визнав[7]. «Трійка» вирішила: «всіх розстріляти, особисте майно конфіскувати і справу передати до архіву». 10 червня 1938 р. вирок Трійки було виконано[8].

У середині 1958 р. президія Вінницького обласного суду задовольнила протест прокурора Вінницької області від 25 квітня 1958 р. про відміну рішення Трійки УНКВД Вінницької області щодо В.О. Комарова та інших. В постанові вказано, що в ході додаткової перевірки висунуте звинувачення не знайшло підтвердження. Звинувачення ґрунтується на визнаннях в інших справах. Показання засуджених суперечливі, непереконливі і при додатковій перевірці справи об'єктивно не підтвердилися.

Перевіркою встановлено, що з боку слідчих НКВД допускалися порушення законності, здійснювалися незаконні арешти, фальсифікація протоколів допитів та інших документів, застосувалися незаконні методи слідства з метою отримання потрібних свідчень. За таких обставин президія дійшла висновку, що засудження В.О. Комарова та інших не можна визнати законним, протест прокурора Вінницької області задовольнити, рішення УНКВД від 25 квітня 1938 р. відмінити і справу В.О. Комарова та інших припинити за відсутністю складу злочину[9].

Примітки:

1 Державний архів Вінницької області (ДАВО). — Ф. Р–6023. — оп. 4.— Спр. 7692. — Арк. 5–5 зв.
2 Там само. — Арк. 8–19.
3 Там само. — Арк. 23.
4 Там само. —– Арк. 31.
5 Там само. — Арк. 8–19.
6 Там само. — Арк. 154.
7 Там само. — Арк. 184–228.
8 Там само. — Арк. 246–247.
9 Там само. — Арк. 250–258.
10 Там само. — Арк. 310–313.

В. Калюжний, В. Тимчук

«КАРНА СПРАВА № ...»

Медведюк Микола Тимофійович, 1896 р. н., народився в с. Годи, Коломийського р-ну Івано-Франківської обл., проживав м. Бершадь, українець, робітник. Арешт. Звинувач. за ст.ст. 54–4, 54–11 КК УРСР. За постановою Особливої наради колегії НКВД СРСР від 09.06.1936 р. засуджений на 3 роки ВТТ. Вдруге звинувач. за ст. ст. 54–6, 54–10 КК УРСР. За рішенням Наркома внутрішніх справ і Прокурора СРСР від 26.12.1937 р. розстріляний 15.02.1938 р. Реабіл. 03.10.1989 р. Військовим Трибуналом Прикарпатського військового округу.

Хто ж він, один з мільйонів безвинно ув'язнених і страчених, ким працював і за що був «засуджений»? У постанові від 2 січня 1935 р. уповноваженого особливого відділу держбезпеки про початок попереднього слідства зазначено, що М.Т. Медведюк писав за кордон листи в різні організації, у яких скаржився на голодування і просив надати йому допомогу, займався контрреволюційною агітацією[1]. Словом, найпоширеніше звинувачення того часу.

Із завидною оперативністю, вже того ж дня помічник обласного прокурора із спецсправ задовольнив прохання уповноваженого і дав дозвіл на арешт та утримання Медведюка під вартою[2]. Отак, людина мешкала за багато кілометрів од Вінниці, трудилась і переймалась життєвими клопотами, а над нею уже був занесений «караючий меч», про що вона й гадки не мала.

7 січня ввечері до господи постукали «гості» — бершадський чекіст Штейман з працівником карного розшуку Згуровцем. Провели трус (без понятих) і вилучили листи, рушницю системи «флоровка» № 150315, паспорт серії № 040120 на ім'я М.Т. Медведюка[3]. Ось і все. Господаря забрали, привезли у Вінницю, посадили у в'язницю. Розпочалося слідство.

Він народився у 1896 р. в с. Годи Коломийського повіту, працював вагарем на станції у м. Бершаді, із наймитів, українець, колишній військовополонений, освіта початкова, безпартійний, жив у хаті дружини, неімущий, не хворий, під судом і слідством не був.

Мав сім'ю: дружину Людмилу Іполитівну (дівоче прізвище — Стрельбицька, дочка священика), сина Анатолія — півтора року, доньку Таїсу — 12 років, тещу Людмилу Михайлівну — 65 років, попівну. Брат Семен, 1898 р. народження, проживав у с. Якимівка Оратівського району Вінницької області, працював бухгалтером на спиртзаводі, другий брат Федір і сестра Параска, 1894 р. народження, мешкали в с. Годи, на той час у Західній Україні, що перебувала в складі Польщі, тобто за кордоном[4].

Вже одне перебування родичів за кордоном вважалося злочином, і тих, хто їх мав, як правило, запроторювали у концтабори або розстрілювали, звинувачуючи у шпигунстві. Вінницькій області це особливо притаманне, оскільки вона була прикордонною і в ній мешкало багато громадян, яких порозкидала імперіалістична, а потім громадянська війна, і безліч родин опинилися у різних країнах.

9 січня на першому допиті, який проводив уповноважений особливого відділу держбезпеки Бредихін, Медведюк пише, що народився у сім'ї коваля, який працював у поміщика Беньківського.

До 1914 р. Микола теж трудився на різних роботах у поміщиків, а коли розпочалася імперіалістична війна, пішов добровольцем в австрійську армію. Мав чин рядового, був денщиком. В 1916 р. потрапив у полон до росіян. Відправили в Дарницю, потім у Пензу і згодом — у Симбірськ, де перебував до серпня 1917 р. і звідки й повернувся додому.

Під час окупації України австронімецькими військами Миколу заарештували як дезертира і відправили до Львова. Завдяки революції в Австрії його звільнили із в’язниці 3 листопада 1918 р. В березні 1919-го він повертається в Україну, де тоді діяли війська УНР та російські білогвардійці**.** Медведюк наголошував, що в жодній з цих армій не служив, бо почав працювати в райспоживспілці — займався закупівлею.

У 1920 р., коли Україну зайняли червоні, його направили у продгрупу. Вісім місяців Медведюк «викачував» хліб і за власним бажанням повернувся до попередньої роботи. Відтоді він безвиїзно мешкав в Бершаді, працюючи то на цукрозаводі, то у нафтосиндикаті, то у заможних селян.

На допиті Микола зазначав, що листувався тільки з сестрою Параскою Семенюк, а з братом — ні, бо Федір не хоче віддати сестрі половину землі, якої всього півгектара. На цьому й закінчився перший допит, протокол якого власноручно записав Бредихін[5]. Втім, уповноважений ще двічі допитував його — 14 і 21 січня, одначе Микола «никаких новых показаний не дал»[6].

Це не завадило уповноваженому 21 січня зачитати вагарю постанову, в якій занотовано: «…Произведенными следственными действиями установлено, что Медведюк распространял антисоветскую агитацию путем обращения в письменном виде к закордонным организациям о помощи ввиду, якобы, тяжелой жизни в СССР», Постанову підписав звинувачений з твердою припискою: «Виновным себя не признаю»[7].

Звинувачення зліплене, і тепер були всі підстави вибивати під нього особисті зізнання.Через чотири дні — 26 січня — Медведюк знову на допиті. І другим запитанням, яке задав йому Бредихін, було: «Обращались ли Вы к ним (до сестри і брата) с просьбами об оказании Вам материальной помощи?» Третім: «Обращались ли Вы к кому-либо другому за границей об оказании Вам помощи?»

Звичайно, Медведюк ні до кого не звертався і навіть не відав про закордонні організації, що надавали допомогу. Однак Бредихін ставить наступне запитання: «Кто из Ваших знакомых получает денежную помощь из-за кордона?» І тут несподівано вигулькнув «перший гріх» Медведюка. Виявилось, 1933 р. його теща отримала з Америки 100 доларів, які, мабуть, були для них дуже доречними у той голодний рік, бо частину валюти їй видали у «торгсині» бонами, а решту радянським грішми.

Цікава історія їх отримання. Тесть був священиком і ще до революції застрахував своє життя на 5 тис. карбованців не то в Києві, не то в Москві у Нью-Йоркському відділенні страхового товариства. В 1920 р. тесть помер. У 1925 чи 1926 р. в газеті «Известия» з’явилося оголошення, що особи, які мають страхові поліси (Бредихін писав «полюси»), можуть здати їх у Московське посередницьке бюро взаємного кредитування для отримання грошей. Того ж року теща переслала поліс. І ось через 6–7 років неждано-негадано — долари…

Після цього «злочинного» факту несподівано спливає «другий гріх» Медведюка. На запитання Бредихіна, чи не звертався він по допомогу до польського консула, Микола зізнається (бо ж вилучили два листи), що в 1927 р., на третій рік перебування

без постійної роботи, він написав листа консулу з проханням посприяти поверненню в Польщу. Надійшла відповідна анкета. Не зміг, не примусив себе заповнити лише одну графу, чи повністю визнає польський уряд. І від'їзд не відбувся[8].

Наступний допит — 29 січня. Бредихін цікавиться: «Расскажите, чем Вы занимались до момента добровольного ухода в армию, в 1914 г., проживая в Галиции?», і Медведюк розповідає, що до восьми років пас худобу заможних селян, опісля працював у поміщика Мильчука Йосипа, що жив у с. П'ядики Коломийського повіту. Працював у нього до 1914 р., навіть молотобійцем у його кузні.

До речі, Микола ніде не вчився — опанував грамоту самотужки та з допомогою, за дріб'язкові послуги, вчителя Миколи Бенеша. Водився з сільською молоддю, яка теж працювала в полі, і сільськими гімназистами, що приїздили додому на канікули. Відвідував читальню «Просвіти», був членом спортивної «национальной украинской организации» «Січ», де, крім фізичних вправ, проводилось читання українських книг «с целью украинизации». Отже, Медведюк виявився свідомим українцем.

З початком імперіалістичної війни в Галичині створили польські легіони. Тоді українська громада сформувала свій полк «для завоевания своих национальных прав». Дали йому наймення Перший полк січових стрільців. Командиром призначили Косака Григорія. Чисельність — близько 2 тис. чоловік. До нього й вступив Медведюк, а не в австрійську армію.

До 1916 р. полк брав участь у боях проти російських військ у Карпатах. Та під Бережанами майже всі потрапили у полон. Спочатку Микола був стрільцем, а потім — денщиком ад'ютанта командира батальйону — лейтенанта Петра Федоровича Дідушка, галичанина з с. Княже Золочівського повіту.

Медведюка з дев'ятьма денщиками та 70-ма офіцерами полку вивезли у Симбірський табір. Звідти у серпні 1917 р., після Лютневої революції, він виїхав в Україну й поселився у Бершаді, де працював робітником на складі оптової закупівлі до вересня 1918 р. Україну тоді окупували австро-німецькі війська. І поліцейський офіцер Томашевський Карпо заарештував Миколу як дезертира.

Його вивезли у Львів, а потім у Стрий, де він захворів і лежав до 3 жовтня 1918 р. у лікарні й водночас перебував під арештом, поки не спалахнула революція в Австрії. З лікарні приїхав у рідне село Годи і протягом двох тижнів жив у батьків, брав участь у виборах керівників нової громади. Потім вступив рядовим на службу в польову жандармерію села. Лише місяць попрацював на цій посаді і був заарештований за втручання у справи громади: намагався відібрати печатку із зброєю в руках у старих керівників громади.

Під вартою Медведюк просидів 21 добу. Визволив його Горук, з яким був на фронті і в полоні, призначений урядом Галичини головою комісії, що перевіряла в'язнів у тюрмі. Побачивши у камері Миколу, він одразу наказав звільнити його, згодом їхати у м. Станіслав і вступити до школи польової жандармерії. Невдовзі, у лютому 1919 р., близько 200 курсантів школи під командою капітана Федька (Федевича) вирушають в Україну.

Молодих галичан прикріпили до полку «охорони українського порядку», і вони виконували функції міліції, підпорядковані командуванню армії УНР. Медведюк встиг побувати у Вінниці, Житомирі і Кам'янці-Подільському. Захворів на тиф, і його

відправили у м. Старокостянтинів, який у червні 1919 р. зайняли війська червоних. Коли видужав, більшовики дозволили йому виїхати у Бершадь до нареченої[9].

На допиті 2 лютого уповноважений Бредихін поцікавився: «Назовите лиц, служивших с Вами в полку сичевых стрельцов, находящихся в настоящее время на территории СССР, с кем из них Вы поддерживаете связь и характер этой связи?». І ось тут вперше Медведюк називає прізвище Ірчана. Дослівно: «Ирчан Мирослав — служил в УСС (українські січові стрільці) рядовым. Не видел я его с 1920 года, когда он ко мне приезжал в г. Бершадь, где он был в Галицейской армии. Кем он был, не знаю. До 1929–39 года об Ирчане я ничего не знал, как однажды, читая журнал «Західна Украина», который я случайно купил в киоске, увидел там фамилию Ирчана, как ответственного редактора. Тогда же я завел с ним переписку. Писал я ему до четырех писем, а от него получил не более двух. Переписка носила товарищеский характер, где я ему упоминал о его некоторых произведениях, помещенных в журналах и отдельных книжках. Знаю Ирчана еще до военной службы, т.е. он жил в Галиции в 4-х верстах от меня. В последний раз я писал Ирчану месяцев 6-ть тому назад, но ответа не получил. О местонахождении его в настоящее время мне ничего неизвестно» (підкреслив речення Бредихін)[10].

У Медведюка був вилучений лист М. Ірчана, надрукований на машинці, але з його підписом.

«м. Харків 19.XII.29.

Дорогий Товаришу Микольцю!

Дуже щиро дякую за теплого листа. І одночасно вибачайте, що застав Вас чекати довго на відповідь, але по-перше, я їздив в Київ по справах, а по-друге, — дуже зайнятий. Все-таки, хоч коротко, але відписую Вам, щоб Ви не подумали, що я з тих «головотяпів», що гордяться та погорджують другими, особливо хорошими товаришами.

Надто довго ми вже не бачилися. Ще на початку 1920 р. Боюся, що не впізнаєте мене, як зустрінемося, бо я страшенно змінився, полисів, словом — покотився через тридцятку і кочуся далі. Інша річ що багато пережив за останніх 10 років, як тут в час громадянської війни, так і за кордоном в умовах капіталістичного світа, де я цілий час працював активно в робітничих організаціях і для робітничих мас. Безумовно, всі ці переживання дуже відбилися на мойому здоровлю, але з другого боку, я дуже багато скористав, навчився, бачив всякої всячини, та набув величезного життєвого досвіду. Тому й не жалію того, що проволочився світами.

З Ткачуком я говорив. Він каже, що дійсно на одного листа він Вам не вспів відписати, але на другого відписав. До речі, в нього був за цілий літній період дуже тяжкий час, мав він великий клопіт, який завдавав йому чимало турбот і тільки цього місяця він виліз з нього. Біля мене, окрім маси масенної праці, більше нічого нового. Ще й досі погано в мене з помешканням, і хоч маю вже в кишені ордер на вигідне помешкання, то не можу переходити, бо люди, що живуть там, ще не вибралися. Може, за який тиждень — два.

Не дивуйтеся Микольцю, якщо я часом надто запізнюся з відповіддю Вам чи братові, і не пояснюйте це погано. Вас обох, я ніколи не забуватиму, але в мене, окрім праці, є ще й переписка з багатьма людьми з України й Європи та Америки і не всім вспіваю я

відписувати. Вам же час від часу відпишу і буду дуже радий, якщо Ви не забуватиме і будете писати мені теж час від часу і обов'язково хоч би коротко сповіщати будете як біля Вас. Ще раз кажу, дуже радий я, що Ви найшли мене з братом.

Міцно і щиро-найщиріше тисну Вашу руку і чекатиму знову від Вас листа.

Ваш М. Ірчан».

Отже, вони справді були близькими друзями ще з дитинства, оскільки Андрій Баб'юк (Ірчан) народився і жив у с. П'ядики, де довгий час працював Медведюк у поміщика Мильчука. На жаль, Бредихін не розпитав його докладніше про знайомство з майбутнім письменником, про приїзд у Бершадь. Проте, знаючи про це (свідчив вилучений лист М. Ірчана), він мав терпіння не поцікавитись їхніми стосунками на першому і наступних допитах, поки Медведюк сам не сказав.

Це стало «третім гріхом» у звинуваченні.

З обласного управління НКВС летить у Київ запит:

Нач. УСО Упр. Гос. Безоп. НКВД УССР. гор. Киев.

ОБ ИРЧАНЕ.

Обв.(иняемый) Медведюк поддерживал тесную связь с галичанином Ирчаном М. (украинский писатель), осужденный за контр-революционную националистическую работу по делу «УВО» («Українська військова організація»).

Просим проверить по Вашим учетам и соответствующую справку вложить в дело обв. Медведюка.

Уполномоченный ОО УГБ
11 марта 1935 года
№ 750455.
г. Винница» /Золотушкин/

Надійшла відповідь:

«Справка

Ирчан-Бабюк Мирослав Дмитриевич участник контр-революционной организации «УВО» постановлением Судтройки при Коллегии ГПУ УССР от 28.02.34 г. заключен в концлагерь сроком на ДЕСЯТЬ лет.

Нач. 1 отделения ОО УГБ НКВД УССР и УВО
Уполномоченный ОО
19 марта 1935 г. /Блюман/
г. Киев»[11]. /Стародубцев/

Як тепер з'ясувалося, Микола Медведюк не отримав листа від М. Ірчана через арешт і ув'язнення останнього. А тим часом бершадський слідчий УНКВС Вайнер ретельно збирає додатковий «компромат»…

На останньому короткому допиті 2 березня 1935 р. Бредихін в кінці питає: «В чем, Медведюк, Вы себя признаете виновным в предъявленном Вам обвинении?» І почув

у відповідь: «Ни в чем себя не признаю»[12]. Мужньою людиною виявився колишній січовий стрілець: не зламало ні ув'язнення, ні десять допитів, і нікого не обмовив.

У постанові уповноважений особливого відділу НКВД УРСР Стародубцев від 19 березня 1935 р. звинуватив: «Обвиняемый Медведюк Н.Т. в 1919 г. поступил в Австрийскую полевую жандармерию и был командирован в жандармскую школу. В том же году указанная школа была брошена на Украину в распоряжение командования петлюровской армии.

Имел связь с польским консульством в Киеве и регулярно переписывался со своими родственниками и другими лицами, проживающими в Галиции.

Поддерживал связь с участником контрреволюционной националистической организацией «УВО» — Ирчаном, осужденным на 10 лет. Пытался распространять галицийскую литературу»[13].

Справу Медведюка М.Т. розглядала Особлива Нарада при Народному Комісарі НКВС СРСР 9 липня 1935 р. У витягу з протоколу написано: «Медведюк Николай Тимофеевич, как соц. опасный элемент — заключить в исправтрудлагерь сроком на три года, считая срок с 7.01.35 г.»[14]

Всього на кілька місяців пережив Медведюк свого товариша дитинства: Ірчана розстріляли 9 жовтня 1937 р., а Миколу, теж вдруге «судивши», — 15 лютого 1938-го[15].

Так обірвалося життя двох товаришів — колишніх січових стрільців, які потрапили у жорна сталінського кривавого млина, і лише тепер, коли Україна здобула незалежність, ми можемо сказати правду про найкращих синів її народу.

Примітки:

[1] Державний архів Вінницької області. — Ф. Р–6023. — Оп. 4. — Спр. 23561. — Арк. 2.
[2] Там само. — Арк. 3.
[3] Там само. — Арк. 5.
[4] Там само. — Арк. 4.
[5] Там само. — Арк. 7–8 зв.
[6] Там само. — Арк. 9.
[7] Там само. — Арк. 10.
[8] Там само. — Арк. 1112 зв.
[9] Там само. — Арк. 13–16 зв.
[10] Там само. — Арк. 17–18.
[11] Там само. — Арк. 44.
[12] Там само. — Арк. 32 зв.
[13] Там само. — Арк. 46.
[14] Там само. — Арк. 49.
[15] Там само. — Спр. 25127. — Арк. 23.

І. Мельничук

ВИРОК СОВІСТІ

Собчинський Олександр Васильович, 1892 р.н., народився с. Мирне Барського р-ну, поляк, із робітників, малописьменний, головний кондуктор залізничної колії Барського цукрозаводу, одружений, двоє дітей. Арешт. 10.01.1938 р. Звинувач. за ст. ст. 54–4, 54–10 КК УРСР. За рішенням Наркома внутрішніх справ і Прокурора СРСР від 09.02.1938 р. розстріляний 28.02.1938 р. Реабіл.12.10.1957 р. Верховним судом УРСР.

У 1937–1938 рр. по Україні прокотилась потужна хвиля репресій. Більшості із репресованих висували трафаретні звинувачення у так званій «контрреволюційній націоналістичній діяльності, або шпигунстві на користь іноземних розвідок» і держав.

Однією із таких жертв став Олександр Васильович Собчинський. Народився в 1892 р. в с. Мурафа Барського району Вінницької області в сім'ї селянина, який мав свою землю. За національністю поляк. Великої освіти синові батьки не змогли дати. Як сам визнавав в анкеті арештованого, він був «малограмотним». Але любов до землі і до праці батьки йому прищепили. Під час подій 1917–1920 рр. в Україні, як свідчить та ж анкета, у «білих» не служив, правда, і в «червоних» не ходив. Очевидно жовтневий переворот 1917р. політика розкуркулення більшовиків на селі змусили цю людину покинути землю і податися на заробітки в місто. З 1931 р. він працював робітником Барського цукрового заводу, а у 1927–38 рр. займав посаду головного кондуктора під'їздної залізниці.

Проживаючи в місті, мав хату, хлів, корову. Все-таки тяга до землі, до господарювання в цієї людини залишилася. Членом більшовицької партії він не став. Його дружина була домогосподаркою. Мав двоє дітей: 18-річного сина Анатолія, та дочку Раю 1925 р. народження[1].

10 січня 1938 р. з санкції районного прокурора О.В. Собчинського його було заарештовано вдома проведено обшук, під час якого «компромату» не було виявлено, забрали лише паспорт[2]. У постанові на арешт йому висувалось звинувачення в «контрреволюційній націоналістичній діяльності серед населення»[3].

В ніч з 10 на 11 січня 1938 р. відбувся перший допит «ворога народу» в стінах Барського районного відділу НКВД. Цікаво, що уже на ньому фігурував «потрібний» для органів документ: довідка-характеристика видана працівниками сільської ради, де народився арештований. В ній його обливали багном нібито за те, що в свій час він агітував проти колгоспу, що його батько був противником радянської влади, що він «до пари» своїм братам, яких заарештували ще в 1937 р. і т.д[4]. Під час допиту арештованому були висунуті звинувачення в тому, що він приховував свою національність, проводив контрреволюційну агітацію серед односельчан, служив в армії Гетьману, мав зв'язки з денікінцями, поляками, виступав проти колгоспу тощо. Майже всі звинувачення були відкинуті О.В. Собчинським як такі, що вигадані[5].

Тоді слідством були залучені до справи «свідки». Це були односельчани, члени колгоспу В.А. Стрельчук, П.Р. Герасимчук, Л.І. Штан ,О.М. Майданюк. Із матеріалів справи видно, яку інформацію давали так звані «свідки». Наприклад, В.А. Стрельчук

охарактеризував колишнього товариша по колгоспу як «крепкого націоналіста», ворога радянської влади, колективізації, за що його було виключено з колгоспу, тому що «проводив політику на його розвал». Подібними були свідчення й інших односельців[6].

В такий спосіб уже 13 січня 1938 р. після кількоразових багатогодинних допитів було сфабриковано звинувачувальний вирок, за яким О.В. Собчинського визнавали винним у злочинах згідно ст. 54–4, 54–10 карного кодексу УРСР. Всі документи було відправлено на затвердження у вищестоячі інстанції[7].

Підкреслимо той факт, що сам звинувачений визнав свою вину лише частково, більше того, очних ставок зі свідками не було проведено. Вище «правосуддя» не примусило себе довго чекати. 9 лютого 1938 р. рішенням НКВД СРСР і Генерального прокурора СРСР (протокол № 926) О.В. Собчинського було засуджено до вищої міри покарання – до розстрілу. Вирок було виконано 28 лютого 1938 р[8].

Пройшло майже 20 років з того часу, коли в роки «хрущовської відлиги» почалась реабілітація невинно засуджених людей. Ті ж самі люди, які давали свідчення проти Собчинського, тепер заявляли протилежне! Викликаний у жовтні 1956 р. в управління КГБ по Вінницькій області О.М. Майданюк (інших свідків на той час вже не залишилось в живих) повністю заперечував свою причетність до дачі свідчень у 1938 р. Він заявив, що тоді він протокол не читав[9]!

Викликані тоді ж інші свідки, односельчани Собчинського, товариші по роботі найшли в собі мужність не очорнити, а виправдати цю людину! Так, зі свідчень М.У. Левченка, О.Я. Ковалишина та ін. виходило, що це була порядна, чесна і працьовита людина. Ніхто ніколи не чув від нього (як і від репресованих у 1937 р. його братів) антирадянської пропаганди, а тим більше не знали про його антирадянську діяльність[10].

Лише сьогодні, коли впала стіна секретності з архівів КГБ, стає очевидним і зрозумілим, що такі жахливі речі і випадки були непоодинокими… Можливо, таких «свідків» і можна виправдати, адже цілком можливо, що і вони давали свої свідчення під примусом. Страх потрапити на місце арештованого паралізовував волю.

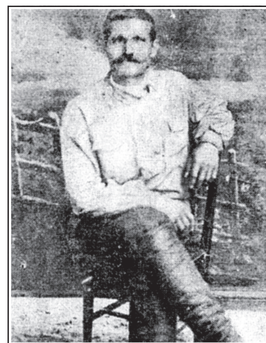
Отож додаткова перевірка справи у 1956 р. Вінницьким управлінням КГБ, свідчення «нових» свідків дали підставу Генеральному прокурору СРСР направити в січні 1957 р. в судову колегію з карних справ Верховного суду СРСР протест у справі «ворога народу» О.В. Собчинського, в якому справа була припинена за недоведеністю звинувачень[11].

Звістку про реабілітацію рідні Собчинського, на жаль, отримали лише в грудні 1990 р…

Примітки:

[1] Державний архів Вінницької області. – Ф. Р–6023. – Оп. 4. – Спр. 6607. – Арк. 6–6 зв.
[2] Там само. – Арк. 5, 6 зв.
[3] Там само. – Арк. 3.
[4] Там само. – Арк. 8.
[5] Там само. – Арк. 9–11 зв.
[6] Там само. –Арк. 12–20.
[7] Там само. – Арк. 21–22.
[8] Там само. – Арк. 23.
[9] Там само. – Арк. 28–32.
[10] Там само. – Арк. 25–27, 33–39.
[11] Там само. – Арк. 51–53 зв.

А. Давидюк

ЯК НИЩИЛИ КУРКУЛЯ

Крук Григорій Платонович, 1889 р.н., народився в с. Дашківці Літинського р-ну, українець, із селян, освіта початкова, без певних занять, одружений, четверо дітей. Арешт 1929 р. За опір діям радянської влади засуджений до 2 років ув'язнення. Вдруге арешт. у січні 1931 р. За постановою Особливої наради колегії ГПУ УРСР засуджений до 3 років ВТТ. Повернувся наприкінці 1934 р. Втретє звинувач. за ст. 54–10 КК УРСР. За постановою трійки УНКВД Вінницької обл. від 20.10.1937 р. розстріляний 25.10.1937 р. Реабіл. 06.06.1989 р. Вінницькою облпрокуратурою.

Настала друга половина серпня 1937 р. Житель села Дашківець Літинського району Григорій Платонович Крук після напруженого дня пізно ввечері збирався уже заходити до хати, коли за огорожею двору попереду нього промайнула тінь та почулося виразне тупотіння ніг. Незабаром звідти донеслося нетихе шепотіння, яке супроводжувалося брутальною лайкою та матюками. Блиснули іскри від кременевого кресала, незнайомці запалили цигарки, трохи постояли і зі словами «ґад», «мироєд» попрямували до села.

Трохи затримавшись на подвір'ї, Крук Г. П. зайшов до хати. Дружина і діти уже давно спали після важкого трудового дня, але йому було не до сну. Міцно зціпивши натруджені пальці рук, він усівся на широкій хатній лаві і задумався над своєю нещасною долею.

Ще молодим 15-річним хлопцем Григорій пішов у найми до місцевого пароха Модеста Стрембицького. Вправно виконував різні роботи у великому господарстві попа, жодної роботи не цурався. Усе у нього виходило добре. Піп за своєю натурою був людиною справедливою, нежадібною. Доброзичливо ставився до своїх робітників-наймитів, справно та вигідно платив за працю. Але особливо до вподоби йому був Григорій — високий, міцний статурою, веселої вдачі хлопець, який ріс на очах та ставав все кращим. Мав чудовий голос, знав багато пісень.

Не приховуючи свого захоплення роботящим наймитом, священик Стрембицький всіляко сприяв його моральному та духовному росту. Освітою найманих займалася попівська дочка, і незабаром Григорій умів добре читати, писати та рахувати. До 20-річного віку він став найграмотнішим серед своїх ровесників, добре читав релігійні книги, регулярно відвідував церкву. А коли прийшла пора кохання, повінчався з молодою сільською дівчиною Марією, яка стала його вірним помічником до останніх днів життя. Жили у мирі, злагоді, мали 12 дітей[1].

Події 1917 р. та громадянської війни в Україні мало що змінили в житті Григорія. Він, як і раніше, сумлінно працював, складав гроші, не приставав ні до білих, ні до червоних. Після 1921 р., коли комуністична партія та радянська влада взяли курс на нову економічну політику, Г.П. Крук був готовий втілити її у власне життя. Маючи зароблені гроші, він поступово скуповував землю, обзаводився худобою, власним реманентом. До 1931 р. він уже мав у своєму користуванні 12 десятин землі, троє коней, 4 голови великої рогатої худоби, 9 овець, 7 свиней і весь сільськогосподарський реманент[2]. Вдячний батюшка Стрембицький подарував своєму наймитові урочище, яке й до сьогодні в с. Дашківцях люди називають «дачею».

Тут, на «дачі», яка знаходилась приблизно в 2-х кілометрах від Дашківець, Григорій збудував будинок, завів міцне господарство. Таких випадків, коли в ході НЕПу бідні, але трудяги, ставали заможними селянами, в Україні було багато. Ці люди усією сім'єю трудилися вдень і вночі, вміло використовували переваги ринкових відносин. Все це співпадало з вимогами НЕПу, не порушувало радянських законів.

На власній землі Г.П. Крук працював завзято, бо сподівався, що вона перейде у власність його нащадкам. Сільськогосподарський інвентар та машини після роботи були витерті, змащені і зберігалися в будівлях від негоди. Худоба у Г.П. Крука була своєчасно нагодована, напоєна, видоєна.

На початку 1928 р. в радянській державі виникла зернова криза. Скорочення державної заготівлі хліба внаслідок неврожаю 1927 р. створило загрозу планам промислового будівництва в країні, ускладнило економічне становище, загострило соціальні конфлікти і в місті, і на селі. Держава встановила надто низькі закупівельні ціни на товарний хліб — селяни у відповідь почали його приховувати. Все це призвело до збоїв постачання зернових на ринок, швидкого зростання цін на хліб в ході заготівельної кампанії.

Сталін та його прибічники в політичному керівництві вдалися до зламу НЕПу та широкого застосування надзвичайних заходів, пов'язаних з насиллям над селянством. Надійшли підписані Сталіним директиви з погрозами на адресу партійних керівників та вимоги «підняти на ноги партійні організації, вказавши їм, що справа заготівлі є справою усієї партії», що «в практичній роботі на селі віднині робиться наголос на завданнях боротьби з куркульською небезпекою». Після таких вказівок почалося закриття ринків, проведення обшуків по селянських дворах, притягнення до суду власників не тільки спекулятивних хлібних запасів, але й досить помірних залишків у середняцьких господарствах. Суди автоматично виносили рішення про конфіскації як товарних залишків хліба, так і запасів, необхідних для виробництва та споживання. Забирали навіть інвентар. Арешти в адміністративному порядку та тюремні запроторення за вироками судів довершують картину свавілля та насилля, які переживало село взимку та навесні 1928 р. Справа доходила до «рукоприкладства», фізичного насилля. Нарешті, в хід пішла стаття 54–10 КК УСРР (контрреволюційна агітація), вона застосовувалася проти тих, хто насмілювався засуджувати насилля.

Не обминули ці події і Дашківець. Тепер, сидячи у хаті за столом, Г.П. Крук одного за другим згадував різних представників із районного центру — партійних, державних, із ГПУ, які засиджувалися у селі, влаштовували різні зібрання, обіцяли та залякували мешканців села. Нормою на селі стали повальні обшуки та арешти, конфіскація хліба та тюремні ув'язнення. Як грамотний господарник, який нажив своє майно важкою власною працею, Г.П. Крук не міг спокійно спостерігати, як грабують селян. Коли навесні 1928 р. партійці влаштували загальні збори з питання самообкладання, він сміливо виступив і заявив: «Ніякого самообкладання ми приймати не будемо і платити не зобов'язані»[3]. Після цих слів він демонстративно вийшов, а за ним вийшли усі селяни. У 1929 р. заступився за односельчан під час землевпорядних робіт. Його підтримали жінки, які влаштували так звану «волинку», а землевпорядникам ледве вдалося втекти із села[4]. За справедливий опір діям радянської влади в 1929 р. Г.П. Крук був засуджений на 2 роки тюремного ув'язнення і направлений на будівництво Дніпровської ГЕС.

Сидячи у хаті, згадав Григорій Платонович трагічні дні 1930–1931 рр., як жадібно читав газети, які потрапляли до рук. Повідомлення з Кремля надходило одне страшніше іншого. «Ми, — заявляв Сталін, — маємо ворогів внутрішніх. Ми маємо ворогів зовнішніх. Про це не можна забувати жодної хвилини.» Стало зрозуміло, що основним із засобів подолання труднощів партійне керівництво вважало знищення «ворогів», зокрема заможних селян.

Незважаючи на те, що більшовицька пропаганда на сторінках газет постійно повторювала, що колгоспи створюються найбільш свідомою частиною бідноти і в цілому на добровільних засадах, становище в Дашківцях, як і в інших селах, було іншим. В основному мали місце факти бюрократичного планування зверху, «розверствування» завдань, «ударних кампаній», нереальних обіцянок постачання технікою, забезпечення агрономічною допомогою тощо. Як виявилося, це було лише пропагандою.

В селі не всі селяни жили однаково. Працьовитіші і господарі були заможніші за бідняків, серед яких було багато ледарів і п'яничок. Молода радянська влада робила ставку саме на бідняків, призначала їх на керівні посади. Ось і тепер у колгосп у першу чергу потягнулися нероби, ті, хто прагнув розбагатіти на чужому.

На початку 1930 р. в Дашківцях, як і в інших селах країни, з'явилися нові визискувачі — представники районної партійної та радянської влади, слідчий НКВД. Спираючись на різні постанови та інструкції ЦК ВКП(б), ЦК КП(б)У та місцевих партійних органів про темпи колективізації, вони розгорнули шалену агітаційну та пропагандистську роботу про райське життя в майбутніх колгоспах. Але агітація і пропаганда мало що давали. Більшість селян вичікували, до нових форм органі-зації праці ставилися недовірливо. В слідчій справі є такі свідчення одного зі свідків. «В 1930 році Крук у себе вдома в січні місяці зібрав збори куркулів та церковників, де обговорювали методи боротьби проти колективізації. Крук говорив, що необхідно підготувати все населення, щоб воно ні в якому разі не вступало в колгосп, а ті, які подали заяви, щоб терміново забрали свої заяви про вступ в колгосп, бо в колгоспі усі пропадуть як мухи»[5]. Навесні 1930 р. Г.П. Крук відкрито виступав на зборах проти створення колгоспу, сміливо заявивши, що колгоспи — це панщина[6]. На закінчення виступу він закликав односельчан не вступати в колгосп. Боротьба на селі загострювалася. Діючи за принципом «Хто не йде в колгосп, той ворог радянської влади!», партія ще влітку 1929 р. прийняла рішення про заборону приймати в колгосп «кулацькі» господарства. З поведінки приїжджих уповноважених, особливо з їх виступів на сільських зборах, Г.П. Крук та інші заможні селяни відчули прагнення пересварити селян, повністю відокремити «куркулів» і протиставити усім односельчанам, викликати загальну злість до «куркулів».

Згадався трагічний січень 1930 р. До рук потрапила газета «Правда» за 11 січня 1930 р., яка розпочиналася передовою статтею «Ликвидация кулачества как класса становится в порядок дня». В ній прозвучав заклик «объявить войну не на жизнь, а на смерть кулаку, и в конце концов смести его с лица земли». В середині січня з'явилася постанова ЦК ВКП(б) «Про заходи по ліквідації куркульських господарств в районах суцільної колективізації». Після цього на селі розпочалася конфіскація засобів виробництва, худоби, господарських та житлових будівель. На місцях створювалися

так звані експертні комісії, для яких ставилося завдання провести описи майна, оцінювати його та здійснювати його розпродаж.

Наприкінці 1930 р. до двору раптом зайшли члени Літинської експертної комісії в супроводі місцевих активістів. Усі разом вони безцеремонно, не звертаючи уваги на сумну постать господаря та жалібний плач великої сім'ї, почали нишпорити в хаті, хліві, клуні, на горищах. Все стягнули на середину двору, де робили опис усього майна.

Після приходу непрошених гостей, двір став пустим, мов після сарани. До колгоспного двору забрали коней, велику рогату худобу, вівці, свині, весь сільськогосподарський інвентар, молотарку, 40 возів конюшини, конфіскували подаровану попом «дачу» і разом з нею 12 десятин землі, будинок та інші господарські будівлі[7]. За одну мить перед лютою зимою величезна сім'я залишилася пограбованою радянською владою до ниточки, без хати та засобів існування. Незабаром розібрали й хату, перевезли на подвір'я колгоспу і збудували з неї контору колгоспу, пізніше вона використовувалася як молочарня. Натомість Круку Г.П. виділили клаптик землі на двох горбах. Він купив хату у сусідньому селі, перевіз її до Дашковець, поставив на новій садибі. Десь далеко в душі, незважаючи на горе, радів, що залишився жити разом з сім'єю: його «розкуркулили», але не вислали до Сибіру, як це трапилося з іншими заможними односельчанами.

Та «радість» була короткою. В холодну зимову ніч 1931 р. до хати знову завітали непрошені гості. Коротко наказавши «Збирайтеся!», вони арештували Г.П. Крука. За постановою Особливої наради колегії ГПУ УРСР він був звинувачений у контрреволюційній діяльності і засуджений до 3 років виправно-трудових таборів. Покарання відбував у далекому Архангельську. Але тут знову виявилася його роботяща вдача. Виконуючи норми ГУЛАГу (а вони завжди були непомірно великими), Г.П. Крук «підробляв» в «позаурочний» час у місцевих жителів, щоб вислати грошей або посилку для сім'ї. Факт цей унікальний для історії поселенців ГУЛАГу, які, як правило, ледве зводили кінці з кінцями, помирали в концтаборах від голоду. А тут раптом ще й посилку чи гроші додому висилає!

Від нових в'язнів, що прибували до Архангельська з України, Крук довідався про страшний голод, який охопив його рідну землю в 1932–1933 рр. Але не знав бідолашний, в якій скруті перебуває сім'я, які муки вона терпить від партійних та радянських активістів с. Дашківець. Завідувач поштового відділення, місцевий активіст Яворський Мехтодь, сподіваючись, що Крук Г П. до села уже ніколи не повернеться, привласнив собі значну суму грошей, власноручно розпечатував посилки, забирав харчі, а то і всю посилку, заявляючи дружині: «Ви куркулі. Вам нічого не положено!»

Ще страшнішими були інші партійні та радянські активісти с. Дашковець, які в 1932–1933 рр. були об'єднані в так звані «штаби», мета яких полягала в тому, щоб вилучити в селян якомога більше хліба, або точніше — весь хліб. Таких штабів в селі було сформовано шість. В кожному штабі був представник з району. Головним уповноваженим по хлібозаготівлі від Літинського райпарткому був Семенов — жорстокий грубіян. Селяни поміж собою говорили, що ця людина, напевне, народилася не від жінки-матері, а від самісінького сатани.

На вулиці Токарі, де проживала сім'я Г.П. Крука, нині вулиця Ювілейна, начальником штабу призначили Семененка Івана — кремезного, червонощокого

здоровила. Називали його прокурором, хоч був зовсім неписьменним, не знав жодної літери. Носив коштовну шубу (бекешу), яку забрав у розкуркуленого Руденка. За своєю натурою був великий грубіян та розбишака. Всіх заможних селян називав «гадами» та бив по обличчю і при цьому викрикував: «Бий гада, поки Радянська влада!» Отакий був токарський начальник штабу Семененко Іван, якому знедолені дашківчани дали прізвисько «Торба з маком».

До «штабу» входили представник від комнезаму, голова сільради та багато інших. Були в штабах свої добровільні агенти, донощики тощо.

Господиня хати, у якій тоді був розташований той горезвісний штаб, Жукова Наталка Василівна розповідала: «Цілий день «викачують», тобто грабують, у селян останні «лишки» зерна, але й під виглядом хліба вони забирають у селян картоплю, буряки, квашену капусту та огірки, моркву та квасолю, сушені фрукти, вск що потрапляло до рук. Крім продуктів вони забирали в селян, немовбито за недоїмки грошових податків, одежу, взуття, рядно, полотно, подушки, рушники, чинені й нечинені овечі шкури, вовну, пряжу та інші речі. Вони ламали замки в скринях, де знаходилося дівоче вбрання та різні коштовності — намиста, обручки, хрестики... Ввечері все те, що награбували за день, звозили до штабу, тобто до моєї хати. Тут же розподіляють між собою награбоване добро. Цілу ніч пиячать та гуляють, аж хата трясеться, а мій чоловік цілу ніч вартує, аби хто не підійшов й не подивився, що тут діється... Довго ще гуляли активісти, а потім стріляли з наганів, що їм доручила Радянська влада. Петро Іванович Романюк (голова сільради) ненароком прострілив собі руку. Довго носився з рукою перев'язаною та підвішеною на шиї... Наступав ранок. Лунала команда: «До гадів! Забирай все!».

Не проминули «штабісти» уже давно і вщент пограбовану сім'ю Г.П. Крука Майже кожний лист, що надходив з рідного села, повідомляв про нову жертву у його сім'ї, бо за короткий час від голоду померло п'ятеро дітей — Марія, Олександр, Михайло, Іван, Микола.

Попри страшенний голод та журбу, дотепні селяни склали і співали частівки, які викривали ленінську політику на селі, а також своїх сільських напасників за прізвиськами «Торба з Маком», «Комнезам», «Кипа», «Кабіс».

Ой, встань, Ленін, подивися, що ти наробив,
Наше село ріднесеньке зовсім розорив,
Нема хліва, нема сала, бо комісія забрала.
Подивився, Ленін, сам, як гуляє Комнезам,
Подивився незабаром, як гуляє Торба з Маком,
Подивився Ленін оком, як гуляє Кипа боком,
Подивився попід ліс, як гуляє той Кабіс.

Величезний Дашківський цвинтар, який займає понад два гектари, стоїть сьогодні німим нагадуванням про страшний тридцять третій рік! Без хрестів, безладно розкидані горбики. В багатьох могилах по кілька чоловік, а то й десятки, їх возами перекидали в ями. У живих ледве залишалося сил поховати рідних: де там уже думати про окрему могилу для кожного чи спорядження в останню путь. Вони виходили з

цвинтаря з тяжкою лопатою на плечі і не знали, чи вже завтра самі не залишаться тут назавжди, не зоставивши на поверхні могили навіть імені. Не один дашківчанин в той тяжкий смертний час згадував слова Г.П. Крука, що в колгоспі люди будуть гинути, як мухи.

В далекому Архангельську, де відбував заслання, Г.П. Крук мав доброго товариша, розумного радника серед в'язнів концтабору. Давав він слушну пораду по закінченню терміну ув'язнення: «Григорій, залишайся після терміну в Архангельську. В нашій Україні багато чого змінилося. Зараз тут в неволі легше, ніж там вдома, де панує лютий голод». Але хіба він міг залишити сім'ю в біді?

В кінці 1934 р. Г.П. Крук повертається із заслання до рідних Дашківець. Село наче вимерло. 1800 чоловік померло під час штучного голоду. Решта, хто залишився в живих, ходили наче тіні. Це уже були зовсім інші люди: покірні, мовчазні, залякані. Майже усі були членами колгоспу, а колгоспна праця нікого не збагачувала. Сам колгосп ледве жеврів. Щоб вижити, колгоспники все більше і частіше вдавалися до крадіжок. Після 1933 р., коли вимирали люди, 1934 р. став роком страшенного падежу великої рогатої худоби.

Від пропозиції вступити до колгоспу Г.П. Крук рішуче відмовився. Вважав, що сім'я за рахунок мізерної колгоспної плати не виживе. Продовжував працювати в своїй садибі одноосібно. Знову, як і раніше, працював з ранку до темної ночі. Справи, на його біду, почали покращуватися. В дворі був порядок, усі роботи виконувалися вчасно, ніщо на полі та в городі не пропадало. В неділю та в святкові релігійні дні ніколи не працював. В ці дні біля його воріт збиралася молодь, грали на балалайці та мандоліні.

Становище і поведінка Г.П. Крука дуже лякала сільських активістів, особливо партійний, радянський та колгоспний склад. Його одноосібне господарство давало кращі прибутки, в порівнянні з колгоспниками він жив заможніше. У створених колгоспах праця була примусовою відбувальщиною. Ставлення селян до землі і худоби було не як до своєї. Врожай на колгоспних полях збирали у вісім разів менший, ніж у минулому на «куркульських» землях. Не вистачало кормів для худоби. Крук, навпаки, навіть спромігся кілька разів завезти рештки своїх продуктів до Ленінграду. Саме це й дало підстави для нових переслідувань Г.П. Крука. Його звинувачували у спекуляції, хоча продаж продуктів з власного господарства дозволявся навіть радянськими законами.

Переслідування ставали більш настирливими. Одного дня, щоб ослабити Г.П. Крука, до двору прийшла група місцевих активістів разом з головою сільської ради та головою колгоспу Наконечним з метою конфіскувати корову та теличку. Сподівалися на якусь провокацію, але Григорій Платонович зустрів їх мовчки, лише сказав: «Досить вже вам грабувати. До якого часу ви будете людей мучити? Радянська влада тільки знає, що грабує». Аби не діти, які підняли страшенний плач за своєю годувальницею, активісти добилися б свого, а так їм вдалося забрати тільки корову, теличка залишилася за багатодітною сім'єю.

Але найбільше Г.П. Крука гнітило те, що партійні та радянські активісти встановили цілодобове чергування біля садиби. Відчував, що відбулося якесь не зрозуміле для нього вичікування, протистояння. Марія спала неспокійно: вона була вагітною на

п’ятому місяці і сім’я чекала на 12 дитину. «Боже праведний! Що то воно буде?!» — замислився Григорій Платонович, уже заплющивши в темряві очі.

...Події не примусили довго чекати. 1 серпня 1937 р. Дашківська сільрада направила до райвідділу НКВД характеристику-донос на Г.П. Крука Цей унікальний документ вартий того, щоб його подати в оригіналі зі збереженням змісту, правопису та пунктуації: «Довідка характеристика. Видана ця Дашківською с/р Літинського району в тому, що гр-н села Дашківець Григор Платонович Крук народження 1893 року, дружина його Марія народження 1895, син Василь Григор. Народження 1917 син Степан Григор. Народження 1920 р. дочка Югина Григор. 1922 р. дочка Ганя Григор. 1926 р. син Тодір Григор. Народження 1935 р., по соцстану сам Крук Григор Платонів бувший кулак-експортнік (правильно було б «експертник» — той у кого ліквідовано майно конфісковане експертною комісією — *Авт.)* раскулачен в 1931 році і позбавлен виборчих прав, лише тепер при Новій Конституції має виборчі права, до 1931 року мав в свойому користуванні 12 діс. землі, 3-є коней, 4 шт. великої рогатої худоби, овець 9 шт., свиней 7 шт. і весь с-г інвентар. Крім 12 дес. землі своєї власної, ще орендував 8 діс. в бідняків і де використовував найману працю мав свою власну молотарку якою теж експлоатував найману працю, мав св’язь з попами, куркулями, які теж раскулачені, Коваленком Іваном і Коваленком Мехтодьом, Крім цього Крук Григор П. таємно робив збори в кулака Коваленко Івана де ставив о зриві колективізації, виступав открито против міроприємств Рад-влади на всіх зборах, які зривав з певною метою, за що через НКВД був вислан в 1931 р. за межі УСРР на 4 роки і після відбуття кари в 1934 році повернувся обратно в село. Фізичним суспільно-корисним трудом не займається і з’являється в сучасний мент соціально небезпечний елемент для суспільства про що й свідчиться.

Голова с/р
Секретар»[10].

Як бачимо, довідка носила упереджений, наклепницький характер. По-перше, Г.П. Крук не використовував найманої праці, усі роботи у власному господарстві виконувалися силами його великої сім’ї. По-друге, молотаркою не «експлуатував найману працю», а навпаки, будучи людиною доброю, він давав її в інші господарства — молотило усе село. По-третє, не можна було ставити у вину Круку Г.П. зв’язок з попами, бо він був попівським наймитом, виріс в такому середовищі. По-четверте, безпідставними були звинувачення у зв’язку з куркулями, яких в селі на той час не було. Наприклад, Коваленко Мехтодя в Дашківцях давно вже не було, він був на засланні в Сибіру.

Для органів НКВД, які полювали за своїми жертвами, навіть такий недосконалий документ має велику цінність. 17 серпня 1937 р. співробітник Літинського райвідділу НКВД Мот розглянув матеріали по звинуваченню Г.П. Крука в злочинах, передбачених ст. 54–10 (пропаганда та агітація, заклик до повалення або підриву чи послаблення Радянської влади) Карного Кодексу УРСР, що виявилося в тому, що він, повернувшись із висилки, займався дискредитацією стахановців-п’ятисотенців, чим розвалював трудову дисципліну в колгоспі, крім того, проводив антирадянську агітацію з приводу

господарсько-політичних кампаній. На підставі викладеного Мот ухвалив: обрати запобіжним заходом проти способів ухилитися від суду і слідства щодо обвинуваченого Г.П. Крука утримання під вартою у Вінницькій тюрмі[11].

Фальсифікацію документів Мот розпочав з самого початку справи. Так, наприклад, обшук у Г.П. Крука було проведено і підписано протокол обшуку 17 серпня 1937 р., а ордер на обшук за № 93 було видано тільки 21 серпня 1937 р[12].

Багато упереджень допустився Мот при заповненні анкети арештованого. Наприклад, у графі про соціальне походження записано: «из крестьян-середняков». В графі про соціальне становище до революції теж записано «середняк»[13]. Хоча добре відомо, що Г.П. Крук походив із бідняцької сім'ї, сам наймитував. Чи було це випадковою помилкою? Ставилася мета підготувати справу Г.П, Крука на засідання «трійки», яка, як правило, засуджувала до розстрілу. В спеціальних же інструкціях НКВД рекомендувалося обмежувати арешти робітників, наймитів та деяких інших категорій громадян.

Неправдивим було твердженням анкети, що Г.П. Крук на момент арешту був «крестьянин-кулак»[14]. До серпня 1937 р. він уже був розкуркулений, все його добро конфісковане, багато разів Радянською владою пограбований, мав досить велику сім'ю, яка самостійно трудилася на досить невеликому пісному клаптику землі. Тому не дивно, що Г.П. Крук відмовився підписати фальсифіковану анкету арештованого.

Далі ганебне звинувачення продовжували свідки, за допомогою яких Круку Г.П. приписували різні антирадянські вчинки. Найбільш вживаним звинуваченням проти Г.П. Крука було те, що він нібито агітував знищити сільський актив. Так, наприклад, до протоколу допиту свідка слідчий заносить такі слова: «Взимку 1937 року приблизно в лютому місяці Крук мені сказав, що якби знищити сільський актив, то все було б добре, бо це все вони роблять: зігнали народ в одну кучу і тиснуть, але незабаром будуть інші порядки і тоді ми їм помстимося. Коли я запитав у Крука, які будуть інші порядки, то він мені не відповів. Як видно із слів Крука, він мав на увазі зміну влади». Таке звинувачення було наскрізь брехливим. Г.П. Крук був людиною грамотною, начитаною, двічі відбував покарання, що теж було великою «школою» життя. Тому він добре знав, що в країні справу вершить не сільський актив, а більшовицька верхівка, біди не народжуються в якихось окремих Дашківцях, а приходять з Москви. Якщо навіть якісь думки і мав щодо сільських активістів, то ніколи ними не поділився б з такою людиною, якою був свідок.

Особливої уваги при цьому слідчий надав підбору свідків, які складалися із сільських активістів, сексотів ЧК та інших людей сумнівної репутації. За їх допомогою фальсифікувалися протоколи допитів, підтасовувалися факти, зводилися наклепи на Г.П. Крука та членів його сім'ї.

Усі протоколи допитів мають однакову структуру: спочатку в них йдеться про діяльність Г.П. Крука до вислання в Архангельськ, друга половина — про нібито ворожу діяльність після повернення із заслання. При цьому слідчий усім свідкам обов'язково ставив упереджені запитання, як, наприклад: «Что Вам известно о контрреволюционной деятельности Крука?», або «Скажите, какую контрреволюционную агитацию Крук проводил после возвращения из ссылки?».

У слідчій справі Г.П. Крука міститься сім протоколів допитів, із них — лише один протокол допиту самого Г.П. Крука: 6 вересня 1937 р. в присутності Мота його допитав

начальник Літинського райвідділу НКВД молодший лейтенант держбезпеки Рохленко. На всі обвинувальні запитання Г.П. Крук дав категоричну відповідь, що контрреволюційною діяльністю він не займався, провокаційних чуток не розповсюджував. Особливу прудкість проявив слідчий при звинуваченні Г.П. Крука в антиколгоспній агітації. Для досягнення своєї мети слідчий залучив найбільш мерзенних свідків. Один із них — Слободинський Максим Якович, відомий на все село нероба, найлінивіший із колгоспників, підпалювач чужих господарств, набрехав слідчому: «Повернувшись із заслання в 1934 р., Крук знову зайнявся контрреволюційною агітацією. В 1936 р. Крук на вулиці біля свого будинку говорив у моїй присутності, що в колгоспі немає потреби працювати, бо все рівно отримують по 200 грамів на трудодень. Якщо б колгоспники були б не дурні, то колгоспу давно вже не було б і господарювали б постарому»[16]. Ця заява супроводжувалася іншими брехливими вигадками, наклепами. Будучи сам злодієм, свідок безпідставно, без будь-яких доказів звинувачував Крука в крадіжках тощо.

Невпевнено серед односельчан почував себе сільський активіст, комсомолець Волинець Григорій Васильович. Надто багато жвавості проявляв він, коли разом з головою сільради, головою колгоспу та іншими активістами безцеремонно вривалися в чужі двори, забирали корову, телят, різний інвентар. Причини висували різні, здебільшого абсурдного характеру. Наприклад, у Г.П. Крука в травні 1937 р. грабіжницька група активістів знову забрала корову нібито «за невиконання сільськогосподарських політкампаній».

Тепер, коли Г.П. Крук постав перед слідством, знову згадали про запального комсомольця Волинця Г.В., і він виправдав довіру слідчого, наговоривши всякого «компромату» на Г.П. Крука. Наприклад, у протоколі допиту зі слів Волинця записано: «Вернувшись із заслання, Крук в 1935 р. знову зайнявся контрреволюційною агітацією. Весною 1936 р. в період підготовки до проведення весняного сіву Крук разом зі своїм сином Василем придумали анекдоти, які компрометували стаханівський рух у сільському господарстві — п’ятисотенниць та двохсотенниць. За це син Крука Василь був засуджений на 6 місяців примусових робіт, а сам Крук як головний зачинщик, не притягувався»[17].

Правда полягає в тому, що не Г.П. Крук був при цьому головним зачинщиком, а колгосп, або, вірніше, його актив. В колгоспі дорізали доходящу, палу коняку, яку розподілили між окремими колгоспниками. По селу пішли анекдоти з приводу того, що кому дісталося: «Голова і зуби, бо хлопців любить», «Кишки, щоб ходив до дівчат навпрошки» і т. п. Склали їх і говорили інші люди, а тепер, скориставшись нагодою, приписали Крукам. Мав необережність повторити серед молоді анекдоти Василь, за що відпрацював шість місяців на будівництві місцевої школи[18].

Слідчий за допомогою своїх свідків будував слідчу справу так, що вина Г.П. Крука в тому, що біля його воріт грала музика, співала молодь тощо. Особливо в цьому постарався свідок Олексієнко Петро Якович. Дещо повторюючи попередніх свідків, Олексієнко П.Я. заявив слідчому: «В період весняної посівної кампанії 1937 р. Крук у моїй присутності говорив: «В колгоспі немає рації працювати, бо я не працюю в колгоспі, а краще живу, ніж колгоспники». Під час збиральної кампанії 1936 р., особливо в недільні дні, Крук із своїми синами влаштовував музику на вулиці з метою відвернути

колгоспну масу від роботи в колгоспі, а збираючи її біля себе, розповсюджувати на неї свій вплив»[19]. Отож не тільки церкви, а й музики боялися колгоспні активісти.

Не обійшлося у слідчій справі без залякування майбутньою війною. Виконати це складне, але актуальне у ті роки завдання слідчий доручив одному свідку. При цьому враховувалася його безграмотність, політична обмеженість. При усіх цих вадах свідок користувався в середовищі сільського активу довірою. З легкої руки активістів він без докору сумління поселився і жив у господарстві розкуркуленого односельчанина. Отож, гріхи мав великі і це добре враховував слідчий, тому в протоколі читаємо: «В лютому місяці 1937 р. Крук у себе вдома розповідав цьому колгоспнику про те, що Радянську владу інакше не знищити, як через шлях війни. При виникненні війни, яка уже незабаром розпочнеться, усі репресовані виступлять проти влади і в першу чергу необхідно знищити весь актив села. «Незважаючи на те, що нас порозсилали на північ і в Сибір, — цитує Олексієнко І.А. слова Г.П. Крука,— ми в потрібний час зберемося усі як один і доведемо, як властвувати та господарювати»[20]. ...У травні місяці 1937р. Крук разом з репресованими Слободинським Феодосієм Михайловичем, Руденко Ганною Іванівною приїхали із Літина з Слободинським Кузьмою Фадєєвичем і зайшли до останнього, де Крук говорив, що нам потрібно бути готовими до боротьби з сільським активом, бо з усього видно, що незабаром буде війна, а при виникненні війни в першу чергу потрібно знищити сільський актив. Це я повністю підтверджую»[21].

На підставі сфабрикованих свідчень помічник оперуповноваженого управління держбезпеки Літинського райвідділу НКВД молодший лейтенант Яхимович 7 вересня 1938 р. представив по інстанції обвинувальний висновок на Г.П. Крука. Цікаво, що в цьому документі Крук подається як «кулак, раскулаченный в 1929 г.» Далі один за одним перераховуються обмовлення свідків. Повідомляється, що Г.П. Крук «виновным себя в изложенном не признал»[22]. Слідча справа передавалася на розгляд трійки при Вінницькому обласному управлінні НКВД — неконституційного органу, до якого входили начальник управління, секретар Вінницького обкому компартії та прокурор області. Трійки виносили, як правило, смертні вироки.

20 жовтня 1937 р. трійка розглянула слідчу справу і постановила: Г.П. Крука — розстріляти, а майно, яке йому особисто належало, конфіскувати. В слідчій справі зберігся такий документ: «Выписка из акта. Постановлением Тройки УНКВД по Винницкой области от 20 октября 1937 г. о расстреле Крука Григория Платоновича приведено в исполнение 25 октября 1937 г. в 24 часа. Нач. 8 отд ВОУ НКВД сержант госбезопасности Перепеляк»[23].

Ось і все, що залишилося від живої роботящої людини, яка загинула лише за те, що мала свою власну думку, хотіла господарювати по-своєму, а не в колгоспах, які нав'язували селянам більшовики. Даремно родичі під час німецьких розкопок у Вінниці в 1943 р. намагалися знайти тіло розстріляного. Воно зникло серед трупів майже 15 тисяч розстріляних у Вінниці органами НКВД у довоєнний період.

Минали роки за роками... Поступово розпадалася велика родина Г.П. Крука. П'ятеро дітей, як було сказано вище, загинули під час голодомору 1933-го, в роки війни з німцями загинув Василь. Інвалідом другої групи повернувся з війни Степан. В різних кінцях села Дашківець проживають дочка Югина, мати шести дітей, та

син Федір — колишній бригадир колгоспу, голова сільської ради. На батьківській садибі залишився жити найменший син Дмитро, який був дванадцятою і вкрай неспокійною дитиною. Народився Дмитро 28 жотвня 1937 р., тобто через три дні після розстрілу батька. Саме йому через утробу матері передавалися усі хвилювання, пов’язані з арештом, слідством та розстрілом Г.П. Крука. Після всього пережитого вагітною жінкою не всяка дитина буде спокійною!

***Примітки*:**

[1] Роберт Конквест. Жнива скорботи. Радянська колективізація і голодомор. — Київ, 1993. — С. 114.
[2] ДАВО. — Ф. Р. — 6023. — Оп. 4. — Спр. 19569. — Арк. 4 зв.
[3] Там само. — Арк. 5.
[4] Там само. — Арк. 13.
[5] Там само. — Арк. 12.
[6] Там само. — Арк. 13.
[7] Там само. — Арк. 5–5 зв.
[8] Роберт Конквест. Жнива скорботи. Радянська колективізація і голодомор. — Київ: Либідь, 1993. — С. 114.
[9] ДАВО. — Ф. Р. — 6023. — Оп. 4. — Спр. 19569. — Арк. 11 зв.
[10] Там само. — Арк. 5–5 зв.
[11] Там само. — Арк. 1–1 зв.
[12] Там само. — Арк. 2–3.
[13] Там само. — Арк. 4.
[14] Там само. — Арк. 4.
[15] Там само. — Арк. 7 зв.
[16] Там само. — Арк. 13 зв.
[17] Там само. — Арк. 14 зв.
[18] Там само. — Арк. 14 зв.
[19] Там само. — Арк. 12 зв.
[20] Там само. — Арк. 9.
[21]Там само. — Арк. 9 зв.
[22] Там само. — Арк. 15.
[23] Там само. — Арк. 17–18.

Друкується за: Давидюк А.Т. Жертви червоного терору. — Вінниця, 2001. — С. 204-221

О. Мельничук

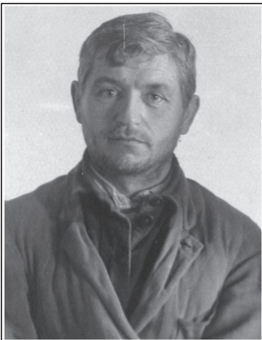
ПОЛІТИЧНІ РЕПРЕСІЇ РАДЯНСЬКОЇ ВЛАДИ В УКРАЇНІ (НА ПРИКЛАДІ ОДНІЄЇ РОДИНИ)

Сук Іван Юхимович, 1895 р.н., народився в с. Мельниківці Немирівського р-ну, українець, із селян, колгоспник, освіта початкова, одружений. Арешт. Звинувач. за ст. 54–10 КК УРСР. За постановою трійки УНКВД Вінницької обл. від 05.04.1938 р. розстріляний 25.04.1938 р. Реабіл. 27.06.1989 р. Вінницькою облпрокуратурою.

Сулима Іван Варфоломійович, 1899 р.н., народився в с. Сиваківці Липовецького р-ну, українець, із селян, освіта незакінчена вища, проживав у с. Якушинці Вінницького р-ну, інспектор райвно, одружений. Арешт. 18.07.1945 р. Звинувач. за ст. 54–10 ч. 2 КК УРСР. За вироком трибуналу військ НКВД Вінницької обл. від 24.09.1945 р. засуджений на 10 років ВТТ. Звільнений 14.10.1954 р. Реабіл. 14.10.1992 р. Вінницькою облпрокуратурою.

Юрченко Іван Дементійович, 1895 р.н., народився в с. Мельниківці Немирівського р-ну, українець, із селян, освіта середня, вчитель, одружений. Арешт. 17.03.1931 р. Звинувачу. за ст. 54–10 КК УСРР. За постановою Немирівського дільничого прокурора від 19.05.1931 р. справа припинена.

Однією з ознак, що характеризувала радянський політичний режим як тоталітарний, була безкомпромісна боротьба з інакомислячими. Будь-яке вільнодумство, сміливе висловлення своїх поглядів, що не збігалися з офіційною ідеологією, а тим більше критика дій радянської влади були підставою для привернення уваги до таких осіб правоохоронних органів.

Із розпадом СРСР і появою незалежної Української держави проблема репресій радянської влади стала предметом вивчення багатьох істориків. Протягом останніх років вийшов у світ цілий ряд спеціальних праць, в яких автори висловлюють свою оцінку дій радянських правоохоронних органів щодо своїх політичних опонентів.

Завданням даної статті є висвітлення системи репресивних заходів радянського режиму проти представників однієї української родини. Ця родина не була особливою. Одні з її членів присвятили своє життя хліборобській професії, інші — педагогічній діяльності. Тому доля, яка спіткала членів цієї родини, була типовою для тисяч інших родин, життя яких припадало на даний період.

Першим, хто потрапив під прес радянської репресивної машини, був глава родини Максим Іванович Мельничук, 1868 року народження. Селянин-трудівник, мав у власності 6 десятин землі (3 десятини були подаровані тестем при одруженні. — О.М.), пару коней, нескладний сільськогосподарський інвентар. В роботу на землі Максим Іванович вкладав все своє здоров'я і душу, в ній бачив сенс і зміст власного життя. Думав, що після одруження 8 своїх дітей (з них 7 доньок) дасть кожній по клаптику землі. Однак політика суцільної колективізації, завданням якої було знищення селянина-власника, поставила перед ним безальтернативний вибір: усе, що нажив тяжкою працею, потрібно було віддавати до колгоспу. За небажання вступати до колгоспу в січні 1930 р. був «розкуркулений» і виселений в «тарасову» глиняну хату на краю села. В його хаті оселився голова місцевого комнезаму [1].

Проте і на цьому переслідування не закінчилися. В 1932 р. був засуджений і відбував покарання у Вінницькій тюрмі. Взимку голодного 1933 р. виїхав з села, намагаючись обміняти за речі будь-які харчі. Однак незабаром повернувся хворий, знесилений і зліг у напівзруйнованому хліві. До їжі, яку приносила невістка, не доторкнувся. Помер у травні, а його дружина Одарка — у вересні 1933 р[2].

Яскравою непересічною особистістю, на яку тавро «ворога радянської влади» було навішане з самого початку, був Іван Дементійович Юрченко, 1895 року народження, мешканець села Мельниківець Немирівського району. За власними свідченнями, у 1915 р. був мобілізований до царської армії. В умовах воєнного часу був зарахований до школи прапорщиків, яку закінчив у 1916 р. з отриманням офіцерського звання. Демобілізований на початку 1918 р., однак вже через декілька місяців був мобілізований до військ Директорії УНР, де прослужив 3 місяці в чині сотника полку січових стрільців. Брав участь у битві з військами гетьмана Скоропадського під Мотовилівкою. Після поранення повернувся до рідного села[3].

У травні 1919 р. брав активну участь в антибільшовицькому повстанні в с. Райгороді, керуючи діями організованої групи односельців у складі повстанського загону отамана Волинця. Після його придушення, за свідченнями односельців, перебував на керівних посадах в повстанських загонах Волинця, Зеленого, Якубовича, Голуба.

В 1921 р. за приховування офіцерського звання та ухилення від мобілізації у Червону армію був засуджений на один рік ДОПРу (примусових робіт). 1922 р. як «неблагонадійний» був арештований Гайсинською надзвичайною комісією і відправлений у заслання в Полтавську губернію. Повернувшись у 1926 р., зупинився на проживання у с. Лиса Гора, а в 1927 р., повернувшись у рідне с. Мельниківці, зайняв посаду завідувача трудшколою, де і отримав виборче право[4].

З початком суцільної колективізації у приватних розмовах із односельцями переконував, що наслідком утисків селянства радянською владою може бути велике кровопролиття. Вихід статті Й.Сталіна «Запаморочення від успіхів» коментував так: «Хитруни сидять зверху і керують, а осли все роблять внизу. А якщо щось не так,

зразу ж починають звинувачувати у всьому дурнів[5].» При зверненні односельців за порадою під час заготівельних кампаній на селі відповідав: «Висловлюю вам своє співчуття, але допомогти не можу, тому, що нас тиснуть як «сидорову козу». Хоч це і неправильно, але якщо немає сил боротися, то залишається підкоритися»[6].

Після цього, в 1930 р., щоб зберегти майно, маючи у власності 3,9 га землі, корову, хату та клуню, І. Юрченко вступає до колгоспу. Однак і такий тактичний хід не врятував його від репресій. 17 березня 1931 р. Постановою Немирівського райуповноваженого ГПУ проти нього порушено справу про звинувачення за ст. 54–10 Кримінального кодексу в антирадянській агітації, спрямованій на зрив проведених радянською владою заходів. Серед доказів звинувачення у справі фігурували : служба у царській армії та армії УНР; безпосередня участь у селянських повстанських загонах та переховування їх учасників; підтримання зв'язків із заможними селянами та консультації їх із політичних та економічних питань і навіть одруження на дочці розкуркуленого селянина.

Враховуючи колоритне антирадянське минуле Юрченка І.Д., райуповноважений ГПУ в клопотанні до Особливої наради при колегії ГПУ УСРР просив покарати через ув'язнення у концтаборі терміном на шість років[7].

Висновок прокурора Немирівського району був дещо лояльнішим — заслання на Північ терміном на п'ять років. Як не дивно, але крапку у цій справі поставив уповноважений Вінницького оперсектора ГПУ, який своєю постановою від 18 червня 1931 р., через відсутність доказів, зобов'язав припинити справу і звільнити арештованого[8]. В цей момент доля усміхнулася Івану Дементійовичу, адже за подібне звинувачення у 1937–1938 рр. передба-чалася найвища міра покарання, що підтвердить далі історія життя іншого члена родини.

В період масових репресій І.Д. Юрченко перебував на роботах у Донбасі, що дало можливість уникнути покарання. З початком німецької окупації він знову з'являється у селі і очолює місцеву школу. Із звільненням села від німців відомості про життя Івана Дементійовича втрачаються. Лише в листопаді 2002 р. в с. Мельниківці прийшов лист від доньки Наталії (від другого шлюбу), в якому повідомлялося, що Іван Юрченко помер у грудні 1983 р. і похований у м. Йонкерсі, неподалік Нью-Йорку. На могильній плиті викарбувано: «Сотник армії УНР. Учив дітей любити мову й Україну в чужині.»

Найвищого розмаху політичні репресії проти «ворогів» радянської влади сягнули у 1937–1938 рр. В цей період в с. Мельниківцях було арештовано і розстріляно 8 чоловік. Серед інших — Іван Юхимович Сук, 1895 р.н. В постанові на арешт від 19 березня 1938 р. за звинуваченнями, передбаченими ст. 54–10 КК УРСР, зазначалося: «Селянин, в минулому куркуль, доброволець армії УНР, де служив чотовим, підтримував зв'язок із повстанцями, в 1930 р. брав активну участь в антиколгоспному русі, проводив контрреволюційну агітацію проти радянської влади. В 1935 р. пробрався в колгосп, де займався підривною діяльністю, незаконно зберігав вогнепальну зброю»[9].

За протоколами слідчої справи та свідченнями очевидців вдалося з'ясувати окремі епізоди його біографії. І.Ю. Сук дійсно в 1915 р. був мобілізований до царської армії, згодом 2 місяці перебував в лавах армії УНР. Повернувшись додому, зайнявся сільським господарством. Мав у власності 4,5 га землі, хату, клуню, пару коней, сільськогосподарський реманент.

Після розкуркулення батьків в період суцільної колективізації змушений був вступити до колгоспу. Однак вже у березні 1930 р. одним із перших виходить із колгоспу, переконуючи інших наслідувати його приклад. В розмовах з односельцями підкреслював: «Радянська влада насильно заганяє у колгоспи, щоб люди здали своє майно, а самі ходили і просили хліба[10]. Іван Юхимович вів індивідуальне господарство до 1934 р. Після обкладення великим податком, розуміючи, що не зможе зберегти своє майно, вступив до колгоспу. Як освічена людина і добрий господарник через деякий час був призначений на посаду завгоспа колективного господарства. Початок масових репресій із своєї селянської точки зору обґрунтовував так: «Напевно скоро буде війна і тому більшовики зачищають тили, щоб запобігти повстанням проти радянської влади»[11].

Під час затримання і проведення обшуку в помешканні було знайдено 5 чистих бланків із печаткою місцевої сільгоспартілі «Червоний промінь», які додані до справи як речові докази[12]. (За свідченнями родичів, бланки та гвинтівку було підкинуто перед обшуком. — О.М.). І.Ю. Сук спочатку знаходився під вартою у Брацлавській тюрмі, згодом у камері попереднього ув'язнення Гайсинського райвідділу міліції. На останньому допиті звинувачуваний змушений був «добровільно» зізнатися в участі у збройній боротьбі проти радянської влади.

Як наслідок, постановою трійки УНКВД по Вінницькій області 5 квітня 1938 р. І.Ю. Сук був засуджений до найвищої міри покарання і розстріляний 25 квітня 1938 р. Реабілітований посмертно 27 червня 1989 р.[13]

Третя хвиля масових репресій прокотилася у 1944–1945 рр., після звільнення території від фашистських загарбників. Разом із прибічниками фашистів під прес сталінської репресивної машини попали і освітні працівники, які, як правило, в період фашистської окупації працювали керівниками навчальних закладів. З приходом фашистів в Україну на окупованих територіях активізувалася пропагандистська та просвітницька діяльність національного характеру. Створені українські органи влади, інші громадські патріотичні організації за допомогою похідних груп ОУН влаштовували культосвітні заходи серед населення, поширювали листівки та плакати, якими пробуджували почуття національної самосвідомості, вселяли надії на можливість побудови нового життя в Україні за допомогою Німеччини[14]. У шкільних програмах відбулися певні закономірні зміни. Замість російської мови та літератури, історії народів СРСР і Конституції СРСР — викладалися Закон Божий, історія України за М. Грушевським, західноєвропейська література. Оскільки нових підручників не було, користувалися старими, здійснивши певне коригування шляхом закреслення в них окремих слів радянського змісту.

Незважаючи на те, що вже з початком 1942 р. більшість українських навчальних закладів було закрито, з приходом радянських військ багатьом керівним освітнім працівникам згадали національне навчання та виховання. В уже згадуваній родині за подібні звинувачення були притягнуті до кримінальної відповідальності двоє осіб.

Перший з них, Іван Варфоломійович Сулима, 1899 р. народження, уродженець с. Сиваківці Турбівського району. В 1907 р. вступив до початкової школи, яку закінчив в 1910 р. Протягом 1910–1912 рр. продовжив навчання в двохкласному училищі с. Гавришівки. В 1913–1917 рр. навчався в українській школі. 1917–1918 рр. працював учителем. З 1918 по 1920 рр. навчався у Вінницькій соціально-економічній школі.

В 1920–1924 рр. працював у земельному відділі. З 1924 р. — заступник начальника школи с. Косаново Вахнівського району, з 1929 р. — директор Вахнівської, з 1930 р. — Лука-Мелешківської, в 1934–1941 рр. — Гавришівської семирічних шкіл[15].

Вперше Іван Варфоломійович був заарештований органами ОГПУ за зв'язок із контрреволюційною організацією в 1931 р., де утримувався під вартою 3 місяці. За недоказовістю був відпущений[16]. Вдруге І. В. Сулима попав в поле зору правоохоронних органів після звільнення території від фашистів. В постанові на арешт від 15 липня 1945 р. зазначалося, що він, будучи ворожо налаштованим до радянської влади, проводив націоналістичну діяльність, коригував радянські шкільні підручники, викреслюючи з них слова радянського змісту. Організував при школі гурток, з яким вивчав гімн «Ще не вмерла Україна»[17].

Мірою запобіжного заходу було вибрано утримування під вартою в тюрмі № 1 м. Вінниці[18]. Однак уже 1 серпня у справі з'являється нова постанова, в якій Сулима І.В. звинувачувався у членстві в ОУН за ст.ст. 54–1 та 54–11 КК УРСР, що підсудний категорично заперечував і підписати постанову відмовився[19].

25 серпня 1945 р. начальник районного управління НКВД Вінницької області повернув справу на дослідування, оскільки приналежність І. В. Сулими до ОУН не була доведена. Постановою від 26 серпня 1945 р. йому інкримінується Ч. 2. ст. 54–10 КК УРСР (антирадянська пропаганда та агітація)[20]. В результаті постановою військового трибуналу військ НКВД Вінницької області 24 вересня 1945 р. Іван Варфоломійович був засуджений до позбавлення волі у ВТТ строком на 10 років з позбавленням у правах на 5 років і конфіскацією майна[21].

Перебуваючи в ув'язненні, І. В. Сулима 2 березня 1948 р. направив скаргу на ім'я Військового прокурора МДБ Вінницької області, 10 квітня 1949 р. — Генерального прокурора СРСР, 1 серпня 1949 р. — Міністра внутрішніх справ СРСР[22]. Однак докази викладені у скарзі, були визнані непереконливими і справа в наглядовому порядку переглянута не була. Іван Варфоломійович відбув покарання до 14 жовтня 1954 р. Реабілітований 14 січня 1992р.[23]

Найбільш серйозні звинувачення за ст. 54–1 «а» КК УРСР були пред'явлені ще одному із членів родини — Марії Логвинівні Польовій, 1903 року народження, вдові, матері чотирьох дітей. Із скупих рядків біографії дізнаємося, що Марія Логвинівна народилася в с. Червоне Ситковецького району. Закінчила Немирівський педагогічний технікум. З 1922 р. працювала учителькою історії, української мови та літератури, співів у школах Вінницької області: 1922–1927 рр. — в с. Оленівка Вахнівського району; 1927–1929 рр. — в с. Вахнівка; 1931–1933 рр. — в с. Червоне Ситковецького району; 1933 р. — в. с. Червона Прилука Прилуцького району; 1933–1936 рр. — в с. Хомутинці Калинівського району; 1936–1939 рр. — в с. Малі Крушлинці; 1939–1944 рр. знову в с. Червоне. На момент затримання працювала завідувачем Червонянської початкової школи[24].

Кримінальну справу за доносом порушено 23 листопада 1944 р. Як привід при проведенні обшуку 4 грудня були нібито вилучені три довідки з печатками організації українських націоналістів[25].

Із протоколів допитів стало відомо, що з початком німецької окупації в с. Червоне прибув представник із Західної України, член проводу ОУН Василь Зиньків. На зборах

учителів він розповів про необхідність боротьби за самостійну Україну та завдання організації українських націоналістів. За порадою пана Василя учителі написали заяви про вступ до цієї організації і дали присягу боротися за Україну або померти за неї[26].

Після видання 10 грудня 1944 р. постанови про звинувачення утримувалася під вартою в тюрмі № 1 УНКВД у Вінницькій області. З 1 лютого у Вінницькій тюрмі розпочалася масова епідемія сипного тифу, внаслідок чого Марія Логвінівна захворіла і померла 29 березня 1945 р. На цій підставі справу припинено[27].

Інші два учасники, які проходили за цією справою і під погрозами слідчого в нестерпних тюремних умовах визнали свою провину (про що зазначено в листі на ім'я Генерального прокурора в 1967 р. — О.М.), рішенням військового трибуналу військ МВД Вінницької області від 6 серпня 1945 р. були засуджені до 10 років позбавлення волі у ВТТ із позбавленням в правах на 3 роки та конфіскацією майна[28].

Примітки:

[1] Усні спогади мешканця с. Мельниківці Немирівського району Вінницької області Мельничук А.Ю.

[2] Усні спогади мешканця с. Мельниківці Немирівського району Вінницької області Яровенко А.М.

[3] Державний архів Вінницької області (далі — ДАВО). — Ф. Р–6023. — Оп. 4. — Спр. 3078. — Арк. 35.

[4] Там само. — Арк. 5.

[5] Там само. — Арк. 30.

[6] Там само. — Арк. 18.

[7] Там само. — Арк. 36.

[8] Там само. — Арк. 31.

[9] ДАВО. — Ф.Р–6023. — Оп. 4. — Спр. 20382. — Арк. 1.

[10] Там само. — Арк. 24.

[11] Там само. — Арк. 25.

[12] Там само. — Арк. 4.

[13] Там само. — Арк. 31.

[14] Там само. — Арк. 23.

[15] Зінько Ю.А., Григорчук П.С. Особливості функціонування навчальних закладів Вінниччини в період нацистського режиму(1941–1944) // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету. Серія: Історія. — Вип. 7. — С.132.

[16] ДАВО. — Ф.Р–6023. — Оп. 4. — Спр. 26371. — Арк. 16–18.

[17] Там само. — Арк. 7.

[18] Там само. — Арк. 4.

[19] Там само. — Арк. 5.

[20] Там само. — Арк. 20.

[21] Там само. — Арк. 37.

[22] Там само. — Арк. 69.

[23] Там само. — Арк. 4.

[24] Там само. — Арк. 71.

[25] ДАВО. — Ф.Р–6023. — Оп. 4. — Спр. 15863. — Арк. 60.

[26] Там само. — Арк. 58.

[27] Там само. — Арк. 71.

[28] Там само. — Арк. 85. 28. Там само. – Арк. 132.

С. Воронюк

СІМ’Я КОРПАНІВ

Корпан Давид Федорович, 1882 р.н., народився в с. Поташня Бершадського р-ну, українець, із селян, освіта початкова, хлібороб, одружений. Арешт. 28.01.1930 р. Звинувач. за ст.ст. 54–10, 54–11 КК УСРР. За постановою Тульчинської окружної трійки ГПУ від 22.03.1930 р. висланий на Північ (строк не вказаний). Реабіл. 15.09.1995 р. Вінницькою облпрокуратурою.

Восени 1913 р. в селі Поташня Ольгопільського повіту було організовано сільськогосподарські курси. Надавати населенню таку допомогу почали ще в 1909 р. Подібні заходи здійснювалися за рахунок кредитів, асигнованих по спеціальному кошторису Департаменту землеробства, і здійснення подібних агрономічних заходів було визнано необхідним на нараді Державної Агрономічної Організації Ольгопільського повіту 21 січня в тому ж таки 1913 р. Ці курси були першими в Подільській губернії, а організовано їх було за проектом, розробленим Державним агрономом С.Д. Чернявським.

Давиду Федоровичу Корпану, коли він відвідував курси, було 31 рік. До цього закінчив церковно-приходську школу. Була в нього дружина Тодоня, п’ятирічний син Федір, трирічна донечка Ганна та півторарічна донечка Ніна. Наймолодший син Петро народився в 1918 р.

Земельна власність Д. Корпана складалася з 9 десятин 914 квадратних саженів землі. З них 6 десятин 836 квадратних саженів складала відрубна ділянка, закуплена при допомозі Селянського земельного банку в 1910 р. 2 десятини було куплено в поміщика Юркевича в 1911 р. Була садиба з фруктовим садом у Поташні, розміром 1 десятина 83 квадратних саженів, придбана в 1907 р. за 950 карбованців. (Десятина дорівнювала 1, 0925 гектара. Сажень дорівнював трьом аршинам — 2,1336 метра.)

На самій садибі був будинок, два хліва, комора під залізним дахом і з дерев’яною підлогою на гранітному фундаменті, льох під коморою, три будівлі в аварійному стані, тимчасовий хлів для худоби, криниця. Д.Ф. Корпан мав січкарню, плуги заводів «Рудольфа Бехера» і «Гена», сівалку дворядну заводу «Гельферіх і Саде», борону, драпак семилапний, віз на залізному ходу.

У господарстві Корпана були пара коней, з великої рогатої худоби: дві корови швейцарські і два бики симентальської породи. Одного з них господар отримав від агрономічної станці. Також було десятків за три курей.

На півдесятині саду росли яблуні, груші, сливи. Земля між деревами перекопувалася і на ній висаджувалися картопля, баштанні культури та інші овочі. За деревами здійснювався старанний догляд.

Прибуток господарства був таким. В 1913 р. було зібрано пшениці — 420 пудів, вівса — 120, ячменю — 110, кукурудзи — 116, гороху — 90, цукрових буряків — 1800 пудів. Від продажу тварин отримано 52 рублі, фруктів — 50,5, молочних продуктів і яєць — 30,25 рублів. А весь прибуток склав 496,75 рублів.

Витрати по господарству в цьому ж році становили: борг селянському Земельному банкові — 72 рублі, виплата державних земських страхових зборів — 21,7, виплата за прокат машини та знарядь — 18,3, виплата тимчасово найнятим мробітникам — 172, на купівлю сівалки, борони і покрівельного матеріалу — 42, на ремонт знарядь — 10,25, на сало, чай, сіль, гас, сірники, паливо, тощо — 80,5, на виплату інших боргів — 80, на сільськогосподарські видання — 2 рублі[1].

Ще з дитинства Давид Федорович прищеплював любов до рідної землі своїм дітям. Старший син Федір малював, писав вірші. Після закінчення школи в Поташні закінчив з відзнакою Краснопільську агрошколу. Хотів згодом продовжити навчання в Уманському сільськогосподарському інституті, однак не мав тоді права здобувати вищу освіту як син «ворога народу».

Д.Ф. Корпан мав освіту, здобуту в церковно-приходській школі, мав досвід ведення господарства. Любив він землю за велінням серця і ніхто тоді не заважав йому бути хліборобом.

У Поташні всі йшли до нього за порадами: і з ветеринарії, і з агрономії, а то просто, щоб написав якийсь папір.

Сімейний архів 1925–1927 рр. свідчить про нелегку громадську роботу Давида Федоровича. Ось мандат №13, виданий головою оргбюро Тульчинського кредитсоюзу за підписом Соболєва та секретаря-інструктора Лук’янова, в якому відзначено, що установчі збори цього союзу уповноважують Д.Ф. Корпана виступити з ухвальним голосом від Поташнянського товариства. Часто за дорученням цього товариства виїжджав він до Вінниці та Києва, щоб вирішити складні питання у веденні сільськогосподарського виробництва.

В 1925–1926 рр. люди обрали його членом райвиконкому. Душу вкладав він у роботу, бо хотів зробити більше добра для мешканців села.

Великою сімейною радістю було, коли Давид Федорович приніс додому Похвальний лист: «Виданий громадянину села Поташні Корпану Д.Ф. за те, що завдяки поліпшенню хазяйнування та наближення до вимог агрономічної науки ним виявлені на Бершадських районних сільськогосподарських угіддях, при участі у виставці 1926 року досягнені гарні результати в першу чергу в своєму господарстві, а тому за представлені експонати по висіву сортової пшениці, гарний врожай цукрових буряків і взагалі ведення раціонального польового господарства та введення в садах промгрунтів нагороджується званням зразкового господаря та видається йому грошова премія ІІ-го ступеня в розмірі 10 крб.

Райвиконком сподівається, що і в дальнійшому, громадянин Корпан Д.Ф. буде йти по початому шляху поліпшення свого господарства, являючись зразковим господарем для своїх сусідів і оточуючого населення»[2].

Засвідчується документ Головою Виконавчої Виставочної комісії (підписом та печаткою), а також підписами членів комісії.

Були в селі і заздрісні люди, яким робилося погано, що Давид Корпан «вписався» в нове життя.

Їх час прийшов в 1930 р., з початком колективізації[3]. Прийшли військові з гвинтівками ще й примкнутими багнетами. Коли арештували Давида та його дружину Тодоню, вся сім’я розбіглася поміж родичів і знайомих.

Повезли в ті тридцяті роки червоні стрільці Давида та Тодоню до далекого Сибіру. Всіх разом: і чоловіків, і жінок. Важка то була дорога. Оселедців давали, а води ні. «Вороги народу», мовляв, повинні скуштувати всього.

Багато хто помирав у дорозі. Нарешті доїхали на Іванівську золоту копальню в Сибіру. Вивантажили тоді цих «ворогів». А далі — влаштовуйте собі життя самі. Щоправда, кожного дня допитували слідчі. Щоб довго не возитися, трафарети відповідей типу «Я труїв колгоспних коней...» тощо були заготовлені наперед. Хто підписував, неначе пільгою користувався, бо вже не викликали. Хто ні — били, найстійкішим ламали хребет і кидали в братську могилу, якщо її так можна було назвати.

Після цієї копальні Давида Корпана «переселили» в селище Селемджинськ, що на Далекому Сході. Перед цим вислали до батьків синів Федора і Петра. Федора, який переховувався по ярах та кущах, все-таки впіймали. В село, щоб ловити подібних втікачів ввели цілий ескадрон червоноармійців. Наказ їм було віддано, щоб довго не вовтузилися з такими, а знищували. А в протоколах щоб відзначили «при спробі втікати». Коли б не сказав йому про це однокласник Кіндрат, ніколи б не дожив він до 83-річного віку.

Менша дочка Корпанів вийшла заміж за Микиту Федоровича Воронюка. Гарна була пара. Однак життя заставило їх розлучитися. Сину ще не було і трьох років, і він повинен був залишитися з матір'ю. Проте вона на суді заявила, що в неї немає хати, і суд присудив, щоб він залишився з батьком. Батько навчав: «Якщо якась тітка буде казати «Ходім зі мною», то ти втікай».

Ніна Корпан виїхала на Далекий Схід до своїх рідних.

В тайзі, де притока Амура Селемджа несе свої води, зустріла вона гарного хлопця Івана Петровича Демуру, який був засуджений згодом, в 1938 р. Військовою Колегією Верховного Суду СРСР.

Був він всього лише вантажником в тресті «Амурзолото». До золота доступу не мав. Справу було розпочато 4 квітня 1938 р. в місті Благовєщенську. В постанові про арешт вказувалося:

«Я, пом. Оперуповноваженого відділу Амуруправління НКВС сержант держбезпеки Рябов розглянув матеріали по справі №14615 і приймаючи до уваги, що громадянин Демура І.П. 1914 р. народження, безпартійний, росіянин, грамотний, вантажник Селемджінської транспортної контори тресту «Амурзолото» є учасником контрреволюційного повстанського осередку, котрий являвся низовим осередком правотроцькістської шпигунської організації, яка знаходилась в той час в тресті «Амурзолото», разом з іншими учасниками проводив контрреволюційну підривну роботу та готувався до збройного повстання та повалення Радянської влади, а тому притягти Демуру І.П. по ст. 58–1а, 58–2, 58–7, 58–8 КК РРФСР».

До 1930 р. Демура жив у селі, а потому пішов в робітники, він одружений на Ніні Давидівні і вони мали сина Анатолія 1937 р. народження, член профспілки і військовозобов'язаний.

Зізнання з нього «вибивали» тоді без особливої натуги, але відчувається — залізним кулаком. Запитання: «Ви арештовані, як учасник контрреволюційного повстанського осередку?» (далі виклад постанови сержанта держбезпеки Рябова Ю.Ф.). Відповідь: «Завербований в лютому 1938 р. колишнім завідуючим перевалочної бази контори Поповим Андроном». Таким чином, Демура І.П.під натиском залізного кулака повністю визнає себе винним.

Запитання: «Викладіть обставини вербовки...» Відповідь: «Ще до влаштування на роботу зустрічався з Поповим. Розмова носила політичний характер. Попов доводив «неспроможність» Радянської влади, робив наклепи на політику партії і керівництва, розпалював в мені ненависть до Радянської влади. В одній із розмов Попов запропонував вступити до осередку, завдання якого — в період війни з Японією розпочати збройне повстання, знищити комуністів і співчуваючих Радянській владі людей, після чого допомогти Японії для встановлення капіталістичної системи».

Потім справа була передана на розгляд виїзної сесії Військової колегії Верховного Суду СРСР. В документах вказується: «Справу по звинуваченню Демури І.П. заслухати на закритому засіданні без свідків та захисту». Вирок містився в 19 рядках, написаних від руки: «Військова Колегія винесла вирок Демурі І.П. вищу міру покарання — з конфіскацією всього майна, яке йому належить. Вирок остаточний і підлягає терміновому виконанню».

Останній документ у справі з грифом «таємно»: «Вирок виконано 16 травня 1938 р. в Благовіщенську». Реабілітований був у квітні 1988 р[4].

Трагічна доля І.П. Демури застала його, як і його тестя Д. Корпана в одному і тому ж місці. Тільки Д. Корпан виявився стійкішим духом і не визнав себе ворогом.

Про це йдеться в довідці управління КГБ СРСР по Амурській області від 19 лютого 1990 р.:

«Згідно з наявними в архівах відомостями, Д.Ф.Корпан, який народився в Поташні Ольгопільського повіту Кам’янець-Подільської губернії, українець, безпартійний, до арешту проживав у селищі Селимдженське Мазановського району Амурської області. Працював рахівником перевалочного пункту Стойдибівської контори «Сурзолототранс». Незаконно арештований 30.07.1938 р. за підозрою, як учасник білокозацької повстанської організації, групи якої нібито діяли в тих краях. Утримувався в Благовіщенській тюрмі УНКВС. Будучи під вартою помер в медчастині внаслідок паралічу серцевого м’яза. Кримінальну справу проти нього припинено в зв’язку зі смертю. Місце захоронення, як і інших незаконно репресованих встановити неможливо.

Проведеною додатковою перевіркою по архівній справі щодо Давида Федоровича встановлено, що в 1937–1938 роках співробітниками Амурського Управління НКВД були повністю сфальсифіковані справи неіснуючих у цій місцевості контрреволюційних організацій, в тому числі і про «білокозацьку повстанську організацію». Це засвідчує, що з боку вашого батька відсутній склад злочину.

В зв’язку з цим прокуратурою області кримінальну справу припинено і підготовлено довідку про реабілітацію. Ті, що проводили розслідування в справі вашого батька, і ті, хто санкціонував їх дії (вказано прізвища) в 1939–1940 роках за грубі порушення соціалістичної законності, засуджені до розстрілу. Нікульшик — до 8 років виправно–трудових таборів[5].

Тодоня Корпан померла і залишилася навічно на далекосхідній землі».

Друкується за: Вогні комунізму (Бершадь). — 1991. — 14 вересня

Примітки:

[1] Сім’я Корпанів // Вогні комунізму. — 1991. — 12 вересня. — С. 2–3.

[2] Там само. — С. 3.

[3] Державний архів Вінницької області. — Ф. Р–6023. — Оп. 4. — Спр. 13889. — Арк. 16.

[4] Сім’я Корпанів // Вогні комунізму. — 1991. — 14 вересня. — С. 2.

[5] Там само.

К. Завальнюк

«ЛОГІКА» СТАЛІНСЬКОГО СУДОЧИНСТВА

Беговщиць Мартин Францович, 1907 р.н., народився в с. Витава Тиврівського р-ну, проживав с. Черемошне Тиврівського р-ну, поляк, із селян, освіта вища, вчитель, неодружений. Арешт. 27.10.1937 р. Звинувач. за ст. ст. 54–4, 54–4 КК УРСР. За рішенням Наркома внутрішніх справ і Прокурора СРСР від 22.11.1937 р. розстріляний 02.12.1937 р. Реабіл. 18.04.1959 р. Верховним судом УРСР.

Напередодні Другої світової війни сталінська репресивна машина розгорнула шалену діяльність щодо виявлення членів контрреволюційної польської націоналістичної організації «ПОВ» (Польська організація військова»). Тисячі ні в чому не повинних людей стали жертвами цього своєрідного полювання на відьом. Не обминула хвиля цих репресій і село Черемошне Тиврівського району, де в місцевій школі працював тоді учителем української мови та літератури Мартин Францович Беговщиць, поляк за національністю. На жаль, нині майже ніхто із старожилів не пам’ятає цю, поза сумнівом, непересічну людину. Щоправда, кілька слів пам’яті Біговщиця присвятив на сторінках районної преси його колишній колега Володимир Гнатович Загурський, який працював у Черемошному впродовж 1935–1939 рр., та ін.[1] Ось, власне, і все, що було відомо про Біговщиця, постать якого, на думку автора, заслуговує на більшу увагу.

Мартин Францович Беговщиць народився 12 листопада 1907 р. в селі Витава в сім’ї селянина-бідняка, який помер ще в роки війни. Тому-то весь тягар виховання малолітніх дітей ліг на материні плечі (крім Мартина, були ще син Олександр та дочка Марцеліна)[2]. Попри матеріальні труднощі та різні життєві негаразди все ж закінчує місцеву школу, педтехнікум і невдовзі вступає у Київський педагогічний польський інститут, який закінчує в голодному 1933 р. Потім з осені того ж року до квітня 1934 р. навчається в аспірантурі при цьому ж інституті. Багато і самовідданно працює над своїм духовним розвитком, вступає до літературного гуртка молодих письменників-початківців «Молодняк». Наставниками Біговщиця в цей період його життя були добре відомі в колах місцевої польської інтелігенції літературний критик Фелікс Болеславович Якубовський та професор Ян Францович Органіщак[3]. Як згадував потім на слідстві перший з них, Біговщиць під час перебування в Києві захоплювався творчістю польських письменників Сливінського, Квєцінського, Бєлевича, а також високо цінував творчу діяльність О. Шумського та М. Скрипника, — чи не єдиних гідних представників у керівництві правлячої партії[4]. Відомо також, що і сам Беговщиць починає виступати на сторінках преси зі своїми літературними нарисами (що ж до його художніх творів, які існували у вигляді рукописів, то, на жаль, вони для нас втрачені). Один із його нарисів під назвою «Комунар» побачив світ у 1932 р. в київській газеті «Серп», інший «Кобизова» — наступного року в польській молодіжній газеті «Глос млодзєжи»), де він працював у редакції. Останній нарис виявився для молодого журналіста фатальним: хтось із «допитливих» читачів з’ясував «куркульське» минуле героїні нарису і доніс у відповідні інстанції. Після цього Беговщиць «за власним бажанням»

був змушений покинути роботу у Києві і виїхати на периферію[5]. З серпня 1936 р. він починає працювати учителем мови та літератури, а також завучем в Черемошненській 7-річній школі, проживаючи на квартирі в мешканця цього села Дмитра Петровича Грицанюка[6]. Крім Беговщиця, в школі тоді працювали Мартинюк Ілля Семенович (директор школи з 1936 р., в 1937 р. заарештований)[7], Володимир ГнатовичЗагурський, Єлизавета Василівна Загурська (піонервожата та вчителька молодших класів), Дмитро Оксентович Кучер (вчитель математики), Олена Валеріївна Кучер (вчителька молодших класів) та інші.

В усі часи вчитель був помітною фігурою на селі. Не був винятком в цьому плані і Мартин Беговщиць. Йому та його колегам випала доля жити і творити в нелегкі для країни часи розгорнутих політичних репресій і боротьби з усіма, що не вкладалось в рамки комуністичної ідеології. Школа ж, як складовий елемент державних інституцій, також не стояла в стороні тогочасних суспільних процесів. Як приклад можна назвати статтю Беговщиця в районній газеті «Ударник соцбудівництва», в якій він приділяє увагу стану антирелігійної роботи в селі. Зокрема, за недоліки в розгортанні цієї роботи, за пасивність критикуються голова місцевого колгоспу Іван Прокопович та завідуючий колбудом Фурман Аркадій[8]. З іншого боку, дісталось «на горіхи» і ворожці бабі Марфі, до якої за порадою та допомогою завжди охоче йшли люди[9]. Проте, на щастя, робота учителів не обмежувалась лише участю в подібних заходах. Так, завдяки зусиллям вчителів в селі активно діяв драмгурток та хор (вистави ставилися в приміщенні церкви, яка була закрита в 1936 р.). В роботі гуртка найдіяльнішу участь брав Мартин Беговщиць. Зокрема, ще в 50-х роках колеги пам'ятали яскраве, самобутнє виконання ним ролі Петра в п'єсі І.П. Котляревського «Наталка Полтавка»[10]. До ювілею О.С. Пушкіна в 1937 р. школа підготувала вистави за повістю класика російської літератури «Дубровський» та «Казкою про попа і наймита його Балду». Учні школи на вечорі пам'яті виконали вірші поета, а хор — вокальні номери[11].

Тим часом у Києві було заарештовано знайомого Беговщиця, літератора Якубовського, який під тиском слідчих «зізнався», що ним в січні 1934 р. в ряди «ПОВ» (організації, яка припинила своє існування ще в 1922 р.) був завербований Мартин Беговщиць[12]. Цього виявилось досить, аби 27 жовтня 1937 р. його заарештувати і запроторити до в'язниці[13].

Слідчий, який вів справу Беговщиця, так і не зумів витягти із свідків належного показання про контрреволюційну діяльність підсудного (хіба що вказівки на професійні хиби та читання польської «націоналістичної» літератури). Так, один із свідків — колега по роботі — заявив (правдивість такого свідчення дуже сумнівна): «Зная Беговщица на протяжении свыше 2-х лет по совместной работе в школе, я убедился, что Беговщиц — человек враждебный для советской власти, в общественной жизни села он не принимает никакого участия, избегая такового.

Беговщиц настроен в польском националистическом духе, читает художественную литературу польских националистов, как Билевича и других, восхваляя художественные качества этих произведений среди учителей нашей школы, и уже этими восхвалениями рекомендовал прочитать эти произведения»[14].

Згодом, вже в часи хрущовської відлиги, свідки у справі Беговщиця розповідали про методи, якими велося тоді «судочинство». Зокрема, згадуваний вже В.Г. Загурський

розповідав, що у слідчого П.В. Горбатюка на столі під час допиту лежав заряджений револьвер[15]. Більше того, слідчий в протоколі «самостійно викладав свої думки», зміст яких не зачитував, а пропонував лише підписати[16]. Інший свідок, директор Черемошненської 7-річної школи Д.О. Кучер, в 1958 р. стверджував, що таких показань він не міг дати, тому що з приводу арешту Беговщиця його не допитували, і взагалі, підпис під показаннями зроблений іншою людиною (тобто протокол допиту був сфальсифікований)[17]. Свідок Є.В. Загурська призналась, що протокол допиту підписала, не читаючи його, через боязнь репресій[18].

Таким чином, ухвалою судової колегії в кримінальних справах Верховного суду УРСР від 18 квітня 1959 р.[19] М.Ф. Беговщиць, якого розстріляли після розгляду справи в позасудовому порядку 2 грудня 1937 р., був реабілітований[20]. Єдина його вина полягала, виходячи з логіки тодішнього судочинства, лише в тому, що був поляком та добре знав і любив культуру свого і українського народів.

Примітки:

[1] Загурський В. Безвинно репресовані // Маяк. (Тиврів) — 1994. — 27 липня.; Державний архів Вінницької області (далі — ДАВО). — Ф. Р–6023. — Оп. 4. — Спр. 8758. — Арк. 6, 8.

[2] Там само. — Арк. 15.

[3] Там само. — Арк. 11–12.

[4] Там само. — Арк. 18 зв.

[5] Там само. — Арк. 32, 37.

[6] Там само. — Арк. 32 зв. — 33.

[7] Ударник соцбудівництва. — 1937. — 6 серпня.

[8] Там само.

[9] ДАВО. — Ф. Р–6023. — Оп. 4. — Спр. 8758. — Арк. 36.

[10] Ударник соцбудівництва. — 1937. — 7 лютого.

[11] ДАВО. — Ф. Р–6023. — Оп. 4. — Спр. 8758. — Арк. 12.

[12] Там само. — Арк. 6 зв.

[13] Там само. — Арк. 22.

[14] Загурський В. Назв. праця.

[15] ДАВО. — Ф. Р–6023. — Оп. 4. — Спр. 8758. — Арк. 33.

[16] Там само. — Арк. 34 зв.

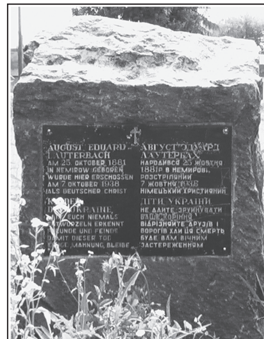
[17] Там само. — Арк. 35 зв.

[18] Там само. — Арк. 51–51 зв.

[19] Там само. — Арк. 26.

А.Тростогон

СВІТ ЖАХЛИВИХ ЗНУЩАНЬ ТА НЕВИПРАВДАНИХ РЕПРЕСІЙ

Дзієндзик Фадей Владиславович, 1906 р.н., народився в смт. Браїлів Жмеринського р-ну, поляк, старший хімік Шпиківського цукрозаводу Тульчинського р-ну. Арешт. Звинувач. за ст. ст. 54–7, 54–10 ч. 1, 54–11 КК УРСР. За рішенням Наркома внутрішніх справ і Прокурора СРСР від 14.12.1937 р. розстріляний 09.01.1938 р. Реабіл. 25.04.1989 р. Вінницькою облпрокуратурою.

Ріттер Густав Генріхович, 1901 р.н., народився в с. Кременчуки Красилівського р-ну Хмельницької обл., німець, із робітників, освіта середня, проживав у м. Шпиків Тульчинського р-ну, помічник головного інженера цукрозаводу, одружений, двоє дітей. Арешт. 01.01.1938 р. Звинувач. за ст. ст. 54–7, 54–11 КК УРСР. За рішенням Наркома внутрішніх справ і Прокурора СРСР від 14.12.1937 р. розстріляний 28.03.1938 р. Реабіл. 21.09.1957 р. Верховним судом УРСР.

Тридцяті роки XX століття... Якими вони залишилися в пам’яті сучасників? Тих «свідомих матеріалістів», які так важко з плином часу починали розуміти, що видима свобода — це ще не справжня свобода, що інший світ існував за межами «Великої і могутньої Радянської країни», жив, спілкувався за своїми законами. Цей чужий світ лякав, бо він не подібний на те, що насправді існувало в Радянській країні. Але цей світ не міг вигадати таких жахливих знущань та невиправданих репресій проти власного народу, як «перша в світі держава робітників і селян». Проте дивуватися тут, певно, нічого, тому що засновник держави нового типу вважав, що суть держави — «організоване, систематичне застосування насилля до людей»[1]. Така точка зору, зрозуміло, передбачає і терор, і концтабори, і масові репресії. Перший концтабір у Києві на Звіринці було організовано ще в 1919 р. Розвиток насильства продовжував «вірний ленінець» Сталін. У 30-ті роки, за зауваженням Троцького, ніде репресії, чистки не досягли таких страшних розмірів, як в Україні.

Ще далеко попереду були «справи лікарів» та «інших ворогів», а у тридцятих роках у розряд ворогів радянської влади перевели й тих, хто лояльно ставився до неї, людей, які ні словом, ні ділом не шкодили державі, були кваліфікованими спеціалістами і часто до самої страти не усвідомлювали своєї «провини», «злочину».

Репресивно-каральна система добралася і до цукровиків, людей потрібної мирної професії. Скільки разів проголошувалася відома теза: «Вінниччина — цукровий Донбас!» Саме тут ставили свої рекорди знамениті п’ятисотенниці! Але світ не знав, якими зусиллями і якими жертвами народу це робилося.

Наприкінці тридцятих років Вінницький цукротрест буквально перемолола каральна машина: були заарештовані та розстріляні кращі спеціалісти цукроваріння в самому тресті та на кожному цукрозаводі області. «Великої уваги» надавали представникам інших національностей, зокрема полякам, німцям, що проживали в Україні.

Одна з справ розповідає про долю Ріттера Густава Генріховича, звинуваченого як учасника контрреволюційної шкідницької організації. Народився Г.Г. Ріттер

12 квітня 1901 р. в с. Кременчуки колишнього Антонінського району, теперішньої Хмельницької області, за національністю — німець, радянський підданий, мав середню освіту, безпартійний, в білих та інших «контрреволюційних» арміях не служив, у повстаннях проти радянської влади участі не брав[2].

До арешту працював помічником головного інженера Шпиківської цукроварні. Такі дані наводяться в анкеті заарештованого[3]. 2 січня 1938 р. співробітнику Шпиківського райвідділу НКВД було видано ордер №1 на обшук і арешт громадянина Г.Г. Ріттера. У протоколі обшуку, недбало написаного олівцем, зафіксовано, що нічого, крім паспорта обвинуваченого, не виявлено[4]. Розглянувши матеріали звинувачення Г.Г. Ріттера, районний прокурор Костиневський вирішив утримувати обвинуваченого у Брацлавській в'язниці.

Під час допитів Г.Г. Ріттер розповів про те, що раніше він працював на Антонінській цукроварні помічником головного інженера, але оскільки дружина дуже хворіла, лікарі порадили змінити місце проживання. Так у 1936 р. сім'я переїхала до Шпикова, де Г.Г. Ріттер посів таку ж посаду на місцевій цукроварні.

Старшим хіміком заводу тут працював Дзієндзик Фадей Владиславович, з яким Г.Г. Ріттер зблизився спочатку на грунті ділових стосунків, а згодом і побутових. У протоколі допиту від 4 січня 1938 р. Г.Г. Ріттер зізнається в тому, що він — член контрреволюційної організації, а завербував його до неї Дзієндзик[5]. До чого ж треба було довести людину, щоб вона, знаючи, що її чекає, обмовила себе і тих, кого «потрібно» для слідства?

На запитання, якою саме шкідницькою діяльністю займався Г.Г. Ріттер, він відповів, що за завданням Дзієндзика навмисно погано організовував роботу на своїй зміні, неправильно розставляв робітників, що призводило до «великих» втрат цукру та низької продуктивності праці[6]. Сучасник, напевно, недовірливо всміхнеться, дізнавшись, що за таке «шкідництво» людину розстрілювали.

Оперуповноважений слідчої групи постійно вимагав назвати інших членів організації, бо за логікою речей, що ж це за контрреволюційна шпигунська організація, якщо вона складається з двох осіб? Потрібно було довести, що «диверсії» на цукрових підприємствах — це цілеспрямована діяльність цілої групи людей. І тому потрібні були все нові та нові імена... І заарештовані їх називали, щоб припинилися нарешті ці виснажливі муки нескінченних допитів та тортур.

Ріттер називає головного інженера цукротресту Альфреда Людвиковича Франке, старшого механіка цього тресту Гальперіна, працівників заводу: головного бухгалтера Малаковського, плановика Гурського, завідувача магазином Янковського, комірника Обертинського...[7]

Читаєш ці справи, і таке враження складається, що всі навколо були вороги, що це була країна, яка складається із шпигунів, шкідників, ворогів, ворогів радянської влади, причому ворогів серед усіх верств населення. Якби усіх арештувати, то з ким же думали будувати світле майбутнє?!

18 січня 1938 р. Ріттер давав додаткові свідчення, бо від нього вперто вимагали називати нові імена членів диверсійної організації. Очевидно, що за рознарядкою не вистачало потрібної кількості осіб, і заарештований називає ще Марію Гурську робітницю цукроварні.

Слідча справа Г.Г. Ріттера була направлена на позасудовий розгляд в НКВД СРСР 7 січня 1938 р., тобто доля цієї людини була вирішена заздалегідь[8]. Навіщо ж було продовжувати допити та вибивати додаткові свідчення? Під грифом «совершенно секретно» до справи додається виписка з акту про розстріл Г.Г. Ріттера 28 березня 1938 р. о 24 годині[9]. Де це сталося, невідомо. Обірвалося життя людини, батька, чоловіка. Залишилась дружина Тетяна Ріттер, донька Іда 4-х і син Генріх 2-х років. Уявіть, як жилося без нього дружині і дітям «ворога народу»?

Минали роки, суспільство робило перші невпевнені кроки на шляху демократизації.

8 серпня 1957 р. судова колегія з карних справ Верховного Суду УРСР розглянула протест у справі Г.Г. Ріттера. За відсутністю складу злочину він був посмертно реабілітований. Дожила до цього дня його дружина, яка проживала тоді в Шепетівці Хмельницької області.

У справі Г.Г. Ріттера згадується прізвище Ф.В. Дзієндзика, який працював старшим хіміком цього ж заводу. Поляк за національністю, він народився у м. Браїлів, тепер Жмеринського району у 1906 р. Спочатку навчався у Кам'янець-Подільському хімічному інституті. Ще студентом був заарештований органами ГПУ разом з п'ятьма іншими товаришами як член контрреволюційного згрупування. Відбув два місяці у в'язниці, був відпущений, напевно, як сам казав на допиті, через те, що його товариші не дали проти нього ніяких свідчень.

У 1931 р. Дзієндзик Ф.В. закінчив Київський технологічний інститут цукрової промисловості. Сім'я його також була причетна до цукроваріння: батько Владислав Андрійович працював помічником головного інженера Кам'яногірського цукрозаводу, тітка з чоловіком працювали в Росії, в Курському цукротресті[11].

11 листопада 1937 р. оперуповноважений Шпиківського райвідділу НКВС Малиновський дав розпорядження про арешт Дзієндзика[12]. 12 листопада районний прокурор Костиневський підтримав цю постанову. Під час обшуку помешкання заарештованого були вилучені паспорт, військовий білет та свідоцтво про перебування Дзієндзика на курсах головних інженерів і старших хіміків Головцукру при Київському технологічному інституті харчової промисловості ім. Мікояна. Природно, скарг на будь-які порушення, допущених при обшуку, не було[13].

Після обшуку Фадея Владиславовича помістили до вінницької в'язниці. Слідчий Вишневецький, розглянувши матеріали звинувачення Дзієндзика, знайшов, що заарештований був членом польської контрреволюційної військової організації «ПОВ», займався шкідництвом, проводив агітацію проти заходів партії та радянської влади.

Після цього почалися виснажливі допити... 25 листопада 1937 р. Дзієндзик на вимогу слідчого дати «щирі свідчення» вирішив розповісти слідству «правду» про те, що він з дитинства виховувався в націоналістичній сім'ї, що батько його завжди був противником радянської влади. Таким чином, з малих літ у нього зростала ненависть до комуністичного режиму[14]. Ще після першого арешту продовжував проводити контрреволюційну агітацію, де б не працював, поширював чутки, що невдовзі Польща завоює Україну і тоді полякам можна буде полегшено зітхнути.

У 1936 р. приїхав до батька у відпустку, батько працював на Кам'яногірському цукрозаводі. Там він прожив близько місяця. Батько нібито розповідав йому, що на

всіх цукрозаводах України існують контрреволюційні націоналістичні організації ПОВ. І тут же запропонував стати організатором такої групи на Шпиківській цукроварні, дав завдання зустрічатися з поляками, шкодити на заводі, придивитися до головного інженера, оскільки нібито всі головні інженери цукрових заводів займаються шкідництвом та є учасниками контрреволюційних організацій[15].

Повернувшись додому, Дзієндзик «не виявив» польських кадрів, за винятком Вацлава Івановича Малаховського, бухгалтера; підозрював також як шкідника головного інженера С.Б. Гольдберга, який, як виявилося, «завжди обманював державу».

На питання слідчого, чому він є ворогом радянської влади, Фадей Владиславович відповів, що він є польським патріотом, як і його батьки, в Польщі проживають їхні найближчі родичі, з якими сім'я листується. З листів йому стало відомо, що в Польщі життєвий рівень набагато вищий, ніж у СРСР, і польська нація «у пошані»[16].

10 січня 1938 р. справа Дзієндзика із заключним звинуваченням була направлена в НКВД СРСР, а перед тим вже було розстріляно його батька[17].

9 січня 1938 р. Фадея Владиславовича Дзієндзика було розстріляно. Як свідчить довідка, видана виконкомом Шпиківської сільради, Дзієндзик, житель Шпикова, після «арешту додому не повертався, подальша доля його і його сім'ї невідома»[19].

Фадея Владиславовича Дзіндзеника було реабілітовано в 1989 р.[20]

Примітки:

[1] Ленін В.І. Повне зібрання творів. — Т. 33. — С. 100.
[2] Державний архів Вінницької області. — Ф. Р–6023. — Оп. 4. — С. 6514. л. 5–5 зв.
[3] Там само. — Оп. 4. — С. 6514. Арк. 5.
[4] Там само. — Оп. 4. — С. 6514. Арк. 4.
[5] Там само. — Оп. 4. — С. 6514. Арк. 13.
[6] Там само. — Оп. 4. — С. 6514. Арк. 15.
[7] Там само. — Оп. 4. — С. 6514. Арк. 18–18 зв.
[8] Там само. — Оп. 4. — С. 6514. Арк. 20–21.
[9] Там само. — Оп. 4. — С. 6514. Арк. 22.
[10] Там само. — Оп. 4. — С. 6514. Арк. 24.
[11] Там само. — Оп. 4. — С. 17218. Арк. 5–5 зв.
[12] Там само. — Оп. 4. — С. 17218. Арк. 1.
[13] Там само. — Оп. 4. — С. 17218. Арк 4–4 зв.
[14] Там само. — Оп. 4. — С. 17218. Арк. 16.
[15] Там само. — Оп. 4. — С. 17218 . Арк. 17.
[16] Там само. — Оп. 4. — С. 17218. Арк. 18.
[17] Там само. – Арк. 20–20 зв.
[18] Там само. – Арк. 22.
[19] Там само. – Арк. 25.
[20] Там само. – Арк. 26.

С. Калитко

ГІРКА ДОЛЯ ПОДІЛЬСЬКИХ ЧЕХІВ

Бабчук Ганна Сидорівна, 1885 р.н., народилась в с. Миколаївка Козятинського р-ну, чешка, із селян, освіта початкова, колгоспниця. Вдова. Арешт. 17.02.1944 р. Звинувач. за ст. 54–1 «а» КК УРСР. За постановою Особливої наради колегії НКВД СРСР від 20.05.1944 р. вислана в Новосибірську область (Росія) на 5 років. Реабіл. 12.04.1995 р. Вінницькою облпрокуратурою.

Бальцер Святослав В'ячеславович, 1911 р.н., народився в с. Миколаївка Козятинського р-ну, чех, із селян, освіта початкова, без певного місця роботи. Неодружений. Арешт. 16.07.1938 р. Звинувачу. за ст.ст. 54–4, 54–6 «а», 54–11 КК УРСР. За постановою трійки УНКВД Вінницької обл. від 07.10.1938 р. розстріляний 08.10.1938 р. Реабіл. 08.12.1959 р. Військовим Трибуналом Прикарпатського військового округу.

Безе Володимир Йосипович, 1899 р.н., народився в с. Миколаївка Козятинського р-ну, чех, із селян, освіта початкова, колгоспник, одружений. Арешт. 15.02.1944 р. Звинувач. за ст. 54–1 «а» КК УРСР. За постановою Особливої наради колегії НКВД СРСР від 10.06.1944 р. висланий на 5 років у Новосибірську обл. (Росія). Реабіл. 18.11.1992 р. Вінницькою облпрокуратурою.

Безе Микола Володимирович, 1903 р.н., народився в с. Миколаївка Козятинського р-ну, чех, із селян, освіта початкова, колгоспник, одружений. Арешт. 16.07.1938 р. Звинувач. за ст.ст. 54–4, 54–6 «а», 54–11 КК УРСР. За постановою трійки УНКВД Вінницької обл. від 07.10.1938 р. розстріляний 08.10.1938 р. Реабіл. 08.12.1959 р. Військовим Трибуналом Прикарпатського військового округу.

Большанек Ганна Вільгельмівна, 1922 р.н., народилась у с. Миколаївка Козятинського р-ну, чешка, із селян, освіта початкова, неодружена. Арешт. 20.05.1944 р. Звинувач. за ст. 54–1 «а» КК УРСР. За постановою Особливої наради колегії НКВД СРСР від 07.10.1944 р. засуджена на 5 років ВТТ. Реабіл. 19.02.1992 р. Вінницькою облпрокуратурою.

Вацек Антоніна Йосипівна, 1904 р.н., народилась у с. Миколаївка Козятинського р-ну, чешка, із селян, малописьменна, колгоспниця, одружена. Арешт. 20.05.1944 р. Звинувачена за ст. 54–1 «а» КК УРСР. За постановою Особливої наради колегії НКВД СРСР від 06.01.1945 р. ув'язнена на 5 років у Чорногорський спецтабір Красноярського краю (Росія). Реабіл. 30.12.1992 р. Вінницькою облпрокуратурою.

Вашировський Володимир Іванович, 1881 р.н., народився в с. Глинськ Рівненської обл., проживав у с. Миколаївка Козятинського р-ну, чех, із селян, освіта початкова, колгоспник, одружений. Арешт. 15.03.1933 р. Звинувач. за ст. 54–10 КК УСРР. За постановою Особливої наради колегії ГПУ УРСР від 27.04.1933 р. засланий у Казахстан на 3 роки Вдруге арешт. 15.06.1938 р. Звинувач. за ст.ст. 54–4, 54–6 «а»54–11 КК УРСР. За постановою трійки УНКВД Вінницької обл. розстріляний 08.10.1938 р. Реабіл. 16.10.1989 р. за першу судимість, реабіл. 08.12.1992 р. за другу судимість Військовим трибуналом Прикарпатського військового округу.

Долежал Володимир Августович, 1912 р.н., народився в с. Вільшанка Чуднівського р-ну Житомирської обл., проживав у с. Миколаївка Козятинського р-ну, чех, із селян, освіта середня, учитель, одружений. Арешт. 15.06.1938 р. Звинувач за ст. ст. 54–4, 54–6 «а», 54–11 КК УРСР. За постановою трійки УНКВД Вінницької обл. від 07.10.1938 р. розстріляний 08.10.1938 р. Реабіл. 08.12.1959 р. Військовим Трибуналом Прикарпатського військового округу.

Калиновська Марія Антонівна, 1908 р.н., народилась у с. Миколаївка Козятинського р-ну, чешка, із селян, малописьменна, колгоспниця, одружена. Арешт. 21.05.1944 р. За постановою Особливої наради колегії НКВД СРСР від 14.10.1944 р. засуджена на 3 роки ВТТ. Реабіл. 12.02.1992 р. Вінницькою облпрокуратурою.

Коверж Марія Федорівна, 1898 р.н., народилась у с. Миколаївка Козятинського р-ну, проживала в с. Куманівка Козятинського р-ну, чешка, із селян, малописьменна, домогосподарка, одружена. Арешт. Звинувач. за ст.ст. 54–8, 54–10 КК УСРР. За постановою судтрійки колегії ГПУ УСРР від 15.12.1932 р. заслана на Північ на 3 роки Реабіл. 28.09.1989 р. Вінницькою облпрокуратурою.

Коверж Степан Олександрович, 1895 р.н., народився в с. Миколаївка Козятинського р-ну, проживав у с. Куманівка Козятинського р-ну, чех, із селян, малописьменний, одноосібник, одружений. Арешт. Звинувач. за ст. ст. 54–8, 54–10 КК УРСР. За постановою судтрійки колегії ГПУ УСРР від 15.12.1932 р. засуджений на 10 років концтаборів. Реабіл. 28.09.1989 р. Вінницькою облпрокуратурою.

Ланкамер Агнія Фердинандівна, 1908 р.н., народилась у с. Миколаївка Козятинського р-ну, чешка, із селян, малописьменна, колгоспниця, одружена. Арешт. 21.05.1944 р. Звинувач. за ст. 43–1 «а» КК УРСР. За постановою Особливої наради колегії НКВД СРСР від 03.11.1945 р. вислана на 3 роки до Красноярського краю (Росія). Звільнена 26.12.1946 р. Реабіл. 25.11.1992 р. Вінницькою облпрокуратурою.

Ланкамер Альбіна Августівна, 1904 р.н., народилась у с. Миколаївка Козятинського р-ну, чешка, із селян, малописьменна, колгоспниця, вдова. Арешт. 21.05.1944 р. Звинувач. за ст. 54–1 «а» КК УРСР. За постановою Особливої наради колегії НКВД СРСР від 11.12.1944 р. ув'язнена в Чорногорський спецтабір Красноярського краю (Росія) на 5 років Реабіл. 28.04.1995 р. Вінницькою облпрокуратурою.

Микула Альбіна Антонівна, 1902 р.н., народилась у с. Миколаївка Козятинського р-ну, чешка, із селян, малописьменна, колгоспниця, одружена. Арешт. 20.05.1944 р. Звинувач. за ст. 54–1 «а» КК УРСР. За постановою Особливої наради колегії НКВД від 16.12.1944 р. вислана у Сузунський район Новосибірської обл. (Росія) на 5 років Реабіл. 01.02.1996 р. Вінницькою облпрокуратурою.

Моркес Тимофій Францович, 1889 р.н., народився в с. Миколаївка Козятинського р-ну, чех, із селян, малописьменний, колгоспник, одружений. Арешт. 25.06.1941 р. Звинувач. за ст. 54–10 КК УРСР. За постановою Особливої наради колегії НКВД СРСР від 03.03.1943 р. засуджений на 10 років ВТТ. Помер 5.03.1943 р. у місцях позбавлення волі. Реабіл. 12.02.1990 р. Вінницькою облпрокуратурою.

Піркл Володимир Володимирович, 1920 р.н., народився в с. Миколаївка Козятинського р-ну, проживав на ст. Кордишівка Козятинського р-ну, чех, із селян, освіта неповна середня, робітник, одружений. Арешт. 19.02.1944 р. Звинувач. за ст. 54–1 «а» КК УРСР. За постановою Особливої наради колегії НКВД СРСР від 06.05.1944 р. ув'язнений на 8 років у Чорногорський спецтабір Красноярського краю (Росія). Звільнений 08.09.1951 р. Реабіл.03.03.1993 р. Вінницькою облпрокуратурою.

Піркл Володимир Іванович, 1894 р.н., народився в с. Миколаївка Козятинського р-ну, чех, із селян, освіта початкова, колгоспник, одружений. Арешт. 15.06.1938 р. Звинувач. за ст.ст. 54–4, 54–6 «а», 54–11 КК УРСР. За постановою трійки УНКВД Вінницької обл. від 07.10.1938 р. розстріляний 08.10.1938 р. Реабіл. 08.12.1959 р. Військовим Трибуналом Прикарпатського військового округу.

Піркл В'ячеслав Іванович, 1904 р.н., народився в с. Миколаївка Козятинського р-ну, чех, із селян, освіта початкова, одноосібник, одружений. Арешт. Звинувач. за ст.ст. 54–2, 54–11 КК УСРР. За постановою Особливої наради колегії ГПУ УСРР від 27.04.1933 р. засланий на Північ на 3 роки. Реабіл. 28.08.1989 р. Вінницькою облпрокуратурою.

Рак Іван Володимирович, 1894 р.н., народився в с. Миколаївка Козятинського р-ну, чех, із селян, освіта 5 класів, робітник, одружений. Арешт. 21.05.1944 р. Звинувач. за ст. 54–1 «а» КК УРСР. За постановою Особливої наради колегії НКВД СРСР від 10.01.1945 р. ув'язнений у Чорногорський спецтабір Красноярського краю (Росія) на 6 років. Реабіл. 04.06.1957 р. Військовим Трибуналом Прикарпатського військового округу.

Реслер Володимир Володимирович, 1923 р.н., народився в с. Миколаївка Козятинського р-ну, проживав у м. Козятин, чех, із селян, освіта неповна середня, робітник, одружений. Арешт. 07.03.1944 р. Звинувач. за ст. 54–1 «а» КК УРСР. За постановою Особливої наради НКВД СРСР від 08.07.1944 р. ув'язнений на 5 років у Чорногорський спецтабір Красноярського краю (Росія). Реабіл. 12.02.1992 р. Вінницькою облпрокуратурою.

Реслер Іван Григорович, 1896 р.н., народився в с. Миколаївка Козятинського р-ну, чех, із селян, малописьменний, колгоспник, одружений. Арешт. 21.05.1944 р. Звинувач. за ст. 54–1 «а» КК УРСР. За постановою Особливої наради колегії НКВД СРСР від 07.10.1944 р. засланий до Сузунського району Новосибірської обл. на 3 роки. Реабіл. 12.02.1992 р. Вінницькою облпрокуратурою.

Смутна Ольга Андріанівна, 1897 р.н., народилась у с. Миколаївка Козятинського р-ну, чешка, із селян, освіта початкова, колгоспниця, одружена. Арешт. 15.02.1944 р. Звинувач. за ст. 54–1 «а» КК УРСР. За постановою Особливої наради колегії НКВД СРСР від 06.05.1944 р. вислана у Новосибірську обл. (Росія) на 5 років Реабіл. 18.11.1992 р. Вінницькою облпрокуратурою.

Смутний Франц Францович, 1892 р.н., народився в с. Миколаївка Козятинського р-ну, чех, із селян, освіта початкова, колгоспник, одружений. Арешт. 16.07.1938 р. Звинувач. за ст.ст. 54–4, 54-6 «а», 54–11 КК УРСР. За постановою трійки УНКВД Вінницької обл. від 07.10.1938 р. розстріляний 08.10.1938 р. Реабіл. 08.12.1959 р. Військовим Трибуналом Прикарпатського військового округу.

Томеш Марія Миколаївна, 1894 р.н., народилась у с. Миколаївка Козятинського р-ну, чешка, із селян, малописьменна, колгоспниця, одружена. Арешт. 15.02.1944 р. Звинувач. за ст. 54–1 «а» КК УРСР. За постановою Особливої наради колегії НКВД СРСР від 10.06.1944 р. заслана на 5 років у Сузунський район Новосибірської обл. (Росія). Реабіл. 18.11.1992 р. Вінницькою облпрокуратурою.

Фогель Володимир Кирилович, 1892 р.н., народився в с. Миколаївка Козятинського р-ну, чех, із селян, освіта початкова, колгоспник, одружений. Арешт. 15.06.1938 р. Звинувач. за ст.ст. 54–4, 54–6 «а», 54–11 КК УРСР. За постановою трійки УНКВД Вінницької обл. від 07.10.1938 р. розстріляний 08.10.1938 р. Реабіл. 08.12.1959 р. Військовим Трибуналом Прикарпатського військового округу.

Фрібер Франц Іванович, 1895 р.н., народився в с. Миколаївка Козятинського р-ну, чех, із селян, малописьменний, колгоспник, одружений. Арешт. 16.07.1938 р. Звинувач. за ст.ст. 54–4, 54–6 «а», 54–11 КК УРСР. За постановою трійки УНКВД Вінницької обл. від 07.10.1938 р. розстріляний 08.10.1938 р. Реабіл. 08.12.1959 р. Військовим Трибуналом Прикарпатського військового округу.

Черноуз Алоїз Йосипович, 1889 р.н., народився в с. Миколаївка Козятинського р-ну, чех, із селян, малописьменний, робітник, одружений. Арешт. 17.06.1937 р. Звинувач. за ст. 54–10 КК УРСР. За постановою трійки УНКВД Вінницької обл. від 05.10.1937 р. засуджений на 8 років ВТТ. Помер 17.12.1937 р. у місцях позбавлення волі. Реабіл. 20.11.1989 р. Вінницькою облпрокуратурою.

Штольц Ганна Іванівна, 1923 р.н., народилась у с. Миколаївка Козятинського р-ну, чешка, із селян, освіта неповна середня, колгоспниця, неодружена. Арешт. 15.02.1944 р. Звинувач. за ст. 54–1 «а» КК УРСР. За постановою Особливої наради колегії НКВД СРСР від 06.05.1944 р. засуджена на 5 років у Чорногорський спецтабір Красноярського краю (Росія). Реабіл. 18.11.1992 р. Вінницькою облпрокуратурою.

Штольц Іван Іванович, 1896 р.н., народився в с. Миколаївка Козятинського р-ну, чех, із селян, освіта початкова, колгоспник, вдівець. Арешт. 17.06.1937 р. Звинувач. за ст.ст. 54–9, 54–10 КК УРСР. За постановою трійки УНКВД Вінницької обл. від 07.08.1937 р. розстріляний 08.08.1937 р. Реабіл.18.12.1959 р. Військовим Трибуналом Прикарпатського військового округу.

Штольц Йосип Іванович, 1898 р.н., народився в с. Миколаївка Козятинського р-ну, чех, із селян, освіта початкова, колгоспник, вдівець. Арешт. 16.07.1938 р. Звинувач. за ст.ст. 54–4, 54–6 «а», 54–11 КК УРСР. За постановою трійки УНКВД Вінницької обл. від 07.10.1938 р. розстріляний 08.10.1938 р. Реабіл. 08.12.1959 р. Військовим Трибуналом Прикарпатського військового округу.

Явурек В'ячеслав В'ячеславович, 1889 р.н., народився в с. Миколаївка Козятинського р-ну, чех, із селян, освіта початкова, колгоспник, одружений. Арешт.й 15.06.1938 р. Звинувач. за ст.ст. 54–4, 54–6 «а», 54–11 КК УРСР. За постановою трійки УНКВД Вінницької обл. від 07.10.1938 р. розстріляний 08.10.1938 р. Реабіл. 08.12.1959 р. Військовим Трибуналом Прикарпатського військового округу.

Явурек Ольга В'ячеславівна, 1898 р.н., народилась у с. Миколаївка Козятинського р-ну, чешка, із селян, освіта початкова, колгоспниця, одружена. Арешт. 27.02.1944 р. Звинувач. за ст. 54–1 «а» КК УРСР. За постановою Особливої наради колегії НКВД СРСР від 31.05.1944 р. вислана у Новосибірську обл., Сузунський р-н (Росія) на 5 років Реабіл. 18.11.1992 р. Вінницькою облпрокуратурою.

Єдине компактне поселення чехів на території Східного Поділля — с. Миколаївка Козятинського району — знаходиться на рубежі двох регіонів — Поділля та Волині. Чехи поселилися тут в другій половині XIX ст. Вони успішно займалися сільським господарством, ремеслами, торгівлею.

Після революційних подій 1917–1920 рр. особливо бурхливо село розвивалося в часи НЕПу, запровадженого в 1921 р. Сумлінна праця, ініціативність сприяли перетворенню селян в заможних та багатих[1]. Проте в подальші роки миколаївських чехів, як і громадян інших національностей радянської країни, не обминули політичні репресії. У здійсненні внутрішньої політики в 20–40-х рр. XX ст. радянське керівництво широко використовувало репресивні методи. За їх допомогою влада прагнула створити новий тип технічно-передової цивілізації — соціалізм, знаходила винуватців для пояснення власних прорахунків, реагувала на зміни геополітичного становища[2].

Хвиля репресій була пов’язана із насильницьким здійсненням суцільної колективізації. Селяни, які, не порушуючи законів держави, успішно господарювали, оголошувалися злочинцями, їх позбавляли, майна, багатьох висилали за межі України. В селі було розкуркулено та вислано до Сибіру 12 родин[3].

До репресованих громадян належало подружжя Ковержів — Степана Олександровича, 37 років, та Марії Федорівни, 34 роки. Обоє — малописьменні, заможно жили до колективізації. В 1932 р. були заарештовані і звинувачені у антирадянській агітації, спрямованій на руйнування колгоспів, якійсь нічній стрілянині із обрізів з метою залякування колгоспників, невиконанні планів хлібозаготівель, участі у так званій волинці. Злочином вважалися виступи проти колективізації, володіння 22 га землі до колективізації та інше. Все це було оформлено у звинувачення подружжя за статтею 54 п .8, 10 Карного кодексу УСРР. Судова трійка колегії ГПУ УРСР засудила Ковержа С.О. на 10 років ув’язнення в концтаборі, а Коверж М.Ф. — на заслання до Північного краю РРФСР на 3 роки[4].

Репресії застосовувались і до непокірних селян — бідняків, які не бажали вступати до колгоспу. В 1933 р. був заарештований бідняк-одноосібник коваль Піркл В’ячеслав Іванович, 1904 р.н. Його арештовували в 1931 і 1933 р., та змушені були звільнити за відсутністю доказів крадіжки, переховування куркулів, хуліганства. При повторному арешті 1933 р. Піркла В.І. звинуватили в участі в контрреволюційній організації. Незважаючи на заперечення ним цього і відсутність будь-яких доказів, окрім свідчення заарештованого громадянина Зеленого, Піркл В.І. був засуджений Особливою нарадою ГПУ УРСР 27 квітня 1933 р. за статтею 54 п. 3, частина 2 Карного кодексу УРСР на 3 роки заслання до Північного краю РРФСР[5].

Нове посилення репресивної політики в 1937–1939 рр. не обминуло жителів Миколаївки. 17 червня 1937 р. був заарештований 48-річний робітник залізниці Черноуз Алоїз Йосипович, який до 1934 р. працював у селі, спочатку на власній ділянці, згодом у колгоспі. Йому інкримінувалося як злочин висловлення жалю за минулим життям, коли він самостійно господарював, незадоволення розмірами заробітної плати, умовами праці. Прикметно, що всі свідки відзначали його сумлінне ставлення до своїх обов’язків. До складу звинувачення увійшло володіння до колективізації 18 десятинами землі, спілкування з куркулями у ті ж часи. За свідченням заарештованого, його виключили з колгоспу з 1933 р. за самогоноваріння і таємний помол зерна ручними

жорнами. Слід зазначити, що до звинувачення епізод із жорнами не потрапив. Навіть в секретних документах органів НКВД не повинні були знаходитися натяки на події голодомору 1933 р. Всі звинувачення були побудовані на показаннях частини свідків. Показання тих, хто заперечував вину Черноуза, до уваги не бралися. Трійка управління НКВД у Вінницькій області 5 жовтня 1937 р. засудила його за контрреволюційну діяльність до 8 років ув'язнення у виправно-трудових таборах. Він помер 7 грудня 1938 р. у таборі Магаданській області РРФСР[6].

8 серпня 1937 р. закінчив свій життєвий шлях Штольц Іван Іванович, 1896 р.н. Причини його конфлікту із владою сягають часів колективізації. В 1930 р. він був розкуркулений, 25 вересня 1930 р. рішенням колегії ОГПУ був засуджений на 7 р. концтаборів. Звинувачувався в антирадянській агітації, контрреволюційній діяльності, шпигунстві.

Після відбуття покарання повернувся до рідного села. 17 червня 1937 р. був знову заарештований, 7 серпня 1937 р. Трійка управління НКВД у Вінницькій області засудила його до розстрілу. За браком компрометуючих матеріалів чи з інших причин стаття Карного кодексу у звинуваченні не вказана, наведено лише його довільне формулювання: «за різку контрреволюційну агітацію повстансько-диверсійного характеру як серед колгоспників, так і серед робітників залізничного транспорту, висловлював жаль з приводу розстрілу троцькістів, наклепи на Іспанську революцію, дискредитацію Радянської влади, групування навколо себе кулацького елементу, підтримку зв'язку з бувшими членами польсько-шпигунської повстанської організації, які проживають в Чехословаччині»[7].

В 1937–1938 рр. набули поширення фабрикації органами НКВД масових, так званих групових справ. В Миколаївці теж було «викрито групу ворогів», яких звинувачували у шпигунстві на користь Німеччини, зокрема збиранні відомостей про кількісний склад, озброєння військових гарнізонів у Вінниці, Бердичеві, Козятині, а також у підготовці диверсійних актів на залізниці у Козятині, організації повстанських загонів для боротьби із радянською владою, контрреволюційній націоналістичній агітації. Було заарештовано Бальцера Святослава В'ячеславовича, 1911 р.н., Безе Миколу Володимировича, 1899 р.н., Вашировського Володимира Івановича, 1881 р.н., Долежала Володимира Августовича, 1912 р.н., Піркла Володимира Івановича, 1894 р.н., Смутного Франца Францовича, 1892 р.н., Фогеля Володимира Кириловича, 1892 р.н., Фрібера Франца Івановича, 1895 р.н., Штольца Йосипа Івановича, 1898 р.н., Явурека В'ячеслава В'ячеславовича, 1889 р.н. Серед них був голова сільської ради, учитель чеської школи, яка існувала в селі, решта — колгоспники.

В протесті прокуратури по справі, датованому 3 грудня 1959 р., відзначалися, зокрема, плутаність, неконкретність зізнань заарештованих, та обставина, що підставою для звинувачення були зізнання самих звинувачуваних. Відповіді Явурека В., Долежала В., Фогеля В., Піркла В. на допитах складаються переважно із загальних фраз про контрреволюційну агітацію, добування секретних відомостей. Дуже неконкретно охарактеризовано план висадження в повітря водокачки, паровозного депо ст. Козятин тощо. Відповіді радше нагадують газетну статтю, ніж конкретний план диверсій. Антирадянського характеру у матеріалах допитів надано діяльності «Товариства культурних чеських господарів», яке діяло в Миколаївці в 1924–1928 рр., та товариства

«Чеське друзство», що в 1928–1930 рр. продавало сільськогосподарську техніку чехословацького виробництва. Головою «Товариства культурних чеських господарів» був Фогель В. З подібних позицій характеризувався викладач чеської мови та літератури Житомирського педагогічного інституту Водседалек.

Контрреволюційного забарвлення надавалося патріотичному піднесенню серед селян-чехів у зв'язку з формуванням чеських легіонів в Росії та збору коштів для їх потреб у 1918 р.

В матеріалах слідства вказано, що звинувачені підсипали пісок в букси вагонів, щоб спричинити аварії на залізниці, але жодного слова немає про самі аварії. Викликає подив твердження про активну діяльність чеських дипломатів у Києві в якості агентів німецької розвідки[8].

Чехи не належали до національних меншин, які з політичних міркувань розглядалися сталінським керівництвом як неблагонадійні. До таких в Україні насамперед належали поляки[9]. Можливо, тому в матеріалах слідства наголошувалося, що Вашировський В., якому приписувалося керівництво організацією, народився в Польщі в с. Глинськ. Насправді це село, яке тоді входило до складу Польщі, розташоване на Волині, у сучасній Рівненській області.

Обтяжуючою обставиною для багатьох була приналежність до куркулів. Всі заарештовані у цій справі були звинувачені за статтею 54 п. 4, б, 11 Карного кодексу УРСР і постановою Трійки управління НКВД у Вінницькій області 7 жовтня 1938 р. засуджені до розстрілу. Вирок виконано 8 жовтня 1938 р[10].

Слід відзначити, що перевіркою радянськими органами в 50–60 роки відкинуто будь-яку причетність до шпигунської діяльності цих осіб.

Напад фашистської Німеччини не зупинив дії репресивної машини. 25 червня 1941 р. був заарештований колгоспник Моркес Тимофій Францович, 1889 р.н. Його звинуватили у антирадянській агітації, вихвалянні фашистської Німеччини та прагненні здійснення терористичних актів проти колгоспного активу.

Також погіршували становище Моркеса ті обставини, що його брат був заарештований і висланий в 1930 р., а сестра мешкала в м. Здолбунів, яке до 1939 р. знаходилося в складі Польщі. Сам заарештований перебував у армії УНР під командуванням С. Петлюри

Хоч Моркес С. відкидав окремі звинувачення, його в 1941 р. вивезли в радянський тил, а в 1943 р. постановою Особливої наради НКВД СРСР його було засуджено за статтею 54 п, 10 Карного кодексу УРСР на 10 років ув'язнення у виправно-трудових таборах[11].

Визволення від фашистської окупації ознаменувалося найчисленнішою хвилею репресій, яка охопила 16 сельчан. Всі вони були звинувачені за статтею 54 п. 1 «а» як зрадники батьківщини, які сприяли утвердженню німецького окупаційного режиму. Підставою був їх перехід в 1943 р. до категорії «фольксдойч» — етнічних німців на окупованих територіях.

Причини для таких дій були різними. Переважна більшість громадян доводила своє німецьке походження, щоб врятувати своїх дітей чи себе особисто від вивезення на роботи до Німеччини. По селі пройшла чутка, що «фольксдойчі» звільняються від цього. До таких осіб належали Рак Іван Володимирович, 1894 р.н., Томеш Марія

Іванівна, 1899 р.н., Смутна Ольга Андріанівна, 1897 р.н., Ланкамер Агнія Фердинантівна, 1908 р.н., Ланкамер Альбіна Августівна, 1904 р.н., Безе Володимир Йосипович, 1889 р.н., Большанек Ганна Вільгельмівна, 1922 р.н., Реслер Володимир Володимирович, 1923 р.н., Штольц Ганна Іванівна, 1923 р.н., Піркл Володимир Володимирович, 1920 р.н. Серед них були родичі або діти репресованих, які зосталися сиротами — Большанек Г., Штольц Г., Піркл В.[12]

Частина селян прагнула шляхом переходу до категорії «фольксдойч» поліпшити своє матеріальне становище. Це — Реслер Іван Григорович, 1896 р.н., Калиновська Марія Антонівна, 1908 р.н.; Микула Альбіна Антонівна, 1902 р.н., Вацек Антоніна Йосипівна, 1904 р.н., Бабчук Ганна Ісідорівна, 1885 р.н.[13]

Лише Явурик Ольга В'ячеславівна, 1898 р.н., заявила, що записалася у «фольксдойче» на знак протесту проти арещту в 1938 р. її чоловіка — Явурека В'ячеслава В'ячеславовича, голови сільради[14].

Хоч ніякими пільгами ці громадяни за часів окупації не користувалися, а у багатьох з них діти та чоловіки перебували на фронті в лавах радянської армії, їх було засуджено у 1944–1945 рр. Особливою нарадою НКВД СРСР.

В Чорногорський табір НКВД в Хакасії, РРФСР, були ув'язнені: на 8 р. — Піркл В., на 6 р. — Рак І., на 5 р. — Вацек А., Штольц Г., Реслер В., Ланкамер А., Калиновська М. Були заслані до Сузумського району Новосибірської області РРФСР: на 5 р. — Томеш М., Смутна О., Безе В., Большанек Г, Явурек О., Реслер І., Микула А., Бабчук Г; на 3 р. — Ланкамер А. Всі названі громадяни реабілітовані в 1959–1996 рр.

Характерно, що всі мешканці Миколаївки були репресовані позасудовими органами, заочно, їх доля є ще одним свідченням практики тоталітаризму, злочинного ігнорування прав людини, того, як в ім'я торжества проголошених високих ідеалів знищувались живі люди.

Примітки:

[1] Воловик О.В., Рішай Н.А. Чехи на Вінниччині // Національні меншини Правобережної України: історія і сучасність: Науковий збірник: Серія. Праці Житомирського науково-краєзнавчого товариства дослідників Волині. — Т. 18. — Житомир, 1998. С. 159–160.

[2] Васільєв В. Причини та механізми здійснення масових політичних репресій на території Вінницької області в 20–30-і рр. //Політичні репресії на Поділлі (20–30-і рр. XX ст.). — Вінниця, 1999. — С. 9–23.

[3] Воловик О.В., Рішан Н.А. Вказ. праця. — С. 160.

[4] Державний архів Вінницької області (ДАВО). — Ф.Р–6023. — Оп. 4. — Спр. 20258. — Арк. 125–127, 138, 140.

[5] Там само — Спр. 19684. — Арк. 2, 5–6, 8.

[6] Там само. — Спр. 2 П96. — Арк. 8, 9, 12–16, 18–34, 38–48.

[7] Так само.—Спр. 9630 —Арк. 57,62,73–74.

[8] Там само — Спр. 9559 — Арк. 79–113,174–177, 232–234.

[9] Васільєв В. Вказ. праця. — С. 17.

[10] ДАВО. — Ф.Р–6023. — ОП. 4. — Спр. 9559. — Арк. 180–194.

[11] Там само. — Спр. 4342 — Арк. 14–15,19,39–41.

[12] Там само. — Спр. 6226. — Арк. 5, 8, 10, 11, 16, 19, 25, 30–31, 39–42; Спр. 27481. — Арк. 4, 10–12, 20, 20а; Спр. 27469. — Арк. 4, 10–13, 23; Спр. 27545. — Арк. 4–5, 9–11, 21, 25, 30, 34; Спр. 26992 — Арк. 4–5, 10.13, 24; Спр. 27467. — Арк. 4–5, 9, 11, 14–15, 22; Спр. 26570. — Арк. 4–5, 10–12, 20–21; Спр. 26536 — Арк. 4, 11–12, 14, 21; Спр. 27468. — Арк. 5, 6, 9–12, 21; Спр. 27837. — Арк. 1–3, 9–10.

[13] Там само. — Спр. 26532. — Арк. 4, 6, 10–11, 20; Спр. 26531. — Арк. 4–5, 9–11, 19–20; Спр. 27621. — Арк. 4–5, 10–12, 21; Спр. 27690. — Арк. 4, 9–11, 20, 22; Спр. 27113. — Арк. 4–5, 10–12, 18, 22.

[14] Там само. — Спр. 27473 — Арк. 4, 9–10, 12–13, 18, 22.

А. Давидюк

ВІННИЦЬКИЙ «ГЕХОЛУЦ»:

міфи і реальність

***Альперін Фроїм Ельович**, 1902 р.н., народився в м. Козятин, єврей, із ремісників, освіта середня, помічник бухгалтера, одружений, одна дитина. Арешт. 25.03.1938 р. Звинувач. за ст.ст. 54–10, 54–11 КК УРСР. За постановою трійки УНКВД Вінницької обл. від 11.04.1938 р. розстріляний 26.04.1938 р. Реабіл. 16.08.1956 р. Вінницьким облсудом.*

Бортник Герш Мойсейович, 1904 р.н., народився в м. Вінниця, єврей, із службовців, освіта вища, лікар, одружений, одна дитина. Арешт. 01.03.1938 р. Звинувач. за ст.ст. 54–10, 54–11 КК УРСР. За постановою трійки УНКВД Вінницької обл. від 11.04.1938 р. розстріляний 26.04.1938 р. Реабіл.16.08.1956 р. Вінницьким облсудом.

Ваксман Нухим Нафтулович, 1903 р.н., народився в с. Самгородок Козятинського р-ну, проживав у м. Вінниця, єврей, із службовців, освіта 7 класів, бухгалтер, неодружений. Арешт. 22.02.1938 р. Звинувач. за ст.ст. 54–10, 54–11 КК УРСР. За постановою трійки УНКВД Вінницької обл. від 11.04.1938 р. розстріляний 01.06.1938 р. Реабіл. 16.08.1956 р. Вінницьким обласним судом.

Вітавер Самуїл Ісакович, 1907 р.н., народився в м. Жмеринка, єврей, із ремісників, освіта початкова, бухгалтер вагоно-ремонтного заводу, одружений. Арешт. 02.04.1927 р. Звинувач. за ст. 58–5 КК РРФСР. За постановою Особливої наради колегії ОГПУ від 24.06.1927 р. висланий на Урал на 3 роки. За постановою Особливої наради колегії ОГПУ від 23.03.1930 р. позбавлений права проживання у режимних містах і областях на 3 роки. Вдруге арешт. 01.01.1938 р. Звинувач. за ст.ст. 54–4, 54–10 КК УРСР. За постановою трійки УНКВД Вінницької обл. від 11.04.1938 р. розстріляний 27.04.1938 р. Реабіл. 16.08.1956 р. Вінницьким облсудом і 29.11.1995 р. Вінницькою облпрокуратурою.

Калиновський Шлойме Хаймович, 1908 р.н., народився в с. Некрасове Вінницького р-ну, проживав у м. Вінниця, єврей, із ремісників, освіта середня, зубний технік, одружений, одна дитина. Арешт. 17.03.1938 р. Звинувач. за ст.ст. 54–10, 54–11 КК УРСР. За постановою трійки УНКВД Вінницької обл. від 11.04.1938 р. розстріляний 1.06.1938 р. Реабіл. 16.08.1956 р. Вінницьким облсудом.

Клейнерман Борис Маркович (Мордкович), 1903 р.н., народився в м. Вінниця, єврей, із службовців, освіта незакінчена вища, студент медінституту, одружений. Арешт. 17.03.1938 р. Звинувач. за ст.ст. 54–10, 54–11 КК УРСР. За постановою трійки УНКВД Вінницької обл. від 11.04.1938 р. розстріляний 26.04.1938 р. Реабіл. 16.08.1956 р. Вінницьким облсудом.

Куцин Ісак Борисович, 1895 р.н., народився в с. Нова Прилука Липовецького р-ну, проживав у с. Комсомольське Козятинського р-ну, єврей, із службовців, освіта вища, директор школи, одружений, одна дитина. Арешт. 21.02.1938 р. Звинувач. за ст.ст. 54–10, 54–11 КК УРСР. За постановою трійки УНКВД Вінницької обл. від 11.04.1938 р. розстріляний 01.06.1938 р. Реабіл.16.08.1956 р. Вінницьким облсудом.

Люлькін Герш Пінхасович, 1886 р.н., народився в м. Калинівка, проживав у м. Вінниця, єврей, із службовців, малописьменний, бухгалтер, одружений, двоє дітей. Арешт. 15.02.1938 р. Звинувач. за ст.ст. 54–10, 54–11 КК УРСР. За постановою трійки УНКВД Вінницької обл. від 11.04.1938 р. розстріляний 26.04.1938 р. Реабіл. 16.08.1956 р. Вінницьким облсудом.

Ляховіцер Арон Пінхусович, 1903 р.н., народився в м. Брацлав Немирівського р-ну, проживав у м. Вінниця, єврей, із торговців, дрібний торговець, неодружений. Арешт. 30.07.1926 р. Звинувач. за ст. 61 КК УСРР. За постановою Особливої наради колегії ОГПУ від 08.10.1926 р. висланий у Середню Азію на 3 р. За постановою Особливої наради колегії ОГПУ від 05.11.1926 р. від заслання звільнений. Реабіл. 07.03.1996 р. Вінницькою облпрокуратурою.

Маламуд Ісак Якович, 1904 р.н., народився в м. Вінниця, єврей, із ремісників, освіта 6 кл., монтер, без певного місця роботи, неодружений. Арешт. 07.03.1925 р. Звинувач. за ст. 61 КК УСРР. За постановою Подільського губсуду від 11.07.1925 р. справа припинена. Вдруге арешт. 15.02.1938 р. Звинувач. за ст. 54–10 КК УРСР. За постановою трійки УНКВД Вінницької обл. від 11.04.1938 р. розстріляний 01.06.1938 р. Реабіл. 16.08.1956 р. Вінницьким облсудом.

Медвідь Хая Мойсеївна, 1906 р.н., народилась в м. Погребище, проживала в м. Вінниця, єврейка, із службовців, малописьменна, обліковець, неодружена. Арешт. 15.02.1938 р. Звинувач. за ст.ст. 54–10, 54–11 КК УРСР. За постановою трійки УНКВД Вінницької обл. від 11.04.1938 р. засуджена на 10 років ВТТ. Дальша доля невідома. Реабіл. 16.08.1956 р. Вінницьким облсудом.

Ніренберг Мордко Мусійович, 1907 р.н., народився в с. Вахнівка Липовецького р-ну, проживав у с. Самгородок Козятинського р-ну, єврей, із ремісників, освіта неповна середня, бухгалтер середньої школи, одружений, двоє дітей. Арешт. 29.03.1938 р. Звинувач. за ст.ст. 54–10, 54–11 КК УРСР. За постановою трійки УНКВД Вінницької обл. від 11.04.1938 р. розстріляний 26.06.1938 р. Реабіл.16.08.1956 р. Вінницьким облсудом.

Окопник Бенціон Мойсейович, 1894 р.н., народився в с. Нова Прилука Липовецького р-ну, проживав у м. Вінниця, єврей, із ремісників, малописьменний, службовець, одружений, одна дитина. Арешт. 30.03.1938 р. Звинувач. за ст.ст. 54–10, 54–11 КК УРСР. За постановою трійки УНКВД Вінницької обл. від 11.04.1938 р. розстріляний 1.06.1938 р. Реабіл. 16.08.1956 р. Вінницьким облсудом.

Ольшанецький Маркус Самійлович, 1907 р.н., народився в с. Самгородок Козятинського р-ну, проживав у м. Вінниця, єврей, із службовців, освіта незакінчена середня, зубний технік, одружений, одна дитина. Арешт. 15.02.1938 р. Звинувач. за ст.ст. 54–10, 54–11 КК УРСР. За постановою трійки УНКВД Вінницької обл. від 11.04.1938 р. розстріляний 26.04.1938 р. Реабіл. 16.08.1956 р. Вінницьким облсудом.

Прилуцький Зізя Шайович, 1900 р.н., народився у м. Вінниця, проживав у м. Вапнярка Томашпільського р-ну, єврей, із ремісників, малописьменний, завідувач магазином, одружений, двоє дітей. Арешт. 06.04.1938 р. Звинувач. за ст.ст. 54–10, 54–11 КК УРСР. За постановою трійки УНКВД Вінницької обл. від 11.04.1938 р. розстріляний 26.06.1938 р. Реабіл. 16.08.1956 р. Вінницьким облсудом.

Рабина Хана Абрамівна, 1905 р.н., народилась у м. Вінниця, проживала в с. Северинівка Жмеринського р-ну, єврейка, із службовців, освіта незакінчена вища, медсестра, одружена, одна дитина. Арешт. 09.04.1938 р. Звинувач. за ст. 54–10 КК УРСР. За постановою трійки УНКВД Вінницької обл. від 11.04.1938 р. засуджена на 10 років ВТТ. Звільнена 16.03.1948 р. Вдруге арешт. 28.11.1950 р. Звинувач. за ст.ст. 54–10, 54–11 КК УРСР. За постановою Особливої наради колегії МГБ СРСР від 17.02.1951 р. заслана на поселення в Казахстан. Реабіл. 24.08.1956 р. Вінницьким облсудом.

Раппопорт Рахіль Йосипівна, 1908 р.н., народилась у м. Вінниця, проживала в м. Вапнярка Томашпільського р-ну, єврейка, із службовців, освіта вища, викладач школи для сімей військовослужбовців, одружена, одна дитина. Арешт. 06.04.1938 р. Звинувач. за ст.ст. 54–10, 54–11 КК УРСР. За постановою трійки УНКВД Вінницької обл. від 11.04.1938 р. засуджена на 10 років ВТТ. Подальша доля невідома. Реабіл. 16.08.1956 р. Вінницьким облсудом.

Ройтман Ісак Аонович, 1903 р.н., народився в с. Вахнівка Липовецького р-ну, проживав у м. Вінниця, єврей, із службовців, освіта середня, завідувач овочевої бази, неодружений. Арешт. 13.03.1938 р. Звинувач. за ст.ст. 54–10, 54–11 КК УРСР. За постановою трійки УНКВД Вінницької обл. від 11.04.1938 р. розстріляний 27.04.1938р. Реабіл. 16.08.1956 р. Вінницьким облсудом.

Ройтман Іцько Кельманович, 1908 р.н., народився в смт. Тиврів, проживав у м. Вінниця, єврей, із службовців, малописьменний, бухгалтер, одружений, одна дитина. Арешт. 18.02.1938 р. Звинувач. за ст.ст. 54–10, 54–11 КК УРСР. За постановою трійки УНКВД Вінницької обл. від 11.04.1938 р. розстріляний 26.04.1938 р. Реабіл. 16.08.1956 р. Вінницьким облсудом.

Фітерман Фріда Йосипівна, 1903 р.н., народилась в м. Вінниця, єврейка, із службовців, освіта незакінчена вища, студентка медінституту, неодружена. Арешт. 1.03.1938 р. Звинувач. за ст.ст. 54–10, 54–11 КК УРСР. За постановою трійки УНКВД Вінницької обл. від 11.04.1938 р. розстріляна 26.04.1938 р. Реабіл. 16.08.1956 р. Вінницьким облсудом.

Флаксман Сруль Файвельович, 1905 р.н., народився в м. Вінниця, єврей, із службовців, малописьменний, завідувач господарством, одружений, одна дитина. Арешт. 20.03.1938 р. Звинувач. за ст.ст. 54–10, 54–11 КК УРСР. За постановою трійки УНКВД Вінницької обл. від 11.04.1938 р. розстріляний 21.04.1938 р. Реабіл. 16.08.1956 р. Вінницьким облсудом.

Флаксман Фейга Файвелівна, 1903 р.н., народилась в м. Вінниця, єврейка, із ремісників, освіта середня, учениця медкурсів, неодружена. Арешт. 07.03.1925 р. Подільським губвідділом ГПУ. З 30.03.1925 р. знаходилася під підпискою про невиїзд. Звинувач. за ст. 61 КК УРСР. За постановою Подільського губсуду від 11.07.1925 р. справа припинена. Вдруге арешт. 18.03.1938 р. Звинувач. за ст. ст. 54–10, 54–11 КК УРСР. За постановою трійки УНКВД від 11.04.1938 р. ув'язнена на 10 років ВТТ. Реабіл. 16.08.1956 р. Вінницьким облсудом.

Чайка Аврам Хаймович, 1904 р.н., народився в м. Вінниця, єврей, із робітників, малописьменний, без певного місця роботи, одружений, двоє дітей. Арешт. 14.02.1938 р. Звинувач. за ст.ст. 54–10, 54–11 КК УРСР. За постановою трійки УНКВД Вінницької обл. від 11.04.1938 р. розстріляний 26.04.1938 р. Реабіл. 16.08.1956 р. Вінницьким облсудом.

Чемеринський Ель–Герш Якович, 1885 р.н., народився в с. Мурафа Шаргородського р-ну, проживав м. Вінниця, єврей, із службовців, освіта незакінчена середня, бухгалтер облуправління харчової промисловості, одружений, двоє дітей. Арешт. 03.04.1938 р. Звинувач. за ст.ст. 54–10, 54–11 КК УРСР. За постановою трійки УНКВД Вінницької обл. від 11.04.1938 р. засуджений на 10 років ВТТ. Реабіл. 16.08.1956 р. Вінницьким облсудом.

Шпаніна Раїса Ізраїлівна, 1906 р.н., народилась в м. Кишинів, Молдова, проживала в м. Вінниця, єврейка, із службовців, освіта середня, слухачка медкурсів, неодружена. Арешт. 07.03.1925 р. Подільським губвідділом ГПУ. Звинувач. за ст. 61 КК УРСР. Звільнена з-під варти під підписку про невиїзд 27.03.1925 р. За постановою Подільського губсуду від 11.07.1925 р. справа припинена. Вдруге арешт. 16.03.1938 р. Звинувач. за ст.ст. 54–10, 54–11 КК УРСР. За постановою трійки УНКВД від 11.04.1938 р. засуджена на 10 років ВТТ. Звільнена 16.03.1947 р. Втретє арешт. За постановою Особливої наради МГБ СРСР від 28.11.1951 р. заслана в Комі АРСР. Реабіл. 16.08.1956 р. Вінницьким облсудом.

Яблочник Шльома Ельович, 1902 р.н., народився в м. Вінниця, єврей, із службовців, освіта вища, викладач пединституту, одружений, одна дитина. Арешт. 01.01.1938 р. Звинувач. за ст.ст. 54–10, 54–11 КК УРСР. За постановою трійки УНКВД Вінницької обл. від 11.04.1938 р. розстріляний 01.06.1938 р. Реабіл. 16.08.1956 р. Вінницьким облсудом.

Богомольний Яків Маркович, 1903 р.н., народився в м. Вінниця, єврей, із службовців, освіта середня, зубний технік, одружений, двоє дітей. Арешт. 30.07.1926 р. Вінницьким окрвідділом ГПУ. Звинувач. за ст. 61 КК УРСР. За постановою Особливої наради колегії ОГПУ від 08.10.1926 р. висланий у Середню Азію на 3 роки. Звільнений 05.11.1926 р. Вдруге арешт. 15.02.1938 р. Звинувач. за ст.ст. 54–10, 54–11 КК УРСР. За постановою трійки УНКВД Вінницької обл. від 11.04.1938 р. розстріляний 26.04.1938 р. Реабіл.16.08.1956 р. Вінницьким облсудом, 07.03.1996 р. Вінницькою облпрокуратурою.

Барер Хаскель Аюрамович, 1905 р.н., народився в м. Вінниця, єврей, із службовців, освіта вища, працівник сільгоспбанку, одружений, одна дитина. Арешт. 28.03.1938 р. Звинувач. за ст.ст. 54–10, 54–11 КК УРСР. За постановою трійки УНКВД Вінницької обл. від 11.04.1938 р. розстріляний 26.04.1938 р. Реабіл. 16.08.1956 р. Вінницьким облсудом.

Вайсфельд Арон Ілюкимович, 1904 р.н., народився в с. Межирів Жмеринського р-ну Вінницької обл., проживав у м. Жмеринка, єврей, із ремісників, освіта неповна середня, бухгалтер вагоноремонтного заводу, одружений. Арешт. 17.04.1938 р. Звинувач. за ст.ст. 54–10, 54–11 КК УРСР. За постановою трійки УНКВД Вінницької обл. від 11.04.1938 р. розстріляний 26.04.1938 р. Реабіл. 16.08.1956 р. Вінницьким облсудом.

Міліхікер Яків Меєрович, 1907 р.н., народився в с. Мізяків Калинівського р-ну, проживав у м. Вінниця, єврей, із ремісників, освіта незакінчена середня, бухгалтер обласного комітету Товариства Червоного Хреста, одружений. Арешт. 02.01.1938 р. Звинувач. за ст.ст. 54–10, 54–11 КК УРСР. За постановою трійки УНКВД Вінницької обл. від 11.04.1938 р. розстріляний 26.04.1938 р. Реабіл.16.08.1956 р. Вінницьким облсудом.

В липні 1937 р. в Києві відбувся пленум ЦК КП(б)У, на якому було виключено з партії як «викритих ворогів народу» багатьох високопоставлених партійних та радянських працівників — секретарів ЦК КП(б)У, обкомів, райкомів та міськкомів партії, заступників наркомів, голів облвиконкомів. Пленум прийняв резолюцію, в якій, зокрема, зазначалось: «Пленум вважає, що ЦК КП(б)У і Політбюро ЦК КП(б)у не виконали вказівок тов. Сталіна про підвищення більшовицької пильності, про справжній контроль працівників на роботі, виявили політичну короткозорість... Пленум доручає Політ Бюро ЦК КП(б)У і зобов'язує обкоми продовжити роботу по викриттю і розгрому троцькістських, правих і націоналістичних шпіонів»[1]. Цією постановою пленум ЦК КП(б)У санкціонував нову хвилю масових репресій в Україні, дав відчутний поштовх для подальшого розгортання пошуку учасників «антирадянської української націоналістичної організації».

Поряд з «троцькістами», «шкідниками», «шпигунами» органи НКВД розгорнули полювання за неіснуючими «буржуазними націоналістами». Так в Україні були «знищені та викриті» «Націоналістичний терористичний центр», «Троцькістсько-націоналістичний терористичний блок», «Націоналістично-фашистська організація», «Українська військова організація» тощо.

Органам НКВД надавались надзвичайні повноваження, створювались такі неконституційні органи, як судові трійки та особливі наради. Із судової практики була знята формула презумпції невинуватості. Видобуття необхідних слідчих зізнань полегшувалося тим, що саме в 1937 р. було офіційно дозволено застосовувати фізичний вплив на тих, кого підозрювали у ворожих діях. В практиці проведення партійних чи профспілкових зборів, різних засідань як «допустимий і правильний метод» вважалось обов'язковим у виступах висловлювати не просто сумніви чи критичні зауваження, а відкриті наклепи, які нібито повинні сприяти викриттю троцькістів та націоналістів.

Важливим елементом нової хвилі масових репресій стало викриття різних надуманих «контрреволюційних організацій» серед представників багатьох національних меншин, що проживали на території України. В обласних центрах України протягом 1937–1938 рр. відбулися масові розстріли «членів» сфабрикованих справ «Національної спілки німців на Україні», «Антирадянської націоналістично-латинської контрреволюційної організації», «Контрреволюційно-троцькістської диверсійно-шкідницької організації» та інших. Особливо підозрілими ставали усі представники національностей нерадянських республік — німці, поляки, чехи, румуни та інші.

За стратегічними задумами органів НКВД Вінницька область мала стати місцем «викриття» розгалуженої мережі антирадянських сіоністських організацій. В 1937–1938 рр. тут були «викриті та знешкоджені» сіоністські партії правого Гехолуца, правого Бунду, правого Поалей-Ціона разом з їх молодіжними і навіть дитячими організаціями.

Як відомо, сіонізмом називається течія єврейської релігійної та політичної думки, що наприкінці XIX ст. набрала форми руху. Мета сіонізму полягала у поверненні всіх євреїв світу на історичну батьківщину, в землю Ізраїля (Ерец Ісраель) та створення там єврейської держави. Назва походить від гори Сіон як символу історичної батьківщини єврейського народу.

В 1897 р. було створено міжнародне об'єднання сіоністів — Всесвітня сіоністська організація. Серед різноманітних сіоністських фракцій, партій, об'єднань, що пропонували шляхи досягнення мети руху, були «Поалей Ціон» та Гехолуц.

В 1899 р. в Росії було утворено партію «Поалей Ціон», що мовою іврит означає «Трудящі Сіону». Партія поєднувала сіонізм з соціалістичною ідеологією, стверджуючи, що поділяючи долю пролетарів всього світу, єврейський пролетаріат наштовхується на специфічні проблеми, які можливо вирішити лише у суверенній єврейській державі. Партія входила до Всесвітньої сіоністської організації, з якої вийшла в 1909 р. і пережила низку змін та перетворень. Прихильники сіонізму створили Єврейську соціал-демократичну партію «Поалей Ціон». Наприкінці 1917 р. в Росії виникла організація «Радикальний Поалей Ціон», яка підтримувала зв'язки з Всесвітньою сіоністською організацією, солідаризувалася з більшовиками в питаннях місцевої політики, виступала за створення в Палестині єврейської соціалістичної держави більшовицького типу. Після встановлення більшовицької влади організація обережно засудила дії більшовиків, вимагаючи створення багатопартійного соціалістичного уряду. Делегація Єврейської соціал-демократичної робітничої партії («Поалей Ціон») залишила II з'їзд Рад, але відверто не виступила проти Жовтня, засудила антибільшовицький виступ лівих есерів влітку 1918 р., брала участь в дорадчих органах центрального комісаріату єврейських національних справ, що діяв у складі Народного комісаріату в справах національностей в 1918 – 1923 рр.

В листопаді 1923 р. ЄСДРП («Поалей Ціон») була перейменована в Єврейську комуністичну партію «Поалей Ціон».

Організація Гехолуц, правильно — Хе-Холуц, мовою іврит — піонер, першопроходець, заснована в 1905 р. в Одесі як позапартійний рух сіоністської молоді з метою сільськогосподарської та військової підготовки майбутніх переселенців до Палестини. Радянська влада спочатку ставилася до руху лояльно. Після арешту в січні 1922 р. в Харкові делегатів III конференції організації стався її розкол. «Лівий Гехолуц» виступав за співробітництво з більшовиками, визнання комуністичної ідеології, за підготовку кадрів виключно для соціалістичних комун. «Правий Гехолуц» прагнув зберегти безпартійний національний характер та працювати в підпіллі. У серпні 1923 р. «Лівий Гехолуц» отримав дозвіл на діяльність лише в межах Російської федерації. В Українській та Білоруській радянських республіках діяльність руху була заборонена. Соціалістична єврейська партія Бунд, — мовою ідіш «Спілка», повна назва — «Загальний єврейський робітничий союз у Литві, Польщі і Росії», була створена в 1897 р. Входила до складу Російської соціал-демократичної партії в 1898–1903 рр. Вихід з РСДРП був спричинений прагненням Бунду бути єдиним представником єврейського пролетаріату в соціалістичному русі. В 1906 р. партія знову увійшла до РСДРП, підтримуючи меншовиків, а з 1912 р. знаходилася у їхній фракції. Бунд виступав проти сіонізму, вважав, що єврейське питання можна розв'язати в країні проживання, не вважав євреїв всього світу єдиним народом, а іврит його спільною мовою.

Після встановлення влади більшовиків делегація Бунду залишила II з'їзд Рад, закликала до бойкоту більшовицьких рад. Відбувся розкол партії на «правих», значна частина яких емігрувала, та «лівих», які співробітничали з радянською владою. На початку 1919 р. «ліві» створили так званий Комуністичний Бунд, який в травні злився з об'єднаною соціалістичною партією у єврейську комуністичну спілку. В березні 1921 р. «ліві» оголосили самоліквідацію Бунду в радянських республіках. Частину

членів партії було в індивідуальному порядку прийнято до більшовицької партії. Більшість їх в 1937–1938 рр. було репресовано.

Існували також молодіжні сіоністські організації. До них належав Гашомер-Гацоир, мовою іврит ХА–ШОМЕР–ХА–ЦАІР — молодий страж, — молодіжний лівосоціалістський рух, створений в 1916 р. у Відні. В 1922 р. відбувся його підпільний установчий з'їзд в Москві. В 1924 р. організація розкололась, праве крило сповідувало ідеї сіонізму, ліве поділяло марксистську ідеологію, розглядало сіонізм як перехідну стадію в соціальній боротьбі єврейського народу за соціалізм.

Гістадрут, мовою іврит Хістадрут — об'єднання — спілка сіоністів-старшокласників, створений в 1907 р. В 1922 р. на III з'їзді було ухвалено не приймати ідеології жодної партії. В 1924 р. об'єдналися з іншими сіоністськими студентським організаціями в Єдину всеросійську організацію сіоністської молоді.

Згодом їх діяльність було заборонено.

З 1923 р. більшовики різко змінили ставлення до націоналістичних партій. Серед членів правого крила цих партій почалися масові арешти за надуманими звинуваченнями в буржуазному націоналізмі. Представників «лівих» груп, які пов'язали свою долю з РКП(б) і підтримали її у вирішальний період громадянської війни, більшовики спочатку обзивали «сміттям», «мазуриками», «баластом партії», згодом виключили із рядів ВКП(б), а в подальшому розстрілювали як «ворогів народу».

До 1923 р. в СРСР залишилось лише дві сіоністські організації — Єврейська комуністична партія «Поалей Ціон» та «легальне» крило Гехолуца, яке існувало під виглядом одноосібних селянських господарств. В 1924 р. розпочалися масові арешти членів «легального» Гехолуца. В 1928 р. влада розпустила «Поалей Ціон», ліквідувала «легальний» Гехолуц і закрила ферми, які йому належали.

Такий перебіг подій був повністю врахований вінницькими чекістами. По-перше, сфабриковану фальшивку назвали сіоністською організацією правого Гехолуца. В протоколах допитів слідчі намагаються по-своєму упереджено визначати завдання цієї організації: «Правый Гехолуц, — говориться в одному із протоколів допиту, — основной своей политической задачей ставит проведение активной борьбы против осуществления Советской властью социальной и национальной политики, построенной на принципе классовой борьбы и братского сотрудничества трудящихся всех национальностей. Правый Гехолуц стоял на создании самостоятельного еврейского национально-буржуазного государства и за тесное политическое и экономическое сотрудничество с собственной национальной буржуазией».

По-друге, більшість із арештованих в січні–березні 1938 р. раніше були членами функціонуючих сіоністських партій (Гехолуца, Бунду, Поалей Ціона та інших) або їх молодіжних організацій. Усі вони в 1919–1924 рр. арештовувались органами ГПУ як активні сіоністи. Одначе тоді, підписавши декларації про відхід від сіоністського руху, через 2–3 місяці після ув'язнення були звільнені. Але, як виявилося, звільнення було тимчасовим. В 1938 р. їх колишній арешт стає майже головним звинуваченням. Наприклад, заарештовані Ф.Ф. Флаксман — студент медичного інституту, Ф.Е. Альперін — бухгалтер промислової артілі Козятина, Ель-Герш Якович Чеминський — бухгалтер Обласного управління харчової промисловості, Г.А. Рабина — лікпом (фельдшер) санітарного управління обласного управління охорони здоров'я Вінниці

були засуджені до розстрілу або до 10 років концтаборів лише на основі вимушеного визнання, що вони підтримували сіоністів тільки до 1920–1924 рр.

Слідство в справі правого Гехалуца було доручено такій собі «мініінтернаціональній» бригаді слідчих, що мало відповідати політиці партії по вихованню дружби народів СРСР. Протоколи допитів євреїв підписані росіянином Надєждіним, українцем В.Л. Іванченком, євреєм Е.І. Фуксом. Кожний із них в цій справі виконував свою ганебну роль.

Надєждін, який працював начальником відділу Вінницького обласного управління НКВД, здійснюючи загальне керівництво справою, брав безпосередньо участь в допитах і підписував особисто протоколи допитів найбільш впертих заарештованих, кого «ламали» усім колективом слідчих. Він подбав, щоб зробити справу правого Гехолуца «трієчною» — тобто підготувати на засідання судової трійки — неконституційної групи, в яку входили в цей період теж «інтернаціоналісти» — секретар Вінницького обкому КП(б)У І.С. Співак, прокурор Вінницької області Я.І. Тернівський та начальник обласного управління НКВД І.М. Корабльов.

В арсеналі оперативної роботи Надєждіна переважали, як правило, методи фізичного знущання над арештованими. Але він, не відмовлявся також від різних психологічних ефектів, що з першого кроку принижували людську гідність, ставив арештованих перед суворим фактом їх безвихідного становища. «Первое унижение, которое я перенесла, — розповідає свідок репресій із групи правого Гехолуца Р.Й. Раппопорт, — состояло в том, что меня заставили мыться перед водворением в камеру тюрьмы вместе с мужчинами. Затем меня водворили в комнату, где были другие арестованные, и я стояла до вечера на ногах, садиться не разрешали. В последние дни и ночи, когда меня допрашивали, я была доведена до отчаяния, физического и морального изнемождения». Уявіть собі стан цієї жінки в лазні, якщо вона мала тоді чоловіка — офіцера Червоної армії, 30-ти років закінчила фармацевтичний інститут, працювала викладачем в школі жінок командирів Червоної армії у Вапнярському гарнізоні!

Не відставали від свого командира в знущаннях над арештованими і слідчі В.Л. Іванченко, Н.І. Фукс та інші. Саме в цей час вони відпрацьовували такі нові методи допитів, як «аероплан», «пєтушок», «читання газети», «самообслуговування». Це була своєрідна гра слідчих з арештованими, яку слідчі називали «концертами». Гра в «аероплан» полягала в тому, що слідчий примушував свою жертву сісти на ріжок столу, після чого сильним поштовхом чоботу спихав жертву зі столу. Заарештований падав на підлогу, пошкоджував кібчик, отримував травми хребта, розладнання шлунку, кричав несамовитим голосом, слідчий отримував від крику задоволення і продовжував бити свою жертву. При грі «пєтушок» ставили на стілець чотири ніжки, заарештований повинен був стати на нього в позу півника, слідчий вибивав стілець і все повторювалося: заарештований отримував травму, слідчий — задоволення.

Найважчим для групи Гехолуца було «читання газети». В такому випадку В.Л. Іванченко дубову ніжку від стільця обгортав газетою і цією газетою бив свою жертву в груди, по спині та інших місцях тіла, крім рук: руки були потрібні, щоб заарештований зміг підписати протокол допиту.

Про інші методи слідства у Вінницькій тюрмі заступник начальника відділу НКВД України Волошин В.В. розповідає так: «Влітку 1938 р. я приїхав до Вінниці... Зайшов

до управління НКВД. Там побачив таку картину: на коридорі лежить гора одягу, в 48 кімнаті стоять 12–15 заарештованих, перед якими ходять два слідчих і вимагають від них свідчень... Зустрівши в коридорі працівника НКВД Іванченко, сказав йому про все, що бачив. Він відповів, що такі допити не виняток, а система, і додав: «Зазирни до 50 кімнати, там ще не те побачиш». Я відчинив двері 50 кімнати і побачив: на лаві лежить арештований, двоє інших арештованих тримають його за голову і ноги, а третій арештований б'є його. У кімнаті тоді перебувало троє слідчих. Після цього я зайшов до начальника 2-го відділу Надєждіна і розповів йому про все. Надєждін облаяв мене і грубо заявив: «Не вмешивайтесь. Это «троечный» материал. Мне нужно по 60–70 показаний давать»[4]. Отже, всюди був план, і заради нього йшли на все.

Слідчий Н.І. Фукс прибув до 4-го відділу НКВД за путівкою Вінницького обкому комсомолу, де він працював заввідділом учнівської молоді. Під час слідства над групою правого Гехалуцу було йому 29 років, але жорстокістю він мало чим відрізнявся від Надєждіна або Іванченка. Свої жертви він полюбляв вести біля кабінетів тих слідчих, звідки було чути крики та стогін допитуваних. На столі, на зразок порядного вчителя, тримав лінійку. Правда, це була не звичайна шкільна лінійка з чорнилами з боків, а величезна, дубова — і вся в крові.

Свідок репресій Є.Г. Фарбер, яка під час допитів була на другому місяці вагітності, розповідала: «...я вынуждена была подписать протокол допроса, так как меня избивали, в частности следователь Фукс, который вёл моё дело, бил меня линейкой по руках, заставлял сидеть и стоять в одном положении длительное время; оскорблял меня всячески, угрожал, что «сгноит меня»... из соседних комнат доносились крики избиваемых, как казалось мне, звуки падающих тел. Под страхом от этих картин я подписала протокол допроса».

Керівником надуманої антирадянської сіоністської організації правого Гехалуца вінницькі чекісти обрали Шльома Ельовича Яблочника — викладача фізики Вінницького педінституту. Напевно, це була надзвичайно мужня людина. Майже два місяці в застінках Вінницької тюрми він чинив впертий опір слідчим, виборюючи право на життя. Одначе сили та можливості однієї мужньої людини перед групою катів-слідчих з їх нелюдськими методами допиту були нерівними. 5 лютого 1938 р. старший лейтенант держбезпеки Надєждін «зламав» Ш.Е. Яблочника, і останній підписав протокол допиту, підготовлений слідчими на 45 сторінках машинопису.

Ш.Е. Яблочник обмовляв себе, що він є свідомим противником радянської влади, керівником антирадянської сіоністської організації правого Гехолуца. Ще, мовляв, з юнацьких років він був учасником сіоністського руху в м. Старокостянтинові, в містечку Красилові в 1924 р. організував нелегальний сіоністськiй гурток, проводив заняття по вивченню давньоєврейської мови, бесіди про мету та завдання сіоністського руху. В Бердичеві, Козятині, Самгородку, Вишківці та Махнівці працював під ім'ям «Давид». Переїхавши до Вінниці, змінив кличку на «Ісаак» і очолив обласний центр правого Гехолуцу.

Під тиском слідчих Ш.Е. Яблочник вигадує розгалужену систему Вінницького центру з організаціями сіоністів в Жмеринці, Браїлові, Бершаді, Крижополі, Тростянці, Дзигівці, Томашполі, Копайгороді, Шпикові та інших містечках. Кожна з таких організацій на місцях налічувала від 10 до 30 осіб, керувалася інструкторами. У самій

Вінниці нібито було дві конспіративні квартири та дві квартири поштового зв'язку. Організації слідчі виділили власний шапірограф на квартирі Фані Ольшанецької, на якому друкувалися директивні листи, бюлетені, листівки з закликами до боротьби проти радянської влади шляхом підтримки та активної участі у сіоністському русі. До речі, жодних речових доказів вищесказаного у слідчій справі немає.

Слідством також не доведено такі організаційні заходи керівництва правого Гехалуца, як засідання районних та міських комітетів, проведення наради сіоністів на так званому «російському цвинтарі» у Вінниці, переправки за кордон активних сіоністів в пункті Ямпіль-Яруга шляхом зв'язку з контрабандистами.

Не обійшлося без залякування зв'язками євреїв Вінниччини з міжнародними сіоністськими організаціями. Слідство добилося від Ш.Е. Яблочника свідчення, що начебто ЦК Гехолуца в наклепницькому дусі інформував закордонні представництва Гехалуца про економічне становище євреїв в СРСР, злісно критикував заходи радянської влади по землеустрою євреїв, повідомляв про важке становище євреїв в СРСР, нібито використовував сіоністську буржуазну пресу для брехні проти радянської влади.

В протоколі допиту І.Б. Куціна — директора нацменшинської школи у Комсомольську — є ще одне цікаве звинувачення — протести євреїв проти переселення до Біробіджанської автономної єврейської області. «Мы, — записали слідчі до протоколу допиту І.Б. Куціна, — считали, что Биробиджанская автономная область создана для ассимиляции евреев, что единственный выход для сохранения еврейской нации — это образование «самостоятельного» еврейского национально-буржуазного государства в Палестине. Мы приходили к выводу, что для этого необходимо вести агитационную работу за эмиграцию евреев в Палестину и установить взаимную информацию о положении евреев в Палестине и в СССР».

Відомо, що євреї через кліматичні умови, споконвічне бажання жити на історичній батьківщині більше тяжіли до Палестини, сподіваючись у майбутньому відродити тут свою історичну національну державу. Що стосується автономної єврейської області на території Біробіджану, то, напевне, гіршої кари для євреїв радянська влада не змогла придумати. Переселення замість Близького Сходу до Далекого Сходу із зовсім іншим кліматом багатьма євреями справедливо розцінювалося як заслання у віддалені райони. Своїми діями радянський уряд фактично уподібнювався уряду Великобританії, яка пропонувала лідерам сіоністів створити автономну єврейську колонію у Східній Африці, а саме в Уганді[5].

В 30-х рр. тема переселення євреїв в Біробіджан жваво обговорювалася не тільки євреями, але і загалом населенням України. Саме тому ця проблема обов'язково присутня в кожному протоколі допиту. Схоже на те, що кожний допитуваний продовжує іншого, але обов'язок слідчого полягав у тому, щоб показати, що переселення євреїв в Палестину загрожує існуванню радянської влади. «Так как переселение в Палестину, — записано в протоколі допиту Н.Н. Ваксмана, — при современных условиях и созданных в этом отношении рамок Советским правительством невозможно и основным тормозом переселения является Советская власть, то перед сионистами стоит задача вести борьбу с Советской властью всякими мерами».

Тема переселення євреїв до Біробіджану особливо турбувала слідчого Н.І. Фукса. Арештованим він приписує самі страхітливі звинувачення в упередженій пропаганді,

залякуванні тих євреїв, які ніби дуже бажали виїхати «до своєї» національної області. Так, у протоколі допиту Г.М. Бортніка — завідувача лікувальним бюро Вінницького обласного відділу охорони здоров'я — записано: «Мы измышляли и распространяли провокационные слухи о бедственном положении евреев в Биробиджане, вымирании их в связи с плохими природно-климатическими условиями, эксплуатации евреев и враждебности к нам местного населения. В результате подобной агитации некоторые трудящиеся евреи отказались переселяться в Биробиджан».

Майже слово в слово цю думку Н.І. Фукс повторює в протоколі допиту студентки медичного інституту Ф.Й. Фітерман, бухгалтера кооперативної артілі «Коопремонт» із Жмеринки А.І. Вайсфельда та інших.

Застосовуючи жорстокі фізичні методі при допитах, слідчі намагалися провести в протоколах допитуваних звинувачення сіоністів в ідейному та організаційному зв'язку з іншими антирадянськими формуваннями. Так, в протоколі допиту Ш.Е. Яблочника від 10 квітня 1938 р. Гехолуц звинувачується в тому, що солідаризувалась з програмно-тактичними установками троцькістів та правих в її боротьбі проти ВКП(б) та радянської влади, нібито Гехолуц підтримувала їх установку на терор як метод боротьби з радянською владою. «Особенно, — підкреслюється в протоколі, — приемлемо было для нас, сионистов, утверждение Бухарина о затухании классовой борьбы, так как оно ослабляло бдительность коммунистов, тем самым создавало благоприятную обстановку для активизации нашей подпольной антисоветской работы».

В протоколах допитів чітко виступає ще одна козирна карта організаторів та натхненників масового терору в країні — залякування радянських громадян зв'язками євреїв з агентами усіх імперіалістичних розвідок світу. На цей раз в сфабрикованому протоколі слідчого В.Л. Іванченка жертвою шпигунофобії став С.Ф. Флаксман — завгосп обласної контори «Заготпушнина». Скористались тим, що в 1924 р. він еміґрував до Палестини, влаштувався на роботу на соляних промислах, але в 1926 р. вирішив повернутися до Вінниці.

За протоколами допиту все почалося з того, що в порту Хайфа до нього підійшов незнайомець, запросив до кабінету, залякав і примусив після повернення до СРСР повідомляти про економічний стан країни, новобудови тощо. До того ж, склалося так, що С.Ф. Флаксман був призваний до війська, служив у 96-му стрілецькому полку у Вапнярці. І ось влітку 1930 р. у Вінниці з'являється зв'язківець Палестини Абдула.

Абдула підстеріг Флаксмана в темному куточку, все записав про місцезнаходження 96-го стрілецького полку у Вапнярці, його вогневі засоби та їх далекобійність. Погрожуючи С.Ф. Флаксману, заволодів надзвичайно таємними матеріалами про дискримінацію євреїв в СРСР, про те, що робітники та селяни вороже налаштовані до радянської влади, особливо до політики колективізації. Разом з іншими секретними матеріалами Абдула зник так само раптово, як і з'явився.

Застосовуючи різкі фізичні методи впливу, слідча група Надєждіна всіляко намагалася довести розгалуженість зв'язків євреїв з імперіалістичними розвідками. Підозра, в першу чергу, падала на арештованих А.Х. Чайку — муляра на сезонних роботах, І.Я. Меламуда — електромонтера Вінницької електростанції, які в 1925–1926 рр. еміґрували за кордон. Слідчі вважали, що такі люди були завербовані англійською та румунською розвідками, після чого перекинуті для шпигунського

нагляду в СРСР, через спеціальних агентів передавали відомості шпигунського характеру про економічне становище в СРСР, озброєння Червоної армії та про укріплення радянсько-румунського кордону.

Добре розуміючи, що всяка партія повинна мати свій резерв, Вінницькі слідчі НКВД доклали багато фізичних зусиль, щоб нав'язати групі Гехолуц неіснуючу в дійсності молодіжну єврейську організацію Гістадрут. Слідчі доводили, що ця організація сіоністської молоді ставила завдання відсторонювати єврейську трудову молодь від комсомолу, виховувати її в національному сіоністському дусі для боротьби проти радянської влади, готувати молодь для життя у власній єврейській державі. Стверджувалося, що соціальною базою Гестотруду була молодь із дрібнобуржуазних та декласованих прошарків суспільства.

Відповідно, при організації Гістадрут повинна була існувати дитяча антирадянська сіоністська організація — Гашомер, що виховувала дітей в буржуазно-націоналістичному дусі і була резервом для поповнення Гістадрута. Доводилось, що для дітей видавався спеціальний журнал «Трудовий Гашомер».

На початку квітня 1938 р. заарештованим було висунуто звинувачувальний висновок, в якому говорилося, що у Вінниці і на периферії органами НКВД викрита антирадянська підпільна організація правого Гехалуца, якою керував Ш.Є. Яблочник. Слідча справа передавалася на розгляд судової трійки при Вінницькому облуправлінні НКВД.

Засідання трійки відбулося 11 квітня 1938 р. і вирок її, як і слід було чекати, був надзвичайно суворий: арештованих Ш.Є. Яблочника, Н.Н. Ваксмана., І.Б. Куціна, А.К. Чайку, І.Я. Маламуда, С.Ф. Флаксмана, Г.М. Бортника, Ф.Й. Фітерман, С.І. Вітавера, Я.М. Богомольського, М.С Ольшанецького, Ш.Х. Калиновського, Х.А. Варера, Б.М. Окопника, Б.М. Клейнермана, М.Л. Кожинського, З.П. Прилуцького, І.А. Ройтмана, М.М. Ніренберга, А.І. Вайсфельда, Ф.Е. Альперіна, Г.П. Люлькіна, Я.М. Міліхікера, І.К. Ройтмана — всього 24 особи було засуджено до розстрілу, який терміново був виконаний.

Усі вони були людьми у розквіті сил, віком від 30 до 40 років, у кожного була сім'я та близькі родичі. Медичні працівники, вчителі, економісти, студенти, бухгалтери і рахівники, робітники і кустарі, кооператори, торгові працівники — кожний із них добросовісно працював на благо народу. Переважна більшість із них мали вищу, середню спеціальну або середню освіту, що в ті роки було певною рідкістю. Вони мали великий досвід роботи, який і далі держава могла б використати на благо народу. Але сама держава тоді важко хворіла «шпигуно-» та «ворогоманією».

Саме в цей час новий генеральний секретар ЦК КП(б)У М. Хрущов, який був надісланій Москвою замість С. Косіора, виступаючи в червні 1938 р. на XIV з'їзді КП(б)У заявляв: «Цей рік для радянської країни був особливий, знищуючи ворогів народу, очищаючи партійний і державний апарат, очищаючи лави Червової Армії, ми домоглися ще більшого зміцнення нашої держави, ще більшого зміцнення лав Комуністичної партії, підвищили боєздатність країни, соціалізму і тим самим послабили сили наших ворогів. Знищуючи ворогів народу, ми завдали удару польській, німецькій, японській та іншим розвідкам, що дорівнює виграшу великої війни». Отже, перефразуючи Хрущова, стосовно нашої справи можна сказати, що кров невинних

людей повинна була завдати удару англійській та румунській розвідкам, сприяти «виграшу великої війни»[6].

Решта арештованих: Х.М. Медведь, А.П. Ляховіцер, Р.Й. Раппопорт, Р.І. Шпаніна, Е.-Г. Я. Чемеринський, А.А. Рабина, Ф.Ф. Флаксман, всього 7 осіб були засуджені до 10 років виправно-трудових таборів. На їх долю випали важкі випробування в таборах Східної залізниці, Соль-Вичегодському районі Архангельської області, Печорської залізниці, в Красноярському краї, Єнісейську, Південно-Казахській області, Івдельтаборі, Усть-Вимтаборі та Самартаборі та інших.

Запроторені в концтабори мали право на оскарження вироку трійки. Не втрачали надії на помилування також їх рідні. Заяви, листи та прохання надходили до різних радянських установ. Наявність цих документів в слідчій справі про правий Гехолуц дає можливість в повній мірі відтворити страхітливу картину знущань над арештованими.

Не можна без болю і хвилювання читати заяву в'язня Івдельтабору Ель-Герша Яковича Чемеринського до начальника Вінницького обласного відділу НКВД. Він писав (стиль і орфографію документа збережено. — Автор): «...вечером я был вызван на допрос к следователю Иванченко, первым вопросом которого был: «Ну, палестинский барон, дай показания о своей контрреволюционной деятельности». Я ответил, что никогда контрреволюционной деятельностью не занимался и членом антисоветской сионистской организации не состоял. Тогда следователь Иванченко с двумя его помощниками яростно набросились на меня и начали избивать по голове и по лицу руками и острой стороной линейки по коленям и по пальцам. Потом следователь Иванченко выхватил четырехугольную ножку стула и начал наносить мне удары этой ножкой в грудь, по плечу, по бокам, рукам и ногам. Я упал в обморок, меня облили водой, посадили на стул, я пришел в себя, дрожал, как в лихорадке и в таком состоянии я пытался доказать свою невиновность, за что я получал каждый раз побои и пощечины. Потом следователь Иванченко и его два помощника стали терзать меня поочередно, заставляя меня проделывать разные издевательские процедуры и фигуры — «аэроплан», «петушок» и другие безобразия и за каждый промах и неудачу в проделке издевательских процедур на меня обрушивались удары со всех сторон. Я опять очутился в обморочном состоянии. Приведя меня в чувство, они, следователь и его помощники, продолжали истязать меня: следователь Иванченко наступил своим сапогом на половой орган мой и, когда я зарычал от острой боли, Иванченко набросился на меня, повалил на стул, приказав опустить брюки и обнажив тело и сам Иванченко яростно и по зверски с четырехугольной ножкой стула наносил мне до 15 ударов до плечу, пояснице и задней части тела, при этом его помощники держали меня за голову и ноги, заткнув мой рот шапкой, доводя меня до обморочного состояния в 3 раз... И так следователь Иванченко и его помощники помучали меня целую ночь и в 6 часов утра меня отправили через конвоира Бабейко, который по дороге в тюрьму тоже избивал меня.

С 6 часов утра до 7 часов вечера, после этой страшной гнусной ночи, меня держали на конвеере без пищи... и лишь к вечеру меня повели в спецкорпус. Переступивши порог камеры, я упал без чувств. Находившиеся в камере заключенные привели меня в чувство, начали ложить мне компрессы к больным местам.

На следующий день, когда избиения и истязания стали чем раз мучительнее, которые в примеси оскорбления, издевательств и неимоверно невиносимы и довели меня до состояния невменяемости, я больше не был в силах выдержать эти экзекуции и я вынужден был под влиянием нечеловеческих физических методов следствия, составленные следователем Иванченко вымышленные заведомо ложные показания на себя и подписать протокол очной ставки с Ваксманом, составленным одним из помощников Иванченко, под его диктовку».

Власне обмовляння після такого жорстокого примусу дуже дорого коштувало Е.-Г. Я.Чемеринському. Йому довелося довгі роки важко працювати в різних таборах Красноярського краю. Заяви, які посилав він та його дружина в різні установи, не давали бажаних результатів. Після війни з Німеччиною потік заяв з проханням про реабілітацію значно збільшився. До Л. Берія, К. Ворошилова, Г. Маленкова звертається сам Чемеринський та його родичі. В листі до Берія дружина пише про важку хворобу свого 67-річного чоловіка, про складні сімейні повоєнні труднощі. «Муж моей дочери, — говориться в листі, — погиб на фронте, оставив 11-летнего ребенка. Сын мой вернулся с фронта инвалидом Отечественной войны. Он был дважды ранен... прошу дать нам возможность вместе дожить свой век в кругу наших детей... прошу пожалеть нас стариков и освободить моего мужа». Але від начальника секретаріату Особливої наради при МГБ СРСР надійшла лаконічна відповідь: «В просьбе Чеменринской Е.С. отказать, о чем сообщить ей».

Довго та вперто боролися за правду ув’язнена у Самарський концтабір Х.А. Рабина та її чоловік М.Й. Гільбурд, який проживав у Вінниці. Листи з проханням переглянути звинувачення надходили наркому внутрішніх справ СРСР Л. Берії, Генеральному прокурору СРСР, Прокурору УРСР, секретарю ЦК КП(б)У М. Хрущову та в багато інших інстанцій. М.Й. Гільбурд в листі до Берія в 1940 р. писав: «Я как беспартийный большевик обращаюсь к Вам, как блюстителю революционной законности, с глубочайшей просьбой об истребовании дела моей жены Рабиной А.А...» Але все марно! «Блюститель революційної законності» вперто мовчав.

В судовій справі про правий Гехолуц збереглися службові характеристики, вирізки з газет, які характеризують Х.А. Рабину як добросовісного та працелюбного працівника обласного лікувально-санітарного управління. Особливе хвилювання викликає лист Х.А. Рабиної до чоловіка в роки війни. Вона пише: «Как бы я сейчас ценила жизнь, с каким рвением я бы отдала ее для пользы нашей родины, как хочется доказать на деле, что ты готова в любую минуту, раз это требуется, отдать свою жизнь, не задумываясь, на защиту нашей страны. О! Как больно мне носить такое позорное имя, быть отщепенцем общества, ведь я вся, всеми фибрами души, всеми мыслями и действиями иду нога в ногу со всем народом...» Після відбуття покарання в Самартаборі Х.А. Рабина була вислана ще далі — на поселення до Північно-Казахстанської області.

В липні 1956 р. президія Вінницького обласного суду на основі висновку обласної прокуратури винесла рішення: слідчу справу правого Гехолуца припинити за недоведеністю звинувачення. В рішенні президії суду, зокрема, вказано, що матеріали справи не містять переконливих доказів вини засуджених. Звернено увагу, що постанову по справі винесено на основі одних лише здобутих показань звинувачених, причому

не всіх. Показання звинувачених не перевірялися, незважаючи на наявність у них суттєвих суперечностей та відсутність підтвердження їх об’єктивності.

Жодних речових матеріалів, свідчень або якихось даних, що могли б підтвердити організаційну єдність арештованих по правому Гехалуцу, немає. В матеріалах слідства, наприклад, йдеться про квартири зв’язку, шапіrограф, літературу, листівки та інші конкретні речі, які слідчі зобов’язані були обов’язково перевірити і, якщо вони були, то ліквідувати. Але цього ніхто не робив, бо добре знали, що це пуста брехня, яку слідчі самі вигадали.

Ніяких підтверджень про організаційну спільність не дали обшуки на квартирах арештованих, в яких були вилучені лише паспорти, профспілкові квитки, посвідчення залізничника, свідоцтво про народження, студентські квитки. За такими речовими доказами можна було арештовувати кожного громадянина СРСР.

Не може свідчити про організаційну згрупованість арештованих їх соціальне та національне походження або релігійна приналежність. Наприклад, у звинувачувальному висновку, яке підготували слідчі на засідання трійки, як великий злочин проти кожного, мов тавро, стоїть: «из семьи канторвалютчика», «из торговцев», «из семьи крупного собственника», «из семьи служителя культа», «из кустарей», «из семьи крупных торговцев», «выходец из семьи служителя культа», «дочь равина», «отец торговец мукой», «отец торговал, имел склад с железом», «отец имел собственный выезд и собственный дом», «отец торговец, имел аптечный склад», «отец имел пекарню для выпечки хлеба», «отец имел магазин», «отец еврейский резник», «имел родственные связи за границей».

Про грубу фальсифікацію справи правого Гехолуца свідчить відсутність будь-якої практичної діяльності, спрямованої на повалення радянської влади.

Отже, ніякої організації правого Гехолуца у Вінниці не існувало.

Примітки:

[1] Центральний Державний архів громадських організацій України (ЦДАГО). — Ф. 1. — Оп. 1. — Спр. 533. — Арк. 3; Спр. 548. — Арк. 2.

[2] Державний архів Вінницької області. — Ф. Р–6023. — Оп. 4. — Спр. 4560.— Т.1 – Арк. 189. — Т. 2. — 246 арк.; т. 3 — Арк. 179. — Т. 4. — Арк. 415 .— Т. 5 — Арк. 121.

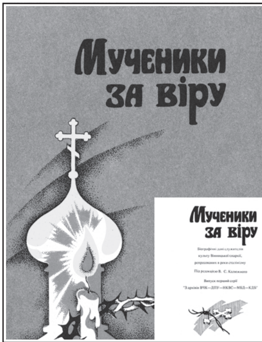
[3] Краткая еврейская энциклопедия. — Т. 7 — Иерусалим, 1994. — С. 378, 946–947.

[4] Червоні жорна: Спогади репресованих, членів їх родин, свідків репресій. — Вінниця, 1994. — С. 9.

[5] Путь к независимости. Распостраняется Израильским фондом культуры и просвещения в диаспоре. — С. 23.

ЦДАГО. — Ф. 1. — Оп. 1. — Спр. 548. — Арк. 2.

А. Лисий

РЕПРЕСІЇ РАДЯНСЬКОЇ ВЛАДИ ЩОДО КАТОЛИКІВ ПОДІЛЬСЬКОГО РЕГІОНУ

Туровський Максиміліан Домінікійович, 1886 р.н., народився в с. Бараші Житомирської обл., проживав у м. Шаргород, поляк, із дворян, освіта вища, служитель культу, ксьондз. Арешт. 07.05.1927 р. Звинувач. за ст. 54–10 КК УСРР. За постановою судтрійки колегії ГПУ УСРР від 10.05.1930 р. засуджений на 10 років концтаборів. За постановою трійки УНКВД Ленінградської обл. від 25.11.1937 р. розстріляний 08.12.1938 р. без пред'явлення звинувачення. Реабіл. 16.02.1990 р. Вінницьким облпрокурором.

З осені 1929 р. радянська влада розпочала широкомасштабні арешти серед священиків та парафіян католицької церкви, повернувшись до методів «воєнного комунізму», коли стосунки з релігійними конфесіями вирішувались переважно адміністративно-репресивними засобами. Єдиною формою діалогу католиків з владою став допит в «органах».

Радянське керівництво розпочало цілеспрямовані репресії серед католицьких священиків передусім через те, що вони становили єдину освічену групу серед польського сільського населення, яке негативно ставилось до більшовицької колективізації та чинило їй стихійний опір. Факти показують, що польське та українське католицьке населення зовсім не хотіло вступати до колгоспів і виступало за збереження міцних селянських господарств[1].

Наприкінці 1929 – на початку 1930 рр. було заарештовано багатьох ксьондзів Поділля, яким інкримінували нелегальний зв'язок із закордоном, шпигунство на користь Польщі, негативне ставлення до заходів радянської влади (зокрема, до вилучення церковних цінностей у 1922 р.), антирадянську агітацію, виховання польської молоді в національному дусі тощо[2].

Методи слідства та поведінку на ньому католицьких священиків яскраво ілюструє слідча справа ксьондза Максиміліана Туровського.

Максиміліан Домінікійович Туровський у 1921 р. був призначений настоятелем Шаргородського костьолу св. Флоріана. Він народився 1886 р. на Волині в с. Бараші у дворянській сім'ї. Світські науки вивчав у 2-й Житомирській гімназії. 30 вересня 1904 р. вступив до Луцько-Житомирської римо-католицької духовної семінарії і закінчив її у 1909 р. Рукопокладений у священики єпископом-суфраганом Каролем Недзялковським 13 грудня 1909 р. Спершу був вікарієм у Мурафському костьолі, згодом — настоятелем в Озаринцях, перед Шаргородом — у Мовчанах[3].

Служителів культу в радянські часи примушували ставати таємними агентами ГПУ — сексотами («секретними сотрудниками»). Слідів вербовки Туровського не збереглось. Але зберігся документ про спробу змусити до співробітництва ксьондза М. Каровця, настоятеля Озаринецького костьолу[4]:

«До прокурора м. Вінниці. Жалоба. ДПУ заставляє мене бути сексотом. Позаяк се противно моєму станові і порушує особисту свободу, а при тім я австрійський підданий —

заявляю, що ні під ніяким услів'ям не хочу і не буду таємним агентом ДПУ. Ксьондз Макарій Каровець, настоятель р.-к. костьолу в Озаринцях. 20.VIII.1924 р.».

Ще в лютому 1925 р. Могилів-Подільський окружний комітет КП(б)У отримав з Москви такий циркуляр:

«Звертаємо вашу увагу на необхідність використати в антиклерикальній агітації й ряд нових фактів, що дискредитують католицьке духовенство. В першу чергу необхідно висвітлювати шпигунську діяльність католицького кліру, його роль як агентів польського уряду та польського генштабу.

Звертаємо вашу увагу на необхідність вести антиклерикальну агітацію постійно і систематично і з цією метою старанно збирати всі факти, які дискредитують ксьондзів. Про відомі факти контрреволюційності ксьондзів слід повідомляти в місцеві органи ДПУ»[5].

І, безумовно, повідомляли. В одній інформації партійних органів 1926 р. з Наддністров'я вказується «... бували випадки активних виступів і ворожих дій з боку ксьондзів проти радянської влади, що тягло за собою арешт ксьондзів».

М. Туровського двічі обшукували, після чого арештовували, але й двічі відпускали. Поки що.

Безпосередня підготовка до арешту душпастиря розпочалась ще в грудні 1929 р. Саме тоді чекіст Крупніков таємно став допитувати громадян, які могли дати свідчення проти настоятеля.

26 січня 1930 р. стало нещасливим днем в житті Максиміліана Домінійовича Туровського. В його оселю по вулиці Карла Маркса (будинок Грубера) вдерся помічник уповноваженого з контррозвідувального окружного відділу Могилів-Подільського ГПУ Ухтомський і в присутності місцевого міліціонера В. Заїки провів обшук. Було вилучено 15 блокнотів і записників із записами польською мовою, а також листування польською. Постанова на обшук та арешт була виписана ще 22 січня уповноваженим контррозвідувального відділу Могилів-Подільського ГПУ Крупніковим. Ордер на обшук і арешт з'явився 25 січня за підписом самого начальника особливого відділу та його ад'ютанта. Арештованого перевезли до Могилів-Подільської тюрми, де розпочали слідство[6].

Вже на першому допиті Туровський категорично заявив, що «в своїй повсякденній діяльності намагався поводити себе таким чином, щоб не викликати ніякої підозри. Вважаю, що до радянської влади ставлюсь лояльно, тому що в рамках радянської Конституції нам, ксьондзам, все-таки залишені деякі можливості в пастирській праці, і, крім того, я продовжую вірити, що між радянською і церковною владами коли-небудь станеться зближення. Таке моє особисте переконання»[7].

19 лютого 1930 р. о. Туровського вже допитували в Києві «спеціалісти» більш високої кваліфікації. З ним «працював» уповноважений контррозвідувального відділу ГПУ УСРР Янсон. Київський слідчий весь час намагався «пришити» арештованому спільну діяльність з філіалом польської розвідки в Тернополі щодо переправи за кордон віруючої молоді, якій парох нібито видавав міфічні посвідчення про благонадійність. Цей «спеціаліст» 12 березня 1930 р. виплодив заключну постанову (цитуємо мовою оригіналу):

«Ксендз Туровский, являясь настоятелем Шаргородского костела, окружил себя группой антисоветски настроенных лиц, через которых проводил работу по срыву разных кампаний на селе. Не ограничиваясь этим, Туровский в своей антисоветской работе использовал

исповедь, амвон, поездки по селам под видом совершения религиозных обрядов, во время которых вел агитацию за непосещение молодежью хаты-читальни, сельбуда, призывал верующих к неуплате налога. Основной своей задачей Туровский ставил борьбу с комсомольской организацией. Дабы иметь полное представление об организации и каждом комсомольце в отдельности, Туровский при объезде сел вел запись комсомольцев и коммунистов, собирая на них характеристики...»

В обвинувальному документі чекісти змушені були записати, що «незважаючи на цілий ряд даних про антирадянську діяльність, Туровський себе винним не визнав». І постановили: «Теперішню справу по звинуваченню Максиміліана Домінікійовича Туровського за ст. ст. 54–6 і 54–11 КК УСРР — направити в судову трійку при колегії ДПУ УРСР з клопотанням про ув’язнення Туровського в один з концтаборів СРСР терміном на 10 років. Довідка: речові докази по справі відсутні. Обвинувачуваний утримується в Київській тюрмі».

Судова трійка при колегії ГПУ УСРР 10 травня 1930 р. справу № 820 Київського окружного відділу ГПУ заслухала і постановила:

«Максиміліана Домінікійовича Туровського — ув’язнити в концтабір, терміном на десять років, враховуючи час з 26.1.1930 р. Справу здати до архіву»[8].

Як же склалась подальша доля ув’язненого Туровського? Переказували, що ксьондз опинився на лісоповалі. Стовбуром дерева йому відбило ногу, і калікою він працював в табірній канцелярії.

Р. Дзвонковський у книзі «Долі католицького духівництва в СРСР. 1917–1939. Мартиролог» пише, що Туровського разом з іншими 30 ксьондзами з України спочатку тримали в політізоляторі в Ярославлі на Волзі. В серпні 1933 р. його перевезли до концтабору на Соловецькі острови. Відомо, що він висловлював бажання, щоб його обміняли до Польщі[9].

У виданні «Остання адреса: До 60-річчя Соловецької трагедії» вміщено матеріали про мученика віри з Поділля. В справі М. Туровського за соловецьким номером 11–15838 зберігся лист колишньої служниці до нього і акт про розстріл від 8 грудня 1937 р.[10].

16 лютого 1990 р. прокурор Вінницької області І. Темченко реабілітував через 60 років цю невинну людину, яка прийняла мученицьку смерть за глибоку віру в Бога, за любов до ближнього.

Примітки:

[1] Яременко Т. Польська національна меншина в Україні в 20–30-і роки XX сторіччя — К., 1994 — С. 174.

[2] Album kapelanow diecezij Lucko–Zytomierskije i Kamienieckie /Zebral s ulozyl J. Filioowicz/ — К., 1917. — С. 34–42; Стронський Г. Приречена на мовчання: Римсько–католицька церква в Україні в 20–30-ті роки //Людина і світ. — 1994 — № 3/4 — С. 17–20.

[3] Державний архів Житомирської області. — Ф. 178. — Оп. 11.— Спр. 723.— Арк. 178.

[4] Державний архів Вінницької області (далі — ДАВО). — Ф. П–2815. — Оп. 1. — Спр. 53. — Арк. 67.

[5] Там само. — Ф. Р–925. — Оп. 107. — Арк. 94.

[6] Там само. — Ф. Р–6023. — Оп. 4. — Спр. 18351. — Арк. 15.

[7] Там само. — Арк. 33–34.

[8] Там само. — Арк. 47–48.

[9] Dzwonkowski R. Losy duchowienstwa katolickego w ZSSR 1917–1939. Martirologium. – Lublin, 1998. — p. 235.

[10] Остання адреса: До 60-річчя соловецької трагедії. — К., 1999. — Т. 3. — С. 195–197.

А. Давидюк

БІЛЬШОВИЦЬКА ЛАМІЯ

Пронашко Мечислав Михайлович, 1923 р.н., народився в м. Одеса, проживав у м. Немирів, поляк, із службовців, освіта 6 класів, вихованець дитячого будинку. Арешт. 11.04.1939 р. Звинувач. за ст.ст. 54–10, 54–11 КК УРСР. За вироком Вінницького облсуду від 05–06.06.1939 р. засуджений на 5 років ВТТ. Дальша доля невідома. Реабіл. 18.05.1966 р. Верховним судом УРСР.

Свідзинський Юрій Казимирович, 1923 р.н., народився в м. Київ, проживав у м. Немирів, поляк, із робітників, освіта 6 класів, вихованець дитячого будинку. Арешт. 11.04.1939 р. Звинувач. за ст.ст. 54–10, 54–11 КК УРСР. За вироком Вінницького облсуду від 05–06.1939 р. засуджений на 4 роки ВТТ. Дальша доля невідома. Реабіл. 18.06.1966 р. Верховним судом УРСР.

Скопелідіс Герасим Герасимович, 1923 р.н., народився в м. Одеса, проживав у м. Немирів, грек, із ремісників, освіта 5 класів, вихованець дитячого будинку. Арешт. 11.04.1939 р. Звинувач. за ст.ст. 54–10, 54–11 КК УРСР. За вироком Вінницького обласного суду від 05–06.1939 р. засуджений на 5 років ВТТ. Звільнений у жовтні 1944 р. Реабіл. 18.06.1966 р. Верховним судом УРСР.

Сочівко Йосип Антонович, 1923 р.н., народився в кол с. Сцешиці, Польща, проживав м. Немирів, поляк, із робітників, освіта 5 класів, вихованець дитячого будинку. Арешт. 25.04.1939 р. Звинувач. за ст.ст. 54–10, 54–11 КК УРСР. За вироком Вінницького облсуду від 05–06.1939 р. засуджений на 5 років ВТТ. Дальша доля невідома. Реабіл. 18.06.1966 р. Верховним судом УРСР.

Велонас Костянтин Маркович, 1924 р.н., народився в м. Одеса, проживав у м. Немирів, грек, із кустарів, освіта 5 класів, вихованець дитячого будинку. Арешт. 11.04.1939 р. Звинувач. за ст.ст. 54–10 ч. 1, 54–11 КК УРСР. За вироком Вінницького облсуду від 05–06.1939 р. ув'язнений на 3 роки ВТТ. Дальша доля невідома. Реабіл. 18.06.1966 р. Верховним судом УРСР.

Діти. При одному лише цьому слові кожний дорослий замислюється про майбутнє, про виховання підростаючого покоління.

По-особливому проблема дітей турбувала більшовицьку владу. Найважливішим завданням більшовики вважали виховання молоді в комуністичному дусі. В 30–50-ті роки це означало виховання відданості більшовицькій партії, особисто Сталіну.

В школах, крім навчання, дітей привчали до активного суспільно-політичного життя, і в цьому не було б нічого поганого, аби саме життя було не спотворене, не зводилося до пошуку класових ворогів, «ворогів народу», шпигунів тощо.

Дітей закликали не тільки до пильності, але й до конкретних рішучих дій проти неіснуючих чи удаваних «ворогів народу». Так піонери Вінницької області провели

«рейд пильності» від станції Козятин до станції Жмеринка в зв'язку з процесами над німецько-японо-троцкістськими шпигунами, диверсантами та шкідниками.

Наслідуючи дорослих комуністів і комсомольців, молодь виступала за найважчі покарання для «ворогів народу», брала участь у мітингах і зборах, на яких засуджувалися їх дії. Разом з тим, було багато дітей, про яких більшовицька пропаганда сором'язливо замовчувала – підлітки, які перебували в тюрмах, діти репресованих, які знаходились в спецшколах НКВД і умовно називалися «спецконтингентом».

Вінницька обласна газета «Більшовицька правда» у статті начальника обласного управління НКВД, майора держбезпеки Д. Соколінського «Перші підсумки великої справи» повідомляла, що у травні 1936 р. до Якушинецької спецколонії НКВД вдалося загнати 250 малолітніх дітей, а до кінця 1936 р. чекісти обіцяли збільшити контингент колонії до 500 дітей. Стаття закінчувалася словами: «Таке піклування про дітей можливе тільки в нашій щасливій, квітучій країні соціалізму, керованій великою Комуністичною партією на чолі з кращим другом трудящих всього світу — геніальним мудрим товаришем Сталіним»[1].

Як же себе почували діти, перебуваючи під опікою управління НКВД? Прослідкувати за їх поведінкою дають можливість матеріали слідчої справи неповнолітніх, які навчалися у Немирівському українському дитячому будинку. В 1938–1939 навчальному році тут перебувало 178 учнів, в т. ч. 73 учнів, яких офіційно називали «спецконтингентом»[2].

На початку навчального року до дитячого будинку завезли пропагандистський фільм під назвою «Промова товариша Сталіна на передвиборних зборах виборців Сталінського виборчого округу м. Москви». До фільму додавалася розгорнута постанова, в якій, зокрема, вказувалося, що це «чудовий, хвилюючий фільм, його повинні подивитися комсомольці, пропагандисти і агітатори, вся молодь».

Після завершення демонстрації фільму вчителі почали плескати в долоні, штовхати дітей в спину, щоб ті теж підтримали овації. Але реакція в шкільному клубі була неоднозначна. Частина дітей зустріла оплески з обуренням. Вони побігли по рядах, хапали дітей за руки і викрикували «Ты — жлобина. Зачем аплодируешь, у тебя что, руки казенные?»[2] Учителі-комуністи, щоб відгородити себе від зухвалої поведінки учнів спецконтингенту, швиденько донесли про це секретарю Немирівського райкому КП(б)У.

Ставлення учнів спецконтингенту до художньо-пропагандистських фільмів було негативним. Коли до дитячого будинку привезли фільм «Волочаевские дни», вихованці Й. Сочівко та К. Велонас розбили вікно у виховательській, відкрили ящик, де зберігалися кінострічки, і забрали 6 із 7 частин фільму[3].

Дратували дітей спецконтингенту портрети «вождів», які були розвішані в усіх куточках школи. Саме в них діти бачили основну причину страждань своїх батьків, свого сирітства і перебування в дитячому будинку. Учень Йосип Сочівко каменем із рогатки знищив портрет Молотова, в портреті Сталіна виколов очі, портрет Леніна кинув об підлогу і побив його. З метою відомстити за арешт своїх батьків учень Мечислав Пронашко спалив портрет Сталіна і знищив портрет Молотова. Учень Герасим Скопіліdіс узяв з тумбочки портрет Сталіна, «с площадной бранью»

кинув його на підлогу, побив рамку, а сам портрет знищив. Іншим разом він під час великого зібрання дітей в клубі школи демонстративно зняв зі стіни портрет Сталіна, вийшов на подвір'я школи, розірвав його на шматки, а рамку побив. Учень Костянтин Велонас знищив два портрети Сталіна — в кімнаті гуртожитку та в клубі дитячого будинку — виколовши в портретах Сталіна очі. В кожному випадку учні пояснювали свої вчинки неправдивими арештами своїх батьків.

З матеріалів слідчої справи неповнолітніх дітей спецконтингенту видно, як швидко ці діти ставали дорослими. Втрата рідних — батька та матері — примушувала їх приймати самостійні рішення, більш реально оцінювати навколишнє життя. Але найбільше спецконтингент не терпів фальші, облудної більшовицької пропаганди, яка велася всупереч їх реальній дійсності. Тому не дивно, що учні систематично псували або зовсім зривали транспаранти. Вони зірвали і знищили транспарант із написом «Спасибі партії, спасибі рідному Сталіну за щасливе, радісне дитинство».

Батько учня Мечислава Пронашка був перебіжчиком із Польщі. В 1937 р. його арештували, звинуватили у шпигунстві на користь Польщі. Тому, побачивши на території школи транспарант зі словами Леніна про єдність та дружбу національностей, Мечислав з великим обуренням зірвав червоне полотно, порвав його на шматки і кинув під ноги[4].

При вивченні творчості Джека Лондона учень Юрій Свідзинський заявив, що в Америці без шуму і стахановського руху роблять чудеса, а у нас як тільки трохи щось зроблять, піднімають галасу більше, ніж зроблено[5]. При спробі організації соціалістичного змагання в школі усі учні спецконтингенту відмовилися брати участь у ньому, а учень Костянтин Велонас відкрито заявив, що він на вудочку не піймається і додав: «Дурнів зберуть, а вони в них, змагаючись, лізуть геть із шкіри»[6]. На пропозицію вступити до комсомолу учень Пронашко Мечислав заявив: «Я уже один раз в щось вступив, чую як до цього часу смердить»[7].

Вимушена втрата батьків, перебування в дитячому будинку накладали важкий негативний відбиток на виховання спецконтингенту. Щоб «насолити» радянській владі за арешт своїх батьків, окремі учні недбало ставилися до навчання, пропускали уроки, зривали трудову дисципліну, навіть пиячили та палили. Великим недоліком поведінки цих учнів були систематичні крадіжки майна як у дитячому будинку, так і в державних установах, що були розташовані по сусідству. У дитячому будинку крали простирадла, ковдри, пальта, черевики, галоші і все це продавали за безцінок[8].

Для чергового «дитячого бунту» вистачало невеличкого непорозуміння, іскорки. Так, одного разу по дитячому будинку пішли чутки, що декого будуть переводити в інший будинок. Це дуже стурбувало тих, хто мав сестричку або братика у цій же школі. Наприклад, серед вихованців були Скополідіси Герасим та Жорик, Пронашки Мечислав та Володимир, Сочівко Йосип та Володимир, які страшно боялися розлучитися. Саме під час таких чуток діти прийшли до їдальні, а їх не пустили, мотивуючи, що вони прийшли не «строєм», і запропонували з'явитися на обід колективно і «строєм». Усі хором почали вимагати видати їм обід, але обід не видавали. Тоді діти почали стукати алюмінієвими ложками, які почали ламатися.

Адміністрація стояла на своєму: «только строєм». Після цього учні почали бити посуд, вікна, столи тощо[9].

В розмові з педагогами діти спецконтингенту прямо і відкрито пов'язували свою зухвалу поведінку із арештами батьків і вимушеним перебуванням у дитячому будинку. Під час бесіди, яку проводив вихователь Г.Я. Кротов, група вихованців запитала: «Чим були кепські наші батьки? Верніть їх нам, і ваш дитячий будинок нам не потрібний, а коли ні, то будем вам мстити за це все одно». Крім того, цьому ж вихователю іншим разом вони заявили: «Ви повинні перед нами на колінах ходити, а як не схочете, то ми вас примусимо». Прибиральниці в школі учень Йосип Сочівко заявив, що «ти повинна за нами язиком лизати підлогу»[10]. Нам цілком зрозуміло, що педагоги та персонал дитячого будинку не винні в арештах батьків учнів, але для учнів педагоги були найближчими представниками влади, яких вони бачили щоденно.

Взагалі, педагоги дитячого будинку опинилися у надто складній ситуації. Порозуміння, спільну мову із дітьми спецконтингенту вони могли знайти через душевне зближення з кожною особистістю. Основою для таких стосунків найкраще могло б послужити співчуття дитині, яка переживала глибоку трагедію втрати своїх батьків. Але в ті роки усе радянське суспільство було охоплене синдромом ворогоманії. Не виключено, що навіть учителі дивилися на нещасних дітей упереджено, як на дітей «ворогів народу». Той із педагогів, хто думав по-іншому, теж не міг їм відкрито співчувати, пожаліти, бо в тій обстановці міг сам опинитися серед «ворогів народу».

Замість бажаного контакту між учителями та дітьми швидко сформувалася глибока неприязнь. Не стримуючи гніву проти своїх вихованців, завідувач педагогічною частиною школи П.І. Афіцький часто їх «ругал площадной бранью». Був випадок, коли він в присутності інших вихованців обматюкав учня Герасима Скопілідіса, а останній теж не втримався і обізвав завпеда «лягавим». Учителя Х.О. Щура група вихованців, називаючи «лягавим», замкнула у кімнаті, закидала камінням, повибивала у кімнаті вікна. Педагогічний колектив складався з 8 вихователів, серед яких вищу освіту мав лише 1, середню спеціальну — 4[11], і явно не справлявся зі своїми обов'язками. Вихователі не могли охопити всіх дітей організаційною роботою. Плани виховної роботи не виконувалися, була відсутня гурткова робота. При складанні бюджету на 1938 р. директор дитячого будинку не врахувала ставку організатора культурно-масової роботи, в зв'язку з чим страждала ця ділянка роботи. Директору будинку О.К. Дроб'язко вихованці спецконтингенту справедливо заявили: «Наш детприемник, кажется, системы НКО (Народний комісаріат освіти — авт.), а что вы для нас делаете, кроме разговоров?»[12] Незадовільним був санітарний стан дитячого будинку. Приміщення школи, гуртожитку та їдальні прибиралися від випадку до випадку, постільна білизна після недбалого прання залишалася брудною, непрасованою. Погано працювала їдальня страви були несмачними, некалорійними, що часто викликало «дитячі бунти» в їдальні під час яких діти справедливо заявляли «Этим только свиней кормят, чем нас Советская власть кормит».

Незадовільним було матеріальне забезпечення дітей спецконтингенту. Неякісний одяг швидко зношувався, новий одяг та взуття надходили нерегулярно. Учитель

Кротов доніс в органи НКВД, що одного разу учень Велонас звернувся до нього з вимогою виписати йому черевики, а коли Кротов заявив, що на складі черевиків немає, Велонас відповів: «Вот дожились. «Плохих» поарестовывали и выслали, а у «хороших» ботинок нет»[13].

Розгубленість вчителів, відсутність педагогічного такту породили бажання налякати учнів якоюсь зовнішньою силою, нехай навіть непедагогічною. Саме тому до школи занадилися міліціонери. Мета дирекції дитячого будинку тепер полягала в тому, щоб залякати дітей міліцією, можливим арештом, а там і тюрмою. Але реакція з боку дітей була войовничою. Учень Велонас, побачивши міліціонерів, закричав «Хлопцы, поднимайся, гестапо приехало».

Дільничий інспектора Немирівського райвідділу міліції Войтенко П.М. свідчив: «Перед октябрьскими торжествами в 1938 г. мы зашли вместе с милиционером Яцуком для того, чтобы привести в порядок некоторых воспитанников. Допросил Скопилидиса й хотел арестовать его и Велонаса. Тогда остальные воспитанники под призывом Скопилидиса начали бить милиционера Яцука, который был в коридоре, а потом начали бросать чернильницами, поленами в окна воспитательской. Кто-то бросил чернильницу через окно, ударил меня по голове. Герасим Скопилидис кричал «Бейте легавых. Скоро вас всех уничтожат вместе с Советской властью, — кричал он нам, — Чего вы сюда приехали. Убирайтесь отсюда. Вы позабирали наших родителей, отдайте нам их». Бунт этот продолжался до тех пор, пока из Немирова не приехал вред (временно исполнявший должность. — Авт.) начальника райотделения милиции Пилявец и паспортист Цицкун. Приехавших Пилявца й Цицкуна начали забрасывать зубным порошком и др.»[14].

Картину погрому вихованцями спецконтингенту працівників міліції доповнює інспектор паспортного столу Немирівського районного відділу міліції А.Є. Цицкун.: «Когда мы с Пилявцем вошли в коридор, воспитанники начали бить электрические лампы для того, чтоб потушить свет. После того, как в коридоре стало темно, на нас начали бросать камнями, чернильницами, бутылками, ломать стулья и обсыпать зубным порошком. Пилявца воспитанник Свидзинский ударил бутылкой по спине. Герасим Скопилидис, Юрий Свидзинский, Иосиф Сочивко начали кричать: «Наших родителей забрали и нас забирают». Главных зачинщиков зтого бунта мы тогда задержали». Якою ціною це було зроблено, розповів слідству міліціонер А.Л. Яцук «Для того чтобы утихомирить воспитанников, мы сказали Скопилидису, что никуда их не будем брать, чтобы все утихли. Он выбежал в коридор и крикнул «По местам, ребята». Все воспитанники разошлись по палатам. Сам Скопилидис тогда удрал и когда мы забрали Свидзинского, Пронашко и других, фамилии которых я не помню, Скопилидис снова организовал бунт»[15].

Отже, самі того не підозрюючи, працівники міліції повідали слідству про масу порушень. Вони не мали права без санкції прокурора затримувати учнів, допитувати їх у приміщенні школи, спілкуватися з вихованцями без участі представників дирекції школи або вихователів. А найголовніше, ніхто не давав права міліції обманювати навіть розлютованих учнів, щоб їх заспокоїти. «Хитрощі» дуже дорого обійшлися самій же міліції, бо з цього часу спецконтингент усіх поганих, на їх думку, людей називав «лягавими». До категорії «лягавих» вони

відносили погано підготовлених вихователів, комсомольців, тих учнів, які доносили адміністрації про погані вчинки окремих вихованців спецконтингенту. Були випадки, коли на цій підставі, учні спецконтингенту придушували комсомольців-«лягавих» Геруна та Бельського до непритомності, змащували їм голови вапном тощо[16].

Затримання Свидзинського, Пронашка та інших вихованців спецконтингенту було не тільки незаконним, воно не мало ніякого педагогічного сенсу. Хлопців незабаром випустили, а пляма на працівниках міліції залишилася назавжди.

Діти спецконтингенту особливо ненавиділи святкування Жовтневої революції, прямо пов'язуючи його із арештом своїх батьків та своєю гіркою долею. Щоденні тренування, ходіння «маршем» зі співом військових пісень на подвір'ї школи напередодні більшовицького свята учні називали «собачьими дрессировками», ніколи в них не брали участі, категорично заявляючи: «На черта нам ваш праздник». 7–8 листопада окремою групою зробили похід у ліс, де згадували своїх батьків, засуджували радянську владу за їх несправедливий арешт. При цьому розповідали антирадянські анекдоти, співали пісню на мотив «Широка страна моя родная» з антирадянським змістом. Учень Мечислав Пронашко читав власні вірші про події на озері Хасан, нібито вихваляючи японських мілітаристів[17]. Учень Юрій Свидзинський розповів анекдоти про значення «буденовки», запитував, що таке торгсін і розшифровував його значення в антирадянському дусі. Ввечері, повернувшись із «пікніка», вихованці спецконтингенту намагалися зірвати урочисті збори на честь «жовтневого свята». Вони закидали ганчірками тих вихованців, які виступали в художній самодіяльності, свистіли, багато разів вимикали світло в клубі[18].

«Розсерджена» на своїх вихованців дирекція школи не придумала нічого кращого, як звернутися за допомогою до Немирівського райкому КП(б)У. «Допомога» із райкому надійшла швидко, але наслідки її були трагічними. Наприкінці листопада 1938 р. було створено комісію Немирівського РК КП(б)У в складі: Столяра М. — інспектора шкіл, Сороки — райпрокурора, Свечнікової — інструктора Немирівського РК КП(б)У, С. Наймана — директора Немирівської середньої школи, Рибака — інструктора Вінницького обласного відділу народної освіти. Після роботи 28–29 листопада 1938 р. в присутності директора Немирівського дитячого будинку Дробязкіної та завпеда П.І. Афіцького комісія склала акт обстеження, який яскраво свідчить про педагогічну обмеженість членів комісії та їх упередженість до дітей спецконтингенту. Зокрема в акті записано: «Діти спецконтингенту свідомо займаються контрреволюцією та підбурюють інших дітей на цей шлях, ведуть серед них розкладницьку роботу». До акту додавався список з 15 осіб — дітей віком від 14 до 16 років, перераховувалися їх «злочини». Жодного аналізу причин особливої поведінки учнів спецконтингенту комісія не спромоглася дати. Більше того, для налагодження роботи дитячого будинку комісія вважала за необхідне поставити питання перед «відповідними організаціями» про вилучення названих 15 вихованців з дитячого будинку системи наркомату освіти та направлення їх в трудколонії системи НКВД. Не забула комісія наказати дирекції школи «виховувати у дітей патріотизм до нашої Батьківщини, до Комуністичної партії»[19].

«Відповідні організації» не забарилися. На початку квітня 1939 р. начальник відділення другого (оперативного) відділу Вінницького обласного управління

НКВД Данилейко розглянув матеріали на 5 учнів «про злочинну діяльність», яка виявилася в тому, що вони, будучи тісно пов'язані спільністю антирадянських поглядів, систематично проводили антирадянську агітацію, з контрреволюційною метою знищували портрети вождя партії та розповсюджували контрреволюційну обмову. Постанови на арешти та обшуки буди підготовлені на таких вихованців Немирівського дитячого будинку:

— Герасима Герасимовича Скопілідіса, 1923 р., грека. Батько як грек в 1934 р. був висланий за межі СРСР, виїхав до себе на батьківщину в Грецію і проживав в Афінах. Мати — Марія Антонівна — мала необережність листуватися зі своїм колишнім чоловіком, за що Особливою нарадою НКВД 22 лютого 1938 р. була засуджена до 10 років ВТТ. Два старших сини — Володимир (17 років) та Микола (19 років) — один за одним в лютому 1938 р. були арештовані і теж засуджені до 10 років ВТТ. Малолітні сини — Герасим (16 років) та Георгій (14 років) в травні 1938 р. були доставлені до Немирівського дитячого будинку.

— Йосипа Антоновича Сочівка, 1923 р., уродженця Польщі, поляка. До 1930 р. сім'я Сочівків проживала на території Польщі біля кордону з Білоруською РСР. Батько, який працював столярем, повіривши більшовицькій пропаганді про світле майбутнє в СРСР, втік до Радянського Союзу. Незабаром сюди перебралася уся сім'я. Проживали у різних містах СРСР. В пошуках роботи перебралися з Омська до Сталіно (теп. Донецьк). В 1937 р. батька і матір арештували органи НКВД і засудили на 10 років ВТТ. Старший брат Іван, якому було лише 19 років, відвіз Йосипа та його 15-річного брата Володимира до дядька, Сочівка Антона Казимировича, але дядько разом з його дружиною теж як поляки уже давно були арештовані. Тоді брат, який був безробітним, вимушений був здати Йосипа та Володимира до дитячого притулку, звідти їх направили до Немирівського дитячого будинку.

— Мечислава Михайловича Пронашка, 1923 р., поляка. Мати померла в грудні 1936 р. Батько — Пронашко Михайло Болеславович — працював завідувачем складом в Одеському морському порту, за своє польське походження 18 грудня 1937 р. був арештований, в лютому 1938 р. засуджений до розстрілу. Малолітній Мечислав разом з меншим братом Володимиром потрапили до дитячого притулку, згодом — до Немирівського дитячого будинку.

— Юрія Казимировича Свідзинського, 1923 р., поляка. Батько — Казимир Іванович — працював завідувічем гаража на ст. Одеса-товарна. В лютому 1937 р. був арештований шляхово-транспортним відділом НКВД по Одеській залізниці, звинувачений у троцькізмі і Військовою колегією Верховного суду СРСР 8 грудня 1937 р. засуджений до розстрілу. Мати — Алемінада Климентіївна Свідзинська — працювала в товаристві Червоного Хреста, в грудні 1937 р. була арештована дорожно-транспортним відділом НКВД по Одеській залізниці, як жінка репресованого Особливою нарадою НКВД СРСР 16 березня 1938 р. була засуджена на 8 років ВТТ.

— Костянтина Марковича Велонаса, 1924 р., грека. Батько Велонас Маркус Михайлович мав власну годинникову майстерню, в січні 1937 р. був арештований третім відділом Одеського обласного управління НКВД і спецколегією обласного

суду у листопаді 1937 р. засуджений до 4 років ВТТ. Мати — Зоя Миколаївна Велонас — працювала у кондитерській пекарні, була арештована у грудні 1937 р. і засуджена до 10 років ВТТ. Костянтина з 9-річною сестричкою віддали до дитячого притулку, згодом направили до Немирівського дитячого будинку.

Отже, непростою була доля цих 14 та 15-річних вихованців спецконтингенту. Вони рано осиротіли, з дитинства зазнали горя і потурань, поневіряючись по дитячих притулках та перебуваючи у сумнозвісному Немирівському дитячому будинку. Їх боротьба з існуючою радянською системою була наївною і примітивною. Це були всього-навсього діти.

27 травня 1939 р. начальник відділення 2 відділу УГБ Управління НКВД Вінницької області, лейтенант Данилейко спільно з головним лікарем санвідділу управління НКВД та ЛОР-лікарем в тюрмі поставили перед собою роздягнених тремтячих дітей, щоб визначити їх рік народження, бо в документах Немирівського дитячого будинку така дата була відсутня. Усі присутні — начальник та лікарі — ухвалили, що дітей вже можна судити.

Слідство проти дітей очолив сам Данилейко — людина, а може, просто кат надзвичайної жорстокості. Заступник начальника відділу НКВД України Волошин В.С. говорив про свого колегу, що Данилейко «був відомий у колективі як інтриган, і про нього відгукувалися як про людину, котра здатна звести воєдино дві стіни»[22].

На кожну дитину в слідчій справі оформлено від 8 до 5 протоколів допитів. Зміст їх майже однаковий, структури допитів аналогічні. Спочатку кожній дитині необхідно було відповісти на такі традиційні запитання анкети: по-перше, яким репресіям кожний учень піддавався (судимість, арешт) до революції та після революції; по-друге, розповісти про службу в білих та інших контрреволюційних арміях; по-третє, розповісти про участь в бандах, контрреволюційних організаціях та повстаннях. Після цих страхітливих запитань анкети кожного розпитували, за що арештовані батьки і де вони перебувають, але, як виявилось, діти нічого не знали про дальшу долю своїх батьків. Усі допити оформлені у стриманій формі. Арештовані діти не обмовляли один одного, визнали пред'явлені їм звинувачення, пояснили, що своїми діями мстили за арешти своїх батьків, які нічим не були «поганими».

Паралельно велися допити свідків. Були допитані директор дитячого будинку О.К. Дроб'язко, завпед П.І. Афіцький, а також п'ять вихователів та вчителів. Їх загальний настрій висловила директор будинку: «Дети спецконтингента ведут себя ужасно недисциплинированно, в этой среде выделяется спецгруппа, которая руководит всей подрывной работой детей в детском доме». Зрозуміло, що цією спецгрупою були арештовані школярі. Після допитів арештованих посипалися допити вихованців дитячого будинку При цьому Данилейко, порушуючи законність, задавав дітям-свідкам упереджені запитання такого змісту: «что вам известно об антисоветской деятельности, и об антисоветских проявлениях», «о плохом поведени» тощо. В такому ключі було допитано 30 учнів-свідків.

Перед слідством постали «доблесні» працівники Немирівського райвідділу міліції, які встигли відчистити свої мундири від зубного порошку. Не забув слідчий

Данилейко запросити членів комісії Немирівського райкому КП(б)У С.М. Неймана та В.І. Свечникову, які своїм рішенням відправили дітей до тюрми. У травні Данилейко спільно з помічником оперуповноваженого 2 відділу сержантом Зборовським провели 26 очних ставок. Після цього слідство закінчилося. 1 червня 1938 р. усім 5-ом звинувачуваним вихованцям спецконтингенту було пред'явлено обвинувальний висновок, в якому говорилося, що з боку дітей репресованих ворогів народу мали місце низка фактів антирадянських проявів. Дітей звинувачували навіть у тому, що восени 1938 р. вони «вблизи детдома, в лесу разговаривали по поводу ареста их родителей». Не обійшлося в цьому документі без брехні. Так, в обвинувальному висновку читаємо: «Несмотря на ряд принятых администрацией детдома мер воспитательно-педагогического характера, участники означенной группы воспитанников исправлению не поддавались и продолжали систематически проводить в детдоме антисоветскую разложенческую работу». Найретельнішим вивченням слідчої справи не встановлено жодного найпростішого прикладу заходів педагогічно-виховного характеру, яких так потребували вихованці спецконтингенту. Очевидно, що слідчим така брехня була необхідна для підсилення звинувачення та завершення слідства.

На підставі матеріалів слідства звинувачувалися:

— Й.А. Сочівко в тому, що проводив організовану агітацію, навмисне знищив два портрети вождя ВКП(б) та два портрети керівників радянського уряду В кіно при появі на екрані вождя партії та уряду забороняв вихованцям дитячого будинку аплодувати;

— Г. Г. Скопілідіс в тому, що очолював групу підсудних, нищив плакати, портрети вождя ВКП(б), забороняв дітям аплодувати, виступив як організатор зриву урочистого вечора, присвяченого «октябрьским торжествам»;

— М М. Пронашко в тому, що організовано проводив антирадянську діяльність, складав та розповсюджував вірші антирадянського змісту, зводив контрреволюційну брехню на комсомол, нищив портрети та плакати;

— Ю.К. Свидзинський в тому, що проводив агітацію, забороняв аплодувати при появі на екрані керівників партії та уряду, знущався над комсомольцями;

— К.М. Велонас в тому, що проводив агітацію, нищив портрети та плакати, відмовився брати участь у демонстрації, присвяченій так званій «Великій Жовтневій Соціалістичній революції».

Усім арештованим були висунуті звинувачення за статтею 54–10, частина перша (пропаганда та агітація, заклик до повалення, підриву або послаблення радянської влади) та 54–11 (організаційна діяльність) карного кодексу УРСР[23]. Справа піддягала розгляду у Вінницькому обласному суді.

Суд відбувся 5–6 липня 1938 р. Свідками знову виступили директор, учителі та вихователі дитячого будинку, ображені міліціонери, окремі вихованці. Прокурор вимагав покарання по 5–6 років ув'язнення. Захисник Іхтейман, який мовчав протягом двох днів суду, наприкінці попросив врахувати молодий вік учнів і пом'якшити їм кару. Правда, більшої уваги заслуговують останні слова підсудних. «Все те, що я робив поганого, то робив не навмисне, а завдяки своїй несвідомості. Я більше не буду так робити. Прошу не засуджувати мене до великої кари»

(Скопілідіс); «Я молодий, хочу вчитися. Я більше не буду робити поганого. Прошу виправдати мене». (Сочівко); «Я хочу вчитись, поки я ще молодий» (Пронашко)[24].

Суд був невблаганним, а вирок його надзвичайно жорстоким для неповнолітніх дітей. Усіх вирішено було «позбавити волі у виправно-трудових таборах далеких місцевостей», при цьому Герасима Скопілідіса, Йосипа Сочівко та Мечислава Пронашко — на п'ять років кожного. Юрія Свидзинського — на чотири роки. Костянтина Велонаса — на три роки[25]. Незабаром неповнолітних дітей відправили у суворі Ухта-Печерські табори НКВД, де вони поповнили багатомільйонну армію в'язнів ГУЛАГу.

Подальша доля хлопців невідома, за винятком тільки Герасима Скопілідіса, який в 1965 р. звертався до Верховного суду СРСР з проханням реабілітувати його, щоб мати можливість поселитися в Одесі. Між іншим він повідомляв, що був звільнений в 1944 р. без виїзду із табору, в 1947 р. повернувся до Одеси, але йому дали 24 години, щоб покинув місто. З листа дізнаємося, що велика грецька сім'я була фактично знищена: найменший брат Георгій, теж вихованець Немирівського дитячого будинку, загинув 27 квітня 1945 р. в боях під Берліном, Володимир помер на засланні, Микола повернувся із таборів без однієї легені, мати померла в 1953 р., батько помер в 1953 р. в Салоніках (Греція). «Конечно, — пише в листі до Верховного суду СРСР Герасим, — я был тогда несовершеннолетий и, может, позволял чего не положено. Но если б родных моих не арестовали, я получил бы образование и со мной этого могло б не получиться»[26]. Отже, Герасим своїх поглядів не змінив: аби не арешт батьків, все могло б бути по-іншому.

Лист Герасима Скопілідіса до Верховного суду СРСР дав поштовх для перегляду справи на неповнолітніх вихованців Немирівського дитячого будинку. 18 червня 1966 р. Судова колегія в кримінальних справах Верховного суду УРСР ухвалила: вирок спецколегії Вінницького обласного суду від 6 червня 1939 р. щодо неповнолітніх вихованців відмінити і справу провадженням припинити за відсутності в їх діях складу злочину[27].

Ламія, за старовинною грецькою міфологією — фантастичне чудовисько, яке поїдало дітей і живилося їх кров'ю. Ним часто лякали дітей. Одна із легенд про Ламію говорить, що колись Ламія була гарною, але злою царицею, у якої померли її діти. Після цього вона стала нищити чужих дітей.

Слідча справа неповнолітніх учнів Немирівського дитячого будинку — яскравий приклад негуманного ставлення більшовиків до дітей. Вона та багато інших документів 30–50-х років розвіюють міф про щасливе радянське дитинство, про Сталіна як великого друга дітей. Справа підтверджує, що від масових репресій в повній мірі страждали усі члени сімей — жінка або чоловік, діти та інші родичі.

В розпал репресій все більше і більше дітей залишалися сиротами. Якщо не було близьких родичів у репресованих батьків, діти залишалися безпритульними. Голод заганяв їх у великі міста, де було велике скупчення людей, більше шансів випросити харчів, сховатися в підвалах, зимою обігрітися в теплих котельнях. Тільки за травень 1933 р. у Харкові спеціальні комісії підібрали 11 940 дітей, з них тисяча померла через кілька днів. У бараках і дитячих будинках перебувало понад 27 тисяч дітей. На залізницях було затримано 10 тисяч дітей.

Один з тогочасних членів керівництва країною К. Ворошилов 19 березня 1935 р. направив на ім'я Сталіна, Молотова та Кагановича листа, в якому говорилося: «Посылаю вырезку из газети «Рабочая Москва» за № 61 от 5.III.35 г. иллюстрирующую, с одной стороны, те чудовищные формы, в которые у нас в Москве выливается хулиганство подростков, а с другой — почти благодушное отношение судебных органов к этим фактам (смягчение приговоров наполовину и т. д.).

Тов. Вуль (Л. Вуль — начальник управління міліції по Москві та Московській області. — Авт.), с которым я разговаривал по телефону по этому поводу, сообщил, что случай этот не только не единичен, но что у него зарегистрировано до 3000 злостных хулиганов–подростков, из которых около 800 бесспорных бандитов, способных на все. В среднем он арестовывает до 100 хулиганствующих и беспризорных в день, которых не знает куда девать (никто их не хочет принимать). Не далее как вчера 9-ти летним мальчиком ножом ранен 13-ти летний сын зам. прокурора Москвы т. Кобленца.

Не только Вуль, но также Хрущев, Булганин й Ягода заявляют что они не имеют никакой возможности размещать беспризорных из-за отсутствия детдомов, а следовательно, и бороться с этой болячкой.

Думаю, что ЦК должен обязать НКВД организовать размещение не только беспризорных, но и безнадзорных детей немедленно и тем обезопасить столицу от все возрастающего «детского» хулиганства. Что касается данного случая, то я не понимаю, почему этих мерзавцев не расстрелять. Неужели нужно ждать пока они вырастут еще в больших разбойников?»[28] Жахлива жорстокість: розстріляти сотні тисяч невинних дітей, які з вини таких, як Ворошилов і Сталін, опинилися сиротами, наповнювали міста і боролися за своє виживання! При цьому ніякого аналізу причин масової безпритульності, лише одне: «Мерзавцев расстрелять!»

Незабаром Молотов дав доручення прокурору СРСР А. Вишинському підготувати проект постанови про боротьбу зі злочинністю неповнолітних. 29 березня 1935 р. Вишинський представив на ім'я Молотова проект постанови, який згодом був винесений на розгляд Політбюро ЦК ВКП(б). Сталін виявив до проекту надзвичайний інтерес та вніс до нього значну поправку принципового характеру. Варіант Вишинського відрізнявся певною поміркованістю та обтічністю формулювань. В його першому пункті говорилося: «К несовершеннолетним, уличенным в совершении систематических краж, в причинении насилия, телесных повреждений, увечий и т. п., применять, по усмотрению суда, как меры медико-педагогического воздействия, так и меры уголовного наказания». Сталіна такі формулювання не задовольняли, і він вніс до тексту зміни, після яких перший пункт уже звучав так: «К несовершеннолетним, начиная с 12-летнего возраста, уличенным в совершении краж, причинении насилия, телесных повреждений, увечий, в убийстве или попытке к убийству, привлекать к уголовному суду с применением всех мер уголовного наказания». Саме в такому вигляді постанову затверджено Політбюро ЦК ВКП(б), а 8 квітня 1935 р. вона була опублікована в газетах.

20 квітня 1935 р. Політбюро затвердило секретне роз'яснення органам суду і прокуратури про те, що до числа заходів карного покарання, передбачених законом від 7 квітня стосовно неповлітніх, починаючи з 12-річного віку, «относится также

и высшая мера уголовного наказания (расстрел)». Відповідно були відмінені старі положення карного кодексу, які забороняли застосовувати розстріл до осіб, які не досягли 18-річного віку[29]. Постанова ЦК ВКП(б) та секретні матеріали до неї викликали широкий резонанс за кордоном. Французький письменник Р. Роллан, з яким періодично підтримував стосунки «великий гуманіст Сталін», поставив це питання перед Сталіним під час зустрічі 26 червня 1935 р. Сталін заспокоїв письменника, що закон був прийнятий з педагогічною метою, для запобігання хуліганства серед дітей.

Уроки недоученого семінариста Сталіна, який тепер перебирав на себе роль педагога, дорого обійшлися радянському суспільству. Його «слабинкой» дуже швидко скористалися дійсні вороги народу. 15 серпня 1937 р. вступив в дію «Оперативний наказ Наркома внутрішніх справ СРСР М. Єжова № 00486», в якому вперше для дітей 15-річного віку вводиться поняття «социально опасные дети осужденнных». «Осужденные социально опасные дети, — говориться в наказі, — направляются в лагеря, исправительно-трудовые колонии НКВД или в дома особого режима Наркомпросов республик по персональным нарядам ГУЛАГа НКВД». В графі «Размещение детей осужденных» роз'яснено, що фактичному арешту піддавалися діти «ворогів народу» віком від 1–1,5 років до 3 повних років. В графі «Подготовка к приему и распределение детей» говориться: «При производстве ареста жен осужденных, дети у них изымаются и вместе с их личными документами (свидетельства о рождении, ученические документы), в сопровождении специально снаряженных в состав группы, производящей арест» (тобто із НКВД. — Авт.), відвозяться у спеціальні дитячі будинки та ясла, приймально-розподільчі пункти тощо.

Сам наказ наркома від 15 серпня 1937 р. дуже великий, детальний, в ньому присутні такі графи, як «Порядок отправки детей в детские ясли», «Учет детей осужденных», «Наблюдение за детьми осужденных». Від 1-річного до 15-річного віку — усе розписано, усе враховано: «Каждый принятый ребенок, — читаємо в наказі, — записывается в специальную книгу, а документы его запечатываются в отдельный конверт. Дети до 3-летнего возраста сдаются лично заведующим детскими домами или яслями...». Але замість учителів та педагогів у документі завжди стоїть НКВД з його грубими, фашистськими методами. Наприклад, дітьми засуджених повинно було опікуватися «АХУ НКВД СССР» (адміністративно-господарське управління. — Авт.). «Наблюдение за политическими настроениями детей осужденных, — читаємо далі, — за их учебой и воспитательной жизнью возлагаю на наркомов внутренних дел республик, начальников управлений НКВД краев и областей»[30].

Більшовицька пропаганда проповідувала гарні ідеї. Без сумніву, багато добра робилося для дітей, їх навчання. Але трапилося так, що дітей поділили. В гонитві за неіснуючими «ворогами народу» більшовицькі вожді уподібнювалися Ламії, втрачали розум, бо до «великої політики» підключали малих дітей.

Примітки:

[1] Більшовицька правда. — 1936. — 30 травня.

[2] Державний архів Вінницької області (ДАВО). — Ф. Р–6023. — Оп. 4. — Спр. 15663. — Арк. 30–31.

[3] Там само. — Арк. 38.

[4] Там само. — Арк. 296 зв.
[5] Там само. — Арк. 311 зв.
[6] Там само. — Арк. 287 зв.
[7] Там само. — Арк. 296 зв.
[8] Там само. — Арк. 35–42.
[9] Там само. — Арк. 173–173 зв.
[10] Там само. — Арк. 31.
[11] Там само. — Арк. 30.
[12] Там само. — Арк. 31.
[13] Там само. — Арк. 287 зв.
[14] Там само. — Арк. 227–228.
[15] Там само. — Арк. 229–230.
[16] Там само. — Арк. 31.
[17] Там само. — Арк. 292–292 зв.
[18] Там само. — Арк. 293.
[19] Там само. — Арк. 30–32.
[20] Там само. — Арк. 1–26.
[21] Там само. — Арк. 27–28
[22] Червоні жорна. Спогади репресованих, членів їх родин, свідків репресій/ Упорядники: В. М. Вітовський, В. М. Тимчук, І. В. Мазило — Вінниця, 1994. — с. 9.
[23] ДАВО. — Ф. Р–6023. — Оп. 4. — Спр. 15663 — Арк. — 332–338.
[24] Там само. — Арк. 362–372.
[25] Там само. — Арк. 373–376.
[26] Там само. — Арк. 391–392 зв.
[27] Там само. — Арк. 412–413.
[28] Цит. за книгою О.В. Хлевнюк. Политбюро: Механизмы политической власти в 30-е годы. — М., 1996. — С. 145–146.
[29] Там само. — С. 146, 278.
[30] Шаповал Ю., Пристайко В., Золотарьов В. ЧК-ГПУ-НКВД в Україні: особи, факти, документи. — К., 1997. — С. 377–384.

Друкується за: Давидюк А.Т. Жертви червоного терору. — Вінниця, 2001. — С. 180-203.

К. Завальнюк

«НЕОЗБРОЄНИЙ, АЛЕ НЕБЕЗПЕЧНИЙ»

Зеленько Іван Олексійович, 1923 р.н., народився в с. Баштанків Піщанського р-ну, українець, із селян, учень 7 класу. Арешт. Звинувач. за ст. 54–10 КК УРСР. За вироком Вінницького облсуду від 23.03.1940 р. засуджений на 3 роки ВТТ. Помер 08.07.1942 р. в місцях позбавлення волі. Реабіл. 18.12.1992 р. Вінницькою облпрокуратурою.

До кінця уроку географії в 7-му класі Баштанківської неповної середньої школи залишалося ще чимало часу. Учитель Іван Савович Цибуляк, походжаючи між партами, помітив, як один із учнів передав своїй сусідці густо списаний зошит і при цьому щось пошепки почав їй пояснювати. Не бажаючи порушувати трудову дисципліну на уроці, учитель підійшов до порушників спокою, забрав у них предмет зацікавлення і поклав його на стіл. Після уроку власник зошита — а ним виявився учень-другорічник Зеленько Іван — підбіг до учительського столу, вхопив зошит і вибіг надвір. Така поведінка вихованця насторожила педагога, і він вважав за свій громадський обов’язок донести про цю подію директору школи. Директор Побережний Костянтин Мусійович, також діючи строго у рамках радянської педагогіки, звелів одразу ж викликати непокірного учня до себе в кабінет. Там, очевидно, зумівши підібрати ключики до розуму та серця свого вихованця, педагоги таки наполягли на тому, щоб Зеленько Іван віддав їм свого зошита. Коли вони ознайомилися із змістом його записів, то вжахнулися: як може проста радянська людина, син селянина-бідняка, якого радянська влада позбавила визиску з боку гнобителів-куркулів, таке написати? Про своє жахливе відкриття вчителі повідомили голову сільради, а той, у свою чергу, доніс, куди слід[1].

Так 22 січня 1940 р. на порозі будинку 73-річного мешканця Баштанкова Олексія Ілліча Зеленька з’явилися озброєні енкаведисти. Як з’ясувалося згодом, для арешту його… 16-річного сина[2]. У пред’явленій постанові на арешт містилося грізне звинувачення «Иван Алексеевич Зеленько, будучи учеником 7 класса н/средней школы г. Баштанкова, систематически занимается составлением стихотворений антисоветского характера и распространяет среди учащихся школы. Во время урока географии Зеленько И.А. передал написанный им блокнот со стихотворениями антисоветского характера ученице, сидящей рядом с ним — Дарье Савовне Савтюк, у которой блокнот был забран учителем географии И.С. Цибуляком и положил к себе на стол.

Во время перерыва Зеленько подбежал и схватил блокнот — выбежал на двор, но по настоянию директора школы Побережного Зеленько возвратил блокнот, где оказались стихотворения антисоветского характера как то «Звертання», «Сон».

Допрошенные по делу Иван Саввич Цибуляк, Константин Мусийович Побережный, Галина Арефьевна Марусич и Дарья Саввовна Савтюк подтвердили, что стихотворения антисоветского характера сочинял Зеленько, который не отрицает это и сам»[3].

Що ж такого написав цей, без сумніву, обдарований сільський хлопець, що влада кваліфікувала як державний злочин? Що спонукало його до такого вчинку? На слідстві хлопець заявляв, що писати свої вірші він почав десь із жовтня 1939 р. і викликані вони були важкими матеріальними умовами життя: «Моя мама вмерла, а батькові 73 р. Мені приходилось самому палити і варити, мені було трудно жити, бо батько сторожем в дитяслах — колгоспник. Мені було погано жити і я взяв та й написав оці вірші»[4]. Але не ці причини були визначальними в його творчості. Відвідуючи сільський гурток по вивченню «Положення про вибори до місцевих Рад», він не раз чув нарікання рядових колгоспників на зразок: «Щоб моєму ворогові так добре жилося, як нам зараз». Коли ж колгоспниця Франя Зеленько висловила сподівання, що хтось опише всі ці знущання над колгоспниками у віршах і прочитає їх на гуртку, то Івану ці слова глибоко запали в душу і впали на благодатне тло[5]. Так з'явився вірш «Звернення». Через великий обсяг подаємо лише уривок з нього[6]:

Незабаром прийде день той
І вибори почнуться.
Я дещо Вам розказав би
Та хай не сміються.
Не до сміху вже довела
Совєцька влада,
Що податки накладає.
То не сміх, а правда.
Хата моя вже валиться,
Всі сусіди знають,
А податки за кожний рік
Ще більш набавляють (...)
Не за вдови дбає влада,
Але за Московки,
А мій тато, хоч хазяїн.
Нема ні соломки. (...)
Розійшлися ми по світі
Та й і досі ходим
Та на владу, на Сталіна
У колгоспі робим.
Робим, робим, повмираєм,
В землю закопають,
А про мене сиротину
Навіть не згадають.

Взагалі, цікаво, що учителька української літератури Галина Арефівна Марусич так і не розгледіла у своєму вихованцеві хисту до художнього слова. Ось як вона оцінювала його творчі здібності: «Зеленько Іван як учень дуже лінивий, від виконання письмових робіт з літератури ухиляється, що ж стосується усних відповідей з літератури, то Зеленько проявляє деякі здібності. В 7-му класі Зеленько

сидить другий рік і рахується одним із відстаючих учнів»[7]. Що ж, свої упущення педагоги цілком справно компенсували — пильністю та відданістю ідеалам марксизму-ленінізму, які скалічили життя не одному поколінню людей. І серед них — герой цієї оповіді.

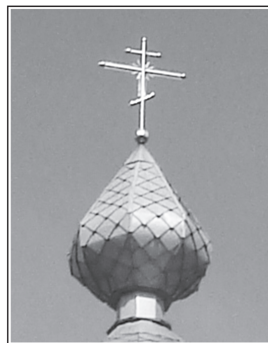
Цікаво, що у вірші «Сон» він ніби провіщав своє майбутнє[8]:

Після тяжкої неволі
І тяжкої праці,
Не вечерявши нічого,
Так і ліг на лавці.
Я ліг тепло, не дрімавши
Та сон нехороший
Мені жалю завдав крепко
І всій сім'ї нашій.
Приснилося мені наче,
Що мене забрали
І повели із собою,
В кайдани скували.
За мною ніхто не плакав.
Ніхто не дивився
А вони мене повезли,
І я залишився. (...)

Зрештою, сон виявився віщим. Вінницький обласний суд на своєму засіданні від 23 березня 1940 р. постановив позбавити волі І.О. Зеленька в далеких таборах строком на три роки[9]. А вже через два роки (8 липня 1942 р.) він «помер» у таборі на півночі Свердловської області. В те, що це була природна смерть, важко віриться. Загибель обдарованого підлітка, виною якого була лише правдива любов до віршованого слова, була ще однією кривавою плямою в біографії більшовицького режиму. Реабілітований в 1992 р.[10]

***Примітки**:*
[1] Державний архів Вінницької області. — Ф. Р–6023. — Оп. 4. — Спр. 972. — Арк. 28–29.
[2] Там само. — Арк. 6 зв.
[3] Там само. — Арк. 1.
[4] Там само. — Арк. 20, 58.
[5] Там само. — Арк. 10.
[6] Там само. — Арк. 73 (пакет з документами).
[7] Там само. — Арк. 34–35.
[8] Там само. — Арк. 73 (пакет з документами).
[9] Там само. — Арк. 63.
[10] Там само. — Арк. 76 зв., 82–82 зв.

С. Калитко

ПОЛІТИЧНІ РЕПРЕСІЇ СЕРЕД ШКІЛЬНОЇ МОЛОДІ ВІННИЧЧИНИ 20–40-х рр. ХХ ст.

Match Вознюк Андрій Трохимович, 1918 р.н., народився в с. Січкарівка Хмільницького р-ну, українець, із селян, учень 10 класу середньої школи. Арешт. 22.06.1937 р. Звинувач. за ст. 54–10 КК УРСР. За вироком Вінницького облсуду від 29.12.1937 р. засуджений на 5 років ВТТ. Реабіл. 22.03.1990 р. Верховним судом УРСР.

Гаєвський Іван Леонтійович, 1918 р.н., народився в с. Слобода Хмільницького р-ну, українець, із селян, учень 10 класу середньої школи. Арешт. 22.06.1937 р. Звинувач. за ст. 54–10 КК УРСР. За вироком Вінницького облсуду від 29.12.1937 р. засуджений на 5 років ВТТ. Покарання відбував у Магаданській обл. (Росія). Після відбуття строку покарання проживав там само. Помер 27.08.1944 р. Реабіл. 22.03.1990 р. Верховним судом УРСР.

Свірський Віталій Францович, 1912 р.н., народився в с. Гуменне, Вінницького р-ну, українець, учень школи. Звинувач. за ст. 58–10 КК РРФСР. За постановою особливої наради колегії ГПУ УСРР від 30.01.1930 р. направлений в трудкомуну ім. Дзержинського с. Ладан. Реабіл. 09.01.1990 р. Вінницькою облпрокуратурою.

Татарський Володимир Олександрович, 1905 р.н., народився в с. Сьомаки Жмеринського р-ну, проживав у с. Мурафа Шаргородського р-ну, українець, із селян, учень школи. Арешт. 20.09.1921 р. Звинувач. не вказано. За постановою Подільської ГубЧК від 07.12.1921 р. направлений в колонію для малолітніх без вказаного строку «за участь в петлюрівській організації». Реабіл. 06.09.1994 р. Вінницькою облпрокуратурою.

Цильмак Петро Юхимович, 1932 р.н., народився в с. Нижчий Ольчедаїв Могилів-Подільського р-ну, українець, із селян, учень школи. Арешт. 20.08.1948 р. Звинувач. за ст. 54–10 КК УРСР. За вироком Вінницького облсуду від 09.10.1948 р. засуджений на 10 років ВТТ. За ухвалою Верховного Суду УРСР від 22.07.1955 р. покарання знижено на 7 років Реабіл. 19.04.1990 р. Верховним судом СРСР.

В СРСР боротьба проти тих, кого вважали ворогами радянської влади, поширювалася на всі прошарки суспільства та вікові категорії, особливо в 20–40-х рр. Норми, прийняті в інших країнах щодо вікового цензу звинувачених та засуджених, до уваги не бралися. Посилювались покарання неповнолітніх.

4 серпня 1920 р. набули чинності на території УСРР «Керівні засади з кримінального права РСФРР», за якими до осіб, яким не виповнилося 14 років, припускалося застосування заходів виховного порядку. Такі ж заходи стосувалися осіб від 14 до 18 років, якщо вони не усвідомлювали злочинного характеру вчиненої ними дії[1].

У Кримінальному кодексі УСРР 1922 р. відзначалося, що вища міра репресії — розстріл — не поширюється на осіб, яким на момент здійснення злочину не виповнилося 18 років[2].

За Кримінальним кодексом УСРР 1927 р. мінімальним віком покарання визначено 12 років. Закон від 7 квітня 1935 р. встановлював, що з 12 років звинувачені у здійсненні крадіжки, заподіянні насильства і тілесних ушкоджень, вбивстві чи замаху на вбивство підлягають притягненню до суду із застосуванням усіх встановлених законом покарань[3].

Наказ народного комісара внутрішніх справ СРСР № 00486 від 15 серпня 1937 р. передбачав розгляд Особливою нарадою Наркомату внутрішніх справ СРСР справ дітей від 15 років, чиї батьки були репресовані як «зрадники батьківщини, члени правотроцькістських шпигунсько-диверсійних організацій» і засуджені за першою та другою категоріями, починаючи з 1 серпня 1936 р. Ті з дітей, яких визнавали «соціально небезпечними елементами, здатними до здійснення антирадянських дій», підлягали ув'язненню в табори або виправно-трудові колонії НКВД, розміщенню у дитячих будинках особливого режиму наркоматів освіти республік. Міра покарання визначалась віком, ступенем небезпечності та можливістю виправлення дітей. Ухвали Особливої наради НКВД СРСР не передбачали участі звинувачених, адвокатів тощо[4].

У Вінницькій області здійснювались політичні репресії щодо школярів.

У вересні-грудні 1921 р. особливим відділом 1-ї дивізії Червоного козацтва, а згодом Подільською губернською надзвичайною комісією провадилася справа про створення в декількох селах «Окремого повстанського загону Поділля». За твердженням звинувачення, мета учасників загону полягала у підготовці антирадянського повстання селян під гаслами Директорії УНР.

По цій справі 12 вересня було заарештовано 16-річного учня початкового повітового училища Володимира Олександровича Татарського, мешканця с. Мурафи, тепер Шаргородського району. На двох допитах він заперечував причетність до названої організації. Знайомство з деякими арештованими у цій справі, за його словами, було побутовим. Так, розмова з одним із них за місяць до арешту стосувалася вступу до сільськогосподарського технікуму. Протокол допиту в губЧК складається з 10 рядків разом з питаннями слідчого. Більше його не допитували, але двоє арештованих вказали на Татарського як на активного учасника організації [5].

У справі є дві петиції під назвою «Вирок Старомурафської сільської громади» з підписами селян: односельці просили звільнити В.Татарського, дуже схвально висловлювалися про нього, вважали, що його арештували за чиєюсь злісною обмовою, через непорозуміння[6].

Проте уповноважений політвідділення Фішман стверджував: «інші заарештовані вказували на нього, а отож попри його молоді літа лишається запеклим противником радянської влади і як до такого вважаю застосувати вищу міру покарання — розстріляти, майно конфіскувати».

7 грудня 1921 р. колегія Подільської губЧК під головуванням Л. Заковського дещо пригасила завзяття уповноваженого, ухваливши відправити В. Татарського до Харкова в колонію для малолітніх злочинців без зазначення терміну[7].

Отже, не особливо обтяжуючи себе доведенням провини, чекісти запроторили підлітка, який, за словами односельців, відзначався доброю поведінкою, до

кримінального середовища. При реабілітації відзначалося, що в справі відсутні будь-які докази діяльності «Окремого повстанського загону Поділля» [8]. Подальша доля В. Татарського невідома.

В грудні 1928–1929 рр. провадилося слідство у справі поширення антирадянських листівок в с. Гуменному, тепер Вінницького району. Одна була з малюнком тюрми та написом «Хата для комуністів». Інші — із закликом «Хай живе Україна», із зверненням до більшовиків: «Дайте свободу, ви ще гірше панів». Листівки виготовив 16-річний Віталій Францович Свірський. Він пояснював свої дії тим, що розлютився через виключення його зі школи 6 листопада 1928 р.: хлопця запідозрили у пограбуванні шкільного кіоску та відмовили в прийомі до комсомолу. Також посилався на почуті ним розмови дорослих, незадоволених радянською владою. Отож разом із старшими учнями Свірський створив організацію, яка тільки того й зробила, що виготовила 5 листівок, по одному примірнику кожна[9].

Органи ГПУ висунули В.Свірському звинувачення за ст. 58, пп. 10,11 Кримінального кодексу РРФСР, охарактеризувавши підлітка як «соціально небезпечний елемент». 23 травня 1929 р. помічник прокурора Грушко ухвалив справу припинити через брак доказів. Але потім погодився передати її до Особливої наради при колегії ГПУ УСРР. 1 грудня 1929 р. Особлива нарада ухвалила відправити В. Свірського до трудової комуни ім. Дзержинського в с. Ладан Прилуцької округи. 30 січня 1930 р. цю постанову продублювала Особлива нарада при колегії ОГПУ СРСР. Реабілітація відбулася в 1990 р.[10]

Більш жорстокого характеру набрали покарання школярів у 30-х роках. 22 червня 1937р. були арештовані 18-річні учні 10 класу Хмільницької середньої школи Андрій Трохимович Вознюк та Іван Леонтійович Гаєвський[11]. Їх звинуватили у поширенні серед однокласників політичних анекдотів антирадянського змісту. Гаєвський розповів два таких анекдоти, а Вознюк — один. Антирадянщина полягала в тому, що слово «СССР» розшифровувалось російською мовою «Семен спер семь рублей», «совет» — як «Сталин обидел великого єврея Троцкого», а «темп» тлумачився так, що, за твердженням слідчого, принижував «зразкові темпи в соціалістичному будівництві народного господарства». Особливо наголошу-валося на висловлюваннях Вознюка, що селяни наприкінці другої п'ятирічки перетворяться на злидарів та вимруть.

Звинувачені визнали себе винними у скоєному, назвали прізвища та адреси тих, від кого почули анекдоти вперше, їхні дії підтвердили на допитах однокласники. За вироком спеціальної колегії Вінницького обласного суду на закритому засіданні у Бердичеві, без участі прокурора та адвоката, на підставі ст. 54, п. 10, ч. 1 Кримінального кодексу УРСР обох було засуджено на 5 років позбавлення волі в далеких виправно-трудових таборах СРСР. Іван Гаєвський після звільнення лишився в Ягоднинському районі Магаданської області Російської Федерації, працював на копальні, помер в 1944 р. Доля Андрія Вознюка невідома.

В 1956 р. родичам було відмовлено у перегляді справи. Заступник прокурора Вінницької області Пожарук мотивувала це тим, що засуджені визнали свою вину, а розшифрування слова «совет» є «явною неповагою до тов. Сталіна». Лише в 1990 р. судова колегія Верховного суду УРСР скасувала вирок і закрила справу за відсутністю складу злочину[12].

Переслідування школярів за політичні провини відбувалися і після розгрому фашизму.

23 серпня 1948 р. був арештований учень 7 класу Нижче-Ольчедаївської школи, тепер Могилів-Подільського району, 16-річний Петро Юхимович Цильмак. Син заможного, як на ті часи, колгоспника-каменяра (батько в 1947 р. купив хату), він у 1948 р. надіслав на адресу Вінницької міської ради три анонімні листи, зміст яких був потрактований як антирадянський. Зміст двох листів, за свідченням Цильмака, був запозичений з листівок, які в 1943 р. розкидав якийсь літак, найвірогідніше німецький. Листівки закликали знищити «сталінську каторгу», розпустити колгоспи, віддати землю селянам. Там відзначалося, що ці заклики не означають виступу проти радянської влади, оскільки цієї влади насправді немає, а під її назвою вся влада «належить партійній верхівці, Сталіну та його поплічникам». Третього листа склав сам Цильмак, закликаючи задуматися, чому український народ працює біля хліба, а люди пухнуть, вмирають від голоду. Хліб вивозять, гноять на станції. Якщо ліквідувати колгоспи, то і в місті, і в селі життя буде ситим.

Цильмак пояснював, що його обурили дії керівників сільради (хотіли реквізувати хату та город у батька-фронтовика, який всю війну воював проти німецьких окупантів), і він прагнув донести свій протест до влади.

Матеріали справи свідчать, як співробітники органів МГБ намагалися розширити коло звинувачених, довести, що Цильмак діяв за чиїмись вказівками. Виснажливі допити тривали, як правило, до третьої години ночі.

Звинувачений за ст. 54, п. 10, ч. 1 Кримінального кодексу УРСР, П. Цильмак 9 жовтня 1948 р. був засуджений Вінницьким обласним судом на 10 років виправно-трудових таборів. Судова колегія у кримінальних справах Верховного суду УРСР залишила вирок без зміни. Президія Верховного суду УРСР 22 липня 1955 р. скоротила термін до 7 р. Лише пленум Верховного суду СРСР 19 квітня 1990 р. скасував вирок за відсутністю складу злочину. Вчинок Цильмака було кваліфіковано як міркування неповнолітнього про соціальні та економічні сфери діяльності радянського суспільства у післявоєнний період. П. Цильмак відбув покарання в таборі у селищі Сосьва Сєровського району Свердловської області Російської Федерації. Він повернувся у рідне село[16].

Іноді справи проти неповнолітніх припиняли. Так сталося 24 січня 1925 р. щодо 14-річної учениці однієї з вінницьких шкіл Мані Давидівни Мільштейн. Дівчинка перебувала під арештом 2–13 вересня 1924 р., звинувачена як учасниця підпільної сіоністської організації[17].

З 8 жовтня до 14 листопада 1937 р. у Бердичівській тюрмі перебувала Надія Борисівна Джаджа, 16-річна учениця 9 класу Козятинської залізничної школи. Її звинувачували в антирадянській агітації через висловлювання про арешт і розстріл батька — начальника відділення руху станції Козятин Південно-Західної залізниці, її справу також припинили[18].

20 січня 1937 р. був арештований 17-річний учень 10 класу залізничної школи № 47 м. Могилева-Подільського Ромуальд Григорович Улевич. Його звинувачували за ст. 54, пункт 10 Кримінального кодексу УРСР в антирадянських настроях,

оскільки його батька, поляка за національністю, в минулому власника ресторану, було вислано за контрреволюційні настрої у віддалені місцевості країни з позбавленням прав. 23 січня 1938 р. Р.Улевич був звільнений, а справа припинена за постановою транспортного прокурора Жмеринської дільниці Південно-Західної залізниці[19].

Отже, матеріали слідчих справ свідчать про невиправдано жорстокі покарання школярів за дії, які кваліфікувалися як політичні злочини. Це простежується з 20-х рр. У 50–60-х рр. радянське правосуддя намагалося зберегти без змін неадекватні вироки.

Водночас справи вказують на критичне сприйняття радянської дійсності 20–40-х рр. у різних прошарках радянського суспільства, зокрема серед шкільної молоді. Підлітки висловлювали якщо не протест, то хоча б незгоду з існуючим становищем.

Примітки:

[1] Історія держави і права України.— К., 2000. — Т. 2. — С. 194.

[2] Хрестоматія з історії держави і права України. — К., 1997. — Т. 2. — С. 197.

[3] Історія держави і права України. — К., 2000. — Т. 2. — С. 315.

[4] Шатюк М. Еволюція репресивно-каральної системи в радянській Україні //Український історичний журнал — 2001. — № 3. — С. 132, 133.

[5] Хрестоматія з історії держави і права України. — К., 1997. — Т. 2.— С. 390, 392.

[6] Державний архів Вінницької області. — Ф. Р–6023. — Оп. 4. — Спр. 28376. — Т. 1. — Арк. 159, 168, 223.

[7] Там само. — Арк. 179,180.

[8] Там само. — Арк. 266,268.

[9] Там само. — Т. 3. — Арк. 84.

[10] Там само. — Спр. 23162. — Арк. 63, 70–72, 137–140.

[11] Там само. — Арк. 141–144, 178.

[12] Там само.— Спр. 25622. — Арк. 5, 15.

[13] Там само. — Арк. 22–23, 26–27, 30, 32, 34, 36–41, 46, 70, 86–87, 93, 100, 103.

[14] 16. Там само. — Спр. 25657.— Арк. 6, 10–22, 26, 29–33, 38–51, 57–60, 72–74, 87–90, 98, 103, 106, 111, 113.

[15] Там само. — Спр. 11338. — Арк. 5, 9, 12, 15.

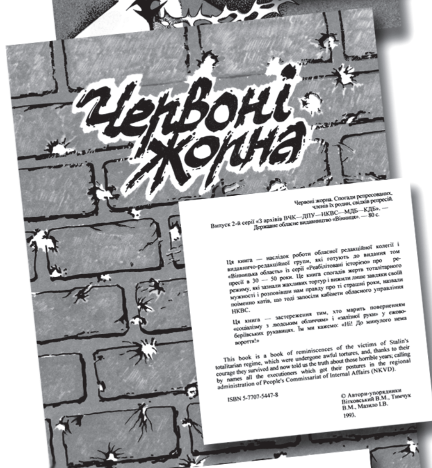
[16] Там само. — Спр. 2092. — Арк. 6, 8, 11–14.

[17] Там само. — Спр. 2781. — Арк. 18,20.

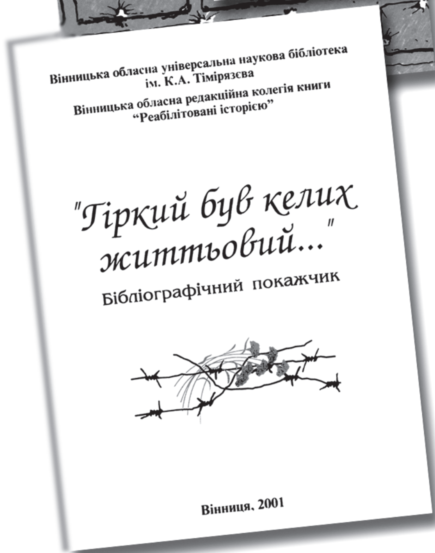
КНИГИ ВІННИЧАН ПРО РЕПРЕСІЇ

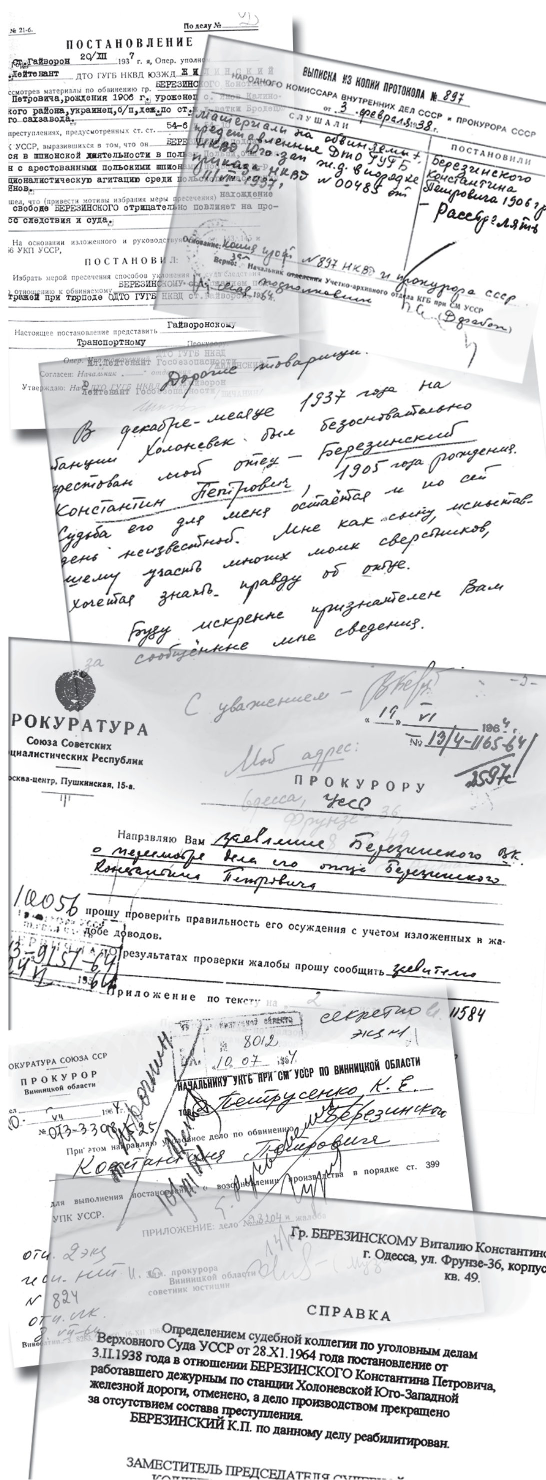

КНИГИ ВІННИЧАН ПРО РЕПРЕСІЇ

ПРО БАТЬКА — МОВОЮ ДОКУМЕНТІВ І ПОЕТИЧНИМ СЛОВОМ СИНА

ПОСТАНОВЛЕНИЕ

Ст. Гайворон 20/XII 1937 г. я, Опер. уполно… Лейтенант ДТО ГУГБ НКВД ЮЗЖД … рассмотрев материалы по обвинению гр. БЕРЕЗИНСКОГО … Петровича, рождения 1906 г. уроженец с. Янов Калиновского района, украинец, б/п, жен. … преступлениях, предусмотренных ст. ст. 54-6 … УК УССР, выразившихся в том, что он … в шпионской деятельности в поль… с арестованными польскими шпион… националистическую агитацию среди … свободе БЕРЕЗИНСКОГО отрицательно повлияет на про… следствия и суда.

На основании изложенного и руководствуясь … УПК УССР,

ПОСТАНОВИЛ:

Избрать мерой пресечения способов уклонения … в отношении к обвиняемому БЕРЕЗИНСКОМУ … стражей при тюрподе ОДТО ГУГБ НКВД ст. Гайворон…

Настоящее постановление предъявить …

ВЫПИСКА ИЗ КОПИИ ПРОТОКОЛА № 897

Народного Комиссара Внутренних Дел СССР и Прокурора СССР от 3 февраля 1938 г.

СЛУШАЛИ: Материалы на обвин. зем… представленные ДТО ГУГБ НКВД Юго-Зап. ж.д. выписка… приказа НКВД № 00485 от 11/VIII-1937.

ПОСТАНОВИЛИ: Березинского Константина Петровича 1906 г.р. Расстрелять

Основание: Копия прот. № 897 НКВД и Прокурора СССР

Начальник отделения Учетно-архивного отдела КГБ при СМ УССР

Дорогие товарищи!

В декабре-месяце 1937 года на станции Холоневск был безосновательно арестован мой отец — Березинский Константин Петрович, 1905 года рождения. Судьба его для меня оставалась и по сей день неизвестной. Мне как и многим моим сверстникам, ... участь многих моих сверстников, хочется знать правду об отце.

Буду искренне признателен Вам сообщенные мне сведения.

С уважением — …

ПРОКУРАТУРА Союза Советских Социалистических Республик

Москва-центр, Пушкинская, 15-а.

«19» VI 1964 г. № 13/4-1165-64

Мой адрес:

ПРОКУРОРУ УССР

Направляю Вам заявление Березинского В.К. о пересмотре дела его отца Березинского Константина Петровича прошу проверить правильность его осуждения с учетом изложенных в жалобе доводов.

О результатах проверки жалобы прошу сообщить заявителю.

Приложение по тексту

ПРОКУРАТУРА СОЮЗА ССР

ПРОКУРОР Винницкой области

10.07.1964

НАЧАЛЬНИКУ УКГБ ПРИ СМ УССР ПО ВИННИЦКОЙ ОБЛАСТИ Петрусенко К.Е.

При этом направляю уголовное дело по обвинению Березинского Константина Петровича … для выполнения … возбуждения производства в порядке ст. 399 УПК УССР.

ПРИЛОЖЕНИЕ: дело …

Гр. БЕРЕЗИНСКОМУ Виталию Константиновичу

г. Одесса, ул. Фрунзе-36, корпус … кв. 49.

СПРАВКА

Определением судебной коллегии по уголовным делам Верховного Суда УССР от 28.XI.1964 года постановление от 3.II.1938 года в отношении БЕРЕЗИНСКОГО Константина Петровича, работавшего дежурным по станции Холоневской Юго-Западной железной дороги, отменено, а дело производством прекращено за отсутствием состава преступления.

БЕРЕЗИНСКИЙ К.П. по данному делу реабилитирован.

ЗАМЕСТИТЕЛЬ ПРЕДСЕДАТЕЛЯ СУДЕБНОЙ КОЛЛЕГИИ …

БЕРЕЗІНСЬКИЙ Костянтин Петрович, *1906 р.н., народився в с. Янів (теп. Іванів), Калинівського р-ну, українець, із селян, освіта 2 класи, черговий ст. Холоневська. Одружений, один син — Віталій, народився 8 листопада 1937 р. Арешт. 22.12.1937 р. Звинувач. за ст.ст. 54-6 і 10 КК УРСР. За рішенням Наркома внутрішніх справ і Прокурора СРСР розстріляний 22.02.2938 р. Реабіл. 28.11 1964 р. Верховним судом УРСР.*

Віталій Березінський

ЧОРНИЙ ВОРОН

Пам’ять, наче нива переорана,
Гляну щемко на вербу похилу,
— Де мій батько?— запитаю ворона, —
Покажи мені його могилу.

Над лісами і полями плинучи,
ти, звичайно, знаєш достеменно,
як в’їжджала потайки, опівночі
в сон чужий машина однойменна.

Ця жорстока і підступна спритниця
слугувала горю і розлуці.
Я не зміг услід за батьком кинуться,
тільки зміг я крикнути у люльці.

О, дарма біді і смутку затичку
хтось шукав — надійну і велику...
Вік прожив, а не сказав я «батечку!»
і в одвіт не пролунало «синку!»

Хто мені зуміє пам’ять вибілить?
Де мій батько, признавайся, птахо!
Жду я, чорний вороне, на відповідь,
Є ще право поклонитись праху.

Я поклав би квіти на сугорбику,
що тобі лиш видний з небозводу,
Буть не може, щоб не вів ти обліку
Незліченним «ворогам народу»!

Звийся над землею, над кряжистою,
і могильну пригадай прикмету,
доки папірець я перечитую:
«Реабілітований посмертно».

1987 р.

ПАМ’ЯТНІ ЗНАКИ ЖЕРТВАМ ПОЛІТИЧНИХ РЕПРЕСІЙ

Анатолій Бортняк

Жертвам більшовицьких репресій у Вінниці

Там, де простір, куди не поглянь,
сатанинським задушшям пропах,
відречімось від диких гулянь —
по кістках по людських черепах.

Де наш дух, ніби морок, запав,
де розверзнулась правда страшна,
хай могили від сміху й забав
відгородить гранітна стіна.

Понад меморіалом щомить
у відлунні скорботи й жалю
хай сльоза велетенська бринить
діамантова чи з кришталю.

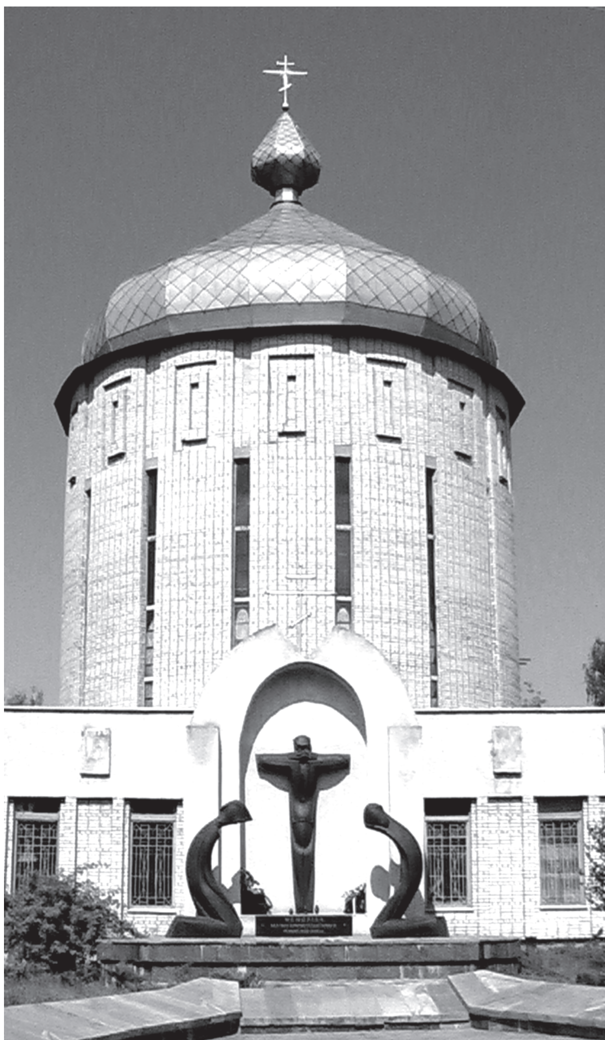
Убієнних не знаємо всіх.
Та відома нам зграя убивць.
Поіменно загадаємо їх,
хто невинною кров’ю упивсь.

З невимовних страждань і терпінь
спорудімо свічу. Щоб свіча
на катів отих кидала тінь,
починаючи від Ілліча,

Визволяймося з брехень, покор,
відновімо поняття святі.
Де гуляв більшовицький терор,
Воскресімо себе на хресті.

Власну совість, утрачену там,
відродім на жертовній крові.
Це потрібно не мертвим, а нам.
Пам’ятаймо, допоки живі!

1991 р.

Меморіал жертвам політичних репресій, м. Вінниця, 1992р.

ПАМ’ЯТНІ ЗНАКИ ЖЕРТВАМ ПОЛІТИЧНИХ РЕПРЕСІЙ

Пам’ятний знак біля «Райдуги»(ЦПКіВ), м. Вінниця, 2005 р.

Пам’ятний знак біля церкви Воскресіння Христового, м. Вінниця, 2005 р.

Пам’ятний знак біля меморіалу жертвам політичних репресій

Майдан В. Стуса, м. Вінниця, 2002 р.

ПОКАЖЧИКИ РАЙОНІВ

Назва районів	Назва залізничної станції
Антонінський	Антоніни
Бердичівський	Бердичів
Барський	Бар
Бершадський	Бершадь
Брацлавський	Немирів
Вінницький	Вінниця
Волочиський	Волочиськ
Вороновицький	Вороновиця
Гайсинський	Гайсин
Городоцький	Вікторія
Грицівський	Жилинці
Деражнянський	Деражня
Джулинський	Джулинка
Дзержинський	Романов
Дунаєвецький	Дунаївці
Жмеринський	Жмеринка
Заславський	Заслав
Затонський	Деражня
Іллінецький	Оратів
Калинівський	Калинівка
Кам'янецький	Кам'янець
Козятинський	Козятин
Копайгородський	Копайгород
Крижопільський	Крижопіль
Липовецький	Липовець
Літинський	Вінниця
Любарський	Печанівка
Летичівський	Деражня
Ляховецький	Суховоля
Махнівський	Глухівці
Меджибізький	Деражня
Михалпільський	Богданівці
Могилівський	Могилів-Подільський
Мурованокуриловецький	Котюжани
Немирівський	Немирів
Новоушицький	Котюжани
Орининський	Кам'янець
Піщанський	Попелюхи
Проскурівський	Проскурів
Полонський	Полонне
Славутський	Славута
Смотрицький	Балин
Солобковецький	Дунаївці
Станіславчицький	Жмеринка
Старокостянтинівський	Костянтинів
Староушицький	Кам'янець
Теофіпільський	Ямпіль
Теплицький	Кублич
Тиврівський	Гнівань
Томашпільський	Вапнярка
Тростянецький	Тростянець
Тульчинський	Журавлівка
Уланівський	Хмільник
Хмільницький	Хмільник
Чемеровецький	Закутне
Чернівецький	Могилів-Подільський
Чечельницький	Чечельник
Чуднівський	Чуднів Волинський
Шаргородський	Ярошенка
Шепетівський	Шепетівка
Юринецький	Війтівці
Ямпільський	Могилів-Подільський
Янушпільський	Демчин
Ярмолинецький	Ярмолинці

МІСЦЯ РОЗСТРІЛІВ І ПОХОВАНЬ

ІМЕННИЙ ПОКАЖЧИК

Л

М

Н

О

П

Р

С

Т

Географічний покажчик

Від упорядників

У книзі в переважній більшості подано сучасні назви міст, сіл, селищ, та інших адміністративних одиниць за існуючим нині адміністративно-територіальним устроєм або державною приналежністю. При неможливості визначити сучасну назву або приналежність населених пунктів збережено назви, вміщені в документах із позначкою "кол." Ця позначка стосується скасованих адміністративних одиниць.

При позначенні населених пунктів, розташованих у межах сучасної Вінницької області, назва області не вказана. Це стосується і районного центру Чернівці та однойменного району Вінницької обл.

Обласні центри — Чернівці та Миколаїв мають позначку "оц". Населені пункти, адміністративно-територіальні утворення, регіони, розташовані за сучасними межами Вінницької області, подано переважно за обласною в Україні, а поза її кордонами — за державною приналежністю. Відхилення від нормативного написання назв населених пунктів, що трапляються в документах, в географічному покажчику позначено словами "в тексті", що взято в дужки.

Зміни адміністратиіного поділу Вінницької області на рівні районів подано у довідці, що друкується нижче покажчика.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

г. — гора
к — колись
м — місто
о-в — острів
оц — обласний центр
р. — річка
рц — районний центр
с. — село
смт — селище міського типу
ст. — станція
с-ще — селище
теп. — тепер

А

Б

В

Г

Д

Е

Є

Ж

З

І

Й

К

Л

М

Н

О

П

Р

С

Т

У

Ф

Х

Ц

Ч

Ш

Щ

Ю

Я

ДОВІДКА
про зміни адміністративно-територіального поділу
Вінницької області

Після остаточного встановлення радянської влади в Україні, територія Вінницької області в сучасних межах належала до Подільської та незначна частина до Київської губерній.

Губернії поділялися на повіти та волості. В березні 1923 р. повіти та волості були ліквідовані. В складі Подільської губернії було створено Вінницьку, Гайсинську, Кам'янець-Подільську, Могилів-Подільську, Проскурівську, Тульчинську округи та 90 районів.

В червні 1925 р. було скасовано поділ на губернії. Також було розформовано Гайсинську округу.

В липні 1930 р. було скасовано поділ на округи та здійснено перехід на районну систему управління.

27 лютого 1932 р. було утворено Вінницьку область в складі 69 районів, частина з яких згодом увійшла до новостворених Житомирської, Кам'янець-Подільської (нині — Хмельницька), Кіровоградської, Черкаської областей. Деякі населені пункти Подільської губернії було передано до складу Одеської області та Молдавської АРСР (нині – Республіка Молдова, Придністров'я).

Кількість районів впродовж існування Вінницької області змінювалася. Нижче наведено перелік районів на території області в сучасних її межах та роки їх існування.

Знаком "?" позначено дати, які не вдалося остаточно встановити. Біля назв районів, що існують і нині, вказано лише дату утворення.

№ п/п	Назва району	Роки існування
1.	Бабчинецький	1923–1932 ?
2.	Барський	1923
3.	Бершадський	1923
4.	Білопільський	1923–1925
5.	Брацлавський	1923–1962
6.	Вапнярський	1923–1931
7.	Вахнівський	1923–1929
8.	Великокісницький	1923–1925
9.	Вінницький	1923–1930, 1937–1962, 1965–
10.	Вороновицький	1923–1959
11.	Гайсинський	1923–
12.	Гранівський	1923–1930
13.	Дашівський	1923–1931, 1935–1959
14.	Джулинський	1923–1930, 1946–1959
15.	Джуринський	1923–1930, 1946–1959
16.	Дзюньківський	1923–1925
17.	Жмеринський	1923–
18.	Зятковецький	1923–1924
19.	Іллінецький	1923–1962, 1965–
20.	Калинівський	1923–
21.	Козятинський	1923–
22.	Крижопільський	1923
23.	Комсомольський (до 1935 р. мав назву Махнівський)	1923–1962

24.	Красносільський	1923–1924
25.	Краснянський	1923–1932?
26.	Копайгородський	1923–1959
27.	Ладижинський	1923–1931
28.	Липовецький	1923–
29.	Літинський	1923–1962, 1966–
30.	Лучинецький	1923–1931
31.	Малокутищанський	1923–1925
32.	Межирівський	1923–1932?
33.	Могилів-Подільський	1923–1937, 1958–
34.	Мурованокуриловецький	1923–1962, 1966–
35.	Мурафський	1923–1930
36.	М'ястківський	1923–1931
37.	Немирівський	1923–
38.	Обіднянський	1923–1925
39.	Ободівський	1923–1931, 1935–1959
40.	Озаринецький	1923–1925
41.	Ольгопільський	1923–1930, 1935–1957
42.	Оратівський	1923–1962, 1979–
43.	Пиківський	1923–1932 ?
44.	Піщанський	1923–1962, 1966–
45.	Плисківський	1923–1962
46.	Погребищенський	1923
47.	Прилуцький	1923–1929
48.	Самгородоцький	1923–1925, 1939–1957
49.	Ситковецький	1923–1931, 1933–1959
50.	Соболівський	1923–1930
51.	Станіславчицький	1923–1957
52.	Теплицький	1923–1962, 1966–
53.	Терешпільський	1923–1925
54.	Тернівський	1923–1930
55.	Тиврівський	1923–1962, 1965–
56.	Томашпільський	1923–1962, 1966
57.	Тростянецький	1923–1962, 1965
58.	Тульчинський	1923–
59.	Турбівський	1929–1931, 1935–1959
60.	Уланівський	1923–1962
61.	Устянський	1923–1924
62.	Хмільницький	1923–
63.	Чернівецький	1923–1931, 1932–1962, 1990–
64.	Чечельницький	1923–1962, 1966–
65.	Шаргородський	1923–1962, 1965–
66.	Шпиківський	1923–1931, 1933–1962
67.	Юзвинський	1923–1925
68.	Ялтушківський	1923–1931
69.	Ямпільський	1923–1962, 1965–
70.	Яришівський	1923–1931, 1935–1958
71.	Ярузький	1925–1932?

Список основних скорочень

арешт.	— арештована (ий)
бриг.	— бригада
буд.	— будівельний
Вінн.	— Вінницька (-кий тощо)
ВДТВ	— відділення дорожно-транспортного відділу
ВКП(б)	— Всесоюзна комуністична партія (більшовиків)
ВМП	— вища міра покарання
ВМСЗ	— вища міра соціального захисту
ВМФ	— військово-морський флот
ВНО	— відділ народної освіти
ВО	— військовий округ
вол.	— волость
ВП	— військовий прокурор (прокуратура)
ВПС ВМФ	— Військово-повітряні сили Військово-Морського флоту
ВТ	— військовий трибунал
ВТТ	— виправно-трудовий табір
гол.	— головний
губ.	— губернія (губернський тощо)
ГубНК	— губернська надзвичайна комісія
ГУДБ	— головне управління державної безпеки
ГУТАБ (рос. ГУЛАГ)	— головне управління таборів
Дальбуд	— Далекосхідне будівництво
держбанк	— державний банк
дільнич.	— дільничний
ДонВО	— Донський військовий округ
ДПУ(рос. ГПУ)	— Державне політичне управління
ДСЗ	— Далекосхідна залізниця
ДСК	— Далекосхідний край
ДТВ	— Дорожньо-транспортний відділ
ЄАО	— Єврейська автономна область
зав.	— завідуючий (завідувач)
завком	— заводський комітет
завшколою	— завідуючий школою (неповною середньою)
ЗакВО	— Закавказький військовтй округ
заст.	— заступник
засудж.	— засуджена (-ий)
звинувач.	— звинувачена (-ий)
ЗСД	— запасна стрілецька дивізія
ЗСК	— Західно-Сибірський край
ЗСП	— запасний стрілецький полк
ЗТВ	— залізнично-транспортний відділ
Кавкорпус	— Кавказький корпус
КВО	— Київський військовий округ
КДБ	— Комітет державної безпеки
КК	— кримінальний кодекс
кл.	— клас
КОВО	— Київський особливий військовий округ
концтабір	— концентраційний табір
КП(б)У	— Комуністична партія (більшовиків) України
кр.	— край
к.-р.	— контрреволюційний
КРВ	— контрреволюційний відділ
ЛенВО	—Ленінградський військовий округ
м.	— місто, містечко
МВ	— міський відділ
МВО	— Московський військовий округ

МВС — міністерство внутрішніх справ
МДБ — міністерство державної безпеки
міжрайпрокурор — міжрайонний прокурор
міжрайсуд — міжрайонний суд
місц. пром-ть (місцевпром) — місцева промисловість
МТС — машинно-тракторна станція
нач. — начальник
Нарк.ВС — народний комісар внутрішніх справ
Нарсуд — народний суд
нач. — начальник
НК — Надзвичайна комісія
НКВС — Народний комісаріат внутрішніх справ
обл. — область
ОВ — особливий відділ
ОдВО — Одеський військовий округ
ОДПУ (рос. ОГПУ) — об’єднане державне політичне управління
ОН — особлива нарада
окр. — окремий
ОСБ — особлива стрілецька бригада
ОСГ — оперативна слідча група
оперсектор — оперативний сектор
опертрійка — оперативна трійка
Пд — південний
Півд.-Зах. — південно-західна
Півн.-КавкВО — Північно-Кавказький військовий округ
ПОВ — польська організація військових
пов. — повіт
пом. — помічник
ПрикВО — Прикарпатський військовий округ
прикорд. смуга — прикордонна смуга
прож. — проживав
ППО — протиповітряна оборона
прокур. — прокурор
р. — рік
райбюро — районне бюро (райсуд, райфінвідділ)
райсуд — районний суд
райвиконком — районний виконавчий комітет
райвно — районний відділ народної освіти
райфінвідділ — районний фінансовий відділ
РВ — районний відділ
РВМ — районний відділ міліції
реабіл. — реабілітована (ий)
ревтрибунал — революційний трибунал
РК — районний комітет
р.н. — рік народження
р-н, р-ну — район, району
рос. — російський (-ка тощо)
РРФСР — Російська Радянська Федера тивна Соціаліс-тична Республика
РСЧА — Робітничо-Селянська Червона Армія
РФ — Російська Федерація
с. — село
СБУ — Служба безпеки України
сд — стрілецька дивізія
ск — стрілецький корпус
служит. реліг. культу — служитель релігійного культу
смт. — селище міського типу
соц. — соціальний
сп — стрілецький полк
ССТ — сільське споживче товариство
ст. 54—10 КК УРСР — стаття Карного кодексу УРСР
ст. Жмеринка — станція залізнична
Судтрійка — Судова трійка
с-ще — селище
ТА — Танкова армія
ТВ — Транспортний відділ

теп. — тепер
т. зв. — так званий
ТСОавіахім — товариство сприяння обороні та авіаційному і хімічному будівництву в СРСР
ТСОЗ, СОЗ — товариство спільного обробітку землі
УДБ — управління державної безпеки
«Укрбудшлях» — управління шляхового будівництва
«Укрпостач» — управління постачання при РНК УРСР
УМВС — Управління міністерства внутрішніх справ
УМДБ — Управління міністерства державної безпеки
УНКВС — управління народного комісаріату внутрішніх справ
УСРР, УРСР — Українська Соціалістична Радянська Республіка, Українська Радянська Соціалістична Республіка
утилькомбінат — комбінат з вторинної переробки сировини
«Ухтимжеллаг» — Ухтимський табір будівництва залізниці
«Ухтпечлаг» — Ухто-Печерський табір
учб. — учбовий
ФЗН — фабрично-заводське навчання
фельдекспедиція — спеціальний поштовий зв’язок
х. — хутір
ХВО — Харківський військовий округ
центрожитлоспілка — спілка житлових товариств
ч. — частина
шлях. — шляхова
штрафбат — штрафний батальйон

ЗМІСТ

Наукове видання

РЕАБІЛІТОВАНІ ІСТОРІЄЮ

ВІННИЦЬКА ОБЛАСТЬ

Книга перша

Редакційно-видавнича група
В.П. Лациба
(керівник, відповідальний за випуск)
В.І. Білоконь
К.Д. Бухін
К.В. Завальнюк
С.Л. Калитко
П.М. Кравченко
І.Г. Паламар
(зав. редакцією)
О.К. Струкевич

Коректор
О.М. Михальчук
Комп'ютерна верстка
О.В. Ходак
Технічний редактор
С.М. Баскова

Видання ДП «Державна картографічна фабрика»
21100, м. Вінниця, вул. 600-річчя, 19
тел.: 51-33-77, 51-32-96. E-mail: dkf@vn.ua

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи в
Державний реєстр видавців, виготовників та
розповсюджувачів видавничої продукції
від 26.03.2002 р. Серія ДК № 869

Підписано до друку 25.12.2006 р. Формат 70x100/16. Папір офсетний
Гарнітура «Таймс». Друк офсетний. Ум. друк. арк. 73,78.
Ум. фарб.-відб. 73,78. Обл.-вид. арк. 56,1.
Тираж 2000 прим. Зам. 6215.